

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

DR BLAU LAJOS ÉS DR MEZEY FERENCZ.

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1894.

**A Magyar-Zsidó Szemle tizenegyedik évfolyamának
munkatársai,**

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	36, 520
DR. BÁNÓCZI JÓZSEF, Budapest	18
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	460, 508
DR. BLAU LAJOS, Budapest 22, 107, 110, 146, 281, 466, 644, 698	
BRILL S. L., Budapest	21
DR. BÜCHLER ADOLF, Bécs	642
DR. BÜCHLER SÁNDOR, Budapest	87, 112, 195, 270
	435, 500, 532, 619, 657, 663, 694
DR. DIAMANT GYULA, Vukovár	453
DR. ENGELSMANN IZIDOR, Budapest	42
EPSTEIN A., Bécs	644
DR. FRIEDLIEBER IGNÁ CZ, Budapest	281
DR. FRISCH ÁRMIN, Budapest	169
GERÖ ATTILA, Budapest	727
DR. GOLDSCHMIED LIPÓ T, Misslitz	47, 122
GÖTZ F., Wilna	479, 551, 728
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	300, 379
HELLER IZIDOR, Budapest	650
DR. KAYSERLING M., Budapest	1
KECSKEMÉTI ÁRMIN, Budapest	113, 217, 224, 290, 487, 549
DR. KECSKEMÉTI LIPÓ T, Nagyvárad	468
DR. KISS ARNOLD, Budapest	215, 294, 373
DR. KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek	525
DR. KOVÁCS FERENCZ, Budapest	432
DR. KÖRÖSI IMRE, Budapest	58, 289
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	191, 197, 275, 361
DR. LÖWY MÓR, Temesvár	161, 675

	Lap
DR. MEZEY FERENCZ, Budapest	9, 26, 71, 143, 287, 305 320, 403, 513, 669
DR. NÁDAI GYULA, Simánd	67
DR. PERLS ÁRMIN, Pécs	158, 642, 714
POLLÁK KÁIM, Budapest	211, 492, 535
RAPPAPORT BÉLA, Budapest	296
DR. RUDOLFER ANTAL, Alsó-Lendva	365
SCHILL SALAMON, Budapest	35
SCHWARZ GÁBOR, Bécs	131, 227, 600, 678
DR. SIDON ADOLF, Versecz	266
DR. SIMONSEN D., Kopenhága	644
DR. STEINHERZ JAKAB, Székesfehérvár	102, 177, 539, 623
DR. STRACK H. L. Berlin	638
DR. VAJDA BÉLA, Abony	207, 364, 370

TÁRSADALOM.

Dr. JELLINEK ADOLF.

Ismét sirba dőlt az újabb zsidóság legérdemesebb férfiai-nak egyike, a ki sokoldalú, tudományos tevékenysége, vala-mint azon állása folytán, a melyet Európa legnagyobb köz-ségeinek egyikében, mint hitszónok foglalt el, messzire terjedő, ismert névvel bírt; dr. Jellinek Adolf az elmúlt év decz. 28-án, rövid betegség után, hetvenkét éves korában meghalt.

Nem lehet szándékunk, hogy őt ma minden tekintetben méltassuk, egy nekrológ szűk keretei nem is volnának elegendők ehhez. Röviden fogjuk tevékeny életét vázolni, s mint buvárt és író, mint szónokot és a tett emberét lehetőleg ob-jective ismertetni.

Jellinek Adolf 1821. június 26-án, (5581. sivan hó 26-án) Drslawitz-ban egy Magyar-Bród melletti morvaországi falu-ban született. Unokája volt Hirsch rabbinak, a kit születési helye: Magyar-Brod után Hirsch-Brod-nak neveztek, s a ki, mint köpcsényi rabbi, éleseszű talmudista és szellemes »dar-san« hírében állott.

Halála után fia halachikus discussiói és derasai közül néhányat kiadott.¹⁾

Anyja halála után, a ki atyját, Hirsch rabbit hamar kö-vette, atyai részről való nagyatyja nevelte Adolfot, a ki fítestvérei között a középső volt. Az akkori morvaországi szo-kásokhoz híven, már korán kellett a tanuláshoz látnia. Alig tizenhárom éves korában Mannfried Mozes rabbi jeschibáját, illetve talmudi felolvasásait látogatta Prosnitzban, a hol szel-

¹⁾ Iratai *חזון צדיק* czím alatt *אדון צדיק* (Bécs 1823). és *אדון צדיק* (Prága 1825.) munkákkal együtt jelentek meg.

lemi képessége, gyors felfogása és kitünő emlékezőtehetsége által mindenkit esodálkozásba ejtett.

Jellinek azoknak sorába tartozott, a kik tudásukat fáradságos úton szerezték meg, rabbiszeminárium akkoriban sem Németországban, sem Ausztria-Magyarországban nem létezett, így tehát magára és szorgalmára volt utalva. Először Prágába ment, a hol talmudikus felolvasásokat hallgatott és a hol a klasszikus, valamint az újabb nyelvekkel foglalkozott; s hogy életét fentarthassa, nevelői állást fogadott el egy művelt családban.

1842. év őszén öcscsével, Hermannel Lipcsébe ment, hogy az ottani egyetemen philosophiai felolvasásokat hallgathasson, valamint a híres orientalista, Fleischer vezetése mellett keleti tanulmányokat végezhesen. Fleischernek, valamint Steinschneider Mórnak, a ki hazájabeli volt, ajánló leveleket hozott.

Mielőtt még az egyetemen befejezte volna tanulmányait, tehát hallgató korában kísérleteket tett az irodalom különböző terein.

Fürst Gyulával egyetemben, a kinek »Literaturblatt« és »Orient« cz. folyóiratai számára kisebb közleményeket írt, 1844–46-ban kiadott egy kevésbé tudományos, mint popularis hetilapot, a »Sabbathblatt-ot. 1844-ben megjelent Franck Adolf (Párisban) francia nyelven írt »A kabbala vagy a héberék vallásphilosophiájá«-nak fordítása, a melyet Jellinek gazdagon ellátott jegyzetekkel, és a melyhez későbbi, a kabaláról írt munkái csatlakoznak.

Nemsokára mint szónok is fellépett. Lipcsében, a negyvenes évek kezdetén még nem volt zsidó hitközség. Az évente ezrekre menő kereskedő által látogatott városban 1848. nem volt megengedve, hogy a zsidók letelepedjenek, akkoriban igen kevés zsidó család lakott ottan. A hamburgi templom mintájára a vásárokat látogató berliniek számára istentiszteleteket rendeztek az úgynevezett — »Lipce-berlini zsinagógában.«

»Szerencsés gondolat volt, hogy Lipcsében az év két fő vásárának idejére, a mikorra rendszeren a zsidó ünnepek is esnek, egy imaházat létesítettek, még pedig a hamburgi mintájára — mondja a legidősebb zsidó szónokok egyike —

»hogy a minden vidékről és községből összeseregglő hitsorsosnak egy ily intézmény mintáját bemutassák«.

Ezen »lipce—berlini« zsinagógában az előjáró meghívására a legidősebb és legismertebb szónokok prédikáltak, úgy mint: Zunz Lipót, Auerbach J. L., Mannheimer, Philippson és mások, míg 1845-ben a fiatal Jellinek alkalmazták, mint szónokot.

Csak 1848-ban létesült Lipcsében egy kis zsidó község, melynek szónokául és hittanítójául Jellinek neveztek ki. Tevékenysége folytán emelkedett a község, s már 1855-ben egy új, pompás templomot építettek.

Szerencse volt Jellinekre, valamint döntő az ő jövőendő jelentőségére nézve, hogy egy kisebb községben, még pedig Lipcsében tizenkét évet töltött. Maradt szabadideje arra, hogy tanulmányait folytathassa. Bátran lehet mondani, anélkül, hogy ellentmondásra akadna az ember, hogy legjelentékenyebb irodalmi munkái, lipcei tartózkodása alatt keletkeztek. A »Bethamidrasnak, kisebb midrasok gyűjteménye« kiadását, mely legjelentékenyebb irodalmi tette, ott kezdte meg.

Széleskörű irodalmi tevékenysége, a negyvennyolcas évek mozgalmában való részvétele, a melyeknek exentrikus természetű öccse, Hermann, áldozatul esett, prédikációi mélyeket a legkülönbébb országbeli hallgatóság előtt tartott, s a melyeket szeretett egyenkint kiadni, zsidó liberalisokkal, a kiket gyakran minden tekintetben támogatott, valamint keresztény írókkal való összeköttetései által neve széles körben, messzire ismeretessé vállott, és őt elismerték bűvárnak, tudósnak és nagy szónoknak. Nem kevésbé járult mindehhez az is, hogy Lipcsében, a német könyvkereskedés központjában élt és működött.

A »Deutsch-Morgenländische-Gesellschaft« alapításánál, Fleischer indítványára azon bizottságba lépett, a mely e társulat folyóiratát szerkesztette. A midőn az »Institut zur Förderung der isr. Literatur« életbe lépett, alapítója, Philippson, mivel Jellinek a megjelenendő iratok nyomtatási helyén lakott, őt szemelte ki az »Institut« vezetőjéül, mely tisztséget Jellinek, Philippson és Jost után készséggel ellátta.

Jellinek a ki első fellépése óta a mérsékelt haladásnak hódolt, szívesen átvette egy a különböző vallások irányok kö-

zött, valamint a zsidó irodalomban is a közvetítő szerepet, ez képezte egész lényegét, hízelt veleszületett hűségének, hogy a legkülönbözőbb vallásos irányú férfiak elismerték és hódoltak neki. Jó barátságban volt Frankel Zachariás-sal, folyóirata számára több kisebb közleményt írt. Philippson Lajos-sal barátságban és mint az »Institut« vezetője, élénk levelezésben állott, Magdeburgban gyakran meglátogatta őt, s folyóirata számára évek során át dolgozott. Levelezett továbbá Geiger Ábráhámmal és rendkívül előzékeny volt Hirsch Sámson Raphael iránt, a mint ez maga beszélte nekem, később persze szigorú törvényt ült Hirsch frankfurti rabbi a bécsi prédikátor fölött, oly szigorun és kiméletlenül, hogy Jellinek soh'sem bocsáthatta meg neki.

Közvetítőleg akart hatni a zsidó tudósok és írók között is. Érdekes, hogy mit ír majdnem negyven év előtt Beth-hamidras-a harmadik kötetének előszavában.

»Hallgatni akarok azon megvetendő gyűlölködésről és kicsinyeskedésről, a mely zsidó tudósok körében uralkodik és a mely minden együttes munkát és törekvést megnehezít; azon egyének fenhéjazó önhittségéről, a kik a felhőkben trónolnak, a mások előkelő ignorálásáról, a kiknek meg van corps d'élite-jük, sokak mindentudásáról, a kik csak tanítani és nem tanulni akarnak; legtöbbszörének ócsárlási hajlamáról, a kik mindenütt az irodalmi botlásokat kutatják, a valódi alázatosság hiányáról, a melyet már a régiek a valódi buvárkodás fő-kellékének tekintenek. Mindenekelőtt hiányzik itt azon szabad lelkiület, a mely a tudományt önmagáért keresi fel és az időre bizza hogy az életre szóló eredményeket belőle levonja, azon finom érzék, a mely sejti és érzi, hogy milyen fontos a valódi buvárkodásra nézve minden, a legcsekélyebb kicsiség is, azon biztos érzék, a mely határozottság és biztonságra törekszik és nem ártallja a fáradságot, hogy egy már bejárt területet újra átkutasson. És mivel ezen érzék hiányzik, nem képesek megérteni, felfogni bizonyos vizsgálatok értékét, a melyek a gyakorlati élet alakulásával egyenesen nem foglalkoznak, mások mikrologiáról panaszkodnak, és csodálkoznak, hogy ezen vagy amon témát ismét tárgyalták.

Végre, gyakran hiában keressük azon igazságszeretetet, a melynek bátorsága volna, a buvárkodás által felderített

igazságot szavakba foglalni, s nem egy bizonyos külső mázzal ellátni, hogy a kor előítéletével valahogy összeütközésbe ne jöjjön. A kinek nincs bátorsága, hogy a tudományban igaz és őszinte legyen, az maradjon tőle távol és ne akarjon jogtalan papja lenni, mert így ezen szentélyt csak megszenteltség-telenítene.

Ezek oly szavak, a melyekre ma is mindenkinek figyelnie kellene, s a melyet némely rabbi-szeminárium vagy zsidó tanintézeti tanár megszívelhetne. Ha a tanítóknál vagy tanároknál kevesebb önhittségre találunk, ugy a tanulóknál és fiatalokban is több szerénység és kevesebb arrogancia volna. Szomorú jelenségek ezek, a melyeket nem takargatni és szépitgetni, hanem nyíltan és tartózkodás nélkül feltárni és korholni volna szükséges. Azon elvető ítélet, a melylyel fiatal emberek majdnem tanulók még, szemforgató önhitt fiatal emberek, elismert, előttük persze ismeretlen élő és elhalt zsidó tudósról mondani merészkedtek, Jellineknek, élete utolsó éveiben sok keserűséget szerzett. Ő korunk azon kevés zsidó tudósainak egyike volt, a ki mindenkiben képes volt jó tulajdonságokat felfedezni, a ki sohasem becsmérelt és az érdemet sokszor tulságosan is nagyra becsülte.

A zsidó tudományok iránt táplált szeretete és lelkesedése folytán mindig buzdította sarkalta, bátorította a fiatal tehetségeket. Ösztökélésének köszönhető, hogy több héber iratot újból kiadtak, sok témát újból kidolgoztak, jelentékeny sorát nevezhetők meg azon műveknek, a melyek akár directe akár indirecte, neki köszönhetik megjelenésüket. A bécsi Beth-hamidrast, a melyben vezetése alatt fiatal emberek, kik ma mint rabbik működnek, kiképzésüket nyerték, ezt a maig is fennálló intézetet ő léptette életbe.

Jellinek eddig mint buvárt és a tudomány emberét méltattuk, később keletkezett irodalmi munkáira még vissza fogunk térni; legnagyobb jelentősége az ő prédikatori hivatásában és homiletikái publikációiban fekszik: ő kiváló zsidó prédikátor volt.

A dicséretnek és elismerésnek, a melylyel valakinek adózunk, mi sem válik nagyobb kárára, mint a tulzás s mondjuk ki nyíltan, a zsidó dicséretében ritkán tudja a helyes mértéket megtartani. Jellinek kiváló, sőt a legkiválóbb prédikátora

volt korának, — de atya és nagymestere a zsidó homiletikának nem volt.

Egy zsidó irodalom-történetirő egy elterjedt lapban következőket írja róla.

»A midőn Jellinek fellépett, a zsidó homiletika még kezdetleges fokon állott«. Ez nem csak, hogy nem igaz, hanem egyenesen vétkezés mindazok ellen, a kik Jellinek előtt a zsidó szöveket elfoglalták, s a kiknek mintájára Jellinek is kepződött.

A zsidó homiletika atyamestere Salomon Gotthold, a ki előtt Jellinek is meghajlott, különös megtiszteltetésnek tekintette, hogy az öreg Salomon legelső prédikációinak egyikét megírálta; és hogy Mannheimer Izsák, Sachs Mihály, — Philippson Lajosról a kinek prédikációit még Oroszországban is héberre fordították és még másokról nem is szólva, — milyen kiváló prédikátorok voltak, még Jellinek dithyrambusokat zengő hivei sem tagadhatják el. Voltak és vannak Bécsben ma is elismert, itélőképes férfiak, a kik Mannheimert mint szónokot, Jellinek fölé helyezik.

Osztrák hitsorsosaink legkiválóbbjainak egyike, a ki értette, hogyan kell irni és nyilvánosan beszélni, következőket mondta egy ízben nekem: »Mannheimer páratlan szónok volt, Jellinek pedig szellemes szónok«. Az sem igaz, mint az épen említett irodalomtörténeti író állította, hogy a midras gazdag forrásai Jellinek előtt, a hitszónokok számára alig lettek volna feltárva.

Mannheimer az első sorához tartozott, a kik a midrast, talmudot s még a zohart is alkalmazták prédikációikban, ő ritka tehetséggel alkalmazta és értelmezte az agadát. Stein Lipót, Pleszner Salamon, a kinek beszédei gyakran emlékeztetnek a régi derásokra, Holdheim Sámuel a par excellence reform szónok, kinek beszédeit az orthodox rabbik különösen kedvelik, gyakran meritenek az agada setét tárnáiból, hogy mondásaival fűszerezzék előadásait.

Ha Jellinek, mint hitszónokot helyesen meg akarjuk itélni, úgy jól meg kell különböztetnünk a bécsi szónokot a lipcseitől. Legtöbb Lipcsében tartott és nyomtatásban megjelent beszéde, amelyben itt-ott elszórt apró versek fordulnak elő, a Salomon-féle szónoklási módot követi.

A mint az 1857. év őszén elfoglalta bécsi állását, észrevette, hogy hallgatósága, a mely között sok morva-, magyarországi és galicziai volt, és a mely még a régi derásokhoz volt szokva, más szellemi táplálék után vágyódik.

A midras-irodalomban való jártassága, valamint az agada, R. Nissim, Almosnino Mozes, Figo Asaria, Eibenschütz Jonathan és mások prédikációs-gyűjteményeinek ismerete, tehetsége és beszédben való jártassága könnyűvé tették, hogy a midrast finom alkalmazás és szellemes értelmezés által kiaknázza. Prédikációi mindég szellemesek és mély kedélyűek, minden dagálytól mentesek, mindég a zsidóság multjára támaszkodnak, e mellett a jelen friss lehelletétől vannak áthatva. A legtöbb zsidó szónoktól abban különbözött, hogy a jelen kérdéseit, a civilizált világ, a népelet, a vallás és tudomány legnagyobb problémáit és jelenségeit a vallás szellemében tárgyalta, ezáltal mindég actualis és érdekes volt. Ő volt az első, a ki a tudományt a szöszék szolgálatában értékesítette, s a tudomány embereit és zászlóvivőit prédikációiban és előadásaiban olykor méltatta.

Salomon és Philippson mellett Jellinek a legtermékenyebb homiletikai író volt. Három nagy és nyolcz kis prédikációs gyűjteményén kívül egyenkint majdnem ötven beszéde jelent meg, nem számítva azokat, a melyeket később vett fel gyűjteményeibe. Nyomatásban kétszáznál több beszéde jelent meg. Mint termékeny homiletikai író és sokféleféppen elfoglalt szónok sem szünt meg a zsidó tudományt ápolni. Időről-időre kéziratokat tett közzé, melyeket jeles bevezetésekkel látott el. Erdemúsak bibliografiai művei, a »Kontreszim« a melyet sokféle megjegyzéssel és kéziratokból való kivonatokkal ellátva. 1877-től 1881-ig adott ki, néhányból a mult évben rendezett új, bővített kiadást.

Maradandó becsü műve a »Jüdischer Stamm«, a mely a szellemes ethnographiai előadásnak valóságos monumentuma, ehhez csatlakozik »Der jüdische Stamm in nicht jüdischen Sprichwörtern« ép oly biztonsággal, mint élességgel készítet rajz, a mely megvilágítja, hogy mily szempontból itélik meg a régi héberek ivadékait a legkülönbözőbb nemzetek, u. m. a németek, francziák, spanyolok, magyarok, lengyelek, oroszok és románok.

Az 1882. évtől kezdve, Szántó barátja halála óta, Jellinek a lelke, tulajdonképen a szerkesztője volt a »Neuzeit«-nek, habár mint ilyen, nem nevezte meg magát és megelégedett a kis »J.«-vel. Szerkesztői munkássága nem járul dicsőségének emeléséhez, jövődöbeli biographusa a Neuzeit utolsó tizenkét évfolyamában sok anyagot fog találni ezen kitünő ember megítéléséhez, a kinek, mint minden embernek, megvoltak a maga gyengéi.

Jellineknek gazdag könyvtára volt, a mely röviddel halála előtt a bécsi »Zsidó theol. tanintézet« birtokába ment át. A zsidó irodalom-történetben, különösen a zsidó homiletikában, ugyszintén a zsidóság fejlődésének történetében és a bécsi hitközség évkönyveiben Jellinek Adolf nevét mindig becsüléssel és tisztelettel fogják felemlíteni.

DR. KAYSERLING M.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A »Budapesti Közlöny« f. évi január hó 9-iki száma közli, hogy »a Budapesten alakult »izraelita magyar irodalmi társulat« alapszabályait a m. kir. belügyministerium 1893. évi 111.801. sz. alatt a bemutatási záradékkal ellátta«. A társulat tehát a végleges megalakulásra és működésének megkezdésére a törvényes alapot megnyerte és az ideiglenes elnökség immár az alakuló közgyűlést legközelebb egybehívja. Nem teljesült tehát azok jóslása, akik újságokban és egyébütt hirdették, hogy az egész dologból semmi sem lesz. Országszerte nagy az érdeklődés a társulat iránt, noha sajnos, nem hiányoznak felekezetünk körén belül sem olyanok, akik duzzognak, sőt olyanok sem, akik szörnyen haragszanak azért, hogy egy társulat alakul, mely a felekezet céljai mellett a nemzeti kulturát akarja a rendelkezésére álló szellemi és anyagi tehetségek szerint szolgálni. Lehet ez erőket kicsinyelni, de mindhiába mégis erők, melyek az idők folyamán nőni, izmosodni fognak. De nem úgy ám, ha a reményt és önbizalmat kiöljük belőlük, nem úgy, ha szárnyaikat szegjük, még mielőtt repülni próbáltak volna, mielőtt az érvényesülésre a tér előttük megnyílt volna. A támasz nélküli tehetségek buzdítása, a szunnyadozó erők felébresztése és a bár

nem nagy számban, de tagadhatlanul meglévő kiváló szellemi munkásaink méltatása által — a mit a társulat leginkább tehet — lehet azoknak keserveit enyhíteni, akik egyes esetekben jóhiszeműleg, de túlnyomóan a legnagyobb rosszakarattal most már a közönség hangulatával szemben szörnyű aggodalmat mutatnak a miatt, hogy nem lesznek, akik a társulat eszméi céljait megvalósítsák. Ez, meg nyomorúságos gyanúsítások és személyeskedések, azok az utolsó lyukak, melyekbe a felekezeti ürgék menekvést keresnek. Ámde a társulat működésnek lelkes árja majd kiforrazza őket onnan is.

Nem vegyitenők ezt a hangot ebbe az igazán gyönyörűen fejlődött ügybe. De mikor például az orthodoxok újságában valaki, aki helyet kér a maga számára a magyar irodalomban, álnév alatt felekezetünk egy igazi büszkeségét, a magyar tudomány egy igazi nagyságát, a kinek idealizmusa példabeszédes, a ki már három évtizeddel ezelőtt dolgozott a zsidóságért és ma is minden mozgalomban az ő magas erkölcsi alapjáról buzgó tevékenységet fejt ki abból az alkalmából, hogy a zsidó irodalmi társulat megalakításában vezérszerepe van, őt, ki mint tudva van, zsidó voltának mátyrja, antiszemitanak és kath. egyház szolgálatában dolgozott missionarusként tünteti fel, — a személyeskedés és pártoskodás gyűlöletének eltévedései felett egészen szó nélkül elhaladni nem lehet. Vagy mit szóljunk ahhoz, hogy vannak, akik annyira sülyedtek, hogy azt hirdetik, hogy a társulat tervezői között volnának olyanok, akik a társulatnál viselendő tisztségekből anyagi előnyt várnak. Elég ennyi mutatónak. Hadd ismerjék meg hát szélesebb körben ezt a harcmodort és hadd tudják meg elleneink, hogy micsoda táborok az, melynek vezetése alá kerültek. És ha talán volnának a haladó zsidóságban is olyanok, a kik a mi társulatunkkal szemben kötelességeiket nem teljesítenék, vagy ami szinte hihetetlen, az ellen véténeek, hadd tudják meg ezek is, hogy kikkel usznak egy vizet.

De forduljunk el ettől az árnyékos képektől, hiszen a társulat ügye a legderültebb színekben áll előttünk. Lelkes hangú nyilatkozatok, tömött gyűjtő iver, ezeken a legszebb hangzású nevek. A nyilatkozatokból minden rendszer nélkül, a hogy épen a levelek kezeinkbe kerülnek, ime adunk egy néhányat. Dr. Löwy Mór temesvári főrabbi 10 tagot jelentett

be és egyebek között az írja: »A szép vállalatot természetesen örömmel üdvözlöm s a megalakulás nagy napjának reménnyel és várakozással nézek elébe.« A *losonczyi izr. hitközség* pártoló tagként való belépését jelentvén, azt írja: »Együttal nagy örömünknek adunk kifejezést, hogy a zsidóságra nézve felette nagy horderejű intézménynek támogatására alkalmunk lehet.« A *nagy-kanisai izr. hitközség*, mely mint tudva van, az *alapító* tagok közé lépett, azt írja: »Hitközségünk előljárósága f. év december hó 17-én tartott ülésében örömmel vett tudomást ama mozgalomról, mely a fővárosban I. M. I. T. megalakulása érdekében megindult. A társulat céljait szent- és nemesnek ismeri el, miért is a legnagyobb készséggel és lelkesedéssel áll az ügy szolgálatába. Öhajtjuk — írják tovább — és kívánjuk, hogy a társulat nagy horderejű és nagy fontosságú működését a legszebb siker koronázza.« E hitközség élén gelsei Gutmann Vilmos kir. tanácsos áll, aki maga is alapító tag. E férfiúra minden jó felekezeti ügy bizon számíthat. Apja fia. A *dunaszerdahelyi orth. hitközség* a legnagyobb sajnálatát fejezi ki, hogy nem volt képes a gyűjtőivet a *kitűzött cél*nak érdeme szerint értékesíteni. Maga a hitközség pedig nincs azon helyzetben, hogy pénztárából a célba vett alakulás költségéhez megfelelő összeggel hozzájáruljon. A *veszprémi izr. hitközség* írja: »A folyó december hó 9-én tartott képviselőtestületi gyűlésen volt szrencsénk az alakuló izraelita magyar irodalmi társulat felhívását előterjeszteni. Mily lelkesedéssel fogadta a képviselőtestület a hitfelekezeti élet fejlesztésére és a zsidó tudomány terjesztésére alakuló társaságot, ép oly fájdalmasan érinti, hogy ez idő szerint a tűz által okozta nagy csapás következtében beállott zilált anyagi viszonyok csak *rendes tag gyanánt* engedik meg a hitközségnek a társulatba való belépést és céljainak támogatását. Azon hó kívánattal, hogy a társulat nemes törekvéseit a legjobb siker koronázza, vagyunk stb.« A *veszprémi hitközség* eljárását csak helyeselni tudjuk. Egyébiránt ha mint testület nem tehettek, ottani hitrokonaink a minden jóért lelkesülő dr. *Pillitz* Benedek buzdítására az ő ivén fényesen megfeleltek várakozásainknak. Már eddig 32 tag lépett be Veszprémből. Dr. *Pillitz* maga mint pártoló tag. Dr. *Fischer* Mihály zombori főrabbi 14 tagot gyűjtött, de

ő nincs megelégedve a gyűjtéssel. Azt írja, hogy »arról győződött meg, hogy a vidéki közönség érdeklődését nehezen lehet oly vállalat felé irányítani, mely a zsidó tudomány emelését írta zászlajára.« Mi meg vagyunk elégedve a vidékkel is általában és a rabbi ur gyűjtésével különösen. Már inkább panaszkodhatik kartársa dr. *Fischer* Gyula győri főrabbi ur, aki ivét egy aláírással küldte vissza, a magáéval. A *lévai status quo izraelita hitközség* azt írja: »Tudjuk és érezzük, hogy egy ilyen ép oly hazafias, mint hitfelekezetünk érdekeit hatalmasan előmozdítani hivatott vállalattal szemben egy hitközségtől jogosan *többet* várhatni; de szolgáljon mentségül azon körülmény, hogy egy pár évvel ezelőtt új templomot és iskolát kellett építenünk.« Dr. *Bárány* József kecskeméti rabbi, a ki két iven 30 tagot jelent be, szintén nincs megelégedve gyűjtésének eredményével, pedig hitközsége külön belépett pártoló tagként. Azt írja, hogy »biztos a reményem, hogy — ha amint Isten adja a társaság üldásos munkásságát megkezdí — sikerülni fog a tagok számát tetemesen szaporítani.« A rabbi ur az eddigi eredménnyel velünk együtt meg lehet elégedve. Már inkább lehet elégedetlen dr. *Herzog* Manó kaposvári főrabbi ur, aki ivét csak egy aláírással, a magáéval küldte vissza. A *nagykőrösi izr. hitközség* azt írja, hogy a felhívás »a november 19-ki közgyűlésen felolvasztatván, a gyűlés a társulat céljai nagy horderejének teljes tudatában volt ugyan, de kénytelen volt egyuttal belátni azt is, hogy hitközségünk pénzügyi erejét saját kulturális feladatai annyira kimerítik, hogy ezeknek szűk keretén kívül eső célokra nagyobb áldozatot hozni sem képes. Mindazáltal, hogy a nemes ügy iránti érdeklődésének némi bizonyosságát adja, a hitközség a társulatba hat évi időtartamra *rendes tagul* belépett.« Dr. *Kecskeméti* Lipót nagyváradi főrabbi keveseli az általa gyűjtött 14 tagot. Pedig hitközsége 1000 koronával, mint alapító tag lépett be. Dicséretes buzgalomról tesz ez is tanuságot, de mi teljesen meg vagyunk elégedve. Dr. *Sonnenfeld Bernát* a vágujhelyi hitközség elnöke 8 tagot gyűjtött. De ő sincs megelégedve ez eredménnyel és azt írja: »Városunkban még *kevés a magyar elem*, azért nem igen tudtam több aláírást szerezni, de akik az ivet aláírták, lelkesen csatlakoznak a mozgalomhoz és elismerésüket nyil-

vánítják a tervezőknek. « Nem mindig a magyar elem hiányán mulik, amint alább látni fogjuk. Dr. *Flesch Ármin* mohácsi rabbi sajnálattal említi fel, hogy nem sikerült neki *harmincz-nál* több tagot gyűjteni. *Lázár Soma*, egy fiatal keszthelyi kereskedő azt írja, hogy a hazafias nemes és üdvös ügy intézmény létesítésére 13 tagot gyűjtött. De ez eredménnyel nincs kibékülve. »E szent ügy iránt való közöny — írja — városunkban oda vezethető vissza, hogy községünk tagjai a sok oldalról igénybevett áldozatkészség folytán épp oly alkalmakkor adnak részvétlenségeknek kifejezést, midőn az, mint a jelen esetben, legkevésbbé van indokolva. Mindamelllett reményem és hinni akarom, hogy nemes törekvésük széles e hazánkban élénk visszhangra talál és a nagy nehézségekkel párosult kezdeményezésüket siker fogja koronázni. » Sok ilyen buzgalmat meg ilyen »részvétlenség«-et és mi meg leszünk elégedve. A *baranya-szent-lőrinczi hitközség* négy tagot jelent be s »a nemes és hazafias törekvés sikeréhez az ur áldását kéri.« Így megy ez mindvégig.

A gyűjtőívekből kiemeljük azokat, melyeken 3-nál több tag van aláírva, szintén rendszer nélkül, ahogy épen most kezünkbe kerültek. *Sándor József Alsó-Dabason* 8. *Dr. Roth Adolf Liptó-Ujváron* 15. *Dr. Hecht Ernő* ügyvéd Budapesten, 11. *Dr. Krausz Sámuel* tanár Budapesten, 6. *Schwarz Jakab* rabbi Csáktornyan 17, *Mandl Mór* Budapesten 4, *Dr. Rosenberg Sándor* főrabbi Aradon 7, *Elfer Jakab* főrabbi Heves 8, *Dr. Eisler Mátyás* rabbi Kolozsvár 16, *Dr. Bánóczy József* 13, *Dr. Szobli Ármin* Kécske 6, *Dr. Stern József* ügyvéd Ó-Buda 5, *Seltmann Lajos* rabbi Hódmező-Vásárhely 23, *Dr. Löw Immanuel* főrabbi Szeged 3, (a szegedi hitközség által bejelentett 2 rendes tagon kívül), *Dr. Kelemen Adolf* rabbi Pancsova 4, *Dr. Neumann Ede* főrabbi N.-Kanizsa 1 alapító, 1 pártoló, 2 rendes, *Dr. Vajda Béla* rabbi N.-Abony 8, *Dr. Klein Mór* főrabbi Nagy-Becskekere 4, *Sichermann Mór* Máramaros-Sziget 30, *Dr. Perl Ármán* főrabbi Pécs 8 rendes és 6 adományozó, *Dr. Feldmann József* rabbi Czegléd 5, *Schön Dávid* tanár Budapest 5, *Stern Ábrahám* tanár Budapest 19, *Dr. Ungár Simon* rabbi Szegvár 13, (ezenkívül Leopold Sándor és szegvárdi hitközség külön 200—200 koronával pártoló) *Goldheim Lipót* pesti anya-

könyvvezető 11, *Dr. Links Ármán* Budapest 17, *Dr. Weiszbürg Gyula* segédrabbi Budapest 6, *Dr. Goldberg Rafael* főrabbi Buda 7, *Dr. Blau Lajos* Budapest 5, *Dr. Bacher Vilmos* Budapest, 4 pártoló, 4 rendes, *Friedmann Ármán* Ujpest 7. *Dr. Hoffmann Kálmán* Ráczeke 9, *Wolfner Lajos* Budapest, 4, lippai hitközség 5, nyirbátori hitközség 4, brassói hitközség, *szabadkai hitközség* (1000 koronás alapítványa mellett) 7 rendes tagot gyűjtött. Sok tekintetben érdekesekek ezek az ívek. A budapesti ívek közül visszaérkezetteken nagyobb részben 1—1 alapító, pártfogó vagy pártoló tag van aláírva. A megalakulás után egyébiránt pontos és rendszeres tagjegyzéket fogunk közzétenni.

A tagok száma meghaladja már a hétszázat. A társulat eddigi jóakaróit buzdítanunk nem kell. De arra igenis kérünk kell őket, hogy hathatós pártfogásukat abban az irányban ezentul is kiterjeszteni sziveskedjenek, hogy a tagok száma az alakulás után is minél inkább szaporodjék. Azok, akiknek szellemi tevékenységére a társulat elsősorban számít, nemcsak abban a helyzetben lesznek, hogy közreműködésük módja felől tisztába jöjjenek. Önként értetődik, hogy az irodalmi művek szerzői tiszteletdíjakat fognak nyerni. És ha az elhintett gyanúsítás erre vonatkozik, akkor az nem is oly gonosz, mint bárgyú. A hozzánk ez iránt intézett többrendbeli kérdésre tüzetes feleletet nem adhatunk. A társulat majdani vezetősége bizonyára kellő nyilvánossággal fogja a tájékoztatást megadni. Addig is az érdeklődőket a társulat alapszabályaira kell utalnunk, önként értetődően, hogy a társaság működésének csakis az ott körvonalozott czélok képezhetik alapját.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A KÖZSÉGKERÜLETI BÍRÓSÁGOKAT ÉRDEKLŐ DÖNTVÉNYEK.

Mióta a községkerületek újra megalakultak, a szentesi izraelita hitközség és rabbija közötti vizzályos ügy volt az egyedüli, a mely a kerületi bíróság elé került. Örvendetes tudomásul vettük azt a hirt, hogy ez az ügy sem itélettel, hanem a felek békés kiegyenlítésével nyert befejezést, de ez a körül-

mény nem teszi fölöslegessé azon elvi jelentőségű közbeeső határozatok közzétételét, a melyek az eljárás folyamán hoztak, és felekezeti bíróságainknak cinozurául szolgálhatnak.

I.

A szentesi izraelita hitközség a rabbija elleni panaszával első sorban a közigazgatási hatóságokhoz fordult. Ezek fokozatos elbírálás tárgyává tették az ügyet, a mely felebbezés folytán a vallás és közoktatásügyi miniszteriumhoz is felérkezett. A miniszterium az íratokból arról győződött meg, hogy az eljárás folyamán ugy a hitközség valamint a rabbi a kongresszusi szabályokra hivatkozott és visszásnak találta, hogy oly ügy, melyben a felek álláspontjukat a kongresszus határozataival támogatják, ne az autonom felekezet kebelében, hanem a politikai hatóság előtt nyerjen elintéztést. Kimondotta tehát az 1892. évi április hó 4-én 13387. sz. a. kelt, Csongrád megye közönségéhez intézett rendeletében: hogy az esetben, ha mindkét fél a kongresszusi szabályokat magára nézve kötelezőknek elismeri, a vitás ügy első sorban az izraelita községkerületi bíróság hatásköréhez tartozik.

Szemügyre vette a miniszterium egyuttal azt az esethez, ha a községkerületi bíróság netán az anyakönyvvezetőként is működő rabbi elmozdítását tartaná kimondandónak, a ki az 1885. évi anyakönyvi szabályrendelet értelmében, hivatalából csupán ismételt kötelelességmulasztás, vallásellenes magavi-selet, erkölcsi kihágás, vagy polgári büntény miatt mozdítható el a törvényhatósági közigazgatási bizottság, és — ennek határozata ellen történő felfolyamodás esetében, — a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter határozata folytán.

Illetékességi összeütközés kikerülése érdekében tehát a Csongrád megye közönségéhez intézett fentidézett rendeletében egyuttal kimondotta a vallás és közoktatásügyi minister, hogy »ha a hitközség kérelmére az izraelita községkerületi bíróság indítja meg a rabbi ellen a fegyelmi eljárást és ezen bíróság a vizsgálat keresztülvitele után a hivatalvesztést tartaná kimondandónak, akkor ítélet hozatala előtt általa az összes íratok az 1885. évi november 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni körrendelet 7 §-ára való figyelemmel a törvényhatóság közigazgatási bizottságához lesznek illetéke s intézkedés végett átteendők.«

II.

A ministeri rendelet vétele után a rabbi a XXII. izraelita községkerület bírósága elé terjesztette vitás ügyeit, a mely bíróság az eljárást megindította, mert a szentesi izraelita hitközség 1892. évi május hó 8-án kelt átiratában értesítette a a kerületi elnökséget arról, hogy az izraelita községkerületbe képviselőket választott, anélkül hogy akár az átiratban, akár a jegyzőkönyvben vagy átküldött alapszabályaiban a »statusquo« elnevezést használta volna, s ennek folytán a községkerület a nevezett hitközséget méltán kongresszusi alapon állónak tekinthette.

A szentesi izraelita hitközség azonban 1892. évi szeptember hó 18-án tartott ülésében kijelentette, hogy a rabbija elleni ügyében a községkerületi bíróság illetékességét elismerni nem hajlandó s ennek folytán a kerületi bíróság annak a kérdésnek a ministerium által való előzetes eldöntését kérte: vajjon a szentesi hitközség és rabbija közötti viszályos ügynek eldöntésére a községkerületi bíróság illetékes-e vagy nem?

A vallás és közoktatásügyi miniszterium az 1892. évi október hó 24-én 42506. sz. a. kelt rendeletével a községkerületi bíróság illetékességét a fentebb I. alatt érintett, Csongrád megye közönségéhez intézett rendelet végpontjában foglalt korlátozással megállapítandónak találta, mert a szentesi izraelita hitközség az által, hogy a rabbija elleni ügyében a közigazgatási eljárás folyamán a kongresszusi alapszabályokra hivatkozott és izraelita községkerületi képviselőket választott, a kongresszusi szabályok érvényét elismerte, ezek értelmében pedig a nevezett hitközség és rabbija között fenforgó többrendbeli vitás ügy elbírálása az izr. községkerületi bíróság hatásköréhez tartozik.

III.

A kongresszusi szervező szabályzat 66. §-a értelmében a községkerületi bíróság akként alakíttatik, hogy a kerületi képviselőt évenkénti ülésében 24 képviselő-tag sorshuzás után választatik, kik közül az első kisorsolt 12 tag az év első felében, a másik 12 tag pedig az év második felében mint bírák működnek.

A XXII. izraelita községkerületben a bíróság 1892. évi

junius havában lett megalakítva aképen, hogy a két bíróság közül az első 1892. év végéig, a második pedig az 1893. év első felében járhat el illetékesen.

A szentesi izraelita hitközség és annak rabbija között felmerült panaszos ügy 1892. évi december hó 20-án tárgyalatván, minthogy az első bíróság e napon csak a vizsgálat elrendelését mondhatta ki, tehát az ügyet ítélettel be nem fejezhette, kérdés támadt, hogy ugyanez a bíróság eljárhat-e az ügyben 1892. december 31-én tul is, avagy ezen határidőn túl megszűnik-e hatásköre oly módon, hogy az általa tárgyalni megkezdett ügyben az eljárás folytatását a második bíróságnak átengedni tartozik. A kerületi elnök abban a nézetben volt, hogy a mely bíróság a pernek tárgyalását megkezdette az ugyanannak befejezésére és végelintésére is illetékes marad, mert különben a pert a következő bíróságoknak mindig előlről kellene felvenniök és így bonyolultabb eseteknél előfordulhatna, hogy a bíróságok folytonos váltakozása mellett egynémely per véget sem érne.

A vallás és közoktatásügyi minister 1893. évi január hó 17-én 1304. sz. a. kelt rendeletében kijelentette, hogy azt az álláspontot, miszerint azon *izraelita községkerületi bíróság, a mely a per tárgyalását megkezdette, ugyanannak befejezésére és végelintésére is illetékes marad*, részéről is elfogadja.

IV.

A XXII. izraelita községkerület bírósága Szegeden 1892. évi december hó 20. tartott ülésében egy közbenső határozatot hozott, melyben a szentesi rabbi ellen vizsgálatot rendelt és ennek keresztülvitelére egy vizsgáló biztost küldött ki, de egyuttal a szentesi hitközségnek a rabbi felfüggesztésére vonatkozó határozatát megsemmisítette, mert a kongresszusi szervező szabályzat 52. §-a szerint »a rabbi és hitközség közötti per esetén, amaz hivatalos működését mindaddig megtartja s rendes fizetését úgy mint egyéb járandóságait élvezi, míg a községkerületi bíróság az ügyet ítéletileg el nem döntötte.«

Ennek a községkerületi bírósági határozatnak a vizsgálat elrendelésére vonatkozó része ellen a szentesi rabbi feleb-

bezéssel élt, minek folytán a kerületi bíróság az iratokat a ministeriumhoz felterjeszteni határozta.

A vallás és közoktatásügyi miniszter 1893. február hó 11-én 6359. sz. a. kelt rendeletével kijelentette, hogy a közégkerületi bíróság említett határozatát a szentesi rabbi által közbevetett felfolyamodás elutasítása mellett érintetlenül hagyandónak találta; mert a rabbi felebbezése máj a kerületi bíróság által lett volna mellőzendő a kongresszusi szabályzat 68. §-a alapján, mely szerint a *községkerületi bíróság határozatai ellen felfolyamodásnak helye nincs*. Ha a bíróság az ügyet ítélettel befejezi, akkor is a *felek csak semmiségi panasszal élhetnek, melynek esetében a vallás és közoktatásügyi ministeriumot a főfelügyeleti jognál fogva az ügy felülvizsgálása megilleti abban az irányban, vajjon megtartattak-e a kellő alakítások vagy sem*.

V.

Midőn ezek után a kerületi bíróság által elrendelt vizsgálat megindult, a szentesi rabbi tett ismét kísérletet az eljárás megakasztására. Közvetlenül a vallás és közoktatásügyi ministeriumhoz folyamodott az iránt, hogy a hitközsége ellen támasztott perei a közigazgatási hatóságok által intéztessenek el, mert ő, a rabbi, a községkerületi bíróság illetékességét elismerni nem hajlandó.

Ezt a beadványt a vallás és közoktatásügyi minister 1893. évi június 23-án 26919. sz. a. kelt rendeletével azzal küldötte le az országos iroda utján a kerületi bírósághoz, hogy folyamodó kérelmét teljesíthetőnek nem találta, mert a szentesi rabbi önmaga fordult hitközsége ellen panaszos ügyvel a XXII. izr. községkerületi bírósághoz, és ennek folytán most, midőn ezen felekezeti bíróság előtt az eljárás már huzamos idő óta folyamatban van, annak illetékessége ellen emelt kifogásai figyelembe nem jöhetnek.

Az idézett rendeletek teljes szövegét alább a »kuttők« rovatában közöljük.

* * *

IFJUSÁGI LAP ÉS IRODALMI TÁRSULAT.

Zsidó tanítóink országos egyesületének lapja, az *Ier. Tanügyi Értesítő* mult évi novemberi számában egy zsidó ifjúsági lap kiadásának eszméjét vetette és karolta fel. Általában lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartja s csak attól fél, hogy a munkatársak arravalóságán fog az üdvös eszme megvalósulása hajótörést szenvedni.

Azóta az *Értesítő* szerkesztőt cserélt s ezzel vállalkozóbb, önérzetesebb lett. Most már biztos benne, hogy tollforgató felekezeti embereinkből igenis kikerülne egy oly törzskar, mely zsidó szellemű ifjúsági lapot tudna megcsinálni s úgy látszik, immár csak az anyagi erők elégtelensége miatt aggódik. »Ily lap kiadására — írja a szerkesztő a januári számban — egyesületünk ez idő szerint nem vállalkozhatik. Hogy egy gyermeklap irodalmi színvonalon álljon, sok befektetést igényel. Ámde« — és itt kezd a dolog bennünket érdekelni — »ámde most van alakulóban az irodalmi egyesület. Majd meglátjuk, mit akar«. Csakugyan nem olvasta el tanítóink lapjának szerkesztője azon Társulat alapszabályait, mely felekezetünk szellemi életét emelni van hivatva? Szinte hajlandók vagyunk ezt nekik elhinni, ha olvassuk, a mi ime következik: »Egyes tudósok fogják-e specialis kutatásaik eredményét academice tárgyalni, a mi alig egy-két embert érdekel, avagy arra fordítja-e gondját, hogy a közszükségletnek tegyen eleget.« Valóban, egy zsidó laptól több objektivitást, több igazságot várunk; de ha szerkesztője erre nem hajlandó, legalább annyit, hogy szándékos vagy akaratlan tájékoztatatlanságát nem veszi jövődömondása egyetlen alapjául. Kétszeresen, százszerosan elvárhatjuk ezt egy tanítók számára készült lap szerkesztőségétől. A helyett, hogy az Irodalmi Társulat ellen próbál hangulatot csinálni, miért nem ismerteti inkább céljait? És vajjon jól ismeri-e az új szerkesztő az olvasóit? A mi tanítóink önzetlen odaadással, megható áldozatkészséggel igyekeznek minden eszmét szolgálni, mely alkalmas a felekezet életét gyarapítani s az ő tudásukat öregbíteni. Nem is hihi-tem azért, hogy helyeselnék a tudásnak és a tudománynak oly kicsinylését, a mint az e sorokban szinte tüntetőleg nyilatkozik.

Igenis, az Irodalmi Társulat maga elé tűzött feladatai értelmében »academice« tárgyalta »specialis« kutatások eredményeit is fogja terjeszteni, mert igazságul tartja, hogy a minék a tudományban értéke van, nem lehet kompiláció vagy képzelmes genialitás, hanem csak alapos, módszeres, specziális kutatás gyümölcse; mert továbbá jól tudja, hogy az irodalmi színvonal meg azt kívánja, hogy az eredményeket nem népszerűsítéssel világosan, kimerítően, rendszeresen, academice adja elő; s mert végül nem vállalkozik arra, hogy olyan kalendáriumi színre szálljon alá, a hol, úgy látszik, némely szerkesztő fölfogása szerint a közszükséglet kezdődik. Az a meglepő siker pedig, mely az Irodalmi Társulat hódító útjára már előre veti fényét, tanuvalomás egyuttal a mellett, hogy céljai megvalósítása nem olyasmí, »ami alig egy-két embert érdekel« s hogy szerkesztőnk teljesen tévedésben van a felől, mi tesz a közszükségletnek eleget. »Ha ez — már tudnillik a szerkesztő »közszükséglete« — leszen célja, úgy meg fog élni, másképp nyom nélkül fog letűnni.« Egy kis szerénységet kérnének uram! A szellemi élet tényezői nem fekszenek mindig felszínen, az eszmék erejének sincs mindnyájunkon egyforma hatalma. De mindnyájan tanulhatunk s megbecsülhetjük azokat, kik tanításunkra hivatvák.

Az új szerkesztő a Társulat alapszabályaiban megállapított munkatervről e szerint nem vesz ugyan tudomást, de azért jó tanácsos siet segítségére. »Ha az Irodalmi Társulat érezhető hiányon akar majd segíteni« — tessék kérem ez exploziv stílust megfigyelni: »akar segíteni«: mert ha nem segít, nyilván nem akar! — akkor bizonynyal talál nem egy fényes nevű zsidó író vagy költőt, a ki az egyesület támogatása mellett jeles ifjúsági lapot fog szerkeszteni. Ily vállalat a zsidó tanítók hathatós támogatására mindenkor számíthat. A szerkesztő úr nyugodt lehet: az Irodalmi Társulat nem fog zsidó ifjúsági lapot szerkeszteni; nem pedig azért, mert az ily — egyébként igen hasznos — működés nem tartozik elvállalt feladatai körébe. Attól sem fél az Irodalmi Társulat, hogy ezzel a szerkesztő ur neheztelését kénytelen magára vonni, valamint bizonyos a felől, hogy a zsidó tanítók erkölcsi támogatására minden körülmények között, s nem — mint el akarnák hitetni — csak akkor számíthat, ha a szer-

kesztő vörös szemüvegén keresztül nézi a világot. Általában nem vagyunk hajlandók elhinni, hogy a mint maga mondja: a »radikális« irányu szerkesztő e nem pedagogiai, hanem felekezeti közügyben olvasói hangulatát és nézeteit tolmácsolta volna. Mert az meglehet, hogy jó tanügyi politikát és lapot radikálisan kell csinálni — nem értek hozzá. De azt tudom, hogy a zsidóság közügyeiben való részvételhez egyéb kell: hozzáértés és megfontolás.

Budapest.

DR. BÁNÓCZI JÓZSEF.

TUDOMÁNY.

KÉT MEGJEGYZÉS.

1. Nagy vita folyt az ismert Jaiteles Jehuda és Strelisker M. között arról, hogy mi a különbség a két tagadó szócska לא és אין között, ha כל partikulával kapcsoltnak össze. Mindkettő לא és אין és כל vegyesen fordul elő, hol igei, hol névi állítmánynyal és épezért nem lehet egyszerűen azt állítani, hogy לא igével, אין pedig névvel kapcsoltatik össze. A tanulságos többszöri levélváltás eredménye az, hogy לא általános és כל részletes tagadást fejez ki. Pl. *אין כל חדש תחת השמש* = *semmi új dolog nincs a földön*, azaz egyetlen egy új dolog sincs; ellenben *אדם כזה לא* = *nem mindenki ir, de van olyan is, a ki ir.* (L. Bikkuré Haittim VIII. 45; IX. 47 és Kerem Chemed II. 183—193).

Az említett különbséget a két kitétel között azonban már a toszafistáknál találjuk. Ugyanis Berákhóth 5b a toszafóthban a következőket olvassuk: *הגילא כל אדם וזה לשתי שלחנות* אבל אין לגרום אין אדם וזה דהא כמה צדיקים וזכין לשתי שלחנות כגון רבי וכו'. Mindenekelőtt a szövegbe közbeszurandó כל Derech Erecz Zutta traktatus 4. fejezete alapján és így olvasandó a toszafóthban: *אבל אין לגרום אין כל אדם וזה*. A helyes olvasás helyreállítása után a toszafóth értelme egészen világos. Olvasandó לא és nem אין כל, mert az utóbbi olvasás szerint az lenne kimondva, hogy senki sincs, a ki a földi boldogságot és egyszersmind mennyei üdvösséget is elérhetné, a mi nem áll, mert a patriarcha R. Jehuda mindkettőt elérte; azért olvasandó לא כל, a melylyel csak az fejeztetik ki, hogy nem *mindenki* érdemesítettetik »mindkét asztalra«, de némelyek igen. A toszafista finom nyelvérzékével már századokkal előbb érezte ki a szóban forgó két kitétel közti különbséget, a me-

lyet a fent nevezett nyelvészek hosszas vita után megállapítottak.

2. Berákháth 3b a Dávid királyról szóló elbeszélésben az állítatik בנינו זה סהררין (I. Krónika 27,34) és bizonyítékul idéztetik II. Sámuel 20,23: בנינו בן יהודע נר. A tőszafóth 4a polemizálnak Rasi ellen és azt is felhozzák, hogy ארר בני יהודע nem fordul elő sehol, hanem megfordítva. Ezen és még más okból, a mely ott olvasható, R. Jákob Tam tényleg megfordítja az idézett helyet és így olvassa: יהודע בן בנינו, a mint a Krónikában áll. Érdekes, hogy az Én Jákob előtt szintén ezen olvasat volt, a mint művében találhatók.¹⁾

Budapest.

BRILL S. L.

A DEBRECZENI ZSINAGÓGA ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Gyorsan feledő nemzedékünk már alig tudja, hogy mi történt egy emberöltővel ezelőtt. Pedig a multak ismerete különösen felekezeti életünkre nézve nemcsak érdekes, hanem kiválóan tanulságos is. A közelmúlt eseményei, ha azokat a történeti igazság és nem a pártoskodó szenvedély vagy a pillanatnyi érdek világitásában tekintjük, meggyőzően szólnak azon történeti tény mellett, hogy hitfelekezetünk beléletében az avult eszmék és intézmények minden mesterséges tűz és erőlködés daczára gyorsan kerülnek oda, a hova valók, a jól megérdemelt feledésbe.

Oly kérdések, melyek még egy negyed század előtt a legszenvedélyesebb harcokat idézték elő és a közvetlenül érdekelték körén kívül is nagy hullámokat vetettek, ma már alig képesek valamely kis kört mozgásba hozni és ha ez mégis megtörténik, szélesebb körben a viaskodók legfeljebb szánalmat keltenek. A tény igen megnyugtató, mert azt bizonyítja, hogy a zsidóság fejlődése oly egészséges alapokon nyugszik és oly saját eszméi által előírt irányban halad, hogy azt semmiféle eszközökkel sem megakasztani sem görbe utakra terelni nem lehet.

¹⁾ E megjegyzéseket a főtisztelendő rabbi ur szóbeli közlése után írtuk le. (Szerk.)

Azon kérdések között, melyek a magyar Izraelben már e század első felében némi harcot idéztek elő és melyek későbbben pártzélókra mint jelszavak aknáztattak ki, majdnem első helyen áll az »Almemor« elhelyezése. Mint ismeretes, némelyek azon nézetten voltak és vannak, hogy az Almemort esakis a templom közepén, de nem a frigyláda előtt, szabad elhelyezni. Ez a kérdés számos községet robbantott szét és ép azért nem érdektelen ilyen »Almemor-harc« hű ismeretése, a melyet a következőkben nyújtunk.

Adatainkat a leghitelesebb forrásból merítjük: a nyilatkozó rabbik héber leveleiből. E levelek mind néhai Klein Ignácshoz, ki 1865-ben a debreczeni hitközség elöljárója volt, vannak intézve és az ő hagyatékából kerültek kezeink közé.

A debreczeniek elhatározták, hogy díszes templomot építenek. A szükséges összeg java része adományokból került össze. Azok, a kik adományaik által a zsinagóga felépítését lehetővé tették, az Almemort a frigyláda elé akarták helyezni, a mi ellen a község egy töredéke hevesen opponált. Klein Ignác, ki — a mint a hozzá intézett leveleknek nemcsak címzéseiből, hanem tartalmából kitűnik — a talmudban és a rabbinikus irodalomban jártas tudós férfiú volt, több alább megnevezendő rabbihoz fordult azon kérdéssel, hogy meg van-e engedve az Almemornak a frigyláda elé helyezése. A maga részéről azon nézetnek adott kifejezést, hogy ez szabad és hivatkozott Maimunira és József Kárára.

A feleletek nem egybehangzóak. Eisenstadt Menáchem (מנחם איזנשטאדט) első levelében (1865. szept. 8.) hivatkozik atyja Méir Eisenstadt (מיר איזנשטאדט) döntvényére¹⁾, hogy nem szabad. A kérdés érdemébe nem bocsátkozik. Véleménye motiválásából kiemeljük mint jellemző adatot a pártszenvedély vakságára a következő szavakat: »A mit uraságod irt a Keszez Misne szavairól, a melyekre az újítók építenek, a kikre azt kiáltom, a ki fel akarja magát akasztani, akassza fel magát egy nagy fára, hiszen ha valóban az volna céljuk, hogy ez által diszebbé teszik a templomot, akkor támaszkodhatnának a Keszez Misne szavaira, de ismeretes, hogy céljuk, mindent (az egész vallást) kiirtani.« Ez a hevésség annál jellemzőbb, mert

¹⁾ L. L. חשבות אשרי אש I., 7. szám.

Menáchem Eisenstadt szelid lelkületű férfiú volt és a kérdező személyét ismerte és tisztelte, a mint mondja és a mint egész levele tenorjából kitűnik. Klein Ignác e levéllel nem lévén megelégedve újra hozzá fordult, még pedig azonnal, mire egy újabb levélben (1865. szept. 12.) kijelenti, hogy megmarad eredeti álláspontja mellett.

Lényegileg így nyilatkoznak a nagy-szöllősi rabbi *Sámuel Smelke* 1865. aug. 27-én és *Weinberger* kis-várdai rabbi 1865. szept. 3. és 13-án kelt leveleiben. Mindketten arra kéri Klein Ignáczt, hogy ő, ki »a tóra forrásainál nevedekett fel«, szerezzen érvényt az ő véleményüknek. *Weinberger* hivatkozik apósára *Heller Hirs* (vulgo *Hersel Charef*) volt bonyhádi rabbira, ki Kleinnek tanítója volt és a ki nem kedvelte, ha az *Almemor* a frigyláda előtt volt elhelyezve. Hasonló hivatkozás van *M. Eisenstadt* fentidézett levelében, a melyben az említették, hogy Klein I. a *Meir Eisenstadt* tanítványa volt, habár rövid ideig. Klein 1827-ben tanult Bonyhádon *Heller* rabbinál és ebből az időből származnak rabbinikus feljegyzései, melyeket egy félszázadnál tovább őrizett meg. A leghosszabb véleményt *Schreiber Joachim* sajo-szentpéteri, később pesti orthodox rabbi adta. *Schreiber* szintén személyesen ismerte Kleint és egy beszélgetésükre is hivatkozik. Egyébképen ujat nem mond, habár nagyon erőlködik.

Fürst Lázár, gyöngyösi rabbi, német nyelven felel. Sajnálja a pártoskodást, a mely oly számos községben felütötte a fejét és a zsidóságot kifelé is kompromittálja. Szeretné, ha a sok botránynak végre-valahára vége szakadna. Aztán így folytatja: »so ist es mir doch unmöglich, Ihrem geehrten Verlangen nachkommen zu können, da ich im voraus weiss, dass weder die eine noch die andere Partei meines Urtheils halber ihre Ansicht in dieser Streitsache ändern würde — da es für Fragen, die der Parteisucht anheimgefallen, überhaupt keinen überzeugenden Beweis gibt — und meine Aeußerung keine andere Wirkung hätte, als dass mein Name mit hinein in einen Streit gezogen würde, ohne der Sache etwas geleistet zu haben was ich stets zu vermeiden gesucht habe.« Sok tudós rabbi aggodalmának adott a most már szintén elhunyt gyöngyösi rabbi kifejezést idézett szavaival. A ledorongolás nem ismer sem nemzetiséget, sem felekezetet, csak jellemeket.

A legérdekesebb a volt abauj-szántói rabbi *Lipschitz* levele. Azon nézetben van, hogy nem kell a zsinagóga belsejét megváltoztatni, de elítéli a tulzókat is, a kik szerint az ilyen zsinagóga tisztátalan. Ide iktatjuk a következő szavait: »Amit azonban más oldalról tuloztak, mondván, hogy az, a ki ilyen zsinagóga küszöbét állépi, tisztátlan és a ki hozzá nyúl, tisztátalan, ezekre rá kell kiáltani, mert sok jámbor és egyenes szívű férfiú, a kik oly községekben laknak, a hol nem akadályozhatták meg, hogy ilyen zsinagóga építtessék, kénytelen abba menni imádkozni; de fájdalom nagy a pártoskodás ereje.« »Nagyon fáj szívemnek, ha látom, hogy egy város lakói egymástól elválnak és pártokra szakadnak.«¹⁾ Azt a tanácsot adja *Lipschitz* a debreczenieknek, hogy válaszszanak maguknak jámbor és művelt papot, a ki mind a két párt igényeit kielégítheti.

Hogy az elbeszéltek kellő világosságban álljanak előttünk, szükséges még Klein Ignácztól, kihez valamennyi véleményező nagy tisztelettel és bizalommal szól, az előbbieken említették kiegészítésül néhány szóban megemlékeznünk. Egyéniségét csak néhány vonással ecsetelhetjük, mert rendelkezésünkre iratainak egyik töredékén kívül más forrás nem áll.

Mint már említettük *Heller Hirs*nél tanult Bonyhádon 1827-ben. *Eisenstadt Meir*nél Ungváron, ugy látszik, már előbb tanult, mert 1828-ban már Nánáson élt mint nős ember. Jámborsága — legalább fiatalabb korában — a chasidizmus felé hajlott, a miről egy igen érdekes levél tanuskodik. A levélben nincs évszám, de a harminczas évekre eshetik.

A *rimanowi* csodarabbi *Lewi Kohn* »teljes gyógyulást« küld Klein Ignáczt feleségének, a ki eziránt levélben fordult a rabbihoz, a mint az Nánáson a mai napig szokásban van. Csak az aláírás származik a rabbitól, a levelet magát más irta. A levél írója külön is ír, még pedig nagyon érdekes dolgot. Arról értesíti Kleint, hogy az általa »pidjonul« felajánlott összeget a csodarabbi kevesellette, de az ő rábeszélésére előállt ezen szándékától és megelégedett a felajánlott

(1) אך מה ישאר א' הפריון על המדה לאמור כי היו כל הדרך על מפתח ב'הנחם' כזה טמא טמא יקרא וכל הנגע בו ישאר דא'ו' לנער בהם כי כזה צדיקים וישי' לב הדר' בקהלות אשר לא היו בידם למחות מלכות ב' מה מוכרח' ללך בתוכה להתפלל אך בערה גדול בה המחלוקה וכו'

összeg követelésével. E szolgálat fejében a maga számára is jutalmat kér. Jámorsága és becsületessége folytán Teitelbaum Mózes, hajdani ungvári rabbi, a ki korában a magyarországi chaszidok elismert feje volt, a nánásiakhoz intézett levélben őt nevezte ki 1840-ben a palesztinába küldendő pénzek (מעות הדינר) kezelőjévé. Minthogy mint pénztárnok érdemeiket szerzett magának, a palesztinai magyar és o-ztrák zsidók szintén folyamodtak hozzá, a mint egy kérő levelükből kitűnik. Ugy látszik, hogy ekkor már Debreczenben lakott.

A jámborság Klein Ignácban párosult szép talmudi ismeretekkel. Erről tanuskodnak nemcsak azon levelek, a melyeket az elbeszélte templomépítés ügyében intézett a rabbikhoz, hanem feljegyzései is, a melyek Bécsa traktatus első lapjaira vonatkoznak. A rabbiknak és a tudósoknak nagy tisztelője volt és kereste társaságukat. Innen van, hogy az ő személyét az ellenzők is ismerték és tisztelték és ennek kifejezést is adnak. Ha még hozzá teszem, hogy iratai között egy elszakított amulette is van 1828-ból, akkor mindent elmondtam ezen érdemes férfiuról, a mit róla én, ki személyesen nem ismerem, róla kezemből levő irataiból tudok.

A debreczeni templomépítés egyik példája azon harcoknak, a melyek a magyar zsidóság kebelében erről az ügyről hajdan lefolytak. Alig három évtizede annak és az e fajta viharok egészen elcsöndesültek, a mi felekezetünk érdekeinek és haladásának szempontjából megnyugtató.

Budapest,

DR. BLAU LAJOS

SÁRGA LEVELEKBŐL.

— Történeti morzsák. —

Az 1886. év elején e folyóiratban pár szóban megemlékeztem Klein Ignác elhunytáról. Egy-két vonásban ecseteltem akkor e derék férfi jellemét, érdemeit, melyet a Hajdu-megyei zsidóság körül szerzett magának, nemes szívét melylyel a szegényeket felkarolta. Különösen pedig az agg bátorságát, melylyel az ő felekezetének és minden jó ügynek védelmére kelt. Sokszor volt erre oka meg alkalma. Fiatal

korában úgy mint élete alkonyán. A hagyatékában talált iratok is mutatják ezt. Ez iratok jókora darab történetet rajzolnak élénk hazai felekezetünk küzdelmeiből. Ujat alig találunk bennök. A külső bántalmak és belső viszályok tükröződnek vissza ez iratokban is, melyeket az öreg Klein bácsi — ezzel a névvel tisztelte őt meg a debreczeniek szeretete — egy kis csomagban megőrzött. És mégis, forgatván e sarga leveleket kivált most, az átalakulások e nagy korszakában, nem tehetjük azokat félre a nélkül, hogy tartalmukat pár szóban ne méltassuk. Korunk gyorsan él, hamar feled. Ép azért nem árt, ha a haladás megmérése végett vissza-vissza tekintünk a meghaladt utra.

Bold. Klein Ignác Debreczen és vidéke zsidóságának élén állott. A pesti izr. hitközség, mely a zsidóságot érdeklő minden mozgalom vezetője volt azon a vidéken, csak vele tartott fenn érintkezést. A nevére címzett leveleken rendszerint ott volt »a Hajdu városok izraelitáinak«. Ott lent pedig, hol jó magyar zsidók, de a műveltség tekintetében még ma is elmaradt atyáinkfiai laknak, nagy tiszteletben állott az öreg ur. Jelleme, vallásossága és a zsidó vallástudományokban való jártassága, jótékonyága, őt nagy népszerűséghez juttatta. Valláskülömbőség nélkül becsülték őt, de hitsorsosai különösen szerették, noha suttozták róla, hogy egy kicsit felvilágosodott. A negyvenes években Nánáson lakott és aki ismeri még ma is az ottani zsidókat, az ismerni fogja annak a bizalomnak értékét. Az ország leghíresebb orth. rabbijai állandó érintkezést tartottak fenn vele. A haladók is csak így voltak vele. Az iratok mellett van Löw Lipótnak egy Dr. Popper ismert debreczeni orvoshoz intézett 1866. június hó 8-án kelt bizalmas jellegű levele, melyben ez áll: »Ich habe in meinem gastfreundlichen Wirthe. Herrn Klein, einen einsichtsvollen, auch in den jüdischen Religionsquellen bewanderten Mann kennen gelernt. Derselbe wird selbst einsehen, dass es sich um einen Kiddusch Haschem handelt und er wird gewiss eifrigst beflissen sein, der guten Sache mit Energie zu dienen«. Ha egy Löw elismerésére és az orth. korifeusoknak egy más cikkben méltatott leveleinek áradó hangjára figyelünk, akkor mindjárt előttünk áll Klein Ignác egész egyénisége. Az arany középuton szerette volna látni felekezetét és minden

törekvése arra irányult, hogy óhaját a béke eszközeivel megvalósítsa.

E működése által vált ő egy nagy magyar vidék zsidóságának bizalmi férfinak, noha még vallásos dolgokban is gondolkozására nézve a többségen nagyon felül állott. A fővárosban ismerték tulajdonait és őt keresték fel, ha az ottani zsidóságra akartak hatni.

De lássuk az iratokat.

A türelmi adó sok bajt, tömérdek keserűséget okozott hitsorsosainknak. Az 1842. évben a pesti zsidóság a felekezet nevében azt kérte, hogy a türelmi adó hátralék 1828-tól 1841-évig bezárólag 1.140.000 pengő forintban állapíttassék meg. A tett ajánlatot felső helyen csak úgy voltak hajlandók elfogadni, ha a zsidók teljes biztosítékot nyújtanak és ha a megváltásért az ajánlott összeg helyett kerek számban tíz évi részletekben fizetendő 1.200.000 pfrtot adnak. Az e célból kiküldött bizottság 1842. évi december 1-én kelt körlevéllel e végből az egyes megyék izraelitáit követek küldésére szólította fel, kifejezve azon óhaját, hogy az izraeliták az idők és tárgy fontosságát tekintve »testvéri egyetértésben és kölcsönös bátorításra egyesülten oda fognak hatni, hogy ez a százéves szegyenletes teher, ha még oly nagy áldozatokkal is, magukról és gyermekeikről levétessék, hogy *együttal egy becsületes jövő utját egyengessék.*»

Számos Kleinhoz intézett levél foglalkozik ezzel a kérdéssel mely általában ismeretes mindnyájunk előtt, noha története még rendszeres feldolgozásra vár. Őfelsége a király 1846 június hó 22-én kelt legf. elhatározásával végre elrendelte, hogy a 13754 bécsi ft 47²/₁₀ kr. és 2.626,627 pft-ra felzaporodott türelmi adó 1.200,000 pft-ra mérsékeltesse. Jövőre pedig e megsegényítő adót egészen törleendőnek találta. Nagy esemény volt ez annak idején. Még az évi augusztus hó 29-én az ország összes izr. imaházaiban hála-istentiszteleteket tartottak. Az országos bizottság mely 1846 évi június 30-án és július hó 1-én ez örömhírt az ország összes zsidóságával áradozó szavakban tudatta, utóbbi körlevelében kijelenti, hogy a királyi elhatározást annál bensőbb hálával kell fogadni, *mert ez egyeb politikai és polgári viszonyaink revisiójára első lépésnek tekintendő.*

Abban az időben a zsidók társadalmi helyzetök javítására is törekedtek. Érdekes e részben, hogy a türelmi adó ügyében tartott gyűléseken összejöött meghatalmazottakat, miként igyekeztek számos más országos ügy számára megnyerni. Az iratok között vannak számos ilyen felhívások és egy emlékirat a magyar földmívelési és kézmű egyeslet érdekében. Ott van Klein Hermann 1843 márczius havában kelt és a zsidó hitközségekhez intézett prospectusa a »Der Ungar« című lapra. Hivatkozik arra, hogy ő felsége kegyelmesen megengedte neki, hogy sok évi irodalmi működése és a hazai irodalom körül szerzett érdemére való tekintettel e lapot szerkessze. De egy év alatt egész Magyarországból csakis öt zsidó előfizetője van. Utal arra, hogy ez az első lap, melyet kizárólag izraelita szerkeszt és felhívja a hitsorsosakat, hogy vállalatát támogassák. Ha ebbeli reményében csalódnék, »ez annál fájdalmasabb volna, mivel nem lehet már messze azon idő melyben az izraelitáknak organumra lesz szükségük, mely bátorissággal és szellemi erővel bír arra, hogy új jogos engedmények és már szerzett jogok érdekében nyiltan szót emelhet.« E prospectusra van vezetve Braun Náthán (Barnay Ignác) a pesti izr. hitközség híres főjegyzőjének ajánlata, melylyel a kérdéses lapot hivatkozva az országos képviselő testületének tanácskozáására melegen ajánlja a hitközségeknek, előfizetések elfogadására is vállalkozván.

A türelmi adó megszüntetése után jobbaink a zsidóság helyzetén kívántak gyökeresen segíteni. A mi irataink között érdekes e tekintetben »a Magyarországi és kapcsolt részekbeli Izraeliták nevében a pesti izraelita község e végre megbízott előljárói és az igazgató választmány« által 1847 szept. 23-iki kelettel közzétett memorandum, mely valóban nagy érdekű manifestatiót képez. Hatalmas nyilatkozat ez, melylyel jogaink érdekében itt síkra szállanak. A szemrehányások imponáló, meggyőzők. Az okadatolás határozott, világos, átlátszó. Majd megbirálás és eldöntés alá bocsátják az alábbi kérdéseket, melyek közül különösen az f.) alatti napjainkban itt teljes actualitással bír, hatalmas adalékul szolgálván azon e folyóiratban megbeszélte kérdéshez, hogy öregjeink tettek-e abban az irányban, hogy felekezetünk érdeke fejlesztessék. Tettek bizony ők is sokat, mihielyt csak a viszonyokból bátor-

ságot merithettek a cselekedetre, reményt a sikerre. Ime a 47 éves memorandum nyílt kérdései:

a) Valjon feloszlik-e a Separatismus mindaddig, míg magunkat az ország egyéb lakos-ival egyesítve nem láthatandjuk? míg mindannyian tekintet nélkül azon életmódra, melyet sajátunkká tettünk 's az erkölcsiség és miveltség azon fokozatára, melyet elfoglalunk, a' »zsidók« egyedüli, collectiv vezetésével separáltunk, 's ez által kényszerítettünk, statust képezni a' Statusban?

b) Valjon a' terhünkre rótt uzsora megszűnik-e, a' meddig a' tőkék' természetes forgalma, vagy is a' földbirtokszereshetés és mivelhetés az Izraeliták elől el van zárva?

c) Valjon a' házalás és aljas üzérkedés' megszüntetése czélba vehető-e, a' meddig a' szántóföld birtoklása 's a' kézművességnek városokon és helységekbeni szabad gyakorolhatása az Izraelitáknak, más hitvallásuakkal egyenlő feltételek alatt, meg nem engedtetik?

d) Lehet-e nemesítés és erkölcsi haladás tekintetében általános törekvés a' Móses vallásu magyarok között, a' meddig a' tömegek azt látják, hogy hitsorsosaiknak még ama nevezetes része is, melynek hű honszeretete, a' többi honlakosok' nyelvéhez, erkölcséhez és szokásaihoz ragaszkodása és tiszta, erkölcsös életmódja kétségbe nem vonható, politikai tekintetben és polgári viszonyaiban, a' legaljasabbakkal egy fokon áll?

e) Valjon nem várható-e inkább, hogy maga eme jobb része is az Izraelitáknak, illy körülmények miatt kedvét veszítendő, 's hogy azon magasbra törekvéssel és nemzeti neveléssel melyre eddigelé hitsorsosait buzdítgatá, mivelhogy az új nemzedék számára kecsgetetőbb jövőt várt, reményeiben netalán újra csalatkozva végképen felhagyand, 's gyermekeit tudatlanságban tartandja inkább, hogy így őket olly állapot ellenében, melyet már is fájdalommal érez, a' nemzetiesen nevelt gyermekekre nézve pedig éppen elviselhetlennek sőt erköcs-telenítőnek tart, érzéketlenséggel övezze? Végre

f) Valjon 300 ezrenyi lakosságnak eme szomorító állásán részletes engedmények segitendnek-e, vagy nem áll-e a' haza többi lakosságának is érdekében, bizonyos szilárd rendszert állapítani meg, melynek alapján, a' most országunkban létező izraelita

lakosság' benső fejlődése gyámolittassék, 's az az egészszszel egybeforrasztassék és lassanként egyenlő lábra állittassék, jobb része pedig a' magyar Izraelitáknak segítségül használtassék. az alsóbb fokon álló hitsorsosaikra leendő befolyás' dúsabb eredményeztetésére?

A mint a magyar nemzet hó óhaja teljesedésbe ment és az első magyar felelős kormány kineveztetett »a honi izraeliták belügyeit kezelő választmány« körlevelet intézett a hazai hitközségekhez. Arra hivatkozva Kunewalder Jónás 1848. márczius hó 22 én szózatot intézett a »Móses vallásu magyarokhoz« melyben a testvérek előtt kifejtí, hogy »kell, hogy mi is jövődöbeli állásunk és a nemzet-testületbeli fölvetésünkre nézve határtalan bizalommal viseltessünk azon kormány iránt, mely hazánk álladalmi ügyeit szilárd és a körülmények mivoltát szem előtt tartó belátással rendezí, azon türelemmel párosult várakozásban, hogy a mi kérdésünket is a legkedvezőbben megoldandja.« Ez a felhívás nagy circumspectióval ugyan, nagy opportunitással távol igyekszik tartani a zsidóságot attól, hogy ügyében sürgetőleg fellépjen. Mint mindjárt látjuk 1861. évben is a passivitás mellett nyilatkozott az országos képviselő. De minő különbség a két korszak és az elhatározások indító okai között! A hang, melyen Kunewalder irata tartva van, kellemtelenül érint bennünket, tetszetős phrasisai daczára is. A zsidóság el volt keseredve, hogy akkor midőn egész Európában a szabadság eszméi törtek maguknak utat, a magyar zsidóság ürügyek alatt jogtalan helyzetébe hagyatott. Ismeretes *Kossuth* akkori magatartása, *Löv*-nek ellene való fellépte. Nem bántjuk most ezeket a dolgokat, hisz csak egy-két morzsát szedünk fel. S hogy éppen e kis irat csomót lapozgatjuk, üti meg füleinket porladozó bajnokaink harci kürtjének érezes hangja. Kivált, hogy itt a kezünkbe akad egy példány *Dux* Adolf keserű hangon irt felhívásából. »Felszólítás Magyarországnak zsidóhoz amerikaiábai kívánczolásra« ez a czíme. Egy jeles magyar érzelmű német író tollából került ki ez a felhívás. Neumann Salamon végezte a magyarra való fordítását. Mekkora elkeseredettség lehetett az, mely ily jogos felháborodást, de ekkoron tévedést is szült. *Kunewalder* tulságos

meghunyáskodásra szóló tanácsaival szemben *Dux* tulzása. Hiába, mozgalmas időkben ez így szokott lenni. *Dux* az Amerikába való kivándorlás vezetésére alakult ideiglenes választmány megbízásából írta kiáltványát és azon kor történetének ismerete nélkül alig érthető ez. Négy évtizeddel utána az antisemitismus is ezt kívánta. Minő különböző források!

Az öreg Klein bácsi nem rendszeresen gyűjtötte iratait. Innen van, hogy nagyokat zökkenünk időben, eseményekben, ha ez iratokat olvassuk. Az utolsó említésre méltó, de persze szintén nem ismeretlen irat egy jegyzőkönyv, mely felvetetett a magyarországi izraelita hitközségek meghatalmazott képviselői által Pesten 1861-iki ápril hó 16., 17. és 18. napjain tartott közgyűlés alkalmával. Magam is szoltam már róla. A gyűlést a pesti izr. hitközség hívta egybe. Képviselőket küldött 20 megye és 9 város. Egy kiküldött igazoló bizottmány megvizsgálta a megbízásokat. Ezután elnöknek Dr. *Meisl* Farkas pesti főrabbi és alelnöknek *Holländer* Arszlánt (Leo) választották meg.

Csak a második napon tanácskoztak a gyűlés egybehívásának voltaképeni tárgyáról, hogy vajjon a *Mózes vallása magyarok egyenjogósítása tárgyában kérelmezőleg járuljanak-e az egybegyűlt képviselő testület elé, vagy sem?* Az egybegyűlt községi képviselők majdnem egyhangú kimerítő véleményei azon nézetet fejezik ki, »hogy ámbátor a magyarhoni izraeliták mély fájdalommal és elkeseredett szívvel érzik, miszerint ők az általánosan nyilvánuló szabadság és egyenjoguság utáni vágyak és törekvések közepette, egyedül azok ezen honban, kik még mindig a lealázó kizártság, s a polgári és politikai jogok élvezetének nélkülözése miatt sóhajtoznak; hogy további minden politikai érettségük és a magyar nemzetiséghez hí ragaszkodásuk, a haza iránti minden kötelességük leghűbb teljesítése mellett, — daczára annak, hogy gyermekeik nevelésénél mindig a legbuzgóbb hazafiui irányt követik, mely bizton a magyar nemzetteli teljes egybeolvadásukat eszközendi; — daczára minden áldozatoknak, melyeket részteljes időkben a haza és annak jogai védelme mellett hoztak; — daczára minden hazafiui vállalatok és czélok melletti buzgókodásuk s támogatásuknak; daczára mindazon elvitázhatlan érdemeiknek, melyek tőlük, a hazai kereskedelem és ipar elő-

mozdítása és emelése mellett kifejtett tevékenységük értelmében, meg nem tagadhatók; daczára végre azon kétségbe nem vonható ténykörménynek, hogy kebelükben kitünő tudományos képességeket és elismert művészeket számlálnak — daczára mondjuk mindezeknek ők egyedül azok, kik őseiktől öröklött hitükhözi hí ragaszkodásuk miatt és csak is ezen oknál fogva a hon népessége páriái gyanánt tekintetnek, és a polgári és polit. jogok gyakorlásában nekik minden zsellér elébe tétetik. Eltekintve azonban mindezen fent elsorolt körülményektől, a gyűlekezet azon egyhangú határozatot hozza: miszerint passiv állását tovább is megtartva, az országgyűlés elébe kérelemmel egyáltalán nem járúl, még pedig a következő okoknál fogva:

1. A Mózesvallásu magyarok egyenjogósítása nem kegyelmi tény, a miért esedezni szokás, hanem jogi kérdés, az eddig meg nem érdemelten visszatartott jognak kérdése és ha a félrebotlás feletti fájdalom még oly nagy is, ha a politikai jogok élvezetéből való kizártság miatti érzelmek még oly gyötrelmesek is, még sokkal nyomasztóbb volna a szégyen, ha a mózesvallásu magyarok ezen országban esedezni, koldulni lennének kénytelenek a miatt, a mit tőlük, — egész Európában érvényre jutott jogi alapelvekkel ellentétben, — visszatartanak. Hiszen az összes magyar nemzet az elmúlt végzetteltjes 11 év alatt minden históriailag és törvényesen megalapított jogai nélkül szűkölködve nyögött, s a kérelemnek egy lépésével sem alacsonyult le. hanem jogának tudatában nemes passiv viselete által, az egész világ előtt dicsővé tette magát.

2. A Mózesvallásu magyarok sokkal inkább meg vannak győződve a magyar nemzet és az itten egybegyűlt szabadelvű képviselőinek nemes és nagylelkű érzelmei és bölcs belátása felől, mintsem hogy szükségesnek vélnék figyelmöket a jog nélküli mózesvallásu magyarok álláspontja felé irányozni. A nemes magyar nemzetnek, mely minden törekvésénél a szabadság és egyenlőség zászlaját fennen lobogtatja, Európa és a minden előítélet fölött hatalmasan tulemelkedő Korszellem színe előtt, lehetetlen tovább túrníe, hogy hazájában 400,000-nyi békés és iparkodó népség rabszolgaságra legyen kárhóztatva. Lehetetlen, hogy a jog és egyenjoguság

veleszületett érzésénél fogva a magyar nemzet meggyőződésével és méltóságával megférhetnek találja, hogy valamely hitfelekezet, melynek számára ezer éves súlyos elnyomatás és üldöztetés után Európa minden polgárisult államában az egyenjogúság kapui feltárultak csak saját körében viselje a jogosulatlanság és kizáratás bilincseit.

3. Memorandum, folyamodvány vagy felterjesztés politikai egyenjogúság elnyeréséért mi újat tartalmazhatna, a mi már rég ne lett volna megvitatta és felderítve? hiszen az ezen ügy feletti okmányok már régben be vannak fejezve, ellenvetései a dühnek, babonának, előítélet és gyűlöletnek, melyek sötét harcokat vittak az izraeliták polgári egyenlősége ellen, régen megerőtlenítvék és a felvilágosult korszellem napja alatt semmivé olvadtak. Tudnának-e a mózesvallásu magyarok alaposabb és találóbb okokat felhozni, mint a milyeket a nemes magyar nemzet nagylelkű és mély belátásu képviselői és ünnepeit férfiai régi és legújabb időkben felhívás nélkül legbensőbb meggyőződésük szerint kimondtak?

Tökéletes bizodalommal és egész megnyugvással tehát a nemzet nemes képviselőire hagyják az itt egybegyűlt községi képviselők a kezdeményezést, tökéletesen meg lévén győződve, hogy a nemes törekvésű nemzetgyűlés nem fog késni a mózesvallásu magyarok jogos kívánatainak minél előbb megfelelni és be fogja őket fogadni az állami egyenjogultság sánczaiba, *hogy egyenlő kötelességek teljesítésénél a többi lakossággal a haza javáért egyenlő mértékben lelkesülhessenek.* Azért minden lépést kerülnek, mely alkalmas lehetne a magyar nemzet nagylelkű érzelmeinek ragyogó fényére homályt vetni.

Harminczkét esztendő után is érezzük a tüzet ezeknek a panaszoknak, megrázó erejét ez igazságoknak. Kinek lelke még ma is rideg marad, olvassa el és bensejében olvadni fog a jég. Nemcsak az emancipációról szóltak öregjeink, hanem a hitfelekezet jogairól is és a mit akkor elmondtak, az a mint látszik szűk körben még ma is szölgátot tehet nekünk. A szűkkeblűek körében. Kik nem ismerik a jog, az igazság és az emberi egyenlőség követelményeit, noha e szavak keneteljes ajkaikon mindig ott csu-

rognak, nem értik meg a nemzet akaratát, ez ország fia egy nagy és lelkes részének óhaját noha a hazafiasságra szabadalmat követelnek. Olvassák el a fentti szavakat és akkor bizonyára nem fognak rejtőzni a szabadság jötevő napjának sugarai elől.

E szaggatottan ismertetett iratok a hazai zsidók ujjabbkori történetében bizonyára feldolgozva lesznek. És habár rendkívüli vagy nehezen megtalálható adatokat nem tartalmaznak is, a jelen vagy tán inkább a közel jövő fényének reflex mozgásai mellett érdekességben nyerne.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

SZÖVEGKRITIKAI ÉSZREVÉTELEK A BIBLIÁHOZ.

A »Magyar-Zsidó Szemle« 1893. deczemberi füzetében Ehrlich Miksa úr megjegyzéseket tesz szövegkritikai észrevételeimre. Megjegyzéseire válaszom ez:

1. (Sámuel, I. 13—8). Rási csak azon van, hogy a hiányos mondatot kiegészítse, de távolról sem ragaszkodik épen a *וַיִּבְרַח* igéhez; sőt, véleményem szerint, Gen. 21—2 vagy Sam. II. 20—5 alapján Rási épen oly jól mondhatta volna, hogy *וַיִּבְרַח* vagy *וַיִּבְרַח* a hiányzó ige. Én azonban súlyt helyezek a *וַיִּבְרַח* igére s azonfelül iparkodom a szó kiesését megmagyarázni.

2. (Sam. I. 14—6.) Van tudomásom Wolf Máyer és Philippson javaslatairól; én azonban az ugyanabban a fejezetben mutatkozó nyelvhasználatra hivatkozva, ajánlottam a *וַיִּבְרַח* szót.

3. (Bírák, 18—8) Az nem járja, hogy az egyik érthetetlen helyet egy másik érthetetlen és mellesleg mondva, nem is azonos (mert Rúthban *וַיִּבְרַח* itt pedig *וַיִּבְרַח* áll) helylyel magyarázzuk, illetőleg támogassuk. Valószínűnek tartom, hogy Rúth szövegében is hiba csúszott be.

4. (Bírák, 18—7). Rási nem mondja, hogy hiba van a szövegben, s ellenkezőleg ragaszkodik a szöveghez és magyarázza is (*וַיִּבְרַח*) a *וַיִּבְרַח* szót. Rási tehát csak a conclusióban tartja a mi mondatunkat azonosnak, az aliena végén állóval, de távol van attól, hogy mondaná, hogy *וַיִּבְרַח* helyett *וַיִּבְרַח* olvasható.

Budapest.

SCHILL SALAMON.

IRODALOM.

ZSIDÓ IRODALOM TÚNISZBAN.

Egy irodalmi ujdonság Afrikából, egy Túniszban nyomtatott és a túniszi zsidók irodalmáról jelentést adó terjedelmes, munka¹⁾ már mint rendkívüli ritkaság megérdemli figyelmünket. De az előttünk fekvő kötet, mely az Alliance Israélite Universelle segélyezése mellett adatott ki, tartalmánál fogva is alkalmas rá, hogy a zsidó irodalom minden művelőjének és barátjának figyelmét és érdeklődését vonja magára. Szerzője, D. Cazés, néhány évvel ezelőtt a *Revue des Études Juives*-ben (XX. kötet) az éjszaki Afrika egy másik tartományának, Tripolisnak zsidó régiségeiről írt érdekes tanulmányokat. Most Túnisz zsidóságának régibb és új irodalmát ismerteti, még pedig bibliographiai alakban, a szerzők alphabetikus sorrendjében az egyes műveket leírva és szerzőjükről valamint tartalmukról több-kevesebb adatot közölve. Kilenczven munkát ír így le, a melyek közül a legrégebb (LIX. sz.) Abraham b. Salomo Ha-Levi Bakrátnak, az 1492-ik évi spanyol kiűzetés egyik szökevényének Széfer Hazzikkáron cz. műve (superkommentár Ra-si pentateuchuskommentárjára), melynek előszava Túniszból 1507-ből van keltezve, mely azonban csak 1845-ben adatott ki Eliezer Askenázi által, ki Túniszban más értékes kéziratokkal együtt ennek a munkának a kéziratát is fölfelezte. A leírt munkák közül a nyomtatás idejére nézve a legfiatalabb szintén a Széfer Hazzikáron nevet viseli, (LXXXVIII. sz.) mely 1892-ben jelent meg Túniszban. Szerzője, ki több munkájával van még képviselve, Taieb Isaak, a jelen századnak embere (meghalt 1830-ban). Héber nyomda 1890. óta áll fenn Túniszban és a nevezett halálkhai és vegyes tartalmu művén kívül kikerültek még belőle ugyanazon

¹⁾ Notes bibliographiques sur la littérature juive-tunisienne. Par D. Cazés. Tunis. Imprimerie Internationale. 1893. 370 lap.

szerző nagyobb ערך השלח cz. munkájának (LXXXV. sz.) II. és III. része (az I. már 1791-ben jelent meg Livornóban), valamint Uzan Salamonnak (megh. 1812-ben, 93 éves korában) kabbalistikus és homilétikus tartalmu munkája ידועה שלמה (LXXXIX. sz.). Ezen legújabb nyomdai termékek előtt csak egyetlen egyszer nyomtatott ki Túniszban héber munka, midőn t. i. 1768-ban Lumbrozo Izsáknak (megh. 1752-ben) ידועה cz. főmunkája áldozatul esett a Livornóból oda került nyomdásznak, kit betűkészletének hasznavehetetlensége miatt azonban más munkával többé nem bíztak meg. A túniszi zsidó irodalom termékei a mult és a jelen században majdnem kizárólag Livornóban láttak napvilágot; különben is szoros összeköttetés állott fenn Túnisz és Livornó zsidó lakosai között és Túniszban a nagy olasz községből származó családok a 18. század közepe óta külön községet képeztek. Ezen livornói és az autochthon túniszi zsidók között mély szakadás állott fenn, melysokszor nyílt ellenségeskedésben talált kifejezést. Hazánk községi életének bizonyos szomorú tényeire emlékezett azon adat, melyet a VIII. sz. alatti munkából ר' דוד, Bonan Dávid és Levy Juda közös responsumgyűjteménye) idéz szerzőnk, hogy t. i. a túniszi község rabbijai megtiltották hiveiknek húst venni a livornói község mészárosaitól. — Napjainkban, mielőtt magában Túniszban alapítottak nyomdát, Jeruzsálemben szereték a túniszi zsidók kinyomatni műveiket, vagyis inkább atyáik és őseik irodalmi hagyatékát. Mert ez legjellemzőbb vonása a Cazés által lajstromozott és leírt túniszi irodalomnak, hogy a kegyelet és a családi dicsőség megőrkítése okozták többnyire a könyvek kinyomatását és ritkán akadunk oly műre, mely szerzője életében került volna sajtó alá. Ezen irodalomszaporító kegyelet számos példája van könyvünkben említve.

Tartalmilag nagyon egyoldalú a túniszi zsidóknak főleg a 18. században kifejtett irodalmi tevékenysége. Többnyire a talmudra és a vallástörvényi kérdésekre szorítkozik. Responsumgyűjtemény kevés van e munkák közt. A szentírásmagyarázat szintén háttérbe szorult (I. XII. XXV., XXIX., LII. LXXIV. sz. a.); az újabb időben Cohen Saul, Djerba szigetének (Túnisz mellett) főabbija (meghalt 1848-ban) a pentateuchusra írt egy kommentárt, e jellemző czímmel: ר' פנחס, mint

egy másik munkájához irt bevezetésében említi kiadó unokája (144. lap.) Grammatikai munkát csak az épen említett Cohen Saul irt (לס בנוריס XXXVI. sz.) melyben Kimchi Dávid nyomdokaiban halad. A midrásmagyarázatnak igen kiváló képviselőjét találjuk a tüniszi írók között Nijar (נ״א) Judát (meghalt 1830-ban), ki valamennyi munkáját maga adta ki (LXVII—LXXIII.), köztük a שבט יהודה című kommentárt a Mechilthára (Livorno 1801.) és az אהל יהודה címűt a Szi-frére (Livorno 1823.) A fent említett Cohen Saul hagyatékából unokája egy Mechilthakommentárt is említ אהרן נחיה czim alatt. A Zóharhoz a 18. század közepe táján Hajon Áron irt egy kommentárt (מהר״א ח״א LV. sz.), melyet unokája adott ki 1795-ben. A homiletikus irodalom képviselve van Elhaiek Uzziel (élt a mult század végén) 1865-ben megjelent ה״ס דוד cz. munkája által, melyben 31 halotti beszéd van összegyűjtve. A héber költészetnek csak elvétve találjuk néhány termékét említve. Djerba szigetnek már említett rabbija Cohen Saul az Azhároth néven ismert liturgikus tankölményekhez (Ibn Gabrioltól és Izsák ben Reichéntől) irt egy kommentárt (141. l.) és ugyancsak egy ujabbkori djerbai rabbi, Cohen Ábrahám (meghalt 1870-ben) ש״י חר״ש név alatt irt egy új hasonló tankölményt (a tóra törvényeiről), mely 1877-ben megjelent Livornóban két kommentár kíséretében.

A tüniszi zsidóirodalom főtárgya, mint már említve volt. talmudmagyarázat és vallástörvényi kérdések elméleti vagy gyakorlati fejtegetése. Az ide tartozó művek közül egy sem emelkedett nagyobb jelentőségre vagy általános elismerésre. De főleg a mult században igen buzgó tevékenységnek színhelye volt Túnisz e téren és rabbijai közül néhányan nagyobb hirre tettek szert, így Lumbruso Izsák (megh. 1752-ben), Ktorza Ábrahám, Taieb Ábrahám, Tanugi Cohn József és mások. A régiebbek közül említendő Tanugi Cohn Izrael, a Ferarában 1555 megjelent ספר חר״ק szerzője (118. l. v. ö. Azulái, Sém Haggedólim I, 111), ki azonban munkáját nem Túniszban, hanem Egyiptomban írta, hova egy üldözés alkalmából kénytelen volt menekülni. — Szerzőnek a halákhái tartalmu munkákból itt-ott érdekesebb részleteket közöl, melyek közül néhányra szabadjon itt utalnom.

A jelen századnak egy rabbija arról értekezik, vajjon

egy kitért zsidónak vannak-e atyján kívül családja más tagjaira nézve örökösödési jogai (37. l.). Ugyanazon rabbihoz azon kérdéssel fordultak, vajjon egy dajján kinek az ítélet meghozatalára szüksége van valamely könyvre, kényszerítheti-e azon könyv birtokosát arra, hogy azt neki kölcsönözze. A válasz ugy hangzik, hogy kényszer csak akkor volna a helyén, ha nem lehet a könyvet más uton megszerezni (48. l.). Cohen Ábrahámhoz (megh. 1864-ben) Marseilleből azzal a kérdéssel fordultak, vajjon szabad-e egy kicsinyt vált zsinagógát eladni, hogy árát egy nagyobb zsinagóga építésére fordítsák (105. l.). A már említett Nijár Juda מ״א ח״א című művében (megjelent Livornóban, 1808-ban) említi egy Lévi József nevű rabbinak responsumát, melyben a párisi rabbi kérdésére oda nyilatkozik, hogy szombaton szabad kocsin menni, midőn a kocsi nem zsidó hajtja. (270. l.). Érdekes adat az angol zsidók történetéhez van közölve Beláisch Ábrahámnak egy munkájában (27. l.). Regényre alkalmas anyagot nyújt egy sajtáságos eset, mely Tanugi Cohen József מ״א ח״א cz. művéből (kiadta a szerző dédunokája 1793-ban) idéztetik (126. l.): 1718-ban egy tüniszi zsidó, Narboni Salamon más, algiri és olasz zsidók társaságában Franciaországba utazott. Az utasok, hogy a zsidó voltukkal járó kellemetlenségeket kikérüljék, muhammedánoknak adták ki magukat és mohamedán neveket is vettek föl. Ily módon, sokáig tartózkodván Párisban, Amsterdamba mentek és onnan Németországba. Itt Narboni keresztény nőt vett feleségül, kívül Párisba tért vissza, uti társaival együtt, onnan Bordeauxba mentek és végre Oleronba (?), hol Narboni meghalt. A 18. század kalandorainak társaságába igen jól illik ezen muhammedánusként fellépő zsidó, ki keresztény asszonyt vesz nőül. A tüniszi zsidók történetéhez csak két érdekesebb adatot találtam: 1734-ből (160. l.) és az 1787. év előtti korból (226. l.) Az ujabbkori viszonyok jellemzésére említendő még Semama Nissim, 1864-ig a tüniszi zsidóság feje és egyuttal a tüniszi államok pénzügyi főkezelője (receveur général des finances de la Régence, 227. l.). Mindkét méltóságát örökölte fia Semama Salamon, ki 1882-ben halt meg. Ez utóbbi ש״י ח״א czim alatt irt vegyestartalmu két kis kötetet, melyek 1874-ben és 1878-ban megjelentek Livornóban (294. l.).

Függelékül (331—338. l.) szerzőnk »Ouvrages d' auteurs actuellement vivants« cím alatt huszonegy irodalmi terméknek lajstromát adja, egészen röviden, de anélkül, hogy emlitené, vajjon és mikor jelentek meg nyomtatásban. A függelék kis előszavában megígéri ugyan, hogy a megjelenés idejét is hozzá teszi mindegyikhez (et en indiquant pour chacun la date de l' édition), de ennek daczára egy ilyenmü adatra sem akadunk ezen függelékes lajstromban. Nem tudni, vajjon tényleg megjelenetek-e azon munkák, vagy pedig csak kéziratból ismeri azokat szerzőnk, ki bevezetésében azokat a régibb kéziratokat is említi, melyek még kiadatlanul hevernek a jesibákban és a régi családok ládáiban. — A zsidó irodalom ezen legifjabb termékei közül, melyeket Cazés lajstromoz a függelékben, a jelenlegi szellemi iránynak jellemzéseül említem a következőket: Cohen Dávid, ש"ר דוד, azaz versekbe foglalt nyelvtani és nap-társzámítási szabályok. — Ugyanannak kommentárja a pentateuchushoz és más szentírási könyvekhez. — Cohen Haim (Djerba szigetén) kommentárjai az Énekek énekéhez, az Áb-9-iki elegiákhoz s más hasonló munkák. Fláh Sálom, משה סלום, a héber olvasás főszabályai, a nyelvtan és egyéb elemi ismeretek szabályai. Hadad Izsák, משה חסד, vegyes tartalmu, egyebek közt Maímúni életrajza. Ez utóbbi két munka, ugy látszik, már az új francia befolyás nyomait mutatja.

A mi Cazés könyvének bibliographiai hasznát és tudományos értékét illeti, a következő adatokból lesz világossá. A benne leírt kilenczven munka közül csak 46-ot találunk Ben Jacob Thesaurus Librorum Hebræorum (אוצר הספרים Vilna 1880.) cz. nagy munkájában, a többi 44 közül 23 csak 1863. után jelent meg. (III, IV, VI, VII, XXIII—XXIX, XXXVI, XXXVII, XLIII, XLVIII, L, LIV, LXIII, LXXVIII, LXXIX, LXXXII, LXXXVIII, LXXXIX), Ben Jacob lajstromai pedig csak 1862-ig érnek; a többi 21 munka 1863 előtt jelent meg, czimeikkel tehát Ben Jacob műve kiegészítendő. Cazés könyvében a következő számok alatt álnak: V, VIII, IX, XI, XII, XV, XX, XXI, XXII, XXXIV, XXXVIII, XLI, LVIII, LXIV, LXXIV—LXXVI, LXXXIII, LXXXIV, LXXXVI, LXXXVIII.

A munkákat és szerzőiket elegendő szakismeretről tanuskodó adatokkal ismerteti Cazés, ki nagyobb bevezetésben

a túniszi zsidóság multjáról és irodalmának történetéről és jelentőségéről elmélkedik. Kimerítő alphabetikus név- és könyvczimlajstromok emelik könyvének hasznos voltát. Néhány feltűnőbb hibát nem hagyhatok igazítás nélkül. A II. szám alatt hozzá Belais Abrahámnak זכריהו בלוי cz. művét és nem említi, hogy ezen 1846-ban megjelent munkához még ugyanazon szerzőnek פתח הבית cz. írata is tartozik, mely vele együtt ugyanakkor megjelent. L. Ben Jacob, 501. l. 1277 sz. a, Steinschneider, Catal. Bodl. 670. l. — A 30. lapon ezt olvassuk: תורה של יעקב de Jacob Fischer de Prague. Fischer helyett olv. Reischer, a szerző יעקב-ot elhamarkodva יעקב-nek olvasta. Az említett munka második része Reischer Jakab יעקב cz. művének és 1689-ben jelent meg Prágában. — A 43. lapon »Mitrani« helyett olv. »de Tran«, azaz Traniból való. — A 48. lapon a »droit de חוקה« rekeszben így értelmeztetik: »Jus Kazanka des latins«. Nem tudom, milyen félreértés lappang ez alatt; latinban a héber חוקה-nak a praesumptio felel meg. — A 118. lapon. »Pirra« helytelen átirása a héberül irt פירא-nak, olv. Ferrara; u. o. Uschi helyett olv. Usque. — A 300. lapon Yehezkel Londa hely. olv. Y. Landau.

A zsidó szellem történetében csak igen csekély helyre tarthat jogot azon irodalmi tevékenység, melynek termékei Cazés könyvében vannak ismertetve. De becses tanúságot tesznek azok is a soha ki nem háló szellemi mozgékonyaságról és a zsidóság irodalmi munkájában való folytonos részvétéről a túniszi zsidóságban. Valamikor a mai Túnisz országában egyik központja volt a zsidó szellemi életnek: Kairuván, mely most csak mint az Iszlám szent városa nevezetes, a kilenczedik, tizedik és tizenegyedik századokban sokoldalú tudományos és vallásos irodalomnak volt a szülőhelye, a babyloniai főiskolák és a spanyol zsidóság emelkedő jelentőségű iskolái között a kairuváni iskola a már földrajzi fekvésénél fogva őt megillető rangot méltón foglalta el és a zsidó szellem történetének nem egy lapjára fényesen írta be magát. Csak sok századdal később lett Túnisz, mint szerették nevezni, »tudósok és írók városává«. De dicsőségének fénye csak gyöngye és halovány a régi Kairuván dicsőségéhez képest. Most a francziák protektorátusával új szellem kezdett bevonulni a túniszi zsidók közé is. Legjobb

bizonyítékul szolgálhat maga ezen első élő nyelven és a modern tudomány keretébe illeszkedő munka, mely Tüniszbán megjelent. Ki tudja, az új szellem nem fog-e a zsidó irodalom eme szentelt régi talaján más gyümölcsöket is érlelni?

Budapest.

BACHER VILMOS.

BACHER SIMON ÉLETE ÉS MŰVEI.

Egy oly férfival állunk szemben, kit élethivatása ugyan nem a szellem terére utalt, de aki — s ez is jellemző *Bacher Simon* fenkölt szellemére — a kereskedelem terén sem vált szárazzá, prózaivá. Nagy tehetségét, költői kedélyét s lelkületét kiöntötte és kifejezésre juttatta ama gyönyörű héber eredeti s nem kevésbé remek héber műfordításaiban, melyek nevét messze ismertté tették.

Valamint a hazánk és a szentföld közötti végtelen távolság nem tette neki lehetetlenné az utóbbival haláláig fennálló összeköttetését, nem az iránta való kimondhatatlan szeretetét és rajongását, azonképpen a foglalkozása és a költészet között tátongó űr és ellentét nem volt képes az ő muzsáját elnémitani, költői szárnyalását megszegni.

Már *Bacher Simon* öseinél gazdagon megvolt a szellem kiválósága és a jellem szilárdsága. Ő a »Chavóth Jair« szerzője (R. Jair Chájim Bacharach) egyik családi ágának volt leszármazottja. R. Méirnek fia, R. Juda (Leb) Bachrach — így hangzott kezdetben a családnév — Liptó-Szt.-Miklóson telepedett le, hol a talmud tanulmányozása igen termékeny talajra talált. Ez utóbbinak fia, R. Jiczchak Bachrach ugyan csak nevezett városban lakott, a kereskedésben becsületesen szerzett jövedelméből tartván fel családját.

Ő írta először családnévét Bachernek. Fiainak egyike volt az elsőszülött Simon.

Bacher Simon 1823. febr. 23-án született, Bacher Izsák és Janovitz Czirl szülöktől. Komája a híres R. Elazar Halévi a »שני חוקים« szerzője volt, ki akkoriban L.-Szt.-Miklóson a rabbi állást töltötte be. E város zsidósága körében a talmud kutatása és tanulmányozása mellett a héber grammatika és a szentírás alapos megismerése elől sem zárkóztak el és a Németországból kiinduló, a zsidóságra nézve korszakot alkotó

modern törekvés és irány mély gyökeret vert a miklósi zsidók kebelében. Ezen újabb és helyes felfogása a zsidó tudománynak és szellemi kincseknek üdvös s jótékony hatással volt Bacher Simonra, kinek első tanítói között ott találjuk Ungár Jákob és Schlezinger Ábrahámot, kikről nagy tisztelettel szokott megemlékezni. Nagyatyja, a tudós Leb Bachrach ugyan csak jó befolyást gyakorolt unokája szellemi előmenetelére és kiképzetésére.

Bacher Simon tizenkét éves korában R. Jiszocho Ber (a »מרת נחמה« szerzője) tanítványai között foglal helyet, ki a L.-szt.-miklósi község rabbijává lett, miután R. Elazar Halévi a miklósi a szántói rabbinateussal cserélte fel. E tanítója, ki a legkiválóbb talmudisták egyike volt, eleven eszű tanítványa iránt a legnagyobb szeretetet tanúsította. Szeretete világosan kifejezésre jut a dicséretektől túlaradozó »Ktab«-ban, melylyel a jesibájában négy évig kiváló szorgalmat tanúsított Bachert távozása (1839.) alkalmával ellátja.

Nagy és hírneves mester iskoláját keresi most fel B. amenynyiben a R. Menachem Trebits nikolsburgi rabbi jesibájában gyarapítja ismereteit. De már négy-öt havi ottlét után Lejnükben találjuk a tudományszomjas ifjút, hol a nagy talmudtekintélynek, R. Menachem Kvetsnek lesz tanítványa.

Innét Prágába szeretne menni, de nem lévén meg az akkor szükséges engedélye az Ausztriában való tartózkodásra, vissza megy szülőhazájába.

A következő évben (1840) a kismártoni jesibát látogatja, melynek vezetője R. Mósc Perls volt. Két év lefolyása után tanítóját, kihez nagy szeretet és tisztelet köteleke fűzte Bonyhádra követi, hol két évet töltött. Mestere a »Ktab«-ban, melyet számára ír, a tanítvány kiváló szellemi s lelki tulajdonságait a képzelhető legmelegebb hangon ecseteli s felruházza »chaber« czímmel; szabadkozik, hogy nem tiszteli meg a »Mórenu« czímmel, melyre anynyira érdemessé tette magát, »(וְיָהוּא הָיָה לִי מוֹרֵנוּ מֵיְמֵי מִיכָאֵל)« de amelyet eddig senkinek sem adott meg.

E közben Bacher héber ismeretei mellett folyton gazdagítja világi ismereteit is, foglalkozván a többi tárgyakon kívül, a franczia és német nyelvvel.

Már kora ifjúságától kezdve nagy odaadással és rajon-

gással viseltetett a héber nyelv, illetőleg héber poézis iránt s Mendelssohn, Herz Wesel és egyáltalában a »Measzsim« munkássága, mely a héber eredeti költészet mellett, az idegen termékek héberre való átültetésében is nyilvánult, csak serkentí s buzditja az ifjút, ki már huszonegy éves korában fordít németből héberre.

A jesibákon töltött idejében egyre ír; befejeztetvén a jesibán Bába Meczia, nagy lakomát ülnek »בית שני« s Bacher alkalmi költeményt ír klaszszikus héberséggel.

Ugyancsak Bonyhádon kezd meg Schiller »Glocke«-jének fordítását: (הפנתון¹⁾)

Huszonkilencz éves korában szülővárosába költözik, ahol a kereskedés mellett szabad óráiban teliesen a tudományoknak és elsősorban a költészetnek él.

Fenkölt szelleme s a fent említett studiumok buzgó kultiválása gyújtó hatással van a k.-szt.-miklósi zsidókra, — fiatalokra s öregekre — és egy évvel hazaértkezte után első sorban az ő kezdeményezésére megalakul egy »Leseverein« nevű irodalmi egyesület, melyben a zsidó tudományokon kívül a világiak is hű befogadásra és lelkes művelőkre találtak.

L.-Szt.-Miklós községének szellemi niveauja egyre emelkedik, izlése egyre nemesül; építenek remek templomot, választanak rabbist, ki a modern igényeknek megfelelő szónoklataival kielégíti és gyönyörködteti hallgatóit. A szintén ez időtájt épített iskola a templommal együtt felavattatik (1846), Bacher Simon ezen alkalomra nagy tetszéssel fogadott költeményt ír. Az új rabbi dr. Lewenstein s B. között meghitt barátságai viszony fejlődik ki.

A hitközség megválasztja jegyzőjének, helyet foglal a könyvtár őrei között, a héber nyelv és a szentírás tanítóját, szükség esetén helyettesíti. Időközben a magyar nyelvet is elsajátítja, ami akkoriban a zsidóság körében is azon a vidéken még ritkaság volt. E nyelv ismeretét is értékesítette műfordításaiban s nem egy jeles magyar költeményt ültet át a héberre. Miután már 1844-ben napvilágot lát a »השושנה והקבר« cz. költeménye²⁾, folytatja a »הפנתון«-t melyet a következő évben (45) egészen elkészít.³⁾

¹⁾ Kóchb Jiczchak Machbereth II. 83.—87. l. ²⁾ Bikkuré haithim, Machb. I. 53. l. ³⁾ Kóchbe Jiczchak Machb. III., IV.

Muzsája a német nyelven is megszólal.¹⁾

Bacher Simon huszonöt éves korában családi tűzhelyet alapít. Herz Tedeskonak, egy kiváló talmudtudósnak leánya a szép tulajdonságokkal s erényekkel megáldott Debóra a választottja. Nejének anyja, (סליג) Selig Ber Politzernak, Morvaország orsz. rabbijának, R. Gerson Politz unokájának a leánya.

Az akkori háborus idők az ország lakóinak s főleg a zsidóknak békés nyugalmát nagyon megzavarták s Bacher kénytelen az ország különféle vidékén keresni megélhetését s eljut Pestig. A viharos idők lecsillapulta után is folytatnia kell utazásait s Besztercebányáig eljut, de minthogy itt idegen zsidónak semmikép sem lévén szabad kereskedést folytatni — sőt az éjjeli tartózkodás is tiltva volt — beutazza a szomszédos vidékeket.

1852-ben Szucsánba (Turóc m.) költözködik családjával, hol az egész megyére kiterjeszkedő só elárúsítási monopoliomot elnyeri.

L.-Szt.-Miklóson két fia született. Az egyik Vilmos (ki jelenleg az orsz. rabbiképző hírneves tanára), azután Benő (a tavaly elhalt ismert hírlapíró Pataki). Szucsánban született másik három fia (Herman, Miksa és Emil; ez utóbbi jelenleg Bpsten malomigazgató) s két leánya (Róza és Paula).

Bacher Simon Szucsánban nyugodtabban élhetett családjának, kereskedésének s a tudományoknak, mely utóbbit beszerzett könyvei és az apósáról reászallt könyvtár lehetővé tettek. A hitközség legelőbbkelő tagjai közé tartozott. Munkakedve egyre növekedett s költői vénája a szebbnél-szebb költeményeket produkálta, melyek különféle folyóiratokban jelentek meg. 1860-ban jelent meg első műve »הפנתון«, mely héber költői hírnevét növelte s mindenkorra biztosította.

Szucsánban tíz évig tartózkodván, visszamegy szülővárosába L.-Szt.-Miklósbá, miután a szucsáni sómonopolium joga megszűnt. Ugyanazon évben, melyben Lessing »Bölcs Nátán«-jának fordítását kiadja²⁾, Kas faluban földeket bérel. De ugylátszik, a szellem mezeje volt néki termékeny, ott aratott busásan, nem pedig a föld talaján. Minthogy tehát a

¹⁾ Jüd. Schaf und Gemeindef-Zeit. (1873.) 141., 165., 232. l. ²⁾ Bécs 1860. ³⁾ יתרו הנהגה Bécs 1866.

földmivelés nem hozta meg a kellő sikert s eredményt, vagyoni-
lag egészen tönkrement, ismét új hazát meg keresni.

Teljes nyugodt életet csak Budapesten folytathatott, hova
44 éves korában (67-ben) jött. Itt egy előkelő czégnél a leve-
lezői s könyvelői állást töltötte be mindaddig, míg a budapesti
hitközség 1873-ban pénztárnokává nevezte ki.

Költeményeinek nagy része a Jeruzsálemben megjelenő
»החבצלה«-ben jelent meg. A Jeruzsálemben fennálló legtöbb
jótékonyági egyesület tehetsége szerint támogatta s a
»הפארת ישראל« magyarországi gondnokává (נבא) nevezte ki.

Az 1891-ik év nyarán, ereje, egészsége egyre fogyván,
kénytelen volt a főváros környékén megtört egészsége helyre-
állítására enyhét s üdülést keresni és a hitközségi teendőitől
visszavonulni.

Halála 1892. november 9-én következett be. Utolsó verse
az volt, melyet fiának, Bacher Vilmosnak, a palestinai ámo-
rákról megjelent könyvére írt s mely a »החבצלה«-ben, — mely-
nek beküldte — csak halála után jelent meg.

A kéziratban lévő, valamint a nyomtatásban megjelent
költeményei nagyobb részét fogja felölelni azon két kötet,
melyet fia — *Bacher Vilmos* — sajtó alá rendezett, s mely
már rövid idő múlva fog a nyilvánosságnak átadatni.

A gyűjtemény a költő neve után »שערי שבת« czímmel
fog birni s a benne felvett nagyszámu költeményeknek czímét
is bajos volna e rövid vázlat keretében felsorolni.

Jelen sorok szorosan azon a kiadó által héberül megírt
bő életrajz nyomán indulnak, mely a gyűjtemény bevezetésével
szolgál.

A kiadó, költő atyját találóan a Dávid ágya fölött
függő hárfához hasonlítja, melyből — a tradíció szerint —
a szellő legkissebb fuvallata is zenei hangokat varázsolt elő;
azonképpen Bacher Simon lelkének hurjait is az események
minden áramlata megszólaltatta s dalra indította.

A költemények olvasóit a költői lélek dús, gazdag meg-
nyilatkozásai gyönyörrel, a megtört kedélyt nyugalommal, a
jámor lelket isteni bizalommal fogják eltölteni.

Budapest.

DR. ENGELSMANN IZIDOR.

ORSZÁGVILÁG.

MORVAORSZÁG ZSIDÓ KÖZSÉGEIRŐL.

Állampolgári tekintetben, mint a középkorban mindenütt,
ugy Morvaországban is, a zsidók a fennség kamaraszolgái
gyanánt tekintettek. Az 1501-ben tartott cseh országgyűlés
azt az emelkedett szellemű törvényt hozta, hogy a zsidók a
cseh korona területén örök időkre türendők, és ha az egyik
vagy másik az ország törvényeit megszegi, akkor ezért csak
az illető, de soha az összeség ne lakoljon. Csakhogy persze a
zsidókra nézve kedvező törvényeket azért hozták, hogy meg
ne tartsák őket. A törvény szépen hangzó frázisa dacára
többször kísérlették meg a zsidók kiűzését, de a zsidók
tudták, hogy mire czéloznak e rendeletek, és csakugyan sike-
rült nekik e rendeletek visszavonását kieszközölni.¹⁾

Hogy a zsidók kénytelenek voltak megkülönböztető ruhá-
zatot viselni, hogy a fürdőket és vendéglőket nem használ-
hatták a keresztyénekkal közösen, az mind természetes dolog.
És ha jónak látták kimondani, hogy a zsidók semmiféle állami
hivatalt nem viselhetnek, helyesen tették, hisz az egyenjogu-
sítás korában sincs másképen. De az agyafurt gyűlölet super-
lativusát mutatja az a rendelet, mely a zsidókat, a nyomasztó
adón kívül még arra is kényszerítette, hogy a plébánost kár-
pótolják ama veszteségért, melyet ez azon körülmény követ-
keztében szenved, hogy zsidók és nem keresztyének laknak
az illető területen. Ugyanily nyomasztó helyzetben éltek a
zsidók büntető és polgári jogi tekintetben, és a mindennapi
életben is ily terhes szabadalmak neheztedek rájuk. Ha egy

¹⁾ 1541. és 1561-ben akarták őket kiűzni, de mind a kétszer vissza-
vonták a rendeletet. L. J. F. Hermann v. Hermannsdorff: Gesch. d. Isr.
in Böhmen. p. 53.

zsidó nyilvános vásáron vett valamit, a miről kitűnt, hogy az lopott jószág, úgy kénytelen volt azt tulajdonosának minden kárpótlási igény nélkül visszaadni. Azon zsidó adósok, a kik kötelezettségük alól menekülés által akartak megszabadulni, kénytelenek voltak a »jószíviú hitelezők« javára a Brünn mellett levő Spielbergben vasbilincsekben közmunkát végezni. Sőt még a halálos ítélet is, a kor szellemének megfelelően, a zsidókon szigorubban, kegyetlenebbül lett végrehajtván.¹⁾ A bűnvádi eljárásnál a zsidók mint esküdtek csak úgy szerepelhettek, hogy mint védők léphettek föl a vádlott javára, de az ítélet hozatalában részt nem vehettek.²⁾ A fejedelem engedélye nélkül tilos volt nékik a városokba letelepedni, a királyi városokban pedig, nevezetesen Brünn és Olmützbe csakis vásár idején volt szabad lépniök. Ily alkalmakkor a legszigorubb ellenőrzést gyakorolták, hogy a zsidók a keresztyénekkal össze ne jöjjenek, hogy ezek semmi gonoszhat ne üzhessenek és hogy semmiféle veszélyes közlekedés fenn ne álljon.³⁾ A törvény csakis az országos rabbi személyét vette ki a nyomasztó terhek alól, a ki hivatalos teendőinek végzése czéljából egész udvartartásával együtt bárhol és bármikor letelepedhetett. Igen nyomasztó és megsegényítő volt a zsidóvámm, a mely különböző helyeken különféle magasságban volt megszabva. E vámmok 1755-ben évi 6000 frtéért Dobrusska Salamon nevű zsidó bérletnek oly megszabással lett átadva, hogy ennek jogában áll azt csökkenteni, de nem fölemelni.⁴⁾ Ezen vámm az 1785. december 22-én kelt udvari rendelet által lett megszüntetve. A bíróság előtt a zsidó eskü egész II. József császár koráig a középkor szellemében volt leteendő, miért is utasítottak a törvényhatóságok, hogy egy thóra példányt tartsanak készlet-

¹⁾ U. o. p. 25 k. idézi az idevágó kegyetlen törvényeket, ahol a kivégzésnek eme nemét »more judaico«-nak nevezi.

²⁾ Udvari rendelet 1806. december 19-ről, I. Kudler: Erklärung des Straigesetzes über schwere Polizeil-Übertrretungen §. 380.

³⁾ Ezen rendelet oly kétértelműen van szövegezve, hogy abból meg nem érthetjük, hogy a két felekezet közül melyik bat a másikra károsan. Mi jól tudhatjuk, hogy ezen óvó intézkedéseknek köszönhető, hogy a zsidóság nem merült el abban a szennyes árban, mely a középkor keresztyén társadalmának életeleme volt.

⁴⁾ L. Scari idézett munkájának 154. lapját.

ben. Ha egy zsidó egy keresztyén nővel nemileg közösült, mindkettőjüket elevenen eltemették.¹⁾

Ezen nyomasztó és nem annyira a zsidókat, mint inkább alkotóikat megsegényítő törvények, rendeletek és intézmények lényegesen megszűntek II. József császár uralkodásának idejében. Ezen igazán fejedelmileg gondolkodó császár azon elvből indult ki, hogy alattvalói, vallási és nemzetiségi különbség nélkül igényt tarthatnak arra, hogy az állam nyújtotta kedvezményekben részesüljenek, és hogy ez őket tisztességes foglalkozásuk közben minden tekintetben támogassa. Ezen szellem szülötte az 1782-iki türelmi rendelet, a mely Ausztria zsidó lakosainak csaknem teljes egyenjoguságot adott. Politikai, állampolgári és törvénykezési tekintetben a rendes törvényeknek voltak alávetve, de — és itt mutatkozik a korlátoltság — a zsidók a jövőben is úgy mint a multban, az uradalmak és fennhatóságok alattvalóinak tekintettek, mint ilyenek, azonban sem jobbagyok nem lehettek, és az alattvalókat megillető képviseleti jogokat sem élvezték.²⁾ Nem volt feltehető, hogy az épen nem türelmes Ausztria fog a teljes egyenjogusítás példájával előljárni, és azért maradt a türelmi rendelet egy torso. De a még azután is fenálló megszorítások daczára annyit legalább nyertek a zsidók, hogy ezentúl bárhol és bármikor tartózkodhattak. Nem a szabad költözködés jogát nyerték meg, csak azt az engedményt, hogy kereskedelmi czélből bármikor fölkereshették a királyi városokat, bárkinél bérelhettek pár napra lakást. Ezen szűken kimért kedvezmény is bántotta a városok korlátolt eszű lakóit, és az Olmützi tanács ezt a keveset is megakartá tőlük vonni. A törvény ezen világos megszégését az olmützi járáshivatal megszüntette, de egyúttal a türelmi rendeletet akként értelmezte, hogy szombat-tól péntekig zsidó ne lakhassék egyhuzamban a város falai közt. Ezen türelmi rendelet megszüntette a külön ruházat és zsidó jelvények viseletét, megengedte, hogy a nagykereskedők és tekintélyesebb emberek kardot viselhessenek, és hogy a zsidók vasár és ünnepnapokon 12 óra előtt is elhagyhatták lakásaikat. Politikai vagy nyilvános hivatalt nem viselhettek,

¹⁾ Jura primaeva Moraviae, colligerunt ac notis illustrarunt Benedictini Rayhradenses, Brunae 1781 p. 109. Scari i. m. 150.

²⁾ Udvari rendelet 1785 április 28 és 1799 október 10-ről.

és el lett rendelve, hogy még a dohánygyárakban is lehetőleg korlátozott számban alkalmaztassanak.¹⁾

Különös szigorúsággal lépett föl a törvény a zsidó nevek ellen, a melyek, ha egyáltalában voltak vezetéknevek, az illető tartózkodási helyétől eredtek. Az 1788 év január elsejétől minden zsidó lakos kénytelen volt magának nevet választani, és azt élte végéig megváltoztatás nélkül viselni. Azok, a kik ezt nem tették, és vagy helységük vagy apjuk nevét használták vezetéknevként első ízben 50 frttal, vagyontalanságuk esetén pedig az országból való kiutasítással büntették. A név megváltoztatása csak a keresztény hitre való áttérés vagy nemesítés esetében volt megengedve.²⁾

Minden jóakarat mellett, József császár nem szabadulhat meg attól a vádtól, hogy nem a történeti hagyományok, hanem a saját eszméi iránt érzett vakbúzgóságtól vezéreltette magát. Így láttak napvilágot ama germanizáló célzattal kiadott rendeletek, a melyek Magyarországon csak a vármegyék szívében ellenállásán törtek meg. Ezen tendenzia vezérli a türelmi rendelet intézkedését, mely kimondja, hogy a héber és az azzal kevert német nyelv megszüntettetik.³⁾ Manapság mosolygunk az ilyen rendeletek fölött, mert a történet megtanított arra, hogy egy nyelvet ép oly kevésbé lehet rendeleti úton megszüntetni, mint életbe léptetni. Annnyit azonban elért ezen intézkedés, hogy a jargon minden nyilvános és törvényen kívüli iratoknál mellőzve lett és ez által alapja lett vetve ama nagyobb fokú intelligenciának, mely Morvaország zsidóságát jellemzi. Nem mintha itt nem volnának oly, az intelligencia hiányából folyó, visszataszító jelenségek észlelhetők mint másutt, de ezek el vannak fedve egy külső máz által, a mely az itt-ott korhadt fát a felületes ember szeme elől elrejtí. Az átmenet ideje két évre lett meghatározva, azon

¹⁾ Ellenben megengedte a türelmi rendelet, hogy a zsidók nyilvános és mulatóhelyeket fölkeressenek, de szívükre kötötte, hogy ott magukat illendően viseljék és hogy nyilvános megbotránkoztatásra alkalmat ne nyújtsanak.

²⁾ Udvari rend. 1826 június 5-én, 16255 sz. a.

³⁾ Ezen rendelet azzal lett megokolva, hogy az új rendelet által a zsidóknak számos iparág lett megnyitva, miért is a köztük és a keresztények között élénkebb az összeköttetés.

túl minden a jargonban megszerkesztett okirat érvénytelennek nyilvánított. Hogy e rendeletet mily komolyan vették, kitűnik abból, hogy azon papokat, a kik az anyakönyveket más mint német nyelven vezették, első ízben 50 frt pénzbírsággal, ismétlődés esetén pedig hivatalvesztéssel büntették.¹⁾ Így történt aztán, hogy a morva zsidó községeknek ez időtől fogva német nyelven vezetett anyakönyveik vannak. De nem csak a nyilvános ügyiratokra, hanem még a magánlevelekre és üzleti könyvekre is kiterjedt e rendelet, a mennyiben kimondta, hogy a nem német nyelven vezetett üzleti könyvek törvény előtt bizonyító erővel nem bírnak.

A nevezett rendelet megszüntette az addig érvényben lévő összes zsidó bíróságokat, a melyek a zsidók közt felmerülő peres ügyek elintézésében illetékesek voltak,²⁾ és kiondotta, hogy ezután a zsidók is úgy mint a keresztény lakosok a rendes törvényszékek és bírások hatásköre alá tartoznak.³⁾ Együttal eltöröltetett azon intézkedés is, a mely a zsidókat peres ügyekben kettős költség fizetésére kötelezte volt. A zsidók egy részletesen körülírt módon⁴⁾ a thórára voltak kötelesek esküdni,⁵⁾ akként, hogy kezüket Lev. XXVI. 14 és k. verseire téve, mondták el az előírt eskümintát. Ünnepnapjaikon nem volt szabad őket törvény elé idézni.

¹⁾ 1787 július 23-ikán kelt szabadalom 4. §. a.

²⁾ Az 1720 jan. 30-iki udv. rendelet a zsidók közt felmerülő peres ügyek elintézését az országos rabbira bízta. Az 1754-iki Polizeiordnung, melynek egyes intézkedései még jelenleg is érvényben vannak — 1. alább — a peres ügyek az alperes fél közösségének rabbijára elé kerültek, a kihez a »dasselbs erwählter Jurist« (talán יוֹדֵן) csatlakozott. Ha zsidónak és kereszténynek volt egymással peres ügye, akkor az utóbbi szabadon választhatta vagy az illetékes bíróságot, vagy — és gyakrabban ezt tette, — a helység rabbiját.

³⁾ Udvar. rend. 1785 máj. 2. és Gubernialcircul. jun. 2, 13234 sz. a.

⁴⁾ Allgemeine Gerichtsinstruct. 1785 szept. 9. II. rész. 4. fejezet 18. §. v. ö. Scari i. n. p. 161. 10. jegyz.

⁵⁾ Mint hiteles példány a prágai Schönfeld-féle kiadás lett elismervé. A Schmidt féle 1815-iki bécsi kiadás használata is meg volt engedve. Minthogy azonban, ezen kiadásban, sok a sajtóhiba, és a kötött példányokban sok lap helytelenül van összeillesztve, azért az ily thóra példányokat használatuk előtt egy szakértő által meg kellett vizsgáltatni. A fejezetek a héber számokon kívül rómaiakkal is el voltak látandók, hogy a bíró a nevezett helyet könnyen megtalálja.

Egy zsidónak egy keresztény ellenében tett tanuvallomása gyanús, tehát nem teljesen jogérvényesnek és nem egészen elvetendőnek nyilvánított. Katonaszedés dolgában ugyanazon intézkedéseknek voltak alávetve, mint a keresztény hadkötelesek.

Ezen meglehetős, sőt a kör szelleménél fogva csaknem túlságos kedvezmények, a melyek általános rendőri tekintetben a zsidóknak ugyanazon jogokat biztosították, mint az ország más felekezeti lakóinak, nem voltak tökéletesek. Ezen rendeletek, bármily humanus hangon voltak tartva, megőrizték a multnak türelmetlen hagyományait, csak új köntösbe burkolóztak, a szellem régi maradt. Pedig »cucullus non facit monachum«, azaz hogy igen. A baráti csuha mindig a türelmetlenség és fanatizmus jelképe volt velünk szemben. Ezen eléggé humanusnak mondható intézkedések mellett ki lett mondva, hogy a zsidók nem minden tekintetben egyenrangúak a keresztényekkel. Mintha bizony szükséges lett volna ezt a szembeszökő tényt még rendeletileg is kimondani. Minden zsidó községben két »szerény« ember volt megbízva azzal, hogy a hossz és úrmértékek helyes voltára felügyeljenek. A zsidó »Diebsgesindel« és az orgazdák ellen az országos rabbi az összes vénekkel egyetemben két évenként a nagy átkot voltak kötelesek kimondani, és azt az ország összes zsidó községeiben a zsinagógákban ki kellett hirdetni. El lett továbbá rendelve¹⁾ »minthogy a kártya és egyéb játékok csak semmittevésre és egyéb könnyelmű vállalatokra csábítanak, azért a zsidóknak minden játék eltiltandó, kivéve időtöltés és kedélyfelfrissítésül a karácsonyi hét nyolcz és a peszach és sátoros ünnep négy középső napjainak estéin, a két farsang (purim) napon, a betegeskedőknek és hat héten át a gyermekágyásoknak, szigorúan kivéve az 1714 és 1746-iki pátensekben eltiltott játékokat.«

III. Imre pápa bullája, mely a zsidóknak eltiltja, hogy keresztény cselédséget és dajkákat tartsanak, és a mely csak-

¹⁾ Jüdische Polizeiordnung vom Jahre 1754 Art. XIII. v. ö. Scari i. m. 169. l., a hol föl vannak sorolva ama intézkedések, a melyek köztisztasági és egészségügyi szempontból léptettek életbe. Hogy ezekre mily nagy szükség volt, arról csak az alkothat magának fogalmat, a ki a morva zsidó községek szűk voltát közvetlen tapasztalatból ismeri.

nem egész Európában el lett fogadva, a morva zsidóknál különös szigorúsággal lett alkalmazva. Az 1725 november 26-iki pátens ezt csak azon szolgaszemélyzetre terjesztette ki, a mely a zsidóknál nyer ellátást »operas serviles« végez, kivételt képeznek azok, a kik operas liberales, artificiales, commerciales et mechanicas« végzésére hivatvák, mint orvosok, gyógyszerészek, szülésznők, fuvarosok, és iparosok. A kik ezen rendelet ellen vétének, első ízben 30, másodsor 60 tallérral, harmadizban pedig az országból kiutasítással büntetendők.¹⁾

Forduljunk el a fanatizmus eme szörnyszülötteitől. Vessük meg — hisz egyebet nem tehetünk — ezt a sötét kort, és tekintsük közelebről azt az időt, a mely, mint Zunz mondja, »a jogok helyett jogot, a szabadság helyett igazságot hozott nekünk.« De még ebben a korban is, sóhajtván gondolunk a szabadelvűen gondolkodó és intézkedő Magyarországra, a mely akkor, a midőn Ausztriában büntetlenül hirdethetik, hogy a zsidók fejére vérdíjat tűzenek ki, és a midőn Európa legnagyobb államában örült zsarnokság hitrokonainak millióit üldözi el területéről, Magyarországra, mely a sötét reakció emez idejében állítja ki a zsidóságnak azt a bizonyítványt, hogy ezek »hazafiság, emberszeretet, tudomány, irodalom, művészet és kereskedelem terén hasznos szolgálatokat tettek, mindannyiunk által mindenekfelett szeretett édes hazánknak.«

A zsidóság belső viszonyait szabályozza, és egészen modern alapra fekteti az osztrák örökös tartományok számára kiadott 1890-iki LVII. t.-cz. a mely egyrészről megállapítja a községek belső szervezetét, másrészt pedig körülírja a zsidóság helyzetét és jogkörét úgy az állammal, mint a többi felekezetekkel szemben. Ezen törvény azonban csak a keretet képezi, melybe aztán a vázlat, az egyes országok helytartóságai által kiadott mintaalapszabály helyezkedik el. A kész képet az egyes községek nyújtják, a mint azok az új törvény alapján szerkesztett szabályok szerint megalkultak. Előre bocsátandó, hogy ugy az említett törvény, mint az alapszabályok történeti alapon nyugszanak, és arra törekednek, hogy a conglomerat Ausztria különféle viszonyainak megfelelően. Minthogy a

¹⁾ Így el volt tiltva a zsidó mészárosoknak keresztény pásztorokat tartani, és a házáló zsidóknak nem volt szabad batyuikat keresztény által hordatni. L. Ud. rend. 1824 augusztus 5.

morva helytartóság volt az első, mely a mintaalapszabályt megszerkesztette, és azt miheztartás céljából az egyes községeknek megküldötte, azért választom ezt kiindulási pontból. Ne hogy azonban félreértessem, szükségesnek tartom még ama megjegyzést, hogy a tényleges viszonyok még a régi intézkedéseken nyugszanak. A kultuszminisztérium ugyanis még nem látta el az egyes községek alapszabályait a jóváhagyási záradékkal, és a míg ez bekövetkezik, addig a régi szabályzat értelmében intézkedik az annak alapján megválasztott előljáróság.

A hitközségek rendeltetése, hogy az állami törvények megszabta korlátokon belül tagjaik vallásos szükségleteinek kielégítéséről gondoskodjanak, és hogy az e célra szükséges intézményeket fenntartsák.¹⁾ Ezen intézmények közé sorolandók a rendes Istentiszteletek tartása szombat és ünnepnapokon, a rituális metszés és fürdő.²⁾ Rabbi és a községi életben szükséges egyéb alkalmazottak tartása, a rendezett hitoktatás szervezése, a felekezeti temető ép karban tartása. Köteles továbbá a község arról győződni, hogy a halottak rituális módon eltemettessenek, és hogy ama jótékonyági intézmények, melyek a hitközség kebelében léteznek továbbra is fennálljanak. A községet a hatósággal szemben a hitközségi elnök képviseli. Az ő dolga a község adminisztráció vezetése. Ez utóbbi feladatában a választmány és a bővített választmány, a melynek nagysága a helyi viszonyoktól függ, támogatja. Az előljáróság az elnök, alelnökből és tetszés szerinti számban választandó tanácsnokokból áll.

A választmány hatáskörének kiszabásánál elvül tekintetik, hogy minden vallásos és rituális dologban csak a rabbi beleegyezésével intézkedhetik. A mindennapi életben itt azt tapasztalhatjuk, hogy itt minden kezdeményezést a rabbtól várnak, a ki saját felelősségére újíthat, törölhet, javíthat és ronthat. Az igazat megvallva, nem nagyon tudok lelkesedni ezért a korlátlan hatalomért. Mert ha jó is, hogy rituális dolgokban ősi praxis alapján csak a helybeli rabbi intézked-

hetik, még sem ártana, ha az osztrák törvények intézkedései itt szorosabban volnának követendők. Az osztrák községek ugyanis, de különösen Morva és Csehország¹⁾ községei nem igen voltak óvatosak a rabbi qualificációjának megvizsgálásában, és oly emberekkel töltötték be ez állást, a kik nemcsak hogy pietással nem viseltettek a mult iránt, hanem könnyelmű frivolitással, minden szilárd elv nélkül rontottak neki legszebb intézményeinknek, így több helyütt volt alkalmam meggyőződni ama káros befolyásról, melyet az elvtelenség az itteni községek régi intézményein gyakorolt. A míg a bécsi szeminárium fogja majd a Reichsrathban képviselt tartományok zsidó községeit rabikkal ellátni, addig a budapesti rabbiképzőnek, a mely mellesleg mondván itt jobban van méltányolva, mint odaát, Ausztriára is kiterjedő nagy culturmissiója van. És ha nem is pótolhatjuk helyre a multak hibáit és mulasztásait, legalább megakadályozhatjuk a romlás tovaterjedését. Nem hozok fel konkrét dolgokat állításom megerősítésére, mert nem szeretek személyeket úgy megítádni, hogy ne védekezhesenek. De annyit fölhozhatok, hogy az aránylag kis Morvaországban négy példát tudok arra, hogy zsidó rabbik oly cselekedeteket követtek el, a melyek őket egyenesen a büntető törvénykönyvvel hozták összeütközésbe, és csak a községek intervenciójának köszönhető, hogy ez a szégyenfolt, mely a Lichtenstein herczegtől föl és lefelé számítandó antiszemita szájhősknek legalább is három esztendőre való anyagot szolgáltatott volna.

Az új törvény szerint, minden község hat hónap lefolyása alatt köteles a megüresedett rabbiszéket betölteni, és a kilátásba vett személyiségek, esetleg a már megejtett választás eredményét tudomásulvétel céljából a helytartóságnak bejelenteni. Ha ez a választás ellen nem emel kifogást, vagy ha a bejelentéstől harmincz nap telt el, akkor a rabbi, a kinél az osztrák állampolgárság *conditio sine qua non*, megerősítettnek tekinthető. Azon kollegák miheztartása végett, a kik esetleg morva községre aspirálnak, elmondom, hogy a morva rabbinak milyen rémes procedurákon kell keresztül menni, a míg álla-

¹⁾ L. a minta alapszabály II. fejezetét 3 §.

²⁾ Ez utóbbit nem veszik tulságos szigoruan. Egy ujonnan megalakult tekintélyes község alapszabályainak megszerkesztésénél a fürdőt mellőzte, úgy hogy a rabbi, a többséggel szemben, kisebbségi különvéleményt volt kénytelen bejelenteni. A kérdés még nincs eldöntve.

¹⁾ Alighanem a multak tapasztalatain okulva, becsátották ki a csehországi rabbik őszszel azt a körözüvényt, mely a községeket felszólítja, hogy csakis qualificált rabbikat alkalmazzanak.

sában megerősítik. Ha már az osztrák állampolgárságot megnyerte, a mi az itteni szükkeblű és elavult honossági törvény szerint nem könnyen megy, a helytartóság csak akkor adja meg a megerősítést, ha az országos rabbi által kiállított diplomával igazolja be, a jelölt, hogy a rabbi hivatal betöltésére képes. Eltekintve attól, hogy rendkívül megszegyenítő dolog egy már diplomás rabbira nézve, ha még egyszer kénytelen diplomát keresni, ezen intézmény csakis az 1754-iki Mária-Therésia féle Polizei-Ordnungban van megszabva. Minthogy pedig ezen Polizei-Ordnungnak csaknem valamennyi intézkedése érvényen kívül van helyezve, én, a ki egy újabb vizsgálat által azon intézet reputációját véltem megsértetnek, melynek tanítványa voltam, az országos rabbi előtt a vizsgálat letételét megtagadtam. Fölhoztam álláspontom mellett azt a körülményt is, hogy ha ez intézménynek van is jogosultsága oly rabikkal szemben, a kiknek nincs qualificatiójuk, semmi-féleképen sem alkalmazható oly személyekkel szemben, a kiknek egy collégium adott oklevelet. Daczára ennek az én álláspontom méltányolva nem lett és az orsz. rabbi véleménye alapján, a helytartóság engem kérvénnyemmel elutasított. A mely határozat ellen én a minisztériumhoz föllebbeztam. A míg az ügy ott eldől, addig úgy egyeztünk ki, hogy az országos rabbi nékem — bármily különösnek is lássék a dolog — egy év tartamára hattárát, vagy helyesebben engedélyt adott arra, hogy rabbifunkciókat végezhessek. Nem szívesen hoztam föl ezt az egész ügyet, mert bizonyos tekintetben ez a magam privátügye. De kötelességemnek tartottam fölemlíteni azért, hogy egy fényes példával igazoljam azok álláspontját, a kik a zsidóság hierarchikus szervezetét ellenzik.

Ezen eltérés után visszajöhetünk oda, a honnan távoztunk. Arról szoltam, hogy minden osztrák községnek kötelessége hat hónapon belül arról gondoskodni, hogy a megüresedett rabbiszék qualificált férfival töltsék be. A qualificatio beigazolására okvetlenül szükséges az érettségi bizonyítvány, különlegesség gyanánt jegyzem meg, hogy a morva helytartóság, a hol még rengeteg nagy a czopf külföldi középiskolák bizonyítványait nem fogadja el, úgy hogy én egy szép napon csak arra ébredtem, hogy én itt rabbi nem, de még közönséges középiskolát végzett fiatal ember sem vagyok. Elég

különös, hogy az az érettségi bizonyítvány, a melynek alapján jogom van a brünni technische Hochschulea beiratkozni, pár házzal odébb, elveszti érvényét. Csakhogy a dolog ezen oldalát nem kell szörnyű komolyan venni. Ha a község kijelenti, hogy nincs kifogása az ellen, ha a rabbiállomásra kilátásba vett jelölt nem képes általános műveltségét beigazolni, akkor a helytartóság — dispenset ad. Azt hiszem, hogy e nyilvánvaló jogferditésnek egyedüli czélja a bélyegilleték jövedelmének emelése. Doctori diploma egyáltalában nem tekintetik Befähigungs-Nachweis-nak. Hiába, mindenben közeledünk a cseh-rendszerekhez, nemcsak az iparban, de a szellemi munka összes terein is.

A rabbi hivatala ugyanazon feladatokkal jár, mint Magyarországon, kivéve az alapítványok kezelését. Egész Morvaországban ugyanis elterjedt ama szép szokás, hogy mindenki meg akarja magát örökíteni egy alapítvány által. Az itteni chevrah-kadischah könyveiben 150 év előtti jegyzőkönyveket találtam, a melyek ilyen alapítványokról, a melyek 10 huszas és ezer vagy több forint közt váltakoznak, szólnak. Jelenleg ez mint az Armenfond egy ága egyes községekben a pap hatáskörébe tartozik. A multkoriban történt, hogy két öreg asszony azon megjegyzéssel adott át nekem 50—50 frtot, hogy azt az ő nevükre tett alapítvány gyanánt jelentsem be a hatóságnál. Megható volt hallani, milyen gyönyörűséggel mesélte el a két szegény asszony, a kik rokonaik segélyezéséből élnek, hogy most már nyugodtan hálnak meg, mert tudják, hogy haláluk évtordulóján elmondják értük a kadist. Mennyi nélkülözés és lemondás fűződik ez összeghez, mily gyönyörű bizonyítvány a zsidóság ideális világnézlete mellett, ez a két szegény, törődött, semmit sem remélő, semmiért, csak a halhatatlansáért lelkesedő öreg asszony.

Talán kissé tovább időztem egyes apró részleteknél mint kellett volna, de az ilyen apró vonásokból állitható össze legjobban az összesség képe. Ezt úgy a mint az a községi és társadalmi élet keretében megjelenik, szándékozom egy harmadik és utolsó cikkben vázolni.

Misslitz.

DR. GOLDSCHMIED LIPÓT.

BÉCSI LEVÉL.

Bécs, 1893. december 31-én.

A bécsi zsidó hitközség, de mondhatnám az egész zsidóság nagy halottja dr. *Jellinek* Adolf főrabbinak ma adott meg a végtisztességet. Megvagyok győződve, hogy e folyóirat dicsőült jelesünk emlékét a zsidóság körül szerzett nagy érdemeinek megfelelően fogja méltatni. Azért teljesen mellőzöm azt, hogy a boldogult hervadhatlan sikereiről e szomorú órában, melyben a nagy veszteség feletti érzet, itt a frissen felhantolt sír és az elárvult szószék közelében még közvetlenebbül hat, megemlékezzem.

A bécsi antisemitismus az itteni zsidóság kedélyére oly nyomasztó hatással van, hogy a *Jellinek* feletti gyász sem nyilatkozott meg oly módon, amint ezt méltán elvárni lehetett. Még e fájdalmas órákban is észre lehetett venni, hogy a zsidó gyűlölet teljesen enerválta itteni rokonainkat. A helybeli lapok is csak rövid sorokban emlékeztek meg az esetről, holott a boldogult a bécsi társadalomra is nagy veszteséget jelent. A feldúlt társadalmi viszonyok lépten-nyomon érezhetők, az otthoni mértéket alkalmazva konstatálnunk kell — bár nem szívesen tesszük, — hogy *Jellinek* végtisztessége nem volt olyan, aminőnek egy ily városban ekkora szellemi nagyság halálánál elképzeltük. A gyászközönség száma semmi arányban sem volt azon közel négy évtizedes működéssel, melyet e jeles férfiú Bécs városában kifejtett. A temetési rend a legkezdtelegesebb volt, vagy tán egyáltalán nem is volt. Legalább a közönség, sőt közeli rokonok sem tudtak ilyenről semmit. Az e részbeli zavar érthetővé lesz, ha kiemeljük, hogy előkelő küldöttségeknek, melyek messze földről ide jöttek, helyeiket nem jelölték ki, amit a hely szükére való utalás sem igazol. Hiszen egyébként sem vettek róluk tudomást. A szónokok száma és a sorrend, a melyben szólottak, az is csak a temetőben és a mint kitetszett egészen véletlenül fejlődött. Innen lehet az is, hogy a szónoklatok egy része nem volt a legnagyobb zsidó hitszónok ravatala elé való. Az alkalom nem tűri a szigorú kritikát, de ennyit el kellett mondanunk már azért is, hogy oda, hova gyenge szavunk elhat, hasson vagy rokon eseményeknél más eljárást kövessenek. Előtte van a

bold. Löw Lipót végtisztességéről kiadott emlékkönyv. És abban lapozva önérzettel mondhatjuk, hogy nálunk még vidéki habár elsőrendű hitközségben, már húsz évvel ezelőtt is több érteket tanusítottak kegyelet dolgában, mint Ausztria székvárosának százezret jóval meghaladó zsidósága ma tán elgondolni is képes.

A templomban, melyben mellékesen mondva jókora por verődött fel, tették ki a koporsót. Az ének után, mely orgona hiányában és miután a kar a második emeleten volt elhelyezve, szintén nem volt megfelelő, dr. *Güdemann* bécsi főrabbi tartotta a búcsu-beszédet, mely tartalmas volt, de meghatottság csak akkor mutatkozott, mikor a szónok a személyes viszonynak érintésével, a helyet tekintve, tán túlságos kidomborításával, önmaga is elérzékenyült. — Azután felemelték az egyszerű fakoporsót és megindult a gyászközönség, melynek sorában, különösen a pénz-aristokrácia volt képviselve. A templom előtt állott a négy lovas gyászkocsi. Az idegenek meglepetve látták, hogy a gyászfogat szerszámai milyen viseletesek, különösen a kocsin lévő posztó-dísz a bakon egészen zöld volt.

A templom kapuja előtt mindjárt kocsira tették a koporsót. A nálunk szokásos tiszteletteljes halotti kíséret elmaradt. A gyászközönség elszéledt. A kocsik előállottak és ügöző lépésekben hajtottak a temető felé. A kocsik nagy számán kívül csak az égő légszusz lámpák és az utcákon megállott közönség mutattak arra, hogy nagy halottat visznek.

A temetőben aránylag nagy közönség gyűlt egybe. A koporsót a szokásos imák között a nagy csarnokban állandóan elhelyezett emelvényre helyezték. A hitközségi szolgák gertyákkal állottak körül a ravalt. Fennt számos rabbi foglalt helyet. Közöttük többen olyan tarka ornatusban, hogy itt e gyászos alkalomnál is eszünkbe ötlük, hogy czélszerű volna a papi egyenruha kérdését tisztába hozni. A háttérben a boldogult két veje, két fia és unokaöccsei dr. *Jellinek* Arthur orsz. képviselő és haraszti *Jellinek* Henrik igazgató Budapestről foglaltak helyet. Budapestről jelen voltak a temetésen a pesti izr. hitközség részéről *Schweiger* Márton és dr. *Kayserling* M., a pesti chevra kadisa részéről: *Brüll* Zsigmond és dr. *Mezey* Ferencz. Az első szónok dr. *Schmidl* fűnfhausen rabbi volt. Ezen a régi iskolára emlékeztető szónoklat

után dr. Wolf Jonathán az érzéketlenségig merev előadása következtet. Ezután dr. Schwarcz Adolf a bécsi rabbiseminarium igazgatója, jeles hazánkfia állott a koporsó elé. Már első szavai és mozdulatai után kitűnt, hogy jeles szónok. A modorosságának semmi nyoma. Nyelvezete gyönyörű. Mődjá inkább a nagy parlamenti szónokokra emlékeztet, mint a rabbik rendes szónoklataira. Ő a boldogultat, mint nagy szónokot méltatta, akinek szelleme még sokszor meg fog jelenni, a seminarium homiletikai katedráján, hogy oktasson és felemeljen. Jellinekéről, mint tudósról nem szólt, csak a nagy szónokot méltatta benne. De bensőséggel és méltón a nagy halotthoz. Dr. Schwarcz egyénisége rendkívül vonzó. Átszellemült arca, mesterkéletlen hangja és fellépése a nagy magyar protestans szónokokra is emlékeztet. Szeretetreméltósága leköti a hallgatót és első tekintetre érezzük, hogy egy okos, komoly és erős akaratú férfival állunk szemben. A hitszónoklatnak elsőrendű fontosságát a papi feladatok között még ilyen oldalról sohasem hallottuk ennyi nyomatékkal hangsúlyozni. Általában éreztük, hogy a bécsi seminarium élén egy igazán céltudatos férfi áll, aki ez intézetnek biztos irányt fog adni. Beszéde nagy hatást tett, bár a szónokok rendes eszközeivel nem élt. Csak mikor a szeretet hangján szólva, néhányszor a koporsóhoz közelebb lépett és azt gyengéden megsimogatta... lehetett észrevenni, hogy a külső hatás minden eszköze felett feltétlenül rendelkezik.

Már ott a szomorú helyen kitetszett, hogy e kiváló férfiúnak vannak Bécsben már ellenségei. Azok a rosszakaratú és kicsinylést kifejezni akaró sottogások mutatták, hogy a személyes agyarkodások, az irigység, a bécsiek egyes köreiből megtermik mérget lehelő virágaikat. Derék honfitársunk ez apróságok előtt bizonyára közönyösen fog elhaladni, mert az ilyféle ellenségeskedés akkor ful leginkább meg saját mérgében, ha kislelkű elleneink fertőjébe nem csatlajuk be magunkat.

Azonban teljesen szívből és szívhez leginkább dr. Kayserling M. pesti rabbi szóllott. Ő rázta fel a hallgatóság kedélyét. Rövid, de markans vonásokban méltatta Jellinek minden irányú tevékenységét. És míg a többi beszédekben a méltatás s a megnyugvás érzete oly nagyon kidomborodott, hogy a gyászos érzet szinte tűnőben volt, addig dr. Kayser-

ling szavai hatása alatt a tisztán emberi érzelmek a legnagyobb megindultságban jelentkeztek s hangos zokogásban elemi erővel törtek elő.

Ezután dr. Kisch prágai rabbi beszélt hosszadalmasan, mire a koporsót a csarnokból a nyílt sír elé vitték, hol Sor rabbi mondott néhány búcsú szót. Ezzel átadták Jellinek tetemeit az anya-földnek. Működése mély nyomokat hagy felekezetünk szellemi harcainak történetében! Túl apró formákon és egyéb külsőség kicsinyességein egész Izrael élő kegyelele az elismerés koszoruját helyezi e frissen felhantolt sirhalomra.

DR. KÖRÖSI IMRE.

ORTHODOX FÜGE-KÁVÉ.

Az orth. közvetítő bizottság magyar lapjának egy számát küldte hozzánk egyik olvasónk, megjelölve benne egy érdekes német hirdetményt. Joh. Gottl. Hauswald & Comp. csehországi egeri gyáros hirdeti itt ezikóriáját, füge kávéját. Ehhez Johanéknak teljes joga van, az újságnak pedig a hirdetési díjon kívül az egész dologhoz semmi köze. És mégis érdekes ez a hirdetmény. Ajánlásul ugyanis felhossa rettenetes nagyságú betűkkel, hogy *Koppel Reich* budapesti és *Josef Rosenberg* püspök-ladányi főrabbi szigorú rituális felügyelete alatt készülnek productumaik. El van ott mondva, hogy a jeles főpapok a gyárat megtekintették és miután a felhasználandó virágolaj tekintetében a legmesszebb menő biztosítékokat nyerték (?) és a gyárban egy masgich-ot alkalmaztak (!) egy *hechsert* adtak ki (!) mely szerint a nevezett főrabbi urak pecsétjével vagy aláírásával ellátott áruk a legvallásosabb zsidó házakban is használhatók (!) Az első kérdés az, hogy került a két gaon a ezikória közé? Aztán mi közük nekik egy csehországi pót-kávé-gyár dolgaihoz? Hogy alkalmazhatnak a főrabbi urak — világítson a gyertyájuk — egy cseh-gyárban rituális felügyelőt? És ha már egészségi vagy kejtatazaik közben a kávéforráshoz elzárándokoltak, hogy szent életök cselekedeteit jámbor tettekkel gyarapítsák, hogy adhatták oda pecsétjüket és aláírásukat szabad használatra Joh. Gottl. Hauswald & Comp-nak? Vagy tén minden doboz pót-kávé vegyi vizsgálatra a püspök-ladányi vagy budapesti orthodox laboratóriumba kerül? Azt még értenők valahogy, bár külföldön ehhez joguk nincsen, hogy a masgich-ot approbálják, és ez aztán rituális segédje lesz az üzletnek. Azt is hallottuk, hogy egy rabbi a

saját hitközségének területén valamely rituális tárgy elkészítésénél felügyeletet gyakorol és erről, kivált ha az ellenőrizetre legalább állandóan befolyást *gyakorolt*, bizonylatokat ad ki. De hogy a budapesti és püspök-ladányi orth. főrabbi egy csehországi gyárral szemben tehessék ezt, eltűrve, hogy az ő nevökkel, pecsétjökkel tisztelet folytassanak, az csak úgy képzelhető, ha e szent férfiak tekintete Budapestről, illetve Püspök-Ladányról Csehországig nyúlik, a mit a lengyelek csodarábbjaiknál »kikk«-nek neveznek, vagy úgy, hogy az urak a gyárban teljesen elbódultak a jó kávétól és öntudatlanul cselekedtek, vagy pedig úgy, hogy a hazai orthodoxok mivel hogy tudományszomjukat e tudós férfiak már kielégítették, most szörnyű módon kávézhatnak és a humanus férfiak egy kis jó ezikóriával voltak kénytelenek olthatatlan szomjúságukat lecsillapítani. Gondolkoztunk erről az esetről, de ezt a feltevést, hogy a *jeles férfiak az orthodoxok vallásos lelkiismeretének fűgét mutatni*, a honi iparnak ártani, vagy éppen a galicziai, sőt részben hazai orthodoxok kávé-harczában beavatkozni akartak volna, el kellett vetnünk és így a dolog előttünk tovább is rejtély marad. Egy tekintetben azonban örvendetesnek kell mondanunk az esetet, mert orthodoxaink kulturális haladása mellett tanuskodik, ha ezek az urak az égeri tömeges zsidógyilkolás emlékei feletti elszomorodásuk közben az ujkor haladását jelző gyári berendezéseken vigasztalódnak és ha a püspök-ladányi rabbi, aki állítólag régebben a sulchan áruch azon rendelkezésére való tekintettel, hogy Jeruzsálem pusztulása felett naponta könnyezni kell, csak vad savanyú korpaczipiberét reggelizett — most ezikória-apostolnak esapott fel.

Reich orth. főrabbiról beszélnek és fanatikusabb hívei sokszor vetették már szemére, hogy valamikor régen réten, mezőn járva-kelve hangosan declamáta Schillernek »Das Lied von der Glocke« című költeményét. Ez a tette, mely pedig dícséretére válik, sok keserű perczet szerzett már neki. E költemény kérdéses cselekedetnél bizonyára befolyással volt rá. Tovább is hasznát vehetné e gyönyörű költemény több versszakának. Ide jegyzünk mint alkalmas feliratot a pótkávé-vegyülek vizsgálatára felállítandó orth. vegyészeti terem számára:

»Jetzt, Gesellen, frisch!
Prüft mir das Gemisch,
Ob das Spröde mit dem Weichen
Sich vereint zum guten Zeichen.«

Vagy újévi üdvözlétül Joh. Hauswald & Compnak igen csinosak lennének a következő sorok:

»Und reget ohn' Ende
Die fleissigen Hände
Und mehr den Gewinn
Mit ordnendem Sinn...«

Vagy a kirendelt masgich részére intésül:

»Wohl nun kann der Guss beginnen,
Schön gezacket ist der Bruch:
Doch bevor wir's lassen rinnen
Betet einen frommen Spruch!«

Majd ha a masgich Csehországban elszundikál, beteg lesz és helyébe odaül Wenczel Poszpil és adja ki a rabbi urak pecsétjével és aláírásával ellátott szentelt surrogatumot, majd megjelenik a lelkiismeret szelleme náluk. Tán most mindjárt? És a jámbor lelkek síró hangon mormogják:

»Wenn der Guss misslang?
Wenn die Form Zersprang?
Ach, vielleicht, indem wir hoffen,
Hat uns Unheil schon getroffen.«

Budapest.

Y. Z.

Ministeri rendeletek az izraelita községkerületi bíróság illetősége tárgyában.

I.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister.

13.387. sz.

Csongrád megye közönségéhez.

Dr. Klein Jakab szentesi anyakönyvvezető rabbinak a szentesi izr. hitközség ellen, templomi ülőhelyének megvonása miatt emelt panaszos ügyében a megye alispánjának f. é. márcz. 22-én 2149. sz. a. kelt jelentésével felterjesztett iratokat, továbbá Gunst Dávid szentesi lakos beadványát, melyben a nevezett rabbi ellen Czecczília nevű leánya esketési szertartása végzésének megtagadása miatt emel panaszt, a következő megjegyzések mellett küldöm meg, illetve vissza a címnek megfelelő további eljárás végett. A szentesi izr. hitközségnek 1890. évi január 27-én 2065. sz. a. kelt rendelettel jóváhagyott helyi alapszabályai sem a kongresszusi sem az orthodox szervezet elfogadásáról említés téve nincsen. tehát a nevezett hitközség status-quo-ante alapon állónak tekintendő, melynek vitás ügyei a közg. hatóságok fokozatos elbírálása alá esnek. A jelen ügyben a megye főjegyzője által eszközölt vizsgálat alkalmával azonban a f. évi márczius 7-én felvett jknyv tanúsága szerint úgy a szentesi izr. hitközség elöljárója, valamint a panaszló rabbi részéről az izr. kongresszusi szabályzatokra történt hivatkozás, miből az következtethető, hogy mindkét fél kongresszusi alapon áll, mely esetben a vitás ügy első sorban az izr. községkerületi bíróság illetékességi köréhez tartoznak. A vizsgálati iratok szerint a szentesi izr. hitközség f. é. február 21-én tartott közgyűlésében dr. Klein Jakab ellen a fegyelmi eljárás megindítását határozván el. köteleességében állott volna a hitközségi elöljáróságnak a fegyelmi eljárás tárgyát képező panaszait vagy az illetékes közg. hatóság vagy az izr. községkerületi bíróság elé terjeszteni, a szerint a mint a hitközség status-quo-ante alapon állónak vallja magát, vagy a kongresszusi szervezetet elfogadni hajlandó. Minthogy azonban a hitközség a fegyelmi eljárás szabályszerű keresztülvitele nélkül a templomi diszülést a rabbtól megvonta, a közgyűlés ezen határozatát ezennel megsemmisitem, annyival inkább, mert a közgyűlés a rabbit egyébként minden funkciójában meghagyta s ennek folytán a templomülés megvonása csak azon czélzattal bírhat, hogy általa a rabbi lealáztassék, illetve megbüntetessék, a mire a hitközség mint a rabbival szemben álló fél feljogosítva nincsen. Utasítsa ennél-

fogva a cím a szentesi izr. hitközség elöljáróságát, hogy a rabbi diszülését a templomban előbbi helyére azonnal visszahelyezze s a rabbit ugy ezen ülés használatában, valamint az összes illetményei élvezetében háborítatlanul meghagyja mindaddig, míg a fegyelmi eljárás jogerős hatósági vagy izr. községkerületi bírósági határozattal befejezve nem lesz. Nem helyeseltető a rabbi azon eljárása sem, hogy magán feleknek az esketési szertartás végzését megtagadta azon vizsály miatt, mely közte és a hitközség közt fennáll. A mennyiben a panaszló Gunst Dávid szentesi lakos a rabbi eljárása által okozott költségeinek megtérítését kéri, nevezett panaszló a rabbi ellen kártérítési igényeivel bírói utra utasítandó. Ha pedig Szentesen esketések végzésére képes rabbi helyettes volna alkalmazva s a fél kívánatára az anyakönyvvezető rabbi ezen rabbi helyettes az esketési szertartás végzésére fel nem jogosította volna, akkor a rabbi az 1885. évi november 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni körrendelet 10. §-ában foglalt határozatot szegte meg és e miatt ellene az idézett körrendelet 15. §-a értelmében az eljárás megindítandó. Végül megjegyzem, hogy ha a hitközség kérelmére az izraelita községkerületi bíróság indítja a rabbi ellen a fegyelmi eljárást és ezen bíróság a vizsgálat keresztülvitele után a hivatalvesztést tartaná kimondandónak, akkor ítélet hozatala előtt általa az összes iratok az 1885. évi november 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni körrendelet 7. §-a értelmében a törvényhatóság közigazgatósági bizottságához lesznek illetékes intézkedés végett áttéendők.

Budapest, 1892. ápril hó 4-én.

Gr. Csáky s. k.

II.

Vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minister.

42.506. szám.

Az izraeliták országos irodájának.

Az irodának f. évi október hó 19-én 18.297. sz. a. kelt felterjesztése folytán a szentesi izr. hitközség és dr. Klein Jakab ottani anyakönyvvezető rabbi között fennforgó panaszos ügyekben a XXII. izr. hitközségkerületi bíróság illetékességét a f. é. ápril hó 4-én 13.387. sz. a. kelt Csongrád megye közönségéhez intett s másolatban az irodának is közlött rendeletet végpontjában foglalt korlátozással megállapítandónak találtam, mert a szentesi izr. hitközség az által, hogy a rabbija elleni ügyében a közigazgatási hatóság előtti eljárás folyamán a kongresszusi alapszabályokra hivatkozott és a f. évben izr. községkerületi képviselőket választott, a kongresszusi szabályzatok érvényét elismerte, ezek értelmében pedig a nevezett hitközség és rabbija között fennforgó többrendbeli vitás ügy elbírálása az izr. községkerületi bíróság hatásköréhez tartozik.

Miről az irodát elől idézett jelentése mellékleteinek és dr. Klein Jakab szentesi rabbi beadványainak vissza, illetve megküldése mellett megfelelő további eljárás végett értesitem.

Budapest, 1892. október hó 24. A minister meghagyásából: Gümöry Oszkár, s. k., ministeri tanácsos.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1894. I. FÜZET.

III.

Az izraeliták országos irodájának elnökségétől.

18.442. sz.

Tekintetes dr. Várhelyi Rósa Izsó úrnak,
a XXII. izr. községkerület Elnökének Szeged.

Tekintetes kerületi Elnök Úr!

A szentesi izraelita hitközség és dr. Klein Jakab ottani anyakönyvvezető rabbi között fennforgó vitás ügyben múlt évi december hó 27-én 65. sz. a. kelt átíratra folytán tisztelettel tudatjuk tek. Elnök úrral, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nnga f. é. január hó 17-én 1.304. sz. a. kelt hozzánk intézett rendeletében kijelenteni méltóztatott, hogy azt az álláspontot, mely szerint azon izraelita községkerületi bíróság, amely a per tárgyalását megkezdte, ugyanannak befejezésére és végelintézésére is illetékes marad, részéről is elfogadja. Hitrokonai üdvözléssel.

Budapest, 1893. január hó 23. Az izraeliták országos irodája.

IV.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

6.359. szám.

Az izraeliták országos irodája Elnökségének.

Dr. Klein Jakab szentesi rabbinak a szentesi izr. hitközség ellen folyamatba tett panasza ügyében a XXII. izr. községkerületi bíróság Szegeden, 1892. évi december hó 20-án tartott üléséből 65. sz. a. hozott azon határozatát, melylyel vizsgálatot és egy vizsgáló biztos kiküldését rendelte el, s addig míg befejezett eljárás után ítélet hozható lesz, a hitközségnek a rabbi felfüggesztésére vonatkozó határozatát a kongresszusi szerv. szab. 52. §-a folytán semmisnek és érvénytelennek jelentette ki, az ezen határozatnak a vizsgálat elrendelésére vonatkozó része ellen a szentesi rabbi által közbevetett felfolyamodás elutasítása mellett, érintetlenül hagyandónak találtam azon okból, mert a rabbi felebbezése már a a kerületi bíróság által mellőzendő lett volna, mert a kongresszusi szerv. szab. 68. §-a szerint a községkerületi bíróság határozatai ellen felfolyamodásnak helye nincs. Ha a bíróság az ügyet ítélettel befejezi, akkor a felek csakis semmisségi panasszal élhetnek, melynek esetében a vezetésem alatt álló ministeriumot a főfelügyeleti jognál fogva az ügy felülvizsgálása megilleti az irányban vajjon megtartattak-e a kellő alakosságok vagy sem. Kivételt képez az az eset, ha a kerületi bíróság a rabbi elmozdítását tartaná kimondandónak, a mikor ugyanis m. é. ápril hó 4-én 13.387. sz. a. Csongrád megye közönségéhez intézett rendeletem értelmében az iratok érdemleges határozat végett az illető törvényhatóság közigazgatási bizottságához teendőök át. Miről az Elnökséget f. hó 6-án 18.466. sz. a. kelt jelentése összes csatolmányainak visszarekesztése mellett megfelelő további eljárás végett értesítem. Budapest, 1893. február hó 11-én. A miniszter meghagyásából: Gömöröy Oskár, s. k., ministeri tanácsos.

V.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

26.919. szám.

Az izraeliták országos irodájának.

Dr. Klein Jakab szentesi rabbi idezart beadványát, melyben kijelenti, hogy az izr. község kerületi bíróság illetékességét el nem ismeri a ennél fogva kéri, hogy a közte s hitközsége között fennforgó vitás ügyek a közíg. hatóságok által intéztessenek el, azzal küldöm meg az Irodának további eljárás végett, hogy folyamodó kérelmét teljesíthetőnek nem találtam, mert folyamodó rabbi önmaga fordult a szentesi izr. hitközség elleni panaszos ügyével a XXII. izr. községkerületi bírósághoz s ennek folytán most, midőn ezen felekezeti bíróság előtt az eljárás már huzamos idő óta folyamatban van, annak illetékessége ellen emelt kifogásai figyelembe nem jöhetnek.

Budapest, 1893. január 23-án. A miniszter meghagyásából: Madách, s. k., ministeri osztálytanácsos.

256. sz.

Perls Mayer rabbirvá választása.

Ezen érdekes és jellemző okirat Rooz Ezekiel Szatmármegye néhai zsidóbírájának hátrahagyott iratai közül való. Ezen iratok a gondatlan bánásmód következtében elkallódtak s csak ez egyetlen kutfőt sikerült véletlenül megmenteni édes atyámnak, fájdalom, ez is csak töredék. 1835-ből kelt s bold. Perls Máyer nkárolyi rabbinak vármegyei főrabbirvá megválasztásáról tartalmazza 6 járásnak jegyzőkönyvét.

Nyíri Járás.

J. S. Juli 15. d Napján 835. Valamenyi mint egy, kívánjuk és óhajtuk, hogy a Fákya gyanánt világosító Perls Máyer, a mely a Fő Rabinusi Hellytősságot viselte az örökös Nyugodalomban Istenfélő Feő Rabinusi Ipának annak holta napjátul beigattassék nem Hellytőnek mint eddig, hanem valóságos Feő Rabinusnak, tsak hogy Nagyobb terheinkre ne Vállýék, hanem azt a mit eddig fizettünk, fogunk ezután is fizetni, a Nyíri Járási Jsraeliták Elöljárói és Ellőkellői a fent irt Dátumán Derzsen Sámuel Isák Járásbeli Biró. A Nyír-Megyei Lakosok kívánságokra Jakob Márton és Medjesi Gerzli, Hodászi Lakosok megegyezésekkel Katz Borek Löbl és Katz Eliás a Gebei Lakosok kívánságokból, Gebei Juda Biró, Frenk Lázár Biró. Frekl Farkas Etsedi Lakos. Jármí Lakosok óhajításokra Isák Hersli Biró Jármí József Hersli.

Jánki Járás.

J. S. Kér Semjén 17 d Juli 835. Rőöz Ecechiel Szathmár Vármegye Jsraeliták Birájának tiszteletére!

Kívánságára válaszolunk betsülletessen és tellyesen, hivatkozván az első Levélre, Valamint a Szalkai kti válaszlásra de hogy irásunk érthető

legyen, tehát kinyomozzuk ezennel a jó Gyöngyöt (Perl) a melyet találunk elhányni nem kell, azért tehát felkiáltunk Éljen Perls Majer Feő Rabinusnak a Veje, ötlet illeti ezen tisztelet, Ő töltse ki Néhai Ipnak a Körét, Üljön a Székére, Ő oktasson Itélyen a szent nyájat, és legyen vezérje addig még szabadságunkat fogunk kinyerni ezt subscribáltuk 30 d Julii 835 itten szalkán Szabadság alkalommal. Simon Isak Biró, Löbli Móses Poll, Daniel Hersli, Heller Dávid Salamon

Csengeri Járás.

J. S. Mi Csengeri Járásbeliek, tellyes meglegegedással megegyeztünk abban, hogy a Tudós Perls Majer beigtassék a Nkárolyi és Szathmár Vármege Feő Rabinusi székében 9d Julii 835 Fiser Mihály Biró, Brám Mihály Eskütt, Lövi Simon Náptáli.

Szalkai Járás.

J. S. Szalkán 10 d Julii 835 Róóz Ecehiel Fő Biró Urunknak! Isák imádkozot a Vejéért, és az Isten elhallotta könyörgését, Mi tehát tellyesitjük kívánságát, hogy a Veje igtassék az Ő Hellyére, de a Törvény is azt kívánja, és az Országunk Nagyai is teszik az Infulus a fejében hogy Ő legyen a Feő Rabinus, Ő dispensálhat, ő tilthat, — miért vonánk tehát magunkat hátra, vagy adnánk idegenyeknek erejénket, ha köztünk találhatjuk. — azért tehát mi is magokkal tartunk hogy az eddigi Hellyttő Tudós és hires Majer igtasson be az ipa székében oly erővel, a mint az Uralkodot, Uralkodjon ez, de úgy hogy magok is tellyesítsék kívánságunkat a magunk V Papunkra nézve. — Ezel maradunk barátjai a kik Jobb-voltára készen állanak Szgál Hersli Biró, Kern Joachim, Berger Szini, Leitner Eszajás, Sámuel Lázár, Schwartz Israel, Kern Simon, Váisz Lázár, Veisz Majer, Veisz Simon, Schwartz Josef, Sámuel Juda Isák, Bendit Herschli, Marton Isráél.

Krassói Járás.

J. S. Nkároly 9 d Julii 835. Én is kívánom, hogy Majer Rábi beigtassék Nkarolyi és Megyebeli Feő Rabinusnak. Königstein Móses Krassói Járásbeli Biró, Kopl Abraham Daróczy lakós. Én is azt óhajtom Fischbein József.

Fekete Járás.

Mi alant irttak Fekete Járásbeliek adunk tellyes hatalmot és meg is egyeztünk abban hogy a hires tudós Nagy Össektől származó Majer hogy az a kint azt a Nkarolyi Község fogja igtatni Feő Rabinusnak, úgy mi is meglegegszünk, hogy az néktünk legyen Feő Rabinusunk ezt alája irttuk Szanyiszlón 8 d Julii 835 Kaim Juda Biró, Abraham Jakob, Sándor Hersli, Kátz Isák, Jacob Salamon, Sándor Salamon.

Az Ebreus nyelvel egyenlőnek lenni hitelesíti Nkaroly.

Steiner Leopold.

J. N. Szathmár vgyei Isr. hitk. jegyzője.

Simánd.

Közli: DR. NÁDAY GYULA.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Flesch Ármin:* Izrael mely gyásza. Emlékbeszéd Perls Mayer néh. nagy-károlyi főrabbi fölött. — *Dr. Koenigsberger B.,* Etvas von den Quellschriften des Hexatench. (Külön lenyomat a Neue Kirchliche Zeitschrift IV. kötetéből.) — *Dr. Kohut A.,* Die Hoschanoth des Gaon R. Saadjah etc. (Külön lenyomat a Monatsschrift f. G. u. W. D. J. 1893. évfolyamából.) — *Dr. Herskovits M.,* Kimchi Dávid nyelvtani, lexicographiai és szent-írásmagyarázati munkáiról. *Budapest, 1893.*

Jókai és a zsidók. A Vásárnapi Ujság 1893. évi december 31-iki számában Jókai ötvenéves írói jubileuma alkalmából *Baksay Sándor* egy érdekes cikket teszen közzé. E cikkben egyebek között a következőket írja: »Most lesz Jókai jubileuma. Készül rá az egész nemzet. A diszpeldányok megrendelésében versenyre kell az ország A király és az ő házanépe, a főpapok, a törvényhatóságok, a pénzintézetek, a városok a gymnáziumok (ott látom a legszegényebb gymnázium legszegényebb tanárát, aki első évi jövedelmének felét adja oda a szép könyvekért). Hát még a zsidóság! a magyaríróknak ez a leghálásabb publikuma...«

Kaufmann Richárd stuttgarti könyvkereskedő imént küldte szét 63. sz. katalógusát. E jegyzékben egyebek között fel van véve *Dr. Wassermann* néh. stuttgarti rabbinak mintegy 1300 szímat kitevő könyvtára is. Ezek között több keresett és ritkább zsidó munka mérsékelt áron szerepel. Ajánljuk e könyvjegyzéket az érdeklődők figyelmébe.

Felekezeti sajtó. A »Sárospataki Irodalmi Kör« december hó 9-én tartott népes gyűlésében közlönyének, a »Sárospataki Lapok«-nak további fentartását egyhangúlag elhatározta s ennek irányát, szellemét helyeselve, szerkesztésének fáradságait előismerésével méltányolta.

Többet is tett. Kimondta, hogy 1. Közlönyét az ez évinél jobb s tartósabb papiroson kívánja nyomtatni. 2. Épségének megővése végett borítékban fogja szétküldözni. 3. Magát, mint irodalmi testületet szélesebb alapon s oly módon szervezi újra, hogy — mint a főiskola és a pro-

testáns egyház nagy érdekeiért melegen érző lelkek szövetsége — ki és befelé való hatásában a lehetőségig hódító és termékenyítő legyen.

A »Sárospataki Irodalmi Kör« bízik a hazai prot. egyház műveltebb elemeiben, kivált pedig vezérszerepre hivatott papi és világi tagjaiban, hogy különösen ma, a korszakos reformok összetorlódásának idején, vele együtt mélyen át vannak hatva a prot. sajtó magas hivatásától és ennek önzetlen, nemes és fáradságos munkáját s közelebbről a »Sárospataki Lapok« 12 év próbája által igazolt hűségét tudni fogják érdemileg jutalmazni.

A protestáns sajtó terjedésére nézve érdekesek a Sárospataki Lapoknak legújabb számában foglalt adatok. Ezek szerint a budapesti, kolozsvári, debreczeni, pápai heti lapok, továbbá a havonként megjelenő »Protestáns Pape«, »Szabad Egyház«, »Protestáns Szemle«, »Unitárius Közlöny«. Keresztény Magvető« a Garzó-féle »Gyakorlati Bibliái Magyarázatok« s a népies irányban működő »Kis Tükör«, »A Mi Otthonunk« és »Téli Ujság« mellé sorakoznak: a »Szathmári Irodalmi Kör« heti lapja, a »Szathmári Hírlap« s a Foványi Jenő »Vallás és Egyház« című havi közlönye, a »Sárospataki Lapok«, a havonként egyszer megjelenő »Keresztyén« Dr. Bartha »Órálló«-ja (hetenkint kétszer).

Ily körülmények között nem lehet csodálni, hogy a protestánsok felekezeti ügyei folytonos fejlődést mutatnak és hogy a hívek körében az összetartozás érzete általánosan imponáló módon erősödik. — Bezzeg a mi felekezetünk egy folyóiratot, melyben a szerkesztők és dolgozótársak díjtalanul munkálkodnak és egyetlen heti lapot alig támogat, holott organumára sokkal jobban rá van utalva, mint bármely más felekezet. Mert míg más felekezet legapróbb ügyei a politikai napisajtóban részletesen tárgyalatnak, addig tán egy-két kivétellel a lapok nagy része kiküszöböli közérdekű dolgainkat. Sőt fájdalmasan kell felpanaszolniunk, hogy néhány apró felekezetünkhöz tartozó hírlapíró e tekintetben nagy buzgalmat fejt ki — ellenünk.

TÁRSADALOM.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT MEGALKULÁSA.

Az izr. társulat megalakítása ügyében kiküldött id. elnökség a jóváhagyott alapszabályok leérkezése után az alakuló közgyűlés egybehívását azonnal elrendelte. A meghívók szétküldésénél különös tekintettel volt arra, hogy a vidéki tagoknak a közgyűlésben való részvétel iránti elhatározásra elegendő időt engedjen. Egy másik szempont pedig az volt, hogy a közgyűlés előtt a tagoknak a megismerkedésre és a választásokkal összefüggő személyes kérdések megfelelő intézésére módot nyújtson. Minthogy súlyt helyeztünk arra, hogy az, aki jövőben a Társulat alakulásának története iránt érdeklődni fog, az anyagot folyóiratunkban lehetőleg egybegyűjtve találálja, ime a közgyűlésre szóló meghívó:

Meghívó.

Az izraelita magyar irodalmi társulatnak Budapesten, 1894. évi február 14-én, szerdán d. n. 5 órakor a pesti izr. hitközség dísztermében (síp-utca 12. sz. a.) tartandó alakuló közgyűlésére. Napirend: 1. Id. elnök megnyitó beszéde. 2. Az id. elnökség rövid jelentése. 3. Társulati elnök és társelnök választása (az alapszabályok 18. §-ának c) pontja értelmében). 4. Negyven budapesti és negyven vidéki tagból álló választmány választása (az alapszabályok 7., 8. és 15. §§-ai, s a 18. §. d) pontjához képest). 5. Öt tagu számvizsgáló bizottság választása (az alapszabályok 18. §-ának e) pontja értelmében). Budapesten, 1894. január hó 24-én. Az id. elnökség nevében: Dr. Mezey Ferencz s. k. id. jegyző. Dr. Kohn Sámuel s. k. id. elnök. — A tagok f. évi február 14-én d. e.

10 órakor a pesti izr. hitközség nagytermében (síp-utca 12. sz. a.) ismerkedés végett találkoznak és ugyanakkor elérte-kezelést tartanak.

Tájékoztató.

1. Az alapszabályok 15. §-a értelmében az összes alapító tagok életük tartamára tagjai a választmánynak. Oly hitközségek és testületek, melyek alapító tagként léptek a társulatba, mindenkor elnökük vagy rabbijuk által képviselhetik magukat. Azon hitközségek és testületek, melyek pártfogó, pártoló vagy rendes tagként léptek a társulatba, elnökük által gyakorolhatják szavazati jogukat.

2. A közgyűlés által 6 évre választandó minden harmadik évben fele részben kilépő 80 tagu, illetve az alapítók számának megfelelően nagyobbodó választmány az alapszabályok 15. §-ának a) pontja értelmében választja saját kebeléből az irodalmi bizottságot, nevezetesen annak elnökét, al-elnökét, jegyzőjét és 4 tagját, a gazdasági bizottságot ugyanily számban, továbbá három igazgatósági tagot, társulati titkárt, pénztárost, ellenőrt és ügyészt. A tisztviselők három évre választatnak.

3. Az igazgatóságot alkotják: a Társulat elnöke, ki egyszersmind az igazgatóság elnöke, az irodalmi és gazdasági bizottság elnökei, a választmány által választott három tag, a társulati titkár, a pénztáros és ellenőr. (Alapsz. 5. §.)

Az ismerkedési összejövetelen aránylag kevesen gyűltek egybe, feljegyzésünk szerint megjelentek: *Angyal* Endre (Alsó-Dabas), dr. *Bánóczy* József, dr. *Blau* Lajos, dr. *Büchler* Sándor, *Balog* Ármin, *Ehrlich* Sámuel (Ó-Buda), dr. *Farkas* Emil, *Füredi* Ignác, dr. *Flesch* Ármin (Mohács), *Frey* Gusztáv (Ujpest), dr. *Goldberger* Rafael (Buda), dr. id. *Glasz* Izor, dr. *Halász* Frigyes, dr. *Kármán* Mór, dr. *Kohn* Sámuel, *Löwy* Mór, dr. *Mezey* Ferencz, *Sváb* Károly főrendiházi tag, *Sichermann* Mór (M.-Sziget), *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, *Schwarzkopf* Ignác (Alsó-Dabas), *Szabolcsi* Miksa, *Tencer* Pál, dr. *Weisburg* Gyula és *Weisz* Adolf (Abony).

Az egybegyűlteket dr. *Kohn* Sámuel melegen üdvözlölte, jelezve, hogy az összejövetel teljesen bizalmas jellegű és arra szolgál, hogy a tagoknak módjuk legyen akár a napi-

rendre, akár a társulattal összefüggő egyéb ügyekre nézve nyilatkozni, hogy a felvetendő kérdések szükség esetén pótlólag a napirendbe illeszthetők legyenek. Minthogy szólásra senki sem jelentkezett, dr. *Kohn* ismerteti a közgyűlés napirendjére tűzött választásokra vonatkozó kijelöléseket, melyeket az id. elnökség a társulati elnökök kivételével az eddigi tagjegyzék alapján javaslat alakjában előterjesztendőnek talált. A kijelölési lajstromot a jelenlévők zajos tetszéssel fogadták. *Tencer* Pál csak a feletti sajnálatát nyilvánította, hogy számos kiváló férfiú nevét a jegyzékben felvéve nem találja. De méltányolja, hogy a bizottság álláspontja felette nehéz volt és kiemeli, hogy egy mindenkit kielégítő jegyzék egybeállítására teljesen lehetetlen. Dr. *Kohn* előtte szóló észrevételére felvilágosítólag megjegyzi, hogy a *Tencer* Pál ur által megemlítették és kívülők még sokan azért nem jöhettek tekintetbe, mivel tagokként nem jelentkeztek és így az alapszabályok értelmében nem választhatók. Ezen felül kitünt, hogy a választmány tagjai száma szaporítása lesz szükséges, mi iránt *Löwy* Mór ur felszólalása értelmében kellő időben és és helyen javaslat lesz beterjesztendő.

Ezután *Sváb* Károly főrendiházi tag zajos helyeslésekkel kísért beszédben a mellett emelt szót, hogy elnökökként Dr. *Kohn* Sámuel pesti rabbi és Dr. *Weinmann* Fülöp kir. tanácsos közfelkiáltással választassanak meg. Lelkes szavakban méltatja e férfiak kiváló tulajdonait és minthogy javaslata általános tetszéssel találkozik, kijelenti, hogy ha csak időt szakíthat magának, ily értelemben fog a közgyűlésen is felszólalni (Hosszantartó eljenzés.) Ezzel aztán az értekezlet véget ért.

A pesti izraelita hitközség diszterme már 5 órákor élénk képet mutatott. Ifjak és öregek közelből és távolból gyűltek egybe, hogy az első alakuló gyűlésen jelenlétükkel a Társulat iránti szeretetüket nyilvánítsák. Anélkül, hogy e névsor a teljességre a legtávolabbiról is igényt tartana, felemlítjük a következőket:

Az alapítók közül megjelentek: *Kohner* Zsigmond a pesti izr. hitközség elnöke, *Sváb* Károly főrendiházi tag, *Schweiger* Márton az orsz. izraelita iroda elnöke. A pártfogók közül. Dr. *Chorin* Ferencz orsz. képviselő, *Löwy* Mór; a pártolók közül: *Adler* Lajos, Dr. *Stillner* Mór, Dr. *Suschny* Henrik

A budapesti rendes tagok közül: Dr. *Bacher* Vilmos, *Balog* Armin, Dr. *Bánóczy* József, Dr. *Baron* Jónás, Dr. *Berényi* Sándor, Dr. *Blau* Lajos, *Breuer* Mór főhadnagy, Dr. *Büchler* Sándor, *Deutsch* Sámuel, *Deutsch* Jakab, *Ehrlich* Sámuel, Dr. *Engelsmann* Izidor, Dr. *Farkas* Emil, Dr. *Frisch* Armin, *Füredi* Ignác, Dr. *Glasz* Izor, Dr. *Goldberg* Rafael, Dr. *Grosz* Lipót, *Haber* Samu, Dr. *Halász* Frigyes, Dr. *Kármán* Mór, Dr. *Kohn* Sámuel, Dr. *Krausz* Sámuel, *Keszler* József, Dr. *Kürti* József kir. aljárásbíró, Dr. *Lederer* Béla, *Messinger* Jakab, Dr. *Messinger* Lipót, Dr. *Mezey* Ferencz, Dr. *Mezey* Mór orsz. képviselő, Dr. *Neumann* Antal, ifj. Dr. *Neumann* Sándor, Dr. *Réthy* Mór, *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, Dr. *Schwarz* Mór, Dr. *Steiger* Lajos, *Stern* Ábrahám, *Szabolcsi* Miksa, *Szatmári* Mór, *Tencer* Pál, *Waldapfel* János, Dr. *Weiszbürg* Gyula, *Wolfner* Gyula. A vidékről: Abonyból: *Weisz* Adolf; Alsó-Dabasról: *Angyal* Endre és *Schwarzkopf* Ignác; Aradról: Dr. *Rosenberg* Sándor főrabbi; Aszódra: *Huszerl* Sándor; M.-Szigetről: *Sichermann* Mór; Mohácsról: Dr. *Flesch* Ármin rabbi; Nagybecskerekéről: Dr. *Klein* Mór főrabbi; Pancsováról: Dr. *Kelemen* Adolf rabbi; Ujpestről *Schwarz* J. H. rabbi. Ezekon kívül számos budapesti és vidéki tag, kiknek neveit azonban, minthogy szavazásra nem került a dolog, feljegyezni nem tudtuk. Végül több lap tudósítója.

Dr. *Kohn* Sámuel a következő beszéddel nyitotta meg a közgyűlést:

Áldott, a ki jött Isten nevében! Egész szívemből hozom a régi zsidó békeüdvözetet a távolról és a közlelről jötteknek, mindazoknak, kik itt megjelentek, hogy komoly munkát létesítsenek, melyről hiszszük, hogy üdvösnek fog bizonyulni.

Tisztelt alakuló közgyűlés! Az izr. magyar irodalmi társaság ügyében kiküldött előkészítő bizottság befejezte működését; szerényen és zajtalanul járt el, nem csinált mester-séges hangulatot, nem indított meg nagy mértékű, nyilvános mozgalmat, még magánúton sem gyakorolt pressiót: és az eredmény mindazonáltal nemcsak hogy kielégítő, hanem örömmel konstátálom, minden várakozásunkat felülmúló. A társulat megalakításának eszméje szikra volt, mely gyújtott, ország-szerte résztvevőkre, pártfogásra akadt az eszme és százként csatlakoztak a még csak alakuló félben levő egylethez. Ezen

örvendetes eredmény okát két szóban látom, mely az egylet nevét díszíti és e két szó, *szívünk hurjait hatalmasan rezgésbe hozó e két szó*, tudom, velem együtt érzik: az *izraelita* és a *magyar* szó. (Általános helyeslés, élénk éljenzés!) Két, előttünk dicső, szent szó, mely *egy* fogalomra forrt össze tudatunkban, és mint *egységes* fogalom jelzik társulatunk célját! *Magyaroknak tudjuk, érezzük magunkat testestül-lelkestül*, magyaroknak még felekezeti életünk keretén belül is, de azért *izraeliták* vagyunk, azoknak valljuk magunkat még magyar nemzeti életünkben is! Az *izraelita* szó számunkra jelző a magyar szóhoz, mely annyit mond: magyarok vagyunk, még pedig *izraelita*, vagy ha úgy akarják: *zsidóhívő magyarok*.

Ezen tudatnak fejlesztésére, terjesztésére és a hol kell, még csak ébresztésére, társulatát alakunk. Mily úton vélhetjük elérni a társulat kitűzött célját?

Tisztelt alakuló közgyűlés! Zsidóságunknak van nagy múltja, terjedelmes régi irodalma és különleges tudománya, melyeknek — valljuk be nyíltan — eddigelé a magyar szellemi életben nem jutott még kellő helye. Elég utalnom arra, hogy a mai napig sincsen egyáltalán magyar bibliánk, mely a héber eredeti szöveg szerint híven adná vissza az ó-szövetség könyvét. Elég utalnom továbbá arra, hogy nagy, virágzó egyetemünkön a biblia utáni zsidó irodalomnak és zsidó történetnek nincsen tanszéke, a milyen már régóta van a külföld számos, bár sokkal kisebb jelentőségű egyetemén! A *talmud* és *midras* olyan nevek, melyekhez többnyire egészen homályos, sőt zavarosfogalmak fűződnek, úgy, hogy e könyvekből és a hozzájuk való irodalomból ránk olvashatnak minden, minden izetlenséget, minden képtelenséget.

Nem haszontalan, sem felesleges munkát nem vélnünk végezni, midőn Izrael régi, nagy irodalmának ismertetésével néhány új, bár aránylag szerény elemmel járunk magyar szellemi életünk kibővítéséhez.

Úgy tudjuk, hogy ezzel üdvös munkát végzünk, sőt, hogy *kötelességet teljesítünk vele, mint magyarok*. (Általános helyeslés.) Másrészt a zsidó vallásos érzület, a zsidó tudomány és zsidó öntudat ébresztésére és fejlesztésére (Helyeslés.) nem ismerünk alkalmasabb, nélkülözhetetlenebb eszközt *édes hazánk édes nyelvénél*. E nyelven legkönnyebben és legközelebben férhetünk hitfeleinkhez, kiváltképen gyermekeinkhez, fiatalá-

gunkhoz, mert e nyelvet értik leginkább ők és szívük; e nyelven ismerhetjük legjobban és legkönnyebben vallásunk igazságait, a zsidóság világtörténeti jelentőségét, misszióját, felekezeti irodalmát és irodalmi kincseinek még saját körünkben is többnyire ismeretlen becsét. *Ezzel tartozunk zsidóságunknak.*

Szeut meggyőződés, hogy minél jobban ismer bennünket nemzetünk, annál jobban fog *megtisztelni* bennünket, minél inkább és minél alaposabban alkalmazzuk önnömagunkra nézve a *nosce te ipsum* elvét, annál inkább fogjuk *megbecsülni* *mimagunkat.* (Helyeslés.)

Ezen tudatnak terjesztésére, ezen meggyőződés meggyökeresztetésére minél tágabb körökben, első sorban saját felekezetünk kebelében, de azért kifelé is, — alakult meg társulatunk, melynek most ünnepeljük születése óráját!

Engedje Isten, hogy a társulatnak működése és az általa elérendő eredmény becsületére váljon nevének: Magyar Izraelita Irodalmi Társaság!

*

A beszéd, melyet az »Egyenlőség« gyorsírójának feljegyzése alapján közlünk, zajos tetszést aratott. Az éljenzések lecsillapultával id. elnök *Dr. Kohn* Sámuel felhivta *Dr. Mezey* Ferencz id. jegyzőt, hogy az id. elnökség jelentését olvassa fel.

A jelentés mellőzve a társulat alakulásának történetét, az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének ismert határozatát és *Schweiger* Márton az orsz. izr. iroda elnöke által egybehívott konferenciát, melyből az előkészítő bizottság kiküldve lett, röviden és minden kitérések nélkül saját működéséről ad számot. A jelentés utalva arra, hogy régi óhajátását képezte hazai hitfelekezetiünknek, hogy egy magyar zsidó irodalmi társulatot hívjon életbe, rátér az ez ügyben mult évi június hó 15-ikén tartott értekezletre. E szerint:

»Ez értekezlet elnökeül *dr. Kohn* Sámuel pesti rabbi, jegyzőjeül pedig *dr. Mezey* Ferencz választatott meg. Az értekezleten megindult élénk eszmecsere után ki lett mondva, hogy az előterjesztett alapszabálytervezet¹⁾ a további tárgyalás alapján elfogadható. De tekintettel a számos oldalról nyilvánítt különöző óhajokra és kifogásokra, egy előkészítő

¹⁾ E tervezetet folyóiratunk bocsátotta rendelkezésre és ez képezte alapját a községkerületi elnökök ismert határozatának is.

bizottság lett kiküldve, melynek kötelességévé tétetett, hogy úgy az alapszabályok végleges megállapítása, valamint a társulat megalakítása iránt szükséges teendőket végezze.

E bizottság tagjaiként megválasztattak a nevezett elnök és jegyzőn kívül, *dr. Alexander* Bernát, *dr. Bacher* Vilmos, *dr. Bánóczy* József, *dr. Kármán* Mór és *dr. Klein* Gyula.

Ez előkészítő bizottság mult évi június hó 19-én tartotta első értekezletét. Az alapszabályok átalakítása és a kibocsátandó felhívás iránt a szükséges intézkedések megtétettek. De a közbejött nyári szünidők folytán a bizottság tagjai elszéledtek és csak október 22-én állapították meg végleg az érintett munkálatokat. Egyuttal azonban helyén valónak látták, hogy az érdeklődők köréből újabb értekezletet hívjanak egybe.

E gyűlés az alapszabályokat és a felhívás tervezetét elfogadta és az addig működött bizottságot mint id. elnökséget megbizta azzal, hogy a taggyűjtés megkezdése és az alapszabályok jóváhagyása iránt a kellő lépéseket tegye meg.

Ennek folytán az alapszabályokat a magas kormányhoz felterjesztették és a taggyűjtő iveket szétküldöttük.

Mint hogy a nagyméltóságu belügyminisztérium 1893. évi decz. hó 31-én 111.865. sz. alatt az »Izraelita Magyar Irodalmi Társulat« alapszabályait a bemutatási záradékkal ellátta, a társulat immár végleges megalakulásra a törvényes alapot megnyerte.

Az eszközölt taggyűjtés eredménye a következő: Jelentkezett összesen 811 tag, még pedig 274 budapesti és 537 vidéki.

Ezek közül:

11 alapító	(7 budapest, 4 vidéki)	=	11.000 kor.
10 pártfogó	(6 » 4 »)	=	4.000 »
38 pártoló	(24 » 14 »)	=	7.600 »

Az ezen tagok által felajánlott és az alapszabályok 24. §-a értelmében a Társulat törzsvagyonát képező összegek összesen 22.600 koronát tesznek ki. A 752 rendes tag között 238 budapesti és 514 vidéki.

A rendes tagok közül felajánlott évi járulékként:

1 tag	50 kor.	=	50 kor.
4 »	20 »	=	80 »
4 »	16 »	=	64 »
37 »	10 »	=	370 »
706 »	8 »	=	5.648 »

vagyis 752 r. tag összesen 6.212 kor. évi járulékot.

A jelentkezett tagok között néhányan tagsági járulékat előre beküldötték, mikről az alakuló gazdasági bizottságnak külön fogunk számot adni.

Tekintve, hogy az alapszabályok 25. §-a értelmében a társulat véglegesen megalakul, mihelyt 300 tag jelentkezett, az előterjesztettek szerint kötelességünké vált, hogy közgyűlést egybehívjunk.

Midőn a tisztelt közgyűlést üdvözljük és úgy a tagoknak, valamint a taggyűjtő uraknak lelkes buzgalmaért hálás köszönetünket nyilvánítjuk, felkérjük önöket, hogy társulatunk szent ügyét tőlük telhető módon ezental is előmozdítani szíveskedjenek.

Az ügy, melynek érdekében Önökhöz fordulunk vállalási és nemzeti szempontokból egyaránt méltó szeretetteljes támogatásukra.

Midőn Önöket arra kérjük, — végzi a rövid jelentés — hogy a napirend szerinti választásokat megejteni szíveskedjenek, még azon kérelmet intézzük a t. közgyűléshez, hogy eljárásunkat tudomásul venni és részünkre a felmentvényt megadni méltóztassék.

Az éljenzéssel fogadott jelentés felolvasása után szót emel dr. *Stiller* Mór és szép szavakban méltatja az ideiglenes elnökség buzgalmét. Indítványára az id. elnökségnek elismerés és köszönetet szavaztak és az eddigi működés tekintetében a felmentvényt megadták.

Napirenden lévén a fenti meghívó szerinti választás, miuthogy *Sváb* Károly valamivel későbbben jelent meg a közgyűlésen, dr. *Stiller* Mór indítványozta, hogy elnökként dr. *Kohn* Sámuel, társelnökként pedig dr. *Weinmann* Fülöp kir. tanácsos közfelkiáltással választassanak meg. A közgyűlés nagy lelkesedés mellett így határozott.

Dr. *Kohn* Sámuel úgy a maga részéről, mint a távollétét kimenteni kérő elnöktársa nevében köszönetét nyilvánítja a kitüntető bizalomért és kéri a tagokat, hogy a társulat irányában az első időben elnézéssel és kis türelemmel legyenek. Elnök ezután a napirendre tűzött további választások megejtését rendeli el. Ennek eszközölése előtt azonban *Tencer* Pál azt ajánlja, hogy miután az eszközölt kijelölések az előértekezlet által helyeseltettek és miután a kijelölések lajstroma

a megjelent tagok kezei között van, a választmány és számvizsgáló bizottság tagjai is közfelkiáltással választassanak meg. Megválasztattak:

A) Budapesti tagok:

1. Dr. Bacher Vilmos, tanár.	20. Pfeifer Ignác, háztulajd.
2. Dr. Bánóczy József, igazgató.	21. Pollák L., rabbi.
3. Dr. Bárón Jónás, egyet. m. tanár.	22. Dr. Radó Antal, író.
4. Dr. Blau Lajos, tanár.	13. Dr. Réthy Mór, műegyet. tanár.
5. Dr. Chorin Ferencz, orsz. képvis.	24. Dr. Rosenberg Gyula, orsz. képvis.
6. Dr. Farkas Emil, ügyvéd.	25. Schill Salamon, tanár.
7. Dr. Goldberd Rafael, rabbi.	26. Dr. Schiller Zsigmond, szerkesztő.
8. Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.	27. Schön Dávid, tanár.
9. Dr. Kayserling M. rabbi.	28. Dr. Simon József, ügyvéd.
10. Dr. Kármán Mór, egyet. tanár.	29. Stern Abrahám, isk. igazgató.
11. Kornfeld Gyula, orsz. tanító egy. eln.	30. Sternthal Adolf, földbirt.
12. Körösi József, stat. hiv. igazgató.	31. Dr. Stiller Bertalan, egyet. tanár.
13. Dr. Krausz Sámuel, tanár.	32. Dr. Stiller Mór, ügyvéd.
14. Dr. Marczali Henrik, egyet. tanár.	33. Szabolcsi Miksa, lapszerkesztő.
15. Dr. Mezey Ferencz, ügyvéd.	34. Szatmári Mór, szerkesztő.
16. Dr. Mezey Mór, orsz. képviselő.	35. Székely Ferencz, bankigazgató.
17. Dr. Munkácsi Bernát, tanfelügyelő.	36. Tenczer Pál, író.
18. Dr. Neumann Antal ügyvéd.	37. Dr. Visontai Soma, orsz. képviselő.
19. ifj. dr. Neumann Sándor, ügyvéd.	33. Wolfner József, gyáros.
	39. Weisz Berthold, gyáros.
	40. Dr. Weiszbürg Gyula, s. rabbi.

B) Vidéki tagok:

1. Dr. Bakonyi Samu, ügyvéd, Debreczen.	6. Elfer Jakab, rabbi Heves.
2. Dr. Bárány József, rabbi, Kecskemét.	7. Dr. Feldmann József, rabbi, Czegléd.
3. Dr. Bernstein Béla, rabbi, Szombathely.	8. Dr. Fischer Mihály, rabbi, Zombor.
4. Büchler P., rabbi, Moór.	9. Dr. Flesch Ármin, rabbi, Mohács.
5. Dr. Eisler Mátvás, rabbi, Kolozsvár.	10. Friedmann Ármin, hitk. elnök, Ujpest.

nevével találkozni, holott nélküle ez intézet aligha jött volna létre. Abban az okiratban sincs benne neve, melyet a zárkövetételnél elhelyeztek, abból a történetből is hiányzik neve, mely az intézet tíz éves működéséről lett kiadva, holott mindenki tudja, hogy ő az, aki az intézet létesítésén és fenntartásán egymaga többet dolgozott és dolgozik, mint munkatársai együttvéve. Az irodalmi társulat sem létesült volna most e férfiú nélkül. Éveken át kedvencz eszméje volt ez. Ő vitte az ügyet a községkerületi elnökök gyűlése elé is és ennek határozata alapján hívta egybe. *Schweiger* Márton az országos iroda elnöke az első nagyobb értekezletet. Ezt az igazságot elhallgatni *nem akarjuk*. Mellette *Dr. Bánóczy József* volt az, aki az első perctől kezdve melegen felkarolta törekvésünket, melyeknek sikere attól fogva, hogy *Dr. Kohn Sámuel* *Dr. Kármán Mór* és *Dr. Bacher Vilmos* csoportosultak az eszme körül, teljesen biztosítva volt. Most pedig, hogy a társelnöki tisztséget *Dr. Weinmann* egy nagy műveltségű, tudományosan képzett, teljesen független, lelkes és világos látásáról, valamint objectivitásáról ismert férfiú vállalta el, az eddigi törzskar jelentékenyen megerősödött.

Az ő nevöknek és befolyásuknak és más lelkes közreműködőknek vállvetett működése vezetett aztán bennünket el ahhoz az örömhöz, melyet a társulat végleges megalakulása nekünk szerez és mely az egész felekezeti öröme is. A tudós férfiakon most a sor, hogy megtegyék a magukét. Nemes intencióik megvalósításában mindig számíthatnak szolgálatainkra, kik e folyóiratnak úgy a mult, mint a jelen eseményeiből a Társulat iránt származott rokonsági viszonyából folyó kötelezettségeket mindenkor készséggel teljesíteni fogjuk.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

IRODALMI TÁRSULAT ÉS IFJUSÁGI LAP.

Az izraelita tanügyi Értesítő f. évi első számában méltatlan módon érintette az alakuló irodalmi társulatot. Egy gyermek-
 ujság létesítésétől tette függővé a társulat fennállását. Ha a társulatnak az lesz a célja — amit az orsz. magyar izr. tanító-egyesület hivatalos organumának szerkesztője számára kijelöl akkor meg fog élni, másképp nyom nélkül fog letűnni.

Egyébiránt teszi hozzá jelentőségteljesen, majd meglátjuk *hogy mit akar*. Ez a szerkesztő ur álláspontja. Bevallja ugyan a következő számban, hogy ő jól ismerte a társulat feladatait, hiszen elődje azokat már ismertette is, de hát az ifjúsági lapot nyilván olyan fontosnak találta és észrevételeinek valószínűleg olyan súlyt tulajdonított, hogy feltette, mikép azok a férfiak, kik a társulat ügyében fáradoztak, a tanítói kar, helyesebben a tanító-egyesület szerkesztői pártolásának kiérdemlése végett addigi munkájukat teljesen halomra döntik, hogy a hazai zsidóság körében megindult mozgalmat majd egy gyermek-lap érdekében foglalják le. *Dr. Bánóczy József*, aki az irodalmi társulatnak kezdettől végig lelkes híve volt, e feltevés, mondhatnánk eltévedés ellen felemelte szavát.

Érdemileg a szerkesztő ur hiába tiltakozik az ellen, hogy a társulat ellen hangulatot akar csinálni, mikor most is azt mondja, *hogy a publikum nem arra való, hogy egyes megszállt nagyságok fejős tehene legyen*, mikor azt mondja, amit senki sem tagadott, hogy az író becsületbeli kötelessége és e szót »becsület« még hangsúlyozza is, hogy a közt szolgálja. Hiszen e hangjával egyenesen azon feltevésnek nyit kaput, mintha a társulatnak és az abban résztvevőknek másforma céljaik lennének. Szándékosan mellőzzük ennek a feszegetését, hiszen látjuk napjainkban, hogy a szabadelvűséget is a legliberálisabb jelszavak alatt ütik. Aztán meg úgy hiszszük, hogy ha a szerkesztő ur saját erkölcsi érzetének elbírálása alá bocsátja idevágó kifakadásait és saját lelkiismerete előtt vizsgálja meg az irodalmi társulat pártolására feltalált saját külön módját, akkor eléggé büntetve lesz a nélkül, hogy mi vele szemben az ő skáláit alkalmazzunk.

E folyóirat olvasói tudják, hogy mi ott, a hol arra csak módunk nyílt, a tanügyi és tanítóink érdekeit készséggel előmozdítottuk. Ezt fogjuk tenni a jövőben is. Becsüljük és szeretjük hazai tanítóinkat, nem kicsinyeljük az ő támogatásuk erkölcsi értékét. De jól lehet az irodalmi társulat a mi kedvencz eszménket képezte is, anyagi gondokkal terheit tanítóink pártfogását a társulat ügyében számon kívül kellett hagynunk. Tudunkkal a tanítóegyesületen kívül még mindössze egy-két befolyásosabb tanítónak lett gyűjtő-ív küldve és az is azon célzattal, hogy az alakuló választmányban a tanítók megfe-

elő képviseltetésére a formszerű alap megszereztessek. A Tanügyi Értesítő szerkesztőségének is saját belátására volt bízva, hogy ezen eminenter művelődési és felekezeti kérdést méltatni kívánja-e vagy sem. Hogy mily módon élt tollával, azt már láttuk. Őszintén megvalljuk, hogy a gyermekujáság pályájában vagy más módon takargatott, de az Értesítőben a társulat ellen tagadhatlanul kifejezésre jutott ellenséges indulat bennünket egészen közönyösen érintett. Határozott meggyőződésünk volt, hogy a szerkesztő ur nem a hazai zsidó tanítók szellemében cselekszik és ép olyan erős az a hitünk, hogy tisztelet és becsület egyéni tulajdonainak, szava nem birhat azzal a nyomatékkel, hogy az irodalmi társulat ártalmára lehetne. A tanítók elolvassák egyesületük hivatalos lapját, de sokkal önállóbbak és műveltebbek, mintsem hogy e lapnak minden nézetét vakon recipiálják.

Dr. Bánóczy József, a ki sokkal közelebb áll a tanító-sághoz és annak orsz. egyesületéhez, érzékenyebben fogta fel az ügyet, mint azt mult számunkban közzétett cikke tanúsítja. Restelkedni látszik, hogy az megtörténhetett, ami történt és a tanítói kar érdekében ellensúlyozni kívánja azt, amit az Értesítő t. szerkesztője ez ügyben ellene vétett.

E cikke azonban a szerkesztő ur, a helyett, hogy belátná, hogy a fentiekhez képest önmaga által szolgáltatott bizonyítékok szerint ok és szükség nélkül elvetette a súlykot, oly módon felel dr. Bánóczinak, hogy mi nagyon értjük, hogy ő ezek után a polémiát teljesen megszakítja. Így nem szólnak egy férfiról, ki nemcsak a hazai tudománynak, a zsidóságnak egyik igazi dísze, hanem a tanítóknak kipróbált lelkes barátja, a jövő tanítói nemzedéknek jóságos gondos atyja és annak az orsz. egyesületnek, mely az Értesítőt vallja hivatalos lapjának a szerkesztő ur vallomása szerint is, oszlopos tagja. Ugy tűnetni fel egy Bánóczit, hogy ő csak akkor becsüli meg a tanítókat, ha szüksége van rájuk vagy, hogy a tanítótságot csak arra tekinti jónak, hogy kihasználja, hogy vállain felkapaszkodva, azt félre lökje, egyszerűen nevetséges. Mit várhat Bánóczy a tanítóktól, mikor ő adja neveli őket az országnak? Mire használhatja ő ki a tanítókat, mikor állását nem a tanítóknak köszönheti, mikor tekintélyét és hírnevét nem a tanítók között szerezte, hanem ellenkezőleg ezzel a tanítótságot

diszittette. Mit várhat Bánóczy a tanítóktól, aki érték mig küzdelmes tanéveiket folytatják, házal, koldul. És aki csak imént vetette meg alapját annak az egyesületnek, mely hivatva lesz az újabb zsidó tanítói nemzedéket e nehéz pályára való készülés közben a nyomortól megmenteni. Bánóczy kapaszkodhatik a tanítók vállain, mikor ezek a vállak, fájdalom, összevetve is annyira támaszra szorulnak, hogy ő mindig kötelességének tekintette azokat erősíteni. És mindez az orsz. tanító egyesület hivatalos lapjában lát napvilágot, mely egyesület már évekkel ezelőtt őt egyhangulag megkínálta az elnökséggel anélkül, hogy őt a hazai tanítótság ezen egyetlen nagy kitüntetésének elvállalására birni lehetett volna!

Az országos tanító-egyesület hivatalos lapjában történik meg, hogy Bánóczit támadják azért, hogy a tanítóképezdén a héber tantárgyakra nem néptanítót, hanem rabbit *alkalmazzanak*, hogy ugyanezen lapban, ugyanaz a toll szörnyű könnyeket hullajtson a felett, hogy a tanítóképezdéről egy hason kvalifikációval bíró tanár *távozott*. Hát igazság az, melyet itt kétféle módon mérnek?

Tartózkodunk minden erősebb itélettől és legszívesebben hallgattunk volna erről a dologról, ha az Értesítő t. szerkesztője nem támadja meg Bánóczinak e folyóirat szerkesztése körüli multját, mely az ő nagy érdemei, bokros fájának egyik legszebb ágát képezi. És itt az ellenünk intézett támadással is röviden végezhetünk. Ha valaki egy egyesület havi lapjának *második számát* adja ki, mely a szokottnál nagyobb terjedelme daczára, az újdonságok és egyéb közlményeket leszámítva, de a négy lapra terjedő polemiáját beleértve, a legbővebb számításal 15 oldalra terjed, annak *minden egyébtől eltekintve*, nem áll jogában, hogy egy folyóiratot, mely 10 év alatt közel 500 íven, hazánk és a külföld legjelesebb tudósai és íróinak dolgozatait — a t. szerkesztő urát sem véve ki — adta illetve adja ki, becsimérelje, lesújtó szellemességgel kiaszott legénykének nevezze. Am de megtette, és velünk szemben minden ok nélkül. Ezért az a penge, melyet e folyóiratban olykor-olykor meg-meg forgattunk, nyugtalanul zörög körülöttünk. De nem szurunk, nem vágunk. Gyöngé víróval állunk szemben, aki tán úgy járt, mint aki az ellenfélnek szánt vágással a körülötte állókat karcolja össze. Kiheverjük ezt is, de ne támadjunk

arra, aki annyi védtelen helyet hagyott magán. De egyet mégsem hallgathatunk el. *Dr. Simon József* alapította tizenegy évvel ezelőtt a Szemlét, azért hogy az a zsidó vallásos tudományt magyar nyelven szóltassa meg, hogy a felekezet idealis céljaiért nemzeti nyelven és szellemben szolgálja, hogy e feladatra tudósokat és írókat neveljen. *Dr. Bánóczy Józsefnek* és *Dr. Bacher Vilmosnak* köszönhető, hogy e folyóiratnak felekezeti életünk annyi nyomoruságos tünetei között is lelkesen cselekvő alapítója czélt ért. Számos munka e folyóirathból indult hódító utra a tudomány világába. Százakra menő dolgozattal gazdagította a tudomány kincseit és ami ezelőtt nagy ritkaság számába ment, vagy alig fordult elő, e folyóirat irodalmi, sőt több hazai keresztény hittudományi köröknek és folyóiratainak állandó figyelmét tudta kinyerni, megvetve széles alapját a magyar zsidó irodalomnak, mely egy ugyancsak e folyóirat által sürgetett társulat keretében fogja szárnyait kibontani. Az orthodoxokon kívül az orsz. izr. tanító-egyesület ismerte első rendes feladatának, hogy a fejlődés szédületes magaslatára eljutott hivatalos organumában e sikereken babráljon. Ugy de *dr. Bánóczy József* és *dr. Bacher Vilmos* mindenkor büszkéek lehetnek arra a multra, mely nevüket és működésüket, e folyóirathoz kötötte. És soha sem lesz a személyeskedésnek olyan ereje, hogy e dicsőségökön meg ne törjön. Az ő munkájukat — amint a t. szerkesztő ur tudni szintén nem akar — immár negyedik éve én és szerkesztőtársam folytatjuk, egyedül azon felemelő tudat által jutalmazva, hogy felekezetünk ügyeinek némi szolgálatot tehetünk. Ha a tanítóegyesület szerkesztője Bánóczinak e téren kifejtett munkásságával és velünk megelégedve nincsen, ha az általunk elért eredményekről kicsinylőleg szól, úgy mi őt »a tanítók érdekében kifejtett buzgalomában« többet háborgatni nem fogjuk, sőt a visszatartásnak megengedett módját sem használjuk vele szemben. Mert végre is, bárhogy gondolkozunk mi mindezekről, méltányolnunk kell, hogy a t. szerkesztő ur ideálját zsidó irodalmi téren — egy gyermekujság képezi.

M. F.

TUDOMÁNY.

KURUCZ IDŐK.

A westfáliai békekötés szárnyát szegte a nyugot-európai vallásháborúknak. A vérázott harcmezőket immár a békés polgár ekevasa hasította, a megfogyatkozott városok falai közé harmincz évi számkivetés után bevonult az ipar és kereskedelem, hogy munkás kezeivel orvosolja a visszavonás utóbaját: a nyomort. A zajos, pusztulást terjesztő küzdelmek után a csendes, áldásthintő tevékenység ideje következett. A bámulatnak hűséges árnyéka az irigység száll lelkünkre, ha elgondoljuk, hogy ez időben egyedül Magyarországnak nem adta meg a sors, hogy hüvelybe helyezve a gyilkos fegyvert megpihenjen, erőt gyűjtsön jövőjének felépítéséhez. Idegenek viaskodtak Magyarország birtokbavételeért, de amint a Niebelungok gazdag kincsére amaz átok sulya nehezedett, hogy zavartalanul senki ne élvezhesse, úgy Magyarország bitorlói számára sem jött el soha az az idő, a melyben e földet végleg, teljesen a magukénak mondhatták.

A Duna tükreben nézegette magát a Buda ormán magasló félhold, mely a hódolt részeket tartotta rettegésben, a nyugati határon a Habsburgok zsoldosai sanyargatták a védtelen lakosságot, északon néhány város a lengyelnek hódolt és a hol török-tatár, lengyel, német nem vetette meg lábát, ott később Thüköly kuruczaitól reszkettek a helységek. Mikor egy urat, a nemzet választotta királyt uralt hazánk, a zsidónak is türehető volt sorsa, a mint azonban többen tartottak igényt erre a »nagy folt«-ra, a hogy akkortájt Magyarországot nevezték, a zsidónak állapota siralmasra fordult. Kevés lett volna neki a Mikszáth beszélő köntöse, melynek a törökkel szemben volt meg az a varázssereje, hogy szép szeré-

vel eltávozott a határból; mert hiszen törökön kívül, a német is, a kurucz is just tartott a zsidó vagyonára. Ha benéztek a getthóba, üres kézzel el nem távoztak onnan; ha nem vájkálhattak hónalig a pénzben, úgy emberéletben tettek kárt.

A zavaros idők iránt érzékeny a kereskedelem; vetődjék akadály folyásába, úgy másfelé veszi irányát vagy meggyűrülve hömpölyögteti régi medrében hullámain. A harmincéves háború elején a magyar zsidók valamint a külföldiek nem üzhették kereskedésüket a nélkül, hogy kellemetlenségek, bántódások ne estek volna rajtuk. Árúkat utonállók fosztogatták, rabolták; jogtalanul börtönbe csukattak, és gyakori eset volt, hogy ha valamelyik zsidótól a helység, vagy nemes nem birta követelését megkapni, úgy elfogott egy másik zsidót, a kit nem bocsátott szabadon addig, míg az adós meg nem fizette tartozását. A kereskedői rend megháborgatása miatt a királyi jövedelem is csökkent, az ország áruszükségeinek fedezése pedig késedelmezett. Ez indította II. Ferdinándot a protestánsok hirhelt ellenségét, hogy 1625-ben a magyar zsidók számára a következő védelmi és szabadságlevelet adja, a mely feljogosítja őket, hogy az országban szabad ki- és bejáratok legyen, a vásárokat felkereshessék, kivéve azon helyeket, hova a kiváltságok értelmében zsidónak lépni nem volt szabad.

Megjegyzem, hogy az itt közlendő oklevelek eredetije megtalálható a budai magyar országos levéltárban, valamennyi a bécsi cancellária conceptusai közt. Ezen okleveleket, melyek eddig még sehol sem jelentek meg, a gyakorlati diplomatika elsajátítása céljából magam másoltam.

Ferdinandus secundus. Universis et Singulis. Relatum est Matti Nostrae, qualiter plerique Hebraeos aliosque externos, in Regnum nostrum Hungariam cum mercibus, Negotiationis exercendae causa venientes, nescitur quibus sub praetextibus, tam in Persona turbare, quam in rebus ipsorum venalibus damnificare, et pro debitis aliorum indebite vexare et arestare consueverint, eoque pacto proventus quoque nostri Regii, qui ex huiusmodi mutuis commerciis in Tricesimis provenire solent plurimum imminui debeant, praeterquam quod et ipsa negotiatione et mutua commercia conquiescere necessum sit. Quibus nos deinceps de libero in praefatum Regnum nostrum ingressu pariter ex eoegressu sicut etiam ad fora publica nundinarum cum mercibus accessu (exceptis locis qua per nos Antecessoresque nostros legitimos videlicet Hungariae Reges, hac in parte specialiter gaudent immunitate) prospectum Fiscique nostri Regii Proventibus consultum esse clementer volentes. Universis et singulis suprafatis serio

committimus et mandamus, quatenus antelatos Hebraeos et externos modo praemisso negotiantes et ad loca communia cum mercibus in hoc regnum Hungariae descendentes nullo sub praetextu vel per se, vel per suos turbare multo minus damnificare ausint et praesumant, quin potius eisdem liberam eundi redeundi et negotiationis actum solum exercendi modum et viam praestent open et assistantiam praebant. Ne praeterea et ipsi ansam conquerendi habeant et proventus nostri Tricesimales damnum et imminutionem patiantur. Secus non facturi sub Poena in Generali Decreto contra ejusmodi Proventum nostrorum Regiorum turbatores manifesto expressa. Praesentes autem post coram lectorum reddi mandamus exhibentibus. Datum in Civitate Nostra Vienna die 14. Mensis Februarii Anno Domini 1625.

No. 42. Anni 1625.

II. és III. Ferdinándot I. Lipót követte a királyi trónon. A nyáj csakhamar meggyőződött, hogy farkast választott pástörül; el is menekült környékéből egy tekintélyes, hazaszerezettől lángoló párt, mely Thökölyt majd II. Rákóczi Ferenczet ismerte el fejének. Bármennyire is eltávolították a politikai differenciákat a kuruczot a labancztól, mindazonáltal volt egy közös érintkezési pontjuk: a zsidó. A zsidót mindketten egyformán verték. De abban megint különböztek egymástól, hogy míg a labancz a törvények és kánonok közsörüköven élesíté a zsidó nyakára szánt kést, addig a fürge kurucz, kinek nem volt ideje zsidó rendszabályait írásba foglalni, a mit gondolt, azt tüstént megeselekedte. Gondolatának gyorsaságával versenyt futott jó lova, melynek patkójára sokszor ráragadt a getthó földje, a getthó földjén kiontott zsidó vér.

Figyeljük meg, hogy a kurucz és labancz miként bánt a zsidóval.

Magyar, zsidó és protestáns iránt Lipót egyforma lelkületű volt. Gyűlölte őket, utat és módot nem válogatott elnyomásukra. Annyi azonban bizonyos, hogy a zsidó iránt osztrák császári minőségben kegyetlenebb volt, mint magyar király. Örökös tartományából kiűzi a zsidókat, Magyarországon megelégszik azzal, ha egyik-másik városból kiutasíthat egy zsidót. Bazinban történt a dolog. 1529-ben »a gaz zsidónép« — így szól az okmány — több rendbeli kihágást követett el Bazin szabad királyi városban. Vétkeiknek koronája az volt, hogy bazini keresztény tiukat iszonyuan kizozva megöltek. E gonoszságok fölött törvényt látni jöttek össze a szomszédos városok bírái, kik azt határozták, hogy a zsidók

Bazinból örökre kizárassanak, meg sem is hálhassanak a város falai közt. Azonkívül körülbelül 30-at, kik a főczinkosok voltak — amint be is vallották — a máglyán megégették ad majorem dei gloriam. A XVII. században megesett, hogy egy Lázár Hirsch nevű zsidó a város falai közt lakott, még pedig egyik bazini senator házában. A polgárok megkövetik Lipótot, hogy erősítse meg régi kiváltságlevelüket, üzze ki a zsidót. Lipót kegyesen meghallgatta a kérelmet és 1678-ban helybenhagyta azon megokolással, hogy a szab. kir. városok kiváltságai tisztességes emberek számára hozattak, a zsidók pedig gonoszak lévén, tehát a városban semmiféle jogezimen nem lakhatnak. A szóban forgó Lázár Hirsch e királyi rendelet értelmében csakugyan kiűzetett Bazinból. Lázár Hirsch-re¹⁾ az 1691. febr. és az 1695. aug. cancelláriai fogalmazványok is utalnak.

Leopoldus. Egregie et circumspecte fidelis nobis dilecte. Salutem et gratiam. Conquesti sunt Maiestati nostrae fideles nostri Prudentes et circumspecti Index Magister Civium, Jurati ac tota Communitas Liberae ac Regiae Civitatis nostrae Baziniensis. Quod licet superioribus retroactis temporibus idque in anno adhuc 1529, pridem devoluto, perfida gens Judaica in praefata Civitate Nostra Baziniensi, adhuc oppido residens, ob diversa gravium scelerum genera, notanter vero ob enormes (horrendos) cruciatus nefandasque clandestinas Christianorum puerorum videlicet Incolarum et Civium eiusdem Civitatis Baziniensis interemptiones, per ipsos infideles Judaeos scelerate commissas et patratas, Judicaria revisione et determinatione deliberationeque ex unanimo Convocatorum ad id ex vicinis Civitatibus, oppidis et locis Judicium arbitratorum voto ac opinione lata et pronuntiata mediante e dicta Civitate Baziniensi non modo actualiter eliminata et extirpata: verum etiam nonnulli eorum praecipui nempe facti Patratores triginta circiter personae (praemissa prius coram Judicio propria orali sua fassione) ultimo supplicio affecti, igneque eremati et e medio aliorum sublatis fuissent: unde ex post semper perfidi Judaei vi ejusmodi Judicialis determinationis ab ulteriore in eandem civitatem intronissione fixa residentia immo etiam ab ipsa Pernoctatione severe prohibiti et exclusi arcebantur. Et nonnisi tandem subsecuti variis temporum mutationibus et rerum vicissitudinibus post longa tempora eadem gens Judaica ad Publicas Nundinas cum rebus et mercibus venire tolerata pernocatione tamen semper interdicta existente, Nihilominus nescitur quibus Tu temerariis ausis ductus alias concivis et senator eiusdem loci existens.

Sepositis Praemissis rationibus, non curata etiam ejusmodi Judi-

¹⁾ Életére vonatkozó adatok Dr. Kaufmann Dávid, Sámson Wertheimer 5 ol.

ciaria determinatione et proscriptione dictae gentis Judaicae; sed nec attenta totius Communitatis ejusdem Civitatis nostrae reclamatione, in praedictum et damnum eorum Exponentium ruinamque et perniciem reliquorum Civium certum quendam Judaeum Lazarum Hirschell nuncupatum in certam Liberam domum tuam alias ex pignore possessam intra moenia ejusdem Civitatis nostrae Baziniensis Sitam et Comitatu Posoniensi existentem habentem suscipere, resque eius una cum mercibus suis per portam Civitatis inducere vel pensi duxisse... eundem in actuali residentia conservare et defendere non revereris, etiam de praesenti Supplices Matti nostrae debita cum instantia humillima quatenus eosdem in benignam et specialem protectionem nostram assumere ac in Juribus, Privilegiis et antiquis libertatibus et consuetudinibus elementer tueri; Tibi denique de eiciendo ex aedibus suis dicto Judaeo serio committere et mandare dignaremur; cum autem iusta Petenti non sit denegandus assensus. Et alioquin exemptiones et Privilegia super quibuspiam domibus in Liberis Civitatibus Nostris, Per nos vel divos quondam Reges Hungariae Antecessores nostros concessa non ad interdenandos in eas Infideles Proscriptos et Malefactores sed ad Personas honestas aliasque libertates ipsis suffragandas, collata — Nam alias etiam Proscriptos et Malefactores in curias Nollium recipere Jura Regni vetarent; Proscripti vero Judaei pro malefactoribus reputarentur. Sed nec ullaatenus ipsum Judaeum in aedibus suis cum praedictio peculii nostri Civiumque damno pati velimus. Pro eo Tibi harum serie praecipientes committimus et mandamus aliud habere nolentes, quod ut acceptis praesentibus praescriptum Judaeum ex aedibus suis actualiter una cum rebus suis demittere debeas ullaatenusque ipsum illic ulterius servare et conservare sub indignatione nostra praesumas, Secus etc. Gratia etc. Datum in Civitate nostra Vienna die 3 Mensis Augusti Anno Domini 1678. No. 241. 1678.

Lipót zsidóbarátságát a következő is jellemzi. A nádor és Batthyany birtokokon lakó zsidók Pozsony, Kőszeg, Sopron Ruszt sz. kir. városok valamint a körülfekvő helységek lakóitól bántalmaztattak személyükben és vagyonukban. Nem elég, hogy ütlegetek kaptak, hanem áruikat is elvették tőlük. A zsidók emiatt panaszkodnak, Lipót pártfogásába veszi őket, de nem azért, mert jogos a panaszkodás, hanem földesuraikra való tekintetből, a kik megéreznék, ha a zsidó nem fizetné pontosan adóját.

Protectionalis pro Palatinalibus et Bathianianis Judaeis contra Impetitores eorum Violentes.

Leopoldus etc. Fidelibus nostris Spectabilibus ac Magnificis Comitibus Ioanni Pálffy Posoniensi, Stephano Zichy sen. Mosoniensi et Petro Szécsy Castriferrei Cottuum Supremis Comitibus, eorumque Vicegerentibus; prout etiam Prudentibus ac Circumspectis Judicibus, Consulibus,

et caeteris Juratis, Civibus ac Senatoribus Liberarum ac Regiarum Civitatum Nostrarum *Posoniensis, Soproniensis, Kőszegiensis et Rusztensis*, similiter Officialibus quoque Nostris tam Bellicis quam Cameralicis cum praesentibus requirendis; salutem et gratiam. Quoniam ad graves lamentationes Judaeorum in Bonis *Palatinalibus et Bathanianis* commorantium, qui se tam a civibus Praefatarum Civitatum nostrarum, quam etiam Incolis et Inhabitoribus Pagorum circumadjacentium, dum in medium ipsorum eosdem Judaeos venire contingit, non solum verberibus, te plagis dire affici, verum reculis etiam et rebus quibusvis privari, praetextibusque Justitiae minus conformibus impeti et molestari querulantes. Non eosdem veluti necdum e Regno nostro Hunagriae proscriptos sed tributarios Dominorum suorum subditos in Nostram Regiam cum personis et rebus eorum universis recipimus, protectionem, imo Vestrae etiam ipsos vice et in persona Nostra regia Jurisdictioni et protectioni duxerimus committeudos. Ideo Fidelitatibus vestris harum serie firmiter committimus et mandamus: quatenus a modo in posterum praementionatos Judaeos tam propriis in personis, quam universis rebus eorum justis videlicet et legitimis nullatenus tam vos turbare, molestare aut damnificare, quam per alios ipsos turbare molestari, damnificareque permittere praesumatis quin potius contra quosvis illorum violentes et illegitimos Impetitores Turbatores, atque Damnificatores toties quoties cum praesentibus, requisiti fueritis aut alter vestrum fuerit requisitus, eosdem tueri, protegere et defendere debeatis et teneamini; autoritate Nostra Regia vobis praesentibus hac in parte per nos plenarie commissa et attributa Jureque et Justitia mediante. Secus itaque non facturi: P. P. E. r. Datum in civitate Nostra Vienna Austriae die 6 mensis Aseptembris Anno Domini 1684. No. 207, 1684.

Buda visszafoglalásának évében 1686-ban Lipót megerősíti a nagyszombatiak régi kiváltságát, hogy zsidót azontul se tarthassanak¹⁾. 1689-ben kiutasított egy Alexander nevű kemsieri zsidót, ki Pozsonyban Pálffy nádor birtokán tartózkodik és ennek pártfogását élvezi. Schlesinger Wolfgang és Simon Michel zsidók kérelmére cselekszik így a király, akik üzletüknek és a bécsi pénzverő kamara kárát látták abban, hogy Alexander a nyers árut Magyarországon összevásárolja és külföldre szállítja. Ezen Schlesinger Farkas atyja ama Schlesinger Izraelnek, ki a mult század elején Kőszegnek egyedüli zsidó lakója vala. Kőszegen háza és szölleje volt (jure executionali) egyszersmind a vámot haszonbérben birta, jöllehet, hogy több országgyűlési végzés szigorúan megtiltotta a vámnak zsidó kézbe való adását.²⁾ A törvény értelmében a vámot elvették tőle és emiatt

¹⁾ Cancellariae conceptus No. 76. 1686. máj.

²⁾ 1691-ben a kancellaria felszólítja Nyitra megyét, hogy a zsidókat akadályozza meg a vámnak árendálásában. Canc. conc. No. 23,

elköltözött Kőszegről. Izrael kiváltságos zsidó volt és atyja érdemeire hivatkozik a királynál (III. Károly?) Izrael fia, a Lakompakon tartózkodó Márkus, kit a kőszegiek ugyancsak eltávolítani akartak a városból. A király a kőszegiekkel szemben pártfogásába fogadta Schlesinger Márkust.¹⁾ Gyánitom, hogy Meir ben Iszak kismártoni rabbinak a »Ponim Meiroth«-ban foglalt II. köt. 52. responsuma Schlézinger Izraelhez szól.

Leopoldus Dei gratia etc. Spectabili ac Magnifico Fideli Nobis dilecto. Relatum est Camerae Aulicae a *Wolfgango Schlezinger et Simone Michel*²⁾ Judacis, ac constitutis Subministratoribus Auri et Argenti Camerae nostrae officinae Monetariae Viennensis, simul etiam Nobis querulose expositum esset, qualiter certus Judaeus *Crembsiriensis Alexander* Nomine, non obstante, quod ob Incensu Auri et Argenti in Hungariae coemptionem ac officinae hujus monetariae Viennensis damnosum eiusdem e Regno in Moraviam evocationem Posonio amandatus esset, ibidem nihilominus in Territorio (Palfiniano) Arcis Posoniensis persistat, obtentisque ab Illustrissimo Sacri Romani Imperii Principe et praefati Regni in Hungaria Palatino protectionalibus, non solum commercium suum in coemendo et avehendo diversi generis Auro et Argento continuet, verum etiam cum eodem hinc inde negotiari praesumat.

Cum vero talis coemptio et evectio Auri Argentique non solum in grave damnum antelatorum Subministratorum, verum etiam in non leve praedjudicium rei Monetariae Viennensi cederet. Siquidem iidem Subministratores per praefatum Judaeum taliter praepediti parum vel nihil de Argento et Auro congregare, ac in memoratam officinam monetariam transferre valerent. Eapropter hisce serio committendum esse duximus, quatenus ad averendum praemissum grave damnum et praedjudicium Nostrum attacto Judaeo Crembsiriensi nullum post hac in Territorio et Jurisdictione vestra refugium et subsistentiam, quaestus et moram concedere praesumatis, quin potius ipsum cum suis commilitonibus et asseclis sub poena Confiscationis eiusmodi Coempti Auri et Argenti, certaque moneta Corporalia aut pecunaria si amplius ipsum deprehendi contingeret absque amandetis et eliminetis. De reliquo Inelita cancellariae Regio-Hungariae Camerae hanc Aulicae ad exhibenda quavis humanitatis Officia semper ad-

1691. június. A zsidó vámnokról bővebben szölok. »Zsidó letelepedések Magyarországon a XVIII. században« most készülő munkában.

²⁾ Országos levéltár Urbaria et conscriptiones No. 71, fasciculus 2. Kőszeg rovatban: imo et hunc (Márkus) concives nostri, erga competentem exsolationem Domus et Vineae amovere intendebant, sed recursum faciens ad suam Matrem ob merita praememorati sui parentis, veluti privilegiati, in Clementem protectionem est receptus.

³⁾ Dr. Kaufmann Dávid, Samson Wertheimer, 5. ol.

dicta permanet. Ne secus facturus. Vobis et cæteris salutem commendamus.
Datum Viennae die 29. Januarii Anno Domini 1689. No. 37. Jan. 1689.

A XVII. század végén a kismartoni zsidók zsinagógát építenek. Kollonics Lipót, a protestánsok és magyarok gyászos emléküi üldözője értesülván a dologról, inti a kismartoni és környékbeli zsidókat, hogy tervüket semmi szín alatt se való-
sítsák meg, mert az ország törvényeibe és a kánonokba ütközik zsidó templomnak felépítése. Lipót 1694-ben tudomásul veszi, hogy Kollonics megakadályozta a zsinagóga létrejöttét.

Nos Leopoldus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium Significamus quibus expedit Universis. Quod fidelis noster nobis Sacre dilectus Reverendissimus in Christo Pater Dominus Leopoldus Sacrae Romanae Ecclesiae Presbyter Cardinalis a Colonia Ecclesiarum Coloniensis et Baciensis canonice unitarum Archi Eppus, Eppatus Jaurinensis Administrator, Locorum et Cottium eorundem Supremus ac perpetuus Comes et Consiliarius noster intimus coram nobis personaliter constitutus per modum solemnibus Protestationis Contradictionis et Inhibitionis, nobis detegit significare curavit eo modo: Qualiter idem Protestans revera intellexisset, quod Judaei sive Hebraei tam illi qui in Fundo Illustris Sacri Romani Imperatorii Principis Pauli Eszterházy de Galantha Perpetui in Frakno, Aurei Velleris Equitis, Regni nostri Hungariae Palatini et intimi aequae Consiliarii ac cognati nostri dilecti Arcis Kis Martony sive Eisenstadt in Comitatu Soproniensi existentem habitare residerent, quam alii aliunde eo concurrentes certam exstruere intenderent aut jam etiam exstruxissent Synagogam in eaque suae Judaicae Pravitatis Exercitium habere vellent, vel illud actu ipso absque debita auctoritate Protestantis, quam Dioecesis illius Praelati Ordinarii, Seu Dioecesani Requisitione annuente, Consensuque et voluntate in grave Christiani Populi Scandalum Legumque Patriarum et ipsius Protestantis praedictum iam etiam exercere praesumerent Poenam contra similia Attentatores in Sacris Canonibus Patriaeque Legibus sancitam incurrere non formitantes. Ne igitur idem Protestans in ejusmodi temerarium praesumptiosum et praedictiosum memoratorum Judaearum auctum et actum praevio modo attentatum, quo quo pacto consentire videatur, quin potius ut indemnitati, Juribusque suae Jurisdictionis in tempore providere et Temerarios hos non solum accepto Sibi talis modo usurpato ausu et exercitio illiusque continuatione arcere, verum etiam debita auctoritate versione contra eosdem uti valeat atque possit, praemissae Synagogae erectioni Judaicae Exercitii continuationi deplano et simplici contradixisset, eosdem imo alios etiam eo confluentes Judaeos ab ejusmodi Synagogae Erectione ac ibidem attentando Pravitatis suae Judaicae Exercitio et ad illud aliunde fiendo illorum accursu, prout quosunque Christianos etiam a Tutitione Protectioneque dictorum Judaearum praemisso in casu in fors suscipienda sub Poena Canonum Sacrorum Legumque Patriae serio inhibuisset, prohib-

huisset de illatoque praevio modo suis et praetactae Ecclesiae Dioecesisque Suae Jaurinensis Juribus, praedictio et impendenda eatenus omnibus viis et modis Satisfactione ac contra praedictos Judaeos animadversione omni modo Sibi facultatem reservasset protestando et contradicendo reservavit et protestatus est ac contradixit reclamando inhibendo atque prohibendo, palam publice et manifeste coram Matte Nostra, Harumstrarum sigillo nostro secreto authentico roboratarum vigore et Testimonio Literarum mediante. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae Die 3 Mensis Julij Anno 1894. No. 62. Julij 1694.

1691-ben Lipót elrendeli, hogy a zsidók vámokat ne árendálhassanak¹⁾, 1693-ban pedig, hogy a bányavárosoktól 7 mértföldnyire lakjanak és kereskedjenek.²⁾ Megtörtént ugyanis, hogy Léván, Privigyén, Korponán, Bajmóccon a tilalom dacára is kereskedtek.

Fonák helyzet! A zsidóság szenved, megadással tűri a gyötrelmeket és mikor eldöngötték, komoly arczczal elébe áll szorongatója, kinyújtja a zsidó vértől pirosló tenyerét s várja a jutalmat. Aranjezi napokat a zsidó sehol és soha nem élvezett. Egyszer nagy kemény kövel hajigálják, máskor meg kiméletesen apróra török az idomtalan durva követ és ezt dobják rá. Az első esetben felsziszszzen a fájdalomtól, a másodikban áldja az Istent, mivel hogy oly puhára vetette fekhelyét. Ez végighuzódik a zsidók történetén a középkortól kezdve századunkig kapcsolatban azzal, hogy a zsidók üldözője leereszkedésnek tartotta, ha a zsidót verte vagy megsimogatta és kegyes leereszkedéseért megkivánta a köszönetet. Lipót sem cselekedett másként. Láttuk, hogy mikép bánt a zsidókkal, de ez cseppet sem feszélyezte, hogy 1703 végén 2000 forintot követeljen tőlük a kurucz háborúk lecsendesítésének költségeire, mely a halának eskélye jele legyen azért, hogy a király pártfogolja (?) és tűri őket. A király nem az összes magyarhoni zsidókat hívta fel az adakozásra, hanem csak a Sopron, Vas, Nyitra, Pozsony, Mosony és Trencsén vármegyében lakókat. A következő rendeletnek hat — mint a hány megyéhez szól — hasonmása létezik az országos levéltárban.

Leopoldus Dei gratia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae Hung. Bohemiaeque Rex. Reverendi Honorabi-

¹⁾ Cane. conc. No. 46. január 1691.

²⁾ Cane. conc. No. 14, 1693. január. A rendelet Túróc, Bars, Hont és Zólyom megyéknek szól.

les, Spectabiles, ac Magnifici, Egregii et Nobiles, Prudentes item et Circumspecti. Fideles nobis dilecti.

Quandoquidem undique concurrentibus Bellorum tempestatibus, ad promovendas, in sedandis jam passim per praefatum Regnum Nostrum Hungariae invalescentium intestinarum Seditionum motibus, et compescendis ac Supprimendis Perduellium conatibus, adeoque sublevandis militiae nostrae, eo fine in Hungaria exubantis tum quoad Equorum comparisonem, tum alia Armaturae requisita, necessitatesque, quae hic et nunc ex Comitatum Restantijs haud adaequate comparari valent, benignas dispositiones Nostras expediens medium fore, Matti nostrae benigne visum est, quatenus Judaeis in Districtibus Cis-et ultra Danubianis exsistentibus propter sui ibidem tolerantiam, et obtentam cameralem protectionem, certa in summa pecuniaria et quidem ad minimum in bis mille florenis, protinus praemissam in rationem concurrant et ad Perceptoratum Regiae Nostrae Camerae Hungariae administrent.

Eapropter fidelitatis vestris hisce benigne committimus et mandamus, quatenus praestactam benignam ordinationem Nostram, memoratis Judaeis intra hunc Comitatum commorantibus ac degentibus notificare, iidemque in verbo nostro Regio committere et demandare non intermittant, quatenus habita eatenus cum alijs Cis-et ultra Danubianis Judaeis correspondentia, praedictarum Summam pecuniariam, inter se quantocumque colligere et ad praefatum Camerae nostrae Hungariae Perceptoratus officium, quo fieri potest celerius administrare et pacto etiam hoc, sui tolerantiam et protectionem prompto animo recognoscere debeant ac teneantur. Gratia etc. Datum in Civitate nostra Vienna-Austriae, die undecima Decembris, Anno Domini Millesimo septingentesimo Tertio.

Leopoldus Ladislaus Matyasovsky Episcopus Nitriensis.
Ladislaus Hunyadi.

Canc. conc. No. 11, 1703. decz.

Ilyen volt a zsidók sora Magyarországon I. Lipót idejében.

Szálnalmas állapota a magyar zsidót nem ingatta meg a király iránti hűségében. Labancz volt, ennél fogva a kurucz betörésekkor nem számíthatott kegyelemre. Kurucz zsidó katonára még nem akadtam, holott a császári hadseregben többen szolgáltak. Wallenstein táborában egy Chaim kikeresztelkedett zsidó ütötte a cimbalmot,¹⁾ egy zsidó katonát²⁾ halála után azzal dicsér társa, hogy »ist ein wakerer Kerl gewesen«, épügy mint egy kozák zsidóról Bercha

¹⁾ Baith Chadas dtár 103 r.

²⁾ Säär Efrajim dtár 104 resp.

ben Áronról, ki az oroszok elleni harcban megöletett, sajnálkozva mondják társai: kár a jó lovasért.¹⁾ Komárom várában gróf Starhemberg Guido seregében egy Frideczky Valentin kikeresztelkedett zsidó szolgált 1718-ban.²⁾ A zsidónak a császárhoz való hűségét a nép is zokon vette. Nagyon helyes, ahogy a zsidóval bánnak — mondja egy keresztény ember, mert a németekkel tartanak.³⁾

A zsidók a kurucz ügynek csak egyizben tettek jó szolgálatot, de akkor is a maguk hasznára. Ugyanis az értéklenné vált »pro Libertate« feliratu kurucz pénzt a szalonikii zsidók összevásárolták és azokat eladták Spanyolországban a Bourbon Fülöp pártján levő területen, ahol akkor a váltópénznek szűkiben voltak.⁴⁾

A kurucz tábor ellenséges magaviselete a zsidóval szemben Ungarisch-Brod felrablása alkalmával mutatkozott. A törökverő Petneházy Dávid és Révay Elek 1683 július 14-én portyázó kurucz haddal betörték a szomszédos morvaországi Ungarisch-Brodba, a várost, mely a Kauniczok birtoka volt, kiűritették, a lakósság számát öldökléssel kevesbitették. Pusztításukban a zsidót sem kimélték, közülük sokat meggyilkoltak, vagyonukat pedig széjjelborták. Ezen portyázásra vonatkozik az 1683-iki labancz gúnyvers következő verszaka:

Harsányit küldő: Morvát égesse
Császár híveit mindenütt lesse,
Királyoktól — és uroktól éppen elmesse,
Az pogánynak — hatalmának torkában vesse.⁵⁾

E zsidó mészárlást körülményesen ismerteti Dr. Kaufmann Dávid »Die Verheerung von Ungarisch-Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683« című értekezésében. E dolgozat kiegészítéseiül szolgál az alábbi okmány,

¹⁾ Baith Chadas 57 resp. 1614. esztendőből.

²⁾ A conc. No. 105, 1702-iki év aug. havi leirathban szó van cuinsdam Valentini Spielman Baptisati Judaei contra quosdam Hebraeos Lakompakjensens ügyéről. Lehetséges, hogy a Valentin katonára vonatkozik.

³⁾ Ponim Meiroth I. köt. 29. resp., 1709. év.

⁴⁾ Thaly Kálmán, Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczy-korból 32. ol.

⁵⁾ Thaly, Adalékok a Thököly- és Rákóczykor irodalomtörténetéhez I. köt. 174. ol.

amely szerint Petneházy Dávid és Révai Elek nemcsak 1683 július havában szorongatták az ungarisch-bródiakat, hanem az 1684 esztendő januáriusában még tetemes pénzösszegeket is kicsikartak tőlük. Lipót 1684-ben (nov. 16.) elrendeli, hogy az amnestiát nyert Révai Elek adjon elégtételt a megkárosított Kaunicz Andrásnak, a még birtokában lévő zsákmányt szolgáltatassa vissza, az elhurczolt és időközben elveszett dolgokat pedig térítse meg ingó és ingatlan vagyónából. Ismeretes, hogy a kurucz becsapás után az ungarisch-brodi zsidók közül többen Vágújhelyen megtelepedtek. És hogy miért választották ezek éppen Vágújhelyet tartózkodási helyül, erre okmányunk némi magyarázatot szolgáltat. Ugyanis a zsidók Vágújhelyen Beczkó urainak a Révayaknak védnöksége alá tartoztak. Révai Elek az ungarisch-bródi zsákmány egy részét tulajdon várába Beczkóba hordatta, valószínűleg ennek kiváltása alkalmával léptek a morva zsidók Révayval egyezsége, a melynek következménye tömeges letelepedésük volt. Az 1736-iki népszámlálás alkalmával Vágújhelyen 79 (370 lélek) zsidó család tartózkodott, köztük 71 család morva származású volt. Trencsénben is ungarisch-brodi zsidók laktak, kik még 1735-ben az örökös uruknak járó évi adót az ungarisch-brodi községnél deponálták, a melyben a földesur, a közterhek és a rabbik részére szóló fizetések befoglaltattak. (Urbaria et conscriptiones No. 71. fasc. 2.)

Ez okmányból csak a tárgyunkra vonatkozó részt közlöm. A rendelet Trencsénmegyéhez intéztetik, a megszólított Orbán Pál.

Expositum est Matti nostrae nomine ac in Persona Fidelis aequae nostri Spectabilis ac Magnifici Domini Andreae Comitissae Kaunicz. Qualiter anno recenter devoluti 1683 in mense Julio Magnificus Alexius Révai cum perduelle Davido Petneházy vocato Comitissae Thököly factioni adhaerente et artarum Copiarum Militarium ductore, evoluti totaliter, et rebus ac facultatibus omnibus spoliato domini ejusdem Exponentis (Querulantis) Hunobrodensis in Marchionatu Nostro Moravia existentem habentis, potius partem praedae deinde in Arcem suam Beczkó apporasset et quid suae placuisset voluntati posuisset, distraxisset aut sibi reservasset, plurimaeque alia damna tam eidem Comiti exponenti, quam subditis ipsius intulisset, imo in manifestum culpabilitatis suae Signum et iudicium Anno etiam praefato 1684 in mense Januario centum Lytrum ac Pensiones quaspiam, tam pro se, quam annotato Perduelle Petneházio a Judaeis Hunobrodiensibus cum comminatione sollicitasset et repetiisset, quemadmodum id coram Te si necessum fierit uberius per eundem Comi-

tem exponentem vel ad id deportatum hominem suum liquescatur elucescatur ac humano quoque et Literali Testimonio manifeste compertabitur.

No. 279, 1684, november.

Reiser Jakab Sebuth Jakób című döntvénytárában (I. köt. 100 resp.) a következő foglaltatik. Kérdés egy özvegy nő (מרת) ügyében, kinek férje 2 héttel ezelőtt a rebellesek háborújában eltűnt és nem tudni, hogy mi történt vele. Most két becsületes ember tanúbizonyságot tesz, hogy körülbelül 10 nappal ezelőtt, midőn Komárom várához közeledtek a hozzájuk kirendelt katonai őrséggel, a távolból egy hegyről látták, hogy 2—3 rebellis ugynevezett kurucz rátámadt egy zsidóra, ez pedig siránkozik és könyörög, hogy vegyék el vagyont, csak életét ne. De ezek nem hederítették rá, s lefejezték. Mi nem vehettük alaposan szemügyre (a zsidót), mert távol volt tőlünk, az őrség pedig vonakodott velünk odamenni, mondván, hogy a kuruczok talán nagy számmal vannak ott stb. — Csaknem bizonyosnak tartom, hogy a következő okmány a héber kútfő kiegészítése. Ennélfogva az eset 1701-ben történt, a meggyilkolt neve Izsák, ki Mózes szolgálójával együtt oda veszett; Izsák nagy-magyar származású volt és Szerdahely felé akart utazni. A főczinkos neve Dékány Benedek, ki 1702-ben báró Ebergényi László híres labancz tábornok seregében szolgált.

Az oklevél hátán a következő olvasható Comiti Ladislao Zichy committitur ut in certos Judaeos Spoliatores et homicidas inquirat, eosque captos puniat et damnifacito satisfactionem impendat.

Leopoldus Dei gratia etc. Reverende Honorabilis et Fidelis Nobis dilecte. Demisse simul et querulose expositum est Matti Nostrae Nomine et in persona Wolffgangi Siment Hebraei, Qualiter his non ita dudum evolutis temporibus idque circa festum S. Michaelis Archangeli, Anno proxime praeterito, dum (frater) cognatus eiusdem exponentis Isaac dictus cum servitore Moise cognominato, ambo quaestus gratia ex oppido tuo Nagy Magyar vocitato Szerdahely versus proficisci volentes, conducto ibidem quodam viae ductore ac Idem viae ductor dictos duos Judaeos deducens in viam securam iisdem monstraturam appromississet, quidam Benedictus Dékány cognominatus nunc sub Regimine Ebergheniano existens, memoratos Judaeos aggressus, habita cum nonnullis complicitibus suis coram declarandis cointelligentia, ambo direpuit interficiendo rebus et mercantiis secum habitis expoliasset mentionato Viae ductore illaeso permanente, imo in fors remunerato existente, uti haec omnia ex quadam Inquisitione per fideles nostros Egregios Stephanum Szentkereszti Judium et Paulum Beddi Juris Assessorem Comitatus Comaromiensis jam antehac

peracta in serie perducenda a ulteriore etiam seria Inquisitione suo modo peragenda uberius elucescent.

Et quia hoc atrox duplex homicidium et simul latrocinium positione etiam legum in publicos Malefactores Magistratus Comitatus impune relinqui nequisset, facientes et conscientes pari poena puniendi venissent, Damnificatis denique Communis Justitia dietatis adaequatam Satisfactionem impendere deberet. Eapropter Tibi harum serie firmiter praecipiendo committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus virtute praefatae Inquisitionis facti complices aut etiam direptae Praedae quoquomodo Particeps prout et praenotatum Viaeductorem velut Jurisdictionis Tuae subiectum ipso facto incaptivare, accurate examinatus et comperta eatenus veritate contra eosdem videlicet procedere, Damnifactorum querulanti Judaeo rebus et mercibus eiusdem ablatis adaequatam Satisfactionem impendere caeteroqui juxta exsequationem Justitiae dictos complices pro demerito ejusvis punire Magistratualique officio tuo debeas. Secus non facturus. Gratia in reliquo etc. Datum in Castro nostro Laxenburgh die 7. Junii 1702.

1702 június No. 15. Az országos levéltár cancelláriai jegyzékében (1702 jan. No. 34) ugyanezen ügyben Komárom megyéhez intézett leiratról is szó van.

A kurucok 1704-ben Rohonczon, Szalónakon és Kismartonban garázdálkodnak a zsidók közt.¹⁾ 1707-ben hadakozik a vak Bottyán János generális a dunántúli vidéken, e hős hadvezérnek, valamint brigadérosának, a kurucz nóták kedvelt alakjának Bezerédy Imre uramnak bravourjait megkeserülte sok zsidó. A kismartoniak Forchtenstein várba menekültek vagy Bécsbe, utóbbi helyen a kurucz háború lezajlásáig maradtak.²⁾ A rohoncziakat anynyira megviselte az említett kurucz betörés, hogy nem voltak képesek tartozásaikat megfizetni. Batthyány Ádám özvegye, a szép Strattmann Eleonora - Magdolna - Orsolya, valamint a Batthyány birtokok többi örökösei megszávnán a rohonczi zsidók keserves állapotát, folyamodtak a királyhoz, hogy adjon a rohonczi zsidóknak 2 évi moratoriumot, a mely idő alatt hitelezőik ne szorongathassák őket. I. József 1706. decz. 13-án teljesíti a kérelmet, tekintetbe vevén, hogy a rohonczi zsidók »variis calamitatum procellis potissimum furente hocce bello intestino agitados«. (Canc. conc. No. 2. 1707. április. A ren-

¹⁾ Ben Chananja VII. évf. 528 ol. Zipser, Die Schicksale der Gemeinde Rechnitz.

²⁾ A Dr. Kaufmann Dávid által közölt kismartoni községi jegyzőkönyvben בית אצ"ר הספית II. évf. 94 ol.

delet herceg Eszterházy Pál nádorhoz, Erdődi Györgyöz stb. szól. Pálffy János horvát bánnak nevét a fogalmazó kitörülte). A magyar községek nagy része ez időtájt bomlófélben volt, amelyet a kuruczoktól való rettegés okozott.¹⁾

A vakhir is, hogy a kurucz tábor közeledik, a zsidók közt oly félelmet támasztott, hogy eszeveszetten elfutottak lakhelyükről.²⁾ A háború kezdetén Holicshól és Sassinból a Czoborok birtokán lakó zsidók közül néhányan a morvaországi Gödingbe menekültek, hátrahagyván a kuruczok által felkoncizolt hozzátartozóikat. Kettejüket Szakoleczán az özvegy Czoborné fogságba vetette. Mednyánszky uram írásban felszólította Czobornét, hogy bocsássa őket szabadon, de a felelet erre az volt hogy még keményebben őriztette azokat. (majori adhuc et rigorosiori aresto, compedum utpute affixione).³⁾

A kurucz háborúk miatt nagy oka volt a panaszsra Bürgl Sámuel budai zsidónak, kiről a budai zsidók 1746-iki kiűzetésének tárgyalásakor bővebben fogok megemlékezni. Öttingeni Farkas főúr, Lipót császár követe a török udvarnál, Törökországból való hazatérésén kíséretével érintette Pest vármegyét is, melynek 112 mérő zabot kellett volna a főurnak átszolgáltatni. Pest vármegye helyett az említett Bürgl adta a kívánt zabot, melynek gyors visszafizetését természetben vagy a megfelelő értékben az akkori alispán megígérte neki. Az ígéretet az alispán és a megye Bürgl gyakori sürgetésére sem váltotta be. Ezért 1708. márczius 12-én a király megint a megyét, hogy fizessen, de a megye nem hajt a figyelmeztetésre. Bürgl ezalatt Bécsben él, vagyona fogytán van, mivel a háborús időkben szerfölött megkárosodott »interim autem — így szól III. Károly király 1712-iki leirata⁴⁾ — in praefato Regno Ntro Hungariae perniciosus Tumultibus, non ita pridem consopitis, non contemnendi, valoris damna perperum fuisse, totoque praefatorum Tumultuum tempore, hic Viennae magnis Sumptibus, post universarum rerum suarum jacturam subsistere debuisset jamque plane vivendi

¹⁾ U. i. א"ה ב"ל ירוק ולנוס תמיד מקול עלה נדף.

²⁾ U. i.

³⁾ Canc. conc. No. 19. 1708. máj.

⁴⁾ Cancell. conc. No. 40., 1712. november. Ugyanitt szó van az 1708-iki leiratról.

modis destitutum esse informamur». 1712. november 28-án III. Károly keményen megintja a megyét, hogy fizessen; valjon használták-e a királyi szavak, arról a pestmegyei levéltár adhatna felvilágosítást.

Budapest.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.

(1851—1855.)

III. Fischer Gottlieb elnökségétől Krausz Henrik elnökségéig.

1. Fischer Gottlieb viszálykodása Dr. Zipser rabbival.

Fischer Gottlieb, mint említettük a világhírű talmudtudós, Szófer Mózes pozsonyi rabbinak (szül. 1762. meghalt 1839.) volt tanítványa, ki a szigorú conservatismusnak volt egyik erős oszlopa.

A reform szellem már a 40-es években egyre nagyobb bátorsággal kezdett a községekben föllépni. Különösen nagy zajt ütöttek a pápai események, a hol a reformerek pártjának a praefectus, Eszterházy Károly gróf segítségével sikerült az akkor N.-Kanizsán működő Löw Lipótot a rabbi-székre emelni (1846.). Az elkeseredett harcz, mely a szomszédmegyében a haladás barátai és ellenzői közt folyt, fölélesztette a harcz tüzét a székesfehérvári községben is és bátorságot adott különösen Fischer Gottliebnek, hogy az oppositio zászlaját kitűzze. Itt ugyan kisebbségben voltak a bevett szokások védői, de biztak ügyes vezérökben és nem csalatkoztak. Fischer jómódu nagykereskedő volt, független ember és annál nagyobb az ő befolyása. Az orthodoxok különösen 1850-ben kezdtek ország-szerte mozgolódni, a midőn az abszolút kormány (február 6.) fölhevítte a kerületi biztosokat, hogy közigazgatási területükön zsidó bizalmi-férfiaktól véleményt kérjenek a zsidók iskolai és egyházi ügyeiről.

A kormány ugyanis foglalkozott ezen ügyek szervezésével és fölvilágosítást kért többek közt a létező »szektákról«.

Az orthodox bizalmi-férfiak közt a legelső helyet foglalta el Eisenstädter Mayer ungvári rabbi. Javaslatai közül különös érdeklődéssel bírnak a következők: Ott, hol a zsidó lakosság száma csekély, ajánlja a közös iskolát.

De ott is, a hol zsidó iskolák fölállítandók lesznek, azokból a vallástanítás ki legyen zárva és a szülőkre, a magán-oktatásra bízva.

Határozottan ellene van a hittani könyvek használatának, mert ilyen könyvek írása csak tág tért nyitna egyesek újítási hajlamának és idegen nézeteik becsempészésének. Javasolja továbbá, hogy zsidó iskolákban is lehetőleg keresztény tanítók alkalmazzassanak, mert ezektől kevésbé kell félni a tanulók vallásos szellemét.

A jámbor rabbi ezen bizalmatlansága saját felekezetének tanítói iránt, ezeknek mindenestre csak becsületeikre válik.

A nézet mindenkép eredeti és teljesen elütő gondolkodásra vall más vallások konzervatív képviselőitől még napjainkban is.

Miután a szakvélemények beérkeztek volt, a kormány egy bizalmi bizottságot hívott meg Budára, mely a következő tagokból állott: négy rabbiból és pedig: Schwab (Pest), Freyer (Győr), Löw (Szeged) és Zipser (Székesfehérvár).

A három világi férfiú volt: Kassowitz, dr. Löblin iskola-tanácsos, dr. Schwimmer és később Barnay, a pesti község titkárja is behivatott.

A beérkezett ügydarabok közt, melyek a bizottság elé terjesztettek, mondja Löw, (Zur neueren Gesch. d. J. in Ungarn 224. l.) több orthodox községnek valósággal denunciáló beadványa is volt a pesti község ellen, a melynek szellemi szerzője gyanánt a hirhedt bécsi Deutsch Ignác tartatott, a ki a magyar orthodoxiát eszközül használta föl reactionárius üzemleiben.

Ezen események elég magyarázatul szolgálnak Fischer Gottlieb zászlóbontásának Fehérváron 1851-ben, a mely évben ő állott a község élén.

Fischer egyévi működése alatt épen nem tudott céljaival előre haladni. Fegyvertársa volt az előljárárságban Schlesinger Lázár és sógora Goldschmied Ignác az iskolaszékekben, kit az előljárárság a rabbi megsértése miatt egy ízben megbírságot.

Ugyanazon közgyűlésen, mindjárt az év elején az előljárárság megbízást adatott magának az alapszabályok megváltoztatására, továbbá egy új tanterv behozatalára.

A reactio tehát reményteljesen megindult és diadalmaskodni látszott, nem csekély bánatára Zipsernek, ki eddigi eredményeit veszélyeztetve látta.

Legelőször is az iskola felforgatása került sorra, mely a kezdeményezőknek nem sok féltérésükbe került, mert az új tantervet a morvaországi főrabbi küldte meg nekik. A közgyűlés már beleegyezett, hogy az elnök közbejöttével az iskolabizottság tegyen javaslatot a beérkezett tanterv iránt és a község többsége döntsön végérvényesen. De az iskolaszék óvást emelt ezen határozat ellen és egyedül magát tartotta illetékesnek az oktatás kérdésében. Az így felmerült differencia elintézésére fölhivatott a szomszéd Várpalota tekintélyes rabbija, Singer Peszach, a ki teljes tárgyilagossággal kimondta, hogy az igazság az iskolaszék részén van és az előljárásságra csak az iskola pénzügyi kezelése tartozik. Így hiusult meg az egyik támadás és minden a régiben maradt.

Nem volt nagyobb szerencséje Fischernek másik kísérletével sem az alapszabályokat illetőleg.

Csak szerény 4 indítvánnyal lépett elő az év végével, de azok is megbuktak. Csak a két lényegesebbet említjük föl. Fischer azt kívánta volna, hogy az alapszabályok 27. szakasza törültesse el, és engedtesse meg a magánistentisztelet tartása olyanoknak, kik távol laknak a templomtól. A község átlátta ennek támadható káros következményeit és megtagadta azon okadatolással, hogy ostromállapot lévén, a külön gyülekezésre hatósági engedély kell.

Egyelőre tehát a separatió, a melyre Fischer bizonyára célzott, lehetetlenné volt téve.

Sokkal mérgesebb természetű volt még azon indítvány, hogy a rabbi mellé egy dáján (segéd-rabbi) alkalmaztassék, a ki a vallásos gyakorlatban felmerülő kérdéseket intézze el.

Ez támadás volt Zipser vallási megbízhatóságára és egyszerűen elvetetett.

Igy telt le Fischer elnöki működése minden komolyabb következmény nélkül.

De az 1851. év, mely Zipsernek annyi bosszúságot és lelki bánatot okozhatott, örömet is hozott számára.

Az angol parlamentben ekkor tárgyalták a zsidók

emancipációjának kérdését, és két honatya ezen alkalomból a zsidó vallást, különösen a talmudot illeték gyalázásokkal.

Zipser erre egy hosszabb cikksorozatot közölt a »The Jewish Chronicle« cz. folyóiratban, a melyben Máté evangéliumának »hegyi prédikációjához« kimutatja a párhuzamos helyeket a talmudban. A dolgozat oly feltűnést keltett keresztény körökben, hogy a londoni izr. község különlenyomatát a parlamenti tagok közt szétosztatta és így Z. jelentékenyen hozzájárult angol hitrokonainak egyenjogusításához.

De csakhamar újra elborul az ég a tudós férfiú felett, mert neje buskomorságba esik és házi boldogsága föl van múlva. (Reich, Zipser életrajza.)

Pedig csak ezután lett volna szüksége egy vigasztaló és bátorító lélekre a megújuló harcokban, melyeknek szerzője ki lehetett volna más mint Fischer Gottlieb. Ő emelt panaszt ellene a boskovitz-i és pozsonyi rabbiknál és rávette ezeket, hogy elítélő véleményeket tudassák a székesfehérvári község előljárásságával. Ez meghívatta Fischert és intette, hogy gyűlölködésével a rabbi ellen hagyjon föl, a mit — a jegyzőkönyv szerint meg is ígért; egyuttal meghagyott neki, hogy istentiszteletet házában ne tartson.

De nem sokára a viszály Zipser és Fischer közt újra kitört oly módon, hogy abba a község nem avatkozhatott.

Zipser 1852. őszén egy válást foganatosított, a melynél a háromtagu collegiumot ő s testvére s egy harmadik képezte. Ez ellenkezett a bevett régi szokással, hogy a collegiumi tagok egymással rokonságban ne legyenek. Zipser, ezen eljárásával ellenkezésbe helyezkedett nem ugyan a »sulchán-áruch«-chal, melyben a bevett szokásnak vajmi kevés nyomát találjuk, de a nagy tekintélyű Landau Ezechiél prágai rabbival (megh. 1793.), a ki hasonló esetben ugy döntött, hogy a válás újra megejtendő (Responsumok 2. sorozat 114.)

Fischer ennek alapján a Zipser által eszközölt válást érvénytelenek hirdette és a dolog oly feltűnést keltett, hogy Zipser reputációja érdekében szükségesnek találta eljárását nyilvánosan igazolni. E végből megírta »Mé hassilach« című iratát, a melyben Landaut megezáfolja és rendkívüli tu-

dását a talmudban is bizonyítja. Zípszer álláspontján Landauval szemben van Szófer Mózes is később megjelent responsumaiban (Orach Chajim 51.), csak hogy ő más indokolással védelmére kel a szokásnak. Ugyancsak tőle tudjuk meg azt is, hogy egy triesti rabbi 1835-ben már úgy járt el mint Zípszer s nevetségessé találta, hogy a válási collegiumban a rokonságot akadálynak tekinték.

Fischer sem maradhatott adós a válaszzsal és 1855-ben megjelent »Delaszajim ubriach« (»ajtó és zár« l. M. V. K. 3.5.), melyben Zipsert mint veszedelmes ujitót igyekszik feltüntetni. Az irat késedelmét azzal igazolja szerzője, hogy előbb több rabbinak kellett megküldeni átvizsgálás végett, de időközben meg is halt az elvált asszony s így nem volt sietős az ügy eldöntése. Fischernek az approbációt megadták: Perls Izsák Mózes (Bonyhád); Frieden P. L. (Komárom); Kvets Salamon (Leipnik), Pollák Ch. József (Trebits) és Platsek Ábrahám boskovitzi és országos rabbi.

De ezek közül csak a komáromi rabbi tartotta a kifogást oly lényegesnek, hogy a válás miatta megismétlendő.

Fischer a bevezetésben hivatkozik Zípszernek szakvéleményére, melyet a pápai haladók felhívására megadott és a mely nyomtatásban megjelent: Bécs 1847. »Zulässigkeit und Dringlichkeit der Synagogenreformen« cz. gyűjteményben.

Ott Z. úgy nyilatkozott, hogy az áldozatokat azért helyettesítette a »nagy zsinagóga« imákkal, mert nem egyeztek meg többé a korszellemmel. A rabbinikus tilalmakról és szokásokról pedig azt mondja, hogy azok megszüntetése foglalkoztatja most az egész zsidóságot.

Az ítélet már e szerint Z. felett előre ki van mondva és képzelhetjük minő hang vonul át az utána következő értekezésén. Zípszer minden esetre fegyvert szolgáltatott ellenfele kezébe, a midőn nem elég fontos okok miatt, tultette magát egy régi szokáson, pusztán okoskodásában bizva.

(Az egész kérdésre v. össze Löw, Nachgelassene Schr. III. 219. s. köv. l.)

Székesfehérvár.

DR. STEINHERZ JAKAB.

PALESZTINA GAZDASÁGI HANYATLÁSÁNAK FŐKÁRÓL A HAGYOMÁNY KORÁBAN.

Általánosan ismert tény, hogy a rómaiak a meghódított tartományokat kiszípolozták. Az állami adók állandó panaszt képeznek a midrásokban. A meghódítottak a legkülönbébb címek alatt zsaroltattak. A közszolgáltatások oly magasak voltak, hogy a palesztinai köznép, a mely kétségtelenül jámbor volt, a hagyomány tudósainak panasza daczára, nem volt képes a vallás parancsolta adományokat kiszolgáltatni. A tizedeket a nép azért nem fizette, mert arra képes nem volt. Már Palesztina önállósága idejében, midőn a vallásos törvény által előírt adományokon kívül más állami adó általában nem létezett, sem volt a nép képes a »24 papi adományt« és egyéb kötelező adakozások terhére elviselni, annál kevésbé a római uralom alatt, midőn mindezekhez még az állam és tisztviselőinek százféle adója járult.

A római rendes gazdálkodás — a rendkívülitől, a mely a felkelések után beállott, eltekintve — a szentföldnek közigazdasági tekintetben gyógyíthatatlan sebeket ütött. Az ország az adók terhe alatt mindinkább elszegényedett. Hogy a szegénység milyen fokot ért el, azt néhány példával illusztrálhatjuk a palesztinai talmudból. A szegénynek nincs az »érub«-hoz szükséges darab kenyere (j. Erubin 22 a 27.). Samuel bar Nachman azt mondotta: »A régiek szántottak, vetettek, gyomláltak, arattak, kéveket kötöttek, nyomtattak, lapátoltak, rostáltak, öröltek, szétlaktak, gyurtak, léstát szaggattak és sütöttek, nekünk pedig nincs mit enni« (j. Sekálim 48 c lent.)

Midőn egy híres szónok, R. Szimlai, azt prédikálta, hogy szombatra külön ruha kell, az egész község elkezdett sirni, hogy nekik csak egy ruhájuk van (Péa 21 b 3). A megsíratott ruha pedig rendesen egy vászon köpenyegből állott. Rabbi Jóchanan megengedte, hogy azok, a kiknek csak egy ingük van, azt a félünnekor kimoshassák (Móed Katan 82 a). Az embereknek nem szokott két szandáljuk lenni (Sabbat 8 a 17). Csak a gazdagok feleségei alszanak vánkoson (Kethubót 30 b 16, sor alulról).

E néhány idézet a palesztinai zsidók szegénységének

fokát is kellően világítja meg, mert a szegénységet magát a talmud többször konstatálja és dicséri, mint Izraelhez illőt. E nagy és általános elszegényedésnek részben oka és részben okozata a földbirtoknak idegen kézre kerülése. Kétségtelen, hogy a rómaiak a földbirtok egy részét konfiskáció útján ragadták magukhoz; de ez a körülmény nem magyarázná meg azt a tényt, hogy az egész ország területének a fele volt a nem zsidók kezében (vita Demai 22 c 2). E birtokváltozás csak a rendszeres állami zsákmányolás által beállott szegénységből érthető meg.

Ez az állami rablógazdálkodás lassanként a gazdaságban is éreztette hatását. Eltűnődezt a marhaállomány, úgy hogy a hagyomány korszakában Palesztinában a földműveléshez szükséges munkát nem *ökrökkel végezték, hanem tehenekkel*. A szegény gazdaságokban ez az egész világon úgy szokott történni, hogy a tehenet, a melynek tejére szükség van, igavonónak is használják. A hagyomány nem is beszél más igavonó állatról, mint tehénről, ez egészen természetesnek látszik előtte. A számos hely közül csak néhányra utalok: misna Bába M. 2, 11, 6, 5 j. Peszáhim 27 d. 19; j. Moéd K. 81 b; Kiddusin 61 a, 62 c; Szanhedrin 28 a 27. A földművelésre a tehenet és a szállításra a szamarat használják, a miről szintén számos helyből győződhetünk meg (pl. Bába M. 6, 4 és 6 misna). De tehene sem volt mindenkinek, sőt nagyon kevésnek, úgy hogy a mezei munkát bérelt vagy kölcsönvett tehenekkel volt kénytelen végezni. Innen érthetjük meg a misna törvényeit a bérelt és kölcsönvett tehenekről (Bába M. 6, 5; 8, 1 3). A szegénység oly nagy volt, hogy némely gazda éjjel végezte a saját munkáját és nappal tehenét vagy magában vagy magával együtt bérbe adta. Ez okból mondja a barajtha: Nem szabad éjjel szántani a tehénnel és más nap bérbe adni (j. Demai 26 b 23). Minthogy a munkást a gazda látta el, az is előfordult, hogy a munkás előzőleg kiéhezettte magát. Ezt is megtiltották, mert a kiéhezett ember kevesebbet dolgozik. Ugyanezen okból nem volt szabad a munkába állónak előző éjjel saját munkáját végezni (i. h.). Nem csoda, hogy a »tejjel-mézzel folyó ország« a munkaerő hiánya miatt néhány század alatt elpusztult. Az amórák e pusztulást észrevették, de az okát nem igen tudták és azt állítják, hogy

»megváltozott a világ« azaz a természet (j. Szóta 24 b s más helyeken).

Nem érdektelen egy kis összehasonlítás e tekintben a biblia és a hagyomány korszakai között. A szentírásban a שר (ökör) szó közel 80-szor fordul elő, a שר (tehen) összesen 26-szor. A hol mezei munkáról van szó, mindig שר említetik (pl. Deut. 22, 10, 25, 4). A munkaszünetelésnél szintén az ökör (és szamar) említetik (pl. Exodus 23, 12 stb.) A tehen ellenben a mezei munkával összefüggésben nem nevezetik. (Numeri 12, 2 és I Sám. 6, 7 nem tartozik ide.) A hagyomány irodalmában ellenben éppen a megfordított arányt találjuk. A fentemlített helyeken kívül még számos izben van szó a szántó tehénről, de nem az ökrökről. Nem is emlékszem ilyen helyekre, kivéve a bibliai törvények magyarázatánál, a melyek tehát a tényleges állapotokról a hagyomány korszakában nem tehetnek tanúságot.

A hiányosan művelt föld éppúgy elpusztul idővel, mint a rosszul táplált test és éppúgy elveszti termékenységét, mint a test erejét. Nem csoda tehát, hogy Palesztina, melynek termőképességét a szentírás honszeretetből eredő tulzással Egyiptom fölé helyezi (Deut. 11, 10), a római rabló kormányzás alatt pusztasággá vált. Az anyagilag tönkretett lakosság meg lett fosztva a földműveléshez szükséges munkaerőtől és ennek természetes következménye a termő föld elpusztulása volt. Bátran állíthatjuk tehát, hogy Palesztina elpusztulásának in ultima analysi a rómaiak voltak az okozói.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

A BIBLIAI HANGJELEZÉS MAGYARÁZATI ELEME.

(Dr. Ackermann A., Das hermeneutische Element der biblischen Accentuation. Berlin 1893.)

A bibliai hangjelek jelentése és célja azon buzgalom daczára, a mely az újabb időben hosszú pauza után ismét az accentuáció felé fordul, még mindig nincs minden kétséget kizáró világossággal felderítve. Heidenheim, Baer és Luzzatto idevágó mély kutatásai után is sok mindenféle kérdés marad még hátra, a melyek megoldásra várnak, ámbár egyik-másik a legújabb időben a végleges megoldáshoz jelentékenyen közelebb vitetett. Örömmel kell tehát minden újabb kísérletet üdvözölni, a mely a bibliai tudományok ezen ágának van szentelve. Egyáltalában kíváncsi volna, ha a szentírás kritikai feldolgozására továbbon pazarolt szellemi erőnek legalább egy töredéke a bibliai szöveg és exegézis története felé fordulna, mert e téren még sok a teendő és a beható fáradozás rendszeren nem marad meddő.

E szempontból az előttünk fekvő művet hálásan fogadjuk, ámbátor ujat vagy eddig ismeretlen tényeket nem igen nyújt. Az egész inkább csak összefoglalás, felsorolása annak, amit az accentuációról a legrégibb időtől a jelenkorig állítottak. Nem teljes története az accentuáció keletkezésének és a felderítése körül kifejtett fáradozásoknak, hanem csak a főbb momentumok kidomborítása. A szerző olvasmányai alapján sok mindenfélét összeállított, de teljességre nem törekedett és nem is tart igényt.

A mű az egész anyagot hat fejezetben tárgyalja. Az általános bevezetés után szól a szerző a *hangjelek történetéről*

és jelentéséről. A második fejezet a *talmud és midrásnak* van szentelve. Egy helyre nézve a szerző itt önállóságra is törekszik, de csak részben.

Ezután külön-külön fejezetekben tárgyaltnak: *Szaadja Gáon, Rasi és iskolája és Ábrahám Ibn Ezra*. Az utóbbinak következtetlenséget lobbant szemére a szerző, a mennyiben a hangjeleket nagy fontosságúnak jelenti ki és mégis sürűn polemizál ellenük, máskülönb pedig alig hivatkozik rájuk. Ez a szemrehányás, nézetünk szerint, nincs kellően motiválva, mert Ibn Ezra hallgatólag is felhasználhatja az accentusokat mint exegétikai segédeszközt és természetesen csak ott kell rájuk hivatkoznia, a hol nem ért velük egyet. Hogy a szellemes spanyol exegéta csipős megjegyzéseket is tesz, nem feltűnő, mert ez természetéhez tartozott. Az utolsó fejezet az ujkor ez irányu törekvéseit és kutatásait ismerteti. A legbővebben S. D. Luzzatto ide tartozói buvárlatai adatnak elő. Teljességet itt sem találunk.

Már az elmondott tartalomból is kitűnik, hogy a szerző műve érdekes. Ha nem is önnálló, mégis világos képet nyújt a témáról. A hangjeleknek csak egyik oldalát, az exegétikai jelentőséget, mutatja be és a szentírás magyarázatokból vett példákkal illusztrálja azt. Ezek a példák jó részt jellemzők az illető exegéták felfogására és igen tanulságosak. Első tájékoztatásra az előttünk fekvő mű mindenesetre alkalmas ezen anyag történetére és részben jelentésére nézve is. E célból ajánlhatjuk is.

Rövid ismertetésünket, melynek főcélja a műre figyelemmé tenni, a szerző által mások után elfogadott főeredmény közlésével zárjuk be. E szerint a hangjeleknek eredetileg pusztán exegétikai jelentőségük volt; a zenei érték másodlagos. A főcél az »usus hermeneuticus« volt, a melyből az »usus musicus« önmagától folyt. A bizonyítás, a melyet szerző művének befejező részében megkísérel, nem bir ugyan kényszerítő erővel, de figyelemre méltó. Ezek a bizonyítékok részben a hangjelek jelentéseiből, részben pedig a hangjelek felfogásából a régi exegétáknál vették. Hogy az utóbbi argumentum nagyon gyöngye, nem szorul bővebb megokolásra. Mindamellett a legnagyobb valószínűséggel bir azon nézet, hogy a hangjelek eredetileg a szöveg értelmi felosztására szolgáltak.

A mennyiben az értelem szerinti olvasás bizonyos hangsúlyozással, nyelvi melódiával jár, a jelek zenei értékkel is bírtak, habár ezt ma már nem ismerjük pontosan.

Budapest.

B. L.

SZÁZADUNK ELSŐ FELEBŐL.

Adalék Dr. Bacher Vilmos művéhez.

3 és 453. Előbb mühringeni, később lengnauai rabbi. Az utóbbi szerint olvasandó a héber név.

63. Fia: József, kiadta Juda Löb odera-frankfurti rabbi של איתן művét.

94. A מסד נאמן végén közlöttekéből kitűnik, hogy ez Wahrmann Dávid József a későbbi nagyváradi rabbi.

295. Fiorenzolari rabbi is volt, a צאת דוד szerzője.

373. Ily nevű dájján élt Tatán a század első évtizedében.

Végül Weisz Miksa urnak észrevételeire (decemberi füzet) akarok néhány megjegyzést tenni. Hogy a »Ság« nevet nemcsak magánjellegű iratokban, hanem hivatalos, nyilvános alkalmakkor is használta, erről meggyőződhetik Weisz ur az illetőnek a kongresszus előtt irt német röpiratából, a hol szintén Ábrahám Schag-nak írja nevét. Weisz ur azt hiszi, hogy a rabbi egy évben nem viselhet hivatalt két vagy három helyen. Hirsch Charif alig érkezett Bonyhádról Ungvárra, már is Ó-Budára készülődött. Ezt Weisz ur megelleheti Dr. Bacher Vilmos urnak általam »többször forgatott« könyvében (14 ol. 54 jegy.) A Zemach Zedek XVII. századbéli responzum-gyűjteményben pedig oly furfangos rabbi említettik, a ki új községében csak addig maradt, a míg az installatio alkalmával küldött ajándékokat zsebre rakta, aztán más községbe zónázott, hogy ott is tönje a papzsákok.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

ORSZÁGVILÁG.

ZSIDÓ HALOTTAK.

Időről időre az év zárultával hiányokra, szakadásra téved pillantásunk, mik egy-egy zsidó nagyság kidőltevel szellemi éltünk műhelyében támadnak. A közelmúltat áthozzuk a jelenbe, e beszámolás fájó emlékezet; elmondja, hogy mint árval el a zsidó tudás egy-egy ága hivatott dolgos kezű munkások elhalála által, kiknek működését közaldásként élvezé a zsidóság.

A zsidó tudás nem ismer népi tagoltságot; zsidó tudás terjesztése: ez a mi jelenünk, az össz-zsidóság életműködése. Nincs külső jólét, nemzeti hatalom, állami erősség; de van szellemi kincsházunk, örök történetünk, hatalmas multunk; e mult iránti érdek, s annak művelése. E mult él; megüli a jelent is, s átvonul a jövőbe. Multunk tükrében Izrael örökkevalósága tűnik szemünkbe, midőn élénk tartják az arra rendelt mesterek.

Zsidó tudományt nem kell már teremteni, inkább bemutatni; így a mult irodalmán épül föl a jelené. Történetet nem kell csinálnunk, inkább megismertetni. A felkavart idők tartalmukkal felénk áramlanak, mely tartalom kiválasztott férfiak elméjén átszűrődve hamisítatlan gyöngyszemekké tisztul; történetünk, irodalmunk, tudományunk egy-egy felaprózott korszakát ismerjük fel bennük, körünkben érezzük nemcsak a mult, de a hagyomány, az ősi vallás szellemét is, mint létünk örök mozgató erejét. Idehallszik hozzánk az isteni törvény, a kiválasztott férfiak lelke felfogja a hagyomány parancsát és hirdetik népünknek a vallás ígét.

A történetíró öntudatunk táplálja, a vallás művelője pedig a zsidó érzést; növeli szívével, növeli eszével mint lelkész

és tudós; mert a szentírás, a talmud irodalma rendszeres tudomány. Mások ismét a jelenért buzognak; hogy szóval és tettel a zsidóság társadalmi helyzetét előbbre vigyék. Van, ki a jövő érdekében áldoz, s minden erejével törekszik az ifjúságot zsidóvá nevelni.

E szent munkaágak mindegyike panaszra indít, mindenütt veszteség. Izraél gyászol; mert egy fénytörő elme az összzsidóság lelkébe árasztja sugárit. Izraél talajából felsarjadó tudós szellem közkinccs, mindnyájunkat táplál s vezérel a célhoz; hogy mind közelebb hozza a zsidó művelődés még részben ködburkolta ígért földjét. A köd lassan elszáll, tisztul a láthatár, mind tágabb területet világít meg a fűrkésző szellem.

Cassel Dávidnak buvár elméje, elméjének világító ereje messze kikémlelte e földet és nem pusztá benyomással, sejtelmekkel került vissza onnan, hanem megrakodva kincscsel, örök igazsággal, Izraél története köréből szedve azt. Éltének két csúcspontja e két szám 1818—1893; e közé van ékelve halhatatlansága, mert ő sok hasznosat alkotott.

Született Glogauban, Munk S., Sachs M. és más tudósok földjén. Itt kezdte gymnasiumi tanulmányait; 1835-ben a boroszlói s berlini egyetemre ment és 1842. a doktori czímet kapta. Ez idő alatt a héber tudományokban is nagy jártaságra tévén szert, Rabbi Josef Ettinger és Frankl Zakariás 1843. rabbivá avatták. Inkább a tanítói hivatást öhajta. 1846—79-ig a Nauen-féle intézet élén állott. Majd a berlini zsidó tanítóképzőbe jutott héber nyelvet s történetet tanítva. Az ifjúságnak lelkét tiszta hittel tölté el, midőn szombatonként maga köré gyűjté, hogy szájából nyerjék a vallásos épülést és beszédeit kiadta *Sabbat-Stunden* cz. alatt. Berlin 1868. 1872-től fogva a berlini (Lehranstalt für d. Wissenschaft des Judenthums) rabbi-szemmináriumban működött előadva héber nyelvet s irodalomtörténetet. *Cassel Dávid* tökéletes ember volt; a becsület s erény méltánylásában nem ismert felekezeti, népi különbségeket. Lelkes zsidó volt; az ész csak edzette a szívet, a tudós nem ölte meg a zsidót. Konzervatív irányát jellemzi külső szereplese. Ennek megértéséhez szükséges egy rövid visszapillantás. A porosz kormány 1812 márcz. 12-én rendeletet adott ki, mely a zsidóknak

teljes jogegyenlőséget juttatott az állami és társadalmi életben; csak községi életüket szervezni felejté el a porosz kormány. Nagy mulasztás volt ez. Mély szakadások támadtak a zsidóság körében; a tulzó reformerek, a vakoskodó maradiak és a józan haladók táborai. Jakob Herz Beer, Israel Jakobsohn, Dávid Friedländer voltak a tulzók vezérei. Ezek eszméik hirdetésére templomokat teremtettek. Szónokaik voltak Auerbach, Kley, Günzburg és Holdheim. Céljukat szolgálta tudományos eszközökkel Kultur-Verein-juk. Kitört ellenük a konzervatív Izrael, maga *Cassel Dávid* is iratában »Woher und Wohin? Zur Verständigung über jüdische Reform-Bestrebungen« Berlin 1845. Kimutatni iparkodott, hogy ez »Aufklärsták« vallásrontók, mozgatója leginkább az »Emancipationssucht.« Határozottan zsidóellenes volt e reformerek munkája. Vasárnapot ünnepelni, az imákat megtizedelni, kitörülni belőlük minden Czizjon-motivumot, németnyelvűvé tenni a liturgiát: Kárhözatos elvek voltak ezek mind. Ám a hithűségnek buzgósága csakhamar tulbuzgósággá fajult és a berlini község rabbiját is Michael Sachsot üldözőbe vette. Pedig tisztán a vallás érdekében vitt keresztül némely módosítást, hogy az áhitatot emelje s az elárvult templomokat megtöltse hívőkkel. Így eltörülte a j'kum purkont, a jeles szombatok piutjait, ugyszintén az ünnepekeit, de meghagyta a harmat-imát peszachkor, a sabuóti azharah-kat, a szukkoth hósanótjait és az eső-imát. Behozta, hogy a király-fohász német nyelven mondassék, hogy a haftarat csakis a kántor, vagy más községi tisztviselő olvashassa stb. Midőn a hazug fanatismus Sachsot indokolt és jogos reformjaiért ki akarta átkozni, *Cassel* volt az, ki e másik, nem kevésbé veszedelmes szélsőség ellen sikra szállt hogy Sachsot és az egész irányt megvédje iratában »Die Cultusfrage in der jüdischen Gemeinde von Berlin beleuchtet von Dr. D. Cassel.« Berlin 1856.

Igy kényszeríté Casselt hitsorsosainak torzsalkodása a nyilvános szerepre. De, hogy nem volt szobatudós Cassel, megmutatta, midőn Virchow berlini professor tudós izű, de valójában anitszemita becsmérleseit czáfolta. Virchow egy dolgozatában azt állítja, hogy a zsidóknál a kórházügy s betegápolás sosem képezett társadalmi erényt. Erre felelt Cassel »Offener Brief eines Juden an Prof. dr. Virchow«

Berlin 1869. Kimutatta, hogy Virchow fölfedezése — »jóakaratu« tévedés, hiába hivatkozott a Kronika könyvére. Ép e képzelt támasz czáfolja Virchovot, mert II. Kir. 15:5 és II. Krón. 26. 21. jelzi a belpoklosok számára épült kórház létezését. De hisz a többi őskori népek is csak ily czélt szolgáló ápolóhelyet ismertek; a középkorban pedig a beteg gondozása közügy volt, az emberszeretet sugallta kötelesség, melyet mindenki a maga részéről hiven teljesített. 1750. Berlin városában zsidók építették az első kórházat.

Tudományos műveiben kísért néha egy-egy tévedés, de a maga egészükben tudományos becszel bírnak és tanulságosak. Tartalmuk áttetsző, nyelvük élvezetes, fárasztó reflexióktól mentes s így a fejét törni nem szerető olvasó is kedvvel foghat hozzájuk. A historikus főkélléke megvan benne: pártatlanság a tények előadásában. Nem füllent se a nemzeti szegény, vagy dicsőség, se az idegen érdemének, bűnének megfestésében. Jóhiszemű tévedés találkozok könyvében, de nem szándékos ferdítés.

Első műve »*Leitfaden für den Unterricht in der jüdischen Geschichte und Literatur*« Berlin 1868. Nyolcz fejezetet át az őstörténetet tárgyalja a világ teremtésétől a babyloni exiliumig. Azután két részben történetünk további folyamát egész napjainkig. 1) A zsidók idegen uralom alatt. 2) A hasmoneusok és Heródes háza. A második főág hat csoportra oszlik. 1) A zsidók a római birodalomban ennek bukásaig. 2) A zsidók az új-perzsa birodalomban. 3) A zsidók arab uralom alatt Ázsiában és Afrikában. 4) A zsidók Európában a középkor végeig. 5) új kor. 6) legujabb kor Mendelssohntól egész a jelenig. A mű végén külön szakaszban tárgyalja Palesztina föld- és néprajzi viszonyait, fekvését, környezetét, őslakói történetét. E munkája nagy kedveltségnek örvendett mindenfelé, (eddig hat kiadást ért el s más nyelvre is fordították) mely körülmény Casselt további munkásságra serkenté; újabb történeti könyvet irt »*Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur*« Leipzig 1879. Terjed a babyloni exiliumtól napjainkig. Mig az előbbi könnyed szerkezetű iskolakönyv tanulók számára, addig ez szélesebb körű, többet felölél ellátva magyarázó jegyzetekkel, forrástanulmányokkal. 1872. jelent meg tőle »*Geschichte der jüd. Literatur. Erste*

Abtheilung. Die bibl. Literatur. Erster Abschnitt. Die poetische Literatur.« A szentírás tartalmát négy elemre osztja 1) költői, 2) prófétai 3) törvényi, 4) történetire. A költői megint négyféle. 1) természetet éneklő, 2) nemzeti, 3) törvényi, 4) oktató. Másik iratában a prófétai irodalmat fejtegeti. Emlitendő munkája még »*Plan für die Encyclopädie der jüd. Wissenschaft*« Krotoschin 1846, melyet Steinschneiderrel együtt szerkesztett: fontos bibliografia. Készített Cassel egy héber-német szótárt is. Lefordította az apokryphákat, mely dolgozatát Zunz kívánságára bocsátotta közre 1864. Irt József Káróról megvédve őt Graetz támadása ellen azt vallva, hogy József Káro nem lehetett sötét elme, mely mystikus babonákban tévelyeg s így a נבד מניסים nem tőle ered. Cassel szerzője sok német s héber dalnak.

Ilyen gyűjtemény »*Gesänge bei dem Festmahl zu Ehren des Rabbinats-Assessors Herrn E. Rosenstein, am Mittwoch, den 10. Januar 1866.*

Számos kisebb dolgozatot birunk tőle különféle gyűjteményekben. Így a חק היים istenes életszabályok minden jámbor zsidó számára. Vagy a Rubinsteinnal együtt kiadott héber könyvjegyzéke részint héber, részint latin nyelven. A Zunz-féle Jubelschriftben értekezett Abrahám Jarchi רמב"ם-járól. Ugyan csak ő adta ki Juda Aséri responsumait is, kiadott nagyon sok responsum-gyűjteményt תשובות נאמנים קדמונים Továbbá Izsák Izraeli Jeszód-Olamját, Azarja de Rossi Meor-Énajimját, Juda Halévi Kuzari-ját németre fordítva és kommentárral ellátva. Ilyen kiadványa még Dávid Conforténak Koré-Hadorót-ja, melyhez bevezetésül megirta a szerző életrajzát. Becses dolgozata még »*Grammatik d. hebräischen Sprache von H. Arnheim herausgegeben von D. Cassel*« 1872. Igen sok értékes. felolvasást birunk Casseltól; legutolsó dolgozata is ez volt: »*Issachar und Zebulon.*« Ennyit teremtett, ennyi mindent hozott a napvilágra Cassel. Emléke örök.

Az elmúlt év másik nagy halottja Franck Adolf 1809—1893. Licourtban, Éjszaki-Francziországban született szegény zsidó szülőktől. Tanulmányait Nancyban és Toulouseban végezvén, a filozófia tanára lett Douaiban és Versaillesban. Majd a párisi Collège Charlemagne-ba került; előadott a Sorbonne-egyetemen is. 1854. a Collège de France-ban lön tanár.

Első műve a logika történetét tárgyalja Páris 1838.

Második, főmunkája volt hatalmas lendítője a zsidó tudománynak; czíme »*Système de la kabbale ou la philosophie religieuse des Juifs*« Paris 1842. Egy tudós rendszerével fogott a kabbala történetének feldolgozásához. Ismeretlen tájon gyűjtött ő világot úgy, hogy a titkos tan nem maradt — titkos. Landauer, Freystadt és Jellinek Adolf követték a vezérfényt; csapott uton haladhatott immár minden bűvár szellem. Jellinek 1844. *Franck* művét németre fordítá és maga is az új irányu munkásság mesterévé nőtte ki magát idevágó történeti művei által. *Franck* uttörő volt a maga szakában: nyomozása nem lehetett oly biztos alapu. Azt vallotta, hogy a kabbala eredete visszanyulik a Septuagintába, ben Szira mondásai s a Bölcsesség könyve tartalmazzák csiráit s hogy a perzsáknak Zoroaster-vallásából sarjadt ki. E nézetet H. Joél czáfolja művében »*Midrasch Harzohar, die Religionsphilosophie des Zohar und ihr Verhältniss zur allgemeinen jüdischen Theologie.*« 1889. *Franck* az ő művét a modern tudomány szellemében átalakította.

Későbbi dolgozatai mind bölcsészetiek. Így »*Le communisme jugé par l'histoire*« »*Réformateurs et publicistes de l'Europe*« »*Philosophie du droit pénal. La philosophie mystique en France a la fin du XVIII siècle. Moralistes et philosophes*«, és a különösen fontos *Dictionnaire des sciences philosophiques*, mely munkát több tudós társával együtt szerkesztette. Becses műve még az *Étude orientale* és a *Philosophie et religion*; a szentírásról, zsidó történetről, az arab-zsidó bölcsészetről is szól bennük.

Társadalmi téren szintén sokat tett népének; valóságos profétai szellem lüktetett benne, midőn hatalmas szavával sikra szállt népeért, becsületét, hitét megvédelmezni az antiszemitizmus s vallástalanság, e szűnni nem akaró társadalmi nyavalyák ostromlása ellen. Szívének, elméjének buzgósa, népe ügyét emelte; tudományos munkássága mellett lelkes zsidó is volt. Ez tartja fönn hírnevét.

Érzékeny vesztesége a zsidóságnak *Dr. Rabinovits J. M.* halála 1818—1893. A nyomoruság földjén, Oroszországban látott napvilágot, rendes hagyományként talmudstudium volt életcélul praedestinálva a zsenge gyermek számára. De a chéder homályából általános műveltség után vágott az

ifju. Elhagyta családját, hogy az önképzés nagy munkáját gondtalanul üzhesse. Mily zsidó vonás a munkakedvnek ezen szívóssága, mely mindig tenyészik, sőt jobban edződik az idők nyomása alatt.

Megtanult németül; Boroszlóban egyetemet végzett, majd Párisban orvosi diplomát szerzett. De nem annyira praxisnak, mint a tudománynak élt. Fordított több traktatust francia nyelvre; Ketuboth, Gittin, Kiddusin, Baba kamma, Baba meczia, Baba bathra és más részeket, hogy a világ e sokszor falra festett ördögöt közelről láthatta. Sokkal fontosabbak dolgozatai, melyekben a talmud szellemét ismerteti. 1) *Législation criminelle du Talmud*. 2) *Législation civile du Talmud* a talmudi jog összeállítás. Orvosi ismeretei a zsidó tudós szolgálatába szegődtek következő munkáinak megírásában, 1) *La médecine du Talmud*. 2) *Principes talmudiques de Sechita et de Trepha*; a talmud hygiénájáról tárgyal, mint dupla szakértő. Működött a zsidóság életérdekeiért is.

A zsidó kérdés megoldásán fáradozott a cizionizmus eszméjének megvalósítása által. 1882. részt vett Kattovitzban a »palesztinaiak« tanácskozásain, majd Párisban látjuk őt egy cizion-egylet élén, melynek szervezése élte egyik főcélját képezte. Ez a zsidó tudós apostol-munkája; nem felejté magát kutatása színhelyén, hanem a jelenért is dolgozik: találmányát a multak messzeségéből áthozza a jelenbe, hogy a kor félszeg nézetére alakítólag hasson. Így a tudós a felekezeti becsület kivívását is eredményezi.

Rabinovits irt még sok tankönyvet; latin, francia, angol, lengyel és orosz nyelvtanokat. Ez utóbbit az orosz kormány nagy tetszéssel fogadta. Külföldön töltötte életét szerény viszonyok közt, míg tavaly meghalt Londonban. Munkássága gyümölcsei megőrzik emlékét.

Ugyancsak a mult évben hunyt el Ausztriában a magyar születésű *Fischhof Adolf*, kinek hírnevét a 48-as idők mozgalmai öröközték meg. Az osztrák nemzetnek, szabadságának apostolává lett már mint ifju ember az utczai szószéken s benn a parlamentben. A teljes népszabadság, jogegyenlőség és testvériesülés profétája volt ő nekünk magyaroknak is, közrebocsátván 1861. aktuális iratát »*Zur Lösung der ungarischen Frage*«, melyben a dualismust sürgette. Saját hazá-

jának visszás helyzete is nagyon bántotta és a züllöttség elhárításának módja felől nyilatkozik más művében, mely teljes politikai hitvallását tartalmazza. »*Ein Blick auf Oesterreich's Lage*» és 1869. »*Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*». Nemcsak hazája határi közt hirdette fenkölt igéit, hanem a világbékét, az igazság örök diadalát, a háboruk kivésését, az emberiség válaszfalainak leomlását jósolta.

Igy lett az ideális elvek hordozója, a legtisztább honzeretet szószólója a *zsidó Fischhof Adolf*.

Kétszeresen gyászol a magyar Izrael, mert agg fia, a talmud bölce, a vallás tisztaszívű prófétája hunyt el köréből: *Fürst Lázár* gyöngyösi és utána *Perls Mayer* nagykárolyi főrabbi. *Fürst Lázár* 1822. szül. Német-Ujváron. Tanulmányait a bonyhádi rabbinnál kezdte meg; majd ennek ajánlól levelével Pozsonyba, a Chatham Szofer jesibájába került, ki látván a fiatal báchur roppant készségét, kijelenté, hogy ismereteit nála már nem gyarapíthatja. Visszament tehát újból bonyhádi mesteréhez, hol a tanító és tanítvány kölcsönösen tanultak és tanították egymást. Gyöngyösön 1851. választották rabbivá, s mint ilyen a tanítványok egész seregét vonzotta maga köré; az ő iskolájából került ki hazánk és a külföld számos előkelő rabbija, így Dr. Kohn budapesti, Dr. Maybaum berlini, és Dr. Schnitzer komáromi főrabbi. Mint a héber jog legkiválóbb ismerőjétől mindenünne véleményét kérték vitás esetekben és az döntő volt. A községek rabbiválasztáskor hozzá fordultak tanácsért s igazságos ajánlata, vagy ennek ellenkezője mindig megtette hatását. Nem kevésbé volt jó szónok, mint kiváló talmudbölcs. Halála nagy hézagot jelent; legyen áldott emlékezete.

Egész az ő hasonmása *Perls Mayer* 1810—1893. Ős zsidó jelenség volt mindkettő, kiknek elméjébe felgyülemllett a talmud óriási szelleme; ép e szellem szülöttei voltak, mint családi hagyomány bennük termett működő erővé. Fia volt a híres rabbi Móse Perlsnek Kis-Mártonból; gyors felfogása, éles ítélő tehetsége, roppant szorgalma voltak ismertető tulajdonai: talmudistának született. Apja jesiváján maradt, hogy az oda került Brill Sámuel Löwötől világi ismereteket szerezzen. Biográfiája csak e szó: folytonos tanulás. Sirkő feliratát maga szerkeszté meg: »Itt nyugszik P. M. n.-károlyi főrabbi

ki zsenge korától végső napjailig szüntelen a tórával foglalkozott.» Lehet-e egy szent tudós életének nemesb foglalatja e kevés szónál? Irodalmi hagyatékát egy füzet képezi, a melyből utolsó kívánsága szerint az ő halála évfordulóján egy talmudbölcs néhány szakaszt olvasson, mely művének közreadását 25 év utánra tűzte ki.

Ime még halála után sem akart bejutni a nyilvános hírnévbe. Azért mint titkos helyről kiáradó virágillat, hírnevét ország-világ ismerte. Élete, működése, tudománya egy patriarché volt; csöndes magányában tanulta Istennek tóráját. Csak a 1868—69. kongresszuson lépett a nyilvánosság elé.

Ő az orthodoxokkal ment. A viszonyok bonyolódásával szakítani kellett. A héber tudomány e kimagasló alakját eltaszták maguktól tulbuzgó hitsorsosaink. E méltatlanság fölött is vigaszt talált könyveiben azon férfú, ki a régi zsidóság talmudistái között több évtized óta a legnagyobbnak tartott

Midőn 15 év előtt orthodox község támadt N.-Károlyban, akarata daczára, elhagyni készült hiveit, de ezek erőszakkal maguk közt tartották.

E kevés mozzanat jelzi *Perls* külső történetét, melyet szüntelen, mély tanulás töltött ki. Ilyen a hivatásos tudós, kinek élte szakadatlan lélekművelés. Zécher czaddik livróchó.

Felekezetünk tevékeny munkása hunyt el *Ehrentheil Mórban* 1825—1893. A magyar zsidóság beléletének mozgalmaiban részt vett; tudományosan is dolgozott; héber versíró volt és jó héber stylist. Küzdelmes sorsa azonban mindig leszorítá. Mostoha viszonyai epessé, gunyolódóvá tették tollát. Önművelését a jesiván kezdte, mint talmudra termett ifjú; csakhamar a marosvásárhelyi izr. iskolába került tanítónak. Később a jászberényi, bonyhádi, aradi, debreczeni és győri iskolákban oktatott. Erényi név alatt tankönyvek s hirlapi cikkek jelentek meg tőle. A kongresszus idején orthodox szolgálatba szegődött. Pártbeliei csupa hálából »feloszlásnak indult kadaverré» avatták az éveken keresztül súlyosan szenvedőt még halála — előtt. Lapjukat is ő szerkeszté, míg elvi eltérések miatt össze nem tűzött az orth. közvetítő bizottsággal; ő t. i. nagyban kardoskodott a recepczió mellett. Ez örökös viszály a különben is beteg embert megostromolt foglalkozásának elhagyására indítá; azontul csak az irodalomnak élt; sok szép héber verset írt és fordított magyarból. Főbb

német művei ezek *Charakterbilder, Jüdisches Familienbuch, Der Geist des Talmud*, és az utolsó aktuális »*Reception und Orthodoxie*«. Elmondhatjuk, hogy ügyes zsidó publicista volt *Ehrentheil Mór*.

Utoljára egy frissen hantolt sirnál állapodunk meg; *Back Israel* (1840—93.) halálát gyászoljuk. Mint dolgos kezű, jó lelkű hitoktató a reábizott ifjúságot nevelte zsidóvá. Munkássága terét művekkel és intézményekkel is gazdagította. Nagy buzgósággal és fényes eredménnyel vezette a lányok hitoktatását, belátva, hogy a nők zsidó érzésében van letéve a jövő zsidó szellemének záloga. E buzgólkodásához hathatós segédül általános intézményre emelte az ifjúsági istentiszteletet, hogy iskola és templom hozza helyre a családi élet hitbeli sívárságát.

Kísérletezett ő több újítással is; a melyek azonban, nem is sikerültek. Tankönyvekkel gazdagítá vallásirodamunkát; ez is dicséri nevét. Irt továbbá héber-magyar szótárt. Zsidó szellem s honszeretet jelzik működése irányát, melyben ő a fővárosban magában 24 éven át munkált. Előbb Győrött, majd Szabadkán tanítóskodott s csak 1869. került ide Pestre. A jövőben fog majd busásan gyümölcsözni áldásos munkája.

Végeztünk a körületekintéssel. Mennyi erővesztés egy esztendőben! kik fogják pótolni?

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMİN.

MORVAORSZÁG ZSIDÓ KÖZSÉGEIRŐL.

A modern morva község, úgy a mint az a már említett helytartósági mintaalap szabály keretében megjelenik, sehogysem elégítheti ki a magyar zsidó igényeit. Az alkotmányos küzdelmek árja Magyarországon mindenütt magasan jár, de talán sehol sem oly magasan, mint a hitközség választásánál. Az a pozsonyi szabó, a ki csak azért opponált, hogy létezését bizonyítsa, Morvaországban csak úgy szerezhetne magának érvényt, ha vagy a választmánynak, vagy pedig az ugynevezett »*verstärkter Ausschus*«-nak volna tagja. A község egyéb lakói itt csak nagy ritkán nyilatkozhatnak meg. Ugyanis csaknem minden fontosabb teendő vagy a bővített vagy az egyszerű választmány által intéztetik el; közgyűlés csak hébe-hóba

esik itten. Így lehetséges, hogy a községi életnek amolyan buraukratikussá színezete van, és csakis így lehetséges, hogy a legfontosabb dolgok minden nagyobb emótió nélkül intéztetnek el. Csakhogy persze van aztán az éremnek egy másik oldala is, és ha azt nézzük, akkor a mostani községi viszonyok nem alkalmasak arra, hogy azoknak Magyarországra való átültetését nagyon óhajtsuk. Az által, hogy a község legnagyobb része egész esztendőnkön át a község ügyeire semmi befolyást nem gyakorol, a községi élet elveszti ama elevenségét, a mely őt nálunk jellemzi, és ebben a lábujjhegyen járó községi adminisztrációban a felületet szemlélő indifferenzizmust vél föllelhetni. Pedig ezt a szemrehányást a morva zsidóság nem érdemli meg.

A hitközségi eljáráság hatásköre csaknem kizárólag adminisztratív térre szorítkozik, és nagyjában ugyanazon jogai és köteleességei vannak mint Magyarország nagyobb községeiben. Cultuális dolgokban beleszólása nincs, itt a rabbival egyetértve csakis a választmány intézkedhetik. A bővített választmány minden a községet érdeklő és érintő ügyben a legfelsőbb hatóság, ezt illeti meg a hitközség alkalmazottai felett a fegyelmi jog.

A rabbi teendői négy csoportba sorolják. Az Istentisztelet vezetése, beszédek és egyéb vallásos előadások tartása szombat és ünnepnapokon. A hitoktatás vezetése és a felette való felügyelet joga. A község cultuális és rituális intézményei valamint az összes községi alkalmazottak felett őt illeti meg a felügyelet joga. Hatóságoknak és az eljáráságnak vallásos ügyekben hozzántézt kérdéseire válaszolni, és a községi tagok rituális ügyeit eldönteni köteles. Az alkalmazott rabbi legkésőbb három év után véglegesítettnek tekintendő, és hivatalából csak akkor mozdítható el, ha osztrák állampolgári jogát elveszti, vagy pedig oly büntetendő cselekményben marasztaltatik el ítéletileg, a mely nyereségvágyból ered vagy pedig nyilvános megbotránkoztatásra nyújt alkalmat. Nem tudom, vajon nem-e jobban tették volna az intéző körök, ha ezt a pontot nem veszik fel az alapszabályokba, már csak a rabbi méltóság megóvása céljából is. Hisz a régi Rómában nem hozták törvényt az apagyilkosok ellen sem!

Egyebekben a község és a rabbi közti viszonyt a min-

den egyes esetben külön megkötendő szerződés pontjai írják körül. Szinte csodálkozunk, hogy ez az alapszabály, mely körmon font logikával a legapróbb és legjelentéktelenebb részletekre kiterjed, a melynek célja sablonokat teremteni, és a mely szigorúan megszabott paragrafusai közé mindent beszorít, a személyes megfontolásnak és az egyéni megállapodásnak ennyi tért engedett. De az igazat megvallva, a községi élet szekere már olyan kijárt uton halad, hogy semmiféle szerződési fűkre nincs szükség. Szép lassan elcammog egymás mellett a pap is meg az eklézsia is, és ha néha-néha akad is egy kis összetűzés, úgy ez csak arra való, hogy a két fél egymás léteiről tudomást szerezzen. Annymira el van nyomva az új alapszabályok által minden individualizmus.

Bizonyos tekintetben a rabbi az államhatalom képviselője és azért szorult megválasztatása helytartósági megerősítésre. Minden, a község részéről kiállított hatósági bizonyítvány csak akkor tekintetik érvényesnek, ha a pap aláírásával van ellátva. Azontul pedig az államhatalom képviselője gyanánt a bizalmi férfiak az ő kezébe teszik le a hivatalos esküt. Egyebekben az ottani községi élet nem nagyon különbözik a magyarországitól, a minthogy az egész világ zsidósága pompás példa arra, hogy zsinatok és egyházi szervezet nélkül is egyöntetű lehet valamely felekezet csaknem minden vallásos intézményében. És ha itt ott mutatkoznak is eltérések, ezek oly lényegtelenek és oly kevésbé fontosak, hogy alig érdemesek a megemlítésre.

Másképp áll a dolog, ha a morva zsidóság társadalmi állását tekintjük. Ezt talán mivel sem jellemzem jobban mint ama ténnyel, hogy körülbelül egy esztendői ittlétem alatt más felekezetbeli emberrel nem igen volt alkalmam összejönni. Ennek okát adandó egy körülményt kell fölemlítenem, a mely nemcsak Magyarországon, de az egész világon ismeretlen fogalom. Az itteni zsidó községek nemcsak culturaális, de egyzersmind politikai községek is, a melyek a maguk hatáskörében ugyanazon jogokkal és köteleességekkel vannak ellátva, mint a többi, mert politikai azért interconfessionális községek. Az ily politikai községeknek, a melyek azonban csak a vidéken léteznek, megvan a maguk polgármestere, a ki őket a hatóságokkal szemben képviseli. Az állami adószedés, a terüle-

tén lakó ujjoncok soroztatása, a községi pótdadó kivetése és behajtása, egyszóval az állami élet minden kötelessége és joga ezen községek kezeiben fekszik. E régi jogok, a melyek közé a polgárjog illetőleg honosság megadása is tartozik, elenyésznek ama rengeteg köteleességekkel és felelősséggel szemben, a melyeket az ily községek viselni tartoznak. A míg tehát ezen körülmény egyrészt azt okozza, hogy Morvaország vidéki zsidó lakossága ott a hol ily községek léteznek, tökéletesen izoláltan áll, addig másrészt egy oly előnyt biztosít számunkra, a mely különösen Ausztriában első rendű fontosságot igényel.

Ausztria iskolai törvénye ugyanis interconfessionális jellegű. Az itteni viszonyok közt, a hol nemzetiségek és felekezetek egymással éles ellentétben állanak, csakis egy ily szellemű törvény óvhatja meg a közoktatást az elsatnyulástól és attól a még végzetesebb hibától, hogy a társadalmi ellentétek az iskola padjaira vitessenek át. Ezen törvény természetsszerűleg egyetlen felekezetet sem részesíthet előnyben, minél fogva a héberoktatás vagy végtelen alacsony nívaura szoríthatnák vagy pedig a zsidó község, a mint az a városi községekben tényleg történik, külön héber iskolát volna köteles tartani. Hozzájárul ehhez aztán még ama körülmény is, hogy egyes morva községekben oly férfiak állanak az Ortsschulrath élén, a kik a héber oktatást kiküszöbölni szeretnék. Ilyen igyekezetekkel szemben és ily körülmények közt, a héber oktatásnak utolsó menhelye a politikai zsidó község »Politische Judengemeinde« a mely a törvény értelmében, ha a szükséges tankötelezettek fölött rendelkezik, saját iskolát igényelhet. Az ily iskolák vezetésével oly főtanítókat bíznak meg, a kik a héber oktatást, csekély remuneráció fejében végezni segítenek. Persze hogy így a törvény ki van játszva, de hát elvégre a héber oktatás a zsidó tanügynek egy vitális pontja, és ennek érdekében mindent ell kell követni, hogy oda ne jussunk, hová a bécsi hitközségnek nem egész három évtized előtti »héber« tanterve, — canis a non canendo juttatta az osztrák zsidó ifjuságot. Elég mélyen sülyedt már amugy is Morvaországban, a mely még e század közepe táján is a zsidó tudomány classicus földje volt — így péld. Nikolsburg neve יצחק בייטל — ha most alig akad egy ember a városban vagy kettő

a családban, a kiknek héber tudománya számbavehető volna. A további süllyedést pedig sem a brünni titokban működő proseminárium, sem a Nikolsburgban tervezett előkészítő tanfolyam sem lennének képesek megakadályozni, nem pedig azért, mert ezen főképp helyi érdekű intézetek mindegyike sokkal többet akar nyújtani, mint a mennyire a közönséges embernek szüksége van. Csakis a politikai községeket teszi lehetővé, hogy aránylag csekély áldozatok árán minden vidéki község héber tanfolyamot tartson fenn.

Ha a társadalmi izoláltságnak ily könnyen okát is adhattuk, sokkal nehezebb feleletet vagy magyarázatát adni egy másik jelenségnek, a mely itt lépten-nyomon szemünkbe ötlök. Az a halotti kultus, melyet az itteni zsidóság úz, csak a régi Egyiptomban találja mását. Én azt hiszem, ha az állami törvények meg nem tiltanák, akkor a morva zsidó községek egész nekropolisokat alapítanának, akár csak a régi Egyiptomiak, és hamarosan megélnék, hogy a régiek helyén egy-egy modern Thebais emelkednék föl. Bárhová is vesse az itthoni zsidót a sors, szigorú köteletségének tartja évenként legalább egyszer övének sírját fölkeresni. Az elhalálozás évfordulója pedig majdnem minden családnál gyászünnep számba megyen. A legkisebb falu temetőjében szinte borzasztó pompát fejt ki a már-már lármásnak tetsző kegyelet, a mely minden közönséges halandót ékes, márványba véssett rigmusokban sirat el. Oly mélyen meggyökerezett e szokás az itteni lakóknál, hogy sem satira sem szép szó nem képes ezt kiirtani. E jelenségekkel szorosan összefügg az az említett másik szokás is, a mely alapítványok tételében nyilvánul. Így esik meg aztán, hogy sok, egykor jobb napokat látott eklézsia a multak hagyatékán emésztve, még ma is fennállhat. Az ily alapítványok, a melyek Magyarországon egyáltalában nem vagy csak nagy ritkán fordulnak elő, itt minden kis községben találhatók és az új törvény életbeléptetése alkalmából sok fejtörésre szolgáltatnak alkalmat.

A községek területi beosztása alkalmával ugyanis egyes községek megszüntettek, és a nagyobb községek területeibe bekebelezettek be. A kérdés, mely most felmerült az volt: vajon az alapítványok élvezete melyik községet illeti meg. A kis község, a mely sem Istentiszteletet, sem az alapítványban meg-

jelölt alkalmazottakat nem tart, természetesen nem tehet eleget az alapítványok követelményeinek. A nagyobb anyaközség pedig nem tarthat igényt az alapítványok élvezetére, mert hisz nem az ő számára tételtek. Ezen ügy, a mely kényes természeténél fogva igen elnéző elintéztet igényel, még mindig nincs eldöntve.

De az eddig említett vonások nem mutatják be azon előnyös világításban a morva zsidóságot, a mint azt megérdemli. Ha lelki üdvösségéül alapítványokkal gondoskodik, akkor más országok zsidó lakosai másképp örökítik meg magukat. De határozottan nagyszerű és teljes elismerésünket igényelheti a morva zsidóság azért, mert az osztrák-magyar monarchia zsidóságában ez az egyetlen, mely pártokat, sem zelota orthodoxokat, sem a graecisáló haladókat nem ismer. Itt a legjobban láthatjuk azt a nivellírozó hatást, melyet egy részről a folytonos üldözések, másrészt az együvé tartozás tudata a legheterogénebb elemekre gyakorol. A morva zsidóság magát egy családnak tekinti, és roppant büszke az őseire. Van benne valami a szfard zsidóság spanyol grandezájából, a nélkül azonban hogy oly történeti aranykorra tekinthetne vissza mint a Spanyolországból kiűzött zsidók utódai. A mi a szfardoknál százados hagyomány, az itt felfuvalkodó önhietség, a melyet azonban csak akkor fogunk megérthetni ha forrásait keressük. Az u. n. »Familiantwesen«, a mely a zsidókat nemes vad módjára tenyésztette, a faj kiválasztás elvére emlékeztet. A régi Spártában kitették a gyöngye alkatu gyermekeket, Morvaországban pedig vagy nőtleniségre vagy kivándorlásra kényszerítették azokat, a kiknek nem volt meg a családalapítási joghoz szükséges kvalifikációjuk. A mi itt maradt, az mind Familiant, amolyan zsidó nemes ember volt, ergo a mai morva zsidóság jobb, nemesebb fajból származik mint a többiek. Igaz ugyan, hogy rendkívül nagy volt az u. n. padlás házasságok¹⁾ száma, de hát az nem változtat a dolgon, mert a földolog az, »Ahnenstolz« jogosultságának bebizonyítása.

¹⁾ Voltak olyanok, a kik a családosi jogát nem kapták meg, és kivándorolni nem voltak hajlandók. Ezek, zsidó ritus szerint egy rejtett helyen keltek egybe. Természetes, hogy az állami hatóságoknak erről nem volt szabad tudniuk, és az ily házasságok nem tekintettek megköveteltnek, és el sem lettek anyakönyvelve. 1849-ben a Familiantwesen

Ezen együvé tartozás tudata semmi téren sem enged meg ellentéteket, és ha már vannak is olyanok, úgy megakadályozta ezek elmérgesedését. Vallási dolgokban pedig szinte páratlan türelmesség jellemzi a morva zsidóságot. Nem mintha vallásos meggyőződése nem volna eléggé benső, ellenkezőleg. Csakhogy a morva zsidóság a hosszú üldözések folyamán megtanult türelmes lenni a mások vallásos meggyőződése iránt, és megtanulta azt, hogy nincs nagyobb jogtalanság mint valakit azért elítélni, mert az illető ebben vagy ebben a dologban szabadelvűbben gondolkodik mint ő. Igazán megkapó a lélekemelő látvány, mikor az egész község apraja-nagyja, jámbor és szabadon gondolkodók a templomban rendezett Iszterisz-teletnél együtt ülnek, és nem álszenvedéssel de annál több áhítattal imádkoznak. Ilyenkor fájdalmasan gondolok vissza Magyarországra, a hol egész pártharczok folynak a miatt, valjon a kántor az egyik tónustól a másikig a harmonia osztályai szerint szálljon le, vagy pedig more patrio nyakatekert utakon jusszon az egyik hang régiójából a másikba. A mig ily fontos kérdések jobb dologhoz méltó hévvel és alapossággal döntenek el, addig a zsidóság legfontosabb kérdései párlagon hevernek, sőt a legidősebb intézmények is megtámadtatnak az egyik párt részéről azért, mert a másik párt akarja, a mivel azt az utóbbi napok példáján a receptionalis és antireceptionuális mozgalom mutatja.

Az a nyugalom tehát a melyet a morva zsidóság vallásos életében constatáltunk, már-már közönytű fajul. Nem tudok oly dolgot képzelni, a mely képes volna őket ebből a dolce far nienteből felrázni és közös actióra készíteni. Ha valamely új együletet alapítanak, akkor a morva zsidóság nem zárkózik el előle. De hogy a maga erejéből és a nélkül hogy mások ösztökléne, önálló actiót indítson meg, mint például az e folyóirat által sikeresen megindított magyar zsidó irodalmi társulat alapítása, arra a morva zsidóság jelenleg nem képes. Ennek sokféle okát lehetne adni. Első sorban az arra hivatott rabbik közt, a kik a szélrőzsa minden írá-

megszűnt, és a titkos házastársak a pap előtt megjelentek, a ki tanuvalomlás alapján bevezette az inmar »törvényes« házasságot az anyakönyvbe. Misülitzen, a hol 119 család lakhatott, az anyakönyvek 1850 és 51. években 24 ily utólagos bejelentést tüntetnek fel.

nyából verődtek itt össze, semmiféle kapocs nem létezik. Ezek tökéletesen közömbösen állanak egymással szemben, és ha mégis föl kell lépniök, akkor az egyik párt Nikolsburgba, a másik Brünnbe huz. Itt lakik a pápa, ott a római püspök. De a legnagyobb hiba az, hogy ott, a hol a morva zsidóság tőkéje, a Landesmassafond felett rendelkeznek, a brünni curatoriumban csupa laikusok ülnek, a kik jól értik ugyan az évi zárszámadást, de nem igen tudják, hogy miként lehetne a zsidóság ügyét szellemi téren előbbre vinni. Ily körülmények közt nem csoda aztán, ha a látszólag szépen fejlődő községi élet pangásnak indul, és a közönbösség minden a zsidóságot érdeklő szellemes mozgalom iránt ijesztő mérveket ölt. Azt hiszem, hogy e téren nemsokára kedvező fordulatot fogok jelezhetni.

Nem illik, hogy ezen, a morva zsidóságot ismertető közleményemet befejezzem a nélkül, hogy a halottakról megemlékezném, minthogy azonban a morva községeket általánosságban még nem ismerem, azért csak az itteni temetőt és a memorkönyvet fogom röviden ismertetni. Azt hiszem mindkettőben találok elég vonást, a mely a Szemle olvasóit érdekelni fogja.

Az itteni temető, mely már három ízben lett felhordva, három különböző korból ered. Megalapításának és az első feltöltésnek kora ismeretlen. Az utolsó feltöltés, az itteni Chevrakaddisah legujabb martir könyve szerint az 1855-ben dühöngött nagy kolera után, a mely 58 áldozatot követelt, vált szükségessé. Ez alkalommal, a régi kövek, a mennyiben föliratuk nem volt tisztán kivehető, a régi köfalának fölépítésénél használtattak el. E falban még itt-ott találni egyes sírköveket, a melyeknek felirata azonban már nem betűzhető ki. A legrégebb sírkő, a melyet találtam, 340 esztendő, de a legérdekesebb a Baruch Braunschweig, vagy ברוך שניידער, a kinek sírfeliratát alant közlöm.¹⁾ Ezen sírkövet a kegyelet megőrizte

1) ברוך שניידער מא דאדא בכל אתר ואתר היה שלומי רבי אהרין בקריאה ומתיבה היה בלב נבחר ולשון ערומים כתב ועשה ספרים הרבה ולא זכה להוציאן לאורה ממקד נחול היה והרבין תורה בכמה קהלות קדושות בקק גיבוש ובקק גאייא ומנאייא ישא ותבקש ליישיבה של מעלה היה הרב המאיד אביר ורמ מהר"ר ברוך בן הרב מנחם ברושטיק הל ערות (1720) לפק תעבה

az esetleges pusztulástól, és az itteni új memorkönyvben le-másolta a sírfeliratot.

A memorkönyvek közül a legérdekesebb egy, a mely nem tudni hogyan került az itteni község birtokába, és a melyben több névvel találkozunk, a kik a zsidóknak Alsó-Ausziából történt kiűzése alkalmával menekültek ide. Különben az itteni temetőben találtam két sírkövet. *אברהם בן יצחק* A régibb memorkönyv, a mely pergamentre van írva, a régi községekben található »almemor« imakönyvek mintájára van szerkesztve azon különbséggel, hogy a nagy és kis átok formáját is tartalmazza azok ellen, a kik a zsidóságot a hatóságnál denuncziálják. Mindenesetre érdekes jelenség, a melyet a szigoruan kezelt családi jog eléggé megokol. Egy ima is van az ily denuncziások ellen. A hétfőn és csütörtökön mondandó *ה' יצחק*-oknál az utolsó előtt egy hosszabb *ה' יצחק* van, a mely az ily denuncziások kipusztulást kívánja, őket ezen a világon meg a másón is kiátkozza és figyelmezteti a községet, hogy ily emberekkel minden összeköttetést kerüljenek. Ezen memorkönyv korára nézve két adat áll rendelkezésünkre. Az első a császárért mondandó ima, a hol Lipót római császár és neje Margaréthá vannak említve. Természetes, hogy az I. Lipót osztrák császár, aki a zsidókat Alsó-Ausziából kiűzte. Egy másik adat a könyvet ugyanezen időbe teszi, és keletkezési helye gyanánt Holleschaut említi. Ott ugyanis egy *ה' יצחק* egy templomot építtetett, és érte minden szombaton külön imát mondottak. Noha érdekes volna e könyvet alaposan leírni, nem akarom t. olvasóimnak amugy is nagyon igénybe vett figyelmét tovább fárasztani, és a memorkönyv tüzetes ismertetését egy más alkalomra tartván fenn magamnak, befejezésül röviden ismertetem még az itteni község új memorkönyvét.

Ennek tábláján ezüst felirat van, mely 1759-ből ered, és a már említett sírfeliraton kívül az összes elhunyt Chevrach tagok lajstromát tartalmazza 1759-től a mai napig.

A morva zsidóság, a melyet évezredes szenvedés köt ezen országhoz jelenleg a multak örökét emésztí. A régi di-csőségnak nyoma veszendő félben van, és ha az a törekvés a melyet egyesek tanusítanak a saját maguk megörökítésére, nem száll át az összeségre, úgy nemsokára elérjük azt, hogy az indifferentizmus eltemeti azokat a szép intézményeket, a

melyek még ma is ékesen bizonyítják azon zsidóság buzgóságát és vallásos lelkesedését, mely egykor e földön lakott.

Misslitz.

Dr. GOLDSCHMIED LIPÓT.

BÉCSI LEVÉL.

Bécs, 1894. jan. hó 25-én

Ha már abba a hibába estem, hogy a bécsi zsidó viszonyokról szólva, nem ismertettem első sorban a hitközséget, hanem a tudományos intézeteket — a mire foglalkozásomból eredő okok indítottak — és az ifjusági egyleteket, — a mire ismét fiatalságomból származó okok birtak — úgy már most nem akarok a saját magam által ásott verembe mélyebbre esni, azaz a községi viszonyok ismertetése elől kitérni. De még fel kell hoznom igazolásomra, hogy a bécsi zsidó hitközségi viszonyok olyan labirintust képeznek, a melyhez a belőle kivezető Ariadnefonál tanulmányozására némi idő szükséges. De az Ariadnefonál tanulmányozását megelőzi annak felfedezése, a mely hosszabb ideig tartó expedíciókat igényel. Mivel pedig ezen expedíciók kisebb költséggel járnak, mint pl. az éjszaki sark felfedezésére irányulók, kevesebb veszéllyel is, hát megindultam és hogy másokat ilyennemű vállalatoktól felmentsek, tapasztalataimat elmondom.

Jelenleg Bécsben egy hitközség van, azelőtt tehát több volt. A zsidó viszonyok ismerője ugyanis részint meglepetéssel részint csodálattal kell, hogy fogadja ama tényt, hogy egy városban, melynek zs. lakosságát 120.000 becsülik a statisztikai kimutatások alapján, csak egy község van. Ezen egység létrehozása valóban az osztrák törvényhozók a zsidóság körül szerzett érdemei közé tartozik (vajjon a többes szám itt helyén van-e, a körül alig keletkezhetik nézeteltérés). A törvény szerint minden valamely község területén lakó zsidónak, az ugyanott fennálló zsidó hitközség kebelébe kell tartoznia. Ezen szabály alúl kivételek is vannak a nagyobb városokban, a hol az ellenőrzés nem hajtható végre kellő szigorral, még pedig oly frappans számban, hogy Bécsben valamint Budapesten a hitközséghez nem tartozó zsidók száma jóval felülmúlja a hitközséghez tartozókat. Az előbbieket azután imaegyleteket képeznek, esetleg templomot is építenek, sőt ha egyetük virágzik,

még egy rabbinak a »luxusát« is megengedik maguknak, azaz egy szóval hitközséget alapítanak, a mely e névre a politikai hatóságok részéről igényt nem tarthat, mivel anyakönyv híján van. De míg Budapesten kivétel nélkül ezen egyletek a tagok jótékonyági érzésének köszönik létrejöttüket, addig Bécsben inkább a vallásos érzésnek tudandók be.

Egyrészt a község nem rendelkezik elégszámu és elég nagy templomokkal, másrészt Bécs nagy terjedelmét tekintve, az utóbbiak oly messze vannak a távolabbi kerületekben lakó zsidóktól, hogy az alakult egyleteknek gondoskodása első sorban arra terjeszkedett ki, mikép lehessen a tagok vallásos érzelmeit kielégíteni. Innen van az, hogy míg Budapesten az ilyenmő egyletek rendszerint egyszerű szobákat alakítanak át imaházakká, addig Bécsben az egyleti imaházak versenyezhetnek a község templomaival. További folyománya ezen állapotnak, hogy a rabbik száma nagyobb a pestinél, mert nincs természetesebb, mint az, hogy nagy és szép templomban rabbinak nem szabad hiányoznia (ez nem akar a »pro domo«-érti bizonyítás lenni).

Ezen imaház-egyleteken (Synagogen-Verein) kívül voltak Bécsben zsidó hitközségek, t. i. azon elővárosokban, melyek most közigazgatási szempontból Bécshez csatoltattak és Gross-Wien-t képezik. Valóságos községek, anyakönyvvvel, léteztek ezen elővárosokban, de magában a régi Bécsben is volt még egy független község: a szefárd. Mielőtt tovább fejtegetném a különbséget a »volt« és a »jelen« között, egy kérdésre kell válaszolnom, melyet mindenki, a ki a magyar zsidó viszonyokat ismeri, jogosultnak fog találni. Miért nem volt Bécsben ortodox község, ugy a mint létezett külön szefárd hitközség, a mely távolról sem akarja az ortodoxok részéről hangoztatott különválás jogosultságát bizonyítani. A kérdést csak azért vetem fel, mert valamikor napirenden volt, szerepel pedig benne egy férfit, a ki nem rég meghalt, úgy hogy még a »de mortuis nil nisi bene«-t szem előtt tartva, sem forog fenn ok a kérdés elől kitérni.

Javában dühöngött a magyar zsidó hitközségekben a táborra való oszlás, Bécsben pedig a reform hajlamok voltak kitérő félben a zsidó kedélyekben, hiszen a liberális kormány tartotta kezében a hatalom gyeplőit. Boldogult Jellinek rabbi

a »beth-din«-ben az istentisztelet gyökeres reformálását indítványozta és az előjáróságnak annak mielőbbi keresztülvitelét ajánlotta. A reformok, ha keresztül mentek volna, néhány évszázados legfontosabb imát örökre a templomból kitiltottak volna. De az előjáróság, mely Austriában még vallás ügyekben is mértékadóbb forum, mint a rabbi, vagy akár a rabbi-gyűlés, nem akarta az ügyet elhamarkodott lépéssel kompromittálni és plebiscitumot rendelt el. A plebiscit pedig abból állt, hogy a rabbik a templomaikban álláspontjukat ez ügyben fejtették ki, és az azután egybehívandó nagygyűlés lesz hivatva dönteni a fölött, vajjon a reformokat temessék el az imák helyett, vagy megfordítva. De a rabbik közt fennálló nagy nézeteltérés okozta, hogy csak a plebiscitum első momentuma történt meg, a melyből a második önkényt fölöslegesnek bizonyult. Spitzer Salamon a beth-din akkori tagja Jellinek reformjaival szemben conservativ álláspontot foglalt el és be sem várva a plebiscitum eredményét a »beth-din«-ből kilépett és nagy garral hirdette a zsidóság ellen elkövetett »legújabb merényletet«. Spitzer Salamon előtt, vagy még inkább azok előtt, a kik e lépésre indították egy idea jelent meg, melynek megvalósulásában nem kétkedtek. Ők ugyanis azt hitték, hogy a »Schiff-utcai imaház-egylet«, mely conservativ jellegű volt, nemsokára ortodox hitközségként fog Bécs város annales-eiben szerepelni. De bármily szép volt is ezen ideál, csak az maradt tovább is, mert a liberális kormány csak egy zsidóságot akart elismerni. A rabbinak pedig elég gyakran volt alkalma elhamarkodott lépésért megbánni, melyre csak néhány fanatikus, a magyar zsidó viszonyokat Bécsbe is átláptatni akaró túlbuzgó, a nem conservativ zsidóság ellen véghetetlen gyűlöletet tápláló zsidó ösztönözte és rábírta. Csak egy eredményt ért el, megnyerte a magyar ortodoxiának pártfogását, a mely őt a »secessió« napjától hivei közé számította.

Ezen nem kevésbé becstelenő kegy és pártfogás nem bizonyult be oly szilárdnak, hogy utolsó napjáig annak élvezetében gyönyörködhetett volna, mert a recepció kérdésében elfoglalt örömmel beleegyező álláspontja, a melyet egy magyar lapban közzé tett, oly nézetváltozást idézett elő az ortodox táborban, hogy a hívők pártjából kitérőltetett, a mihez természetes folyományként még járult az is, hogy a harez a-kávé

meg a czikória irányában ellene az egész vonalon felvétellett. A Schiff-utczában tehát továbbra is imaház-egyletet képeztek a conservatívek.

És most áttérek a jelenre. Ide s tova 2 éve lesz, hogy a rajxrá a zsidó hitközségek szervezéséről szóló törvényt elfogadta. E törvény rendelkezései folytán az összes bécsi imaház-egyleteknek, hitközségeknek össze kell olvadniuk egy hitközségbe. Csakhogy ezen összeolvadás és egyesítés még teljesen nem sikerült, a központosítás és consolidálás munkája nehezen halad mivel az egyes egyletek és volt hitközségek jogokkal és vagyonnal bírnak, a melyektől nehezen tudnak elválni és a melyeket garancia nélkül feladni nem akarnak. Másrészt meg a hitközségekre roppant nagy terhek hárulnának egyszerre, úgy mint a rabik és általában a templomi személyzet fizetése. A hitközségi alapszabályok csak most vannak a megvitatás stadiumában, de már is javult az imaház-egyleti rabbik helyzete. Mert míg azelőtt az imaház-egyleti rabbi a szónokláson kívül semminemű más hivatalos jelleggel bíró cselekedet végrehajtására jogosulva nem volt, addig most a hitközségi-rabbi címet kapja és az ő rayonjában előforduló hivatalos esetekhez a hitközség részéről delegáltatik.

Ezek után természetesnek kell találni azt, hogy Bécsben igen sok templom van, még pedig minthogy nagyjában az utolsó időben épültek, műépítészeti szempontból is lehetne azokat leírni. De én nem tartom magamat hivatva a 19. század zsidó templomairól műépítészeti értekezést írni, habár a tárgy bizonyos érdekekkel bír és nem lehet tudni, vajjon ma-holnap ilyen könyvvel a könyvpiacson nem találkozunk, hiszen a zsidó kultúrtörténetnek igen sokat használna. Ha még sem ragadtam el ezen oly nagyon érdekes, vonzó és egyaránt tanulságos tárgy által, ennek magyarázata műépítészeti ismereteim csekélységében rejlik és azért inkább az istentiszteletről, meg néhány különös momentumról akarok megemlékezni. Mindjárt a török (szefárd) templom bejáratánál az ember figyelme lekötetik az ott látható hosszú márvány lapoktól. Eme márványlapok a bécsi templomok különlegességét képezik. Alapítók, pártolók, építők mindenkinek a neve — egy szóval — a ki csak hozzájárult a templom építéséhez, márványba van vésvé. Nem csak az egyleti templomoknál találkozunk ezen jelenség-

gel, mert amazoknál még van értelme, de a község legrégibb templomában olvasható egy hosszú felirat, mely az olvasót felvilágosítja arról, hogy mióta áll fenn a templom és kinek uralkodása alatt épült. Ez különben igen mellékes. Ugyancsak a török templomban még aranyért se lehet botot vagy esernyőt látni, nyilván azért, mert a kapus a látogatóktól elszedi. Ez szerintem oly szép szokás, mely méltó, hogy utánoztassék, minden templomban.

Megvan pedig Bécsben az ugynevezett lengyel templomban is e szokás. Már ebből kitetszik — hogy lengyel templom alatt nem szabad eszmetársulás után olyan templomra gondolni mint pl. Pesten a Simonyi házában van, mivel az esetben eme óvintézkedésre nem volna szükség.

Az újabban épült templomok egyikében nagy haladás (!) konstatalható a hölgykarzat helyzete tekintetében. A férfiak ugyanis már hozzászoktak a templomokban, ha ég felé emelik szemeiket, hogy hölgyeket pillantanak meg, esetleg azért tekintettek fel. De mivelhogy talán ezen nyakmozgalmak egyes izmok bántódásával járhatnak, a ravasz építőmester a hölgykarzatot az oldalokon helyezte el a földszinten, de mégis azon előnnyel a hölgyekre nézve, hogy még mindig ők tekintenek le a férfiakra, ha nem is oly emeletes magasságból mint valaha. Tapasztalataim szerint a hölgyek mivelhogy jobban kísérhetik az istentisztelet lefolyását, valóban nagyobb áhitatot mutatnak eme új berendezésű templomban, de vajjon a férfiak áhitata is nagyobodott, arról döntő ítéletet magamnak alkotni nem merek, mert félek nagyon szubjektív lenni. Hogy a bécsi zsidókat a neologismus vádjával illetni nem szabad, legjobban kitetszik abból, hogy alig van nyoma egy-két templomot kivéve. Még a Jellinek templomában sincs. De még mást sem találni a bécsi templomokban, a mi fontosabb az orgonánál t. i. szószéket. Talán kételkedésre ad okot e kijelentésem és valakiben azt a benyomást kelti, hogy ha a rabbi szónokolni akar, odatesznek a szekrény elé egy »ständer«-t mint a régi időben, a mely elé a szónok áll és szónoklatát megtartja. Ambátor ilyen is van a Schiff utcai conservatív templomban, de a többi templomban még rögtönzött szószék sincs, hanem a község előtt levő rácsokat elé áll a szónok. A szószék híját talán ama ténynek és körülménynek kell beszámítani,

hogy a templomok aránylag nem oly nagyok, hogy ne lehessen a szónokot hallani, ha nem is a templom közepén levő szószékről beszél: Persze mindamellett a szónoknak jó organummal kellene bírni, hogy nem csak az első 8–10 padban ülő hallassa a hangját, a mi pedig Bécsben épen nincs meg. De hát ez az illető rabbiknak a dolga. A neologismus meg nem okolt vád gyengeségét bizonyítja azon körülmény is, hogy német imákat igenis — héberből fordítva — de német énekeket és dalokat egyáltalában nem lehet hallani. Az egy kivételtől alább. Ennek oka az orgona hiányában lelhető ugyan fel, de nem elégít ki ezen ok és nem magyarázza meg a német dalok hiányát azon templomokban, a melyekben orgona van.

Igen különös helyzetben vannak a rabbik a bécsi templomokban, mert nagyobbbrészüik péntek este szónokol szombat délelőtti helyett. Ezen változásnak hosszú históriája van, melyet nem lesz érdektelen elmondani. A felekezeti lapok olvasói talán még emlékezni fognak, hogy Guttmann lovag a bécsi hitközség elnöke (azóta lemondott, újabban pedig a br. Königswarter halála által megüresedett helyre, a »Curatorium der isr. theol. Lehranstalt« elnöki tisztségre választatott meg) 2 évvel ezelőtt felhívást intézett Bécs, Berlin, Budapest, Páris és London zs. hitközségei előljáróságaihoz, a melyben felhitta őket, hogy gyűljenek össze tanácskozni, mily módok és eszközök által lehetne főleg a nagy városokban mindinkább elharapódzó vallási indifferentismusnak véget vetni és a templomokat látogatottabbakká teni. E kérdés akkortájt egy kis irodalmat szült. Annyi volt a jóakaró tanács, hogy az optimisták már rendőröket láttak péntek- és szombatonként a zs. templomok előtt ügyelni a rend fenntartására és a közlekedés meg nem akadályozására. Ámde amint a deficitet könnyebben lehet kiirtani egy állam költségvetéséből a papiron mint az állami pénztárban, éppoly könnyen lehet a vallási indifferentismust eltüntetni vezércikkekben és röpiratokban. A zsidó ügyekért rendkívül módon buzgolkodó elnök által felvetett eszmének Bécsben azonnal terjesztője akadt, ámbátor ahhoz kétség is fér, vajjon a mód helyes volt-e. Az előljárósági gyűlésből Guttmann leküszönése után nem lett semmi. De boldogult Jellinek főrabbi, hogy főleg péntek este a templom ne legyen üres, mint 70 éves agg minden péntek este exhortákat kezdett tartani még pedig

a befejező ima előtt. Az exhortához csatlakozik egy német ének. Szombat délelőtt ugyanis, a ki templomba akar menni, nem törődik avval, van-e szónoklat vagy nincs. De péntek este, a mikor mindenkinek szabad ideje van, az exhortáknak a célja a közönséget a templom látogatásra bírni. Mennyire igazolták a tények a várt eredményt, alig lehet biztosan meghatározni, mert annyi tény, hogy a szónokok szónoka sohasem panaszkodhatott hallgatóságának csekély száma miatt sem akkor, a mikor még prédikációkat tartott, sem utóbbi időben a midőn exhortákat tartott. De a többi templomban nem igen észlelhető az indifferentismus apadása és a templomi látogatók számának szaporodása, habár a dolog lényege a szónoktól is függ. Tehát Güdeman fő rabbi kivéve az összes rabbik péntek este szónokolnak, illetve exhortákat tartanak. Curiosumként említem még föl, hogy minden templom bejáratánál hirdetések láthatók, melyek az illemszabályokat tartalmazzák, a melyekhez a templomi látogatóknak magát tartania kell különben büntetés terhe alatt. Hány évi fegyház, az talán ki van felejtve. A mint Bécs általában a hagyományos »gemüthlich« cím mellett is már politikai helyzeténél fogva a modern Bábelt jelképi, úgy a zsidó községi viszonyokban is észrevehető, hogy szükség volna már ama egység megteremtésére, mely különféle önkénynek és egyes ember szeszélyeiből eredő állapotoknak véget vetne. Egyébiránt a folyamatban levő községi szervezéstől elvárhatjuk, hogy nem sokára új állapotot fog teremteni Bécsben, nagy közönséget és egy községet.

SCHWARZ GÁBOR.

ORTHODOX PÓTKÁVÉ ÉS LISZTES ZSÁK.

A múlt alkalommal foglalkoztam itt az orthodox füge-kávéval és reméljük, hogy azóta sokan siettek az orthodox szent férfiak által oly csodálatos módon szemmel tartott esch pótkávéból egy kis kóstolót rendelni. Olvasóink előbbi észrevételeinkből kiolvashatták, hogy mi ebben az egész dologban, főleg azt találjuk rejtélyesnek, hogy a pesti és püspök-ladányi orth. rabbi urak firmája alatt történik az egész, holott más masgich őrsi Csahországnak a szentelt vegyületeket. Az aggodalommal eltelt hívők háborgó lelkének megnyugtatóására örömmel jelentjük, hogy ebben a dologban egy kis változás állott be. Jeleseül ugyanezen azon a helyen, hol Joh. Gottl. Hauswald et Comp. mult-

kor említett hirdetménye napvilágra jutott, most ugyane czégnak egy másik hirdetménye díszlik a felirattal: »Sel-peszach«. Elmondjuk a mi jó eschéink kik e nagy alkalomra nyilván az egyedül idévezett orth. hitet vették fel, hogy ezöök: erzeugt Kafeesurragate (Zichorium und Feigenkaffee) unter der streng rituellen Aufsicht der ehrwürdige Herren Oberrabbiner Koppel Reich Budapest und Josef Rosenberg Páspók-Ladány. Már itt nincs szó róla, hogy masgiehok földöglének a peszachra szánt kávé gyártásánál, hanem magok a főtisztelendő urak, kik nevezetnek Isráelben a világ fejedelmeinek, szentséges személyükben srázsálják a fügekávé. Keresztük ugyan különböző helyeken a személyi hírek rovatában, hogy vajjon a két nagyság tényleg kivándorolt-e egy időre Égerbe, de nem találtuk azt feljegyezve sehol, ami nyilván azt mutatja, hogy a gaon aulemok a tan fiaikhoz illő szérénységgel incognito hagyták el hazánk határait. Minden esetre melegen öhajítjuk, hogy a cseh gyár kávé levegője meg ne ártsen egészségöknek. Mert egyáltalán nem oszthatjuk azt a nézetet, sőt izléstelennek tartjuk még a feltevést is, hogy a kérdéses hirdetmény fején és lábán felkiáltó jelekkel ott díszlő felirat sajátóhiba lenne, amennyiben az nem sel-peszachot hanem sel-ober! magyarul »tök-filkók!« at jelentene, illetve azoknak szövege. De tiltakoznunk kell az ellen is, hogy szent nyelvünkkel még ily czélok érdekében bárki hasonló blasphemiát egyáltalán vagy éppen szándékosan elkövethesse. Ilyet feltételezni nem is lehet. Nekünk pedig erre legkevésbé van okunk, mert látjuk, hogy a masgieh-helyettesítés rendszere az első aggodalmas szóra nemcsak elismerést érdemlő gyorsasággal megszüntetve lett, hanem azon csak a rossz akarat által kétségbe vonható lelkes elhatározást is eredményezte, hogy az említett két jeles férfiú, télviz idején Csehországba vándorolt. Hihetőleg kötelességének fogja tekinteni Johann Hauswald et Comp. hogy a derék férfiakat a legjobb kávéból táplálja, hazánk zsidósága pedig hogy a megrendeléseket immár tömegesen eszközölje.

De midőn ez áldozatkésztséget, melyet csak hithűség szülhet, konstataljuk, egy újabb még pedig a multkorinál sokkal nagyobb rejtély előtt állunk. Ugyanis párhuzamosan a fenn tisztelt, és az orth. rabbi urak lelkiismeretességét, objectivitását fényesen megvilágító ezikória-hirdetményen egy másik hirdetmény jelent meg. Die jüdische orthodoxe Durchführungs-Commission teszi azt közzé. Hogy hivatalos és magyar nyelvű lapjának hasábján miért német nyelven, a felett ne törjük a fejünket. Az érdekes bizottság az autonomia, a választott bíróság az orthodox polgári házasság a rabbiságra vonatkozó örökösödési eljárás codificálása közben és más nagy érdekek körül folytatott védelmi művében egy pillanatra sem szünik meg mindazt a gondos figyelem tárgyává tenni, ami a hívők lelki és részben testi életével összefügg. E bizottság tudtára adja mindazoknak, a kiker illet, hogy indittatva érzi magát ez idén is a több előkelő rabbi tekintély által e czélból határozottan legalkalmasabbnak talált pesti hengermalomban Kimcha depiszchat és semurah (sic!) mazzoth lisztet készíteni. Megrendelések hozzá vagy a malomhoz intézendők.

Kétségen felül áll, hogy a pesti hengermalom derekipar vállalat. De kérdezhetné valaki, mi köze van ehhez az autonomia szabalmazott csöszneinek? Hiszen az orth. szervezési szabályzat a pászka-liszt készítését nem utalja az orth. közvetítő bizottság feladat körébe. Mert ámbár gondolható olyan eset, hogy valamely felekezeti szervezet közege általános felekezeti érdeket érintő ügyek körül buzgólkodik, de a liszt készítése, mint szorosan véve ritualis úgy ha tartozhatik az illető terület hitközsége illetve rabbiságának feladataihoz és ha a ritualis módon előállított lisztnek a kereskedelmi forgalomban való bevittele egy malom vagy ügynökségének feladatai közé sorolható is, de tán mégsem tartozhatik egy oly quasi hatóság számára menő közeg hatáskörébe, mely szertartási ügyekben eljárni, rendelkezni vagy felügyelni sem hivatva sem jogosítva nincsen. Erre felelhetni, hogy az orthodox közvetítő bizottság nagy áldozatkésztséggel és szeszén tanúságot midőn a pászka-liszttel bíbelődik. Mert ebben az országban mindenki úgy hiszi, mint mi, hogy azt tisztán az ország orthodox zsidóságának lelki megnyugtására teszi. És egyáltalán nevétséges lenne, hogy mindig a szabályzatok rideg szavaira hivatkozzunk, mikor az ügy szelleme mindent megmagyaráz és egészen elhibázott dolog volna, ha éppen a mi körünkől kifogásolnánk ez eljárást, a helyett hogy azt követendő példaként felismernénk. De amire mi már felelni képesek nem vagyunk, az abban áll, hogy mikor a pesti orthodox hitközség rabbija oly kiváló szertartási felügyelőnek bizonyult, hogy őt már külföldre is exportálják, miért kellett őt a saját területén lévő malom felügyeletéből és e malom gyártmányainak ajánlásából kizárni és az égeri ezikóriára szorítani. Miért kellett az orth. közvetítő urakat arra kárhoztatni, hogy arról a piedestálról, melyre őket méltóságuk helyezi, leszálljanak a lisztes zsákig. Ha egy cseh Johann elismeri döntő tekintélynek főt, Koppel Reich urat, mennyivel inkább lenne ez kötelessége hazai orthodoxainknak is. Fájdalmasan látjuk, hogy egy oly jeles specialista mellőztetik, vagy oly érzékeny módon lefokoztatik. De hát okát-fokát ennek mit kutassuk, mit keressük. Csak a legszentebb intenciók vezethetik az orthodox közvetítő irodát összes cselekedeteiben. Ők, kik a szent tóráért életüket áldozták, ebben az esetben sem felejtették el, hogy im én kemach, én tora — liszt nélkül batkát ér a tora.

Ti pedig nyájas olvasók engedjétek meg, hogy ez alkalomból a peszach közeledtére való tekintettel melegen ajánljam nektek a szerencsen-utczai husvét szivarszipkákat, mert ezeken keresztül legszebben karikázik a conservativismus — füstje.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Les Écrivains Juifs Français du XIV-e siècle* par Ernest Renan de l'institut. Extrait de l'Histoire littéraire de la France, tome XXXI. Paris 1893. — (A mű szerzője *Dr. Neubauer Adolf* Oxford). — *Bacher Simon* Hebräische Dichtungen . . . herausgegeben von *Wilhelm Bacher* Bécs 1894. 3 kötet. — *Dr. Adler V.*, Onkelos Paraphrasisa a biblia költői helyeihez. Budapest 1893. — *Klein Arnold*, Sámuel Hallévi Hannagid Ibn Nagdela élete és munkái Budapest 1893.

Dr. Bánóczy Józsefné. Az izraelita magyar irodalmi társulatnak rövid idő lefolyása alatt sok híve támadt. Persze ellensége is. Előbbiek örömmel látják ügyöknek győzedelmét, az utóbbiak tehetetlen dühvel folytatják a társulat elleni agyarkodásait. Ilyen körülmények között egy kiegyenlítő mérseklő elemre lett volna szükség, mely enyhítőleg békítően hatott volna. A nők közreműködése szeretetteljes érdeklődése előtt sok jégkéreg elolvadt volna, de nem tudtunk a nők szívéhez hozzá férközni. Pedig a protestáns irodalmi társulat létesítésében, különösen pedig anyagi megerősödésében a nőknek kiváló osztályrésze volt. Egy kivételt mégis feljegyezhetünk. Röviddel az alakulás előtt dr. Bánóczy Józsefné egy gyűjtővet fogadott el, és már is *tizenegy* tagot jelentett be. Ez annál inkább elismerést érdemel, mivel tudvalevő, hogy ez az urnő szakadatlanul nagy munkásságot folytat a humanizmus számos ügye érdekében. Akik e vendégszerető házban megfordultak, sokszor tapasztalták ezt, a nélkül, hogy ez a tapasztalat különösen terükre lett volna. Mert hát alkalom van itt minden fajta jótékonyásra és kiki nem csak izléséhez, hanem zsebéhez mérheti elhatározását. Akinek tánczoló kedve van bálí jegyet kap, akinek culturalis érzék lebegnek a szeme előtt az kap szabad lyceumot, aki a szegénylős nőknek kézimunkával való ellátására alakult társulatot akarja támogatni, beléphet tagnak, adományozhat. Mária Dorotya, fehér kereszt stb. stb. az itt mind ügynökséget tart, melynek feje Bánóczy Józsefné. Vannak a gyengébbek kedvéért 10—20 kros je-

gyek, a pénzesebbek számára keesetgető alapító és pártoló tagságok. Folyton forrong valami. Minden hétfőn áldoznak itt a jóért. És az áldozatok maguk is jól érzik magukat mellette. Néhány év óta a szegény tanítóképezdészek érdekében foly a munka és pedig sokféle irányba. Köszönettel fogad Bánóczy Józsefné népkönyhai jegyeket, havi vagy heti segélyeket, leckeórákat is, bár ez utóbbiaknál versenytársa — az ura. Most plane férje ura egyesületet alakít a szegény fiúk érdekében és természetesen Bánóczy Józsefné ez új motívumokra irt egy melodrámat, majd meghallják. Addig is azonban, míg ez az egylet megalakul, egy régi zsidó intézményt elevenít fel a képezdészek érdekében. Koszt-napokért házal és azok, a kik nincsenek abba a helyzetbe, hogy könyhát vigyenek, koszt-nap-megváltás czimén szerezhetik meg. Számos szegénylős fiú így menekszik a népkönyhától. Az ócska ruha gyűjtés iparát is nagyban gyakorolja Bánóczy Józsefné. Annyira, hogy hír szerint az ó-szeresek panaszt akarnak intézni a kormányhoz. A petitió már kész is legyen. Siessen mindenki, míg ez az ügy elintézését nem nyer. Mindent szívesen fogadnak a Röck-Szilárd-utca 22. szám alatti alapszabály nélkül működő jótékony egyesületben. Az első emeleten balra a lépcső-házban. Még vékonyabb nyakra való gallérokat is elvállalnak. Csak egy odátévedt frakk okozott egy ízben nagy zavart. Az ó-szeresek beadványukat, hír szerint, az orsz. magy. ízr. tanítóegyesület hivatalos lapjának is megküldik.

Rabbiautas. Az orsz. rabbiképző-intézetben az ez idei rabbivizsgálatok február 12-étől 21-ig tartatnak. A kandidátusok kilenczen vannak, kik közül a legtöbb már vagy állásban van, vagy már meg van választva. Rabbiká vagy hitszónokokká Dr. Handler Simon Kassán, Dr. Pollák Miksa Sopronban, Dr. Lenke Manó Mátrisch-Osttrauban, Dr. Löwy Ferencz Nagy-Atádon, Dr. Mandel Galgóczon. Dr. Krausz Sámuel az ízr. tanítóképző intézetben ideiglenes tanár lett. A nevezettek kivül még képesítést nyertek: Dr. Friedmann Dávid, Dr. Rubinstein Mátyás és Dr. Singer Bernát. Az ünnepélyes elbocsátás február 12-én történik. A múlt évben végzett rabbijelöltek közül dr. Rudolfer Antal Alsó-Lendván lett rabbinak megválasztva.

Schück Salamon karcagi orth. főrabbi folyó évi január hó 22-én ünnepelte papi működésének huszonötödik évfordulóját. Csak az ki ismerte a karcagi ízr. hitközség és a szomszédos hitközségek viszonyait, akkor midőn Schück ott a rabbiságot elfoglalta, az képes teljesen méltányolni a nevezett rabbi ur áldásos tevékenységét. Működésének első éveiben egy deszkabódében hirdette Isten ígését. Most hit-

községének temploma, kitűnő iskolája, szép paplakja és több jótékony egyesülete van. A rabbi ur egy idegen nemzetiségű vidékről származott e tősgyökeres magyar városba. Önmaga megtanult magyarul, családja teljesen megmagyarosodott és ügybuzgalma, jeles szónoki képessége megszerezte számára híveinek szeretetét és más felekezetbeliek becsülését. Számos héber művet írt. Egyéb dolgozatai és szónoklatai is jelentek meg. *És a legnagyobb dicséret és tisztesség reá, hogy az orthodox közvitelők őt compromitálni törekedtek.*

Dr. Steinschneider Mór berlini magántudós a porosz kormány által az egyetemi tanári ezimmet lett kitüntetve. E kitüntetés oly férfint ért, aki egy félszázadnál tovább működik fényes tehetséggel és bámulatos tudással a zsidó irodalom terén. Különösen a zsidó bibliográfia körül vannak halhatatlan érdemei és a zsidó irodalom ezen ágának **Dr. Neubauer Adolffal** egyetemben általános elismerés szerint a legnagyobb élő képviselője. Az agg tudós, ki 78 éves korá daczára ifju erővel folytatja tudományos tevékenységét, az említett kitüntetésre, habár csak a zsidóság tudományának terén működött, a mely tudomány kifelé egyáltalában nincs még *recipidálva* befelé is alig-alig, rég rászolgált. Adja az ég, hogy **Dr. Steinschneider Mór** még számos éven keresztül tartsa meg szellemi frissességét és kitartó munkaerjét, számos tisztelője öröme és a tudomány javára.

A róm. kath. egyházi javakról érdekes statisztikai adatokat közöl a Prot. Szemle 1. füzetének első cikkében. E szerint az állami eredetű érseki és püspöki birtokok összege Magyarországon 699,541 kat. hold, a káptalani birtokoké 486,588 kat. hold, a vallási és közalapítványi birtokoké 40,318 kat. hold. Ehhez hozzáadva az apátságok, prépostságok és szerzetes rendek fekvő birtokait, az egyes lelkészek kezén levő fekvősegeket, s a görög kath. egyház által használt földeket, az összeg 2.363,475 katasztrális holdakat tesz ki. Ha ezen birtokoknak holdját 100 frtjával számítjuk, értékük 236.347,500 frtnyi tőkének felel meg; s ha holdankint egyre-másra 5 frt jövedelmet számítunk, akkor az évi 11.817,375 frtot tesz ki. A kath. nagygyűlés a kath. egyház üldöztetése miatt panaszkodik. Ugy látszik, hogy legalább a tebbe aprítani valóban nincs hiány.

KOSSUTH LAJOS

halálával hazánk égboltozatáról a legfénylőbb csillag tűnt le örökre. És mintha a halhatatlanság útjára elvitt volna innen minden világosságot, mintha tündöklő életében összpontosult volna minden fény sugar, ez országban, melyben csak imént tört előre új erővel a szabadság napja, egyszerre sötét lett. Setét attól a gyásztól, mely hazánkat beborítja és attól az átláthatlan fátyoltól, mely a szabadság lánglelkű apostolának élete végső napjáig híven ápolt eszméire nehezedett.

A világrend kérlelhetlen törvényeiből és a diszöült élete alkonyán reánk boruló felhők vészjeleiből rég fenyegetett bennünket a bánat. Remegve láttuk közeledni a napot, melyről Amosz próféta mondá: *»És lészen azon a napon, ezt mondja az Ur Isten, lenyugtatom a napot délnek idején és setétséget bocsátok a földre fényes nappal.«* E nap márczius 21-ike volt, melyen hazánk legnagyobb fia halálának híre reánk lecsapott. Egy ország rendült meg e gyász hírére. Milliók szívéből tört ki a fájdalom, hiszen történetünk egyik legnagyobb alakja, a magyar alkotmány, a magyar szabadság megalkotója költözött el a földről, melyen mint nagy idők nagy bajnoka, nemzetének boldogságáért küzdött, győzött és szenvedett.

Kossuth Lajos élete és működése, a magyar történet legdicsőbb lapjainak tartalmát a nemzeti erő megújulásának soha ki nem apadó forrását, a nemzet

fejlődésének legragyogóbb korszakát alkotja. Hazaszeretete, mely egy országot elragadott, szelleme, melylyel egy világot hódolatra birt, az idők folyamán az egész emberiség történetében világító példa lesz, melyet a szabadság ellenségei elhomályosítani képesek nem lesznek.

Mi e helyen csak a megmérhetetlen veszteség feletti bánatunknak akarunk kifejezést adni és csak utalni óhajtunk arra, hogy a nemzeti gyász eme lesújtó napjaiban is minden téren nyilvánvalóvá lett, hogy a hazai zsidó felekezet tagjai a magyar nemzet legbensőbb érzelmeivel teljesen összeforrtak, hogy első sorban magyarok és csak azután zsidók. Kossuth újabb időben az antiszemitikus járvány idején a zsidóság érdekében felemelte ugyan hatalmas szavát, de akkor midőn dicsősége emelkedett, sőt mikor a tetőpontot érte el, krónikásaink szerint a zsidók emancipációjával szemben nem teljesítette azt, amit lánglelkétől várni, remélni lehetett, sőt e kérdéseknek hitünk, vallásunk törvényeivel való összekapcsolása által egy időben az e részbeli törekvések nem érvényesülhettek, elannyira, hogy már a nagy katasztrófa előtti szegedi nemzeti gyűlésen előterjesztett törvényjavaslat, legfőképpen azonban Szemere Bertalannak ez alkalommal tartott általunk már több ízben ismertetett szónoklata nélkül a magyar nemzet e dicsőségteljes szabadság korszakát nem lehetett volna a hazafias zsidóság elleni hálátlanság vádjá ellen megvédelmezni. De ha volnának, kiknek fájdalmát e gondolatok megzavarni képesek lennének, azok ne feledjék, hogy maga Kossuth Lajos Iratainak II. kötetében ez emlékek árnyait bölcsességének fényével elűzte, midőn ugyanis az örök dicsőségű 1848-ki korszakról szólva, azt a kijelentést tette, hogy *»csak azt az egyet sajnálom is, szégyenlem is, hogy az akkor még uralgott elöítélet miatt az örök igazság e szent elvét az ország zsidó lakosaira ekkor még nem lehetett kiterjeszteniünk; de vigasztal azon gondolat, hogy az elv törvénybe lépén iktatva, a szabadság napjának melege az elöítélet ködét is mihamar eloszlatandja s csak kis idők kérdése lehet, hogy a magyar nemzeti becsület paizsáról az utolsó folt is eltűnjék.* Az eszme, melyet a szegedi nemzeti gyűlés a szent ügy haldoklása közben a marttyrok ezreinek vérével itatott földön későn bár, de mégis elültetett, kikelt és a csemete már virágzik is. Fonjunk koszorút belőle Kossuth sirjára.

Mert a nemzet összességének érdeke mellett a külön érdekek legyenek azok még annyira jogosultak, teljesen eltörpülnek. A hazai zsidóságban a nemzeti érzés melegebb, mint a felekezeti és azért a nemzeti ideálok iránti rajongó szeretetet sem felekezeti sem más idegen érzés megzavarni nem képes, hiszen a szabadság dicső apostola által bevetett talajon, még ha az nem volna is hazánk szentelt földje, reánk kik az elnyomatás alatt a többi népek között legtovább szenvedünk, mindig csak üdv fakad. De a zsidó hitű magyarság Kossuth Lajosban a hazaszeretet eszményítőjét látta, csodálta mindenkor, azért felekezetünk tagjai szent fájdalommal borulnak a legnagyobb magyar sirjára, ahova elfogunk zárakololni jó és balsorsban egyaránt, hogy felfrissítsük lelkünkben azt az örökké fénylő példát, melyet Kossuth Lajos élete mindaddig hirdetni fog, míg az emberiségből a szabadság — és hazaszereteten való hit ki nem hal. A sirhalom felett pedig, mely a dicsőültnek messze távolból haza hozott szent hamvait takarja, szomorú imánkat rebegjük, melynek mély értelmét érzi a magyar Izrael: *vejosóv heofor al hoorecz . . . és visszatértek szent hamvai abba a földbe, abba az országba, melyből eredtek . . . Pihenjenek csendesén és keljen ki belőlük hazánk boldogsága!*

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

TÁRSADALOM.

DR. PERLES JÓZSEF.

1885—1894.

München hirneves rabbijának halálával a modern zsidó papok egyik legtiszteltebb és legszeretettebb alakja költözött el az élők sorából. Messze, messze a kis Bajorország határain, az egész német birodalmon túl ismert és tisztelt férfi volt Perles József, mert egyéniségében szép harmóniában egyesültek mindazon jeles tulajdonságok, a melyek modern rabbi díszét képezik.

Tiszta lelkű és nemes szívű ember volt, a ki szeretettel vette körül nemcsak szűkebb és tágabb körű családját, hozzátartozóit és községét, hanem minden embert, a ki hozzá közeledett. A modern kor gyermeke volt, telítve a kor eszméitől és műveltségétől, de a modern ember gyakran külső kedvesség alá rejtőző belső ridegsége szívéhez sem a küzdelmek, sem a csalódások révén hozzá nem férkőzött. Szelidség ömlött el egész lényén, és szívjoságáról községében és szülővárosában sokan beszéltek és még többen — hallgattak. A sokat emlegetett humanitást Perles József a legszebben hirdette — életével. Eme jóság párosult egyszerű kedvességgel, egyenességgel és ritka igazságszeretettel. Tökéletes ember volt. Ha nem csalódunk, a nagy népszerűség is, a melynek örvendett, nem csekély részben a homo integert illette.

Az ideált, a melyet a zsidó felfogás a község szellemi és lelki vezetőjéről alkotott, hogy a szépet és nemest ne csak hirdesse, hanem példájával mutassa is, Perles József annyira megközelítette, mint korunk legjobbjai. Ama szép és egyszerűségében megható kép, a melyet a rabbi és szónok hivatásáról 1871 május 26-án a müncheni rabbiszek elfogla-

lásakor községe elé festett, nem volt pusztán a fantázia és a szónoki művészet szüleménye, hanem élő valóság, a nélkül hogy a szerény szónok annak tudatával birt volna, hogy ő maga lesz e megragadó kép megtestesítője.

A rabbiság Perles József eszméi szerint a legmagasztosabb, a legnagyobb felelősséggel terhes hivatás. A magán ember csak pusztán önmaga és családja tetteiért köteles számolni, de a lelkész egész községeért. A lelki ügyekben minden eltévelyedés, sőt minden mulasztás, első sorban ezen ügyek hivatott és hivatalos képviselőjét terheli, mert a pap nem functionárius, hanem lelki vezető. A község egyetemét és egyesait érintő vallásos kérdésekben egyaránt a pap legyen a felvilágosító, utbaigazító és irányító egyéniség, mert ő az, a kinek a multak ismeretének és a jelenkor szellemének különböző forrásaiból fakadó eszméknek, erkölcsi és vallásos iránytűknek birtokában kell lennie, hogy nemcsak a reá ruházott hivatalnak, hanem a hivatásnak is méltóan megfeleljen.

Igy fogta fel Perles József saját feladatát és ezek megvalósítására irányzottan élt és cselekedett. Régi lelkesség és ujkori elme egyesült az ő egyéniségében, és ezek képesítették őt sokféle kötelezettségeinek teljesítésére. Mert sokat követelt Perles József önmagától. Régi rabbi volt ő a szó szebbik értelmében, a ki híveinek minden örömében és bánatában sőt, hozzá fordulás esetén, a mi szintén gyakran történt, minden magánügyében részt vett. És e köteleességek teljesítése alól még akkor sem érezte magát felmentettnek, midőn súlyos, hosszú éveken át tartó testi szenvedések neheztedek reá és szemévilágától majdnem tökéletesen meg volt fosztva. És ő e tekintetben nem ismert sem rang, sem vagyonkülönbséget. De mégis ismert. Midőn a mult év nyarán négy év után ismét láthattam rendes nyaraló helyén a stahrenbergi tó partján beszélgetés közben megjegyezte, hogy előző nap Münchenben volt temetésen. Látván alakjáról és arczáról gyengeségét és szenvedését, megkérdeztem, hogy miért nem kiméli egészségét legalább üdülő heteiben? vagy nincs helyetese? Erre ezt a lakonikus választ adta: Van, de az elhunyt szegény — ember volt.

E csekélység talán a legjellemzőbb a kiváló rabbi lelkeszi eszményére és működésére. Rendkívül féltette a papi

tisztség becsületét és tiszteletét; ezeknek megóvása érdekében nagy áldozatokra is hajlandó volt. Egy talmudi elvet eltvrtva szem előtt a látszat után keletkezheto balvélemények elhárítására is ügyelt. Nem opportunizmusból, hanem mindig a jóra irányzott befolyásának megtartása szempontjából.

Oly kérdésekben, a melyek a vallásos és erkölcsi felfogás és cselekvés tisztaságát érintették, a különben kellő mértékben tekintetbe vett közvéleménynyel szembe is tudott szállani, bár egyéniségének és a zsidó pap állásának megfelelően mindig suaviter in modo. Mérsékelt ember volt, a ki a szélsőségeket minden téren kerülte. A theológiában is a mérsékelt haladás híve volt. Abból az elvből — nézetem szerint helyes elvből — indult ki, hogy a papnak reformok megvalósításánál a község vallásos közérzületére és közfelfogására bizonyos határig tekintettel kell lenni; kötelessége az adott viszonyokból kiindulni és terveinek megalkotásánál első sorban a létező állapotok melletti keresztülvitel lehetőségét mérlegelni. A pap a gyakorlat embere és nem pusztán az elméleté. A vallás is élő organizmus és nem absztrakt filozóféma.

Alláspontját leghivebben már említett müncheni beköszöntőjében fejt ki, a melyből a legmarkánsabb részletet szószierint iktatjuk ide: »Ich werde daher gewissenhaft zu ergründen suchen, was der Gemeinde in ihrer gegenwärtigen Zusammensetzung und bei ihrem gegenwärtigen Bildungsstande für die Förderung des religiösen Lebens Noth thut. Ich werde der Masslosigkeit nach beiden Seiten, der Ausschreitung nach Rechts und Links, der unbedingten Verehrung alles Alten, bloß weil es alt ist und der bedingungslosen Vergötterung alles Neuen, bloß weil es neu ist, entgegengetreten: es gibt Gottlob noch einen goldenen Mittelweg, auf dem sich zahlreiche gebildete Gemeinden bewegen, durch welchen sie die Einheit in ihrer Mitte zu erhalten im Stande sind, der sich unter Gottes Beistande auch in unserer Gemeinde bewähren wird.« — A legszebb kommentárt ezen fölvéhez majdnem negyedszázados működése szolgáltatta.

A főczélt, a vallásos élet és belátás emelését tartotta szem előtt Perles József hitszónoklataiban is. Nem hallottuk beszélni. Az általános vélemény szerint nem volt — legalább utolsó éveiben — szép szónok, mert ehhez hiányzottak nála

némely külső kellékek, pl. az erős és behizelgő hang stb. De azért igen sűrűn beszélt, gyakran minden héten, mert ő nem gyönyörködtetni akarta hallgatóit, hanem felvilágosítani. Ez okból nem a beszéd formája, hanem tartalma volt az, mire ő súlyt vetett, hogy községét meggyőzze, javítsa, tettekre serkentse. Nem a templomban, hanem az életben szerette ő szónoki sikereit látni. És ha a birtokomban levő, Perles ifjú és férfi korából származó kilencz predikáció után ítélnem szabad, ha nem is volt szép szónok, de jó szónok volt. Nem beszélt szépen, de szépet.

Ezen halvány képek Perles Józsefet működése körében, mint embert, mint rabbit és szónokot mutatják be, ha nem is varázsolják a korán elhunynak kiváló egyéniségét a valóság teljes fényében az olvasó elé. Az összszidóságot ért súlyos veszteség fölötti fájdalom első napjai nem alkalmasak arra, hogy a kellő nyugalommal tekinthessük át az épen lezárt nemes és szép élet tevékenységét a maga teljességében.

Az elköltözöttnek csak tudományos munkássága az, a mely teljesen, világosan feltárva fekszik előttünk. Tényleg Perles Józsefet szélesebb körben, hazájában és hazáján túl, felekezetünk körén belül és kívül, első sorban mint tudóst ismerték és becsülték. Nagy műveltséggel, sokoldalú, mély és alapos ismereteket egyesített. Jól ismerte a klasszikus és a keleti nyelveket és ezen ismereteit zsidó irodalmi kutatásaiban fényesen értékesítette.

Tudományos tevékenységének oroszánrésze nyelvészeti kutatásaira esik, melyek a talmud és midras lexikonának vannak szentelve. Kutatásai tudományos módszerről, bő tudásról és kombináló képességről tanuskodnak. Előnyösen ütnek el az e nembeli termékektől, a melyek javarészt nem a rendszeres tanulmányozás, hanem az ötletek szülöttjei. Perles József e tekintetben méltó folytatója Sachs Mihálynak. A mit az utóbbi a görög és latin kölcsönzők felderítésére megkezdett, azt Perles folytatta és más nyelvű, különösen perza kölcsönzők kiterjesztette. Különös érdeme, hogy a realiákra nagy gondot fordított. Eredményei rendesen elfogadhatók. Másoknál sok a gaz, Perlesnél sok a mag.

Ide tartozó munkái: »*Etymologische Studien zur Kunde der hebr. Sprache und Alterthumskunde.*» Boroszló 1870;

»Zur rabbinischen Sprach- und Sagenkunde.« Boroszló 1873. Főképen a talmudi lexikografia történetéhez tartozik leg-szebb műve: »Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien,« München 1884. és »David Cohen de Laras rabbinisches Lexicon «Kether Kehuna.« Ein Beitrag zur Geschichte der rabbinischen Lexicographie» Boroszló 1868. E munkák e tudományzakot jelentékenyen előbbre viszik és maradandó becsüek.

A nyelvészetén kívül a zsidó történet és irodalom körül szerzett kiváló érdemeket. Főbb dolgozatai e téren: »R. Salomo ben Abraham ben Adereth. Sein Leben und seine Schriften« Boroszló 1863.; »Geschichte der Juden in Posen« u. o. 1865. Az utóbbi művel közsege iránti köteleességét és hálájátróttá le. Többi dolgozatai közül felemlítjük még nagybecsű latin nyelvű díszszertációján kívül: »Meletemata Peschittioniana« (Boroszló 1861.) a következőket: »Die jüdische Hochzeit in nachbiblischer Zeit; Die Leichenfeierlichkeiten im nachbiblischen Judenthume; Thron und Circus des Königs Salomo (a müncheni udvari könyvtár egyik kéziratából); Eine neuerschlossene Quelle über Uriel Acosta; Kalonymos ben Kalonymos Sendschreiben an Josef Kaspi, szintén egy müncheni kéziratból a boroszlói rabbi-szeminárium negyedszázados jubileumára. Ezeken kívül számos kisebb-nagyobb dolgozat jelent meg tőle a német keleti társaság és Kuhn folyóiratában, a Revue des Etudes Juivesben, a Magyar-Zsidó Szemlében és a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums cz. folyóiratban.

Nemes jellemének egyik szép vonása, hogy a boroszlói szemináriumhoz, melynek kiképzését köszönte és a folyóirathoz, mely annak alkotása volt, mindvégig a leghívebben ragaszkodott. Említett műveinek túlnyomó része is a nevezett Monatschriftban látott először napvilágot. Folyóiratunk iránt, a melyet dolgozataival gyakran tisztelt meg, szintén megható hűséggel viselkedett, minek jellemzésére elég azt a ténnyt fel-említenünk, hogy kiadóhivatalunk már előre tudta és mint különösen feltűnő tényt velünk közölte, hogy az első előfizető a müncheni rabbi lesz. És sohasem csalatkozott. Annyira érdeklődött tartalma iránt, hogy több ízben négy-öt nappal megjelenése után már valamely észrevétel érkezett hozzánk tőle, a melyeket, ha megengedte, ki is nyomattuk.

Irodalmi munkássága, mely három évtizednél többre terjed, tekintve nagy mértékű egyéb teendőit és különösen azt, hogy nem reprodukciókból, hanem tanulmányokból és kutatásokból áll, gazdagnak és sokoldalunak mondható. Műveinek nagy a belső becsük, ha csekély is egy kivételével a külső terjedelmük. Nagy tudás, alaposság és elmeél tüntetik ki munkálatait. Stilusa tömött, tartalmas és egyszerű, mint az ő egyénisége. Szolid tudós volt, a ki serényen, láрма nélkül dolgozott. A hírt nem hajszolta, mert tökéletes jutalmat talált ama belső megelégedésben, melyet a közösség érdekében becsülettel végzett munka nemesebb lelkeknek nyújt.

Dr. Perles József tökéletes ember, kiváló rabbi és nagy tudós volt. A zsidó papság és a zsidó tudomány történetében neve örökké élni fog. Elhunytá súlyos veszteség egész felekezetünkre, különösen a német zsidóságra, melynek rabbi-karának egyik büszkesége és a hazai zsidóságra, melynek szülöttje és mindvégig hű fia volt. יהי ענין חסיד.

Találjunk megnyugvást abban a tudatban, hogy a nemes férfiak nem halnak el, tetteikben és alkotásaikban tovább élnek, buzdító példájuk által tovább működnek, emlékü által az utókor áldásává válnak. Ilyen férfiú volt Perles József is. Áldás emlékezetére!

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A folyó évi február hó 14-én tartott közgyűlésen megválasztott választmányt és az alapító tagokat, kik a választmánynak tagjai dr. *Kohn* Sámuel rabbi, társulati elnök és dr. *Weinmann* Fülöp kir. tanácsos társelnök folyó évi márczius hó 13-ának esteli 6 órájára a pesti izr. hitközség tanács-termébe egybehívták a végből, hogy a választmány az alapszabályokra vonatkozó rendelkezései értelmében a szükséges választásokat megejtse.

A kitűzött órában az ülésterem zsufolásig megtelt és a megjelentek száma kiváltképpen azonban a vidékről feljött tagok nagy száma tanúsítja, hogy a Társulat iránti érdeklődés a lehető legmelegebb. Jelen voltak: Dr. *Kohn* Sámuel és dr. *Weinmann* Fülöp elnökökön kívül, *Kohner* Zsigmond és *Schweiger* Márton, mint alapítók, továbbá a választmány budapesti tagjai közül: Dr. *Bánóczy* József, dr. *Chorin* Ferencz orsz. képviselő, dr. *Farkas* Emil, dr. *Goldberg* Rafael, dr. *Kármán* Mór, *Kornfeld* Gyula, dr. *Krausz* Sámuel, dr. *Mezey* Ferencz, dr. *Mezei* Mór orsz. képviselő, dr. *Neumann* Antal, ifj. dr. *Neumann* Sándor, *Pollák* L. rabbi, dr. *Radó* Antal, dr. *Réthy* Mór, *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, dr. *Simon* József, *Stern* Ábrahám, *Sternthal* Adolf, dr. *Stiller* Mór, *Szabolcsi* Miksa, *Szatmári* Mór, *Székely* Ferencz, *Tencer* Pál és dr. *Weiszbürg* Gyula. A vidéki tagok közül: Dr. *Bárány* József (Kecskemét), *Elfer* Jakab (Heves), *Friedmann* Ármin (Ujpest), *Hahn* Adolf (Székesfehérvár), dr. *Klein* József (Márczali), dr. *Neumann* Ede (N.-Kanizsa), dr. *Perls* Ármin (Pécs), dr. *Pillitz* Benedek (Veszprém), várbelyi dr. *Rósa* Izó (Szeged), dr. *Rosenberg* Ede (Ó.-Kanizsa) és dr. *Vajda* Béla (Abony).

Elnök megnyitván az ülést melegen üdvözlí a jelenlévőket és különösen köszönetét nyilvánítja a vidéki tagoknak

kik nem sajnálták a fáradságot és áldozatot, hogy egy voltaképpen, az alakulás munkájának befejezésére szolgáló ülésre a fővárosba jöjjenek, főleg azért, hogy a társulat ügye iránti szeretetöket ezzel is manifesztálhassák. (Zajos helyeslés.)

Napirenden lévén az igazgatóság három tagjának az irodalmi és gazdasági bizottságoknak, továbbá titkár, pénztáros, ellenőr és ügyész választása; elnök várbelyi dr. *Rosa* Izó, *Stern* Ábrahám és dr. *Klein* József urakból álló szavazatszedő bizottságot nevez ki. Itt azonban szót emel ifjabb dr. *Neumann* Sándor és a választmány nagy tetszése közben kifejti, hogy a választmány tagjainak tájékozásul rendelkezésre bocsátott javaslat minden irányban annyira megfelel az igényeknek, hogy midőn e kijelöléseket melegen üdvözlí, véleménye szerint a választmány nézetét tolmácsolja, ha ennek kapcsán indítványozza, hogy a napirenden lévő választások közfelkiáltással eszközöltessenek. Elnök felteszi a kérdést, hogy a választmány ez indítványhoz hozzájárul-e, mire a közgyűlés zajos »elfogadjuk«-kal felelvén, elnök ily értelemben mondja ki a határozatot. Ezután közfelkiáltással megválasztattak:

I. Az igazgatóságba: Dr. *Kármán* Mór egyet. tanár, dr. *Réthy* Mór műegyet. tanár, dr. *Rosenberg* Sándor rabbi, (Arad).

II. Az irodalmi bizottságba: Elnök: dr. *Bacher* Vilmos tanár, alelnök: dr. *Lőw* Immanuel rabbi (Szeged), jegyző: dr. *Krausz* Sámuel tanár, tagok: dr. *Bánóczy* József igazgató, dr. *Kármán* Mór egyet. tanár, dr. *Klein* Mór rabbi (N.-Becs-kerek), *Schill* Salamon tanár.

III. A gazdasági bizottságba: Elnök: *Schweiger* Márton keresk. tanácsos, alelnök: dr. *Stiller* Mór ügyvéd, jegyző: dr. *Farkas* Emil ügyvéd, tagok: *Leopold* Sándor birtokos (Szegzárd), dr. *Neumann* Antal ügyvéd, *Sternthal* Adolf földbirtokos, *Weisz* Berthold gyáros.

IV. Mint titkár: Dr. *Mezey* Ferencz ügyvéd.

V. Mint pénztáros: *Székely* Ferencz bankigazgató.

VI. Mint ellenőr: *Pfeifer* Ignác háztulajdonos.

VII. Mint ügyész: Dr. *Halász* Frigyes ügyvéd.

A legtöbb távol maradt választmányi tag levéllel vagy sürgönnyel mentette ki elmaradását.

Dr. *Kohn* Sámuel elnök ezután a jegyzőkönyv hitelesí-

tésével társelnök és titkáron kívül ifj. dr. Neumann Sándort bizván meg, előadja, hogy ezzel az ülés napirendje volna kimérítve. De helyén valónak látja, hogy különösen a vidéki tagokra való tekintettel, azt a kérést intézze a választmány tagjaihoz, hogy a társulat feladatainak megvalósítására vonatkozó nézeteiket, óhajtaikat mondják el. Mert, habár e tekintetben a választmány most formaszerű határozatokat nem hozhat és jöllehet az alapszabályokban körvonalozott célok a Társulat munkájának irányát tüzetesen megjelölik, az irodalmi bizottság munkatervének megállapítására nézve ily módon mégis igen becses anyagot, sok irányban tájékozást nyerhetne. Az eszmecserét, mely mindvégig magas színén mozgott, dr. Kármán Mór nyitotta meg. Részt vettek benne dr. Perls Ármin, dr. Vajda Béla, dr. Pillitz Benedek, dr. Neumann Antal, ifj. dr. Neumann Sándor, Schön Dávid, Székely Ferencz, Szabolcsi Miksa, dr. Weiszbürg Gyula és az elnök. Az összes szónoklatokat a hallgatóság nagy gyönyörrel élvezte. Mindenki azon gondolat hatása alatt állott, hogy a hazai zsidóság nemcsak minden ízében megmagyarosodott, hanem szellemi tekintetben is rövid idő lefolyása alatt hatalmasan fejlődött. Magvas eszmék, remek szónoki formákban nyilatkoztak meg és még a gyakorlati irányu felszólalásokat is a legfinomabb tapintat jellemezte. Nyoma sem volt itt lényeges ellentéteknek, hanem ellenkezőleg a gyülekezet összes tagjai egy gondolatban látszottak egyesülni, abban t. i., hogy a magyar zsidóság legszentebb feladatainak megvalósítására alkotott intézmény ünnepies felavatásáról van szó. És ha az eszközökre nézve itt-ott a vélemények elágaztak is, ez a felszólalásokban előkelő módon domborodott ki. Felette sajnáljuk, hogy e beszédek szó szerinti feljegyzéséről nem gondoskodhattunk. Csonkán nem akarjuk őket ismertetni, mert tapasztalat szerint ebből sok félreértés támadhat. A szónoklatokban kifejezésre jutott óhajukat azonban az intézők annál inkább figyelemben fogják részesíteni, mivel a lényegre nézve a Társulat alapszabályaiban meghatározott célok keretén túl nem terjednek. E tanulmányos eszméaváltás után az ülés véget ért.

Értesülésünk szerint az irodalmi bizottság a munkatervet az igazgatóságnak már legközelebb beterjeszti, a gazdasági bizottság pedig a felajánlott összegek és évi járulékok

behajtása iránt a szükséges intézkedéseket szintén megteszi. Igen óhajtható volna, ha költségkimelés okáért a Társulat jóakarói különösen felajánlott alapító, pártfogó és pártoló tagsági összegeket költségkimelés végett postautalványon *Székely* Ferencz belvárosi takarékpénztári igazgató címére (Korona-herczeg-utca) már most beküldnék, önként értetődően, hogy ez összegek megfelelő módon nyugtázva lesznek.

AZ IRODALMI TÁRSULAT BANKETTJE.

A f. évi márczius hó 13-án tartott választmányi ülés befejezése után a választmány tagjai közös vacsorára gyültek össze, mely a legkedélyesebben folyt le. Persze szebbnél-szebb toastokban nem volt hiány. Az első pohárköszöntőt *Tencer* Pál mondotta dr. Weinmann Fülöp kir. tanácsosra a társulat társelnökére. Érdekes visszapillantást vetett Tencer a mult időkre, a 25 évvel ezelőtti zsidóságra és törekvésére. Az akkori magyarosodási proczesszusról és annak egyes komikus jelenségeiről feltárt reminiscenciái zajos derűtséget keltettek a minden ízében magyar társaság körében. Majd komolyabb hangot pengetve a mai zsidóságot és annak törekvéseit jellemezte mesteri módon úgy, hogy beszédje közben a tetszés több ízben kitört. Mikor pedig ezen minden tekintetben sikerült beszédét azzal fejezte be, hogy ő társelnököt élteni, ki úgy a tudomány terén valamint a társadalomban önerejéből szerzett fényes positióján mindig lelkes hive volt felekezetének, a társaság tagjai helyeikből felkelve hosszantartó éljenzésben törtek ki. Utána dr. Weinmann emelt szót. Különösen a vidékiek nagy érdeklődéssel várták annak szavait, aki most először és sokakra nézve kik e férfit nem ismerték, váratlanul állott egy nagy reményekre jogosító felekezeti intézmény élére. Dr. Weinmann azon kezdte, hogy a mit a zöld asztalnál nem tehetett, azt most a fehér asztalnál kívánja megtenni. Köszönését nyilvánítja a beléje helyezett bizalomért és kifejtí tüzetesen programját, melyek értelmében a Társulat működésében részt venni kíván.

A zsidó tudomány ápolásának szükségét hangsúlyozza úgy a tudomány általános érdekeiből valamint a nemzeti czé-

lok külön szempontjaiból. Azon lesz, hogy a társulat felekezeti jellege sértetlen maradjon, de útját fogja állani annak, hogy e különleges felekezeti jelleg felekezeti feltékenységet ébreszsen. Amennyiben pedig e társulat működésének folyománya-képen lassan-lassán el fognak némulni a vádak, melyek vallásunk kellően nem ismert erkölcsi céljaival szemben ellenünk koronkint felhangzanak, annyiban a társulat működésétől közvetve politikai tekintetben is nagy hatás várható. Eddigi működésében hivatásánál fogva a tudománynak más ágai kötötték le érdeklődését és munkásságát, de most kötelességének fogja ismerni, hogy magát a reá ruházott tisztségéből folyó feladatok teljesítésére lehetőleg képesítse. És csak ha belátná, hogy ez reá nézve elérhetetlen, akkor vonná le magára azokat a következményeket, melyeket ezen »választási reversalis« be nem váltása kötelességévé teszen. Élteti elnöktársát dr. Kohn Sámuel. (Zajos éljenzés.) dr. *Bánóczi* József lelkes szavakban méltatja a vidékiek buzgalmát, kik oly hévvel karolták fel a társulat ügyeit és kik már megjelenésökkal oly kedves koteléket létesítettek a fővárossal. Csak vállvetett működésünk eredményezheti azokat a sikereket, melyekkel felekezetünk idealis céljait előbbre vihetjük. Élteti e vidéki tagokat. (Nagy tetszés) dr. *Vajda* Béla a fővárosra, dr. *Pillitz* Benedek a társulatra, dr. *Weiszbürg* Gyula dr. Kármán Mórra az idealistikus törekvések e nemes képviselőjére üríti poharát. Dr. *Kármán* a nála már megszokott tökéletes formában és eszményi tartalommal a társulat felvirágzására emeli poharát. Szavaira, *Tencer* Pál reflektál és szintén Kármánt élteti. Most szót emel dr. *Perls* Ármin pécsi főrabbi, akinek felköszöntője igazi gyöngye az alkalmi beszédeknek. Valósággal elragadta a hallgatókat. Végül Schweiger Mártonra arra a férfiura emelte poharát, ki évtizedek óta önzetlen vezetője lelkes és buzgó szolgálja felekezetének. (Hosszantartó éljenzés) E nagy hatású beszéd után, mely messze felül emelkedett a pohárköszöntőkáltalános színén, *Schweiger* Márton emelt szót. Köszöni előtte szólónak ékes és valóban élvezetes szavait, de amennyiben azok az ő személyére is vonatkoznak, azt hiszi, hogy tulbecsülte érdemeit. Ő csak annyit tett, hogy egy oly időben midőn a zsidóság először kezdett hozzá, hogy a felekezetnek önrendelkezési jogát megszerezze, kiépítse, a reá bízottakat a viszonyok lehetősége

szerint teljesíteni törekedett. Idők multak és viszontagságok, de őt az örségen felejtették és azóta törekvése oda irányul, hogy a kezén maradt és annyi belső és külső ellenséges viharok által támadott zászlot tisztán mocsoktalanul adja vissza a felekezetnek (Eljenzés). De megtagadná a legnemesebb emberi érzelmet a hálát, ha különösen most midőn az irodalmi társulat megalakulását ünnepeljük, megfeledeznék arról a férfuról, ki egész életét, tevékenységét a felekezetnek szentelte és a ki a társulat létesítésére vonatkozó eszmének úgy szólván testet adott. A meghatott barát ragaszkodásával és bensőségével emeli poharát dr. Simon Józsefre. (Lelkes éljenzés.) Ez után dr. *Klein* József marczi rabbi a Magyar Zsidó Szemle volt és jelenlegi szerkesztőire emelt poharat. E folyóirat kezdeményezte e társulat eszméjét és e folyóirat lelkesítő buzgalmának köszönhető, hogy a társulat megalakításában a felekezet jobbjai egyesültek. Dr. *Krausz* Sámuel dr. Mezey Ferenczet élteti mint a kinek a kezdeményezésben felébresztett lelkesedés körül, szóval az eddigi munkában oroszlánrésze van és a ki a mai napon is önzetlenül magára vállalt terhes titkári feladatok teljesítésével a Társulat összes hiveinek köszönetét és elismerését vívta ki. Dr. *Rosenberg* Ede arra utal, hogy mint e társulat alakulásából is ki fog tűnni, az országos rabbiképző-intézet jelentékeny contingensét fogja szolgáltatni a társulat szellemi munkáinak. Szükséges lesz tehát, hogy az az ifjuság, mely a zsidó felekezet egyik reménységét képezi, egy testet-lelket egyaránt erősítő szemináriumi internatusban erősíttessék a szellemi harcra. Poharát az orsz. rabbiképző-intézetre és annak jeles tanáira emeli, kik társulatunk körül oly lelkesen közreműködnek. Végül dr. *Weinmann* még egyszer köszönetét nyilvánította a vidéki tagoknak, mire a Társaság emelkedett hangulatban szétozlott.

TUDOMÁNY.

NEHÉZ MISNA.

(Abóda zára II., 5.)

Egy komoly halachai polémia folyamán, R. Jismaél utitársát, R. Jehosua ben Chananját úgy sarokba találta szorítani, hogy ez kénytelen volt a tárgyalást megszakítani és a discussiót egy hirtelen közbevetett kérdéssel, más térre átváltani. A tárgyalt témával semmi összefüggésben nem álló kérdés a Misna (Abodah Zarah II., 5.) szerint így hangzik:

»Jismael öcsém, hogyan kell helyesen olvasni **כִּי טוֹבִים דוֹרֵךְ** vagy **דוֹרֵךְ כִּי טוֹבִים**? Erre Jismael: **כִּי טוֹבִים דוֹרֵךְ** a helyes. De, felelt Jehosúa, nem úgy áll a dolog, e versnek társa **לִרְיָה שְׂמַנִּךְ טוֹבִים** az ellenkezőt bizonyítja.«

Rási és a többi commentatorok szerint a kérdés a körül forog, vajon **דוֹרֵךְ**-t kell-e olvasni hímnemű birtokraggal vagy **דוֹרֵךְ**-t nőnemű raggal. Jismael az utóbbit ajánlja, Jehosua azonban hivatkozással a rokonversre (**לִרְיָה שְׂמַנִּךְ טוֹבִים**) tartja helyesnek.

Első tekintetre ez értelmezés észszerűnek, elfogadhatónak mutatkozik, de már alaposabb megfontolás után észrevesszük, hogy nagyon is mesterkél, csúrt-csavart, tarthatatlan.

Az ellene szóló okok közül csak néhányat említek meg:

1) Hogyan lehet föltenni, hogy Jismael **דוֹרֵךְ**-ot olvasott, mikor az egész hely 1-től 7-ig tartalmánál, hangjánál és nyelvtani constructiójánál fogva csak nő szájába illik? Ha Jismael **דוֹרֵךְ**-ot olvasott, akkor férfi beszél nőhöz, de hogyan mondhatja férfi **לִרְיָה שְׂמַנִּךְ** **טוֹבִים** **דוֹרֵךְ** **כִּי טוֹבִים** **דוֹרֵךְ**? Igaz, Rási is érezte e nehézségeket, de nem hárította el az útból, hanem csak megkerülte. Rási úgy segít a dolgon, hogy

idézetnek veszi e szavakat **כִּי טוֹבִים דוֹרֵךְ טוֹבִים**. Nő beszél és beszéd közben idézi a férfi e szavait.

»Csókoljon meg szája csókjaival, mert« — ő a férfi azt mondá: — »Jobb a te szerelmed bornál.« Ámde a férfi, a vőlegény, Isten, ezt eddigél sehol sem mondta. A vers erőszakosan ketté szakítatik és egy betű sem jelzi, hogy ez idézet és nem a szóló tulajdon szavai. Geiger, Urschrift 401, is úgy vélekedik, hogy a leányzó idézi a király szavait, de csak azért, hogy különben is merész és tarthatatlan teoriáját a szentírás utólag és célzatosan kicorrigált szövegéről evvel a helylyel is támogathassa.

2) Jismael tehát **דוֹרֵךְ**-ot olvasna; Jehosúa azonban rámutat e versnek a társára és evvel megdönti ellenfele véleményét. Igazán megdönti? — Mit mond a hivatolt hely: **לִרְיָה שְׂמַנִּךְ טוֹבִים**. Ha a kérdés csak a ragnak a genusa körül forog, akkor valószínű, hogy **שְׂמַנִּךְ**-ből akarta Jehosua a **דוֹרֵךְ** ragnak a nemét is eldönteni. És így okoskodott, ha **שְׂמַנִּךְ** hímnemű raggal olvastatik, akkor **דוֹרֵךְ**-t is ilyen raggal kell ellátni, tehát **דוֹרֵךְ** a helyes és nem **דוֹרֵךְ**. Ámde **שְׂמַנִּךְ** nem bizonyít semmit; mert ha a szöveg olvasata pontozatlan voltánál fogva kétes, akkor **שְׂמַנִּךְ** helyett **שְׂמַנִּךְ**-ot lehet olvasni, mint **דוֹרֵךְ** helyett **דוֹרֵךְ**-ot. Rási és utána a Toszafot (Abodah Zarah 34b s. v. **שְׂמַנִּךְ**) nem is az idézett szavakban, hanem a vers nem is említett végszávaiban — **עַלְמַת אַהֲבָךְ** — keresik Jehosua czáfolatának bizonyító erejét. E szavakat: »hajadonok szeretnek téged« nem mondhatja nő nőnek, hanem csak nő férfinak. Ha pedig nő beszél férfihöz, akkor a vers elejét is nő mondja, tehát **דוֹרֵךְ** olvasandó és nem **דוֹרֵךְ**. Csakhogy ez az érvelés is nagyon gyenge lábon áll. Jóllehet a midrásban számtalanszor van eset rá, hogy a bizonyítékul felhozott szentírási versnek csak eleje idéztetik, de a misnában alig tudok példát, hogy a szerkesztő azokat a szavakat idézze, a melyek éppenséggel nem bizonyítanak semmit és szántsándékkal mellőzze azokat, melyekben a bizonyíték főereje nyugszik.

3) Azért alig hihető, hogy Jehosua **לִרְיָה שְׂמַנִּךְ טוֹבִים**-mal akarta volna megezáfolni Jismael állítását. E kétséget még más ok is támogatja. Jehosua egy rokon értelmű verssel akarja Jismael véleményét megdönteni. Ámde az idézett vers-

ben semmi sincsen, a mi בני טובים דודך -hoz a legtávolabbról is hasonlítana. Nem társa ez a helynek, hanem mint mondani szokás, סיפה דקין. Valószínű tehát, hogy Jehosua egy egészen más, evvel igazán rokontartalmú helyre célzott, de melyik az?

Ha a két Gemara tárgyalásaira ügyet vetünk, az érintett discussió még feltűnőbb lesz, de legalább elvezet a misna helyes értelmezéséhez. A babiloni talmud avval a csodálkozással kezdi meg a misna értelmezését: מיש האי קרא דשיל? Miért, hogy éppen ezt a verset kérdezte Jehosua Jismaeltől?

A gemara már sejteti velünk, hogy itt egy olyan természetű kérdéstről van szó, mely más, ismertebb, közkeletű helyekre inkább alkalmazható, de még nem mondja meg, melyek azok. A jerusalmi azonban, határozottan és kerekén megnevezi a helyeket, melyeket Jehosuának kérdés tárgyává kellett volna tenni. אם להפלי ברכים היה מבקש היה לו להשיא בהמש. Ha éppen csak kelepczébe akarta csalni, szavakkal akarta figyelmét elterelni, kérdi a gemara, miért nem kérdezte tőle egyikét azon ismeretes öt versnek, melyekben egy-egy szó hovátartozandósága kétes? A gemara aztán egyenként felsorolja ezeket a helyeket.

Világos tehát, hogy Jehosua idézett verse ebbe a kategóriába tartozik és nem az a kérdés, דודך vagy דודך-ot kelle olvasni, hanem mint az említett 5 helyen, inkább az, hogy egy bizonyos szó az előző vers végéhez tartozik-e, vagy a következő vers elejéhez. Ha már most a misna szövegét jobban szemügyre vesszük, azonnal tudni fogjuk, melyik szó hovátartozandósága volt a kétséges. Jehosua így teszi fel a kérdést: הלא אתה קרא בני טובים דודך מין או בני טובים דודך? Hogyan kell olvasni, hová tartozik e szó לין, az előző vershez, és akkor az az értelme, mert jobb a te szerelmed a bornál, illatra jobb a te olajaidnál vagy pedig a következőhöz és akkor így kell magyarázni: mert jó a te szerelmed. Bornál zamatra jobbak a te olajaid. Jismael az utolsót helyezte, hogy לין a következőhöz vonandó és ahhoz tartozik. Erre Jehosua csattanós argumentummal czáfolta meg Jehosua állítását. E gondolat még egyszer fordul elő Énekek éneke 4, 10., még pedig ilyen alakban: בָּשִׁמְשׁ - מִן הַיָּמִים שֶׁמֶד מִן הַיָּמִים שֶׁמֶד מִן הַיָּמִים; itt a לין hovátartozása nem kétséges, ezt nem lehet יהוה-hoz kapcsolni, mert יהוה שמד מין nem constructio. Ebből tehát kiderül, hogy

בני comparativum, מין pedig hozzá tartozik. Jehosua tehát erre a helyre bátran mondhatta דודך, mert ez igazán csaknem azonos értelmű a kérdezettel. Jehosua ezt idézte, és evvel döntötte meg ellenfele állítását. Az eredeti misnában nem is állhatott több, mint e két szó, וְיֵהוּא שָׁמַךְ, 4, 10. de a másolónak, kik a vita lényegét nem értették, közelebb fekiadt 1, 3. לְיֵהוּא שָׁמַךְ, a melyet későbbben még a טובים szóval is megtoldottak.

Pécs.

DR. PERLES ÁRMIN.

MÉG EGYSZER BAR-PANDERA.

Utóljára Krausz Sámuel ur foglalkozott e folyóiratban (M. Zs. Szemle VIII. 456 k. l.) a czimbeli tüskés kérdéssel.

Krausz ur nagyon meg van elégedve a saját maga magyarázatával — mely szerint פדרה, ugyanis, nem egyéb, mint himnusz alakja ezen szónak: פדרה = πόρος, s így tehát פדרה בן sem más, mint »a ledér (πόρος) Józsefnek fia,« — a mi igen természetes; de nincs megelégedve sehogysem a korábbi magyarázatok összességével (pedig válogatni lehetne belőlük), a mi szintén igen-igen természetes. Csakhogy egy kicsit talán mégis túlságos gyorsan »végez« — a mint maga mondja — legalább a mi az utóbbiakat illeti.

Én, részemről, ki fájdalom! szintén hozzájárultam a »legtarkább theoriák és magyarázati kísérletek« egygyel való szaporításához, nem panaszkodhatom ugyan felettébb a Krausz ur kurta bánásmódja mián. Mert a mellett, hogy magyarázatomat — פדרה בן פדרה (etc.) annyi mint: בן אשיר = ο υιος τοῦ ἀσπίδος (U. o. VII. 600. l.) — egy ízben »a valódi tudományossággal ellenkező álláspontból kiindulnak« állítja, később mégis némi figyelemre méltónak találja azt mondván, a mint következők: »Több helyütt mondatik, hogy Jézus ben Pandera nevében, csodatettek végeztek; ebből hogy következők az, a mit Löwy ur állít, hogy Pandera nem lehet gúnynev, mivel máskülönben nem hivatkoztak volna e névre csodatetteknel? Bizony nem kell igen nagy kombináló tehetség ahhoz, hogy felismerjük, miszerint a csodatevő maga Jézust szebb epithetonnal látta el, csak a talmudi reláció használja

azt a kifejezést, melyet a palesztinai zsidóság immár megszokott.

No hát, igaza van Krausz urnak, »ahhoz« csakugyan nem kell valami igen nagy kombináló tehetség; sőt annyit talán nálam is tehetett volna föl Krausz ur egy csipetnyi kis jóakarattal. De, hátha a dolog mégis még másképpen is állhatna? Ugy t. i. hogy ama bizonyos helyek interpretációjánál mégis valamivel nagyobb, valamivel élesebb kombináló tehetség szükségeltetnék, a közönségesnél és legközönségesebbnél, még pedig nem is azért, hogy azokból valamit következtessünk, hanem csupán azért, hogy magukat, azokat a helyeket, legalább is helyesen felfogjuk és tökéletesen jól megértjük?

Jézust a talmudban (és midrásban) mindössze 24, illetőleg (már t. i. ha az egy és ugyanazon tényre vagy körülményre vonatkozó párhuzamos helyeket összevonjuk, és csak egy-egy helynek mondjuk) 14 helyen találjuk *megnevezve*¹⁾ A nevek ezek:

I. *Ben-Sateda*. Előfordul kétszer: a) jer. Talm. Sabb. 13d. (bab. Talm. Sabb. 104 b; Thoszefta, Sabb. XII. b); b) jer. talm. Sanhedrin 25 c. (Jebam. 15 d. bab. Sanh. 67a). Különben a Jézussal való azonosság még mindig nincsen minden kétséget kizáró módon megállapítva.

II. *Jézus* (ישו) vagy teljesebben *Nazarethi Jézus* (ישו נצרת) Előfordul *nyolc*szor, u. m. a) bab. Talm. Sanh. 107-b. Szóta 47-a, Jézus mint Jos. b. Perachja tanítványa); b) ugyanott Jézus bűnei; c) Berach. 18-a (Jézus, a tanítvány, bánatot okoz mestereinek); d) Sanh. 103-a, (ugyanaz, más bibliai vers alapján); e) Abod. zar. 16-b (Jézus tanai); f) Sanh. 43-a (Jézus kivégeztetése); g) ugyanott (Jézus öt tanítványa); h) Gittin 56-b. (Jézus a pokolban).

III. *Ben-Pandera* (בן פנדרה — בן פנדרה — בן פנדרה) és teljesebben: *Jézus b. Pandera*. Előfordul *négy*szor, u. m. a) jer. Talm. Sabb. 14-d (Abod. zar. 40-d; bab. Abod. zar. 27-b.; Jézusnak egyik tanítványa csodagyógyítást akar

¹⁾ Az áttekintés most *Dalman* szöveggyűjteménye alapján (*Leible* »Jes. Chr. im Talmud« czimű munkájában, Berlin 1891) öröndetes és hálára kötelező módon meg van könnyítve.

végrehajtani) b.) ugyanott és Thoszefta Chul. II (Kohel. r. 10, 5; egy véghez vitt csodagyógyítás); bab. Sabb. 104-b. Sanh. 67-a, (Jézus származása); d) Targum II. Ester 7, 10. (Jézus széke.)¹⁾

Kérdem már most, először: áll-e az, a mit Krausz ur oly erősen állít, hogy a Ben-Pandera név volt az, a melyet a palesztinai zsidóság »megszokott«, azaz közönségesen használt? Nem áll. Mert az a név, a melylyel a talmudi relációkban — a mint az a fentti összeállításból kitűnik — a leggyakrabban s ugyszólván közönségesen találkoznak inkább ez: »Jézus« vagy »Nazarethi Jézus«.

Másodszor: pusztá véletlenség-e, hogy azokon a helyeken a hol a Jézus nevében eszközölt *csodagyógyításokról* van szó, soha és sehol nem hiányzik a *Ben-Pandera* név? Nézetem szerint, nem lehet pusztá véletlenség. A talmudi szövegekben, különösen a régiebbekben (eltekintve a különféle olvasatoktól) az efféle eltéréseknek a szabálytól — már pedig a szabály, látjuk, a ישו vagy ישו הנצרי — meg szokott lenni az okuk.

Mi itt az ok?

Nem más, mint hogy a tény, a melyről itt szó van, a maga valójában és főalkatrészeiben *híven* van visszadva; híven ugyanis annyiban, a mennyiben pontosan referáltatik, nem csak általában, hogy kinek a nevében, hanem hogy *mely* (Jézusi) név vagy praedicatumnak az említésével eszközöltettek azok a vélt csodagyógyítások. Eszközöltettek pedig azok »Jézus az ember fia«, nevében, a mi körülbelül annyi (ha nem több) mint mikor p. Péter apostol gyógyítja ama sántát, szólván: »a Názarethbeli Jézus *Christus* nevében mondom neked, kelj fel és járj« (Acta III, 2 ff. v. ö. IV. 10. 30). Ezt jelenti, fölfogásom szerint, nálunk a talmudban: בן פנדרה ישו בן פנדרה (jer. Sabb. 14-d; Thosz. Chul. II.) vagy még világosabban, mivel a szóló itt maga a tanítvány: ישו בן פנדרה (jer.

¹⁾ A Bar-Pandera név a fentiekben kívül még egyszer található. Kohel. r. 1, 8. De mint egy régiebb és amugy is jóval megbízhatóbb talmudi hely (I. fent II. e) párhuzama, ez az újabb keletű midráshely nem jó számításba.

²⁾ »Immár megszokott«, úgy mond Krausz ur. Kérdem mikor vagy mikortól fogva volt az az »immár«.

Abod. Zar. 40-d), olv. mindenütt: 'עֲבָדָה בְּ אֵלֵינוּ azaz: »az ember fia«.

Hogy jobban megértessem magam, egy kis kitérést kell hogy megengedjek magamnak. Már az Ujtestamentomnak egy igen érdekes kis történetkéjéből (Acta XIX, 13—17), mely szerint, »ugyanis, némely zsidók is ütek volna ördögöket a Jézus nevében, a kű Pál prédikál«, csak-hogy éppen nem jó eredménnyel, a mennyiben a megszólított »gonosz szellemek«, nem engedelmeskedtek, hanem még jobban nekivadulva, így feleltek: »ismerem ugyan a Jézust, meg a Pált is tudom, de ki vagytok ti?« — mondom már ezen elbeszélésből is látható, hogy az igazi név használata és kellő módon való bevezetése, igazolása, megjelölése¹⁾ az exorcizálásoknál minő nagy szerepet játszott. Még világosabban mondja péld. Brugsch (Steinschrift und Bibelwort, Berlin 1891. 2. kiad. 303. k. l.): »Bei Beschwörungen von Dämonen trug man besondere Sorge dafür, in der Wahl der Namen keinen Irrthum zu begehen, um beabsichtigte Wirkung nicht zu verfehlen«; továbbá 335. l.: auch das gesamte Todtenbuch entwickelt in seinen Inhalte eigentlich nur eine fortlaufende Reihe mystischer Worte und Namen, die den Egyptern, auf Grund uralter Überlieferungen geeignet erscheinen, die bösen Einflüsse dämonischer Wesen zu brechen; der rechte Namen sollte vor Allem diesen wichtigen Zweck erreichen helfen.²⁾

Tehát látnivaló, hogy nem többé vagy kevésbbé szépepithetonokról van itt szó, a mint Krausz ur hiszi, hanem egy igen lényeges dologról, arról t. i. a mi a kérdéses csodagyógyításoknál (vagy exorcizációknál, mert hogy a kettő, majdnem mindenütt, csak egy és ugyanaz, tudva van), mint

¹⁾ Ὁνομάζειν τὸ ὄνομα (ἐν τῷ τοῦ ἐξορκισμοῦ τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ) mondja az Ap. tört. i. h. 18. v.

²⁾ Talán nem fölösleges, Brugsch könyvéből még a következőket idézni: In einen langen Papyrus (etwa aus dem 3. Jahrhundert) wurden Vorschriften für Beschwörungen geliefert: »Das ist der Spruch, den du bei der Beschwörung herzusagen hast: ich bin Manebi etc.«; lass mich dich anbeten, der Sohn der Archihetapira etc. etc. s végül »Alles weist darauf hin, dass Egypten als die älteste Wiege der Beschwörungen und Besprechungen angesehen werden muss. Die Beschwörungen und der Zauber mit Hilfe des Namens war ein hamitischer Erbfleisch« (L. Schürer Gesch. d. jüd. Volkes II, 691. k. l.)

azoknak legelső és legfontosabb előfeltétele, semmikép nem hiányozhatott — vagyis olyasvalamiről, a mivel ott, a hol csakis erről, csakis csodagyógyításról (és semmi egyébről) van szó, nem lehet csak úgy dobálózni.

Ugye de Krausz ur, gyanitom, még mindig azt mondhatná hogy hiszen lehet, sőt nagyon is lehet, hogy a tanítvány maga »Jézus, az ember fiáról« szólott, és »Jézus, az ember fia«, nevében gyógyíttatott is; de a talmudi מְרִירָא בֶן azért még sem kell, hogy azt jelentse. Szükséges tehát, hogy még ama bizonyos helyeknek egyikét-másikát még kissé közelebből megvizsgáljuk, szemügy alá vegyük.

Itt van p. jer. Talm. Abod. zar. 40 b. (Sabb. 14 d): בְּרִיהַ הוּא לִיה בָּלַע אָמַר דָּר (בִּי נָשׁ) וְהָשִׁיחַ לִיה בְּשֵׁמִיהּ דִּישׁוּ בֶן מְרִירָא וְאִישׁ מִנֵּם (בִּי נָשׁ) אָמַר לִיה מָאִי אִמְרַת עֲלֵיהּ אִלָּא לְמִילָת פְּלִן אָמַר מִהּ (בִּי) הוּא לִיה מִלָּתָא קִרְדֵּם יִשְׁמַע דָּרָא מִלָּתָא אִילוּ מִת וְלֹא שִׁמַּע דָּרָא מִלָּתָא Kérdelem ismét: vajlon más értendő-e itt, a mit a מְרִירָא בֶן és később a מִלָּתָא alatt, mint a (megelőző) בֶּן מְרִירָא? Nem, bizonyára nem. Ugyde mi volt abban a »szóban«, hogy a jámbor R. Jos. b. Lévi attól úgy megborzadt? Ez az eddigi magyarázatokkal, de még a Krausz ur elmé »ledérjével« is, vajmi érthetetlen. Ám olvassuk azt így: »az ember fia«, és a kérdés meg van oldva. Mert sem a »Jézus« név, sem pedig maga a puszta tény — az ő nevében való csodagyógyítás — akár alkalmaztatott annál valamely bibliai ráidézés, akár nem³⁾ — nem kelthette volna, és nem keltette soha azt a borzadályt, azt az iszonyatot, a mit ez a szó: »az ember fia«, avval a rettenetes blasphemiával, a mi abban, minden buzzgóbb jámbor zsidóra nézve rejthetett, szükségképen keltett. Gondoljunk csak mindjárt azokra az evangéliumi helyekre, a hol az »ember fia« és az »Isten fia« közti különbség, mondhatni, már egészen el van enyésztetve, mint p. Máté XVI, 27. 28; János V, 19—28, vagy akár csak olyanokra, mint Máté XIII, 41; XIX, 28; XXIV, 30—31. (v. ö. Straus, Leben Jesu, Lipce 1864, 225, k. l. és Renan, Jézus élete, 8 és 15. fej.)

Hogyan lett a מְרִירָא בֶן-ből מְרִירָא stb?

³⁾ Azt, hogy a tanítvány ott tényleg (egy vagy több) bibliai verset idézett, megint csak a Koh. r. (10, 5) tudja, holott sem a jer. sem a bab. Talmud arról említést nem tesz.

Az imént elmondottak után szinte kétségtelen előtttem, hogy csakis az az iszonyat, az a blasphemiától való félelem idézte elő a szónak illetén módon való *szántszándékos* elferdítését, létesítvén ekképen (egyszerű hangváltoztatás útján) az új nevet: *אנתרופוס* a melyet a nép nyelve aztán csakugyan — megszokhatott. Volt-e annak, mindjárt eleinte, a mellett még valami külön értelme, a gunytól vagy gyűlölködéstől kölcsönvett oly mellékértelme, oly mellékize, a mely az eltorzítást ily alakban, hogy úgy mondjam, még sikerültebbnek feltüntethette? Lehet; de éppen nem szükséges. Elég hogy a jámbor zsidó az eredeti szót (Bar-Anthropou) nem akarta, nem merte helyesen kiejteni, tehát csinált belőle torzalatot, torznevet, ezt: Bar-Panthera.¹⁾

Ugye a Celsus-féle elbeszélés és annak utóhangjai a babylóni Talmudbn (Sabb. 104-b; Sanh. 67-a), a mely tradíciók szerint Jézus tényleg valami Pandera vagy Panthera nevű férfinak (római katonának, Celsus!) lett volna a (törvénytelen) szülöttje?

Hát ezzel a körülménnyel szemben eljárásom lényegileg ugyanaz, mint akár a Krauszé, vagy a *Leibleé* (fenn idézett művében, 24 k. l. P. Cassel, Nitzsch és mások nyomán). Csak hogy mégis egy kis különbséggel, természetesen. Megegyezünk, teljesen megegyezünk abban, hogy a Bar-Pandera név eredetileg *appellativum* volt, és csak később *változott át* tulajdonnévvé; de nem egyezünk meg semmikép az appellativum jelentménye iránt. Még pedig én, a magam részéről, már csak azért sem fogadhatom el sem a *panther* fiát (azaz a fajtalanságot jelentő állat fiát, Laible), sem a *פנתר* ledér férfi fiát, mert mindezen magyarázatok és magyarázati kísérletekhez (daczára szembeütlő »valódi tudományosságu« voltuknak) egy és ugyanazon eredendő bűn tapad, a melynek neve: circulus vitiosus vagy petitio principii, a hogy tetszik. Valamennyien ugyanis abból indulnak ki, hogy már az appellativum Bar-

¹⁾ A név tehát nem (karrikaturából képezett) *gunynév*, hanem *csak* karrikatura. Hogy az ily ártatlanabb természetű torznevek is képződhetnek (az olyanok mellett, minő p. az ismert *שׂוֹמְרוֹן* ebből *שׂוֹמְרוֹן* Kidd. 70-a etc.) mutatja már a talmud (Abod. zar. 46-a: *יֵשׁוּעַ בֶּן יוֹסֵף* *לֹא לִשְׁבַח וְלֹא לְחִנּוּי*). Paul. Cassel »Aus Literatur und Geschichte« című művével, fájdalom, nem rendelkezhetem.

Panderának is csak gyalázó értelme lehetett; de hogy csak olyan értelme lehetett, azt nem tudják mással bizonyítani, mint a tulajdonnév Bar-Panderával; és még sem »lehet« (mondja Krausz ur is) a név más, mint appellativum. Kérdem, honnan tudja ezt Krausz ur, talmudi alapon, hogy »a zsidóságnál erősen gyökerezett azon hit, hogy Jézus fattyugyermek?« Nemde csupán a Celsus-féle meséből, egyesítve a bab. Talmud amaz *egy* helyével? Nos hát, minek kell neki akkor az appellativum? Miért nem tud-ő egészen belenyugodni abba a bizonyos tradícióba és helyben hagyni azt, hogy annak az embernek csakugyan Pandera vagy Panthera volt a becsületes neve? Vajjon mi lehetetlenség van abban, még ha nem akadunk is a talmudban egyhamar ilyen névre? Avagy talán nagyobb volt-e a gyalázat Jézusra nézve, ha azt olvasták rá: »egy ledér, egy fajtalan embernek fia,« mintha *csak* ezt: »a Panthera fia« (azaz fattyuja)?

Laibleéknak még inkább van némi szükségök az appellativumra. Mert ők nem tételezik fel úgy a priori azt a fattyuságról szóló hitet; hanem leszámazottnak, éppen az appellativumból keletkezettnek tekintik azt, csak úgy mint én. De minő hosszadalmas és minő bonyolult folyamat folytán! Előbb az *egyik* appellativum, az ártatlan (a *παρθένος*, a szűz); aztán ebből, mint valami »fanatikus elméncz« (fanatikuskok nem szoktak elménczkedni,) csinálmánya a *második* appellativum, a gunyoros (a *παρθηρ* vagy *παρθηρα*, a fajtalanság állata), és csak ezután és ebből, végre a (még gonoszabb?) tulajdonnév! Holott, felfogásom szerint, a dolog mindenesetre valószínűbb módon és egyszerűbben így történhetett:

Első volt az appellativum: *אנתרופוס* Bar-Anthropou »az ember fia.«¹⁾ Tudvalevő dolog, hogy ez a név, vagy jobban mondva, ez a praedicatum volt az, a melyet Jézus maga

¹⁾ A szó helyesebb orthographiája ez volna: *אנתרופוס*. Így találjuk is a szót, igaz mindössze csak két helyen: Ber. r. C. 18. és 31. (V. ö. Kohuth, Aruch s. v.) De ez nem okozhat nehézséget, mert a *א* (r) és *א* (r) egymással való fölcserélése ép oly könnyen történhetett, mint a *א* és *א* közötti csere, miként azt már maga a *פנתר* és *פנתר* is bizonyítja. Ugyancsak az elő szó könnyedsége okozhatta a *א* betű elejtését is. — A hybrid alakot pedig a többi magyarázatok is mind — beleértve a Krausz urét — kénytelen megtartani.

az evangéliumok szerint — a magáénak vallott.¹⁾ Ezzel a névvel jelölék meg tanítványai és hívei az ő messiás voltát és egyszersmind — vagy idővel — ez nem tartozik rá — isteni származását és ezzel a névvel a szájukon jártak körül a tanítványai (meg az ugynevezett apostolok-tanítványai) csoda gyógyításokat végezni. Úntig elég ok tehát arra, hogy ez a név a zsidóság körében is jól ismertté lett legyen. De minél jobban ismerték azt, és a mit magában foglalt, annál jobban kellett a hitüket feltő zsidóknak tartózkodniok, a névnek még csak pusztá változatlanul történendő kiejtésétől is. Tehát elferdítettett, eltorzított — Bar-Pantherára. (Első stadium, körülbelül 150-ig; visszatükröztetve különösen a jer. Talmud azon helyeiben, melyek a csodagyógyításokról szólnak). Idővel az új név története — az elferdítés tudata — és vele együtt a réginek ugy eredeti alakja, mint igazi jelentménye feledésbe ment, úgy hogy a *köznép* mást, mint: *ישו בן פנתיא* (כי גריא) »Jesus, a Panthera (vagy Pandera) fia«, most már sem nem hallott, sem nem tartott. Mit kezdetett volna e névvel egyebet, minthogy tulajdonnévnek vegye, értvén alatta vagy a törvényes apát, vagy pedig — a mennyiben az a név zsidók között szokatlan lehetett, de annál szokottabb a rómaiaknál — az idegen csábítót (második és utolsó stádium, kör. 150—300, visszatükröztetve Celsusban és a bab. Talmud megfelelő referatumaiban.)

Egy hely van még csak hátra, a Targum-Séni-féle *אלכסנדריא דבי פנתיא*, a melyről Krausz azt mondja: »ámde ez épen azt mutatja, hogy a Pandera szó csakugyan megbélyegző értelmet rejt magában.« Miért? azért, mert »valamint Róma az apocalypsisban a legundokabb paráznság alakjában van feltüntetve, valamint később Konstantinápoly a zsidó forrásokban nem épen a legszebb kitételekkel láttatik el, úgy történt az Alexandriával is, még pedig teljes joggal, mert épen Egyiptomból hozta Bar-Pandera az ő kuruzslását, a mint azt a talmud sok helyen felemlíti.«²⁾ Nagyon szép, nagyon meggyőző! De engedje meg Krausz ur, hogy erre már én is azt

¹⁾ L. Renan, i. h. (a Reclam-féle kiadás, 118. k. 1.), a hol az is megvan jegyezve, hogy a kifejezés »(az ember fia)« Jézus beszédeiben (az evangéliumok szerint) nyolczvanháromszor ismétlődik.

²⁾ Ben-Pandera névvel egyetlen egy helyen sem!

merjem mondani, hogy bizony nem kell igen nagy kombináló tehetség ahhoz, hogy felismerjük, miszerint az az egész »Bar-Panderáról elnevezett Alexandria« (*אלכסנדריא דבי פנתיא*) nem egyéb mint vastag tolhiba, e helyett: *אכסנדריא דבי פנתיא* »a Bar-Pandera széke¹⁾ — azaz: *akasztófája*! Így pedig, azt hiszem, a hely korántsem mutatja azt, hogy a Pandera szó csakugyan megbélyegző értelmet rejt magában. Sőt ellenkezőleg; mert a Hámán számára adott jajveszékélő szavakban lappangó gúny (Hámánra magára, valamint egyuttal mellékesen Jézusra) sokkal kifejezőbb, sokkal maróbb akkor, ha így szól: »Ti fák és növények mind, nézzétek csak, hova kell jutnia a Hamdatha fiának: az »ember fia« (utolsó) székére *דבי המרתה בני פנתיא* (*אלכסנדריא דבי פנתיא*), mintha csak így: »ama fajtalan ember fiának a székére!«

Temesvár.

Dr. Löwy Mór.

AZ ARBA PARSIJOSZRÓL.

Vallásos életünk és intézményeink fája oly mélyen nyulik bele a maga gyökereivel történetünk földjébe, hogy hosszú, fáradsalmas ásásokat kell végeznünk, míg eljuthatunk azon réteghez, mely az im terebélyessé vált fának a magvát magába fogadta. Zsinagóái és liturgiai intézményeink majdnem mind olyan kor termékei, midőn a törvényeket és társadalmi szokásokat nálunk még le nem írták, hanem apáról fiura áthagyományoztak. A misna és talmud sokkal későbbi, mintsem számot adhatna az eseményekről és azok részleteiről, melyekből szükségképpen folytak egyes ceremóniák, egyes aktusok meghonosítása a nép életében. De még ha birtokában is voltak a történeti tényeknek és befolyásnak, még akkor sem merész-

¹⁾ Ezt tartom én a legelfogadhatóbb conjecturának: *אכסנדריא* (vagy *אלכסנדריא*, mert így is előfordul) annyi mint: *עשדגא*, társalgó- vagy vitaközö-terem, pontosabban *székekkel* ellátott félig nyitott vitaközö-esarnok; innen itt a mi helyünkön: a *szék* (pars pro toto). Az általam használt kiadás (Vilna, 1876.) olvasata: *אלכסנדריא*, helyreigazítva ekképen: *אכסנדריא* (V. ö. Kohuth, i. h. s. v. I, 81. l. és 199. l.) meglehetősen jó értelmet ad: »a Bar-Pandera vitorlarudjára« (értsd: akasztófa)! A legszerencsétlenebb, mert teljesen értelmetlen, olvasat az *אלכסנדריא*. Krausz ur maga a kérdést ezzel a kis megjegyzéssel kerüli: »az olvasat különben nem biztos.«

kedett a vallásos érzés a kritika bonczoló eszközeivel hozzányulni a meglevő intézményekhez. Mihelyt valaminek az okát adjuk, mihelyt valamit magyarázatunk és érthetővé akarunk tenni, nyomban előáll a kérdés, vajjon a jelen helyzet is éppen oly kategorikus imperatívválal lehet-e fel, mint a hogyan ez keletkezés idejében volt? S tényleg ugy a misna, mint a talmud rendszerint tartózkodnak attól, hogy a dolgok tisztán észszerű magyarázatát adják. Főtörékvésik mindig oda tendál, hogy szentírás szövegéből kifejtsék a jelen helyzet parancsolta intézmények szükségét s mihelyt a szentírás parancsolta, természetes, hogy azt megváltoztatni lehetetlen, hogy annak szent és sérthetetlen voltát megtámadni nem szabad. A mi intézmények és czeremoniák birtokában vagyunk, mind, ugyszólván, a misna előtti korból valók. Az egyes megoldások mind a régi szokásokból folynak, de egész új dolgot a misna ideje óta nem honosítanak meg.

Egészen ugy vagyunk az u. n. arba parsijósszal is; a sekalim zachor, para és chodessel. Mind előfordulnak a misnában, sehol sem megokolva, mindenütt csak tényként említve. S midőn mi azok eredetét a napfényre akarjuk kihozni, első kérdésünk, vajjon van-e valami összefüggés a négy szombat között és akadhatunk-e valami történeti mozzanatra, melyre ezen négy szombat emlékeztet? Hogy bizonyos logikai kapcsolat található közöttük, ezzel minden kutatónak számolnia kell, mert az nem lehet a tiszta véletlen műve, hogy mind egy hónapra essék és lehetőleg egymásra következzenek. De bizonyos szakaszok felolvasását szükségesnek tüntették fel. S így nekünk a kort kell megállapítanunk, melyben legelőször fellépnek.

Kutatásunknál két történeti adat segítségét vesszük igénybe. Az egyiket a misna szolgáltatja, a másikat mi magunk alkothatjuk, amennyiben egész történelmünkön végig húzódik. Értjük az Amalek elleni gyűlöletet. De maradjunk a kitűzött sorrendben. Sekalim első misnájában a következőket olvassuk: *באחד באחד באחד משמיעין על השקלים* *Adar hó első napján figyelmestették a népet a sekalim lefizetésére.* Az így befolyt összegek felhasználattak a templomi falak kijavítására (*בדד הבית*), továbbá a templomi szükségletek fede-

zésére. S amennyiben az így befolyt adó elégtelen volt arra, hogy a követelményeknek eleget tehesse, valószínű, hogy ezen időre vezetendő vissza azon megállapodás is, hogy a szentélynek (*הקדש*) szánt pénzek csak féláron vétettek. Így pl. ha a hekdésnek egy fél sekelt adományoztak, akkor egy egésznek kellett adni, miután a hekdésnek szánt sekel relatiója kétannyi volt, mint a rendes sekelé. Ilyen intézkedés soha sem jön létre valami fontos ok nélkül, egy nagy adókiadás mindig valami elodázhatatlan ügy előmozdítására szolgál.

A másik tény, mely a zachor szombat intézményében tükröződik, az az Amalek elleni gyűlölet. Az a végtelen ellenségeskedés, mely minden zsidó szívében gyökeret vert Amalek ellen, a zsidó nép vérébe ment át s pl. a Saul dinasztia bukását azzal okolja meg Samuel könyve, hogy Amalek iránt kíméletes volt. Az ókori antisemitizmus Amalek, olyannyira, hogy a nép hitében és gondolkörében más ellenséget nem is ismer. Haman családfáját Agagig vezetik vissza. Ha Saul nem bánik kíméletesen Agaggal, ugy Haman kegyetlenkedése és gonosz terve meg sem születik. Csak Amaleket kell kiirtani s minden baj, minden szerencsétlenség, minden szenvedésnek még az árnyéka is el fog tűnni a zsidó nép környezetéből.

Az Amalek elleni irtóháborút a szentírás ilyen időre hagyja meg a *midőn az Örökkévaló a te istened a körülötted levő ellenségeidőt nyugalmat szerez.* Csak ha a nép jólétnek örvend, ha az ő határait biztonságban véli, ha idegen nemzetek nem vezetnek ellenséges hadakat az ő birtokába, akkor legyen rajta minden erejével és minden tehetségével, hogy az élte fáját aláásó Amaleket egyszersmindenkorra ártalmatlanná tegye. Az tehát csak ilyen időben lehetséges, midőn Juda kivívja teljes függetlenségét, midőn nem a külföld hatalmai uralkodnak Czion várában, a midőn a templom helyreállitva és restaurálva, ott az egyetlen egy Istennek szabadon mutatják be áldozataikat. Ime a szentély helyreállitásának, az ország függetlenségének folyománya az Amalek elleni háború, egészen ugy, mint Saulnál, a független Izrael első királyánál. Ez is, miután Palesztina láthatárát a philiszteusoktól megszabadította, első kötelességének tartotta, népe legádázabb ellenségét a föld színéről kipusztítani.

A makkabéusi harcok szerencsés kimenetele után, a nép

szellemi vezérei és első sorban maga a király Jochanan azon voltak, hogy a vallást a politikával egybeforrasztásuk, s amit a politikai élet szükséglete követelt, ezt a vallás parancsolataként állították oda. Már egy ízben e lapok hasábjain igyekeztünk kifejtetni, hogy a tóra felolvasás a templomban s úgy nyilván az egész istentisztelet, ezen királyra vezetendő vissza. Így a Mózesről rendezett népszámlálás alkalmával adott fél sekelet újból meghonosította s a befolyt összeget templomi célokra fordította. Ez annál inkább volt lehetséges, miután példára hivatkozhatott, amennyiben Jehoas (II. Kir. 12. fej.) ugyanazt tette. Az összeg nagyságát Mózes állapította meg, neki csak ki kellett mondania, hogy a szent célokra befizetett összeg duplán fizetendő. Ezért aztán felolvastatta a sekálím szombatján M. II. XXX. fej. 11—17. verseit, és haftárának II. Kir. XII. fejét.

A mondottak után látható a nexus causalis a sekálím és zachor szombatnál. A templom helyreállításával együtt jár az, hogy a szentélyt ellenségeitől megtisztítsák. A zachor memento volt a népnek, hogy ezentúl a szentélybe idegent behatolni ne engedjen; élő figyelmeztetés volt, hogy Izrael ellenségei a föld színéről még el nem tűntek s a népnek résen kell állnia, hogy a gonosztevők határait meg ne támadják. Másrészt mintegy parancs volt a nemzeti királyoknak, hogy népük nehezen kivívott függetlenségét fel ne adják, sőt tőlük telhetőleg ellenségeiket megsemmisítsék s kipusztítsák. A purim is arra figyelmeztethette a népet, hogy idegen nemzetek közé beékelve, mennyire függ jólétük, boldogságuk, sőt életük egy rosszakaratu gonosz tanácsadótól s éppen a purim előtti szombaton felelevenítették a nép emlékezetébe Amalek tetteit s Saul király politikai bűnét. Az a tény, hogy a nép képes vagyonából a templomot restaurálni, mutatja, mennyire függ össze a nemzet jóléte országa függetlenségével. Az előtt bizony Görögbonba vándoroltak a pénzek. Maga azon tény, hogy most már helyreállíthatják a templomot, semmi másnak nem köszönhető, mint a győzelemnek, melyet a görögök fölött kivívtak. Midőn tehát a templomi célokra való adakozásra felszólítják Izraelt, ébren tartják benne a nemzeti hitet s felélesztik szívében az ellenség elleni gyűlöletet, mely annál

is szükségesebb volt, mivel a görög szokások és életmódok a nép rétegeibe már nagyon is behatoltak.

S ezzel megadtuk volna a választ azon kérdésünkre is, hogy miért tették ezen szombatokat éppen adar hó szombatjaira? Egyrészt a zachor aktualis volta a purim előtti szombaton, midőn a közeledő örömtelt napok épen olyan eseményt frissítettek fel a nép emlékezetében, melyben egy amalekitának nagy szerep jutott, másrészt maga a fél sekel, melyet már Mózes idejében is az עֶרְבַּי חֹדֶשׁ-nak szolgáltatnak be és a melynek összege a nép számát mutatta, mondom ezen fél sekel valamivel niszán hónapja előtt hajtattott be, miután akkor az egész hajlék már felállítatott és beszenteltetett.

Mielőtt a templom beszenteléséhez láttak volna, első sorban el kellett távolítani mindazon régi maradványokat, melyek a görög időkre emlékeztettek. Tudjuk, hogy a templom a görögöktől megszenteltelenített s mindjárt a harcok lezajlása után a makkabäusek rendbe hozták. Ez persze csak a pillanatnyi szükségletek kielégítésére szolgált s az egyre tartó háborúk és villongások a nép idejét és erejét annyira lekötötték, hogy egyelőre a templomra gondolni sem lehetett. Csak miután a harcok már egészen lezajlottak, midőn a szomszéd népek Izraelt többé nem támadták, csak akkor férhetett Jochanan királyhoz a gondolat, hogy az elárult templomért is tegyen valamit. Ehhez mindenekelőtt pénz kellett. Ezt a sekelaadó adta. A templom megtisztításához való módokat, miután erre sehol a szentírásban példát nem találtak, így vélték megállapíthatni, mint ez hullá által megfertőztetett házaknál szokásos s arra támaszt találtak M. IV. 19. fejeben.¹⁾ Így kapcsolták össze a sekálímmal a zachor és para szombatjait, a melyek mind egy időre estek, s hogy az intézmények jogosultak, eléggé bizonyították a szentírásból felolvasott részek és a haftárak.

A mi már a chodest illeti, itt csak azon kérdés merülhet fel, hogy általában mi cél vezérelte a vallási élet meg-

¹⁾ Ezen magyarázatunkkal esleik azon kérdés is, melyet a jerusalmi (idézi Rasi Megilla 29a a misnában) felvet, hogy miután a para adumát csak niszán másodikán égették el, miért nem tartják meg a para szombatját a Chodes után? Mondom ezzel megfelelünk ezen kérdésre, mert a templom felavatását megelőzte a tisztítása.

alapítóit, midőn ezen szombatot külön kijelölték? Összefüggésbe hozhatnók a hajlék felállításával, melyet M. II. 40. fejezerint éppen niszán hó első napján állítottak össze és berendeztek. Sőt a haftárából következtetve (Ezekiel XLV. 18.) mondhatnók, hogy niszán hó elsejének a szombatja megünneplése a templom újá avatásának áldozatok bemutatásával s így a négy szombati cyclus azon időnek a történeti emléke, midőn Izrael visszanyervén országa és vallása teljes függetlenségét, a templomot mintegy újból felépítette. Meglehet, hogy ezen szombat megünneplésében van némi része az említett ténynek, de hogy még sem az létesítette, mutatja azon bibliai szakasz (M. II. K.), melyet ilyenkor felolvasni szoktak. Már pedig mi a bibliai szakaszokat figyelmen kívül nem hagyhatjuk, mert éppen azok voltak a döntő okok, melyek a népet is meggyőzték az intézmények helyességéről. Ennél a szombattal más körülmények is veendőek figyelembe. Egy pillantás a bibliai ünnepek rendjére s mindjárt meggyőződünk a niszán hó fontosságáról. Niszánban van peszach, ettől 49 napot számítva sabuoth, a hetedik hónapban újév az engesztelő nap és szukkoth. Gondoljuk el még hozzá a zsidó kalendárium határozatlan voltát, mely minden három évben egyszer a téli hónapok számát egygyel megtoldja s átlátjuk a szükségét annak, hogy a népet figyelmeztessék, hogy a niszant emlékeztetésben tartsa, mert csak, ha ezen hónapot szem előtt tartja, csak akkor igazodhatik el a többi ünnepek sorrendjében is. A niszán fontosságát már azért is ki kellett emelni, nehogy egyesek saját felelőségükre a 2. adart niszannak tartsák. Sőt valószínűnek tartom, hogy azon tény, miszerint adar ünnepeit csak 2. adarban ünnepeljük, azt bizonyítja, hogy ezzel mintegy jelezni akarták, hogy csak ez az év tizenkettedik hónapja, ebben tartjuk meg a sekálim s a többi szombatot, ebben a purimot és az év első hónapja a niszán. Mert végre is lehetséges, hogy a tavasz már Adar II-ban beállott s így a peszacht most kellene megtartani, ezért tartották szükségesnek kijelenteni, hogy ezen hónap a hónapok feje s nem attól függ, hogy kitavaszkodott-e már, vagy sem. Különben, hogy milyen súlyt fektettek a synhedrin ünneprendjére, kitűnik a Gamliel és Josua közötti esetből.

Ezek szerint a chodes csak azt jelezné, hogy a népnek

a synhedrintől megállapított rendhez alkalmazkodnia kell, hogy nem a tavaszi, hanem a niszán hónapot kell az év első hónapjának tekinteni. E szerint a chodes kalendáriumi intézkedés volna, erre mutat a bibliai szakasza, de egyszersmind a templom felavatás emlékéit is felidézné, a mint ez haftárájából kitűnik, a hol a peszach áldozatról csak en passant tétetik említés, de az egész fejezet a templom felavatásáról intézkedik. A négy szombat egy összefüggő egészet alkotna, a mennyiben egy történeti tényt örökít meg s fényt vetne Jochanan király ténykedésére, kit későbbi működése miatt annyira gyűlöltek, hogy üdvös ténykedéseit nem örökítették meg a történeti könyvek lapjain.

Hogy ezen négy szombat tisztán a templom újra avatásának az emléke, azt a következőkkel is bizonyíthatjuk. A misna (Megilla 29a) felsorolja az ezen szombaton olvasandó bibliai szakaszokat. Mig az első háromról csak úgy emlékszik meg, hogy *בפרשת שמות* v. *בפרשת ויקרא* v. *בפרשת חייאת* a negyedikről egészen kimondja *החודש הזה לכם*. Ez nem egyéb mint hallgatag polemia azon felfogás ellen, mely a haftára szövegének jobban megfelelő M. II. 40. fejtét olvasná. Eredetileg valószínűleg azt olvasták, csak a későbbi viszonyok érlelték még azon elhatározást, hogy a 12. fejt-et olvassák, a mennyiben ez inkább felelt meg a követelményeknek a fent említett okoknál fogva. Egészen úgy vagunk a sekálimmal is. Itt is eredetileg M. IV. 28. fej. 1—8. verseit olvasták, mintegy figyelmeztetésül, hogy bizony a templom felavatására égető szükség van, miután mindennap áldozatok bemutatandók s csak későbbben, midőn az adó jogosultságát a bibliából kimagyarázni igyekeztek, akkor rendelték el a M. II. 29. fej. 11—16. olvasását. S tényleg Rab, ki mindenütt a régiebb szokásoknak hive (Megilla 29.), Samuel ellenében most is ezen szakaszokat fentartandónak véli. Ezen szakasz felolvasását pedig csak úgy érthetjük meg, ha ezzel a népet figyelmeztetni akarták, hogy milyen nagy szükség van a templom felavatására, de későbbben, politikai okokból megváltoztatták az olvasási szöveget. Ugyanazt tették a negyedik szombaton is.

Mielőtt értekezésünk befejezésére jutnánk egy ellentétre kell ráutalnunk, mely a misna (Megilla 29a) és egy (u. o. 29b) idézett toszifta között mutatkozik. A misna felsorol

ván az olvasandó szakaszokat, így fejezi be לשבועות חמשה תעשרת, amit úgy kell értenünk, hogy azon négy szombaton a rendes heti szakaszok mellőzésével a külön e célra kijelölt szakaszokat olvasván, most már az eredeti szakaszok olvasásához visszatérhetnek. E négy szombaton tehát a rendes szakaszokat mellőzték. A toszifta pedig a következőket mondja: הל להיות בפרישה הסמוכה לה בין מלפניה ובין מלאחיה קורין אותה ומופלין אותה Magyarul: Ha véletlenül az ezen szombatokra szánt szakasz össze esik a heti szakasszal, akár elején akár végén, olvasásuk kétszer. Ezen eset a misna szerint teljesen lehetetlen, mert ezen szombatokon mást mint az arra szánt szakaszt nem olvasták.

A talmudnak is feltűnhetett ezen kérdés és Jeremias a לשבועות חמשה תעשרת tételt így magyarázza, hogy להפסיד, a mi nem helyes, mint azt maga a talmud (u. o. 30b) kimutatja. Ezt úgy egyenlíthetjük ki, ha a toszifta a babyloni minhang szószólója volna. Ott ugyanis a szentírást egy év alatt befejezték. Hogy ez lehetséges legyen a kijelölt szakaszokat csak a מלפניה előtt olvasták s felhagytak azon eredeti eljárással, melyről a misna is megemlékszik, hogy גילגל t. i. a maftir előtt csak a prófétai szöveget olvasták. Ez volna egyúttal magyarázata annak, hogy idővel meghonosodott azon az eredetitől eltérő minhang, hogy a maftir nem csak a profétából, hanem a szentírásból is olvasott. Hogy visszatérjünk tárgyunkhoz, Babyloniában a heti szakaszt olvasták kivétel nélkül minden szombaton s így megeshetett, hogy — a heti szidrák még a mai rendben nem lévén — pl. כי היום és sekalim szombatja egy napra esett, ilyenkor kétszer olvasták az illető verseket, a mi a palesztinai szokásoknál nem fordulhatott elő.

Ezzel kapcsolatban még megemlítem, hogy Babyloniában, hol a szentírást egy év alatt befejezték, szombaton ott folytatták az olvasást, hol csütörtökön abban hagyták. A mi minhangunk, hogy szombaton minchához, hétfőn és csütörtökön ugyanazt olvassák, mint szombaton, palesztinai eredetű. Valószínűleg a Palesztinából Babyloniába jött R. Zeira honosította meg a hazájában dívó minhangot. (Megilla 31b.)

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMIS.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.

2. Belső községi élet.

A szabadságharc szomorú kimenetele nemcsak közvetve de közvetlenül is érintette a magyar zsidóságot. Az első következmény az volt, hogy 1849. nov. 4. legmagasabb elhatározással 2.300.000 frt vettettet ki a magyar zsidókra, mely összeget hazafiságuk fejében tizenhat negyedévi részletekben büntetésképen fizetendő voltak. A rendszabály foganosítására a pesti főparancsnokság 1850. január 3-ikán kelt parancsában a türelemilletményi igazgatási bizottság jelöltette ki. Ezen évben ugyanis ennek hatásköre megszűnt, minthogy a türelmi adó megváltásának címén fizetett összegnek utolsó, ötödik részlete ekkor volt törlesztendő. A magyar zsidók tehát alig hogy az egyik kivételes teheről szabadultak, máris egy sokkal nagyobb állottak szemközt. De ez rájuk nevezé ep oly kevés volt lealázó, mint a katonára a csatában kapott sebek. De már 1850. márcz. 29-ikén a büntetés behajtása fel-függesztetett. Junius 30-ikán pedig Geringer báró, Magyarország fő- polgári biztosa közzétette, hogy a kirendelt sarczot Ő felsége elengedte s hogy a magyar zsidók egy millió forintot tartoznak fizetni egy létesítendő iskola alaphoz (Löw, i. h. 214). Ezen összegből a fehérvári községre 1700 pengő forint esett és négy év alatt le volt fizetendő. Az első részlet-hez hetvenegyen járultak 1—24 frtig.

A politikai helyzet egy másik kilyolása volt, hogy az 1851. év végével a hitközségi előjárásági állások nem demokratikus választás, hanem polgármesteri kinevezés útján töltetek be.

Az első kinevezettek a következők voltak: Goldschmied Ignác (elnök) Kreisler Sámuel, Heller Ignác (számadók) Deutsch Adolf és Ehrlich Adolf (ülők) Schlesinger Lázár Tauszig Zsigmond, Fellner Sámuel, Fischer Bernát, Oblatt Ignác (választmányi tagok) dr. Zipser és Deutsch Antal (iskola felügyelők); Stern Gáspár s Ledovsky Fülöp (beteg-ápolók).

Az előjáráság először is megkereste a polgármestert, hogy rendeleteit csak írásban tudassa ezután; elhatározták

továbbá, hogy irattárt szerveznek és minden beérkező ügydarab beigtattassék, mindez pedig maga után vonta egy jegyzőnek alkalmazását.

A reá következő év (1852) tisztujtása alkalmával a polgármester jegyzőkönyvbe vétette a következőket:

1. Az előjárásnak lelkére köttetik, hogy a község ügyeit pontosan vezesse, a számadásokat rendesen elkészítse és ellenjegyezve a községházában mindenkinek megtekintésére bocsássa, hogy észrevételeit megtehesse.

2. A közgyűlések eltöröltetnek, a mennyiben azok mégis szükségessé válnának a polgármester által kijelölt napon és elnökölte alatt tarthatók csak meg.

3. Minden ülés előre bejelentendő a polgármesternek.

Ezen intézkedések azonban nem nagy szigorral tartattak be és épen nem nyűgözték le a szabad mozgást.

Nem hisszük hogy a zsidóságot valami nagyon bántotta volna a felülről gyakorolt beavatkozás belső ügyeibe, hisz nem volt mit titkolnia és annyi haladást is tett már hogy mások előtt ne röstelkedjék. Másrészt még jó hatással is volt a hatósági gyámkodás, mert a zsidóság eddig még átmeneti időt élt.

Az önértet bizonyos fokáról tanuskodik a fehérvári község magatartása midőn Orsanits György városi tanácsos az előjárásra akarta ruházni a zsidó kereskedőkre kivetett porció beszédését. A közgyűlés elég merész volt ezt kereken megtagadni és azt ajánlani a nemes magistratusnak, hogy a porció behajtásánál az illetők vallásáról feledkezzenek meg.

Hasonló esetek ismétlődtek, de mindig ily eredménnyel.

A község terhei egyre nagyobbodván, újabb jövedelmi források után kellett nézni. Ekkor támadt az előjárásnak azon gondolata, hogy megadóztatja a rituális éttermeket és borméréseket de előbb kérdés intéztetett a pesti, szegedi és komáromi hitközségekhez vajjon ezen helyeken is létezik-e hasonló adó. Február 10-ikén kelt Kassovitz, pesti hitközség elnökének válasza, mely tagadólag szól. Egykor, ugymond a levél írója, Pesten úgy volt, hogy a város adta haszonbérbe a zsidó kocsmákat és mészáros székeket a maga hasznára és a községre tartozott az összeg befolyásáról gondoskodni; újabb időben — folytatja — sikerült bebizonyítanunk

h. Istennek, hogy furcsa és gyalázatos eljárás a zsidót válásáért külön megadóztatni Örülünk hogy ennyire vittük és nem fogjuk ezt soha megváltoztatni. Tanácsolja tehát a fehérváriaknak, hogy ily módon ne akarják bevételeiket szaporítani, mert az ellenkezik a már hál' Istennek elért »polgári egyenjogusítással».*

Az intés használt és a terv elejtetett. Helyette először vezették be az egyenes adót, de csak egy évre. Az 1852. évi zárszámadásokban tényleg szerepel 1558.20 v. frt egyenes adó czimén, de ezentul elmarad, valószínűleg azért, mert a tagok amugy is eléggé igénybe vették.

Az 1853-ik év azzal veszi kezdetét, hogy újabb adó vettetett ki egy rituális fürdőház berendezésére, mely czimen az év végéig 940 v. frt folyt be. Egy közelebbi közgyűlés elhatározta, hogy a szokásos templomi adakozások beszünttessenek, a nagyünnepeket kivéve, és az innen származó hiány egyenes adóval fedeztessék. Megállapodtak hat fokozatban: 48, 36, 24, 18, 12, 6 frt. E határozat azonban nem lépett életbe. Eléggé csodálatos, hogy a község illetén pénzügyi küzdelmei között megint előtérbe lépett a templomépítés gondolata tekintettel bizonyára arra, hogy a következő évben a Kapi-ház bérlete lejárt. A templommal együtt, annak felszerelésére is megkezdődött az adakozás. Egyuttal leltár vettett föl a tórákról, mutatókról és frigláda függönyökről. Találtattak pedig: hét tóra, melyek tulajdonosai voltak: Fischer Bernát, Weisz N. Baumgarten Ignác, Hochmann L. Schlesinger L. Hahm Salamon és Oblat Fülöp, ez utóbbi a községnek ajándékozta a magáét. Továbbá voltak: egy ezüst mutató; egy megilla-tekeres; egy pakfong medencezsepp kanálval két sárgaréz kandeláber; egy ezüst örök lámpa; egy óra s három parochet (függöny) és egy ezüst fűszertartó.

Fontos mozzanata ezen évnél, az is hogy »Szent egyelet« alapított, melyben a főérdem Zipser rabbi illeti meg, a ki az első alapszabályokat is elkészítette. Tartalmukból csak az kiemelendő, hogy néhány oly intézkedést is találunk, melyek a szokástól eltérnek. Így p. hogy a haldoklónál mondandó imák csendben végeztesse; hogy a koporsó a sarkertben

* V. ö. Lőw id. munka 21 l.

többé ki ne nyitassék és gyászmenetnél a rendre ügyeljenek. Ezen alapszabályok is később vizsályoknak szolgáltak alapul.

IV. *A zavarok növekedése Kraus Henrik alatt Zipser rabbi távoztáig.* (1855 — 1858.)

Ugyanazon évben, melyben Fischer G. ellenirata Zipser ellen megjelent (1855) egy oly férfiú kezébe került a község vezetése, a ki a vizsálykodás üszkét az eddigi békés fejlődésbe vetette és annak állandósításáról is gondoskodott. Körülötte csoporosultak mindazok, a kik rossz szemmel nézték Zipser működését és annak tisztelőit. A vizsályok azonban ezen időszakban nem vallási téren keletkeznek, hanem okozójuk Kraus erőszakoskodása, melyben a hatóságok támogatását sikerült kieszközölnie. Valóságos hajszát folytatott Zipser rabbi ellen, a kinek nagy tudománya és tiszta jelleme iránt kíméletet nem ismert.

1855 elején Ferenczy, kinevezett cs. kir. biztos, azon jelentéssel nyitotta meg a közgyűlést, hogy a kormánylap 1854. évi II. rész XXIII. db. 31. §-a szerint egyházi tisztviselők ismét választatnak, felsőbb megerősítés mellett. Az előljáróság e szerint állott 8 tagból Kraus Henrikkel mint elnökkel az élén. Az eddig előtérben állottak teljesen kimaradtak és így Kraus kénye-kedve szerint működhetett. Első nagyobb ténye az volt, hogy a templomületek árlejtés útján 3 évre bérbé adassanak és az évi bérlet előre volt lefizetendő. Az eddigi szokás ellenben az volt, hogy a régi bérlők megtartották ülőhelyeiket ugyanazon bérösszegért évről évre. Az újabb intézkedés tetemesen növelte a község ebbeli jövedelmét. Elrendeltetett továbbá az adósságok szigorú behajtása. Azok ellen, kik a rituális metszést mellőzték, határozat hozatott, hogy minden leszurandó állatért 20 frt bírság fizetendő. Ezekben a község anyagi java lebeghetett az új elnök előtt, de gyűlöletre és szűkeblűsége vall, hogy Zipser rabbitól a már előbb drágasági pótlék czimén élvezett heti 3 forint megvonatott. A közgyűlés e tárgyban a polgármester elnöklete alatt tartatott és noha 49 közül 30-an nemmel szavaztak mégis az elnök, Kraus is a rabbi ellen adta szavazatát.

Ilyen eljárás után a község intelligensebb része nehezen

várta a jövő tisztujtást, mely azonban a megyefőnök jóvoltából elmaradt és leiratában megparancsolta, hogy Kraus működésében ne gátoltassék az ellenpárt által. Közben a rabbi mellé Seligmann Leopold kinevezetett iskolafelügyelővé és ez újra szóba hozta az iskola szűk helyiségét, a minél fogva szükségessé válnék a rabbi kiköltözése az iskolaépületből. Zipser vonakodék ezen ohajnak megfelelni és más módokat ajánl a baj elhárítására. Kraus nem tágit és más lakást bérel a rabbinak 1856. maj. 18. az előljáróság egy négytermes iskola építését határozta a réginek udvarában 6000 p. frtért. Együttal kinevezetett egy bizottság ezen összeg beszerzésére, melynek tagjai voltak Tausig Zsigmond, Schlesiner Dávid, Oblat Ignác, Wertheim Mór, Deutsch Antal, Löwy Adolf, Kohn Márkus, Hofmann Mihály.

Ezen gyűlésen, melyet a polgármester vezetett, ismét napirendre került a rabbi drágasági pótléka, de itt oly zaj támadt, hogy elnök a gyűlést felosztatja. Ugyanaz nap délutánján folytatják az ülést, a melyen a rabbinak a heti 3 forint pótlék 1859. április haváig megszavaztatik. Ez történt máj. 18-ikán, de már e hó 30-ikán polgármester kihirdeti a megyehatóság megsemmisítő határozatát, valószínűleg Kraus felebbezése folytán. De a fenti incidensnek komolyabb következményei is lettek. 1856. nov. 30. a polgármester közgyűlésben olvassa föl a megyehatóság rendeletét, mely szerint további intézkedésig a község adminisztrációja a következőkre bizatik: három előljáró; négy bizalmi férfi; két póttag. Ezek együtt képezik a község képvisletét. Rendes ügyekben a 3 előljáró, különben az egész képvislet határoz. Ezek választanak még pénztárnokot és ellenőrt. Az elnök felelős a határozatokért és szükség esetén a cs. kir. biztoshoz felebbez. Kinevezettek pedig előljáróknak: Kraus Henrik (elnök) Fischer Bernáth s Kreisler Sámuel.

A megyehatóság szükségesnek látta kivételes intézkedéseit indokolni, és pedig azzal, hogy a május 18-iki események meggyőzték arról, hogy sokakat magánérdek vezérel. Együttal elrendeltetett, hogy a község cselekvő és szenvedő vagyonáról kimutatás készítettessék, hogy ennek alapján a háztartás berendeztessék. Minden év novemberén költségvetés készitendő, a melyben az egyes tételek az előző évével

összehasonlítandók. A jóváhagyás a megyehatóságra tartozik. Ezen utóbbi intézkedések üdvöseknek látszottak, de tényleg nem sokat lendítettek és a gazdálkodás ezután sem vált takarékosabbá. Az új előljáróság már decz. 11-ikén vállalkozó szellemének azzal adta jelét, hogy az iskolával egyidejűleg templomot is építeni határozott és az elmunkálatokat a jövő tavaszig befejezendőnek mondta.

A költségek fedezésére az ülések eladásán kívül egyenes adó volt tervezve a míg csak a templom kifizetve nem lesz. A bekebelezési díjak szintén erre nézve fölemeltettek és elfogadtak négy fokozatot: 100, 75, 50 és 25 frt. A községi tagok gyermekei kevesebbet fizetnek. — Csakhamar azonban kitört Kraus Henrik ellen az ellenszenv, a melyet ő eloszlatni, hatalmának tudatában és támaszkodva a hatósági asszisztenciára, nem volt hajlandó. Kreisler, Fischer és Herzog Jakab, utóbbi mint pénzáros az elnöktől azt kívánták, hogy az előző év némely kiadásairól fölvilágosítást adjon, a mit ő megtagadott. Az előjáró tagok és képviselők panaszt emeltek a megyénél, de itt elutasítottak és fölhívtak, hogy jövőre minden indulatos és sértő hangtól tartózkodjanak. Kraus tiszttségében továbbra is megerősítettett, valamint kimondatott, hogy az előző évben teremtett igazgatási állapot fentartandó. Így intézkedett a megyehatóság 1857. máj. 24. és július 10. a helytartótanács jun. 12. kelt rendelete értelmében fölhívni kénytelen a polgármestert, hogy legyen a viszályok megszüntetésén és nyugtassa meg a kedélyeket, melyek némely »tisztátalan szándéku« rendzavaró által fölkorbácsoltattak. Dr. Zipser és Kraus Henrik békére intendők, a netaláni ellenséges támadások azonnal jelentendők, hogy a vétkes fél azonnal elmozdittassék. Ama 13 tag pedig, kik panaszukban valótlant állítottak kérdőre vonandók.

E közben az iskolaépítés ügye nem haladt előre, jóllehet, hogy a helytartó tanács az árlejtés útján megállapított 6420/25 frtnyi költséget helyben hagyta és sürgette az építést. A folytonos surlódások hátráltatták a komoly munkálkodást.

Aug. 9. Krausnak sikerült kivinnie, hogy Zipser Mór ki a rabbi fivére és rabbi segéd, elmozdittassék és pedig egy hónap múlva.

A rabbi ezentuli helyettesítésére kijelöltetett Eisner

Jakab első főtanítója az iskolának, a ki vizsgált rabbi és hitoktató volt. Még aug. 26. leérkezett a megyétől, ezen határozat helybenhagyása. Kraus és pártja azonban még tovább is mentek. Folyamodást intéztek a budai helytartótanácsához Zipser rabbi elmozdítása iránt, a melyben a denunciaciótól sem riadtak vissza, előadván, hogy a rabbi oly okmányokat adott ki, melyekre jogosítva nem volt. Zipser hívei azzal feleltek, hogy közvetlen az ünnepek előtt kibérelték az eddigi templomhelyiséget, csak hogy Krausnak zavart okozzanak. Az ügy a polgármester elnöksége alatt okt. 15. tartott ülésben békés elintézészt nyert, a mennyiben az elnököl fölhívására, Oblat Ignác, Fischer Bernát és Goldzieher Adolf átengedik a kibérelt helyiséget a községnek, kijelentvén hogy őket elszakadási szándék nem vezérli. Minthogy pedig igazi kibékülésről szó sem volt, Zipser megsokalván a zaklatást helyét elhagyni készült. 1858. év elején a rohonczi község küldöttsége jelent meg nála és Kraus be sem várva az eredményt, fölirt a megyehatósághoz, hogy hívna föl a rabbit lemondásának beadására, minthogy hír szerint már elfogadta a rohoncziak ajánlatát. Márcz. 3-ikán Dr. Zipser jelenti a községnek, hogy a rohonczi rabbiszéken magasabb helyen is megerősítettett és így állásáról lemond.

Kraus s pártlívainak tehát sikerült az ország egyik leg tudósabb rabbiját, kinek oly bokros érdemei voltak a község szellemi jóléte és fölvirágozása körül, valósággal elűldözni; de előre látható, hogy ezen fordulat nem jelenti az ellentétek kiegyenlítését, hogy csak fegyverszünet de nem a béke állott be.

V. Zipser távozásától a község kettéválásáig. (1858—1863.)

Zipser távozása, kit a község intelligens része imádott, Kraus Henrik s hívei pedig gyűlölték, épséggel nem nyújtott reményt a már évek óta dúló békétlenség megszüntetésére. Kraus ugyan bátorságot merített szomorú diadalából és eszébe sem jutott, hogy önként lemondjon az elnöki tisztről, mely számára annyi kellemetlenséggel járt; ő még továbbra is a megyefőnökségre számított, melynek kegyét eddig birta, de még is csalódott.

A megyehatóság belátta a helyzet tarthatatlanságát,

kivált mióta Zipser távozása a kedélyeket végkép elkeserítette és így elrendelte a tisztújítást.

A választás 1858. június 24-ikére tűzetett ki és a polgármester rendelete szerint szavazati joga volt minden önálló s nagykorú egyénnek. Julius 4. a polgármester nyilvános gyűlésen kihirdette a választás megerősítését és egyuttal szívére kötötte az előljárásnak a közbékét. A siker az oppozíció részén volt. Herzog Jakab, Fischer Bernát, Deutsch Antal; továbbá mint ülnök: Kreisler Sámuel és mint póttagok: Goldzieher Adolf és Wertheim Mózes. A másik párt képviselve volt Steiner Frigyes, Schlesinger Lázár és Ehrlich Adolf ülnökök által.

Az új előljárátság a régítől »öt« forintot vett át készpénzben és 654 frtot követelésekben.

Ilyen volt a község anyagi állapota, midőn a hatóság egyre sürgette egy iskolának építését és a templom kérdése is egyre égetőbb lön. És mi volt ilyen körülmények közt az új előljárásnak legfontosabb teendője? Az, hogy megváltoztatta Kraus volt elnök ama intézkedését, mely szerint a templomúlések árlejtés útján adassanak bérbe és ezután megint, mint régebben, az előljárátság szabja meg a bérösszeget.

Mondanunk sem kellene, hogy ez ellen a Kraus-pártiak a hatósághoz folyamodtak, de siker nélkül. A csend helyre állott egyelőre és minden érdeklődés a rabbiválasztásra irányodott. E tárggyal már az előbbi előljárátság is foglalkozott és kijelöltetett Dr. Gugenheimer József aussei rabbi, a frankfurti Hirsch S. R. veje, a kinek jámborsága iránt kétség nem lehetett.

Ezen jelöltet elfogadta most az új előljárátság is, valószínűleg azért, hogy a békességnek szolgáljon és mert a többi jelentkezők az igényeknek nem feleltek meg. A magyarság az uralkodó rendszer mellett nem léphetett előtérbe.

Gugenheimer megtagadta a község ohaját, hogy próba-előadásra megjelenjen és e helyett egy öt tagú bizottság — köztük Fischer Gottlieb is — hozzá utazott, hogy vele és elveivel, megismerkedjék. A hatóság az előljárátság jelentése alapján a választást helyben hagyta 1858. vége felé és Gugenheimer állását a következő év március 10-ikén elfoglalta.

Csodálatos, hogy Gugenheimer, ha csak némiképp is, tájé-

kozva volt a fehérvári község viszonyairól, a rabbi állást elfoglalta. A nála megjelent küldöttek bizonyára felvilágosították a múltakról és hogy minő várakozásokkal vannak ő iránta, de akkor alig érthető az ő magatartása, melylyel alább meg fognak ismerkedni. Mielőbb észre vétetnénk meg kell emlékeznünk az iskola hanyatlásáról, mint szomorú következményéről a belső viszályoknak.

A tanítók ugyanis nem maradtak, mert nem is maradhattak a pártokon kívül. A többször említett Kraus Henriknek vágya volt az új iskolának felépíttetése és ebben támogatták őt, nem csak Seligmann Leopold felügyelő, hanem a tanító testület is, mely a tanhelyiség felül hivatalosan panaszkodott. Ellenben a másik rész, mint egyébben, ebben is Kraust megakadályozni akarta. Legnagyobb volt a neheztelés Eisner Jakab főtanító ellen, ki Zipser testvérenek elmozdításával a rabbi helyettesi teendőket magára vállalta.

Az új előljárátság ezek folytán módot és ürügyet keresett, hogy a tanítókat elbocsáthassa. Ebbeli kérelmét azzal okadaltolta a hatóságnál, hogy a gyermekek anyanyelve magyar lévén, nem értik a német előadást és így szükségessé válik oly tanítók alkalmazása, kik a magyar nyelvet teljesen bírják. Ezen kisértletnek azonban egyelőre sikere nem volt.

De térjünk vissza Gugenheimerhez. 1859. március 12. tartotta beköszöntő beszédét és ugyanaz nap délután tartott more patrio, egy halachikus diszertációt. Első intézkedése volt, hogy a maftirt a rabbi olvassa, a mivel Fischer G. egy régi kívánsága teljesült, mert ő nem tartotta helyesnek az addigi szokást, hogy az enlogiákat más és a háftárát is más, a kántor mondta el.

Az előljárátság most ebbe bele nyugodott, a békülékenység jeléül. Nem sejtette még, hogy a csalódás és kijázanodás napjai Gugenheimert illetve, mily közel járnak hozzá. Május 27. ugyanis a polgármester bekéri a Zipser által készített Chevra Kaddisa alapszabályait, a bécsi és prágai Chevra szabályaival együtt. Ez csak Gugenheimer és a »jámborok« pártjának kezdeményezésére történhetett. De ezen kívánság sem talált ellenzésre, jöllehet, hogy a kifogások a régi szabályok ellen vajmi csekélyek voltak.

Az új szabályok, melyek 1860. december 31. szentesít-

tettek csak annyiból térnek el, hogy bennök jobban részletezve van a Chevrá Kaddisa vallásos jellege mindjárt az első szakaszban és hogy a koporsó a sírkertben újra felnyitandó, hogy meggyőződés szereztessék a halott szabályszerű ellátásáról.

Ily szörszálhasogatással kezdette meg Gugenheimer Dr. az 5. fehérvári működését és így is folytatta azt mindaddig, míg a kettéválást elő nem idézte.

Az évnek többi részét folytonos surlódások töltik be; a két párt gyanúsítja és vádolja egymást, úgy hogy a megyehatóság tudatja a községgel, hogy megsokalván a szakadatlan panaszokat, ezután csak írásban fogad el ilyeneket.

A következő esztendő egy örömhírral köszöntött be a magyar zsidóságnak. Király ő felsége ugyanis megengedte a zsidóknak fekvő birtok szerzését. Ezen alkalomból a fehérvári zsidók márczius 6. istentiszteletet tartottak, melyre a hatóságokat is meghívták. Ezen kívül elhatározta az előljáróság, hogy a megye zsidóságát fölhívja egy hódoló fölirat átnyújtására és egy alapítvány létesítésére. Márczius 13. a megyebeli zsidók a székvárosban egybegyűltek és megállapodtak gyűjtőívek kibocsátásában és legközelebbi összejövetelre kitűzték márczius 20-ikát. Az ügynek azonban aligha volt eredménye, valószínűleg ezt is meghiusította az irigykedő pártszellem.

A hódolófölrirat azonban átnyújtatott Ő Felségének, de a rabbi vonakodott azt aláírni »bizonyos kifejezések« miatt, melyeket tartalmazott.

Gugenheimer általában ki sem fogott a differenciálak csinálásából. Így lelkiismereti furdalásokat érzett az által, hogy a kántor Sulzer Sir Czijonjás követve az előljáróság meghagyását, a Lechododi refrénját csak minden második szakasz után mondotta.

A kántor végre ott hagyta állását és a hatóságnak az említett »újításról« is tudomása lett.

A viszony ennek folytán a rabbi és előljáróság közt egyre feszültebb lett és megesett, hogy Herzog Jakab I. előljáró a polgármesternél tett panaszt, hogy Gugenheimer tőle a thóra hívás után szokásos köszöntést (jejasser kochacho) megtagadja. A polgármester e miatt a rabbit megintette, de ez a végzést felebbezi és oly szerencsével, hogy nyertes marad.

Ez megesett április havában és már májusban egy másik »kinos« úgy adja magát elő. A szombat reggeli imát hét órára tűzte ki az előljáróság, de a rabbi ezt későnek találta és 6 órákor kíván magán istentiszteletet tartani, a mit a magas hatóságoknál sikerül is kiviívnia.

Egy másik alkalmat a meghasonlásra szolgáltatott ugyan-ezen évben Jeruzsálem emléknappja, Ab hó 9-ike.

Régi szokás szerint gyász jelül e napon a kárpit a thórak szekrénye előtt eltávolíttatik, de újabb időben fekete függönyt alkalmaznak. Ezen újítást hozták be a fehérváriak is és Gugenheimer Dr. ezt helytelenítván, az említett napon nem jelent meg a zsinagógában.

Az előljáróság több korszerű rabbinak bekérte erre nézve véleményét, a kik persze nem oszthatták G. álláspontját. Véleményt mondtak: Manheimer (Bécs), Löw (Szeged) Fassel (N.-Kanizsa), Meisel (Pest), Dusák (Gája). Az előljáróság szigorú megróvást kért rabbija ellen a polgármestertől, a mit ez meg is tesz.

A megyehatóság ismételt jelentést tesz a budai helytartóságnak a fehérvári község szünni nem akaró villongásairól és hogy mily komolyan foglalkoztak magasabb helyen az ügygel, az kitetszik egy 1860. augusztus 24-ikén 5680. sz. a. kelt helytartósági leiratból.

A helytartóság úgy találja, hogy tényleg kultuskérdések képezik a viszály mélyebb okait, de inti a hatóságot, hogy ezekbe ne ártsa magát. A bajok megszüntetését a leirat egy új választástól várja, melynél kevés kivétellel minden tagnak szavazó joga volna. Fönnáll ugyan még az 1856/29858. sz. rendelet, mely a megyehatóságot fölruházta a kinevezési joggal, de itt, tekintettel a viszonyokra, kivételt kell tenni.

A helytartóság már régebben így intézkedett Pestre és Budára nézve és meg is küldi a pesti község választási szabályzatát, hogy a megyehatóság a módosítások iránt javaslatot tegyen, de megjegyeztetik, hogy a jelenlegi előljáróságtól formaszzerű vélemény nem kérendő.

Egyébiránt a leirat az ügyet sürgősnek tartja és szeptember 15-ig jelentést kér. — Szeptember 12. újabb leirat érkezik a megyéhez, melyben intézkedésre utasítja, hogy Gugenheimer rabbi vallási funkciójában ne háboríttassék. Nov. 28.

pedig a helytartóság a reggeli ima kezdetére nézve a rabbinak megadja az engedélyt, hogy otthon tarthasson istentiszteletet; az előjáróság ugyanis újabb kísérletet tett, a rabbittől eltiltani.

E közben a szabadság hajnala derengeni kezdett a hazára és az osztrák uralom napjai meg voltak számlálva. Hazafias lelkesedésének a fehérvári község előjárósága azzal adott kifejezést, hogy november 19-ikén tartott ülésében kimondta, miszerint az ügyvezetés és királyi ima ezentúl magyar legyen és az előadás az iskolában szintén magyarul történjék. Ez utóbbinak keresztyénvitelére, megkérte a városi egyetemes iskolaigazgatót, hogy a tanítóttestülettel konferenciát tartson. Erre iskolabizottságot nevezett ki: Dr. Förstner (Ligeti). Dr. Tsuk és Dr. Vojtitz orvosokból, a kik lelkes magyar levélben el is fogadták e tisztelet. A városi igazgató, mint a kormány képviselője, azonban türelemre hívta föl a zsidó községet, míg a helytartóság nyilatkozni fog. Hisz', így szólott a zsidó iskola eddig is gondot fordított a magyar nyelvre és különben az iskola újjászervezése oly kérdésekkel is összefügg, a melyekben csak a legközelebb életbe lépő meggyehatóság lesz illetékes. Az első megyegyűlés december 17. tartatott meg.

A »jámborok« azonban még a nagy politikai fordulat alatt sem tudtak pihenni. Külön összejöveteleket tartottak, mi az előjáróságot egy csilapító hirdetményre, illetve fölhívásra indította.

Ebben a békétlenkedők intetnek, várják be türelemmel az időpontot, melyben a magyar izraeliták jogait a törvényhozás útján megkapják. Az előjáróság annál kevésbé hajlandó most helyét elhagyni, minthogy e pillanatban fontos történetek küszöbén állunk és soha sem volt a zsidóságnak nagyobb feladata, mint most, a jövődőt tiszta elmével, békességben bevárni.

Egy ideig valóban úgy látszott, hogy az új korszak beköszöntése meg fogja szüntetni a már évek óta tartó felette káros sűrűlődségeket.

A városi tanács közbejöttével tervezve volt a község reorganisatója. A tanács egy bizottságot küldött ki kebléből Zsömböri Ede elnökle alatt a községi ügyek rendezésére.

Ezen bizottság fölhívására, a község kijelölt egy 13 tagból álló képviselőiséget, a melyre tartozott egy új alapszabály tervezet kidolgozása, melyben a pártok igényei és a kor figyelembe vétessenek. A tervezet felett közgyűlés döntött és azon eredménnyel járt, hogy csekély módosítással a régi szabályok, a mennyire a kultuszra vonatkoznak, a rabbi ellenzése dacára elfogadtattak.

Nagyobb változás csak az igazgatást illetve történt. E szerint a község ügyei bizatnak egy 40 tagú képviselőre; továbbá kultusi, pénzügyi és iskolai egy-egy előjáróra és 9 tagú választmányra.

A városi bizottság a tanácshoz intézett jelentésében megelégedéssel említi, hogy a rabbi kivéve, az egybegyűlteket meggyezésre jutottak és maguk az »orthodox« pártbeliek is vettek a »magyar pártiakkal« adtak kifejezést örömiüknek a kivívott siker miatt. A nevezetes gyűlés 1861. márczius 7-ikén tartatott, de már a 9-ikére eső szombaton Gugenheimer olyan beszédet tartott a templomban, melyben a többséget nem tartja illetékesnek vallási határozatokat hozni és egyuttal állásáról lemondott. A kifakadások, melyekre a rabbi magát ragadtatta, botrányt idéztek elő a templomban. A város kapitánya még az nap intő levelet intézett az előjárósághoz, melyben megilletődésének ad kifejezést a történetek felett és megjegyzi, hogy csak tekintettel az utolsó gyűlés magatartására maradt el ez ízben a hatóság érélyes föllépése. Jövőre azonban szigorú kötelességévé teszi az előjáróságnak, minden hasonló csend- és béke-háborítást a legnagyobb pontossággal elmellőzni. — Ilyen esemény még eddig nem fordult elő a fehérvári községben, a két párt még mindig ment maradt minden túlkapástól, mely a vallásnak csak ártalma lehet és Gugenheimernek volt föntartva példát adni a féktelen indulatosságra. Ezek után már vajmi kevés remény maradt a község egységének a megmentésére.

A városi tanácsülés márczius 22-ikén foglalkozott ezen történetekkel. Fölolvastatott a kiküldött bizottság jelentése, melyben Gugenheimert teszi felelőssé a kiegyezés meghírsülésáért.

Fölolvastatott ezután az előjáróság beadványa, melyben Gugenheimert eltiltani kéri minden funkciótól, minthogy

lemondott és megkeresi a tanácsot, térítené az igaz útra az elszakadtakat, mivel két község nem állhat fön.

Erre sorra kerül az »igazhitűek« meghatalmazottjainak folyamodása, melyben külön testületté való alakulásokat megengedni kéri. Be is mutatják külön alapszabályaikat.

A Tanács bármennyire méltányolja a többség törekvését, még sem hajlandó a lelkiismereti szabadság ellen cselekedni.

Ennél fogva meg nem tiltja az orthodoxoknak, hogy Gugenheimerrel tovább is érintkezzék, valamint azt sem, hogy külön váljanak. Mindkét község alapszabályai helybenhagyatnak, azon meghagyással, hogy választó közgyűléseik egy városi biztos jelenlétében tartassanak és iskoláik városi felügyelet alatt állanak. A kiküldött bizottság hatásköre mindkét községre kiterjesztetik. Az új szervezkedés az eddigi előjáráság hatályban marad.

A Tanács eme végzését megváltoztatta a városi közgyűlés, mely május 1. és következő napjain tartatott. A községi ügyekre kiküldött bizottság ugyanis még egy kísérletet tett a kibékítésre.

Április 18-ikán hívta össze a két pártot közös tanácskozásra, a melyben a többség hajlandó volt kihagyni a szabályok 27. §-át, mely szerint az elnök és három előjáró, valamint a diplom-biztosok kötelesek legyenek a taliszt összehajtvá viselni és beleegyeztek abba is, hogy a rabbinak fölmondásától még egy évig járjon fizetése.

A kisebbség megmarad válsai szándékánál. A bizottság azon meggyőződésben lévén, hogy nem annyira vallási, mint személyes ellentétéről van szó, a közgyűlésnek indítványozza, hogy addig míg az izraéliták ügye törvényesen rendeztetni fognak, az elfogadott alapszabályok megerősíttessenek.

A közgyűlés ilyen értelemben határoz és hozzá teszi, hogy minden zavargás s kihágás a törvény szigora szerint fog sújtatni.

E határozat közöltetett a városi főbíróval, mint a bizottság elnökével és a két párttal.

Az elszakadás ügye tehát, előre láthatólag, még foglalkoztatni fogja a magasabb fórumokat, de erről a következőkben fogunk szólni.

Székesfehérvár.

DR. STEINHERZ JAKAB.

THERAPHIM.

Azon bálványok, melyek a szentírásban *theraphim* néven említettek, minden valószínűség szerint emberi alakkal bírtak, vagyis legalább a fej s a törzsök egészen emberi módra voltak mintázva; l. Ruetschi, Realencyclopaedie für protestantische Theologie XV, 550. Ezen alakjuknál fogva érthető csak azon cselfogás, melyet Michal I. Sámuel 19, 11—16 szerint férjének Dávidnak a megmentésére a theraphimmal véghezvitt; l. Dávid Kimchi magyarázatát e helyhez. A későbbiek kiemelték, hogy a theraphim segítségével még az arcvonásokat is lehet utánozni; azt olvassuk ugyanis két helyütt a midrásban (Midrás Sámuel c. 32, Midrás Socher tob 59, 4-hez), hogy Michal álarcot tett fel a theraphimra a megfelelő hajzattal együtt, úgy hogy a cselfogás pompásan sikerült; bővebben l. Byzantinische Zeitschrift II, 501. A midrásnak ezen megjegyzéséből kitűnik, hogy a theraphimnál csak a törzsök volt állandó s mindig egyforma, míg az arcot tetszés szerint lehetett változtatni. E szerint a theraphimnak azon maskara adta meg a sajátos bélyeget, melyet időről-időre rátettek, vagyis az álarcz leglényegesebb alkatrésze a theraphimnak. A midrásnak ezen állítása alkalmasint régi hiteles hagyományon alapszik s általa sokat nyer valószínűségben Ewaldnak az állítása, aki etymologiai uton ugyanazon eredményhez jutott, mely szerint t. i. theraphim az arabs nyomán nem egyéb, mint arcz, maskara, a latin *persona*; l. Alterthümer des Volkes Israel, 2. kiadás, 256. l.

A theraphim törzsoke alkalmasint aranyból vagy más nemes fémből öntetett, legalább erre enged következtetni az elbeszélés Birák 17, 5. Itt s Hosea 3, 4 együtt említettnek az efod s theraphim; ebből aztán az következik, hogy az efod is a theraphimhoz hasonlóan valami emberi alakot ábrázolt s szintén öntvény volt; v. ö. Jezsásás 30, 22. Azon efod is, melyet Gideon állított fel (Birák 8, 27), szükségképen emberi alakkal bírt s jóformán azonos a theraphimmal. Ez volna

aztán az egyetlen tudósítás arról, hogy a theraphim cultusa nyilvánosan s országszerte üzetett s nem szorítkozott a magánháza, mint még Creuzer, *Symbolik* II, 340 állítja, aki a theraphim alatt olyan római penates-féléket vél felismerni. Ezen feltevéssel különben már az is szól, hogy Ráchel ellopja atyjának theraphimját s magával viszi az *utra* (I. Mózes 31, 19). Rási ugyan a midrás nyomán azt tartja, hogy Ráchel ezen tette által megakartá szüntetni a bálványimádást atyja házában; ez azonban ellenkezik a szentírás egyszerű elbeszélésének értelmével, melyből inkább az tűnik ki, hogy Ráchel nem akarta nélkülözni a kedvelt s megszokott isteneket az idegenben sem. Már sokan figyelmeztettek egy analog esetre, melyet Josephus Flavius beszél el *Antiquitates* XVIII, 9, 5: Anilai, a zsidó rablóvezér, megszeret egy szép parthus nőt; férjét megöli a csatában, a nőt pedig feleségül veszi; mielőtt a nő *utra* kél, magához veszi az ősi isteneket (*τὰ ἀφιδρύματα τῶν θεῶν*).

Ráchel a nyereg alá teszi a theraphimot s rájuk ül (I. Mózes 31, 34); ebből az következik, hogy a theraphim nem voltak ember nagyságúak s inkább olyan bábu-félék lehettek. Ezen megfigyelésünk meghazudtolja azon furcsa nézeteket, melyek később a theraphim felől keringtek. Pseudo-Jonathán I. Mózes 31, 19-hez a következőképen írja le a theraphimot: Leöltek egy elsőszülött embert és kifeczegették a nyakát,¹⁾ aztán besózták sóval s egyéb fűszerrel; egy aranylemeze varázsszókat írtak s alája tették a nyelvének; aztán odaállították a fülkébe s a bálvány beszélt velök. Ugyancsak ily phanastikus leírást ad a Pirke di Rabbi Eliezer is c. 36 p. 19 d ed. Prága, megtoldván a leírást még azzal, a két vonással, hogy a lemezre a tisztatlanság szellemének (*רוח טומאה*) nevét írták s hogy gyertyák égtek a bálvány előtt. Midőn megakarták szólaltatni, meghajoltak előtte. A zóhar szerint (*נא*) végén p. 164 b ed. Livorno) még sepertek s felöntöttek előtte, midőn oraculumot kértek (*מכבדן ומביצין קמיה*). — Ezen leírás elejétől-végig hamis; a theraphimot fémből készítették s nem öltek meg miatta embert, nem is volt oly nagy, mint egy emberi hulla; l. Buxtorf, *Lexicon chald. talm.* fol. 2660.

¹⁾ ומולקין את ראשו, e helyett Pirke di R. Eliezer ראו, e helyett ראו, e helyett ראו.

Abban azonban, hogy a theraphim oraculumadásra használtatott, igaza van a nevezett két forrásnak.²⁾ Ha Zacharias 10, 2 azt mondja: »Mert a theraphim hiábavaló dolgokat beszélnek«, ugy a hívők bizonyára igen is hittek a theraphim kijelentéseiben; e nézetet felemlíti Ibn Ezra is.³⁾ Arra, hogy a theraphimtól oraculumot kértek, történeti adatunk is van; ngyanis Nebukadneczar babyloni király a theraphimtól kérdezi meg, vajjon az ammoniták vagy Jeruzsálem ellen vonuljon-e? (Ezekiel 21, 21). A theraphim a pogányoknak, tehát körülbelül annyi, mint az izraelitáknak az *urim* s *thumim*; talán innen van, hogy a Septuaginta *θηλα* szóval fordítja Hosea 3, 4. Érdekes, hogy Zacharias 10, 2, ahol legvilágosabb a theraphim beszélő tulajdonsága, a görög fordítás *ἀποφθεγγόμενοι*, míg másutt a theraphim szó vagy egyáltalában nem fordítatik, vagy tág értelmű szavakkal adatik vissza: *εἰδωλα*, *γλυπτὰ*, ép így Onkelosz I. Mózes 31, 19 צלמים; különös csak I. Sám. 19, 16 *zevoraqia*.

A theraphim jóslatadó tulajdonsága mellett egy pár homályos talmudi kijelentés arra enged következtetni, hogy a theraphim az alacsony természetimádást jelképezte, a mely nézet egyébiránt az újabb kutatóknál is el van terjedve. A talmud szerint a theraphim szó összefüggésben van *thoreph* szóval, a mi tudvalevőleg a női szeméremtestet jelenti.⁴⁾ E szerint a theraphimimádók culdust üztek az embernek termő s nemző erejével s azon sémi istenségek egyikét látjuk a theraphimban, melyek igen ocsmány módon tüntetik fel az embernek érzéki oldalát. Nem hisszük ugyan, hogy a talmud ezzel eltalálta volna a theraphim szónak valódi etymológiáját,

²⁾ A Zoharban is: דבר נש ואורו מליך תרד.

³⁾ I. Mózes 31, 9-hez: ואחרים אמרו כי יש מה בחכמי המולות לעשות: צורה בשעות ידועות תרבי הצורה והער שלהם כי תרפים דברו אין is észrevehetjük, hogy a Zohar Ibn Ezrából is merített; ngyanis azou megszorítás, hogy ily csodálatos beszélő alakot csak bizonyos meghatározott időben lehet készíteni, a Zoharban is meg van: אמר רבי יהודה לא: אהעבירו אלא בשעתו ידעו. Egyébiránt a Zohar a theraphimról szóló különböző nézeteket a maga módja szerint összeforrasztja.

⁴⁾ Tanchuma נא יגין: למה נקרא תרפים לפי שהן מעשה תרפים; j. Aboda zara II. 42 b 42 sor: מאן דאמר תרפות תרפים; Zohár i. h. ואמאי אקרי תרפים ליגאי הוה כמה דתנן במקום החרף.

ismerve azonban a sémi népek cultusának jellegét, biztosra vehetjük, hogy a theraphim kapcsán is fejlődött ki nemi kicsapongás, a mit a talmud méltán megbélyegez.

A középkorban, úgy látszik, a zsidók között az a nézet volt elterjedve, hogy a theraphim valami *astrolab*-féle, melynek segítségével pontos időszámítást lehet eszközölni; ennek a nézetnek adnak kifejezést, hogy többet ne említsek, Ibn Ezra,¹⁾ Nachmani²⁾ s a Zohar.³⁾ Ezen nézet nem alapszik semmiféle biztos hagyományon.

Ujabb etymológiai fejtegetések által arra az eredményre jutottak, hogy a theraphimnak *gyógyító* hatásuk volt; így fogja fel Gesenius a szótárában, Hitzig commentárjában Ezekiel 21,21-hez, aki hivatkozik a rokonságra a görög *θεραπες* szóval; ugyanezt teszi Hoffmanni realencyclopaediájában *Abgötterei* cikkben, aki רפא = רפה gyököt vesz fel etymonnak.⁴⁾

A theraphim mindenesetre inkább általános sémi istenség, mint kanaanita, mert máskülönben nem érthetőök, mint kerülnek p. o. Lában házába. Az izraelitáknál az egy Micha esetét s talán Gideon esetét leszámítva a theraphimnak nem volt nyilvános cultusa és ennél fogva a prófétáknak sem volt annyira alkalmuk ellenük buzgólkodni, mint más bálványok ellen. A theraphim meghuzták magukat a magánházak csendes fülkéjében, míg onnan is végképen kiszorította őket Jósijahu királynak jámbor buzgólkodása (II. Király. 23,24).

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

¹⁾ i. h. שהוא כלי נחשת העשוי לדעת חלקי השעות.

²⁾ I. Mózes 31,19-hez ישהם כלים לקבל השעות.

³⁾ i. h. אמאי אקרו תרפים בגין דבטשי האי שעתא והאי שעתא ארפי דא.

⁴⁾ Hamburger a realencyclopaediában 1,986 ez alkalommal is elárja, hogy nem rendelkezik semmi eredetiség fölött.

ESZTERHÁZY PÁL NÁDOR LEVELE EGY ZSIDÓ ÉRDEKÉBEN.

A multkori »Kunecz idők« című cikkemben (februári füzet) említettem, hogy I. Lipót király 1689-ben Pozsonyból kiutasít egy Alexander nevű kremsieri zsidót. További kutatásomnak köszönhetem, hogy az országos levéltárban a »Benigna resolutiones« actái közt megtaláltam Schlesinger Wolfgang kismártoni zsidó folyamodványát (1688. márczius 7.), melyben Alexanderre panaszkodik, hogy ez nemes fémeket külföldre szállít. A nádornak itt közölt magyar leveléből kitűnik, hogy Alexander Löblt Pozsonyban bebörtönözték, és a virosi bíró 50 frtot csikart ki tőle a tömlőcz elhagyásakor. Lipótnak szavait (93. al.) obtentisque ab Illustrissimo Sacri Romani Imperii Principe et praefati Regni in Hungaria Palatino protectionalibus megerősíti a nádornak alábbi levele, melylyel Alexandert védi és pártolja. Idézett cikkemben (91. ol.) a 30. sor így javítandó: ki Pozsonyban a Pálffy birtokon tartózkodik és a nádor (Eszterházy) pártfogását élvezi.

Egyszersmind megjegyzem, hogy a multkor tévedtem, midőn Schlesinger Izraelt Wolfgang fiának tekintettem. Izrael fivére volt Wolfgangnak, kik együttesen kapták a királyi protectionalis levelet, melyet utóbbi időben már részben lemasoltam.

Illustrissime Comes, Magnifici, et Generosi Domini, Fratres et amici Nobis observandissimi.

Salutem et servitiorum commendationem. Alexander Lebl nevű Sidó Jobbágyunk aranyat Ezüsttől választó, előnkben jövőn, keserves panaszzal jelenté minékünk, hogy az minémü arany s' Ezüst mivet ott Poson városában edgyüttis, máshuttis öszve szedett vedett volt, mindazokat ki nem vivén az Országbul, hanem jobbára eő Feölséghe számára adta be az Mincz házba, mellyet eléghségesképpen kész megh bizonytany

(levén ebben magais Gonz Ur eö kglme voltaképpen informálva) meghis néminemü vám Extractioyával, taliter qualiter aggraválny akarja a Város ötét, nem kicsiny kárával és injúriájával. Constálván pedig kgltek előtt is az, hogy az olyatén jóságthól, mely az országhból ki nem vitetik, semmi vám se Harminczad nem administráltatik, más az eö Feölséghe az magátul senkinek in Regno fizetny nem tartozik. Annakokáért akaránk praesent. reqvirálnunk kgltek, kérvén böcsülettel említett Sido Jobbágyunkat, az mi tekintetünkre nizves távol való létünk miatt, magok protectioja alá vévén, vám avagy Harminczad exactioyával terheltetny ne engedgye, hanem inkább eö Feölséghe jövedelmének szaporodássára nézve, tovább is Mincz házban mint eddigh munkálkodhatny szenvedgye, hogy ha pedig, ez nem lehetne, legh alább légyen az szabad néki, hogy az minemü aranya, és ezüsttye levén mostanság az Mincz házban, asztat feöl munkálkodhassa. És minthogy az Városi Biróis, árestombul való el bocsáttatásakor 50 forintot rayta rántany nem általlotta (mi okra nézve nem tudhattyuk) ezirántis igasságaigh néki Patrocínálny, és az 50 forint rehabilitioyaban assistentiával lenny, ne terheltessek, mely kgltek megh mutatandó jo akarattyát kedvessen vévén minden alkalmatossággal megh szolgállyuk kglknek. El várva az kgltek választ. Elteshe Isten sokaigh jo egésségghben. Keöpcseny, die 9 Febr. Ao. 1689. Praetitulatum Dominationum Vestrarum.

Frater, et Amicus ad servien. parat.
Paulus Eszterházy.

Országos levéltár a pozsonyi kamarához intézett levelek 1680—89 A.

Budapest.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

IRODALOM.

MAGYAR MACHZÓR.

מחזור שלם לכל מועדי ישראל, magyar czimlappal is: *Teljes héber-magyar machzór kilencz kötetben.* Magyarra fordította Fűredi Ignác képző tanár. Budapest, 1889—1891. Kiadja Löwy M. E. fia.

A fiatal magyar-zsidó irodalom eme termékéről egy kicsit elkésve ugyan, de azért kész örömmel vesz tudomást a zsidó tudomány. Fűredi Ignác az első magyar machzórfordító. Jelen műve immár a harmadik e téren; minden tekintetben valóságos opus. Kilencz kötetet egyszerre világá bocsájtani nem csekélység; azt tenni, csak kiválóan munkás embernek lehetséges; a munkaképesség mindig elismerésre számíthat. Jelen esetben a munkaképesség szép szellemi tehetségekkel párosult: a héber nyelvnek alapos ismerete; megbarátkozás a zsidó vallásos költemények sajtáságos tartalmával; kifejlett érzék szép forma iránt; meleg érzés s költői szárnyalás.

Mielőtt a munkának tudományos méltatásába bocsájtakoznám, szegyenlős emberek módjára előbb hálálkodom, csak azután fogadom el az adományt. Mandátum nélkül ugyan, de bizvást a köztudat értelmében köszönetet mondok az egész magyar zsidóság nevében a becses ajándékért. Az érdemes szerző eminens hazafias cselekedetet végzett, midőn az imádkozó hívők ezerei számára magyar nyelven szólaltatja meg az ősi zsidó vallásos érzületet. Szegyenkezve látjuk, hogy templomainkban csak német fordításu ünnepi imakönyvek divnak s egyelőre nincsen kilátás, hogy ezen állapot megváltozzék. Pedig utóvégre mégis meg kell változnia; meg kell változnia, mivel óhajtjuk; meg kell változnia, mivel a régít egykedvűen tűrnünk nem szabad; meg kell változnia, mivel az újabb nemzedék hangosan követeli. Az első lépés az új irány felé megtörtént;

van már magyar machzórunk. Köszönhetjük pedig Füredi Ignácznak.

Hogy a magyar machzór kiszoríthassa a németet, először is versenyképesnek kellene lennie. Sajnálattal veszem azonban észre, hogy a mi magyar terméktünk nem hódítja meg a piacot. A fogyasztó közönség először is praktikus oldaláról nézi a dolgot; ha az beválik, talán enged egy kis szerepet az ideálnak is, de ez maga nem elég neki. A mi magyar machzórunk sok tekintetben mögötte marad német versenytársainak s olyan fogatkozásokat mutat, melyek a közönségnek rögtön szemébe ötlenek. A kiállítás meglehetősen csinos ugyan, az ára sem túlságosan magas és mégis hasonlít a gyerekekhez, a kit a mostohája rongyosan ereszt neki a nagy világnak. Ezen mostohaszülő-szerepben meglehetősen több része van a kiadónak, mint a szerzőnek; mindamellett azonban mi csakis a szerzőt tartjuk szem előtt, midőn a munkájának külsejét hibául röjjük fel.

A Füredi-féle machzór külső beosztás tekintetében a közkézen forgó machzókhoz hasonló; az ünnepi ciklus imáit szép rendben kilencz kötetben tartalmazza. Nem tartom helyesnek, hogy a fordító mindent átvett; pl. a közboszúrt héber nyelvű s u. n. Rási-írásu megjegyzések a modern zsidó számúra főlöslégesek; nem hiszem, hogy a *אֵתָהּ בְּמִסְכֵּת בְּרִיּוֹת* kezdetű darab, mely pedig megvan mind a kilencz kötetben, tényleg áhitatra buzdítaná a modern korbeli embert. Talán a *לֵשֶׁת יְהוָה* darabok, a *תַּפְלֵת רֵבִי נְהוּמָה בֶּן הָקָה*, a sófarharhoság egyes szakaszait követő mystikus tartalmu s kabbalistikus i:ú imák, az előtte való *הָרָה* s több efféle is bátran kimaradhatott volna; a magyar machzór mindamellett teljesnek lett volna nevezhető s legfeljebb azt mondták volna reá, hogy elűt a némettől, ami korántsem megy hiba számba. A fordító még többet is tett: egy pár ilyen imadarabot le is fordított, p. o. a kántor vagy előimádkozó számára való imát (*הָרָה עֵדֵי סַמְעֵס*), a papi áldásnál mondandó imát (*יְיָ דִּי רִצְוֹן* a *duchan* után) stb. Ez határozottan rosszallandó s tényleg még a német fordításu machzók között is csak elvétve találhatók ezeknek a fordítása. Kár volt továbbá a köteteket ismételt fordításokkal megterhelni, p. o. *יְהוָה* kötetben; fölölselez az *aboda* (*עֲבוּדָה*) leírása egy profán író által (IV, 281); fölölselez a *מִן אֲבוֹת וְיִצְחָק* a Peszách

utolsó estéje számára (VIII, 165), miután az este ugy sem esik péntekre: tényleg a német kilencz-kötetes machzókban nincs meg. Furcsának találom azt is, hogy a fordító a héber előszót hozzácsonlítja mind a kilencz kötethez. Érdemül tudandó azonban be, hogy az V. kötet (Szukkoth) tartalmazza az ünnep hetére eső péntek esti teljes imarendet *עֲרִיבֵי לִשְׁכַּת חוּל הַמּוֹעֵד*, amit más kilencz-kötetes machzókban nem láttam.

A kiadó nagy hibát követett el, midőn a reggeli (*שַׁחֲרִית*) imának állandó részét változtatás nélkül hozzácsonlította az összes kötetekhez. Költség tekintetében ez idővös ugyan, de meg kellett volna gondolnia, hogy ez által minden kötet (a III-at, kivéve) háromszoros lapszámozást tartalmaz: 1. az esti ima; p. o. az I. kötetben 1—48 l., 2. a stereotyp reggeli ima *הַמֶּלֶךְ*-ig 1—61 l., 3. a tulajdonképeni machzór 1—212 l. Ebből aztán több ízben visszas dolgok keletkeznek; p. o. a IV. kötetben a stereotyp reggeli ima után a kiadó ép úgy mint az I. s II. kötetben lenyomatja változatlanul a héber nyelvű megjegyzést: »A kántor számára való imát, a mely több machzórban *itt* található, én a kötet elejére nyomattam« stb., holott a IV. kötetben a kérdéses ima a machzós derekán (219. l.) található. A kiadó azt sem gondolta meg, hogy a *הַמֶּלֶךְ* kezdetű imarészlet *rós hasanah* s *jóm kippur* számára a rendestől némi eltérést mutat: ugyanis négy mondatban az állítmányok sorrendje *תְּהִינָה, תִּתְקַדֵּשׁ, תִּתְהַלֵּל, תִּתְקַדֵּשׁ, תִּתְהַלֵּל*, a mely négy szónak harmadik betűje együttvéve a *רַבְקָה* szót képezi s ezt nyomatásban is szokás feltüntetni; úgy látszik, a mi machzórunk kiadója csak a negyedik kötetnél lett erre figyelmesse. Ha valamely imadarab vagy *pijút* ugyanazon kötetben ismételve fordul elő, jegyzetben meg szokták jelölni, hogy fordítását lásd fentebb itt meg itt; a mi kiadónk azt sokszor nem teszi, p. o. IX, 183 *יְהוָה* darabnál. Hogy a nyomtatás egyszerűbb legyen, az *אֵי פְתִיחַ* című darab, mely közös Peszách 7. s 8. napjára, sem az első sem a második ízben nincs fordítástól környezve. Egy pár darab kezdetén ott ékeskedik a jegyzet jele *, p. o. VIII, 83 és IX, 68, anélkül, hogy a vonal alatt csakugyan találánánk jegyzetet; ügyetlen a jegyzetre való figyelmeztetés IV, 364, 266, 267 s 268 lapokon. Az imádkozónak szeme megakad az ilyesmin s az ájtatosság csorbát szenved. Nem tudom, mire való némely mondatnak s szónak a nyomtatás által

való kiemelése; p. o. I, 10 *idegenekre áraszd*, I, 40 *Zsoltár-ének*, V, 32 *hódoltak, közakarattal*, IX, 144 *nagyra tartásuk, dicsőítsek* stb. stb. Anomalia az is, hogy שיר השירים könyve-
kében a versek számozva vannak, קהלה s קהל-ban pedig nem. Következetlenség mutatkozik az ünnepi szentírási szakaszok s haftarák fordításában is; le van fordítva: I. 70; I, 75; II, 92; II, 96; IV, 203; IV, 369; V, 69; V, 163; VI, 57; VI, 174; nincs lefordítva IV, 200; IV, 367; V, 65; V, 201; V, 205; VI, 53; VI, 161 (de le van fordítva מענה 164 l. s בראשית 167 l.) s így tovább. — Mindezek csak külsőségek ugyan, de nagyon jellemzők a mi könyvünk kiállítási módjára: nem hiszem, hogy hasonló fonákosságokra a német kiadásokban is lehetne akadni. Megjegyzem még, hogy az ujévi II. kötetbe belekerült a sebuoth számára szánt kiddus egy pár függelékes imával együtt. Az is hanyagság a kiállítás körül, hogy az iver németül vannak jelölve: Daw. Semini Azereth stb.

Ezeket előre bocsátva, nem fog nagyításnak látszani, ha azt állítom, hogy a különböző fajtájú kisebb-nagyobb sajtóhibák-
nak se szere se száma. Ime egy kis gyűjtemény: A mi anochi kezdetű ismeretes kabbalistikus darabban hiányzik mind a kilencz kötetben ואנכי szó, amiből valóságos blasphemia áll elő: אל גדול ונורא v. אל גדול ונורא; I, 4 e helyett: שיאמר; I, 4 בנא e. h. בסא; I, 7 בנל e. h. בבל; I, 27 בותחין; I, 137 מי; II, 24 jegyzet: hiányzik בו, anélkül érthetetlen; II, 5 בסבך; IV, 267 alpjét e. h. alapját; IV, 454 bárgya e. h. bárgyu; V, 12 עתידות e. h. עתידות; V, 216 legkisebb, e. h. legkiesebb; VI, 34 בעשות e. h. בעשות; VIII, 40 פסח אחרון של e. h. פסח. Helytelen pontozás: VII, 29 בא e. h. בא; I, 7 לאפס; I, 7 אלה; az e szóval kezdődő reggeli imadarabban egy pár kötetben; II, 132 e. h. מירן; III, 21 העפרנים; II, 70 מנסב e. h. מנסב; VI, 34 עירך e. h. עירך; VIII, 4 s egyebütt הים בארץ stb. stb. Egyéb hibákat még alkalomadtán fogok említeni. A héberben oly lényeges pontok sok helyütt lepattantak vagy egyáltalában nem voltak meg vagy rossz helyre vannak téve. Minthogy a fordítás machzórokat leginkább a köznép használja, a mely köznép ugyanis elég hibásan olvassa a korrekt szöveget is s annál kevésbé képes a nyomtatott hibáktól őrizkedni, még vallásos szempontból is sajnálni való, ha ilyen imakönyvet adunk hívóink kezébe.

Attérek most már tulajdonképeni feladatomra, a fordítás megbirálására. Talán mondanom sem kell, hogy a kilencz kötetes nagy munkát nem néztem át elejétől végig, hanem csak taláalomra kerestem a fény- s árnypontokat majd itt, majd ott. A közönséges imadarabok fordítását egyáltalában nem vizsgáltam, a sulypont a machzóránál a pijjutokban fekszik. Mint egyáltalában minden új író amaz elődjének a vállára támaszkodik, a ki őt abban a bizonyos szakban megelőzte, úgy bizonyára hasonlóan cselekszik a machzórfordító is; így okoskodván, arra az eredményre jutottam, hogy fordítónkra nézve a támasz a német machzórok voltak, mert nálunk Magyarországon zsidó theológiában alig is lehet a német segítsége nélkül dolgozni. Hogy fordítónk munkáját kellően megbirálhassam, összehasonlítottam vele a következő, véletlenül kezem ügyében levő machzórokat: Heidenheim-féle machzor, Bécs 1840 (=H), az 1845-ben Sulzbachban megjelent machzor, (=Sb); S. G. Stern-féle machzor, Bécs 1859 (=G. St.); M. E. Stern-féle machzor, Bécs 1862 (=M. St.) M. J. Landau, Prága 1880 (=L). Örömmel constatálom, hogy a mi magyar fordításunk semmivel sem marad mögötte amazoknak, a szöveget, a mennyire lehet, hiven adja vissza, a nyelvezet szép, nemes, méltóságos s — ami különösen kiemelendő — magyaros. A magyarosságra felhozom a következő példákat: II, 5 mikor a kürtzó menetelesen erősebb lett; II, 6 czimeres tulok; II, 26 szívszakadva stb.; II, 27 szerelmes Istenem; V, 27 szégyent vallott; V, 180 sátoroz סִיטָה VIII, 13 megjárták stb.; IX, 231 szívük majd megszakadt. Mind ezen szólásmódok nagyon jól illenek a héber szöveghez is. Kár, hogy a fordító szép prózai stílusát olykor félbeszakítva, mesterkéltséggel rimeket használ (bizonyára a német machzórok példájára): p. o. מִלֵּךְ עֵלִיָּן I, 124, itt aztán megesis rajta, hogy מִלֵּךְ עֵלִיָּן-ból a magyarban lesz: »Titokfejtésben nagy hőse! IV. 71 mindig birtokrag a sor végén; II, 133 vízbe tűzbe; II, 134 származik változik; IV, 61 k. k. páros rimes sorok; VIII, 192 közmondás: többet észszel stb. Mindez igen keresett dolog s csak zavarja az ájtatosságot. Ez oknál fogva helytelenitem azt is, hogy a fordító megjegyzi, hogy a fordítása részben Kecskeméti Lipóttól való, hogy az אֲדָמָה fordítása Makai Emiltől való; ilyesminek az előszóban

valna helye. Fölösleges a kritikai megjegyzés I, 49, a felirat *a thóra* stb. IX, 4 s még ehhez hasonló. Vannak e mellett példák a rossz magyarságra is, p. o. I, 6 sohogtatja; I, 29 izzik, VI, 33 fényővezett stb.; helytelen orthographia p. o. II, 4 mássát s egyebbt. Teljesen érthetetlenek a következők pasusok: hogy *kitudja* az álnokságot az uralkodásból הַיְיָ הָאֵלֹהִים I, 148; itt az ideje a sófarharsogtatásnak az ő *viszonyaival* (héberül בְּיַחְסָיו stb.) harsogtatni minden observantiájával együtt). Izléstelen p. o. בְּיַחְסָיו szakértők I, 27 s egyebbt; II, 26 irlalmadnak szabad folyást engedj (sokkal szebben M. St. O, lass walten deine Milde); IV, 390 אֵינִי עֹרֵב.

Amellett határozottan *helytelen* fordításokkal is találkoztam. I, 5 מלך לים קיבו לער »Királyunk egy napon föllép (íteletet mondani) az öröklét idején«, holott egyszerűen azt teszi: Az nap, midőn a király föllép tanúságtételre, ekkor minden teremtmény remeg előtte. — I, 6 עמקים »mélységes tervek« gonoszokról! e. h. mélységek, metaphorice: lappangó gonoszság. — I, 6 בסערו משא דומה יפקר על צבא דומה »mikor földéve Duma végeztes viharát, azt a mennybeliek hada felett suhoghatja«. Alig lehet mondani, hogy Isten a vihart »suhoghatja«; de ettől eltekintve, a szöveg mást mond: midőn viharként íteletet mond a földiek fölött (דומה = Róma ugyanis a földi hatalom képviselője, mint közvetlenül azelőtt ארמה = מלכי), akkor mustrálja az égiek seregét is. — I, 12 לְבוֹשֶׁת »hogy megtisztuljanak,« e. h. hogy felmentse őket; M. St. sie rein zu erklären. I, 13 כְּבֹדִי בְּתוֹכִי תִּהְיֶה fordulj azokhoz, kik a világáldást fenntartják (Izráél); nagyon mysticus! M. St. die mit liebender Anhänglichkeit dich benedeien, tehát körülbelül: fordulj azokhoz, akik ragaszkodással (vagy kitartással) téged dicsőítenek. — I, 114 יְקִימֶם »fennálló lények« nem magyar. elég *lények*. — II, 35 »Semmisítsd meg rágalmazónok agyszüleményét (קִדְקִיד מַסְתִּימִי), e. h. semmisítsd meg . . . homlokát; M. St. beuge unseres Klägers hochgestrecktes Haupt. — II, 36 נְדִיבִים יִרְאוּ בְּהִשָּׁר יִרְאוּ »tisztviselői a jámborság előnyös voltáról beszélgetnek,« M. St. (rímekben): »die frommen Sinnes sich dem Satzungsstreben weihen«, tehát: tisztelői beszélgetnek egymással egyenességgel s jámborsággal, ha csak nem úgy kell olvasni בְּהִשָּׁר יִרְאוּ וְיִרְאוּ a jámbor lelkület megszer-

zésével. — II,54 *לֹא יִשְׁכַּח שֵׁן* így pontozva!) az ég összes ismétlődő (angyalai); nem tudom, mi lebegett a fordító szemei előtt, tán csak nem származtatja *שֵׁן* szót *יֵשֶׁן* gyökből? M. St. alle himmlischen Mächte. — III,52 *יְרֵמֶה* »örömfűnknek tárgya«, Sb. Lobgesag, G. St. Lobgesang. III,67 *יֵרֶם סִינַי* »képzeldésünk igazat bennünket«, G. St. Sündenlust ist mir eingeboren, ami sokkal jobb, habár nem teljesen megfelelő. — II,69 *נִיָּן* »vas«, G. St. is Eisen, jobb lett volna *fejse* vagy *balta*. — II,70 *כְּדֶה* »mint kormány«, G. St. Anker. — IV,265 »világtörténeti nép« *לֵעַם עוֹלָם* e. h. őskori nép. Ugyancsak hibás az *עוֹלָם* fordítása az ismert darabban: *אֵיךְ עוֹלָם* »az az ősvilágosság az élet tárházában dereng; világítókat sötétségből szólított elé és — ott termettek;« így p. o. V,3. Ellenben I,3 »az ősfény még az élet kincstárában lappangott; ekkor megparancsolá és az őshomályból világosság lőn. Miért nem állandó ezen darabnak a fordítása? A fordító ez egyszer Heidenheimot követi: »Das ewige Licht ist aufbewahrt im Schatz des Lebens«; Heidenheim azonban mint commentárjából kitűnik, nem úgy értette, hogy az ősfény dereng vagy lappang, a hogy különben M. St. is fordítja: »Noch lag das ewige Licht im Schatz des Lebens eingeschachtet,« hanem, hogy a becses s tündöklő ősfényt Isten *elrejtette*, vagy a midrás kifejezése szerint, ez a *נֵר*, e helyébe teremtetett közönséges világosságot. Helyesen fordítja G. Stern: Das Urlicht barg er in des Lebens Schatz. A fordítónak figyelmébe ajánlom G. Stern megjegyzését e helyhez machzórjának 9. kötetében sebuoth második napjának imarendjében. Legvilágosabb L. fordítása: Das Urlicht kam in den Schatz des ewigen Lebens, die Weltlichter rief dann sein Werde aus der Dunkelheit hervor. — V,149 a szukáhról *שְׂקוֹלָה קוֹתֶהּ* *הָאֵל* *בְּכָד* *כָּל* *מִצְוַת* *דֵּת* *הַקּוֹתֶהּ* *שְׂקוֹלָה*, mert minden más parancsként annak szabványai is fontosak,« merőben hamis; helyesen H.: ihre gesetzmässigen Verordnungen sind so reichhaltig als sämtliche Mizwoth; ép így Sb. is; G. St. wahrlich, ihre Bestimmungen sind ein gleichwürdiges Seitenstück aller Religionsgesetze; ép így L. is. — VI,34 *מִפְּנֵי דֵּהָהָא שְׂמִינִי* »a nyolcadik nap (fiu születése után) *ellenszülözza* az engesztelő és nyugalom napot« e. h. *kiszorítja*. — VII,4 *מִשְׁנֵי מִלְּפֻט מִשְׁנֵי* »a nemzet-szüzek áldottjait,« furcsa, nagyot

furesa. A fordító itt Heidenheimot követi, aki Én. éneke 6,8 után (עלמית אין כספי) nemzeteket ért עלית alatt, a fordításban azonban H. nem oly izléstelen: dein auserwähltes gesegnetes Volk; ép így Sb. is; M. St. die gesegneten, als Auserkor'ne gesalbt; L. die Ausgezeichneten durch deinen üppigen Segen. G. St. machzórjában a pontozás מעלמית, tehát nincs »szűzekről« szó, hanem rejtett dolgokról, fordítandó eszerint: akik megáldattak rejtett (azaz fenntartott) zsiradékaiddal, v. ö. következő sor: מישלי נמני מנמניך. — A העני ממעש darabban, melyet, mint már megjegyeztem, egyáltalában nem kellett volna fordítani, szintén több rendbeli hibát találunk. Mindjárt az első mondat nagyon szabadon lett fordítva; ומעורב ברע עם הבריות »s a nép ügyes bajait ismeri,« merőben hamis; M. St. der das Bewusstsein der Anerkennung seiner Nebenmenschen in sich trägt; vagyis egyszerűben: kellemes véleményben tartatik az embereknél. צומתיו »bőjtnapjainkat« elég volna »bőjtjeinket«, »Fasttage« csak a németben szükséges. A vége felé (האמת והשלום אהבו) nincs a darab fordítva.

A fordítás ok nélkül elmaradt még a következő helyeken: VIII,197 ארני הדר; VIII,202 a darab vége; a sebuoth számára való egész muszaf (még אז שש מאה sem); I,15 s valamennyi kötetben ולאצלו szó; I,28 במשחיל ומשחיל és להאחיל szavak; I,158 ובר חרות כל מעש darab; I,169 וממי עקלקלות az egész strópha; IV,119—132 nincs fordítva 15 darab, anélkül, hogy okát még csak sejteni is lehetne; a szelichot-ból ugyszólván semmi sincs fordítva, p. o. פומון למנה sem; IV,150 קשט darab; IV,336 במרצה במלא קמצו; V,29 קשט darab (különben H. s G. St. sem fordítják, nézetem szerint ok nélkül); V,33 אקה בראשון darab; V,150 אלים darab; VI,78 מכל darab; VI,92 יפתה; VI,123 שמיני; VII,13 אי יום darab stb. stb.

Tulságosan szabadon fordítani szintén nem helyeselhetők, különösen midőn arra semmi ok nem forog fenn; e tekintetben megjelölöm a következő helyeket: I,4 a pijjut mindvégig 3. személy, a fordítónál 2. személy; I,5 צה stb. kevés a magyar a szöveghez képest; I,6 שאני »ki elég erős, hogy neki ellenálljon,« e. h. hogy fenségének ellenálljon. I,28 ונחשבים כחיל »kik mintegy csúszva közelednek hozzád;« pedig Deut. 32,24, Micha 7,17 alapján úgy kellene fordítani: akik

féregszámba mennek; lejobb במחיל szintén hibásan van fordítva. I,228 קרבי יחמיו »megrendül,« nagyon gyenge a héberhez képest. I,29 הן ערבו »az értékes szó« e. h. érdemének méltánylása. IV,337 כהפלת היום יבועה nem egyszerűen »imádság,« hanem négyzseres imádság. V,33 וירע (nem וירע) »tápláld,« e. h. légy pásztoruk, H. sei sein Hirt. VII,90 בְּהֶחֱרִית »a harmat áldásával,« e. h. a harmat lebecsajátásával; בְּהֶחֱרִית »vagy« e. h. a harmat roz oldala stb.

Fordítónk függése egyéb machzórfordításoktól igen sokszor szembe ötlük; jellemző adatok gyanánt kijelölöm a következő helyeket, ahol majdnem szolgál utánzással állunk szemben. II,5 טכסה »ajánlottad,« M. St. anempfohlen, voltaképen parancsoltad. — II,55 a magyar machzórban a stróphának két sora fel van cserélve s a fordítás sorrendje is megváltozott, de azért a fordítás maga mégis a német szerint indul:

... כל ותקי וסת minden idő ellen vértetettek ...
Die zu allen Zeiten Gewaltigen ...
... כל ועודי ועד minden gyülekezetbe gyűltek ...
Die versammelten Reichen ...

A fordítás G. Sternt követi, akinek machzórjából még egy sajtóhiba is lett átvéve: ויעז' e. h. ויעז; ugyancsak itt מכללים szóban nincs meg a pielt jellemző dages. — II, 58 כל השמלי וקים »a tündöklő szikrahángók« (olvasd hányók), G. St. die Feuersprühenden; inkább: villámtól csillámlók. — V, 32 מהנים בלב בשר »akik téged érző szívvel imádnak« egészen H. szerint: mit empfindsamen Herzen, ép így Sb. is; ellenben G. St. treu Ergebenen; L. welche dich anbeten mit aufrichtigen Gefühle. — V, 33 פרעה וסכסכה »a tisztátlanság szellemét száműzd, — úgy a nyilvánvaló bünökét, mint a palástoltakét. A két héber szó a magyarban hét szóval adatik vissza! H. is: Schaffe hinweg den unreinen Trieb zu öffentlichen und geheimen Sünden, ami mégis csak érthetőbb, mint a mi fordításunk. Alkalmasint L. találta el az igazat: verscheuche den unreinen Geist des kühnen Uebermuths und der Verrirung. — V, 144 וְשָׁלֵם וְשָׁלֵם »s kiegészítem a többi növényekkel;« melyik szóban van a kiegészítés fogalma? A fordító itt vaktában Heidenheimot követi: vervollkommene ihn mit den dazugehörigen Gewächsen, ámdé H. egészen más-

képen pontozza a két szót: אֲשֶׁלִּים דִּשְׁאָן A sulzbachi machzórban így áll: דִּשְׁאָן אֲשֶׁלִּים, ami helyesen is fordítatik: die dazu gehörigen Gewächsorten. G. St. machzórjában is helytelen a pontozás: דִּשְׁאָן אֲשֶׁלִּים, de itt legalább nincs semmi fordítás. L. jól pontoz: דִּשְׁאָן אֲשֶׁלִּים s jól is fordít: die dazu erwähnten grünen Zweigchen. — U. o. יָעַם מֵאָה רִישִׁישׁ וְאִים »ellenben ugyanakkor (!) elkárhoztatta a gonosz népeket«; nem tudom szabad fordítás-e vagy hiba. Mindenesetre azonban H. lett utánozva: Frevler mussten seinen Unwillen empfinden; ép így Sb. is; hasonlóan L. is: aber die Ruchlosen traf sein Strafgericht, holott a szöveg azt fejezi ki, hogy Isten haragja eléri a távol tengereket s szigeteket (vagy tengeri vidékeket) is. — VI, 35 יָשַׁבְתִּי צוֹרִי לְיָמֵי יוֹסֵף »nyolczadikán parancsolja a törvény, hogy azon újra »schechejanü« áldást mondjunk«; egészen H. am Achten befiehlt das Gesetz abermals שְׂהַרְיִי zu machen; ép így G. Stern, pedig egyszerűbben is fordítható: a nyolczadik napról mint külön ünnepi időről kell megemlékeznünk. — VI, 77 לִבִּל יִעָצֵר »vajha el se maradna tőlünk« elmaradni a német *ausbleiben* s csak annak a kedvéért lett választva. — VII, 27 בְּשׁוֹב הָהָרָה נָתַתִּי »de ha majd Fenséged visszatér védszentségébe«; H. geruhet deine göttliche Majestät in ihrer (igy) Wohnung zurückzukehren; hasonlóan Sb. s G. St. is; M. St. eltérőleg: doch kehrest du zum Ruhsitz wieder in Gnaden; L. als deine Herrlichkeit in das Schutzheiligthum wieder einzog; nyilvánvaló már most, hogy a »védszentség« Landauból van véve. — VII, 29 מִתִּי לְחַצִּיר Ah, mikor lesz amaz »udvar a struccok tanyájává«, ezt az értelmet fejezik ki H., M. St. s G. St., pedig most már senki sem állítja, hogy חֲצִיר (Jezs. 34, 13) udvart jelent. Helyesen L.: Etwa bis sich der Strauss vom Grase nährt? — VII, 90 לְחַצִּיר הַבִּשְׁתִּי »a mindentől felmentett holtaknak«, H. commentárja szerint. Igaz, hogy Zsolt. 88, 6, mely ezen helynek mintául szolgált, igen homályos s az említett módon is magyarázzák, de ujabban inkább úgy fogják fel: a kiterített holtak; l. Gesenius.

Ezen utánzásokkal szemben jól esik constataínom, hogy a szerző sokszor előnyösen eltér a korábbi fordításoktól, a midőn ugyanis egy jól megválasztott szóval mind a szövegnek tesz eleget, mind pedig a magyarságnak. A sok közül fel-

említem a következő helyeket: II, 7 שֹׁפָר עֲבִית קָלָה »a sófar átható hangja«, nagyon alkalmas az יָכַר gyökhöz: VI, 34 מִשְׁעֵרָה »a pokol örvényétől«, megfelel a שָׁרַת tulajdonképi jelentésének: föltárni; VI, 77 שֵׁשׁ שֵׁשׁ יָמֵי »a jellemző neve az erő védangyalának«, gyök שֵׁשׁ jel. Hasonló finomságokkal még többször is találkozunk, de hát a bírálat — már természeténél fogva — inkább kiterjeszkedik a hibákra, mint a jelességekre. Minden íróat eleve az a szándék vezérli, hogy valami hasznosat, jelest s kiválót nyújtson; munkájának jeles oldalaira tehát nem is kell őt figyelmeztetni. Csak a hibák felismerése esik magának a szerzőnek nehezen; ha e tekintetben segítséget nyújthattam neki jelen soraim által, fáradtságom meg van jutalmazva. Figyelmeztetésem egyik vagy másik pontja talán értékesíthető lesz egy esetleges második kiadás alkalmával s csakis az arra való tekintettel szorítkoztam inkább a hibák kimutatására, mint a munka jelességeinek dicsőítésére.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

HÉBER ÉS ARAM ABBREVIATURÁK.

Az abbreviaturák használata egyik szembeötlő sajátysága a zsidó irodalomnak és azoknak száma itt sokkal nagyobb, mint bármely más nyelv irodalmában. Lederer F., ki most kiadott abbreviatura gyűjteményében ¹⁾ ezen jelenséget említi, nem is igyekszik ennek okát kutatni »da dies ganz gleichgiltig ist«. A szerző ezen felfogása jellemzi az egész kis gyűjteményt, mert bizonyos, ha ezen jelenség okain elgondolkozik, munkája egészen más alakot öltött volna. Egyik nem jelentéktelen oka az abbreviaturák nagy számainak abban keresendő, hogy a rendesen vagyontalan szerzők a nyomdaköltségben takarékoskodni akartak, kiválóan azonban az a szokás, hogy a kommentárok a szöveg közé lettek nyomtatva, valamint a megjegyzéseknek és utalásoknak a margón való elhelyezése kényszerítette rá a szerzőket és a sajtó alá rendezőket, hogy a hol csak lehet, rövidítéseket alkalmazzanak. E rövidítéseket én három osztályba sorolnám.

¹⁾ Hebräische und Chaldäische Abbreviaturen etc. Frankfurt a. M. 1894.

Ezen cikk írója sem az osztrák, sem a magyar viszonyokat alaposan nem ismeri. Megbocsáthatatlan, hogy itt nem találjuk felemlítve R. Pollák Izszakot, aki Duna-Szerdahelyen és Bonyhádon 60 éven át a Thora tudományának szentelte életét; ugy pályatársa R. Schick Mózes, ki szinte tevékenyen fáradozott a Thora elterjedésében; dr. Wolf Gersont, ki egész életét a zsidó történet kutatásának szentelte; Friedmann Mórt, kit ország-világ mint az első *דבלי תפלה* ismerte; dr. Hirschler Ignácot, ki a magyar zsidók egyenjogúságáért legtevékenyebben és legsikeresebben fáradozott; Deutsch Henriket, aki mint tanítóképezdei igazgató és mint zsidó író sikeresen működött; és még mások is, kik érdemeket szereztek maguknak ezen a téren, de véteknak tartjuk, hogy Bacher Simont *זייל* mint héber író egy héber évkönyvben nem találjuk felemlítve! *משה לא יוכל לחקן*.

A második résznek I. cikke Abrahám Ibn Ezrának az életrajza, iránya a bölcsészetben és vallásban, és iránya a költészetben, írta Bernfeld Simon, rabbi Belgrádban. Eddig a héber irodalom e nagy tudósról nem birt ilyen alaposan megírt héber munkát. Azonban a bölcsészeti fölött való elemzését nem tartjuk olyan fontosnak, mivel mesterünk *הנאמן שייך* (Rappoport) többször hangsúlyozta: *לפנינו יא בידה מאתי* (Rappoport) *מרימה*. Ideje volna már egyszer ezen elmélkedés helyett egy jó Ibn Ezra kéziratot kutatni, mivel biztosnak vehetjük, hogy Ibn Ezra M. I. K. 18, 1. *ולא* és M. V. K. 5, 16. *יהי לא תהמו בית דין הרבון החשיך ולא* ezen dolgokat nem írta és nem felekezetiemberek által lett megtoldva. A munka kiterjed 57 oldalra.

A II. cikk, mely 10 szakaszból áll, a Pyraenei félszigetről száműzött testvéreinkkel foglalkozik Dr. Kayserling M. tudós rabbink ismert alapos munkálata után. Az eredeti szöveget fordította Friedberg A. S. és a költeményeket Horowitz Bernát, 86 oldalra terjed.

A III. cikk 16 lapra terjedő, bírálat az »Agada« fölött, írta a boldogult Oppenheimer Joakim, rabbi Thornban. Ujat nem mond a szerző ebben a cikkben, mivel a nagy tudósok mint Zunz az ő művében: »Gottesdienstliche Vorträge«, 61., 64., 90., 179., 182., 371., 274., 279., 326., 298., 313.,

317., 321., 324. stb. lapokon, Krochmal »More Nebuche hase-man«-ban 193—198. lapokon és Rapoport »Erech-Millin«-ben 6—13., 163—179. lapokon a dolgot sokkal alaposabban és tudományosabb irányban kimerítették. Azonban mivel a dolog, mit a boldogult szerző állít, mind igaz és vannak bizonyos körök, melyek a fentemlített tudományos munkákról tudomást nem vettek, azért helyeseljük az ismétlést.

A IV. cikk: »Egyes megjegyzések a boldogult Rappoport L. S. fölött« írta: Weisz J. H. Hogy e sorok írója abba a hibába *הארכה בקלקלה את השורה* ne essék, mivel tanítványa volt Rappoportnak és a mint látszik, Weisz ur az ellenkező hibába esett, röviden felemlítjük e 20. lapra terjedő cikknek a tartalmát. A kezdete rövid körvonalakban a multszázadbeli zsidó tudományos állapotokat ecseteli, Mendelsohntól-Rappoportig, azután áttér Rap. irodalmi működésére. Később felemlíti Luzattó-val és Frankel-lal való viszonyát és neki tulajdonítja azt az érdemet, hogy a Pilpulnak rossz befolyása a talmudtanításra beszűntetett. A cikk végén Krochmallal való viszonyát is felemlíti. Erre bátorzkodunk megjegyezni: *לולי הישם בעולתי לא מצאתם חרות*. Sapiienti sat. Cikkének kezdetén Weisz ur megemlíti Rappoportnak *ספר נרתי* című naplóját, de a kéziratnak tartalmával nem foglalkozik. Nekem is volt alkalmam prágai időzésemkor e kéziratba betekinteni és még hivatottabb tanuja a boldogultnak fia, Rappoport Dávid ki az előszóban a *נהלה יהודה*-hoz mondja: hogy a *ספר נרתי* 500 ivre terjednek és 1220 szakaszból áll, azaz ennyi önálló munkával foglalkozik. Azonkívül hátramaradt egy nagy egyházi-szónoklat gyűjtemény, vajjon a Weisz ur által felemlített kézirat azonos-e az elsővel? azt nem vagyunk képesek meghatározni. E munka 20 oldalra terjed.

Az V. cikkben, mely szintén 20 oldalra terjed, a XVI., XVII. és XVIII. századbeli lengyelzsidók történetét írja le a kiadó. A VI. cikkben dr. Harkavy először erkölcsi mondatokat Samuel Hanagidtól, másodsor egy gyász-költeményt Gabiroltól, harmadik helyen szintén gyász-költeményt Jehuda Halewiltől és még egyes vegyes tartalmu költeményeket közöl. Továbbá az első okiratok *שירת* szerzőjéről tesz jelentést. Azután közli a »négy lengyel tartomány szövetkezése«-nek 5 okiratát a XVII. századból, 19 oldalra terjed.

A VII. cikk írója Feinstein Lipót, közöl szabályzatokat a »négy lengyel tartomány szövetkezté«-ből a XVIII. századból, 17 oldalra terjed.

A VIII. cikkben dr. Kaufmann Dávid lelkesedéssel irt először után közli azon iratokat, melyekben egyes községek hozzájárultak a Wormsban 200 év előtti tűzvész által elpusztult zsinagogának újjáépítéséhez, 9 oldalra terjed. E munka tudományos jegyzetekkel van ellátva.

A IX. cikk egyes férfiaknak az életrajzát közli és melékeli azok arczképeit is, u. m. br. Rothschild Ed., br. Hirsch M., Kahn Zadok, francia főrabbi, boldogult dr. Jelinek Adolf, dr. Güdemann M., dr. Kayserling M., Wiszoczky K. F. és Reifmann Jakab, 18 oldalra terjed.

A X. cikkben következik 12 bírálat az utóbbi időben megjelent munkákról, melyek vagy a zsidó szépirodalommal, vagy a felekezettel foglalkoznak, 55 oldalra terjed.

Az évkönyv III. része a szépirodalomnak, a költészetnek és a tudománynak van szentelve, 206 oldalra terjed. Ezen rész is majdnem kielégíti az olvasót. Azonban dr. Sersveszki B. munkájához a boncztudományról azon megjegyzésünk van, hogy a talmudban előforduló tételeket a boncztanról nem hasonlította össze a jelenlegi tudományos megállapodásokkal, ezt mulasztásnak tekintjük.

Mielőtt e sorokat bezárjuk, egy igen fontos megjegyzést kell tennünk. A kiadó a címlapon azt írja, hogy az évkönyv első sorban a Thorának van szentelve, pedig a Thora ebben az évkönyvben nemcsak mostohán, de egészen figyelmen kívül van hagyva, csak a II. részben a III. és IV. cikk foglalkozik vele némiképen. Thora alatt mi csak az írott és szóbeli tant értjük, mely egyedül tartotta fenn a zsidókat azóta, mióta idegen földre letelepedtek és így lesz ez továbbra is!

Budapest.

POLLÁK K.

KÖZÖNY.

Egykedvün járom én most a világot,
És nem hevít fel semmi érzélem . . .
Bűbajos álmok bódító varázsa
Nem játszik többé játékot velem.
Oly tisztán látok messze végtelenbe
Mikép ha állnék hegytetők fölött,
És lenn a völgyben egy virág se nyílna
Az őszi, hervadt fűszálak között.

Csodálatosan csöndesednek bennem
Az ifjúkedvű, lázongó dalok,
A szenvedélyek, daczos fejedelmek
Szívemben most aléltkarú rabok.
Száz harsona ha zöndülne körültem
Jövőről mondva mindegyik regét,
Én érzem, hogy fel nem érne lelkem,
S nem nyerné vissza régi erejét.

A multból egy-egy látogató vendég
Kopogtat néha: »emlékszel reám?
Hisz én vagyok a kedvesed, a kedves,
Az ifjúságra emlékszel talán?
Hajamban rózsá, s rózsá a tiedben
Úgy jártál bolygva réteken velem,
Ah úgy öleltél, úgy szeretted engem,
Én kedvesem, nos nem emlékezel?»

»Hát tiéd — szól most egy hang, egy másik —
Nem gondolsz rájuk néhanapján tán?
A kik szeretnek, megremegnek érted
Kis otthonodnak sok-sok nappalán,
Ők visszavárnak napról-napra téged,
És azt hiszik: majd vigkedvű leszel,
Te hűtelen! te rossz-szívű! te álnok!
A fásult kedvből mégsem ébredel?!

Óh Istenem! Óh Istenem! e hangokat csittítsad el!
Óh Istenem! Óh Istenem! a könnyeim töröljed el!
Ne engedd azt, hogy dermedt legyek,
Óh add, hogy újra vigkedvű legyek!

És hallok néha szomorú regéket,
Sejtelmes, régi, bántó szózatot,
Letört reményről, elalélt örömről,
S hogy minden álom porba roskadott —

Ostorsapások, kinzó gyötrelmek
Bármint suhognak — mégsem érezek,
Emlékeim bármint költögetnek
Én fájdalomra mégsem ébredek.

Halálos, néma zsidóadásnak árnya
Reáborult szívemre nesztelen,
A legkedvesebb ismerőseimre
Nem ismer rájuk álmódó szemem —
Csak járok, járok ünfeledten, árván
Zsidó lárma, tömegek között
S a hosszú utban azt sem érzem meg,
Hogy lábam néha kőbe ütközött.

Én tudom azt, hogy nincsen a jogomban
Álmodni tétlen, renyhe életet,
Hogy aki mindent elfeledni vágyik
Az mindenkéül többet vétkezett —
Mert kötelesség tetteink rúgója,
S a földön nincs, ki pihenő legyen —
Hiába minden! nem tudok repülni,
És arezom szégyen nem heviti fel.

Ha meggyaláznak, rágalmaznak engem,
Hazug barátok rossz hírem viszik,
Ha összetörnek, megaláznak mélyen,
Eremben vérem mégis nyugoszik.
A bánat lelkem hálába nem fogja,
A könny szemem nem fátyolozza be —
A gyors harag is gyorsan szállt el tőlem,
S a könny, a bánat távozott vele.

Óh Istenem! Óh Istenem! oly égető ez érzélem!
Óh Istenem! Óh Istenem! a közönyben kihűl szívem!
Ne engedd azt, hogy elfásult legyek!
Óh add, hogy újra szomorú legyek!

Budapest.

KISS ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

Dr. POLLÁK HENRIK

1821—1894.

Szellemi fejlődés, hivatása tökéletesítése viszi Izraél haladása útján.

A zsidóság *egy* test; friss életerő kering a tagokban; szellemi munkásság, ősi hagyományaink továbbfejlesztése új intézményekben óvja testét felbomlástól, végelgyöngyüléstől Öröklétet olt a testbe e kettős munka: külső jólét ápolása és a lélek erélye művelődésünkben.

Úgy képelem én Izraél, mint az oltó galyat, mely új törzséhez simulva azt megtermékenyíti, zamatját finomítja s nemesíti gyümölcsét; nem élődik rajta erőtszívó, kártékony vesszőként. Izraél nemzetsége mindenütt odanőtt a nagy öszszeséghez, beoltva a szívet, gazdagítva az elmét úgy, hogy hasznos, egészséges gyümölcsöt termelt szellem s erkölcs.

A gyöngye galy titkos ereje átjárja a fagyűrűk sejtjét, nedvét; a nemzetéhez simuló Izraélnek eredményes munkája kihat a közélet minden nyilvánulására; nemzeti érdek, társadalmi jólét, tudomány, költészet hirdeti a zsidóság éberségét részvételét, alkotóerejét; nem pedig hazug vádat elkülönödéstről, visszavonásról.

Lelkünk megrakva szent kötelmekkel, kettős feladattal: a közérdekért s magunkért. Minő dologhalmaz, mily becses a részvétel. *Hivatal* a munka és teljesítése szűk körben is érény lesz.

Méltán hasonlítja a midras Izraél egy halom dióhoz, melynek, ha csak egy szem is kihullik a helyéből, megrendül, szétinog minden szem a halomban. Ha a zsidó munkakör csak egy pontja is gazdátlan, megszűnik a külső gyarapodást emelő gondosság, vagy művelődés egy-egy tere visszamarad gyáml nélkül, míg új erő, új tehetség haladásnak lendíti.

A zsidó munkásság általános hatása, e jellege szüli azt, hogy a közvesztesség fájó hangja vegyül a mi gyászunkba. A zsidó polgár hazafias, hasznóhajtó ténykedése, a zsidó költő örökbecsű alkotása nem csak Izraelé.

Pollák Henrik magyar lelke, honszerelme a nemzeti szellem egyik hirdetőjévé tévők hitfelei körében, hogy nyelvén is magyar legyen a honi Izrael, hogy a magyar *tettet* kövesse a magyar *szó*. Egy pillantás a jelenre, értjük, hogy mit eredményezett pár évtized hódító munkája. Földalatti kenyérmagból nő elő a tápotadó eleség; a magyarság s nyelv szerete ott szunnyadt *Pollák Henrik* s több ifjú társa szíve mélyén; a csira napvilágra kelt, az általuk alapított *Magyarító Egylet* hatalmassá nevelte a plántát, melynek terméke, tiszta magyar szellem a jelen Izraeljének lelkét is, családi tűzhelyét megtelíti, élteti.

Ez nem pusztá krónika, szórványos jelenség, de a zsidó erkölcsstannak egyik fényessége, mely történeti erényként ragyog Izrael lelkén: mély hazafisága, nemzete iránti hűsége, áldozatkészsége a legsivárabb korban is. Minek mécses gyújtani a nappal világában? Jól ismert igazságok ismétlése nem czélunk, csak azt akarjuk jelezni, hogy *Pollák Henrik* is e historiai szellem alkotottja volt, midőn önzetlenséggel, lelki nagysággal fárad hazájáért, mely őt emberalóli lénynek tartá addig.

1844. február 14-én jöttek össze az akkori pesti zsidóság buzgó fiataljai Magyarító Egylet alapítása végett. Nem kísérté nagy lelkesedés a gyűlést, gondolván a résztvevők, hogy egy még nem emanczipált felekezet mért buzogjon szűkeblű nemzete érdekei mellett? A 23 éves *Pollák Henrik* szót emelt, hogy a hazafiságnak alá kell rendelni a jogérzetet »majd megjön az egyenjogúság, ha magyarokká lettünk«. A zsidóság, melynek köréből akkor ily eszményi nyilatkozat hangozhatott magyarabb, mint a ki ennek született. A hazafiság szózata meggyőzte a jelenlévőket és a gyűlés az egylet megalakítását egyhangulag elhatározta.

Pollák Henrik a magyar nyelvet nem a szülői házban tanulta meg. Atyja Csehországból került Ó-Budára és az ottani zsidó családokban akkor különben sem beszéltek magyarul. Az iskolában tanítójától sem sajátíthatta el. A piaris-

ták gimnáziumában sem nyílt erre alkalma, hol későbbi benső barátjával és bajtársával, *Hirschler Ignác*czal együtt félreszorítottak, a többtől elkülönített zsidó *padra*, hogy külsőleg is megbélyegezve legyen a zsidó tanulók iskolai élete, kiket páratlan lelkesedés hatott át a magyar nyelvért s nemzetért. *Pollák Henrik* azt megtanulta magánúton, mint bécsi egyetemi polgár s később, mint orvos. Tőviről-hegyire ismerte a német klasszikusokat; angolul, francziául folyékonyan beszélt; a görög s latin remekírókat alaposan tudta; a szentírást s későbbi héber írókat eredetiben olvasta. Mind e tények egy fenkölt szellem rajzát adják együtt; a műveltség kozmopolitassága nem mosta el nála a nemzeti vonást: a nemzeti eszme apostolaként *cselekedett* kora ifjúságától élte alkonyáig.

Érette küzdött az orvosi együletben, melynek később egyik legbecsültebb tagja lőn és terjesztése érdekében működött fáradhatlanul a zsidóság körében, melynek számára, mint láttuk, megteremteni segíté a később oly fontos tényezővé vált *Magyarosító Egyletet*.

Zsidó orvos! Ez sem egyén, hanem fajkép, melyet a történet termelt Izrael számára már a régmúlt talaján; fajképe a zsidóságot fejlesztő, művelő buzgóságnak, munkának, mely Izrael társadalmi életébe, hagyományába a korszellemet oltja be. A korok egymásutánján áthuzódó eme működésnek volt nálunk folytatója *Pollák Henrik*, mint zsidó orvos.

1844. május 8-ától, mikor a társulat megalakult, 1846. márczius 26-ig, mikor a kegy. királyi intézmény leérkezett, melynek erejénél fogvást a felterjesztett alapszabályok csekély változtatás mellett helybenhagyattak és megerősítettettek, a lánglelkű fiatal orvos *tizenegyszer* járta meg Bécsset és Pozsonyt, hogy a statutumok helybenhagyását szorgalmazza. A mai viszonyok közt alig tudjuk elképzelni azokat a nehézségeket, miket különösen a bécsi Hofkanzlei az egylet ellen támasztott, de végre sikerült a nagy lépés és majdnem két évig tartó huzavona után a nyilvánosság terére léphetett az egylet, melynek lelkes, önzetlen munkásaivá váltak az akkori magyar zsidóság jelesei, büszkeségei.

Dolgoztak serényen, de munkájuk csak egy-egy szilánkot tudott leforgácsolni a vaskos előítéletből, mely a nemzedékek részéről Izraelnek mindig kijutt *elismerésképen*.

A vezérlő bizottságban *Dr. Pollák Henriken* kívül ott találjuk Heilprin Mihály, Kossuth későbbi államtitkárát, Dr. Jacobovits Fülöpöt, a pesti zsidó kórház megteremtőjét, Szegfő Márton és Barnay Ignácot, a későbbi osztálytanácsosokat, Chorin Áron, Löw Lipót, Schwáb Arszlán, Steinhart Jakab, Zipser M., Fischmann S. H., Hochmuth Ábrahám rabbikat, Holländer Leót, ki a későbbi szabadságharcban oly fontos szolgálatokat tett a magyarság ügyének, Diósy Mártont, Kossuth későbbi magántitkárját, Dr. Finály Zsigmond, Dr. Gross Frigyes, Dr. Kain Dávid, Dr. Hauser József híres orvosokat, Kern Jakabot, Lackenbacher Jakabot, Kunewalder Károlyt, Posner Károlyt és még számos kiváló nagykereskedőt, vállalkozót, kik az együletet azzá tették, a milyennek azt *Pollák Henrik* álmodta, midőn életbehívása körül fánadozott.

Magyar iskolákat és kisdédóvokat állított; magyar tanítókat tartott, kik bárhol, magánházakban vagy intézetekben ingyen tanítottak magyarul; magyar felolvasásokat rendezett; magyar munkákat osztott szét ingyen; díjakat írt ki a magyar nyelv tanulásának s tanításának jutalmazására és 1847-ben hatalmas magyar évkönyvet adott ki, melyben hazafias eszméktől telített, becsesnél-becsesebb dolgozatokat írtak, többek közt: *Dr. Pollák Henrik*, Diósy Márton, Szegfő Mór, Einhorn Ignác (Horn Ede, a későbbi híres nemzetgazdász és államférfi, akkor rabbijelölt) stb. Ez adat valóságos apoteozisa a zsidó hazafiságnak, melyben mindig jó példával járt elől nem késősen, nagy nehezen róva le azt nemzete iránt. Hisz' oly korban történt, midőn úttörők kellettek ehhez az irányhoz, kiknek legelsejei között *Dr. Pollák Henrik* volt.

A Magyarosító Együletet elsöpörték az ötvenes évek. Volt *Pollák Henrik*-nek más munka-tere is. Egyik megalapítója lett a 48. előtt itt alakult reform-községnek. Legtávolabbról sem remélhette, hogy az akkori községi s zsinagógái életbe bevihesse a magyar szót. A reform-község igaz, kezdetben német istentiszteletet tartott, *Pollák Henrik* azonban csakhamar megnyerte az új község részére *Einhorn Ignác* rabbijelöltet, ki a Valero-házbeli zsinagógának magyar papja lett és benne magyar istentiszteletet honosított meg.

A reform-község nem élt sokáig; hogy *Pollák Henriket*

csak nemzeti gondolat vezette megalapításában, mutatja, hogy az osztrák uralom azt is megszüntette.

Dr. Pollák Henrik a szabadságharc alatt orvosa volt az itt felállított honvédkórháznak. Senki nagyobb hévvel, odaadással nem szolgálta a nemzeti ügyet, mint ő ebben az állásban. Nemtője volt ő betegeinek, midőn sebeiket gyógyítá, melyek neki is oly annyira fájtak. Több is volt ő betegeinek orvosnál. Tudott s tud a zsidó hazafi lenni, áldozatot hozva, életét fenyegető áldozatkészséggel.

Csakugyan: *Dr. Pollák Henriket* lázítás, más szóval becsületes kötelesség-hűsége miatt haditörvényszék elé állították. Sok herceze-hurca után a bajtól megmenekült, de kémkedtek utána, vigyáztak minden lépésére, szavára.

1860-ban *Dr. Pollák Henriket* az elsők közt találjuk, kik a Magyarosító Együletet más alakban, *Magyar Izraelita Egylet* név alatt felújították. Ekkor már a Párisból hazakerült Dr. Hirschlerrel együtt látott a zsidóságot zsidósan, magyar zsidóvá alakító korszakos munkához intézményeiben s szervezetében: az emancipáció-mozgalom, a kongresszus, melynek egyik pesti képviselője s előkelő tagja volt, szólhatnak *Pollák Henrik* hathatós működéséről.

Hogy a hatvanas évek kezdetén a fiatal magyar párt leverte a Helytartóság által kinevezett zsidó előljáróságot és helyére Dr. Hirschler s emberei jutottak, *Pollák Henrik*, az idegenből hozzánk szakadt zsidó orvos abban a nyomott időben arra törekedett, hogy a hitközség vezetése magyarul történjék. Ez irányú buzgókodásának hatása alatt történt néhány évvel később, hogy a pesti hitközség magyar hitszónokká választá *Dr. Kohn Sámuel* rabbít.

1872-ben *Pollák Henrik* Hirschlerrel együtt kilépett a hitközség választmányából; hivatásának élt csupán; majd a végső aggkorban ezt is abba hagyván, gyönyörködött Izrael jelenén, melynek megalkotásában neki oroszlanrész jutott. Eszményi, dolgos honszeretettől áthatott zsidó szíve egyszer sajgott igazán, midőn Tisza-Eszlár gyalazata zúdult Izraelre...

Egyet folytatott halála napjáig: a magas, messze menő lélelművelést...

Jellenző kis adat. Magam láttam azt a sárgult papírlapot, melyre a fenkölt tudós örömmel jegyezte, hogy a fran-

czia fordítással ellátott latin író könyvéből, melyet élvezetes olvasmányul adott Hirschler Ignácznak, mily szép mondásokat gyűjtött egybe ez az ő barátja.

Midőn Montefiore Mózes szyriai útjából hazatérve felkereste hazánkat, *Dr. Pollák Henrik*, mint a művelt magyar Izrael képviselője üdvözlé az összzsidóság ama halhatatlan alakját.

Ime, ideális képe egy finom szellemnek, melyben antik s modern tudás tökéletes összhangja, hazafiság, zsidó érzés, minden, a mi szép s nemes, termékenyen munkált.

A külétől sem vonult el egészen. Szíve leghőbb ragaszkodásával csüggött az »Országos izraelita magyar ösztöndíj-egylet«-en, melynek elnöke volt. Az egyesület folyó évi márczius hó 6-án tartott ülését szentelé elhunyt elnöke emlékének.

Dr. Kohn Sámuel egyleti alelnök a következő szavakat intézte a választmányhoz: »Tisztelt Választmány! Mai ülésünknek fájdalmas kötelesség volt egybehívója. Van egyletünknek szent tartozása, melynek lerovását tőlünk telhetőleg meg kell kísérelnünk. Tartozunk elismeréssel, hálával, kegyelettel, egyletünk minapában elhunyt szeretve tisztelt elnökének, *Dr. Pollák Henrik*nek.

Midőn a drága férfinak megadták a végtisztességet, képviselve volt egyletünk is, a mely külön gyászjelentést is adott ki s a búcsúztatóban, melyet ott kellett mondanom, az Izraelita Országos Ösztöndíj-Egylet nevében is letettem a hálás elismerés koszorúját *Dr. Pollák Henrik* koporsójára. De azért érezni fogják, hogy ezzel még korántsem tettünk eleget kötelességünknek. *Pollák* elhunyt súlyos veszteséget jelent egyletünk számára; kell, hogy e kinos tudatnak megfelelő külön kifejezést adjunk. Ez alkalommal nem akarhatom megkísérteni, teljes képét adni *Dr. Pollák Henrik* nem mindennapi, kiváló egyéniségének, sokoldalú, mindig nemes eszmék szolgálatában álló tevékenységének. Hisz' fölösleges munkát végeznék vele körünkben, hol mindegyikünk közelebből ismerte s azért tisztelte, szerette a drága embert meghatározó szerénységgel, nyájas előzékenységgel, szeretetreméltó modorával, fenkölt, művelt szellemével, mely kristálytisza jellemmel párosult s azzal az önzéstelen odaadásával, melylyel buzgól-

kodott minden emberbaráti, minden hazafiai s minden zsidó-ügy érdekében, még pedig mindig a haladás szellemében.

Mindnyájan tudjuk, hogy *Dr. Pollákkal* szellemi s felekezeti életünk egyik régi, kipróbált bajnoka dőlt ki az élők sorából.

Csak egyletünkhöz való viszonyáról emlékszem még meg néhány szóval.

Az izraelita egyetemes gyűlés korszakát meddőnek szokták mondani, pedig van köztünk két maradandó emléke, két áldásdúsan működő nagy intézmény, mely e korszaknak született: az országos rabbiképzőintézet s az izraelita országos ösztöndíj-egylet, a mi egyletünk.

Mindkettőnek létrejötte körül *Dr. Hirschler Ignác* mellett *Dr. Polláknak* van elvülhetetlen érdeme.

Mi az ösztöndíj-egylet illeti, *Hirschler* és *Pollák* megteremtették az eszmét, melyet felejthetetlen Eötvösünkkel közöltek, ki azt felkarolta s melegen ajánlotta a kongresszus előkészítésére egybegyűlt zsidó bizalmi férfiaknak. A kongresszus után annak kiválóbb tagjai gyűlekezetében ugyancsak *Hirschler* és *Pollák* szellemre s törekvésre igazán par nobile fratrum, kezdeményezték s vitték keresztül az eszme valószínűsítését.

A szép fejlődésnek indult egylet élére az utóbbi években *Dr. Pollák Henrik*et hívta meg mindnyájunk bizalma. S a gyöngélgató férfit, ki érezte, hogy erejének fogytán van s azért lemondva minden addig viselt tisztségéről teljesen visszavonulva kizárólagosan családjának s tanulmányainak élt; ezt az egy tisztséget elvállalta és élte fogytáig viselte.

Hogyan? Milyen odaadással s buzgalommal? Mennyi szeretetreméltó tapintattal s részrehajlatlansággal? Tudjuk mindnyájan, kik szerencsések voltunk vezetése alatt működhetni, tudjuk, mélyen érezzük, milyen tátongó őrü hagyott maga mögött egyleti életünkben. Mi tiszteletben tartjuk s áldjuk *Dr. Pollák Henrik* emlékét; de kell, hogy hálás elismerésünket s kegyeletünket megörökítsük egyleti évkönyveinkben az utókor számára is.

Azért hiszem, hogy t. választmány érzelmeit és intencióit tolmácsolom, midőn a következőket bátorodom indítványozni: 1. *Dr. Pollák Henrik*, szeretve tisztelt elnökünk elhunyt fölötti mély fájdalomnak adjunk a mai ülés jegy-

zökönyvében kifejezést és értesítsük erről a családot a jegyzökönyv másolatának elküldése mellett. 2. Egyletünk egyik ösztöndíja ezentúl felejtethetlen elnökünk nevét viselje és a most tárgyalás alatt levő ösztöndíj-kérvények elintézése alkal-mával is már az egyik egyleti ösztöndíj, mint »Dr. Pollák Henrik-féle ösztöndíj» adományoztassék.» -- Im utolsó munkaköre megható elismerést juttatott a kiváló férfinak; de utolsó ötven évünk históriájának vizsgálatánál sűrűn fel fog bukkanni *Pollák Henrik* emléke.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMIN.

FRANKL LAJOS ÁGOST

1810—1894.

Hasonló typus, melyet egy költői lélek ihletése mozgat; buzog nemzeteért; énekelve multját s boldogítva jelenét lelkesítő szóval, bátor tetterővel. Ez a termő hazafiság minden zsidó szíven; jellemének másik fele a hűség felekezete iránt; multját megszentelve igaz érzéssel, zsidó szellemmel, a szel-lemszülte működéssel, dalokkal.

Született a csehországi Chrastban. Leszármazottja azon ősi zsidó családnak, mely már 1671 a roszaui temető megvásárlásánál szerepet játszik. Atyja Lipót egy dohányraktár alkalmazottja volt, anyja pedig nővére az osztrák nemes Izrael Hönig v. Hönigsbergnek. A szülői ház kezdte nevelését, majd a helységi iskolába került Filcök tanítójához, ki maga is a cseh nép egy neves írója. Nagy olvasási kedv töltö el a fiatal Franklt, ki mint gyermek takargatott pénzéből költők műveit szerezte meg magának, így Salist, Mathisont. Falusi lakhelyének bájos fekvése, a természet iránti szeretetét, költői hajlamait csak jobban nevelte. 1823. Prágába került a piaristák gimnáziumába. Stilizálási ügyességével kollegáit messze tulszárnyalta és Lang Guido nevű tanára az ő dolgozatait állította mintakul. Az időben jelentek meg Ebert E. versei; ezeknek szépsége s főképen mint hazai termékek nagyban hatottak Frankl kedélyére. — 1825. meghalt atyja; az önfentartás gondjai szakadtak a 15 éves ifjúra. Mely zsidó nagyság életéből hiányzik ez állandó kísérő: Küzködés a

sorssal? Az emberi nagyság mindig együtt jár a hivatásbeli sikerekkel, fényes eredménnyel. — Gimnáziumi tanulmányai után hazakerült, hol apja mesterségét kellett volna folytatni a gyermeknek. Ám az anyagi kényelem nem csábítá tétlenségre a lelket, mely érezte erejét és kívánt műveltséget, tanulást.

1826. Leutomischlbe ment hát, hogy az ottani collégi-umban bölcsészetet hallgasson. Pubitschka története Csehországról megismerteté hazája történetét vele, mely annyit foglalkoztatta s megtermékenyíté költészetét. Ez időtől is származnak balladáit, szomorujátékait, pl. »*Agnes von Sezima*«, »*Rudolf von der Wart*«, »*Wenzel der Heilige*«, sőt cseh nyelven írt versei, melyek azonban nem jutottak ki a napvilágra.

Leutomischlben került össze a Suwar-féle színtársulattal, mely fatum-szindarabját előadta; czime volt: »*Die Brautnacht*«. Tanárai hibáztatták a darab irányát; maguk elé idézték és fegyelmi osztályzatban visszavetették. Gyöngé mathézistudása majdnem megakasztá előhaladását; mégis tuljött ezen is; 1827 nyarán Bécsbe ment, hol Hormayrnak átadta hexameterekben írt epikus költeményét »*Jan Pancer*«, ki azt kinyomatta az ő Archiv-jában.

Bécsben az orvosi pályára lépett, mert vallása miatt más pályán nem várt reá jövő. Ez sem volt idegen az ifjú előtt; a viszonyok mostohaságából nőtt ki rendesen a szellemi nagyság.

Költőiségét sokban fejleszté poéta-barátjával, Julius von Ribic-el való érintkezése és egy művelt magyar házában való tartózkodása, hol szellemes nők s férfiak tarták gyűléshe-lyüket.

Salzkammerguti utazása több dalt fakasztott a lyrikus ajkáról.

Kész balladáit seregét átdolgozta 1831 s cziklussá alkotta e czimen: »*Habsburglieder*«. Tárgyuk a honi történet, a Habsburg-fejedelmek vitézi tettei; dynasztikus tartalmuk daczára itt is osztrák nemzeti költő Frankl, mint ezt egyik kritikusa, Dr. Theodor Mundt megjegyzi róla.

Habsburgliedje hozta egybe sok bécsi íróval, többek közt az orientalista Hammer-Purgstallal s Pichler Karolinnal; a 22 éves poéta híre egyre jobban terjedt. — Következő munkája

volt, »Die epischen und lyrischen Dichtungen«, »Morgensländische Sagen« és »Christoforo Colombo. Episches Gedicht«. 1836. Stuttgart. Károly Albert királynak ajánlotta e művét s Genuától diszpolgárságot nyert s a »Codice Colombot«. Költeményét ép doktorrá avatásának idején írta Páduában, mire egy barátja Faustino Canas Cagliariából mint kettős siker gazdáját, költőt és orvost versben üdvözölte. Beutazta Itáliát, Róma műemlékein nemesítené izlését, buzdítva kiváló férfiakról, Mezzofanti, Thorwaldsen, Leopardi s Nicolinitől.

Milanóban megismerte Hilscher József Emánuel, kinek hagyatékát, életrajzzal kiadta »Jos. Em. Hilschers poetischer Nachlass« 1840. Pest.

1838 lett a bécsi község titkára; lemondott az orvosi hivatásról, csak tiszttségének s a költészetnek élt. — Oesterlein halála után ő vette át az »Oesterr. Morgenblatt« szerkesztését benne kiadva verseit.

Majd 1842—48 a »Sonntagsblätter« redaktora volt. Lapjának hivatalos címe: »Sonntagsblätter für Literatur u. bildende Kunst«. 48-ban megszűnt. Hormayr Archiv-ja mellett legjobb lapja volt egész Ausztriának.

Egymásután láttak napvilágot eposza »Don Juan D'Austria«; ennek előtte »Rachel. Biblisches Gedicht.« M. E. Stern héberre fordítá.

Beütöttek a márcziusi napok; a mozgalmas idő krónikása lett a salonlap szerkesztője, demokrata elvet támogatva, hirdetve. A szabad sajtó első szülötte volt az ő költeménye e refrainnel »Die Universität«.

A Sonntagsblätter megszűnte után Frankl közrebocsátá szerb fordításait, »Gusle. Serbische Nationalgesänge cz. alatt. 1852. A híres szerb tudós, Wuk Stefanovits Karadzsics utbagazítása vezette a gyűjtemény feldolgozásában. Említendő továbbá »Zu Lenau's Biografie« cz. írta.

1850 hitközségi előljáró lett, majd igazgatója a bécsi zene-egyletnek s ugyanott az aesthetika tanára. Ugyanekkor ment keletre, hogy Elise Herz (szül. Lämle) féle alapítványból tan- s jótékonyági intézetet teremtsen a szent földön.

1856 márcz. 11-én indult Frankl útjára s még az év augusztusában haldokló neje kórágáéhoz visszasiet, miután feladatát megoldta. — E küldetése történetét írta meg »Nach

Jerusalem« cz. könyvében. Lipcse 1858. A zsidók állapotát részletesen vázolja; statisztikai adatokkal mutatja be, kiméltlen igazmondással leplezi le a Kelet nyomorúságait; leírásai igen vonzó; így Görögország, Jeruzsálem s környéke, egyes személyekről. Az egész európai, amerikai sajtó foglalkozott e művel.

Érdekes dolgozatai még »De Influxu Phantasie. Physiologische Abhandlung«. Padua. Ez volt doktori értekezése. Azután »Gedichte«. Lpzig 1840. »Ein Magyarer König. Gedicht in Balladen«. Igen érdekesek orvosi szatirái. »Hippokrates und die moderne Medizin«. Satyrisches Gedicht. »Die Charlatane«. Végül ezek párja »Hippokrates und die Cholera«. Hasznosak adatai a zsidók történetéhez »Inchriften d. alten jüdischen Friedhofes in Wien« és »Zur Geschichte d. Juden in Wien«. Nevezetes műve még »Libanon. Ein poetisches Familienbuch«; mindenféle nemzetek költészetéből szedett anthologia, mely tartalmánál fogva a zsidóság dicsőségét hirdeti.

Azután »Mozart's Sterbehaus«, »Nach der Zerstörung. Hebräische Elegien«, mely gyűjteményéből Arany János az »Utolsó főpap«-ot magyarra fordítá. M. Letteris héber fordítása van hozzácsatolva. Hátra van még a hosszú sorban »Helden- und Liederbuch« »Die tragischen Könige« és »Ahnenbilder«. Legutolsó munkája, a »Primator« is héber tárgy. — Az irodalmi kritika dicsérte Franklt; a szemléltető elem tulnyomó költészetében; Platentól örökölte a forma simaságát, tökélyét.

A leírás plaszticitása poétatársai fölé helyezi. Így a szakbirálát. Beléhangzik a mi magasztalásunk is, szól a költőnek, a zsidólelkű férfinak, aki látta a jelent és azt elénk tárta; érezte a multat, megénekelte; történetünk, annak dicsősége lüktetett a dalban; hangozzék e dicsőség Frankl emlékével együtt az idők végtelenében halhatatlanul.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMIN.

BÉCSI LEVÉL.

Bécs, 1894. február hóban.

A talmud szerint, a ki egy dologba belefogott, annak azt el is kell végeznie. Megszivletem e tanácsot és erős szándékom volt a bécsi zsidó hitközség képét, melyet a mult

levelemben iparkodtam gyenge tehetségem szerint istentiszteleti oldaláról bemutatni, többi oldalairól ismertetni Csak hogy ezen szándék keresztülvitele sokkal nehezebbnek tűnik fel, mint eleinte gondoltam. Mert egy hitközségi gépezet megismerésére ugyan nem szükséges sok technikai tudomány, csak jó szem, mely előtt semmi sem marad elrejtve. De ha hizelegnek is magamnak, hogy ilyen mindenlátó szem birtokában vagyok, még mindig messze vagyok attól, hogy szándékomat kivigyem, ép úgy mint egy angol lord, a ki esetleg a Svájcot, vagy a Rivierát akarja megismerni, keveset tudna elbeszélni arról, hogy mit látott, ha a Baedeker nem irányítaná szemeit az érdekes látnivalókra. A véletlen kezeimbe is került oly könyvet, mely a bécsi zsidó hitközség viszonyainak, intézményeinek megismerésére Baedeker jelentőségével bir. Ennek a könyvnek czime: »Kalender für Israeliten zugleich Führer durch die Wiener isr. Cultusgemeinde.« Fölösleges volna ezen kalendárium hasznos voltát fejtegetni, a melyből nemcsak azt tudhatja meg a hitközségi tag hol kell adóját megfizetni, hanem azt is, minő mindenféle előnyökben részesülhet, hitközségi tag gyanánt! a melyből az idegen nem csak azt olvashatja ki, hol ehatik a nélkül hogy a vallási meggyőződés ellen merényletet kövessen el, de azt is, minő hittani ismereteket sajátíthat el Bécsben tanuló fia; a melyből szegény deákok nemcsak azt tudhatják meg, mily nagy összegű stipendiumok várnak szorgalmuk jutalmául, hanem azt is, hogy a hitközségi könyvtár ismereteiknek bővítésére kitűnő hely és alkalom. Egy szóval nem kell a reklámdobot megütni e kalendárium érdekében, melynek kiadója az »osztrák izraelita Unió« cz. egyesület. Az osztrák izr. Unió megérdemli különben is, hogy a zsidó felekezet körében működéséről tudomást szerezzenek, a miért is meg akarom ragadni az alkalmat, hogy történetét röviden vázoljam. Az osztrák zsidóság majdani történetirójának ezen egy-
llettel számolnia kell mint oly faktorról mely az anteszimitismus terjedésének gátat vetett (!) a zsidóság helyzetén pedig segíteni iparkodott, a mi részben már is sikerült.

Hogy a bécsi zsidóság kebelében támadó minden mozgalomnak az antiszemitismus a rugója, ez oly tény, melyet eltagadni nem lehet, de nem is kell, mert ha mindenkit a talmud szavaival zechuthja szerint ítéljük meg, ne tartsuk

vissza ebbeli elismerésünket az antiszemitáktól, mivel ugyanis egyetlen érdemük.

Még mindenkinek élénken emlékezetében vannak a 80-as évek eseményei (hisz mi magyarok is megkaptuk belőlük a kóstolót) mint tört a Bismarck által felelevenített zsidógyűlölet az osztrák határokon át Bécsbe, Prágán keresztül véve útját, a hol egy nagytudományu (?) egyetemi tanár Dalai-Lámájának szentelte magát. Minden nap új meg új röpiratokat hozott az irodalmi tőzsdére, melyek oly szeretettel beszéltek a talmudról, hogy az egész zsidóságot tüzbe akarták küldeni érte. Bécsben pedig jelentékeny számu városi képviselő mandatumok alakjában jelent meg az antisz. áldást hozó glóriája. Népgyűlések, melyeken nem épen leghizelgőbb czimek kíséretében említették a zsidókat, napirenden voltak. Féltendő volt, hogy a reakció hatása a mindennapi életben is fog nyilvánulni és hogy a lázító szavak nem fognak pusztán a termekben elhangzani, hanem a nép kedélyállapotára oly befolyással lesznek, mely ezer meg ezer család tönkrojtását fogja maga után vonni. Mily eszközökkel lehetett ezen evolúciót elfojtani. Az előljáróság tehetetlen volt; a zsidó képviselők pedig kevés kivétellel a helyzet magaslatára emelkedtek és nyugalommal nézték, mint folyik a kicsinyes létérti harc, kenyérérti küzdelem, azon reményt táplálván, hogy ezen új divat nemsokára ismét a lomtárba kerül (pedig az baj, mert onnét mindig előrántják) és akkor »am Schipka-Pass ist alles ruhig«. De néhány lelkes férfi, a ki realisabb szempontból nézte ezt a harcot, összeállt egyeletet alapítani, hogy annak segítségével »a zsidó tudományok és a zsidóság iránti érdeket felkeltsék és növeljék, a zsidóságról elterjedt balhitet és előítéleteket kiirtsák, a vallási és faji ellentétek kiélesítésére irányuló törekvéseket leküzdjék.« Az említett czélok elsejét felolvasásokkal és hírlapi közleményekkel érte el az egyesület. Ha egnéhány felolvasót és felolvasásaik tárgyát említem, ki fog tűnni, hogy e tekintetben egészséges fejlődésnek örvend az egyesület. Az első években a felolvasások igen gyéren tartattak, úgy hogy 1886-ban csak *Güdemann*, 1888-ban *Freudenthal* boroszlói tanár »hit és tudásról« olvastak fel. Politikai okok véget vetettek a felolvasásoknak 1889-ig, a mely évtől kezdve 8—10 felolvasás tartatott évente. Ime egy néhányának czime:

Bloch: A csoda; *Güdemann*: »Az egyleti élet a zsidóságban«; *Fessler*: Myszticizmus az építészetben; *Fleischer*: Vallásos építkezések; *Steiner*: A belső antiszemitizmus; *Fleischer*: A zsidók és a hírlapirodalom; *Heinrich*: A pártok helyzete a rajxrátban; *Friedjung*: Valuta rendezés. Minden a zsidóságot érintő politikai, gazdasági pénzügyi stb. esemény, valamint a zsidóság álláspontja főleg a képviselő választásoknál beható megbeszélés és megvitatás tárgyát képezi az egyletben.

Ezen megbeszélések eredményezték ama lelkesedést, mely a politikai küzdelmekben és választásoknál oly eclatansan jut kifejezésre a zsidóknál. A hitoktatás javítása, valamint az ifjúság vallásos nevelésének ápolása szintén sarkalatos pontját képezi az egylet törekvéseinek és a héber nyelv tanítása az egylet vívmánya.

Már az egylet megalapításánál tervbe vétetett egy rabbiképző létesítése. Azóta 10 év sem telt el és a rabbiképző megnyílt az Unió nem csekély közreműködése mellett. Főleg az intézeti könyvtár bizonyítja az Uniónak a rabbiképző érdekében kifejtett agitációját. Az alakulás óta egy másik kívánság is teljesült már, a melyet az Unió először hangoztatott, t. i. a zsidóság külső jogviszonyainak rendezése országos törvénnyel. Talán nem tulok, ha a fentebbiek folytán ezen egyletnek üdvös működést tulajdonítok, a melynek hasznát az egész ausztriai zsidóság élvezi. Mielőtt a hitoktatásra áttérnék, bocsánatot kell kérnem a t. olvasótól, ha netalán kelletlenül több statisztikai adatot fogok felsorolni, de hát ezen számok többet beszélnek mint akárhány dythyrambus.

Népiskolát a hitközség nem tart fenn, de létezik egy egylet, mely saját házában 4 osztályu elemi iskolával rendelkezik. Annál nagyobb a Talmud-Tora iskolák száma, mivelhogy 5 ilyen magánintézet van, egy pedig a hitközség költségén tartatik fenn és 2 tanfolyamból áll. Az alsó tanfolyam 4 évig tart a felső 2 évig. Ezen 6 éven keresztül előadatik a zsidók története a 2. templom felépítéseig, a Pentateuchus, héber nyelvtan (syntaxis is), Rasi kommentárja és a Sz. I.-nak még liturgiái használatban levő könyvek egy része. A talmud tehát excommunicálva van. A középiskolákon 12 hitoktató és rabbi működik, az elemi és polgári tanodákon 50 tanító. Az ifjúsági istentisztelet több templomban tartatik, még pedig

szombat délután középiskolai tanulók számára, délelőtt főként elemi- és polgáriskolai fiúknak és leányoknak. Az exhortát a tanárok felváltva tartják. A hitközség kezel 36 kisebb-nagyobb összegű (a legmagasabb 500 fr.) ösztöndíjat tanulók és deákok számára. Egyik disze a bécsi zs. községnek a könyvtára, a melynek nagyobbitására évente nagy bevásárlások történnek. Ritka egy példa, hogy zs. könyvtár oly halmaz exegetikai munkával és »Bevezetésekkel« birjon, mint ez a könyvtár, de a mellett a héberül írt könyvek száma sem marad hátra. A zsidó tudományos folyóiratok, a melyek már megszüntek megjelenni, vagy a mostan megjelenők közül egy sem hiányzik. Ha valamit lehet ezen a könyvtáron gáncsolni, az nem lehet más, mint hogy nem részesül nagy figyelemben az olvasók részéről. Ámbár ez nem csak a hitközségi könyvtárról egyedül áll, mert a többi könyvtárak sem szűfoltak.

A jótékonykezélu intézetek élén áll az Anselm Rotschild építette községi kórház, mely 100-nál több beteget képes magába fogadni. Az orvosok és segédorvosok száma 8.

Ő felsége »a császár« 40 éves uralkodási jubileumára nyílt meg 1890-ben a szinylők háza, a melyben 63 ember részesül gondozásban, de hely van 120 számára. A pénzügyi osztály kezelése alatt áll a fentemlített ösztöndíjakon kívül 303 jótékony és tudományos célra szolgáló alapítvány. Az általános osztr. izr. sikeknéma intézet 1844. alapított. A benne működő 13 tanító legjobban bizonyítja ezen intézet lendületét. A vakok intézete br. Königswarternak köszöni létrejöttét; 1871-ben alapított és 40 gyermek részesül oktatásban. Utóljára említem a gyermek-ovó intézetet, mely a királynő védnöksége alatt áll és a br. Springer építette fiárvaházat. A jótékonykezélu egyesületek száma meghaladja a 40-et, ide-számitva a különböző négyleteket is.

Ha ezeket az állapotokat összehasonlítjuk a pesti zs. hitközségével, azon eredményhez kell jutnunk, hogy Bécs nem mulja felül Budapestet, ha csak nem avval, hogy humanitarius intézményeinek már multjuk van, holott a pestiek valamivel fiatalabbak. De ha tekintetbe vesszük, hogy Bécs intézményeit egyes gazdag embereknek köszöni, holott Pesten minden a hitközség pénztára és a hitközségi tagok pénz-

tárczája rovására létesült, akkor a pesti zs. hitközséget, mind-
amellettt hogy sokkal fiatalabb a bécsinél, illeti meg az első
rang. Hát ha még tekintetbe vesszük a budapesti hitközség
által fenntartott iskolákat, a leányárvaházat a mi Bécsben
nincs is stb., akkor kétség a fölött nem lehet, hogy Bécsben
még sok hiányzik.

Ha a t. olvasó ezen leveleimben, a melyek a bécsi zsidó
viszonyokat akarták ismertetni, nem találja talán azt meg, a
mit elvárt, tessék azt az én fogyatkozásaimnak betudni, vala-
mint ha nélküli a szükséges objektivitást, tessék igazolá-
somra azt elfogadni, hogy magyar szemüvegen néztem Bécset,
azaz mindig a magyar zsidó viszonyokkal hasonlítottam össze,
de nem akarva avval azt állítani, hogy minden csak úgy jó,
mint Pesten és Magyarországon van, és hogy ott a tökéletes-
ség uralkodik, mert »audiatur et altera pars«.

SCHWARZ GÁBOR.

KÜTFÖK.

257. sz.

Nógrád város előjáróinak 1851. évi gyűléseiről vezetett jegyzőkönyv 33. 34. és 35. lapja.

Nógrád község előjárói és képviselői által tartott gyűlések
jegyzőkönyvéből az 1851-ik évről.

1851-ik évi július 5-én. Biró: Simon Mihály stb.

Minekutána mult hó 21-én kevesen jelentek meg a biró házá-
nál a lakosok közül, mai napon többen jöttek elő, ujonnan feljelente-
tett a községnek, hogy budai és váci zsidók erővel is Nógrádba
akarnak jönni lakni és boltot nyitni, felolvastatván előttük e 21.
juniusi végzés, mit mondanak reá?

Végeztetett:

A község helybenhagyván a 21. juniusi végzést mindenkben,
oly hozzáadással, minthogy a hol zsidók laknak, gyakran tűz szokott
támadni, Nógrádon pedig rég az ideje, hogy oly szerencsétlenség nem
lévén, attúl tart a község, minekutána ugy is szegény állapotba
van, tűz által pedig koldusbotra juthat, de más adatok is előadódhat-
nának, annak okáért a község nem kívánja, hogy zsidó jöjjön
lakni, sőt folyamodás által kívánja a felsőbbiségnél kieszközölni, hogy
mellőztessen el a zsidó a nógrádi lakástól annál is inkább, minthogy
friss emlékezetbe vagyon, hogy a mult évben felsőbb rendelet is volt,
hogy a zsidók behelyeztetése nem engedhető bizonyos okoknál fogva.

Figyelembe vehető még az is, hogy Csapкаи József birtoka,
vagyis a nem az övé, második évre fordult pedig, hogy felesége meg-
halt, maradott 5 nevetlen árva, a vagyon, a mijök volt, egészen
édesanyjuk után származott, volt pedig a házon kívül egy négy kapás
szőlő és egy jó nagy pincze, azt már Csapкаи József eladta és nincs
látszatja, hova tette. Ugy fog történni a házzal is, egy-két év alatt
reá fog szedni a zsidótul pénzt, maholnap az árvák sirva nézhetnek
a jussukra, melyet attyok eltékozol.

Óbuda.

Közli: DR. KLEIN GYULA.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Az új magyar hit-
zasságjog (röpirat). Budapest, 1894. — *Dr. Maybaum S.*, Aus dem
Leben von Leopold Zunz. *Berlin* 1894 (a »Lehranstalt für die
Wissenschaft des Judenthums« Értesítője). — *Dr. Steiner M.*, Micha
Könyve. *Budapest*, 1894. — *Dr. Ungár S.* Veszély fenyegeti-e a
vallást? (Hitszónoklat.) *Szegvár*, 1894.

Frank Antal, a magyar általános hitelbank igazgatója, tevé-
keny életének 62. évében jobblétre szenderült. Halála a főváros
számos előkelő családját gyászba borította. Felekezetünknek hű tagja
volt. Az *izraelita magyar irodalmi társulat* egyik lelkes hívét,
pártoló tagját veszítette el benne.

Pollák Jakab ur, néh. dr. Pollák Henrik ur öccse, bold. báty-
jának emlékére 200 forintot adományozott az *izraelita magyar iro-
dalmi társulat* javára. Bold. dr. Pollák Henrik, kinek emlékét folyó-
iratunk más rovatában örökítjük meg, lelkes barátja volt az irodalmi
társulatnak és öccse igaz kegyeletéről tesz tanuságot, hogy azon
intézetek között, melyeket boldogult dr. P. ur szeretetével kísért, az
irodalmi társulatról is megemlékezett.

A berlini egyetem zsidó tanárai. A berlini egyetemen jelen-
leg 52 zsidó tanár és magántanár működik. Ezek között csak egy
rendes tanár van: Dr. Lewin-Goldschmidt, a kereskedelmi jog profes-
sora. A jogi fakultáson a nevezetten kívül még két rendkívüli tanár
van. Az orvosi fakultáson hat zsidó professor működik, de valamennyi
csak címzetes. A legtöbb rendkívüli tanár a bölcsészeti fakultáson
található, számszerint 8, a mi érdekes jellemzése a zsidó »praktikus«
voltának. Régebben számos zsidó és kitért zsidó tanára volt a ber-
lini egyetemnek. Az utóbbiak jelenleg is többen vannak és a legújab-
ban kinevezett négy orvostanár mind zsidó származású. A német
egyetemen általában számos zsidó vallású tudós küzdök a ki nem
írtható előítélettel. Königsbergben pl., ámbátor a zsidó docensek száma
nem éri el a berlinieknek a felét sem, mégis négy rendes tanár van.

TÁRSADALOM.

A SZERVEZET UTJÁN.

(m.) Nem egy ízben méltattuk már a községkerületek
újraszervezésének fontosságát. És most, hogy a községkerüle-
tek évi nagygyűléseinek küszöbén állunk, ismét rá mutatunk
felekezeti önkormányzati életünk új hajtására. Egy régi elha-
gyatott törzsből fakadt ez, de Isten segédelmével a szabadelvű
alkotások áldásos talaján a felekezet lelkes közreműködése
által megtermékenyítve, nemsokára egészséges életerős fává
lészén, mely vallásos életünknek, kulturánknak és intézménye-
inknek táplálására friss gyümölcsöt fog osztani.

A hatodik izraelita községkerület előjárósága f. é.
junius hó 4-én tartandó ülésére a kerületi képviselőkhöz az
alábbi meghívót küldötte szét, mely egyuttal a napirend tár-
gyaira és a hozott határozatokra vonatkozó rövid tájékozta-
tást is tartalmaz. Ezek közül különösebben megragadja figyel-
münket az a részlet, mely a kongresszus egybehívásával fog-
lalkozik. A hatodik izr. községkerület tavaly a kongresszus
azonnali egybehívása mellett foglalt állást. Részünkről annak
idején e határozatot szándékosan hallgatással mellőztük, nehogy
a többi kerületek hozandó határozatainknál bármily tekintet-
ben befolyásoltassanak. Azonban úgy voltunk meggyőződve,
hogy egyedül helyesnek csak azon álláspont tekinthető, hogy
az izraelita vallás becikkelyezéséről szóló javaslatnak törvény-
erőre való emeléséig a szervezet kérdésében hatályos cselek-
vés nem remélhető, következésképpen a kongresszus egybehívása
addig függőben tartandó. Ugy a községkerületek túlnyomó
többségének idevonatkozó határozatai, valamint a politikai
események igazolták e nézet helyességét. Megtörténhetett

volna, hogy ha a kongresszus időelőtti egybehívása eszközöltetik — feltéve, hogy ő felsége az egyházpolitika eldöntetlen helyzetében erre az engedélyt megadta volna, ami egészen valószínűtlen — ez az új kongresszus a felekezet törvényesen biztosított egysége és egyéb törvényes biztosítékok hiányában a szervezet ügyét kompromittálta volna. Ez azonban nem történhetik meg, hogy ha a kongresszus egybehívásának ideje a receptio törvénybe iktatása után eszközöltetik, amikor felekezetünk szervezeti ügye a többi egyházpolitikai javaslatok, jelesül pedig az anyakönyvi és házassági törvény által inaugurált viszonyokat is felölve, megoldható lesz. Addig is minden téren előre a megkezdett ösvényen! Ime a fent említett meghívó:

A hatodik izraelita községkerület elnökségétől.

214. szám.

Tisztelt kerületi képviselő Ur!

A kerületi előljárásnak mai napon tartott ülésében hozott határozata folytán az alulírt elnökség t. képviselő urat a hatodik izraelita községkerület képviselőtestületének folyó évi június hó 4-ik napján (hétfőn) délelőtt 10 órakor a pesti izr. híközség üléstermében (Budapest, VII., Síp-utca 12. sz. II. emelet) tartandó rendes évi gyűlésére ezennel meghívja s tisztelettel felkéri, hogy a kongresszusi szerv. szab. 61. §-ának megfelelően folyó hó 24-ig megjelenése iránt nyilatkozzon, s netáni indítványait, melyeket tárgyalatni kíván, beküldeni sziveskedjék.

A napirend tárgyai:

I. Egy községkerületi előljáró választása.

Ezt szükségessé teszi hatvani Deutsch Bernát elhalálása, ki egyik buzgó tagja volt előljárásgunknak. E veszteségről az elnökség a gyűlésen külön is meg fog emlékezni.

II. A kerületi bíróság két elnökének és két elnökhelyettesének választása s 24 bírósági tagnak kisorsolása a kongresszusi szerv. szab. 66. §-a értelmében, melynek szövege a következő:

„A községkerületi bíróság következőkép alakíttatik: a kerületi képviselőtestület évenkénti ülésében 24 képviselő tag sors-

huzás útján választatik, kik közül az első kisorsolt 12 tag az év első felében, a másik 12 tag pedig az év második felében mint bírák működnek. A kerületi képviselőtestület e bírák mindkét osztályának számára saját kebeléből még a sorshuzás előtt egy elnököt s elnökhelyettest választ, kik mindnyájan a ker. előljárásság kezeibe azonnal fogadást tesznek.»

III. A községkerület kongresszusi választókerületeinek beosztását előkészítő bizottság jelentése.

E jelentés a következőkép hangzik:

»Mélyen tisztelt községkerületi képviselő! Az 1892. évi május hó 3-án tartott kerületi gyűlésen hozott határozattal alulírt bizottság feladatává tétetett, hogy az egyetemes gyűlés által alkotott statútumok választási szabályzatának 3. §-ában foglalt rendelkezésre való tekintettel községkerületünknek választókerületekre való beosztására az adatokat szerezzék be és e tárgyban javaslatokat terjesszen elő.

Mielőtt a reánk ruházott köteletségnek megfelelnék, szükségessé tartjuk késedelmes eljárásunk igazolására felmenteni, hogy e jelentésünket a múlt évi kerületi gyűlés alkalmával az oknál fogva nem terjesztettük be, mivel teljes mértékben osztottuk azon nézetet, hogy az izr. vallás törvényes becikkelyezése előtt felekezetünk szervezési ügyének napirendre tűzése következőképen a kongresszus egybehívására vonatkozó intézkedések megtétele időelőttiinek mutatkozik. Minthogy a kormány az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot az országgyűlés képviselőházának beterjesztette és politikai helyzet általában azon feltételre jogosít, hogy felekezetünk évtizedes óhaja teljesedésbe megy, immár azon időpont sem lehet messze, melyben felekezetünk szervezetének ügye önkormányzati testületeinkben szönyegre kerül.

Ezeknek előrebocsátása után jelentjük, hogy eljárásunknak kiindulási pontját a választási szabályzat 3. §-a képezte, melynek értelmében a hatodik izr. községkerület tíz választókerületbe osztatik, továbbá, hogy az 55. §. szerint a hatodik izr. községkerülethez a régi Pest-Pilis és Solt megyékben és e megyebeli szab. kir. városokban levő hitközségek tartoznak.

Mindenek felett konstatálandónak tartottuk, hogy a megjelölt területen mennyi az izraelita vallásnak lélekszáma. E

részben a legbiztosabb alapul az 1890. évi népszámlálás adatait kellett elfogadnunk, melyek szerint az izraelita lakosok száma:

a) Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye területén	23,792
Ebből levonandó a VII-ik izr. községkerülethez beosztott régi Kiskunság területének izr. lélekszáma, a mely Félégyházán 842, Fülöpszálláson 86, Halason 537, Kunszentmiklóson 300, Majsán 122, Szabadszálláson 142, Laczházán 178, összesen tehát	2,207
marad a régi Pest-Pilis-Soltmegye területére	21,585
b) Budapest székes főváros területén	103,317
c) Kecskemét szab. kir. város területén	1,789

A VI. izr. községkerület területén az izraeliták lélekszáma összesen 126,691
tehát egy-egy kongresszusi választó kerületre 12,669 lélek esik.

Az egész községkerület az izraelita lakosság számarányának tekintetbe vételével *lehetőleg* 10 egyenlő választókerületre lénén osztandó, a felosztásra nézve indítványunk a következő

I. Budapest székes főváros 103.317 lélekszámmal képezzen 8 vál. kerületet.
ugy hogy itt 11,914 lélekszámmal esnék egy kerület

II. Kecskemét szab. kir. város 1789, Nagy-Kőrös 758, Cegléd 935, a kiskunsági járásban beosztott izsáki hitközség 159, a kécskei hitközség 235, a pilisi alsó járás 1191, a pilisi felső járás 657, a pesti közép 868, a pesti alsó 1227, a solti alsó 1037, a solti felső 1318 és a solti középjárás 1265, összesen tehát 11,439 lélekszámmal képezzen . . . 1 vál. kerületet,

III. a megye még fennmaradó területe 11,935 lélekszámmal szinté . . . 1 » »

Összesen . . . 10 vál. kerületet.

Kérjük a m. t. kerületi képviselőket, hogy községkerületünk választó kerületeinek megállapítására vonatkozó javaslatunkat elfogadni, illetve határozottá emelni és a választási

szabályzat 3. §-ában foglalt egyéb intézkedésekre nézve határozni méltóztatassék.

Kelt a VI. izr. községkerület kongresszusi választókerületeinek beosztására kiküldött bizottságnak Budapesten, 1894. április hó 30-án tartott üléséből. Dr. Stiller Mór s. k. bizottsági elnök, dr. Mezey Ferencz s. k. biz. jegyző.

Ha a t. képviselőtestület a bizottság javaslatát elfogadja, annak a további javaslatnak a megtételével, hogy a kerület minden hitközsége hány választó férfit küldjön a kongresszusi képviselők választásához, a kerületi előjáróság lenne megbízandó azzal az utasítással, hogy »mihelyt a kongresszusi választási szabályzat 62. §-a értelmében az izr. egyetemes gyűlés egybehívása a vallás- és közoktatásügyi miniszter által Ö Feliségének be lesz jelentve — a kerület képviselőtestületét az egyes hitközségek választó férfiai számának megállapítása végett rendkívüli gyűlésre azonnal hívja egybe«.

IV. Az egyházi czélokra megállapított államsegély felemelése iránti intézkedés.

A t. képviselőtestület mult évi határozata folytán megtétetett a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához az előterjesztés az iránt, hogy az állam költségvetésében izr. egyházi czélokra megállapított 5000 frt javadalom felekezetünk szükségleteinek és lélekszámának megfelelően felemeltessék.

Kérelmünk eredményre nem vezetett, mert a kormány mult évben a felekezeteknek »egyházi czélokra« engedélyezett segélyösszegeket a költségvetésben változatlanul meghagyandónak találta, de a jövőre nézve némi megnyugrást nyújt a miniszterelnök úrnak folyó évi február hó 26-án a képviselőházban tett azon kijelentése, miszerint »ama nagy szellemi kincseket és erkölcsi javakat, melynek megőrzésére a vallás van hivatva, a kormány jövőre sem kívánja paragon hevertetni s gondozatlanul hagyni; s a mennyiben az egyházak saját segélyforrásai nem elegendők szükségleteik fedezésére, az állam részéről kell azokat támogatni. A kormány nem fog tartózkodni attól, hogy az állami segélyt külön törvényhozási intézkedéssel biztosítsa, hogy ilyként az évről évre esélyeknek kitett megszavazástól függővé téve ne legyen.«

Méltóztatassék az elnökséget felhatalmazni, hogy a kor-

mányhoz e tárgyban újabb felterjesztést tehessen és ismételhessen azt a múlt évi indokolt kérelmét, hogy már a jövő évi állami költségvetésben az izraelita egyház számára 25,000 ft segélyösszeg előirányoztassék.

V. Miniszteri rendeletek.

Tudomás végett van szerencsénk jelenteni, hogy utolsó ülésünk óta a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól két leirat érkezett.

Az 1893. évi szeptember hó 30-án 39,279. sz. a. kelt leiratban az a rendelkezés foglaltatik, hogy azok a hitközségek, melyek területén honvéddállomások léteznek, a honvédelegénységnek isteni tiszteletben való részesítése iránt a szükséges intézkedéseket a honvédparancsnoksággal egyetértőleg tegyék meg. Ezt a rendeletet saját hatáskörükben való megfelelő eljárás végett közölte a kerületi előljáróság a budapesti és kecskeméti hitközségekkel, melyek területén honvédcsoportok el vannak helyezve.

Az 1893. évi december hó 23-án 69,997. sz. a. kelt rendeletével utasíttatni kérte a minisztérium a rabbinatekat, hogy a tényleges szolgálatban elhunyt honvédek és vagyonosan csendőrök tetemeit díjtalanul temessék. A rendelet közölve lett a községkerülethez tartozó rabbinatekkel, illetve a hitközségi előljáróságokkal a végből, hogy arról az anyakönyvvezető rabbinatest értesítsék.

VI. Jelentés a képviselőtestület határozatainak foganatosításáról és az előljáróság üléseiről.

1. A t. képviselőtestület múlt évi június hó 12-én tartott ülésében azt a határozatot hozta, hogy »az egyetemes gyűlésnek azonnali egybehívását sürgősen szükségesnek tartja s utasítja előljáróságát, hogy az ez iránti lépéseket haladéktalanul megtegye, s ezt a határozatát a többi községkerülettel hozzájárulás végett közölje«.

A kerületi előljáróság megbízásából alulírott elnökség múlt évi június hó 21-én küldötte meg az említett határozatot a községkerületi előljáróságoknak azzal a kérelemmel, hogy azt községkerületük képviselőtestülete elé terjesszék és ennek a kongresszus egybehívása tárgyában hozandó határozatát mielőbb közöljék.

Eddigélé a III., IV., VIII., X., XI., XII., XXI., XXII., és XXIII. községkerületek előljáróságaitól érkeztek be a jelentések, melyekből kitűnik, hogy csak a XI. és XXI. községkerületek járultak hozzá a t. képviselőtestületnek a kongresszus azonnali egybehívását rendelő határozatához, a többi kerület pedig helyeslő tudomásul vette a kerületi elnökök gyűlésének múlt évi április hó 10-én tartott ülésében elfoglalt azt az álláspontját, miszerint addig, míg »az izraelita vallásról« szóló törvényjavaslat sorsa el nem dőlt, nem tanácsos a zsidóság kebelében a szervezeti ügyben teendő lépésekkel mozgalmat előidézni, s ennek folytán — különös tekintettel még arra is, hogy a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai kétségtelenül befolyással lesznek arra az irányra, melyben a felekezeti élet érdekei biztosítandók és fejlesztendők — csak az említett törvényjavaslatok törvényhozási tárgyalása után fog a »kerületi elnökök gyűlése« az egyetemes gyűlés egybehívása iránt határozni.

2. A t. képviselőtestület az 1892. évi május hó 3-án tartott ülésében egy bizottságot küldött ki azzal a megbízással, hogy a kerületbeli hitközségek iskoláiról statisztikai és tanügyi szempontból, főképen pedig a nép és középiskolai intézetekben nyújtott vallásnevelésről kimerítő jelentést tegyen. Ez a bizottság még a múlt év folyamán kérte fel a hitközségeket a szükséges felvilágosítások megadására és tanterveik beküldésére. A megkeresésnek a kerületben képviselt hitközségek — az alsó-dabasi és apostagi kivételével — eddigélé már mind megfeleltek.

A hitközségektől beérkezett jelentéseket az elnökség átküldötte a központi oktatásügyi bizottságnak és mihelyt ez a bizottság a kezén lévő anyag alapján jelentését megteszi, lesz szerencsénk azt a képviselő urakkal, illetve a hitközségekkel közölni.

3. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat érdekében az elnökség körlevelet intézett a hitközségekhez és a vidéki képviselőkhöz, kik túlnyomó részben a taggyűjtés iránti kérelemnek elismerésére méltó módon feleltek meg.

4. A hitközségek folytonos érintkezésben állanak az elnökséggel és hol személyesen, hol átiratokban kérik a szükséges felvilágosításokat és útbaigazításokat. Vitás kérdések is

merültek fel részben hitközségek és alkalmazottjaik, részben pedig anyahitközségek és ezek fiókjai között, melyeket azonban az elnökségnek a felelőssel történt közvetlen érintkezés mellett békés úton kiegyenlíteni sikerült, úgy hogy a kerületi bíróság egybehívásának szüksége be nem állott.

Felemlítendőnek találjuk, hogy azok a szabályok, melyeket a képviselő testület a múlt évi gyűlésen »a fiókhitközségeknek az anyahitközséghez való viszonyuk tárgyában« megállapított, eddigelé a gyakorlatban teljesen kielégítőnek bizonyultak.

5. A kerületi előljárásság az év folyamán négy ízben tartott ülést, melyeken a beérkezett ügydarabokról, nemkülönben az elnökségnek időközben követett eljárásáról tudomást vett és a felmerült kérdések fölött határozott.

Fentebbiekben — a napirend egyes tárgyainak felsorolásán kívül — előadván egyúttal mindazt, a mit a múlt évi gyűlés óta történtek közül felemlítendőnek tartottunk, tisztelettel kérjük a képviselőtestületet, hogy e jelentést tudomásul venni s annak alapján az elnökségnek, utolsó évi működése tekintetében a felmentést megadni méltóztassék.

Budapest, 1894. május hó 13-án.

A kerületi előljárásság megbízásából:

Schweiger Márton,

a hatodik izraelita községkerület elnöke.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

Az előkészítő bizottság által szétküldött gyűjtő iverk része még mindig nem érkezett vissza, holott a már megalakult és szervezkedett társulat érdeke megkívánná, hogy az iverk még a megkísérlett gyűjtés eredménytelensége esetén is visszaküldessenek. Bármily tekintélyes számban jelentkeztek is eddigelé a tagok, nem szenved kétséget, hogy a társulat anyagi viszonyainak megszilárdítása érdekében a taggyűjtés még pedig az elsőnél hatályosabb eszközökkel és szélesebb alapon folytatandó lesz. A társulat vezetői remélik, hogy immár mivel kitűnt, hogy a társulat alakításának eszméje életrevaló, annak lelkesebb hívei jelesül pedig a választmány tagjai a gyűjtést állandóan folytatni fogják, nem mulasztván el egyes alkalmakat, hogy a társulat számára tagsági járulékok mellett alapítványokat és adományokat eszközöljenek ki.

Ez alkalommal felhívjuk azokat, kik a gyűjtő iverket vissza nem küldték, hogy azt mielőbb visszajuttatni sziveskedjenek. Azokat az érdeklődőket pedig, kiknek az első felhívás szétküldése alkalmával iverket nem küldtek volna, felkérjük, hogy ily iverk küldése iránt a társulati elnökséghez sziveskedjenek fordulni.

*

Az irodalmi és gazdasági bizottságok e napokban az első szervező üléseiket már megartották. Az irodalmi bizottság alelnöke Dr. Löw Emmánuel főrabbi ur Szegedről főleg azért jött fel, hogy a munkában részt vegyen. A két bizottság helybeli tagjai közül az üléseken egy sem hiányzott, a mi a nagyfokú érdeklődést mutatja. Javasataik felett, melyek a munkaterv megállapítására és a gazdasági ügyek intézésére vonatkoznak, az igazgatóság legközelebb határozni fog. E határozatok a minden oldalról nyilvánuló érdeklődésre való tekintettel publikálva lesznek.

*

A pesti izr. hitközség előljárássága közölte a társulati elnökséggel, hogy a hitközséget a választmányban Adler Lajos

előjáró ur fogja képviselni. Özv. *hatvani Deutsch* Bernátné pedig kijelentette, hogy a bold. férje emlékére tett alapítvány részétől ifj. *hatvani Deutsch* József ur lép a választmányba. A pesti chevra kadisát elnöke *Reusz* Károly fogja képviselni. A választmányban való képviseltetésük iránt a *nagykanizsai*, a *nagyvárad*i és *szabadkai* hitközségek még nem intézkedtek.

*

Az izraelita-magyar irodalmi társulat megalakulásának példáján indulva, bécsi hitrokonaink Dr. Rabel indítványa folytán szintén ily társulat alakításán fáradoznak. A külföldi hasonczélú társulatok is naponta szaporodnak és élénk működésre buzdulnak.

*

A Sárospataki Lapok f. é. márczius hó 12-iki számában, társulatunk megalakításáról szólván, a következő megjegyzést teszi: »A társaság nagy reményekkel indul a munkára és igen valószínű, hogy az izraelita magyarok meg fognak szegyeníteni bennünket protestans magyarokat, a biblia lefordításában és kiadásában. Mit is csinál a mi biblia-revidiáló bizottságunk?! (Hányattatit Károlyi Gáspár és a revizorok munkája között Szerk.) »Mi azt kívánjuk, hogy társulatunk működése ne megszegyenítő érzetet keltsen, hanem inkább — azt reméljük, hogy társulatunk bibliai fordítása olyan lesz, hogy azt a keresztény felekezetek is recipiálhatják. Egy ily szellemi kapocs jelentékenyen hozzájárulna ahhoz, hogy a testvériség érzete közöttünk megszilárduljon. E szempontból igen örvendünk azon, hogy társulatunkba néhány keresztény vallású tag is belépett. Ugyanezen t. lap f. é. ápril 2-iki számában kiemeli hogy *Kossuth* Lajos halála felett, »az izraeliták az ország nagyobb részében együtt gyászolnak a nemzet legjobbjaival« a mi szintén arra mutat, hogy van immár nem egy hely, melyben szeretettel találkozhatunk és, hogy a protestansok dicső multjukhoz hiven a testvéri érzet ápolására minden alkalmat megragadnak. Ebben örömmel akarunk velük versenye kelni.

*

A mily örömmel irtuk le az előbbi szavakat ép oly kelletlenül szólunk arról, hogy az orthodox közvetítő bizottság lapjának munkatársa, ugyanaz, a ki egy status quo ante ala-

pon álló, tehát a congresszusi szervezetet perhorrescáló hitközség mandatumával a VI. izr. községkerület képviselőtébe befogadást nem nyerhetett, és a ki a congresszusi alapon szervezett zsidóság iránti hűségének dokumentálása végett egy orthodox lapban összes törekvéseink és így irodalmi társulatunk ellen páratlan ezinismussal okvetetlenkedett, czikkeinek sikertelenségét belátva, előbb szegyenkezve névtelenül, majd pedig egész költői minőségének sulyba vetésével egy eddigelő még kevésbé ismert irodalmi heti lapban igyekezett társulatunk ellen hangulatot csinálni. Szörnyű nagyok az ő aggodalmi a miatt, hogy társulatunk megalakul, mert ez — valamint más felekezetek hasonló társulatai — ártanak a nemzeti irodalomnak, a magyar nemzetnek. Hát a szentírásnak magyarra való fordítása, a héber és más idegen nyelven keletkezett és e miatt elszigetelt vallásos irodalomnak hazánk nyelvén való ismertetése, a zsidóság történetének nemzeti nyelven való ápolása, a nemzet széles rétegeiben nem eléggé ismert erköstanunknak feltárása, a zsidó vallással és a vallásos élettel összefüggő irodalom által a magyarosodás terjesztése árt a nemzetnek és nemzeti irodalomnak? Ki fog ez igaztalan állításokkal komolyan foglalkozni! De midőn a magyar írókat, kik a nemzeti irodalom zászlaját lobogtatják, ellenünk formaliter harcra szólítja, mi azon magyar írókat kik ezen kedves atyánkiát komolyan vehetnék, anélkül, hogy lelki nyugalomunkat ezen vészkiáltástól tulságosan félténénk, vagy a nemzeti irodalom szellemének büntető hatalmától valami nagyon reszketnénk, figyelmeztetni akarjuk arra, hogy a társulatunk köré csoportosult lelkes hűveink eddig sem a czikkező urnak inséges költészetéből merítették hazafias érzelmeiket és ezentul még kevésbbé fogják ezt tenni. Ismerjük mi jól azt a szellemet és azt a fenkölt gondolkozást, mely ma összecsedítené a zsidóságot, hogy hitközségeikben irodalmi termék fogyasztó szövetezeketeket létesítsenek, hogy aztán holnap ha a terv csütörtököt mondott, ugyanezeket megrugdalják azért, mert egyházukat megmagyarosítani és a magyar irodalomnak egy hézagát pótolni törekszenek. Társulatunk kiadott programja szerint azt czélozza, »hogy a mi nemest és általános érdekű hitünk és erkölesi világfelfogásunk magában rejt, mindazt értékesítsük a nemzeti köztudat szolgálatában

a magyar közművelődés sokoldalu gyarapodására; népéletünk lelki szövédékebe egy értékes szállal több fonódjék be, hogy mennél erősebb legyen, hogy annál biztosabban megküzdhesen az idők viharával. Aki tehát társulatunk törekvéseit a magyar nemzetre vagy annak irodalmára ártalmasnak tartja, az lehet jóhiszemű ember, de akkor sem érdemel egyebet mint szánalmat. Képes volnék ugyan kimutatni, hogy társulatunk e csunya, de azért számba nem vehető ellenségének haragja, tán nem egészen a nemzeti irodalom sorsa feletti aggodalomból ered. De nem érdemes. Folyó évi február 1-én ez a bubánatos nemzeti irodalmár és a specifikus felekezeti irodalomra küldött Isten ostroma, mint az orthodox ujság munkatársa, (nemzeti színű fényes tollával a felekezeti orthodoxismus organumát bizonyára következetességből támogatja) hivatalos állásomra való szellemes czélzással azt hirdette a szerrinte halvaszületett társulatról, hogy nemsokára alkalmam lesz a hulla eltakarításánál közreműködni. Nos hát ugy látszik, hogy a költő úr látnoki tehetsége sem egészen megbízható. Mert hát miért kellett a status quóból congressusivá, majd pedig orthodoxxá változott költő urnak az orthodoxok ujságában a Magen Dávid jele alatt már elparentált társulat ellen, két héttel rá más talajon nemzeti színekkel üzőtt csúf játékkal a kereszties hadjáratot megindítani? Vagy meghalt a társulat, amint azt az orthodoxok lapja e napokban is hirdeti és akkor mire jó ez a nagy hü-hó? Vagy nem igaz az, aminthogy nem is egyéb merő koholmány nál, akkor meg mire való ez az öncsiklandozás. Hát nem veszik észre, hogy az ő haragjukkal csak használnak ügyünknek. Hiszen ha egyébbel nem lehetne a mi ügyünk jósága mellett bizonyítani, elég volna ezen urak ellenzésére mutatni.

Egyébiránt vegyék tudomásul, hogy egyhamar még nem volt a zsidóságnak ügye, melyet ennyi szeretet környezett volna. És a felekezet mint ilyen egyhamar nem alkotott nemzeti szempontból szebbet ennél az irodalmi társulathoz. Nem verjük mi a nagy dob, majd szólnak mellettünk a tettek. Csak egy kis türelem! Hiába áll a barázdabillegető az előre törő mozdony elé, apró borzas szárnyainak csattogásával azt haladásában megakadályozni soha sem fogja.

SZEMLE.

Mint már folyóiratunk előző számában érintettük, a Kossuth Lajos halála alkalmából megnyilatkozott *nemzeti gyász*nál a zsidóság meleg hazaszeretete, a magyar nemzet érzelmeivel és gondolkodásával való teljes egybeforradása hatalmas módon nyilvánult. Templomainkban gyászistentiszteleteket tartottak; iskoláink, intézeteink, gyászt öltöttek felekezeti bánatos érzelmeit szószekeinkről hazafias beszédek tolmácsolták. De nem csak a vallási cultus keretében nyilvánult a zsidóság hazafias érzülete, hanem mindenütt ahol magyar nemzet fájdalma kifejezésre jutott, ott volt a zsidóság ifja véne. Ott volt és van ahol a kegyeletnek adózni kell szóval és tettel egyaránt, mert nem is lehet máshol mint a magyar nemzet táborában, melyhez tartozik. Azért miként a múlt számos példájában ugy most is kitűnt, hogy a zsidó vallásu magyarok e nemzetnek egyik legbecsesebb elemét képezik, melyre jó és balsorsban mindig bizton támaszkodhatik. A józan magyar nép, melynek gondolkodását idegen nemzetiségek idegen tanai meg nem mészelyezték, mert megmészelyezni képtelenek, tudják, érzik ezt régen. Érzelmeiket az élet ezer meg ezer szála köti össze. Örömiük bánatuk egy talaján a haza szent földjén keletkezik és tűnik. Ösztöne sugja népünknek, hogy az a harag, melylyel a magyar gyűlölő nemzetiségek ellenünk fordulnak, a magyar nemzet egy mindinkább szilárduló erősségét támadja bennünk. Azért a nép szeretete gyakran mélyen megható módon nyilvánul velünk szemben és még bensőbbé fog válni, ha a keresztény vallásuaknál a népoktatás ugyanazon módon fogja hirdetni a türelmet és szeretetet, mint azt a zsidó iskolák teszik és ha különösen a keresztény vallás megalapítójának halálára vonatkozó történetet, mindenütt az igazságnak megfelelően fogják tárgyalni és inkább eredetének kiemelésével a zsidó faj iránti hálát fogják a nép fogékony lelkébe ültetni. Ujabban már a műveltebb körökből is sürüb-

ben hangzik felénk az elismerés, helyesebben az igazság szövege. Különösen protestáns körökből érzik a közeledés szükségét, hiszen küzdelmeink az ő történetükre emlékezteti őket és csak az a ki szenvedett, tudja másnak szenvedését átérzeni és méltatni. Ime álljon itt ennek bizonyosságául és minden igaz ember gyönyörűségére a sárospataki Órálló f. é. április 11-iki számában Dr. Bartha Béla jeles tudós és az idézett lap szerkesztőjének tollából megjelent következő cikkely:

»Öszinte barátja vagyok a zsidóságnak. Nemcsak a keresztény kultúra bölcsőjét keresem és találok nálok; nemcsak az ő-testamentomot fogom fel úgy, mint az újnak alapját; nemcsak arra gondolok, hogy ez a nép 2000 évig volt üldözve, elnyomva szerte szórva, hanem rokonszenvvel hajlok meg nagy értelmi képessége, szorgalma, kitartása előtt is.

Ismerem hibáit is, de azok olyanok, melyeket 2000 éves elnyomatás igazol; ime nálunk még csak negyedszázada igazán szabadok s már most is mennyire megváltoztak erkölceik, szokásaik egész világnézetük.

Egy vád volt, a mivel látszat szerint jogosan illette a zsidóságot a magyar nép: a kozmopolitizmus vádjá, a minek terméke volt, a II. József-féle intézkedések utóhatása gyanánt — a germanizáció.

Igaz, hogy a szabadság nagy harcát ott harcolták velünk; igaz, hogy Haynau nagy bírsággal sujtotta őket hazafiságukért s a művelt zsidóság, lelkében mindinkább magyarrá vált, különösen 1867 óta, daczára, hogy II. József zseniális szelleme mesterségesen lefoglalta őket a germán műveltségnek, daczára hogy főfoglalkozásuk, a nemzetközi jelleggel bíró ipar és kereskedelem valósággal csábítja őket egy európai kultúrnyelv használatára, a mi természetesen reájuk legkényelmesebben a német lehet.

De 1848-iki viselkedésüket, Haynau sujtó büntetését hamar elfeledtük; a multak hagyományait, zsidó gyűlöletét pedig nem feledtük el; annak meggondolásáig sem tudunk felemelkedni, hogy a most élő s működő zsidó generációnak nagyobb része még a germanizáló abszolút korszakban nyerte oktatását s kétségtelen, hogy az orosz zsidó-üldözések és más okok folytán betelepedett zsidóságtól észszerűen nem lehetett kívánni, hogy rögtön megmagyarosodjék, a mint számos be-

vándorolt keresztyén nem magyarosodik meg, daczára, hogy nálunk meggazdagszik s előkelő állásokba emelkedik. S a zsidóság magyar szellemének megítélésénél a magyar társadalom, fájdalom, nagyon is főtekintettel van e kaftános, pájszes zsidókra.

Nagy örömmel tölti el lelkemet, midőn azt tapasztalom hogy a zsidóság, a művelt zsidóság maga czáfolja meg a hazafiság tekintetében reá halmozott méltatlan vádakat s maga állít mind több és mind fényesebb példát, hogy bele akar olvadni a nemzet testébe, a nemzeti eszmében találja fel törekvései legszentebb tárgyát s ha a vallására nézve marad zsidó, a mit senki nem kifogásolhat, de nemzetiségre nézve magyarrá lesz szívből, lélekből.

Számtalan tanulságot lehetne idézni az újabb századnegyed történetéből ennek igazolására. De leghatalmasabb fegfényesebb, legékesebben szóló bizonyíték az a mélységes gyász és részvét, melylyel részt követeltek maguknak a magyar nemzet legközelebbi nagy fájdalmából.

Mig az ultramontanizmus szégyenletes járma alatt nyögő katolikus magyarság templomai zárva voltak a magyar nemzet határtalan bánata előtt; mig a katolikus papság azt hirdette, hogy igaz katolikus nem sirathatja a legnagyobb magyart, az új Magyarország megteremtőjét, Kossuth Lajost, mert eretnek volt: addig az annyit rágalmozott, hazafias érzelmeiben annyiszor gyanúsított zsidóság papjaival egyetemben ott gyászolt a magyarral, és sok helyen, a hol protestánsok nincsenek, még a nagy bánatukkal saját templomukból kitiltott keresztény magyarok is az ő imaházaikban találtak enyhületet, találták meg a vallás vigasztalását.

Óh csodaszép kép ez, ép olyan nagy, magasztos mint az elköltözött élete volt; csodaszép az általános emberinek ez összeolvadása, felülemelkedve a felekezetiiség minden korlátain, századok minden előítéletein.

S higgye meg a magyar zsidóság, hogy nemes, méltó viselkedése maradandó nyomot hagy a nemzet lelkében; halálját az idő el nem mossza s közel a kor, mely lerombolja a mult által emelt válaszfalakat.

De ez a tanulság is megtanított arra, hogy igazuk van azoknak, kik azt hirdetik, hogy azok, kik a szabadelvűségnek,

a haladásnak barátai, szövetségesek, bármilyen módon imádják is az egy igaz Istent.

És arra serkent, hogy ismételve hangoztassam, a mit már régóta hirdetek, hogy a lelkiismeret szabadságán, a haladás eszméjén alapuló protestantizmus épügy, mint édes gyermeke, a szabadelvűség, keresse, vagy legalább fogadja el a közös célokra való törekvésben a művelt zsidóság szövetségét.

Én közelebb érzem magamhoz azt a zsidót, kit a magyar nemzet s az emberiség iránti szeretet és türelem szelleme hat át, mint azt az ultramontánt, a ki nem irtózik a család, a község, a társadalom, az állam életébe a gyűlölet és fanatizmus üszkét vetni, s kinek egy Istene, egy hazája van: Róma.

* * *

A papok nyugdíjintézete ügyében felvetett eszménk termékeny talajra talált — a protestáns felekezet körében. Többször elpanaszoltuk már, hogy az ez ügyben általunk felvetett kérdés a közvetlenül érdekelteknél viszhangra nem talált. Ujabban a magyarországi egyetemes református egyház látott hozzá ilyen alkotáshoz és itt megint meglevenült emlékezetünkben ez eszme, melyet egész bensőséggel megpendítettünk a magunk nyájában, anélkül, hogy a kérdés jelentékenyen előbbre ment volna. Az újjászervezett községkerületekben az eszmét ugyan felkarolták, de úgy látszik, hogy a megvalósulástól még messze vagyunk. Reméljük azonban, hogy e kérdés autonom szervezetünk jelen viszonyai között is előbbre fog vitetni. Vajjon az izraelita vallás törvényes becikkelyezése után fogják-e a kerületek munkájukat megkezdeni, vagy pedig ezt előzőleg a jogfolytonosság alapján a congresszusi statutumok rendelkezései értelmében fog-e autonómiánk gépezete újabb mozgásba jönni, azt e perczben nem mérlegeljük. Bármint történjék is, kétségtelen, hogy a rabbik és egyéb tisztviselők nyugdíjazását, özvegyeik és árváik gyámoltásának ügyét országosan mielőbb megmozgatni kell.

A református egyetemes konvent f. é. április hó 25-én Budapesten tartott ülésében az »országos gyámoltó és papi nyugdíjintézet« alapszabálytervezetét előző országos zsinati határozatnak megfelelően tárgyalás alá vette és azt általánosságban minden vita nélkül elfogadta. A tervezet első szakasza

szerint az ev. református hitvallású lelkészek leendő özvegyeinek és árváinak gyámoltására országos gyámintézet alapítatik, melyből az alapszabályokban megállapított feltételek korlátai között az özvegyek állandó évjáradékban, vagy egy-szersmindenkorra szóló végkielégítésben s az árvák neveltetési segélyben részesíttetnek; a befolyó jövedelmek egy részének folytonos tőkésítése által pedig az országos zsinat határozatának megfelelően oly alap létesíttetik, mely egyfelől az országos gyámintézet főtartását s fejlesztését biztosítsa, másfelől az országos lelkési nyugdíjintézet mielőbbi megállapíttatását is lehetővé tegye. — A részletes tárgyalásnál csekély vita után a betérjesztett szöveg jórészt keresztül ment. A gyámintézet kötelezett tagjai közzé felvették a theologiai tanárokat is. Az évjáradékot élvező özvegyek igényeinél két kategória van figyelembe véve, a szerint, a mint 700 frton alul vagy 700 forinton felül van a fizetése.

E kategóriák szerint a lelkészek szolgálati idejük tartamát is tekintetbe véve:

1. A 700 forint aluli fizetéssel bíró lelkészek özvegyei volt férjük 10 évi szolgálatát után 100, 20 évi szolgálatát után 150, 30 évi szolgálatát után 250, 40 évi szolgálatát után 400 forint állandó évi járadékot fognak húzni.

2. A 700 forint felüli fizetéssel bíró lelkészek özvegyei férjük 10 évi szolgálatát után 150, 20 évi után 200, 30 évi után 300, 40—50 évi szolgálat után 500 forint évjáradékra tarthatnak igényt.

Az árvák egyenkint a rangjukat megillető évjáradék egynegyed részének élvezetére jogosíttatnak.

Ha azonban a lelkész tíz évi szolgálati idő előtt halna el: özvegye és árvái nem évjáradékra, hanem csupán végkielégítésre tarthatnak igényt, szintén a szerint, amint 700 forint alul vagy felül volt férjük fizetése. E végkielégítési összegek maximális nagysága 400, illetve 600 forintban állapíttatott meg.

Ha pedig három éviszolgálati időn belül hal el valamely lelkész, akkor özvegyének és árváinak csupán a lelkész fizetésének két százalékát tevő temetési segélyt utalványoz az intézet.

Az évjáradék a fiúgyermekekre nézve 20, a leányokra nézve 18 éves korukban szűnik meg.

A jövedelmekről és kezelésről hozott határozatok lényegileg ugyanazon alapon indultak, melyet részünkről az eszme felvetése alkalmával szem előtt tartottunk és melyeket a kérdésnek napirendre való tűzése esetén újabban és bővebben fogunk kifejteni. A protestánsok ezen intézete, melynek létrejöttén a legkiválóbb férfiak fáradoztak, már a jövő évi január 1-ével tényleg életbelép.

Jellemző, hogy a ref. egyetemes conventnek ez az ügy képezte a legfontosabb tárgyát. Legkiválóbb politikai állású férfiak napokon át a legbehatóbban foglalkoztak az ügygyel, míg végre a ref. egyház e fontos ügye sikeres elintézésben részesült. Nálunk ez ügy iránt a rabbik érdeklődését felkelteni még most sem sikerült. És ha csak a községkerületi elnököknek ez érdemben tett intézkedései a közömbösséget meg nem törlik, e jótéteményt az első sorban érdekeltekre ügyszólván octroyálni kell.

* * *

Az egyházi czélokra törvényhozásilag megállapított javadalomból felekezetünk egy előttünk teljesen ismeretlen, de mindenesetre nagyon rozsdás kulcs alapján 5000 forint segélyben részesül. Kifejtettük már nem egy alkalommal, hogy minő igaztalan ez az arány, melyet velünk szemben alkalmaznak és a felekezet képviselete is megtette már ez irányban a szükséges lépéseket. Az egyházpolitikai javaslatok által inaugurált viszonyok e kérdést aktuálissá tették és a kormány sietett is, hogy a református egyháznak minden kérelem nélkül újabban százezer forint államsegélyt utalványozzon és kilátásba van helyezve, hogy a protestáns egyházak további, még pedig igen jelentékeny subventióban részesüljenek. Semmi kifogásunk ez ellen, sőt a protestáns egyház iránti meleg rokonszevűnknel fogva igen örvendünk rajta. De azt hisszük, hogy elérkezett az ideje annak, hogy akkor, midőn a kormány azon van, hogy a jogegyenlőség elvét segítse diadalra, az állami segély osztásánál is ezen egyedül igazságos elvet kell szem előtt tartania és velünk szemben a népesedés arányában alkalmaznia. Reméljük, hogy ez meg is fog történni. Ám ha e tekintetben késedelem lenne, a felekezet önkormányzati testületei által kell ezen méltányos igé-

nyünk kielégítését szorgalmaznunk. A VI. kerület köriratában érintett összeg valóban a legszerényebb mértéket veszi fel.

* * *

Az állami anyakönyvvezetés életbeléptetésére vonatkozó javaslat a lapok közlése szerint már készen van. Ezek szerint 4954 anyakönyvi kerület fog létesíttetni. Ezek közül 4454 a születési és halálozási esetek anyakönyvelésén kívül a polgári házasság kötésével is meg fognak bízni, míg ellenben 500 csakis a születési és halálozási esetekre vonatkozó anyakönyveket fogják vezetni. A törvényjavaslatnak az átmeneti intézkedésekre vonatkozó rendelkezései között ugyan ott van, hogy a törvény életbelépte előtt vezetett felekezeti anyakönyvek valamint az azokból adott kivonatok továbbra is közzokiratok maradnak, benne van továbbá az is, hogy a törvény életbelépte előtt vezetett felekezeti anyakönyvekből közhitelességű kivonatokat szolgáltatni, a felekezeti anyakönyvvezetők továbbra is jogosultak és kötelezettek, azért azt véljük, hogy anyakönyvvezető rabbijaink kártalanítása egy vagy más irányban mégis szönyegre fog kerülni. Mindenesetre felhivandó a kormány figyelme arra, hogy akkor, midőn e kérdés itt is, ott is tárgyalatik, meg ne feledkezzenek a mi rabbijainkról sem, kik az egyházpolitikai javaslatok törvényté váltá esetén épúgy károsulnak, mint a többi felekezetek lelkészei és nem volna helyén való, ha mint fent is érintjük, akkor, midőn a jogegyenlőség elveinek diadalát hirdetjük, a zsidókra alkalmazott külön mérték az elvnek szomorú megtagadását tüntetné fel.

Az anyakönyvi törvény folytán egyébiránt a felekezetre nagy feladatok várnak. A javaslat szerint, még pedig a születéseknél a 35. §. e) pontja, a haláleseteknél pedig a 47. §. 3. pontja értelmében az illető anyakönyvelt egyén *vallása* is kitüntetendő levén, az állami anyakönyvvezető a közokiratot képező anyakönyvben minthogy az 1868: LIII. t.-cz. reánk ki nem terjed, az egyházi illetve felekezeti közeg bizonyítványára szorul, a mi a felekezetre nézve igen üdvös intézkedések forrása lehet. Ide vonatkozó igen számos és fontos észrevételeinket alkalmilag fogjuk kifejteni.

* * *

A Kútfők rovatában a jövő számunkban általunk már feldolgozott adatokat közlünk, melyek jogküzdelmeinkre érdekes fényt vetnek. Köztük a Kállay Ödön-féle javaslatból megjegyzendő, hogy annak 1. §-a szerint nemcsak a polgári egyenjogúságot, hanem a vallási egyenlőséget, tehát a reczepciót is kiterjeszteni óhajtotta reánk épen 46 esztendővel ezelőtt. A Szemere-féle ismertebb javaslatból pedig már most az indokolásra irányítjuk a figyelmet, mely szerint »nincs vallásfelekezet, melyből szabadságharcunkban hősök és dúsan áldozók nem támadtak volna; alig van nép-faj, mely a zsidóságot hűségben és munkásságban nemzeti táborunk közül fölülhaladhatná»... Így történt ez 1849. évben és ma még mindig döngetjük a nemzet szívének kapuit, esedezvén, hogy hűségünket ismerje el. De már nem sokáig. Hiába öldösik a kakast, hogy ne hirdesse a hajnal hasadását, azért mégis pitymallik...

* * *

A házassági jog terén fennálló zavarok, az innen keletkező bonyodalmak és jogbizonytalanságok rég szükségessé tették, hogy oly törvény alkottassék, mely vallás felekezetekre való tekintet nélkül egységes alapon határozza meg a házassági jog szabályait. És önként értetődik, hogy a mint az egyházi házassági jogok helyébe az ország minden polgárára egyformán kötelező törvény alkotása terveltetett, az nem lehetett más, mint azon állami házassági jog, mely a házasság kötés polgári formájának kötelező voltában bírja erejének, tekintélyének, legnagyobb biztosítékát.

A házassági jogról szóló törvényjavaslat előterjesztése óta politikai életünket e kérdés és annak részletei annyira uralják, hogy teljesen felesleges, hogy akár a házassági jog reformjának szükségességéről akár, a házassági bíráskodásról vagy épen a házasság megkötésének alakjáról szót vesztgesünk. Hiszen az, hogy a kötelező polgári házasság behozatala viszonyaink között mint jogintézmény kifogás alá nem vehető, bizonyításra nem szorul.

Egészen másként állítható fel a kérdés az egyházak és felekezetek szempontjából. Csakhogy mi még a helyről is hol felekezetünk érdekében szoktunk küzdeni, áthatva attól, hogy

kötelező polgári házasság intézménye a jogegyenlőség elvének győzelmét jelenti, átérzve azt, hogy a nemzet érdekei sürgősen megkívánják ez intézmény meghonosítását, melegen üdvözljük a kormányt a polgári házasság érdekében kifejtett és parlamentünk történetében eddigelé páratlanul álló küzdelmében. A hazai zsidóság színejava bár érezte azt, hogy felekezetünkre ősi házassági joga erejének fenntartása és szilárdítása körül nagy és nehéz feladatok származnak, meleg érdeklődéssel csügg a vonatkozó javaslat sorsán, mert érzi, hogy e javaslat diadala és vallásfelekezetünk létérdekei között szoros összeköttetés áll fenn. A hazai zsidóság minden kitartás nélkül csakhamar átértette, hogy egyedül a liberalismus az, melyből reánk áldás fakadhat ennek levezetésével nemcsak a minden fölé helyezendő országos érdek, hanem felekezetünk is súlyos vereséget szenvedne. Már pedig a szabadelvűség mindenkor egyik oszlopaként tekintette a polgári házasság intézményét és így világosan meg van jelölve azon álláspont, melyet a zsidóságnak e nagy kérdésben elfoglalnia kell.

Ugy lehet, hogy mikor e sorok napvilágot látnak, a polgári házasság kérdése a főrendiházban már eldőntve lesz. De bármily sorsa legyen is e javaslatnak, annyi bizonyos, hogy a polgári házasság ügye is megmutatta, hogy a magyar zsidóság készséggel hoz áldozatot a haza érdekének még ha ez alatt ősi vallásos intézményeinek kell is megszenvednie. Mert az orthodox közvetítőknek az a senki által komolyan nem vett a tárgyalások során szóra sem méltatott, sőt a nyilvánosságban is papírpuskaként elpuffogott memorandum és az agyonhallgatás után kiszorított pótmemorandumában — ép úgy mint egy-két más szervezetű hitközségben elhangzott extravagáló szónoklatban senki sem ismert a hazai zsidóságra, még annak a legorthodoxabb részére sem. Az orthodox közvetítők komikus erőlködésének célja az lehetett, hogy az ezen urak által néhány évvel ezelőtt a zsidó házassági jog ellen elkövetett bűnt expiálja és hogy mint régen Simor idejében is történt a konszervatívokba esimpszkodva a szomorú győzelem esetén saját külön híveinek fülebe dudálja, hogy ıme megmentette a vallást. És mikor a képviselőházi tárgyalások idején látták, hogy senki sem hederít reájuk, vigasztalást abban kerestek és találtak, amit hivatalos lapjukban meg is

örökítették, hogy hiszen ők nem akartak egyebet mint — Apponyi. Ebben aztán igazat is mondtak. Mindenesetre érdekes, hogy még az általuk néhány évvel ezelőtt agyondicsért *Asbóth* sem hivatkozott memorandumokra, sőt ellenkezőleg, az általam régebben jellemzett szászkabányai igazságok tetejébe az őt imádó orthodoxok gyönyörűségére grandezzával — az antisemitismus elrongyolt fekete zászlaját tűzte ki.

A történeti igazság érdekében meg kell jegyeznünk, hogy a mint azt annak idején az újságokban is olvastuk, az orthodoxok hívei a polgári házasságnak. Luminosus emlékiratukban a polgári házasság intézményének tökéletessége érdekében, *csak azt a pírzi ke engedményt* kérték, hogy mondassék ki a törvényben, hogy azon zsidó vallású házastársak, akik egyházuk előtt is megkötötték a házasságot, a házasságnak az új törvényben szabályozott felbontása esetére is tartoznak egyházuk törvényei szerint eljárni és a (get), válólevelet kiadni. Idézzük ezt a kérelmet a beadványból, bár tudjuk hogy az orthodox tollak különös kedvteléssel denuncziációnak szeretik nevezni, ha nyomtatásban megjelent dolgaikat méltatni szokták. Denuncziáció volt a *Molnár* Aladár által ismertetett nagy-mihályi megnyilatkozás, de a tény igaz volt, nyilvános volt. Denuncziáció volt Dr. *Meisel* volt pesti rabbi az a beadványa, melyben a volt szikszói és szent-péteri rabbiknak azon egyházi átka miatt emelt panaszt, mely azok ellen irányult, kik karénakkal ellátott templomokban járnak, meg azok ellen, kiknek gyermekei oly iskolát látogatnak, melyben földrajzot, történelmet és egyéb elemi tantárgyakat oktatnak. De a dolog így történt. Denuncziáció volt az is, hogy az orthodoxok egy része emancipáció ellen harczolt. De ez több nyomtatott iratokból igazolható. Denuncziáció volt, hogy az orthodoxok a recepczió ellen küzdöttek addig, míg azt hitték, hogy a kormány programját nem fogja beváltani, de mindjárt sarkon fordultak mikor látták, hogy igazi szabadelvű korszak köszöntött be. A pozsonyi gaon körlevelekben és számos követője a szószékből izgattak a recepczió ellen. Az orthodox újságok üdvözlőszavakkal kísérték a recepczió ellenes nyilatkozatokat. Ez mind nem denuncziáció, nem is lehet az, hisz számos nyomtatott bizonylat van erre nézve. Nem egyébként konstatálása, mint az igazságért való küzdelem és az igazságnak dia-

dala. Aki az eltévelyedés ellen szavát felemeli, az nem denuncziál, hanem nyílt sebeket akar gyógyítani. Ime az orthodox iskolákban nagy sikerrel tanítják a földrajzot, történelmet, az emancipáció örömeire, emlékére számos istentisztelet volt és van; a recepczióknak is úgy fognak örülni mint mi; a nagy-mihályi dolgot önmaguk temetik el, mikor már papjaik ajkáról felhangzik a magyar szó és a német tisztán érthetően. Kár volt hát a polgári házasság ügyében is egy bár apró, de azért nem kellemes emlékekkel denuncziálni a hazai orthodoxia azon elszigetelt rétegét, melyen a haladás szekere úgy is keresztül gázol.

És még egyet ezen alkalomból. A nézetek kezdenek tisztulni. Látjuk mi és látjuk már ebben az országban, hogy a hazai konzervatív zsidóság és törekvése nem azonos az orthodox közvetítőkkel és azoknak törekvéseikkel. Érzik az utóbbiak azt nagyon jól, nemcsak az által, hogy intézkedéseiknek fittyet hánynak, hogy a rabbik egy egész csoportja frontot csinál ellenük, hogy küldöttjeiket a hitközségekből kiakolbólitják, hanem érzik ezt mindannyiszor, valahányszor országos gyűlekezetekre gyűrköznek, mert rendszerint zártkörű összejövetelekre kénytelenek azokat leszállítani, melyeken csak a feltétlen hívek gyönyörködnek a közvetítők által gyűjtött szent mécsesben. Meg vagyunk győződve, hogy az orthodoxok összességéből alkotott gyűlekezet a polgári házasság ügyében sem tűrte volna azt, hogy egy bár naiv és szükség esetén még azt is konstatálhatnánk, vallásos célú, jó hiszemű beadvány az orthodoxokat józan belátásuk ellenére látszólag a klerikálisok mocsarába ránczígalja, hogy még ott is nyomtalanul alámerüljenek, mikor nyilvánvaló volt, hogy ezen, de még oly tekintélyes és még oly számos beadvány sem bírhatta a kormányt arra, hogy határozottan megjelölt elvi alapokon felépült javaslatával önmaga rossz tréfát üzzön. És meg vagyunk győződve arról is, hogy ha a polgári házasság a főrendiházban megbukik, a hazafias orthodoxok, tehát tulnyomó részök minden közvetítő ügynökségi praktika daczára is velünk és a nemzet javával együtt fog megrendülni, győzelem esetén pedig együtt örövendeni.

M. F.

TUDOMÁNY.

AZ EVANGELIUMI PARABOLÁNAK VISZONYA AZ AGGÁDÁHOZ.

Bevezetés.

Jelen értekezés a parabolának lélektani okát, történeti jelentőségét és műfaji mivoltát megvilágítani nem törekszik. Az aggádicus parabola terén a tannai parabola felé fordul a főfigyelem; főként a tisztán tannai midrás munkák szolgálták anyagtárul. Időbelileg is ezek állanak közelebb az evangéliumhoz.

Az idézett helyek nagyobbára teljes terjedelmükben következnek, holott biztató példaként kínálkozik *Bacher*:¹⁾ Aggádája, mely utánzásra méltó szabatossággal összeszorítja és kikerekíti a mondások és elbeszélések velejét. Mégis kénytelenek éreztem magamat ez útmutatást nem követni, minthogy csakis szűkebb körrel volt dolgom, melynek színét és zamatját is feltüntetendőnek véltem. Talán mindazonáltal nem kerül ez értekezés pusztá adathalmaz rangjába, mely megokolás és megvilágítás nélküli merő szembeállításban gyönyörködik. Reméllem, egyre kiérzik a vágy és a törekvés, hogy az érintkezést ne csak észrevegym és megállapítsam, hanem érthetővé is tegyem. Nem akarok e megjegyzéssel összehasonlítást ki-

¹⁾ Bacher: Die Agada der Tannaiten. Strassburg I, 1884; II, 1890; Die Agada der palästinensischen Amoräer. 1892. El nem hallgathatom, hogy mikor e nevet idézem, csak önmagam tiltakozása mellett írom le érzelemnyilvánítás és jelző nélkül. Nekem e név, e személy több mint számos munkának vagy helyesebben immár egy kis irodalomnak a szerzője. Azon ösztönzés és útbaigazítás, melyet e munka megírásánál részéről nyertem, nem az egyetlen és nem a legfőbb ok, mely engem iránta hálára és tiszteltre kötelez.

hívni a nagy számban meglevő párhuzamgyűjtemények meg ezen fejtegetések közt, — bár ez utóbbiaknak eredetiségét nem kellene ily összehasonlítástól féltennem.

A ki a tannák aggádicus irodalmának jellegét ismeri és az evangéliumról tudomást szerez, késztette érzi magát az összehasonlításra. Ezen érzelmről öntudatosan számot adni szándékozik e munka, mely azonban az egybevetésben a parabola körére szorítkozik.

Az evangélium és az aggáda egymáshoz való viszonyának tárgyalásánál még mindig ott ólálkodik a túlzás és egyoldalúság veszélye. Egyrészt az egész Új-Testamentumot vélik az aggádában feltalálhatni és ez elfogultságban nem is vetnek számot a szónoki és irodalmi alkotás természetével. Két irodalom közt, melynek egyike sem készült könyvtár helyiségben, veritékkel összehordott jegyzetektől és kinokkal megújított reminiscenciákból, hanem lelki szükségből, »a szív túláradásából« (Máté XII. 34.), gyakran a pillanat készítő és teremtő követelésére fakadt, két ily irodalom közt a függés ily viszonya képzelhetetlen.

Másrészt pedig nem csak minden függést, hanem még minden rokonságot is el szeretnének vitatni, sőt akadtak, kik azt akarják elbitetni, hogy az aggáda kölcsönöz az evangéliumtól. Amazon feltevést, hogy t. i. nincs rokonság a két irodalom közt, kettejüknek legfeljettebb ismerete is száfoljra. Különbösen is történeti képtelenség, hogy ugyanazon nevelésben nagyra nőtt, ugyanazon mintákon képzett, ugyanegy néphez szóló tanítók és szónokok egymással miben sem egyezzenek meg. A másik felfogás, hogy az aggáda tudatosan átvett egyet-mást az evangéliumból, lélektanilag lehetetlen, ha elgondolunk azon gyűlöletre, melylyel az akkori zsidóság a keresztény iratokról és tanról szól és a mely minden vallás követőinél nagyon is kész az ezen vallástól elszakadók ellen. Semmikép sem hasonlít ugyan ezen iskolaszobái gyűlölet, mely mindvégig elméleti marad, ama üldözéshez, melyet a zsidó könyvek szenvedtek a középkorban, mikor, a mint Viktor Le Clere szellemesen írja: »elégették a talmudot és a talmuddal együtt gyakran a zsidót is«. (V. Le Clerc: Discours sur l'histoire littéraire de la France au XIV. e siècle; idézi Renan: Le judaïsme et le christianisme p. 21.) De minden-

esetre az őskereszténység korabeli zsidóság tartózkodott attól, hogy a szerinte eretnek iratokból merítsen.

Valóságban a viszony olyan, hogy a kort foglalkodtató és jellemző tárgyak, felfogások, eszmék, vágyak és ábrándok mind a tannáknál, mind az evangéliumban megnyilatkoztak és a kor megszokta, kedvelte, követelte irodalmi formában fejeződtek ki.

A parabolára nézve pedig speczialisan az áll, hogy az evangélium nem vett át egyes parabolákat, hanem a műfajnak kezelését tanulta el az aggádától és e kezelésben túl is tett mesterén.

Talán ezen eredmény is arra vall, hogy elfogulatlanságra törekedtem. Sine ira, sed non sine studio. *Ὅντοι συνέχθησαν, ἀλλὰ συμμικτεῖν ἔφυν.* (Sophocles Antigone 523.)

Evangélium és aggáda.

Zunz, mikor az aggáda terjedelmét jelöli ki, belevonja a héberetekhez intézett levelet is. (Gottesd. Vorträge. 72.; 1890° p. 82.) Ennek tényleg nem csak tárgyalása, hanem tárgya is emlékeztet az aggádára, mint a mely a jövőendő messiás fennségét szintén ψ CX, 5-ből következteti. (V. ö. a levél V—X. fejezeteit, Abot d. R. N. I. 44-nel; ed. Schechter p. 50ab.) Renan merészebb és helyesebb ítéletet mond, midőn az evangélium szerzőit igazi aggádistáknak nevezi. (Les Évangiles. Paris, 1877e p. 66. és p. 100.) Annál meglepőbb, hogy a parabolát elvitatja a talmudistáktól (p. 100.) és hogy nem csak az evangéliumot az aggádával, hanem egyszersmind az aggádistákat a keresztényekkel azonosítja, oly értelemben, mintha a kettőt kölcsönös barátság és a halácha elleni közös gyűlölet fűzné össze. Aggáda és halácha közt lehet és van különbség, sőt ellentét, de aggádisták és haláchisták közt már azért sem lehet ellenségeskedés, mert nagyobbára a halácha ápolói költőibb perczeket maguk is aggádai üdülésre és üdítésre fordítják. Oly kevésbé felel meg ezen kettéhasítás azon kor jellegének, mintha ma a tudósokat és költőket két ellenséges pártnak néznők; pedig nem csak hogy költő a tudományt és tudós a költészetet elismeri, hanem néha a két

hívatus egy egyénben is sikeresen párosúl. (Ehers, Echegaray, Gyulai.) Chwolsohn (Das letzte Passamahl Christi und der Tag seines Todes. St.-Petersbourg 1892. p. 112.) is bizonynyal tévesen értelmezi Jousa b. Levi mondását (J. Sab. p. 15c), midőn belőle azt olvassa ki, hogy Jousa b. Levi az aggáda iránt rosszindulattal viseltetett, sőt abban veszélyt látott. Egész érthetetlen, hogy Chwolsohn e felfogással Bacherre hivatkozik, holott ez kiemeli, hogy Josua b. Levi az aggádának nem csak avatott és buzgó művelője, hanem tudatosan is hangsúlyozza az aggáda méltóságát. (Aggada d. pal. Amoräer Strassburg 1892. p. 128.) Hogy mindazonáltal »aggádikus könyvek«-ről gyűlölettel szól, ezen nála felette meglepő ítéletet Güdemann (Zunz: Jubelschrift 1884. p. 111—122.) olykép igyekszik érthetővé tenni, hogy különbséget tesz a Szent-Íráshoz csatlakozó és attól független aggáda közt; Josua b. Levi a profán, a szent-ige támasztát nélkülöző aggádának volna ellensége. De azon tény, hogy az ott megtámadt aggáda is összefügg a Szent-Írással, megdönti Güdemann magyarázatát. Bacher avval helyettesíti, hogy Josua b. Levi az aggáda *leírása* ellen fakadt ki. (Agada d. pal. Am. p. 129.) Tény, hogy az aggádának becsmérése nem tehető fel Josuánál. Azon parabolánál, mely az aggádát értéktelennek, a haláchat becsesnek tünteti fel, (Szota 40a) nem szabad a sceneriáról megfeledkeznünk. R. Abahu és R. Chijja b. Abba ugyanegy helyre jönnek; utóbbi haláchat ad elő, amaz aggádát fejteget. A lakosság odatódult az aggáda hallgatására. Midőn a magára maradt Chijja b. Abba e miatt elszomorodott, Abahu következő mással nyugtatja meg: Ugyanegy városba ketten érkeznek, az egyik drágaköveket és gyöngyöt árul, a másik mindenféle csecsebecsét. Valjon kihez tódulnak, neinde ahhoz, a ki a csecsebecsét árulja? Szembeszökő, hogy az aggádának ily felüntetése nem egyéb szerénységnél és a mellőzött Chijja b. Abba iránti tapintatos kíméletnél. Semmikép sem komoly célja e hasonlatnak, hogy az aggádát kicsinyelje, egyáltalában a halácha nem ítéli el az aggádát. Hasonlóan mesterkelt, megokolatlan tárgyalás az, mely az aggáda művelőit a halácha ellenségeinek és a kereszténység barátainak tünteti fel. (Renan p. 100. és kk.) Fordítva áll a tétel: az Új-Testamentum szerzői barátjai az aggádának, sőt mondhatni munkásai. Mert

abban igazsággal dönt Renan, hogy az evangelium fennkölt aggáda.¹⁾

Pált az új-testamentumi kritika, a zsidóság leghevesebb ellenségének, a haláchicus intézmények legindulatosabb osztrómlójának festi; mégis még az ő róla nevezett levelekben is az aggádicus vonások csak úgy kirínak. Porcius Festus, mint Pálnak vizsgáló bírása ekkép fordúl hozzá: »Örjöngesz, Pál, a sok tanulmány (τὰ πολλὰ... γράμματα) örjöngésre vitted.« (Acta XXVI. 24.) Ezen tanulmány természetesen sem a klaszszikus irodalomra, sem az ó-kori philosophiára nem vonatkozhatott, egyedül a hagyományos zsidó műveltségre. És ha Pál bármely lelki forradalmak után a szertartások eltörlését követelte és így a haláchának írtó hadat izent, még sem állhatta meg, hogy dialektikus fegyvereit az aggáda fegyvertárából ne kölcsönözze. »Minthogy az Új-Testamentum valamennyi könyvét zsidók írták zsidók körében és zsidók részére; és minthogy minden benne foglalt beszédet zsidók zsidóknak és zsidók közt tartottak: bennem mindig kétségtelen biztossággal élt a meggyőződés: lehetetlen, hogy ezen U. T. a zsidók stílusát, nyelvjárását, beszédüknek módját és törvényét meg nem őrizte volna és ne éreztette.« (Johannis Lightfooti... Horae hebraicae et talmudicae in quatuor evangelistas... editae e Museo Jo. Benedicti Carpozvi: Lipsiae MDCLXXV; p. 171.) Egy 1675-ben nyomtatott könyv ismeri fel ekként az U. T. egyik fő jellemvonását. Képzeltető-e, hogy akár a legfelforgatóbb reformatio más nyelven beszél a néphez, mint a melyet az megszokott és megért? Szellemben és szándékban az őskereszténység vezérei bármennyire írtóztak is volna a rabbinicus felfogástól, de előadásuknak a nép ízléséhez, kellett simulnia. Ha az új szellemnek hódolatot akartak szerezni, kellett, hogy ők maguk a fennálló előadási formának hódoljanak. A ki tanítani akarta az azon korbéli zsidóságot, az kénytelen volt a

¹⁾ Hasonlóan nem egyéb merő constructionál Renan részéről, ha Galilaean és Judaeán harcban levő két szellemi tábornak tünteti fel. Szerinte Galilaea volna az aggáda főhadiszállása, a halacha vezérkara pedig Judaeában állomásozna. Valójában a judaeai városok, Jeruzsalem, Jamnia, Lydda, Emmans, Bné Brak stb. mind a halachának mind az aggádának melegágyai. Midőn és a mennyiben pedig Galilaeára szállt a rangelsőség, akkor és annyiban ép úgy érvényesítette fölényét halachában dolgában mint aggádában. (Renan: Saint Paul, Paris 1869; p. 63, 64.)

korában szokásos tanítási módot követni. Ha nem léteznének is azon párhuzamgyűjtemények, melyek új-testamentumbeli viszonyokat tannaitikus intézkedésekből értetnek meg és melyek az új-testamentumbeli mondások és tételek párdarabjait kimutatják talmud és midrásban, mégis eleve ki szabadna mondani, hogy ugyanazon háttérrel és — ellentétei meg küzdelsei dacára is — hasonló jelleget találunk a két irodalomban. De hogy a parabola nem hiányozhatik az U. T.-ban, az annál inkább értetődik önkénytel, ha elgondoljuk, hogy a népízlés csemegeként kedvelte és hogy tartalmánál, irányánál fogva az U. T. jóformán ki sem kerülhet. Miként képzelhető a mennyeknek országa (Máthé XIII., Márc. IV.), hogy az Isten szolgálataiba bármikor szegődő teljes jutalmát nyeri (Máthé XX.), hogy mik Izraél bűnei (Máthé XXI., 33—41.; Márc. XII., 1—12.; Lukács XX., 9—19.), hogy az Isten országa váratlanul beáll és azért pillanatonként kell virradtat várni (Máthé XXIV., 42—51. és XXV., 1—13.), hogy a mit az apostol vagy hívő ellen vétenek, olybá számítja Isten, mint önmaga elleni támadást és viszont az apostol és hívő iránt tett jóért Isten lekötözve érzi magát (Máthé XXV., 31—46.), hogy a megtért kedvesebb, a mindig jámbornál (Lukács XV.), — mindezek oly természetű, oly földfeletti színezetű hirdetések, annyira a közönséges gondolatától fel nem fogható tanok, hogy talán csakis parabolicusan szemléltethetők; különben vagy megérthetetlenül szárazak maradnának vagy dűrva, otromba, ízléstelen képet adnának: »Und deines Geistes höchster Feuerföng hat schon am Gleichniss, hat am Bild genug«: kép és hasonlat itt nem csak elég, de a legtöbb is, a mi képzelhető.

De nem pusztán történeti és lélektani következtetésen alapszik azon állítás, hogy az evangeliumi parabola nem egyéb, mint a néphajlam követelte masal. Az Ú. T. philologiai bizonyítékokat is felajánl arra nézve, hogy parabolája, bár aesthetikailag tagadhatatlanul magasabb a tannaiticus masalnál, irodalomtörténetileg össze függ vele, sőt függ tőle. Máthé XIII., 34, 35. úgy szól: »Mindezeket parabolákban mondta Jézus a tömegeknek és parabola nélkül nem beszélt hozzájuk, hogy teljesüljön a prófétaí íge: Ki fogom nyitni parabolákban szamat, ki fogom hirdetni azt, a mi a világteremtése óta rejtve van« (ψ LXXXVIII., 2., tehát תְּהִלָּה »titok«, »rejtelem« ér-

telmében). Jülicher, a ki különben valósággal irtózik attól, hogy az evangéliumnak az aggádától való függését elismerje, mégis azon megokolásból, hogy parabolákban azért szól Jézus, mert a próféta (t. i. a zsoltár) ezt előre jósolta, ebből mégis kénytelen J. azon következtést vonni, hogy a parabola olyasmi, a mi az evangélium hirdetések fogalma szerint már ismeretes a nép előtt. (Die Gleichnissreden Jesu. Freiburg 1888. p. 33. és kk.) »Masal« áll az idézett zsoltárversben; világos ezen helyből is, a mi különben is valószínű, hogy az eredeti, a héber Máthé »masal«-nak nevezte azt, a mi a mostani görög szövegben: »parabola«. De valjon melyik parabolával, melyik masallal állhatott fenn ezen tudatos összefüggés? Talán a bibliaival? Sajátságos, hogy ép azon bibliai részek, melyek legbensőbb hasonlóságot mutatnak az U.-T. beli parabolákkal, ép ezek (II. Sám. XII. 1—7; XIV. 1—17; Jes. V. 1—7) a »masal« jelölés nélkül szikölködnek. Ha itt egy szokásos előadási formára való támaszkodást elismerünk, mely más masalra támaszkodhatnék az evangelista, mint ép arra, melyet hallgatósága is »masal«-nak nevezett? Máthé ezen helye emlékeztet egy tannaiticus mondásra, mely szerint az isteni szent szellemet tíz megnevezés jelöli: מַשַּׁל מְלִיצָה, חֲדָה דְּבִיבִי, אֲמִירָה, מִשְׁלָה, מִשְׁלָה, מִשְׁלָה, מִשְׁלָה, מִשְׁלָה, מִשְׁלָה (Abot d. R. N. I, 34; p. 51b; sok és alapos eltéréssel Ber. r. Gen. XV, 1-hez, 44. §. b.). Az első helyen áll a »masal«, a harmadikon a »chida«, mindkettő a ψ LXXVIII, 2. folytán jut ezen megtisztelő sorba. E helyből kitetszik, hogy a tannaiticus felfogás a zsoltárt hirdetésnek vette, mely szerint az Isten szelleme »masal«-ban és »chidá«-ban fog megnyilatkozni. Az evangelista pedig kiindulva korának ezen tudatából, Jézus paraboláiban látja az előre hirdett, Isten szelleméből való masalt; ellenben a חֲדָה-nak megfelelő nem találván a Jézus nevében leírt utómások és beszédek közt, kénytelen (ha ugyan eredeti az utómóndat) a zsoltárvers második felét akkép értelmezni: »hirdetni fogom — a masallal — a világ teremtése óta rejtetteket«, — a parabola tehát, Isten szellemeként, megmagyarázza azon titkokat, melyeket világ eleje óta addig, Jézusig, senki meg nem ért-

¹) Wünsche (Neue Beiträge zur Erläuterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch; Göttingen 1878; p. 166. idézi az Abot d. R. N. említett helyét, a nélkül, hogy vele valamit kezdett volna.

hetett. Annyi tehát kétségtelennek látszik, hogy ha a parabolára elő volt készítve a nép ízlése és hajlama, bizonynyal csakis az aggádicus masal művelhette ki ezen ízlést.

Azon bevezető fordulatok is, melyekkel az evangélium ráter a parabolára, hasonlóan emlékeztetnek az aggádicus masalra. P. Máthénál (XI, 16.) »Mihez hasonlítsam ezen nemzedéket; hasonló a gyermekekhez stb. vagy Márcnál (IV, 30.) »Mihez hasonlítsam Istennek birodalmát és minő példázattal példázzuk?« E bekezdés maga némi terjengősséggel úgy volna körülírható: »Ti megszóktátok, hogy a tanítás masal-hoz fűződik, ime figyeljetek.« De másrészt rokonul hangzik az aggádicus bekezdéshez: מִשַּׁל לְמִיחָדָה »masalt (t. i. hallgassatok masalt vagy: masalt mondok), mihez hasonló e dolog?« A midrás masalját többnyire bevezeti ezen fordulat, az evangéliumban ritkábbak az ily bevezetések. Nincs kizárva, hogy a nyilvános előadáskor, sőt talán még az eredeti lejegyzésekben is minden vagy a legtöbb parabola be volt vezetve és csak későbbi szerkesztés mellőzte az ismétlődésében kissé zakatoló formulát.

Sőt még az aggádicus syntaxis egyik fogyatékoságát is megőrizte az evangéliumi paraboláknak egyik-másik bevezetése. Rendesen ugyanis a masal-nak egyik alakjához fűzik a bekezdést, néha olyan szereplőhöz, a ki nem is teszi a parabola alapját és célját. P. a test és lélek büntetéséről szóló masal így indul: »Hasonlít ez egy emberhez, a kinek kertje volt.« Pedig, ha már nem az egészhez kapcsolódik a bevezetés: »hasonló ez a következő esethez; volt egyszer egy embernek egy kertje«, akkor legalább oly fordulatot lehetne várni: »Hasonló ez egy sántához és vakhoz, a kik kertet őriztek«, mert a sántának és vaknak sorsa felel meg annak, a mi a testről és lélekről kiemelendő. A művészi gonddal szerkesztett Lukács egyáltalában kerüli a bevezetést. De Máthé gyakran él az aggáda kedvelte attractióval. P. »A mennyeknek birodalma hasonló emberhez, a ki vet« (XIII, 24.), »emberhez, a ki munkásokat bérel« (XXV, 1.), »hasonló tíz szűzhöz.« Szorosan véve megfelelőbb lenne: »a mennyeknek birodalma a következő esethez; egyszer egy ember; egyszer tíz szűz.« Főképp a tíz szűzről szóló parabolában a váratlanul virradó mennyek birodalma nem a tíz szűznek, hanem

A PESTI HITKÖZSÉG ELSŐ RABBIJA.

Boskovitz Farkas.

Wahrmann Izraelt, a boldogult Wahrmann Mór országgyűlési képviselőnek nagyatyját tartják általában a fővárosi hitközség első rabbijának. Mazkirkor a meghalt pesti rabbik lajstroma az ő nevével kezdődik. De ez alkalommal nem vele akarok foglalkozni, hanem bemutatom a pesti hitközség *legelső* rabbiját, Boskovitz Farkast.

Pesten a mohácsi vész előtti korban is laktak zsidók, a török hódoltság idejében szintén. A félhold uralma alatt a zsidóknak temetője a törökökkel együtt a mai Lipótváros területén feküdt.¹⁾ Hogy volt-e ekkor Pestnek rabbija vagy nem, nem tudjuk. Budának közvetlen szomszédsága valószínűleg, a temető létezése pedig elfogadhatóvá teszi azt a feltevést, hogy Pesten már akkor létezett hitközség, melynek élén rabbi állott. Mindenesetre különös, hogy a török kincstári defterekben előfordulnak oly zsidók, kiknek Pesten bérletük volt, de nem találkozunk bennök a pesti zsidók adójával, névlajstromával, holott a budaiaké fel van sorolva.

Budavár megvétele (1686) óta a mult század utolsó előtti évtizedéig Pest szabad királyi város élén privilégiumának jogával, mely a zsidók tartását a városi hatóság szabad akaratára bízta, nem engedte meg a zsidóknak a letelepedést. Budának kiváltság levelében is befoglaltatott az az általános tétel: *Judaeos et zingaros admittere vel non admittere*, de ott mégis 32 család azaz 156 zsidó lakott kamarai és katonai pártfogás alatt 1736-ban.²⁾ Eleget is panaszkodtak a budaiak privilégiumoknak ilyen megszegése miatt! De nem kell azt hinni, hogy 1686-tól kezdve körülbelül száz éven keresztül Pesten egyáltalán nem fordult meg zsidó. Csak az állandó megtelepedést tiltotta meg nekik a város, azonban az átjárás (sőt talán az átmeneti kereskedelem üzése) nem volt itt nekik úgy megnehezítve, mint pl. Nagyszombaton vagy Székesfehérvárott. De akadályokkal Pesten is kellett küzdeniök. 1725-ben

¹⁾ Dr. Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavétele 1686-ban, 196 ol.

²⁾ Országos levéltár: *urbaria et conriptiones* (fasciculus 71, no. 2.) Buda rovatban.

a magyarországi zsidók panaszuikkal keresik fel III. Károly királyt, mivelhogy a budai és pesti tanács egy fél év óta ismét életbeléptette nyolcz év előtti rendelkezését, melynek értelmében a repülő hidon való átmenetnél a zsidók személyenkint egy garasnyi vámot fizetnek télen és nyáron egy félgarasnyit. Löffelholtz báró parancsnok 1717-ben a zsidók felszólalására kieszközölte ugyan, hogy a zsidók csak annyit fizessenek, mint a keresztények, de a két város hatósága később újra foganatosította régi rendszabályát. Utóbb azonban a Budáról Pestre való átmenetnél a zsidóknak az említettnek is nagyobb vámot, 17 krt, kellett fizetniök. 1738-ban a király a a következő leiratot küldi Buda város tanácsához, melyben megkérdi, hogy mióta és minő jogczimen szedik a zsidóktól a 17 krajczárt.

Carolus etc. Prudentes etc. Ex litteris a Commendante fortality Nri Budensis isthuc nuper datis innotuit quod a singulo Judaeo ad Partem Pestensem per Danubium transeunte 17 xos exigatis: Quid proinde eatenus subsit, quove fundamento seu titulo ejusmodi pensio pecuniaria ab antelatis Judaeis toties quoties Pestinum transeuntibus et a quo tempore exigatur, genuinam informationem vestram proxime praestolaturi. Vobis in reliquo etc. Datum in Archi Ducali Civitate Nra Vienna Austriae die 5 Septembris 1738.

Magistratui Cittis Budensis, Cancellariae conceptus, nro 10, sept. 1738. Országos levéltár.

Mikor II. József uralkodása alatt a pesti hitközség megalakult, a fiatal gyűlekezetben a rabbinikus teendőket az Ó Budán tartózkodó hirneves Boskovitz Farkas végezte. A tény, hogy Boskovitz volt Pestnek első rabbija és nem Wahrmann, szóbeli közlésből tudom; először a 86 éves Stark Hermann moóri rabbisági ülnöktől hallottam, kinek állítását Brill S. L. pesti rabbisági elnök ur is megerősítette. Hogy mióta és meddig volt Boskovitz pesti rabbi, adatok hiánya miatt nem állapítható meg. Ha a pesti hitközség alakulásának története, mely eddig teljesen ismeretlen, az országos, valamint a pesti megyei és hitközségi levéltárak nyomán ki lesz derítve, akkor Boskovitz pesti működése sem lesz többé homályban. Annyi bizonyos, hogy Boskovitz-t Wahrmann követte a rabbi hivatalban. Azonban, hogy mikor választották Wahrmann pesti

rabbivá, nem tudjuk biztosan. Reich Ignác (Beth-El, III. köt. 2 ol.) az 1794-iki esztendőre teszi választását, ezt azonban megcáfolja a Magyar Zsidó-Szemlében (I. évf. 220 ol.) foglalt kútfő, a hol szó van arról, hogy Ferencz király 1800-ban visszautasítja Mandl (Theben) Koppelnak és társainak oda irányuló kérvényét, hogy a pesti zsidók vásárok alkalmával meghívassák szertartások végzésére az ó-budai rabbitt, egyébkor pedig zsidó juristát (dajant) tarthassanak. Ha Wahrmann 1800-ban pesti rabbi, akkor minek kérnek a pestiek rabbitt és dajant?

Boskovitz Farkas fia volt kollini Sámuel ben Náthán hálevi boskovitz rabbinak, a Machaczith hásekel szerzőjének. Akiba tannaita utódjai közé sorolja magát családja, melynek büszkesége azonkívül Liva ben Bezalel prágai rabbi, a mon-dák és csodatettek »hohe Rabbi Löw«-je,¹⁾ a kit különben Löw Lipót is ősenek tartott. Az ilyen hosszú időkre visszamenő származási tabellákat — kivéve, a mikor adatok is bizonyítanak mellettük — csak ritkán szabad komolyan venniünk, mert igen gyakori eset, hogy az utód találmányra, hiuságból választja magának az őst. Csaknem minden tizedik galicziai koldus a Sách-ot vallja ősapjának, mint a hogy nálunk nem csekély azoknak száma, kik 1848-ban az elsők voltak Budafalán, vagy a mint Olaszországban néhány ezer tartozik a massalai ezer közé. Boskovitz Farkas felesége Eszter az Ó-Budán lakó Boskovitz Dávidnak leánya volt, kinek révén Farkas rabbi sógora lett Bobély Ábrahámnak és Rapoport Farkas pápai rabbinak²⁾

Boskovitz Farkas modorában, viselkedésében teljesen elütött atyjától Sámuelától, kinek szerénysége szintén oly bámulatos volt, mint tudománya, melyről a Mógén Ábrohomhoz és a nidda talmudi szakaszhoz írt magyarázó műve a »Máchaczith hásekel« tanuskodik (Bécs 1807, Lemberg 1860). Boskovitz Sámuel annyira ment volt a hiuságtól, hogy nagy munkáját eleinte névtelenül akarta kiadni³⁾, mivel kerülni akarta a hírt, a feltűnést, úgy mint egyik kortársa a »Ságáth árjéh« szerzője. Boskovitz Farkas összeférhetetlen, haragos, viszálykodó ter-

¹⁾ Bevezetés a »שם לוי«-hoz.

²⁾ Bevezetés Rapoport Farkas Szimlath Binjomin-jához.

³⁾ Bevezetés a Máchaczith hásekelhez.

mészeti ember volt, ez okozta aztán, hogy közséjeit úgy váltogatta, mint ruháját. Ó-Budán a dájánokkal veszekedett; a jó öreg Elchanant, ki egyik téli szombatban bottal járt, hogy a jégen ne essék el, Boskovitz mumer lechálél sáboth-nak nevezte. Elchanan Landau Ezekiel prágai rabbihoz vitte panaszos ügyét, aki azt felelte: »mindketten hibásak vagytok, mivel hanczuroztok halachai dolgokban, az egyik enged, a másik meg tilt.«⁴⁾ A mint az ó-budaiak a Napoleonért rajongó Münz Mozeszt választották rabbijuknak, akkor ezzel gyúlt meg Boskovitz baja. Münz is haragos, hirtelen felfortyanó ember volt, Boskovitz nem kevésbé, a fondorkodások tehát nem szüntek meg Ó-Budán addig, míg Boskovitz ott tartózkodott. Chorin barátjai szemére is hányták Münznek, hogy mindenütt viszályt szít, hogy ő keserítette el Boskovitznak és Wahrmann Izraelnek életét.⁵⁾

A talmudi tudomány terén Boskovitz Farkas méltó fia volt atyjának. Farkas rabbi a jeruzsalmi talmud terén és Maimonides munkáiban volt elismert tekintély, a »שם לוי« című műve⁶⁾ (I. rész Prága 1820), melyet Maimonides Jád háchazáká-jához írt, megerősíti a mély ismeretei felől elterjedt jó véleményt. További munkái: Béth seórim, Kolbon hásekel, Máámár Esztér prédikáció gyűjtemény. A művét approbáló rabbik Flekeles Eleázár, Landau Sámuel, Benedek Mardochoj, Szófér Mózes, Fränkel Baruch mindnyájan elismerőleg nyilatkoznak Boskovitz Farkas éles elméjéről, a rabbinikus irodalomban való jártasságáról.

Hogy Boskovitz Farkas néhány százra menő tanítványait nemcsak talmudra oktatta, hanem megismertette velök a metaphysika, physika és matematika elemeit is, kitűnik tanítványán Oppenheimer (Kromau) Simon pesti rabbisági ülnöknek Amud hasáchár című művéből.⁷⁾

B. Farkas Pesten kívül rabbi hivatalt viselt Balassa Gyarmaton, Kollinban, Prossnitzon, — úgy hiszem — Abony-

¹⁾ Nódah Bijehádól I. köt. 28 r. Boskovitz Farkas neve néhányszor előfordul Landau responsumgyűjteményében.

²⁾ Rosenthal Salamon levele Saphier Gottliebhez.

³⁾ Kiadta fia: Boskovitz József és veje Oosterrich Mozes valamint Lissa Izrael rabbi.

⁴⁾ Bevezetés az »שם לוי«-hoz.

ban is, végre Bonyhádön, hol 1818 sziván hó 10-én fejezte be életét. Prossnitz-i hivataloskodása idejéből származik két derásája, mely kéziratban édes atyám birtokában van. A monda mely alakja köré szövődött, nemcsak tudósnak, hanem csodatevőnek is magasztalja. A csodaerejéről szóló regéket bátran azon ostoba mende-mondák közé sorolhatjuk, melyek — hogy csak néhányat említek — Benedek Mardochájrról, Szófér Mózesről, Aszód Judáról is elterjedtek.

Boskovitz sirfelirata, melynek szövegét végrendeletében maga jelölte meg, a következő szerény szavakból áll:

בן הרב משה וואלף באסקאוויץ בן המחבר ספר מחצית השקל מה' שמואל הלוי מקעלין ד'צל שנת וקכ"ד יום י"ד סיון ת"ק צ"ה לפ"ק תשי"ב.

A bonyhádi hitközség pedig úgy örökítette meg nagy rabbijának érdemeit, hogy sirja fölé bádognál készült »óhel«-t borított, melynek oldalaira az alábbiakat vésette.

Ezt valamint a sirfelirat másolatát dr. Rosenthál Tóbiás urnak köszönöm, ki a legnagyobb előzékenységgel becsájtotta rendelkezésemre.

במותו ברכה לאחריו הנה
אמרי נעים ריה נחמד
סדר משנה בטעם וריח
קלבון למחצית השקל חיב
את מאמר אסתר פיהו דיב
ועוד זאת עשה למנוח
יב שיערים פתח למסורת
צנא מלא ספרא נעדרת
זכר רב עשה לישראל
צדקתו ויראתו כהדר אל
לא תשנה מנוח אדאל
המקיץ דרומים ומחיה מתים
הוא נהם אכלים וירושלים
נפשו תהא צורה בציור החיים.

מבתי גדלה עד אין לשער
הלילו בעיר ועקו בשער
ווי להאי שופרא דבלי בארעא
בחדש אשר בו ניתן התורה
נשל בעונתו כבודה ותוארה
ויד בו היה מכת התבערה
מורד ויגן בלבבנו נשאר
נשארנו בדרך כחורן כהרה
זכר מעשיו להוכיח לפאור
אלהא מהחיל וכתה לגמור
בעונותינו החסור מענו לאמור
הלום צפון יהלום וספי
לא ישיע' בזהב וכסף אוסר
ועתה טמן בא"ץ בסתר עפר
יעה בשלום עד יתקע בשופר.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

MÉG EGYSZER BAR-PANDERA.

Dr. Löwy Mór úr hasonczimű czikke (M.-Zs. Szemle XI, 161—169) kedvező alkalmat szolgáltat nekem, hogy nézetemet a Bar-Pandera kérdésben bővebben kifejtsem.

A talmudban előforduló kitétel בר פנדה nem lehet az egyedüli kiinduló pont, midőn annak a vizsgálására indulunk, hogy mint vélekedett a zsidóság Jézus születése felől? Jól tudjuk, hogy a talmudnak s midrásnak adatai igen sokszor elmosódottak, homályosak, zavarosak, sőt egyenesen tévesek, olyannyira, hogy sok tudósítás éppenséggel érthetetlen vagy hasznavehetetlen maradna, ha véletlenül másnemű források felvilágosítással s utbaigazitással nem szolgálnának. Már pedig a talmudon kívül nem olvassuk sehol, hogy midőn a zsidók Jézusról a maguk módja szerint elmélkedtek, első sorban is az iszonyat, a blasphemiától való félelem, — az t. i. hogy Jézus »emberfiának« nevezte magát — vett volna rajtnk erőt.¹⁾ Még többet mondok: nemcsak profán forrásokban nincs arról szó, hogy a zsidók azért haragudtak Jézusra, mivel ez »emberfiának« nevezte magát, hanem magában a hagyományos irodalomban sincs erre nézve határozott adat. Igaz, hogy a jeruzsálemi talmudban (Thaanith 65 b) találunk²⁾ egy kifakadást az ellen, aki magát »Emberfiának« nevezte, *בן אדם*, mely kifakadás minden valószínűség szerint a keresztény dogma ellen van intézve,³⁾ de csakis minden valószínűség szerint s nem minden kétséget kizáró módon, mert ama passus lehet általános megjegyzés polemikus él nélkül. De ezen aggodalomtól eltekintve, azon egy hely korántsem elég annak az állításnak koczkatatására, hogy a Bar-Pandera név, mely bizonyára jellemző s sokatmondó akar lenni, az »Emberfia« dogmát vagy helyesebben szólásmódot akarja kifigurázni.

Hogy is állunk az »Emberfia« szólásmóddal? Mert könnyű ám azt állítani, hogy ezen szólásmód iszonyatot, bor-

¹⁾ Löwy úr sem korábbi czikkében, (M.-Zs. Szemle VII, 600), sem az újabbban (u. o. XI, 166) nem idéz profán írókat, a ki az ilyenmű »iszonyatról« beszélne.

²⁾ S erre hivatkozik is Löwy i. h. VII, 600.

³⁾ I. D a l m a n összeállítását Laible munkájában: *Jesus Christus im Thalmud*, Berlin 1891, 10* l.

zadályt keltő, hogy ezen szólásmód valóságos blasphemia, de vajmi nehéz azt bebizonyítani. Az Ó-Testamentomban ugyanazon szólásmód járja — különösen Ezeikielnél — s senki sem ütközik meg rajta. Azt is könnyű mondani, hogy vannak evangéliumi helyek, »a hol az »ember fia« és az »Isten fia« közti különbség, mondhatni már egészen el van enyésztetve«, de melyek ezen evangéliumi helyek?¹⁾ A dolog úgy áll, hogy Jézus az első három evangélium szerint nem is nevezi magát »Isten fiának«, ezen kifejezés csak a negyedik evangéliumban fordul elő.²⁾ Az pedig, hogy Jézus Istennek vagy Istennel egyenrangúnak tartotta magát, csak mint ellenséges oldalról származó rágalom említettik az evangéliumban.³⁾ E szerint a zsidók Jézus elnevezésében, legalább kezdetben, nem láthattak semmi blasphemiat. Feltéve azonban, hogy a 3. és 4. században sűrűn hangzott fel keresztyén részről az Istenfia elnevezés — amit még be kellene bizonyítani — akkor is bajos feltételezni, hogy a zsidók ezen relative új felfogás miatt Jézus megbélyegzésére új nevet találtak fel; a névnek egyidejűnek kell lennie ama hagyományok keletkezésével, melyek Jézusról szólnak. Egyes helyek s mondások, melyekben a Pandera név előfordul, bizonyára még a 2. században keletkeztek, p. o. Thoszefta Chullin II, 22 p. 503 ed. Zuckerman. Még arra is kell ügyelni, hogy a talmudi források soha sem vádolják Jézust blasphemiaiával — נִדְרָהּ שֶׁחִירָהּ — hanem csábítással más vallásra — מִסֵּת — p. o. b. 6. Szanhedrin 67 a מִלְּהֵי שֶׁשֶׁשִּׁים וָעֶבֶד קִין — vagy azzal, hogy tanítóit ellen kikelt, p. o. b. Szóta 47 a. S ha még azt is koncedáljuk, hogy Jézust istenkáromlóknak tartották,

¹⁾ Máté XVI, 27. 28, melyre Löwy hivatkozik, így hangzik: *μήτις γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐξομᾷ... s tovább: ὡς ἂν ἴδωμεν αὐτὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐξομῶμεν...* Hogy tűnik ki innen, hogy Emberfia s Istenfia azonos fogalmak?

²⁾ Renan, *Vie de Jésus*, 16. kiadás, p. 255: Le titre de »Fils de Dieu«, ou simplement de »Fils«, devient ains pour Jésus un titre analogue à »Fils de l'homme«, et, comme celui-ci, synonyme de »Messie« à la seule différence qu'il s'appellait lui-même »Fils de l'homme« et qu'il ne semble pas avoir fait le même usage du mot »Fils de Dieu«. — Jegyzet: C'est seulement dans le quatrième Évangile que Jésus se sert de l'expression de »Fils de Dieu« ou de »Fils« comme synonyme du pronom »je«.

³⁾ Renan, u. o. p. 253: L'accusation de se faire Dieu ou l'égal de Dieu est présentée, même dans le quatrième Évangile, comme une calomnie des Juifs. Jegyzet: Jean V, 18 et suiv.; X, 33 et suiv.

akkor is az »Istentiát« kellett volna karrikatúrává tenni, nem pedig az »Emberfiát.« Végre pedig a legnyomósabb ok az »Emberfia«-elmélet ellen: a zsidók nemcsak hogy nem iszonyodtak az »Emberfia« elnevezéstől, hanem inkább ők maguk szerették hangoztatni, hogy Jézus csak emberfia; ezt világosan olvashatjuk Justin Martyrnál: ὁ Τριῦων... καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἀνθρώπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι.¹⁾

Ezek a *theologiai* aggodalmaim az »Emberfia«-elmélet ellen. Azonkívül vannak még *philologiai* aggodalmaim is.

Nem lehet tagadni, hogy *ἀνθρώπος* s נָפֶשׁ hangzásra nézve nagyon távol állnak egymástól.²⁾ Ha pedig szándékos elferdítéssel van dolgunk, úgy meg kellene okolni, miért történt a ferdítés, úgy ahogy történt s nem másképp.³⁾ Hogy aztán beállott volna egy stádium, midőn a Pandera-név tulajdonnévnek vétetett csak azért, mivel eredeti jelentését elfelejtették, alig is képzelhető, mert az »Emberfia« szólásmód később még gyakoribb lehetett, mint azelőtt.⁴⁾ Továbbá elvártuk volna, hogy az egész phrasis: *ὁὗς ἀνθρώπος* bevetésék a karrikált névbe, miért csak *ἀνθρώπος*?⁵⁾ S végre a legnyomósabb ok: már a hagyomány korszakában s később általánosan nem mondják Bar-Pandera, hanem csak egysze-

¹⁾ Dial. c. Tryph. cap. 49 (VI, 581 Migne). Lásd czikkemet: *The Jews in the Works of the Church Fathers*, Jewish Quarterly Review V, 143.

²⁾ Löwy ur is említi, hogy a helyes átírás נֶפֶשׁ volna. Ha szándékos is az elferdítés, legalább a betűket kellett volna megtartani, ha azok sorrendje már fel is cseréltetett, tehát: נֶפֶשׁ.

³⁾ A többi magyarázók, köztük én is, az elferdített szóalakban is találnak értelmet (p. o. *πάρος*); de ha a ferdítés csak önzél, joggal kérdezhetjük, miért így s nem másképp?

⁴⁾ I. Löwy megjegyzéseit XI, 168. Különbösen Löwy ur itt frontot változtat, beszélvén arról, hogy a név »az idegen csábítót« jelezte; ezt Löwy ur, úgy látszik, nekem koncedálja.

⁵⁾ Löwy ur érzi ezen nehézséget, midőn így ír: »A hybrid alakot pedig a többi magyarázatok is mind kénytelenek megtartani; igen, de a többi magyarázat nem egy phrasistól indul ki, p. o. én azt mondom, hogy a zsidók Jézust így hívták: a *πάρος*; fia; ezt kifejezhatték egészen tetszésük szerint. Egyébiránt Zipse magyarázata szerint (*serpentarius*) az egész név latin, máskülönben pedig, két szóban lévén írva, nem is hybrid alak.

rűen Jézus Pandera¹⁾ vagy József Pandera,²⁾ a »fiu« szót kihagyva; ámde akkor megszűnik a blasphemia s az egész karrikaturának nincs jogosultsága, nincs értelme, nincs polemikus éle.

Kifejtván az okokat, hogy miért nem osztozhatom azon véleményben, mely szerint Bar-Pandera annyi mint Emberfia, áttérek most már annak a tárgyalására, hogy mi indított engem arra az állításra, hogy Pandera annyi mint *kurafi*.

Köztudomású dolog, hogy Jézus származása s születése, a mily fontos dogmája a hívő kereszténységnek, époly sok vitára adott alkalmat s sok megtámadásnak volt s van kitéve ellenséges részről. A kereszténységen belül is igen sok szekta mindjárt a kereszténység keletkezésekor tagadta Jézusnak királyi származását s az azt bizonyító genealógiának hitelességét.³⁾ Ezt tették a *hivő* keresztények. A nem hívők, nevezetesen a pogányok s zsidók, még tovább mentek s Jézus születésének törvényes voltát is tagadták. Azon állítás, hogy Jézus fattyugyermek, tagadhatatlanul a legtöbbször s a legjellemzőbben jut kifejezésre az ellentábor harcosainál. Nem fölösleges,⁴⁾ az idevágó adatokat felsorolni:

A. Görög s Latin íróknál P. Cassel⁵⁾ szerint: 1. Celsusnál, aképen, hogy Jézus egy *Panthera* nevű embertől

¹⁾ p. o. jeruzsálemi Sabbath 14 d.

²⁾ p. o. a Wagenseil-féle Toldoth-Jesu-ban.

³⁾ Renan i. h. p. 250: durant les trois premiers siècles, des fractions considérables du christianisme nièrent obstinément le descendance royale de Jésus et l'authenticité des généalogies. — Jegyzet: les ébionim, les »hebreux,« les »nazaréens,« Tatien, Marcion. Cf. *Epiph. Adv. haer.* XXIX, 9; XXX, 3, 14; XLVI, 1; *Théodoret*, Hoeret. fab. I, 20; *Isidore de Péluze*, Epist. I, 371 ad Pansophium.

⁴⁾ Löwy úr ugyanis így ír: »Kérdem, honnan tudja ezt Krausz úr, talmudi alapon, hogy »a zsidóságnál erősen gyökerezett azon hit, hogy Jézus fattyugyermek?« Nemde, csupán a Celsus-féle meséből, egyesítve a bab. Talmud amaz egy helyével? Nem, t. ugam, négy profán író révén s hat talmudi helyből tudom.

⁵⁾ *Zur Literatur und Geschichte*, Berlin u. Leipzig, 1885. »Carri-caturnamen« című értekezés elején: »Celsus erwähnt zuerst die sonderbare Geschichte, dass Jesus von einem Manne mit Namen Panthera stamme, die ihm von Juden erzählt sei. . . . Daher taucht die Geschichte noch einmal bei Epiphanius auf, wo Josef, der Bruder des Cleophas ein Sohn Jacobs heisst, mit dem Zunamen Panther. Bei Johannes Damas-

származik. 2. Epiphaniusnál, aképen, hogy József, Cleophasnak a testvére s Jacobusnak a fia, *Panther* melléknevet viselt. 3. Johannes Damascenusnál egész részletesen: egy Lévi nevezetű embernek két fia van, *Melchi* s *Panther*, Panthernek a fia *Barpanther*, ennek a fia *Joachim* s ettől származik *Mária*. 4. Origenesnél, aki világosan mondja, hogy a zsidók szerint Jézus paráznság útján született.¹⁾

B. Talmudi források a Dalman által összegyűjtött szövegek sorrendjében: 1) b. Sabbath 104 b, 2) b. Szanhedrin 67 a בַּר פַּנְדְּרָא בֶּן מִלְכִּי. 3) Thoszefta Szóta V, 9 Paphus b. Jehuda története, 4) b. Gittin 90 a ugyanaz (Rási magyarázata szerint); 5) Misna Jebamoth IV, 13 אִישׁ פְּלִיטָה בֶּן מִלְכִּי בֶּן מִלְכִּי (minden valószínűség szerint Jézusra vonatkozik); 6) Pesziktha rabbathi 100 b ed. Friedmann בֶּן מִלְכִּי בֶּן מִלְכִּי kétszer. — Ehez járulnak még azon helyek, ahol Jézus maga is fajtalanossággal vádoltatik: b. Szanhedrin 107 b, b. Szóta 47 a, j. Chagiga 77 d.

A középkorban ugyancsak ezen nézet volt elterjedve, így a Zóharban (Dalman p. 19*) בֶּן מִלְכִּי בֶּן מִלְכִּי s a *Toldoth Jesu*-ban (Wagenseilnél, Tela ignea Satanae, Altdorf 1681 külön lapszámmal lenyomatva) p. 3 (latin fordításban): prodiit enim quidam ganeo, vir nequam nulliusque frugis, ex trunco succiso tribus Judae, cui nomen Josephus Pandera. Végre lehet hivatkozni a zsidó *köztudatra*, melyben ama felfogás él s fejlődik.²⁾

Mindezek után ismétlem, amit három évvel ezelőtt állítottam, hogy t. i. »a zsidóságnál erősen gyökerezett azon hit, hogy Jézus fattyugyermek.«

cenus ist dies noch mehr ausgeführt; dort hat ein Lewi zwei Söhne« etc. et. Források: Orig. contra Celsum 1,32 és 33. Epiphanius Panar. lib. III. Tom. II. Haer. 78 cap. 7. ed. Ochler p. 413. . . Johannes Damascenus de Orthodox. fide lib. 4 cap. 15.

¹⁾ Comm. ad Johan. XX, 14 (XIV, 608 Migne): ἡ Μαρία μᾶλλον ἢ πατέρα ἔχουσαν τὸν θεόν ἤπερ οὗ ὁ φάσιν μὲν ἐκ παρθένου γεννημένην, ἐκ πορνείας γὰρ γεννημένην. Ezen adat mind ez idáig kikerülte a kutatók figyelmét. Lásd Jewish Quarterly Review V, 143.

²⁾ Löwy úr ezen érveimmel nem is foglalkozik, valamint azzal sem, hogy a *pandera* szó vagy ahhoz hasonló más nyelvekben is előfordul a fajtalanosság megjelölésére, holott én mindkét érveimre még most is súlyt fektetek.

A mennyire látom, az összes magyarázók egyetértének abban, hogy Pandera gúnynev akar lenni; mi sem természetesebb már most, mint az, hogy épen a legmaróbb s leg többet hangoztatott gúnyt, t. i. Jézusnak fattyu voltát, fejezi ki ama gúnynev. Hogy ez csakugyan úgy van, vagy hogy legalább úgy lehet, a mennyiben a Pandera név csakugyan ilyen jelentéssel bír, azt, úgy hiszem, a philologiai módszer összes szabályainak szemeltartásával mind a jelen folyóiratban (VIII, 456—461), mind a *Jewish Quarterly Review* című folyóiratban (V, 143 k. k.) elfogadható módon kifejtettem s ehhez hozzátoldani valóm egyelőre nincs.¹⁾

Löwy úr egyéb észrevételeire nem kívánok kiterjeszkedni, miután azok nem annyira a dolog lényegét, mint inkább egyes kifejezéseket s mondatokat kifogásolnak.

Egy füst alatt megteszem észrevételeimet arra a cikkre is, melyet Königsberger tett közzé a Rahmer-féle Jüdisches Literaturblattban 1891 (XX) no. 36. Königsberger bírálgatja az én cikkemet, *anélkül, hogy nevemet említene*. Nem tudom, modora-e ez Königsbergernek, vagy csak velem szemben jár így el, elég az hozzá, nincs rendjén. — Königsberger a többek között így ír: »Ohne Zweifel ist nähmlich פטריס u. פטריס corruptum aus פטריס, das nicht Anderes bedeutet, als »Petrus« (nicht, wie der Autor in M. Zs. Sz. will=Maria).« Hát, kérem szépen, nem én mondom, hogy פטריס, helyesebben פטריס = Mária, hanem a talmud, még pedig két helyen: b. Sabbath 104 b s b. Szánhedrin 67 a. Hogy honnan veszi Königsberger a פטריס alakot, nem tudom, ezen alak minden bizonyíték nélkül, hirtelen lép fel nála. De feltéve, hogy valamely kiadásban rá lehet bukkanni erre az alakra, mit jelent sen az, hogy Petrus a kurafi, Petrust feszítették a keresztre, Petrus hozott boszorkányosságot Egyiptomból stb. stb.? S pláne פטריס, vagy Königsberger szerint פטריס Petrusnak a fia! K. ki akarja javítani: בית פטריס Petrus háza; tehát »Petrus háza«, hozott boszorkányosságot Egyiptomból? — K.

¹⁾ Még talán szabad arra is figyelmeztetni, hogy az összes eddigi magyarázók — Zipsert s Löwyt kivéve — a Pandera szót parázna-sággal magyarázták, én tehát tulajdonképpen nem teszek mást, mint felderítem a szót etymologiai tekintetben, meghagyván neki az amúgy is sejtett értelmet.

továbbá így ír: »Die in M. Zs. Sz. angeführte Beziehung des פטריס zu dem Stifter der christlichen Kirche, פטריס, ist dahin zu berichtigen, dass beide (nach der Angabe im D. S.), identisch sind, ebenso der in der Tos. vorkommende פטריס, פטריס. « Én is hiszem, hogy Ben-Satda s Ben-Pandera azonosak, de nem állítom, hogy a források azt mondják, legkevesbé a Dikduke Szópherim. A Tószeftában előforduló פטריס pedig nem egyéb mint פטריס = פטריס = פטריס.

Ugyancsak a Rahmer-féle lapban (no. 39) még egyszer tárgyalatik a Bar-Pandera-kérdés; azonban az ismeretlen szerző nagyon is ismert dolgokat állít, az általa citált talmudi helyek pedig nincsenek a kérdéssel semmi összefüggésben.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

MEGJEGYZÉS.

A »M. Zs. Sz. szerkesztőinek egyike, az ez évi febr. havi füzetben, *Palesztina gazdasági hanyatlásának főokairól* értekezve, azon körülményt is használja fel a nép elszegényedésének argumentációjául »hogy a földmíveléshez szükséges munkát *nem ökrökkel végezték, hanem tehenekkel*«.

A nélkül, hogy az ezen érveléssel támogatott tényt, melyre a tisztelt cikkíró, *elég más érve*t hoz fel, czáfolni akarnám, bátor vagyok megjegyezni, miszerint a teheneknek a gazdasági munkákhoz való használása, *más okban* leli magyarázatát, t. i. abban, hogy a bikák herélése a zsidóknál meg volt tiltva, — ennél fogva *nem is volt ökrük*, — bikát pedig nem lehetett igába fogni. (L. Friedman M. értekezését: »Jarobbiam oder die Theilung des Reiches« Graetz Jubelschriftjében 144. l. 1. jegyzet.)

Budapest.

DR. FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

ADATOK A PALESZTINAI ZSIDÓK SZEGÉNYSÉGEHEZ ÉS HELYREIGAZÍTÁSOK.

A megelőző megjegyzésben Dr. Friedlieber Ignác úr hivatkozással *Friedmann M.* egyik jegyzetere azt állítja, hogy a teheneknek alkalmazása a gazdasági munkálatoknál abban

leli magyarázatát, »hogy a bikák herélése a zsidóknál meg volt tiltva, — ennél fogva *nem is volt ökrük* — bikát pedig nem lehetett igába fogni«. Friedmann azonban az idézett helyen egyetlenegy bizonyító helyet sem hoz fel állításának igazolására és megelégszik a pusztá tény konstatálásával. Pedig a dolog nem olyan egyszerű. Kérdéses ugyanis, hogy milyen régi a szóban forgó tilalom. Cikkemben ugyanis rámutattam arra, hogy a biblia és a hagyomány között e tekintetben nagy az ellentét; a bibliai korszakban még általában ökröket használtak a gazdasági munkálatokra. Semmi esetre sem áll tehát az, a mit Friedmann egyszerűen föltételez, hogy Jaroheám idejében a barmok herélése meg lett volna tiltva. De még a hagyomány korában sem birhatott a kérdéses tilalom általános érvényességgel, mert egy második századbéli tanna, Jósze ben Chalafta, azon valódi földmives nyilatkozatot teszi: »Sohasem hívtam feleségemet feleségemnek és házamat házamnak, hanem feleségemet házamnak és házamat feleségemnek; sohasem hívtam *ökrömet ökrömnek és földemet földemnek, hanem ökrömet földemnek és földemet ökrömnek*« (Ruth rabba 1,3-ra ed. Vilna 8a). Tehát mégis használtattak ökrök a gazdaságban, még pedig a vallástörvény engedelmeivel, mert különben a híres tanító ilyen nyilatkozatot nem tehetett volna. Még egy helyen (Exodus rabba 1. fej. [7b]) említi a hagyomány a szántó ökröt. Ámbátor az egyiptomiakról van szó, mégis bizonyít e nyilatkozat, mert, ha az ökrrel való szántás tilalom folytán tűnt volna el a gazdasági életből, akkor az agadista szeme előtt nem lebegett volna ilyen kép. A kérdés lényegébe, nevezetesen a tilalom korának taglalásába, időhiány miatt ez alkalommal nem bocsátkozhatunk.

Pótlásul multkori cikkünkhöz azonban még néhány helyre utalunk. Az agadisták szerint, minthogy mindig saját korukat tartották szem előtt, már Ádám idejében tehenekkel szántottak, a melyek megteremtésük után azonnal hallgattak a szántó szavára, de mihelyt vétkezett, felmondták a szolgálatot (Genézis rabba 25 fej. elején); más szóval Palesztinában az éveken át hanyagul művelt földön és a rosszúl tartott igavonóval nehezen ment a szántás. Sok volt a silány jószág és szántás közben gyakran, különösen hegyeken kilehelte páráját (ib. 32. f. [131b]; 42. f. elején; Ruth rabba 1,19-re [13a] és

a misna ismert szabályai a munka közben kidőlt bérelt vagy kölcsön vett tehenekről). A munkához szükséges tehenek kikölcsönzését mint kapzsiságból eredőt elítélték és az illetőnek az állat kidőlését helyezték kilátásba. Úgy látszik, hogy rendesen a »zug«-nak egyik felét bérelték, a másik felét kölcsönvették (Exodus r. 31 fej. [118a]).

*

A Palesztina szegénységét jellemző nyilatkozatok közül a multkori cikkünkben említettekén kívül még a következőket közölhetjük. Jósze b. Chalafta szerint a mindennapi kenyér megszerzése kétszer oly kinos, mint a szülés; Jozsua b. Levi szerint oly csoda, mint a tenger ketté hasítása¹⁾ (Genézis r. 97. f. [356a]); egy másik amóra szerint a megélés olyan jótétemény az Isten részéről, mint a megváltás.²⁾ Minő fokú lehetett az a szegénység, melyről az állítatik, hogy kinosabb a világ összes fájdalmainál, hogy a mérleg egyik serpenyőjében többet nyom, mint a Deut. 28. fejezetében foglalt összes átkok, sőt mint a világ összes bajai a másik mérlegben. Jób is inkább a fájdalokat választotta sem mint a szegénységet.³⁾ Minő inség uralkodott olyan országban, a melyben a szegénységet ilyen színekkel festik! Hogy pedig nem kapzsiság ezen nyilatkozatoknak alapja, a mit amab ismert mondásból is lehetne következtetni, hogy »a jámbor jobb szereti vagyonát, mint testét«, az kitűnik abból, hogy a szegénységet nem vetették meg, hanem vigasztalásul szépnek is tartották, mely Izraelnek ugy illik »mint a vörös szalag a fehér ló mellére vagy fejére«⁴⁾.

De mindamellett nem zúgolódtak, hanem az inséget mint minden földi rosszat a zsidó theodicea szellemének megfelelőleg az Isten által küldött büntetésnek tekintették, melynek az a célja, hogy az embert öneszmélésre, önvizsgálódásra, bűnbánásra készítse, szóval a szegénység tisztító tüze az erkölcsiségnek.

¹⁾ בקריעת קשה הוא הפינסה כפלים כלידה . . קשה פינסתו של אדם יסוק.

²⁾ Ib. 20. fej. (92a): הקיש נאולה לפינסה ופינסה לאולה: V. 5. még בשם רש"י נדולה היא הפינסה: Sir rabba 2, 5-re. (31a): הצלזלצאל II. Királyok 4 fej. elbeszélte sunamita nő gyermekének a feltámasztására.

³⁾ Részletesen Exodus r. 31 fej. (115b és 116b).

⁴⁾ Leviticus r. 13. fej. (36 b) Összevetve 35 fej. (102 b).

Dr. Krausz Sámuel úr ugyanazon cikkben a megmagyarázott szóból kulturhistóriai következtetést von, »a mennyiben ugyanis ebből világos, Palesztinában is voltak ter-mésszikkalába vájt sírok, mert máskülönben alig ismerték volna« [a szót פִּיטוּל = *pitul* vagy *pitulog* = koporsó]. Való, hogy ismerték, de ezt a tényt mi nem egy kölcsönszónak identifikálásból, mely körül vita folyik, tudjuk, hanem a biblia és a hagyomány számos egyenes adataiból, tehát egy évezrednél nagyobb korszakot felölelő régibb és újabb forrásokból, melyeket bőven összeállítva talál az olvasó Winer *Biblisches Realwoerterbuch*³ című munkájában I. 443—445, a mely körülmény fölöslegessé teszi, hogy adatokat idézzünk, ámbátor az ott felhozottakat a hagyomány irodalmából nem egy helylyel lehetne még kipótolni.

*

Mint hogy már benne vagyok a vitatkozásban, hadd figyelmeztetek még egy érdekes adatra, a mely egyszersmind polémiai értékkel bír. Közönségesen azt hiszik, hogy a disznóhús élvezetétől csak a zsidók és mohamedánok tartózkodnak vagyis inkább tartózkodtak. Ez nem áll. A Kóheleth rabbában ugyanis 1,8-ra (8a) a tudósok nevében az foglaltatik: »A jövőendő világban itéletnapkor az Isten hirdetést fog hirdetni, mondván, mindenki, a ki soha életében nem evett disznóhúst jöjjön és vegye el jutalmát. Erre sokan a népek közül, a kik sohasem ettek disznóhúst, jelentkeznek jutalmuk elnyerése végett. Ebben a pillanatban azt mondja az Isten két világot nyerjenek ezek, nem elég, hogy világukat éltek, hát még fiaim világát is élvezni akarják? Erre újlag hirdetést hirdet, mondván, a ki nem evett soha életében az elhullott állat és a csuszó-mászó húsából« az jelentkezék. Világos ebből, hogy a népek között sok egyén tartózkodott a disznóhús élvezetétől és abból a körülményből, hogy ez a szokás valakinél »hazai«-nak mondatik, nem lehet biztossággal következtetni, hogy az zsidó volt. Ugyanazért nem tarthatjuk bebizonyítottnak Dom-ninus ókori filozófus zsidó voltát, a mit ugyan csak Dr. Krausz Sámuel úr folyóiratunkban (IX. 520. l.) főképen az említett alapon állított.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

GRÓF CSÁKY ALBIN.

Élet és jellemrajzi vázlat. Irta Molnár Victor Budapest 1894. Lampel Róbert (Wodianer F. és fia.) Ára 1 frt.

A napokban vettük a fentti című csinosan kiállított füzetet, melynek első oldalát gróf Csáky cultusminiszternek rokonszenves arc képe díszíti. A kis munka nagy szeretettel van megírva és híven vázolja e kiváló államférfiúnak úgy politikai mint magánjellemét. De sajnálattal konstatáljuk mindjárt, hogy e mű gróf Csáky-nak politikai működését igen hézagosan tárgyalja. Van benne sok becses anyag, így kivált Csáky-nak főispán korában kifejtett és megyéjére nézve oly áldásos tevékenységére vonatkozólag. De ez utóbbi igen pontos adatok mellett a vallás és közoktatási politika terén eszközölt nagy átalakítási műve úgy szólván csak érintve van. Az e részbeni adatok sokkal szűkebb keretbe vannak foglalva annál is a mi köztudomásu.

Szerző vázlatnak nevezi ugyan munkáját, de azt hisszük, hogy mint ilyen is beszédesebb lehetett volna. Általában azt a benyomást nyerjük, mintha szerző könnyű és elegans tollára szándékosan vaspántot kötött volna. Olyan szűk szavu mindenben. Szerző alaphangja benső, sőt meleg, és mégis úgy tetszik mintha gróf Csáky iránti rajongó szeretetét tudva egyik kezében hideg borogatások reszketnének. A vázlatnak ez annál nagyobb hibája, mivel gróf Csáky közéletünknek annyira rokonszenves alakja, hogy szinte várnánk, hogy az ő hazafias munkásságának méltatásánál érzelmeinkkel teljesen összhangzó sőt azokat fokozó nyilatkozatok történjenek. Szerző az eseményeknek csak felszínén maradt, a helyett, hogy le-szállott volna Csáky működésének mélyébe. Mert ezen állam-

férfinak nagyságát épen az hirdeti leghangosabban, hogy korszakos alkotásainak és kezdeményezéseinek majdnem mind-egykén a férfi akaratának fejlődése, izmosodása, egy kiváló szellem hatalmas kibontakozása és a becsületes cselekvés áldásos hatása ismerhető fel. Gróf Csáky nyilvános működése előttünk folyik. Küzdelmeinek bérét, alkotásait és törekvéseihez való ragaszkodását ismerjük csodáljuk mindannyian. Hazánk kulturtörténetében de tán még kiválóbb mértékben hazánk jogküzdelmei történetében arany szavakkal lesz beírva *gróf Csáky Albin* neve. Akár vigye győzelemre mindazon eszméket, melyeket zászlajára irt és a *melyeket másoknak zászlajára erős kézzel oda íratott*, akár sem, az ő neve mindig fényes betűkkel fog ragyogni azoknak sorában, akik a szabad-
elvlőségért jogegyenlőségért és nemzeti kultúráért harcoltak.

Azt szerettük volna, hogy szerző ne úgy futtában mutatta volna be Csákyt. E férfiú élet-jellemrajzára inkább vártak volna. Kár volt úgy elsietni a dolgot, melyet immár Csáky eszméinek remélhető teljes diadala alkalmával kell jóvá tenni. Mert ily nagy férfiak nem amerikai gyorsfényképpel, hanem maradandó becsű művel örökítendő meg.

Gróf Csákynek a zsidók ügyében tett intézkedéseiről szerző érintett módszerét is felülmulja. Annyit mond róla, egészben véve, hogy 1892. évben megígérte, hogy a zsidó vallás receptziójára vonatkozólag törvényjavaslatot fog készíteni. Hogy *miképen* teljesítette ez ígérte, erről már nem szól szerző. Persze e téren tett egyéb intézkedéseit egy szóval sem érinti. Pedig felekezeti ügyünk ugyancsak próbára tette Csákyt. Az orthodoxoknak a vallás és lelkiismereti szabadság jelsza-
vaival üzőtt játéka már sok államférfiut tévedésbe ejtett. Eleinte úgy hitték sokan, hogy Csáky sem kerüli ki a sorsát. De csakhamar átlátta a helyzetet és úgy látszik, hogy arra az elhatározásra jutott, hogy *nem akar szabadelvűbb lenni mint báró Eötvös József volt*. Rendelete, melylyel gróf Csáky az orthodoxoknak a »két felekezetről« épített hamis-kártya-
várát a valláspolitikai szinteréről elfújta és melylyel a felekezeti harcok állandóságának setét lovagjait megvilágította, az ő bölcsességének egyik nagy tanúsága. Ugy látszott akkoriban, hogy ez a rendelet akadémikus értékkel bír, de az izraelita vallás beczikkelyezéséről előterjesztett törvényjavaslata csak-

hamar kimutatta, hogy gróf Csáky az izraelita vallásfelekezet egyrészére nézve hivatalbalépte után vallott nézeteinek mint minden nyilatkozatának mély és egészséges politikai tartalma van. Egyéb bennünket e helyen különösebben érdeklő rendelkezéseiről más alkalmakkor elég bőven nyilatkoztunk. Most csak kiegészítve e tekintetben Molnár Victor szük szavait, annak a ténynek kívánunk kifejezést adni, hogy Magyarország művelt hazafias zsidósága benne látja azt a férfit, a ki a hazai zsidóság zilált viszonyainak rendezésére irányuló évtizedes törekvéseket hatalmával bölcs erélyével és igazság-szeretetével megtermékenyíteni fogja.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

POLGÁRI HÁZASSÁG.

(A magyar nép számára írta legifjabb Tatár Péter. Megrendelhető az »Élet« szerkesztősége által Budapest, I. Gellérthegy 1064^{sz.}.)

A népies iratok sokkal több figyelmet érdemelnének mint a mennyiben azokat rendszerint részesítik. Kiváltképen mi szoktunk ezzel keveset törődni, noha épen nekünk szomorú tapasztalatok állanak rendelkezésünkre arra nézve, hogy a sok férczmunkával miként mérgezik meg józan népünk kedélyvilágát. Ujabb időben e téren olyan kísérletekkel találkozunk, melyeket tőlünk telhetőleg méltatunk kell. Jeles írók a nép nyelvén ellensúlyozni törekszenek a lendítő hatású ponyvairó-
dalmat és ezzel nagybecsű szolgálatot tesznek a nemzetnek és a felvilágosodás ügyének. E genrek egyik legkiválóbb művelője *Vikár Béla* írói nemzedékünknek e nagy tehetségű és rokonszenves tagja. Ugy hisszük és tüzes zamatos magyar nyelve megerősít bennünket e feltevésünkben, hogy a fenn-
művecske mely a tiszta-ponyván van kitergetve és sok, minél több vevőre vár, szintén az ő tollából pattant.

Kostoloul adjuk mi a kis munka szabadelvű irányának jellemzésére a következő sorokat.

Péter! mondja Jézus, a papokat ne szidd!
A papot angyalnak, lám mondom, te ne hidd
S ne kívánd, hogy őket a pokolra hányjam!
Szükségem van rájuk: ők őrzik a nyájam!
Egy dolguk az igaz magamnak se tetszik

— S ebben mind a pásztor mind a nyáj leledzik.
 Hogy kétezer éve, születésem óta
 Még szól a zsidókról az a régi nóta;
 Gyűlölik a zsidót, Izraelnek népit.
 — Hej pedig nem erre int a keresztény hit;
 Látjuk a zsidónak kezében a váltót,
 És nem nézik benne magát a Megváltót;
 Nyelvük a zsidóra kigyót-bekát kiált,
 Felejtik hogy bántja ez az »ember fát«,
 Felejtik az én jó nevelő apámat,
 Édes Szüzanyámat, egész családfámat,
 A kik mind egy szálty zsidó hiten voltak,
 Zsidó hitben éltek, zsidó hitben haltak!

A füzet, mely mindenki számára élvezetes olvasmány, a polgári házasságról igyekszik a népet felvilágosítani. De közben közben csak úgy szórja a szabadelvűség termő magvát. Kérjük olvasóinkat, különösen azokat kik jobb módban vannak, hogy e művecskét tömegesen rendeljék meg, és terjesszék ingyen a nép között. Üdvös hatása ez egészséges füzetnek el nem maradhat. Szerkesztőségünk készséggel közvetíti a megrendelést. Az áldozat, melyet ez igényel, igen csekély.

Budapest.

DR. KÖRÖSI IMRE.

ZUNZ LIPÓT ÉLETÉBŐL.

(Aus dem Leben von Leopold Zunz. Wissenschaftliche Beigabe zum Oster-Programm der Lehranstalt für d. Wissenschaft d. Judenthums. Von Rabbiner Dr. Siegmund Maybaum, Berlin 1894.)

Egy levél-gyűjtemény, mely Zunz külső életének nagy szakára világít; bajainak sötétsége van ott részben megírva, melyből Zunz lelkének, jellemének fényessége ragyog ki. Létérti küzdés terhe alatt a szellemi nagyság jobban felmagasodik; az erkölcsi erő s hivatás becsülete csak tökélesül. A leveleket olvassuk s Zunz sorsának műhelyét látják szemünk; kovácsolják szerencséjét jóakarók s tisztelők, de végül mindig eltörik. Munkál a jövőndön; megindul a készülődés, ám a tudós elme s páratlan érdemek leverője örökös balsiker, mely árnyként szegődik hozzá előhaladásában. Hányszor próbál szerencsét! a hamburgi új imaházban hitszónok akar lenni,

Königsbergben hittanító, majd Darmstadtban hitszónok, miglen a prágai rabbiságot elnyerte. Ebben sem volt köszönet.

Első két álláskeresése meddő volt. Igen érdekes azonban B. Lindauhoz intézett s 1820 márcz. 17 én kelt levele, melyben a königsbergi állásra vonatkozólag 17 pontból összerótt hittanítási tervezetet nyújt, mely szerint pl. a 7. év előtt nem kell a gyermeket vallásoktatáshoz fogni; vagy: nem szükséges a héber nyelv ismerése, bár kívánatos, hogy mindenki tudjon héberül olvasni és fordítani. Esetleges talmudtanítást nem szabad holmi bárdolatlan lengyel zsidóra bízni, vagy magán hitoktatót tűrni. A konfirmáció behozatalát sürgeti ugyan, de nem »hiszekegy«-et vallani, hanem a zsidósághoz tartozást minden eskü nélkül. A konfirmálás egyedül a hittanító feladatát képezné. Persze nem nyílt alkalma elveinek szellemében működni. Berlini predikátorságának (1820–22) is maradt írott emléke; beszédeinek táblázata textus s théma szerint. Megszűnt ez a berlini kereset. A legvégsőbb nélkülözés szakadt Zunzra. A halhatatlan Zunz Lipót padlásszobában kereste a mindennapi kenyeret, újsághirdetés révén jutva keresethez, miután a modern zsidó tudomány megteremtője nem volt képes — könyvvezetőséghez sem jutni. Naplójába jegyezte »Ich sehe mich um eine Buchhalterstelleum«. Nem ütött be. Közzétette hát egy lapban »Unterricht in der Bodens tube d. Efrajim-Stiftes Bibel, Hebräisch, Deutsch« Ez időben írta egy hamburgi emberének »... kein reicher Jude unterstützt d. Wissenschaft« ... E panasza valóságos profétai szózat. A hirlapírói mesterségbe is mélyen belekóstolt Z. az 1824—31-ig terjedő időben. Spener újságjánál nyert alkalmazást, hol a külföldi hírek rendezője volt, különösen a francia és angol parlament tárgyalásairól. Elérkezett az 1833. év; Zunzot kecsegtette a darmstadti rabbiság. Ez ügyben megereztett levelei elveit tartalmazzák a papi működésről. És ez fontos: mert az írott sorok nem az életben gyakorolt végeredményt mutatják, hanem egy komoly jellem megnyilatkozását ezerféle irányban, mely nyilatkozatok az életben összefutnak egy pontba és a rabbi-hivatás egészét alkotják együtt. Z. e levelekben, tehát »négyeszműközt« is csupa őszinteség, becsületes szándék. Így vallja ezt Johlsonhoz írt levelében 1833. szept. 17. ... »Der Eifer für gründliches Wissen d. Jüdi-

schen Alterthums wird allmählich auf d. Cultur u. Überzeugungen d. Juden, auf Amtsthätigkeit d. Rabbiner, überhaupt auf d. intellectuellen Institutionen Israels grossen Einfluss üben«... Ez nem is egyéni véleménynek hangzik; mintha csak a zsidó történeti szellem szólalt volna meg benne, úgy egyengette a hagyomány ösvényét modern talajon. Azután így beszél »Meine religiöse Gesinnung habe ich in meinen Predigten und übrigen Schriften kundgegeben«... alacsony vád, hogy a hitszónok beszéde eszméinek elfedésére szolgál.

Morénut kértek tőle a jó darmstadtiak; erre nézve így ír Z. »An der sogenannten *מורנו*, die ich doch wohl erlangen könnte, liegt mir nichts, und examinieren lasse ich mich von Niemand, dazu habe ich meine Bücher geschrieben.« Később mégis csak ráadta fejét egynek beszerzésére; Chorin Árontól kapott német nyelvű határát. Azután így folytatja: »Auf Casualien lässt sich nicht bauen, und bei *עניני* giebt selbst die Grösse des Gehalts Autorität.« »Die jetzigen Erfordernisse eines Oberrabbiners stehen höher, als dass ein bloss Aeusserliches den Ausschlag geben dürfte; und grade bei sogenannten Probepredigten pflegt irgend ein Nebentalent statt des Gedankens der Masstab des Wohlgefallens zu sein.« »Mit peinlicher Langweile habe ich schon öfters das unerträgliche, leere Gewäsche anhören müssen, das von unserm Publikum mit Enthusiasmus aufgenommen, und als non plus ultra von Musterpredigt ausposaunt wurde.« No, de szegény Z. szándékát orthodoxok birták. Nem tartották elég konzervatívnak s talmudrajongónak; így áztatta el ügyét főképp Wolf, koppenhágai s Oettinger berlini rabbi, mely utóbbi elég vakmerő volt mondani »dass seine Werke nur Excerpte sind, welche durchaus mit dem eigentlichen Studium im Talmud und den Poskim in keiner Berührung stehen«. Zunzból nem lett darmstadti rabbi, következett Prága.

Prágai kalandjával kapcsolatosan sok szépet olvashatunk az orthodoxok furor conservativusáról a »Verein zur Verbesserung d. israelitischen Cultus«-al szemben, melyre S. Landau templomban mondta ki a cheremet. E vad állapotra való tekintettel kérdezte Z. nagy óvatosan Manheimertől Bécsben »Was im Punkt der Orthodoxie zu beobachten: Hauben-Tragen, Rasiren, in die Synagoge gehen, die *השבת* bentschen,

blossen Hauptes gehen« etc.; Manheimer hamarosan válaszolt »Über Orthodoxie habe ich meine Meinung gesagt. Meine Frau trägt ihr eigenes Haar, und ich rasiere mich, und gehe mit einem Kappel, wenn mich friert, sonst nicht. Sie sind kein 27.« Teljesen tisztába jöven kötelmeivel, indult el Prágába 800 frt évi fizetésért. Rabonusz-levele így foglalja össze hitszónoki teendőit. 1. Prédikálni minden szombat s ünnepnapon 2. esketések végzése (nem csak alkalmi beszéd!); 3. konfirmációk 4. temetési beszédek 5. esketési beszédek 6. benedictió az új jegyesekre 7. betegekért s elhaltakért való ima 8. ujszülöttek megáldása, végül a házkorasz neszműsz tartása.

Érdekes feladata volt még a jelzett okmány 8. pontja szerint... »Vorträge über Homiletik zu halten, ohne Anspruch auf eine separate Besoldung zu machen«. A derék prágaiak pénzükkel jól gazdálkodtak. Mivel a választás megerősítése a k. k. Landespraesidiumtól függött, iparkodtak ügyét támogatni becses ajánlatokkal, melyek a hitszónokot, tanférfiút s írófőként magasztalták. 92 melléklet lett csatolva a felterjesztéshez, bennük hivatkozás Eylert püspök, Silvestre de Sacy, Hanstein, J. G. L. Kosegarten, Theod. Hartman, Bellerman elismerésére.

Az osztrák hatóság hagyományos gondossága kíváncsi volt Z. előéletére; s csakugyan... »durch das Führungszeugniss« des k. preussischen Polizei-Präsidiums in Berlin wird sein stetes Wohlerhalten aufs genügendste nachgewiesen.« Most már nyugodt lehet, ki eddig nem tudta; a rendőrség is megdicsérte Z.-ot, nemcsak a tudományos világ.

Bezzeg Zunz nem szerette az ő cseh hiveit. Mindössze 9 hónapig időzött köztük. Szökni kívánt körükből. Tudatlan, közönyös elemekből összerótt községben egy Zunznak nem lehetett maradása. Nem a jövedelem szükségége, kényelem hiánya birta távozásra, de egy fenkölt lelki zsidó paphoz méltó ok: a műveltségi viszonyok sivársága s a hitelét zülölttsége. 1835. okt. 25-én írja Altonába Steinheimnak »Ich möchte hier fort. Mangel an Wissenschaft, Menschen, Bücher, Zeitungen, und Freiheit.« — Vagy egy másik levelében Enderleinhoz Berlinben 1835. nov. 6-án... »selbst wenn ich predige, ist's die Menschheit, nicht Prag, was mich begeistert«. ... Egy véleményen volt vele dr. Wessely is, ki egy

Z. hoz írt levelében kemény igazságokat mond a prágai állapotokról... »Sie sehen also, wie wenig Prag seine Natur verläugnet. Prag bleibt eine « עיר הדרת ».

Dr. Aschersohnnak így nyilatkozik Z. »Predigen und drgl. kann und mag ich wohl je zuweilen, aber mein Leben setze ich nicht daran, nicht die Wissenschaft«... Ich müsste einseitiger, von Geburt ein böhmischer Jude sein, um in dieser Stellung, ja in diesem Berufe mein Lebensziel zu finden.« — Nem is találta; 1836. jun. 8-án elhagyta Prágát. — Visszakerült Berlinbe, hol rövid viszontagságok után az ottan alapított zsidó tanító-képző igazgatója lett.

Im' a tartalom váza. Tanulságos füzet. Érdekes képet nyújt a zsidó községi viszonyokról századunk harmadik és negyedik évtizedében. E képről láthatjuk, hogy a zsidóságban milyen óriási és milyen gyors a haladás.

A becses könyvet, melyet szerzője Dr. Maybaum Zsigmond szerényen csak előmunkálatnak nevez Zunz életrajzához, a zsidó irodalom barátai nagy hálával fogadják.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMÁN.

ŐSZKOR.

Szeliden hinti árnyait az este,
És messze tájon félhomály borong,
A bíbor légben ájtatos morajjal
Alvó fűszálak estimája zsong.

Oly mély a csönd; oly altató az alkony
Mikép ha zöngne halkszavú zene,
Talán ez est a nyárnak búcsuzása,
S a golyák, fecskék szállanak vele.

Valami óhaj, mondhatatlan érzés
Heviti lángra ifjú életem,
Valami vágyás, mondhatatlan égő
Hálóba fogja álmodó szívem:

Ha majdan egykor mélyebb lesz az este,
Leszáll körém az őszi csönd,
Ha majdan egykor szállanak a vágyak
Mint fecskék serge most a légbe fönt:

Szívemben árnyak, őszhajak hajamban,
Szememben bágyadt alkonypir lobog,
Én Istenem! majd fogytán az időnek
Ha éltem lassan lefelé robog

Óh áldj meg engem ilyen alkonyattal,
Amelyet még a nyár bearanyoz,
Amelybe még az ifjúból emlék
Húnyó sugárként áldva átragyog.

Ne lássak záport, könnyeket omolni,
Mint őszi estén hull a permeteg...
De lássak messze, messze láthatáron
Csak napsugárt, csak bíboros eget

KISS ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG JELENTÉSE.

Előttöm fekszik Magyarország első hitköztégének a múlt évi részletes jelentése hitközségi életéről, mely Kohner Zsigmond elnök és Deutsch Sámuel alelnök vállvetett működése alatt mindinkább magasabb lendületet vesz. A terjedelmes fizet nemcsak a statisztika szűk korlátai közé szorított pontos adatokból álló száraz jelentés a múlt évben kifejtett tevékenységéről, hanem egyszersmind tájékozással szolgál a kis államnak nevezhető hitközség iránt érdeklődőnek a közel jövőre nézve, az utóbbi időben hitközségi életében előlépett kezdeményezésekre nézve, melyeknek a legnagyobb szükség adta meg az impulzust. Míg a statisztikai adatok puszta megpillantása már elárulja, hogy Magyarország első hitközségével állunk szemben, addig az ennek előjáróságának nemes törekvéséről és komoly szándékáról szóló rész mutatja, hogy nemcsak anyagi, hanem szellemi tekintetben is méltán kivívja magának az első helyet az összes hazai zsidóhitközségek fölött és ezért csupán — nem mert fővárosi hitközség — illeti a vezérszerep a hitközségi életben.

Mielőtt ezen jelentés áttér a hitközségi választmány egyes ügyosztályainak s állandó bizottságainak működésére, felvilágosítást ad az előjáróság kettős nagy horderejű feladatának megoldásától t. i. a szertartás s az iskolaügy fejlesztésére nézve. Már a múlt évi jelentés — ismervén a főünnepnek előtt évről-évre mindig újból felmerülő nehézségeket — elodázhatatlanak mondotta egy harmadik nagy templom alkottásának szükségét és azon reményének adott kifejezést, hogy erről már a közel jövőben fog a hitközség gondoskodni. Ezen igen öröndetes törekvés immár konkrét alakot öltött. Ez évi jelentés szerint az előjáróság már is lépéseket

tett az illetékes hatóságnál ezen feladat tényleges megoldására, t. i. hogy a már előbb iskolai célokra a székes főváros által felajánlott telekből több kisebb teleprész hozzácsatolása által egy a felállítandó templomra mindenben alkalmas területet kapjon; a célba vett iskolát pedig a közszükséglet s célszerűségnek megfelelőleg a VI. v. VII. kerületben építi fel a h. község. A székes főváros ezen nemes engedélyezése, melylyel örök hála rá kötötte le a hitközséget magával szemben, s mely méltón sorakozik már eddig tanusított jó indulataihoz, melyekkel hasonló alkalmakkor mindig találkoztunk, reményleni engedi, hogy a legközelebbi jövőben tényleges kivitelre jut a község eme feladata.

Ezek után a jelentés felemlíti Bródy Zsigmond bold. hitvestársa emlékére egy gyermekkorház létesítése céljából a hitközségnek felajánlott nemes alapítványát és a létesítendő intézet tényleges kivételére máris egy nagyrészt szakemberekből álló bizottság alakított, melynek feladata az intézetre vonatkozó program végleges megállapítása után az illetékes hatóságnál a telek engedélyezéséért lépéseket tenni s a kivitelre alkalmas módozatokat megállapítani.

Áttérve a hitközségi választmány egyes ügyosztályainak s állandó bizottságainak működésére a részletes jelentés kiindulójául veszi az oktatás ügyét. A múlt évi jelentésben kimutatott új tankönyvek egynéhányának folytatása jelent meg a lefolyt évben s így folytonos haladás, valamint számos üdvös intézkedés, melyekkel, az idők folyamán felmerült hiányokat v. hibákat pótolja a hitközség, nem sokára a már évek óta kitűzött céljához fogja azt vezetni, hogy t. i. az oktatás egysége módszer s tanterv alapján lehetővé tétessék. A növekedő szükségnek megfelelőleg új tanári állásokat rendszeresített a hitközség és ezen állások betöltése is körültekintéssel, óvatossággal és az ügy fontosságához mérten történt. Ezen ügykör külső terjedelmét feltűntető statisztikai adatok ez idén is bizonyítják, hogy a hitközség felügyelete alatt álló hitoktatás és kebelében fennálló tanintézetek mily óriási anyagi áldozatokba kerülnek a hitközségnek.

De sajnálattal kell e helyütt ráutalni ama sajnos esökkenésre, mely a Talmud-Tóra látogatási vi-zonyai-ban az utolsó 3 évben mutatkozik; daczára az óriási anyagi s erkölcsi

áldozatoknak, melyek ezen kiváló intézet fennállását lehetővé teszik, mindinkább csapanni kezd az érdeklődés, mely körülmény, tekintve azon áldásos s szent czélokot, melyeket maga elé kitűzött s tekintve ama kiváló tanerőket, melyek itt alkalmazva vannak, épenséggel semminemű kedvező magyarázatot nem talál.

E jelentésből látjuk továbbá, hogy a szertartás ügykörében az előljáróság a lefolyt évben is oda működött, hogy az istentisztelet színvonalát folyton tökéletesítse, mely törekvés ép úgy mint gondos körültekintést és tapintatos eljárást tételez fel egyrészről, úgy másrészről — különösen a fővárosban — nem csekély anyagi áldozatokkal jár.

Örvendetesen szaporodnak a hitközség fizető tagjai, csak az elmúlt évben 751, de még mindig nincs meg az az arány, mely a fővárosunkban lakó hitfeleink lélekszámának megfelelő. A befolyt kultuszjádék összege 3000 forinttal túlhaladta az 1892. évi kimutatást.

Ami a hitközségi élet kereteibe vágó egyéb intézkedéseket illeti, azok is megadják e hitközségnek azon positiót, melyet méltán megérdemel.

Páratlan e hitközség a jótékonyaság terén is. Ezt mutatják a hitközségi előljáróság közvetlen kezelése alatt álló jótékony intézmények és annak felügyelete alatt önálló bizottságok által vezérelt intézetekről szóló fejezetek.

A jótékonyasági ügyosztály (elnök *Adler Lajos*) jelentése szerint a múlt évben havi segélyek és alamizsnák czimén egyeseknek és egész családoknak szétosztott 25055'38 frt és a télen 226 családnak 976 zsák kőszén, melynek költségei 819'5 frtra rugtak, továbbá husvétii segélyek fejében 2538 egyén közt 14642 kgr. pászka; ezenkívül a Rókus-kórház izr. betegei és több intézet növendékei is részesülnek pászka-osztásban és 150 izr. katonát az első két husvétii estén, valamint 34 izr. szegényházi ápolat egész husvétén át látott el a hitközség husvétii élelmezéssel. A husvétii segélyek 4373'76 frtot igényeltek.

Kiházasítási jutalékok s segélyek czimén kiosztott a lefolyt évben 8070 frt. Téli ruházattal láttak el a fiuiskolában 314 és a leányiskolában 157 szegénysorsu tanulót és az orsz. izr. tanítóképezdőben — szokás szerint — 15 növendéket.

Ezen ügykör kapcsolatában szól a jelentés az ösztöndijokról, melyek a hitközség a múlt évben is több főiskolai hallgató és preparandistának adományozott.

Felemlíti még az év folyamán tett és máris a hitközség rendelkezésére bocsátott alapítványokat. Első helyen felemlíti a hitközség néhai elnöke *Wahrmann Mór* nevéhez fűződő és különféle czélokra tett alapítványokat, a néhai *Kövesgyári Freystädler Ania* 100,000 frtos szegény gyámoltó, továbbá *Hatvani Deutsch Bernát*, *Kassovitz Rozália* és *Kohner Károly* nagyobb alapítványait. Ezeken kívül felsorol még 139 kisebb-nagyobb alapítványt, melyek részint a már fennálló intézmények s intézetek javára, részint a *Bródy Zsigmond* által megvetett gyermekórházi alap gyarapítása czéljából a múlt évben befolytak. Ezek közül különösen felemlítésre méltók *Wahrmann Sándor* 4000 frtos ágyalapítványa.

A kórházi bizottság (elnök: *Keppich Lipót*, kórházi igazgató: *Dr. Stiller Bertalan* egyet. tanár és főorvos) jelentéséből kitűnik, hogy a lefolyt évben a kórházban 1171 fekvő beteget ápoltak 28199 napon keresztül. Ezek közül ingyenes ellátásban részesült 357 (köztük több nem zsidó). Az évben előfordult halálozási esetek 8'6⁰/₁₀-ra redukálódnak. A bejáró betegek száma volt 11778, az ambulans rendelések száma 45379-re emelkedett. A bejáró betegek között 52⁰/₁₀ nem zsidó volt. A szegények kezelésével megbízott négy orvos által (a kórházon kívül) kezeltetett 1499 fekvő és 4520 járó beteg. A kórház múlt évi költségei 48600'42 frtra rugtak.

A fiúárvaház (elnök: *Deutsch Jakab*) jelentéséből látjuk, hogy a bizottság a lefolyt évben is fíradozott a reábizott intézet tökéletesítésén és hatáskörének fejlesztésén. Kegyeletesen emlékszik meg *Kassovitz Rozália* az intézet tiszteletb. elnöknőjének elhunytáról, kinek hagyományával lényegesen gyarapodott az intézet örökölt bajjal sújtott növendékei számára nyári üdülőhely megteremtésére szolgáló alap. A részletes jelentés szerint az intézet jelenlegi vagyona 580,944'57 frt. Évi bevételeinek főösszege 77111'22 frt, kiadásainak főösszege pedig 34475'72 frt volt. Az intézet egy-egy növendékének eltartása 165 frtba került. A növendékek száma 112, ehhez számítva a 186 külső árvát, a segélyzettek száma tehát 298.

Az izr. siketnémaik orsz. intézete (elnök: *Deutsch Sámuel*) 80 növendéket nevel a folyó iskolai évben és ezek közül 43 ingyen részesül nevelés, oktatás és ellátásban. Az összes növendékek utáni kiadások 22262'55 frtra rugnak és így egy-egy növendékre 274'8 frtnyi költség esik. Az évi bevételek összege 24029'98 frt, a fedezeti többlet tehát 1767'43 frtra rug. Az intézet vagyona 493135'96 frtot tesz ki.

A nyugdíj-intézet (elnök: *Deutsch Sámuel*) jelentése szerint a lefolyt évben 26 egyén részesült nyugdíjban. Ezen intézet vagyona 153865'23 frtra rug.

Mindez csak kivonata az előttünk fekvő terjedelmes évi jelentésnek, de mégis elég lesz mutatoul, hogy ezen hitközség üdvös intézményei és intézeteiről, melyek a hitközségi életnek bázisát és vallásos életünknek oszlopait képezik, képet nyujtson.

A pesti izr. hitközség magas törekvései, nagyméretű tervei, távolba nyúló céljai, hadd szolgáljanak mintaképül és buzdításul hazánk nagyobb hitközségeinek — de a külföldieknek is.

Budapest.

RAPPAPORT BÉLA.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ JERUZSÁLEM.

Jeruzsálem, 1894. április.

Tisztelt Szerkesztő Ur!

A legelőnkebb időszak itt nálunk a három utolsó téli hónap. Januárban — köztudomásu dolog — kezdődik az idegenek saisonja és mintegy április közepéig tart. Az egész éven át kihalt utcák egyszerre megnépesednek, nyilvános tereken sátrak emelkednek, mivel a zarándok- és vendégfogadók nem képesek a tömeget magukba fogadni.

A kevés régi romon kívül semmi sem emlékeztet a templom városának egykori dicsőségére. A szent város még mindig egy *נֶרֶב*, hova minden népek sereglének. Találhatók itt amerikaiak, ujseelandiak, egyiptomiak, francziák, oroszok, angolok, németek, osztrákok, magyarok, szóval minden nemzetiségű turisták. Pusztán az itt tartózkodó, különféle állásu oroszok száma 2000-nél többre tehető. Ezt csak mellékesen említem, mivel most nem annyira a mai Jeruzsálemről akarok szólni, hanem a régiről akarok egyet-mást mondani.

Tán emlékszik Ön még mult levelemből arra, hogy a város nyugati részén fekszik a Jaffa-kapu. Ezt elhagyva s az ut hosszában haladva, csakhamar az u. n. orosz épülethez érkeünk. Ez egy átjárót képez, de csak két oldalról, délkeletről s nyugatról hozzáférhető, miután egy erős körfaltól van körülvéve, mely egy 60,000 négyszögméternyi területet zár be. Itt van az orosz konzulátus, vendégfogadó, kórház és az udvar közepén egy templom.

A legtöbb *idegen*, mint fönnebb mondtuk, orosz; az »idegen« megnevezés különben nem is illik a külföldiekre, kik csupa birtokosok; főképen az oroszok mind saját ingatlan javai-
kon élnek.

Ha a jelzett udvar belsejébe érünk, először is a templom közelében álló s vassal körülrostélyozott hely ötlük szemünkbe. — Ezen rostély a talajnak egy mélyedését zárja körül, mely mintegy 7½ mtr. hosszú, 2 m. magas és ugyanilyen széles. A korlát keleti oldalán van egy vasajtó, melyen keresztül, lépcsőkön lejuthatni a mélyedésbe.

E mélyedés alzata és falai faragott kövekkel vannak kirakva, mely kövek alig vénebbek pár évtizednél, míg a hatalmas feketefoltos kőoszlop, mely a fenéktől az oldaljáratokig nyulik, legkevesebb kétezer esztendő. — Régiségének világos jelein kívül meglepnek óriási méretei: egy méternél szélesebb, s 6 méternél magasabb. — Ez óriásmű első megpillantásakor azt hittem, hogy egy, Jeruzsálem rombadőltekor elpusztult házának maradékával van dolgom, de bizony tévedtem.

Ön még fog visszaemlékezni, hogy az itt megjelenő »Jerusalem« I. évf. 1881. Schick ép. tanácsostól hozott egy cikket, melyben szerző azt állítja (a dolgozat czime »Die Ausdehnung des alten Jerusalem«), hogy a régi Jeruzsálem csak Ozijon és Moriahegyét foglalta magában. — Ujabbban e tárgyról értekeztem Schick urral, felhozván, hogy az én óriási leletem állítását czáfolja.

»Ép azt bizonyítja — veté ő ellen — mert nem a városban törték az építéshez szükséges köveket, így hát az »orosz épület« helye régi időben a városon kívül feküdt. Már most a régiek, félve, hogy a sziklatömb, melyből az oszlopot vájni akarták, a fejszecsapások alatt szétreped, nem törték le, hanem körülvagdoszták, míg helyéről magától le nem vált.

Mégis megtörtént, hogy az oszlop végighasadt; ezt egyszerűen otthagyták. Ilyen lehetett a szóban forgó oszlop is; végezte beszédjét az építészeti tanácsos ur.

E beszélgetés után az orosz épülethez siettem s láttam, hogy az oszlop két oldalán repedt s tövétől nem vált el.

Eszembe jutottak a szavak: *בני ירושלים*. Ezek igazságát bizonyítja a mai Jeruzsálem.

A Rotschild-féle kórház.

Tudvalévő, hogy a forró tájak lakóit inkább gyötri ragályos nyavalya, mint a mérsékelt éghajlat alatt lakókat. Palaeszina nem a legforróbb földterület, mégis állandó vendége holmi fertőző betegség, melyet Európában csak neve után ismernek sok helyütt.

A malária éves lakó, az egyiptomi szembaj is elég sűrűn kiüt. Orvosi vélemény szerint Palaeszina klímája nem egészségtelen, sőt mi, a tenger színe fölött 3000 láb magasban körülbelül a Libanonnal egy színvonalon, mindig friss hegyi levegőt élvezünk. A nyomorult csatornázás, a tengernyi piszok, az utcákon, a csiszternák romlott vize csak terjesztik a maláriát, mit még inkább növel a nyárnak tropikus hősége.

A szegény zsidó lakosság (mintegy 20.000 lélek) kevésbé teng ma már, mint az ötvenes évek elején. Kórházak, szegényorvosok, zsidó gyógyszerárak s segélyegyletek óvják őket az enyészéstől; mind e gyógyszerközöknek negyven évvel ezelőtt semmi nyoma nem volt. — A legrégibb kórházat 1855-ben a megh. Rotschild Majer báró építette, ki a város közepén, az u. n. „német tér“ közelében emelte a humanus intézetet: kórházat; orvost is ő rendelt hozzá s gyógytárat. A 3 betegszoba kezdetben 16 ágygyal volt felszerelve.

Az intézet későbbi rohamos fejlődéséről jövő levelemben.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

EZREDÉVES KIÁLLÍTÁS.

Az 1896-iki ezredéves kiállítás szervezési előmunkálatait lényegükben befejezték, és most már a tulajdonképeni kiállítási munkák időszaka kezdődik. Az országos bizottság és a csoportbizottságok megállapították a kiállítás mindegyik osz-

tályának programját és kereteit; sok merész újító eszmét fogadtak el, nagyratörő célokat tűztek ki. A kiállítás ügyeit intéző kormányférfiak nem riadtak vissza semmi költségtől, hogy úgy az egész kiállítási terület, mint az egyes kiállítási épületek méltó színhelyei legyenek az országos évezred-i versenynek, a megvalósítandó nagy eszméknek. A tavaszi idő beálltával száz meg száz munkás kéz jön munkába, hogy a városligetet átalakítsák az ezredéves kiállítás színhelyévé, ahol azután föl lehet építeni a csarnokokat, amelyek a nemzeti munka remekeit befogadják majd. Végül a kiállítási igazgatóság szétküldte már a bejelentési iver tizezeit és minden városban, minden megyében működnek már a közegek, akik az egyes kiállítóknak megadják a szükséges utbaigazításokat. Most a nemzet munkásain a sor, hogy a kijelölt, kitűzött kereteket betöltsék tehetségük és szorgalmuk eredményeivel, hogy bejentsék az ész és a kéz remekeit, melyek bemutatásával tanusítani fogják, hogy ezer év multával a műveltség milyen magas fokára emelkedett a nemzet, az őstermelés, az ipar, a kulturális haladás minő alkotásai és vívmányai biztosítják a magyar államnak a második évezredet. A legutóbbi hetek eseményei elterelték az ország figyelmét az 1896-iki ezredéves kiállítástól. De ez az idő nem veszett kárba. A nemzeti lelkesedés hatalmas megnyilvánulása fölkelte az egész művelt világ érdeklődését és a nemzet minden fia most még inkább meg fogja ragadni az alkalmat, mely 1896-ban kínálkozni fog arra, hogy a világgal megismertessük a most megnyilatkozott erkölcsi erőnek szellemi és anyagi hatalmi eszközeit is. Az időpont most a legkedvezőbb. Most, mikor a magyar nemzet annyira egynek érezte magát, most gondoljon mindegyikünk arra, hogy a millenium ünnepén mivel fog a maga részéről hozzájárulni ahhoz, miszerint a nemzeti próbatétel a nagyszabású kerethez, a kitűzött célhoz, az évezredenként csak egyszer ismétlődő alkalomhoz méltó legyen. És most már szükséges, hogy mindegyik kiállító jelentkezék; mert így egyrészt a kiállítóknak kellő idejük marad, hogy a kerületi bizottságoktól utbaigazítást kérjenek és a bejelentett tárgyak kivitelére megfelelő gondot fordítsanak, másrészt pedig a rendezéssel megbízott közegek gondoskodhatnak arról, hogy az idejekorán bejelentett kiállítási tárgyak

kellőleg érvényesüljenek, és a nemzeti munka millió és millió remeke harmonikusan rendezett, minden részletében gondosan egybeillesztett egészet képezzen. Itt-ott rebesgetnek kőszá-hireket a kiállítás esetleges előadásáról. A leghatározottabban állíthatjuk, hogy ezeknek a mende-mondáknak semmi alapjuk sincs. Kiállítás technikai szempontból semmi ok sincs az előadásra, mert az egyes-egyedül csak a kiadások növelését eredményezné. Egyesek bizonyos nagyszabású köz munkák befejeztétől akarnák függővé tenni a kiállítás megtartásának idejét. Ez képtelen kívánság; mert a hatalmasan haladó Magyarországban most már mindig fognak nagy köz munkák folyni; de a magyar állam megalkotásának ezredik évfordulója úgy amint a köztudalom azt megállapította: olyan mozzanat, amelyhez képest még a legnagyobb szabású köz munka is elenyészik. Tehát itt az ideje, hogy a nemzeti munka összes képviselői az alkalmat, ahol a hazafias felbuzdulást évezredre szóló alkotásban megtestesíthetik, siessenek megragadni és az 1896-ki milleniumi kiállításon bemutatandó remekeiket, az illetékes, közegeknél bejelenteni tovább ne késsenek.

Megjegyezzük, hogy alkalmilag rátérünk arra a kérdésre, hogy felekezetiünknek mint ilyennek a kiállításon való képviseltetését miként képzeljük. Minden esetre czélszerűnek tartanók, ha a rabbi urak, hitközségeink és egyesületünk egyéb intézői a szertartásainkkal összefüggő régibb és becsesel bíró tárgyak jegyzékének összeállításával foglalkoznának. Ez adatok publikálása adná meg az irányt, melybe ez ügyben hitközségeink és egyesületeinknek haladniok kellene.

TÁRSADALOM.

A RECEPTIO.

Az emanczipáció törvénybe iktatása óta nem volt a magyar zsidóságnak olyan fényes napja, mint a minő volt a f. é. junius hó 26-ika. E napon fogadta el a magyar országgyűlés képviselőháza az izraelita vallás becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot. Tette pedig ezt a képviselőház majdnem egyhangulag és olyan méltó formában, hogy e nap emléke mélyen vésődik a zsidó szívekbe. Mert ha való is az, hogy a zsidóság ezen évtizedek óta szakadatlanul hangoztatott óhajának teljesezése a jogegyenlőség eszméjén, jogos és méltányos czimeken alapuló régi lejáratu tartozás kiegyenlítésének jelentőségével bir, ez örömlünket nem csökkentheti. Hisz a zsidóság egész története folyamán ritkán élvezett örömének és megelégedésének legtisztább forrásaiként mindig a népek és nemzeteknek rendszerint a szabadság szelleme által áthatott korszakokban iránta meg-megnyilatkozott igazságosságát ismerte fel. Kegyelmet nem kerestünk, de az igazságért szomjuztunk és ha vágyunk ily szellemben kielégítésre talált, boldogaknak éreztük magunkat.

Az 1848. évben zsidó bizalmi férfiak a képviselőkhöz az emanczipáció iránt emlékiratot intéztek, melyben ott állott, hogy »Mi ügyeinknek igazságos volta érzetében reméljük, hogy Önöket is irányunkban az igazság vezérlelndi, az igazság, mely nem kegyelmet, nem félszeg rendeleteket, nem jogokat s engedményeket, hanem jogegyenlőséget osztogat minden lakosra nézve különbség nélkül.«

Es még sok más alkalommal is így gondolkozott a zsidóság. Üldözés, jogfosztás és mellőzés sötét napjaiban az a reménység adta meg neki az elnyomatás szenvedéseinek elvi-

selésére való erőt, hogy az igazság végre is győzelmesen veri le az előítéleteket. És a képviselőházban fényes volt e győzelem, olyan fényes, hogy bizvást reméljük, hogy az a főrendiházban sem fog csorbát szenvedni.

A kath. főpapság, mely a recepciós javaslatnak az áttérésre vonatkozó rendelkezéseit igyekszik sérelmesnek feltüntetni, sokkal jobban ismeri a történetet, mintsem kikerülhetnéni figyelmét, hogy a zsidóság a térítést egyenesen perhorreskálja és hogy ez a jog, mely szerint ezentul nemcsak zsidó térhet át a keresztény vallásra, hanem keresztény is zsidóvá válhat, a kereszténységre veszélyt egyáltalán nem jelenthet. Különösen midőn az áttérések egyik főoka, a kultusz disparitás házassági akadálya a polgári házasság jogintézménye következtében teljesen megszűnik és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény e téren tág kaput nyit a vallási és lelkiismereti szabadság érvényesítésének, ezen áttérési jog jelentősége nagy mérvben devalválva van.

Nem igen jelent az egyebet, mint törvényes elismerését annak, hogy a zsidó vallás e tekintetben a többi bevett felekezetekkel egyenlő, sőt — minden humoros célzás nélkül — a keresztény vallásnak cselekvési szabadságának kiterjesztését képezi. Épen azért méltán elvárhatjuk, hogy a katolikus klérus azt a tőlünk kölcsönzött tant, hogy a vallás eltérhetetlen bélyegét képez a suum cuique elvénél fogva, tragikusan ép oly kevéssé veszi, a mint hogy a keresztény egyházba felvételt kérelmező zsidónál, a mi hason tanunkra sem fordít figyelmet. Elvárjuk tehát, hogy a főrendiház is érintetlenül elfogadja az izraelita vallás becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot és hogy az őszön örömünk teljessé válhatik.

Annak idején a kérdésre visszatérünk és a még kifejtetlen szempontokra nézve, a végleg megváltozó helyzettel szemben, véleményünket elmondjuk, illetőleg kiegészíteni fogjuk. A tények igazat adtak nekünk mindazokra nézve, a miket ez ügyben egy évtized óta álláspontunkként kifejtettünk. Csak egyben tévedtünk. Öt-hat évvel ezelőtt egy zsidó vallású országgyűlési képviselővel szemben e helyen folytatott tollharcz közben védelmembe vettem az orthodoxokat azon feltevés ellen, hogy ők a receptió ellen fognak állást foglalni. Mindketten csalódtunk. Én csalódtam, mert a receptió ellen még diplomaikban

is izgattak és a képviselő ur csalódott, mert ma mégis felvették az általunk kiadott jelszót, hogy itt nemcsak jogról, jogegyenlőségről, hanem vallásunk megtiszteléséről is van szó és amint az természetes is, lelkesednek a receptióért. Ezen változó hangulat közben különös vigaszukra szolgál, hogy a receptiót nem mi csináltuk. És ebben meg nekik van igazuk. Egy negyedszázad óta folyik ezért a harcz. Tíz év óta innen lelkesedünk és lelkesítünk a receptió mellett. Hirdetjük, hogy a receptió sorsa a többi egyházpolitikai javaslatok sorsával áll és dől. És ez így is volt. Nem mi csináltuk a receptiót, hiszen ha mi csinálhattuk volna, akkor szükség sem lett volna rá. Hanem csinálta egy erős kormány, mely az elkeresztelési rendeletről eredt helyzet következményeit levonta és erős elhatározással az egész vonalon a gyökeres reformok megvalósításához fogott. A mi czikkeink, beszédeink és gyűlekezeteink abban a nagy harczban, mely erre Róma és a magyar állam között lefolyt, egyikét képezhették azon számtalan erkölcsi momentumoknak, melyekkel e nagy idők annyira bővelkedtek. De eszünkbe sem jut, hogy az érdemet a zsidók számára reklamáljuk, ép oly kevéssé, aminthogy az orthodoxokat a reformjavaslatok, vagy épen a recepciós javaslat esetleges bukásáért nem tehetjük volna — felelőssé. Azt a gyerekes legujabb fordulatot az orthodoxok hivatalos lapjában, hogy a receptió eszméjének felfedezőjeként az új nemzedék egy olyan tagját állítja oda, aki még tán életben sem volt, vagy legjobb esetben járni tanult akkor, midőn az egész zsidóság képviselője, még pedig az egységes zsidósága, a receptió iránt egyakarattal lépéseket tett, ép oly neveléses justamentálásnak tekintem, amint a minő jóízű kacagást kelt az, midőn az orthodoxok organumának — ugyanannak, mely »elkeseredett harczot« hirdetett és folytatott a receptió ellen — szerkesztője ez ügyből folyólag megható szerénységgel szintén lekötö magának az érdem osztályrészét. Valóban a történet megbízhatatlansága miatti panasz jogosultságát ennyire beigazolván még nem láttam. Ha szemünk előtt az események ilyen módon való meghamisítása szabadon történhetik, mi történhetett azokban a korszakokban, a melyekben az események megörökítését a nagy nyilvánosság, a maradandó jellegű ellentmondó tények és okiratok egyáltalán nem ellenőrizték.

Látva ezt a harczot, melyet egy valóban nagy miniszterium az ország közvéleményének rokonszenve által kisérve, tevékeny közreműködése által segítve, folytatott, tudva azt, hogy az egyházpolitikai javaslatok minden erőfeszítés mellett, törvényhatóságok nyilatkozatai, sohasem látott, de el sem képzelt dimenziójú népgyűlések, a népképviselőnek hatalmas módon nyilvánuló akaratával szemben az alkotmányos tárgyalások közben elbuktak és még a legvégső erőfeszítés, sőt az uralkodó akaratának harczbavitele után is csak nagy nehezen győzhettek, csak tréfának mondhatjuk azt, ha az ezen egyházpolitikai javaslatok egyik politikai szempontból legkisebb alkatrészét képező receptió eddigi és remélhetőleg teljessé váló győzelmet a mi óhajításaink csendesebb vagy zajosabb kifejezőivel, egy vagy több még oly derék egyénnel akarják kapcsolatba hozni. És ezt annival inkább nyíltan kifejezhetjük, mivel évek hosszú sora óta nagy következetességgel ez eszméért magunk is küzdünk és küzdöttünk akkor is, midőn ezt szóval és írásban száználmas kísérleteknek tüntették fel.

E folyóirat olvasói leginkább tudják és az újabb keletű mozgalmat megelőző hosszú cikksorozatunkban is összehordott anyagból meggyőződhetek, hogy a zsidóság évtizedekkel ezelőtt lelkesedett és harczolt a receptióért. Épen azért nem tekinthetjük objectivnak azt az eljárást, mely az előző nemzedéknek ez ügyből folyó érdemeit — ha ugyan önön erkölcsi érdekeinknek előbbrevitele érdemnek vehető — még mindig megsemmisíteni és következtetésképen a kérdés történetét, akarva vagy nem akarva, elhomályosítani törekszik.

A magunk szempontjából fontosnak és öröndetesnek azt tekintjük, hogy ennyire vagyunk, de azért szó nélkül nem hagyhatjuk azt a nézetünk szerint téves felfogást, melyet dr. Vázsonyi Vilmos úr is az »Egyenlőség« f. é. június 29-iki számában kifejt. E szerint a receptió eszméje abban az alakban, hogy az 1868: 53. t.-cz. a zsidó vallásra kiterjesztessék, ezelőtt fel nem merült volna. »Az a néhány soros felirat — mondja az idézett cikk — melyet a kongressus 32. üléséből a vallásügyi miniszterhez felterjesztett, nem a receptiót, hanem a kongressus törvényesítését kérelmezte.«

Ime álljon itt czáfolatul szó szerint a kérdéses felirat egész szövege az izraelita egyetemes gyűlés 1869. évi február

22-én tartott ülés naplójából (Mezei Mór jegyző olvassa a következő felirati javaslatot):

Nagyméltóságú Minister Úr! Kegyelmes Urunk!

»A magyarhoni s erdélyországi izraeliták egyetemes gyűlése megállapította azon szabályzatokat, melyek szerint a hitfelekezet ügyei ezentúl kezeltetni fognak. Az egy. gyűlés ezen határozatai azonban hitfelekezetünknek és hitfelekezeti testületeinknek egyenjogositását elegendőleg nem biztosíthatják, s ennél fogva azon tiszteletteljes kéréssel járulunk Nagyméltóságod elé:

»méltóztatassék oda hatni, hogy a törvényhozás legközelebbi ülészakájában törvényalkottassék, mely hitfelekezetünk közegeinek és községi testületeinek ugyanazon önkormányzati jogot és általában az állammal, törvényhatóságokkal és községekkel szemben ugyanazon jogokat biztosítsa, mely az országban létező elismert u. n. »törvényesen bevett« vallásfelekezeteket megilleti. (Éljenzés.)

Kérték tehát Mezei Mór, Simon József, Rosenberg (Rósa) Izidor, és Fenyvessi Adolf indítványa alapján, még pedig az orthodoxok hozzájárulásával egészen világosan, hogy felekezetünk a többi felekezetekkel egyenjogúsíttassék és hogy törvényalkottassék, mely a többi recipiált vallásfelekezeteknek az állammal szemben biztosított jogokat részünkre is megadja. Azt hiszem tehát, hogy azt állítani, hogy a receptiót a zsidók első és egyetemes képviselője nem kérte vagy nem oly módon kérte, mint az most megadatik, t. i. az 1868: 53. t.-cziknek a zsidó vallásra való kiterjesztésével — nem lehet, de nem is szabad. Annál kevésbbé, mivel a kongressus ezen 1869. évi február 22-én kelt felterjesztése egyenesen az 1868. évi december hó 8-án, tehát a kongressus összeülése előtt hat nappal szentesített és a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyáról szóló törvény hatása alatt és egyenesen arra való vonatkozással készült és fogadlatott el.

Azok kedvéért egyébiránt, a kik kételkednének ebben és dr. Vázsonyi úrnak tévedésén s az arra épített következtetések helytelenségén, ime álljon itt dr. Mezei Mórnak a kérdéses felterjesztésre vonatkozó beszédéből a következő részlet:

»Die gesetzlich recipirte Konfessionen haben in den
 »Kommunen den Municipien gegenüber, gesetzlich präcisirte,
 »bestimmte Rechte. Ess muss also nicht blos von der Konfes-
 »sion im Allgemeinen die Rede sein, für welche wir die Auto-
 »nomie fordern, ess muss auch von jenen Rechten die Rede
 »sein, welche den Gemeinden der recipirten Konfessionen ihren
 »Kommunen, ihren Municipien gegenüber zusteht. *Da sind*
z. B. Rechte auf Beiträge zu Schulzwecken, zu Kultuszwecken.
 »Ich bin im Allgemeinen nicht dafür, dass der Staat verpflich-
 »tet ist, zu Kultuszwecken Beiträge zu leisten. *Aber so lange*
das Gesetz solche Beiträge bewilligt, fühle ich mich als Ver-
treter der israelitischen Konfession verpflichtet, darauf zu
dringen, dass dieses Recht auch den Gemeinden der israeli-
tischen Konfession gesichert werde... Wir verlangen aber
 »ein Gesetz, welches unsere Konfession die Autonomie und
 »unseren Gemeinden diejenigen Rechte sichert, welche den
 »Gemeinden der recipirten Konfession zustehen.«

Dr. Steinhardt Jakab aradi rabbi egyenesen úgy fogta fel az ügyet, hogy az autonomia kérdései egészen mellőzendők a felterjesztésben és csak az iránt kéressék törvényjavaslat előterjesztése »womit die Gleichstellung der israelitischen Konfession allen übrigen recipirten Konfessionen im Allgemeinen ausgesprochen wird.«

Dr. Schönberg Armin, ha lehet még világosabban mondja a felterjesztésre »Es kann also im Gesuche von der Autonomie nicht allein die Rede sein.« Majd beszéde végén:
 »Wir sind als Israeliten den übrigen Landesbürgern gleichgestellt, aber unsere Konfession selbst ist es noch nicht. Ich unterstütze daher den Antrag, dass das Gesuch in dem Sinne formulirt werde, dass wir darin aussprechen es möge unsere Konfession als solche gleichgestellt werden.« (Lebhafter Beifall.)

Anélkül, hogy bold. báró Eötvösnek 1869. évi február 23-án a kérdéses és a megjegyzés szerint készült felirat átnyújtása alkalmával mondott szavaira vagy ugyancsak az ő nagyon világos, elégszer idézett és ismeretes megnyitó beszédére utalnék, konstátálom, hogy Mezei Mór fentidézett beszédében idézett példái egyenesen törvényekre, így különösen az 1868: 53. t. cz. 23. §-ában foglaltakra utalnak.

Azt hiszem, hogy kimutattam dr. Vázsonyi úr felfogá-

sának téves voltát. Most még csak az általa megkísérlett bizonyításban foglalt még nagyobb tévedésre akarok röviden rámutatni.

Az idézett cikk összezavarja a kongressus által elfogadott és b. Eötvösnek a kongressus határozatai kapcsán 1869. évi február 23-án átnyújtott fent szó szerint idézett felterjesztést a kongressus után működésbe maradt u. n. congressusi bizottság által a képviselőháznál a congressusi határozatok törvényesítése iránt beadott emlékirattal és Wahrmann Mórnak ezen emlékirattal azonos czélú beszédével. Ez a két dolog két különböző actio, különböző háttérrel és történettel. Míg az első vagyis a kongressus tartama alatt keletkezett felterjesztés idején az orthodoxok bent voltak a congressusban és a felekezet belső viszályai sem törték át érezhetően azt a kezdetet, melybe a congressus az egységes zsidóságot összetartotta, addig későbbben a congressus után működött bizottság az egyetemes gyűlés által hozott határozatok kötelező ereje ellen intézett mozgalommal szemben volt kénytelen harcra lépni. E tekintetben legczélszerűbbnek mutatkozott az 1868: IX. törvényezikben a görög-keleti vallásnak congressusának utólagos törvényesítésére való utalás mellett a zsidó congressus utólagos törvényesítését kérelmezni. De érdekes, hogy még ezen emlékiratban is külön és hivatkozással a congressus fentidézett felterjesztésére kértett a képviselőháztól a receptio.

E tényből, szemben az idézett felterjesztésre és az arra vonatkozó congressusi tárgyalásra azt, hogy a congressus a receptio eszméjét, mely a fentiek szerint annyira külön választott, az önkormányzati kérdéssel összezavarta, következtetni csak akkor lehetne, ha igaza volna az orthodox ujság azon az orthodoxok régiebb magatartását is sértő azon felfogásának, hogy a receptio kérdése most ujabbán lett felfedezve, vagy ha elfogadható lenne az a merően egyoldalú felfogás, hogy nem az elkeresztelési rendelet által inaugurált egyházpolitikai reformoknak következménye a mi külön ügyünk győzelme, hanem megfordítva, a mi receptio sürgető cikkeink és gyűléseink adtak lökést az egész egyházi politikának, vagy tán még e politika győzelmének is. Ezt komoly állításnak nem tekinthetem.

Azonban ismételjük, a fődolog az, hogy idáig jutottunk. Megdönthetetlen igazság az, hogy a polgári házasság jogintézményének behozatla után, melylyel a zsidóknak megadták a keresztényekkel szemben a *connubium* kiváló joga és akkor midőn a vallás szabadgyakorlatáról szóló törvény új keletkező vallásoknak is törvényes elismerést biztosít, a történelmi vallásokhoz tartozó zsidósági igényének kielégítése is biztosítva volt. Ezért mondtuk mi annyiszor és annyiszor, hogy a receptió ügyének sorsa a többi egyházpolitikai javaslatok sorsától függ. Ám ha a felekezet óhajtásai sürgetési, jogának önérzetes hangoztatása javára szolgált ez ügynek és erkölcsileg tagadhatatlanul volt ennek hatása, akkor mi, kik e tekintetben immár közel egy évtizede tevékenységet fejtünk ki, ez ellen kifogást legkevésbé tehetünk, de a zsidóság magának nem tömjénezhet, elismerést nem szavazhat. Inkább hála az, mely bennünk fakad azok iránt, kik bár az az állam souverén akaratának letéteményesei és így magasabb értelemben vett köteleiséget teljesítenek velünk szemben, ezt teljes szívvel, jó akarattal tették. Reméljük hogy a kormány a főrendiház őszi tárgyalásánál az egész nagy küzdelem alatt tanúsított erélyét és következetességét a receptió ügyében is érvényesíteni fogja. A felekezetre pedig most azon kötelezettség hárul, hogy ügyeit azon történelmi felekezetek módjára rendezze, melyeknek díszes sorába emeli őt vallásunk és felekezetünk multján kívül a törvény hatalma is.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

TARLÓZÁS.

Mind inkább követelőbben lép fel annak a szükségére, hogy az aktuális kérdések tárgyilagos megvitatására egy lehetőleg sürűbb időközökben megjelenő felekezeti újság hívassék életbe. Ez idő szerint nem vagyunk még abban a helyzetben, hogy folyóiratunknak ily lappá való átváltoztatása iránt számos oldalról hozzánk intézett ajánlatok érdemében határozottan nyilatkozzunk, de önmagunk is érezzük, hogy folyóiratunk jelen nagy terjedelménél és alakjánál és hosszú időközben való megjelenésénél fogva az e részbeli szükségletek kielégítésére egészen alkalmasnak nem mutatkozik.

Mióta ugyanis utolsó számunkban a polgári házasság ügyéről megemlékeztünk, azóta hazánk politikai élete nagy izgalmakon ment keresztül. A főrendiház megbuktatta e javaslatot. A kormány lemondott. Az előbbi kormányelnök új megbízást nyert a kabinet megalakítására és ez új kormánytól az előbbi miniszterek közül többen, közöttük közéletünk egyik legnemesebb alakja és a mostani egyházpolitikai reformkor szak igaz bajnoka gróf Csáky Albin kivált és helyébe báró Eötvös Loránd, dicsőült báró Eötvös József a magyar zsidók hálás szívében örökké élő kultuszminiszter nagy tudományú fia lett kinevezve. Az új kormány alatt f. é. június hó 21-én a főrendiház 4 szavazattal a polgári házasságot megszavazta, a mi a többi reformjavaslatok sorára is kétségtelen nagy hatása lesz.

Nagy események ezek, melyeknek minden phazisa ismeretes olvasóink előtt, hiszen nyilvános életünk heteken át ezeknek uralma alatt állott. De bár elkésve, a mi külön szempontunkból egy-két szóval ez eseményeket megérintjük. Sok örömet hoztak az utóbbi napok, de sok keserűséget is. Utóbbiak között nem kevésbé elszomorító, hogy a külföldi és hazai klerikálizmus egyoldalú felekezeti érdekeinek állami czé-

lokból és alkotmányos eszközökkel történt legyőzésénél fogva a király ő felségének felkent személyét is támadások tárgyává tette, maradandó bizonytságot szolgáltatván ezzel arra, hogy specifikus egyházi érdekeiket az állam, a felség és törvény szentsége felé helyezik és hogy az a loyaltás, melylyel annyiszor tüntetnek, a próbát épenséggel nem tűri meg. Igen szomorú tünet ez, és azt mutatja, hogy idején volt már hogy egy szabadalmazott egyház elhatalmasodásának gátat vessenek. A kath. egyház *egy része*, mely ez egyház kiváltságos helyzetének előnyeivel mérséklettel élni nem tud, elkényeztetve, elkapatva, immár vakon rohan romlása elé, ha nem támadnak közöttük bölcs férfiak, kik a fanatikusak veszélyes tulzolásának útját nem állják. Hisszük, hogy a főpapság köréből támadnak ilyenek. Mi egyenesen veszélyesnek tartjuk bármely vallás erkölcsstanaira, ha a vallástörvények hatalmi célok szolgálatára alacsonyítottak és ha a vallás őrei a szeretet nevében gyűlöletet vetnek. És a mint a mi saját tulzóink körében szokásos egyházi átkokkal való visszaélést ostromozzuk, akként sajnálatosnak tartjuk azoknak eltévelyedését, kik felekezeti érdekek szolgálatában és a politikai élet irányzására — más vallások elleni türelmetlenség mellett — övéik legjobbjai ellen az excommunicatio fegyverét alkalmazzák. Ily eltévedések a valláson szokták magukat megboszulni amire e helyről első sorban rámutatni kívántunk.

*

Öszinte bizalommal üdvözljük az új cultusminisztert. Felekezetünk még nem ismeri báró *Eötvös* Loránd programját, de hálás tisztelettel hajolván meg a nemes törzs előtt, melyről ő fakadt, szeretettel nyílik meg lelke ez egészséges nedvek által máris így hatalmassá fejlődött ág előtt.

Ha körületekintünk politikai életünk terén, mindjárt belátjuk, hogy jelen viszonyaink között nálánál hivatottabb, alkalmasabb férfit a vallás és közoktatási ministeri székbe ültetni alig lehetett volna. Egy korszakban, midőn az egyházak érzékenysége, izgatottsága a legmagasabb fokra hágott, midőn tanügyi politikánk gyökeres átalakítást igényel és a mikor nemzeti kulturánk s nyugati kultúra vívmányai közötti állandó összhang létesítéséről van szó, alig lehetett volna helyesebb választást találni, mint mikor ez exponált helyre oly

férfiut állítottak, akit a politika zavaros hullámai még nem érintettek, a ki a tudomány és tanügy becsületes szolgálata közben töltötte eddigi életét és a ki európai színen álló tudományát és műveltségét nemcsak önmagáért, de mint hazaszeretetének érvényesítésére szolgáló nemes eszközöket kedveli és műveli. Specifikus viszonyaink szempontjából elég tudnunk azt, hogy az új kultusminiszter egy oly kabinetbe lépett, mely a felekezetek egyenjogúságáért parlamentünk történetében páratlan dicsőségű harczt folytatott, és hogy b. *Eötvös* Loránd e harcztba már is bátran vitte bele erejét. Siker koszorúza működését ezentúl is.

Gróf *Csáky* Albin e kiváló államférfiúnak eltávozása feletti fájdalomunkat mi sem enyhítette volna jobban, mint b. *Eötvös* Loránd kinevezése. Oly áhitattal és annyi hálával gondolunk az új miniszter halhatatlan atyjára, hogy képzeletünk őt is felruházza azokkal a kedves, nemes vonásokkal, azokkal az eszményi tulajdonságokkal, melyekkel atyja emléke közöttünk az idők végéig megszentelve lesz. Az új minister bizonyára bir e tulajdonokkal, hiszen ezek hiányával nem történhetett volna meg, hogy valahányszor politikai válság zavarta meg viszonyainkat, mindannyiszor feléje fordult a közbizalom. A közoktatás és vallási politika megzavart rendjében ő rá úgy tekintettek, mint békítőre és a kiegyenlítő eszmék letéteményesére.

Mi zsidók a sors kedvező jelmutatását látjuk abban, hogy ő volt hivatva hogy atyjának a zsidók receptiójára vonatkozó eszméjét a törvényhozás előtt védje, hogy megvalósításáért küzdjön és hogy megvalósulása esetén érdekünkben hatályt szerezzen mind annak, a mire a felekezetek jogegyenlőségének folyamánként jogszerű igényünk lehet.

*

A kongresszusi zsidóság részéről minden hűhó nélkül az országos iroda elnöksége üdvözölte báró *Eötvös* Loránd vallás és közoktatási minisztert. Tették ezt azzal a köteles formáságon messze tulterjedő bensőséggel, melyet a hazai zsidóság az új minister megdicsőült atyja iránt soha meg nem szűnő hálájánál és kegyeleténél fogva is érez. Soha kormányférfiut igazabb érzelmekkel még nem üdvözöltek, mint a mi-

nőkkel a hazai művelt zsidóság báró Eötvös Lorándot, imáadászerü szeretettel környezett Eötvös Józsefünk fiát köszönti.

Epen ezért nem tarjuk ildomosnak, hogy az orthodoxok hivatalos lapja ez érzelmekbe haragjának tajtékját belefrecscenti, midőn eleve támadást erőszakol abból a hirből, hogy hitközsegeink az új ministert külön is üdvözlölni fogják.

»A hazai zsidóság felekezeti szervezetének különbözősége felekezetünk önállósága és annak autonómiaja«. Ezzel a kijelentéssel jelezte az orthodoxok tisztelgő küldöttsége az új miniszter előtt álláspontját. És ámbár e mondat a formai tökélyre igényt nem tarthat, lényegére nézve azt felette örvedetesnek kell jelezniük, mert soha az orthodoxia még nem igazolta oly hatályos módon azt, amit mi évek óta hangsúlyozunk, hogy t. i. a hazai zsidóság kettévállása nem egyéb, mint két különböző szervezet elfogadása és hogy a két rész külön kidomborodott eddigi önállósága és autonómiaja nem vallásos természetű, hanem tisztán a szervezeti különbözőségről eredő administratív jelentőségű viszonyt tüntet fel. Az orthodoxok elismerést érdemelnek, hogy az eddigi rideg elkülönzés mögött ingatag alapon felépült elveket egyszerre feladták, mert az, hogy magukat e mellett orthodox hitfelekezetnek is nevezik, a fent idézett kijelentéssel szemben immár nyomatékkal egyáltalán nem bír.

Ily körülmények között felette sajnáljuk, hogy az orthodoxok hivatalos lapja büszkén veri mellét, hogy az új miniszternek odamondták, hogy elvárják, hogy teendő intézkedéseiben a lelkiismereti szabadság által fogja magát vezettetni. Ha már e kijelentés egy báró Eötvös Loránddal szemben legalább is feleslegesnek mutatkozik, egészen hibásnak kell tartanunk azt a gyürkőzést, melyet az orthodoxok tisztelgésük kapcsán tünnetőleg produkálnak. Az a nagy határozottság, melyre oly fennen hivatkoznak, az új miniszter iránti bizalmatlanságnak is tünhet fel, melyre b. Eötvös Loránd okot nem szolgáltatott. Legkevésbé neheztelhetnek rá azért, hogy dicsőült atyja és hivatali elődje felismerve a vallás- és lelkiismeret szabadságának jelszavaival üzött némely visszaéléseket, többeknek körmére koppintott, kik véletlenül az orthodoxok táborának törzstisztei voltak.

Egyáltalán nem volt helye annak, hogy az orthodoxok a sorok között az új miniszternek leczkét adjanak, hiszen egy oly férfitól mint báró Eötvös Loránd, az orthodoxok intése nélkül is el lehet várni, hogy a ressortjába tartozó ügyeket beható tanulmány tárgyává teszi és hogy a tényleges állapottól meritett meggyőződés alapján fogja felekezetünk ügyeinek intézésére a rég óhajtott törvényes keretet megteremteni, illetőleg kiépíteni. Azt hisszük, hogy az orthodoxok ok nélkül vetették el a súlykot és valóban örvedetes, hogy legalább ebben az irányban a forma nem volt oly bántó, mint a minő a hivatalos kommentár. Ezért szerencse, hogy az orthodox közvetítő bizottság elnökét nem engedték szólni, ami különben azt is mutatja, hogy tekintélye hivei körében ugyancsak gyenge lábon állhat. Ha prestige meg nem tört volna, alig nyugodott volna meg a békeszerető férfiú abban, hogy az orthodoxok és kongressusiak között fenálló differenzia az orthodoxia képviselőjének hivatalos szónoka által »a hazai zsidóság felekezeti szervezetének különbözősége«-ben jelöltesék meg. Mert azon itt-ott elhangzott feltevésnek, mintha az orthodoxia vezére szellemi tekintetben oly alantas fokon állana, hogy a küldöttség élén néhány szó elmondására egyáltalán képtelen volna, az orthodoxia megsértése nélkül helyet adni nem lehet.

A magyarországi oláhok nyíltan Romániához szítanak. Állandó szervezetekben és leplezetlenül agitálnak a magyar állam ellen. A honarulásban dicsőséget látnak és az árulók a románság martyrjai. Papjaik, tanítóik fennen gyalázzák a nemzet legszentebb ideáljait. Iskoláik és szószekeik magyar ellenes tanokat hirdetnek büntetlenül teszik ezt rég időtől fogva, mert egyes dühöngők féktelen kitérésének elzárásával távolról sincs megtorolva az, amit érzelmeik és cselekedeteik által összeségükben ez ország ellen vétének.

Az erdélyi szászok Németországhoz tartanak. Panaszaikkal bejárják a nagy német sajtót. Üldözötteknek mondják magukat és ezzel beszennyezik hazánk birnevét, a magyar politika tisztaságát és igazságát. Csak számuk elenyésző volta, a földrajzi viszonyok és egy nagy nemzetközi érdekekre létesült szövetség az, mely meggátolja, hogy örökös elégedetlen-

kedéseik, hazug vádjaik, szóval hazaellenes törekvéseik nagyobb hullámokat nem verhetnek. Nyelvök, viseletök, egyházuk és családi életök, iskoláik, intézményeik idegenek. És aki várossaik, falvaikat bejárja, a magyar kultúra feletti gunyjukat hallja, az a tiszteletreméltó kivételek mellett csodálkozva fogja szemlélni azt a nagy türelmet, melyet ez ország önnön érdekeiről megelégedkezve, velük szemben tanusít.

A tótok egy része hazánk legnagyobb ellenségeért az oroszért rajong. A szerbek egy része szintén, vagy legjobb esetben Szerbiához és a mit egyebekben tapasztalunk az oláhok és az erdélyi szászok részéről, a tótok és szerbek szlavophil törekvéseire nézve is áll. És mindez együttvéve alkotja a nemzetiségi kérdést, melyet közéletünk összes tényezői gyengéden keztyűs kézzel tapintanak körül. Egyházaik, melyeknek némely részében kivált pedig önkormányzati szerveik működésében a hazaárulás mérget lehelő virágait nagyra növesztik, a törvény teljes oltalmát, az állam bőkezűségét élvezik. Ez mind rendén van, jól van így.

Mint nemrégiben a Kolozsváron lefolyt törvényszéki tárgyalás, szóval az egész memorandum ügy lefolyása mutatta, a magyar nemzet kigyót melenget a keblén. Érzi harapását, egyik másik tagjában már ott folydogál a méreg. De az nem baj. Tanulmányokat tesznek a kérdés — a hazaárulás kérdésének — megoldásáról enqueteket tartanak, cikkeket írnak, csitító kormánynyilatkozatokat tesznek, miközben a románok között lakó magyar földönfutóvá lesz, vagy halálos félelmek között hajtja le esténként fejét. Ez mind jól van.

Mappákat rajzolnak és tanítanak, melyek sértők Magyarország területének integritására. Tankönyveket írnak, melyek meghamisítják a magyar nemzet történetének dicsőséges korszakait. Lapokat adnak ki, melyek naponta ezrek és ezrek szívébe csepegtetik a magyarellenos érzelmeket. Sajtópereket provokálnak, hogy mártyrokat gyártsanak otromba pópákból. Törvényt csufolnak és az igazságszolgáltatás közegeit országvilág előtt kompromittálni törekcszenek. Átkoznak, fenyegetőznek, szóval, írásban és képbén. Ez mind jól van így sokaknak, az egész türelmes magyar nemzetnek. Legfeljebb ha a türelem fonala csattogó fogvicsorításuk közben elszakad, egy enquet tervével keresünk orvoslást — az ő sebeikre aztán egy pár

csendőrrrel képviseltetjük a magyar állam souverénitását. Így a bűn nő tovább, nagyra, nagyra míg csak lángba nem borul ez az ország, míg ártatlanok vérében nem mosdik az évtizedek óta felénk sziszszenő Cine mintye... Ez jutott eszünkbe, midőn ujabban egyik-másik főrendi és klerikális lében feleresztett antiszemitikus nyilatkozattal találkoztunk. Mert hát tagadhatatlan, hogy e verőfényes napok egy-egy kis árnyékot is vetettek. Pedig mi zsidók, nem akarunk lenni egyebek, mint magyarok. Huszonöt esztendő alatt bámulatra ragadjuk elneinket is haladásunkkal, lelkes nemzeti érzelmeinkkel, áldozatkészségünkkel, a humanizmus és közművelődés terein és a magyar államhoz való régi rendületlen hűségünk új erősségeivel. És ha aztán megtörténik, hogy a nemzet oly reformokat követel, melyeknek nagy része a zsidóságtól is messze menő, de örömmel meghozott áldozatokat igényel és ha az e körül keletkezett viaskodás közben a klerikalizmust a kor szelleme földre dönti, akkor az első szabad lélekzet vétele után román, szerb kórus segédlete mellett felhangzik a jelszó — üsd a zsidót. — Reméljük azonban, hogy a főrendiház majd összszel ha a recepciós javaslat előtte lesz, magát tisztán az igazság által fogja vezetetni.

M. F.

A SZERVEZET.

(Apró glossák.)

A hatodik izr. községkerületnek f. é. június hó 4-én tartott rendes évi közgyűlésének lefolyásáról külön számot adni nem kívántunk. E közgyűlés lefolyása voltaképen rendkívüli feljegyzésre méltót nem nyújtott. A mi pedig az önkormányzati szervekben ujabban mutatkozó vérkeringést illeti, ugy azt e helyről nem egyszer elég behatóan méltattuk. A gyűlés lefolyásáról egy felekezeti lapban közzétett tudósítást is könnyen elviselhetjük, hiszen rég megszoktuk már és többnyire teljes közömbösséggel nézzük azt a megható *objectivitást*, melyet némely felekezeti ügyet tárgyalni szoktak. A dolgok rendjén ez mit sem változtat, a hangulatok és azok mesterséges gyártóinak pedig tulságos nagy fontosságot tulajdonítani nem szabad. A magunk álláspontját érthető módon és kellő határozottsággal szoktuk jelezni és így csakis azt óhajtjuk, hogy személyes rokonérzést vagy ellenszenvet szolgáló tudósítások annak elhomályosítására ne szolgálhassanak.

Ha a hatodik kerület képviselőtestületének gyűlésére mégis részletesen visszatérünk, erre bennünket két ok indít. Az első az, hogy orthodox részről tavaly sok mindent következtettek abból, hogy a kerületi gyűléssel nem foglalkoztunk, holott megjegyezni valónk akkor is bőven lett volna. A másik ok pedig abban áll, hogy Dr. Vázsonyi Vilmos ur az Egyenlőség f. é. június 15-iki számában egyebek között oda nyilatkozott hogy »Eötvös József fiára vár a feladat, hogy megismétlje apja tanácsát és a congressusi szabályzat feltétlen betartására hívja fel a congressusi zsidóságot« és f. évi június hó 29-én ugyanazon ujságban ugyancsak ő még határozotaban kívánja, hogy »tartsa be szabályát minden pontban a congressusi zsidóság«.

Az idézettekkel egyetértünk és azok teljes összhangban vannak azokkal, a miket e helyen és a hatodik kerület gyűlé-

sén kifejtettünk. De akkor meg nem érthetem, hogy miként történhetett az, hogy dr. Vázsonyi ur a kerületi gyűlésen tett nyilatkozataival egyenesen a kongressusi szabályzatok betartása ellen emelte fel szavát. Nyilatkozatainak majdnem mindegyike nemcsak most, de máskor is egyenes támadást involvál azon szabályok ellen, melyeket most feltétlenül megtartani kíván.

Nincs ebben az országban senki, aki ne tudná, hogy a kongressusi statutumok az által, hogy általánosan kötelező erejük megszűnt, hogy az önkormányzati élet tespedett és hogy hosszú huszonkét esztendő számos megoldást igénylő kérdést vetett felszínre, erősen meg vannak nyírbálva. Ugy tudom, hogy az elemi vagy polgári iskolák tankönyvei nyomán már a legzsengőbb koru gyermekek is figyelmeztetve lesznek erre. De ebből azt, hogy dobjuk félre az egész statutumot, mely megviseelt formájában is autonomikus jogainknak bár gyengén pislogó élete mellett bizonyít, következtetni nem szabad. Nem pedig azért, mert az megjelöli a továbbfejlődés irányát és mert magában hordja egy életerős felekezeti önkormányzat csiráit. A jogfolytonosság melyre ilykép helyezkedtünk s helyezkedhetünk a jövőben, kiváló beccsel bír reánk nézve, mert az egységes zsidóság törvényes formában megnyilatkozott akaratán, ez akarat tiszteletreméltó romjain a stilszerű restauráció könnyebben eszközölhető.

Azonban igazolni kívánom, hogy a hatodik kerületi gyűlésen dr. Vázsonyi ur mily nagy tévedésekbe esett és hogy fentt idézett nyilatkozataival mennyire ellentétbe jutott önmagával. Nem veheti ezt nekünk rossz néven, mert sürű felszólalásait nem tekinthetjük minden áron való szónoklásoknak hanem oly nyilatkozatoknak, melyek az objectiv nyilvános megbeszélésre joggal igényt tarthatnak, és következőkben tesszük meg észrevételeinket:

1. A községkerület egy bizottságot küldött ki, melynek feladatává tétetett, hogy az egyetemes gyűlés által alkotott statutumok választási szabályzatának 3. §-ában foglalt rendelkezésre való tekintettel a községkerületnek választó kerületekre való beosztására az adatokat szerezzé be és e tárgyban tegyen javaslatot. A bizottság a rendelkezésre álló adatok alapján egyszerű számműveletet végzett és logikailag megtámadhatlan javaslatot terjesztett be. E jelen-

tésre nézve V. ur azt indítványozta, hogy az előjárósághoz visszatartassák. *Először* mert a jelentés megfeledezett arról, hogy hitközségi értelemben vett Budapest nem létezik. Ez azonban nem áll, mert a jelentés mint arról mult számunkból mindenki meggyőződhetett, világosan *Budapest székes főváros területén* alkotandó választó kerületekről szól és egy szóval sem említ budapesti hitközséget. És hogy két évtizeddel Pest és Buda egyesítése után a főváros területének megnevezésénél csak Budapestről szólhat e jelentés, azt mindenki be fogja látni, mert különben a congressusi statutumokat — mindentől eltekintve — el kellene vetni azért, mert azok »magyar és erdélyhoni izraelitákra« vonatkoznak, már pedig az unió után — ilyen nincs. Valamint azt is be kell ismernie mindenkinek, hogy az által, hogy Buda és Ó-Buda izr. hitközségei a *főváros területéhez* tartoznak és mint ilyenek szerepeltetnek, sérelmet egyáltalán nem szenvedhetnek, mert a főváros területe 8 választókerületre lévén beosztandó, egyáltalán furcsa lenne, ha az a mit Dr. Vázsonyi ur kiküzdeni törekszik, hogy t. i. a budai, ó-budai és a környéken levő kisebb hitközségek egy választó-kerületet képezzen, — mint nagyszerű vívmány legyen feltüntetve. Érdekes, hogy Dr. Tatay Adolf ur, aki 1—2 évvel ezelőtt a kerületi gyűlésen a pesti, és ó-budai hitközségeknek egy hitközséggé való egybeolvasztását indítványozta — nyilván mert ez ellenvetéseket a maga eszméjére egész kedvezőknek tekintette — a legzajosabban helyezte ezeket.

Tetejébe jön mindennek, hogy a hatodik kerületi előjárósága e javaslatnak tárgyalásra tüzésével a kongresszus egybehívásának előkészítését igyekezett előmozdítani, míg azok akik ezen egybehívást a receptio előtt sürgetik, az előkészítés munkáját megengedjük, hogy akaratlanul gátolják. És méltó befejezésül jelentkezik azon tény, hogy a kerületek beosztását a kerületi képviselő eszközli és hogy mindenkinek módjában állott volna a javaslattal szemben oly ellenindítványt tenni, mely az érdemleges elintézését el nem odázza. Részemről — a felesleges szóbeszédnek ellensége lévén — e pontnál fel nem szólaltam, mert a jelentéshez közöm volt ugyan, de híven azon eddig győzött és a kérdéses jelentésben is kifejtett elvhez, hogy a receptio törvénybe iktatásáig a kongresszus egybehívása

elodázandó, e halasztást lényegtelennek, bár dr. Vázsonyi ur ellenkező álláspontját tekintve különösnek tekintettem. A bizottság munkálatának elvetésére vonatkozó indítványt a humor kedvéért a czeplédi rabbi is pártolta. Az érdekes rabbi úr is talált a jelentésben fogyatékkosságot, ő sokallja Budapestnek a nyolcz kerületet. Már most, ha figyelembe veszszük, hogy a kongresszusi választási szabályzat 3. §-a értelmében »a *községkerület az izr. lakosság számarányának tekintetbe vételével annyi lehetőleg egyenlő választó kerületekre osztandó, a mennyi a községkerületre esik*« a czeplédi rabbi mély tartalma észrevétele szerint, minthogy alig hiszszük, hogy Budapest zsidó vallású lakossága nagyobb részének Jeruzsálemba való kívándoroltatása mellett foglalna állást, csak úgy értelmezhetjük, hogy a budapesti zsidókat Czepléd, Kecskemét, stb. között kellene elszórni, hogy a nagy számaránytalanság megszüntetve legyen. De azért bizonyos, hogy a czeplédi rabbi ur fogyatékok felfedezései daczára szintén a *kongresszusi szabályok szentültartása és a kongresszus azonnali egybehívása mellett* foglal állást. Ily fényes fejtegetések hatása alatt a bizottság jelentése az előjárósághoz visszatartatott.

2. Következett az egyházi célokra megállapított államsegély felemelése iránti intézkedés. Évek óta irás, szó, statisztika, jog méltányosság annyit sirt-ritt már ez ügyön, hogy az ember azt hitte volna, hogy itt kár minden szóért. Jó lesz az amit javasoltak. De dr. Vázsonyi ur ez alkalomból is beszédet tartott, melynek kiemelkedő és a jelenlévőkre nagy hatást gyakorlott része azon egészen az újdonság jellegével bíró kijelentés volt, hogy az eddigi 5000 frt a zsidóság számát tekintve, aránytalanul csekély összeg. Ami kétségtelenül így is van.

Azonban a kérdéssel — önmaga is érezte ennek különös voltát — kapcsolatba hozta az *iskolaalap kérdését*. Hát erről az alapról most nem szölok, de egy helyreigazításról le nem mondhatok, bár őszintén sajnálnám, ha ez észrevételeket V. ur bántónak tekintené. Ez igazán távol áll tőlem, de ha valaki felekezeti ügyekben exponálja magát, nem veheti zokon, ha e tekintetben tévedéseire figyelmeztetve lesz. Azt mondja a szónok ur egyebek között: »*Pedig azt hiszem, hogy annyi jogot csak igényelhetünk, hogy egy kétség nélkül zsidó eredetű és*

jellegű alapítvány állásáról és kezeléséről adatokat kapjunk, ha már azt autonómiánk körében nem kezelhetjük. Ismétlem, hogy az alap jogi természetéről az új viszonyoknak erre vonatkozó hatásáról és következményeiről most nem szövegek, de minthogy Vázsonyi úr a kongresszusi szabályok megtartása mellett emel újabban többször szót, ne felejtse el, hogy a státumok 78. §-a szerint az izr. országos iskolai alap kezelését illető rendelkezés és kezelésének ellenőrzése, az alap jövedelmeinek hováfordítása stb. az egyetemes gyűlés hatásköréhez tartozik, míg az iskolaalap kezelésének ellenőrzése és ez iránti jelentéstétel joga illetve kötelessége a 70. §. szerint a kerületi elnökök gyűlésének hatáskörébe van utalva. Ha tehát dr. V. úr azt hiszi, hogy az alap állásáról stb. kerületek értesítendőek, akkor itt is tévedésben van; mert még ha ez alapra nézve az ismeretes intézkedések nem létezőknek tekintetnének is, akkor sincs a pontosan betartani kívánt státutumok szerint ehhez a *kerületeknek* szavuk. Akkor is a kerületi elnökök és a kongresszus hatáskörében tartozik ez az ügy. Mert ha ez adatok a kongresszusi szabályok ellenére a kerületekkel közöltetnének is, mire volna ez jó? Hiszen a hozzászóláskoz vagy plane határozathoz jogot nem formálhatnak, de ha megtennék mégis, az tekintetbe nem vétetnék. Vagy csak azért, hogy tudjuk a dolgok állását és helyeslőleg legyünk kénytelenek bólintani? Ezt köszönjük szépen. *Hiszen kongresszust akarunk és jól cselekszünk-e, ha azon kezdjük, hogy az első kongresszus státutumait mellőzzük és a másodiknak hatáskörébe nyulunk.* Ez nem lehet, de nem is szabad, akárki mondja is az ellenkezőjét. Hogy is mondja V. úr? »Tartsa meg a szabályokat pontosan a kongresszusi zsidóság.«

3. A kongresszus egybehívása mint azt mindig óhajtottuk, tényleg azon időre marad, mikor az izraelita vallás törvényesen becikkelyezve lesz. Ilyen körülmények között a kérdés idő előtti és folytonos feszegetése alig érdemelne szót. A községkerületek közül nyilatkozottak többsége helyesen átértette és átérezte, hogy az egyházipolitikai reformok sorsának eldőlése előtt a zsidó felekezeti ügyek végleges rendezése iránti kísérlet csakhamar kompromittálva lenne és éppen ezért

a kongresszus egybehívását a reformok, közöttük természetesen első helyen a receptió törvénybe iktatásáig mellőzendőnek tartotta. A kerületek ily álláspont elfoglalására jogosítva voltak és egészen megfoghatatlan, hogy dr. Vázsonyi egy be nem jelentett indítványt tesz és hosszas, téves nézetekkel telt beszédben a kerületek ezen határozataiban *fogalomzavart* fedezett fel. Nézete szerint ugyanis a státutumokhoz képest az egyetemes gyűlést egybe kell hívni, akár tetszik ez a kerületeknek, akár nem. A státutumok parancsolják. Nézzük a státutumokat. A 70. §. b) pontja szerint a kerületi elnökök gyűlésének hatásköréhez tartozik: »a rendszerint három évenként vagy szükség esetében tartandó rendkívüli orsz. egyetemes gyűlés egybehívása, mely utóbbihoz azonban legalább a kerületi képviselők felének beleegyezése kívántatik. Mellesleg mondva utóbbi szavak a státutumok 1869. évi hivatalos kiadásában is ki vannak emelve. Tehát nem áll az, hogy a kongresszus egybehívandó akár tetszik a kerületeknek akár nem. De ésszerűen nem is állhat, mert a kerületek felének beleegyezése és a kerületek részvétele nélkül — nincs kongresszus. A kerületi elnökök gyűlése intézkedik a kongresszus egybehívása iránt még pedig a kerületi képviselők határozatai alapján, és akkor, ha a kerületi képviselők fele ehhez beleegyezését adta. Minthogy pedig úgy áll a dolog, hogy a nyilatkozott kerületi képviselők felénél nagyobb része ellene van a kongresszusnak, a kerületi elnökök gyűlése nem is juthatott abba a helyzetbe, hogy a kongresszus egybehívását eszközölje.

Hiszen furcsa jog is volna az, melyet a státutumok a kerületeknek a felekezet önközzé képviselőjének adnak, ha őket jobb belátásuk ellenére köteleznék valamire, vagyis feltétlenül végrehajtó közegeivé tennék egy oly intézkedésnek, mely csak az ő részvételük és funkciójuk által nyerhet életet, válhatik valósággá. *Maga az az intézkedés, hogy a kerületi képviselők felének beleegyezése kívántatik, mutatja, hogy itt nem egy abszolút kötelesség teljesítéséről van szó,* mert akkor elégséges volna, ha a státutum azon rendelkezést vette volna fel, hogy a kerületi elnökök gyűlése minden három évben, vagy szükség esetén ezen kívül is köteles a kongresszust egybehívni. Hanem szó van a kerületek képviselői felének beleegyezése által kifejezendő és közakaratra tekintendő elhatározásról.

Anyira világos az, hogy az ember csodálkozik, miként lehet egy igazságot ennyire kiforgatni és azt állítani, hogy a kerületek, melyek még hozzá indokoltan, a kongresszus egybehívását az őket megillető világos jog szerint egyelőre mellőzendőnek találták, fogalomzavarban vannak. A státutumok idevonatkozó rendelkezései azon alapulnak, hogy a felekezet önalkotta képviselőre, önkormányzati közegeinek eleve meghatározott száma által való döntésére bizza azt, hogy mikor fogja czélszerűnek és helyesnek ismerni, hogy a kongresszus egybehívassék, nem engedve a legparányibb tért sem azon felfogásnak, hogy a kebeléből bizonyos időre választott képviselő jogával visszaélhetne. Az a tény, hogy a VI. községkerület más nézetén volt, mint ezeket az utolsó kerületi gyűlésen részben tüzetesen kifejtettem, részben érintettem, a többi községkerületi képviselőre irányadó nem lehet, mert a kerületi képviselők határozata egyenlő hatályúal bír.

4. Vázsonyi Vilmos úr kifejtette, hogy sokat gondolkodott a felett, hogy micsoda összefüggés van a receptió és az egyetemes gyűlés között, de nem tudott a titok nyitjára lelni. A kerületi gyűlésen a titok nyitjára rámutattam és nehogy felekezetünk újjászervezkedésének történetében e rejtély megoldatlanul hagyottak látszassék, kénytelen vagyok a dologra visszatérni, noha ezzel nem egy ízben foglalkoztunk már e helyen is.

Az első kongresszus egybehívásával azt czélozta b. Eötvös József, hogy törvényes befogadásunkat előmozdítsa. A keresett összefüggés tehát meg volna. Ismeretes, hogy az orthodoxok különválása, külön rendeletök és kiváltképpen az általuk másfél évtizeden át erőltetett két felekezet tana szervezkedésünknek útját állotta. Most a kormány azon van hogy az izraelita vallást törvényesen becikkelyezze, vagyis, hogy vallásunk egységét is törvényesen elismerje. Vannak kellene lenni annak, aki nem akarja látni, hogy végzetes hiba lenne, ha szervezeti ügyünket, ha már ennyi ideig pihent, nagy hamarosan éppen akkor tüznénk napirendre, mikor biztos kilátásunk van arra, hogy annak legfőbb akadálya örökre elhárítva lesz és mikor erős az a reményünk, hogy az izraelita vallás törvényes befogadása maga után fog vonni egyéb oly intézkedéseket is, melyek a felekezetek egyenjogusításának folyamányaképen szá-

munkra ugyanazon jogokat biztosítják, melyekkel a többi bevett históriai vallásfelekezetek bírnak.

Ez a tény egymagában véve megadja Vázsonyi dr. úr titkához a varázs-kulcsot.

De hát találunk még egyebet is, mely erről a nagy titokról fátyolt levonni képes. Itt van az át- meg átlukgatott kongresszusi státutumok szomorú sorsa, mely be nem következhetett volna soha, ha felekezetünk törvényesen recipiálva lett volna. A változó miniszterek változó kegye nem törte volna úgy össze és nem darabolhatá szét ezentúl a zsidó felekezet egységében levő erkölcsi erőt, ha a többi felekezetekkel egyenjogúak lettünk volna, az az, hogy lennénk. Egy a békétlenség férges gyümölcssein táplálkozó közvetítő agentúra soha sem vezethette volna ennyire szét a felekezet beteg szerveibe öldöklő mérgét, ha a dogmatikus különbség hamis tanaiból nem meríthették volna szomorú bátorságukat. A hetvenes években a liberális eszme nagy mérvű terjedésébe, majd Pauler zsidó gyűlöletébe akasztották ezen vallás és lelkiismereti szabadsággal kifent dogmatikus horgukat.

Az az egyetemes gyűlés, melyet mi várunk a törvénybe cikkeklyezett izraelita vallásfelekezet részéről, azon egységes zsidóság részéről mely törvényes képviselőletén alkotta meg a jogfolytonosság szempontjából szentül tartandó kongresszusi statumokat, az a *históriai izraelita vallás* egyetemes gyűlése léssen. Ám tessék elfordulul! attól, akinek van hozzá kedve bátorsága. *Ezért is van tán egy kis összefüggés a receptió és egy egyetemes gyűlés között.*

De nézzük azt a nagy titkot, melyet ha emlékezetem nem csal, Vázsonyi ur mumusnak is nevezett egy néhányszor az egyházpolitikai javaslatok illetve törvények szempontjából. Az anyakönyvi törvény által inaugurált változásokat ő a kongresszus szempontjából nem tekinti fontosaknak, mert azok csak szervezetünk első fokát, a hitközséget érintik. Köszönjük szépen az olyan épületet melynek alapja porladozó vályogból való és melybe gyökeret ereszthet minden haszontalan növény. Bizony bizony nagyon téved aki azt hiszi, hogy szervezetünk első fokát, a hitközséget érintő ügyek, nem a legfontosabb ügyei autonómiáknak. Hiszen ép ez azon alap, melyen önkormányzatunk új temploma felépülhet. És ha ezt a funda-

mentumot nem rakjuk le úgy, hogy az minden külső és belső viharok ellentárlóján, akkor nem értünk meg annyira, hogy autonómiára érdemesekké váljunk. Akkor be fog következni az, amit széthúzó elemeink ténykedése és minden, még önalkotta tekintélyeink ellen is folyó áskálódásra való tekintettel — sokan egyedüli orvosszervek tekintenek a centralisatiót, mely most mutatkozó de egyesek tulkapásai által elfajuló buzgalmat a jó ügy kárára visszavetni fogja.

Aki az anyakönyvi ügyet és azt, hogy az csak szervezetünk első fokát érinti, kicsinyli — egyáltalán nem ismeri felekezetünk bajait de felekezetünk legfontosabb érdekeit sem. A theoria ködhomályában ott bandukolhat, szónokolhat, irhat jól rosszul, de a tett mezején szárnyazogva fogja elméleteit elhullajtani. Az anyakönyvi ügygyel kapcsolatos rabbi-kérdés a rabbi véglegesítése és ellátása, a hitközségi jövedelmek megcsappanása, egyes tisztviselők feleslegessé válása, a rabbikörök megállapítása, a felek rabbik és hitközségek között meglazuló érintkezés megerősítése, a már már nagy nehezen megállapodásra jutott területek kérdése az anyakönyvi (1895. évi) szabályrendelet alapján létesült kapcsolatok — azt hiszem mind igen fontos dolgok, noha szervezetünknek csak első fokát érintik. De mindezek felül helyezendő a felekezeti anyakönyvek vezetése, szóval a felekezeti össztartozandóság legfontosabb intézményének meghonosítása, melynél fontosabb, kivált ha a gyermekek vallásáról és a polgári házasságról szóló törvényekre gondolunk, zsidó egyházi gyülekezetet hasonló viszonyok között még nem foglalkoztatott.

Ad vocem *polgári házasság*. Mi köze ehhez a felekezethez? Egy kevés köze van. Hát ez után is kötnek zsidó rítus szerint házasságot? Bizony kötnek, sőt reméljük, hogy úgy mint eddig. De hogy így legyen, ehhez tennünk kell tényleg valamit a magunk nyájában. Osi házassági jogunk vallásérkölcsei tekintetben tán szintén érdemel egy kis figyelmet, nem is szólva a hitközség anyagi érdekéről, a rechasról. Az igaz, hogy ez szervezetünk csak első fokát érinti. Csak hogy annyira érinti, hogy az első foknak egészsége, jóléte, tán élete is függ ettől.

De vajjon keressük-e tovább Dr. Vázsonyi ur titkához a kulcsot, mely neki annyi gondot okozott. Azt hiszem feles-

leges. E téren tovább is mehetnék, de nem akarom senkinek az érzékenységet bántani és nem akarok idő előtt nyugtalanosságra okot szolgáltatni. Hiszen sejtelmem sincsen arról, vajjon e téren a mi eszméink szerint alakulnak-e az ügyek.

Aki a dolgokat nem a maguk mívoltában és személyes tekintetektől elvontan akarja méltatni, az be fogja látni, hogy az egyházpolitikai javaslatok a receptió és egy új zsidó kongresszus között van egy kis összefüggés. De van ám.

Egy különös számvetés alapján V. ur aztán oda lyukad ki, hogy miután nincs remény arra, hogy az összes községkerületek megalakuljanak és így 86 képviselőt küldjenek, a kibontakozásnak csak egy módja van, meg kell változtatni a kongressusi választási szabályzatot, hogy a kongressusi választások ne községkerületi alapon történjenek és így más alapon beosztással 86 kongressusi kerületet nyerhessünk. Azt kérdezhetném, hogy miután a kongressusi választási szabályzat állapít meg 86 választókerületet a választási szabályzat pedig megváltoztatandónak mondatik, miért ragaszkodjunk a 86 számhoz és miért helyezzünk súlyt arra, hogy más alapon nyerjünk ezt a szent számot. De erre nem helyezek súlyt, dacára annak, hogy Dr. V. ur az Egyenlőségben azt írja, hogy ne üzzünk *játékot* a szabályokkal. Hanem arra igen is súlyt helyezek, hogy miként egyeztethető össze Vázsonyi ur azon fent idézett legújabb követelése, hogy a kongressusi zsidóság tartsa be pontosan statumát, azzal az indítványával, hogy *a kerületek a választási szabályzatok* — tehát egyetlen sértetlen részök — *át dolgozását és jóvá hagyását eszközöljék*, akkor midőn a kongressusi statumok 78. §-ának g) pontja szerint a választási szabályzat netáni módosítása a kongresszus hatáskörébe van utalva. Igaz, hogy V. ur azt is mondja, és ez még feltűnőbb, hogy *olyan egyetemes gyűlésért, mely a jelenlegi választási szabályzat alapján ülne össze, lelkesedni nem tud*, de azt hiszszük, hogy erre a lelkesedésre a mellett, hogy e kijelentés a statumok pontos betartásának tanával össze nem vág, okvetlen szükség nincsen.

Azt is akadálnak tünteti fel, hogy a szabályzat az egész zsidóság számára készült és most csak a kongressusi zsidóság szabályzata. A szabályzatok egyik nagy bece éppen

abban áll, hogy az egész zsidóság képviselője alkotta önmaga számára. És az ellen, hogy a kongressus eleve kizárja magából és az újonnan alkotandó szervezetből a zsidóság egy részét és hogy ilyképp már megalakulásának ténye által állandóvá tegyen és elismerjen egy oly helyzetet, mely a testvéri egyenlenség öregbítésére szolgál, mint a kerületi gyűlésen is tettem, tiltakozom és remélem, hogy ha lesznek is sokan, akik a szervezetbe való bekényszerítést ellenzik, alig lesz, aki a rideg elkülönítés tervét helyeselni fogja és nem inkább az egység helyreállítását elősegítése mellett foglal állást. Az orth. közvetítőknek képezi ez kedvencz eszméjét, azért óhajtották ők is, hogy a kongressus a receptió előtt hivassék egybe és azért dédelgetnek némelyeket közülünk, mert tőlük remélik, hogy a haladó zsidóság kebelében mutakozó békés hajlamokat úgy kifelé mint befelé megzavarni és nekik ily módon kedves szolgálatokat tenni fognak. A receptió után összeülő kongressus által megállapítandó szervezet az orthodox minőséget egyházpolitikai értelmében teljesen davalválni fogja.

A kerületi gyűlésen Vázsonyi dr. ur azon nézetének adott még kifejezést, mintha a mostani választási szabályzat alapján összeülő kongressus nem teljesíthetné azt a nagyfontosságú feladatot, hogy 25 év eseményeiről kérjen beszámolást. Mintha bizony ez volna az új kongressus legfontosabb feladata. Tehát a hitközség életkérdései az új szervezet, és egyéb oda tartozó ügyek mellékesek és a földolgozók az elborodnak ki, hogy 25 év eseményeiről kérjen számot. Hiszen megköszönné a magyar zsidóság, meg az egész ország, ha a kerületi elnökök gyűlései vagy bárkinek 25 év nagybárá ismeretes viszonyaira vonatkozó jelentése — mely fényes szóoklatok vagy azok nélkül akár tudomásul vétetik akár sem, csak egy összefoglaló okmány nyúl szaporítja a hazai zsidóság történetét, — képezné a kongressus legfontosabb feladatát. A kongressustól mi nem szóoklatokat, hanem tetteket várunk, olyanokat, melyek felekezeti ügyét a mostoha helyzetéből kiemelik és a békés fejlődés útján keresztül a megszilárdulás felé viszik. A hatodik kerület utolsó gyűlése, melyről a fővárosi képviselők bosszankodva eltávoztak, szintén azt mutatja, hogy torkig vannak a beszédekkel.

Sok megjegyezni valóm volna még, de már így is messze tul mentem a magasnak kitűzött kereten. Önként értetődik, hogy Vázsonyi ur azon indítványát, hogy »a VI. kerület a maga kebeléből bizottságot küld ki, melynek feladatává teszi, hogy a többi megalakult községkerület hasonló czélokra kiküldendő bizottságaival egyesülve, a jelenlegi választási szabályzatot átdolgozza és munkálatára a statumok által előirt módon a királyi jóváhagyást *kieszköztölje*» helytelennek tartom, mert egy új kongressus egybehívására vonatkozó s a zsidóság egyetemes képviselője által alkotott választási szabályzatok átdolgozására nem a kerületek vagy azok bizottságai, hanem csakis egy új kongressus illetékes; mert condito sed non concessio, hogy egy kerület vagy annak bizottsága ily eljárás foganatosítására jogosítva lenne, ahhoz a többi kerületek hozzájárulása kívántatnék meg, minek beszerzése a kongressus egybehívását a kívánt határ időn is messze tul halasztaná; mert az összes kerületek bizottságainak együttes működése már egy főkö-kongressust képezne ennek köztekintélye és jogköre nélkül; mert egy ily a kongressusi szervezeten kívül vagy tán felül helyezkedő, de a zsidóság törvényes képviselője vagy organumaként nem tekinthető bizottság oly organummal, mely a kormánnyal illetve ő felségével a legfelsőbb felügyelet gyakorlása szempontjából jogszerűen érintkezhetik, nem rendelkezik; mert ily veszedelmes — mivel belőlünk kiinduló — praecedens által maradandó bizonyosságot alkotunk arra nézve, hogy a király által szentesített statumokkal élni akkor sem tudunk, midőn a törvényhozás a többi vallásfelekezetekkel bennünket egyenjogosit és türt helyzetünkből kiemelve leszünk.

A jelenlegi választási szabályzat alapján egybehívott kongressus elébb fog megfelelő szervezetet alkotni, mint azt a jelzett procedura útján egyáltalán remélni lehetne. És ha a kongressus ezen összealkotásában nem fogja az eszményt megvalósítani, attól a szemrehányástól meg lesz a zsidóság kimélve, hogy legalább önmaga szentesített statumain nem pusztított, habár a helyzet kényszere alatt eltűrte, hogy rendszerint ő felsége legf. elhatározásai alapján az adminisztráció érdekében és tulnyomó részben a hitközség tényleges szükségének kielégítésére a kormányzat azokon rést üssön. Arra-

való lesz épen a kongresszus, hogy az egész szervezetet és annak egyik eszközét, a választási eljárást, gyökeresen átalakítsa.

Több ízben lett volna okom és alkalmam hasonló helyreigazító felszólalásokra. De kerültem a polemiát, nehogy a szervezet kérdéseiben mutatkozó öröndetes fellendülésbe valahogy keserűség lopózzék be, vagy itt-ott lappangó ellentétek kiélesítenek. De úgy vélem, hogy részben a legközelebbi kerületi gyűlésről megjelent hírlapi tudósításban tendenciosusan megnyomorított lényegökben egészen elhallgatott megjegyzéseim korrekturája érdekében is e fejtegetés saját folyóiratomban megengedhetőnek tekintendő.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A társulat irodalmi és gazdasági bizottságainak előterjesztését az igazgatóság folyó évi május hó 10-én tartott ülésében vette tárgyalás alá. Az ülésen jelen voltak *Dr. Kohn* Sámuel elnök, *Dr. Weinmann* Fülöp kir. tanácsos társelnök, *Schweiger* Márton a gazdasági bizottság elnöke, *Dr. Bacher* Vilmos az irodalmi bizottság elnöke, *Dr. Kármán* Mór, *Székely* Ferencz pénztáros, *Pfeifer* Ignác ellenőr, *Dr. Mezey* Ferencz társulati titkár mit az igazgatóság tagjai.

Ez alkalommal a gazdasági bizottságnak a befolyt pénzek elhelyezésére vonatkozó jelentése tudomásul vétetett. Helyeslő tudomásul vették továbbá, hogy a bizottság a tagok gyűjtésére és a társulat anyagi helyzetének megerősítésére vonatkozó javaslatok készítésére *Dr. Stiller* Mór alelnök, *Dr. Neumann* Antal és *Székely* Ferencz urak kérték fel azzal, hogy a bizottság ügyrendjét is mielőbb készítsék el. Elfogadta végül az igazgatóság a pénztáros és ellenőr által a pénztári kezelésre vonatkozólag bemutatott ideiglenes szabályzatot, kimondván, hogy a kezelés addig is, míg a teljes ügyrend beterjesztve lesz, ezen szabályzatok szerint történjék.

Az évi költségvetés elkészítésére vonatkozó határozatnál kimondatott, hogy egy biblia-fordítás céljára rendelt és még a fennállott magyar izr. egyesület idejéből maradt összegnek a

társulat számára leendő folyóvá tétele iránt a pesti izraelita hitközséghez, mely ez összeget újabb idő óta szíveségből őrizetbe fogadta, megkeresés intéztessék, egyuttal pedig a nevezett hitközségnek a társulat tanácskozásai céljára készségesen átengedett helyiségek használatáért köszönet fejeztessék ki. A pesti izr. hitközség a kérdéses alapot, mely 1440 frt 48 kr-ra rug, a társulat megkeresésére, annak már ki is utalványozta.

Ezután az igazgatóság tárgyalás alá vette az irodalmi bizottság javaslatait. Idevonatkozó határozatait a következőkben ismertetjük.

A biblia fordítás ügyében határozatba ment, hogy az ügy egy biblia szerkesztő-bizottságra bízassék. Ennek tagjainul megválasztattak *Dr. Kohn* Sámuel *Dr. Bacher* Vilmos, *Dr. Löw* Immanuel, *Dr. Bánóczy* József és *Dr. Krausz* Sámuel. E bizottság feladata lesz, hogy a biblia fordítás ügyét intézze. E célból eljárásának módjáról, a munka kiosztásáról, a fordítás körül követendő elvekről, a már meglevő — melleleg mondvá gazdag — anyag felhasználásáról, szóval a fontos ügy minden részletéről szabályzatokat készítet, melyeket az igazgatóság folyó június hó 13-án tartott ülésében nagyrészen változatlanul jóváhagyott.

Ezek alapján a biblia-fordítás ügyében kiváltképen az igazgatóság f. é. június hó 13-iki határozatait után, már is jelentékeny lépések történtek. A rendelkezésre álló anyag, mely főt. *Dr. Bárány* József kecskeméti, *Dr. Bernstein* Béla szombathelyi, *Dr. Fischer* Gyula győri, *Dr. Herczog* Manó kaposvári, *Dr. Löw* Immanuel szegedi, *Dr. Löwy* Mór temesvári, *Dr. Neumann* Ede nagykanizsai, *Dr. Perl* pécsi és *Dr. Venetianer* Lajos csurgói főrabbi urak buzgó közreműködésének eredménye, a szerkesztő-bizottság által előzetesen megvizsgáltatik és ennek eredményéhez képest a fordítók megfelelő módon tájékoztató értesítéseket nyernek. A bírálati eljárás alapjául elfogadott és a még beérkező anyaggal kiegészítendő egész biblia, először mint *próbabiblia* lesz kinyomatva. A kinyomatás már a nyáron eszközölve lesz. E próbávek a fordítóknak és a szerkesztő-bizottság által kiszemelt bírálóknak lesznek megküldve azzal a kérelemmel, hogy az íveket

záros határidőn belől megjegyzéseikkel a szerkesztő-bizottságnak küldjék vissza. A szerkesztők a próbabiblia és az arra beérkezett megjegyzések alapján a kiadandó fordítást haladék nélkül megállapítják. A végleg elfogadott fordítási nyelvezet *Dr. Bánoczi* József egységes, helyes és tárgyyszerű nyelvezet szempontjából újra átvizsgálja, mire aztán a biblia kinyomtatása az igazgatóság által meghatározandó formatumban megtörténik. Az egész eljárás előre megállapított szabályzatok alapján történik, melyek a fordítóknak, szerkesztőknek, bírálóknak eredményes eljárását, úgy a czélszerűség, valamint a gyorsaság szempontjából minden irányban biztosítják.

A bírálatban a már említett és ez után még megbizandó fordítókon kívül részt fognak venni *Dr. Klein* Mór nagybecskereki főrabbi, *Dr. Kármán* Mór egyetemi tanár és *Schill* Salamon tanár urak; továbbá: *Dr. Rosenberg* Sándor aradi főrabbi, *Dr. Blau* Lajos budapesti és *Dr. Büchler* Adolf bécsi semináriumi tanárok. A munkákban résztvevők megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

Mikorára e sorok megjelennek a próbabiblia első részei már sajtó alatt lesznek és így e nagyfontosságú ügy, mely önmagában véve is indokolta volna társulatunk életbehívását, aránylag rövid idő alatt elintézve lesz. A társulat e kiváló ügyre helyezte első tevékenységének súlypontját és a történetek mutatják, hogy a hivatottaknak egy feladat körüli czéltudatos egyesítése meghozza a kívánt eredményeket.

A társulat első és rendes kiadványa az *Évkönyv*. Ennek szerkesztésével *Dr. Bucher* Vilmos és *Dr. Mezey* Ferencz bizattak meg. Az *Évkönyv*ben zsidó vonatkozású szépirodalmi czikkek is felvételnek. Az *Évkönyv* számára szánt dolgozatok nevezett szerkesztők bármelyikéhez beküldhetők. A dolgozatokért tiszteletdíj jár és óhajtható, hogy az anyag a nyári hónapok alatt egybegyűljön. Már eddigelé is számos jeles író ígérte meg közreműködését.

A társulat pályadíjakat tűz ki. Az első pályakérdések lesznek »Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása történeti alapon.« A pályamunkák beküldhetők magyar, német, franczia, angol és olasz nyelven 1896. márczius hó 31-ikéig. Pályadíj 1000 korona. Továbbá »valamelyik hazai zsidó hitközség történetének népszerű megírása kut-

fők alapján. A munkától megköveteltetik, hogy irodalmi becsel birjon s szövege legfeljebb 10 ívre terjedjen. Benyújtandó magyar nyelven 1896. márcz. 31-ig. Pályadíj 500 korona. A társulat által kiadott munkák a pályadíjon kívül ivenként külön díjaztatnak.

A társulat *felolvasásait* a télen megkezdi. A felolvasások szervezésénél irányadóul szolgál, hogy a felolvasások mint a társulat népszerű kiadványai külön is kiadhatók legyenek.

Ezek azon első intézkedések, melyeket az irodalmi társulat igazgatósága ez évre nézve az előrehaladott idő mellett is mulhatlanul szükségeseeknek tartott és a melyek közül különösen a szentírás fordításának gyors léptekben előrehaladó ügye érdemel elismerést.

TUDOMÁNY.

AZ EVANGELIUMI PARABOLÁNAK VISZONYA AZ AGGÁDÁHOZ.

Evangelium szerkesztés és parabola.

Maga Jülicher tökéletesen meggyőző erővel derít ki jelentősebb szerkesztői módosításokat, melyek a parabolával összefüggnek. Márcus evangeliuma (IV., 11—13.) azon felfogást őrzi, hogy a parabola mintegy határfalat von exotericus és exotericus hallgatók közt. Emezek, a kevésbé méltók, »csakis« parabolákban hallhatják a hirdetést, míg az exotericus, beavatott hívek világosabb tanításban is részesülnek. Viszont a parabola nélkül szűkölködő János evangelium (XV., 25., 26.) önmagát magasabb fokú kinyilatkoztatásnak vallja, éppen mert parabolától menten rajzol és hirdet. Jülicher végleg és visszautasíthatatlanul eldöntötte, hogy ezen felfogás csakis a parabola céljának és lényegének félreértéséből eredt; célja és lényege a parabolának, hogy szemlétesen, közelítsen, megvilágítsa, ők pedig titkolódzást, távolítást, szándékos homályosítást fedeztek fel benne. De vajon ezen oly gyökeres félreértés, mely következtetésre jogosít a parabola történetét illetőleg? Nyilván való, hogy a végleges szerkesztés korában és körében nem volt meg vagy elveszett az érzék a parabolák iránt, mely keletkezésük helyén és idejében nem csak megértette, de követelte is. Teljesen zsidó körben, teljesen zsidó hallgatóság előtt és számára keletkezett, míg az evangelium szerkesztését a görög római szellem legalább is befolyásolta. (Herzog-Plitt: Realencyclopaedie für prot. Theologie und Kirche. Leipzig 1881. Güder cikkét s v. Lukács IX. p. 19.) Figyelemre méltó szótári jelenség, hogy a *ὑποιδίω* szó az új-testamentumi, azaz a palaestina graecitasnak sajátlagos tulajdona. (Winer: Grammatik des neutestamentl. Sprachidioms 7. p. 25. f. lajstromozza az U. T. görögségének kizárólagos tulajdonát és ott említett szónk is szerepel; ez adat S. Krauss: Zur griechischen und lateinschen Lexicographie

aus jüdischen Quellen. Byzantinische Zeitschrift II., 496-ból van merítve.) Ime az Új-Testamentum teremt magának új jelölést a parabolicus hasonlóságra, megfelelőt az aggádicus bennható *מִתְבַּרֵּךְ*-nak; az Új-Testamentumnak több változatosságban van szüksége az ilyen értelmű igékre, sem mint az általánosan használtakkal (az átható *ὑποιδίω* és *παρὰβάλλω*-val) beérhetné. Az új kifejezést megalkották, de az eredeti fogalom iránti érzék elhomályosult. Nem becsülték meg benne eléggé az előadás varázsszerszögét; inditva érezték magukat, hogy okot keressenek, mért oly sürű a parabola alkalmazása; és éppen a legkevésbé megfelelő okot fedezték fel az evangelium szerkesztői, midőn titkolódzást láttak benne.

Sőt valószínű, hogy az evangelium végső alakjának szerzői néha már azon viszonyokat, azon intézményeket sem ismerték, melyekből egyik-másik parabola fakadt. Nevezetes és meggyőző példát fedezett fel J. Halévy sasszeme. (Revue des études juives IV. p. 249—255) Sens et origine de la parabola évangélique dite du bon samaritain.) Egy törvénytudós azon kérdésére, hogy ki ama felebarát, a kit szeretnünk kell mint minmagunkat, Jézus ezen esetet beszéli el: »Egy ember, ki Jeruzsálem felől Jerichónak tartott, rablók kezébe került, kik őt kifosztották, megsebeztek és félholtan magára hagyták. Egy pap, ki véletlenül azon uton járt, észrevette bár, de tovább indult. Egy levita hasonlóan, arra vetődve, észrevette, de tovább haladt. Azonban egy arra utazó samaritanus, közelébe érve és megpillantva őt, megindult a részvéttől. Feléje tartva, olajat és bort önt sebeire és bekötözve azokat, saját öszvérére ültetve őt, egy vendégfogadóba szállítja és ott gondozza. Másnap, elutaztakor, kivesz két denárt, odaadja a vendégfogadónak és mondja neki: Jól viseld gondját ez embernek, mindazt, a mit többet költesz reá, visszatértemkor megadom neked. Ezen három közül ugyan melyiket tartod a rablók kezébe esett ember felebarátjának? A törvénytudós felel neki: Azt, a ki irgalmat gyakorolt vele. Menj hát — szól hozzá Jézus — és tégy hasonlóan! (Lukács X. 17—37).«

Hogyan kerül egy samaritanus Jeruzsálembe, hiszen zsidók és samaritanusok közt semmiféle közlekedés, hanem igenis indultatos gyűlölet és féltékenység állott fenn? Minthogy az elbeszélés nem történeti, hanem parabolikus (bár elmaradt

a bevezetés, l. Jülicher p. 27.) tetézhetők a kérdések, miért szerepel ép pap és levita egyrészt, másrészt meg samaritanus; nem-e egyszerűbb: zsidót és pogányt szembeállítani, a zsidót szivtelennek, a pogányt könyörületlennek tüntetve fel? Oyl egyszerű, kétséget fenn nem hagyó azon megoldás, melyet Halévy javasol! Pap (Kohen) és levita (levi) után harmadiknak csak יִשְׂרָאֵל illik, hármuk a Jézus korában meglevő társadalmi osztályt teszik. És a parabola éle, hogy a Kohen és levita, a kik Isten közvetlenebb szolgálói, ha szivtelenek, bizony nem oly szeretetre érdemesek mint a közönséges izraelita, a ki részvéttel és odaadással segít. Tulajdonképpen tehát a parabola, »a jó izraelitá«-ról szólott (izraelitáról ellentétben kohennel és levitával) és csak oly korban és oly szerkesztés mellett, mely az »izraelita« jelölésnek különleges értelmét többé nem érezte, változott a »samaritanus«-nak a dicsőségére.

Talán hasonló elváltozáson ment át a balga és előrelátó szüzekről szóló következő parabola is: »Továbbá hasonló a mennyeknek birodalma tiz szüzhöz, a kik mécseseikkel a vőlegény elébe mentek. Öten közülük előrelátók voltak, öten pedig balgák. A balgák . . . nem vittek magukkal olajat, az előrelátók, azonban vittek olajat edényeikben a mécsseikkel együtt. Minthogy pedig a vőlegény késedelmezett, elszenderedtek mindnyájan és elaludtak. Éjfélkor zaj keletkezik: ime, a vőlegény érkezik, menjetek elébe. Akkor felébredtek mind a szüzek és megigazitották mécseseiket. A balgák pedig mondják az előrelátóknak: Adjatok nekünk olajtokból, mert a mi mécseseink elaludtak. De az előrelátók azt válaszolják: Bizony nem lesz az elegendő nekünk és nektek, menjetek inkább az elárúsítókhoz és vegyetek magatoknak. Mintán pedig ők elmentek vásárolni, megérkezett a vőlegény. És társai bementek vele a lakodalomra és bezáródott az ajtó. Később aztán érkeztek a többi szüzek is, mondván: Uram, uram, nyiss nekünk is. Az pedig mondja nekik: Bizony mondom nektek, nem ismerlek benneteket. Legyetek tehát éberek, mert nem tudjátok sem a napot sem az órát, melyben az ember fia megérkezik.« (Máthé XXV, 1—13). Ezen parabolának épúgy mint a könyörületes samaritanusról szólónak, nincs megfelelője a többi evangéliumokban úgy hogy párhuzamokból meg nem világítható. Pedig csak úgy gyűlemleken benne az ért-

tetetlenségek. Az hogy a vőlegény be nem engedi a későn érkezőket és azt állítja, hogy nem is ismeri, — egyik gyengéje, mert valószínűtlensége a helyzetnek. De hogyan érthető az öt-öt szűz, holott csak egy vőlegényről van szó, és hogy képzelhető általában oly tömeges házasság és oly symmetricus felosztással, hogy a férjhez menendők közül öt az előrelátó és ugyanannyi a balga? Már Lightfoot (p. 452) is utal a tiz számra, mint zsidóknál szentre; tiz férfiú már gyülekezethet, vallási közösségnek tekinthető. Wünsche (p. 316) pedig idézi R. Nachmannak Hunna bar Náthán hagyományozta mondatát: »Honnan tudjuk, hogy a házasodókra az áldást tiz férfiú jelenlétében mondják ki? Onnan, mert áll, (Ruth IV, 2) »és vett Boaz tiz férfit.« (Kethuboth 7 b). De ezen idézethez Wünsche mit sem tesz hozzá.

Talán a tiz kísérőnek száma adta a parabolának a számbeli keretet és csak egy menyasszonyról volt szó, kit rokon és ismerős tiz férfiú kísér a vőlegény elé. A férfiak közül né melyek gondoskodtak volt olajról, mások — balga módra — megelégedtek róla. A kísérőkkel szemben könnyebben érthető a rideg hang: »nem ismerlek benneteket«, mert a kísérőket más ott levők helyettesíthették és feleslegessé tehetők. Később midőn a tiz kísérő mint kötelező intézmény a pogánykeresztényeknél kiveszett, megszűnt az értelem a parabola kiindulása iránt és a tiz kísérőt tiz menyasszonyra változtatták és öt balgára meg öt előrelátóra osztották. Ámde az eredeti keretnek egy darabját megőrizte az elbeszélés, a mennyiben csak egy vőlegényről szól, holott tiz menyasszonyt mond kivonulónak.

Egyes parabolákban való érintkezés evangélium és thannai aggáda közt.

A közös lélektani szükség, a kor követelése és a népszellem indítja az evangéliumot úgy mint az aggádát arra, hogy a parabolicus előadással éljen. De miként ítélhető és ítélendő meg, ha az evangéliumi és a tannai parabola közt részletekben mélyebb hasonlóság mutatkozik? Chronológiai nehézségektől egy pillanatra eltekintve, a lehetőségeket talán kimeríti a következő lajstrom: 1. Az érintkezés folkloristicus, azaz hasonló hangulat teljesen függetlenül több helyütt hason-

lót alkot; az emberi érzület és gondolat egysége számtalanszor fejeződik ki ekkép a világirodalomban. 2. A hatás kölcsönös. 3. A tannak függnek az evangéliumtól. 4. Az evangéliumi parabola függ a tannaitól.

Folkloristicus vonások, az aggádának rengeteg terjedelménél fogva, bőségben akadnak, annál dúsabban, mivel mindkét irodalom »az igazán emberi, mélyen nemzeti szellem« születtje. (Jülicher p. 172.) A kiszínezésnek is egyik-másik vonása — könnyen érthető — kétszer vagy többször is feltűnedez. Azon tanulságot, hogy »a kinek van, annak még jut fölösen is, — a kinek pedig nincsen, attól még a keveset is elveszik,« ismételt parabola világítja meg (Máthé XXV, 14—30; Lukács XIX, 11—26 zavaros), melyben azon szolgálókra, a kik okosan sáfárkodnak, sokat bíznak, míg attól, a ki helytelenül sáfárkodik, mindent elvesznek. Olyan értelmes sáfároknak fogja fel a midrás a három patriarchát, kiknek ivadéka azért a szent föld birtokába jut, holott a földdel bánni nem tudó többi nemzetek elvesztik tulajdon talajukat (Szifré Deutr. I, 8-hoz p. 66b 67a). Magához a tanuláshoz hasonló fűz a midrás a következő vershez (Deutr. XII, 28) »Örizz meg és halljad mind ezen szavakat, azt mondván: »Ha eleinte keveset hallottál, majd többet hallasz; ha keveset őriztél, sokat fogsz őrizni; ha őrizted azt, a mit hallottál, majd őrzöd azt is, a mit nem halottál.« (Szifré 91a). Ezen evangéliumi parabolának azon vonásához, hogy a két értelmes szolga a talentumokat gyümölcsözteti, a balga meg elássa és hogy e miatt ezt büntetés, amazokat jutalom éri, — ezen vonáshoz nagyon hasonló látható a következő elbeszélésben: Egy gazdag ember elutazta előtt, két barátja mindegyikének egy-egy mérő gabonát és egy-egy csomó gyapjút ad ajándékba. Az egyik a gabonát örölteti és kenyert süt belőle, a gyapjuból pedig asztalkendőt szövet. A másik ellenben a gabonát is a gyapjút is elteszi. A mint a gazdag ember haza ér, az első barát asztalához hívja, az asztalkendőre terített, az ajándékgabonából sült kenyérral kínálja; a másik az ajándékokat változatlanul mutatja. A gazdag amazt gáncsolja, emezt dicséri. (Tanna de bé Elia Zuta 2. fej.)

Lukács (XV, 8—10) annak szemléltetésére, hogy az égben nagyobb az öröm egy megtérttel mint kilenczvenkilencz

mindig jámborral, felhozza: »valjon egy nő, a kinek tíz drachmája van, ha elveszt egy drachmát, nem-e mécsét gyújt és kislópi a házat és buzgón keres, a míg meg nem találja; és ha megtalálja, összehívja barátait és a szomszédait, mondván: örüljetelem velem, hogy megtaláltam drachmámat, melyet elvesztettem volt.« Nevezetes, hogy ezen rövid parabolának néhány egyes vonása elszórtan és egész más összefüggésben élénk vetődik több aggádicus masalban. Levinek egy masaljában (Deutr. r. 2. §. 9, III, 23-hoz) szintén világossággal keresnek pénzt. De határozottabb rokonságot mutat Pinchasz b. Jair pethichthája, mely ekkép van bevezetve: »Ha keresed mint az ezüstöt és mint kincset kutatod« (Prov. II, 4); ha kutatod a thóra szavait mint kincseket, Isten nem tagadja meg tőled jutalmadat. Hasonlít ez egy emberhez, a ki elveszt egy pénzdarabot vagy értéktárgyat; mennyi gyertyát, mennyi mécsét nem gyújt, a míg nyomukra nem jut. És nem-e következtetni lehet: ezek csak eme világ pillanatnyi életéhez tartoznak, mégis gyújt az ember sok mécsét és gyertyát, a míg rájuk akad és megtalálja, — a thóra szavai, melyek ezen és a másik világ életét adják, nem-e kell utánuk kutatnod mint kincsek után.« (Sir h. r. I. §.). De még magának a kitörő örömmek olyan jellemzését is találjuk egy különben semmiben sem hasonló masalban: »valaki hazatér és fiát a thórával foglalkozni látja, örömben összehívja mind az embereket: jöjjetek és lássátok milyen derék az én fiam. (Abot d. R. N. II, 18; p. 20b.)

Azon kijelentést, hogy »kérjetelem és adatik nektek: keressetek és találtok; kopogjatok és kinyitnak nektek,« Lukács parabolával erősíti: A mint az éjfélok erélyvel koczogató barátot nem lehet visszautasítani, úgy Isten sem áll ellent a kitaró kérésnek. Ez emlékeztet Akiba egy masaljára (Jer. Thaanih p. 66cd). Midőn az ő böjtje után megereedt az eső, holott R. Eleázár böjtjének nem volt foganatja, parabolát mond egy királynak két lányáról. Az egyik arcátlan, a másik szelid. Mihelyt az arcátlan valamit kért, menten megadta, nehogy kérelmét soká kelljen hallgatnia.

Hires az evangéliumnak ezen biztatása: (Máthé VI, 26; Lukács XII, 24) »Tekintetek az égnek madaraira: nem vetnek, nem aratnak, nem gyűjtenek hóbárokba és mennyei

atyátok táplálja: nem-e különbek vagytok ti ő náluk
 És ruháról minek aggódnok; szíveljétek meg, miként sarjad
 a mező lilioma, nem fárad, nem sző, pedig mondom nektek:
 Salamon egész dicsőségében nem öltözött úgy mint egyikük». Hasonlóan fejezi ki R. Simon b. Eléázár, hogy kicsinyes és kishitű a megélhetés felőli aggodás: »Életemben nem láttam szarvast, a ki fügét aszalt volna, sem teherhordó oroszlánt sem kalmárkodó rókát és ők mégis szükségét nem szenvedve táplálkoznak, pedig ők az én szolgálatomra teremtettek, holott én alkotóm szolgálatjára vagyok teremtve; ha már ezek, melyek csak az én szolgálatomra teremtettek, szükségét nem szenvedve táplálkoznak, én a ki alkotóm szolgálatjára teremtettem, mennyivel inkább kell, hogy szükségét nem szenvedve táplálkozzam.« (B. Kid. 82b).

A még tárgyalandó munkásparabolának (Máthé XX, 1—16) igénytelen rokona Samuel b. Nachman mondása: nem jótétemény, ha a gazda a hű, buzgó munkásnak megadja a teljes bérét, hanem jótétemény, ha még a lanyha munkástól sem tagadja meg a napi díjat (Mid. *u* III, 1; ed. Buber p. 19a). Hasonlóan véletlen találkozás: egy masal (Midr. Ag. Ber. XXIII; Varsó 1876. p. 18b) a jámborok és gonoszokról való ítéletet összehasonlítja a gaznak a buzából való kiirtásával. Máthé (XIII, 24—30) hasonlóan elmondja, hogy egy gazdának buzájába gazt vetett egy gonosz, de aratáskor majd elégetik a gazt és hombárba gyűjtik a tiszta búzát.

De ezen folkloristikus érintkezéseknek talán legérdekesebbje azon természetrajzi meg történeti igazolás, melyet egy evangéliumi parabola az aggáda részéről nyer. Máthé XIII. fejezete, a parabolák valóságos bányája, a következőt is tartalmazza (31 és 32 vv.) »Hasonló a mennyeknek birodalma mustármaghoz, a melyet egy ember vett és elhintette szántóföldjében. A mustár ugyanis a legkisebb valamennyi mag közül. De a mikor megnőtt, nagyobb lett a kerti fűnél, fává fejlődött, úgy, hogy jöttek az ég madarai és fészket raktak az ágaiban.« Az aggáda sok csodálatos leírást közöl a bujaságig dus palaestina növényzetről. Beszélnek ott zöldeségről, melyben róka tanyázott, káposztáról, melynek indáin férfiak úgy jártak akár a létrán; többek közt elmondják egy mustárkórónak esetét, hogy a kórónak három ága közül az

egyik akkora, hogy befedtek vele sátrat és három véka mustármagot találtak benne. Simon b. Chalfatha pedig elbeszéli, hogy egyik saját mustárján úgy járt akár a fügefán. (Jer. Pea VII. ed. Krotoschin p. 20b; Szifré Dentr. XXXII, 14-hez; p. 135b 136a).

A második lehetőséget, hogy t. i. kölcsönös egymásra hatással volna dolgunk, egybekapcsoljuk a harmadikkal, azzal, hogy a tannai masal függne az evangéliumi parabolától. Azért fűzhetjük össze, mert mindkettő visszaütésére egy az okunk: minthogy kikerülhetetlen és köztudomású azon gyűlölet, melylyel a felekezet azok iránt viseltetik, kik belőle kiválnak, nyilvánvaló, hogy a tannak korabeli zsidóság az őskereszténységnek bevallott és elkeseredett ellensége. Kétségtelen, hogy a szakadás csak nemzedékek, sőt mondhatni csak századok múlva vált teljessé. (I. főként Renan: *Le Judaïsme et le Christianisme, identité originelle et séparation graduelle: Conférence faite à la société des études juives*, le 26 mai 1883. par Ernest Renan, Paris 1883; és *Graetz IV*^a p. 70—105). Valószínű, hogy a minim, a zsidókeresztények sokáig zsidóknak érezték magukat és nem kívánták a szakadást. De viszont Chwolsohnnek korfestése (Chwolsohn. *Das letzte Passamahl Christi, und der Tag seines Todes*. St.-Petersbourg 1892. főként p. 85—131.) tulságosan rózsás, kevésbé lélektani és kevésbé történeti. Szerinte még Juda hanna-szi idején is, a ki a misna szerkesztőjeként tisztelt lezárója a tannai kornak, kölcsönös jóindulat és jóformán elvi meg egyezés viszonya forgott fenn zsidók és minim közt. Bacher (*Jewish Quarterly Review V*, p. 680—694) Chwolsohn művének meleg és kellő méltatása daczára is, így ítél: »Csekély vagy semmilyen a bizonyító ereje a talmudi irodalom azon helyeinek, melyekkel Ch. kimutatni igyekszik, hogy a zsidó tanítók még Hadrian után is zsidóknak tekintették a zsidókeresztényeket egész a harmadik századig.« Lehet, hogy személyes érintkezésük a zsidókkal itt-ott szíves és barátságos, mert elvégre a forrongó véleményeknek küzdelme, még ha hitbeliek is, nem mérgezi meg az eltérő nézetűeknek egyéni érzelmeit és nem kell az egyéni jó viszonyoknak egyéni gyűlölködéssé fajulnia. Ilyen értelemben a Chwolsohn idézte és feldolgozta helyek tanulságos példák. De valjon azért a felfo-

gások harca elnézőbb, kiméletesebb volt? Már a Rabbikorszakát megelőző nemzedékek a *מִיִּיזְמִי*, a zsidókeresztény iratokról nem-e lángoló dühvel és az iratok kiirtására törekvő gyűlölettel nyilatkoztak? Ismeretes R. Tarfon szenvedélyes kifakadása: »Fiam életére esküszöm, hogy ha kezembe kerülnek (a zsidókeresztény könyvek), elégetném őket Istennek bennük foglalt szent nevével. Mert még ha gyilkos szándékkal üldözik is az embert vagy ha kigyó csuszik is utána, hogy megharapja, — meneküljön a zsidókeresztényeknek templomába, mert ezek ismerik azt (a szent tant), a mit tagadnak, míg amazok (a pogányok) nem ismerik azt, a mit tagadnak.« (B. Sab. 116a; J. Sab. 15cd). A többi nyilatkozat hasonlóan elítélő, csak a hangban mértéktartóbb. R. Joszé, a kivel ott Tarfon ellenkezik, csak annyiban tér el tőle, hogy az isten neveket kihalásítandóknak és megmentendőknak véli, de magukat a könyveket ő is a tűznek szánja. R. Ismael pedig akkép következtet: »Ha már a házastársak békéje érdekében megengedte a thóra, hogy Istennek szentséggel irt nevét eltöröljék (Num. V, 23), mennél inkább irtandók ki azon könyvek, melyek féltékenységet, gyűlöletet és versengést vetnek el Izraél és mennybeli atyja közt.« Akiba pedig (Szifré Num. V, 23-hoz; p. 6a) még szigorúbb a zsidókeresztény könyvek iránti eljárásában magánál Ismaelnél. Abot d. R. N. (I, 2; p. 7b) következőképp int: »Tartsd távol tőle utadat« (Prov. V, 8), ez a zsidókereszténységről szól, hogy t. i. azt mondják az embernek: »ne menj és ne elegyedj a zsidókeresztények közé, nehogy megboltolj általuk.« De az még kevésbé érthető hogy Chwolsohn a Koh, r I, 8-ban elmondottakat saját elméletének javára akarja értékesíteni. Hiszen ott Eliézer b. Hyrkanost lelke már azért is mardossa, hogy egy Jézus nevében hallott magyarázatot (Deutr. XXIII, 19-re Micha I, 7 alapján) helyeselt. Már pedig Eliézer b. Hyrkanos mint Jochanan b. Zakkai tanítványa az apostolikus kort követő nemzedéknek a fia. Juda hannaszüig bizonynyal nem csökkent a zsidókeresztény szellemtől való irtózás. A Chwolsohn tárgyalta részletek csak örvendetes tanúságot tesznek arról, hogy e gyűlölet alapján és igazán csak elméleti; alig lehetne nyomát kideríteni, hogy ezen »papirfanatizmus« valóságban érvényesült volna.

Annyi azonban világos, hogy ha lelkiismeretbe vágó dolog számába ment egy keresztény származású bibliamagyarázatot elfogadni, jollehet tetszetős és ártatlan, — bizonynyal feltehető, hogy az evangelium parabolait tudatosan nem vette kölcsön az aggáda. Hiába utal Jülicher (p. 167) arra, hogy görög mythosi elemeket is vett át az aggáda, és így mért nem gazdagodott volna evangeliumi eszmékből is. Tény, hogy az aggádicus masal görög mythicus alkatrészeket feltüntet; p. a Danaidák hordójára emlékeztet Levi parabolája, Lev. r. 18. §.; a labyrinthusból kivezető fonál pedig R. Nachmannak Gen. r. 12. §. I-beli masaljában világosan felismerhető. De a bizonyítás körülbelül olyan, mintha valaki azt állítaná, hogy a katholicizmus nem üldözte a reformáció mozgalmát, mert hiszen még a négerek iránt is jóindulattal viseltetik. Csak észrevétlenül és csak későbbben szívároghattak át evangeliumi fordulatok az élet közhasználatából a zsidó irodalomba.

Ha az aggádában ráutalás akadna az evangeliumra, úgy az csak satiricus vagy polemicus lehetne. Gudemann (Religionsgeschichtliche Studien Leipzig 1876. p. 67 – 97. Die *Logia* des Matthaeus als Gegenstand einer talmudischen Satyre) szellemtől és tudományosságtól duzzadozó tárgyalásban kimutat ily antievangeliumi satirát. Az evangelium következő helyéről van szó (most Máté V, 16, 17. vv.; Gudemann szerint már a matthéi *logia*-nak alkatrészét tette volna) nem is gyujtanak mécses, hogy véka alá dugják, hanem teszik a mécsstartóra és világít mind a házban levőknek. Ugy világítson a ti fényetek az emberek előtt, hogy lássák a ti szép cselekedeteitket és dicsőítsék a mennyekben levő atyánkat. Ne gondoljátok, hogy felbontani jöttem Mózes és a prófétákat, nem felbontani, hanem teljesíteni jöttem.« A talmudi satira Gudemann kritikai megállapítása szerint: »Imma Salom, R. Eliezer felesége, testvére volt Rabban Gamaliélnek. Szomszédságukban lakott egy philosophus (azaz zsidókeresztény), a ki (jog ellenére) a megvesztegethetetlenség hírét élvezte. A testvérek elhatározták, hogy megtréfálják (leálcázzák). Imma Salom aranymécses ígért neki. Aztán mindketten elmentek hozzá és a nő így szól: »Rész kívánok atyám örökből.« »Osztozzatok« válaszol a zsidókeresztény. De Gamaliél tiltakozik. »Törvényünkben az áll, hogy ha van fiú, nincsen lánynak öröklési

igénye! Válaszol amaz: »A mióta függetlenségetek elvesztettétek, megszűnt Mózes tana és új tan adatott, melyben áll, hogy fiu és leány együtt örököljenek.« Másnap Gamaliél ígér arany vékát. Ekkor így szól hozzájuk: »Végére értem a könyvnek (az evangéliumnak), ott áll: Nem jöttem, hogy csorbítsak Mózes tanán, sem, hogy toldjak rajta; Mózes tanában pedig az áll: a hol fiu van, ott lány nem örököl.« Erre a nő felszólal: »Hadd világítson mécsként fényed!« De Gamaliél mondja neki: »A véka elborította a mécses.«¹⁾

Satíra nélkül, de polemikus szándékkal az evangélium ellen parabola is fordul. Annak szemléltetésére, hogy ki Istenhez csatlakozik, ha későn is, az teljes jutalmát nyeri, következő parabolát mond el az első synopticus. (Máthé XIX, 30—XX, 16.) Sokan, kik első, lesznek utolsók és utolsók első. Mert hasonló a mennyeknek birodalma gazdához, a ki virradattal kiment, hogy szőlőjébe munkásokat béreljen. Megállapodván pedig munkásaival, napjára denárnyi bérben, elküldte őket a szőlőjébe. Kimenve pedig három óra táján, látott másokat a piacon tétlenül állani. Ezeknek is mondja: Rajta, menjetek ti is a szőlőbe és a mennyi méltányos, megadom nektek. Mentek. Ujra kimenve a hatodik és kilencedik óra táján, hasonlóan cselekedett. A tizenegyedik órában kimenve, másokat talált tétlenül állva és szól hozzájuk: Miért álltok ekkép tétlenül egész nap? Azt felelik: mert senki bennünket nem bérelt. Azt mondja nekik: Rajta, menjetek ti is a szőlőbe és a mennyi méltányos, azt megkapjátok. Mikor pedig este lett, szól a szőlőnek az ura az ő felügyelőjéhez: Hívd el a munkásokat és add meg nekik a bérüket kezdve az utolsóktól egészen az elsőig. És eljöttek a tizenegyedik óra munkásai és megkapta kiki a denárját. Midőn pedig jöttek az első, azt gondolták, hogy ők többet fognak kapni. De ők is kiki denárjukat kapták. Azonban, midőn megkapták, zúgolódtak a gazda ellen, mondván: ezek a legutolsók egy

¹⁾ Annak bizonyítására, hogy az őskereszténység ujtása szerint a lányt is illeti öröklési jog, felhozhatta volna Gudemann a Baba Bathra 115b-beli vitát, hol Jochanan b. Zakkai a Zadukkaeusokkal szemben tagadja a lány ebbeli igényét: hogy pedig »zadukkaeus« egyik jelölése a zsidó-keresztényeknek, arra maga Gudemann hoz példát. Religionsgeschichtliche Studien p. 140 (Chag. 5b).

órát dolgoztak és mégis úgy bánsz velük mint velünk, a kik elviseltük a napnak terhét és forróságát. De amaz válaszolva azt mondja egyiküknek: Pajtás, hisz nem követtem el ellened jogtalanságot. Nem-e egy denárban megállapodtál velem? Vedd a magadét és eredj. Nekem úgy tetszik, hogy én az utolsóknak annyit adok, mennyit neked. Vagy talán nem szabad az enyémmel úgy rendelkeznem, a mint akarom? Avagy pedig bánt az irigység, hogy én jó vagyok? Ekkép lesznek az utolsók első és az első utolsók.

Ezen parabola ellentétének, még pedig, a mint megoklandó, tudatos ellentétének tekinthető a tannai midrás következő anonym masalja: »És fordulok hozzátok és gyarapítalak benneteket és fenntartom frigyemet veletek (Lev. XXVI, 9). Hasonlatot mondtak egy királyról, a ki sok munkást bérelt és ott volt egy munkás ki nála már hosszú ideje dolgozott. Midőn bejöttek a munkások, hogy elvegyék bérüket, eljött azon munkás is. A király külön ő hozzá fordult. Ezen számolásnak, a kik nálam csekély munkát végeztek, csekély bért is adok, ámde veled hosszú a számadásom. Ugy Izrael is kérte a világon jutalmát és a bálványimádó népek is kérték jutalmukat Isten részéről. Isten pedig mondja Izraelnek: »Fiaim hozzátok fordulok. A világ népei nálam csekély munkát végeztek, azért adok nekik csekély jutalmat. De ti veletek hosszabb a számadásom, azért »áll és fordulok hozzátok.« (Szfira Lev. XXVI, 9-hez ed. Weisz. Bécs 1862. p. 111a) A két parabola alapfelfogása eléggé szembeszökően ellentétes: az evangéliumban a mindent kiegyeztető kegy, a Szifrában a szigorú méltányosság vegyülve a zsidóság büszkeségével. De ez még nem jogosítana fel arra, hogy a Szfira részéről szándékos polemiát tegyünk fel, hogy ha a folytatás nem készítené reá. A folytatás ugyanis ez: »És fenntartom frigyemet veletek«, nem úgy mint az első frigyét, melyet ti felbontottatok, a mint áll: »mert ők felbontották frigyemet, holott én, uruk voltam,« hanem új frigyét, mely ezentúl fel nem bomlik, mert áll: »Ime napok jönnek, szól az Örökkévaló és én Izrael házával és Juda házával új frigyét kötök.« (Jirm. XXXI, 30., 31). Abból, hogy a kötetendő új frigy mellett ki van emelve, hogy Isten Izraelhez fordul, ebből a midrás azon bizalmat meríti, hogy a kötetendő új frigy is Izraélt fogja kitüntetni.

Az öskereszténységnek annyit forgatott fegyverét, az új frigről szóló jeremiási verset, a midrás a zsidóság védelmére használja fel és ezen vonás hozzájárulásával nem-e valószínű, hogy az egész szakasz keresztényellenes?

Ezen masalnak egyik változatát szokták az idézett Mátéi parabolához párhuzamul felhozni: Mikor R. Bun bar R. Chijja meghalt, jött R. Zéra és e verssel bucsuztatta: »édes a munkásnak az álma« (Koh. V, 11.) Hadd mondjam kihez volt R. Bun hasonló? Királyhoz, kinek szőlője volt és bérrel számára munkásokat. Volt pedig ott egy munkás ügyesebb a dologban valamennyinél; minthogy a király őt a dologban felette ügyesnek látta, kezénél fogta és rövidebb-hosszabb sétát tett vele. Estnek idején jöttek a munkások, hogy bérüket vegyék és azon munkás velük jött bérért és a király megadta nekik bérét, mint nekik. Kezdték a munkások méltatlankodni és mondták: »Urunk, királyunk, mi egész nap fáradtunk ez pedig csak két-három órát fáradt és mégis olyan bért kap mint mi. De a király mondja: mit méltatlankodtok, ez két-három órában többet fáradt, mint ti egész napon át. Ekkép R. Bun b. R. Chijja többet fáradt huszonnyolc év alatt, mint egy vén tudós száz év alatt.« (Sir. h. r. 6. §. 6; VI, 2-höz; Jer. Ber. 5c). Ezen sokat idézett parabola közelebb áll tartalmára végső fordulata szerint az evangéliumi parabolához mint a Szifrabelihez, de mintáját bizonyára ez utóbbitól birja. Minthogy a grátszbeszédkor kedvelték a parabolikus formát, Zeira tán a helyzet szerint felhasználta és átdolgozta a tannai parabolát.

A kölcsönhatás utolsó lehetőségéhez értünk, hogy t. i. az evangélium parabolái vettek-e az aggádából tárgyat, tendenciát vagy színezetet. Két nehézség meredhet e feltevés ellen: egy pszichológiai és egy chronológiai. Valjon az evangélium átvehetett-e valamit olyan körből, melynek szellemétől távozott. Chwolsohnak fejtegetése, melynek egyes tulzó eredményei visszaütésre rászolgáltak, annyiban minden esetre elfogadható, hogy az egyház a zsinagógától csak későn és csak lassu léptekkel távolodott el. Renan (Les Evangiles p. 29—32) azon figyelemreméltó és döntő tényre utal, hogy a Jézus utáni apokryphusokat is, még ha rajongók, még ha pharisaeus szelleműek is (mint p. Judith az étkezési törvények oly

nagyrabecsülésével) elfogadta az egyház és épen ő őrizte meg, nem a zsidóság. Tehát lélektanilag nem képtelenség az evangéliumot tartalmi függésben látni az aggádától.

Jülicher, a kit szent irtózás fog el, ha az aggádának az evangéliumra való hatásáról van szó és a ki azért ketté hasítja a tannák irodalmát, de a tannáknak mint egyéneknek lelki tartalmát is rabbinicus és héber alkatrészekre, felvet egy további lélektani nehézséget: »Az evangéliumi parabolának az aggádától való teljes függetlenségét mesteri, művészi volta bizonyítja. Utánzó soha sem alkottak nagyot, halhatatlant.« (p. 171.)¹⁾ Ez nem megokolás, ez declamálás.

Utánzó-e Goethe, mert a Faust-tárgyat népmonda, népkönyv és népdrama is csábító problémának ismerte fel, melyel megbirkózni szükség? és valjon Arany utánzó-e, mert a »Murányvár ostroma«-nak tárgya már Gyöngyössiben is költőjére talált? Követés, folytatás, függés még nem utánzás!

De valjon a parabolákra nézve nem-e kirívó anachronismus ily függést feltennünk? Hiszen ha a tübingai kritikával egyértelműleg fel is tesszük, hogy az evangélium szerkesztése a második századba helyezendő,²⁾ a parabolák korábbi eredetűek lehetnek, a mint ezt Van Koetsveld (idézi Jülicher p. 22) avval igyekszik igazolni, hogy »habár szavak könnyen hamisíthatók, félig feledésbe mennek, ámde a képeknek egy

¹⁾ Figyelmet érdemel azon lelkiismeretes pontosság, melylyel Jülicher az idézett íróknak vallását is igyekszik jelölni; így p. 12. Seitens des Breslauer Israeliten M. Joel és p. 166 Der holländische Jude S. J. Moscoviter; ha műve második kiadást érne, a mire igazán tudományos és mesteri tárgyalásánál fogva érdemes volna és másrészt egyik-másik pontban való elfogultsága miatt rászorulna, akkor a következő »javítás« volna ajánlható: p. 82. »M. Lazarus« kiegészítendő: »Der Berliner Jude M. Lazarus«-ra; p. 166. »Aug. Wünsche« után pótlendő: »Der Judenknecht zu Dresden«.

²⁾ Ily értelmű alapos bizonyítékot hoz Graetz: Gesch. d. Juden III. Lipse 1888. p. 752—758. Die Abfassungszeit der Evangelien cz jegyzetében; legmeggyőzőbb a Máthé XXIV, 15-re való hivatkozás »Ha meglátjátok a pusztulás utálatát, melyről Dániel prófétában jövendölés van, állva a szent helyen (a ki olvassa, szívelje még), akkor azok, kik Judeában vannak, meneküljenek a hegyek felé.« Ezen דָּן דָּן (Dan XII, 11) »iszonytató utálat«-ban, mely Márcus XIII, 14-ben hasonlóan szerepel és Luk. XXI, 20-ból kiértezhető, Graetz Jupiter bálványképét látja, melyet Hadrianus a templom terére állított.

csarnoka vagy megsemmisül vagy fennmarad.* Az minden-esetre valószínű, hogy a parabolák régiebbek a végleges szerkesztésnél, mert a szerkesztőket a már meglevő parabolák is zavarba hozták, nemhogy ujjakkal önkényt magyarázási nehézségeket teremtettek volna maguknak.

A zsidó aggádában pedig Hillel az első, kinek nevét masal viseli, (Bacher: *Ag. d. Tannaiten* p. 4 és 10) de ezekben valamint a Sammai és Hillél iskolájában alig hangzik fel parabola, mely az evangéliumra emlékeztet. Oly művekben, melyek szerkesztését bizonyítva megelőzte az evangélium, itt-ott csak sokkal későbbi szerzők nevében hagyományoz az aggáda részleteket, melyek az evangéliumi parabolával rokonok. Pedig azon elvnel fogva, hogy «a ki valamely dolgot szerzője nevében idéz, megváltást hoz a világnak» (Pirké Aboth VI, 6), lelkiismeretesen ügyeltek a mondások szerzőire. Szándékosan hamis autorságot nem költöttek (Bacher *Ag. d. T. I.* p. 2; Zunz *Gottesd. Vortr.* 315, 2. kiad. 328) és a pseudepigraphikusoknak ismert midrásoktól eltekintve nem kell attól tartanunk, hogy későbbi kor férfiai, kijelentésüknek kétségtelen érvényt, közelismerést biztosítandók, régi nagyságok és tekintélyek nimbusát szőtték volna önszellemük termékei köré. Ámde elég gyakori az ellenkező jelenség, hogy korábbi tételek későbbi autorok neve alatt akadnak. Néha egy-egy szóbelileg hagyományozott adat szerzőjére nem emlékeztek és vagy névtelenül hagyták vagy tévesen a hagyományozót gondolták szerzőnek.

Ime néhány példa ilyen kor- és autor-eltolódásra. Bacher (*Monatschrift* 1869. p. 542—544 Ein hebr. Apokryphon cz. cikkében) utal a Midras Eszther azon elemeire, melyek a Septuagintának Eszterhez való toldalékaiban görögül is fennmaradtak, ekképen ezen a későbbiekhez tartozó midrásmunka megőrzött oly aggádus részleteket, melyek legkésőbbben a Christus előtti második századból valók. (Graetz az, a ki *Gesch. III*⁴ p. 577 és kk. a Septuaginta eredetét oly későre keltezi.) Szerzőeltolódás szempontjából figyelemre méltó pl. a következő masalnak esete. Az első emberpár vétkéiről az Abot d. R. N. első verziója (1 f; p. 3 b) R. Simon b. Jochai nevében ezt jegyzi meg: »Hasonló ez valakihez, a ki otthon hagyta feleségét. Mit tett ez ember? Ment és ho-

zott hordót, beléje tett meghatározott mennyiségű fűgét és diót, és fogott skorpiót és ráhelyezte a hordó szájára és lezárta ráilleszkedő fedéllel és a szögletbe tette. Feleségének pedig mondja: Lányom, mindazt, a mim házamban van, im átadom rendelkezésedre, kivéve ezen egy hordót: ehhez általában hozzá se nyulj. Mit tett ezen asszony? A mint férje kiment a piacra, felkelt és kinyitotta a hordót és bele dugta a kezét, — a skorpió megharapja, menten az ágyra dől. Mikor férje hazajön a piacról, kérde tőle, mi történt. Felel a nő: kinyujtottam kezemet a hordó felé és megharapott a skorpió, úgy, hogy meg kell halnom. Szól a férj: nem-e megmondtam neked eleve, mindazt, a mim házamban van, átadom rendelkezésedre kivéve ezen egy hordót, ehhez általában hozzá se nyulj. Legott megharagudott a férj és házából kizárta a nőt. Így üzte ki Isten az első emberpárt a paradicsomból. — Az Abot d. R. N. második verziója (1. f. p. 4 a) már Rabbi nevében következő kidolgozottabb változatot közöl: »Mihez hasonlított Éva akkori esete? Egy király feleséget vett és urrá tette az ezüstre az aranyra és mindenre, a miye volt és megmondta neki: mindenem rendelkezésedre van, kivéve ezen hordó, mely tele van skorpiókkal. Bejön hozzá egy vén asszony — olyan fajta mint a minők jönnek, hogy eczetet kérjenek kölcsön — kérde tőle, miként bánik veled a király? A nő ugy felel: Szépen bánik velem a király, mert urrá tett az ezüstre, az aranyra és mindenre, a miye csak van; mondta is nekem: mindenemet átadom neked, kivéve ezen egy hordót, mely tele van skorpióval. De a vén asszony rábeszéli: hiszen minden éke a hordóba van téve, csak az a szándéka, hogy más nőt visz el és neki adja. Erre a királynő kinyujtja kezét és kinyitja a hordót, — a skorpiók megharapják és meghal. — Ber. r. (Gen. III. 9 hez. 19. §. 10) pedig R. Levinek, az amórának tulajdonítja e masalt ezen módosított alakban: »Egy eczetkölcsönző nő, bejön egy előkelőbb ember feleségéhez és kérde tőle: miként bánik veled a férjed. Felel amaz: minden jót tesz velem; ezen kigyóval-skorpióval teli hordó az egyedüli, a minek nem tett urává. De a nő felizgatja: minden éke benne van és ő más nőt akar elvenni. Mit tett amaz? Kinyujtja kezét a hordóba, kezdik őt harapni a skorpiók. Férje, a mint haza jön és kiáltozni hallja, úgy szól hozzá: Bizonyval azon hordó-

hoz nyúltál. Így szól Isten is az első emperpárhoz, valjon ama fából ettél-e? (Gen III, 9).

Ha Rabbinak még vannak némi önálló szerzői jogai Simon b. Jochai ellenében, de Levi jog szerint bizonynyal csak mint hagyományozó szerepelhetne. De a midrás gyakran az árnyalatban való eltérésnél is valamennyi változatot fel szeret hozni és a módosítókat szerzőként említi (p. Ber. r. 8. §. 3 Gen. VI, 6-hoz Josua b. Levi, Samuel b. Nachman, R. Ammi, R. Aszsi). Fel lehet, sőt némely esetben fel kell tenni, hogy a módosítóhoz fűződött itt-ott a mondás és eredeti megalkotóját nem is említik.

Régebbi koroknak ilyen vándorsziklája továbbá azon sokfélekép változó hagyomány, mely Rachabnak megtisztulását és jutalmát felakarja tüntetni. Wünsche p. 4 (Máté I, 5-höz) e mozzanatokat összeállítani igyekszik, de éppen a legrégibbnek látszó adat (Szfiré Num x, 29-hez, p. 20 b. nyolcz pap és 8 próféta származott Rachabtól) kikerülte figyelmét. De még ez sincs templomelőtti időből keltezve, pedig Máthé I, 5, hogy Rachab Boaznak anyja, csak is aggádicus szellemnek lehet inventiója, (Renan: Les Evangiles p. 66). Tehát kereszténység előtti időkre kell helyezniünk a hasonló színű részleteket, még ha későbbi midrásokban találkozunk is velük.

De az evangéliumnak és az aggádának ezen időbeli közéletése daczára is csak kétkedéssel utalhatni olyan hasonló helyekre, melyek amórai dátummal lépnek fel. Ilyen az, melyet R. Bun. halálára Zeira alkalmaz (Sir. h. r. 6. §. b; VI. 2-höz; Jer. Ber. 5 c) és a melyet sürin vetnek egybe a különböző órák munkásairól szóló parabolával. (Máthé XX, 1—16). Ilyen számába mehet a következő is. R. Jozsé b. Chanina masalt mond egy királyról, a ki lakomát rendezett és meghívta a járókelőket; érkezett a negyedik óra, nem jöttek, el az ötödik, nem jöttek, — a hatodik, nem jöttek. Este felé a járó-kelők kezdtek egyenkint bejönni. A király ugy fogadja őket: Nagy érdemként tudom ezt be nektek, mert ha el nem jötök, kénytelen lettem volna az egész lakomát a kutyák elé dobni. Így Isten is szól a jámborokhoz: nagy érdemként tudom be nektek jámborságtokat, mert ti éretetek teremtettem a világomat, és ha ti nem vagytok, mindazon áldást, melyet a jövőre készen tartok, kinek adtam volna?

Hisz áll (p^o XXXI, 2) »mily nagy a te áldásod, melyet tartogatsz tisztelőidnek.« (Midrás p^o XXV, 7-hez; ed. Buber p. 107. a). Némi hasonlóságot mutat ez a Máthé XXII, 1—14 és kidolgozottabban Lukács XIV, 16—24 olvasható parabolával, hol a gazda meghívottjai mind kimentik magukat és kénytelen útszélről boldog boldogtalant felszedni és lakomájához ültetni.

Mint hogy az ezentul felhozandó aggádicus párhuzamok majdnem kizárólag az első synopticus evangéliumhoz fűződnek, legczélszerűbb ennek sorrendjét követni. Az Isten országáról hirdetett számos parabola közül az egyik (Máthé XIII, 44, 45, 46.) így szól: »Továbbá hasonló a mennyeknek birodalma kincshez, mely a szántóföldben el volt rejtve, midőn ezt megtalálta egy ember, elrejtí, indul nagy örömet, mindenét eladja és megvásárolja ezen szántóföldet. Továbbá hasonló a mennyeknek birodalma kalmárhoz, a ki szép gyöngyöt keres; és midőn megtalált egy nagybecsű gyöngyöt, menten eladja mindenét és megvásárolja a gyöngyöt, Pharáó érzületváltozását, hogy ugyanis bánkódott, amiért Izraélt kibocsátotta, hasonlóan páros masalban rajzolja a tannai midrás. »R. Jozsé, a galilaeai, hasonlatot mond egy emberről, a kinek örökségképen jutott egy kör-nyi földje és eladta egy csekélységért; a vevő pedig ment és fakasztott benne forrásokat és plántált rajta kertet és diszültetvényeket. Ekkor az eladó kezd emészteni, hogy csekélységért oda adta örökségét. Így történt az egyiptomiakkal is, hogy elbocsátottak és nem tudták, mit bocsátottak el. Más masalt mond R. Simon b. Jochai: Egy embernek tengeren túl örökségképen palotája jutott, melyet csekélységért eladott. A vevő pedig ment, ásott és talált benne aranykincseket, ezüstkincseket, drágaköveket és gyöngyöket. Ekkor az örökös emészteni kezdett. Így jártak az egyiptomiak is, elbocsátottak és nem tudták, mit bocsátottak el, (Mech. Est. XV, 5-höz; ed. Friedmann p. 26 b). Nevezetes, hogy a két változat, két szerzőtől való, sőt a Peszikhthában (ed. Buber. Lyck 1868 p. 84 a) hozzájárul egy harmadik változat egy harmadik szerzőtől, R. Jonathantól. Ilyen esetben meglehet, hogy a masal régibb mindhármunknál.

Máthé XXV, 1—13 az evangéliumban többször ismétlődő felszólítást, hogy »legyetek éberek, mert nem tudjátok

sem a napot sem az órát, melyben az ember fia jön, határozatosan erősíti és megérteti az őt balga és őt előrelátó szűzről szóló parabolával. Az ehhez való párhuzamot Wünsche (p. 315, Bab. Sch. p. 153 a-ból idézi. Lightfoot (p. 453) egy másik változatot elég sajátosan, ekkép vezet be: Parabolam non admodum absimilem adducit Kimchius in Esai. LXV, 13, 14. Valóságban ezen Kimchitól csak idézett masal megvan Koh r.-ban (9. §. 1) vershez: Minden időben legyenek ruháik tiszták és olaj ne hiányozzék a fejedről (Koh. IX. 8). Erre R. Jehuda hanaszi elmondja e masalt: Egy király lakomát rendezett és meghívott vendégeket, mondván nekik: menjetek mosdjatok és kenjétek be és mossátok meg ruháitokat és legyetek készek a lakomára. Az előrelátók sétáltak a királyi palota bejáratánál, gondolván: a királyi palota nincsen semminek híján (a mi lakomához kell). A balgák közülök ellenben nem gondoltak és nem törődtek a király szavával; ezt mondogatták: majd csak előre észreveszszük a király lakomáját, mert valjon van-e lakoma fáradozás és előkészítés nélkül. És elment a mézégető a meszéhez, a fazekas agyagához, a kovács fuvójához, a mosó a műhelyébe. Egyszerre mondja a király, hogy mindenki jöjjön a lakomára. Sietteték őket. Az előrelátók fényükben, a balgák szennyükben jöttek. A király örült az előrelátóknak, hogy szavát teljesítették, sőt még fényt is adnak a király palotájának; de haragudott a balgákra, a kik nem teljesítették szavát és beszennyezték a királyi palotát. Azért így ítelt: azok, a kik előre készültek a lakomára, jöjjenek és élvezenek belőle, azok pedig, kik nem készültek, ne élvezenek belőle. Talán azt hiszik, hogy elmennek és megmeneksenek? Nem — folytatá a király — hanem ezek üljenek körül, egyenek, igyanak, emezek pedig álljanak lábukon, bűnhődjenek, nézzenek és kint szenvedjenek. Így a jövőben, a mint Jesaja hirdeti (LXV 13, 14) »íme szolgálaim esznek és ti éheztek, szolgálaim isznak és ti szomjaztok«. Koh. r.-ban ugyanott Bar Kappara mond hasonló irányú masalt (melyet Wünsche p. 316. teljességében közöl) egy tengerész feleségéről, a ki férje távollétében csinosította magát, azt mondván, hogy kedvező széllel bármikor hazatérhet a férjem. — Sabbath tractatusban Jochanan b. Zakkai szerepel a masal szerzőjeként, Jochanan pedig az apostoli nemzedék kortársa.

Máté (XXV, 14—30) annak szemléltetésére, hogy »a kinek van, annak adatik, fölösen is sattól pedig, a kinek nincsen, azt is elveszik, a mije van«, a talentumokról szóló parabolával él, mely Lukácsban (XIX, 12—27) is olvasható, de ezen esetben az irodalmilag magasabb, művésziiesen színező Lukács zavarosabb. Egy ember elutazása előtt három szolgálja közül az egyiknek öt, a másiknak két, a harmadiknak egy talentumot ad át. Visszajövet látja, hogy az öt talentum tizre, a kettő négyre gyarapodott szolgálainak gyümölcsöztetésével, de a harmadik elásta volt az egy talentumot és most változatlanul hozza elő. A gazdag megjutalmazta a két első szolgát. A harmadiktól pedig elvette a talentumot és oda adta annak, ki az öt talentumból tizet nyert. Az evangelium ezen parabolájához Nork (Rabbinische Quellen und Parallelen zu neutestamentlichen Schriftstellen. Leipzig 1839. p. 101) Thanchumából hozza a párhuzamot. Ugyanugy meg van Koh. r. I. 7-hez, 1. §. 11). »Egy matróna kérdezi Joszé b. Chalaftától: mi értelme annak, hogy áll (Dan II, 21) ad bölcsességet a bölcsseknek és megismerést a belátást ismerőknek«, hiszen azt kellene a versnek mondania: »ad bölcsességet a nem bölcsseknek és megismerést a belátást nem ismerőknek« Joszé b. Chalafta masallal felel: Ha jön hozzád két ember, pénzt kölcsön kérni, egyikök gazdag, másikuk szegény, melyiküknek adsz kölcsönt, a gazdagnak vagy a szegénynek? »A gazdagnak.« »Miért.« »Mert ha elveszti a gazdag a pénzemet, van neki miből megterítenie, de ha a szegény veszti el pénzemet, miből fizetne nekem?« Ekkor Joszé b. Chalafta ekkép diadalmaskodik: Hát nem hallják füled, a mit tenn szád mond. Ha Isten adott volna bölcsességet a balgáknak, ültek és foglalkoztak volna vele színházakban, cirkuszokban, fürdőhelyeken. Azért inkább a bölcsseknek adja Isten a bölcsességet, és ők ülnek és foglalkoznak vele templomokban és iskolákban. Azért áll: ad bölcsességet a bölcsseknek.

Hogy Isten mennyire önmaga iránt tanusítottnak tekinti azon magatartást, melylyel küldöttjeivel szemben viselkednek az emberek, azt ugyancsak Máthé (XXV, 31—46) élénk, költői részletezéssel ekkép érzékíti meg, nem tartva be szigorúan a parabolikus előadás keretét: A mikor pedig jön az ember fia az ő dicsőségében és mind a szent angyalok vele, akkor ül

dicsőséges trónusán és eléje gyülekeznek mind a népek és elválasztja őket egymástól, mint a hogy a pásztor elválasztja a juhokat a kosoktól és állítja a bárányokat jobbfelől és a kosokat balfelől. Ekkor pedig megszólítja a király a jobb oldal felől levőket: Jöjjetek ti, atyám áldottjai, fogadjátok örökbe a királyságot, mely nektek készül világ teremtése óta. Mert éheztem és ti ennem adtatok; szomjaztam és ti innom adtatok. Idegen valék és ti befogadtatok, meztelen és ti öltöztetek. Betegeskedtem és ti gondoztatok. Fogságban voltam és ti hozzám jöttetek. Az igazságosak pedig válaszolni fognak neki akkor: Urunk, mikor láttunk téged éhezni és tápláltunk? Vagy szomjazni és innod adtunk? És valjon mikor látunk idegennek és befogadtunk? Vagy meztelennek és öltöztünk? És mikor látunk gyöngeségben vagy fogságban, hogy eljöttünk volna hozzád? A király pedig úgy fog nekik felelni: Bizony mondom nektek, legcsekélyebb szolgálóm bármelyikével tettetek így, velem tettétek. A bal felől valóknak pedig így fog szólni: Eredjetelek tőlem, átkozottak, az örök tűzbe, mely készen van az ördög és küldöttjei számára. Mert éheztem és ti nem adtatok ennem, szomjaztam és ti nem adtatok innom. Idegen voltam és nem fogadtatok be, meztelen és nem öltöztettetek; beteg és fogoly és nem gondoztatok. Akkor ők is fognak válaszolni. Urunk, mikor látunk téged éhezni, szomjazni, idegennek, meztelennek, betegesnek, fogolynak, a nélkül hogy szolgálatodra lettünk volna? Ő pedig akkor felelt nekik: bizony mondom nektek, a mit ezen legcsekélyebbek egyikétől megtagadtatok, tőlem tagadtátok meg. És elindulnak ezek az örök büntetés felé, az igazságosak pedig az örök élet felé.

Halkan bár és szerényen, de mégis némileg erre emlegettet a Szihré (ed. Friedmann p. 28 a) fejtegetése ezen vershez (Num. XII, 8) »Miért nem féltetek attól, hogy beszéljetelek szolgám Mózes ellen?« A Szent Írásnak nem kellene itt hangsúlyoznia »szolgám Mózes ellen«, de kiakarja jelenteni: ellenem beszéltek, mikor Mózes ellen beszéltek. Hasonló ez egy vér és hushól való királyhoz, a kinek helytartója volt egy tartományban. Midőn a tartománybeliek szóltak ellene, azt mondta a király: nem szolgám ellen beszéltek, hanem én ellenem.

Az itt és a folkloristius találkozás rovatában említetteken kívül alig számosak és alig jellemzőbbek azon aggádeus részletek, melyek evangéliumi parabolákkal való érintkezést mutatnak. Az érintkezés oly természetű, hogy merő utánzásra vagy teljes átvételre gondolni sem lehet. Nem csak tulzára, de egyáltalában képzelhetetlen és az akár szónoki, akár irodalmi alkotásnak félreértése, ha az Uj-Testamentumot mindenestől, eszméstől, kifejezéstől a talmudban és midrásban meg akarták találni. Kivihetetlen Zipszer vállalkozása, (The sermon on the mount reviewed in an essay on the Talmud and the Gospels. London 1852. Klny. a Jewish Chronicle-ból. p. 3) kinek az a vérmes reménye: »minden olvasónk kielégítésére be fogjuk bizonyítani, hogy mindazon erkölcsi parancsokra, parabolákra, ethikai mondásokra, melyeket az apostolok tartalmaznak, már a talmud is tanít.« Két nem íróasztal mellett és nem ollóval készült irodalom közt ily viszony egyenesen lehetetlen. Valjon a későbbi midrásokról állithatni-e, hogy minden tételük és elbeszélésük már meg van a régebbieken? Valjon R. Lakis, Jochanan és Levi masaljai benne vannak már Hillel, Jochanan b. Zakkai termékeiben, nem-e új anyagot, új feldolgozást látunk bennük? Mennél kevésbé gondolható, hogy az Uj Testamentum egészében benne van a zsidó hagyományos irodalomban, — mikor bizonyos, hogy az evangélium (és anélkül inkább a későbbi alkatrészek) eltérő eszméket is akart diadalra juttatni és nem zsidó szellem hatása alatt nyerte végleges alakját. Mint Zipszeré, hasonlóan megszorítást vagy kiegészítést követel Deutsch ítélete is. (Literary Remains of the late Emmanuel Deutsch. London 1874. The Talmud p. 54—55.) »Teljesen lehetetlen olvasnunk egy oldalt a talmudból és az U. T.-ból, a nélkül, hogy számtalan hasonlóságra, érintkezésre ne akadnánk, úgy hogy az a látszatja, mintha egymást kölcsönösen kiegészítenék. Nem szükséges a talmudnak prioritását sürgetnünk az U. T.-mal szemben, jóllehet amazt csak későbbi korban szerkesztették. Feltenni, hogy a talmud kölcsönzött az U. T.-ból, hasonló volna azon feltevéshez, hogy a szanszkrit a latinból ered, vagy hogy a francia nyelvet azon normann szavakból fejlesztették, melyeket az angolban találni.« Ha ezen állítás úgy értendő, hogy azon otthonos érzet, mely a talmud ismerőjét tényleg áthatja, mikor

p. az Uj-Testamentumot Delitzsch héber fordításában olvassa, onnan ered, mert az U. T. a talmud- és midrásban befoglaltatik, akkor ez egyoldalú, tulhajtott felfogás. Hogy oly igazán rokon benyomásokat élvez a két irodalom olvasója, annak oka, hogy kiérzi a közös történeti háttérét, ugyanazon viszonyokat és intézményeket, — és másodszor azért, mert hasonlóak az előadás eszközei és módjai, mert az U. T.-ból illatos aggádicus szellő csap felénk. Kihallható, hogy mindkét irodalom parabolát és hasonlatot mély, belső szükségéből alkalmaz. Mindkettő fejletlen gondolkodású népsokasággal megakart értetni eszméket, melyek az emberfelettinek, a földön tulinak köréből valók.

Párhuzam.

Irodalmi alak és tetszetősség tekintetében kétségtelen az evangéliumi parabolának a fölénye. Az evangélium csak az alkalmazásban hangsúlyozza tárgyainak fennségét, az aggádicus masal pedig már elbeszélő, költött részében is szereti átesillogtatni, hogy sokkal magasztosabbat ért a tárgyán mint a mit viszonyainak szószerintisége sejtetne. Minthogy nagyobbára az Istenséggel összefüggő valamely mozzanatról van szó, az aggádicus parabolának egyik szereplője rendszeren »egy király«, ha a róla elmondandók nincsenek is koronához, trónhoz, hatalomhoz kötve. A kinek a masalban való eljárása némileg egyezik Isten intézésével, azt az aggáda mindjárt uralkodóvá szereti avatni. (Bacher Ag. d. T. II, p. 134; I, p. 136, első jegyzet) Az evangélium hitebben ragaszkodva az elbeszélendő esemény lényegéhez, ilyenkor *οὐκ ἀποποιεῖται τὴν ἀνθρωπίνην* *τίσιν* léptet fel; a parabola elbeszélő részében az evangélium elfogulatlanabb, kevésbé irányzatos, átengedi a mesét természetszerű lefolyásának. Ellenben az aggádicus masal egyik szemével már a tanulságra pillant és azért gyakrabban vét a valószínűség követelése ellen.

»Egy galamb menekül egy ölyv elől a király palotájába, a király kinyitja neki a keleti ablakot és a galamb kiszabadul. Midőn az ölyv utána jön (a palotába), a király elzárja előle mind az ablakokat és kezdi nyilakkal lövöldözni. Hasonlóan mikor az izraeliták közül az utolsó kijött a tengerből

belément az első egyiptomi, az Isten körül szolgálattevő anyagolok pedig kezdtek nyilat, követ, ként szórni, a mint áll: »ítéletre szállok ellenük, pestissel, vérrel, esőárral és kőzáporral, tüzet és ként hullatok rájuk«. (Jeoh. XXXVIII. 22)» (Mechilta XIV, 27-hez: ed. Friedmann p. 32 b). Egy galambot megmenteni nem épen állami actus, palota és kormánybot nélkül is megtörténhetik. A királyi rang már előre hangulatot akar kelteni a kifejtés részére. Nemi jogosultság megvan Jülicher tulrideg ítéletében, mely szerint »a legtöbb rabbinicus parabolának fogyatékosága épen az, hogy csupa hasonlóságot szeretnének, hogy a leleményben és az alakításnál hamis igényeket támasztanak anyagukkal szemben és hogy a képzeletre türhetetlen igát nehezítenek, s a mit költenek, az idegen eset, illetőleg esemény, de egyttal a szóbanforgónak is lenyomata legyen. A ki kelleténél többet akar, mindig kelletnél kevesebbet ér el.« (p. 171). Általánosságban az ítélet igazságtalan, mert jobbra a masal cselekménye természet-szerű, valószínű, — jóllehet a tétel, az alkalmazás átfénylik. Csak elvétve látni, hogy a masalteremtő vágy képtelenséget teremt. Jellemző példája ilyen az alkalmazásra teljesen rászabott masalnak az arany középutról szóló: Egy hadsereg két ut közt halad, az egyik tüzes, a másik havas, ha a tüzes felé hajlik el, megperzseli a láng, ha a havas felé hajlik el, szenved a fagytól. Miként tegyen hát? Induljon a középen és óvakodjék lángtól, fagytól egyaránt (Abot d. R. N. I. 28 5 p. 43 b. Juda b. Ilai nevében; névtelenül: Tószifta Chag. II; ed. Zuckermann p. 234). A masalbeli fatális helyzetet a valóság nem ismeri; azon öv, mely egyenlítőt a jeges sarktól választ, szélesebb semmint hogy Xerxes, Dzsingiszkán, II. Fülöp és Napoleon egyesült seregei betölthetnék. Tényleg ezen masal csak csinálmány, a szemléltető vágnak kinövése.

Egy másik nyüge az aggádicus paraboláknak, hogy exegeticusan haladnak, a Sz. Írásból indulnak ki és ahhoz térnek vissza. Az evangélium ellenben összefüggésbe nem készített eszmét ölt szemléltető alakba.

Viszont az aggáda sokkal dúsabb tárgyakban és hangulatokban. Terjedeleme és változatossága az aggáda oly viszonyban van az evangéliumhoz, mint az Ujvilág egy rengeteg őserdeje kis diszkerthez. Nemcsak hogy az aggádában

a parabola csak mellérendelt eszköz a nemzeti monda, a népies elbeszélés, az adoma, a fél történeti, fél költői korrajz és mások mellett, nem csak hogy azonkívül a masal sokkal általánosabb mint az evangéliumban a parabola, — de ezenfelül is színezete, hangja gazdagabb, módosulásokban bővelkedőbb. Az evangélium egy rendkívüli élet legünnepesebb pillanatjait és szavait emeli ki és magasztosítja, az aggáda az életnek legaprólékosabb részleteit is felöleli, legtíkosabb mozzanatait is elárulja, nemcsak kivételes perczeket, de a folytonos köznapi-ságot is minden vonásával együtt ábrázolja. Az aggáda mintegy gyorsírói jegyzőkönyve a századoknak, az evangélium egy rendkívüli emlékirat. Az aggáda számtalan fényképet őriz, az evangélium egy festményt alkotott. Az evangélium csorbát ejtene hangulata egységén, ha a femség színvonaláról a tréfához vagy csak a szellemességhez is leszállana. Ellenben az aggádicus masal szívesen él az előadásnak e fűszerével. Így p. R. Meir azt, a ki felebarátját a gyászév letelte után vigasztalja, olyannak találja mint egy orvost, a ki egy eltörtöt és meggyógyult lábat újra elakar törni, csak azért, hogy bebizonyítsa, milyen hathatós az ő gyógyító szere. (Moëd K. p. 2 b.) De határozottan jól eső humor nyilatkozik a következő masalban.

»És megváltozott Pharaónak és szolgálóinak szíve és mondták: mit cselekedtünk, hogy elbocsátottuk Izraélt, hogy ne szolgáljon nekünk.« (Ex XIV, 5). Az előtt azt mondták Pharaó szolgálói: »meddig lesz ez nekünk törül, küldd el e férfiakat« (Ex. X, 7), most pedig megváltozott szívük és mondják mit cselekedtünk. Ugy mondták, ha a csapásokat elszenvetjük volna és őket el nem bocsátjuk, bizony elég ért volna bennünket, vagy ha a csapásokat is eltörtük és el is bocsátottuk őket, de ők el nem viszik pénzünket, bizony akkor is elég ért volna bennünket. De most a csapásokat is elszenvetjük, el is bocsátottuk őket és pénzünket is elvitték. Mihez hasonlít ez? Valaki azt mondja szolgálójának: menj, hozz nekem halat a piacról; ment és hozott neki büzhödt halat. Az ur erre mondja: elrendelem, vagy megeszed a halat vagy eltűrsz száz csapást vagy megadsz száz forintot. A szolgáló mondja: ime én megeszem. Kezdte enni, de mielőtt elköltötte volna, késznek ajánlkozik, hogy inkább eltűri a száz csapást

Hatvanat eltűrt, de nem bírta többé és felkiált: inkább adok száz forintot. — Ekképen tehát a halból is evett, a csapásokból is tűrt és száz forintot is adott. Hasonlóan történt az egyiptomiakkal: csapásokat szenvedtek, elbocsátották Izraélt, Izrael elvitte pénzüket. (Mechilta Ex. XIV, 5-höz, a Pesziktában a halat vásárló »valaki« helyét már király tölti be, jelzendő, hogy Isten az, a ki a büntetéseket Egyiptomra mérte.)

Az utolsó példán is látható terjengősség a színezésben és az előadásban mind az aggádának mind az evangéliumnak sajátja — azon említett különbséggel, hogy az utóbbi türelmesen végig megy a mesén, holott az aggáda nem állhatja meg, hogy itt-ott fel-feltűnedeztesse célját.

Azon parabolák, melyek az első három evangélium mind-egyikében ismétlődnek, kidolgozásukkal, eltérésekkel döntőn bebizonyítják, hogy a kiszínezést mindegyik más szerkesztésnek köszöni. Lukács az evangéliumi parabola klasszikusa, a legtöbbet és legszebbeket tartalmazza. Szerkesztését többen görög-római körbe helyezik. Valószínű, hogy a görög-római műveltség izlése közrehatott a forma tökéletesítéséhez, fegyelmezte a keleti gazdagságot, az érzelemben és képzeletben való túladást.

Az aggáda is — magától értődik — szerkesztésen ment át; de míg az evangélium szerkesztői a parabolának művészi voltát fölébe tették a hűségnek, addig az aggáda szerkesztésben nagyobb volt a hagyományozotthoz való ragaszkodás mint a kikerekítésre irányuló hajlam.

Budapest.

HELLER BERNÁT.

MÉG EGYSZER DOMNINUS.

Miőn három évvel ezelőtt mintegy felfedeztem, hogy Dominus atheni philosophus zsidó vallású volt (Dominus, ókori zsidó philosophus, M. Zs.-Szemle VIII. (1891. 519—525.) azt vettem észre, hogy a dolgot sokan skeptikusan fogadják és azóta sem észlelhettem, hogy ama keveseknek is, kik zsidó tudományos dolgok iránt érdeklődnek, tudatába ment volna át. A M. Zs. Szemle múlt havi számában (XI, 286) dr. Blau Lajos skepsisének még írásban is adott kifejezést, a mennyiben

egyik érvemről azt mondja, hogy nincs neki bizonyító ereje. Ennél fogva indítatva érzem magamat, hogy részint önönmagamnak védelmére keljek, részint pedig a dolog érdeméhez még egyet-mást hozzácsatoljak.

Először is azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy Dominus zsidó volta iránt immár minden kétséget el bírok osztalni, utaltván egyszerűen *Hesychius*-nak *Γέσιος* kezdetű cikkére, melyre később lettem figyelmes. A cikk *J. Flach* kiadásában (Lipsiae 1882) a 40. lapon a következőképen hangzik: *Γέσιος, ιατροσοφιστής, Πετραίος τὸ γένος, ἐπὶ Ζήνωνος. καθελὼν δὲ Λόμνον τὸν ἑαυτοῦ διδάσκαλον, Ἰουδαῖον ὄντα καὶ τοὺς ἑταίρους εἰς ἑαυτὸν μεταστηράμενος ὀλίγον πάντας, πανταχῇ ἐγνωρίζετο καὶ μέγα κλέος εἶχεν. οὗτος καθώρθωσε τὴν ἰατρὴν καθ' ἑαυτὸν πάντων.* Magyarul: Gesius, orvostudós, származására nézve Petra-beli, Zeno után. Állásától felfüggesztvén Domnost, saját tanítóját, a ki zsidó volt és tanuló társait kevés híján mind átvonván a maga pártjára, mindenütt ismertté lett és nagy hírrel birt. Ugyancsak ő az ő korabeli összes orvosoknak művészetét megajvitotta.

Ezen cikk igen fontos a mi Dominusunk történetére nézve; kitünik belőle, hogy zsidó volt s talán még az is, hogy zsidó volta miatt élete alkonyán kellemetlenségei voltak saját tanítványai által, a kik közül Gesius vált ki. Ezen Gesiusról így nyilatkozik Photius, *Bibliotheca* p. 325: *Magnum honorem Gesius consecutus est, non solum quod arte medica valeret et docendo et operando, sed etiam ob omnem aliam eruditionem, Dialecticis sese instruens.* Magyarul: Gesius nagy tiszteletre tett szert, nemcsak azáltal, hogy az orvostudományban kiváló volt mind tanítás, mind kezelés által, hanem minden másnemű műveltsége miatt is, dialecticusoknál képezvén ki magát. Talán szabad ebből következtetni, hogy Gesius tanítója Dominus—más tanítója nem említetik, az orvostanban ép úgy kivált mint a bölcsészetben.

Miután mind Hesychiusnak, mind Snidasnak a tudósítása Dominusról, mint ők maguk mondják, Damasciusra megy vissza, ide iktatom Damasciusnak rövid jellemzését, már azért is, mivel belőle megtudunk egyet-mást Proklusról s Marinusról, kikről Dominussal kapcsolatban többször van szó s a kikről magam is többször megemlékeztem említett cikkem-

ben s a kikről jelen cikkemben is kell szólnom. Ugyancsak Photius mondja róla a következőket (*Myriobiblion*, ed. Rotomagi 1653, p. 411): *Δαμασκίος... γεωμετρίας δὲ καὶ ἀριθμητικῆς καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων, Μαρίνον τὸν διαδοχὸν Προκλίον ἐν Ἀθήναις ἔσχε διδάσκαλον. τῆς δὲ φιλοσοφίας ὁ τε Ζηρόδοτος αὐτῷ καθηγευὼν ἀθήνηρσι καὶ αὐτὸς ἐγγόνει. διάδοχος δὲ καὶ αὐτὸς Προκλίον, τὰ δεύτερα Μαρίνου φέρων.* Magyarul: Damascius a geometriában, az arithmetikában s más tudományokban Marinust, Proklus utódját, birta Athenaeen tanítól. A philosophiai disciplinában pedig Zenodorus volt a tanítója, a ki maga is Marinus után utódja volt Proklusnak.

Az itt többszörösen fellelített philosophusok sorrendje e szerint a következő:

Syrianus	
Proclus	Dominus
Marinus	Gesius
Zenodorus	
Damascius	

Ezen sorrend megmagyarázza nekünk, mint szolgáltathat Damascius biztos adatokat Dominusról, ha nem is volt vele viszonyban és nem is volt kortársa.

Még azon felfedezésre is jutottam, hogy ezen körből Marinus szintén zsidó volt. A bizonyítást mellőzve, csak utalok Zeller-re, *Philosophie der Griechen*, V. 833 l. 6 j. »Dieser Philosoph — Marinus — stammte nach Damasc. a. a. O. 141 aus Neapolis in Palästina (Sichem), war aber zur hellenischen Religion übergegangen.« Ezen 7 tagból álló philosophiai kör tehát részben zsidó vallású, részben pedig legálább palesztinai származású. Ezen körülmény aztán meg erősíti azon feltevésemet, hogy midőn Marinus Proklus életrajzában kerekéről, kimondhatatlan névről s theurgikus műveletekről beszél, csakis zsidó állapotok lebegtek szemei előtt.

Reményem, hogy mindezek után Dominus zsidó voltát mindenki »bebizonyított« fogja tartani. S most már az is bizonyító erővel bír, hogy Dominus nem evett disznóhúst. Sőt dr. Blau Lajos úrral szemben merem állítani, hogy a disznóhús nem evése egymagában is bizonyító erejű, hangsúlyoztam ugyanis, hogy Dominust a görögök *sér* embernek

vezeti vissza és a tóra azon verséből következteti, mely ekkép hangzik: (Leviticus 22. fejr. 24. v.) a herére nézve szétnyomott vagy szétzúzott és elszakított vagy a kiherélt barmot ne hozzatok áldozatul az Örökkévalónak »a ti országotokban pedig ne tegyetek ilyesmit«. Ezen vers utolsó szakaszát úgy magyarázzák talmudi bölcsseink: (b. Sabbat 111., Bechórót 33. Menacholh 56.) országokban ilyenekké ne tegyék marháitokat, azaz ki ne heréljék bikáitokat. Bővebben szól erről a Szifra (a tóra idézett helyéhez). Rási is úgy talmudi, mint penta-teuhusi magyarázatában világosan megmagyarázza e versből a bikák herélésének a tilalmát és behatóan foglalkozik e kérdéssel Maimonides a Misné tóra cz. művében (Hilchóth Iszuré Biá 16. fejr. 10. sz.) és utána a kódifikátorok.

Ezekből látható, hogy a bikák heréléséről szóló tilalom, a zsidóknál illetőleg az e kérdéssel való foglalkozás legalább is olyan korai keltű, mint azon adatok, melyeket dr. Blau úr a palesztinai zsidók szegényedésének bizonyítására idéz.

Már most az a kérdés, miképen magyarázzuk a szentírásban annyiszor előforduló שׁוֹר szót. Szerény véleményem szerint nem multhatlan szükséges, hogy a biblia »ökröt« értett volna az alatt, mint inkább általában szarvasmarhát azaz egész fajtát. Engedje meg dr. Blau úr, hogy e nézetem támogatásául egy midráshelyt idézzek.

Leviticus 22. fejr. 27. v.-hez Lev. rabbában (27. f.) a következőket olvassuk: R. Jakob b. Savdi e verset (t. i. Lev. 22, 27. v.) Ezékiél 29, 16 alapján magyarázta, mely úgy hangzik »és ne legyen többé Izrael házának biztatásául az, ami a bűnre emlékeztet«, t. i. azért él itt a tóra a שׁוֹר kifejezéssel, holott tulajdonképen az עֵל-t értheti csak, mert az עֵל szó az arany berjura emlékeztetne: וְיִשְׂרָאֵל עֵל מִלִּפְנֵי ה' וְיִשְׂרָאֵל עֵל מִלִּפְנֵי ה' וְיִשְׂרָאֵל עֵל מִלִּפְנֵי ה' וְיִשְׂרָאֵל עֵל מִלִּפְנֵי ה' E szerint a szentírás a שׁוֹר szó alatt mindenütt a szarvasmarhának egész fajtát érti שׁוֹר és עֵל és megfelelő a מִלִּפְנֵי szónak, a mint azt a talmud (b. B. K. 54.) magyarázza.

Alsó-Lendva.

DR. RUDOLFER ANTAL.

IRODALOM.

IMÁDSÁGOS KÖNYV.

(Dr. Bak Israel. Imádságos könyv zsidó hajadonoknak.)

Levél a szerkesztőséghez.

Igen tisztelt szerkesztő urak! Nagy örömmel jegyeztem fönt nevezett imádságos könyv egy példányát a köröztetett előfizetési ivre. Mindig szerettem imádkozni, de különösen egy idő óta édes szükség, nagy lelki gyönyörűség énnékem az ájtatos imádság. Ámde nagyanyám techine-jét nem értem; anyám német imádságos könyveiből nagy élvezettel szoktam olvasgatni; de imádkozni abból sem igen tudok. Tudok ugyan elég jól németül, de a nyelv mégis idegen, magyarul gondolkodom és így a szivből fakadó érzelem és az ajakról fakadó szó között nincs meg a szükséges harmónia, az összhang nélkül pedig igazi ájtatosság nem képzelhető. Imádkozni tehát csakis a rendes héber imakönyvből szoktam; és bár a kiejtett szót nem értettem, mégis mély ájtatossággal, gyakran könyezéig megilletődve tudtam e régi könyvből imádkozni, talán az önkénytelen tudat, hogy ősi szent imádságokat mondok, nyitott utat tuláradó szivem ájtatos érzelmeinek. De bár miként legyen a dolog, tény az, hogy ez kielégített, és megkönyebbültem tettem le mindig az imakönyvet azon megnyugtató, édes tudatban, hogy imádkoztam. Azonban mindamellett mindig hő vágyat éreztem oly imádságok után, melyek édes anyanyelvemen szólnak, és melyeknek szent értelme tehát nyitva áll lelkem előtt, úgy hogy szivem és elmém egyaránt megtermékenyülve a sziv érzelmé és az elme gondolata magasztos harmóniában olvadnak egybe megteremtve azt az égi handulatot, azt az igazi mélységes áhitatot, mely egyedül

képes a hívő lélek határtalan sovárgását teljesen kielégíteni. Ime azért örvendtem én a főt nevezet imádságos könyvnek és vártam nehezen annak megérkezését. Örömem korai volt, fájdalom, csalódtam.

Mindenek előtt e könyv legtöbbszörre költeményeket tartalmaz, a kötött formában írott imák pedig — szerény nézetem szerint — magánajtatosságra nem igen alkalmasak, főként akkor nem, midőn azok amolyan lucus a non lucendo költemények, híján minden igazi poézisnak, ihlet- és lendületnek és poétikus voltuk leginkább a nehézkes szöfűzésben és így homályos értelmükben nyilvánul. Még a zsoltárok magasztos, főséges hangja — és itt megjegyzem szakértő felvilágosítás után, hogy a könyvben foglalt költemények túlnyomó többsége a rendes héber imakönyvben fölvett zsoltárok verses fordítása — mondom ezeknek főséges hangja is szálnalmas nyögéssé törpül, midőn így, avatatlan kéz által kiszabott modern versforma kényszerzubonyába belenyomorgatva megszólalnak. A szegény strófákon még ott szárad a kínos imádság, melylyel létreküzdötték magokat, és nézve őket mi is izzadunk. De ezt csak mellékesen. Fontosabb az, tisztelt szerkesztő urak, valjon egyáltalán megoldatott-e a szerző, helyesebben szerzők által — mert mint az utóhangból megtudjuk, Sebestyén K. ur végezte a munka egy jókora részét — maguk elé tűzött feladat, miszerint olyan könyvet csináljanak ezuttal, mely tisztán leányoknak való? Mert mint az előszó részletesen kifejti, ez volt az egyedüli indító ok jelen imádságok szerzésére.

»Imakönyvek jelentek meg — ugymond egyebek között az előszó — egymásután, minden nyelven, a nők részére valóban becses alkotórészekkel és a paedagógia teljes híjján való botlásokkal elegyest. Épen a paedagógia az, miről.... megfélekedezének.

Én, tisztelt olvasó, oly könyvet akartam ezuttal kezébe adni, mely egyedül és kizárólag leányoknak való.

És ez a könyv szerintem épen leányoknak nem való.

A kiszemelt zsoltárok javarésze ugyanis és jelesen a péntek este, szombat és szombat délutánra szólók minduntalan harczról, háboruról szólnak, fegyverek csörtetése, ellenségek riadalma, kiáltók, trombiták harsogása hangzik egyre fülünkbe,

mintha csak harcztéren volnánk, a szombatról pedig egy árva szóval sem történik bennük említés. Híjába vetik ellen, hogy hiszen ezek zsoltárok, melyek a héber imakönyvben és a szombati imarendben foglalnak helyet, tehát századok óta ily alkalommal mondatnak el! Ez tiszta igazság; azonban mit sem változtat azon a kétségtelen tényen, hogy minket, zsidó hajadonokat, teszem Sicho Emor királyának és Óg Básán fejedelmének viselt dolgai, győzelmei vagy megveretése édes keveset érdekelnek és semmiesetre sem alkalmasak, hogy bennünk áhitatot ébresztszenek. Talán katona hajadonokban, amazonokban, de közönséges, békés, legföllebb főzökanállal fegyverkezett leányokban bizonyára nem, sem szombaton, sem hétköznapon.

Még kevésbé ébreszthetnek áhitatot hajadonokban a következő (76. l.) képek: »Ime az ur ajándoka fiak, gyermekek áldás lesz jutalmatok.« U. ott: »Mint házad oldalán a fölfutó dús szőlő olyan neje, és mint olajfa asztala körül olyan sok gyermeke, ime így áldja meg az Isten a férfit.«

Határozottan nincs értelme a mai hajadonok előtt a következő (180. l. 133. zs.) képnek: »Ime, mi szép, mi kedves, ha egyetértetek együttlakó testvérek, mikép finom olaj, a mely lefoly a fejről, Áronnak szakállára, ruháira csöpög le....«

Hát én ebben nem csak imádságos képzetet, de általán semmiféle kedvességet vagy szépséget nem bírok föltalálni; csupán az világos előttem, hogyha ilyesmi rajtam megessék, különösen, ha új ruha van rajtam, az felette kellemetlen pech volna.

Az egyes alkalmakra, ünnepekre szóló imacsoportokat tanulságos fejtegetések, törvény és szokás ismertetések előzik meg; és ezeket bizony jó lett volna jóval rövidebbre fogni, és a helyett több gondnal és világossággal megírni, mert így a mellett, hogy végtelenül terjengősek, sok bennök a hanyag szövegezés folytán homályos rész.

Igy p. o. a 8. l. ez: »Az ima főképen abban áll, mely irányban van szellemünk és kedélyünk az Istenhez.« Én ezt nem értem.

28. l. ez áll: »A szombat.... ünnepé avatott föl a következő szavakkal. A szentírásban pedig ez áll: »Emlékezzél meg stb. Ez is zavaros. És itt, bár szégyenkezve, meg kell vallanom, mikép a következő szavakat nem értettem, az 50. l. ezt a

szót »Jah« (?) ; 261. lapon: »Szava....nem függ aeono-
kon;« 255. l. »puzon« harsogása (?). Talán a német »Po-
saune«? Nem tudom.

262. lapon utolsó strófa: »dicsérünk.... szívünköl szá-
kadva« (?) 31. lapon nem minden utánjárás nélkül tudtam
meg mi az a »synodica nap«!

Homályos és félreértésre vezethet a következő: »Azon-
ban a bölcsek.... némely munkatilalmat — t. i. szombaton;
a szombat törvényeinek és szertartásainak fejtegetéséhez 29. l.
— meg is könnyebítették, pl. a tűzgyújtás tilalmát.« Hát zsidó
gyújthat szombaton tüzet?

Sok egyébbel egyetemben elmaradhatott volna — 182. l.
— a szukó készitési módjának és törvényeinek részletes is-
mertetése, és még inkább annak kiemelése, — 210. l. — mi-
kép áb hó kilenczedikének reggelén »sahritnál se taliszt, se
tilint nem raknak«. Ezt a hajadonok valószínűleg különben
sem tették volna meg.

A részben, hogy az annyira hangoztatott paedagógiai szem-
pont máskülönben is mennyire érvényesül e könyv szerzése
körüli, nem kis mértékben jellemző az, hogy a »Sema« ima,
mely, ha nem tévedek, csak kétszer fordul elő a könyvben,
mindkétszer más-másképen hangzik! Most tessék elképzelni,
hogy az ember ugyanazt az imát reggel is máskép, meg este
is másképen mondja el!

Azonban az a haszna mégis meg lesz e könyvnek, hogy
a legközelebbi szerző, ki hasonló feladatra fog vállalkozni,
megtanulja belőle, hogy minő imádságos könyvet kell hajado-
nok számára — nem csinálni.

Kiváló tisztelettel

HAJADON TANÍTÓNŐ.

ÉZAIÁS KÖNYVÉBŐL.

Ézaiásnak Ámacz fiának látomása, ki Juda és Jeruzsálem fölött pró-
fétált Uzia, Jótham, Áchaz és Chizkijabu judeai királyok idejében.

Hallgass ég és te föld figyelj,
Isten beszél most s így szól:
Nagygyá, dicsővé neveltem fiaim
S im' hűtlenül elhagynak őket.

Az ökörd gazdáját felismeri
A számár is urának jászlát,
De Izrael mit sem akar tudni
Népemnek belátása nincs.
Oh vétkes nép, bűnöktől terhes nemzet!
Pusztító fajzat, gonosztevő fiak!
Istent elhagyták, nem kell nekik
Izrael szentje — elhárítottak tőle.

Kevés volt tán még nektek a csapás,
Hogy makacsok maradtok továbbra is,
Hisz beteg már minden fej
S minden szív szenvedő.
Tetőtől talpig ép tag nincs e népben,
Csupa sebhely, fekély, gennyedt kelés
Mely tisztogatva, bekötözve, kenegette nincs.
Országokat pusztá, a városokat tűz égette el,
Szántóföldeket ellenség falta föl,
Pusztá az, mint melyet ellenség bejárt.
Czion leánya oly árván maradt,
Mint szőlőben télttek a kunyhó,
Mint kertben a sátor, mint lerombolt város.
Isten igalmából épségben maradt
Még egy kevés mirajtunk,
Különben Szodomhoz lennénk már hasonlóak
Gomora sorsára jutottunk volna el.

Halljátok hát Isten szavát
Ezen Szodom vezérei,
Figyeljétek urunk törvényire
Gomorának népe:
Minek nekem sok áldozástok,
— Azt mondja az Isten —
Jóllaktam a kosok elégetésével,
A hizlalt jószágoknak kövérivel,
Ökrök, bárányok s bakok veriben
Kedvemet nem lelem.
Elöttem megjelentek taposva udvarom,
Vajon kértem én azt tőletek?
Hazug áldozatot többé ne hozzatok!
A tömjén utálat énnekem!
Ujholdra, szombatra egybegyűltök, —
Bűn és gyűlekvés összeférhet-e?
Ujhold s egyéb ünnepek gyűlöletes előttem,
Meguntam már, kin nekem látni azt.
Karjaitokat kitérjétek felém,
De elfordul tőletek tekintetem,

Még ha imádkoztok is hozzá sokat,
Hogyan hallgathatnám meg azt,
Hiszen kezeiteken ott tapad a vér.

Mosakodjatok! tisztálkodjatok!
Tetteitek gonoszságát
Irtsátok ki szemem elől
És rosszat többé ne cselekedjete!
Tanuljátok meg mivelti a jót,
Kutassátok az igazságot.
Az elnyomottat állítsátok talpra,
Itéljete az árva ügyében,
Keressétek az özvegy igazát.

Jertek, intézzük el egymással ügyünket
— Azt mondja az Isten —
Bűnötök bárha olyan mint karmazsin
Hófehérre válnak,
Ha veresek is mint biborbogár
Mosott gyapjuhoz lesznek majd hasonlók.
Ha akartok hallgatni én reám
Ti eszitek meg az ország legjavát,
Ha vonakodtok s makacsok maradtok
Fegyver fog megenni titeket.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

ORSZÁGVILÁG.

A MAGYAR IZRAELITA KÉZMŰ- ÉS FÖLDMIVELÉSI EGYLET JUBILEUMI JELENTÉSE.

Ötven esztendő több mint egy emberöltő. Ötven esztendő zajtalan lepergése ős hajakat, téli diszt szór az emberi főre, fiatal lelkesedést kiirt az emberi szívből, és reménytelenül feketére változtatja az ifju szívek hófehér reménységeit. Az időnek ilyen a hatása az emberi szervezetre és törekvésekre. De nem mindennel szemben ily mostohák az évek. Intézmények fiatalos erőre kapnak, életerői nyernek, minél öregebbé lesznek és egy kezdő pillanataiban már a jövőendő társadalomnak, a születendő összességnek messzire kiható, állapotokat megváltoztató, előitéleteket megdöntő ígéreket nyújtó intézményváltásában megifjodik és mennél messzibbre jut a napok sűrűjében, annál több idővel áll szemben, fennállásának, virulásának, előbbrejutásának reményével. Azért, ha van jogosult és méltó jubileum, ünnepi ujongás a mi világunkon, — úgy az bizonyára inkább illeti meg, az el nem mulásban bizakodó emberi alkotásokat, mint magát az embert, aki egy bizonyos határponthoz érkezve el az időben, kevesebbet lát maga előtt az örömmel napján, mint amennyire visszatekinthet háta mögött. A szentírás adta meg az emberiségnek a *jobel*, a jubileumi év fogalmát ötven esztendő után. Ott sem az ember ünnepe, hanem a sokáig tartó, a föld.

Ilyen gondolatok fognak el bennünket, lapozgatva a magyar izr. kézmű és földmívelési egylet jubileumi jelentésében, melyet ötven éves fennállásának emlékére adott ki. Vezető férfiai, életbeléptetői, az egylet történetének egy-egy eredményteljes korszakát díszítik nevükkel, egy-egy fejezetnek élén az ő nevük ragyog — ők ma nem láthatják, hogy az a mérhetetlen akadályokkal küzdő, szerény igényekkel fellépett egye-

sület milyen áldására lett a zsidó felekezetnek, és mint lett számottevő a legmagasztosabb czélokra törő intézményeink között. »A zsidóság legjobbainak« nevezi a férfiakat a kegyeletes megemlékezés a jelentés lapjain, és méltán.

1842-ben a pesti izr. hitközség kezdeményezésére alapított meg a hazai zsidóság körében a nehéz kézműveket és földművelést terjesztő egylet. Céljainak kimondásával egyik kezével védekezett az ellene fölhangzott vádakkal szemben, a másikkal épített előbbrejutásának, boldogulásának szentélyén. A zsidó nem szereti a kerges tenyeret, idegenkedik a nehéz munkáktól, tevékenységének egyoldalúsága, amely a kereskedelem terére szorítja mások rovására könnyebb megélhetést biztosít számára. Badar vád! mert ép az ellenkezője volt igaz. A zsidóság minden erejével arra igyekezett, hogy keresetforrásai szaporodjanak és hogy a társadalmi ellentétek elsimuljanak azáltal, hogy számára a fenttarthatás minden módja és útja szabaddá tétessék. Hiszen a nem zsidó mesterek abban az időben a legnagyobb idegenkedéssel fogadták be a zsidó tanoncokat műhelyeikbe — sőt mi több, egyenesen nem is fogadták be. A megalakult egylet előterjesztésének első pontja: a nehéz kézművek és iparágak gyakorlatát tűzte ki céljául.

A magyar nyelv ápolása: programjának második pontja. Ha nem írták volna fel jelégének, akkor is megtették volna, mert megczáfolhatatlan tény, amint már ezerszer hangoztatták, de nem árt ezeregyedszer is felemlíteni, hogy a zsidó a magyarosodás, a hazafias törekvések terén a magyar haza idegen ajku polgárai között a leggyorsabban fejlődött. Majdnem olyan mértékben, mint amilyen mértékben csizmákkal tette meg haladó lépéseit ősi vallásos életének elhagyására, nemcsak aprólékos szokások, hanem életbevágó, határozott jelleget kölcsönző törvények terén is. Ennél nagyobb mértéket alig találhattunk volna a zsidóság magyarosodási hajlamának jelzésére. Amilyen üdvös és nemes ez utóbbi tény, olyan szomorú a másik.

A földművelés gyakorlása és a közhasznú ismeretek, a tiszta erkölcs terjesztése volt másik két pontja az 1843. év jan. 13-án az orsz. iparegyesület alapítói közé lépett egyesületnek.

A czélnek kitűzése a czélatörő lelki akaraterejéről, áldozatkészségéről tesz tanúságot. Azért jeleztük az egyesület élére lépett férfiaknak programpontjait teljességében. Áldozatkészséget, meg nem riadást, a szó szoros értelmében, küzdelmet követeltek ezek a czélok kitűzőiktől. Egy kicsiny, de buzgó sereg, a választmány Dr. *Jakobovics* Fülöp az egylet első elnökének vezérlete alatt elindult az eszmének híveket toborzani, az egylet pártfogoltjai, zsidó inasok befogadására a keresztény mesterek műhelyeit, melyekben eladdig keresztény inasok forgatták az eszközöket, szíveit, melyekben mindaddig a felekezeti szűkkeblőség kalapácsolt az indulatok durva ütéseivel, izzó tüzelésével — megnyitni. Az 1842. évi deczemberi választmányi ülésen *Laszky* Izrael mutatta be mint első két keresztény mester nyilatkozatát, akik zsidó tanoncoknak czéhbeli beszegődtetésére és felszabadítására vállalkoztak. Természetesen busás fizetés, tekintélyes tanpénz árán. Maguk a czéhtestületek aztán azt is megtették, hogy a befogadott zsidó inasoknak a szabályok által előírt beszegődtetését megtagadták.

Hogy mit tett ebben az időben az egyesület, mily üdvös működést fejtett ki, arról ékesen szól egyrészt az a buzgalom, amelylyel az egyesület vezető férfiai szívvel-lélekkel jártak utána pártfogoltjaik jelenének és jövődjének egyengetésére, (amint erről a jelentés sok szép vonást jegyez fel,) másrészt pedig az az állapot, amelyből növevédek az egyesület ügyszólván kiemelte. Első sorban a hitközség árváit vette tekintetbe. Azután meglátta azokat az apró házaló kis zsidó fiukat, akik fáradtan megtörőn hangon kínálgatják olcsó portékáikat az utcák során, s egy-egy krajczáros svédgyufás skatulya elárúsíthatása reményében mértékföldekre lennének hajlandók elkísérni az utcákat rová halandókat. Halovány arczokból a munka tüzetől kipirult arczokat csinálni, betegesen reszkető, meggémberedett ujjakból munkás kezet formálni, elzúllni induló zsidó fiuknak kezébe biztos kényeret nyújtó foglalkozást adni — ez volt a kézmű és iparegyesület czéljainak ideális és praktikus oldala egyaránt.

Mint már említettük: a mesterek keze alatt ezeknek a testileg is, szellemileg is árva fiuknak nem volt valami fényes a sorsuk. Fiatal napjaikba más szeretetnek sugara nem vilá-

gitott be, mint az egyesület jóakaróinak pártfogása. Egy-egy *Twist Olivér* szenvedett ezekben a zsidó fiukban a lélek akaratának szívós erejével a műhely legényeinek parancsszava alatt és mintha *Dickens* mesteri tollának silhouettjei életre keltek volna, — a szenvedésnek olyan történeteiről tudnának regélni azok az egykori zsidó inasok, akik ma már tekintélyes és becsült iparosok az egyesület pártfogása révén.

Ezekről az árnyoldalakról fájó hangon emlékezik meg a jelentés lapjainak első oldalain, hogy aztán annál nagyobb örömmel emlékezzék meg a fényről is, amidőn 1843-ban *József* nádor igazságszeretete, a pesti izr. hitközség folyamodására kieszközte, hogy a tanidőt kiállott egyleti növendékek a czéhek ellenére is, hatósági intézkedésekkel és tanácsai végzésekkkel felszabadítottak, 1846. május 16-áról, mint az egyesület ünnepnapjáról emlékezik meg a jelentés. *Schwáb Löw* főrabbi lelkes beszédet intéz az egyesület első felszabadult legényeihez, a vándorutra készülőkhez, akik immár a zsidó tevékenység egy új aerájának életbeléptetői lesznek. 5 frt csak az utazó a zsebükben, de határtalan a lelkesedés a kezükben.

Az 1847. évi február 24-én felolvasott jelentés arról ad számot, hogy 21 felszabadult növendék került ki az egyletből, és 40 kézműves növendék élvezte az egylet jótéteményeit. Folyamodó pedig annyi jelentkezik, hogy az egylet többeket visszautasítani kénytelen korlátolt pénzügyei miatt.

Örömmel olvassuk a lelkes hangon megírt jelentés adataiból, hogy »az egylet kulturális céljaihoz híven a növendékek vallásérköcsi és értelmi nevelésére már kezdettől fogva kiváló gondot fordított.« Az első oktatás, amelyben a növendékek részesültek, a hittan volt, amint hogy tényleg is a legnagyobb szüksége annak a jövődjébe szárnyaszegetten tekintő kis apátlan tanoncznak erre volt. Csakhamar még ugyanabban az esztendőben arról is gondoskodott az egyesület, hogy az elemi ismeretekben is oktatást nyerjenek pártfogoltjai és saját körében iskolát létesített.

Feivel Lipót lakatos mester volt 1846-ban a növendékek közül az első, aki mesterjogosítványt nyert, és a hazai ipar egyik legderékasabb munkását nyerte benne. Jelentkeztek azonban már ez év előtt is külföldön végzett iparosok, akiknek

az egyesület a czéhek akadályozása ellenére jogosítványt tudott kieszközölni.

Ime fészket rak magának magyar földben, a magyar törvények védő eresze alatt egy új tavasznak, szellemi ébredésnek örvendő zsidó munkás sereg és a zsidó műhelyek áldott otthonaivá lesznek a távol országokból érkező, az élet fáradsalmaitól vert szárnyú zsidó munkás fiatalságnak — a hazai gyermekek pedig hitrokonok jobb bánásmódjának örvendő, kevesebb lelki gyötrellemmel, és nagyobb szívbeli lelkesedéssel indulnak meg jövődjük útjain! De jött 48. A véres esztendő. A földrengés ideje. Ezen idővel befejeződik az egyesület gyermekkora. Stagnatio áll be fejlődésében, a fellegek sötétet borítanak az ő házának tetőzetére is, és ez év aug. 15. jegyzőkönyve szerint »a beütött események folytán a választmány működése és ülései bizonytalan időre felfüggesztetnek.«

A földművelés terén ez ideig kevés az eredmény. Tétetek egyes eredménytelen kísérletek, míg végre 1847-ben akadt néhány bérlő, akik az egylet növényei közül 10-et alkalmazott.

1853-ban módosítottak az egylet alapszabályai, de *Prottmann* rendelete azok kiadását betiltotta, egy olyan bűn miatt, amelyért bűnhődés nem lehet elég nagy, mivel az alapszabályok 5. és 6. §. értelmében a magyar nyelv tudása a növendékekre feltétel gyanánt volt kimondva.

Ezek a nehézségek is elsimultak, s az egylet második elnöke: *Kern Jakab* lett. Apjának nevezi Kern-t az egyesület jelentéseiben. Működése eredménnyel teljes. Ő egymaga 4600 frtnyi alapot gyűjtött össze. Egyes tehetségesebb növendékeit művészi kiképzetésben részesíti ez egylet. Növendékeinek nevei között a művészet egész csillagként fénylik Berlinben élő szobrászművész hitsorsosunk: *Klein Miksa* neve. *Weisz M. A.* elnöklete alatt is (1865—75.) az egylet erősödik, fejlődik, gyarapszik. Alaptőkéje rohamosan növekszik, s ezzel egyarányban növendékeinek száma, kezdeményezéseinek, iniciatíváinak sokfélesége. Az egyleti ipariskolában kiváló szaktanárok alkalmaztatnak; iskoláját idegen iparos inasok is felkeresik.

Hagyományos ünnepe az egyesületnek a széder este,

amikor is a növendékek egybegyűlve ünneplik meg Izrael ez édes dallamu, poetikus, szabadságünnepét. A vándor élet képviselői megemlékeznek a vándorló ősokról. Weisz M. A. honosította meg a főünnepi istentiszteleteket is az egyesület külön e célra berendezett templomában.

Ez időszakban az egyesület felhívására egyes vidéki városokban: Aradon, Debreczenben és Nagy-Kanizsán hasonló célú egyesületek alakultak.

Az 1875. évben Dr. Schoenberg Armin választott meg elnöknek. Idejében a törvényes egyenjogóság verőfénye érte a sötétséghez, türelmetlenséghez szokott zsidó szemeket hazánkban. Kedvező politikai viszonyok, kedvezőtlenebb azonban a felekezeti érdeklődés viszonyai, megcsappant a hitélet iránti érdeklődés legjelesebbjeink körében is. A tettek embere ketős számba megy, ilyen sivárság idején. Dr. Schoenberg ez egylet tagjainak számát és vagyoni erejét is gyarapítja. Elnöksége alatt 1878-ban az egyleti iskolaügy reformnak vettettet alá. Az egylet ipariskolája feloszlott, s növendékei az orsz. iparegyesület iskolájába küldetett jelentékeny pénzáldozatok árán. A növendékek kiképzetésének ügye jelentékenyen haladt előre, főcéljának tartva az egylet azt, miszerint e hazai iparos értelmiség neveléséhez teljes erővel hozzájárulhasson. Ilyenmű törekvéseiben buzgón támogatta az egyesületet Wahrmann Mór, a zsidóság törekvéseinek eme lelkes előharczósa. Schoenberg elnöklete alatt lett a budapesti izr. kézmű és földművelési egylet országos jellegűvé. Üdvös reformokat inanugurált, — ilyenek: az állami középipariskolánál, a m. kir. iparművészeti iskolánál, az istvántelki földműves iskolánál, a m. kir. vinczellérképezdénél alapított ösztöndíjak, s a műipari és művészi pályára törekvő tehetségesebb növendékek anyagi és erkölcsi támogatása. Magyar szellem, hazafias törekvés, vallásos érzület hármass vezérsíllagzatai az egyesület törekvéseinek. Dr. Schoenberg 1891. esztendőben lehunyta gondos, atyai tekintetű semeit és egy tevékeny élet fáradalmakban gazdag, eredményekben dús, áldásban bőséges működésének emlékezetét hagyta hátra.

Dr. Neumann Ármin, országgyűlési képviselő veszi át innen túl az egylet elnöklétét. Rövid néhány esztendeje áll élén a virágzó egyesületnek, s a jelentés adatokban gazdagon

illusztrálja eme kiváló férfiú üdvös működését. Szóljon a statisztika működése mellett, mely elmondja, hogy az egyleti növendékek száma alatta három esztendő alatt 299-ről 410-re emelkedett. Megkoronázója az egyesület törekvéseinek az ez év május hó 20-ik napján tartott ötven éves jubileumi ünnepség, amelylyel egybekötve megtartatott az egylet tanonczmenházának ünnepélyes megnyitása. A pesti Chevra Kadisa a Damjanich utcza u. n. régi synylők házáat az ügy szentsége iránt lelkesedve mérsékelt áron engedte át az egyesületnek. Méltó ünnepélye volt az egyletnek e nap, amelyen egy félszázados élet emlékei szólaltak meg önértetre szólítóan, büszkeségre keltően, bátorságot adóan. A ki a holt falnak rögeiről multról regél és a gerenda a padozatfából jövődöt hirdet. Fényes mult, derűs jelen, biztató jövő tettek igazi ünnepséggé az egyesület májusi jubileumát. A jubileumi jelentést az egyesület derék titkára Kemény Dávid írta meg.

DR. KISS ARNOLD.

A SZENT FÖLDNEK ZSIDÓ GYARMATAI.

Jeruzsálem, 1894. június hó.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

A tárgyalandó kérdést odahaza nagyon kevesen ismerhetik; de az ujonnan betelepített vidékek látnivalói igazán méltók a leírásra. E vállalkozás különben más okból is érdekes. Ugyanis még húsz éve is az a balvélemény járta, hogy a zsidó irtózik a földműveléstől, nem alkalmas erre a munkára, azért izz mindenféle kereskedést, vagy iparos mesterséget, mely nem oly fárasztón nehéz, mint a földművelés.

Mintegy 20 éve létesült az első zsidó gyarmat Palesztinában, a jelzett balhítnak élő cáfolataként. A kérdés tárgyalása közben felmerülő más dolgokat sem fogok azért mellőzni.

Az európai földművelés sokban különbözik a keletitől. Pl. a Jaffa-jeruzsalmi vasut mentén találhatók szőlőkkel beültetett vonalak, de azonnal látjuk, hogy egy fellahnak szőlőkertjében vagyunk, hol minden össze-vissza nő; egyik helyen egész kopár, másutt meg szőlőn kívül még füge s olajfákkal is erősen megrakva. Arányosságnak semmi nyoma. Holott a

gyarmatokban rend, arányosság s tisztaság uralkodik. Az első gyarmat Sarauna egészen európai minták után van építve; Jaffától $\frac{1}{2}$ órányira fekszik délkeleti irányban kiváló szőlőkkel s termőfölddel. Ha nem látnók a tenger színét, Európa legre-
mekebb táján gondolhatnók magunkat. A gyarmatot német-
országi svábok alapították; német védnökség alatt áll, német
módra kormányoztatik és viruló állapotnak örvend. Rézsutos
irányban Saraunától mintegy másfél órányira fekszik בתר תיקוה
Peszach Tikwah; hasonló egy nagyoobyszerű európai faluhoz;
200 zsidó család lakja, melyek mind földmivelők. Van saját
zsínagógájuk, בית-חיים-juk és papjuk; jól szervezett fiú-
iskolát is fenntartanak. A talaj homokos, tehát szőlőültetésre
igen alkalmas, de helyenkint gabonatermelésre is. Az utóbbi
években kísérleteztek, s az eredmény igen fényes volt. Ujabbán
selyembogár-tenyésztéshez is fogtak, mely szintén szép ered-
ményt ígér. A gyarmatot a párizsi Rotschild Edmund támo-
gatja, de lakói, valamint a báró többi gyarmatain is — az ő
határozott kívánságára török alattvalók.

A Peszach Tikwah kertésze egy bizonyos Kohn, ki Né-
met- s Franciaországban nyerte kiképeztetését; kormányzó
pedig egy Chorkun nevű, ki a párizsi rabbi-szemnariumot végezte.

A második gyarmat, melyet fölkerestem, זיכרון יעקב, Zich-
rón Jákob, mintegy 7 órányira északkeletnek Peszach-Tikwah-
tól. A kocsizutazás eltart 8 óráig, mivel a Pesz-Tikw. mö-
götti folyót meg kell kerülni és ez a kerülő igénybe vesz egy
órát. Egy fellah csináltatott ugyan a folyó fölél hidat, de
nem engedte át közhasználatra. A hid tehát csak a fellah,
malmához szolgál átjáróul. A folyó forrását קרש הירק-nak hívják
ez egy dombból ered, melyen még ma is láthatók vármok
tán a keresztes háboruk idejéből.

Ugy két órányi utat téve, egy mezei házikóba ju-
tunk, melyben egy fellah mutatja Simonnak, Jakob má-
sodik fiának sírját, arab módra körülfalazva, kövekkel és zsidó
nevekkel tele írva, melyek bizonyosan zárándokoktól származ-
nak. Még 5 órát utazva Zikhrón-Jakob-ba érkezünk. Egy ma-
gas hegyen fekszik; 200 család lakja; a Földközi tengerrel
szemben, ennek színe fölött 800 lábnyira. A hegy hasonlított
Judea hegységeihez, az egész t. i. egy sziklatömb volt, de
a gyarmatosok megtisztították a kövektől s most szerte dísz-

lenek rajta a legnagyobb szőlők. A közeli hegység völgye
jó legelőnek való. Zikr.-Jak-ban van szép zsinagóga (a báróné
ajándéka,) fiúiskola, בית-חיים, pap és שוחט. A főkörmányzó Ben-
Simon, a második egy bizonyos Farb, ki szintén a párisi
szemináriumból került ki. Térjünk most Kaifába, mely 4
órányira van Zikr.-Jak-tól. Legelőször feltűnik a német gyar-
mat, mely a városon kívül fekszik, igen előnyösen különbözve
ettől, ámbár Kaifa a Kelet egyik legtisztább városa. Mint
Saraunában itt is a legtöbb gazdálkodó, de azért mással
épügy foglalkoznak. A közlekedést az egész vidékre hűznek, és inté-
zik, s így a sok turistáktól búsas jövedelmet húznak. Külö-
nös specialitása nincs Kaifának, kivéve hogy a Karmel kö-
zelében emelkedik. Fontos hely volt bibliai történetünkben,
de azért is érdekes, hogy Illés próféta sirja itt van. Tetején
szerzetesek kolostora áll.

Kaifa kikötőváros, melyben nagyon kevés hajó horgonyoz.
Egy angol társaság vasutat akart építeni Kaifa s Tiberias
között, de 13 kméter után megszakadt a munka. Legujabb
hírek szerint folytatni fogják. Ez nagyon is ránk férne; mert
ha eddig az út nyomorúságos volt, most valósággal járhatat-
lan; s ilyen pályán kelljen 8 óráig vergődni! Állomáshely
csak Nazarethben, ép a vonal felén van. Nazareth híres sok
templomáról és szerzeteséről. Nevét magyarázgatta Halévy a
»Jeruzsálem« legujabb évfolyamában.

Nazarethtől egy órányira többé nem járni való úton
haladunk. Hepe-hupás talajon keresztül rázódik az ember,
hogy majdnem *tengeri betegséget* kap.

Ez után érkezünk a Taborhoz és a híres Jizreél-völgy-
hez. A kiállott fáradoalmak szülte kimerültség ezek láttára
nyomban megszűnik. Jizreél völgye! A ki nem szemlélte vé-
gig eme változását hegyeknek és völgyeknek, biz az még
szép vidéket nem látott. A völgy a Tábor tövéhez nyúlik s
terjed a szemben emelkedő hegységig, mely tán egész Galileá-
ának legtermékenyebb része.

A szép tájéktól felüldítve, vígan folytatjuk utunkat Ti-
berias felé. Tiberias az imént említett hegység tövéén fekszik,
szorosan a Genezaret-tó mellett בית גזרת; régi korból eredő
várromokat tár elének. A város tisztaságával Kaifára emlé-
keztet; mégis benne sok betegség út tanyát, minek oka or-

vosi vélemény szerint a tropikus hőség. Tiberiásnak van 400 zsidó lakója; a legtöbb nagyon szegény, úgy hogy európai orvosok eltartására segélyezni kell őket.

A várostól mintegy 20 percnyire vannak a híres meleg források, melyeket a talmud תְּהִימָה-nak nevez. Ezek a hegyből fakadnak, szakadatlanul folyva; a hegynyílásnál oly forrók, hogy egy tojás azonnal megfő benne. További folyásuk alatt is langyosak. A török kormány itt fürdőt építtetett; mégis sokan, különösen az orosz zárándokok, a szabadban is fürdenek.

Tiberiástól csolnokon folytatjuk az utat; kifeszített vitortákkal 1¹/₂—2 óra alatt, de teljes szélcsendben 3—4 óráig is eltart, míg a folyó tulsó partjára érünk. Az új tájék hatása elragadó. Egy tavi-út megtevése minden angolt erősen vonz.

Ha sok turista van, valódi verseny-csolnakázás tör ki; de ha a té háborog, akkor—főleg ha nők is ülnek a csolnakban—felhagynak a nagy buzgósággal.

Másfél órai lovaglás után jutunk a Ros-Pinah, ראש פינה nevű gyarmathoz.

Egy hegynyulványon terül el 2000 láb magasságban a tenger színe fölött; tiszta és jó forrásvízzel ellátva, mely a hegységet megórvja a lázbetegségektől; jobb felé látjuk a Genezetet, balfelé a Mérom-tavat és tőle rézsút irányban szökik a magasba az örökké havas Hermon, melynek déli oldalán ered az ősi Jordán folyó, mely a nevezett két tavon keresztül tör magának utat és 27 ményi pálya után a Holttengerbe ömlik. A Hermon és többi Hegytársai képezik Palesztina gletserjeit, a mi annál feltűnőbb, mert a völgy hőmérséke 35—37 fok R. A gyarmatosok — körülbelül 100 — többnyire földmivesek, vagy bortermelők; selyemgyárat is építettek, hogy a szegény zsidó lakosoknak legyen foglalkozásuk. Ros Pinahban van zsinagóga, סִנְגָּה, pap, שוֹחֵט és jó fiúiskola. A helység kormányzója egy bizonyos Assuwetcki, a Zikr-Jakob-beli rabbinak fia.

Mélyen lent a völgyben van a מִשְׁכַּת הַיָּרְדֵן nevű gyarmat; keletkezése magán vállalkozás, de nem lesz hosszú életű. — A lakók ugyan gyámolítatnak a berlini Ezra-egylettől, de ez csak pillanatnyi segélyt nyújthat. Öt percnyire haladva kifelé, elérjük a Jordánt, melynek két partját kőhid köti össze. Ezen hid árnyékában ebédeltünk, nem nélkülözve az asztali zenét

— a víz morajlásában; zúgott a Jordán, mintha csak élményeit akarta volna elmondani. Önkénytelenül őseinknek a Jordánban való átkelésére gondoltunk.

Egy órányi távolságban fekszik יִסְרָהֵל, híres rózsá-olaj készítéséről. Már messziről árasztják illatukat a széles telepek. Ez a legkisebb gyarmat; a községi élet tényezői hiányzanak; szükség esetében is a Ros-Pinahbeli orvosra szorulnak; míg a többi kolóniák saját orvossal és gyógyszerzárral bírnak.

Végezetül megemlítem, még a נְדִיבֵי אֶרֶץ nevű gyarmatot; nyugat felé az akkói úton fekszik; magánosok, mintegy 1000 zsidó alapította, mindmeganyi derék gazdálkodó. Most még legtöbben Oroszországban laknak, de megbízottjuk, הַפֶּז, nevű úriember tökéletesen kiérdemelte a belé helyezett bizalmat. Utóljára csak azt mondom, hogy hitsorsosaink — hála a Rotschildok filantropiájának — nagyban hozzájárulnak Palesztina jólétének emeléséhez.

A ROTSCCHILD-FÉLE KÓRHÁZ.

E tárgynak mult levelemben ígért ismertetését közlöm itt pótlólag. A kórházban 32 évi fennállása alatt három orvos működött; Dr. Landau, kiről csak annyit mondhatok, hogy urának lelkiismeretes alkalmazottja és kötelességeihez mindig hű orvos volt; azután Dr. Neumann, kinek klasszikus könyvét »A szent város és lakói« mindenki ismeri, s a ki fennkölt lelkisége által köztisztületnek örvend; végre a mi földink, Dr. Schwarz, ki 15 esztendei komoly munka után visszavonulva, állandóan Budapesten telepedett meg.

Később a kórház nem felelt meg minden igénynek; gondoskodtak tehát egy kibővített új épületről, mely az 1887—88. terjedő időközben létre is jött a városon kívül, hol szabadabb és tisztább a levegő. Az orosz épületet elhagyva, rövidesen az új Rotschild-kórházhoz jutunk. Remek egy építmény! Földszinten van az orvosi tanácskozó terem, a patika, mely tán egész Jeruzsálemben a leggazdagabban felszerelt, továbbá a laboratorium, a konyha, vízvezeték és egy váróterem betegek számára.

A tágas ablakokkal ellátott emeleten vannak a betegszobák; egy szakasz férfiak, s egy a nők számára. — Ugyan-

itt az ápolónő szobája, ki a ruhaneműekre is felügyel; azután kis imaház, hol mindennap istentisztelet tartatik; végül egy fogadóterem idegenek részére.

A hátsó udvarban gyönyörű virágokkal borított kert terül el, mely üdülőknek sétahelye; elején széles tornáczczal, melyre mindkét oldalról kőlépcsők vezetnek föl.

Jelenlegi főorvos a mi hitsorsosunk Dr. D'Arbela, egyszerűs mind hollandi konzul, ki a legtöbb modern nyelvet, de a hébert is tökéletesen kezeli.

A kórházalapító Rotschild Majer már rég meghalt, de a tradíció, hogy e ház ne ismerje a vallások különbségét, az alapító utódaitól mint szent rendelkezés örökre be fog tartatni.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

KÜTFÖK.

258. sz.

A zsidó emancipáció ügye az 1848/49-iki nemzetgyűlésen és egyéb egyházi kérdések.)

A zsidók az emancipációjukhoz fűzött reményeket mint láttuk, az 1847/48-iki pozsonyi országgyűlésen nem érték el. Ez eredménytelenséget részben szervezetlenségük, részben vallási szokásaik iránti ellenszenvnek tudták be; s ezért vallásuk reformációjára s ilyenmű egyletek alakítására határozták el magukat. Hogy a magyarországi zsidóság körében ily mozgalom már előbb is megindult, azt az előbbeni fejezetben közölt felhívások és körlevelek is mutatták. Végre Pesten 1848. évi július 8-án megalakult az első zsidó reform »radicale« egylet, s ez a következő körlevelet bocsátotta ki hittársaihoz:

»A magyar izraelitákhoz!

Jól érezvén azt, mi keblünknek felsőbb vallásos gerjedelmei lecsillapítására szükségeltetik, áthatva a vallásos szemléletünknek megfelelő reform szükségétől s legyőzhetlen ösztönétől — minden anyagi közbenjárás nélkül, egyedül a vérrokonság magneticai ereje által egyesítve, a szent ügynek megfelelő nagy számmal, egy szívvel-lélekkel egy radical reform alakítására határoztuk magunkat. És Istennek hála, ezen buzgó öhajításunk már nem tartozik a pusztá kívánatok országába, f. évi július 8-án, ezen előttünk emlékezetes napon egyeletünk »A magyar izraeliták középponti reform egylete« neve alatt tetteleg életbe is lépett, és munkálkodását egy 25 tagból álló ideiglenes igazgató-választmány kinevezésével és azon határozattal kezdé meg, miszerint mindaddig, míg az egylet egy külön s tagjai által megválasztandó lelkész nélkül szükkölnék, a németországi zsidók reformmunkálatai alapul szolgálnak, mely alkalommal a választmány egy, a magyar izraelitákhoz, jelen törekvésünket tartalmazó körirat bocsátásával és reformunk lényegét tárgyzó röpirat szerkesztésével bízott meg.

*) Az egyházpolitikára vonatkozólag legközelebb megjelent becses anyaggyűjteményből

Kedves elvrokonaink! Midőn titeket ezen a magyar zsidók történetében korszakot képező körülményről tudósítanánk, egyszersmind szoros testvéregyesülésre hívunk fel titeket. Az egyesülés erősít, s egyedül azért, nem pedig holmi bitorlás végett ajánljuk böles belátástok s fáradhatlan buzgóságtokba ez egyletünket, melynek jelszava: igazság, szeretet s engesztelés. Az egylet nevében, Pest, július 8-án. 1848. Dr. Schwartz Lajos ideigl. első titoknok. Ligeti József ideigl. második jegyző, dr. Rózsai József (ezelőtt Rosenfeld) id. elnök.

Néhány napra rá magában a nemzetgyűlésben is vizshangra talált a zsidók emancipációjának ügye, a mennyiben Kállay Ödön 1848. évi július 12-én az alsóház 8-iki ülésében eziránt meg is interpellálta a belügyminisztert.

Kállay Ödön: Azon egyszerű kérdést intézem a jelenlévő miniszter urhoz: van-e akarata a ministeriumnak ez ülés alkalmával a zsidók emancipációja iránt törvényjavaslattal fellépni?

Szemere Bertalan belügyminister: Elvben természetesen elfogadjuk, de idő reá ez ülés alatt nem lévén, nem fogunk törvényjavaslatot benyújtani a háznak.

Kállay Ödön: Minthogy tehát a jelenlévő miniszter úr kijelenté, miként egyáltalában ezélja nincs a ministeriumnak e tárgyban törvényjavaslatot előterjesztetni, én az ez ügyben teendő indítványomat ezennel bejelentem. (Zaj. Elnök csenget.)

És az alsóháznak 1848. évi július hó 26-án tartott 20-ik ülésében be is nyújtá ez iránti következő törvényjavaslatát:

Törvényjavaslat Kállay Ödöntől.

1. §. Jelen törvény kihirdetésével Magyarországon s a kapcsolt részekben minden telepedett zsidó e hon többi polgárával egy polgári, valamint vallási tekintetben egyenlőnek nyilváníttatik.

2. §. Telepedettnék tekintendő mindaz, ki e törvény kihirdetése előtt rendes adót fizetett.

3. §. Keresztények és zsidók között e törvény kihirdetése után keletkezendő házassági kötések törvényileg érvényesek.

4. §. Az 1844. évi III. t.-cz. 2. szakasza keresztények és zsidók közötti vegyesházasságokra is kiterjesztetik.

5. §. Ily házasságból származandó gyermekek 16 éves korukig atyjuk vallását követendik.

Elnök: Tehát a 6-ik tárgyra megyünk át, t. i. a zsidók emancipációjára.

Záhorszky jegyző: Olvassa Kállay Ödönnek a zsidók emancipációjáról törvényjavaslatát. (Utasíttassék osztályra.)

Kállay Ödön: Urak! indítványom tárgya oly kérdés, mely már mind irodalmilag, mind Európa parlamentjeiben annyira vitatott meg, hogy napjainkban alig van ember, ki e kérdésről magának állandó hitet ne szerzett volna. Azért én nem fogok itt önöknek e faj törté-

neteiből keserű példányokat multjok s jelenjükből előhozni, hogy önk szívét meglágyítsam. Mert a népek felszabadításának nem egyesek indulata, hanem azon tételek elismeréséből kell származnia, mely szerint nincs addig biztosítva az ország, míg annak egy fia is nem szabad. S én igen hiszem, hogy Önök, kik a valódi szabadságot alig egy pár hónappal előbb nyerték meg, nem fogják ellenezni, hogy a közöttük lakó izraelita néposztály, mely Önök ellen soha nem vétett, sőt inkább egyenesen a magyarosodásra hajlamot mutatott, fel ne szabadíttassék. Ennélfogva minden indoklást mellőzve, engedjék meg Önök, hogy ezen törvényjavaslat az osztályokba vitessék át. (Helyeslés.) Egyébiránt fentartom magamnak a tárgyalás alkalmával az ellenvetésekre felelni.

Bezerédy Iván: Csak egyre kívánnám a tisztelt házat figyelemzetni: Mit mondtunk az adressesben? Azt, hogy mi a jogegyenlőség alapján kívánjuk tovább fejleszteni intézményünket. Két napja, hogy ezt kimondottuk, vigyázzunk, nehogy oly következetlenségbe essünk, mely reánk nézve bélyegző lenne; bocsássuk osztályzásba.

Elnök: Azok, akik osztályra kívánják utasítani, méltóztatassanak felállani. (A többség feláll.) Osztályra fog bocsáttatni.

Az osztályok s azután a központi bizottság is csakhamar összeülvén, tárgyalás alá vették ezen törvényjavaslatot és 1848 augusztus 3-áról szóló kelettel, a központi bizottság előadója Horváth Boldizsár a következő jelentést nyújtotta be a házhoz:

Az osztályok központi bizottmányának jelentése a zsidók emancipációjára ügyében benyújtott törvényjavaslat iránt.

Az osztályok kivétel nélkül azon véleményben összpontosultak, hogy mind a legújabb törvényekben foglalt egyenlőségi elv alapján, mind az igazság s humanitás örök törvényei szerint, de a nemzet összetartásának s erejének tekintetéből is, az izraelitákat polgári jogokra nézve az ország többi lakosaival egyenlősíteni kell.

Három osztály a törvényjavaslat rögtöni tárgyalása mellett nyilatkozott; de a többi hat osztály a magyar nemzetiséget biztosító általános honosítási s telepedési törvényt ez ügy mellőzhetlen előzményeül tekintvén, s tudva azt is, miként a jelen törvényhozás gondja és idejét a veszélyben forgó hon megmentésére szükséges intézkedések veszik igénybe: ezen ügy tárgyalását a legközelebbi ülésfolyamra halasztani, a ministeriumot pedig egyuttal megbízatni vélte az iránt, hogy az általános honosítás és telepítés tárgyában s akár ezzel kapcsolatban, akár azt megelőzőleg a zsidó emancipációra nézve törvényjavaslatot terjesztszen a ház elé.

És, hogy az emancipáció még egyfelől a szabadság s egyenlőség eszméinek megfelelő, úgy másrészt a társadalmi és nemzeti egybeforrás igényeit is kielégítő legyen: az osztályok többsége jónak látta, miszerint a nyilvános és társadalmi életben annyira feltűnő, mint káros elzárkózottság s kölcsönös idegenkedés okainak korszerű

reform általi elhárítása végett, a miniszterium magát a zsidó osztály értelmesebbjeivel értekezésbe tegye.

A Kállay-féle törvényjavaslat nem tárgyalatott s így törvénynyé sem vált.

Szemere Bertalan törvényjavaslata.

Mintán a zsidó ifjuság nagy odaadással részt vett szintén a függetlenségi harcban, ennek elismeréséül maga a ministerium is indokoltan tartotta a zsidók emancipációját, ennél fogva Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter 1849. július hó 28-án a képviselőháznak 168-iki Szegeden tartott ülésében a következő beszéd kíséretében terjesztette be a zsidókról szóló törvényjavaslatot.

Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter: Múltóztassanak megengedni, ha azoknak ismét eleget nem tehetek, akik a formához most is szerfelett ragaszkodnak, meg nem fontolván, hogy forradalmi időben a formák elveszítik a hazát, békés időben megmennek. Azonban kénytelen vagyok a t. ház figyelmét egy nagy elvre, egy néposztályra felhívni.

Én Magyarországot most úgy képzelem, hogy ennek különböző népei össze vannak gyűlve egy lakomázó nagy asztal körül. Az asztalra el van rakva a népek vagyona, élete, békéje, szabadsága, becsülete, dicsősége, szerencséje, reménye a jövődönék, áldás a maradéknak. Magyarország minden népei az asztal körül vannak és védelmezik az utolsó csepp vérig, a halálig. Oldalt áll azonban egy néposztály, mely szintén védelmére kelt a kinsékek megtelt asztalnak, pedig az ő szabadsága nincs az asztalon, az ő becsülete nincs az asztalon, az ő jogai azon jogok között, melyeknek megvédésében részt vesz, ezen asztalon nincsenek biztosítva, tehát úgy látszik idegen jogot, becsületet, szabadságot védelmez, ontván azonban vérét a többivel egyenlően. Ezen nép osztálya a zsidó néposztály. (Eljen.) Uram, ha a zsidó nép szinte ott van a csatatéren és vérét ontja egy oly haziért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömet feláldozza azon szabadságért, melyet csak reményl, azon jogokért, melyeket még nem bír, mit bírnak a többiek, kik vele harcolnak, azt hiszem, az igazság kívánja, hogy míg egyrészt az ellenség még nagyobb számokkal, terhekkel tetézi, mint a többi népeket, eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon szent elvi kijelentését tovább ne halasztza, miszerint a zsidók is a hazának polgárai (Igaz.) jogban, kötelességben a (kitörő éljenzés) többiekkel egyenlők.

A képviselőház e kérvényt tárgyalni elhatározta még a múlt évben. Debreczenben a nemzetgyűlés ezt újólág sürgette, és én akkor, a kormány nevében kötelességemnek ismertem a javaslatot elkészíteni, mely május 24-ről szólva el is készült.

Én azon magyarázatot, ha csak a t. ház nem kívánja, melyvel a törvényjavaslatot kísérem, nem fogom felolvasni, nem hogy a hazát ne untassam, hanem mivel a törvényjavaslatban oly igazságok foglal-

latnak, melyeket nem magyarázni kell, hanem csak szíveinkhez nyulva, érezni lehet.

Felolvassa a törvényjavaslatot:

Törvényjavaslat a zsidókról.

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli különbségjog és kötelesség tekintetében, különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom határain belül született, vagy törvényesen megtelepedett mózesvallású lakos, mindazon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel azzal bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedésnek feltételei, ideiglenes rendelettel fogva, a kormány által fognak meghatározatni.

3. §. Keresztény és mózesvallású közt kötendő házasság, polgári következményeire nézve, érvényesnek nyilvánítatik.

Az ily házasság polgári hatóság előtt kötetik, melynek módja ideiglenesen rendelet által fog meghatározatni.

4. §. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik:

a) A mózesvallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyűlékezetet, részint hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetoleg reformálják, részint, hogy jövődő egyházi szervezetekre nézve a kor kívánataival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganasosítása azon utasítással tétetik kötelességvé, hogy alkalmas szabályok által a mózesvallásúak a kézi mester-ségek és földmívelés gyakorlására vezéreltessenek.

Debreczen, május 24-én, 1849.

Belügyminiszter: Szemere Bertalan.

(Köztaps közt elfogadtatik.)

És már most ennek folytában kéréssem a házhoz:

1. Figyelembe véve a rendkívüli körülményeket, a mikor valamit halasztani annyi, mint veszélyeztetni a hazát, a formáktól e törvényjavaslat tárgyalására és elfogadására nézve múltóztassanak elállni.

2. Múltóztassanak e törvényjavaslatot, ha úgy tetszik tanácskozás alá venni, és mindenesetre módosítással vagy anélkül törvényes erőre emelni. (Elfogadjuk.)

Azt hiszem, hogy az eddig haladt hiba, ha tovább is halad, még nagyobb hiba, mert eljött az idő, hogy az egyenlőség elve a háromszáz ezerből álló népre is alkalmaztassék, eljött az idő, hogy e nép is legyen a szabadság, melyért vérét ontja s áldozta vagyonát, eljött az ideje e nép polgárosodásának ezer év után s a magyar forradalom nem lehet ügyének veszélyeztetése nélkül elvének egyik legnemesbikén hitlen. (Közhelylés.)

Elnök: Nincs ellene semmi észrevétel? Nincs. Így tehát ezen törvényjavaslatot a nemzetgyűlés által általánosan elfogadottnak mondom ki. (Közhelylés.) Ez volt egy nagy ünnepe a felebaráti szeretetnek és a kereszténységnek! T. nemzetgyűlés! Sem a ministerium, sem az elnökség részéről nem lévén több tárgy, nem is jelentvén ma-

gát senki indítványtétel végett, egyéb hátra nincs, mint a szerencsés viszonytlásig is boldog napokat kívánni.

Ülés vége 10 és egy félórakor.

Ez volt a nemzetgyűlésnek utolsó ülése.

A törvényjavaslatra vonatkozó indoklás, melyet a miniszterelnök az ülésben szintén felolvassott, a következő:

Azon örök igazságon nyugvó elv, hogy vallástól a polgári jogok ne föltételezessenek, el van ismerve a nemzeti közéletünkben is, de alkalmazása a mózesvallásuakra nézve mindeztideig elmaradt.

Nincs vallásfelekezet, melyből szabadságharcunkban hősök és dúsán áldozók nem támadtak volna; alig van népfaj, mely a zsidókat hűségben és munkásságban nemzeti háborunk közül fölülbaladná; a jogegyenlőség kimondása újjászületésünknek egyik szükséges következménye, s midőn azt a mózesvallásuakra alkalmazzuk, az emberi s polgári kötelesség egyszerű teljesítésén túl a hazaffúi érdemet jutalmazuk meg.

A kormány alapul elfogadja azt az állítást, mi a képviselőház központi osztályának véleményében kimondva találattik, hogy t. i. »a legújabb törvényekben foglalt egyenlőségi elv alapján s az igazság s humanitás örök törvénye szerint, de a nemzet osztatlan egységének és erejének tekintetéből is a zsidókat politikai és polgári jogokra nézve az ország többi lakosaival egyenlősíteni kell.«

A kormány alapul elfogadja ama másik szempontot is, hogy a felszabadítás még egyrészt a szabadság és egyenlőség eszméinek megfelelő, úgy másrészt a társadalmi és nemzeties egybeforrás igényeit kielégítő legyen.

Azon elvet tehát, hogy e polgárjogok megadását hitágazatok szerint mérni nem lehet, nem szabad, a maga aranytisztaságában kimondandónak véljük. Ez azon egyik legfőbb elv, melylyel és mely által szabadságharcunk sikerülni fog, ebben rejlik ügyünk és dicsőségünk és sorsunk jövődjé. Hallgatnunk e felett nem szabad, hallgatnunk nem tanácsos, sem megtagadnunk a kútforrást: az egyenlőséget, melytől új életünk és diadalunk meríti erejét.

A mi korlátozás a törvényjavaslatban mutatkozik, az nincs ellenmondásban a jogegyenlőség elvével. Ilyen a bevándorolhatóság. Ez olyan kérdés, melyre nézve minden ország különböző politikát követ különböző körülményei szerint. S itt az eltérés, a különfelelés nem jogelleniség egyszermind. Azt be kell vallanunk, hogy hazánkban a népfajtárság igen is nagy s ez óvakodásra int, pusztán üfenntartási tekintetben, hogy a szomszéd országokban mindenütt nyomott a zsidók sorsa, következésképpen a bevándorlási vágy és tolokodás minden nálunk enyhítés által sokkal inkább élnékkittetik, mint az egyéb nem zsidó népfajokra nézve elképzelhető, melyek hasonló súly alatt nem szenvednek. Azonban idő kívántatik arra is, míg a törvényesen megtelepedettek e nemzeti és keresztény élettel összemennek. Tehát jogszervi érdekek követelik, miképpen a bevándorlási roham mérsékeltes-

sék. Különbösen is a letelepedés oly dolog, mit bármely külföldi jogképen nem követelhet, hanem engedményképen tartozik elfogadni, mert ez nem a közjog, hanem egyenesen a politika szabályának kifolyása.

Ilyen a házasságkötés. Az nem lehet más, mint polgári szerződés. Meglehet, a törvényhozás nemsokára e tért választja minden házasságokra állandó szabállyal; az pedig bizonyos, hogy a házassági kötésnek vallásos alapra vitele által a kettőt összeitkőzésbe hozván: sem a keresztény, sem a zsidó vallásnak nem tennék hasznos szolgálatot. Holott az összeházasodás a legalkalmasabb mód azon különvált helyzetnek megszüntetésére, mely a Krisztus és Mózes követőit oly folytonos elszigetelésben tartotta egymástól annyi századon keresztül.

Az, hogy Mózes követői hitágazataikat nyilvánítsák s hogy egyházi szervezetük reformálására alkalom nyújtassék, nem korlátozás, de politikai szükség. Joga van ehhez az álladalomnak minden hitfelekezet irányában, melynek polgári és politikai állását most rendezni. Nem akar ezzel dogmáiba avatkozni, azokat csak ismerni akarja, mi egyszermind a népek, melynek szívében erre vonatkozólag részint könnyű, részint neveléses balítéletek lappanganak, megnyugtatósára szolgál. Majdan a zsidóknál önértékükben a népet tévedéseiből kiemelni s megszűntetni a gyűlölséget, mely az előítéleteken önámítólag táplálkozik.

Kétséget nem szenved, hogy a theokratia korában készült s a keresztény üldöztetés alatt vagy elmeresült, vagy megkövesedett intézményei a zsidóknak az újabb kor eszméinek és érzelmeinek, erőinek nem tökéletes, sőt hiányos vezetői. S a hiedelem volt azon akadály, melyen e német kamarákban a zsidók szabadságának ügye mindannyiszor fennakadt.

De az sem szenved kétséget, hogy bármi kevés volt a Mózes hitszerkezetében rossz és bármi sok jó: szabadság hiányában természete a rosznak öregbedni, a jónak természete fogyni.

Adjuk meg a zsidó népnek a szabadságot, vegyük le róla a megvettetés, ékesítsük fel az emberi méltóság és polgári önérték nyilvános tudatával, nyújtunk neki alkalmat ősi hajlékát vizsgálat és javítás alá vehetni és örömet, boldogságot éppen magoknak a zsidóknak szerzünk, a kik polgári életükben legauyosabban ép azon óság és romlott állapot miatt szenvedtek, melyet maguk túrték legnyugtalanabbul.

Ezzel összekötendő egyházi szervezetük vizsgálat alá vétele is. A zsidóság kebelében az orthodoxok és reformhajtók felekezete napoként mérgesebb gyűlölséggé fajul, éppen azért, mivel magában a zsidóságban nincsen hatalom, mely a fejlődést megindíthassa s biztosíthassa. És most ez annál szükségesebb, mivel különvált közszégi szervezetők régi alakjában meg nem maradhat, következésképpen annak helyét egyházi tekintetben új intézménynek kell pótolni. Jelenleg minden rabbi, minden közszeg egymástól független, mi minden korszerű tökéletesedést lehetetlenné tett. E részben összefüggő rendszert kell velők

alkottatni, mit másrésről lerontani minden választ felad, mely a polgári élettől a zsidókat elzárta, hogy ne hasonlítson e népség az amerikai nagy folyamokra vonatkozó úszó növényiszigethez, melyek egymással szorosan összefüggenek, de a földhöz semmi gyökér, semmi alap által nem kötvék.

A mi arra vonatkozik, hogy a zsidóság a földművelés gyakorlatára vezéreltessék, ez a kormány dolga, de miután a kormány gyakran változik, a törvényhozás útmutatása nem felesleges, mert megnyugtató a közvéleményt, mert emlékezteti magát a zsidóságot öröklött bajából kivetkőzésre s a kormány intézkedéseinek irányt adván, egy-szersmind azoknál alapot nyújt.

Ezen alapeszmékre van fektetve a törvényjavaslat.

Ezen törvényjavaslat is időhiány s a bekövetkezett események folytán a Kállay-féle javaslat sorsára jutott.

259. sz.

Az izraelita vallás recepciójának tárgyalása a képviselő-házban.

A képviselőház ülése június 26-án.

Elnök: br. Bánffy Dezső.

Jegyzők: Gróf Esterházy Kálmán, Molnár Antal, Bartók Lajos.

Pap Géza előadó: A törvényjavaslat, mely a képviselőház elé került, három formában van előterjesztve. Az egyik maga az eredeti törvényjavaslat, a másik a közoktatási bizottság által javasolt módosításokkal, a harmadik az igazságügyi bizottság javaslata.

A javaslatnak ez előttünk fekvő három szerkezete közül a közoktatásiügyi bizottság javaslata nyugszik a legszélesebb alapon.

Midőn e kérdésről, illetőleg az izraelita vallás recepciójánáláról szólunk, kettős szempontból indulunk ki. (Halljuk! Halljuk!) Az egyik szempont az állami, a másik vallási, s e két szempont alapján kell, hogy elbíráljuk azt: vajon méltó-e ezen hitfelekezet arra, hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek sorába felvételessék, igen, vagy nem?

Hogy állami, politikai szempontból e hitfelekezetnek a törvényesen bevett vallások sorába való felvétele ellen semmi indok fenn nem foroghat, arra nézve egyszerűen hivatkozom azon körülményre, hogy az izraelita vallás ma tényleg, mint elismert vallásfelekezet szerepel Magyarországon a többi felekezetek közt. (Igaz! Ugy van! jobbfelől.) Hivatkoznom lehet azon körülményre is, hogy egyházi szervezetükben egy, habár nem teljesen egységes és rendszeres egészet képező, de mindazonáltal oly szervezettel bírnak, a mely ellen állami és politikai szempontból kifogásunk nem lehet.

Szervezetükben háromféle megkülönböztetést kell tennünk.

Az egyik az, mely a kongresszus alapján áll, a másik az, a mely az orthodox irányt követők csoportjához tartozik, és a harmadik az, mely a statusquo alapján áll és illetőleg ily jelzéssel nevezzetük. A kongresszusi hitközségek (Halljuk! Halljuk!) szabályozata és hatá-

rozatai 1869-ben ő felsége által jóváhagyó záradékkal láttattak el és ennek alapján az izraeliták hitközség-szervezési jogot nyertek, megjelöltetett a hitközségi dolgoknak minemisége és az ahhoz szükséges kvalifikáció, a községtestületek alakulhatása, megjelöltetett az egyetemes gyűlés s azon orgánus is, a melyen keresztül az egyes izraelita hitközségekkel a magyar állam érintkezni jogosítva és hivatva van.

A második csoport az orthodox izraelita vallásfelekezetek. Ezek szintén egy vallás- és közoktatásiügyi miniszter rendelettel jóváhagyott szervezettel bírnak, amely 1871-ben 20915. sz. a. bocsátatott ki, és ezen szervezeti szabályzatukban hasonlóképen megjelöltetett, hogy mely organumban bírnak egy összekötő kapcsolattal az állami testhez és az állami végrehajtó hatalomhoz.

A harmadik csoport a status quo községek csoportja. Ezen hitközségek mindegyike a törvényhatóság útján érintkezik az állam végrehajtó hatalom közegével. Ezen csoport is tehát olyan szervezeti kézzel bír, melylyel szemben semmi követelményvel fellépni nem lehet.

A másik szempont a vallási szempont. Hogy vallási szempontból az izraelita vallás oly vallásnak tekinthető-e, mely méltányosan és igazságosan foglalhat helyet a törvényesen bevett vallásfelekezetek sorában, ez legfőbb indokát talán abban bírhatja, hogy mindazon keresztény vallásfelekezetek, melyek ma, mint törvényesen bevett vallásfelekezetek az állam területén belül élnek, gyermekei és szülöttei a zsidó vallásfelekezetnek, a melyen felépültek.

Nevezetes hitfelekezeti szempontot képezhet az, vajon az az oktatás, a melyben híveiket részesítik, megfelel-e azon feltételeknek, a melyeket az állam a többi felekezettel szemben megkövetel. És én, a ki igrékem szorosabb érintkezésbe lépni és közelebbi ismeretet szerezni magamnak e részben, állíthatom meggyőződésem egész melegevel, hogy az általam szerzett tapasztalatok alapján semmi olyat nem találtam és tanulhattam azon oktatási könyvekből náluk, a melyek a hitfelekezeti oktatásra szolgáltak, a miket saját kath. hitfelekezeti tankönyveinkben ne ismertem vagy ne találtam volna meg.

A jelen törvényjavaslat tulajdonképen nem új intézkedést tartalmaz, nem új jogoknak a felvételét biztosítja, kivéve az átérési jogosultságot, mert hiszen az izraelita valláson levők hazánkban mindazon jogokat gyakorolták, a melyeket az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat részükre a törvényben biztosítani akar.

És mi az, a mit ők most kapnak? Mi az, a mit az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat részükre jövőben törvényileg óhajt biztosítani?

Az átérési kivételével mind oly jogok, a melyeket ők már ma is gyakoroltak. És vajon az átérési kérdése olyan-e, a mely hazánkban ismeretlen volt? Nem! Nem volt ismeretlen, de kerestek módot, melylyel kijátszhatták ezen állapotot.

Egyszerűen Ausztriába mentek át, és elérhették azt, a mit Magyarországon eddig részükre törvény meg nem engedett.

És mit szült ez? Szült sok családjogi és magánjogi kellemetlenségeket és zavarokat. (Helyeslés jobbfelől.)

Az elfogadásra ajánlott törvényjavaslat részünkre biztosítja azt, hogy az áttérések mily körülmények közt és feltételek alatt jöhetnek létre az izraelita vallásról a keresztényre, vagy a keresztény az izraelita vallásra. A másik rendelkezési rész azt állapítja meg, hogy más felekezetnek ünnepeit nem kötelesek megtartani. Hát az eddig is meg volt, hogy egyik hitfelekezet nem kényszerített arra, hogy a másiknak ünnepeit megtartsa.

A harmadik rendelkezés az, hogy minden izraelita hitfelekezeti köteles azon egyházi községhez csatlakozni, mely hozzá legközelebb van. Ez oly intézkedés, mely már jóváhagyott szabályok és határozatok értelmében az izraelitáknak ugyis köteleességévé tétetett, és ezáltal is nem egy új, hanem már ma is fennálló, sőt jóváhagyott szabályzatban megállapított intézkedésben mondatik ki.

Egy további intézkedés, hogy a közigazgatásban, polgári és katonai kórházakban minő vallási oktatásban részesíttessenek. Ha a vallási oktatásnak az a célja, hogy valakiben a hitet erősítse és a hitéhez való bizalmat növelje, akkor a legkisebb megütközés nélkül mindenki egyszerűen arra a következtetésre jöhet, hogy mindenki szemében akadályul szolgálhatna.

Egy nevezetesebb intézkedés azután az, melynek értelmében az izraeliták jövőben községi segélyben részesíttetnek és pedig oly alapon, hogy a mennyiben valamely községnek lakosai a községi közös pénztárból iskolai célokra segélyeztetnek, a jövőben, ha a községi lakóknak bizonyos százaléka izraelita, hasonlóképpen ezek is méltányos segítségben részesíttetnek. Ezen intézkedés is megfelel a méltányosságnak és igazságnak, és csak kedvezőleg lehet fogadni. (Helyeslés jobbfelől.)

Oly intézkedések ezek, t. ház, melyeket a magyarországi zsidók kilencszázados multjuk alapján becsülettel és tisztességgel kiérdemelték. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

A zsidók Magyarországon sokféle helyzetben voltak a nemzettel szemben, de legjellemzőbbek azok a körülmények, a melyek 1092 körül, a Magyarország megalapítását követő években felerősültek és a melyek szabályozni akarták azokat a viszonyokat, melyekben a keresztények a zsidókkal évezredünk első századában állottak.

1100-ban már decadence van, midőn a zsidók indirekte a földművelésből kiltitattak, mert nem mondatott ugyan ki határozottan az, hogy földeket nem bírhatnak, vagy nem művelhetnek, csupán az mondatott ki, hogy a földek művelésére csak pogányokat alkalmazhatnak. Később a püspöki székhelyekre szorított tartózkodási helyük és 1222-ben érte el az első decadence tetőpontját, midőn II. Endre eltoltatta a zsidókat attól, hogy kamarai grófok lehessenek.

Ettől kezdve egész 1291-ig, körülbelül ismét mintegy javulásnak indult a zsidók helyzete Magyarországon és ennek tetőpontját és kivirágzását képezi Pozsony városának egy kiváltságlevelé, melynek

értelmében az ott tartózkodó izraelita lakosok a város többi polgárai-val teljesen egyenjogusítottak. Ezen intézkedést követi azután Nagy Lajosnak 1360-ban kiadott drákoí rendelete, 1364-ig életben volt s mely elrendelte a zsidóknak az országból való kiűzetését.

Ez időktől kezdve azután váltakozva találkozunk oly törvényhozási intézkedésekkel, melyek kulturtörténeti szempontból bírhatnak nevezetességgel, de mégis megemlítésre méltók.

Zsigmond 1393-ban belátva a zsidók kellemetlen helyzetét, őket közvetlenül királyi fenhatóság alá helyezte, a mi részben tetszetős külalakkal bír, de mindezen intézkedéseknek, melyeket az izraelita vallást követőkkel szemben Zsigmond életbeléptetett, háttere mindig vagyoni érdek, pénzzükséglet és a zsidóknak minél erősebb mértékben való kiaknázása.

II. József uralkodása idejében ismét előnyösebb helyzet állt be, a mennyiben ő egy kiváltságlevelé értelmében megengedte nekik több oly jog gyakorlatát, amelyben, ha addig hiányosan részesültek is, azon időtől fogva általánosan kiterjesztették rájuk, s melyek közül legnevezetesebb az, hogy hitközségekké alakulhattak, iskolákat tarthattak fenn, melyekbe azután bizonyos jóváhagyott szabályok szerint saját hitfelekezeti gyermekeiket oktatásban részesíthették.

Két nevezetes törvényjavaslat volt 1848-ban: az egyik volt a Kállayé, a másik a Szermeréé; mind a kettő hasonló intézkedéseket foglal magában, de mindkettő fölött elvonultak az országgyűlési viharok, a nélkül, hogy maradandó nyomot hagytak volna hátra. Mindezek oly intézkedések voltak, t. ház, a melyek a közfelfogás és a vallási felfogás igényeinek megfelelőek lehettek, de az tagadhatatlan, hogy általános emberi szempontból legkevésbé méltánylandók, és hogy ez az időpont, melyet ma értünk, egy oly időpontot jelez, midőn a nemzet talán ezen fiával szemben is egy régi adósságát rója le. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Volt-e valami hatása az 1867-iki XVII. czikknek? Nézzük a zsidó társadalmi életet ma és hasonlítsuk azt össze a multtal, s akkor azt találjuk, hogy a változott viszonyok kedvezőleg hatottak rájuk még oly irányban is, a mely irányban az előtt is kitértek, de a mely tulajdonságuk azután kiváltképpen szokszorozott mértékben jutottak kifejezésre. (Ugy van! Ugy van!)

A jelen törvényjavaslat tehát egy tényleges állapotot akar törvényes intézkedésekkel mintegy szentesíteni, lerombol egy válaszfalat mely hazánkban élő egy oly elemmel szemben áll fenn, a mely elem a legalkalmasabb és leghasznosabb arra, hogy a magyar nemzet teljesen egygyé és beléolvasszassék. (Helyeslés.)

A javaslatott elfogadásra ajánlja. (Élénk helyeslés és éljenzés. Szónokot számosan üdvözlék.)

Vajai István: Csak azt nem vettem ki szavaiból, hogy a zsidó recepció voltaképen mért szükséges, mire lesz jó, kinek válik ez javára és miért elhalaszthatatlan intézmény az. Azt gondolja hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló, inémt letárgyalt törvényjavaslatba

igen szépen be lehetett volna illeszteni egy szakaszba azt is, hogy a zsidó vallás Magyarországon a törvényesen elismert vallások grádusáról promoveáltatik a törvényesen bevett vallások grádusára.

Megvallom, ha a törvényjavaslat, a mely most tárgyalatik, csak abból az egy szakaszból állana, hogy a zsidó vallás pedig a bevett vallások közé tartozik, a mi nem volna egyéb, mint a meglevő tények kifejezése, ennek törvénybe iktatásához minden skrupulus nélkül hozzájárulna. Azonban olyan intézményhez nem járulhat szavazatával a mely homlokegyenest ellenkező tételt kíván törvénybe iktatni, mint a mit a keresztény hitvallás egyik tana tanít.

Abszurdumokat nem lehet komoly törvényhozóknak törvénykönyvbe iktatni, és azt nem lehet állítani, hogy a mit annyi milliók hisznek, hogy t. i. a kereszttség eltörölhetlen jegyet nyom a kereszteltnék lelkébe, hogy ezen igazság egy törvényhozási aktus által nem igazsággá átváltoztassék.

Meg van arról győződve, hogy ha ki is hagyjuk az áttérési paragrafust, a magyar-zsidó honpolgárok ép oly nyugodtak lesznek, mintha meghagyjuk. Sok dolgot meglehet venni pénzen, sok dolgot meglehet hupni a boltban, de egyet nem lehet megkapni, a szív szeretetét, ezt csak szeretettel lehet megnyerni. (Felkiáltások a szélső baloldalon: Ezért kell a polgári házasság!) Azt a hatalmat, melyet a pénz képvisel ne szegezzék olyan erőszakosan egyes követeléseik érvényesítésénél, hanem inkább igyekezzenek szeretettel a szívükre hatni, igyekezzenek szeretettel a keresztény társadalomhoz férközni, és különösen igyekezzenek levetközni azt a speciális faji jelleget. . .

Visontai Soma: Az orrot nem lehet levetni. (Derűltség.)

Vajay István: . . . mely ha már bizonyos pénzösszegre tett szert, akkor még saját hitsorsosai körében is elzárkózik és alkot plutokracziát. Egyszóval, ha keresztény társadalom levegőjében élnek, akkor ne ériék be azzal, hogy az ő érdekükben a keresztény evangélium hirdeti a szegényeknek a pacienciát, a türelmességet, hanem azt a másik tant is vegyék ki, mely nekik szól, szintén az evangéliumban és gyakorolják az irgalmasságot.

A javaslatot az áttérés miatt, mely hitelbe ütközik, nem fogadja el.

Illyés Bálint: Midőn a szövegben levő törvényjavaslatához a függetlenségi és 48-as párt nevében és megbízásából hozzászólók, nem ezélem, arra a dogmatikai tőrre átesapongui, a melyen előttem szóló t. képviselőtársam mozgott. (Helyeslés.) de nem ezélem az sem, hogy izraelita honfiktársainknak polgári, állami, vagy egyházi jogviszonyainak fejtegetésébe bocsájtkozzam, annyival inkább, mert nem akarom ismétetni azokat, a melyeket részben a t. előadó ur már elmondott, részben pedig a törvényjavaslat indokolásában bennfoglaltatnak. Én csak azon elvi, fő szempontokra akarok rá mutatni, a melyek ezen törvényjavaslatnak életet adtak és a melyek alapján azt a függetlenségi és 48-as párt az általános tárgyalás alapjául készséggel elfogadta.

A törvényjavaslat betérjesztésének indokául a volt igen tisztelt

vallás- és közoktatásügyi miniszter ur a következőket mondotta: Az izraelita hitfelekezet az állammal szemben tényleg ma is oly helyzetet bír, mintha törvényesen bevett vallásfelekezet volna és nem állana törvényen kívül holott tudvalevő, hogy törvénykönyvünkben nem található egy cikkely sem, mely az izraelita vallással mint ilyenével annak közjogi állásával foglalkoznék.

Valóban ideje, hogy ez anomália megszüntetessék.

Huszonöt éve annak, hogy az izraeliták a polgári és politikai jogok tekintetében a keresztényekkel egyenjogossítottak, s ez idő óta a közélet minden vonalán közreműködve nem egy bizonyítékát szolgáltatott annak, hogy erős nemzeti érzéstől áthatva, részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében. Nagy ideje, hogy az ország ezen hétszázszáz megmaladó polgárainak vallása is törvény sánczai közé befogadtassék.

Ezen indok mellett szól az igazságosság, a méltányosság, de szól a logikai következetesség is. Mert alig képzelhető el, hogy egy nép, a mely ma már a nemzetnek alkotó testét képezi, midőn a polgári és politikai jogok tekintetében egyenjogossítottak, ugyanakkor hit- és lelkiismereti szabadság dolgában — a mi pedig az emberi érznek és szívnek természetadta joga — korlátok közé szorítottak egy oly felekezetet, a melynek hittételei és hitelvei az állam érdekeivel ellentétbe nem jönnek, s ez alkotmányos élet és törvények sánczai közül kirekesztessék. (Helyeslés a szélső baloldalon.)

Logikai következetlenség volna oly felekezet törvényességét törvényes alakban is el nem ismerni, mely tényleg oly jogokkal bír és az állammal szemben oly helyzetben van, mintha törvényesen bevett vallás felekezet volna.

Tudom, vannak, a kik a vallásszabadságról szóló törvény mellett fölöslegesnek, szükségtelennek tartják ezen külön befogadó törvényjavaslatot.

Am ha az említett vallásszabadságra vonatkozó törvény megszorításokat nem tenne, a keletkezésében levő, vagy ezután keletkezendő felebezésekre nézve, ha ezen törvény elment volna az egyenjogúság legszélőbb határáig mint Amerikában divatban van, akkor én is azt mondanám, hogy fölösleges, szükségtelen ezen törvényjavaslat és nem is terjesztetett volna ide sem.

Vannak továbbá, a kik azt kifogásolják, hogy a törvényjavaslat nem kívánja az izraeliták hitelveinek, hitzikkéinek betérjesztését. Igaz, hogy ez hajdan a protestánsoknál megköveteltetett, de akkor még a vallásszabadság hajnalkorában volt, majd mikor a szadaság napja fény-sugaraival áthatotta a nemzetet, úgy a polgári, mint egyházi társadalmi téren, sem az unitáriusoktól, sem a görög keletiekől nem követeltetett hitzikkéik betérjesztése, s az egy igen jól ismert felekezettől azt hiszem fölösleges, sőt mondatnám, oly bürokratikus szagu valami volna.

A mondottakból úgy hiszem, eléggé kitünik azon ok és alap, a mely a törvényjavaslatot, és annak elfogadását szükségessé teszi, de

köteleseggemnek tartom egyuttal rámutatni azon főelvekre, a melyeknek alapján a függetlenségi és 48-as párt ezen törvényjavaslat törvényerőre emelését öhajítja és ahhoz hozzájárul. (Halljuk! Halljuk!) Ez a haladás előre a szabad alkotások terén az 1848. évi törvények alapján a józan szabadelvűség követelményei szerint az alkotmányos szabadság, a törvényes egyenjogúság és a törvény előtti egyenlőség felé. (Élénk tetszés a szélső baloldalon.)

Ez a mi programunknak egyik lényeges fele, amelyet időről-időre megvalósítani törekszünk.

Nekünk az 1848-iki törvények olyanok, mint az a lépcsőzet, mely egy magasan kiemelkedő csarnokba vezet, nekünk egyetlen egy lépcsőt sem szabad érintetlenül hagynunk, nekünk fokról-fokra emelkednünk kell, feljebb és feljebb, a míg el nem juthatunk ama díszcsarnokba, a melynek homlokzatán Magyarország önállósága és függetlensége van felírva. (Helyeslés a szélsőbaloldalon.) És én meg vagyok győződve, hogy minden törvény, a mely a szabadelvűség alapján épül minden törvény, mely főleg a nemzettest egytív tartozandóságát erősíti, ezen díszcsarnokba vezető egy-egy lépcső.

De az általános emberiségi szempontok is azt kívánják, hogy a törvényalkotás terén emelkedjünk felül a felekezetek szűk korlátain. Az emberiség végeztélje ugyanis nem az csupán és nem is az, hogy felekezeteket alkotva, azok érdekeit szolgálja, hanem az, hogy egymást szeretettel támogassuk; (Igaz! Ugy van! a szélső baloldalon.) a felekezetek, ha azok megfelelnek magasztos hivatásuknak, csak eszközök arra, hogy az emberiség magasabb ideáktól vezéreltetve mindinkább előhaladjon a tökély és a boldogság felé. (Élénk tetszés a szélső baloldalon.)

Röviden ezen általam hangoztatott indokoktól vezéreltetve, a javaslatot úgy a magam, mint elvtársaim nevében elfogadom. (Élénk helyeslés és éljenzés.)

Herman Ottó: (Felkiáltások a szélsőbalon: Szavazzunk! Holnap! Ma! Zaj! Halljuk! Halljuk!) Egészen rövid két megjegyzést kíván tenni. Vajay azt a tételt állította fel, hogy tudniillik nem követelheti tőlünk senki sem hogy mi zsidó polgártársainkat jobban szeressük, mint önmagunkat, mert az ember szereteti mértéke az, a mint az egy-egy ember önmagát szereti. Ha e tétel állana, akkor az a tüzoltó, a ki a saját élete veszélyeztetésével behalad a lángokba, hogy az élet-veszélyben forgó embertársát kimentse, az tulajdonképpen egy köztörvényes bűnös volna. (Derültség.) Különösen egy paptól nem várta volna az ilyen elv hirdetését.

A második dolog, t. képviselő ház, a következő: Az előadó minket végig vezetett az egész magyar törvényhozáson és elmondotta a zsidóság sorsát a multban. (Halljuk!) Csapán csak egy törvényalkotásról feledkezett meg, még pedig az 1849-iki szegedi törvényről (Igaz! Ugy van! a szélsőbaloldalon.) a mely hozatott 1849. jul. 28-án; de fájdalom, nem érte meg a szeztetését. Ennek a törvénynek következő szövege van: (Olvassa.)

1849. jul. 28.

II. törvényjavaslat a zsidókról.

1. §. A hazának polgárai között vallásbeli különbség, jog és kötelezettség tekintetében nem lévén, ez elv szerint kijelentetik, miként a magyar állam határain belül született, vagy törvényesen megtelepült mózes-vallású lakos mindazon politikai és polgári jogokkal bír, melyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedés feltételei a kormány által fognak ideiglenesen határozatni.

3. §. Keresztény és mózes vallású közt kötendő házasság polgári következményeire nézve érvényesnek nyilvánítatik.

Az ily házasság polgári hatóság előtt kötetik, módja ideiglenesen rendelet által fog meghatározatni.

4. §. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik

a) a mózesvallásnak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyűlékezetet, részint, hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint, hogy jövőendő egyházszervezetekre nézve a kor kívánalmainak megfelelő javításokat tegyenek;

b) e törvény fogantatására azzal az utasítással tétetik kötelezővé, hogy alkalmas szabályok által a mózesvallásnak a kézi mestersegek és földművelés gyakorlására vezéreltessenek.

Báró Eötvös Loránt vallás- és közoktatásügyi miniszter: A fajgyűlöletnek és a vallásos üldözésnek egy neme sem mutatkozott annyira formában és annyiszor, oly sok időn át, mint épen a zsidóüldözés, és az a zsidóüldözés, mely még a mult században s azelőtt tüzzel vassal pusztított, az újabb időben is megmaradt abban a gyermekes utóharagban, a melyet az antiszemitizmusnak neveznek.

Annál örvendetesebb az, hogy úgy látszik, ez az üldözés mind a maga veszedelme, mind a maga ártatlanabb formájában ma mindinkább megszűnik és beállanak a vallászabadságnak azon előfeltételei, melyeket épen imént szabályoztunk, tudniillik a személyes meggyőződésnek kölcsönös és igaz tisztelete.

Én örömmel látom és mint a haladásnak jelét üdvözlöm azt, hogy ma, midőn ezen házban a zsidók recepcziójára vonatkozó törvényjavaslat került szőnyegre, csak egy igen rövid és oly tárgyalásra volt szükség, melyben a felszólalók elvben törvényjavaslatához magához mindnyájan hozzájárultak.

Nem akarok én sem hosszadalmas lenni és ezen örvendetes jelenségnek konstatálása után szinte be is fejezhetném rövid nyilatkozatomat ha nem kellene még reflektálnom arra, mit Vajay István képviselő ur mondott. (Halljuk! Halljuk!)

Eöször is azt állította, hogy zsidó vallás recepcziója vagy ugyanaz, a mit az a recepczió előző, t. i. a zsidók vallási szabadságának megadása után más módon is eszközölhető lett volna, a nélkül, hogy erre külön törvényt hozzunk. t. i. ha egy megfelelő új tétel, vagy egy ide vonatkozó módosítás beillesztetnék a vallás szabad gyakorlásáról szóló javaslatba.

De én t. ház, sulyt fektetek arra is, hogy mikor zsidóknak ezen vallásszabadságot megadjuk, azt abban a formában adjuk, mint azt ma tesszük, mert gondoljuk meg, az egyház politikai javaslatok közt éppen a zsidók recepcziójára vonatkozó javaslat volt az első, mely a törvényhozás elé hozatott.

És én megvallo, attól tartanék, hogy ennek a törvényjavaslatnak megtagadása akár abból az ügyből, hogy hiszen lehetne a kérdést másként egyszerűbb alakban megoldani — némileg oly színben tünnék fel, mintha a javaslatnak lényege ellen legalább némi ellenszenv állana fenn, olyan, mely előtt ugyan meg kell hajolni, mely a határozat lényegére ugyan befolyással nincs, a mely azonban talán mégis a kérdés megítélése szempontjából nem fejezné ki azt az igazán szabad-elvű álláspontot, melyet a törvényhozás ilyen módon el akar foglalni. Éppen azért, igen nagy örömmel látom, hogy a ház ezt a törvényjavaslatot is a maga alakjában, mely a recepczióról, mint külön törvény intézkedik, általánosságban elfogadja. (Élénk helyeslés.)

A mi ezen javaslat 2. §-át illeti, melyet ugyancsak Vajay képviselő említett fel, hogy tudniillik abban olyas valami foglaltatik, a mi a keresztény hit tételeivel ellenkezésben áll és azért a keresztények vallási meggyőződését sértheti, erre nézve csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy hiszen ezen törvényjavaslat czélja éppen az, hogy a vallási meggyőződés szabadságát mindenkre nézve lehetőleg biztosítsa és azt senkire nézve ne korlátozza, ne korlátozza a meggyőződés ezen szabadságát arra vonatkozólag, ki valamely felekezethez tartozik; ne korlátozza azt a keresztényekre nézve, ne korlátozza arra vonatkozólag se, a ki ebből a felekezetből kilép és talán egy más felekezethez fog csatlakozni.

Hiszem azt, sőt tudom is, hogy itt oly valamivel állunk szemben, a min változtatni nem lehet, mert hisz változhatatlan tételekkel állunk szemben, hogy tudniillik a keresztény vallás azt, a kit a keresztység szentségében részesített, bármilyen történék vele, mindig kereszténynek fogja tekinteni, és hogy azt a keresztény vallás egy tévedt fiának fogja tartani.

De másrészt nem tartanám jogosultnak azt sem, hogy aki ebből a vallásból kilépett, annak ne legyen megadva az a jog, hogy magát a maga szempontjából megint ezen vallásból kilépettnek, egy más vallás felkezethez tartozónak tekintse. (Helyeslés.)

Kéri a törvényjavaslat változatlan elfogadását. (Általános helyeslés.)

A törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben elfogadják. Ülés vége 2 óra 10 perczkor.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Bloch M., Die Institutionen des Judenthums nach der in den talmudischen Quellen angegebenen geschichtlichen Reihenfolge geordnet und entwickelt. II. kötet 1. rész. *Krakó* 1894. (héber nyelven). — Dr. Maybaum S., Predigten und Schrifterklärungen 1. és 2. kötet. *Berlin* 1894. — Soklov N., Heászif (Héber évkönyv) VI. *Varsó* 1894. — Dr. Ziegler J., Religiöse Disputationen im Mittelalter *Frankfurt a. M.* 1894. — Lustig S., Zikhrón Ababa (Korszerű kérdések és hat értekezés héber nyelven, szerző 70. születésnapjára) *Budapest* 1894. — Dr. Venetianer L., Kossuth Lajos. Emlékbeszéd, *Csurgó* 1894. — Dr. Kohn A., Kossuth Lajos. Emlékbeszéd. *Szigetvár* 1894.

Dr. Kohut Sándor hazánkfia, newyorki rabbi, meghalt. A megreditő, bár nem váratlan hír, hazánkban, a hol az elhunyt három nagy hitközség papja volt, mely részvétet kelt felekezetünk körében. Kohut azon miundinkább ritkuló rabbik közé tartozott, a kik a lelkeszi hivatást a tudomány ápolásával egybekötött képesek és halála veszteség a zsidó tudományra és a rabbikarra egyaránt. Életéről és működéséről részletes ismertetést jövő számunk fog közölni.

Új zsidó folyóirat. »Jüdische Chronik« ezimen Saazban egy új havi folyóirat jelenik meg. Kiadják: Dr. Kurrein Adolf (Teplitz), Dr. Stern Simon (Saaz) és Dr. Ziegler Ignác honfiktársunk (Karlsbad). A hozzánk beküldött májusi szám két ívnyi terjedelmű. A folyóirat főleg a hitközségek belügyeivel, vallásos élettel, a zsidó tudás előmozdításával és terjesztésével, a vallásoktatás javításával fog foglalkozni, különös tekintettel a csehországi viszonyokra. Főleg azonban az egység és egyesítésre fordítanak figyelmet. Az első változatot tartalmu számában a szerkesztők cikkeivel találkozunk. Dr. Ziegler egy havi szemlén kívül a talmud tanulmányok szükségességét hangsúlyozza — keresztényekre nézve egy igen szellemes cikkben. A folyóirat előfizetési ára évente 2 frt 50 kr.

A Magyar-Zsidó Szemle héber nyelven. Dr. Friedländer Náthán ur arról értesít bennünket, hogy folyóiratunkból a »Hamagide« számára cikkeket szokott fordítani, mely az ő akarata ellenére a forrás megnevezése nélkül jelentek meg, a miért elnézésünket kéri. Részünkről csak örülünk, ha folyóiratunk eszméi és tudományos kutatásai minél

szélesebb körökbe hatolnak, egyébre sem léber, sem német folyirattal szemben igényt nem tartunk.

A pesti Chevra Kadisa évi jelentésének ismertetésénél az *Egyenlőség* azt a megjegyzést teszi, hogy szerette volna, ha a mostani jelentésben már arra nézve is talált volna »intézkedést«, hogy ha diplomás ember az, a ki díjtalan eltemetésre szorul, akkor az egyesület a végtisztességre papi állást betöltő férfit is kérjen fel. Nem akarunk arról vitatkozni, hogy a zsidó vallástörvény vagy hagyomány mennyiben parancsolja temetkezésknél a pap jelenlétét és mennyiben nem, hogy mennyiben teendő különbség e tekintetben diplomás vagy más tisztességes ember, például egy diploma nélküli jeles író között. De minthogy az E—g ezzel kapcsolatosan egy »magánkörben élénken vitatott« tavaly felmerült, az egyesületnek is tudomására jutott esetre utal, a czikkíró urnak eszébe juttatjuk, — hogy ez az ügy tavaly — az Egyenlőségben lett megbeszélve ép oly alapossggal, mint most. Akkoriban figyelmeztetve lett a t. lap szerkesztője, hogy igaztalan ezt az óhajtatást a Chevra Kadisával kapcsolatba hozni, de e figyelmeztetés hatálytalan maradt és a panasz ismételve lett. Ennek folytán megjegyezzük, hogy a Chevra Kadisa alapszabályainak 20. és 54. §§-ai értelmében, mint az különben általában is tudva van, *a Chevra Kadisának a papi intervenció ügyében intézkedési joga egyáltalán nincs.* E szakaszok ellen a hitközség és Chevra Kadisa közötti jogviszony folytán változtatásokat nem tehet és így természetesen a kívánt intézkedésnek — évi jelentésében helye nem lehetett.

Magyar-Zsidó Népiskola czim alatt Nyitrán egy folyóirat jelenik meg. E folyóirat f. é. májusi számát e napokban hozzánk beküldötték. Kerestük hát azt, a mi benne czímünkre van intézve. Megtalltuk. Ime álljon itt a nagy »igazság«: A »M. Zs. Szemle« februári száma az izr. tanítóképző növendékeit »rongyos koldusoknak *híreszteli*«. A ki nem restelli a fáradságot, nézze meg idézett számunkat, de aztán valahogy a világért ne következtessen semmit — a magyar zsidó népiskolára.

Javítások. Az utolsó szám 267. lap 3. sor olv.: »harmoniján« — U. o. 12. sor olv.: שמיני (= וימיני) — U. o. 13. s. olv.: »Valóban támadás e részről lehetetlen. Azonban stb.« — 268. l. 1. jegyz. olv.: מניח עלי — U. o. utolsó sor olv.: »Pedig be van bizonyítva (b. talm. Szanhedrin 4 b).

TÁRSADALOM.

RECEPTIO ÉS SZERVEZET.

— Ujabb glossák. —

Az Egyenlőség f. é. 31. és 32. számában e folyóirat czimére intézett czikkek személyes részére jelen számunk más helyén felelvén, itt azoknak egyéb tartalmára kívánunk kiterjeszkedni. Mielőtt azonban ezt megtennők, az utolsó számunk megjelenése óta eltelt hosszú időre való tekintettel, kérnünk kell azon olvasóinkat, kik a fennforgó vita objectiv megítélésére sulyt vetnek, hogy mult számunkban foglalt észrevételeinket újból figyelemre méltatni sziveskedjenek.

1. Az Egyenlőség első cikkének bevezető része utszéli élczelődés közben szemünkre veti, hogy folyóiratunk a receptió történetével sokat foglalkozott. A valóság az, hogy mi az idevonatkozó történeti bizonyítékok *egy részével* csakis akkor állottunk elő, midőn az Egyenlőség emberei vagy azok érdekében mások, az ily kérdésekkel kevesebbet foglalkozók félrevezetése, illetve önön érdemeik tulságos kiszínezése céljából a legvakmerőbben és a történet egyenes meghamisításával, cikkeikben azt hirdették, hogy a receptio és arra való törekvés *ezelőtt ismeretlen kérdés volt ebben az országban, hogy a receptióról a zsidóság ezelőtt mit sem tudott, ezért mit sem tett.* Az egész receptiót az Egyenlőség vagy munkatársai fedezték fel, ők csinálták. Valóban jellemzőbbet erre nézve fel nem hozhatnák, minthogy az Egyenlőség párhuzamosan vezércikk írójának itt méltatni kívánt cikkével azt írja, hogy *tán nélküle a receptio nem került volna szönyegre ma sem.* Nehogy ily a hazai zsidó felekezet multját és jelenét egyaránt megbélyegző felfogás, melyet megható szerénységgel számos

ezikk folyton ojtogatott, hozzá oly művészettel, hogy még jóhiszemű értelmes emberek sem zárhaták el magukat ennek hatása elől, gyökeret verjen, ezen az igazság ellen űzött »irraelis concurrentia« ellensúlyozása okáért históriai tényekre és részben a jelen nemzedék szemei előtt lefolyt vagy most folyó eseményekre hivatkoztunk, melyek annál fájóbban érintették azokat, akik egy nagy szabadelvű áramlat közben felekezetünkre hasadó hajnal elé törpe alakjaikkal odaárnyékoltak, mennél kevésbbé lehetett adataink czáfolatába bocsátkozni. Tehetetlen düh vett erőt ez urakon ugyanily okból már akkor, mikor dr. Mezei Mór — akit mellesleg mondva, az Egyenlőség munkatársai jóvoltáért az igazán kiérdemelt méltatás köréből lassankint teljesen elsinkófálnak — az 1892. évi január 6-án tartott gyülekezeten többször hangsúlyozta, hogy a receptió kérdése legkevésbé sem új, hogy a tárgy, az eszme, a kívánság, mely most kifejezésre talál, éppen nem új hitfelekezetünk körében. Ez azonban egyáltalán nem tartotta vissza az urakat, élükön az Egyenlőség főmunkatársával attól, hogy rendszert formáljanak, mely arra a valótlanságra van alapítva, hogy a receptióért a zsidók ezelőtt semmit sem tettek, sőt azt sem tudták, hogy ez az egész dolog micsoda. Az ő lámpásuk nélkül ebből a setéségből a zsidóság soha ki nem botorkált volna.

Ez ellen sorakoztattuk bizonyítékainkat. Nem támadtuk, de észszerűen nem is támadhattuk a mozgalmat, melyben részt vettünk magunk is szívvél, lélekkel de zajongás nélkül. Határozottan valótlán az, hogy mi a felekezet receptiónális mozgalmától mindent megtagadtunk volna. Nem egyszer — sőt jellemző a tulzó dicséretektől elkapott cikizező urra, hogy még a támadás alapját képező cikkünkben is azt irtuk. *hogy a felekezet óhajtsái, sürgetései, jogának önérvényesítésére szolgál az ügynek és hogy erkölcsi tekintetben ennek tagadhatatlanul hatása volt. Sőt ugyancsak ott ezt is irtuk: A mi cikkeink, beszédeink és gyülekezeteink abban a nagy harcban, mely Róma és a magyar állam között lefolyt, egyikét képezhették azon számtalan erkölcsi momentumoknak melyekkel e nagy idők annyira bővelkedtek. Bűnünk ám abban áll, hogy hozzátettük, hogy eszünkbe sem jut, hogy az érdemet a zsidók számára reklamáljuk. Így 1892. évi feb-*

ruári számunkban is a mozgalom positiv eredményével foglalkozván, kimondtuk, hogy azt kettős irányúnak tartjuk. Jelen-tékenyen tágitotta a felekezet azon szűk köreit, mely eddigelé felekezetünk jogviszonyainak és közjogi posztíójának a törvényhozás által való rendezéseért buzgólkodott. Magán e szélesbedett körön belül pedig tetemesen nevelte az erkölcsi erőket stb. stb. Persze, hogy az Egyenlőség konyháján rotyogó dicsőség kosztosainak ez — rágalmasz. És ámbár számos helyen ennél bőkezűbbek is voltunk az elismerés tekintetében azokkal szemben is akik a mozgalom összes egyéb tényezőit, annyi meg annyi jelesünket a nyilvános méltánylás keretéből kirekesztették, sőt egy részöket támadás és ebrudon való hányás által elszigetelni, elkedvetleníteni sőt compromittálni törekedtek, elmentünk egészen addig a határig, hol egyéni hiúságuk sátra állott: az Egyenlőség a fenn idézett szavakat és számos hason nyilatkozatokat a legiszonyúbb eljárás színében tünteti fel. Értjük mi azt nagyon jól, hogy közöttünk, kik a felekezetet saját jogainak hatályos védelmére buzdítottuk, követeléseink önérvényesítését sürgettük és az Egyenlőségük között, akiket éppen a receptió iránti felszólalásaink közben évekkal ezelőtt magunkkal szemben állani láttunk, teljes harmonia e dologban létre nem jöhet. A receptiónális mozgalom idején mikor még az Egyenlőségek új egyéni szempontokból e kérdésben a felülkerekedés politikájával bennünket az általunk — és merem mondani, hogy a felekezeti sajtó összes termékei között éveken keresztül a legerélyesebben — védett ügytől elterelni, majd eltolni óhajtottak volna. Fáj nekik szörnyű módon, hogy ez nem sikerült, és fáj az is, hogy folyóiratunk nem engedvén egy ily szent ügyet a kapaszkodók hátságójává alacsonyítani, koronkint mikor játékuk már teljesen elfajult, szavát felemelte. Sehogy sem tudták elviselni azt az ellenőrizet, melyet e folyóirat gyakorolt és azért a gyanúsítások posványába öntötték ki mérgöket. E közben folyton hirdették önzetlenségöket. A felekezet megváltóinak palástját öltötték magukra. Bukfenczet is hányt benne akár hányszor, csakhogy észrevegyék őket. Pedig a nagy országos eseményekkel és a felekezet ideális törekvéseivel szemben az ő külön handabandájuk úgy hatott, mint az élet nagy színpadával szemben — a babszemjáték.

Ilyen okok voltak azok, melyek miatt a receptió történetére, a receptió sorsának a politikai helyzethez való viszonyára, a felekezet óhajának követeléseinek történelmi fejlődésére és imitt-amott nagy tartózkodással a mi közös nagy ügyünk fénye körül repdeső lepkék okvetetlenkedésére néhányszor rátérnünk kellett. De mindannyiszor hangsúlyoztuk, hogy előttünk csak az bir fontossággal, hogy ügyünk győzzön. Aztán fonhatnak akárkinek koszorút, olyan hosszút, amilyen volt a polgári házasságot, vallásszabadságot, receptiót sürgető felejtethetetlen országos népgyűlés, melyet alkalmasint szintén — az Egyenlőség rendezett. Deák, Eötvös, Szemere, — vagy még hátrább — annyi jelesünk szelleme onnan fentről is szívesen mosolyogná meg e jelenetet, ép úgy mint Csáky, Wekerle és Szilágyi és még annyian innen lentől: az Egyenlőség és főgardistájának dicsőséges megkoszoruzását. Szívesen állunk be fáklavivóknak. Már annyira be vagyunk feketítve, hogy egy kis korommal több vagy kevesebb, meg nem árt. Csak már itt tartanánk, édes jó Istenem. Valóban remek kép is lenne ebből.

Alája írának: Én jó zsidó felekezetem ucczu vesd el magadat. Aztán állj talpra és adj magadnak egy czvikipuszt azért, hogy felekezeted jóvoltát szereted. E komédiát is szívesen eljátszanánk, csak már lehetne.

2. Igazán nem szívesen bibelődünk *ma* ezekkel a dolgokkal. De kell, hogy nyoma legyen annak, hogy felekezetünk jogainak kivívása közben sok olyas szóbeszéd esett, melyből a historikusnak nem szabad meríteni és melyből nem lehet általános tájékoztatatlanságra következtetnie. Abban a nagy irtó harcban, melyet Egyenlőségék azon tény ellen folytattak, hogy a receptió ügyének a felekezetre éppen nem szígyenletes története van már, sőt, hogy röviddel a mozgalom előtt e tekintetben a felekezeti életre más szempontból is nagy jelentőségű lépés tétetett, különös kedvteléssel domborították ki azt, hogy a felekezetben számos jeles férfiak, a kik tartottak attól, hogy a felekezet mozgalma az orthodoxok ellenzése miatt vagy más okoknál fogva compromittáltatnék. Emlékemben van, hogy Tencer Pál a pesti hitközség egy közgyűlésén, gondolom 1891. tavaszán, interpellált a receptió ügyében és hogy Wahrmann Mór — mint magát kifejezte — az orthodoxok

»rögeszméje« miatti aggodalomból a mozgalom indításával szemben tartózkodó állásra adta ki a jelszót. A vezérnek voltak követői és noha mindmegannyi aztán mint a cél hívei a mozgalomhoz szívvel lélekkel csatlakozott, ez aggodalmuk miatt átok alá vették őket. Pedig volt idő, mikor Egyenlőségék még a receptiónak sem voltak hívei. A régiebb dolgokat most nem bolygatom. De arról le nem mondhatok, hogy az Egyenlőség 1890. évi október 31. számából a következő cikk-kivonatot ne közöljem:

»Az áttérési tilalom theoriájának kíséretében szokott felmerülni, a mi sokat hányatott czím kérdésünk is. Az 1885: 7. t.-cz-ben megalkotott főrendiházi reform alkalmával azzal az ürügygel (!) zárták ki a zsidóságot a főrendiházi képviseltsétségből, hogy a zsidó nem »bevett«, csak »elismert« felekezet. A czím jelen esetben nem mellékes, mert a czimből következik a jogállás. A zsidóság minden ellenkező állítás dacára, bevett felekezet. A kik ez ellen az 1886: 53. t.-czikket hozzák fel, azoknak ajánljuk, hogy olvassák el legalább a törvény czímét. »A törvényesen bevett keresztény vallás felekezet viszonyosságáról« és ha szokatlan volta miatt nehezükre is esnék, próbáljanak egy kissé gondolkodni. Miért áll e törvény homlokán a törvényesen bevett után még a keresztény szó is, holott az 1848: 20. és a kolozsvári 1889: 9. t.-cz. csak egyszerűen »e hazában törvényesen bevett felekezetekről« beszél? Azért, mert az 1867: 17. t.-cz. által időközben egy zsidó bevett felekezet létesült és ezzel szembe kellett helyezni a keresztény bevett felekezetet; ha ez nem volna így, akkor a törvény nem szólva »a törvényesen bevett keresztény vallás felekezetekről«, hanem egyszerűen »a törvényesen bevett felekezetekről«. Az »elismert« kifejezés a büntető törvénykönyvből származik, mely 181. és 182. §§-ban különös védelmébe veszi »az állam által elismert felekezetek« szertartásait és papjait. Csakhogy e szakaszok alapján nem csak mi vagyunk »az állam által elismert felekezet« hanem a keresztény felekezetek is; ez a czím tehát minket csak annyiban illethet meg, mint őket. De bármint is legyen, a mieztünk nem az, hogy a privilegizált felekezetek sorába felküzdjük magunkat, hanem az, hogy egyáltalán megszűnjék minden felekezeti privilegium. Vallásszabadság; ez legyen jelszavunk küzdelmünkben.«

Ugy vagyok meggyőződve, hogy azon siketítő láрма és érdemkergető hajsza után, melyet az Egyenlőség és emberei a receptió ügyében annyi idő óta folytatnak, senki sem fogja kitalálni, hogy a fent idézett cikket — Vázsonyi Vilmos úr írta. Pedig úgy van. Ugyanaz, aki *egy évre rá* társaival gyilkot szeretett volna mártani annak a szívébe, aki tagadni

merte azt, hogy a receptiót nem ő fedezte fel. Ugyanabban az Egyenlőségben látott e cikk napvilágot, mely kegyetlenül felöklel mindenkit, aki nem esküszik erre a *felfedezőre*.

De nézzük csak meg ezt a cikket, azon módszer szerint, melyet az Egyenlőség vezércikk-írója oly előszeretettel használ. Kitűnik e cikkből: 1. hogy Vázsonyi úr szerint a *receptió nem is kellett, mert már recipiálva voltunk*, még pedig nemcsak tényleg, hanem törvény alapján; 2. hogy nézete szerint *azok, akik kétségbe vonják vagy vonták, hogy a receptió meg van*, Eötvös, Deák stb. nem tudtak gondolkozni, sült bolondokból állott a magyar törvényhozás, sőt az egész ország, csak Vázsonyi ur áll itt a kalapácsos logikus fényében Szabolcsi Miksa ur idevonatkozó egyik bizonyítványát lobogtatva, hogy ma meg azt hirdesse, hogy rágalmazó az, aki kétségbe meri vonni, hogy ő előtte tudtak a receptióról és hogy tettek is érte valamit és áruló volt az, akinek a mozgalom megindítása körül, időre és módra nézve aggodalmai voltak; 3. hogy az Egyenlőség és főmunkatársa szerint a *zsidóságnak nem az volt a célja, hogy a privilegizált felekezetek sorába felküzdjé magát, azaz magyarra fordítva, hogy recipiáltassék, hanem az, hogy vallásszabadság legyen*, azaz magyarra fordítva, hogy neveltséges a receptióval bibelődni: Polonyi Géza — jöjjön el a te országod; 4. *tán mégis kellett valahol a receptió hiveinek lenni, ha e »kedélytelen legény» nagy apparatussal bizonyígtatta, hogy nem kell receptió*.

Olvassuk el ezt a cikk-kivonatát még egyszer és a többi következtetést majd levonjuk magunkban. És ha arra gondolunk, hogy a mérsékelt antiszemita szintén csak a vallás szabadságról szóló törvénybe akartak bennünket beékelni, hogy az antiszemita szellemű képviselők és főrendek szintén az ellen küzdöttek és küdenek mindvégig, hogy a privilegizált felekezetek sorába emeltesünk, hogy elleneink azon módon hirdették, hogy már recipiálva vagyunk, nem kell erre új törvény, — valahogy ne tévedjünk oly gondolatokra, melyek itt ki vannak zárva, mert kérem szeretettel a helyes fordulat vártatva ugyan, de itt is bekövetkezett. Nem hinné az ember, ha nem olvasná, hogy ugyanaz a toll, ugyanazon a helyen 1893. márczius 10-én Nagy István és Wolafkának és magamagának azon állításával polemizálván, hogy nem kell receptió, mert már meg van, ezt írja:

»Ugyan ne komédiázzanak. Ha a receptió már meg van, ne terheltesse nekünk azt írásban kiadni. A mit szokás és rendetek alkotnak, azt szokás és rendetek megdöntik. Valásunk ingatag szabadságát csak törvény emelheti fel szilárd alapra.» Tehát lehet valakinek nézeteit teljesen megváltoztatni, a nélkül, hogy ez halálos véték volna. Miért ne volna szabad valakinek aggodalmat kifejezni, mikor azokat előző sőt részben következő események is igazolták és mikor aggodalmait szívesen el is némitotta. Ugyan ne komédiázzanak.

Félreértések kikerülése végett megjegyezzük, hogy folyóiratunk már évekkel azelőtt és szakadatlanul erős actiót sürgetett, az aggodók álláspontját azonban sárral dobálni még sem engedték, épp oly kevéssé a multat, mely a siker előkészítője, alapja volt. Ez a kis cikk-kivonat még eszünkbe jutatja azt a nem egészen érdektelen dolgot, hogy 1890. december 21-én, tehát másfél hóval azután, hogy az Egyenlőség vezércikk-írója azt hirdette, lángelmével bizonyította, hogy *nem kell receptió, az egész egy ostoba czimkérdés, hogy nekünk egészen más, vallásszabadság kell*, épen — az országos iroda volt az, mely a receptió iránti törekvések győzelme érdekében az orthodoxoknak békejobbot ajánlott, az az országos iroda melyet a receptió szükségét tagadó tisztelt ur röviddel a fent bemutatott logikai tót-ágas után azért is hemecskolni törekedett, mert nem tett a receptióért semmit. Azért én csak a mondó vagyok, hogy ember legyen ám a gáton, aki ezeknek az uraknak utjába áll. Kalapácsos logikájukkal, csodálatra méltó consequentiájukkal és erkölcsi fölényökkel agyon nyomorítják a vakmerőt.

3. De már is hallom az ellenvetéseket. Azt mondják hogy kár valakinek az egyházpolitikai előéletét bolygatni. A fődolog az, hogy a receptiónális mozgalomnak ő volt a »leke«, hisz meg vagyunk irva az — Egyenlőségben, meg a többi újságokban, hol a mozgalom alatti összes tüszszentései bizonyára nem hiába vannak megörökítve. Csakhogy sok hiba van a kréta körül. Az egyik öreg hiba az, hogy a »receptió léke« a receptiónális mozgalmat politikai — de nem felekezeti — szempontból talán kifogástalan módon szintén a vallásszabadság propagálására igyekezett lekötöni. Abban a kérvény-tervezetben, melyet az 1892. évi január 8-án tartott értekezleten előter-

jesztett, melyet azonban szerencsére elvetettek, határozottan előtérbe lépett a vallásszabadság kérdése. Egy felekezet mozgalmában! Azt mondja egyebek között: »A vallásszabadság elvétől várjuk felekezetünk helyzetének megjavulását, ettől valóságunk kívánatos üdvös reformját; (a vallásügyi reformokat bizonyára az orthodoxok megnyugtatóására) amit tehát az országgyűléstől első sorban kérünk, az hogy hozza meg végre azt a törvényt, melyet az 1868: 53. t.-cz. bekezdése megígért, léptesse életbe a vallásszabadság rendszerét. És csak ha ez nem sikerülne, akkor kérte volna a receptiót. Vajjon a zsidó felekezetnek érdekében állott volna-e ezen felfogás győzelme, arról felesleges ma vitatkozni. De felemlitem ezt mint jellemzőt arra nézve, aki magát a receptió felfedezőjeként ünnepléti és aki e mozgalmat, melyet a többi tényezők éppen ő vele és egy-két társával szemben az ügy érdekében folyton védeni kényszerültek, az ő kizárólagos működése jó részben harc volt az ő részben politikai szereplési viszketegéből eredő tulajdonságai ellen. Még nagy szerencse, hogy a hitközségek a nagy hűhó daczára csak a receptió mellett maradtak.

Annak idején élesen támadtunk a megtévesztés ellen és kimutathatjuk, hogy némi részünk volt abban, hogy a mozgalom a felekezet érdekeivel ellentétes irányban nem haladt. Nem szívesen idézzük a magunk czikkeit, de mivel tapasztaltuk, hogy az Egyenlőségék mindent tagadni és ferdíteni szeretnek, felelevenítjük 1892. évi februári cikkünkéből az idevágó következő részt is:

Épen ezért kiindulva abból, hogy mi mint felekezet helyesen csak a többi létező vallásfelekezetekkel való egyenjogúsításra törekedhetünk, s hogy ily irányú fellépésünk mint jogunkért való küzdelem az önzésnek azon szépítgetésre nem szoruló nemes nyilvánulását képezi, mely minden jogért való harcot jellemez, — mozgalmunkat, egy felekezet mozgalmát nem szabad ez idő szerint az általános vallásszabadság nagy kérdésével összekapcsolni.

Az eddigi politikai beszédekben nyilvánosságra jutott nyilatkozatok között a legszorosabb kutatás mellett sem találunk olyat, mely a receptiót azon alakban helyezné kilátásba, ha az általános vallásszabadság nem vezetnének győzelemre. Oly nyilatkozatot, mely az általános vallásszabadság mellett törne lándzsát, alig lehet egy-kettőt felfedezni. Mint hogy a politikai nyilatkozatok túlnyomóan csak felekezetünk egyenjogúsítását ígérk, minthogy a kormány is az interconfessio-

nális jogrendnek történeti alapon való fejlesztését és teljessé tételét czélozza és a hazai hitközségek túlnyomó részében is alig hangzott más jelszó mint »receptio«: a követendő irány határozottan meg van jelölve és ez parancsolólag követeli, hogy azon alszabadelvű néhány »Principienreiter«-ra való tekintettel, kik a receptiót azért tagadhatnák meg, mert az általános vallásszabadság híveinek vallják magukat, ügyünk e nagy és a létező, többi, jogok által védett felekezetek által mellőzni óhajtott kérdéssel a mi rovásunkra ne komplikáltassék. Reméljük, hogy jölehet az imént említett körlevél nyilván az első értekezet fent ismertetett határozatának tág magyarázata folytán az általános vallásszabadság politikai kérdését vette fel felekezetünk törekvéseinek vezérlő motívumául, illetve kiindulási pontul, ezen kérdés az országgyűléshez intézendő kérvény keretéből kiszorul. És pedig nem azért, mintha mi zsidók mint szabadelvű polgárok a liberalismus egyik nagy eszményét képező vallásszabadságtól szűkeklü felekezeti érdekekből irtóznánk, hanem azért is, mert nincs komoly ok arra, hogy az in ultima analísi állami érdekét is képező felekezeti egyenjogúsítás iránti küzdelemünk indító okait takargassuk, szépítgessük, akkor, mikor az általános vallásszabadság mellőzése esetére mégis csak a receptióhoz térnénk vissza és midőn fenmarad számunkra annak a szabadsága, hogy állampolgári minőségünkben az általános vallásszabadságért ép úgy küzdjünk, mint p. keresztény vallásu honpolgárok t. i. a felekezettől független alapon.

Mikor mi a következmények által teljesen igazolt álláspontunkat ily értelemben fejtettük ki, akkor Vázsonyi urék a jelzett módon gondolkoztak a felekezet mozgalmáról, holott a felekezet érdeklődése a receptió iránt a tetőpontját érte el. Vallásszabadságot akartak és csak esetleg receptiót. Vallásszabadsággal kívánták titkos és nyílt antisemiták is a mi igényeinket elhallgattatni, míg mi mint azt akkori számos egyéb nyilatkozatainkból és kimutathatjuk, a többi históriai felekezetekkel való egyenjogúsítással mellett törtünk lándzsát.

Hogy feledve legyen, ez a végre is ártatlan részlet, arra is jó az önértetes mellverdesés. Persze későbbben nagyot fordult Vázsoyi dr. úr, és ennek örvendünk. Nem is teszünk neki ebből folyólag szemrehányást. Megesett az már jeles embereken is. De akkor ne ítéljen el másokat ennél sokkal jelentéktelenebb — aggodalmakért. Hiszen az ember szinte kétkedni volna hajlandó benne, hogy ugyanaz, aki azt hirdette, hogy nem az a mi törekvésünk, hogy a privilegizált vallásfelekezetek sorába emelkedjünk, azaz hogy recipiáltassunk, hanem a vallásszabadság az, ami a zsidóság ideálja, egyszerre

csak azt írta Ugron-ról: »Következétesen ragaszkodva megváltoztató szerepéhez, ő volt az, aki ama, az ellenzéki oldalon nagy keresletnek örvendő kifogást kitalálta, hogy nem kell receptió, csak vallásszabadság. Ővé a kifogás atyaságának dicsősége. A többiek csak epigonjai.« Egy ember írta ezt a két dolgot egy helyen. A dolog csak egyféleképpen lenne így is csak erőltetve érthető, hogy V. egyénileg a teljes vallásszabadságra czélzott volna, mi mellett megszűnnek a recipiált felekezetek. Csakhogy itt meg az a bökkenő, hogy ugyancsak ő azt hirdeti, hogy ez nálunk keresztülvihetetlen, sőt az államiság veszélyeztetésével jár; meg aztán mi köze egy *felekezeti mozgalomnak* — keresztülvihetetlen veszélyes következményű vallásszabadsághoz, nálunk hol a bevett vallások rendszere él és hol a kormány a történelmi fejlődés alapjára helyezkedett. De feledtetni kell még sok egyebet *Szilágyi* Dezső ígéreteinek marólaggal történt leöntését. Egyebek között *Szilágyi* történelmi liberalismusát mely látással úgy jellemezte, hogy ez egy igen szellemes és élczes új cím — a maradiak számára. Pedig a jelenlegi kormányban ő a legigazibb támasza a mi ügyünknek. Feledtetni kell az *Apponyi* cultust és sok egyebet. Ki tudná azt a sok szót felsorolni, amit a receptió árendásai a felekezet ügyétől külön hónapokon, esztendőkön át üres szalmájukból kicsépeltek.

Igen ám — de a mozgalomban való szereplésük! Ők élénkítették, nélkülök nem haladt volna a dolog előre; mondják a jó barátok, az elégedetlenek, a dűzzögök, a heccz-kedvelők. Fájdalom itt egy nagyon kellemetlen tanúságtételre kell hivatkoznunk. *Magu az Egyenlőség 1892. évi január 15-én, tehát akkor, mikor a mozgalom legélénkebb volt, élesen kikelt az ő saját gárdájának bosszantó és botrányos viselkedése miatt. Azt mondja, hogy a dologhoz nem tartozó expectoratiókkal akadályozzák a munkát és hogy éppen azok, akiket azzal gyanúsítottak, hogy a mozgalmat, mert a kormányra nézve kellemetlen, meghánsítani akarják, ép azok az urak szorgalmazták az eljárás sürgösségének kimondását és a tárgyalásokat nem az ő részükről akasztják meg, nem az ő részükről húzzák a végtelenbe.* Ezt mondta az Egyenlőség akkor, mikor a mozgalom dandárja volt. És hozzátette azt a felette jellemző figyelemztetést, hogy »jó lesz meggondolni, hogy a mozgalom nem egyeseknek, hanem az egész magyar

zsidóságnak, az éppen ottan olyansokathangoztatott liberalismusnak és felvilágosodottságnak az ügye.«

Tehát az Egyenlőség, mely ebben csak hiteles forrás azt mondja, hogy a szent ügyet ők hátráltatták és világosan sejteti, hogy a receptió diridongói a magyar zsidóság ügyét egyéni ügyöknek tekintették. Az Egyenlőségnek pedig ezt tudnia kellett...

Lett erre a vizes lepedőre aztán szörnyű harag, és nem sokára nagy kibékülés, majd pedig ennek áraképen nagy visszaszivási kísérlet az Egyenlőség részéről. De hiába, ezt az igazságot többet kivakarni nem lehetett. És ez az igazság ma is ott fityeg előttünk, mikor Vázsonyi Vilmos ur fennnen hivatkozva arra, hogy mit tett ő a receptióért, nagy pathoszsza felkiált: »Megadtam felekezetemnek mindent, amit csak adhattam.« Oh igen — megadta magának.

4. A felekezet felébresztésének, a kifogások lefegyverzésének munkájából folyóiratunk nem kért magának részt — mondja az Egyenlőség. Azt hiszem, hogy itt bátran hivatkozhatunk folyóiratunk olvasóira. Kórusban kell mondanunk, hogy ez nem igaz. A mit egy folyóirat ily kérdés érdekében megtehet, azt híven megtettük. Tizenegyedik évfolyamát éli e folyóirat és bátran merem mondani, hogy minden egyes száma híven szolgálta felekezetünk ügyét és csakis azt. Szerencsére e folyóirat tartalmát nem lehet eltagni és aki benne lapozni fog, az kellőképpen fogja méltatni a felekezet Titán Lacziának — vagy tán Tarjagos Illésnek képezi ez kedvencz szavajárását — ama kijelentését, hogy a Kárpátoktól az Adriáig harsogó kacagás felel arra a senki által nem tudott tényre, hogy folyóiratunk tíz év óta lelkesedik és lelkesít a receptióért. Pedig a »kedélyes igazmondó«-nak rendelkezésére áll végre mint leghitelesebb forrás — az Egyenlőség, melyben éppen a receptiót sürgető íteni cikkek miatt többen a legvehemensőbb támadásokat intézték ellenem. Ki ne hallaná a Kárpátoktól az Adriáig harsogó kacagás visszhangját? Azonban ezt a kérdést feszegetni nem kívánom. Köteleességet teljesítettünk és éppen az a mód, melylyel azt tettük, a felekezet ügyének történelmi fejlődésének folytonos méltatása mutatja, hogy egy pillanatra sem becsültük túl azt a működést, melyet e téren ki-

fejtettünk. Egyet azonban ez alkalomból kijelentünk. Felajánlok 100 koronát bármely felekezeti célra, ha három tiszteséges zsidó vagy keresztény férfi e folyóirat évfolyamainak áttekintése után igaznak fogja elismerni Vázsonyi Vilmos dr. ur azon állítását, hogy a felekezet felébredésében, a kifogások lefegyverzésében és a kormány vagy ellenséges tényezők capacitációjában folyóiratunk magának a rá eshető részt ki nem vette és további 100 koronát, ha kimutatják nekünk, hogy mind ebben folyóiratunk az Egyenlőséget nagy idővel meg nem előzte.

5. A fentiekben kimutattam, hogy mikor a receptió történetének kutatásával foglalkoztunk, távol állott tőlünk a szándék, hogy mi ebben az ügyben valaki részére kizárólagos érdemeket biztosítsunk. Többnyire csak helyreigazítással éltünk a beteges egyéni ambíció tulkapásaival és rendszeresen üzött megtévesztésekkel szemben. Mégis úgy tünteti fel az Egyenlőség a dolgot, hogy engemet titkos okok vezetnek, még pedig az országos iroda érdeke, amit aztán bizonyítani is törekszik.

Ismét kénytelenek vagyunk utolsó számunk incriminált cikkeire utalni, melyekből kitűnik, hogy azok az országos irodáról egy árva szót, de halovány célzást sem tartalmaznak. És ha abból folyólag, hogy én jogommal élve 6. és 7. számú cikkünkben kimutatott számos valótlán és képtelen állítást az irodát nem is érintve megczáfoltam, Vázsonyi V. ur az országos irodát támadja, elmondván azt gyávának és mit tudom én mi mindennek, ennek erkölcsi szempontból való megbírálását nyugodtan bízhatom olvasó-közönségünkre. Mert lehet valakinek a lefolyt 25 év történetéről bármily nézete, haragudhatik valaki valamely intézményre vagy azt képviselő egyénekre még annyira, mind addig míg a tisztesség iránti érzék ki nem hal, senki sem fogja azt helyeselni, hogy valaki azért mert cikket tud írni vagy epésen beszélni, minden alkalmoszerűség nélkül hajánál fogva előrángatott álokokba csimpaszkodva, férfiakat leköpdössön.

Azonban nem teszem feladatommá, hogy az irodát vagy eljárását védelmezzem. Majd tudja az, hogy mi a tennivalója. De egy-két észrevételt teszünk. A receptió ügyében tett lépéseit más-mások méltattuk. Magában a receptiónális mozgalom bizottságai-ban részt vettek és az iroda vezetőinek neve önmagában véve úgy felfelé, mint országszerte, többet használt az ügynek, mint a lármázók és már ismertetett expectorióiuk együttvéve.

Egyet azonban szó nélkül nem hagyhatok. Az »Egyenlőség mint puritán erkölcs-csász» úgy tünteti fel az országos iroda vezetőit, hogy azokat állásukhoz való ragaszkodás önfentartási ösztön vezeti, hogy a felekezet egysége iránti törekvés az irodának — kenyér s így tovább ezen a gyönyörűséges nyelven.

Tudvalévő ezzel szemben hogy az országos iroda nem egyszerű, így például 1888. évi január hó 24-én kelt körlevelében az ügyek vezetését a hitközségek rendelkezésére bocsátotta, hogy a hitközségek azonban ezt nem kívánták, sőt hogy az ellen akkor arra való hivatkozással, hogy tabula rását nem szabad csinálni, tiltakoztak. Tudvalevő, hogy az iroda 1889. évi márczius hó 27-én kelt átiratában ismét arra kérte a hitközségeket, hogy ha az eddigi eredményekben a további czéltudatos és üdvös működésére nézve biztosítékot nem látnának, véleményüket leplezetlenül tudassák és hogy erre a bizalmi nyilatkozatok végtelen sorával feleltek ép úgy mint akkor, midőn az iroda elment Pozsonyba, hogy a béke helyreállítása a receptió s más általános felekezeti érdekek közös hathatós védelme végett az orthodoxoknak fehér lapot nyújtson át.

De mind ezt betetőzi a község kerületi elnökök gyűlésének 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből gróf Csáky Albin cultusministerhez intézett emlékirat következő kérelme:

»Kegyelmes Urunk! Az izraeliták zavargásai és egyenletlenkedései nem szűnnek meg mindaddig, míg az »országos iroda«-ban és az »orthodox közvetítő bizottság«-ban két központi közege lesz a zsidóságnak, melyek közül az egyik épít, a másik bont, az egyik békére int, a másik ellenszegülésre buzdít.

Hozzájárulunk az »országos iroda«-nak azon régóta hangoztatott nézetéhez, hogy a hitfelekezetünkben észlelt visszaállapotoknak csakis akkor szakad vége, ha a törvénnyel biztosított egységes szervezet életbeléptetésével a most működő központi közegek megszűnnek, és ezzel azon közeg tevékenysége is véget ér, mely a fennforgó egyenletlenségek tulajdonképeni színtőjének és előmozdítójának tekinthető.»

Maga az iroda sürgette tehát megszüntetését úgy a kerületi elnökök mint a kormány előtt. És ha ily tényekkel szemben valaki merészel olyanokat mondani, hogy az iroda halálos félelemben a kormány kegyeit hajhászsa, mint minden más kreatura létfontartásáért küzd, úgy mi ezt a szomorú

bátorságot nagyon értjük. Az orthodoxok egy hő kíváratának teljesítéséről van szó. A közvetítő bizottság maga akarna maradni És értjük azt is, hogy honnan ered az, hogy jobbaink egy része huzódik a felekezeti ügyekben való részvételtől, és hogy azok, akik mégis részt vesznek, lassankint visszavonulnak. Ki fogja nevét kiszolgáltatni azoknak, kiknek elve calumniare audacter semper aliquid haeret . . .

6. Az Egyenlőség cikkünk több mondatát megcsonkítva, a csonka részeket egy neki tetsző egészszé gyurván és azt nevünkben idézván, humorosan mutatja be abbéli nézetünket, mely oda concludál, hogy a receptió ténynyé válását az egyházpolitikai javaslatok győzelmének köszönhetnénk. Azonban egyéb mellett az ilyen idézési mód számba sem jöhet. Mégis ajánljuk az érdeklődőknek az összehasonlítást. Most csak röviden akarunk végezni dr. Vázsonyi Vilmos urral arra a vitás pontra nézve, mely közöttünk ismét és ismét különböző változatokban felmerül. Mi, mint ezt helyesen idézi, azt irtuk, hogy *»az elkeresztelési rendelet által inaugurált egyházpolitikai reformoknak következménye a mi külön ügyünk győzelme.«* Tehát vallottuk és valljuk, hogy felekezetünknek a többi vallás felekezetekkel való egyenjogosítása összefügg a polgári házasság stb. kérdésekkel. Mert ha ezek győzelme mellett is elbukunk, ezek nélkül, hogy állanánk ellen a régi előítéletnek. Az Egyenlőség vezércikk-írója ezt tagadja, sőt nevetségessé igyekszik tenni ezért. Okadataimat többször kifejtettem, ezeket nem ismétlem. De idézek magam mellett egy tekintélyt, olyat, ki előtt ő maga is földig borul — és ez Vázsonyi Vilmos, aki újságban tíz esztendőben egyszer látható nagyságu betűkkel irta a fentt kivonatolt cikkében: *»a házasságjog rendezésével szorosán összefügg a vallásfelekezetek egyenjogúságának törvénybe iktatása.«* Csak szorosán! Aztán méltóztatassék ezen urakat komolyan venni. Igaz, hogy egyben azt is hirdette akkor, hogy nem kell receptió, de ez annál furcsább színben tünteti fel az ő egész fellépését. És nehogy valaki azt higgye, hogy ez önkényes ráolvasás, idézzük a többször említett cikkező urnak ugyanott és a polgári házasságnak a felekezetek egyenjogosításával való szoros összefüggését bizonyító következő megjegyzését: *»De ha vesztené is felekezetünk az ál-*

tal, hogy a házasság nem kötetnék szükségszerűen pap előtt, azt bővebben megnyerné az által, hogy egyenjogositottsága végre teljesen kimondatnék és megszűnék végre a tragikomikus vita vajjon »bevette« vagy »elismerte« vallás vagyunk-e. Azt hiszem, ezt a kérdést tisztába hoztuk. Bizony, bizony elgondolkozhatunk felette. És hozzá e két szó: tragikomikus vita . . .

7. Méltattuk a kormány erélyét, melylyel az egyházpolitikai kérdéseket győzelemre vitte. Méltatta és méltatja egy egész ország és méltatni fogja még jobban a história. Aki látta ezt a harczot, melyet a kormány folytatott nemcsak a parlamentben, nemcsak a főrendekkel és papsággal, hanem az udvarral is, aki tudja, hogy egy egész ország mily félve aggódva kísérte e nagy küzdelmet, melynek sikerével összefüggött felekezetünk külön törekvése is. szóval aki a lefolyt események előtt szemét be nem hunyta, fülét be nem fogta vagy a stréber hektikának teljesen karmai közé nem esett, az természetesnek fogja találni, hogy a kormány iránt hálát érezünk, hogy azt nyilvánítjuk is, mert azt tőlünk eddig meg is érdemli. Az Egyenlőség vezércikk-írója ám kuruczlegény. Azt mondja, hogy ha le akarunk borulni a kormány előtt, ám tegyük, de ezért egy felekezet önértetén nem kell szükségképen tipródnia e hódoló porbaomlásnál. Megszégyenülve tápáskodunk fel a porból, de mi közben csodálattal tekintünk az Egyenlőség fentragyogó csillaga felé észrevevesszük, hogy biz ő fényessége is kegyelmes volt a kormányra egy-két sugárt bocsátani, míg a körülette ragyogó apróbbak egész tűzi-játékot rendeztek annak a szegény kormánynak. Új élet is szállot azóta beléje. A kormány dicsőítésében az Egyenlőségék tultettek rajtunk. De mi sem sajnáljuk a magunk dicséreteit, mert ha ügyünk a főrendiházban győz, a legelfogultabb ember sem fogja azt mondani, hogy ez másnak mint a kormány kitartásának köszönhető, valamint ha — Isten mentsen — bukunk, senki sem fogja azt mondani, hogy ez azért van, mert a felekezet nem lelkesedett eléggé. Ki fogná elfelejteni azon ellenségeinket, kik lesben állanak ellenünk.

Mi szeretnénk visszavezetni a zsidóságot a régi utra, hozzászoktatni, hogy mindent a »Hohe Obrigkeit«-től várjon, — suhogja felénk az Egyenlőség ostora.

Nó bizony furcsa szerepet szánt nekünk a kis logikus. De hát ki hiszi neki el az ilyen bolondokat. Eddigélé az volt a baj, hogy nem hajlunk meg a tekintélyek előtt, hogy kérelhetlenül ostorozunk bármit, a mit helytelennek ismerünk fel, legyen ez a rossz bárkinek a fattyja, most meg ránk akarják fogni, hogy mi a »Hohe Obrigkeit«-ok talpát nyaldossuk. Az Egyenlőségben mondják ez rólam, hol a nyaldosás művészete oly nagy virágzásban van. Bizony furcsa. Hát van ott egy-két cikkem, olvassák el. Van ott még több fajta. És ha a magunk folyóiratáról nem szólunk, mégis holmi csuszó-mászónak rajzolnak bennünket, akkor lelkük rajta. Sok rossz-szat tehet fel rólam valaki, de azt az egyet nem, hogy én a meghunyászkodás apostola vagyok. Hisz nincs a világon olyan rémitő Obrigkeit, melynek sujtó kezét szivesebben nem viselném, mint hogy az Egyenlőség enfant terrible-jével vesződjem; de mert szükségét látom a »Höchste Obrigkeit« — az igazság érdekében megcselekszem. Pedig világos előttem és mindenki előtt, hogy kár a korpa közé keveredni.

8. Azt mondja az Egyenlőség, hogy a receptionális mozgalom kezdeményezője volt a gondolat, hogy a receptió kérdését el kell választani a szervezet kérdéseitől. »Soha ilyen alakban a zsidóság kebelében a receptió eszméje fel nem merült« hangzik a szokott határozottsággal. Persze ez a nagyképű kijelentés sem igaz. Az 1890. évi december havában (hol volt még ekkor »mozgalomról szó«?!) az országos iroda a pozsonyi rabbihoz levelet intézett. Minthogy az országos iroda az Egyenlőség szerint = semmivel nem jövök abba a gyanuba, hogy a »Hohe Obrigkeit« kedvébe járok, ha e levél bevezető részéből felelevenitem a következő részletet. Hiába, nem tudok ellentállani. Ime ezt írták az orthodoxoknak:

»Ezelőtt husz évvel az államnak az egyháztól való teljes függetlenítése lett sürgetve ezen jelszó szerint: szabad egyház a szabad államban. Most pedig a majdnem két héten át tartó tanulságos vita azon eredményre vezetett, hogy — az igazságügyminiszter ur szavaival élve — azon történeti alapon kell megmaradni, melyen Magyarországon századok óta az állam és az egyház közötti viszony minden egyházzal szemben rendezve lett.

Ha csakugyan ezt az alapot akarja az állam tovább fejleszteni, és pedig a vallás egyenlőség elvének szemmel tartása mellett: akkor nemsoha kell sorra kerülnie az izraelita hitfelekezet feletti zülalt viszonyai törvényhozási rendezésének, mert ez időben nincs más felekezet hazánk-

ban, mint a miénk, mely — jóllehet törvényesen elismert — mégis viszonyosság és joggyenlőség tekintetében az ugynevezett törvényesen bevett felekezetek sorából teljesen ki van zárva.

Nincs okunk kételkedni a magas kormány jóakarátában, mindamellett az a meggyőződés, hogy a zsidóság egyetértő összműködése a cél elérését tetemesen elősegíthetné.

Már ennél fogva is fájlalnunk kell tehát, hogy nincs ez időben felekezetünknek oly testülete, mely a hazai zsidóság összetartását biztosítani képes volna, legalább azon kérdésekben, melyek hitfelekezetünk joggyenlőségének elérésével állanak összefüggésben.

Valóban érdemes, hogy e sorokat emlékezetünkbe idézzük. A receptió mozgalom körül legyeskedőkre is érdekes fényt vetnek ezek sok tekintetben. Az igazságügyminiszternek a mozgalom előtt tett nyilatkozata részünkre világosan a receptió ígérését jelentette és a politikai élet terén ritka jelenség, hogy egy államférfi nyilatkozata 4 év múltán ily fényesen és pontosan beváltassék. Miként törpül össze ezen tényekkel szemben az ezután hónapokkal keletkezett lelkes és szép, de egyesek által mint kimutatott, a szemhatáron megjelent törekvések és sikerek elkapkodására felhasznált mozgalom hatásának és jelentőségének erőszakolt magyarázata. Remélhető, hogy a kormány becsületes előterjesztései nem fognak az előítéletek sziklájában hajótörést szenvedni.

E pozsonyi levél után cikket írtam 1891. januári füzetünkben, melyben főleg azt a kérdést tárgyaltam, hogy *orthodox irányu hittestvéreink mindazon eszméiket, melyek vallásos meggyőződéseik megnyugtatóra szolgálnak, valósítsák meg, csak létesüljön egy összekötő kapocs, mely az egymással szemben álló pártokat a felekezet általános érdekeink védelmére összehozza. Majd szóról szóra ezt írtam: »Nem nehéz oly szervezetet elképzelni, melyben az izraelita vallásfelekezet kifelé, jelesül az állam irányában egységes vallástestületként jelentkezik, míg a hitközségek különböző irányzatai helyi autonómiájuk keretében érvényesülhetnek. Ez volt az értelme az országos iroda idézett békítő levele következő passzusának is:*

»Egész őszinteséggel beismerjük tehát, hogy örömünkre szolgálna, ha az összműködés felekezetünk egyéb érdekeinek előmozdítására és különösen a törvényesen bevett felekezeteket megillető jogoknak kivívására is biztosítható lenne.«

Látható ebből és még felhozható régebb példákban is, MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1894. VIII—IX. FÜZET.

hogy mennyit ér az a kijelentés, hogy a receptió kérdésének a szervezet kérdéseiből való külön választása a zsidóság kebelében fel nem merült. — Pedig, mondja ő nagy fontoskodva, megírta ő már ezt 1894. júliusban. Akkor sem volt igaz, most sem az. — Ami pedig azt illeti, hogy egy kormánynak nem volt ilyen szándéka, utalok épen az Egyenlőségnek ezen kijelentését tartalmazó 1894. aug. 3-iki cikkére, melyben a sátoralja-ujhelyi felterjesztést ismerteti, ami nem egyéb, mint csattanós önczafólat. Vagy utaljak-e Eötvösre, a congressus megnyitása alkalmával mondott beszédeire. De itt vannak gróf Csáky Albin ismert nyilatkozatai, a törvényhozáshoz beterjesztett indoklása, mely nem a mozgalom szellemi anyagából táplálkozott és a képviselőház előadója, mint azt én nagyon jól tudom, szintén más helyeken merítette információit.

Még dr. Ullmann Sándor 1890. év elején tartott képviselőházi beszédéből említjük fel röviden, hogy ő szintén a kultuszra ki nem terjedő szervezés és ezzel kapcsolatos receptió szükségességét hangsúlyozta.

9. Constatálom, hogy mindazt, amit folyóiratunk utolsó számában a congressusnak a receptió ügyében hozott egyhangu határozatára nézve mondtam, az Egyenlőségek hiu erőlködése megczáfolni képes nem volt.

De hogy is lehetne a kongressusból — tehát az általa más helyen velünk szemben oly megrázó módon védelmezett felekezeti önérzetből, a zsidóság összakaratából — folyt lépéseket eltagadni, mikor az onnan tett felterjesztés *»felekezetünk részére ugyanazon jogok biztosítását kérte, mely az országban létező elismert u. n. törvényesen bevett vallásfelekezeteket megilleti.«*

Ki ne kaczagna azon (a Kárpátoktól az Adriáig) ha a hazai zsidóság első igazi törvényes képviselőjének pártkülönbség nélkül hozott egyhangu határozata értékének devalválására Vázsonyi azt hozza fel, hogy — az rövid és néhány sorból állott. Azt kérdi a »kalapácsos logikus«, hogy igaz barátja-e a felekezetnek, aki akkor mikor a magyar zsidóság hosszú téllenség után először áll talpra, először sürgeti önemzetét jogait, azt akarja elhíttetni, hogy az a sok szép nemestett, mely a zsidóság köréből indult ki, mind haszontalan volt. Minthogy congressusi bizottságtól, kerületi elnököktől, országos irodától fázik, gondoljon itt csakis a congressusra annak

a receptió ügyében hozott határozatára és aztán — feleljen magának a kérdésre, mert mi a mozgalomról azt soha nem mondtuk, azért, hogy azt első fellépésnek ez ügyben nem tekintettük. Épen ellenkezőleg nyilatkoztunk.

Érdekes egyébiránt, hogy az Egyenlőség a congressus után működött bizottság emlékiratáról mondottakat miként igyekszik hatásuktól megfosztani. Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, hiszen így is tulságosan sokat vagyok kénytelen azzal a dologgal foglalkozni. De jellemző, hogy milyen biztosan számítanak Egyenlőség-ék olvasóik hiszékenységre. Mi azt mondtuk, hogy a congressusi bizottság a képviselőházhoz a congressusi határozatok törvényesítése iránt emlékiratot adott be és hogy Wahrmann Mór a képviselőházban ezen emlékirattal azonos célú beszédet tartott. Ezt az Egyenlőség csak azért, mert neki úgy tetszik, úgy tünteti fel, vagyis mint ő maga mondja, úgy fordítja, hogy én azt mondtam, hogy Wahrmann Mór 1870. február hó 17-én tartott beszédét nem a congressus 32. üléséből kelt receptiót sürgető felirat, hanem a congressusi bizottság felirata érdekében tartotta, mely az ő beszéde után keletkezett. E körül aztán olyan kerge-tánczot produkál, hogy az ember szeme szája eláll tőle. Tehát azonos célú beszédet Wahrmann csakis akkor tarthatott volna, ha megelőzte volna őt az emlékirat. Eltekintve attól, hogy Wahrmann mint a congressus volt elnöke a congressusi bizottság céljait ismerte, azok szellemében tehát beszélhetett, cselekedett: kérdem én minden józan embertől, hogy Wahrmannak az alkalomra való tekintet nélkül mint képviselőnek nem lehetett-e februárban a zsidó ügyben azonos célja azzal, amit a congressusi bizottság decemberben magának vallott.

Hisz az egész szószótárykodást az Egyenlőség maga teszi tönkre, midőn idézetekkel igazolja, hogy Wahrmann Mór tényleg a congressusi határozatoknak törvényesítését kérte, vagyis ugyanazt ugyanazon szavakkal amit a congressusi bizottság emlékirata kért. Tehát azonos célú beszédet mondott. Tessék az ilyenekkel vitatkozni! Emléltük még, hogy a congressusi bizottság emlékiratában melyben a görög-keleti felekezetről intézkedő 1868: IX. t.-cikkben foglalt praecedens alapján a congressusi határozatok törvényesítésének módját kéri alkalmazni, egyenesen panaszkodik, a képviselő-

selőház előtt, hogy a congressusnak a receptió ügyében tett előterjesztése még sikerre nem vezetett.

Ismereteselek a zsidóság akkori küzdelmei az országgyűlésen és azon kívül, de azért az Egyenlőség cortina-huzója nyílt homlokkal mer felkiáltani ki látta a receptióért folyó harcznak nyomait valahol?

Persze csak az ő vallásszabadság iránti czikkeiben és elesett kérvény-tervezetében és az e körül általa rendezett veszekedési jelenetben, csak azokban van e harcznak nyoma.

Meri mondani, hogy a vidéki zsidóságról fölényes kicsinyléssel nyilatkoztunk, ami nem igaz. De mer még sok mindent. Így például utolsó füzetünkben, hol a congressusi bizottság emlékiratáról szóltam, azt a megjegyzést tettem, hogy *legcél-szerűbbnek mutatkozott* akkor, t. i. 24 esztendővel ezelőtt, az utólagos törvényesítést kérelmezni. Hiszen abból, hogy a vezér-férjaink az a lépést tették, bátran következtethetjük, hogy az akkor *legcél-szerűbbnek mutatkozott*. Ebből aztán Vázsonyi Vilmos azt süti reánk, hogy az említett kérelem ez *»az iroda havi közlönye szerint legcél-szerűbb volt!«* És bár teszi hozzá, nem szeret felnőttek oktatásával foglalkozni, kimutatja nekünk a már bemutatott logikával, hogy az nem volt a »legcél-szerűbb.« Egy 24 évvel ezelőtti dologról a jelzett alakban tett észrevételünk folytán szándékos ferdítés révén solidaritásba akar bennünket vonni egy oly tényért, ami iskolás gyermek-korunkban történt és hozzá ebben a pökhendi modorban. Az ember nem tudja, hogy ezen nevesse-e vagy boszankodik.

10. Fájdalom még mindig folytatunk kell. Annyi helytelen, képtelen és valótlan dolog megczáfolása és helyreigazítása bizony temérdek szóba kerül. Folyóiratunkat elnevezi az Egyenlőség kegyeletes közlönynek és előhozakodik azzal, hogy a chevra kadisa titkára — már mint én — felesleges munkát végez, midőn a halottak sirjáról felszedett göröngyekkel dobálódzik feléje. Az Egyenlőségék szerint e helyen mint e folyóirat szerkesztője által általános felekezeti kérdésben közzétett cikkekben folyó polemiának — köze van az én hivatalos állásomhoz, nyilván hogy a halottak sirjáról felszedett göröngyek frázisa, mely különben az orthodox ujság hason frázisának imitatioja, elhelyeztessék, hogy folyóiratunk megtéttessék »kegyeletes«-nek vagy talán hogy egy ez állás iránti kicsiny-

lés fejeztessék ki. Sem az egyikkel, sem a másikkal nem törődöm. Röviden: állásomra büszke vagyok. De mivel ezen uraknál kiknek utczai hangja csakugyan — de nem szent helyről, felszedett — göröngyvet érdemel, mindjárt kéznél van a gyanúsítás, és tán itt is lappanghat, közlöm, hogy mióta a Szemle társszerkesztője vagyok, a chevra kadisa folyóiratunkra még csak nem is praenúmerál, holott más zsidó ujságokat gyakran intervencióra hathatósan is segítéyz. Classikus tanukat állíthatnék. Ismétlem, hogy eszem ágába sincs ilyen fajta izléstelenység miatt nehezíteni, de ha én Vázsonyiról jelen vitánkban ezt írnam »A t. ügyvédjelölt a bagatell bíróság kamarájában összekapartított rongyokat vagy holmi redactió papirkosarában felszedett szellemességét dörzsöli hozzám« — mit tartanának ilyen a dologgal össze nem függő megjegyzés felől.

Nem először találkozunk azzal a valótlan állítással, hogy alarmiroztuk az orthodoxokat, akik mihelyt neszt vették annak, hogy az iroda is benne van a receptió bizottságba, »erőszakos unifikáció«-t kiáltottak. És ki mentette itt meg a zsidóságot? Ismét Vázsonyi. Elment az orthodox közvetítő bizottság elnökéhez — nevezetes, hogy erre soha sem bizonyította, hogy nincs mandatum és hogy egy nagy semmi — könyörögni. Ki is könyörögte annak »elkeseredett harcát« a receptió ellen.

De erről ő nem tehet. Elment tüzet oltani, mit tehet ő arról, hogy egy kazal szalmát talált, mely minden mentőkíséretet kizárt. Nem akkor, hanem mindig. De hát nem erről van szó, hanem hogy mi lovaltuk fel az orthodoxokat. Persze hogy ez sem igaz. Hiszen az Egyenlőség bő kivonatokban méltatta Ehrentheil könyvét az orthodoxokról. Nézzon bele ebbe a könyvbe és aztán mondja, hogy az orthodox vezetőséget — és itt nem az elnök egykori foglalkozására célzok — valaki fellovalta-e.

Az orthodox közvetítő bizottság egy cikkünkre és a Pester Lloyd egy hason cikkére azt a megjegyzést tette, hogy a cikkirók egyénei iránti deferentiája mellett sem fogadhatja el a szervezetnek a receptiótól való elkülönítése iránt feléje nyújtott megnyugtatót. Sőt az Egyenlőség igazmondójára jellemző, hogy az orth. közvetítő bizottság hivatalos lapjának 1892. évi márczius 10-iki számában a bizottság titkára a következőket írta:

»Ismételjük, távol áll tőlünk a vezérlo bizottság tagjait megsérteni akarni, de kijelentésük őszinteségében nem hiszünk és a történet manifestációnak nem is lesz semmi hatása... Nem hiszek azért sem az ígéret őszinteségében, mert hiszen a tisztelt végrehajtó bizottságot nem is ismerhetem el oly tényezőnek arra nézve, hogy ilyent ígérhessen oly praetensióval, hogy ezt bizalomteljesen és megnyugvással vehessem. A végrehajtó bizottságnak nincsen mandátuma beszélni a neologok összege nevében, ígéreteit és biztosításait tehát, esetleg még ha akarná is, nem lenne képes érvényesíteni.«

De ennél az Egyenlőség igazmondójára nézve még furcsább világot vet az orthodoxok négyzetes betűkkel nyomtatott ujsága, mely a szervezetnek a receptiótól való külön választása iránti ígéretet:

»nur dann als beruhigend betrachten wurden, wenn diese von den berufenen Bannerträgern des Congresses ausginge, nicht aber vom Ausschusse der Recipirungsbewegung.«

Az 1892. évi márczius hó 16-iki számában még határozottabban nyilatkozik, mondván:

»Wir haben es wiederholt betont dass wir eben von den berufenen Organen des Congresses eine ausreichende Garantie dafür fordern, dass die Recipirung nicht gegen die selbstständige Stellung der orth. Partei und deren Autonomie gerichtet und missbraucht werden wird.«

Tehát orthodox körökből egyenesen kívánták azt, hogy a congressus meglevő factorai adjanak megnyugtatót. Azért ha az Egyenlőség minket azzal vádol, hogy mi izgattuk fel az orthodoxokat az által, hogy a felekezet megviselt szervezetében lévő tényezők fellépését tartottuk kívánatosnak, úgy az előzőleg történetekről nem is szólva, tudva valótlant állit. A VI. izr. községkerület akkori körlevele is az orthodoxok akadékoskodásától tartva, mondotta, hogy »a felekezet kebelében támadható új nyugtalanság eloszlatására az egyedül hivatott közegeknek az izr. községkerületek képviselő testületeit tartja.«

De van ennek a dolognak egy érdekesebb részlete is. Hire terjedt az orthodoxok magyar lapja révén abban az időben mikor a fennti orthodoxokat megnyugtató ügy folyt, hogy a zsidó vallás egyenjogusítása tárgyában kiküldött végrehajtó-bizottság által a hitközségekhez szétküldött megnyugtató nyilatkozat csak pressio által jöhetett létre melyet egy tag — persze Vázsonyi ur — azzal gyakorolt az ülésre, hogy kilépésével fenyegetődött. Erre dr. Mezei Mór ur a mozgalmi bizottság elnöke kijelentette egy — risum teneatis — az

Egyenlőség-ben is közzétett, sőt általa részletesen is megerősített nyilatkozatban, hogy az egy tag pressiója és a neki tulajdonított kijelentés, nem kevésbé a bizottsági tagoknak tulajdonított kétszínű eljárás — kezdettől végig koholmány. Mit gondolnak tisztelt olvasóink, ki volt az orthodox közvetítő bizottságnak az orthodoxophil »egy tag« érdemét feltüntető hírszállítója, a receptiónális mozgalom-bizottság elleni ügyben informátora, dr. Mezei Mór elleni koronatanuja? Senki más mint — az »egy tag« vagyis — dr. Vázsonyi Vilmos ur. Így van ez megírva az orth. közvetítő-bizottság hivatalos lapjában nem is egyszer. És mi volt az »egy tag jutalma« ezen »önfeláldozásért«?

Az, hogy az orth. közvetítő-bizottság titkára lapjában kinyomatta, hogy »dr. Vázsonyi Vilmos nem egy tag« miként a nyilatkozat — dr. Mezei Mór ur nyilatkozata — nagy fölténnyel nevezi, hanem lelke a tisztelt végrehajtó bizottságnak. Tudni illik azon mozgalom bizottságának, mely ellen egyéb iránt az orthodoxok elkeseredett harczot hirdettek és folytattak... Minő értéke legyen ennek a complimentumnak? Egy elátkozott, eltaszított ügynek a lelke? De hát mi a manót is trafikált egymással a tűz és a víz? Mit kaczerkodott Kárpát hegység az Adriával?

Nemde érdekes dolgok ezek, pedig csunyak. Hát az »egy tag« egy személytelen besugója volna az orthodoxoknak, tántoríthatatlan hive a congressusi pártnak, lelke a receptiónális mozgalomnak; koronatanu a mozgalom elnöke és bizottsága ellen az orthodoxok azon receptió ellenes álhireivel szemben, melyeket a legilletékesebb helyen merő koholmánynak nyilvánítottak. És ne érezném magamat megsemmisítve mikor az »egy tag« ur azt kiáltja felém az Egyenlőség f. é. 31. számában. »És most merje az irodahivatalból kirendelt védője kimondani a gyanút, mely ott lapul meg sorailban; ám merje nyíltan kimondani, hogy én szívességeket teszek az orthodoxoknak. Tegye meg, tegye meg ha van hozzá bátorsága és lelkiismerete!« Dehogy van nekem bátorságom. A bátorságot ebben az esetben az orthodox közvetítő bizottság hivatalos lapjának engedem át. Én magam mint általa kinevezett »kedélyes gyermek«-hez illik, sutra bujva, onnan merengek el az ő nagyságán. Villámot szóró nyilatkozatát azzal az elremitő fenyege-

téssel fejezi be az Egyenlőség vezércikk írója: »e tárgyról beszélünk még egymással második cikkemben«. Halálos ije-delem között nyulok a második cikkhez. Ime itt az írás, olvassátok, de a nyárfalevél szerepét engedjétek át nekem: »Egyenes, világos beszédet kérek, mert a bujkálás hiábavaló, a bujkálókat rejteklükéből előrángatom. Brrrr! . . . Ezt a brrrrt én mondom. »Azért dédelgetnek az orthodox közvetítők némelyeket közülünk, mert tőlünk remélik, hogy a haladó zsidóság kebelében mutatkozó békés hajlamokat úgy kifelé, mint befelé megzavarni és nekik ilyen módon kedves szolgálatokat tenni fognak: folytatja tovább a kedves bujósdi játszó gyermek t. i. én. Kik azok a személyek? Miért nem említi fel őket névszerint? Ha az alattomos gyanúsítás nekem szól, ugy csak egy szó lehet rá feleletem: rágalom. Kemény szóra kemény felelet.

E helyen egy elvet tartok szem előtt: bizonyítani. Ugy bizonyítani, hogy mindenkinek módjában álljon itélni. Eddig is megtettem. Folytatom. A gyanúsításokat elég sokáig türtem és a deferentiát kimutathatóan a tulságig vittem.

Az orthodox közvetítő bizottság titkára 1894 augusztus 9-ki lapjában ujjong az Egyenlőség f. é. 31. és 32. számaiban foglalt cikkek felett, melyekkel ime »neolog« részről be van igazolva, »hogy *tulnan* a hazugság volt az irányadó minden zsidó felekezeti akcióban«. Te tetted ez egységért rajongó idealisztikus »Egyenlőség«!

Jól tudja mindenki, hogy az orthodoxok nem egy vagy két ember ellen harcolnak, és jól tudja mindenki azt is, hogy a zsidóság ügyeinek intézésében fejlődésében, — gondoljunk a congresszus történetére — nem egy vagy két gyűlölt ember vett részt. Ám ha csak az országos irodát gyűlölné az orthodoxia hivatalos organuma, és a többi haladó zsidóságot, ugy szeretné mint Vázsonyit — az az Egyenlőségeket, intézményeit és törekvéseit ugy becsülné mint Palágyit; *nem gondolták-e meg, hogy az orth. közvetítő bizottság mérhetetlen gyűlöletének forrásai egyuttal csattanós meghazudtolást képeznek az ő gyűlöletök állítólagos okaira nézve.* Ugyancsak kemény borsot törhettek az orthodox közvetítők orra alá, ha egy negyedszázad alatt mindig prüsszentenek tőle. És hogy ez a bors, nem az orthodoxia azaz a jóhiszemű conservatív zsidóság

ellen használtatott, bizonyítja a pozsonyi út. Nem tárgyaljuk *ekérdést*, mert az orthodox közvetítők és Egyenlőségek ölelkezése voltaképen ennyi szót sem érdemelne. Legyenek egymáséi!

Egyuttal — mondják tovább az orthodoxok — alaposan tönkre van téve azon neolog részről oly szívesen hangoztatott hazug vád, hogy az orthodoxok elleneték légyen a receptiót, mert az, aki lelke volt az egész receptionális mozgalomnak ugyancsak a szóban levő cikkben önmaga beismeri, hogy csak a *mozgalomtól* idegenkedett az orthodoxia és kimondja azt is, hogy *egészen indokolt volt az idegenkedés a mozgalom ellen*, mert annak élére a kongressusi iroda állott, amely azt saját *pártcéljaira* igyekezett kihasználni. Aki lelke volt! Ezt mondja a hivatalos orthodoxia. De hát hogyan, hiszen V. testvérgyilkosságnak is mondotta az orthodoxok ellenakezóját. Ne vitatkozzunk a felett, hogy csak a *mozgalomtól* idegenkedett-e az orthodoxia, hiszen mindenki tudja, hogy ez nem való. És mért idegenkedet volna épen a mozgalomtól, melynek »a lelké«-hez olyan szeretettel és dicsőséggel tapad az orthodox vezetőség? Ám kényelmesebb, ha felhasználja ezt a lelket olyas szerepre, mire a missió a volt tápió-bicskei rabbit. Az Egyenlőség cikkeire azt mondja az orthodox újság: »Semmi közünk a harczhoz, de töredelmesen bevaljuk, hogy azt mi idéztük elő. Bajos azt elhinni, hogy ez utóbbi nyilatkozat arra vonatkozik, hogy az Egyenlőség vezércikk-írója információját az orthodox *újságból* merítette: 1. mert ez az ilyen szellemi kapacitásnál kizártnak tekintendő; 2. mert akkor miért teszen az orthodox vezetőség vallomást; 3. e vallomás miért — »töredelmes«?

Vajjon igazunk volt-e akkor midőn a legenyhébb formában azt irtuk, hogy azért dédelgetnek az orthodox közvetítők némelyeket közülünk, mert tőlük remélik, hogy a haladó zsidóság kebelében mutatkozó békés hajlamokat úgy kifelé mint befelé megzavarni és nekik ily módon kedves szolgálatokat tenni fognak — arra feleljenek az idézett illetékes orthodox nyilatkozatok. És vajjon tartalmazott-e ezen nyilatkozatunk valakire rágalmat, vagy bujkálva és nem nyíltan beszélünk-e, arról ítéljenek olvasóink.

Azt mondja az Egyenlőség, hogy nekem örülnöm kellene azon, hogy az ő törekvéseit orthodox körökben rokonszenvesen

ítélik meg. Örülnek is mi ezen, ha a dolog nem volna olyan szomorú. Mert ha ebből a szerelmeskedésből béke születnék vagy csak arra való kilátás, mi gondolatban ott lennénk azon a pasziton, áldomást mondanánk az újszülöttre, még akkor is ha a szülők a béke és egység miatti törekvéseinél fogva Egyenlőségék által gyalázott országos iroda elleni szidalmakkal egyesítenék a szülői örömeiket. Mert első a zsidóság egysége, a béke helyreállítása áldozatok árán is. Így gondolkozott az iroda is, mikor elment — Pozsonyba, így akkor midőn felosztását a felekezet factorai és a kormány előtt önmaga kérelmezte. De mikor a receptionális mozgalomban és azóta történtek tanúsága szerint e bűnös szerelem fattyaként a haladó zsidóság elleni újabb izgatás buvik élénk, akkor mi az orthodoxok e legújabb szerelmének örülni nem tudunk. Nem pedig azért sem, mert egy ilyen rövid szerelem történetét már ismerjük. Palágyi Lajos, dr. Vázsonyi Vilmos ur életrajzában írója kenyeres pajtása és a receptionális mozgalom bizottságaiban lefolyt fent ismertetett expectoratiókban hű osztályosa ugyis mint az Egyenlőségnek szintén ünneptel munkatársa hasonlóképen az orthodox vezetőség hivatalos újságában »Historikus« álnév alatt mindent — ismétlem nemcsak az irodát, nem is egyedül az irodalmi társulatot — hanem mindent a mi a haladó zsidóság előtt becsesl birhat, egy költőnél szokatlan modorban bepiszskolt. Az orthodox újság szerkesztője őt is mint a mi táborunkból valót mutatta be olvasóinknak. A kis hamis. És ez a különben tehetséges költő megkísérelte azt, hogy egy *statusquo* hitközség részéről a VI. congressusi községkerület képviselőjévé választassa magát nyilván, hogy a congressusi pártot, vagy a zsidó egységet az ő barátjának módjára szolgálja. Ez nem sikerülván mert nem igazoltatott, irdogált tovább az — *orthodoxok* hivatalos lapjában, nem költeményeket, hanem felekezeti politikát. Erkláret mir Graf Oerindur. . .

11. Mindarra nézve amit a szervezeti kérdésben utolsó számunkban elmondottunk, egyetlen egy oly megjegyzést sem hoz fel az Egyenlőség, mely az általunk kifejtetteket csak a legtávolabbról is czáfolhatná. Adjá egyszerűen az általunk méltatott beszédeinek paraphrasissát, úgy hogy e tekintetben ismétlések kikerülése végett csak utolsó cikkünkre kell utal-

nunk. Ami különösen a választási szabályzatra vonatkozó megjegyzéseinket illeti, egész loyaltással megengedi, hogy lehet, hogy az az eszköz, melyet a választási szabályzat átdolgozására ajánlott, rossz. Hasonló loyaltással elismerjük mi azt, hogy a kerületi elnökség helytelenül járt el, midőn a napirendre nem tűzött ügyekben az expectoratiókat megengedte. Helyreigazítanunk csak azt kell, hogy valótlan az mintha én congressus ellen vagy a congressusnak a receptió törvénybeiktatása utáni elhalasztása mellett emeltem volna szót. Az ellenkezőt bizonyítják a legvilágosabban nemcsak régebbi, de éppen incriminált cikkeink. Tessék elolvasni.

Az »Egyenlőség« még beleakadt a következő kijelentésünkbe is: »Vaknak kellene lenni annak, a ki nem akarja látni, hogy végzetes hiba lenne, ha szervezeti ügyünket, ha már ennyi ideig pihent, nagy hamarosan éppen akkor tűznénk napirendre, mikor biztos kilátásunk van arra, hogy szervezeti ügyünk legfőbb akadály a elhárítva lesz és mikor erős az a reményünk, hogy az izraelita vallás törvényes befogadása maga után fog vonni egyéb oly intézkedéseket is, melyek a felekezetek egyenjogúsításának folyamánaképpen számunkra ugyanazon jogokat biztosítják, melyekkel a többi bevett históriai vallásfelekezetek birnak«. Azt mondja, hogy nem érti, mit akarunk. Azt érti e rébuszból, hogy szervezeti ügyünk legfőbb akadály a annyi, mint orthodox szakadás, de azt nem érti, miként lesz ez az akadály »örökre elhárítva« és mik lesznek az »egyéb intézkedések« a receptió után. Egyenes, világos beszédet kér. Ime a lehetőség határai között hadd teljesüljön kívánata:

Örökre el lesz hárítva ez az akadály az által, hogy a receptionális törvény az »izraelita vallásról« az egységes történeti izraelita vallásról szól, következésképen az orthodox hitszakadás jelentősége, amennyiben az a két felekezetről szóló hamis tanban gyökerezik, örökre el lesz temetve. A mi pedig az »egyéb intézkedéseket« illeti, melyekről mint reményről szóltunk, egészen biztosat most még mondanunk nem lehet. De szolgálók idevonatkozólag egy forrással, melyet nekem nem kell mindenben hitelesnek elismerni, mely azonban hozzá oly közel áll, hogy onnan a legegyszerűbb és a legvilágosabb beszédet nemcsak kérhet, de követelhet. De egyuttal meggyó-

zódhatik arról is, hogy a mit mi f. é. júliusban *reméltünk*, némi jogosultsággal bírhatott, ha az »Egyenlőség« — melyet hireért a felelősség megillet — f. é. szeptember 28-án ezt írja:

»Multkori közlésünket, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban a zsidó hitközségek új beosztását készítik elő, azzal a teljesen megbízható forrásból vett hírrel egészíthetjük ki, hogy a kormány el van határozva, hogy mielőtt az egyházpolitikai javaslatok törvényekké válnak, és ez csak napok kérdése lehet, *erélyes actióba fog, hogy az arra hívatottakkal megteremtse az egységes zsidó egyházi szervezetet*. A pártoskodás lehetetlenné tette eddig, hogy magából a zsidóságból induljon ki a kezdeményezés, azért a kormány ragadja meg az iniciatívát és kis szelid nyomás mellett létrehozhatja majd a zsidókkal saját organizációjukat, melyre magyar nemzeti irányban is nagy feladatok várnak. A miniszterium illető tagjainak ugyanis az a meggyőződése, hogy az új törvények behozatala után a zsidóságot rettenetes zilált állapotban meghagyni lehetetlen. Magától értetődik, hogy az organizáció tisztán és kizárólagosan a közigazgatási ügyekre fog szorítkozni, vallási kérdésekhez a kormány nyúlni nem akar».

Tessék tehát otthon tudakozódni és a »bujkálókat« saját nyájából előránczигálni és egyuttal a főrendiház bizottságában javaslatba hozott amaz újabb szakaszban, hogy rabbik csak magyar honpolgárok lehetnek és hozzá olyanok, kik hazánkban nyerték kiképzetésüket, szintén a jövő események előjeleit felismerni. Más irányban, minthogy az orthodoxok rossz szellemeinek informálására én nem vállalkoztam, nyilatkozni hajlandó nem vagyok.

És ezzel végre befejezhetem ezen hosszas és különben is kellemetlen, tőlünk nem függött okoknál fogva tulságosan késett cikket. A támadás és a mód, melylyel az ellenünk intéztetett, elkerülhetetlenné tette, hogy így feleljünk. Bántalmazva lettünk olvasóink előtt fekvő polemikus, de inkább tul-előzékeny, mint személyt érzékenyen sértő cikkek miatt olyképen, hogy másforma válasz lehetetlen volt, ha csak nem akartuk teljesen magunkra szabadítani azokat, a kik az itt felsorolt bizonyítékok szerint is eddig túlenyhén gyakorolt visszaveréseinket félreértették. És ámbár most, mikor felekezetünk nagy feladatok előtt áll és a béke angyalát epedve várja a maga körében, az idő nem alkalmas e féle vitákra, a visszatörési jogának gyakorlása elől, fájdalom, ki nem térhetünk. Ezért a felelősség egész terhét viselem.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

ORTHODOXIA ÉS RABBISEMINÁRIUM.

Lassan lassan elkopnak a lezajlott harcok fegyverei. Ledülőben vannak immár a válaszfalak, melyek testvért-testvértől elkülönítettek. Még vannak akik e falakon tataroznak, de hiába minden erőlködés. Az idő elporlasztja azokat és még jó ha az okvetetlenkedő kőműveseket maguk alá nem temeti.

Aki ismeri a hazai zsidóság belső viszályainak történetét, az tudja, hogy minő szerep jutott ezekben a rabbiképző felállításának. Ez a kérdés, a művelt magyar rabbik képzésének kérdése, volt a viszályok magva. És mikor a rabbiképzőt felállították, mint sziklák az ellenséges habok, úgy morták körül azt a különböző áramlatok. Miglen eljött az ideje annak, hogy legorthodoxabb zsidók bevitték nagygyá jóvá nevelés végett, gyermekeiket abba az intézetbe, melyről valóságos rémülettel beszéltek, és melyet most is meg-megugat az irigység, a féltékenység és szenteskedés összéb-összébb szoruló falkája.

Ma ismét egy érdekes esetről adhatunk számot, mely e téren a továbbhaladásnak érdekes bizonyossága. Szóljon maga az okmány. Egy orthodox hitközség talmud-thóra iskoláját proseminariumnak tekinti. És a thalmud-thórával a világi tanítást köti össze. Ki hitte volna ezt! Pedig így van. Nem a jesibákról van itt szó, hanem a rabbiképzőről, és mi kedves kötelességet teljesítünk midőn azért a derek ungvári orthodox hitközséget ezen a vallásos konservativizmussal oly szépen összhangzó haladásért melegen üdvözljük, melyet különben akkor is megérdemelnének, ha a jesibára és a rabbi qualificatio minimumára gondoltak volna. A receptionális javaslatba idevonatkozólag felvenni szándékolt rendelkezést ezzel bölcsen megelőzték. Ime egyéb iránt ez okmány:

Jegyzőkönyv kivonat.

Az ungvári orth. izr. hitközség képviselőinek 1894 évi június 18-án tartott üléséből. —

Olvasatott a helybeli talmud-thóra egyletnek Schuman Jakab egyleti elnök úr által aláírt átirata, melyben kéri a hitközség elöljáróságát, miszerint engedné meg, hogy a talmud-thóra iskola növédekéi, melyek mindnyájan az elemi iskola kötelezettségüknek megfeleltek, — elemi iskolánk egy termé-

ben a rendes előadások befejezése után egy óradijas okleveles tanító által a világi tantárgyakban naponként két óráig oktattassanak.

Határoztatott:

Minthogy a helybeli talmud-tóra iskolába járó tanulók az elemi iskola kötelezettségüknek valamennyien megfelelték és a talmud-tóra iskola növendékeit a rabbi-képző iskolába készíti elő, a hol a fennálló törvények szerint kell, hogy minden rabbi-jelölt a középiskola alsóbb osztályait jó sikerrel végezze, és így szükséges, hogy a növendékek még a talmud-tóra iskolába szerezzenek maguknak ismereteket a világi tudományból, a képviselőlet megengedi, hogy a helybeli talmud-tóra iskolába járó tanulók elemi iskolánk egy termében naponként két óráig a rendes tanítás befejezése után egy óradijas okleveles tanító által oktattassanak. Ismételve megjegyeztetik azonban, hogy ezen kedvezmény csak oly tanulóknak nyújtatik, kik az elemi iskolai kötelezettségüknek már megfelelték.

Ezen határozat Schulman Jakad talmud-tóra egyesület elnökeivel, valamint a kir. tanfelügyelőséggel jegyzőkönyvi kivonatban közölni határoztatott.

Kmf.

Másolat hitelül.

Reinitz Herman s. k.
hitközségi jegyző.

Weinberger Albert s. k.

P. H.

EGY ORVOSOLT SÉRELEM.

Nagy ideje annak, hogy felekezetünk egyebek között azt a sérelmet is szenved, hogy ő felsége előtt való tisztelgéseknél küldöttségei nem a többi vallásfelekezetek sorában fogadtattak. Ismeretes, hogy e sérelem orvoslására minden kísérlet meg lett téve. De mind hiába. Tűrnünk kellett, hogy akkor midőn küldöttjeink a legigazabb alattvalói hódolattal járulhattak királyunk színe elé. A benső ragaszkodás érzetében, a megszágyenyítés érzete vegyüljön. Odaadó szeretetük jeleért felekezetünk küldöttjei eddig azt a fájdalmas tudatot vitték magukkal, hogy felekezetük nemcsak a jogok tekintetében, hanem érzelmei nyilvánításának módjában sem lehet egyenlő. És valahányszor felekezetünk a fejedelem előtt megjelenhetett, e feletti örömlünkben mindig ott volt és mindig keserűbbé vált ez az ürömcsepp.

A balassa-gyarmati hadgyakorlatokon királyunk szívének melege végre felolvasztotta a jégkérget és felekezetünk a többi vallásfelekezetek sorában léphetett ő felsége elé. Persze utolsó helyen, amint azt kértük, kívántuk. A jó anya mindenkor örül ha gyermekeit maga előtt felvonulni látja. Fényüket hogy irigyelhetné. Dicsőségük hogy bánthatná. Csak velük lehessen. Csak el ne taszítsák őt az öreg szülőt. Ez a természetes érzelmé nagyon érthető. Velük örömben és bánatban. . .

Midőn a tényt, melyet e haza határain túl messze visszhangzó igazi királyi szavak még ragyogóbbá tesznek a magyar Izrael történetében hálásan jegyezzük ide, ebben is a kormány kezdeményezését szabadelvű politikája remélhetőleg reánk nézve teljes diadalát ismerjük fel. Felekezetünk egyenjogúsításának küszöbén a kormány másként nem járhatott el, ha csak az annyi próbán keresztül esett szabadelvűségébe vetett hitet megingatni nem akarta. És a korona, mely e politikához bár hosszas küzdelem után hozzájárult, nem tagadhatta meg annak természetes folyományát. Sőt inkább örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy az egyházpolitikai törvények sanctiója ügyében keletkezett klerikális mozgalmat e ténynyel is elutasítsa magától.

Megelégedéssel registráljuk ennek kapcsán, hogy a balassa-gyarmati főrabbi oly méltó módon állta meg helyét ezen történeti nevezetességű esemény közben. Egy árva szóval sem érintette az »orthodox« jelleget sőt inkább tulhelyezkedvén az orthodox közvetítő ireda szűkkeblű politikáján arra a magasabb erkölcsi alapra helyezkedett, melyen mi orthodox rabbijainkat oly örömmel látjuk. Árnyéka sem volt a balassa-gyarmati főrabbi ur beszédjében annak az orthodox közvetítősi dugárának, melyet jól-rosszul két felekezetiségnek neveznek. Pedig a küldöttség a Nógrád-megyei izraeliták küldöttsége volt, mely megye területén tudvalevőleg nemcsak orthodox hitközségek vannak. Azért részünkről őszintén üdvözljük a balassa-gyarmati főrabbi urat és ha az ottani eseményekben általában a receptió előjelét látjuk, mi a balassa-gyarmati főrabbi Deutsch József ur eljárásában a béke és felekezeti egység előhírnökét szeretnénk felismerni.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A Társulat iránt az érdeklődés folyton nő. Önként jelentkeznek újabb tagok, kiknek számos kérdése öröndetes jelül szolgál annak, hogy irodalmi társulatunk mindinkább tért hódít a felekezet körében.

A tagdíjak rendesen folynak be. A munka serényen folyik. A bibliafordítás tudvalevőleg beható bírálat tárgyává tétetik és e végből először próbabibliát nyomtatnak. A próba-biblia jó része már ki van nyomva. Amí azt jelenti, hogy az a nagy feladat, melynek megoldásával felekezetünkben évtizedek óta foglalkoznak, és a mely protestáns körökben is évek hosszú sora óta foglalkoztatja a theologusokat, t. i. egy magyar szentírás kiadása, társulatunk rövid fennállása által már is megáldottnak tekintendő. Mert ha még egy ideig várnunk is kell a bibliára, a munka egy nagy részén már is túlestünk, a hátralévő rész pedig biztosítva van. Azt hisszük, hogy felekezetünkben e hirt örömmel fogadják.

A társulat első és rendes kiadványa az Évkönyv iránt a felekezeti ügyektől távolabb álló írói körökben is nagy az érdeklés. Legjelesebb íróinktól érkeztek be dolgozatok, úgy, hogy chanukkára az Évkönyv is megjelenik.

Máris több munkát ajánlottak fel a társulatnak kiadás végett. Szóval a munka serényen folyik. Aki még nem vett ki részt magának belőle, az álljon közibénk.

Itt említjük fel, hogy egy veterán tanítónk egy oly czikk közléstételére kért fel bennünket, melyben egy zsidó-magyar iskola egyesület alakítása iránt folyó tárgyalásokat az irodalmi társulat ellen irányulónak tünteti fel azért, mert az irodalmi társulatnak még időt sem engedtek arra, hogy szányait kibontsa és máris megosztják a felekezeti erejét, érdeklődését.

E nézetet mi egyáltalán nem oszthatjuk. A zsidó-magyar iskolaegylet céljait mi üdvösnek tartjuk és ha céljait megvalósíthatja, ebből az irodalmi társulatra csak előnyök hárulhatnak, nem is szólva arról, hogy az érintett tendentia sértő volna azon jeleseinkre, kik csak a felekezet jóvoltára törekcszenek. Az idevotnaktozó törekvéseket szívesen üdvözöljük és jellemző tényként fel-
említjük, hogy az orthodoxok hivatalos magyar lapja ros hason-
loh-vézérzikkében az iskolaegyesület ellen ép ugy kitör, mint az
irodalmi társulat ellen. Baál szögái, gondolom ez a legenyhébb
kifejezése. Ám azért csak előre!

TUDOMÁNY.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ ISKOLÁK MULTJÁBÓL.

Tulajdonságaink becsülésénél a tanulásra való hajlamunkat még azok is magasztalják, a kik erkölcsi s szellemi vagyunkészletünk java részét értéktelennek szeretnék feltüntetni. Hartmann Ede »Das Judenthum in Gegenwart und Zukunft« munkájában a zsidóság művelődéséről szólva, tisztességtudással összezeri bokáját, illedelmesen félre teszi nádpalcáját, melylyel előzőleg antiszemita reglement szerint derekasan elverte rajtunk a port és mihez tartás végett kiadja hiveinek a parancsot, mely így hangzik: »Wohl bei keinem Stamm der Welt steht von altersher Bildung und Gelehrsamkeit in solchem Ansehen, wie bei dem jüdischen; insbesondere sind hier alle Schichten von den gebildetesten bis zu den ungebildetesten von dieser Ehrfrucht für das Wissen durchdrungen«. Azonban nemcsak a tisztelet a tudomány és annak művelőiránt jellemzi a zsidóságot, hanem az áldozatkészség is, melyet az ifjúság oktatására szán. Régi keletű vonás ez nálunk, mely már jóval előbb megvolt, mint mikor az államok az iskolatörvények megtartására szorítottak bennünket. Azok a tankötelezettség másútt még csak elméleti probléma volt, nálunk már a gyakorlatban is érvényesült. A kinek történetünkről fogyatékos az ismerete II. József rendeleteinek olvasásakor azt hiszi, hogy a magyar zsidóknál valami egészen új, azelőtt soha nem létezett intézmény volt az iskola, hogy a zsidó fiatalság csak a múlt század utolsó előtti évtizede óta kezdte az egyetemi előadásokat hallgatni, holott tanintézetünk szép számmal voltak, a zsidó ifjak pedig a külföldi egyetemeken is megfordultak már akkor, midőn a zsidóiskolák ügyével az államok még mit sem törődtek, a fiatal-

ság felsőbb kiképztetése elé pedig halomszámra hányták az akadályokat.

Mostanában élénk figyelem mutatkozik mindenfelé az iskoláztatás története iránt, csak éppen nálunk, magyarországi zsidóknál nem akar e téren kiveszni a nemtörődömség. Csak elvétele akadnak tanítók vagy rabbik, a kik a hitközségi archivumok portengeréből akár az iskolák, akár a gyülekezetek történetére vonatkozó okmányokat kihalásznak. A kerületi tanitógyűléseken előfordul, hogy valamelyik tanító, ki kenyérének javát már megette, a hallgatók elébe oda szór néhány maréknyit élményeiből, de bizony ennél sokkal tanulságosabb és czélszerűbb lenne, ha a közönségnek bemutatnák a hazai régi zsidóiskolák képét, melyhez az iratok közlései szolgáltatnák a festéket. Nem oly nehéz az ilyen munka, a buzgalom is megkönnyíti a fáradságot.

E dolgozathoz az anyag a budai országos, a székesfejérvári megyei és a bonyhádi zsidóközségi levéltárakból került ki.

Az 1735—38-iki országos zsidó conscriptió (orsz. levélt.) 30 megyének és 7 szabad királyi városnak zsidó lakóit tartalmazza. Ez összeírás feltünteti a családfő lakóhelyét és nevét, számokban kifejezi, hogy van-e a családfőnek neje, hány nagy (proles majores) és hány kis (proles minores) gyermeke van, tart-e tanítót (praeceptor), szolgát, cselédleányt, összesen mily nagy a háziszemélyzet, van-e a családnak lova, barma, ki a családfőnek örökös ura (dominus hereditarius) azaz honnan származik, kinek birtokán él, kinek jurisdictiója alá tartozik, mennyi adót fizet és végre mi a foglalkozása. A foglalkozás rovatban a tanítói pályát a következő elnevezések jelölik: praeceptor, ludimagister, instructor minorenium, instructor puerorum, scholae magister, scholae praeceptor, praeceptor Communitatis Hebraicae. A scholae mag. és sch. praec. alatt nemcsak jesibatánító, hanem elemi iskolai tanító is értendő, ezért azokat is, kiknek foglalkozása; sch. m. és sch. p. — felvettem az alábbi általam készített táblázatba, mert a conscriptióból nem tudható meg, hogy valjon csakis a jesibán, vagy csakis az iskolában működtek-e. A scholae rector-t, mely rosjesibát jelöl, nem vettem fel a tanítók közé, mert ez talmudnál egyebet nem adott elő. A házitanítók neveit az összeírás egyszer sem említi, de sokszor a hitközségi

tanítók nevei is hiányoznak, ez magyarázza meg azt, hogy az alábbi táblázatban a »tanító neve« rovat néha üres, másszor meg nem felel meg a »tanítók száma« rovatban foglalt számnak. A »tanítók száma« rovat a községi s házi tanítók összességét mutatja a megfelelő megyében vagy sz. kir. városban, pl. Budánál a »tanítók száma« rovatban áll 4 jelzi, hogy a megnevezett községi tanítón kívül még 3 magántanító volt, vagy pl. Trencsénmegyénél a 13-as szám jelzi, hogy a 2 megnevezett tanítón kívül még 11 (házi s községi) tanító működött, csakhogy ezen 11-nek neve hiányzik a conscriptióból; az összeírás nyomán 8 trencsénmegyei tanítónak megneveztem működési helyét, de 5-nek nem, mert itt, épúgy egyik-másik megyénél fölöslegesnek tartottam, hogy a pusztát vagy falut is megjelöljem, hol zsidó családok magántanítót tartottak. A tanítók nevét úgy irtam, a hogy azokat az összeírásban találtam.

(A táblázatot lásd a következő lapokon.)

E táblázat szerint Magyarországon az 1735—38 években 30 megyében és 7 szabad kir. városban, hol összesen 2498 zsidó család tartózkodott, 203 tanító működött, vagyis 12 családra jutott egy tanító. Tanító csaknem százszor annyi volt, mint rabbi, a mit az a körülmény fejt meg, hogy oly tehetős község, mely rabbist tarthatott kevés volt, azonkívül a családoknak tanítókra inkább volt szükségük, mint rabbira, mert a zsidó vallás csak néhány ilyas intézménnyel rendelkezik, melynél a rabbi, illetve a törvénytudó nélkülözhetetlen. A tanítók sorában pedig bőven voltak a törvénytudók.

Az összeírás 62 tanítónak nevét tünteti fel, 56-nak származását is megjelöli, 6-nál hiányzik a születési hely megjelölése, mivel a tanítók részben nem tudták, hogy hol születtek. Az 56 tanító származása a következő képet nyújtja:

Magyarország	Morvaország	Lengyelország	Csehország	Szilézia
19	22	6	4	1
Francziaország	Németbirod.	Poroszország.		
1	2	1		

Vagyis 37-el több idegen, mint magyar tanító volt. Az idegenek tulnyomólag Morvából kerültek ki, mivel Magyarországi zsidai is jórészt Morvából származván, földijeiket

1735—38-iki conscriptio.

438

DR. RÉCHTER SÁNDOR.

Megye	Tanítók száma	Helység neve, hol tanító működik	Tanító neve	Származása	Ház-népessége, személy*)	Jegyzet
Abauj	4	Felső-Füged Horváti Korlát	— — Levin Salamon Marcus Fridrik	— — Lengyelország »	— 6 4	
Arad	3	Arad és közelfekvő falvak				
Árva	1	Alsó-Kubin	— —	— —	—	
Bács	1	— —	— —	— —	—	
Bártfa, sz. k. v. ...	1	— —	— —	— —	—	
Békés	—	— —	— —	— —	—	
Bereg	4	— —	— —	— —	—	
Bihar	1	Nagyvárad	— —	— —	—	
Borsod	4	— —	— —	— —	—	
Buda, sz. k. v. ...	4	— —	Abraham Michel	Győr	3	
Esztergom	1	Bajna	— —	— —	—	
Fehér	5	Moór	— —	— —	—	
		Bodajk-Csurgó	— —	— —	—	
		Velenceze	— —	— —	—	
		Lovasberény	Marcus Ahron	Morvaország	4	
Győr	—	— —	— —	— —	—	
Heves	—	— —	— —	— —	—	
Komárom	6	Bagota	Marcus Lebell	Morva	5	
Kőszeg, sz. k. v. ...	—	— —	— —	— —	—	
Liptó	2	Liptó-Sz.-Miklós	— —	— —	—	
Modor, sz. k. v. ...	—	— —	— —	— —	—	

*) Befoglaltatnak: férj, feleség, gyermekek, cseléd és segédtanítók.

Megye	Tanítók száma	Helység neve, hol tanító működik	Tanító neve	Származása	Ház-népessége, személy*)	Jegyzet
Mosony	9	Köpcsény	Isac Jos. ff	Frankfurt	5	
		»	Isac Israel	Poroszország	3	
		Oroszvár	Abraham Lebl	Morva	5	
		»	Lebl Joseff	Magyar	Nőtlen**)	
		Rajka	Faischl Abraham	Csehország	3	
		Boldogasszony	Lebl Joseff	Magyar	6	
		»	Juda Lebl	»	4	
		»	Lebl Seligmann	»	Tanítósegéd	
		»	Volf Kibel	»	5	
Nyitra	17	Holics	Salamon Joseph	— —	4	
		Szenicz	Bernard Lebel	Cseh	6	
		Szobotszt	Israel Márk	Szilézia	4	
		Csejte	Israel Markus	Kremsier	4	
		Kosztolány	Abraham Leuko	— —	4	
		Verbó	Jonas Hersl	Morva	—	
		»	Jakob Löbl	»	2	
		Galgócz	Israel Marc	»	4	
		Vágújhely	Volf Ulisch	»	5	
		»	Moysis Jakob	»	6	
		»	Salamon Jahab	»	6	
		»	Két háztanító Moysis Abraham Sponcz-nál			
		Sasvár	— —	— —	—	
		Miava	— —	— —	—	

*) Befoglaltatnak: férj, feleség, gyermekek, cseléd és segédtanítók.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ ISKOLÁK MINTÁJÁRÓL.

439

M e g y e	Tanítók száma	Helység neve, hol tanító működik	Tanító neve	Származása	Ház-népessége, személy*)	Jegyzet
Sopron	28	Neufeld (Lajta-Ujf.) Kis-Martón — — — —	Samuel Leb Isae Goltschmitt Jude Simon Volf Joseph	Morva Magyar Morva Cseh	4 4 7 6	
Sümeg	—	— —	— —	— —	—	
Szakolcza sz. k. v.	1	— —	— —	— —	—	
Sz.-György sz. k. v.	—	— —	— —	— —	—	
Szatm.-Ném. »	—	— —	— —	— —	—	
Szepes	2	Hunfalu	Isac	Morva	—	
Tolna	5	Paks »	Moyses Jaháb Moyses Löbl volt tanító	— — Morva	2 3	
Trencsén sz. k. v.	3	— —	Mandel Lázár fia	— —	—	
Trencsén	13	Bossacz Beczkó Bán Dezser Pruska Puchó Illava Felső-Hricsó	Jacobus Reznik Jacobus Leuko — — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — — — — — —	3 2 — — — — — —	
Ugocsa	3	— —	— —	— —	—	
Vas	8	Rohoncz » » Szombathely Körmend	Abraham Volf Pahruch Jachim Sziel Hirschl — —	Magyar » » — —	2 2 6 —	
Veszprém	5	Nagy-Vársony	Abraham Moyses	Morva	4	*) Benfoglaltak: férj, feleség, gyermekek, cseléd és segédtanítók.
Zala	4	— —	— —	— —	—	
Zemplén	10	Mád	Markovics Simon	Lengyel	7	

M e g y e	Tanítók száma	Helység neve, hol tanító működik	Tanító neve	Származása	Ház-népessége, személy*)	Jegyzet
Pest	5	Zsámbék Ó-Buda	Adam Lazar Volf Abraham	Cseh Morva	4 4	
Pozsony	48	Pozsony » » » » Stomfa Nagy-Magyar Cseszte Cziffer Czaila Korompa Szered Galánta	Abraham Koan Joachim Leeb Salamon Prosznicz Joachim Trebits Joseph Bethlehem**) Isac Jacob Mosses Abraham Sachter Nesanel Jakab Vitus Abraham Lazarus Hersel Lebel Samuel — — — —	Elzász Eibenschitz Morva Trebits Magyar Morva » Lengyel Morva Lengyel » — — — —	7 5 2 9 3 3 4 Nőtlen 3 Nőtlen » — —	
Sáros	5	— —	— —	— —	—	**) A Bettelheim család öse.
Sopron	28	Nagy-Martón » » » » Német-Keresztúr » Lakompak »	Kolman Aron David Gerstl Lazarus Isac Isac Moyses Salamon Uiman Abraham Lebl Szielsin Salamón Moyses Salamón Moyses Menke	Magyar » » » » » Speieri érsekség Magyar »	5 4 2 4 4 6 5 5 4	

előnyben részesítették. A magyar tanítókat — az egy Pozsony várost kivéve — csakis a túl a dunai megyékben alkalmazták, mit az magyaráz meg, hogy a Dunántul volt a magyar zsidóság ősi fészke, a mit különben is be lehet bizonyítani.

A legtöbb tanító volt Pozsony megyében: 48, noha itt csak 404 család lakott, míg a szomszédos Sopron megyében, hol 428 és Nyitra megyében, hol 427 család tartózkodott, jóval kevesebb tanító volt (Sopron: 28, Nyitra: 17 tanító). Ez onnan van, mivel Pozsonymegyében nagyobb volt a zsidó lélekszám és ezzel együtt a tankötelesek száma, mint a 2 megyében, mert Pozsonymegye lélekszáma 2015, Soproné 1944, Nyitraé csak 1925. A nyilvános tanítók száma mind Pozsony, mind Sopron megyében, egyenlő, itt is, ott is: 13; a 2 megye magántanítóinak számában a különbséget az okozza, hogy Pozsonymegyében a zsidók nem koncentrálódtak úgy, mint Sopronmegyében (itt csak 7, holott Pozsonyban 75 helyen laktak), több lévén a helység, tehát több tanító jutott alkalmazáshoz. Érdekes, hogy Kis-Martonban, melynek csak 112 családja (599 lélek) volt, 14 magántanító működött, míg a 123 családdal (771 lélek) bíró Pozsony városban csak 13. E helyen csak röviden akarom megjegyezni, hogy a mult század elején Magyarország legintelligensebb zsidó községe Kis-Marton és nem Pozsony volt. Pozsony városban magántanítót tartottak a következő családok: Oppenheimer Salamon, Kralshheimer Löw, Mannheimer Simon, Dukas József, Kopl Mandl, Henig Simon, Gerstl Hirschl, Ulmer Izsák, Abraham Mandl, Teitsch Kopl, Arnsteiner Marcus, Mentzlin Semele, Veitl Simon — összesen 13. Lovasberényben, Pakson, Neufelden 1—1, Rohonczen 3 magán tanító volt, a dúsgazdag Moysis Abraham Sproncz Vágúj helyen egymaga tartott 2 házi tanítót.

A zsidó lakosság számához mérten sok tanítója volt Arad, Árva, Fehér, Komárom, Szepes, Zala megyéknek és Trencsén sz. k. városnak, aránylag kevés Bács, Bihar, Mosony, Nyitra megyéknek; Békés, Győr, Heves, Sümeg megyéknek és Modor, Szent-György, Szathmár-Németi sz. kir. városoknak nem volt tanítója, mivel csekély volt a zsidó lakosságuk.

Tekintsük, hogy egyes községekben hány gyermekre

jutott egy tanító. A conscriptio nem jelöli meg, hogy a proles maiores vagy minores sorába hány éves gyermekek tartoznak, de ha feltesszük, hogy a proles minores rovatban foglalt gyermekszám fele tanköteles vagyis 6—13 esztendő (a másik fele csecsemő és 1—6 éves) úgy például:

Német-Keresztúron, hol 77 kis gyermek volt 19 gyermekre¹⁾ esik 1 tanító.

Rohonczen, hol 129 kis gyermek volt, 12 gyermekre esik 1 tanító.

Kismartonban, hol 192 kis gyermek volt, 5 gyermekre esik 1 tanító.

Nagymartonban, hol 155 kis gyermek volt, 15 gyermekre esik 1 tanító.

Lakompakon, hol 175 kis gyermek volt, 43 gyermekre esik 1 tanító.

Oly helyeken, hol csak 1—2 család lakott, gyakran 2—3 gyermekre jut egy tanító. Jellemző, hogy nemcsak a vagyonsábr, hanem a szegényebb sorsú családok is tartottak tanítót. Hogy Budán Simon Götzl császári udvari szállító gyermekei mellett házitanítóra akadunk, nem lep meg bennünket, gazdag volt, tehette, de hogy Budán Joachim Simon Pollák ócska ruha kereskedő és Pakson a rabbi is tart nevelőt, ez már elismerésre méltó. Különben tanítósegédekkel is találkozunk, így Boldogasszonyban (praeceptor apud ludimagistrum); Kismartonban Jude Simon tanító 2 segédet tartott.

Nem találtam arra nézve adatot, hogy mi volt a tanítók fizetése a mult század elején, de fogalmat mégis alkothatunk róla, ha látjuk, hogy a stomfai rabbi évi fizetése 25 frt. és stólája egy-egy esketés után 37½ krajczár, ha a stomfai sakter évi fizetése 15 forint. A fejérmegyei zsidó tanítók évi fizetése a mult század 70-es éveiben: 16, 25, 35, 40, a legtöbb 50 forint. A stomfai tanító fizetésénél a conscriptio megjegyzi: nulum fixum salarium dicunt habere azaz állítólag nincs biztos fizetése vagyis a gyermekek száma szerint változott bére. A becskői tanító praeceptor conductus volt béren fogá-

¹⁾ Fiu és leány. Régente a leányokat ritkán tanították, de mindazon által felvettem őket is a tankötelesek közé.

dott. A csesztei nőtlen tanítóról tudjuk, hogy naponként más más családnál kapta a kosztot (per ordinem victitans). A legnagyobb urak a pozsonyi tanítók voltak, mert kettejüknek 1—1 cseléde volt. Különben Pozsonyban a községi szolga és a kántor is tartott cselédet, nem is szólva a rabbiról, kinek 2 famulusa volt.

A tanítók nemcsak hivatásuknak éltek, hanem üztek egyéb foglalkozást is. A középkorban Magyarországon és Európa más államaiban a csekély javadalmazású tanítók a kántori és jegyzői hivatalt is ellátták, azért ragadt rájuk a *חזן* (= *cházán*, melámed, szóférfi) elnevezés. A XVIII. század elején a kisebb magyar hitközségekben a tanító sakter is volt. A bagotai tanítóról az összeírás megjegyzi: *scholae magister*, sicut *gens habet Sachter* vagyis a zsidóknál a tanítói és metszői foglalkozások szíami ikrek voltak. Nagy-Magyaron, Csesztén, Czifferen, Korompán, Czailán is össze volt kötve a tanítói és sakteri hivatal. A mádi tanító azonban nemcsak az apró jószágnak és a marháknak saktereként működött, hanem egyszersmind kocsmáros is volt. De ez utóbbi foglalkozása sehogyan sem moskolja be a magyarországi zsidó tanítók multját, mert ha a galgóczi rabbi ez időben szövettel és apróságokkal kereskedhetett, Josephovics Jacob pedig varannó-csemernyei chirurgus létére szintén kocsmároskodott, akkor Markovics Simon mádi tanítónak is megbocsájtható, ha megengedte, hogy a szomjas atyafiak az előadásról egy kupicza papramorgó eladására kiszólithassák vagy, hogy a nebulók örömeire holmi lefejezendő pulyka gyászos hattyudala hallassék a tanterembe. A czifferi tanítónak, noha nem nehezedett rá három hivatal súlya, mint a mádira, *conduite-listája* mégis a lehető legrosszabb, mert az összeírás foglalkozásához odabőki a következő megjegyzést: *hasznavehetetlen csavargó (inhabilis vagabundus)*, Czailán és Korompán is vándor (vagus, vagabundus) tanító-sakterek működtek, de azért nem voltak hasznavehetetlenek.

Néhány szót a tanítók családi állapotáról. Az összeírás 54 család tanítót nevez meg, ennél fogva 149 nőtlen volt. Megjegyzem, hogy nemcsak e conscriptióban, hanem egyebütt is azt tapasztaltam, hogy a zsidók leginkább nőtlen tanítókat tartottak, valószínűleg takarékoskodás miatt. A

családok közül az elenyésző szám gyermektelen, legtöbbnél 1, 2, 3, 4-el szerepel az Isten áldása. Öt gyermeke csak a mádi tanítónak volt, 6 vagyis a legtöbb a pozsonyi Joachim Trebitsznek. A kismartoni Jude Simon a »háznépesség« rovataban előforduló ominosus 7-es szám miatt nem gyanusítandó, mert neki is csak 3 gyermeke volt, a 7-es számban két említett segédtanítója is bennfoglaltatik. Az összeírás röviden mondja, hogy Moyses Jakab paksi tanító neje Neustadt (Neostady)-ban tartózkodik; hogy miért van távol férjeurától, arról hallgat a krónika.

Minő tárgyakat s hogyan tanítottak e korban a zsidó iskolákban, valjon általános elemi ismeretekre is oktatták a fiatalságot? — nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy nem ment ritka eseményszámba, ha a magyar zsidók németül (latin s góth betűkkel) irtak; valjon ezt magánuton s nem iskolában sajátították el?

A magyar fejedelmek közt II. József császár volt az első, ki a zsidó iskolákba az elemi tárgyak kötelező tanítását bevezette. Anyjának Mária Teréziának figyelme is kiterjedt némileg iskoláinkra. Noha a morva zsidók számára kiadott General-Ordnung-jának e szavaiból »Ohne Rabiner, Schächter, Schul-Singer, und Beglaubten keine Gemeinde seyn kann« az olvasható ki, hogy szerinte a tanító nélkülözhető tényező volt a hitközségben, de előzőleg már (General-Ord. I. art. 5. §.) megparancsolta, hogy az oly helységek, melyekben nincs rabbi:

Derley kleinere Oerter schuldig, wenigstens einen Schulmeister, welcher die Jugend im Lesen und Schreiben, und was hauptsächlich Gott und das Gesetz Moysis seye, unterweise, auszuhalten, dergestalten jedoch, dass die Vermöglihere, obschon ein, und der andere kein Kind zu instruiren hätte, gleichwohl zur Subsistenz des Schulmeisters einen proportionirten Beytrag leisten müssen.

II. József bármily felvilágosodott volt, abban, hogy a zsidókat nem kedvelte, hű maradt elődeinek hagyományához; de mint emberanyagot megbecsülte a zsidóságot. A császár helyesebbnek tartotta, ha a zsidóságot felhasználja a közös gyarapítására, semmint szűrűket kitegye a monarchiából. Mint József patriarkának, mikor kibocsájtották a tömlőzből, lenyir-

ták haját, szakállát, új ruhát váltattak vele, mielőtt Faraó elé vitték, úgy bánt II. József is a zsidókkal, mikor arra szoritotta őket, hogy a keresztény társadalommal együtt munkálkodjanak az állam javára. Hogy modort, illetet, miveltséget sajátítsanak el, kiadta a tanulásról szóló rendeletet, hogy a keresztények előtt ne legyenek visszatetszők, közzétette a szakállnyírásról, ruhaviselésről, családnév megválasztásáról szóló rendeleteit. A zsidóság ez új viszonyok közt olyan volt, mint az a lengyelzsidó színész, kinek Julius Caesar szerepében tojája alól a széles, hosszú czidakli kandikált ki.

A császár patense¹⁾ értelmében valamennyi zsidó fiu kényszerítve volt az elemi ismereteket megszerezni. A tanköteletesség 6—12 évig terjedt, de azok is, kik a rendelet kibocsátásakor még nem érték el a 16. életévet, kötelesek voltak az iskolába járni. Az oktatást keresztényen vagy zsidó elemi iskolában kellett megszerezniök. Hogy a zsidó szülők ne riadjanak vissza attól, hogy gyermekeiket keresztény iskolába küldjék, megengedte, hogy azok külön padokba ülhessenek, keresztény hittan előadásakor távozhassanak, sapkájukat az előadás ideje alatt fejkön tarthassák. A tanítóknak vallási ügyeket feszegetni tilos volt, nehogy a zsidó tanulók ezáltal feszélyeztessenek, a keresztény tanulókat pedig megintették, hogy békésen megférjenek az új elemekkel. A zsidó községek által felállítandó elemi iskolákra vonatkozólag a császár úgy intézkedett, hogy a zsidók első sorban gondoskodjanak elegendő tanítónak kiképzetéséről. A nyelvtani, földrajzi, mértani, történeti s helyesírási tankönyvek a zsidó és keresztény iskolában ugyanaz volt. Természetes, hogy a zsidókat megbotránkoztató dolgoknak nem volt szabad előfordulni. Az erkölcsi tankönyveket magok a zsidók készítették a bölcsészeti erkölcs alapján, de felülbíráltattak azért, hogy nem tartalmaznak-e olyast, mi a kereszténységet sértheti. A zsidó elemi iskolák fölött a felügyeletet a keresztény iskolaigazgatóság gyakorolta, a mely megjelent a téli és nyári vizsgálatokon, melyek eredményéről felsőbb helyen referált.

A kik az elemi iskolákat elvégezték, beléphettek a

¹⁾ Forrásul részben a fejérmegyei levéltárban (fasciculus 50, 118. szám) levő Systematica Gentis Judaicae Regnatio rendeletet használtam. II. József iskola rendeleteit más alkalmakkal részletesebben fogom tárgyalni.

gymnasiumokba. Mint a népiskoláknál, úgy itt is figyelemmel volt a császár, hogy a zsidóság vallásos meggyőződése és különleges szokásai meg ne sértsenek. Elrendelte ennél fogva, hogy a tanárok ne legyenek részrehajlók, a zsidó fiukat ne bántalmazzák, a keresztény tanulók a zsidókkal jó barátságot tartsanak. Az előadás imával kezdődően és végződően, a zsidó fiuk az ima után jöhettek a tanterembe és déli ima előtt távozhattak onnan. A zsidó ünnepeken nem kellett az előadásokat látogatniok. Viszont a zsidó gyermekeknek megparancsolta, hogy tisztán jelenjenek meg, holmi külső jeleket, mik a tanulóságot kacajra fakasztják, ne viseljenek. A tanároknak örködni kellett, hogy a zsidó fiuk ne gsefteljenek.

A főgymnasium bevégezése után nyitva állott a zsidók előtt az egyetem is. A zsidók ugyanabba a katalogusba irattak, melybe a keresztény hallgatók. A bécsi zsidókról külön rendszabály intézkedvén, ennek megfelelőleg a bécsi zsidó egyetemi hallgatók havonként előmenetelükről bizonyítványt mutattak be az alsóausztriai kormányzóságának. Az illetékes köröknek feladata volt a felett örködni, hogy a zsidó egyetemi hallgatók ne »sacherozzanak«.

Hogy rendeletének kellő sikere legyen, a császár valamint utódai csak azoknak engedték meg a házasságot, kik az elemi iskolákat elvégezték.¹⁾

A zsidóság részben lelkesedéssel, részben aggodalommal fogadta a császár üdvös intézkedéseit. Sokan attól féltek, hogy a rendelet megvalósítása által a zsidó tárgyak tanítására nem fognak kellő időt szentelni és kellő súlyt fektetni. Wessely Hartvig, a héber nyelvnek akkori nagymestere »divré solaum veemeth« röpiratában fejtegette II. József rendeletének fontosságát és az ezt követő 3 dolgozatában derekasan védte magát az ellene felhozott vádak ellenében és ügyesen érvelt a világi tárgyak tanításának haszna mellett.

Igen érdekes a prossnitzi (Morvaország) község hirdetménye,²⁾ mely megvilágítja, hogy a községek hogyan akarták megvalósítani a császár intencióit. 1782. nyarának egyik szombatján (pinchász szidra) az előjáróság tudtára adta a községi

¹⁾ M. Zs. Szemle I. évf. 76 és 77. old. és az alább közölt okmány.

²⁾ Dr. Kaufmann Dávid közleménye az Óczár háziruth-ban III. évf. 19. oldal. A kihirdetést a sistematikus regulatio parancsolta meg.

tagoknak, hogy a császár meghonosította az elemi iskolát oly czélból, hogy a gyermekek írni, olvasni, számolni tudjanak. A hitközségi elemi iskolában 1782. júl. 3-án kezdődik az előadás. Büntetés terhe alatt meghagyatik a szülőknek, hogy gyermekeiket küldjék az új intézetbe. A tanító a fiukkal reggel a templomba fog járni, a honnan tilos a fiuknak hazafutni, hogy megreggelizzenek, hanem az istentisztelet után tüstént az iskolába menjenek és »die Eltern seinen mechujev ihre Kinders anbeissen in Cheder zu schicken« (a szülők az ennivalót küldjék gyermekeiknek az iskolába). Ne csak azok a fiuk tanulják a világi tárgyakat, a kik eddig zsidó tudomány-nyal nem foglalkozván az utcán csavarogtak, hanem azok is, a kik a zsidó tárgyakat szakszerűen tanulják, mert úgy mondják a régi bölcsek: szép dolog, ha a tórát világi ismeretekkel párosítják.

Hogy a keresztény iskolaigazgatóság hazánkban is felügyelt a zsidóiskolákra s megjelent a vizsgákon, bizonyítják a nagy Kazinczy Ferencznek 1787-ben írt levelében foglalt szavak: »porvocalom itt magamat Vadnay Ur-ra 's mindazokra, a' kik a' Zsidó Tanító examennjén (vagy talán tanítóképesítési vizsga?) jelen voltak.«

A bonyhádi hitközség azon kevesek egyike volt, mely már 1798-ban elemi iskolájában a német nyelven kívül a magyart is taníttatta. A magyar és német nyelvnek külön alkalmazottja volt a bonyhádi zsidóiskolában, ki évi 150 frt fizetést kapott ezért. Az erre vonatkozó okmányt itt közlöm egész terjedelmében:

Wir Endesgefärtigten Richter, Geschworne, und die ganze Gemeinde der im Löbl. Tolner Comitatz zu Bonyhád befindliche Judenschaft verbinden uns, und unsere Nachkömmlige freiwillig, dass wir zur Einführung unserer hungarisch, deutscher Schule folgende Kontrakts-Punkte genau beobachten wollen, und zwar:

1-o. Nachdem wir gegenwärtig kein Schul-Gebäude besitzen so verbinden uns zur Schule, ein bequemes Zimmer, mit den nothwendigen Erfordernissen gehörig einzurichten und in guten Stand zur erhalten.

2-o Verpflichten wir uns zur Beheizung der Schulstube vier Klafter Brennholz jährlich zu verabreichen.

3-o Anstatt des sonst gewöhnlichen Schulgeldes verbinden wir uns dem anzustellenden Lehrer, der unsere Kinder blos in hungarisch: und deutscher Sprache, zu unterrichten haben wird jährlich Ein Hundert und Fünfzig rheinische Gulden id est 150 Rf. in monatlichen Fristen zu bezahlen, wovon sich derselbe sowohl Wohnung, als auch Brennholz anzuschaffen haben wird.

Sig. Bonyhád, den 3-o September 1798.

Dieser Contract betrifft einen jüdischen Lehrer.

Samuel David.
Isak Kraus.
Abraham Löw
Juden Rabbiner.

A bonyhádi magyar-német nyelv tanítója 1817-ben elpanaszolta a megyének, hogy a hitközség nem akarja fizetését javítani. A hitközség azzal okolja meg eljárását, hogy a tanító nem felel meg az igényeknek, mert a németnyelvi ismerete teljesen elpárolgott, magyarul meg nem tud — pedig külön díjaznák, ha képes lenne a hitközségi jegyzőkönyvet magyarul vezetni — azonkívül az előadásra szánt órákban a tanító ur vidékre szokott utazni, hogy eskessen. A község felterjesztése, mely a bonyhádi archivumban fekszik, a következő:

Hochlöbliches Comitatz. Auf der durch hoch Dasselbe erhaltenen hohen Zustellung, in Betreff des Normall — Lehrers, dienet die unterthänig gefärtigte Juden-Gemeinde zur gehorsamen Erwiderung: Das sie sich höchst schämen würde, einem Manne, der sich um ihre Jugend verdient macht, kein gutes Aufkommen zu geben. Da aber unser Lehrer keineswegs seinen Beruf erfüllet; da er von der ungarischen Sprache, die er doch laut beyliegenden Contract kennen sollte gar nichts verstehet, da ihm ferners seines hohen Alters wegen (er ist über 70) das Deutsche so aus dem Gedächtnisse gewichen ist, als wenn er nie was Deutsches darinn gehabt hätte, so profitirt unsere Jugend leider gar nichts von ihm und wir sind gezwungen Winkel-Lehrer zu Hilfe zu nehmen, damit solche wenigstens ihren Namen unterzeichnen lernt. Diese Winkel-Lehrer sind aber Keine Fremde, es sind hiesige, die bey früheren Lehrern gut schreiben lernten. Unser Normall-Lehrer begeht auch den Hauptfehler,

dass er nicht nur den grössten Theil der zum Unterricht gewidmeten Stunden mit religiösen Ceremonien vertündelt; er fährt auch in benachbarte Dörfer um Leute zu copuliren, ohne Vorwissen des Rabbiners oder der Gemeinde, welche es vielleicht nicht dulden würde, dass sich solche Paare in ihrem Bezirke sässhaft machen. Wir würden ihm auch dieser Spectakel wegen eigens angeklagt haben, wenn sich nicht diese Gelegenheit gefügt hätte. Die unterhänige Gemeinde siehet nun nicht ein wie ein Mann der kein einziges brauchwürdiges Talent besitzt, die Vermessenheit haben kann einen besseren Gehalt zu verlangen; sie bittet vielmehr ein Hoch löbliches Comitát ihr behülflich zu sein, dass sie entweder die Erlaubniss erhält sich selbst einen Besseren zu verschaffen oder dass ihr von höherer Stelle ein brauchbares Subject zugetheilt wird, wo es alsdann unser liebstes Bestreben seyn wird ihm seinen guten Unterhalt zu verabreichen. Wir wünschen auch dass solcher ausser den Lehrstunden gegen extra Besoldung eine Art von Notaire seyn möge, indem die meisten hohen Zustellungen welche die Gemeinde erhält in ungarischer Sprache abgefasst sind und er solche lesen, und erviederer könnte. Ein jeder Vater wird Einem Hoch löblichen Comitát extra fussfällig danken, wenn die Gemeinde mittelst Hoch Dasselbe zu einem fähigen Lehrer gelangt.

Bonyhad, den 4. März. 817. Külsőleg: Hochlöbliches Tolnauer Comitát a Ssexard. Bonyhader Judengemeinde in Betreff des Normal-Lehrers.

Az itt bemutatott okmány azon rendeleket tartalmazza, melyek a zsidóknak megparancsolják, hogy házasságuk előtt kötelesek bizonyítványt felmutatni iskolai képzettségükről.

Másolat. Tekintetes Nemes Tolna Vármegyének 1843. esztendei Julius hónap 3-ik napján Szegszárdon tartott Közgyűlése Jegyzőkönyvéből.

1944. A N. Mlgu m. k. htó Tanácsból a f. évi Pünkösöd hó 2-kán költ körintézménye szerint, — 15, 134. sz. a. 1786-ik évben Sept. 19-én 49499 sz. 1798. eszt. Május 1-én 9814. sz., s 1802-ik eszt. Aug. 31-kén 18,368. sz. a. költ kör Intézményekre hivatkozálag oda utasittatik a Megye: hogy

az az iránti legfelsőbb Rendszabályokat: mi szerint t. i. a Zsidó ifjúk, mielőtt akár maguk vallásbéli, akár más iskolában nyert szabály szerénti iskolai tanításokról hiteles bizonyítványt elő nem mutatnak házasodni ne engedtesse nek; a zsidó községeknek azon lelkészei pedig, kik érintett kir. Rendelesék ellenére sidó ifjúkat házasságra botsátanak, úgy mint legfelsőbb Rendelesék áthágói tisztí képpen meg fenyitessenek. A megyében tartózkodó valamennyi sidó községeknek vagy családoknak szoros megtartás s eszközözendő fogamat végett ujra hirdettessék ki. — Mihez képest fő szbiró Uraknak meghagyatott, hogy ahhoz képest a megyebeli Zsidó Elöljárókat és lelkészeket utasítván, annak pontos megtartására kötelezzék. K. m. f. Kiadta Hegyessy Ferencz Jegyző.

Végül néhány német államnak a zsidóiskolákra vonatkozó rendeletét akarom bemutatni.

Bajorország, 1813. jun. 10. Zsidó tanító csakis bajor alattvaló lehet, a fizetés minimuma 300 frt., a tanítás az általános tanterv szerint történik.

Württemberg, 1828. aprilis 25-én. Zsidó (nyilvános és magán) tanító csakis württembergi alattvaló lehet, ki képesítő vizsgája után megesküdik az állam iránti engedelmességre és arra, hogy az állam érdekét koczkrátató tanokat nem tanít. A tanítót az állam nevezi ki, ez ügyel fel rá és a tantervre. A házitanítónak is képesítéssel kell birnia, tanítványainak a nyilvános vizsgákon kell vizsgáznio. A magániskolákat egy év alatt fel kell oszlatni és nyilvánossakká alakítani. Az iskolakötelezettség 6—14 év. Oly helyeken, hol nyilvános zsidó iskola van, a kántori és tanítói hivatal az államhivatal vélelme szerint rendszert egybekapcsolandó. — Dr. Bánóczi József urnak az orsz. tanítóképző intézet igazgatójának kezdeményezésére talán hazánkban is létrejön ez életrevaló intézmény, mely községeink számára nemzetiségi, vallási és takarékosági szempontból valóságos áldás lenne. Orosz, galicziai, román nemzetiségű tanulatlan és megbizhatatlan vallásosságú egyének helyett intelligens, magyar fiuk jutnának ez által nagyobb keresethez, kikben fokozni fogja a vallásos érzületet az a tudat, hogy egy község áhitatát viszik Isten elé. Nem szorult bizonyítványt.

nyitásra, hogy a községek mily sokat takarítanak meg, ha a kántori és tanítói hivatal egy személyben összpontosul.

Baden nagyhercegség, 1809. jan. 13. A zsidó fiuk a keresztény iskolákat látogassák addig, míg kellőleg képesített tanítókkal nem rendelkezik a zsidóság. A keresztény iskola terheit viselik a zsidó szülők, de annak előnyeiben, jutalmiban is részesüljenek fiaik. A fiuk tisztán jelenjenek meg az iskolában, a tanítók tisztességes bánásmódban részesítsék őket. A házitánítónak képesítéssel kell bírnia. A gyermekek és felnőttek oktatásában a vezérelvek: erkölcsösség, emberszeretet, állam iránti engedelmesség, polgári rend Mózes és a próféták tiszta szabályai szerint. A ceremóniák és szokások előadásánál a gyermekek oly fogalmakat nyerjenek, melyek által a béke és háboruban kíváncsú polgári kötelességekkel úgy megbarátkozzanak, mint akkor, midőn a zsidóság még nemzetet képezett.

Weimar nagyhercegség, 1823. jun. 20. A zsidó iskolában a tannyelv csakis a német. A tankönyvek használatát kivétel nélkül a fő-konzisztoriumok határozzák meg. A nyilvános és magántanítók hivataloskodásuk megkezdése előtt a fő-konzisztorium előtt vizsgáznak.

Poroszország, 1824. maj. 15. Az iskolakötelezettség az 5. évvel kezdődik. A zsidó hittanárnak paedagogiai ismeretekkel is kell bírnia. Magántanítóknak képesítő vizsgát kell tenniük. 1825. jan. 12: a zsidó hittanár a közterhek viselése alól nincs felmentve, mivel a zsidóság »mint türt testület, nem bírhat nyilvános, annál kevésbé kiváltságos hivatalnokokkal«. 1833. jun. 1. (Posen nagyh. számára). Iskolakötelezettség 7—14 éves fiuk és leányok számára. Hittanár csak az lehet, ki erre nézve az államtól engedélyt kapott. 1833. febr. 12. Zsidó tanító csak porosz állampolgár lehet. A tanító hivatalának elfoglalása előtt sajátkezűleg németül irt életrajzát, erkölcsi és képesítő bizonyítványát köteles a hatóságnak bemutatni. A tanító csak 1—3 évre vehető fel, élethossziglanra csak akkor, ha a városi iskolabizottság alkalmasnak találja. Önkényesen nem lehet tanítót elküldeni.

Moór.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

VÁGUJHELY RABBIJAI.

Adalék a zsidók történeléhez Magyarországon.

A Tökölly Imre portyázó serege által (1683. július 14.) sokat szenvedett, elszegényedett ungarisch-brodi község néhány tagja hat évvel a községeiket ért nagy katasztrófa után Vágújhelyen telepedett meg¹⁾ és 1869. július 11-én állandó lakóhelyet és keresetet biztosító szerződésre lépve a helység urával, a beczkői dominium birtokosával, idősebb lipót-szt.-miklósi Pongrácz Ferenczcel, alapját vetette meg a vágújhelyi zsidó községnek. A kis kolónia különösen a szomszédos morvaországi és sziléziai bevándorlás folytán nőttön nőtt, úgy hogy a XVII. század első felében önálló rabbit választhatott. Ezen időpontig valószínűleg a brodi községgel állottak összeköttetésben,²⁾ fontosabb rituális kérdésekben az ottani rabbi véleményét kérték ki, a nagy ünnepek alkalmával egyesek Brodban vettek részt az istentiszteletben.

A vágújhelyi község első rabbija *Hamburg Móse* volt, ki (רמ"ה) 1766-ig viselte hivatalát, a mely évben Boskovitzban lakó veje, Fischhoff Sámuel meghalt s Hamburg lemondva a rabbi hivatalról, Boskovitzba költözött. Hamburg a zsidóság körül kiváló érdemeket szerzett, Eschkeles Iszachar Berusch³⁾ dúsgazdag morvaországi főrabbi családjából való volt. Hamburg a vágújhelyi Fischhoff-család megalapítója, melynek tagjai közül az 1848-iki szabadságharcz alkalmával Bécsben vezérszerepet játszott, nemrég elhunyt dr. Fischhoff Adolf válik ki.

Hamburg utóda *Neufeld Jakab* volt, kit akkori szokás szerint születése, vagy előbbi működési helye révén Béhm Jakabnak neveztek. Neufeld körülbelül két évtizeden keresztül állott a község élén (רמ"ה) 1786-ban bekövetkezett halála-

¹⁾ I. »Adalékok a zsidók történeléhez Magyarországon« cz. dolgozatomat. M. Zs. Sz. X. évf. 167—173.

²⁾ Ugyanily viszonyban állottak a Trencsénben lakó zsidók is, mielőtt teljesen önálló, rabbiyal bíró községet alkothattak. I. »A trencsényi chevra-kadisha története.« M. Zs. Sz. VIII. 408. és 479.

³⁾ Eschkeles 1759-ben halt meg. I. A Frankl »Wiener Grabin-schriften« 20. I., 424. sz. s Grätz, »Geschichte X. 392.« Eschkeles a nemesített bécsi család öse.

lái. Nehány kötetet tevő magyarázatai a talmud egyes szakaszaihoz, valamint szombati és ünnepi derasokat tartalmazó szónoklatgyűjteménye kéziratban Vágújhelyen van. Neufeld a Perls- s az Einhorn-család őse, az 1875. november 2-án 50 éves korában Budapesten elhunyt Einhorn (Horn) Ede író, hitszónok, képviselő, majd államtitkár dédapja.

Neufeldet *Emrich Benjámin* követte a rabbi hivatalban, ki Emrich Salamon Zalmen, prágai rabbisági ülnök, ששה ידעיה hat philpusztikus értekezést tartalmazó mű¹⁾ szerzőjének és a chaliczah ügyében Landau Ezekiel prágai főrabbi²⁾ heves ellenfelének fia³⁾ volt. Benjamin hat éven át működött Vágújhelyen s ott halt meg (תקנ"ז) 1797-ben. Fia Nethanel puchói rabbi volt. Emrich Benjaminhoz van intézve a נדע ביהודה I-ső kötet (ed. Prága, 1776.) ידע ביהודה rész 25. és 99-edik responsuma.

A mult század vége felé Vágújhely az ország legnépesebb községei között szerepel. Egy 1785-ben megejtett összeírási lajstrom szerint Pozsony után következik, mint Magyarország második községe.⁴⁾ Különösen fiatal emberek telepedtek le tömegesen Nyitra-, Pozsony- és Trencsén-megyében s itt alapítottak családot. A határos Morva- és Csehországban Mária Terézia embertelen, a zsidók szaporodását meggátolni célzó »Familianten« rendelete értelmében ugyanis csak minden család első szülötte alapíthatott családot.⁵⁾ Nem csoda, ha Vágújhely, a colonia, túlszárnyalta Ungarisch-Bródót, az anyaközséget. Az ottani rabbi, *Kuttenplan* — származási helye

után nevezve *Bresslau József* — örömet tett eleget a Vágújhelyiek meghívásának. Akkori szokás szerint, mely családnevek rövidítésében állott, közönségesen קאפ »kap« név alatt volt ismeretes. Kuttenplan Landau Ezekiel unokaöccse, híres talmudtudós s korának izlése szerint-ünnepelt szónok volt. Első működési helyéül Gaya morvaországi községet említi. Az irodalomban nevét a כפר בני נפש című, 30 szombati s ünnepi derasát tartalmazó gyűjtemény őrzi. A gyűjteményt szerző halála után, fia Wolf adta ki 1815-ben Bécsben.¹⁾ Hogy mily kevés érzékük volt hitrokonainknak a história iránt, élénken illusztrálja a munka czimlapja, melyen Gaya, a szerző működési helye nem említették s csak az előszóból, melyet Kuttenplan József 1796-ban Ungarisch-Bródban írt, tudjuk meg, hogy Gayában is működött. Vágújhely a czimlapon a tótoknál és némely zsidó körökben mai napig használatos נאום מיעוט (Nove-Mesto-Ujváros) név alatt szerepel. Az előszóban azt állítja szerző, hogy hét kötet derasát írt. Ezen kéziratban fennmaradt kötetekből válogatott szerző halála után fia 30 szónoklatot s ezeket nyomatta ki. A szónoklatok Kuttenplant a kabalisztikus iránynak hódoló szónokként tüntetik föl, ki különösen előszeretettel allegorizál, kedveli a betűk számértékét és a titkos célzásokat felhasználni, néha egyes maszórai megjegyzésre építi a szónoklatot, majd halachai tételeket allegorice értelmez. Sűrűn hivatkozik a Zóharra.

Kuttenplan Józsefhez van intézve a נדע ביהודה (ed. Prága 1810.) II. rész איה 67. s 93., az איה 158-dik responsuma. A kiváló titulus mutatja, hogy nagy tudós hírében állott. Kuttenplannak Vágújhelyen elkeseredett viszálya támadt s ő, lemondva az ottani rabbiállomásról, Holitschba, onnan pedig Stomfaba ment, a hol 1809-ben, a francia seregtől való féltelmében szélhűdés következtében meghalt.

Kuttenplan utóda *Wiener* vagy *Posselburg Ábrahám*. Csak rövid ideig viselte a rabbi hivatalát, minthogy heves viszálya

¹⁾ Ed. Prága הקמט L. Benjaab אציר הספרים (Vilna, 1880.). 612. l. 1312. sz. Walden A. felületes, megbízhatatlan שם הנדלים ההדש (Varsó, 1864.), második része nem említi e művet, első részében 20. l. 14. sz., tévesen ששה ידעיה czim alatt van említve.

²⁾ Született 1720-ban, meghalt 1793-ban, Prágába 1752-ben jött. L. Grätz X. 409. és XI. 44.

³⁾ Az említett munka egy értekezése s a נדע ביהודה I. 94-dik responsuma איה-hez e vitát tartalmazza.

⁴⁾ L. M. Zs. Sz. I. 362. X. 171. l.

⁵⁾ Az ezen országokból kivándorolt zsidók nagy része oly családnevet vett föl, mely régi lakóhelyüket jelezte. Trencsén-megyében pl. még ma is leggyakoribb a Schlesinger családnév, jelölve annak, hogy a család Sziléziából való. Sok esetben a Singer név Schlesinger rövidítése tévedések és félreértések elkerülése céljából.

¹⁾ L. אציר הספרים 89. l. 688. sz., a hol תקנה helyett תקנה olvasandó. Benjaab a munka egy második kiadását is említi (Bécs, תקפה), ezen kiadás azonban, mint Weiss József, vágújhelyi tudós főrabbi velem szóbelileg közölte, sohasem jelent meg. A ידעיה-ban, I. 10. l. 85. sz., a mű כפר בני נפש czim alatt említették, a második részben nem fordul elő.

támadt a községgel, mely elintézés végett a megyéhez került. A megye Meschullam¹⁾ אִי־מֶשְׁכֻּלָּם, közönségesen előbbi működési helye után Tiszmenitz név alatt ismeretes, pozsonyi főrabbit, Szófer Mózes elődjét, סֹפֶר מֹזֶס אִי־מֶשְׁכֻּלָּם novellagyűjtemény szerzőjét (moed és nasim tractatusaihoz ed. Lemberg, 1870.) nevezte ki bírónak, a ki úgy ítélte, hogy Wiener három éven át Vágújhelyen maradhat, ha azonban ezen idő letelte után is lesznek ellenségei a községben, úgy önkényt le kell mondania a vágújhelyi rabbi hivatalról. Wiener a 3 év letelte előtt elhagyta Vágújhelyt s a miskolczi rabbiállomást foglalta el.²⁾ Fia, Wiener Dávid, Miskolczon rabbisági ülnök volt. A község bizalma most oly férfiut emelt a rabbi hivatalba, kinek nevét tisztelet és becsüléssel említik mindenütt, a hol a talmudtudomány kiváló mesterei és a fölötté jámbor életű férfiak iránt elismeréssel adóznak. A község élére oly férfi került, ki dicsőséget árasztott községére, mely kegyelettel őrzi emlékét. Deutsch Dávid az ország legkiválóbb s legünnepeltebb talmudtudásai között foglal helyet. Köpcsényben született s leghuzamosabb ideig Landau Ezekiel iskolájában tanult. Jemnitz (Morvaország), Boldogasszony, D.-Szerdahely és Vágújhelyen működött, Igen jámbor, sőt asketikus életmódot folytatott, de mások iránt igen tolerans volt, a világi tudomány-nyal foglalkozókat nem sértette, nem üldözte. אֶחָד דָּוִד czimű négy kötetes pilpulisztikus magyarázata a talmudhoz nagy tiszteletben részesül a talmuddal a régi szellemben foglalkozók körében. A munka a talmud tárgyalásait nem követi egymásutánban. Egyes kötete több kiadást ért, ezen tény fényesen bizonyítja a szíves fogadtatást, melyben részesült. A munka első és második kötete 1819-ben jelent meg Bécsben, a harmadik u. o. 1822-ben, a negyedik 1825-ben.³⁾ Deutsch Dávid halála után fia, Ezekiel adta ki folytatólágos magyarázatát sebuoth és jebamoth tractatusokhoz. Pozsony 1836. Az approbálók: Szófer Mózes pozsonyi, Altenkunstat

¹⁾ Meschullam kiváló tekintély volt a talmudtudomány terén, nagy tudományáról sokat regélt a monda. L. שְׂדֵהָה I. 58. l., 234. sz.

²⁾ L. A miskolczi chewra-kadisha 1768—1888. 8. s. 11. l.

³⁾ Ben Jacob 19. l. 363. sz. az első s második kötetet nem említi, a pozsonyi kiadásnál תְּקִינָה helyett תְּקִינָה teendő. I. שְׂדֵהָה 14. l. 16. és 20. számu ugyanazon személy. A II. rész csak a pozsonyi kiadást említi.

Koppel (Charif) verbói, Teitelbaum Mózes sátoralja-ujhelyi és Trebitsch Nachum nikolsburgi és morvaországi főrabbi bámulattal szólnak Deutsch Dávid tudományáról. A harmadik kiadást megtoldva kiadatlan magyarázatokkal, Deutsch Dávid unokája, Deutsch Emánuel, az agg német-palánkai rabbi rendezte sajtó alá 1867-ben Ungvárott. Responsumai és magyarázataival más művekben is találkozunk. A שְׂדֵה נְאוֹמֵי בְּרֵאֵי (1816.), mely Heller Lippman (לִי־וֹר) Löwy Dávid (לִי־וֹר) Zirkesz Joel (בֵּי־הַ) és mások responsumait hozza, Deutsch responsumait is felvette a gyűjteménybe.

Lichtenstern Wolf, trencsényi rabbi קְרוֹיֶשֶׁת יִשְׂרָאֵל cz. ²⁾ novellagyűjteménye második kötetében Deutsch Dávid magyarázataival is találkozunk. Nehány agadisztikus magyarázatát vejének, Meir Aschnak, fia, Menachem által (Ungvár, 1864.) kiadott סֵפֶר אֲשֶׁר יִישֶׁר czimű derasa gyűjteményben találhatjuk.

Deutsch Dávid approbálta Lichtenstern említett művének második kötetét s Ábrahám Méir, miskolcz-esabai rabbinak סֵפֶר פִּי צִדִּיק (חֵד) czimű, pilpulisztikus magyarázatát Mózes első s második könyvének szidráihoz.³⁾ Híres kortársainak műveiben sűrűn akadunk Deutsch Dávid nevére. Landau Ezekiel, fia és utóda Sámuel által kiadott (Prága, 1810.) II. részének következő responsumai vannak hozzá intézve. אֵיךְ 57, 83, 114, 121 (1782-ből). — יֵד 16, 41 (Jemnitzbe), 46, 47, 84, 118, 127, 132 és 133. — אֵדֶיךָ 73, 130 (Landau tanítványát יֵדֶיךָ־קֶץ nevezte, Köpcsényben született), 140 és 141 (Vág-Ujhelyre יֵדֶיךָ־חֵד).

Szófer Mózes (חֵת סֹפֶר) a következő responsumokat intézte Deutschhoz: ⁴⁾ Boldogasszonyba חֵת 30 (1799-ben), Szerdahelybe חֵת, 204 (1809-ben), Vág-Ujhelybe חֵת, 142 (1815-ben), u. o. 39 (1816-ban), יֵד, 67 (1820-ban), אֵדֶיךָ, 59 (1821-ben). אֵיךְ, 174 (1831-ben), u. o. 124 és יֵד, 204. Deutsch

¹⁾ Kiadásait I. Ben Jacob i. m. 555. l. 62. sz. alatt.

²⁾ Az első kötetet szerző maga adta ki Brünnben 1788-ban, a második részt két évvel halála után fia adta ki Bécsben 1829-ben. L. M. Zs. Sz. VII. 484. l. Ben Jacob 516. l. 34. sz. a שְׂדֵהָה nem is említi.

³⁾ Az אֵדֶיךָ־קֶץ 495. l. 1181. sz. alatt עֵדֶיךָ־קֶץ helyett וְשִׁבוֹת olvasandó, minthogy a második kötet nem jelent meg.

⁴⁾ L. M. Zs. Sz. IX. 642. l. 96. sz. Az utolsó sorban I. 125. helyett I. 124. teendő.

Dávid neve többször előfordul Landau Sámuel (ישיבת ציון) s Slomoh Zalmen varsói főrabbi (חברת שלמה) responsum gyűjteményeiben.

Midőn 1829-ban a szélső reform szolgálatában álló Chorin Áron »Iggereth Elasaph«-ja megjelent, a pozsonyi, ó-budai s nikolsburgi rabbik arra kérték az aradi községet, hogy rabbijukat, ki hivatala betöltésére érdemetlen, mozdítsák el állásából, Chorint pedig felszólították, hogy tisztázza magát előttük. Azon esetben, ha erre nem lenne hajlandó, mivel tudja, hogy úgy az ő ítélőszékük előtt veszve van, úgy vesse magát alá az általuk kijelölt Teitelbaum Mózes s. a.-ujhelyi, Heller Hirsch bonyhádi és Deutsch Dávid vágújhelyi rabbi ítéletének.³⁾ Deutsch Dávid 1831. (תקצ"א) szivan hó 22-én halt meg,⁴⁾ gyásza borítva községét, számos tanítványát és a talmuddal foglalkozókat. Az elárvult rabbiszékkel vejét, Meir Asch balassagyarmati rabbit, az אשכנזי נשיא négy kötetes responsum gyűjtemény szerzőjét kinálták meg,⁵⁾ aki azonban a megtisztelő meghívást, valószínűleg, mivel Vág-Ujhelyen a felvilágosodottabb szellem s világi műveltségnek sok híve volt, nem fogadta el.

Nyitra-, Trencsén-, Liptó- és Árva-megyék területén létező községek századunk első felében az által tűnnek ki, hogy a liberális felfogás és eszméknek tért engedtek, az általános műveltség elsajátítása alól el nem zárkóztak és azt óhajtották, hogy a talmudtudomány művelése általános ismeretek szerzésével karöltve haladjon. A vágújhelyi község, hogy ezen czélt elérje, oly szellemi vezetőt keresett, ki jámborsága s talmudtudománya mellett világi ismeretekkel is birjon, ki a világi tudományok barátja legyen. Oly férfit Strasser Elazar győri rabbi személyében sikerült találnia. Strasser 1790-ben született Rajka mosonmegyei községben.⁶⁾ Pozsony, Triesch és Prágában végezte tanulmányait. Theologiai tanulmányokon

¹⁾ L. Benjacob 571. l. 401. sz.

²⁾ L. n. m. 193. l. 684. sz.

³⁾ L. M. Zs. Sz. VII. 540. l.

⁴⁾ A ש"ח adata, mely szerint (תק"י) 1830-ban halt meg, téves.

⁵⁾ Kiadta szerző fia, Menachem Ungvárt 1864-ben. Meir Asch előbb Baján, utóbb Ungvárott működött.

⁶⁾ Életrajza a »Ben Chananja« II. évfolyamában 510—513. l. jelent meg, az egyes adatok azonban megbízhatatlanok.

kivül a világi ösmeretek elsajátításán is fáradozott, németül, sőt latinul is tanult, úgy hogy a szt.-györgyi lyceumtól bizonyítványt nyert. Mint rabbi először Nagy-Magyarom működött két éven keresztül, a honnan 1829-ben Wodiánér Kosman ajánlatára Győrbe kapott meghívást. 1834-ben a vágújhelyi rabbiszéket foglalta el. Strasser a világi tudomány barátja volt, tanítványainak megengedte a vele való foglalkozást. Szónoklatait tiszta, helyes német nyelven tartotta és a természetes exegesist alkalmazta. Alapos talmudtudós volt, behatóan és elmeiellrel tárgyalta a talmudi témát, de nem volt barátja a logikai ugrándozásokat és lélekvesztő gyakorlatokat kedvelő »psetli«-nek. Értékes dolgozata jelent meg az Etlinger Jakab által Altonában szerkesztett שו"ת ציון המאן című folyóirat¹⁾ 1847-iki (תר"ז) évfolyam három füzetében a szombaton való utazásról. Strasser neve többször fordul elő tanítójának, Löw Elazarnek (közönségesen főműve után Semen rokeachnak nevezett) שיעורי דעה művében a jőreh deahhoz.²⁾ Szófer Mózes két responsuma említi nevét, ח"י 114-dik responsuma (1821-ben) és u, k, 6-dik responsuma (1832-ben Győrbe intézve.³⁾ A szegedi község rabbija ügyében hozzá fordult véleményadás végett.⁴⁾ Nyomatásban nem jelent meg más dolgozata a fent említettnél. Egy אשכנזי נשיא című két kötetes kézírata, mely magyarázatokat tartalmazott a talmud egyes szakaszaihoz, mint szerző Bécsben élő fia, Strasser J. B. velem közölte, elkallódott. Egyéb feljegyzései részben az 1888-ban elhalt fia, Strasser D. L. kulai rabbi, részben a mult év elején elhalt veje, Winter Lázár stomfai rabbi birtokába kerültek. Strasser Elazar 1849. január 6-án (י"ב טבת תרט"ט) hunyt el, megsirattva tisztelő községétől és szerető tanítványaitól. Az árván maradt rabbiszéket ideiglenesen Frankl P. csesztei rabbi töltötte be, míg 1855-ben Weissze József tudományos dolgozatai által már fiatal korában nagy hirre szert tett gayai rabbit hívták a község élére.

Vukovár.

DR. DIAMANT GYULA.

¹⁾ A folyóiratról l. Benjacob 569. l., 347. sz.

²⁾ Első kötet Bécs 1821., második Zolkiew 1828. L. i. m. 602. l. 1087. sz.

³⁾ L. M. Zs. Sz. IX. 699. l. 107. sz.

⁴⁾ L. Löw s Kulinyi »A szegedi zsidók« 169. l.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.

Bizonyára elismerésre méltó munkát végez dr. Steinherz, midőn hitközségének történetét megírja és valóban kíváncsi volna, hogy kartársaink általában, főleg a nagyobb községekben, szintén figyelmükbe vennék e tárgyat és ne sajnálnák a fáradságot ily érdemes munkától.

Mert bizonyos, hogy a magyarországi zsidók újabbkori történetét csak úgy fogja az arra alkalmas szerző alaposan és kimerítően megírhatni, ha hitközségeink monográfiáinak bő anyagából, a részletesen föltárt adatokból választhatja ki az egész magyar zsidóság történetének bemutatásához szükségeseket.

Eltekintve tehát a helyi érdektől, melylyel egy hitközség történetének megírása bir, megvan annak általános érdeke is. E történetet megírni pedig első sorban a rabbi van hivatva; de csak úgy fogja a kívánt célt elérni, ha az összes föltálalható kutforrásokat, szóbelit és írottat egyaránt lelkiismeretesen felhasználja.

Hitközségeink levéltárai, fájdalom, a régi időkbl fölötté hiányos adatokat szolgáltatnak, sőt a városi és megyei levéltárak is sok kívánni valót engednek, de azért utánjárás által a szakember mindig talál érdekes és fontos adatokat ezekben is, melyek kiderítése megérdemli a fáradságot.

Tapasztaltam ezt magam több alkalommal, midőn a zsidók történetéhez 1848/49-ben gyűjtöttem adatokat. Számos megyei és városi levéltárban azon feleletet nyertem a kutatás iránt való engedélykéresemre, hogy kár a munkáért, úgy sincs semmi, elveszett, elkobozták! Midőn azonban én mégis napokon át kutattam a porlepte iratokat, sok helyen igen érdekes adata tettem szert és mihelyt időm engedi, remélem, nem sokára átadom a nyilvánosságunk.

Most Dr. St. érdemes dolgozata kapcsán a fehérvári zsidók 1848/49. történetét akarom kiegészíteni, miután dr. St. rövid néhány szóval végez e fontos részlettel, utalva Löw L. Geschichte der Juden cz. munkájára, mely azonban e tárgyról semmi fölvilágosítást sem ad.

Tudjuk, hogy 1848 bámulatos idejében, midőn hazánk százados mulasztásokat akart rövid hónapok alatt pótolni

midőn az újkor legnemesebb eszmái kezdtek itt is terjedni, felekezeteink sokat szenvedett hazánk különböző részeiben a türelmetlenség és gyűlölet átkos szelleme folytán, úgy megálázás, mint durva erőszak által. Főleg a tót és német vidékek voltak azok (Pozsony, Vág-Ujhely stb.), hol a lakosság a lázas idők beköszöntésével kedvező alkalmat látott — a zsidók üldözésére és kifosztására.

Tiszta magyar város kevés volt, hol e gyalázatos merkedés nagyobb mérvet öltött volna, de Székesfehérvár ezeknek egyike volt és pedig egyike az elsőnek e téren. 1848 márczius végén kezdődött több helyen a zsidók elleni zavargás és azért április 3-án a »ministeri országos ideiglenes bizottmány« egy körlevelet intézett az alispánokhoz, melyben meghagyja nekik, hogy oda munkáljanak, »hogy az Izraeliták elleni előítélet vagy ellenszenv is elenyésztetvén a törvények megoltalmazó erejének jótékonyágát ők is teljes mértékben érezhessék.«¹⁾ A szépen fogalmazott és bizonyára őszinte, nemes gondolkozású rendelet azonban csak a papíron volt meg, tényleg keveset használt ott, hol sokkal erősebb eszközre volt szükség.

Széférváron is a rendelet kibocsájtása és odaérkezése után két nappal tört ki az u. n. ellenszenv a zsidók ellen és nem kívánt kevesebbet, minthogy a zsidókat teljesen kiűzzék a városból.

»Szféjérvár sz. kir. városban — így hangzik a városi jegyzőkönyv 1079. pontja — 1848. ápril 5. reggeli 9 órakor a városház udvarában tartott népgyűlés alkalmával — egy pár ezerre menő közönség a városház udvarán és csarnokaiiban egybegyűlvén, számosan követelték, hogy a zsidók ügye iránt tanácskozás tartassék, mi is megtörténvén, közel harmadfélóráig tartó ingerült vitaközlés után a népgyűlés elhatározta, hogy azok 3 nap alatt, azaz f. hó 9-ig a városból kimenjenek s az falragaszokkal közhirre tételessék s ezzel a népgyűlés eloszlott.«

A népgyűlés határozatát csakhamar foganatosították is

¹⁾ Lásd M.-Zs. Sz. 1884, 413 l., hol dr. Löw Immánuel közli a rendeletet. Megvan a Szféhérvár megyei levéltárban is III. fasc. 526. sz. a., aláírva Klauzál Gábor, Szemere Bertalan és Pulszky Ferencz.

és még az nap, tehát »szerdán, április 5-én este« — amint egy szemtanu három évvel később leírja¹⁾ — meglepetve olvasták a fehérvári zsidók, hogy a várost három napon belül külbübeni életveszély mellett el kell hagyniok.

A zsidók a nagy szorultságban küldöttséget menesztettek Pozsonyba, hogy az ott levő mágnások és képviselők közbenjárását kérjék ki, de ott süket fülekre akadtak.

Ugyszintén látszólag eredménytelen volt azon küldöttség útja, mely Pestre ment a miniszteriumhoz, hogy segítyt kérjen, mert mint Zipser írja, Pesten kérelmük nem birta legyőzni egy férfinak cselszövényeit, melyek ellenük irányultak; e férfiú az alsó osztályok gyűlöletét és a közönség hangulatát a zsidók ellen szította azt remélve, hogy így hivatalt nyer a városnál.

Mint hogy tehát gyors segítyt nem remélhettek, elhatározták, hogy csütörtök este elhagyják a várost. Késő este azonban újra gyűlést tartottak, a melyen Zipser rabbi betegsége daczára megjelent és az ő indítványára elhatározták, hogy újra küldöttséget menesztjenek Pestre a miniszteriumhoz segítyért esedezve.

De a távozásra kitűzött határidő mindinkább közeledett és mivel hogy a harmadik nap szombat volt, a község tagjai pénteken elhagyták a várost, hátrahagyva összes vagyonukat, a mit magukkal el nem vihettek. Csak Zipser rabbi maradt betegsége folytán, feleségével együtt, a városban. A miniszteri bizottmány azonban még sem maradt tétlen a fehérvári zsidók panaszára, hanem megteszi azt, hogy fölvilágosítást kér fehérvár városi hatóságától!

E felszólításra április 7-én felelt a polgármester, persze igazolva a zsidók által előadott tényállást és ennek folytán

¹⁾ Jewish Chronicle, 1851. p. 250 k. és 259. A scene from the hungarian war in 1848. Described in its true colours, by an eyewitness, Zipser M. akkori fehérvári rabbitól, aláírással ellátva. Pulszky, Életem és korom, I. k. 305. l. e ezíkről emlékezik meg, mondván: »... Angolhonban éltem mint menekült, midőn 1850. (?) a londoni Jewish Chronicleban egy levél jelent meg Magyarországból, melyben egy névtelen (?) zsidó elbeszélte az esetet és engem a tengeren túli hitsorsosainak ajánl. A Chronicle e ritka évfolyamát Ehrlich M., rohoncei rabbi ur volt szives rendelkezésemre bocsájtani, a miért itt is köszönetet mondok neki.

az ideiglenes min. bizottmány ugyancsak még április 7-én rendeletet intéz az alispánhoz, melyben értesíti, hogy a rend helyreállítására Pulszky Ferenczet küldi ki teljhatalmú biztosnak, a kinek is feltétlenül engedelmeskedni tartoznak.¹⁾

E rendelet megérkezéséről, mint Zipser írja, szombat délelőtt értesült és két órára rá egy csapat katona érkezett a városba, melyet Moóról rendeltek oda.

A nép meg volt lepette e váratlan fordulattól, de este felé azért megint csapatokba verődött és fenyegetéseket hallatott a zsidók és azok szövetségese, a ministerium ellen. Zipser lakása elé, nehogy a nép megtámadja, kettős őrséget állított a polgármester; Zipser azonban ebben a nép kihívását látta és még inkább nem maradt meg lakásában, hanem barátjainál töltötte az éjszakát.

Másnap azaz vasárnap, április 9-én reggel Pulszky népgyűlést rendezett és tényleg inkább személyes bátorsága és tapintata, meg »mindent legyőző ékesszólása« fékezte meg az egybegyűlt tömeget, mint a csekély fegyveres erő, melyre támaszkodhatott.²⁾

Pulszky erélyes és ügyes beszédben igyekezett a néppel megértetni kívánságának törvényellenességét, a mint ezt az egyidejű jegyzőkönyv a következőképen előadja:

»Székes-Fejérvár sz. kir. városban 1848. évi ápril 9-én

¹⁾ E rendelet Klauzál Gábor és Szemere Bertalan aláírásával ellátva, megvan a fehérmegyey levéltár VII. fasc. 1351. sz. Az alispánhoz érkezett egy levél kíséretében, melyben meghagyatik neki, hogy Pulszkyt mindenben támogassa. L. K u t f ő k 261. sz.

²⁾ Pulszky, Életem és Korom, Budapest, 1884. I. K², 300. l. a következőképen adja elő kiküldetésének előzményeit: »Április 2-án hozzánk jött egy zsidó küldöttség Fejérből, mely sok szóval és sirással olpanaszolta, hogy n é p g y ű l é s volt Fejérvárott, petitiót adott be a tanács-hoz a zsidók ellen s ez rögtön elhatározta, hogy a zsidók kiűzendők a város területéről, sőt tüstént becsukatta boltjaikat, őket pedig kikérgette. Mi erre azonnal rendeletet menesztettünk a tanács-hoz, hogy adjon fölvilágosítást s ha elűzte a zsidókat, azonnal helyezze őket vissza. A tanács erre azt felelte, hogy ő csak a nép akaratát hajtotta végre s ennek ellenében nekünk bizony nem engedelmeskedik.« Pulszky ezen előadására, a mint az előbbiekből kitünik, nem egészen felel meg a tényállásnak és maga a kelet is téves, mert a népgyűlés csak 5-én volt. mint a jegyzőkönyv és Zipser egybehangzón bizonyítják és így a zsidók nem emelhetek ez ellen már 2-án panaszt.

reggeli 10 órakor a megyeház terén tartott népgyűlés alkalmával — 1129. A több ezerekre menő népgyűlésnek Miskey Ferencz polgármester, mint városi hatósági elnök előterjeszté, miképen a ministeri orsz. ideiglenes bizottmánytól a 189. sz. hiv. közlöny érkezett és egyszersmind a min. orsz. ideiglenes bizottmány egyik tagja Pulszky Ferencz ur is e városba jött; e közlöny kihirdetése és a ministeri megbízott ur működhetése végett tartassék a mai népgyűlés.

A népgyűlés folytatában felolvastatott a min. orsz. ideiglenes bizottmánynak Pesten ápril 7-én 189. sz. a. e városhoz intézett hivatalos parancsa, miszerint Pulszky Ferencz ur a min. bizottmány tagja teljes hatalommal felruháztatik a törvényes szabadság és rend érdekében átaljába és különösebben az izraeliták személy és vagyonbátorságának teljes biztosítására intézkedhetnek, egyszersmind szoros kötelességül tétetik a városnak, a lakosoknak és nemzetöröknek, hogy a megbízott P. F. urnak engedelmeskedjenek. Miután a min. megbízott ur e hivatalos parancs olvasását félbeszakító rivalgást tiltólag megszüntette és meggyőződésre ragadó éleselméjű szónoklattal előadta, hogy a törvény tiszteletében alapszik egyedül a polgári társaság biztos létezése — és hogy a fennálló törvényeket sem magányosok, sem testületek, sem népgyűlések meg nem változtathatják, hogy a törvényeket változtatási vagy megsemmisítési jog csak az országgyűlés köréhez tartozik, egyszersmind kimutatta az után, miszerint okokkal támogatott kérelmezéssel a ministeriumhoz járulva, a törvény változtatási kívánatát e város közönsége előadhatja s f. hó 5-én tartott népgyűlésnek 1079. sz. a. határozatát az izraeliták iránt mint az 1840. 29. törvénycikkelybe ütközöt megszüntettetnek s megsemmisítettnek kijelentette azon nyilváníttal, hogy a törvénytelenység melletti izgatók, vagy a csend és béke háborgatására lázítók a következkésekért vagyonukkal és személyükkel felelősek.¹⁾

¹⁾ Pulszky, i. h. 304. l. miután fehérvári szereplését leírta azt mondja: »a tanács végzését megsemmisítem s hogy a végzés ne szennyezze be a jegyzőkönyvet, azt ünnepélyesen saját kezemmel a jegyzőkönyvből kitépem.« A tanács erre vonatkozó jegyzőkönyvét tényleg nem találtam de a népgyűlésről szóló, melyet fentebb közöltem, szerencsésen kikerülte ez Autodafé.

Pulszky hatásos fellépésének meg volt a kívánt eredménye, mert mint Zipser írja¹⁾, midőn a néphez szolt, »beszéde fülüket érte és szívékbe hatott, meggyőződést és megbánást keltve. Azok, kik néhány órával előbb gyűlölettől voltak eltelve és az első a zsidóknak a városból való kiűzésében, megtérve hátráltak meg. A tömeg megszágyenyülve ment haza és ugyanaz nap délután a zsidók, kik elhagyták a várost, visszatértek.²⁾

A fehérvári zsidók így meg lettek óva a kormány gyors közbelépése folytán a komolyabb veszedelemtől és habár csak megtérve, de mégis újra elfoglalhatták helyüket a városban, hol mindinkább tekintélyes községgé fejlődtek.

Ime egy érdekes része a székesfehérvári zsidók történetének 1848-ban, föltétlenül hiteles okiratok és források nyomán.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

¹⁾ J. h. 259. l.

²⁾ Ugyanerről ad rövid hirt az Orient 1848. 143. l. valószínűleg ugyancsak Zipser tollából eredve, április 14-ről keltezve: Vorige Woche waren hier Unruhen und die Juden wurden mit Gewalt vertrieben (60 Familien, die nicht lange her daselbst ansiedelten). Megemlékezik Pulszky szerepléséről és azt jelenti, hogy a népgyűlés alkalmával egy valaki a népből a polgármestert gyanította, mint a ki a zsidók ellen??

IRODALOM.

TANULMÁNYOK EZÉKIEL PRÓFÉTÁRÓL.

(Prof. Dr. Müller D. H., *Ezechiel — Studien*. Bécs, 1894.)

Az előttünk fekvő értekezés a múlt év őszén dr. Schwarz Adolf rektor egyik folyóiratunkban ismertetett iratával megnyitott bécsi rabbiszeminárium első Értesítőjében jelent meg. Szerzője Müller D. H., ki mint feliratmegfejtő és mint sémi nyelvész hirnévre tett szert, a zsidó irodalomban sem ismeretlen, a mennyiben ezt a Gesenius-féle szótár 10. kiadásához szolgáltatott adalékokkal és Eldad Hadaniról írt becses munkával gyarapította.

Jelen tanulmányaiban értekezik az isteni trónszekérről a próféta küldetéséről, prófétai vázlatok és azok kidolgozásáról, prófétai sémákról és végül néhány ékirati párhuzamos helyről.

Az első fejezet vizsgálódásainak eredményeit a szerző (28. l.) a következő hét pontban foglalja össze: 1. Ezékiel vízióját Ézsajasé befolyásolta és mindkettő függ Mikhájáhu ben Jimlától, a ki Izrael és Juda két királya által kifejtett pompa szemléletében először látta az Istent mint királyt, a kit udvara vesz körül. 2. A trónszekér állása a világgal szemben állandó és ennek mozgása mindig szigorúan a négy világtáj irányában történt. 3. A trónszekér az első vízióban nem az »istenek helyéről« éjszokról, hanem Jeruzsálemből a szentélyből jött. 4. Ezékiel víziója második fázisában előző előadását, a mely a népben megütközést és saját lelkében nyugtalanságot keltett, korigálni és interpretálni akarja, a mit már a hagyomány sejteni látszik. 5. 10, 14, a melyben a legfontosabb változás

van (Kerub bika helyett), az élő lények sorrendje más, a Septuagintában hiányzik és a kritikusok által interpolálnak tekintetik, a trónszekér helyzetéből magyarázódik meg és bizonyára Ezékieltől származik. 6. Kerub szó 9, 3 és 10, 4 nem a trónszekeret, hanem a belső szentély Kerubimjait jelenti, a melyeken a hagyomány szerint az Isten trónolt. 7. Ezen helyeken 8, 2 és 3, 23 az »Isten dicsősége« szorosabb értelemben, trónszekér és élő lények nélkül, veendő.

A második fejezet hangsúlyozza, hogy a prófétai küldetésre a műkifejezés וַיִּבְרָא és $\text{וַיִּשְׁלַח$. Ennek kapcsán megkapóan bizonyíttatik Birák 6. fejezetének függése Exod. 3. fejezetétől; más szóval a Gideón küldetéséről szóló elbeszélés a Mózesének utánzása. E felismerés érdekes eredményekre vezet a forráskritika ellen.

Igen szellemesen mutatja ki ezután Müller, hogy Ezék. 3., 18. és 33. fejezetei egymással oly viszonyban állanak, mint vázlat és kivitel. E tény felismerése több stilisztikai és exegetikai észrevételhez vezet. Épily fontos még a szövegkritika szempontjából is a prófétai séma felismerése Ezék. 6., 36., 32. és más fejezeteiben. Az értekezés utolsó pontja az ékiratokból néhány párhuzamos helyet idéz, melylyel bebizonyíttatnék, hogy az előzsidai irodalmak a próféta korában kölcsönhatás alatt állottak.

Ezekben ismertettük az előttünk fekvő irat főtartalmát, de korántsem merítettük ki. Számos eredeti és mély elmére valló észrevétel találtatik benne. Különös örömmel látjuk azon törekvést, hogy a majdnem sablonszerűvé vált modern forrás- és szövegkritika ellenében, a mely minden nehézséget — a szerző egyik hasonlata szerint — amputációval akar gyógyítani, a konzervatív kritika jusson érvényre, a mely a kellő elmélyedés mellett termékeny és áldásthozó. A szépen kiállított és élvezetesen írt tanulmányokat hálásan fogadjuk és olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Budapest.

B. L.

JÓB KÖNYVÉBŐL.

III.

1. Ez után Jób felnyitotta száját és megátkozá születése napját;
2. És rákezdé Jób és mondá:
3. Veszett ki vón a nap, melyen születtem,
S az éj, ki szólt: »ember fogantaték!«
4. Az nap legyen sötétség,
Ne nézzen Isten ott fennről utána,
Ne tündököljön rája fénysugár;
5. Szerezze meg sötétség s vakhomály,
Honoljon rajta fölleg,
Rémitse azt saját nap perzselése;
6. Az éjszakát orozza el homály,
Az évek napji közt ne vigadozzon,
A hónapok számába is elő ne jöjjön;
7. Imé, az éj meddő legyen,
Beléje vigalom ne jusson;
8. Átkozzák meg nap-kárhozók,
Kik készek felriasztani a Livjátánt.
9. Borúljanak be alkony-essillagi,
Reméljen fényre — s az ne légyen,
Ne lássa meg a hajnal szempilláit;
10. Mivel nem zárta el a méhnek ajtait,
Szemem elől hogy eltakarta vón' a bajlodást.
11. Miért nem haltam már a méhből el?
Ölből-jövet miért nem húnytam el?
12. Térdek miért fogadtanak?
S emlők minek? hogy szopjak!
13. Lám most feküdném és pihennék,
Aludnám, s nyugtom lenne;
14. Királyokkal s ország-tanácsosokkal,
Akik maguknak omladékokat
Építhetének fel;
15. Avagy arany-bíró nagyokkal,
Kik házaik ezüsttel tömdelik.
16. Avagy elásott koresül mért hogy nem levék?
Miként a fényt nem láthatott időtlenek?
17. Megszünnék ott zajogni a gazok,
S nyugosznak a lankadt erejűek;
18. A foglyok ott együtt pihennek,
Nem hallva elnyomó szavát;
19. Kicsiny s nagy egyek ott,
S a szolgál ment urától.

20. Miért ad ő a bajkodónak fényt
És éltet a kesergő lelkűeknek?
21. Kik a halálra várnak . . . s hajb hiában!
S kutatnák inkább, mint a kincseket.
22. Kik ujjongásiglan örülnek,
Vigadnak, sirt habogy találnak;
23. A férfinak, kinek leerejtve útja
S akit eltorlaszolt az isten?
24. Hisz' sóhajom előbb jön étekemnél,
S nyögéseim zuhognak, mint a víz.
25. Hiszen a remegés, mitől remegtem, ére engem;
Meg amitől elborzadék, az jött nekem . . .
26. Nem is pihentem, nem is joháztam,
Nem is nyugodtam: s a háborgás köszönte bé!

IX.

1. Jób pedig felelt és mondá:
2. Bizon tudom, hogy úgy van . . .
De istennel mit is igazodik halandó?
3. Ha tán pörölni vágya véle,
Ezerbül egyre sem felelne ő.
4. Ha bölcs-eszü, ha szertelen erős:
Ő véle ki makaeszkodott, hogy ép maradt?
5. Ki hegyeket kirándit s észrevétlenül
Feldúlja őket gerjedelmiben;
6. Ki a földet kirengeti helyéből,
Hogy oszlopi meginganak,
7. Ki szól a napra, s nem ragyog fel
S pecsétet ad a csillagokra;
8. Ki egymagában mennyeket feszít ki,
S a tenger ár-magaslatain lépeget;
9. Ki alkotá a medvét és kaszást,
A Günezült és a Délnek csarnokit;
10. Nagyot ki tesz, ki nem kutathatót,
Csodálatost, meg nem számolható.
11. Fölöttem elvonul, s nem látom őt,
Tovább lebeg, és észre nem veszem.
12. Im elragad: ki tartja vissza?
Ki mondja neki: mit csinálsz?
13. Isten nem tartja vissza a haragját,
Alároskadnak a Raháb-segitők —
14. Hát hogy feleljek én neki?
Hogy válogassam ellene beszédeim?
15. Ki, ha jogom van is, se szólhatok —
Könyörgöm kén' elítélöm előt;

16. Aki, ha tán kiáltanék s felelné is,
Nem hiudém, hogy hangomra ráfigyelt.
17. Ki engem eltipor viharban
S növeszti ok nélkül sebeimet;
18. Lélekzetet sem enged vennem ő,
De jóllakat keservvel!
19. A szertelen erőn ha múlt — »im itt vagyok!«
Ha meg jögon — »Ki hí ki engemet?«
20. Igazba ha vagyok, gaz-sorba hajt a szám,
Ha gáncstalan vagyok, kiforgat ő . . .
21. Hát gáncstalan vagyok!
Nem nézem lelkemet,
Utálok eltemet.
22. De mindegy. És ezért kimondom:
Ő gáncstalan s gonoszt kiveszt!
23. Ha rögtön űlt az ostor,
Ártatlanok kísértését gunyolja ő.
24. A föld a gaznak van kezébe adva,
Birái arcát eltakarja:
Ha ő nem az, ki volna más?
25. Sebeshek napjaim a gyorsfutónál,
Tovább rohannak, jót se látva;
26. Tovalebbenek mint a káka-csolnakok,
Mikép a sas, mely koncra csap,
27. Ha gondolám: »nyögésem elfelejtem,
E bús orozát hagyom, had földertüljek« —
28. A kinjaimra, mindre, összeborzadok,
Tudván, hogy föl nem mentesz engem.
29. Legyek bűnös!
Hiába mit is fáradoznám?
30. Ha hó vízében fürdeném,
Ha lúgban is mosnám kezem:
31. Te bémeritenél gödörbe,
Hogy űltönyöm is elűtálua.
32. Nem ember ő, mint jó magam,
Hogy neki megfeleljek,
Törvényre hogy együtt mehetnénk.
33. Közöttünk nincs ítélthozó,
Ki egyformán tenné kezét reánk.
34. De venné csak le rólam vesszejét,
S ne rémitgetne rettegése:
Beszélek úgy, nem félve őt . . .
Nem is; ilyest nem érzek én magamban.

XXVII.

1. Jób pedig tovább füzve példázatát, mondá:
2. Az élő istenre,
Ki elvoná jogom,
És a mindenhatóra,
Ki lelkem megkesergeté:
3. Hogy mindaddig, míg lelkem bennem
S orromban istennek lehellete:
4. Nem szólnak ajkaim galádót,
Se nyelvem nem fecseg csalón!
5. De mentsen isten,
Hogy én igazolnálak bennetek!
Amíg ki nem mulok,
Nem engedném ártatlanságomat.
6. Igazamhoz ragaszkodom, nem hagyva azt,
Nem átal napjaimbul szívem egyet is!
7. Igen: gaz az, ki ellenem,
Galád a rám-kelő.
8. A becstelen reménye mi, mikor levágja
S kirántja lelkét isten?
9. Kiáltgatását isten hallja-e,
Szorongatás ha tör reá?
10. Avagy vigadhat a mindenhatóval,
Ha bármikor kiáltja istent?
11. Isten kezére én tanítlak bennetek,
Nem titkolom, mi a mindenhatóba' van.
12. De hisz' ti mind megláthatátok,
Mért hívságoskodátok hát hiún?
13. Ez a gazember része istennél
S a böszködők osztálya, mit
Kivesznek a mindenhatótól:
14. Ha szaporulnak gyermeki — kardélire!
És sarjai nem laknak jól kenyérrel;
15. Maradtjait pestisbe fogják eltemetni,
Meg nem siratják özvegyi;
16. Ha por gyanánt halmozgatott ezüstöt,
S ruhát szerzett, akár sarat:
17. Ő szerzi, ám a jámbor űlti fel
S ezüstjén a szeplőtlen osztozik;
18. Mit épít: háza, mint a molyé,
S mint kunyhó, mit a csösz csinál.
19. Lefekszik dúsan — ám nem így hal el:
Szemét kinyitja — semmi sincs!

20. Elérk viz gyanánt a borzadályok,
Az éjben elragadja fürgeteg;
21. Kelet viharja kapja s eltűnik
És elviharzza őt helyéből.
22. Lesujt reá könyörtelen,
Kezéből futva futna el . . .
23. Tenyérüket csapják fölötté össze,
S helyéből rája pissegetnek.

XXIX.

1. Jób pedig csak tovább fűzve példázatát, mondá:
2. Ó bár lehetnék, mint az ős-havakban,
Mint mely napokban isten őrze még;
3. Midőn fejem fölött sugára mécse
S a fényben sötétén át menék;
4. Mint őszöm napjiban valék,
S isten bizalmassága volt sátróm fölött;
5. Midőn még a mindenható velem volt,
S közöttem ifjaim;
6. Midőn vajban fürödtek lépteim,
S a szirt olajnak árjait önté ki nálam;
7. Midőn a kapun át város felé menék,
S terén felállatám ülésemet;
8. Ifjak ha láttak, elvonultak,
Aggok fölkeltek s állva is maradtak;
9. Beszédüket fejdelmek visszatarták
S szájukra tenyerük tevék;
10. Előkelőknek elszorult szavuk
És nyelvük inyűkön tapadt.
11. A fül, ha halla, üdvözölt;
12. A szem, ha látta, eltanúzta,
13. Hogy én kimenték jajgató szegényt
Meg árvát és segélytelent;
14. Az elvesző áldása szálla rám,
Özveg szivét felujjongatták.
15. Erényt ölték fel, s az felölte engem,
Palástul és süvegem volt jogom.
16. Szeme valék a vaknak,
S a bóna lába voltam én;
17. Szűkölködőknek apja voltam
S nem-ösmertem perét kutattam;
18. Galádnak összezúztam agyarit
S foga közül téptem ki martalékát.

18. Gondoltam, fészkeimmel mulok ki,
S miként a fönix, nagy kort érhetek;
19. Vizek felé nyilallik majd gyököm,
S hajtásomon majd harmat éjjelez;
20. Becsületem mindig ujnak marad,
S ijjam kezemben mindig új erőt vált.
21. Reám hallgattak s áhíták,
Némán lesék tanácsomat;
22. Szavam után nem válaszoltak,
Beszédem rájuk permeteztetett;
23. Miként esőre, áhittak reám,
S mint záporért, kitérték szájukat.
24. Mosolygtam rájuk . . . s ők alig hihették,
De fénylő fém le nem horgaszaták.
25. Én választám meg útjokat
S fejül ülék;
Tronoltam, mint király csapatja közt,
Mikép, aki vigasztal gyászolókat.

XXX.

1. De most kacagnak rajtam,
Kik korra nálam ifjabbak;
Apáikat akiknek megvetém,
S juhász-kutyáimul se tettem volna őket.
2. Mit nekem ökezüknél izma is,
Akkor elveszett az aggkor?
3. Hiányban, éhen, elhagyottan
Ödöngenek kopáron,
A pusztá pusztulásnak éjjiben;
4. Letépnek sóskát és bokor-levét,
Rekettye-fűz gyökére ételük.
5. Bennről kikergeték,
Rájuk rivallnak, mint zsiványra;
6. Hadd lakjanak iszonyú völgyeket,
Homok s sziklák odúiban.
7. Cserjék között nyöszörgenek,
Bozót alatt kuporgnak;
8. Alávalók meg névtelenek gyermeki,
A tájról kik kilőnek verve . . .
9. S most nekik gúnydaluk levék:
Ezeknek lettem szóbeszédükül!
10. Utálnak és eltávolodnak mellőlem,
Köpestül sem kimélik arczomat.
11. Inam megoldta ő, meg elcsigázott,
S a féket ők megereszték előttem;

12. Jobbom felől kölyök-raj támadoz,
Megbotlatják a lábaim,
Feltöltik vészes ösvényik felém;
13. Felszagatták a pályám,
Elősegítik vesztemet —
Akikre nincs segítő!
14. Mint tágas résen át közelgenek
Robaj helyén hőmpölygenek;
15. Reám tolnak borzadályok,
Elűzve, mint a szél, nemeskedésem,
S mikép a fölleg, üdvöm elvonult.
16. S most lelkem bennem szétfolyik,
Inségem napjai ragadtanak meg.
17. Az éj lehántja rólam csontjaim,
Maró kinom el nem pihen.
18. Erős hevében szint' ruhámra változik,
Mint ingem szája, vesz körül.
19. A sárba dönté és hasonlatos
Levél a porhoz és hamuhoz.
20. Feléd jajongok, ám te nem felelsz,
Ott állok, és te nézdegelesz;
21. Te bőszenre változál nekem,
Kezed hatalmában megtüldözöl;
22. Viharra szállatsz és rohantatsz,
És üdvöm szertefoszlatád.
23. De hisz tudom, halálba térepsz,
Gyülő-lakába minden élőnek.
24. De romra mégse nyújtson Ő kezet,
Ha vesztiben, van érte kérő jajgatás:
25. Avagy nem sirtam a kemény-napún?
Nem búsult lelkem a szürkőködőn?
26. Biz' jót reméltem, és a rossz jött,
Fényt áhíték, s homály jöve.
27. Bensőm forrong szünetlenül,
Inség-napok tolnak rám;
28. Napbarnítottan járok, nap nélkül,
Tömegben állva, jajveszékelek;
29. Fivére lettem a sakálnak
S a strucczmadárnak társa.
30. Fakó bőröm lehámlik rólam,
És csontom ég a láztól,
31. A hárfám gyászolás lett,
A fúvólám siránkozás.

XXXVIII.

1. És felele az örökkévaló Jóbnak a fürgetegből és mondá:
2. Ki az, ki végzetem befektetiténé
Szavakkal, ily tudatlanul?
3. Övezd csak férfiként fel oldalad,
Hadd kérdelek, te meg tudass.
4. Hol is valál, midőn a földet alkotám?
Beszélj, ha tudsz eszeskedést.
5. Ki vette méretit — ha érted-e?
Avagy zsinórt ki vont fölötté végig?
6. Talapzati hová sülyesztetének?
Avagy ki is vetette meg sarok-kövét?
7. Midőn együtt ujjongtanak
A hajnal-csillagok,
S daloltak isten minden gyermeki.
8. Ki zárt tengert ajtókkal el,
Midőn forrongva méhiből kitört?
9. Midőn felhőt tevék ruhájaul,
S föllegzetet pályájaul?
10. Midőn reá szavam határomat,
S reája zárt meg ajtókat tevék?
11. S mondám: Eddig jöhetsz, de nem tovább,
Hullámaid daczának itt határa vetve!
12. Mióta élsz, kirendelél-e reggelt?
Kitűztéd-e helyét a pirkadásnak?
13. A földnek sarkait hogy megragadva,
A gazokat belőle el-kirázza?
14. Hogy átváltozzék mint pecsét-agyag,
Elő hogy álljon, mintegy diszruhába, minden;
15. Hogy megvonassék fényük a gazoktól,
S hogy az emelt kar eltöressék?
16. Jutál-e te a tenger ős-eréig?
Járkálgatál-e te a mély fenéken?
17. Kinyíltak a halál-kapuk neked?
És láttad-e a vakhomály kapujait?
18. Észlelgetél a föld legszéleig?
Beszélj: ha ezt tudod-e mind?
19. Az út melyik, a fény melyen honol?
És melyik a sötét helye?
20. Hogy elvigyed határaig
És hogy megismerd háza útjait?
21. . . . Tudod hisz' akkoron születtél
És napjaidnak száma nagy sok.

22. Jutál-e te a hó tárházig
S látád a jég tárházait?
23. Miket fenntarték a szorult időkre,
A harez, a háború napjára.
24. Az út melyik, melyen a fény megoszlik
S a szél a földre széledéz?
25. Az áradásnak is ki vájt csatornát
S a mennykő villámának útát?
26. Esőzni földre, mely lakatlan,
Pusztára, melyben ember nincs;
27. A pusztá pusztaságot jóllakatni
S növesztni pázsit sarjadását?
28. Van az esőnek atyja?
Avagy a harmat cseppjeit ki nemzi?
29. Kinek ülébül jő elő a jég?
S az ég derét — ki nemzi azt?
30. Akár a kő: tömörül át a víz,
S a hullám színe át-megátfonódik.
31. Vaj' összekötheted a Gönczölnek csomóit?
Vagy a Kaszásnak pályvált megoldhatod?
32. Csillagzatot kihozhatol korában?
Vagy a Medvét terelheted fiókiával?
33. Vaj' ösmered az ég szabályait?
Vagy uralmát a földre te szabad meg?
34. Emelheted te főlegig a hangod?
Borít-e viznek áradatja?
35. Te küldsz villámokat, hogy menjenek?
S mondják neked: »im, itt vagyunk!«
36. Ki tőn vesédbé bölcseséget?
Avagy ki ad értelmességet képzetidbe
37. Ki számol meg felhőket bölcseséggel?
Ki hajtja le az égnek tömeit?
38. Hogy összefoly a por folyóvá
És a göröngyök egytűvé tapadnak.
39. Oroszlánnak vadászol-e te prédát?
Betöltöd-e mohó vágyát a kölykinek?
40. Mikor odúikban kuporganak
S hasálnak lesre a bozótban?
41. Ki szerzi hollónak falatját,
Ha istenhez rajonganak fiókjai,
Ha tévelyegnek étlenül?

XXXIX.

1. Ösmered-e a szirti vadkecskék ellőszakát?
Vigyázasz-e szarvas-gímekre, hogy vajúdnak?
2. Te számolod meg hónapik, miket kitőlnek?
Te ösmered ellőszuknek szakát?
3. Letérdepelnek, borjaik kihajtják,
Fájdalmikat bocsájtva ki,
4. Erőre kapnak kölykeik, szabadba növe fel,
Kimennek s többé vissza nem kerülnek.
5. Ki is bocsájt szabadra vadszamárt?
A vad-csacsi kötőleit ki oldja fel?
6. Kinek lakául a pusztát tevém,
S tanyájaul a só sivatagot?
7. A város zsivaján kaczag,
Nem hallja hajtó kurjogását;
8. Hegyek kémlert falatja legelője,
Kutat minden zöldség után.
9. Akarna-e neked szolgálni a bivaly?
Fog-e tanyászni jászolodnál?
10. Te kötsz bivalyt barázdához kötéllel?
Boronál-e mögötted völgyeket?
11. Bizhatsz-e benne, mert erője nagy,
És szerzeményed rája hagyhatod?
12. Hiszesz-e néki, hogy behozza, mit vetél,
S begyűjti szérűdet?
13. A struccznak szárnya mint repes:
De jámbor-gólya-tollzat s szárny-e az?
14. Mikor tojásait a földre hagyja
S a porba melengetteti;
15. S felejtí, láb hogy eltiporja
S mező vada hogy eltapossa:
16. Sanyarkodik fiókiával, akár a nem-övével,
Hiába fáradása — ő nem aggódik.
17. Mert isten elfeledtetett vele eszélyt
S értelmiségbe nem részeltetett;
18. Aztán mikor magasba csap,
Kaczag lovat s lovagját.
19. Te adsz a ménnek hősiséget?
Te öltesz-e sörényt nyakára?
20. Szökeltetted-e sáskaként?
Fenséges fujtatása: rettenet!

21. A csata-síkon rüg-kapál, erejében nyihog,
S iramlík a fegyverzet ellen;
22. A félelmet kaczagva, nem remeg,
Nem térne vissza kard elől;
23. Fülötte csörren a tegez,
A dárda, kopja villog;
24. Tombolva, fölhevülve fölnyelné a földet,
Helyébe nem marad, ha kürt riad;
25. A kürtre fölnyeríti: haj-haj!
A messziből megérzi a csatát,
A fők morajlatát s a harezi zajt,
26. Eszed szerint röptül az ölyv,
S terjeszti délnék szárnyait?
27. A keselyű szavadra száll-e fönne
És fészkel a magasban?
28. Sziklán tanyáz meg éjjelez,
Meg szirtfokon s oromzaton;
29. Onnan fürkészi étekét,
Szemei távolig tekintnek el;
30. Fióki vért hörpintenek,
S ahol tetem van, ott van ő.

Nagyvárad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

ORSZÁGVILÁG.

AZ OROSZ ZSIDÓK MÍVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.

A »Russkaja Schkola« — az orosz iskola — cz. lap múlt évfolyamában Beletzky A. W.-tól: »Az orosz zsidók művelődésének kérdéséhez, I. Miklós czár uralkodása alatt« czímmel egy terjedelmes és értékes történeti értekezés jelent meg, a mely méltán megérdemli, hogy egy szélesebb körű, külföldi publikum megismerje. Ezen értekezés az orosz zsidók művelődéstörténetének egy oly korszakát világítja meg, a mely még az orosz irodalomra nézve is, bár nem teljesen sötét, de még távolról sincs eléggé megvilágítva. A tudós szerző az idevágó monográfiákban, ujságokban és törvénygyűjteményekben kinyomott, valamint levéltárakban őrzött és még ki nem adott anyagot, mely utóbbi lényegesen kiegészíti mind azt, a mi a bennünket érdeklő tárgyról ismeretes volt, nagy szorgalommal, helyes fel fogással és biztos tapintattal gyűjtötte, rendezte és értekezésében feldolgozta. Ezen értekezés magas értéke azonban nemcsak a már meglevő gazdag anyag összegyűjtésében és rendezésében, hanem főképen annak alapos és sokoldalú feldolgozásában, az akkori államférfiak terveinek, a törvényhozási aktusok és kormányrendeletek kritikai megvilágításában és méltatásában, valamint a szerzőnek az illető kérdés fölötti személyes nézeteiben rejlik, a melyek azt bizonyítják, hogy kitünő, tárgyat ismerő és tapasztalt szakember érett, komoly munkája van előttünk.

Annak daczára, hogy említett értekezés tartalmánál fogva inkább specialistáknak van szánva, és mindenesetre azok fogják tekintetbe venni és felhasználni, a kik tudományosan érdeklődnek az orosz zsidók művelődéstörténete iránt, mégis sok érdekes dolgot nyújt a művelt laikusnak is. Mert éppen Miklós czár uralkodásának idejében tették le az orosz zsidóság műve-

lődésének alapkövét és ezzel kezdődik annak kulturális újjászülése. Sok, még ma is létező oroszországi intézmény gyökerei a zsidó közösségek azon korabeli állapotára nyúlnak vissza, így pl. a zsidó elemi iskolák, a zsidó tanítóintézet, melyek az akkori időben alapított zsidó koronaiskolákból, illetőleg rabbiiskolákból keletkeztek, továbbá a kormány ellenőrzése az egész iskola és tanítási ügyet, a koronarabbikat és a velük direkt és indirekt összefüggésben levő pártokat és irányokat illetőleg. Azonban teljes lehetetlenség az idevaló zsidók mai belső és külső életét teljesen megérteni és helyesen megítélni, ha nem ismerjük közelebbről az orosz zsidók között levő akkori törekvéseket és irányokat, a melyeket részben a kormány egyidejű törvényhozó munkálkodása idézett elő.

Minden elismerés dacára, a melylyel az anyag szigorúan tárgyilagos feldolgozásának adózom, mégis le kell mondanom arról, hogy fejtegetéseit minden irányban kövessem, s kényszerítve vagyok némely véleményről, a melyben különösen keresztény álláspontja jut érvényre, eltérni, mire nézve, természetesen, alapos okaim vannak. Értekezésének egyáltalában csak azon mozzanatait fogom reprodukálni, vagy csak kivonatolni, a melyek általános érdeklődésre számíthatnak, azonban itt-ott más forrásokból merített tényekkel fogom megkísérteni témánk megvilágítását.

I.

Az orosz kormány első határozata, a mely a zsidóknak megengedi a népiskolák, gimnáziumok, egyetemek és a szt.-pétervári művészeti akadémia látogatását, még 1804. okt. 9., I. Sándor császár uralkodásakor keletkezett; mely törvény azonban sikertelen maradt, mivel a zsidók alig vették igénybe a nekik engedélyezett jogot, hogy gyermekeiket a legtöbb nyilvános intézetben nevelthessék. A zsidó közösségek követői, a kik az 1809. évi intézkedések miatt való tanácskozássra, a melyek az 1804. rendelet keresztülviteléhez szükséges volt, egybehívtak, kijelentették, hogy a zsidóknak a nyilvános iskolák látogatása iránt táplált ellenszenv az szükségességben rejlik, hogy nyilvános iskoláztatás előtt a zsidó gyermeknek felekezeti tanintézetbe kell járnia, hogy zsidó disciplinákban oktatást nyerjen, valamint az orosz nyelvet is tanulja, mely nyelv előtte teljesen idegen.

A kormány nem elégedett ugyan meg ezen magyarázattal, de azért minden a réginél maradt. I. Miklós császár uralkodása alatt egész más fordulatot vett a zsidók művelődésének kérdése. Dr. Lilienthal, kinek az orosz kormány szolgálatában kifejtett munkásságáról később lesz szó, s a ki az akkori kormány köreivel, s különösen Uwaroff gróffal, a közművelődésügyi miniszterrel igen szoros összeköttetésben állott, a wilnai zsidó közösséghez intézett: »Magid Jeschua« cz. ismert levelében azt állítja, miszerint a cártól származnék azon eszme, hogy a műveltség terjesztésével a zsidók életmódját megváltoztassák, s hogy Uwaroff érdeme csak abból áll, hogy uralkodójának ezen eszméjét minden erejével életbe léptetni igyekezett. Minthogy ezen eszme magától a cártól származott, a kormány előtt nagy jelentőséggel bírt azon kérdés, hogy a zsidók miért táplálnak ellenszenvet az általános műveltség elsajátítása iránt, s minthogy egyaránt fontos volt előtte ezen okok elhárítása, ezen kérdés I. Miklós császár egész uralkodása alatt foglalkoztatta. A kormánynak első gondoskodása, hogy a művelődést a zsidók között terjeszsze, az 1835. ápr. 13. kelt törvényben nyilvánul, melyek 6-ik fejezete kizárólag a zsidók művelődésével foglalkozik.

A törvény ezen része a zsidókra nézve, határozottan előnyös színezetű. Mindenben helyben hagyja az 1804. évi törvényt és következő pontokkal egészíti ki. A zsidóknak nemcsak a népiskolák, gimnáziumok, egyetemek és a pétérvári művészeti akadémia látogatását engedi meg, hanem az ország minden magasabb tanintézetébe, valamint minden privátiskolába és pensionátusba való belépést is, éppen úgy, mint Oroszország keresztény polgárainak. Elismeri azon jogukat, hogy a fennálló törvényes alapon saját iskolákat alapítsanak a zsidó ifjúságnak tudományokban és művészetekben, valamint vallásuk speciális tantárgyaikban való oktatására, a mely jog az 1804. törvényben mint puszta eventualitás volt felemlítve, arra az esetre, ha a zsidók véglegesen ellenkeznének általános nyilvános iskolákba lépni. Végre azon zsidóknak, kik valamely főiskolában egy egész kurzust végeztek, következő jogokat engedélyezte: folyamodhattak a »díszpolgári« méltóságért, s azok, a kik a »Doktor« címet elnyerték, az »örökletes díszpolgárságért«. Utóbbiaknak jogukban volt, mindenesetre csak legfelsőbb engedéllyel, a civilt és a tanítási rendszertbe lépni, s ezzel elnyerték

azon jogot, hogy a letelepedési területen kívül és a székvárosban is lakhattak, s végre, azon zsidók, a kik az orvosi szakban akadémiai fokozatot nyertek el, szabadon praktizálhattak és ha állami szolgálatba léptek, joguk volt az állami szolgálatban érvényes fokozatos előléptetéshez.

Annak daczára, hogy ezen törvény a zsidókra nézve igen kedvezően hangzott, még sem hozta meg azon eredményt, a melyet tőle vártak, s a mint szerzőnk találóan megjegyzi, nem is hozhatta meg. Első sorban nem volt meg a kötelezettség, a mely arra kényszerítette volna a zsidókat, hogy gyermekeik tanítását nyilvános iskolákra bizzák; s különben is azon jogok, melyekkel a törvény a zsidókat felruházta, nem voltak olyan természetűek, hogy a zsidó szülőket arra indíthatták volna, hogy leküzdjék az általános műveltség iránt táplált elszenvet. Mert bármily jelentékenyek voltak is ezen jogok, mégis sok áldozattal jártak és igen nehéz volt őket elérni. Mindenek előtt a zsidó szülőknek arra kellett volna magukat elhatároznok, hogy gyermekeiket hosszú időn át keresztény gyermekek társaságában neveltessék, a mi, nem egész megokolatlan nézetük szerint, a zsidó vallásos szellemre nézve, nem járt volna minden veszély nélkül. Azonkívül le kellett mondaniok arról, hogy gyermekeiket, a míg azok a közép- és a főiskolákat látogatják, üzleteikben használhassák, hogy egyrészt munkaképességüket a maguk hasznára fordítsák, másrészt pedig, hogy praktikus hivatásra készítsék őket elő, s mind e mellett fedezniök kellett azon jelentékeny költségeket, a melyeket az életfentartás és az oly hosszú időn keresztül való iskoláztatás igényel, a nélkül, hogy a legcsekélyebb biztosítékot bírták volna arra nézve, hogy gyermekeik végre legalább a kilátásba helyezett jogokat valóban el is fogják érni. Mert eltekintve attól, hogy rendszeren azok közül, a kik valamely középiskolába léptek, csak igen kevesen végeznek a főiskolákat, ezen kevésnek is komoly oka volt azon aggodalomra, hogy az említett jogokban sohasem fog részesülni Margulis M. »Az orosz zsidók művelődéstörténetéhez« cz. a »Jewreisskaja Bibliotheka« I. köt. 139—142. l. megjelent értékezésében a nyilvános forrásokból merített tényeknek egész sorával bizonyítja, hogy az említett jogok rendszeren papirosan maradtak, a nélkül, hogy az életbe által mentek volna. S a míg az 1835-ig törvény által ígért jogok elérhetése nagy áldozatok

árán is kétséges volt, az iskolalátogatás nem ritkán még érzékeny megaláztatásokkal és komoly károkkal járt a fanatikus zsidó tömeg részéről, mint például a wilnai tankerület levéltára által megőrzött és szerzőnk által közölt »A 14 éves Lipmann fiú ügye«, a kit községe, Keidani, rekruta gyanánt akart kiszolgáltatni, a mint azon szándékának hire terjedett, hogy a helybeli nemesi iskolába akar belépni. A község ezen szándékát csak egy magasabb kormányhivatalnok beavatkozása hiúsította meg.

Ilyen körülmények között nem lehet feltűnő, hogy azon zsidók száma, a kik éltek azon jogukkal, hogy nyilvános iskolát látogathatnak, igen csekély volt. Egy, nyilvánosan verifikált adatok alapján, 1841-ben összeállított táblázatból kitűnik, hogy 1840-ben a tanulók száma a wilnai kerület (a mely akkor a mostani kownoi uradalmat is magába foglalta) nyilvános iskoláiban 14-re, a grodnoiban 7-re, Minszkben 7-re, a Bjalistock területen 8-ra szorítkozott. A zsidó privátiskolákat illetőleg sem voltak sokkal előnyösebbek az 1835-ki törvény eredményei.

Ezen törvény publikációját követő 5—6 esztendőben igen kevés új iskolát nyitottak meg. Azon zsidó privátiskolákhoz, a melyek még ezen törvény megjelenése előtt léteztek (Odessában, Stern igazgató által 1826-ban alapított négy osztályú, a hol Pinsker S. ismert tudós mint tanító működött, — és Wilnában Perl S. által 1830-ban alapított és egy parochiális iskola programmjával ellátott) még következő, újonnan megnyitott iskolák csatlakoztak: Odessában, a már említett fiúiskolához 1836-ban egy leány osztályt csatoltak, melyet megnyitása után az első évben hatvan tanuló látogatott. Ugyanezen évben Dr. Abrahamson igyekevése folytán Uwanban egy három osztályú iskolát nyitottak meg, a melyhez a helybeli község 6000 rubellel járult. 1838-ban Kischinewben az odesszaihoz hasonló programú iskolát nyitottak meg. Ezen iskola élén egymásután, korukban igen kiváló férfiak állottak, ugyanis a jó hírnévnek örvendő költő, Eichenbaum, dr. Hurwitsch és dr. Goldenthal, a ki később a bécsi egyetemen professzúrát nyert. Ugyanezen évben a wilnai Kahal egy »Zsidó kerületi iskola« engedélyezéseért folyamodott, a mely számára már ki volt dolgozva egy. pedagogiai tekintetből igen érdekes program, a mely vállalat azonban a tervezett iskola költségeit fedező tőke hiánya folytán hajó-

törést szenvedett. 1839-ben a schlocki zsidók Rigában iskolát alapítottak, melynek vezetőjéül a már említett Lilienthal dr.-t hívták meg Münchenből. 1840-ben a wilnai díszpolgár, Rosenthal Nissel kezdeményezésére és költségeire, egy Seiberling nevű fiatal ember, a ki Wilnában a gimnáziumot végezte, három más tanítóval egyetemben megkapta azon engedélyt, hogy iskolát nyisson egy parochiális iskola programjával. Ezen iskola 1841-ben meg is nyílt.

Ugyanez évben Wilnában egy második iskola is megnyílt, a melynek Kjarko kereskedő volt védnöke és felügyelője. Ezen iskola alapítói a dicséretesen ismeretes újhéber írók Salkind és Günzburg M. A. voltak. Salkind »A zsidó ifjúság nevelése« cz. memorandumával magára vonta a közoktatásügyi miniszter figyelmét. Ezen iskola programja következő tantárgyakat foglalta magában: Biblia a Mendelssohn féle kommentárral, zsidó katekizmus, az orosz és a német nyelv elemei, kaligrafia, aritmetika s azonkívül még talmud. Érdekesnek tűnnek fel előttünk következő okok, a melyek ezen iskola vezetőit arra birták, hogy a talmudot is felvegyék programjukba: »Ismeretes előttünk a priváttanítók metodusa a talmudtanítást illetőleg, a kik tudatlanságuk és babonájuk folytán nem képesek ezen tárgy lényegét felfogni, megokolatlan követelések folytán ezen tudományt annyira eltorzították és a figyelmet fölényegéről annyira elterelték, hogy a tanulónak lehetetlen annak tulajdonképeni szellemét megérteni, s akaratlanul is babonás és ferde ismereteket szerez; ellenben, ha az újonnan alapított iskolában tanul, megismeri ezen tudomány legfőbb titkát, megismeri vallásunk leghelyesebb és legsajátosabb forrását, s ennek mélyéből utat tör magának egy erkölcsös, morális (?) élethez. A második és főök az, a mely szerint eléggé megokoltnak véljük azon felfogást, hogy zsidó szülők semmi esetre sem határoznák el magukat, hogy gyermekeiket oly iskolába küldjék, a hol más tantárgyak között nem tanítják a talmudot. Azon törekvésben, hogy terjesszük az általános műveltséget, és indítatva a fentemlített okok által, elhatároztuk, hogy a talmudtanítást bevezetjük, de csak azt a talmudot, a mely hitünk főkörvonalait tökéletes eredeti tisztaságában tünteti fel, minden babonás és hasznavehetetlen (?) melléklet nélkül. Ezen eljárással a szülők kívánságainak eleget teszünk és egyszersmind elérjük fő célunkat.«

Mellesleg megjegyezve, ezen megokolás eléggé mutatja, hogy szerzőik vagy a kormányt akarták kijátszani, vagy pedig, hogy jól értettek az akkor bizonyos felvilágosult zsidó körökben divó talmud denúciálásához, hogy ezt jobban értették, mint a talmudot magát, a melyet csúfosan rágalmaztak. Hogy ezen felvilágosult urak a »talmud babonás és hasznavehetetlen helyeinek kiválasztásáról« csak általánosságban beszéltek, a nélkül, hogy ezeket közelebbről megjelölték volna, könnyen érthető, mert, a mint minden talmudot ismerő tudja, ez teljes lehetetlenség. Maguk sem ismertek ilyen helyeket.

A rigai iskola kivételével, valamennyi iskola felvette programjába a talmudtanítást, még pedig az említett és hozzá hasonló okokból. Mindamellett, hogy az ifjúság nevelésében az akkori zsidóság többségének meggyőződése és nézetei jutottak érvényre, nem viselkedtek bizalommal az új tanintézetek iránt. Az új iskolák és azok tanulóinak száma igen lassan növekedett. A kormány is elégedetlen volt a zsidók körében terjesztett általános műveltség sikereivel és szükségesnek látta, hogy az 1835-ik törvényt, a mely a zsidóknak csak külső életével foglalkozik, revízió alá vesse és a zsidók gyökeres reformálásához lásson. Ezen feladatot az 1840-ik év vége felé egy a miniszter elnöksége alatt lévő bizottságra ruházta, melynek tagjai közé a közoktatásügyi miniszter is tartozott. A kormány meghagyja ezen bizottságnak, hogy a zsidók művelődésének kérdését Uwaroff gr. előterjesztései alapján tárgyalja. Rövid időre ezen bizottság kiküldése után, 1841. január havában, Uwaroff elő is terjesztett két, minden látszat szerint zsidó bizalmi férfiak által inspirált emlékiratot, a mely főalkotórszeit képezte azon memorandumnak, a melyet ugyanezen év, márczius 4-én uralkodója elé terjesztett.

Az ezen memorandumban kifejtett nézetek és megfontolások a kormány számára irányadóak voltak a zsidók művelődése terén kifejtett reform munkásságában s habár távolról sem koronázta ezeket a reménylett siker, mégis igen nagy hatással voltak az orosz zsidóság intellektuális, sőt vallásos átalakulására.

Azt hiszem tehát, hogy ezeket itten közelebbről kell ismertetnem, a miért is nem elégszem meg az említett memorandum nézeteinek és megfontolásainak pusztá elmondásával, hanem

megkísérlem őket tárgyi és idevágó magyarázattal kissé megvilágítani. Ez okból szükséges, hogy tárgyunktól kissé eltérjünk, és következő megjegyzéseket bocsássuk előre.

Az akkori korra való visszapiantás alkalmával különösen szemünkbe ötlük a nagy többség feltűnően vehemens ellen-szenve a profán műveltség iránt általában, és nyilvános intézetek látogatása iránt különösen, a mely ellenszenvenvel I. Miklós császár kormányának annyi baja volt. Ezen tagadhatatlan és feltűnő jelenség, különösen a jelen korban nagyon meglepő, annál inkább, mivel tanúi vagyunk azon óriási tolongásnak, a melylyel a minden osztályú és pártú (a legszigorúbb orthodoxokat is beleértve) zsidó ifjúság a birodalom valamennyi tanintézete felé törekszik, s melynél fogva kormányunk oly különös törvények életbeléptetésére érezte magát indíttatva, a melyek ezen tolongást megakadályozzák s a melyek a zsidó gyermekek számát a közép- és főiskolákban az összes tanulók bizonyos százalékára redukálják. De már 1873-ban, Tolstói gróf, a ki annak idején közoktatásügyi miniszter volt, hiteles adatok alapján, egy hivatalos dokumentumban (Magyarázó felvilágosítások a zsidó elemiiskolák törvényéhez etc. 1873. márcz. 16.-ról) konstatálta: »hogy tényleges számok bizonyítják, hogy az általános műveltség utáni törekvés nem ritkán a zsidók által ezen műveltség irányában táplált tiszteletből és ennek valódi méltósága iránti érzékből származik« (45. l.). A zsidó tanulók száma a négy tankerület középiskoláiban, Wilnában, Kiewben, Odessában és Dorpatban már akkor 2362 (17505 az összsám) volt, vagyis a tanulók 13,2 %-je, a mi legalább kétszeresen meghaladja ezen községek letelepedett zsidóinak a többi népességhez való arányát. És mégis elvitázhatatlan tény, hogy ugyan-ezen zsidók ugyanazon tankerületben három évtized előtt még nagy ellenszenvenvel viseltettek az általános művelődés iránt és minden energiával működtek a nyilvános iskolák látogatása ellen.

Kérdés tehát, hogyan lehet ezen tényt megmagyarázni? Ezen kérdésre egy következő cikkben fogunk válaszolni.

Wilna,

G. F.

KOHUT SÁNDOR.

1842—1894.

A magyar Izrael szülötte volt, a zsidó művelődés kertjének örököltű plántája, mely nem *egy* pontra csomósítva bocsátá gyökereit a tudományok földjébe, de több irányba eregeté: a történet, bölcsészet s nyelvészet termő mezejére. A fának érett volt gyümölcse; egészséges táplálékként tölté el a lelkeket. Kíváncsiak vagyunk a kertész művére, ki szakértéssel, féltő gondnal gyámolítva növelte föl sarját. Hiába keressük; külső istáp nem igen támasztá a feltörő hajtást, s mégis megizmosodott; önereje, szellemi tehetsége fejleszté magosba. A zsidó tudós fejlődését nemes keretként övezi az élet küzdése. A szegénység vándorutján a lélek tökélyesül, s nemcsak célzt ér, de a hozzá vivő eszközt is ő teremti magának. »Óvatosan bánjatok a szegény gyermekekkel, mert tőlük tudomány ered« e mondás fejezi ki a zsidó küzdelmének szentségét, a zsidó tudósét, ki nyomorában eszménykultuszt, közjóérti lelkesedést táplál, nem önző, sivár kapaszkodást a létbe. Így látjuk körvonalozva Kohut külső életének rajzát. De szemléljük a képet.

Kohut Félégyházán született 1842. június 11-én szegény szülőktől (atyja volt Kohut Jakab, anyja Hoffmann Czili). Ősei közt nem termettek híres tudósok; csak szépapja volt ilyen, mint várpalotai rabbi. — Atyja házaló volt s a kis Sándort is e mesterségre fogta. Hat napi utjukon mindig az összeszedett holmikra kellett vigyáznia. De a gyermek sokszor elbujt a kelletlen hivataltól s egyre sirt, hogy biz' ő nem lesz házaló. Nagybátyja, a Kecskeméten lakó Hoffmann Lázár (Dr. Hoffmann Emil a reichenbergi rabbi atyja) egyszer átrándulván hozzájuk, a kis Sándort nagy szomorúságban lelte, mivel atyja megverte, nem akarván vele menni házalni. Persze inkább tanulásra vágyott a nagynövésű, szép fiu, kit tehát nagybátyja 9 éves korában — midőn még nem tudott írni s olvasni — magához vett s Kecskeméten, hova szülei is átköltöztek 1850-ben, taníttatta. Már akkor a tanév vége felé közelgett, de a fiu vasszorgalma által még azon esztendőben az első, s a következő évben három osztályról letette a vizs-

gát, úgy, hogy 10 éves korában (egy évi tanulás után) a reform. gymnáziumba lépett, hol a 7. osztály végeztéig maradt. Mindvégig nagybátyja, a jótékony Hoffmann Lázár segíté, mivel a szülői szeretet anyagi javak hiányában nem igen áldozhatott. — Deutsch Henrik s Ballagi Mór vezetése mellett haladt tanulmányaiban, mint első eminens.

Jeleskedett a talmudban is, mint Fischmann Simon rabbinak s a jámboréltű Löwinger Gerzsónnak derék tanítványa, kinek esténként, midőn tanulni ment hozzá, mindig vitt nagybátyja üzletéből gyertyát, vagy egyebet. Később is mindig támogatta öreg tanítóját. Im' már, zsenge korában kettős uton indult a törekvő szellem: a világi és zsidó művelődés ösvényén; nem tért szélső irányba, a másiknak rovására. — Deutsch Henrik tanácsára a papi jövőt választva, mivel még hazánkban nem volt rabbiképző, Németországba készült. E czélt elősegítendő, a 8. osztályt a pesti német gymnáziumban járta. Itt sem gyöngült sikere. »Eximio modo maturus«, tévén le az érettségit, Boroszlóba utazott s a Frankel Zakariás igazgatta szemináriumba lépett.

Ennyire előrejutott. Győzte — erkölcsi erővel. Ebből volt neki legtöbb utra valója. Büszkén mutathatott a szerény kezdetre, hogy 20 forinttal indult Boroszló városába. Az utlevél láttamoztatása végett Bécsben időzött, hol még a déli s esteli kenyérről is le kellett mondania, hogy a kis készpénzen eljusszon czélja állomására. Leipnikban ép ros-hasónókor betegedett meg a sok — *éhezéstől*; de már Czom-Gedaljakor fölkerelkedett s tovább bőjtölve, pénzéből, erejéből kifogyva Boroszlóba érkezett.

Valóban, az ilyen sors tágitja a lelki nagyság határát s tanulságot nyújt a kishitűségnek. Jelentkezett Frankelnál s vizsga után fölvetették a felső tanfolyamba. Folytatta a régi küzdést nélkülözve, éhezve. E bénító akadályok nem apasztották meg az ifjunak közmondásos szorgalmát, melylyel rabbinikus s egyetemi tanulmányaihoz látott.

A deák-nyomorúság szalmaszálába, leczkeadásba fogódzott, melyből neki, mint *külföldinek* csak kevés csurgott-csöp-pent. 1865-ben kitünő sikerrel tett doktorátust keleti nyelvekből a lipcei egyetemen. Szülőinek körébe, Kecskemétre sietett, hol az őt kedvelő Fischmann rabbi és a község előjáróinak

óhajtatására *először* lépett templomi szószékre; két egymásra következő szombaton prédikált hatalmas sikerrel. A kecskeméti község »szívvel megköszönte« a rabbi-jelölt »vizsgáját«, ki aztán visszatért tanulmányainak fészkébe a boroszlói szemináriumba. Innen küldte dolgozatait a »Zeitschrift d. d. morgenl. Gesellschaft«-nak s a »Magyar Izraelita«-nak.

Szónoki képessége terjeszté hírnevét. Első nyilvános szerepe volt a *tarnovitz*i községben (Porosz-Szilézia), hol 100 tallért s szép aranygyűrűt kapott tiszteletdíjkép. E 100 tallérból élt egy egész évig, sőt még öcscsét, ki most a »Berliner Zeitung« szerkesztője, is magához vette s támogatta.

Az 1867. január 27-én felavatott papot szívesen fogadta volna rabbijául a tarnovitz-i község, de *Kohut* anyagi előnyök-nél jobban szerette hazáját, hogy *magyar* rabbinus legyen. Óhaja teljesült. 1867. peszachjára sürgőnyileg hívta őt a székesfehérvári község; magyar s német szónoklata egyhangú megválasztását eredményezte. 1867. június 1-én vonult *Zipser* örökébe. A zsidó papi működés hagyományos nyavalyája rászakadt: saját hitsorsosai üldözték alaptalan megszólással, becsmérléssel a »vallástalan« rabbit; a kongresszusnak tagja, majd jegyzője mert lenni. Báró *Eötvös* József őt a megye összes zsidó iskoláinak igazgatójává nevezte ki. Két első művét *Renan* a Journal asiatiqueban »epochális«-nak nyíltánítá, Spiegel pedig (Heidelberger Jahrbücher 1866. 22. sz.) »kiváló tudományos becünnek«. A bajor királynak beküldve egy művét nagy elismerést aratott, ugyancsak Lónyai magyar minisztertől.

A zsidóság dicsőségén munkált *Kohut* világi alkalmakkor is; ilyenek pl. az Eötvös-emlék javára tartott felolvasásai a Vörösmarty-Körben s a Batthyányi-ünnepen elmondott beszéde. Tudása s szónoki tehetsége annyira meghódította a *keresztény* köröket is, hogy »a nagytudományu, mézesajku zsidó pap«-nak hívták. Hatalmasan lendített a zsidó iskolai életen; szombatonként épülhetett az ifjuság magyar vallás oktatásán, melyet még a beteg tanító helyett is szívesen végzett.

Székesfehérvári rabbisága nyolcz évig tartott; ekkor *Pécsett* választották meg. Mint pécsi főrabbinak a zsidóság társadalmi becsületét is volt alkalma megvédeni. A magyarországi antiszemita hecczcek idejében irta tanulságos kis füze-

tét »A talmud és a középkori rabbini tekintélyeknek a »Gója«-ra vonatkozó egyenhangy állításáról. Istóczy ur figyelembe ajánlva».

Kohut Pécsről Nagyváradra került. De már 1885-ben a new-yorki »ahavat-chesed« község választotta rabbijává s még azon év május 5-én kivándorolt a messzi idegenbe. Működése az ottani viszonyok közt fordulatot jelentett. Konzervatív irányú nagyban mérsékelte a szélső reform-szellemet. Orthodox szemináriumot is alapított, melynek tanára s igazgatója volt. Konzervatív működése éles tollharczba keverte vagy nyolczvanöt ottani rabbival.

Temploma zsufolásig megtelt a nagy szónok angol s német beszédeinél, melyekről a legnagyobb napilapok (»Herald«, »Staatszeitung« stb.) megemlékeztek. A chikagói világkiállítás végrehajtó-bizottságának is tagja volt; ő dönté el, hogy mely munkák kerüljenek felolvasásra. Dr. Hirschen kívül ő képviselte az amerikai zsidóság tudományosságát.

Áttekintvén Kohut külső életének főbb szakait, nézzük annak jobbik felét, tudományos munkásságát. Ennek lelke az ő főműve, az »Aruch completum« »Eine kritisch-exeg. Aruchausgabe auf Handschriftliche Vergleichen gestützt«. E könyv a már megjelent összes kiadásokra és hat kéziratra támaszkodik; mintegy 6000 talmudi s midrashelyet ölel magába, azoknak aram, syr, perzsa, arab, görög, latin szóelemét fölfejt; szintugy az Aruch forrásait és, hogy miként használták fel azt a magyarázók Rasitól kezdve egész a ירמיה-ig. Szóval mindkét talmud s az egész midrasirodalom fel van benne dolgozva, nyelvészeti szempontból. Többször át kellett haladnia a hagyomány rengetegén és Kohut idejének, erejének javarészét annak áldozta. A kilencz kötetnyi munka első 4 része Magyarországon készült, míg végre az idén, Calvary & Co. könyvkiadóknál az egész megjelent: 20 év szüntelen fáradságának gyümölcse. Mintha csak ezért élt volna. Művével együtt fejezte be életét.

A tudomány és sajtó emberei méltán dicsőítették a nagyszerű alkotást. Igy különösen Szmolenszky a »Haschachar« 9. évfolyamában és Buber Salamon Lembergben.

Kohut dolgozatainak hosszú során kell még végig tekintenünk, melyek részint folyóiratokban, részint önálló könyv

alakjában láttak napvilágot. Megirta a Zsidók történetét iskolai használatra szánva; kissé nehézkes nyelvű. 2. A Romában élő zsidók polgári és társadalmi viszonyairól. Széleskörű tudást eláruló cikksorozat a »Magyar Izraelita«-ban 1863. 3. Über die jüdische Angelologie und Dämonologie in ihrer Abhängigkeit vom Parsismus. (Zeitschrift d. d. morgenl. Gesellschaft Leipzig 1866). 4. Was hat die jüdische Eschatologie aus dem Parsismus aufgenommen? (Zeitschrift d. d. morgenl. Gesellsch. 21. k.). 5. »Szaadja és Majmonidesnek a talmudhoz viszonyított vallásbölcsezszeréről«; cikksorozat az Izraelita Közlönyben 1868. 6. A »Talmud és a parsismus«; e dolgozatát felolvasta Hunfalvy Pál az akadémiának történet-filozófiai osztályában. (Megjelent a Tenczer-Alumban). 7. »Die Adamslegende in ihrer Rückbeziehung auf die persische Jima- und Meschiasage« (Zeitsch. d. d. m. G. 25 k.). 8. »Über das Verhalten der Juden den Nichtjuden gegenüber«; talmudi mondások gyűjteménye. (Ung. jüd. Wochenschrift I. évf.). 9. »Agadische Elemente in den mohamedanischen Legenden«. U. o. 10. »Die drei Parsen im Talmud«. U. o. 11. »Eine parsisch-talmudische Sage« (Neuzeit 1871). 12. »Zur Beleuchtung einer dunklen Mischna«. U. o. 13. Biblische Quellenachweisung einiger Zoroaster-Legenden« (Allg. Ztg. d. Jud. 1871). 14. »Kritische Beleuchtung der pers. Pent. Übersetzung des Jakob b. Josef Tawus unter stetiger Rücksichtnahme auf die alten Versionen«; adalék a zsidó exegézis történetéhez, a magy. tud. Akadémia elnökének ajánlva. Elismerőleg kritizálták a héber lapok is pl. a Karmel és Magid 15. »Ha most nem, hát mikor? Czikksorozat az Izraelita Közlönyben 1868.; a kongresszus legsürgősb teendőit tárgyalja; a szeminárium-kérdést is. 16. »Egy zsidó theologiai fakultás felállításának szükségességéről« és »Über das hohe Alter«; két nagy cikksorozat; az utóbbi dr. Zipser egy művét ismerteti. Izr. Közl. 1870. 17. »Soll das Tabernakel am 9. Ab entblüsst, oder mit einem schwarzen Vorhang verhüllt werden« (Ung. jüd. Wochenschrift). 18. »Über die Okeanassage« (U. j. W. 1872). 16. »Die Namen der pers. und babyl. Feste im Talmud« (Jesurun 8. k.); a »Debora« cz. amerikai héber lap is közölte. 20. »Etwas über die Moral und Abfassungszeit des Buches Tobias« (Geiger Zeitschrift 10. évf.). 21. »A közép-

De hagyjuk ezen háládatlan tereferét, térjünk vissza kedves feladatunkhoz!

Tapasztalataimból azon meggyőződésre jutottam, hogy orosz hitfeleinkre, ha egyszer a zsarnokságtól fel lesznek szabadulva, nagy jövő vár és őszinte szívből kívánom ezt nekik minél hamarabb az emberiség érdekében általában és felekezetünk fennmaradása céljából.

Orosz hitfeleinknek a szomszédai a galicziai atyafiak. Ezeket kedves hazánkban mindenki saját tapasztalataiból ismeri. Ott sajnos, több helyen a vallásos fogalom az emberisten imádására t. i. a Rebbe-féle istenítésre kapott lábra és változott át, azoknak sajnos személyes isteni helytartóra van szükségük és ezen szent vallásunkkal ellenkező fogalmat náluk a Rebbe képviseli. Ezek tulajdonképen a fekélyek felekezetünk testén és sok bajt okoznak ezek most is nekünk, mivel ez a balga felfogás szent vallásunkat pellen-gére állítja a nagy munkába és sok időbe fog kerülni ezen vallástalan fogalmakat kiirtani.

Ami németországi hitfeleinket illeti, azokról vajmi kevés közleni valónk van, mivel ezeket kedves hazánkban is mindenki saját tapasztalataiból jól ismeri. Egy orosz atyafi jellemzően osztotta be őket két csoportba. Az első csoportban találunk olyanokat, kik világemberek és a pénz a vallásuk, a másodikba pedig azok tartoznak, kik vakon követik vezetőjüket meggyőződés nélkül és ezen hitelv: *דע את אלרי אביך ועברו בלב* (Krón. I. 28, 9.) náluk ritkán található, azért is igen kevesen szentelik magukat közülük a héber tudományok ismereteinek és ennek következménye, hogy a vallás szertartásait gépiesen végzik.

Ilyeneknek mondhatók egészen a csehországi zsidók is. Harminczhat éve annak, hogy Prágából és Csehországból elköltöztem és visszatértem kedves hazámba, de bámulatosan hanyatlott és változásokon ment keresztül felekezetem ezen idő alatt ezen országban. Harminczhat év előtt volt még Prágában vajmi kevés zsidó élet, melyet a megdicsőült főrabbi Rapoport S. L. ז"ל képes volt fenntartani, a vidéken pedig a községekben már akkor is a héber-zsidó tudománynak érdemes képviselője igen gyéren volt található és a csehországi zsidó községekről most azt lehet mondani, hogy egye-

dül a rabbi reprezentálja felekezetünket, a község pedig csak névleg szerepel, mint olyan és általában lehet ezeket *עמית* nevezni. A rabbi itt csak hivatalnok, kinek a hatásköre igen szűk térre van szabva és csodálkozom még azon, hogy akad ember, ki Csehországban elvállalja a rabbi hivatását. Azonban itt a régi fákon új, erőteljes ágak kezdenek fakadni, melyek ha ápolásuk mint eddig tovább tart, hasznos és jóízű gyümölcsöt ígérnek hozni. A karlsbadi fiatalabb zsidó nemzedék különbség nélkül vallásos és igen ájtatos az imaházban, ugy a hétköznapi, mint a szombati istentiszteletnél.

Mi annak a szembetűnő változásnak az oka, melyet másutt ezen országban nem tapasztaltunk? Népszava—Istenszava! Dr. Ziegler Ignácznak a helybeli rabbinak egyedül az érdeme az, hogy itt a vallásos viszonyok javultak. Utbaigazítással szolgáltak neki Maleáki próféta szavai: *והשיב לב אבות על* (Maleák. 3. 24.) Rasi ezen mondatot így magyarázta: *לפי בניו יאמר לבנים דרך אברהם ויצחק לכו אל אבותינו לחזור בדרכי המקום.*

Az idevaló községnek van most egy jó hittanítója, a ki a rabbi felügyelete alatt a hittanítást az elemi iskolákban végzi, a polgári iskolában és a gymnasiumban pedig maga a rabbi végzi lelkiismeretesen a hittanítást. A szombatünnepe beálltával azaz pénteken az estiima előtt egy igen szép áhitatos imával szenteli meg a rabbi az ünnepet. Szombaton a nyílt frigláda előtt imádkozik az Örökkévaló színe előtt a betegekért, a szegényekért és gazdagokért egyaránt, olyan valódi zsidó áhitattal, hogy az egész község szemei mindig könybe lábadtak. Ami a szónoklatokat illeti, ezekre dr. Ziegler nagy gondot fordít, úgy hogy azok által mindig magával ragadja a hallgató közönséget, úgy a helybelit mint azt, mely a fűrdő-idény alatt itt tartózkodik. Nagy áhitattal hallgatja meg a szónoklatokat az orosz atyafiak java része, némely galicziai atyafi, a német és magyar zsidók közül majdnem mindenki, aki itt tartózkodik.

Legyen most a végén szabad kedves földieimről is beszélni, a kikkel itt tartózkodásom alatt találkoztam. Kedves hazánk minden vidéke és pártja volt itt képviselve. Találkoztam olyanokkal is, a kik odahaza a rendezett Istentiszteletet mint rettenetes ujitást ellenzik, itt pedig miután jelen voltak az istentiszteleten, belátták, hogy küzdelmek a valódi vallásos élet

fejlesztésére hátránnyal bír, mivel a rendes és szabályos Istentiszteletet, az áhitatosságot emeli. A jó kidolgozott szónoklat pedig a hallgató közönséget visszanyeri szent ősvallásunkhoz. Erről nyertek mindazok meggyőződést, akik itt az istentiszteletben folytonosan részt vettek és pedig azon arányban voltak képviselve, mint 64: 4-hez.

Továbbá volt alkalma most annak a szembetünő kissebbségnek arról is meggyőződni, hogy rendszeresített tanterv mellett kiképzett rabbi, mint dr. Ziegler, tanítványa a mi rabbiképző intézetünknek, hivatva van a jelen korban a valódi vallásos életet felébreszteni és fenntartani. Továbbá alkalmuk volt azon atyafiaknak a hanyatlást a vallásos életben megfigyelni, kik odahaza mindig azt állítják, hogy nálunk a zsidó élet elenyészett, az pedig nem egyéb mint koholmány, melyet csak azon ürügy alatt terjesztenek és a nem mi vallásbeliniket ámitják, hogy utjában álljanak azon történelmi fejlődésnek, mely felekezetünket kedves hazánkban megilleti. Győződjének meg, ha tovább is szándékoznak a haladásnak utjában állni, akkor vagy a Chassidismus-t, mint ez Galicziában van, vagy a vallás iránti közömbösséget segítik elő. Ezen további harc által nem tesznek jó szolgálatot felekezetünknek kedves hazánkban. Itt nyílt alkalmuk azoknak az atyafiaknak legjobban viszonyainkról, hogy mi várunk a jövőben, férfias, hasznos ítéletet hozni és remélem, ha utjukból minél hamarabb el nem térnek, a viszonyok fejlődése nekem fog igazat adni, és attól ments meg Isten! hogy nálunk is mint Galicziában a Chassidismus vagy a Nihilismus kapjon lábra!

Karlsbad, 1894. augusztus hó végén.

POLLÁK KAIM.

KÉT RABBIKÉPZŐ ÉRTESÍTŐJE.

Az egyik a bécsi »Israelitisch-theol. Lehranstalt« értesítője. Az első év történetét olvassuk benne. Az u. n. kezdet nehézségei nem igen bukkannak föl: szellemi s anyagi erők teljében indult a bécsi testvérintézet hivatása útjára.

Az értesítőt egy tudományos értekezés vezeti be: »Ezekiel-Studien« Dr. Müller D. H.-tól. Azután következik a curatorium jelentése az intézet létesítéséről. Az 1891. márczius 27-én megpendített terv 1893. október 15-én tökéletes valósággá lett. Nem is csoda; az osztrák zsidóság színe-java buzgott a szent célért: Rotschild A., Cohn S., Karpeles M., Springer G., Thorsch F., Reitzes S., Benies H. és a tulajdonképi alapítók Gutmann Vilmos meg Dávid. Ezek csak kis részét képezik a vezérlő bizottságnak, melynek tagjai mind oszlopos emberek.

Tanároknak választottak Dr. Müller D. H., a bécsi egyetem kiváló orientalistája: tárgya volt a héber s rokon nyelvek, meg bibliai régészet; azután Dr. Büchler Adolf zsidótörténetet és exegézist adott elő, továbbá talmudot, szentírást és héber nyelvtant az előkészítő tanfolyamban. Dr. Schwarz A., az intézet először választott tanára és rektora, volt a talmud és homiletika tanára. Dr. Landau S. R. tanította a lengyel és Fuhrmann E. a cseh nyelvet. Fuchs József úr van bemutatva az intézet titkárságaként.

A következő szakaszból, a rektor külön jelentéséből tudjuk meg, hogy Friedmann M. a »Béth-Hamidras« lektora, csak a nyári félévben kezdte meg szemináriumi működését.

Az alkalmazott tanérek munkássága így oszlott meg: 1. Szentírás (Ezekiel) heti 2 óra; ép úgy, mint a pesti rabbiképzőben, tanította Dr. Müller; e kollégium párja volt még zsolotárok fejtegetése targum, Rasi s Ibn Ezra-kommentárokkal; heti 2 óra; tanár Dr. Büchler; nálunk a szentírásmagyarázatok pentateuch-részletei olvastatnak, a mi első sorban fontos. 2. Talmud stat. 6 óra, tan. a rektor; 3. Talmud kurz. csak 2 óra; 4. Jóre Déa szintén; tanár U. a. 5. Einleitung in die Mischnah. Von der ältesten Zeit bis zum Ende des II. Tannaitengeschlechtes, heti 1 óra. Intézetünkön régebben szintén előadatott. 6. Homiletik. Materielle und formelle Met-

thodenlehre. 7. *Midrasch*. Hodogetik in die Haggadah; csak heti 1 óra; tan. *Friedmann*; U. Ö. Lectüre agadischer Partien aus Mechilta; az utóbbi tárgy persze évenként változik, nálunk pl. az idén Kóheleth-rabba volt a választott. — 8. *Hebräische Grammatik*. Übersicht der Nominalbildung. 9. *Aramäisch*. Grammatik des Biblisch-Aramäischen und Interpretation der aram. Stücke in Dániel u. Ezra. — Mindkét nyelvtan nálunk alsótanfolyambeli tanulmány s a héber érettségi tárgya. 10. *Geschichte der Juden*, von der Zerstörung des ersten Tempels bis zum Regierungsantritte Salome Alexandra's; heti 2 óra; tan. Dr. Büchler. 11. *Historische und geographische Übungen*, an der Hand des I. Makkabäerbuches. Nálunk ez nem létezik, hanem helyette epigráfiai gyakorlatok. 12. *Religionsphilosophie*. Saadja's Emunoth-Wedeoth, Einleitung u. Abschnitt I. Ez nálunk is jó ismerős. De Bécsben hiányzik a mi vallásbölcsezet-történetünk. Volt a bécsi szemináriumi oktatásnak pár melléktere is; így egy előkészítő tanfolyam az intézetbe lépőknek s népiskolai hittanítók kiképzésére tantárgyak voltak 1. *Pentateuch* Rasival s minden héten az olvasandó szidra; tan. Dr. Büchler; 2. *Próféták*. Kir. I. s II. könyv. 3. *Hagiográfák*. Eszter és Rúth. 4. *Misna és Talmud*. Pirké Abóth és Bab. meczia. 5. Zsidók története és héber stílygyakorlatok. Volt még egy kurzus kész hittanárok számára; a rektor előadott Pentateuchot Rasival Müller héber nyelvtant, s Büchler történetet.

Ezen összehasonlításból kitűnik, hogy a tananyag és annak megoszlása a két intézetben — csekély eltérésektől eltekintve — majdnem azonos. A modern rabbiképzésnek már tradíciója van, nagyjából az összes létező szemináriumok, tekintet nélkül az irányra, melyet szolgálni kívánnak, egy tanrendszerrel bírnak. A modern zsidóságban e pontra nézve nincsenek különbségek sehol, sem Németországban, sem Angliában, sem Ausztriában, sem nálunk. Az alapirány mindenütt ugyanaz.

A tanulók száma a magyar rabbiképzőben tetemesen nagyobb. Bécsben összesen volt 34, ezek közül 5 az előkészítőben; a budapestiben százon felül. E különbség főoka az, hogy a mi szemináriumunk felső gimnáziummal van összekapcsolva. Ezenkívül tekintetbe veendő, hogy a bécsi szeminárium még csak első évét töltötte be. A kezdet szerint itélve, emez inté-

zetnek jövőben aránylag sok hallgatója lesz. A hallgatók nagyobb fele Galicziából származik; Magyarországból 5. Hazánk különben a németországi rabbiiskoláknak is szolgáltat tanulókat.

Az osztrák zsidóság teológiai főiskolája létesítéseért tiszteletet és bámulatot érdemlő áldozatokat hozott. Az alap, a melyből föntartatik, már közel 300,000 forintra rug. Ezenkívül a bécsi hitközség 4000 forint évi járulékra kötelezte magát; a morva, cseh és lengyel zsidók szintén tetemes — magyar fogalnak szerint hihetetlen — összegekkel támogatják évenként. Az osztrák kormány az intézetnek 5000 frt évi subventiót ad. Tudunkkal egyetlen egy hang sem emelkedett ellene sem a páros, sem a páratlan napokon. Az osztrák zsidóságnak eddig-él még nem volt alkalmá, hogy főiskolájáról éles elmével és profundus szakismerettel szerzett fulmináns kritikai czikkekből gyönyörködhessék. Extra Hungariam non est vita.

KÜTFÖK.

260. sz.

Okmányok és levéltári jegyzetek.

I. Gróf Lamberg család csákberegyi archivumában: Literae adjudicatoriae sententiales, executionales, relatoriae testimoniales folió kötetből.

240. ol. Lamberg Mária Anna grófné szül. Auersperg grófné és Auersperg Mária Antonia grófné (férjzett Tripsz báróné) kötelezik magukat Bécsben 1732. április 23., hogy Schlesinger Marc császári udvari zsidónak 5 év alatt 1400 forintnyi részletekben félévénként szolgáló évi 6°/_o-al visszafizetik a 7000 forintnyi összeget, melyet Schlesingertől a czélből kölcsönöztek ki, hogy a meghalt Hochburg János József gróf hátramaradt adósságait kifizessék és ezáltal a családj számára megtarthassák a Fejér- Győr- Komárom vármegyékbe bekebelezett Csokakő uradalmat. Nemfizetés esetén Schlesinger lefoglalhatja a Csokakő uradalmat. (E kölcsönről többször történik említés).

244. ol. Tripsz Maria Antonia báróné szül. Auersperg grófné kötelezi magát Moór 1744. április 30., hogy nemes Biró István uramnak, ki a Schlesinger Marc által kölcsönzött 7000 frtnyi összeget kifizette, megtéríti kiadásait.

247. ol. 1732. júl. 17-én a fejezérvármegyei közgyűlésen felolvassák Schlesinger Marc udvai zsidó folyamodványát, melyben arra kéri a vármegyet, hogy vegye tudomásul azt, hogy a Lamberg grófnénak és Tripsz bárónénak kölcsönzött 7000 forintját betáblázta a Csokakő uradalomba. A megye tudomásul veszi.

249. ol. 1732. december 29-én Schlesinger Marc elismeri Bécsben, hogy Biró István uram kifizette neki a 7000 forintot, melyet az említett urnőnek kölcsönzött.

280. ol. A bodajki uradalmi ingóságok és ingatlanok becsülésénél 1750 apr. 9.:

Juden Hauss.

Juden Wohnung besteht in 2. Zimmer, 1. Kuchl, 1. Gewölbe, ertragt an Maurerarbeit und Material 313 fl. Handlanger 62 fl. Das alte Judenhauss mit sambt der Schupffen 55 fl. Zimmer arbeit aber sambt holtzfuhre, Schlosser, Tischler, glasser, und haffner 88 fl. Rohr sambt deckerlohn 25 fl. Juden zaun 5 fl.

390. ol. 1723. esztendő. Praetensio Jadaei Leidersdorffer per Dnam comitissam complanata 8600 fl. A 484. ol. Leid. Loýzerstorffnak nevezetik.

430. ol. 1724. apr. 23. Hochburg grófnak Bécsbe küldött iratai közt: den Lazarus Schwab und Isak Hirschel betreff.

450. ol. Schlesinger Marcus udvari zsidó 1732. apr. 23. Bécsben elismeri, hogy fent említett Lamberg grófné és Tripsz báróné megfizették neki azon 5000 forintnyi követelését, melyet 1719. jun. 8. óta Thavonath Ferdinánd Ignác báró révén Hochburg János József gróf iránt támasszott.

850. ol. Pátkán 1752. Inquilini dantur tres, quilibet Domunculam sine appertinentiis habens, et quidem Adamus Dieringer praestit 4 fl. Judaeus, Gregorius nominatus aequae 4 fl. et Franciscus Csizmazia 7 fl.

859. ol. Csákberegy 1752. Domus erematoria adest etiam Dominalis, a qua solvitur per Arendatorem Judaeum Summa 50 fl.

869. ol. Bodajk 1752. Domus Crematoria possidetur per Hebraeum Lazarum Hirs in arenda annuali 100 fl. Fornix etiam Judaeus adest, a qua solvuntur per annum pariter 100 fl.

893. ol. Moór 1752. Fornix unus cum domo in qua extractus habetur, pariter per suam Exlltiam possidetur, in qua modo Judaeus Isaaeus Naftole (Rosenthál Naftaliben Izsák, a Kösenházi család öse) residet, cujus arenda inferius assumpta habet. Erre vonatkozólag a 902. ol. Judaeus (Rosenthál Naftáli) etiam a Fornice et Domo, incluso quaestu, modo pendit fl. 210 sed hoc etiam subsistere non posse, unanimiter declaratum habetur; quare pro firmo et fixo aponuntur etiam hic 200 fl. Ugyancsak ide vonatkozik a 933. ol. A Domo Judajae, et in eadem extracto Fornice, ac quaestus liberi exercitio, cum arctione omnium Extraneorum (et hoc ad quamlibet Fabricam, sub poena confiscationis, extensa) permanet census florenorum 200. nihilominus ad hujus etiam domus, et Fornicis conservationem unanimiter per annum decreti sunt floreni 12, et sic solum apponuntur 188 fl.

898. ol. Pusztá-Vám (Ondod) 1752. Domus Crematoria possidetur aequae jure arendae per Judaeum Simonem Volff, dat census annum constantem ex 70 fl.

922. ol. Bodajk 1752. Fornix Judaeus ipsum Hebraeum respicit, et in edificio est juris proprii, adeoque idem conservare tenetur; per consequens integra pactata arenda annua stat et subsistit in 100 fl. Lásd a 869. ol.

II. A tatai zsidó község levéltárából.

Demnach wür schon Lange Jahren trachten und streben umb uns eine neue Sinagöy zu erbauen, niemahls aber leider Gott darzue gelangen kömen, dass mir aber nummero Tägliche in höchster Gefahr stehen, dass die alte Schnll nicht Plutz übern hauffen fallen solle, umb destomehrers notwendiger weis zum bauen ein nette Sinagöy Veranlasset seyndt, und weilen unsere Cassa sehr arm sich befindet, daher wür

Mozes Czebi ben Sámuel Wolfinger, Ábrahám Efraim ben Izsák Deutsch, Benjámín Farkas ben Mozes Czebi Wolfinger, Ábrahám Juda ben Jozsef Kellner hálévi és fia Jozsna Kellner, Jakab ben Ábrahám Juda Kellner, Eliezer Izsák ben Áron Kellner. Srágó ben Jakab Strauss, Mózes Áron ben Perez Leopold, Sámuel ben Ábrahám Wessel.

Kézirat *מערי יענק* (folio), gyönyörű írás szögletes betűkkel, írta Pozsonyban 1791. Ab. 7-én Izachar Ber ben Jakab Epstein hálévi, Lőb ben Jakab, Manis szabó, Abraham Tani gábbajok működése idején 1796. (Tisri 20. chol hamóed csütörtök). Házassági szerződés, a felek: Samuel¹⁾ ben Benjamin Farkas Tarján tatai lakosnak mostoha fia Simeon ben Juda Lőb Teszer és Ruben Izsák ben Ábrahámnak leánya Gitl Zsámbekekről.

Héber és német betűkkel írt hitközségi jegyzőkönyv, melyből 143 oldal hiányzik, ennél fogva csak az 1794-ik esztendő óta található benne adat. Az én meggyőződésem az, hogy e jegyzőkönyvet a XVII. század 80-as éveitől vezették. A hiányzó 143 oldallal, melyek sok érdekességet tartalmazhattak a Dunántúl egyik legrégebbi hitközségéről: Tatáról, valószínűleg befűtöttek.

1803. Házassági szerződési felek: Jozsef [Kutna]²⁾ teleki-i rabbinak fia Juda Lőb és Éliásnak leánya Chájáh Sára.

1805. Bormérés bérleti szerződés a tatai hitközség, és Niklsburger Menachem közt.

1808. aug. 19. Niklsburger Emánuel tatai zsidó bíró (elnök) fizet az uraságnak 50 forintot azért, hogy a zsidók az évi vásáron a piacznak egy bizonyos helyén áruikat eladhassák.

1806. tebeth 13. Jakab a község hitese leltározza mindazt, mit kézhez kapott.

1807. A tatai hitközség lefizette az uradalomnak azon 1200 forintot, melyet templomépítésre és 1780. fűrdőépítésre kölcsön kapott.

1807. Megyei passus Áron Policz és Herschel Jezev részére.

1808. Urasági rendelet a koserbor megvizsgálására nézve.

1809. Passus arról, hogy »Betsületes Abraham Lőrintz mintegy 22. esztendősen lengyel zsidó középtermetű gesztenye szín borzas haju tisztá hosszas rendes orru kis szakállu nints bajusza német ruhában, Nemes Bihar vármegyében M. Velence várossában igen jó passussal jövéen mint pálinkafőző«, betegeskedése miatt koldulni jár.

1809. Komáromvármegye zsidóinak folyamodványa a helytartó tanácsához. Komárommegyében 310 zsidó család lakik, ezeknek 20 rekrutát kell állítani, de ez nem méltányos, mivel jogszerint csak 51 $\frac{1}{2}$ rekrutát kellene beszolgáltatniok. 1807-ben a megyétől összesen 12000 katonát követeltek és ekkor a zsidókra-számukhoz mérten — 6 esett. Azonkívül 1807-ben a pestmegyei zsidók 24 katonát állítottak most csak 20-at követelnek tőlük, a nyitrai megyei zsidók 1807-ben 42-t.

¹⁾ Wolfinger család őse.

²⁾ Telekiről jött Tatára. Halála után (1829. feb. 1.) választják meg a tataiak hát Áront rabbihelyettesnek.

a veszprémiek 12-t, a mosonyiak 6-t szállítottak, holott most utóbbi-tól egyetlen egy katonát sem, a veszprém megyeiektől 9-t a nyitra-magyeciektől pedig 35 kérnek. Már folyamodtak a nádorhoz is, hogy kevesebb katonát kelljen adniok, de még nem érkezett meg tőle a resolútió. A helytartóság 1809. márcz. 10 feleli: a zsidók számukhoz mérten állítsanak katonákat, az 1808. artic. VI. §. 3. értelmében a zsidóknak nem kell ott 2 katonát állítani, hol a keresztények csak egyet állítsanak.

1809. József Fülöp tatai zsidó a hitközség rekrutája lett.

1809. Ábrahám Lőrincz (l. fent) a hitközség rekrutája lett.

1809. A tatai kerület zsidóinak névleges conscriptiója, összesen 95. név.

1809. Elismervény arról, hogy a tatai hitközség Ábrahám Ignácot és Bernát Mozest katonáknak adta.

1810. okt. 19. A hitközségi elnök folyamodik az urasághoz, hogy engedje át a hitközségnek a vár átellenében levő mészárszékét.

1810. aug. 14. kérelem, hogy az Alvinczy regimentben szolgáló Mózes Dávidnak adják meg az obsztját, mert különben Tatán lakó 60 éves beteg apjának Dávid Mózesnek üzlete tönkre megy.

1810. Nyugta a királyi főpénztártól, hogy a tatai hitközség hazafias buzgalomból 200 forintot adakozott államczélokra.

1810. júl. 9. Nobel Ádám héregi árendás kéri az uraságot, hogy engedje meg neki, kinek már szülei is Tatán laktak, hogy Tatán megtelepedhessen.

1811. márcz. özv. Salamon Józsefné magyar folyamodványban kéri Szent Ivány Antalt a tatai uradalom igazgatóját, hogy Tóvárosra levő házát ne Hirschel fiának hanem másnak adhassa el.

1811. Szerződés özv. Salamon Józsefné és fia közt a ház miatt.

1811. A hitközség szerződése zsidókkal a husvéti liszt örletése miatt. Ily nemű szerződés még néhány van különféle évekből.

1813. Kopl ben Izsák Zsömlel hagyatékának leltározása, melyet Rakonitz Ruben zsámbekei rabbi látta meg.

1813. okt. 13. Bérleti szerződés a koserbus pénz ügyében, Szerdahelyi Sámuel (ben Áron Braunschweig) községi taggal.

1813. okt. 24. A hitközség felemeli a huspénzt, hogy nagy kiadásait fedezze.

1813. Tamuz 13. vasárnap, Kutna József rabbinak megválasztási okmánya.

1813. jun. 12. A hitközség 2 rekrutát állit. Lichtenberg Salamon a község rekrutája lett.

1816. Niklsburger Mózes Kömlődön szándékozik letelepedni, folyamodványában megkérdezi az uraságot, hogy ha netalán eltávoznék Kömlődről újra letelepedhetik-e Tatán, melynek 1, 2 éven lakója volt.

A resolútió: mihelyt Tatáról távozik idegen számba jön, ennél fogva csakis az uraságtól függ, hogy befogadják-e újra vagy nem.

1816. október. A községi hivatalnokok drágasági pótlékának megadása miatt a tagok gyűjtést rendeznek.

1816. Pör válás miatt.

1816. Jakob Laser folyamodik az urasághoz, hogy leendő veje Bernard Ábrahám kiskereskedést nyithasson. A hitközség ez ügyben megkérdezte, így nyilatkozik: a kérelem elutasítandó, mert Bernard Ábrahám szegény és idegen, azonkívül Jakob Laser-nek egyik leánya: Nobel Hirszel tanító felesége szintén szegény, alighogy megélhet, ennél fogva újabb terhet nem szabad a családnak s községnek magára venni.

1817. nov. 30. Pollák Ábrahám folyamodik az uradalmi igazgatóhoz, hogy fiát ne büntessék meg, mivel Jóel Gold leányát (Pollák Ábrahám elvált neje) bszantotta. A fiut — ez a per vége — a tanító megrendszabályozta.

1817. márcz. Libman Bárány folyamodik az uradalmi igazgatóhoz, hogy ezentúl is dolgozhassék keresztény gazdájánál a puskaművesnél, mivel a keresztény hitre akar áttérni. Libmann Barridban született és Augergben tanulta meg a puskaakészítést.

1817. Hitközségi hirdetmény a kisorbor megvizsgáltatása miatt.

1818. Piszke Löbel Mózes magyar folyamodványában kéri az urad. igazgatót, hogy leányát addig ne eskesse meg a tatai rabbi, míg (Piszke L. Mozes) neje, zsidó juramentumot nem tesz.

1820. Kethuba. a felek: Izsák ben Ábrahám (Grünfeld) és Si-meon leánya Pessl. Aláírta Isztiméren: Chajoth palotai rabbi és esztergomi Mardochái.

1822. Jüda Pik kántor levele a tataiakhoz.

1822. nov. 28. Kutna József rabbi egyezséget hoz létre Piszke Löbel Mozes és ennek neje Judit közt.

1825. A tüzkárosult apostagi község segélyt kér.

1828. A község kéri az uraságot, hogy engedje meg a templom épületnek fallal való bekerítését, mert néhány év előtt a kántornak ott levő házat kirabolták.

1828. Pollák H. rosszul bánik feleségével, ki ezért Veszprémbe távozott. A férj megígéri, hogy ezentúl jól bánik vele.

1830. Az uraság leírata a hitközségi eljárók megválasztása ügyében. Az uraság candidái, a hitközség szavazattöbbséggel választ, a választást, az uraság megerősíti.

1831. A főbíró elrendeli, hogy a kolerás helyekről jövő zsidók a főnnepéken tartsanak külön istentiszteletet és ne a tataiakkal együtt. Minden jókat kívának a Tatai járásbeli Zsidó községnek.

Ha valaha, most vagy on azon szempillantás melybe törvényes és békességes Nemzeti fent- állapotunkat Kegyelmes Fejedelmünknek kívánságait, egész erőnk s Tehetségünk szerént tellesíteni s' előmozdítani legfőbb kötelességünk. Láttuk, hogy a szomszéd Nemzetek nem kérekeppen (mint a' mi jó királyunknak Atyai pálcájára alatt) hanem a legkeményebb fenyegetődzések ér Sarczolások által, minden Erejüket s Tehetségeiket fellyül muló adók mikén préseltetnek ki naponként.

Ugyan ki volna oly együgyű és megátalkodott a ki azon Rab Szol-gaságot, Vagyonnya egy kis Részének feláldozásával, nem kívánmá meg előzni és el hártítani? — Egy kis részét Szükséges tsak Vagyonunknak ezen fontos Környülmásokba fel áldozni és ami legg-főbb polgári Szabadoságba, minden külső erőltetés, és személy szerént való fel osztás nélkül, hanem kit kit amint az Isteni Gondviselés közü-tünk külső Javakkal megáldott, a szerént áldozzon ebből többet vagy kevesebbet a Haza Oltárára.

Ugyanis Ő. Cs. K. Felségének, az lévén kegyelmes Akaratnya, hogy minden előre megtörténhető esetekre, magát rettentő háborui lábra állítsa, legnagyobb szükségét érzi lenni a könnyű Lovasságba, ezt kívánnya mentől nagyobb számmal szaporítani, ebbe kíván Sege-delmet hív alatta valóitól. Valamint az egész Ország ugy ezen T. N. Vármegeének is Rendjei vetélkedve igyekeznek ezen könnyű Lovasságot önnön szabad ajánlataik által, mentől nagyobb számmal saját költsé-geiken ki állítani, a mint hogymár nem tsak, a nagyobb Földes Ura-ságok hanem a középp renden levők is, nevezetes és örök Időkre fent maradandó ajánlásokat tettek. Akár mely Nemes szívű Hazafi, vallyon nem kívánna é részt venni ezen dicsősségbe mely a Haza s Királyi szék oltalmát tárgyazza?

Ezen fontos okoknál fogva tisztí kötelességem szerént kívántam az egész Zsidó községet meg keresni, hogy akár maga valaki, akár többekkel edgyütt össze alván egy könnyű Lovas Katonának a fel állításba részt venni akarjon. Irtam hasonló buzdító Levelet, a többi Járásomba lévő tehetősbb Sorsuakhoz is, tellyes Reménységgel vagyok, sőt én általam Ő Exellentiaja Örökös Fő Ispány Urunk, Ő Cs. K. Herczegsége Országunk Nádor Ispánja és a Tettes Rendek is hogy ezen hivatalos Munkálkodásom nem esik hiába, és oly mélyen bé nyomattatik mindenikinek hazafiúi szívébe a mind a dolognak fontossága meg kívánnya.

Koránt sem kerül pedig azon könnyű Lovas anyyi pénzbe mint amint talán Némelyek vélekednek; mert a Lovaknak sem színébe sem nagyságába, sem öregségébe ki fogás nem tétetődik tsak ép lábú s' testü légyen a Legénnek semmi Uniformis nem szükséges, akarmely maga Ruhájába is elmehet, az egy formáságnak okáért, fog mindenik fellyülről egy kék Inget kapni. A Fegyverek sem ál egyébből mint egy kardból és pár pisztolyból, és ezeket is még jobb hogy ha ma-gokkal hozhatják mert a Fegyverek is megfogytak a Tárházakból.

Hogy pedig ezen nevezetes ezélt annál, könnyebben és bizonyo-sabban elérhessük meg hivom az Zsidó Elöljárókat fojó Augusztus Honapnak 7-ik napjára delután 3 órára Tatába az ottand lévő szállásomra.

Majd ittend mindeneket bővebben szóval elől adhatok és meg-világosíthatok, ha pedig valamely akadály miatt Személyessen meg nem jelenhetnének bizzák szándékjokat és akaratyokat másra, hogy az elégségesképpen szólhasson. Többiben vagyok jó akaróok

Kömlödön Aug. 5-én 1813.

Pázmándy Dienes, fő Bíró.

Külsőleg: Fő Szolga Birótul- A' Tatai Járásbeli Zsidó közönségnek és ezen Birójának Zinger Isachnak Tatába.

Tatai Biró adja kézhez parancsolja fő Biró.

Minden jókat kívánok a Tatai zsidó Közönség Elöljáróságának.

A' mult heten Pénteken éjjel úgy mint e' folyó holnap 5-én 10 óra után indult el a' Neszmélyi Vendégfogadóbul Forsponton Palatinus Ö-Hertzegeének Posonbul az Ország- Gyűléséről le jövő és Budára szándékozó egyik Hintáján a' tisztelt Fő- Herczegnek Kammerlauf nevezetű Actuariusza, — ezen Urnak azon fedese kotsi hátuljára volt felpakolva az Utazó kofferja mely tele volt ruhákkal, melyet Neszmely és Nyerges- Ujfalu között valami gonosztévők le vágának a' bakról a' kára a' megnevezett Actuariusnak a' el lopattatott ládában volt ruha néműire nézve többre mégyen 5000 forintnál Bankóban. Azon ládának és ruháknak Specificatióját oly végűl a' Tens Első- All- Ispány ur Rendeléséből meg küldöm, hogy az Zsidó közönség között publicáltassék ha valaki nem tud é róla valamit — nem találkoznak é valakinél azon Javakbul, és hogy igen nagy szemügyvel és vigyázással legyen ki ki ezek iránt, ha valamely modot mutathatnának ezen tolvajság ki nyomozására, igen nagy büntetésre szolgálna mind a' Birónak, mind pedig az egész Tatai Zsidó közönségnek, — azért is meg kell hagyni mindenkinek, hogy ez iránt figyelmesek legyenek nem csak Tatában, hanem más helyeken is, leginkább városokon. Melyben minden fíradhatatlanságot és vigyázást ajánlok,

Sig. Kömlöd 11-a Juny 1812.

jó akarója
Pázmándy Dienes
Fő- Biró.

Közli: DR. BÜCHLER SÁNDOR.

261. sz.

Rendelet a székesfehérvári Zsidók érdekében 1848.

Miután Székesfehérvár Polgármesterének f. 7. költ hivatalos leveléből akképen értesülénk, hogy f. hó 3. költ körlevelünk azon tartalmának ellenére, miszerint rendeltük, hogy a hazának minden lakosai és így az izráliták is eddig nyert törvényes jogaikban ne háboritassanak e tekintetben nem csak hogy a köteles engedelmisség szóval és nyíltan megtagadtattott, hanem tettelesítettett is azon határozat által, hogy falragasoknál fogva az izráliták a városból három nap alatt leendő kitaroklásra köteleztettek.

Miután legfelsőbb megbízatásnál fogva teljes hatalommal vagyunk felruházva a rendet és csendet és törvényes jogszerű állapotot az egész országban és annak kapcsoló részeiben mindazon eszközök segédelmével fentartani, melyeket eszköznek és sikernek vélünk ;

Miután országos tisztünkél fogva nem engedhetjük meg, hogy törvényes rendeleteinktől az engedelmisség megtagadtassék, s hogy azoknak ellenére a vagyon és személyes biztonsága bárkinék s bárkinek megsértessék, sőt kötelességünk a törvényes szabadságot a rendnek alapján megőrizni és fentartani :

Ezennel Pulszky Ferencz urat, mint a miniszteri országos ideiglenes bizottmány egyik tagját a törvényes szabadság és rend érdekében Székes-Fejérvár városába kiküldjük, felruházván őt mint képviselőnként teljes hatalommal mind azt tehetni, rendelhetni, mit a tapasztalandó körülmények szerint jónak, észszerűnek és szükségesnek itél, mindenki, most különösebben és ez eset szerént az izráliták személy és vagyonbiztonságának teljes biztosítására.

Meghagyjuk és rendeljük tehát ezennel, hogy f. hó 3-án költ körlevelünk értelmében¹⁾ intézkedendő s általunk teljes hatalommal felruházott Pulszky Ferencz urnak Székesfehérvár városa és annak minden lakosai és nemzetőrei engedelmeskedni szoros és mulhatlan tisztüknek ismerjék.

Pesten, ápril 7-én. 1848.

A miniszteri országos ideiglenes bizottmány

Klauzál Gábor mk.

Szemere Bertalan mk.

Székesfehérvár megyei levéltárából közli:

DR. BERNSTEIN BÉLA.

¹⁾ Lásd M. Zs. Szemle 1884, 413 l.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Kayserling M.*, Christoph Columbus und der Antheil der Juden an den spanischen und portugiesischen Entdeckungen. Noch zum Theil ungedruckten Quellen bearbeitet. Berlin, 1894. — *Schück S.*, karczagi rabbi, Sidur Raschban (héber nyelven). Bécs, 1894. — *Sas B. Jób* könyve. Fordítási kísérlet prózában. Debreczen, 1894. — *Dr. Hoffer A.* A szentírás hermeneutikus normáiról. (Dissz.). Budapest, 1894. — *Dr. Frank J.*, Levi ben Gerson (Gersonides) exegéziséről. (Dissz.). Budapest, 1894. — *Dr. Blau L.* Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből. Budapest, 1894. Ugyanaz németül: Zur Einleitung in die Heilige Schrift. (Az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében.)

A rágalom. Hosszas távollét után a fővárosba visszatérve, az Egyenlőség két cikke várt reám elintézésre. Most, hogy közbejött betegségem folytán végre ehhez hozzájuthattam, megvallom, hogy először, mióta tollat forgatok, estem gondolkodóba a felett, hogy feleletre méltassam-e ezen olcsó dícséretnek mámorától ittasult urnak féktelenkedését és ha igen, minő módon tegyem ezt. — Minden jel szerint egy oly iskola hívével állván szemben, mely szóval és írásban kifejtett terrorizmus talaján építi fel ambíciójának kapaszkodóját, kénytelen-kelletlen ki kell lépnünk azon tartózkodó állásból, melyet — egy szellemes zsidó vallású orsz. képviselő elnevezése szerint — a kölcsönös dicsőítő szövetséget fejével szemben eddigelé elfoglaltunk. Ez az ur ugyanis, ki beteges nagyravágásán megaludt savójával eddigelé mindent büntetlenül leöntözött, elkapatva a botrányhajhászat elől kitérő diszkrétitótól, immár annyira nekivadul, hogy fékevesztetten gázol mindenben keresztül, a mi nap mint nap a legélmélysebb formákban hirdetett nagyságának utjában állani látszik.

Még korunkban is, mikor a reclam-vásár közben annyi meg annyi rikító jelenségen akad meg szemünk, a legkritikább esetek között tartozik, hogy valakinek saját újságcikkei vagy szóbeli epés kifakadásai — mert hiszen egyébről nincsen szó — annyira a fejébe szállának, hogy keveselve a körülette zsi bongók dicsőhymuszait, mások tisztességén keresztül igyekezzék a maga jelentőségét növelni. Az Egyenlőségnek nagyra nevelt munkatársa folyóiratunkhoz czimzett két

czikkében — melyekkel más helyen foglalkozunk — azzal gyanúsít engemet, mintha e helyen közzétett cikkeimet megrendelésre, fizetés vagy más előnyre való kilátásért írnám és mintha ellene a kritika fegyverét azért gyakorolnám, mivel fellépésében *irrealis konkurrencziát látok, mert hiszen* — mondja e pakfong Cato — *ingyen dolgozván, ők lenyomják az árakat.* Nem keresem, hogy minő összefüggés van e gyanúsítás és az előző számunkban foglalt cikkeim között, hanem ezekkel szemben sajnálattal bár, ma tul kell lépnem azt a határt, melyet e helyen folytatott legélesebb vitáink közben is betartani tudtam, kijelentvén, hogy dr. Vázsonyi Vilmos ur hazudik.

Sohasem kerestem, hogy ő milyen árért dolgozik, miből él, mit eszik, mitől piroslik vagy mitől sápadt. Ezeket a kérdéseket én vitáinkkal össze nem kötöttem. Soha a legkeményebb tusában sem támadtam egyéni tisztességét vagy becsületét. Sőt ellenkezőleg, még utolsó számunkban is — melyet újból szíves olvasóink figyelmébe ajánlok — hol tényekkel, történeti okmányokkal operáltam, igyekeztem azoknak élet tölem soha ki nem érdemelt előzékenységgel tompítani. De úgy látszik, hogy épen ettől és más alkalmammal is tanusított hason eljárásomtól vérszemet kapva, elérkezettnek látta az időt arra, hogy tisztességemben kaparászszon, még pedig egyes-egyedül azért, mivel folyóiratunk volt az, mely a históriai lelkiismeret szavát a reclam és stréberi tulpapasokkal szemben koronkint megszóllattatta.

Megszűnt immár reánk nézve minden reserv. Ily eljárással szemben ninesen a kíméletnek helye.

Cikkeim megírásánál meggyőződésesen kívül semmi és senki reám befolyást nem gyakorolt. Az ellenkező állítás nyomorúságos rágalom. Mert ha valaki árt vagy előnyt kínált vagy adott volna az én cikkeim megírásáért vagy irányuk meghatározásáért, én az illetőt ép úgy becsstelennek nyilvánítottam volna, mint azt, a ki engemet ily alkura képesnek tart. A ki e folyóirat multját figyelemmel kíséri, jól tudja, hogy nemcsak egyházpolitikai téren, hanem más kérdésekben is, az egyéni érdeket a vélemény szabadságának és független nyilvánulásának sok keserűség árán is alárendeltük. Ami pedig az országos irodát illeti — mert ennek volnék én a béréncze — meg kell jegyeznem, hogy én az irodától soha semmi néven nevezendő fizetést, jutalmat vagy előnyt nem élveztem, más előnyre való reményt vagy biztatást és cikkeim megírására vagy azok irányára impulzust nem nyertem. Sőt ellenkezőleg, jogász és patvarista de még ügyvédkoromban is, mert erre alkalmam nyílt, évek hosszú során át a legparányibb jutalom nél-

kül, önszántából és az ügy iránti szeretettől vezéreltetve, gyenge képességeimtől telhető buzgalommal ügymenetének szolgálatokat tettem. Ami pedig a szerkesztőséget illeti, az országos iroda vezetői nemcsak nem suggerálták nekem az Egyenlőséggel vagy embereivel szemben követendő magatartásomat vagy épen az általam gyakorlandó polemiát, hanem ellenkezőleg, sokkal szívesebben látták volna, ha ezen urakkal egyáltalán nem törődünk.

Végül kijelentem, hogy e folyóirat szerkesztésének elvállalásánál sem engemet sem szerkesztő-társamat anyagi előnyök nem vezéreltek. E folyóirat passiv állott mikor átvettük is, de egyéb kötelességeinknél és tartózkodó természetünknel fogva e folyóirat anyagi felsegélyezésére még a megengedett lépéseket sem tettük meg. De tovább megyek, e folyóirat anyagi prosperatiója iránt a szerkesztői állásunkból folyó kötelességeket is elhanyagoltuk. Dicsekedni való ebben nincsen, de ismeretes ez mindenki előtt. Négy év óta szerkesztjük e folyóiratot. Minden egyes szám tanuskodik arról, hogy ez idő alatt dolgoztunk is eleget, de mint már ezen orthodoxoktól levett gyanúsítással szemben máskor megjegyeztük, az idealismusban olvadozó urak megnyugtására ismét kijelentjük, hogy e szerkesztőség fáradságon, kellemetlenségen és egy csomó csunya ellenségen kívül anyagilag mit sem eredményezett. Egyedüli hasznunkat az képezte, hogy néha napján, ha itt vagy ott tulságosan legyeskedtek velünk, vagy azon elvekkkel, melyeket magunkénak vallunk, a melyekért küzdünk, az igazságot helyreállítani törekedtünk. Mindezt pedig nem azért mondom el, hogy mint az Egyenlőség munkatársa neveltséges módon hirdessem, hogy »megadtam felekezetemnek mindent, a mit csak adhattam«, hanem egyedül az okból, hogy kitűnjék, mire képes valaki pusztán azért, hogy néhány neki nem tetsző vagy rendszerébe nem illeszthető megjegyzésekről a figyelmet más irányba terelje, vagy hogy a jogos kritika miatt bosszút forraljon.

Az Egyenlőség szerkesztője, aki jól tudja, hogy lapjának tett szolgálataimért sem részesültem egyéb jutalomban, mint hogy falkájából itt-ott egyet reám szabadított, megnyitotta lapját egy ellenem irányuló oly értelmű alacsony gyanu számára, mintha én bérbe adtam volna tollamat, meggyőződésemet. Én Szabolesi Miksa urral e miatt perbe nem szállok, hiszen egész életem folyása meghazudtolja az e fajta vádakat. És ha most ezekkel kissé bővebben foglalkoztam, ez csak azért történt, mert a tapasztaltak után hallgatásom nem a vád megvetésének, hanem egyének magyaráztatának.

TÁRSADALOM.

VAJUDAS.

A főrendiház október 8-án tartott ülésében az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot minden várakozás ellenére elvetette. Még *általánosságban* sem fogadta el azt a részletes tárgyalás alapjául. Lesújtó eset ez, de reménységünket és igaz ügyünk győzelmébe vetett hitünket el nem veszítettük.

A főrendiház jelen szervezetében általában gátja Magyarország modera stílusú átalakításának. A szabadelvű áramlat hullámszáma el-elmos a sziklából egy darabot, de azért még mindig áll erősen. A habok pillanatra már-már elfedték, de a tisztító vihar lezajlása után ismét előbukkant, hogy régi eső-könyösségével dacoljon az ár ellen. De mint az ujkori szabályozó építkezés robbanó szerekkel háritja el az eléje tornyosuló akadályokat, azonképen ez ország liberális szellemű intézményeinek kiépítése is radikális eszközöket igényel a főrendiház gögös ellentállásával szemben. Az arisztokrácia nagy része még mindig nem barátkozott meg a jogegyenlőség eszméjével és a mikor csak teheti, szabadalmazott bástyáiból harcol ellene. A klerikalizmus makacsul védi a kath. egyház kizárólagos uralmát, melyet, fájdalom, az állam fontos intézmények kiszolgáltatása és tulságos közjogi befolyás engedése által ma is folyton nevel. Sőt a protestantizmusnak is van *egy része*, mely jogok birtokában hamar megfélemedezett azoknak áráról, saját szenvedéseinek történetéről, holott látniok kellene, hogy ad hoc szövetségeik szívéből a gyűlölet még mindig ott villog reájuk. Így eshetik meg aztán, hogy jól szervezett osztály- és türelmetlen felekezeti érdek által szoros összetartásra egybealkotott csoport arcul üthet egy egész országot. A népképviselőten alapuló törvényhozói testület akarata tehetetlenül vergődött a futtatásra egybegyűlt főrendek lovaitól felrugdalt porban. Egy ország liberális közvéleménye szánalmasan görnyedt a fekete párt hatalomra vágyó szemforgatása előtt

Az állam érdeke mélyen megalázva kénytelen meghuzódni életpályáit támadó hatalmi törekvések előtt. És a bár nehezen született, de békét és népeinek boldogságát czélzó királyi tények is, nyomtalanul tűntek el az elhatalmasodott főurak uralomvágya mellett. És képzelhető-e mindennek tetejébe nagyobb gúny, minthogy a magyarfalu, recipiált nemzetiségi egyház képviselője ott ül a főrendiházban és nyílt sisakkal a hazafias magyar-zsidó felekezet recepcziója ellen sikerrel felléphet. Román Miron hatályosan ellene támadhat a mi törekvéseinknek, midőn egyidejűleg a sajtó és kormány egész intellektuális erejének sulyba vetésével kénytelen a külföld közvéleményének ítélőszéke előtt a gyűlöletet hintő nemzeti-segek által megrágalmazott magyar nemzet védelmére kelni.

E jelenségekkel szemben vigaszunkra szolgál, hogy a képviselőház, melynek életszámai a magyar nép széles rétegeibe nyulnak, mint azt f. é. október 19-iki és 20-iki üléseinek lefolyása is mutatja, tántoríthatatlan hibe ügyünknek és a főrendiházzal merőben ellentétes alapon áll. És reményünk az, hogy a nemzetnek velünk szemben végre oly biztatón megnyilatkozó akarata a főrendiháznak — melynek nagy része ugyanis hajlandó jogainkat megadni — ellentállását teljességében megtörni fogja.

A főrendiház első tárgyalása közben a recepcziónális javaslat ellen érvénye-itett kifogásokkal szemben és az ott valamint a képviselőház második tárgyalásán történt felszólalások, így dr. Mezei Mór és Pap Géza jeles beszédének méltatására sok mondani valónk volna. Így kiváltképen számtalan adalék most csak úgy kínálja magát arra, hogy elfoglalt álláspontunk és itteni fejtegetéseink helyességét e jelenségek kapcsán kimutassuk. Azonban ez idő szerint, mikor a politikai helyzetből meritett reményünk szerint céljaink mielőbbi megvalósulását várhatjuk, olvasóinkat mindezzel terhelni nem kívánjuk. A felekezet érdeklődése most csak egy irányban van lekötve. A közelebbi események felé fordul tekintete, hogy egy szabadságát, cselekvését lelánczó helyzet terhéől szabadulva, végre munkához láthasson azon az alapon, mely tevékenységének eredményét egyedül biztosíthatja. A felekezetnek az idők folyamán oly örömdetes felszaporodott összes hivatott tényezői a zsidó vallásfelekezet egyenjogusításáról szóló törvény szilárd

közjogi alapján és szervezeti terén a jogfolytonosság bázisán a célhoz elvezető irányt és a megfelelő eszközöket, mint azt annyiszor és annyiszor hangsúlyoztuk, könnyen megtalálják. Vállvetett, egyetértő működés felekezetünk számára egy dicső korszakot nyithat meg, melyben vallásos intézményeink erősödése és ethikai feladataink minél nagyobb mérvben való teljesítése által a zsidó felekezet, mint ilyen, a nemzet iránti kötelességeinek — de hálájának is — minden téren fokozott mértékben fog eleget tehetni.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

SZEMÉLYES ÜGY.

(N—v.) Olvasóink előtt ismeretes, hogy Dr. Mezey Ferencz szerkesztőnk azon kényszerhelyzetbe jutott, hogy a személye elleni áskálódást folyóiratunk utolsó számában a maga nevének nevezze meg. Mint az illető helyen is kijelentette, sajnálattal lépte túl azt a határt, melyet e helyen folytatott legélesebb vitáink között is betartani szoktunk. De egyszer meg kellett operálni az éveket át meggyűlt kelést. Utolsó számunk f. é. október 8-án jelent meg. Várták sokan, hogy az ott tett nyilatkozatért és az ott levont következtetésekért felelősségre fogunk vonatni, vagy a társadalom által elfogadott formák között, vagy a sajtóbíróság előtt, vagy oly — általunk kizártnak tartott — hatályos czáfolat által, mely dr. Mezeyt állításainak visszavonására bírná. Sem az egyik, sem a másik nem történt. E helyett az Egyenlőség folyó október 19-iki számában Vázsonyi Vilmos Mezey ellen egy becsületsértő nyilatkozatot tett közzé, mely általános megbotrátkozást keltett.

Sértett szerkesztőnk ezzel szemben megmaradt azon az alapon, melyről társadalmunk felfogásai szerint letérnie nem lehetett. Nem nyult ahhoz a formailag jogosult kifogáshoz, hogy ellenfele az elégtétel kérését ok nélkül hosszú időn át egyáltalán elmulasztotta. E helyett még az napon megbízta Szatmári Mór az Egyetértés szerkesztőjét és dr. Perl Soma fővárosi ügyvédet, hogy neki feltétlenül elégtételt szerezzenek. Mint-hogy a megbízottak Vázsonyi Vilmost az nap meg nem talál-

ták, névjegyeiket — *céljuk megjelölése mellett* — hátrahagyták. Csak másnap, hétfőn délutánra tűzte ki a találkozást. Elegendő ideje volt tehát meggondolnia azt, hogy Mezey megbízottjai által elégtétel szerzése végett a sajtóbirósághoz utalja. E helyett azonban — *Vázsonyi megnevezte megbízottjait.* A négy megbízott ezután összeült és kétszeri tanácskozásuk eredményét az alábbi nyilatkozatok tüntetik fel. Kitűnik ezekből, hogy dr. Mezey eleinte elégtételt kért. Ellenfelének megbízottjai a formát nem fogadták el. Feltétlen bocsánatkérésre vagy visszavonó nyilatkozatra hajlandók nem voltak. Ekkor és csakis ekkor kértek dr. Mezey megbízottai felők nevében fegyveres elégtételt. Vázsonyiék ezt is megtagadták. Erről dr. Mezey Ferencz megbízottjai felőknek nyilatkozatot adtak ki, melyet ő néhány szó kapcsán a »Pesti Napló« és »Nemzet« folyó évi október hó 23-iki esti lapjaiban és az »Egyetértés« folyó október 24-iki számában közzétett. E közzététel alkalmával Mezey nem nyilvánította ellenfelét gyávnak, nem is használt ellene tettelegességet, mint ez ilyen alkalomkor szokás, mert ezt sem helyesnek sem önmagához méltó eljárásnak nem tartotta. Keztyűs kézzel adta át az ügyet a közvélemény ítéletének. A nyilatkozat nagy feltűnést keltett. Széltiben helyeselték dr. Mezey eljárását, a ki a fegyveres elégtételt csak akkor kérte, midőn a sértés kiegyenlítésére szolgáló más elégtétel megtagadtatott és aki ezután keletkezett előnyös helyzetét ellenfelével szemben, ki nem aknázza. Másrészt minden oldalról azt a kérdést feszegették, hogy vajjon a párbajjelenes elv a szabadalmazott becsületrablás védő köpenyege lehet-e és nincsenek-e inkább ez elv hívei arra kötelezve, hogy nyilatkozataikban másoknál óvatosabbak legyenek, *nehogy elvők gyanu alá kerüljön?*

A dolgok ezen állásában, midőn Mezey ellenfelével elébb erkölcsi alapon, majd a lovagiaság elfogadott szabályai szerint és mindkét esetben kifogástalan formák között leszámolt, megbízottai megható módon mentegetni próbálták felőket. De humanistikus törekvésök sikerre nem vezetett, *mert egyáltalán nem is vezethet.* Azt mondják, hogy felők aki a kért elégtétel mindkét nemét megtagadta, azért a mit tett a *sajtó bíróság* előtt áll helyet. Már most *eltekintve attól, hogy Mezey egy ellenkövetett sértésért, nem a sértő nézete szerint tartozott elége*

tételt venni, felmerül a kérdés, hogy ha Vázsonyi megbízottakat nevezett, még hozzá olyanokat, akik azon elvét, hogy csak a sajtóbiróság előtt áll helyt sértéseiért, jól ismerték, és ha az ilyképen informált megbízottak tárgyalásokba is bocsátkoztak, mit ér ez az egész nyilatkozás, mit különösen akkor, midőn felők az utolsó számunkban foglaltakért szintén nem vett elégtételt, sem expialó nyilatkozat, sem kihívás, sem az általa ajánlott serum a sajtóper útján, hanem mintegy két hét után csakis egy durva becsületsértő nyilatkozat közzététele által tett ez iránt kísérletet Szabolcsi Miksa lapjában ennek ilyenkor is elmarad hatatlan dicsfűtve kíséretében. És midőn ezért felelősségre vonatott, még akkor sem állott elő panaceájával, a sajtóbirósággal, hanem azt látszott akarni, hogy az ügy a mi országunkban divó szokásnak megfelelően intéztessék el. Mikor aztán a megbízottak a formára megállapodásra nem jutottak, és a Mezey megbízottjai által kért fegyveres elégtétel is megtagadtatott, és az ide vonatkozó nyilatkozat dr. Mezey által a nyilvánosan elkövetett sértéssel szemben közzétetett, előállottak a megbízottak azzal, hogy felők a sajtóbiróság előtt helyt áll és hogy »erkölcsi bátorságának ennél nagyobb bizonyítékát nem adhatja.« Hát ha a megbízottak tudták azt, amit szerintők Mezey is tudott, — ami azonban ő reá egyáltalán nem tartozik — hogy felők erkölcsi bátorsága meddig nyulik, ha tudták, hogy a párbajunk elvi ellensége, akkor mire vállaltak ők egy provocationnal szemben megbízást? Ámde nem kis meglepetésre előlép az, aki magának írásban adatja ki, hogy sértésért elégtételadásra képtelen és ezt a ritka alkalmat azzal ünnepli meg, hogy új sértést próbál. Ime az ige: Mezey Ferencz a pesti Chevra Kadisa — még le is fordítja izraelita szent egyet — titkára pyramidalis hős. Ennek többszörös *nemes* célja és értelme legyen. Először figyelmezteti a Chevra Kadisa vezetőit, hogy ime a ti titkárotok kardot emel és ti ezt türitek. Másodszor keresztény vagy antisemita körök számára szerkesztőnknek — e becsületbeli ügygel a legtávolabbi összefüggésben sem álló — állása és a Chevra Kadisa szavak forgatása, azt akarta jelenteni azon a helyen: zsidóról van szó, Chevra Kadisáról van szó. Ezért amint beszél, az is volt a szándék, hogy *héber betűkkel* fogják ezt az ujságban kitenni. Tehát zsidóember hirdeti ma, hogy dr. Mezey

Ferencz budapesti ügyvéd azért, mert egy előkelő zsidó intézmény élén működik, becsületbeli ügyekben kivételes szempont alá esik Antisemita nem merné azt tenni. Zsidó ember lovagias ügyben gunyoros vonatkozással forgatja a chevra kadisa szavakat, mely intézet előtt antisemita is kalapot emel. Értitek ezt kedves atyámfiai? Már most ettől, zsidó ügy harcosához olyan derekasan illő tendenciától eltekintve, aki dr. Mezeyt egyénileg ismeri, minden részében méltatni fogja e nyilatkozatnak nobilis célját, mely abban áll, hogy megfelejt valótlanossággal úgy tüntessék fel a dolog, hogy a kihívás azért történt, mert előrelátható volt, hogy a párbaj nem lesz elfogadva. Hát újból kezdjük? Hányszor ismétljük? Hiszen első sorban nem is fegyveres elégtétel kéretett. Ehhez csak mint ultima ratióhoz folyamodott szerkesztőnk, aki fel sem tételezhette, hogy valaki ilyen nyilatkozatot közzétegyen és annak általánosan ismert következményei elől kitérjen. De nem is tételezett fel illet senki, mert hiszen általánosan ismert tény, hogy maguk a törvényhozók is gyakran felfüggesztik párbajellenes elveiket; nem tételezhette fel ezt továbbá senki, már azért sem, mert ez végső elemzésben oda vezet, hogy Vázsonyi Vilmos bárki által tettelesen bántalmaztatván, a járásbiróság öt forintnyi bírságában volna kénytelen elégtételt találni.

Száz szónak is egy a vége: se bocsánatkérő, se revocáló, sem fegyveres elégtétel nem adatván, a sajtóbírótság remediuma pedig, mely Mezeyre különben sem tartozott, az elvi martyr concludens cselekményei által meghazudtoltatván, a consequentia könnyen levonható és minthogy szerkesztőnkre nézve az ügy a lovagiasság szabályaihoz képest elintézettnek nyilvánított, az ezen tényre vonatkozó nyilatkozat közlése mellett ez ügy felett napirendre térünk. Az alábbi nyilatkozatok közzétételén kívül különben az egész dologra szót sem vesztegetnénk, ha az ellenfél részéről különböző formákban kísérlet nem tétetett volna, hogy saját siralmas állapota Mezey ellen fordíttassék. Ez azonban akkor sem sikerülhetne, ha éppen akkorát nőtt volna ellenfele, mint a mekkorát esett. Sem akasztófa-élcz, sem szellemi megtévesztés ezt meg nem kuruzsolja. Mert itt is áll ám, hogy minden szónál többet mondanak a tények.

Nyilatkozat.

I.

Dr. Mezey Ferencz urnak

Budapest.

Van szerencsénk értesíteni, hogy megbízatásunkhoz képest dr. Vázsonyi Vilmos úrtól az »Egyenlőség« e hó 19. számában megjelent közleményben foglalt sértésért az Ön nevében elégtételt kértünk. A dr. Vázsonyi ur nevében és képviselésében megjelent dr. Feleki Hugo és Sümegi Vilmos urak azonban az ügy kiegyenlítésére általunk felajánlott írásbeli formát nem fogadták el, a kért fegyveres elégtételt pedig azzal a megokolással, hogy felők a párbajnak elvi ellensége, megtagadták.

Ezek után mi Önre nézve az ügyet a lovagiasság szabályaihoz képest elintézettnak jelentjük ki.

Tisztelettel lévén

Budapest, 1894. október 23.

Szatmári Mór s. k.

Dr. Perl Soma s. k.

II.

Minthogy a fentiek szerint Vázsonyi Vilmos elégtétel adásához szükséges erkölcsi bátorsággal nem bír, a fegyveres elégtétel megtagadását pedig párbajellenes elveivel igyekszik fedezni, az ezen tényekből folyó következtetéseket, és eljárásom megítélését a közvéleményre bízom.

Budapest, 1894. október 23.

Dr. Mezey Ferencz s. k.

TUDOMÁNY.

»HÉBERÜL A HÉBEREKNEK.«

Egy régi talmudi talány megfejtve.

Idegennyelvű zsidóknak Eszter könyvét nem kellett a héber eredetiben olvasniuk, hanem az általuk beszélt idegen nyelven is olvashatták Púrím napján a megillát. A misna, Megilla II, 1, ezt így fejezi ki: בלעו אבל קורין אותה ללועזות (בלעו, azaz olvassák, de nemcsak, hanem minden idegen nyelven is, a görög nyelv értendő, hanem minden idegen nyelven, a héber és — a misna első részében külön kifejezéssel, a תרגום szó által a nyelvek sorából kiemelt — araméus nyelv kivételével. A tószefta Megilla II, 6, ekképen írja körül az említett szabványt: קראה בלעו הלעזות יוצאין ירי חיבתן. A nem idegen nyelvű zsidókról, a Palesztinában és Babylóniában élő zsidóság zöméről úgy szólt a törvény, hogy más mint héber nyelven nem végezhetik a megillának köteles fölolvását: קראה בכל לשון לא יצא. A misna e két tételének megfelel egy baraita, melynek két felét külön-külön idézik egymás mellett. Az egész így hangzik: קראה נפשת עברית עילמית מדיה ללועזות לא יצא נפשת (Megilla 18 a.) קראה נפשת עברית עילמית מדיה ללועזות לא יצא נפשת עברית עילמית מדיה ללועזות לא יצא. A baraita értelme, azaz Ezer, azaz Ezer, teljesen világos. A ki — nem idegennyelvű zsidó létére — a megillát egyiptomi (kopt), élami, méd, görög nyelven olvasta, ezzel nem teljesítette a megilla olvasásának kötelességét; de teljesített az, midőn egyiptomiaknak egyiptomi nyelven, élamiaknak élami nyelven, médeknek méd nyelven, görögöknek

görög nyelven olvasták föl. Nyilván való, hogy egyiptomiak, élamiak, médek és görögök alatt a felsorolt nyelveken, mint anyanyelvükön beszélő zsidók értendők, kiket a misna a לעזות összefoglaló névvel jelöl. De mit keresnek az idegen nyelvek és idegen nyelvűek e sorában a héber nyelv és a héberék? Blau Lajos, legújabb munkájában¹⁾, úgy hiszi, hogy a baraita első felében עברית az ó-héber írást jelenti, melynek használatát a baraita a megilla-tekeres készítéséből kizárja, úgy mint a többi idegen (kopt, élami, méd, görög) írást is. A baraita második felébe pedig עברית לעבריים²⁾ csak gondatlanságból került bele. Nem is tekintve azt, hogy Blau a baraita két felét két külön baraitának veszi és nem ismeri föl azoknak szoros összefüggését, az עברית szónak illetlen magyarázata, azért is elfogadhatatlan, mert קראה עברית sem tehet mást, mint azt, hogy héberül, héber nyelven olvasta a biblia szövegét. Nem is szölok azon feltűnő körülményről,³⁾ hogy Blau szerint az ó-héber írás nem volna külön, legalább első helyen említve, hanem ok nélkül az idegen népek írásai közé ékelve.

Hogy עברית baraitánkban nem rendes értelmében vehető, arra klasszikus rövidségében már Rasi is utalt. Ő ugyanis עברית szót ezen kommentárral kíséri: לשון עבר יהיה. Tehát idegen nyelvet ért alatta, mely a héberrel azonos nevet visel, mert a folyamaton túli tartományban beszélnek; עבריים alatt tehát szintén nem »hébereket«, hanem »folyamaton túl« lakókat érthetett Rasi. Nem tudni, vajon határozott nyelvre gondolt-e midőn a »folyamaton túli« nyelvről beszél, vagy pedig csak etimológiája szerint határozatlan általánosságban magyarázza az עברית kifejezést. Lehet, hogy azon ország nyelvére gondol, melyből Ábrahám származott, Józua 24,2 alapján (עברי היה), vagy az Ezra könyvben többször⁴⁾ עברי נבואה név alatt említett tartományra. Mindenesetre helyes tapintattal ki zártnak tartja Rasi, hogy עברית alatt héber nyelvet vagy írást értünk. De hát mely nyelvet értünk עברית, mely népet עבריים alatt? A baraitában — úgy látszik — oly szöveggel állunk

¹⁾ Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből, 61. és köv. l. a német kiadás 71. és köv. j.

²⁾ Blau is figyelmeztet rá, i. m. 61. l. német kiadás 71. l.

³⁾ 4. feje. 10., 11., 46., 17. v.; 5., 3.; 7., 25. Héberül עברי יהיה Ezra 8, 36, Neh. 2, 7, 9; 3, 7.

⁴⁾ Helyesebb olvasás ללועזות.
⁵⁾ A kiadásokban e két szó hiányzik, de a Rabinowicz idézte régi forrásokban és kéziratokban megvan.

szemben. melynek helyes megértése más módon mint *szövegjavítás* útján lehetetlen. Tényleg oly korrekturát javasolhatok, mely a kérdéses szók betűálladékaiban semmi változást nem tesz föl, hanem könnyű áttétel által az egész nehézséget mintegy játszva elhárítja és a szöveget eredeti alakjában állítja helyre. Fölteszem ugyanis, hogy a kérdéses három szóban egy régi másoló meg gondolatlansága által כ and ג betűk helyet cseréltek és hogy ezen szók eredetileg így voltak írva: עִבְרִית és לְעִבְרִית (vagyis לְעִבְרִית helyett talán inkább וּלְעִבְרִית). Tehát nem héberül írt és héberék előtt felolvasott megilláról beszél a baraitha, hanem arab nyelvű megilláról és arabul beszélő zsidókról. Nincs semmi, ami e föltevessel ellenkeznék. Arabiában igen korán telepedtek le zsidók, már a második templom elpusztulása előtt, de különösen annak utána. עִבְרִי vagy עִבְרִי néven már a szentírásban említettnek az arabok²⁾; a palesztinai iskolákban is, melyekből baraithánk kikerült, ez volt nevük. Az arab nyelvet pedig szentírási szavak magyarázatára is fölhasználták a tannaiták és amórák³⁾. Azért nem szabad csodálkoznunk, hogy az egyiptomi és görög, valamint a távoli keletnek másutt nem is említett két nyelve mellett baraithánk az arabot is említi.

Föltevésünk alapján most a sorrendet is értjük, mely szerint a baraitha az idegen nyelveket felsorolja. A Palesztinát és Babilóniát, a zsidóságnak e két hazáját nagy öbven veszi körül a baraithában említett nyelvek sora: *délnyugaton* kezdődik ezen öv *Egyiptommal*, átmegy *Arabbiára*, onnan a persa tengeröblön át *Elymaisha* (Susiana), innen északra *Médiába*, míg a görög nyelv bezárja a sort, mint a mely Kis-Ázsiában, a görög szigeteken és szárazföldön és magában Egyiptomban is uralkodott.

¹⁾ A misnában és a talmudban (l. pl. Oholoth XVIII, 10.) עִבְרִי többes száma עִבְרִיִּים és így találjuk a Krónika könyvében is (II, 26, 7, Kethib), és mellette עִבְרִיִּים alakot is (II, 17, 11.). Többnyire pedig az összehasonított alakot (עִבְרִי) mutatja a szentírás szövege (Nehem. 4, 1. Krón. II, 21, 16; 22, 1; 26, 7 Keri).

²⁾ Jes. 13, 10, Jerem. 3, 2; Neh. 2, 19; 6, 1; a többes sz. alakokat l. a megelőző fejezetben.

³⁾ A tannaiták közül R. Akiba, a palesztinai amórák közül R. Lévi a harmadik század végének kiváló agádistája.

Nem bizonyítékul, hanem erősítés gyanánt utalok még az *Apostolok cselekedeteinek* azon helyére, melyre *Blau* nagyon találóan hivatkozik,¹⁾ hogy általa meglepő világot vessen baraithánkra. Ott ugyanis, a II. fejezet 5. és következő verseiben a Jeruzsálemben élő *idegen nyelvű* zsidók és prozeliták között nem csak *egyiptomiak, görögök, elámiták és médek* említetnek, hanem *arabok* is, tehát nem hiányzik egy sem a baraithánkban javításom szerint felsorolt népek és nyelvek közül.

Amit baraithánk a megilláról, Eszthér könyvéről mond, azt egy másik baraitha (Sabbath 115 a) az összes szentírási könyvekre alkalmazza. Következésképpen szól: הוּא כְּרֹבֵן נִפְסֵית מֵדֵית עִבְרִית עִלְמִית יוֹנָתָן אֲדִיפִי שְׁלֹא יָתָנוּ לְקוֹת בְּהֵן מַצִּילֵן אֹתָן מִפִּי הַדְּלִיקָה. Itt mindenekelőtt מֵדֵית שót kellő helyére, יוֹנָתָן elé, kell áttennünk, עִבְרִית helyett pedig szintén ezt olvasunk: עִבְרִית. A felsorolt öt nyelven írt szentírási könyveket — úgy mond a baraitha —, ámbár olvasni nem szabad bennük, mégis meg kell menteni a tűzvészől. Eltűnőn korrekturánk által az עִבְרִית a baraithából is és helyébe egy a többi négy nyelvvel egyrangú idegen nyelv, az arab, jutván, nem szükséges a talmud ellenében úgy értelmezni a baraithát, hogy nem idegen nyelvű szentírási példányokról van benne szó, hanem héber nyelvű, de idegen írású bibliákról;²⁾ hanem ezt a baraithát is a megilláról szóló főntebbi baraithával teljesen analog módon kell értenünk. Azon körülményt, hogy itten הוּא כְּרֹבֵן áll, ott pedig קִיָּאָה, nem úgy kell értelmezni, hogy ott a nyelvre, itt pedig az írásra teendő a hangsúly; e körülmény helyesen inkább úgy érthető, hogy a főntebbi baraithában a megilla *felolvasásáról* van szó, itt pedig magáról a könyvről, szentírási példányról, melynek héber eredetiben, vagy idegen fordításban való elkészítése csak a כתב *irni* szó által fejezhető ki. Természetesen, miután rendszerint minden nyelvet a saját írásában szokás írni, a Sabbath baraithájában is az idegen nyelvű szentírási példányokat a megfelelő írásban írottakkal képzelünk. Azért *Rasi* עִבְרִית szót méltán e kommentárral látja el: כתב של עִבְרִית, ugyanazon okok által vezérelve, mint a másik baraithában, עִבְרִית magyarázatában.

¹⁾ Id. m. 83. l., a német kiadás 97. l.

²⁾ Így *Blau*, i. m. 61. l. és 70. l. (német kiadás 70. és 81. l.).

Még a szentírás szövegére és írására vonatkozó három munkában, a talmud utáni kor termékeiben találjuk a Sabbáth baraitájának származékait, egyes, tartalmilag egymással teljesen megegyező tételekben. A Szefárim traktátusban¹⁾ I, 8, ezt olvassuk: כתב בכל הלשונות בכל הכתובים כלם אין קורין בו. Ez megfelel a baraita egy részének, t. i.: אע"פ שלא ניתנו לקרות בהן. Az egyes nyelvek helyett összefoglaló kifejezéssel él e tétel: כל הלשונות, hozzá téven ezt is: בכל הכתובים, mert a baraitát helyesen idegen nyelvű és egyuttal idegen írású szentírási könyvekre magyarázza.

A Szóferim traktátusban²⁾ I, 7 két részből álló tételt olvasunk. Az első rész így szól: אין כותבין לא עברית ולא ארמית, ולא מדרת ולא יוונית. Ezt a részt a harmadik idetartozó traktátusban is találjuk, a Széfer Tóra traktátusban³⁾ I, 8, ahol azonban ארמית helyett עילמית áll, úgy mint a baraitában. A Masz. Szóferimben alkalmasint tévedésből lett ez utóbbiból ארמית, ha csak föl nem tesszük, hogy szándékosan az araméus, azaz szír nyelvet nevezi, a munka keletkezése idejében már teljesen ismeretlenné lett élami nyelv helyett.⁴⁾ Hogy עברית helyett e későbbi két munkában is, úgy mint a régi baraitában, eredetileg ערביה állott, látjuk a Masz. Szóferim tételének második részéből, mely a Masz. Szefárim tételének bővített alakját mutatja: כתב בכל לשון בכל הכתובים לא יקרא בו עד שהיה כתובה אשורית. Az első részben nevezett szók tehát idegen nyelvet és írást egyaránt jelölnek és עברית nem jelentheti a többi nyelvnévvel egy sorban nem említhető ó-héber írást. אשורית szó a tétel végén szintén nyelvet és írást jelent: a szentírási héber nyelvű szöveget assíri, azaz négyzetes írásban, אשורית, mely szó eredetileg csak a szentesített négyzetes írást jelenti, olykor ott is használtatik a szentírási eredeti szöveg jelölésére, ahol csak a nyelvről van szó.

A két baraita által eddig nyújtott talány megfejtésén

¹⁾ מוספת ספריים, kiadta Schönblum a נפתחים ונאמרים czínű gyűjteményben.

²⁾ מוספת ספריים, külön kiadta Müller Jól (Lipose 1878).

³⁾ שבע מסכתות קטנות ירושלמיות, kiadta Kirchheim a ספר תורה cz. gyűjteményben.

⁴⁾ Az egyiptomi nyelvet is végkép mellőzi, mert fölöslegesnek találta említését.

és így a baraiták teljes megértésén kívül az itt javasolt szövegjavítás által érdekes adalékot is nyerünk a *sémi írsók* és a bibliafordítások történetéhez. Mert akkor is, ha a baraitákban említett idegen nyelvű és idegen írású szentírási példányokat nem tényeknek tekintjük, hanem casuistikus képzelményeknek — ámbár ezt a görögre nézve egyáltalán nem szabad, és amint *Blau* igen szerencsésen megmutatta, a koptra nézve sem szükséges föltenni — említve találjuk a baraitában, tehát egy legkésőbb a keresztény időszámítás utáni második századból származó hiteles hagyományban az arabok nemzeti írását, és említve találunk, ha csak mint lehetőséget is — arab bibliafordítást. Ami az arab írást illeti, azért nem lehet komoly következtetést levonni e hagyományból, mert nem tudjuk, vajjon a szorosabb értelemben úgy nevezett *arab írásra* szabad-e itt gondolnunk, mely a szír írásból fejlődött, de melynek a 6. század előtti korból nem találták eddig emlékét, vagy pedig az éjszaki Arábiában divott és a Kr. utáni első századból származó számos fölírtatban fennmaradt *nabatéus írásra*. A Palesztinában távol eső *delarabiai* (himjári) írásra alig terjeszthetjük ki a föltevések körét.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS

EGY FONTOS TALMUDI MŰSZÓ.

A ki a tudományok tömkelegében némi jártasságra tett szert, s a különböző módszerekkel, melyek azokban irányadók, némileg is ismerkedett meg, meggyőződhetett arról, hogy semminemű más tudományágban akkora szerepet nem játszik a műszó, mint a talmudban. S ha eme meggyőződést az előítélet és elfogultság a fajban állítólagosan gyökerező gőg és tulbecsülés következményének nyilatkoztatja ki, azért amaz állítás mit sem veszít igaz voltából. A talmudban sűrűn használt műszó az eszmelánczolatból kiemelkedő gyűrű, melynek érintésére az egész gondolatsor megmozdul, villám, mely a gondolkodási művelet homályát hirtelenül megvilágítja, kavics, mely az emelkedés csöndes tükrét hullámszába hozza. Az ily műszavak nemcsak egyes tárgyak szabatos megnevezésére, illetve tulajdonságainak összefoglaló jelzésére szolgáltak, ha-

nem elveket is képviseltek, miknek alapjára, fontos vallási társadalmi és jogi szabványokat és intézményeket fektettek. Azonban ezen műszavak mint elvek helyességéhez és érvényességéhez szó fér, azaz hogy elvnek declarált valamely műszó gyakran vita tárgyát képezvén, nem ment megdönthetlén érv számba. Az ilyen elvként szereplő műszó például a *נא* szó, mely eredetére nézve *נ*-ből származván, *נא*-ból a nun eliminációja következtében *נא* vá változott át. Jelentésére nézve annyit tesz mint: a miatt, az oknál fogva, abból kifolyólag, annak következtében. Nem egészen szabatos a *נא*-ból való leszármazás (Kohut Ar. I. 253), mivel a *נא*-szó a talmudban tárgyalt legtöbb esetekben a »középső« »beasó« fogalmaival csak igen laza összefüggésben áll. Helyesebb azért Nathan Rominak lexicográfiai eljárása, bár a mi műszavunkra nézve nyelvérzéke határozott megállapodásra nem jut, amennyiben a *נא* és *נא* között ingadozik. Lényegileg a *נא* nem egyéb logikai következtetésnél, melynek előzménye (præmissum) mint magától értetődő vagy köztudomású elhallgatott. Így péld. Kethuboth 22a a misna a következő esetet tárgyalja. Valamely nő, ki azt állítja: férjnél voltam, azonban házasságom fölbonthatván, elvált vagyok, szava hihető, mert az a *נא*, mely tiltott, ugyanaz, mely megenged, ellenben ha vannak tanuk rá, hogy férjes asszony volt, maga pedig csak azt állítja, hogy »elvált vagyok« nem szavahihető. Ugyancsak ha azt állítja, fogságba kerültem, de tiszta maradtam, szavahihető, mert a *נא*, mely tiltott, ugyanaz, mely megenged, hanem hogy vannak tanuk rá, hogy fogságba került, ő pedig csak azt állítja, hogy »tiszta vagyok« nem szavahihető, azonban, ha a tanuk újból való házasságra lépte után jöttek, akkor e házasság nem kell, hogy fölbontható. A gemará a misna abbéli minden megokolás nélkül szűkölködő állításába, mely szerint a szavahihetőségre elégséges a tiltó és megengedő *נא*, illetve egyén azonossága, bele nem nyugszik, hanem nyomozza az okot, mely ama állítás alapjául szolgál és szerencsésen föl is találja azt, R. Aszi utmutatása következtében Mózes V. k. 22 fej. 16 versében: »Az én leányomat nőül adtam ezen férjükhöz.« Eme vers ugyanis tilalmat és engedélyt is tartalmaz. A tilalom a következő szavakban foglaltatik: »Az én leányomat férjükhöz

adtam,« s miután Rasi szerint ily általánosságban nem tudhatni, hogy kihez adta, tilos a leánynyal való nőülés minden férfi számára, de midőn hozzá teszi »ehhez«, a megjelölt férfival való házasság meg van engedve. Ez esetben tehát érvényre jut az elv: »a *נא*, mely tilt, ugyanaz, amely megenged.« Alkalmazzuk most már emez elvet a misna első részére: A nő, mely önmagáról azt vallja, hogy férjes asszony volt, ez tilalmat tartalmaz, de midőn hozzá teszi, hogy »elvált vagyok«, ez által újabb férjhez menetele megengedhetővé válik. Ezen eszme fonálán felmerül most a kérdés, mi oknál fogva léssen a kérdéses nő szavahihető, hogy t. i. elvált a férjétől, hát ha első házassága nem bontatott fel, s így még mindég férjes asszony, erre a lapidáris válasz az: *נא, azon okoknál fogva*, t. i. a nő első házasságát elhallgathatta volna, amely esetben a vele való házasság tilalma fen nem forgott volna, de midőn ezt önként beismeri, azonban azt állítja, hogy »elvált«, a vele való újabb házasság meg van engedve. Egészen másképp áll a dolog, ha ő maga elhallgatja első házasságát, de tanuk állítják, hogy férjes asszonynak ismerik, ő meg erre avval az állítással hozakodik elő, hogy »elvált«, itt a *נא* féle okoskodás eszik, mert a *נא*, mely tiltott, nem ugyanaz a *נא*, mely megenged, első házasságát pedig hiába hallgatta volna el, mivel ezt tanuk erősítik, s a tanuk *נא*ja az, mely tilt, a nőé pedig az, mely megenged. A *נא* elv alkalmazásának következményei alól a Tossaphoth még az apát sem vonja ki, ha ő egyszer tiltó módon nyilatkozott leánya eljegyzéséről, anélkül, hogy ezt »beszéd közben«, (*בדבר*) megengedhetővé tette volna, és csak R. Jakob Orleansból hajlandó némi engedményre e tekintetben, ha t. i. későbbi nyilatkozata nem tartalmaz ellenmondást az előbbennel, hanem csak az előbbent magyarázza, illetve kiegészíti. (L. u. o. sub voce *נא*). A *נא* elvnek ez utóbbi értelemben való alkalmazásának kifolyása, hogy Maimonides (Hilchoth Gerusin 12 hal) 1-ben kifogásolni valót talál R. Mose ha-kohen, amennyiben Maimuni a »beszéd közben« való öncorrigálásáról a volt férjes nőnek eltekiint, s csak annyit mond, hogy: »a nő, mely azt mondja: férjes asszony voltam, de elvált vagyok« szavahihető, holott Maimuninak hozzá kellett volna tenni, »és beszéd közben«, azaz hogy ugy szólván egy lélegzettel jelzi a nő

előbbeni (házas) és jelenlegi (férj nélküli azaz elvált) állapotát, amint az a fogságba került, aztán kiszabadult nő önigazolásánál is szükségeltetik. Azonban e gáncsot a Maggid Misne helyén valónak nem találja, miután a rögtöni vagy »beszéd közben« való öncorrigálás csak ellenmondás esetében szükséges mint péld., ha ma azt állítja, hogy férjes, holnap meg azt, hogy hajadon, nem szavahihető, mert ellentmond önmagának minden megokolás nélkül — azonban ha most állítja, hogy férjes s valamivel később, hogy elvált, ez nem képezvén ellenmondást, szavahihető »rögtöni« önigazolás nélkül. Különbben is nem vonható párhuzamba a volt férjes nő esete a fogságból kikerültével, amint R. Mose ha-kohen gondolja, mert ha ez azt állítja, hogy »fogságba kerültem« és aztán időt enged magának az önigazolására, önönmagának mond ellent, míg a férjes nő a misna szavai szerint, még akkor sem jő önmagával ellenmondásba, ha időt is enged magának az önigazolására, hiszen a férjes nő, midőn azt mondja: »férjnél voltam«, bizvást mondhatja akár mikor későbbben, »elvált« vagyok, evvel még nem czáfolja meg önmagát. Egész helyesen alkalmazza azért Maimuni a נני fele elvet a férjes nőre minden megszorítás nélkül, lévén az esetben a נני נשואין הוא שפירא (V. ö. Lechem Misne az idézett helyhez.) — S evvel nézetünk szerint, eleje van véve a kérdésnek, hogy a misna miért hozza fel a fogságba került nő esetét, holott ez analognak látszik a férjes nő önvádolásával és önigazolásával, mert azon érv, hogy az előbbeni önvallomása által szava hihetlensége esetén a kohenre nézve megközelíthetlenné teszi magát (l. Rasi az id. h.), nem oly nyomós, hogy általa a fogságba került nő esetének fölöslegessége megszűnnék, hiszen a férjes nő is önvallomása által szavahihetlensége esetén eltiltottá válik minden más emberre nézve, csak hogy a férjes nő, a misna szavait szemügyre véve, önmagáról kétféle állít, olyas valamit, mely a multjára, aztán olyas valamit, a mi jelenére vonatkozik, míg a fogságba került nő csak egyféle állít, t. i. a mi multjára vonatkozik, mert midőn azt mondja, hogy »tisztá vagyok«, ezen állítása a multjával elválaszthatatlan összeköttetésben áll, minél fogva hajlandók volnánk a feltevésre, hogy ez esetben a נני-fele elv alkalmazható nem volna, mert itt ugyszólván

csak egy száj szerepel, t. i. az, mely tilt. A fogságba került nő esete tehát mégis eltér némileg a férjes nőtől, tehát annak felemlítése a misna által okadatolt. Ebből kifolyólag meg van világítva ama szembe ötlő jelenség, hogy Maimuni Hilch. Iszure biah 18, 21, hangsúlyozandónak véli, hogy a fogságba került nőnek önigazolása tekintetbe veendő akkor is, ha egy tanu bizonyosságot tesz róla, hogy fogságba került, a mit hilch. ger. 12, 1, a férjes nő esetében hallgatással mellőz. Itt ugyanis az önvallomás és önigazolás természete a נני elvnek minden megszorítás nélkül való alkalmazását lehetővé teszi, míg amott az önvallomás tulsulyozni látszik az önigazolást, mely a tanu hozzájövele által még inkább mehezittetik. Hogy tehát valamikép gyökeret ne verjen ama nézet, miszerint a fogságba került nő szavahihetősége az egy tanu által csorbát szenved (V. ö. Maggid Misne az id. h.) וישנו הוא שיהיה יכול להכחיש szükségesnek tartja Maimuni az egy tanu vallomását ez esetben igen is kiemelni.

Fölötte érdekes és tanulságos a נני-fele elvnek a birtokjog terén ugyanoly módon való alkalmazása, miként a házasságjog különböző esetében. Csakhogy emez alkalmazási módra nézve nem értenek egyet a tannák R. Gámliel és R. Jehosua (Kethuboth 15 b. u. o. 16. folyt). R. Gamliel ugyanis a misnából következtetve szavahihetőnek tartja az özvegyet, vagy az elvált asszonyt, ha azt állítja, az örökösök vagy a volt férjjel szemben, hogy mint hajadon ment férjhez, amely állítás el vagy el nem ismerésétől függ a neki törvényesen kijáró végkielégítési összeg nagysága, míg R. Jehosua abban az esetben a נני elv alkalmazásától idegenkedni látszik, a mennyiben e tekintetben határozottan ép oly kevésbé nyilatkozik, mint maga R. Gamliel, akit a misna maga sem szerepeltet az említett esetben mint R. Jehosua ellenesét, de kitetszik az engedményből, melyet a birtokjog terén tesz, t. i. amidőn valaki azt állítja más lakivel szemben: »Ez a föld-birtok atyád tulajdona volt, de én megvettem tőle«. Ebben az esetben R. Jehosua őt szavahihetőnek declárálja, még pedig a נני elv alapján, mert hiszen elhallgathatta volna, hogy a föld az ellenfele atyjáé volt. Ha már most ebbeli vallomásával helyzetét ellenfelével szemben, maga megnehezíti, bizonyára csak az igazság által vezéreltetve állítja, hogy meg-

vette. Hogy pedig a misna itt két egymástól lényegileg eltérőnek látszó esetet egyszerre tárgyal és R. Jehosuanak a 122 tekintetében a birtokjog terén elfoglalt állásából következőt enged vonni R. Gamlielnek a házasság jog terén vallott nézetére, ez szerintünk csak úgy magyarázható, hogy a misna által névtelenül (אנו) felhozott házasságjogi eset, bizonyos tekintetben birtokjogi kérdést tartalmaz, amennyiben a végkielégítési összeg körül forog a vita. Ez nézetünk szerint, egyedüli helyes megoldása a kérdésnek, hogyan tehet R. Jehosua engedményt R. Gamlielnek egy oly téren, melyről a misna sem általánosságban, sem névszerűt, már t. i. R. Gamliel nevében, nem szól.

Mekkora óvatossággal jár el a talmudi birtokjog a 122 elv alkalmazásánál, kitűnik egyebek közt a következő tárgyalásból. (Baba Bathra 32, a és b); »Valaki megszólítja társát mit keressz e szántóföldön? mire a megszólított azt válaszolja: »Téled vettem és íme itt az adás-vevésről szóló szerződés«! Erre aztán amaz azt állítja: a szerződés hamis! »A szerződés előmutatója erre elneveti magát, és oda sugja Rabbának: Igaz, a szerződés csakugyan hamis, csak hogy volt nekem igazi, azaz kifogástalan szerződése, hanem elvesztettem és úgy gondoltam, előállok veszélyeztetett jogom védelme tekintetéből akár evvel is, mire Rabba szavahihetőnek nyilatkozta, mondván, mi célból hazudott volna, hiszen, ha úgy akarta volna, azt mondhatta volna, igazi, illetve kifogástalan szerződés ez.« Azonban R. Joseph ezt az okoskodást helyesnek nem ismeri el, avval az ellenvetéssel élve, miért támaszkodnánk erre a szerződésre? ez a szerződés nem bír semmi értékkel! Tossaphot az id. h. R. Joseph nézete ellenében a 122 elv alkalmazását sürgeti, Rabba álláspontjára helyezkedvén, azonban R. Jizchak b. Mordechai ez esetben a 122 elvet alkalmazhatónak nem tartja, mivel hogy pusztán állításra a birtokon belül levőt megtámadott birtokjogától megfosztani nem lehet, és a 122 csak azon esetre alkalmazható, ha a birtokban levő valaminek a visszaadásától általa (a 122 elv által) megszabadul, de nem oly esetben, midőn valaki követeléssel lép fel¹⁾ Nagy szerepet

¹⁾ L. Bloch: A szerződés a mosaico-talmudi jog szerint 105, Maim Iduh 11, 1; 16, 3. Eben-haezer 66, 6.

játszik ezen jogelv a római jogban is, mely sok tekintetben visszahatással volt a talmudi jogfejlődésre. Így mondja Arndts: »A birtokszerző kell, hogy jóhiszemmel birjon, azaz nem szabad tudomásának lennie azon körülményekről, melyek miatt az ő birtokszerzése mint egy anyagilag jogtalanoknak tűnik fel, és melyek ennél fogva a különben lehetséges volt birtokszerzésnek útjában állottak volna, rendszerint azért kell, hogy higgye, miszerint a tulajdont jogosan birtokolja« (Lehrbuch der Pandekten, 240—241). Hasonlóképpen nyilatkozik e tekintetben Hoffmann Pál: »kelléke az elbirtoklásnak, hogy a birtok (justus) »titulus«-on alapuljon, mi annyit tesz minthogy a birtok oly eseményen vette legyen eredetét, mely alkalmas volt arra, hogy a birtokos magát tulajdonosnak *hihet*, ezen *titulus* aztán legyen *justus*, azaz *alkalmas* is arra, hogy tulajdont szerezzen, *verus*, azaz *valóban* megtörtént, *parus* azaz fölfüggesztő föltétel nélkül szerzett. Egy további kelléke a tulajdonszerzésnek az, hogy a birtokos a justus titulus folytán (mely önmagában véve csak arra alkalmas, hogy a birtokos magát tulajdonosnak *hihesse*), valóban hitte is legyen hogy tulajdonossá lett, és ez a bona fides; ezen meggyőződés mindég alaptalan ugyan, (mert ha alapos volt volna, akkor nem lenne szükség az usucapiora), de a tévelynek, mely e hiedelmet támasztja, valószínűnek és tény körül forgónak (error facti probabilis) kell lennie.« (Hoffmann A római magánjog rendszere, vagyis a Pandekták alapvonalai 174—175. V. ö. Frankl, der gerichtliche Beveis, 458. folyt.) Általán véve fővonásaiban fejtegetett eme jogelv tekintetében bizonyos megszorítással ugyanaz állítható, mit Puchta (Pandekták §. 8.) mond a római jogról: »Fontossága a római jognak ama megmérhetetlen befolyásban rejlik, melyet érvényben levő jogunkra gyakorolt, és annak a jövőben leendő fejlődésére gyakorolni kell, rejlik továbbá a minden művelt nemzetek között fenálló jogviszonyokban, miknek alapját az abból eredő fogalmak képezik, vagy képezni egyedül hivatvák«.

Nagybecskerek

DR. KLEIN MÓR.

L. Maim Toen venitan 15, 9. Magid Misne. Mischnelemelech az id. h.

FEJÉR VÁRMEGYE ZSIDÓ NÉPESSÉGE A MULT SZÁZADBAN.

A mult század harminczas éveiben 33 család, mely 170 lelket számlált, lakta Fejérmegyét. Lakóhelyük volt Moór, Bodajk, Csurgó, Iszka-Szent-György, Ladány, Acsa, Felcsuth, Lovasberény, Szár, Velence, összesen 10 helység. Székesfehérvárott, a régi koronázó városban, azóta hogy 1688. május 8-án török kézből ismét a magyarok birtokába jutott, nem lakott zsidó. A legnagyobb hitközség volt Lovasberény 20 családdal (95 lélek), utána következett Moór 4 család 31 lélekkel és Ladány 3 család 14 lélekkel, a többi helységben egy-egy zsidó család lakott. Származásukra nézve tulnyomó részük morva volt (23-an), kettő magyar (Szár és Velence községekben), 2 szlavonai (Lovasberény), 1 lengyel volt; 5-nek származása ismeretlen. Foglalkozásuk: kereskedés (állandó nyitott üzlete csak 4-nek volt), pálinkafőzés, hamuégetés, üveges- és szabó mesterség. Kereskedelmi cikkeik: posztó, vászon, gyertya, viasz, rongy, só, dohány, pálinka, hus.

1753-ban¹⁾ már 57 családot találunk a megyében 30 helyen megtelepedve. A lélekszámot a conscriptio nem tünteti fel. Új lakóhelyek: Ondód, Csór, Sár-Keresztur, Czece, Káloz, Vajta, Sár-Egres, Soponya, Seregélyes, Sározd, Sárbogárd, Tordas, Tabajd, Alcsuth, Csákberény, Bodmér, Barok, Batta; Inota, Ráczkeresztur és Pátka zsidó lakói elhagyták lakóhelyüket. A lakóhelyekben való gyarapodás tehát a régihez képest 20 (Szár-on az 50-es években már nem lakott zsidó). A népesség növekedése a régi községekben igen csekély, Lovasberényben az 1736-iki létszámhoz képest csak 2-vel, Moórott 1-el emelkedett a családok száma, míg Ladányban 2-vel megfogyott. Ennek az az oka, mivel a régi községekben a zsidók oly helyekre költöztek, hol nem találtak concurrentiát vagyis hitsorsóst. 1753-ban Lovasberény és Moór után Acsa a megyének legnépesebb hitközsége.

1778-ban²⁾ mind a népesség, mind pedig a lakóhelyek

¹⁾ Az összeírást 1753. január 29-én fejezték be, eredetije a fejérmegyei levéltárban, fasciculus 22, 16 szám.

²⁾ Eredetije a fejérmegyei levéltárban fasc. 45, 173. sz.

száma növekedett, ez évben 49 helyen 129 család lakott. Új lakóhelyek: Isztimér, Zámoly, Sár-Szent-Miklós, Igar; Polgárdi, Füle, Szabad-Battyán, Aba, Csősz, Duna-Pentele, Rácz-Almás (itt a török hódoltság idejében is laktak zsidók), Eresi, Érd, Martonvásár, Tárnok, Baracska, Kajászó-Szent-Péter, Csabdi, Mány, Etyek, Boglár, Nadap, Magyar-Almás, Veleg, Csókakő — a szaporodás 25, de a veszteség 1753-hoz képest 6, ennél fogva a tiszta gyarapodás 19. A lakosság száma még egyszer annyi, mint 1753-ban. A legnagyobb hitközségek: Lovasberény 38, Moór 14, Czece 12, Sárbogárd 9, Csór 5 családdal. A megyében 2 rabbi volt, Lovasberényen Izrael Jacob, kinek mellékfoglalkozása a bőrkereskedés volt, és Moórott Isach Lebli azaz Izsák ben Lőb Munk. Mindkettőnek évi jövedelme 50 frt. Tanítók: Lovasberényen Jacobus Lebli 40 frt, és Isach Izrael 25 frt. évi fizetéssel, Moórott Jacobus Lebli azaz Löw ben Jakab (Löwisohn atyja) 35 frt esztendei bérrel. Foglalkozás: kereskedés (tulnyomólag), árendálás, italmérés, mészáros-, szűcs-, csizmadia-, üveges-, szabómesterség, sakerség, szeszkészítés, betegápolás. Kereskedelmi cikkeik: rongy, vászon, szövet, bőr, olaj, pálinka, liszt, vas, dohány, gyapju. A megyének leggazdagabb zsidai Moórott laktak, így: Rosenthál Naftáli gyapju- és szövetkereskedő, kinek 800 frt., fia Éliás sörgyáros, kinek 400 frt., és Éliás Fülöp azaz Gomperz Fülöp ben Éliás vaskereskedő, kinek bevallott évi-jövedelme 300 frt volt. Vagyonosak voltak ezeken kívül Csóron Izrael Gottlieb¹⁾ árendás és gyapju-

¹⁾ A Saphir család őse, állítólag Naftáli Kóhen poseni rabbi utóda (a Saphirok kohének). Ugy mondják, hogy Mardocháj Benedek (= Benet pozsonyi dáján, Mardocháj nagyatyja, anyai részről) niklosburgi rabbi atyjának Ábrahám Bihály (Bia falu Pestmegyében, ide költözött Csurgóról) -nak sógora. A Saphir család leszármazása:

Iedidja (Gottlieb).

Izrael.

Gottlieb (megh. Pesten 1832). Első neje a pozsonyi Brill Ázriel leánya. 1813 febr. 13. óta második neje özv. Gomperz Fülöpné született Rosenthál Sarolta (meghalt 1842. december 15.).

Izrael (Ázriel).

Lipót (Löb). Eszter (Érj. Spitzer Eze-kielné). Móritz (Moses).

Bina, Zsigmond (Szimcha) dr. Kövesy dr.-ok

Izrael és Móritz, ugyancsak Lipót fia is felvették a keresztséget.

A LXXXVII. ÉS CXXXVI. ZSOLTÁR.

A szentírás huszonnégy könyve között Mózes öt könyve után zsidó körökben a Zsoltárkönyv a legismeretesebb.

Az imákban még a második templom létezése alatt (I. talmud Tamid VII. fej. IV. misna) sok zs. vétetett fel, és életünk viszontagságaiban, bűbánat vagy öröm napjainkban búcsóink a zs. könyvből szemelték ki imáinkat.

Hogy mikor szerkesztetett a Zs. könyve, azt nehéz megállapítani. Nyelvezete és tartalma arról tesznek bizonyosságot, hogy a könyv népünk vallásos érzelmeinek eredménye és így találunk benne nemzetünk életének multjáról s különböző korszakok történelmi eseményeiről nyilatkozatokat.¹⁾

A talmud maga sem állítja, hogy a Zs. könyv Dávid király által lett volna szerkesztve, mivel ha ott (t. i. a talmudban) a dolog úgy állna, akkor feltűnő az, hogy a régi barajtha írója (Bába Bathra 14. l.) nem nevezte a Zs. könyvet דוד הללויה, úgy amint igyekezett az író a többi sz. könyveknél. Jobb tájékozásul álljon itt az egész barajtha. דוד כתב ספר תהלים עיי עשרה וקנים עיי אדם הראשון עיי מלכי צדק ועיי אברהם ועיי משה ועיי הים ויהוה ועיי אסף ועיי שלשה בני קרה.

Tehát a barajtha írója beismeri, hogy Dávid a Zs. könyvet a 10 vén irataiból összegyűjtötte, ez a barajtha értelme Rasi szerint.

Arra a barajthára valóban lehet alkalmazni a jeruzsálemi talmudnak azon tételét: דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. (R. H. III. fej. hal. 5.) A midras két helyen nagyobb alapossgal foglalkozik ezen kérdéssel. (Sir. has. rabb. 4. 4. Kóhelet rabb. 7. 19.) כמנחל דוד צוארן וכו' ספר שמעון מית הרבה עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים אדם הראשון אברהם משה דוד ושלמה על אילן המשה לא איתפלגן אילן המשה אחריהם מאן אמר רב ור' יוחנן רב אמר אסף והים ויהוה ושלשה בני קרה ועורא וכו'.

Az utolsó név felemlítése a végett történik, mivel a hagyó-

¹⁾ Ami a Zs. könyv héber elnevezését illeti, tulajdonképen mi helyesebb תהלים v. תלים, vagy e kettő közül egyik sem, mivel nyelvtanilag a könyv helyes neve, I. dr. Blau Lajos munkáját: »Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből« 30 és 31. lapon.

kereskedő 400 frt. Polgárdin Aron Ignácz gyapjúkereskedő 250, Lovasberényen Jacobus Izrael rőföskereskedő 200 frt bevallott évi jövedelemmel. A megyei zsidó szabók évi jövedelme 5—20 frt, az üvegeseké 9—12 frt közt váltakozott, Izrael lovasberényi chirurgus jövedelme 35 frt., egy szűcsé 6 frt. Az állandó vezetéknevek közt találjuk Temesvári, Farkas, Kón, Taits, Baro, Guldsmitt, Strachnecz, Gerssman neveket, a keresztnévek közt a Mátyás, Ferencz, Gergely, György, Gáspár, Dani, Lőrincz, Mihály neveket.

A csákvári járásnak 1781-iki²⁾ conscriptiója 65 családot és 289 lelket sorol fel, vagyis ekkor jóval több a lélekszám egy járásban, mint 1736-ban az egész megyében. Ez az érdekes és kimerítő összeírás felsorolja a zsidó családfőnek és feleségének nevét s foglalkozását, gyermekeiknek, szolgálóiknak, cselédleányaiknak és ezek gyermekének, valamint a koldusok és kóborlók nevét s életkorát. Genealogiai szempontból ez rendkívül becses, csak kár, hogy csak egy járásra és nem az egész megyére vonatkozik. E conscriptió a régi összeírásokhoz képest gyarapodást tüntet fel a helységek számában is, a mennyiben Csákváron is találunk ekkor zsidókat. Tanító volt Velenczén 40 frt., Pátkán Abraham Lebli 16 frt., Zámolyon Dávid Lebli 50 frt., Csákváron Marcus Salamon 50 frt., Lovasberényen Jacob Lebli¹⁾ 50 frt 25 kr. évi fizetéssel. A rabbinak Izrael Jacobnak felesége volt Elisabeth Bernard (azaz Bernát leánya), gyermekei: Juditha 15. Bernard 5, Salamon 1 éves, cselédje; Moyses 25 és ennek felesége Ester 22 esztendő, ezek gyermeke Jonas ³/₄ éves. A női keresztnévek közt találjuk a Regina, Catharina, Rosalia, Theresia, Marianna, Rosina, Barbara, Anna, Helena, Juliana, Josepha, Maria neveket, a férfi keresztnévek közt Pünkös (= Pinkász), Héjrik és Barok (= Baruch)-t. A gyermekek száma 1—5 közt váltakozik. Lovasberényben a családok száma: 52, vagyis nem egész 50 év alatt a családok száma csaknem megháromszorosodott.

Moór.

DR. BÜCHLER SANDOR.

²⁾ Eredetije a fejérmegyei levéltár fasc. 48, 317. sz.

¹⁾ L. fent, 3 év alatt 10 frt 25 krajczárral javították fizetését.

mány Ezrának tulajdonítja az *עזר נהר* zsoldárt. (L. Lurja Dávid és Einhorn Izrael magyarázatai a Midr. Sir. hasirimhez.)

Különbén már azon időben is mikor a tannaim éltek, nem voltak tisztában ezen dologgal, hogy ki írta a Zsoltárkönyvet, mivel amint R. Meir mondja Peszachim (117, a) az csak a Zs. könyvből levő *השבו*-okra vonatkozik, és ott Peszachimban csak a Hallél kérdés fölött forog a vita.

Most azonban, ha azt kellene kutatni, kik voltak azon névtelen költők, kik irodalmunkat ily becses kincsekkel gazdagították meg, — ez teljesen lehetetlen. Iparkodjunk inkább azon az úton tovább haladni, a melyet nekünk bölcsseink az újabb időben előirányoztak és meghatározni megközelítőleg az időt, a mikor egyes zsoldárok szerkesztettek.

Az első volt Rapoport S. L. aki a *שירת יהודה* című munkájának előszavában, mely a »Bikkure Haittim«-ban 67 év előtt megjelent, nagy alapossággal bebizonyítja, hogy CXIII. fejezettől CXVIII-ig Hizkia király által lettek szerkesztve. Ezen előszó mindig korszak alkotó marad irodalmunkban.¹⁾

A második aki ezen az úton tovább haladt, volt a boldogult Krochmal N. a »Móre Nebúché Hazeman« című munkában, 115. laptól 122-ig bebizonyítja, hogy a Zsoltárkönyvnek több mint 12 fejezete a Makkabéusok idejében lett szerkesztve és becses munkájának 124. lapján nagy alapossággal bebizonyítja, hogy CXIX. Zs. *המניא* a Szadduczéusok ellen lett megírva, mely fejezetet a tanulás előtt azért használták, hogy a hagyományos útról el ne térjenek. Tény tehát az, amit

¹⁾ A megdicsőült *עזר נהר* című könyvének előszavában is a VII. lapon foglalkozik a CXI. zsoldár magyarázataival; ezen zsoldár Magyarország felső vidékein és egész Lengyelországban szombaton délután a tóra felolvasása után énekeltek és magyarázatai szerint oly időben lett szerkesztve, midőn a tradícióhoz való ragaszkodás szükségessé vált. Továbbá *נהר* című munkában 9. lapon alaposan bebizonyítja, hogy a XLIV., XLVI., XLVII. és XLVIII. zsoldárok és továbbá a 28. lapon, hogy VII., IX., XVIII., XXI., LXXVI és XCVII. zsoldárok szintén Hiskának Szanherib fölött való győzelme alkalmával lettek szerkesztve. Alkalmilag feladatommá teszem, megdicsőült Mesterem műveiből azokat az adatokat közölni, melyek egyes Zs. szerkesztési idejével foglalkoznak. Tudommal a szónoklatok feljegyzéseiben, mely kézirat most Bécsben van, leginkább ilyen magyarázatokat tartalmaz és a tudomány érdekében érdemes lenne ezt végre-valahára napvilágra hozni.

bevezetésünkben mondtunk, hogy a Zs. k. az egyes történelmi események folytán a vallásos érzület kifolyásából lettek megírva. Boldog. Zunz. »Gottesd. Vorträge« 15—17 l. szintén foglalkozik a Zs. könyv megírásának kérdéseivel és ő sem tért el a talmud állításától, hogy több korszaknak eseményei vannak feljegyezve.

Ezen elvből kiindulva bátorkodunk a LXXXVII. és CXXVI. fejezetet ilyen értelemben magyarázni.

I.

Ami a LXXXVII. fejezetet illeti, nézetünk szerint azon időben lett megírva, a mikor Onias Hieropolisban a templomot felállította (l. Josephus régis. XII, 5. és XIII, 10. fejezetekben.)

De mielőtt a dolog lényegével foglalkozunk, szükségesnek tartjuk azon 11. fejezetet megnevezni, melyek *נבי קה* felírással vannak ellátva ezek a következők: XLII., XLIV., XLV., XLVI., XLVII., XLVIII., XLIX., LXXXIV., LXXXV., LXXXVII., és LXXXVIII., melyekben az írók mindig a hazafiságról tesznek tanúbizonyságot és édes szavakban Jeruzsálem városának szépségeit ecsetelik. Bennük az a tapasztalat nyert kifejezést, hogy az állami életben a hazaszeretet a fővárosban található központosulva, és minden állam, mely egy házafias fővárost nélkülöz, idővel megszűnik létezni és elpusztul.

Azon időben mikor Egyiptomban Oniás a templomot felállította, még másutt is voltak zsidó gyarmatok, de másutt templom nem volt, tehát nagyobb volt az aggodalom Egyiptom fölött, hogy a templom felállítása miatt a nép egysége lesz szétforgácsolva és a levita költő nyájás szavakban ecsetelte a főváros szükségességét, mivel ez az egyedüli kapocs, a haza boldogságához, azért hangsúlyozza a költő a hazafisági költészetet mindig és amint mondja: »az csak a szent hegyeken található.« Jobban szereti Czion kapuit az Örökkévaló »Jákob mindenféle hajlékinak felettele«; »Nagy és dicsőséges dolgok fűződnek hozzád, te hozzád Isten városa örökké!« »Egyiptom« (lásd talmud Berákhóth Rasi 8b ezen a helyen, hogy *יהב* szó Egyiptomot jelent) és babilóniai barátainhoz szölok, (mivel ott voltak tényleg nagy zsidó gyarmatok, azonkívül meg éltek atyafiak szét-szórva a szomszédos tartományokban) »megnevezem Peleseth-belieket, Tyrusbelleket« és azokat, kik Kús tartományban

időznek, hogy ott is néha született egy híres ember, de Cziön városáról meg úgy szól a hír, hogy hány híres férfi született itt, mivel ő maga az Örökkévaló vetette meg ezen dicsőségének az alapját, midőn a népek történetét előirányozta, megjelölte, hogy ez itt születessen.« »A költők és a zeneszerzők kútforrása is benned található.«

II.

CXXVI. Zs.

Széchenyinek a mondása: »Nyelvében él a nemzet«; már régóta található irodalmunkban ilyenmü nyilatkozat. Példabeszéd (18. 21.) írja mondja: »A (népek) élete és halála a nyelvben rejlik és miképen szeret valaki azzal élni, úgy találja annak gyümölcsét«. Már az első száműzetésben panaszkodik Ezékiél próféta (13. 9.) »És lészen az én kezem azok a próféták ellen, akik hiábavalóságot látnak, és hazugságot jövendölnek. Az én népem gyülekezetben nem lesznek, és Izrael házában irataiban nem lesznek megjelölve és Izrael földére be nem mennek!« Ezen hármassal kapocs a nemzeti érzélem, a hazai irodalom és a szülőföldhöz való ragaszkodás által minden nemzet megalakul és ez által biztosítja hazájának a jövőjét. Úgy volt az ősidőktől fogva és a jövőben is így fog maradni.

Azért a száműzetésben a leviták serkentették a népet, hogy a nyelv fentartását és annak ápolását fejlesszék, mivel csak így vehetjük biztosan, ha egyszer a megszabadulás órája elérkezik, hogy a nép megint egységet fog képezni.

Később mikor a nemzet újra ura volt hazájának, bizonyos célzásból használták ezen zsoltárt mint zarándok éneket, mivel a Makkabéusok ideje alatt a nyelvápolás egészen elenyészett.

Most nézzük meg a tartalmát. »Mikor az Örökkévaló a foglyait Cziönnek visszahozza, olyanok valánk, mintha az álmából felébrednénk.« »Tele van arcunk örömsugárral és nyelvünk dicsőséggel.« »Midőn a népek mondják: azokért az Örökkévaló csodákat tett.« »Igenis csodákat mivel az Örökkévaló velünk és azoknak nagyon örülünk!« »Ó Örökkévaló vezesd vissza foglyainkat, mintha vizet vinnél a kiszáradt földre.« Tudjuk, hogy a hazafias érzelmekért lankadatlanul kell buzgólkodni. Könyhullatással kell a hazafiság magvát vetni, miután e mellett sok

késerséget nyelünk, de ha egyszer a nehéz küzdelmeken átesünk, az aratásnak öröme nagy. Kitartó buzgalommal és sok keserű tapasztalata dacára a cél iránt kell haladni, a maghinto a magot szétszórja de annál nagyobb a vígság, mikor a kéréket összehordja.

Budapest.

POLLÁK KAIM.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.¹⁾

VI. A szétválás kérdése a magasabb fórumok előtt.

Mialatt a székesfehérvári községben a belviszály tetőpontját érte, addig az ország fővárosában tanácskozára gyűltek össze a magyar zsidóság küldöttei, megbeszélendők az egyenjogusítás érdekében kifejtendő akciót. Húsz megye és kilenc város képviselőiben ötvenheten jelentek meg Pesten, és küldetésöknek három gyűlésen (április 16., 17. 18.) megfeleltek. A fehérvári községet dr. Ligeti József képviselte.

A gyűlést a pesti község kezdeményezéséből összehívó Schossberger S. W., mint ennek elnöke, fölvetette a kérdést, vajon szükséges volna-e, hogy a honi zsidóság a megnyíló országgyűlésnél kérvényezze egyenjogusítását, vagy pedig megnyugodva a magyar nemzet nemeslelkűségében, a kezdeményezést a törvényhozó tesületre bizza. A reá következő ülésen elhatározott, hogy a passiv állás tovább is fentartandó, mert 1. szűgyen koldulni, ahol jogról van szó; 2. lehetetlen hogy a jog és egyenjogúság veleszületett érzésénél fogva, a magyar nemzet meggyőződésével és méltóságával megférhetőnek találja, hogy valamely hitfelekezet, melynek számára ezer éves súlyos elnyomatás és üldöztetés után Európa minden polgárosult államában az egyenjogúság kapui föltáruztak, csak az ő körében viselje a jogtalanság és kizártság bilincseit. 3. Mert a benyújtandó memorandum nem tartalmazna semmi olyant, ami már rég el nem mondatott volna, amit a magyar nemzet ünnepelt férfiai régebb és újabb időben nem hangoztattak volna.

Elhatározott, hogy ezen gyűlés jegyzőkönyve kinyomandó, és lehető elterjesztése eszközendő.

¹⁾ L. M. Zs. Szemle 1894. évf. 177. s. köv. 11.

Az ápr. 18-ki utolsó ülésen Holländer Leo (Sáros megye) szükségességnek tartja nyilvánítani, hogy a »Magyar sajtó« »Zsidó emancipáció« ez. cikke nem felel meg a valóságnak. Nem áll ugyanis, hogy a gróf Károlyi Edénél tartott konferencia a pesti Mózes vallású intelligencia kérelmére történt volna, hanem a gróf Holländer Gyulát (Kassa) megkereste, mutatna be neki néhányat a megjelent zsidó képviselők közül. De határozottan tiltakoznia kell mindazok nevében, kik ott voltak, mintha egy is közülök a magyar izraeliták tökéletlen vagy pedig osztály szerinti emancipációját legtávolabbról is említette volna. Ellenkezőleg a jelen voltak mindnyájan ezen *először ott hallott nyilatkozatra* kijelentették, hogy ezen indítványt el nem fogadják, és semmi szín alatt nem ígérhetik közreműködésüket hasonló terv kivitelére. A gyűlés tudomásul vette ezen nyilatkozatot, melyet Löw (Csongrád m.) és Meisel is megerősítettek; sajnálatát fejezte ki az eset felett, hozzátévé, hogy Magyarország izraelitái soha sem fognak segédkezést nyújtani, hogy testvér és testvér közt határ vonassék.

Ezen kitérés után ismét tárgyunkhoz fordulunk.

A város közgyűlése megerősítvén az újonnan kidolgozott szabályokat, ezek szerint ejtetett meg a választás 1861. június 6-án.

A másik párt ezen választásokon részt nem vett, s tagjai egy-kettő kivételével nem fordulnak elő a nagyszámu képviseletben. Elnök lett Herzog Jakab; cultuselöljáró Oblat Ignác; iskolaelöljáró dr. Ligeti, pénzügyi előljáró König Jakab.

Az új előljáróság első ténykedése a legnagyobb buzgóságra vall, de a szomorú viszonyok megghiúsítanak minden komolyabb munkát és visszavonulásra készítetik a leghívatottabb tehetségeket. Ezt belátván, az előljáróság már június 21-én egy békekísérletre határozza el magát.

A következő levél intéztetik magyar és német nyelven a duzzogó párthoz:

»Szeretett testvérek!

Már elég soká tart a minden lényeges ok nélkül történt elszakadtak cselekedete, mely mai napig nemcsak az

egész zsidó felekezetre s főleg a zsidókra nézve (?) igen szomorító, hanem itt helyben és a magánéletre nézve az közönséges (gemein) kártékony jellemet vett föl. Eszméjetei tehát föl, hittestvérek, mellőzettek minden személyes idegenkedést, s magánérdeket s ha vannak még ezenkívül más igényeitek, közöljétek ezeket velünk, melyek felett az egész községi képviselet teljes komolysággal tanácskoznia, s ha csak lehet kedvezésekre határozni fog. De egyet, szeretett testvérek megjegyezni el nem mulaszthatunk, ha még ezen megbékítő lépés is nálatok cél és siker nélkül maradna, akkor kényszerítve leendünk a törvényes megengedett eszközöket gyakorlatba venni és az itteni kultusközséget úgy mint máshelyütt egygyé olvasztani, minthogy közséjük ezen állapotban tovább nem maradhat, s nem szabad maradnia.

Legyetek tehát azon, hogy testvéri felszólításunk ne enyészessen el; ne figyeljétek egysesek kártékony tanácsára, hanem hallgassatok 150 testvéreitek hívására, mert csak így várhatjuk Isten dús áldását. Ahol béke és egyetértés uralkodik, ott az Isten van.

Közelebbi érintkezés miatt megjegyezzük, hogy a kölcsönös értekezések záridőül 1861. június 28-ika határozott meg.

Ezen levelet az előljárók és a választmány írták alá.

A legközelebbi előjárói intézkedés az volt, hogy Ab hó 9. napjára 128 számoly készítettett, hogy a vallási követelménynek a gyászülést illetve elég tétessék, és a templomi rend meg ne zavartassék. — A július vége felé tartott közgyűlésen azon kérdés merül föl, vajjon az elszakadtak ülései a templomban részökre föntartassanak mint az előbbi években? amiből kitetszik, hogy külön imaházuk még nem volt. De már szept. 8-án tartott közgyűlésen fölolvásásra kerül egy a városi tanácshoz intézendő beadvány az ellenpárt által nyitott templom bezárása végett. A jelen voltak egyetértőleg igénybe kívánják venni a hatóságot, noha tudják, hogy ezáltal a béke kilátásai nagyon is megfogytatkoznak.

Ilyen szomorú körülmények közt is az előljáróság főgondja az iskola volt. Új erők alkalmaztatnak és több oly intézkedést tesznek, melyekből látszik, hogy az iskola az utóbbi években hanyatlott.

Megtiltatott a tanítóknak az iskolában való szivarozás vagy dohányzás; meghagyatott, hogy a tanítók $\frac{1}{4}$ órával a tanítás előtt már megjelenni tartoznak s több efféle. — A helyzet egyre rosszabb lesz s az előljárásság tagjai közül többen tiszttségüket leteszik.

Okt. 10. Elnök a választmánynak jelenti, hogy a másik párt sohetet fogadott és huskrajczárt szed. Elnök ez ellen panaszt fog emelni a városi hatóságnál. — Közbe sürgőssé vált a rabbihelyettesi állás betöltése, melyet ideiglenesen Zipser Márk töltött be. Rabbi alkalmazásáról persze szó sem lehetett egyelőre. A választás Natonek Józsefre esett, aki miután előadást tartott a templomban, a pesti és komáromi főbbik bizonyítványai alapján okt. 25-én 500 frt évi fizetés, szabad lakás és 2 öl fa javadalmazásával három évre szerződött. Szóba került a Kapy-ház megvétele, de ezen terv elejtetett. Okt. 27-én elnök jelenti, hogy a városi tanács ugyane hó 8-án kelt végzésével a kisebbség huskrajczárjegyeit lefoglalni, templom- és iskolahelyiségét bezárni rendelte.

A legyőzöttek ez ellen felebeztek és az eredmény az volt, hogy a Helytartótanács 1861. decz 2. 55., 625. sz. rendeletével a kultusközség kettéválasztását megengedte. A felebezés sora most az anyaközségen volt, és ez erre megbízást is adott Herzog Jakab, Deutsch Antal és Wertheim Mózesből álló bizottságnak.

De indítvány tételik egyúttal még egy békekísérletre is, és erre kijelöltenek: Kreisler Sámuel, Fischer Ferencz, Ledowsky Ignác, Fischer Bernát, Heller Ignác és Wertheim Mózes.

Hogy a kép az 1861. mozgalmasságáról teljes legyen, ide kell még jegyeznünk a következő esetet.

Frank Lipót, ki előbb mint tanító, később mint jegyző volt alkalmazva az orthodox pártnál, röpiratot bocsájtott ki 1000 példányban, és azt az őszi vásárt látogatók közt szétosztotta. A röpirat tartalmazta a fentebb említett első békéltető levelet és az erre adott választ, kísérve előszóval.

Az anyaközség ezen röpirat szerzője ellen panaszt emelt a bűnügyi törvényszéki tanácsnál, mert a röpiratban az is mondatott, hogy a másik párt ezredéves vallásos szokásokat és szabályokat csufáságnak és bolondságnak bélyegzett és hit-

rokonaikat a hazafiság köpenyege alatt német zsidóknak és hazaárulóknak nevezte. A törvényszék felmentő ítéletet hozott.

A község főnnállása óta tehát nem mult el szerencsétlenebb év az 1861-kinél. A község két pártra szakadva nyílt harczba egymással; a templomkérdés meg nem oldva és a rabbi állás betöltetlenül; csak az iskola indult újra lendületnek. De másrészt még mindig alapos a remény, hogy a főközségnek sikerülni fog a helytartóság segítségével az egyiséget megmenteni.

A m. k. Helytartótanács már 1862. jan. 17. 73832 sz. rendelettel utasítja a megye főnökét, hogy újabb vizsgálatot eszközöljön. Ennek folytán Gradwohl megyefőnök fölhívja márcz. 3. a város polgármesterét, miszerint jelöltessen ki a két »felekezettel« 3—3 férfit, a kik ismerve a vallásos szokásokat, a beadott okmányokban előforduló panaszokra nézve véleményt nyilvánítsanak.

Márcz. 6. az anyaközség e célra kiküldi Herczog Jakab Deutsch Antal és Wertheim Mózes urakat. Április 2-án Gradwohl átküldi a polgármesternek az orthodoxok képviselői által benyújtott emlékiratot, mely 5 pontba foglalja össze sérelmeiket s fölhívni kéri az anyaközség kiküldötteit, hogy a választ megadják, még pedig 8 nap lefolyásával.

Az orthodoxok vádpontjai voltak:

1. Az anyaközség nem ismeri el a Sulchan Arucht mint törvénykönyvet.

2. A most főnnálló zsidó iskolában a gyermekek az orthod. zsidó tanelvei ellenére taníttatnak; a Talmud általában nem taníttatik; a tanítók vallástalanok; azon gyermekek pedig, kik szülőiktől az igazi zsidóvallásban házi oktatást nyernek, az iskolában kigúnyoltatnak.

3. Az orth. párt azt kívánja, hogy egy új és egy olyan rabbi választassék, aki tanulmányait Pozsonyban vagy Kis-Mártonban végezte, vagy pedig ezen helyeken nyert autoritást, miután eddig mindig olyan rabbik voltak, kik inkább az ugynevezett újító zsidókhoz hajoltak.

4. Azt kívánja az orthodox párt, hogy az összes előjáróság, a rabbinus, a tanítók és egész tisztviselőség újra választassanak meg, és pedig kizárólag oly egyénekből, kik a

Sulchan árucht mint saját törvényöket elismerik, ennek szellemében igazgatnak és e szerint élnek.

5. Az anyaközség magának új törvényeket szabott, melyek a Chevra Kadisa szokásaival ellenkeznek; ezeket a törvényeket állítása szerint, mint a zsidók összokásaival egyezőt a magas Helytartótanácsnak jóváhagyás végett fölterjesztették, jöllehet az akkori rabbi Gugenheimer dr. azok ellen tiltakozott és az aláírást meg is tagadta s így a magas Kormányzékot is tévútra vezették. »Abban összpontosul tehát az orth. párt kívánsága, hogy ezen Ch. Kadisa újra szerkesztessék (?) és a pozsonyi rabbinus által hagyassanak helyben (a szabályok t. i.) vagy az ottaniak alkalmaztassanak az itteni zsidó községre is.

E szerint tehát az előző évben készült Chevra-szabályok sem ütötték még meg az orthodox mértéket.

Az anyaközség válasza ezekre a következő volt: Az első pontot illetve rágalomnak nyilvánítatik, mely bebizonyítva nem lett. A második vád sem állhat meg, mert a Talmud nem tartozik az elemi iskolára, ahol a tanítandó tárgyak különben törvényileg vannak megszabva.

Ha mégis akadnának szülők, kik ilyent kívánnának, úgy bizonyára figyelembe fognak vétetni. De nagyon különös, hogy míg a másik párt kezében volt az igazgatás és ők állottak a község élén, eszükbe sem jutott a talmudot bevezetni az iskolába mint rendkívüli tárgyat. Hogy csak olyan rabbi alkalmaztassék, ki Kis-Mártonban vagy Pozsonyban végezte tanulmányait és épen ezen rabbik kitűnőségében megbizni, az épenséggel nincsen indokolva.

Ep oly kevésbé vehető komolyan azon kívánság, hogy az összes tisztviselők újra választassanak, mert ennek czélja csak az lehet, hogy zavarok támadjanak és az orthodox testvérek kerüljenek fölszínre. Különben az egész követelésnek a gyanúsításnál más alapja nincsen. Végül visszautasítja a czáfolat azon ráfogást, hogy az előjáróság külön törvényeket szab magának, mert a Chevra szabályai a prágai és bécsi Egyletek mintájára készültek és a rabbira nem tartozott azoknak aláírása. Egybe beterjesztetett a két párt létszáma, mely szerint az összes tagok száma volt 211, ezekből elszakadt 58 és volt be nem kebelezett 40–50. A megbiztos vizsgá-

latát a rituális vágásra is kiterjesztette. A városi kapitány elnöklése alatt a veszprémi Hochmuth rabbi közbejöttével a metszők megbizhatósága eldöntetett ápr. 10-én. De a másik párt pótbeadványt nyújtott be a Helytartótanácsnak, minthogy a részéről legilletékesebb Fischer Gottlieb nem lehetett jelen. Oda nyilatkozott továbbá az orthodoxok pártja, hogy olyan sakter, ki az újítókat szolgálja, már eo ipso őket nem szolgálhatja.

Hogy is lehetne az újítók saktere az övék is! Hát nem kell-e neki istentisztelet alkalmával egyházi szertartásokkal foglalkozni, a melyek az ősi héber dogmákkal ellenkeznek? De nem utolsó ok az sem, hogy a metszésért díj jár, a mivel az újítók pénztára gyarapodnék, a mi a józan észszel is ellenkeznék. Mindebből következik, folytatja a beadvány, hogy az orthodoxoknak külön sakter kell, a ki alkalmazandó rabbijuk felügyelete alatt fog állani.

Végül kéri a helytartótanács 55,625/861 sz. rendeletének végrehajtását, »mert már csordultig telt számukra a keserűségek pohara és naponta emelik növelik az újítók fájdalmaikat.«

Ezen bizonytalan állapotban nem csuda, ha az előjáróság tagjai tisztjokról lemondani óhajtanak és kivált az elnök a folytonos küzdelmet megelégte. Általános kérelemre mégis megmarad, míg a függőben levő per el lesz döntve és ígéri, hogy oda fog hatni, miszerint a béke mielőbb helyreálljon.

A másik részen nem jó reménnyel voltak a helytartótanács újabban hozandó rendeleteiránt és ez kitetszik abból, hogy május 12-ikén Pálffy Mór gróf helytartónál voltak, a ki meg is ígérte nekik pártfogását. Ugyancsak Pálffy grófhöz intéztek egy terjedelmes emlékiratot máj. 29-ikén, a melyet aláírtak: Schlesinger Lázár, Schlesinger Dávid, Ledetzky Lipót, Kanitz Adolf, Löwy Adolf s Fischer Gottlieb. Sürgetik a helytartótanács mult évi rendeletének végrehajtását; kinyilatkoztatják, hogy magukat vallásuktól eltántorítani nem engedik s biztosítják a helytartót vallásuk és fejedelmük iránti hűségükről.

Azután kifakadnak a másik párt ellen. Folyamodásukhoz csatolták ennek fölszólamlását a városi tanácsnak és abban »állítólagos igazait fejedelmi urához ellenzékes indulatával palástolni, ügyét ily elvetemültséggel jellemezni nem iszonyodott«. Tehát denunciáció Isten dicsőségére.

Fölpanaszolják azt is, hogy kegyelt rabbijuk (Gugenheimer) előzése alkalmából, a másik párt »kebeltrázó forradalmi tüntetéseket előidézni s a városi lakosság néptömegét is erre serkenteni nem félemllett.« Ez ismét denuncziáció. A folyamodók szerint az ellenpártot nem vallási indokok vezérlik, hanem hamis ürügy alatt, a vallás botránykoztatására és a békés állampolgárt sértő *politikai veszélyes cselekedetekre* törekszik. Végül kijelentik, hogy hajlandóbbak életüket föláldozni, mint hajszányira is eltérni meggyőződésüktől. A helytartótanács újabb döntése nem sokáig késhetett. S Gradwohl megyebiztos jun. 27. kelt átiratában közli a helytartótanács ugyanezen hónap 7-ikéről 31949 sz. rendeletét, a melyben a szétválás nem közkormányzati, hanem csak vallási tekintetben lőn megengedve és ez utóbbi is csak bizonyos föltételek mellett.

Ezen rendelet e) pontja értelmében az anyaközség alapszabályai megsemmisítettnek; újabb szabálytervezet kidolgozásra pedig egy bizottság küldetik ki és pedig úgy, hogy minden 10 család után egy tag választatik. Az új szabályokban vallási intézkedések mellőzendők. E rendelet alapult szolgálhatott volna a békének, mert hisz' megengedettett az orthodoxoknak külön imaház és iskola tartása, de ők már vérszemet kaptak és a teljes elkülönítést keresték.

Az anyaközség valóban már megsokalta a herce-hurczát és ama levélben, melyet Baja, Kanizsa, Pest, Szeged községekhez intézett alapszabályaik beküldése végett, örömeinek adott kifejezést, hogy a főkörmányszék immár kimondta, hogy Székesfehérváron csak »egy« község létezik. Az orthodoxok az udvari kancelláriához fordultak és közben is gondjuk volt rá, hogy a másik helytartótanácsi rendelet fölfüggesztessék.

Az udvari Kancellária rendeletét a budai helytartótanács 1862. nov. 25: kelt és Gradwohl Ede megyefőnökhöz és székesfehérvári királyi biztoshoz intézett leiratban tudatta a következőképen: 78993. sz. »Nagyságos kir. Biztos úr! A székesfehérvári izraelita községnek orthodox pártja által ezen dikasztériumnak jun. 5. 31949. sz. alatt ezen községben fölforgó viszályok elintézésére hozott rendelete ellen beadott felebbezésére a magas kir. udv. c. c. kancellária f. é. nov. 6. 13901. sz. a. a következőkép döntött; kiindulva azon elvből, hogy egyrészt a szabad vallásgyakorlat és a lehető legnagyobb

vallási és lelkiismereti megnyugtatótás végett, — föltéve, hogy egy új sekta képzése nem szándékoltatik — vallási tekintetben különböző zsidó testületek alakítása megengedettetik, de másrészt a központi igazgatás szempontjából a kultusközség egysége mindenkorra föntartandó és a különválás egyes dolgokban csak annyira keresztülvihető, a mennyire a fractió a központi igazgatás érdekeinek megfelelő kívánalmaknak elegend tenni képes.

1. Az anyaközségtől külön való testületnek megengedettetik egy templom föntartása, hol meggyőződésének megfelelő istentiszteletet tarthat és ugyszintén külön alkalmazhat rabbist és saktert.

2. Ezen testület szervezhet külön iskolát is, de csak azon föltétellel, hogy a főálló szabályoknak pontosan megfeleljen.

3. Mindkét testület a vallásgyakorlatból istentiszteletből és iskolából eredő költséget külön a magáéból fődözi.

Az igazgatás mindkét részen külön választandó bizottság által eszközöltetik. Ezen bizottságok egymástól függetlenül működnek.

4. A központi igazgatást és adminisztrációt illetve a székesfehérvári izr. hitközség ezentúl is egy osztatlan egészet képez; áll pedig az egységes adminisztráció abban, hogy az egész község által egy előjáró választandó, ki a községet a hatóságok és harmadik személyek irányában képviselje, a kinek azonban nem szabad beavatkozni a másik párt cultus és iskola ügyeibe; továbbá hogy csak *egy* anyakönyv vezettessék az egész község részére, még pedig nem a rabbi által. hanem a két testület által közösen választandó egyén által Hasonlóképen a halottkémelés, valamint mind az, a mi a rendőr és adminisztratív 1851. július 4. kelt rendeletekben foglaltatik, a közös tisztviselők által teljesítendő. Megjegyeztetik azonban, hogy a közös ügyek feletti tárgyalások a 3. alatt említett bizottságokra tartoznak.

5. Az elváló résznek nincs követelése a község vagyonára és csak a közös kiadások fedezendőek a mennyire lehetséges ezen vagyonból.

6. Azon falvakban lakó zsidók, kik az 1851. júl. 4. kelt rendelet szerint a székesfehérvári izr. községbe kebeleztek.

ezentul is ezen főközséghez tartoznak, de vallási gyakorlatukba csatlakozhatnak az egyik vagy másik testülethez.

7. Az alapszabályok, melyeket a város közgyűlése 1861-ben *illetéktelenül* jóváhagyott, érvényteleneknek nyilváníttatnak és az előző pontok alapján mindkét párt befolyásával újabb szabályok kidolgozandók és a helytartótanácsnak fölterjesztendők. Ezen szabályok nem tartalmazhatnak semmit a mi a vallási gyakorlatra vagy istentiszteletre vonatkozik, hanem erre nézve mindegyik párt külön alkothatja szabályait. «Látni való, hogy az orthodoxok eléggé szabad kezet nyertek az udv. Cancellária eme rendelete által, de azért a külső egység főtartása még elegendő gyűjtő anyagot nyújtott a patvarkodás folytatására.

Külömben a canc. rendelet egyik pártot sem elégíthette ki és az anyaközség kísérletet is tett annak visszavonására. Kreisler Sámuel és Dr. Ligeti ugyanis kihallgatáson voltak. Ő felségénél, a hol utóbbi magyar nyelven kérte a helytartótanács rendeletének végrehajtását, de a siker elmaradt.

Végül megemlítenő, hogy a mint Deutsch Ignác bécsi orthod. bankár 1863. jan. 21. kelt, a székesfehérvári orthod. párthoz intézett leveléből kitetszik, ő fáradozott a canc. rendelet létre jövetelében és ugyancsak ő ajánlja védcenzének, tennének békeajánlatot a másik pártnak, annál inkább, mint hogy előre láthatólag sikere nem lesz, de meg lesz a »kiddus hasem«.

Székesfehérvár.

DR. STEINHERZ JAKAB.

IRODALOM.

HITSZÓNOKLATOK.

(Dr. Maybaum S. Predigten und Schrifterklärungen. Erstes und zweites Buch Mose. Berlin, 1894).

Az igazi zsidó prédikáció exegetikus munka. Különféle szellemű tóra-kommentárok ma már nem teremnek. Nincs szükség rájuk; a p'sat-irány diadala immár száz éves, s a modern prédikáció is ezt képviseli. Zsidó homiletika a mi exegezisünk, mely az élet számára készül. A zsidó hitszónok tóra-magyarázó; csakis így helyes a prédikáció, így lesz szerves része Istentiszteletünknek, ha nemcsak aesztetikai élvezetnyújtás, de Isten igéjét hirdeti. *קראת אהרן יוצא לבמה טעמים*. Az isteni szó jelentése hozzásimul minden kornak viszonyához, minden szónok a maga idejére láthat benne vonatkozást, csak ki kell olvasnia, de nem — »beletanulni«; mert mit ér a szónok, ha nem jó exegeta?

Ez általános elmélkedés nem akart »ajánlás« lenni; Maybaumot ismerik, a kik nem is hallották. Beszédjeinek tökéletességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy pusztán olvasásra is hatnak, — mert bizony gyakran az előadás meggyőző ereje, vagy a nyelv szépsége van hivatva pótolni a tartalom hiányát. — Maybaum Berlinben a homiletika tanára; e beszédgyűjteménye (bizonyára a többi is) méltán lehet tankönyv; »szemléltető« módszerrel tanít rá, hogy milyen legyen a prédikáció nyelve, szerkezete s tartalma. Harminczkilencz szombati s hat alkalmi beszédet tár elénk a kötet. Textusának természetes értelme telve van aktuális célzásokkal, a zsidóságnak társadalmi helyzetét illetőleg. Legtalálóbban és nagy igazsággal fejezi ezt ki *שפה אהרן ודברים אהרן*-beszédje, hogy a zsidóság nyelvében és érzésében beolvadt az összes-

ségbe s így nem érdemel gyűlöletet s rágalmat. Hijába keresünk elvont elmélődéseket, a filozófáló németet; mindig a gyakorlati élet szavát halljuk.

Mély vallásosság lüktet mindegyikben; erkölcsoktatásában nemcsak becsületes érzésekké destillált hitet követel, hanem annak külső megnyilatkozását is az ősi hagyomány szellemében: zsidó háziélet, templombajárás. Különben a mi papjaink is sokszor elpanaszolhatják. »... unsere Tempel sind im buchstäblichen Sinne zu Gotteshäusern geworden«. — Négy chanuka-beszédben áldja az isteni gondviselést, mely a történelmet vezérli.

Alkalmi pl. gyászbeszédei sosem panegyricumok, vagy általános dicsérő frázisok; alaposan jellemzi az egyént, s a hivatás emberét. — Különösen kiválik Cassel D. fölött tartott temetési beszéde. Jellemzi az elhunyt tudását »... durch die er sich nachmals den Besten seiner Mitstrebenden als ebenbürtig an die Seite stellen durfte«. — Azután »seine Ausgaben altjüdischer Werke, seine Schriftdeutung, Schriftzeugnisse und Lehrbücher«. — Találunk még konfirmáció-beszédet is leányok részére. Szólnom kell még a stýlról. Nemesen egyszerű, mint a szónok vallásos lelke, és ihletett, mint a világi diszektől ment templom. Szívből jövő hangok, azért szívhez szólnak. E beszédeket érezzük. Teljesen méltók ama nagy, folytonosan emelkedő szónoki hirnévhez, melynek dr. Maybaum Zsigmond a német birodalmon túl is örvend. A zsinagógiai szónoklat emelkedése érdekében kíváncsi, hogy a beszédgyűjtemény folytatása minél előbb lásson napvilágot. A hitszónokok és a közönség egyaránt hálával fogják venni a nemes és gyönyörködtető olvasmányt.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMIN.

ORSZÁGVILÁG.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.

Utolsó cikkünk (486. l.) végén fölvetett ama kérdésre, hogy honnan származik az orosz zsidóságnak ellentétes viselkedése a műveltséggel szemben egy emberöltő leforgása alatt, a következőkkel felelünk:

Sok évszázadon keresztül az állam és a társadalom által kitagadva, a környező népesség által elnyomva és üldözve, elzárva a szűk és dohos gheztóban és arra kárhóztatva, hogy ottan tengessék nyomorúságos éltüket, kizárva az iskolákból és az akadémiákból, a melyeket őseik hajdan a pyreneusi és appenini félszigeten alapítottak s erőszakosan elidegenítve a művészettől és a tudománytól, melyet atyáik valaha szeretetteljes buzgalommal és fényes sikerrel ápoltak, — a zsidók évezreden át kulturális küzdelem által kifejtett és intellektuális táplálékot szomjazó szelleme minden erejével a vallásba mélyedt. A mit a világ megtagadott tőlük, azt ők vallásuk forrásaiban keresték, s hitték is, hogy megtalálják; ezen hiszemben velükszületett intensív energiájuk és élénk keleti fantáziájuk megerősítette. A vallás ennél fogva nem csak szívetemelő vigasz volt rájuk nézve határtalan nyomorúságuk és végnélküli kétségbeesésük közepette, a mely érzések bizony gyakran befészkeltek magukat lelkükbe, hanem azon szellemi táplálékot helyettesítette, a mely rájuk nézve már régen nélkülözhetetlenné állott, s a mely kárpótolta őket a tőlük oly kegyetlen módon megvont művészet és tudományért. Ily módon az évszázadok folyamán hozzászoktak, hogy vallásuk forrásainak tanulmányozására úgy tekintsenek, mint az emberhez legméltóbb szellemi foglalkozásra. Ehhez járult még azon körülmény, hogy tanui voltak a szomszédos Németországban

elő hitsorsosaiak felvilágosodásra irányuló, de vallásellenes mozgalmának, a mely tömeges kitérést vont maga után. A nélkül hogy ezen szomorú jelenség okait közelebbről vizsgálhatták volna, annak megérthetése végett, hogy nem az általános műveltségben magában rejlik a hiba, hanem az abnormalis politikai és társadalmi viszonyokban, a melyben német hitsorsosaiakat az ezen műveltség iránt való fölbredt hajlam találta, a profán kultúrában egyszerűen veszélyes csábítót láttak és aggódtak, hogy az a vallásukhoz ragaszkodó ifjúságot az ősök hitétől eltereli. Ettől annál inkább tartottak, mert társadalmi és politikai helyzetük a birodalomban minden észrevehető kedvező változás nélkül a régi maradt. Főnt alkalmunk volt szerzőnk szigorúan tárgyyszerű és meggyőző fejtegetéseiből látni, hogy azon jogok és szabadságok, a melyeket a zsidó magasabb műveltség elsajátítása által elérhetett, milyen műló természetűek voltak mindaddig, míg felekezetéhez hí maradt. Közel volt tehát a veszély, hogy a művelt ifjúság, a mely egyrészt a zsidók politikai kivételes helyzete folytán hosszú évek fáradozásai, pénz és időáldozatok révén szerzett ismereteit nem érvényesítheti, másrészt pedig műveltsége folytán zsidó környezete tevékenységétől elidegenítettén, könnyen indíttatva érezhetné magát, hogy kétségbe ejtő helyzetéből az uralkodó vallásra való áttérésben keresse a kiutat. Azért azt hitték, hogy tartoznak vallásuknak, a melynek már annyi és oly nehéz áldozatot hoztak, azzal, hogy az általános műveltség elsajátítása s különösen a nyilvános iskolák látogatása iránt ellenszenvvel viselkedjenek. Ilyen értelemben nyilatkoztak az előkelőségek gyűlései Minszkben és Wilnában, a melyről még később szó lesz Dr. Lilienthállal szemben. Előbbi gyűlés az 1841. évben, a miniszter megbízásából tett azon meghagyására, hogy az általános műveltség iránt érdeklődjenek, következőképen feleltek: »A mig az állam nem részesíti a zsidókat polgári jogokban, az általános műveltség rájuk nézve csak szerencsétlenség. A mig a zsidó műveletlen, nem veti meg a házaló vagy az uzsorás lealacsonyító keresetét, s a mig örömet és vigasztalást lel vallásában s bizalmat az isteni gondviselésben, addig ő és nagyszámu családja megelégszik munkájának csekély hasznával; legyen azonban művelt és felvilágosult, s legyen egyszersmind kizárva

az ország polgári és politikai jogaiból az elégedetlenség keserűségeinek nyomása alatt okvetlenül elfordul vallásától, s nem lesz oly jó zsidó atya, a ki hozzájárulna ahhoz, hogy fiát ilyen helyzetbe hozza.»

Kissé eltérőleg, de mégis ugyanezen szellemben felelt dr. Lilienthalnak a wilnai előkelőségek gyűlése. Ezen gyűlés elnöke dr. Lilienthalhoz fordulva, így szólt: »Dr., ismeri-e Ön kormányunk indító okait? Azon bánásmód, a melyben ez minden keresztény konfessziót részesít, a görögöt kivéve, tisztán mutatja, hogy a kormány az államban csak egy egyházat akar eltűnni, s hogy csak a hatalmat, s nem a mi jóvoltunkat tartja szem előtt, sajnálattal kell bevallanunk, hogy nincs sok bizalmunk a miniszter új rendszabályaihoz, és hogy komor előérzettel nézünk a jövőbe.»

Ezen gyűlés egy másik tagja dr. Lilienthaltól garancziákat kér arra nézve, hogy a kormány nem tervez semmiféle cselet a zsidó vallás ellen. Egy harmadik következő kérdést intézte a gyűléshez: »Ha a kormány tökéletes garancziákat nyújt is vallásunk érintetlenségét illetőleg, miféle jótállást birunk arra nézve, hogy a felvilágosodás új eszméi nem fogják aláásni vallásunkat, mint a hogy ez a külföldön történt?» (Morgulis: »Az orosz zsidók művelődésének történetéhez.« Jewreisskaja Biblioteka I. 150—151. l.).

Ezen két, legnagyobb zsidó községnek nyilatkozatából, a mely némikép az akkori orosz zsidóság közvéleményét képviselte, világosan kitűnik, hogy ha vallásos alapja is volt, a zsidóság között elterjedt, általános műveltség elnyerése iránt táplált ellenszenvnek, úgy ennek még sem a vallás, sem pedig a talmud okai nem voltak. Főlöszleges dolog volna, ha arra akarnék utalni, hogy a talmud indirekte inkább a műveltség elnyerésére ösztönöz, mintsem hogy ezt megtiltsa. Magában véve azon tény, hogy a talmudban még távolról sem tökéletesen ismert különféle tudományos kincs rejlik, a mely a tudomány haladásával mindinkább napvilágra kerül, valamint azon tény, hogy nagy talmudtudósok nem ritkán, egyszersmind különféle tudományos disciplinákban is kiváló tudósok voltak, eléggé bizonyítják, hogy sem a talmud, sem a zsidó vallás nem zárják ki a profán tudományokkal való foglalkozást. Oly okokból, a melyekről itten nem szólhatunk, a zsidók mai napig kevésbé

ápolták saját népük történetét, a miért is nem voltak képesek, hogy a zsidó élet sok, különös jelenségét megmagyarázzák. S minthogy jámbor elődeink hajlandóak voltak, hogy minden ilyenmű jelenséget a talmudból megokoljanak, olyanokban sem volt hiány, a kik kihasználva az általános műveltség ellen irányuló ellenszenvet, nem átalították egyes talmudtanító szórászhasogatásait és önkényes magyarázatait, a melyeknek úgy sem volt kötelező erejük, talmudi tilalomnak hirdetni. De éppen ezen megokolásokat igen szívesen fogadták azok, a jesibából nagyon is korán kiszabadult, »berliniek«, vagy »maszkilim« gúnynévvel illetett elvi ellenségei a talmudnak, a kik magukat »a felvilágosodás barátjainak« nevezték. Habár ezen ifjak felvilágosultságukkal és műveltségükkel dicsekedtek is és hivatva érezték magukat az úttörők szerepére, a mi az igazi felvilágosultságot és műveltséget illeti, alapjában mégsem előzték meg tulságosan régi irányu kortársaikat, a kik ellen felvették a küzdelmet. Népüknek történetét, valamint a talmudot és a későbbi rabbinikus irodalmat tudományos alakjában ép oly kevésbé, talán még kevésbé ismerték, mint a tradíció jámbor követői, s az egyetlen különbség ezen két tökéletesen ellenkező irány, a tiszteletreméltó konzervatívok és a forróvérű, kegyetlen újítók között abból állott, hogy mindent, a mit az előbbieknél dogma szerint helyeselték, utóbbiak nem kevésbé a tudomány ellenére tagadtak s különös módon csak abban értettek egyet, hogy mindketten egyforma igazságtalansággal, habár ellenkező álláspontból kiindulva, a talmudnak tulajdonították koruk hitsorsosai ellenszenvét, a melylyel az általános műveltség elnyerése iránt viselkedtek, s a míg a konzervatívok a talmud mögött sánczolták el magukat, az újítók feljogosítva érezték magukat, hogy annál elkeseredettebb módon küzdjenek a talmud ellen.

Ehez járul még azon körülmény, hogy »a felvilágosodás barátai« mint az új berlini iskola tanítványai s mint az új-heber irodalmi irány »Measzefim« követői a raczionalistikus eszmék és a német zsidók negáló reformmozgalmának befolyása alatt állván, magukat különösen a biblia kritika-filozófiai vizsgálódásától elragadtatták és a szentírás tanulmányozását, melyet a régibb irány elhanyagolt, a talmuddal való foglalkozás fölé helyezték, mely utóbbit nem annyira saját

elfogulatlan kutatásaikból, hanem ellenfeleinek részrehajló irataiból ismerték, mely okból nemcsak annak voltak ellenségei, hanem híveinek is, a rabbiknak, a kiket mind a biblia tanulmányozásának elhanyagolása, mind pedig a talmud buzgó ápolása miatt gyűlölték és rosszakaró, önző czélzatokkal gyanúsítottak. Sőt nem átalították, hogy valamennyi bajnak, a mely az akkori zsidók között létezett, okozójának a rabbikat állítsák oda. Tapasztalatlanságuk és naiv rövidlátásuk folytán azt hitték, hogy az annyira deprimáló politikai és társadalmi helyzetnek, valamint a zsidók borzasztó szegénységének oka tudatlanságukban s tudatlanságuknak okozójában, a talmudból merített és a zsidókat teljesen uraló vallásos fanatizmusban rejlik. S azt hitték, hogy a rabbik voltak okozói annak, hogy a talmudnak a zsidók kedélyére oly nagy befolyása volt. Jezsuitáknak képelték őket, akik, hogy jobban kiszákmányolják hatalmukat, községük figyelmét szándékosan elterelték a bibliáról, hogy annál inkább a talmud prédáivá váljanak, a mely, nézetük szerint, bőven gondoskodik arról, hogy tanítványai közt ellenszenvet ébresztszen az általános műveltség iránt.

Ennek okáért mindenekelőtt a régi rabbikat kellett kiszorítani, még pedig külföldiek, a Mendelssohn-féle iskolából kikerültek által, s a talmud ellen való hatásos fegyverek gyanánt a biblia kritikai studiumának és a héber nyelv ápolásának kellett szolgálnia. A rövidlátó, népük történetét éppen nem ismerő »felvilágosodás barátai« nem is sejtették, hogy a dolgok egészen más, sőt majdnem ellenkező viszonyban állanak egymással, mint a hogy korlátoltságuk folytán elképzeltek. A mint fent láttuk, a deprimáló politikai és társadalmi helyzet, — a mely a középkori vallásos és politikai előítéletekben és nézetekben gyökerezett, — volt okozója a zsidók ijesztő szegénységének, s tudatlanságuk okozta az általános műveltség, s tudományos érdeklődés hiányában a biblia kritikai-filozófiai vizsgálata iránt táplált ellenszenvüket.

De bármily kevésbé alaposak voltak is röviden referált nézeteik, mégis hatalmas befolyással és döntő jelentőséggel bírtak hazai hitsorsosaik szellemi fejlődésére nézve. Mert minthogy azon időben »az új felvilágosodás barátai« egyedül állottak az orosz zsidók között, a kik többé-kevésbé bírtak valamely európai nyelvet, megtörtént, hogy a kormány, s

különösen Uwaroff gróf tanácsadóivá lettek, a ki őket igen nagy és ki nem érdemelt bizalomban részesítette.

A fentt említett emlékiratban helyet találtak mindazon értesülések és tanácsok, melyekkel Uwaroff grófot ellátták, majdnem valamennyi, általa kivivott az orosz-zsidó élet reformjának ok voltak causa officienai. Uwaroff gróf, a ki maga sem ismerte a zsidóságot és történetét, azt hitte, hogy a zsidó haladók tudását és ismereteit hasznára fordíthatja, s nem is sejtette, hogy tulajdonképen utóbbiak, terveik megvalósítása, és reformjaik keresztülvitele céljából, őt magát kihasználják. Ő mintegy orgánuma lett az épügy vakbuzgó, mint meggondolatlan ujitóknak. Azt hitte, hogy ő intézkedik, pedig mások intézkedtek vele, a mint ez fenttemlített memoirjából kitűnik, s melynek megbeszélésére ezennel áttérünk.

Ezen emlékiratból mindenek előtt evidensül kitűnik, hogy Uwaroff grófot azon fáradozásaiban, hogy a zsidók között műveltséget terjesztszen, a legnemesebb, leghumánusabb, sőt zsidóbaráti érzelmek vezérelték, a miről az emlékirat következő pontjai tanuskodnak:

»A zsidó ifjuság nevelésének kérdése szoros kapcsolatban áll a zsidók nagy kérdésével. Sok évszázad folytán az európai kormányok üldözés és mindenféle erőszak által akarták ezen kérdést megoldani, idővel azonban a szelidség és az egészséges logika tanácsai felé fordultak. Úgy látszik, hogy ezen kor reánk nézve is felvirradt. Népeket nem lehet elemészteni. s különösen azon népet nem, melynek legújabb története a Golgotha lábánál kezdődik.« Más helyen ezt mondja: »A zsidók nagy sülyedése daczára, mégis nagy buzgóságot találunk náluk, hogy önmagukat átalakítsák, s ezen buzgóság nemcsak intellektuális, hanem tisztán vallásos természetű is.« »A zsidó törzs minden szerencsétlensége daczára, valamennyi zsidó jártas az írás- és az olvasásban.« »Ezért kötelességemnek tartottam kijelenteni, hogy a polgári iskoláknak a zsidóság előtt való megnyitása eddigelé a legcsekélyebb kellemetlen következménnyel sem járt; ellenkezőleg csak szorgalmas és tehetséges tanulókat szolgáltatott.«¹⁾

¹⁾ Pótlék a népnevelési miniszterium rendeletei gyűjteményes kötetéhez az 1803—1864. évből. 245. jegyz. 696—712. 1.

Ezen és ehhez hasonló nyilatkozatok kétségen kívül helyezik Uwaroff gróf humánus és zsidóbarát érzelmeit, s ennél fogva annál inkább feltűnhetnének az ugyane memoirban előforduló, a régi rabbik és különösen a talmud ellen irányuló igazságtalan ítéletek, a melyek már kárhóztató ítéletekhez járnak közel, ha nem ismernők meg bennök az »új felvilágosodás barátai«-nak nézeteit. Uwaroff gróf különben is felvilágosít bennünket azon források felől, a melyekből az említett ítéleteket merítette. Mert épen zsidó forrásaira való hivatkozással nyitotta meg a szóban forgó emlékiratot, még pedig következőképen:

»Alkalmam volt a művelt zsidók véleményét oroszországi hitsorsosaik fölvilágosítására vonatkozólag megismerni. Azt hiszik, hogy a főnehézséget ez irányban a rabbi kapzsisága és azon téves előítélet képezik, hogy a talmud a zsidóra nézve szükséges tanulmány. A rabbik tulajdonképen nem képviselnek papi méltóságot; állásuknál fogva, mint irástudók azonban ősidóktól fogva a törvény interpretációjának jogát magukhoz ragadták és ezen minőségben, a talmudi tanhoz híven, az Istentiszteletre felügyeletet gyakorolnak, hivatalos aktusokat végeznek, a melyek haszonnal járnak, és magánügyi pereket egyenlitenek ki. Ezek okai főképen, hogy fajbelieiket a talmud tisztelben tartására ösztönözik, s a miért teljes erejükből ellenszegülnek a felvilágosodás terjesztésének. Hogyha nálunk, a mint tervezik, a kormánytól függő kormányzósági rabbik institutiója be lesz vezetve, s ezen hivatalokat külföldi, művelt zsidókkal töltik be, úgy ezen oldalról a zsidók meg lesznek fosztva macacsságuk legerősebb támaszától.«

Ezen folyóirat zsidó olvasói előtt szükségtelen bizonyítani, hogy a mai zsidóság kebelében sem vallásos aktusok, melyeket csak a rabbi végezhet, nem léteznek, sem pedig azt, hogy ilyen vallásos aktusok végzése anyagi jövedelemmel nem jár. Minden zsidó, a ki csak a hitközség körén belül él, nagyon is jól tudja, hogy a rabbi semmiesetre sem lelkész, legalább oly értelemben nem, mint a hogy ezt más felekezetnél értjük, s nem lehet szó az istentiszteletre való felügyeletről a rabbi minőségében. Ha netalán itt-ott hozzá is járultak ahhoz, hogy tisztelgetet ébresszenek a talmud és bizalmatlanságot keltsenek

a profán műveltség iránt, úgy ezt bizonyára nem azon minőségben, mint rabbik, s még sokkal kevésbé haszonlesésből tették, hanem mint egyszerű, jámbor zsidók, a kik szigorúan tradícionális irányúak, s a kik a világi műveltségben való tudatlanságukat, valamint az utóbbi ellen irányuló bizonyos előítéleteket községek túlnyomó majoritásával megosztották.

Hogyha az »új felvilágosodás barátai« mégis ilyen információkat szolgáltatnak, úgy meg volt erre nézve alapos okuk, a mely az emlékirat következő passzusából nagyon is világosan kitűnik.

»A zsidók legjobbjai érzik, hogy lealáztatásuk egyik fő oka vallásos hagyományuknak visszas (?) magyarázatában rejlik; tudják, hogy a baj sok más forrásával egyetemben, a talmud hitfeleiket erkölcsileg rontotta el és jelenleg is elrontja, de a talmudnak sehol nincs oly hatalmas befolyása, mint nálunk és Lengyelországban, mert a zsidók között máshol sehol nem létezik ily fokú tudatlanság. Ezen befolyást csak a felvilágosodás által lehet megszüntetni, és a kormány a zsidók legjobbjai közül való ezen néhány ember szellemében járhat el, a mennyiben protekcióban részesítve, a túlsúlyra emeli őket.«

Hogy azon titkos kívánság, hogy a kormány támogassa és hogy zsidó ügyekben a túlsúlyt megtartsa, bizonyára nagy szerepet játszott az ily különös felvilágosítások és különös tervek megvalósítása alkalmával, világosan kitűnik azon tényekből, a melyeket szerzőnk a wilnai tankerület archívuma nyomán közöl. Azonban nem volna helyes, ha azt tételeznők fel, hogy ezen »felvilágosodás barátai«-nak mintájára mindenütt csak önzéssel és haszonleséssel találkozunk, szívesen elismerjük, hogy távol esett tőlük, hogy a kormányt félrevezessék és hamis felvilágosítás által megcsalják, s elismerjük azt is, hogy sokan hittestvéreik jólétét tartották szem előtt; csak hogy nem tudták, hogyan kell ezen jólétet előmozdítani és maguk is rosszul voltak azon tárgyról értesülve, a melyről másokat felvilágosítani merészkedtek; ők maguk is »megcsalt családok« voltak. Mindenesetre eléggé sajnós, hogy az említett memorandumban oly feltűnő nézetekkel ismerkedünk meg, mint a milyenek a következők:

»A talmudnak a biblia fölé helyezése oly fokot ért el,

hogy a zsidók többségénél a talmud az első helyet foglalja el. De a talmudnak alapja az ó-testamentomban van és czitátumok alapján arra támaszkodik; de ezen czitátumok legnagyobb része eltorzítja a pentateuch értelmét, más része soha nem létezett helyeket idéz, de a zsidók, a kik nem ismerik a biblia nyelvét (?), nem képesek a dolgot verifikálni; ezért igen valószínű, hogy ha ezen tárgyra irányítanak figyelmüket és lehetővé teszik, hogy a talmudot a pentateuch eredetijével igazolják, szabad akaratukból szakítanak a rabbik esztelen interpretációival és hamis czitátumaival. Egy ilyen, maguk a zsidók által történő verifikálás kétségkívül a legnagyobb csapás lesz a talmudra és hiveire nézve, a kik oly ügyesen elterelték atyafiak figyelmét a pentateuchról és azt majdnem helyettesítették a rabbik rajongó következtetései által. Azok, a kik különösen ezen tárggyal foglalkoznak, már sokszor kimondták, hogy a szentírás nyelvvel való foglalkozás megengedné a zsidóknak a talmudba vetett vak hitét. Ezen kúra mindenesetre könnyebb és kényelmesebb, mint például a talmudnak bármely élő nyelvre való fordítása.«

Ugyanezen gondolatot a memorandum következő helye sokkal plasztikusabban és szembeötlőbben fejezi ki:

»A talmud gyengítésének leghathatósabb eszköze a héber nyelv, a szent nyelv megtanulása, az ó-testamentom és a szent próféták nyelvének ismerete. Ezért szükséges, hogy a zsidó iskolák alapításánál a héber nyelvet tegyék első helyre, a mely majdnem tökéletes feledésbe merült, s a melyet a protestáns papság jobban ismer, mint a rabbik.«

Nem akarom emlékiratunk ezen állításait kritikai analízis alá vetni, mert hiszen értekezésünknek nem ez a czélja; mégis szükségesnek tartom azon olvasóink kedvéért, a kik az orosz zsidóságot kevésbé ismerik, felemlíteni, hogy az utolsó évszázadok folyamán a héber nyelv, mindenesetre grammatikailag és stilisztikailag elhanyagolt állapotban, az írásbeli közlekedés eszköze a leginkább használt kereskedelmi és közlekedési nyelv volt és nagyobb részben még ma is az, hogy a régi irányú jámborok szombatban és ünnepnapokon beszédjükre használták, hogy továbbá a biblia a Rasi-kommentárral régi időktől fogva főtantárgyát képezte a chéder-oktatásnak, és ha újabb időben e részben némi aggodalmak uralkodtak, úgy az

csak a bibliai kritikai tanulmányozásának és a legifjabb keletű új héber irodalommal való foglalkozásának szolgált, mely utóbbi többnyire egyoldalú célzatosan reformáló jellegű, a mi tényleg már tisztán pedagógiai tekintetéből is igazolható. Ha tehát a talmud tanulmányozására az orosz zsidók, a kik még zsidó tradícionális alapon állanak, több gondot fordítanak mint a bibliára, úgy ezen tényt azon vallásos hitből lehet megmagyarázni, hogy bibliai tanok a vallásos praxisban csakis talmudi interpretációk alakjában kötelezők, és legkevésbé sem lehet a rabbik részéről jezsuita intrikának tekinteni, ha ezen két vallási forrás kollációját ezen tisztán a levegőből kapott állítások miatt meg akarták akadályozni. Magában véve azon tény, hogy a szigorúan tudományos bibliai exegézis első és legkiválóbb alapítói, mint Szaadja Gaon, Samuel ben Chofni, Ábrahám ibn Ezra, Rasi, Rasbam, Ramban és mások, ugyan ezen időben mértékadó talmudi auktoritásoknak ismertettek el, eléggé bizonyítja, hogy a talmudnak a bibliával való kollációjától nincs mit tartania. Teljesen érthetetlen, hogy oly zsidók, a kik csak félig-meddig is ismerik a zsidóságot és tanait, ily felvilágosításokkal szolgálhattak a miniszternek, s nem szabad csodálkoznunk, ha a szerző, egy a zsidó élettől és tantól távol álló keresztény, említett véleményeket a teljes igazságnak tartja és azokból még további következtetéseket is levon. Feltűnő azonban, hogy a zsidó Murguliss (fent idézett értekezésében), a ki a »felvilágosodás barátainak« határozottan pártjára áll, utóbbiakat a memorandum megjelölt helyeinek idézése alkalmával az által akarja tisztára mosni, hogy azt állítja, miszerint Uwaroff gróf nem értette meg helyesen zsidó informátorait. Eltekintve attól, hogy teljesen lehetetlen, hogy oly világos, éles elme, mint Uwaroff miniszteré, ne értette volna meg, a mit neki magyaráztak, úgy Murguliss maga citálja a wilnai és bresti »új felvilágosodás barátainak« proklamációját, — a melyre később még visszatérünk. — s a mely tökéletesen olyan szellemű, mint emlékiratunk, és csak annyiban különbözik tőle, hogy oly rendszabályokat tervez, a melyekből kitűnik, hogy Uwaroff gróf a talmud és a rabbik ellen való küzdelmében, valamint fegyvereinek megválasztásában mégsem volt oly figyelmetlen s oly szigorú, mint zsidó tanácsadói, s hogy nem birt oly

brutális eszközökhöz fogni, hogy a talmudot, a rabbiseminárium kivételével, minden tanintézetből száműzzék, vagy hogy »a botei-midras«-okban elpusztítsa a kályhákat, a hova — a mint mondták — a hosszú téli éjszakákon a chaszidok seregestől vonultak, a kik innen, mint egy kényelmes czen-trumból, hamis tanaikat terjesztik.«

Mielőtt áttérnénk a memorandum praktikus részeinek megbeszélésére, a mi a következő fejezet tárgya lesz, — még következő, igen érdekes helyét szeretném kiemelni.

Uwaroff gróf következő, igen jellemző kérdést intézi önmagához: »Ha az iskolák hatását ily módon a talmud hatása ellen irányítjuk, szükséges-e ezen eszmét hangosan ismertetni?« Ezen kérdésre a miniszter így válaszol: »Azt hiszem, hogy ennek nem szabad és nem kell megtörténnie. Ezzel az iskolák ellen ingerelnők a zsidók majoritását, még mielőtt életbe léptek volna, és egyidejűleg elveszítenők azoknak támogatását, a kik teljes mértékben ismerik a talmud okozta károkat, mert nem határoznák el magukat, hogy hitfeleikről ennyire különváljanak. Ezen nézetet helyeslik mindazok, a kikkel ezen tárgyról tanácskoztam. Maguk is egyhangulag hiszik, hogy az iskola rövid idő alatt a talmudi tradíció befolyását gyöngíteni és megszüntetni fogja. Ki kell jelentenem, hogy találtam oly helyes gondolkodású és felvilágosult zsidót, a ki hajlandó volna, hogy a kormány vezetése mellett a talmudisták ellen agításon; de egyet sem találtam, a ki időelőtt ellenfelöknek akarta volna magát proklamálni. Ezen gondolat által vezérelve, az odessai, kischinewi, rigai iskolákban a látszat kedvéért a talmudnak egy bizonyos szakaszt tanítják, pedig valósággal a tanítás oly elűtő a talmud szellemétől, hogy a régi zsidók ezt mondják: »Ezen iskolák kiválóak, a bennök uralkodó szellem tiszta zsidó, csak hogy tanuk a kereszténységhez vezet.«¹⁾

Nem kell épen különösen kiemelni, hogy nemsokára ismeretes és nyilvánvaló lett, a mit Uwaroff és tanácsadói titokban akartak tartani; és ezért a zsidóság túlnyomó többsége bizalmatlansággal és ellenséges érzelmekkel viselkedett az új

¹⁾ Pótlék a népnevelési minisztérium rendeletei gyűjteményes kötetéhez az 1803—1864. évből 245. jegyz. 696—712. l.

iskolák iránt, a melyeknek hivatása volt, hogy a talmudismust aláássák, s ez volt ezen iskolák veszte is; mert a zsidók Uwaroffnak ezen jóindulatu alkotásában merényletet láttak legszentebb kincsük, atyáik vallása ellen, s elátkozták ezen alkotások szellemi szerzőit, mint vallásuk befeketítőit és népük árulóit. Nem lehet rossz néven venni, ha az orosz zsidók többsége ebben is, az első időben igen messze ment, s ha vezetőik olykor igazságtalanok voltak és üldözték is ellenfeleiket, hogy fellázkodtak oly tanintézetek ellen, a melyeknek az volt hivatásuk, hogy a zsidó vallás pilléreit aláássák; s nem nyugodtak meg addig, míg ezen tanintézeteket fel nem oszlatták.

Miután közelebbről megismertük az általános műveltség megszerzése, s különösen a nyilvános iskolák látogatása ellen irányuló ellenszenv okait, valamint azon indító okokat, a melyek az Uwaroff gróf által tervezett reformokat előidézték s a melyek gyakran idézett memorandumának nagyobbik, theoretikus részét foglalják el, — a melyet illetőleg, mellesleg megjegyezve Beletzky urnak értekezésében foglalt fejtegetéseket, a melyek czikkünk alapját képezik — félretettük és saját nézeteinket fejtettük ki, — áttérhetünk most már a memorandum praktikus részére, a mely a tervezett reformokat tárgyalja. Erről a következő számban.

Wilna.

G. F.

KÜTFÖK.

262. sz.

A receptió tárgyalása a főrendiházban.

— 1894. okt. 8. —

Szontagh Pál: Meltóságos főrendek! Ha ezen törvényjavaslat elfogadására engem nem ösztönözne más, már a humanizmus és az örök igazság megmásíthatatlan és érinthetetlen elve is ösztönözne annak elfogadására. De én találnék erre sok egyéb más argumentumot. Nevezetesen ragaszkodik, úgy látszik, Magyarországon a zsidóság ennek a törvényjavaslatnak az elfogadásához, tehát magára nézve hasznosnak tartja, az a faj, amely leginkább beleolvad a magyar állameszmét elismerő — nem mondom magyarizmusba — de ebben is Magyarországon a legbeolvadottabb elem; azonkívül soha eszébe nem jutott a zsidóságnak államot akarni alkotni az államban. Ha mondom, ezek nem ösztönöznenek is, még találnék elég argumentumot a törvényjavaslat elfogadására. Engedelmet kérek a mélt. főrendiháztól arra, hogy leszálljak a magas páthosz színvonaláról és erre némi jogosultságot vegyek igénybe, mert az a tanácskozási rend, melyet ezen magas házban tapasztalni, nem mondom, hogy szerencsés, azt sem mondom, hogy szerencsétlen voltára, hanem a melyet módomban volt tapasztalni, a konverzációnak, hogy úgy mondjam e magas házban már elhagyott modora és sportszerűsége feljogosít talán engem is, hogy egy argumentumot ezen javaslat elfogadása mellett, ha nem is ilyen magas páthoszu nagy örök igazság, s nem a humanizmus szempontjából elmondjak.

Midőn Kemény János egykori erdélyi fejedelem Bécsben járt, hogy az ő főnökének Bethlen Gábornak a Habsburg-lotharingi házban feleséget keressen, a hol szerencsésen kosarat is kapott. akkor találkozott — mint emlékirataiban említi — Pázmán Péter bibornok és esztergomi érsekkal, a ki az emlékiratai szerint azt mondta neki: »Kedves öcsém uram, szerencse, hogy Erdélyben — még akkor Erdélyországban — nemzeti fejedelem láttatik florealni, mert ha ez meg fog szünni — mondja a kardinális — akkor majd a galléra megé püknek urnak és főpapnak itt Bécsben egyaránt.« Ezt mondta a kardinális.

Már most én azt az analógiát állítom fel és azt mondom: Valóban szerencse, hogy az osztrák-magyar monarchiában a zsidóságnak némelyek szerint máris oly nagy befolyása van, máris auni

szüksége mutatkozik, hogy az társadalmilag beolvasszassék. — arról pedig kétség soha sem lehet, hogy financiaiális tekintetben szükség van rá, tehát hogy bizonyos tekintetben máris bizonyos hatalomra tett szert; mert ha lábra fog kapni a reakzionárius, vagy mint mondtam, amaz újabb irányzat és ismét egy lépéssel hátrább bukunk, a törvényjavaslat elejtésével az ebben mutatkozó iránytól, akkor mi is elmondhatjuk, hogy ha egyszer diadalmaskodott a zsidóság ügyén az új irányzat, akkor nemsokára galléra mögé fognak pókni, ugy a mint a kardinalis mondta, a lutheránusoknak és a kálvinistáknak egyaránt.

Ez az, a mit ki akarok kerülni és a mivel szembe állani akarok és mindörökké fogok, azért a törvényjavaslatot egész terjedelmében elfogadom.

Gróf Zichy Nándor. Legyenek meggyőződve a méltóságos főrendek, hogy előttem ez alkalommal lebeg az ó-testamentumi szentírás, mely a zsidó-fajnak és nemzetenek örökké tartó multbeli állását lelkünkbe véste, a mely a kinyilatkoztatott vallásoknak ugyszólván előcsarnokát képezi és mindaz, ami abban foglaltatik, lelkemet mélyen eltölti, rokonszenvenet nagy mértékben bírja.

De lelkem előtt és lelkemben él egyszersmind a keresztény hit tana és érzése, az a hit, a mely általában a felebaráti szeretetet hirdeti és az az egyház, amely évenként az izraelitákért imádkozik, a mely minket tanít, hogy minden felebarátunkat szeretni kötelességünk.

Nem méltóztassék tehát hinni, hogy bármily ellenszenv élne bennem, midőn a javaslatához egész komolysággal és a helyzetnek tölem telhető méltánylásával igyekezem szólni.

Többet mondok. — A társadalmi élet ma ugy alakult, hogy bárkivel találkozunk, nem kérdezzük: mi a vallásod, mi a nemzetséged. Mindenkit, aki a társadalmi életben becsületesen teljesíti feladatát, a lehető legnagyobb előzetekénységgel fogadunk s elismerjük benne azt, a ki becsületes munkával, értelmiségével állapotai javításához, a haza jólétének előmozdításához járul s bármi legyen azon egyéniségek vagy azon egyéniségek csoportjának neve, hite, nemzetsége és faja: annak a lehető legdrágább mértékben szeretjük kiszolgáltatni mindazon előnyöket, a mit a haza és állam nyújtani képes.

Kérdem, mi a javaslatnak világos tartalma? Mert azon t. izraelita honfi- és polgártársaknak, barátoknak, azon becsületes, tisztességes, a hazát szerető embereknek én egy festett bábút a nyakába akasztani nem akarok. Ha adunk nekik valamit, ám adjuk a lehető legnagyobb mértékben, a lehető legnagyobb őszinteséggel. Ha a magán- és közjog terén van valami, a mit el nem értek és elérni kívánnak s a kormány ez iránt javaslatot terjeszt elő, a képviselőház azt megosztavazza s e ház is azon helyzetben lesz, hogy hozzászólhasson; én leszek az első, a ki ahhoz szívesen hozzájárulok.

De erről most nincs szó. Miről alkotunk most törvényt? Az izraelita vallásról s annak e honban való viszonyairól. E törvényja-

vaslat megszabja először azon helyzetet, melyben az izraelita felekezet hazánkban létezzék; megszabja e vallás követőinek viszonyait, más, e hazában elismert vallásfelekezetekkel szemben és megszabja azon törvényeket, a melyek szerint a gyermekek vallásos nevelése intéztetik. Itt tehát sem polgári, sem közjogi kérdések nem foroghatnak fenn, hanem egyszerűen egy hithez tartozóknak viszonyait szabályozandók ezen országban.

Midőn a kormány az izraelita vallásra nézve akar valamit tenni és intézni kívánja azt, ami annak érdekében intézendő és rendezendő, azt én igen természetesen találom, hanem, hogy ezt az intézkedést csak egy szóban véli megadni az által, hogy azt mondja: mi az izraelita vallást recipiált vallásnak nyilvánítjuk, ezt nem értem, mert ezzel az izraelitáknak voítaképpen nem ad semmit. Ez a törvényjavaslat kivételes dolgot foglal magában az izraelitákra nézve, erre pedig semmi szükség nincsen. A gyermekek neveléséről szóló törvényjavaslat a keresztények és izraelita vallásbeliek gyermekei neveléséről egy füst alatt intézkedik és rendezi a még fejletlen viszonyokat.

Az egész törvényjavaslatnak két sarkpontja van. Az egyik azon viszonyosság, mely szerint a keresztény vallásról az izraelita és az izraelita vallásról a keresztény vallásra ezentúl ugyanazon módon lehet áttérni, mint az eddig a keresztény felekezetek történet. A másik lényeges pont ismét a gyermekek nevelésére vonatkozik és az azt mondja, hogy itt is a teljes egyenlőség lépjen életbe.

A keresztény hitről az izraelita hitre való áttérés dolgában szándékolat intézkedés szerintem e helyen szükségtelen. Azért, mert e részben már is léteznek intézkedések.

Hogy beleolvadjanak a nemzet testébe, hogy hozzánk közelebb álljanak az által is, hogy a kereszténységbe beleolvadjanak, ez iránt semmi akadály nem létezik. Én pedig egész őszinteséggel megvallom, hogy szavazatommal ahhoz, hogy egy megkeresztelt, egy keresztény, legyen az bármely felekezethez tartozó, megtagadja a kereszténységet, megtagadja Krisztust, hogy a kereszténységből kilépjen és a mozaikus hithez térjen vissza, ahhoz én szavazatommal nem járulhatok, (Helyeslések jobbfelől), és azt hiszem, hogy ezt semmi keresztény ember meg nem teheti, mert ez tisztán és egyenesen ellenkezik a kereszténység fogalmával.

Egy keresztényre nézve lehetetlen dolog, bármennyire szeresse is izraelita polgártársait, hogy megosztavazza azt, hogy egy keresztény szünték meg keresztény lenni és váljék zsidóvá. Azt még megengedhetőnek lehet találni, hogy egy felnőtt keresztény magáról levétközze a keresztény hitet és váljék bármely hitűvé; de azt, hogy egy keresztény oda szavazzon, hogy a már megkeresztelt gyermek, a míg saját eszével nem élhet, az ő szavazata által szolgáltatassék ki a kereszténység köréből és legyen nem keresztény, hogy a kereszténység róla levétessék, ezt én abszolúte lehetetlennek tartom, (Igaz! Ugy van!

Helyeslések jobbfelől.) mert ez egyenes megtagadása a kereszténységnek. (Ez ugy van! Ez igaz!)

Ha arról van szó, hogy tisztelt és szeretett izraelita polgártársainak (Derültség a baloldalon) valamit adjak, minék nincs értelme, a miben nincs őszinteség, ezt én sem nem ígérem, sem nem szavazhatom meg a nélkül, hogy ez által tőlük akár rokonszenvből, akár szeretetből, akár a legtágabb körben való elismerésből bármit elvonni kívánunk. Ha a recepczió kimondása valami nagy kitüntetés volna, akkor szívesen megadnám. Ámde a törvényhozás egy komoly ténykedés és az izraelita honpolgárok értelmes, komoly, tisztességes, becsült emberek, a kiknek semmit, egy ilyen tartalom nélküli frázist nem kívánok a fejükhöz csapni; sokkal magasabbra becsülöm az izraelita hitnek őszinte híveit, hogysem őket ily frázisokkal kielégíthetőknek tartanám. Azokra nézve pedig, akik lényegileg nem izraeliták, hanem általános filozófiai hitbeli nézeteken élődnek, azokra nézve az ó-testamentomi szentírás, ép úgy a nem ismert izraelita hitzeiknek általános recepcziója nem kívánatos, nem szükséges.

A haza és a kereszténység érdekében azt kell kívánnunk, hogy az izraeliták minél inkább körünkbe beolvadjanak és minél inkább azonosítsák magukat velünk. Ezt pedig szerintem nem mozdítja elő oly hitelű tanoknak recepcziója és szilárdítása, a melyek csakugyan nem a magyar állam és a magyar társadalom körébe valók; azoktól én sem a történeti visszaemlékezés általi tisztelget, sem azon tisztelget, a melylyel bárkinek lelkiismereti és hitbeli meggyőződéséi iránt viseltetem, megvonni nem fogom; de azokat a magyarság érdekében erősíteni, kiterjeszteni, szilárdítani, a theocraziának abban foglalt irányát erősíteni kívánatosnak nem tartom. (Helyeslés a jobboldalon.)

Én a törvényjavaslatot, melyben, ha foglaltatik olyan, a mit szívesen megadnánk izraelita polgártársainknak úgy az a gyermekek neveléséről azután tárgyalandó törvényjavaslatban is, akár már belefoglaltatik, akár abba belefoglalható, a mi mellékesen még érintetik, az szintén általános intézkedésekkel eligazítható úgy, a mint eligazítottam eddig, vagy pedig különös törvény által fog eligazíttatni, amihez szívesen járulok. De egy oly czimnek, egy oly kifejezésnek törvénybe iktatása, melynek horderejét nem ismerjük, színlég egy oly szabadalom megadása, melyről nem tudjuk, hogy mit tartalmaz. (Ugy van! jobb felől.)

Tisztán csak azért, mert a közvélemény, a sajtó, az emberek tíz éve azt kiáltják, hogy az izraelitákat recipiálni kell, ha azt látom, hogy ezzel sem az izraelitáknak nem adhatok semmit, sem pedig az országnak javára sem tehetek semmit, csak azért, mert ez a levegőben van, ehhez hozzá sem járulhatok. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Báró *Eötvös Loránt* vallás- és közoktatásügyi miniszter: Én, melyen t. főrendiház, azok után, a melyeket Szontágh Pál főrendiházi tag ur elmondott, megvallom, még azon esetben is e törvényjavaslat mellett emelném fel szavamat, ha ez csakugyan nem volna más, mint

egy festett báb, a hogy gróf Zichy mondta, a mely azonban csakugyan kifejezője annak az elismerésnek, a melylyel azon polgártársaink iránt tartozunk, a kik évszázadokon át velünk együtt — és sokszor általunk is — szenvedtek. De nincs itt festett bábról szó, mert az igaz, hogy a törvényjavaslatnak 1. §-a csak egy szót hangoztat s azt mondja, hogy az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik. E »bevett vallásnak« szavak talán szigoruan eddigi törvényeinkben definiálva nem voltak. Hanem hiszen a fogalmak előbb szoktak keletkezni, mint az azon fogalmakat kifejező szavak s épen ez a törvényjavaslat olyan, a mely ezen bevett vallásnak fogalmát nem az 1. §-ban, hanem az ezzel szoros összeköttetésben álló további szakaszokban fejezi ki.

Ebből kitűnik az, a mit különben ez a szó is már mindannyiunkra nézve kifejez: hogy bevett vallásnak olyan vallást tekintünk, a melynek először is a gyakorlat szabadságát adjuk meg és a melyre vonatkozólag kimondjuk annak más felekezettel való egyenjogúságát és különösen viszonyosságát. És ebben a tekintetben ez a törvényjavaslat, a mint különben Zichy Nándor ő excellenciája is bevallotta, mond ki valamit, sőt olyas valamit mond ki, ami ő szerinte nagyon is sok, t. i. kimondja azt, hogy a viszonyosság ezen vallás között és a többi, a keresztény vallások között megállapíttatik ezen törvény által oly módon, hogy az áttérés az izraelita vallásról a keresztény vallásokra történhetik azon módozatok szerint, a mint a keresztény vallásfelekezetek között, és kimondja azt, hogy az áttérés ugyanazon módozatok szerint történhetik egyszersmind a keresztény vallásról az izraelita vallásra. Ez a pont az, a melyet ő nagyméltósága oly nagy kedvezménynek tekint és ez az, a mi csakugyan jóval több, mint egy festett báb. (Ugy van! Tetszés balfelől.)

Ha a vallásos meggyőződésnek szubjektív álláspontjával itéljük meg ezt a kérdést, akkor csakugyan minden keresztény hitet követő azon következtetésre fog jutni, hogy hiszen az, a ki a keresztény egyháznak valamikor tagja volt, az isten előtt nem szűnik meg keresztény lenni, bár micsoda más külső cselekedettel, bármely más tanhoz esatlakozott volna is. De ha mi törvényhozásunkban a vallási dogma, a hitnek tanai szerint akarunk ítéletet hozni, akkor nem szabad megállapodnunk annál, hogy a keresztény tanoknak ezen általános tervét érvényesítsük ezen egy esetben; akkor ugyanazon gondolkodás oda vezetne, hogy minden egyes a maga vallásos meggyőződésének tanát mindenkire nézve kötelezővé törekednek tenni; oda jutnánk, hogy az egyes vallásfelekezetek közötti harez újra feledné; feledné úgy, hogy a vallásnak kérdése egy országban megint a majoritás vitás kérdésévé válnék (Ugy van! Tetszés balfelől.); oda tetteit s megint azon időknél gondolatmenetéhez térnénk vissza, a melyet bála isten, régen elhagytunk, megint a vallást és a vallási tanokat tüzzel-vassal hirdetnők, a vallási türelmetlenség korszakát, a

mely az emberiséget nem előre vitte, hanem sokáig békában tartotta, ismét felidéznök. (Tetszés balfelől.) Nekünk, a törvényhozásnak, objektív szempontból kell ezzel a törvényjavaslattal szembeállnunk. (Helyeslés balfelől.) Ebből a szempontból kiindulva látunk ebben az országban különböző vallásokat követő honpolgárokat, a kik mind honszeretettel működnek közre hazánk javának előmozdításán. Ezekkel szemben más álláspontot nem foglalhatunk el, mint azt, hogy mindannyian megadjuk mindazon jogokat, mindazon becsülést, a mely jogok és becsülés nélkül békés, összetartó közreműködése egy nagy nemzetnek nem lehetséges. (Helyeslés a jobboldalon.)

Ő nagyméltósága azt említette, hogyha az izraelita vallást általában recipiáljuk, akkor egyszerre az izraelita vallást követőknek nagyobb jogosultságot adnánk, mint bármely más vallásnak.

Ezen törvényhozási aktusnak, igen t. főrendiház, a melylyel ma foglalkozunk, az a tendenciája, hogy a már létező vallásfelekezetekkel szemben főnálló különös intézkedések főnálljanak a jövőben is. Ugyanez áll az izraelita vallásra vonatkozólag. Azon speciális intézkedések, a melyek eddig szükségeseznek mutatkoztak az izraelita vallást követőkkel szemben, azoknak érvénye a tegnap tárgyalt és szerencsétlenül elbukott törvényjavaslattal alapján továbbra is meg fog maradni. Nincsen itten arról szó, hogy ezen általános elnevezés alatt előttünk ösmertetlen vallásfelekezeteknek adnánk mintegy ösmertetlen föltétlen jogokat, hanem csak arról van szó, hogy előttünk lényegében igenis teljesen ösmert, mert mindig közöttünk és előttünk működő izraelita polgártársaink vallásának megadjuk ugyanazon jogokat a vallás szabad gyakorlata és a vallás viszonyossága tekintetében; a mely jogokat élvezik a közöttünk élő keresztény vallásfelekezetek.

Kérem a mélyen tisztelt főrendiházat, méltóztassék ezen törvényjavaslatot és ne csak annak I. szakaszát, hanem mindazt, a mi annak magyarázataként a többi paragrafusokban foglaltatik, változtatlan elfogadni. (Élének helyeslés balfelől.)

Daruváry Alajos: Azt hiszi, hogy ez a törvényjavaslat igen fontos és nevezetes közjogi kérdés megoldását czélozza.

A legegyszerűbb igazságosság és a politikai rezon egyaránt javallják azt, hogy egy oly hitfelekezetnek közjogi állása, mely híveinek úgy számánál, mint értelmi és vagyoni súlyánál fogva az ország lakosságának egy igen jelentékeny részét képezi, közjognak alapelveinek megfelelően a felekezeti jogegyenlőség alapján állapíttassék meg. Ezen egyszerű okból fogadják el a törvényjavaslatot annál is inkább, mert az egyes egyházak dogmáiból merített ellenvetések az állam törvényhozása előtt figyelembe egyáltalán nem jöhetnek, különösen akkor nem, mikor interkonfesszionális viszonyok rendezéséről van szó.

Jól tudjuk mindnyájan, hogy az 1791: XXVI. t. cz. bizonyos cautelák közt megengedte a kath. vallásnak az evangélikus vallások egyikére való áttérést. Akkor a törvény ezen, valamint többi intézkedésével szemben is ugyanazon ellenvetések tétettek, melyek ma

felhozatnak. Hosszu és heves küzdelem után a törvény mégis létrejött és eltelvén annak uralma alatt egy emberöltő, békesség volt a felekezetek közt. Javára az országnak és — hozzáteszem — javára az akkor uralkodó katolikus egyháznak is, mert alkotmányos országban, a hol szabad a diskusszió, valamely vallás állását semmi sem képes annyira megingatni, mint a türelmetlenség, mint a felekezetek fölött gyakorolt, vagy legalább gyakorolni szándékoló erőszak.

Erdős a hite, hogy ezen javaslat a többi egyházpolitikai javaslatokkal törvényerőre fog emelkedni és nem kételkedik abban, hogy ha mindannyi törvényerőre emelkedik, épúgy mint az 1791-iki nagy egyházpolitikai alkotás után most is vissza fog állni a béke a felekezetek közt s vissza fog térni a kedélyek nyugalma.

Elfogadják a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául. (Élének helyeslés balfelől.)

Gróf Széchenyi Antal: Mindenekelőtt kijelenti, hogy a szerencsére hazánkban még el nem terjedt antiszemitizmusnak leghatározottabb ellensége s azt egész kiterjedésében kárhoztatja.

A törvényjavaslat elleni ellenszenvet leginkább abban központosulnak, hogy úgy ez a törvényjavaslat, valamint a többi összes törvényjavaslatok két eltérő irányzatnak elvét és kifejezését képezik. A bevett vallások eszméje s a vallásszabadság teljes szabadságának eszméje két eltérő irányzat, mert ott, a hol csak a bevett vallások tekintetnek jogosítottnak, a másik eszme nem érvényesíthető és ha érvényesíttetik, ez a bevett vallások eszméjét sokban megingatja és mellözi. E tekintetben a törvényjavaslatban, különösen egy intézkedés foglaltatik.

Ez azon intézkedés, mely a keresztény gyermekeknek hét és nyolcz éves koruk elérése után való felvételéről a zsidóvallásba intézkedik, mert ezt az intézkedést olyannak tekinti, mely sem elvileg, sem a maga következményeire való tekintettel nem fogadható el.

Ha valaki gyermekét megkeresztelteti saját szabad akaratából, s igénybe vette egy egyház szentségeit és intézkedéseit, melyeknek bizonyos értelmük van, és mégis joga legyen ezt saját szabad elhatározása szerint értelmeiben megváltoztatni: azt sem a méltányossággal, sem a jogos felfogással megegyezhetőknek nem tartja.

Határozottan ki kellene mondani, hogy a megkeresztelt csak akkor térhet át a törvény szabályai szerint egy más vallásra, ha az annus discretionis-t megérte. A jóhiszeműség és becsületesség szempontjából itelem meg a kérdést.

Ezen szempontból kiindulva, a törvénynek ezen intézkedése ellen szólal fel. Módosítványt nem nyújt be, hanem elvileg kimondandó lenne, hogy a keresztelt gyermekek áttéréséről, neveléséről a nem keresztelt hitben nem lehetvén szó, ők csak akkor léphetnek e térre, ha a tizen-nyolcz évet elérték. Mert azt óhajja, hogy e törvények ne ellentéteket hívjanak fel, hanem azokat kiegyenlítsék, mert nem tartja kívánatosnak, hogy valami, a mi a maga teljében nem szükséges, épen a vallás

felekezetek alapelveivel ellenkező megoldások által olyanná válják, a mi annak érzelmeit és meggyőződését sérti, ezen módosítást szükségesnek tartja. A törvényjavaslatot meg nem szavazza.

Gróf Csáky Albin: Nagyméltóságu elnök ur! Méltóságos főrendek! Nem szándékozem polémiába bocsátkozni azon méltóságos főrendekkel, a kik a zsidó vallás recezipiálását vagyis törvénybe iktatását perhorreszkálják, mert ez szerintem oly intransigens álláspont, melylyel szemben teljesen kárba veszt minden nyilvános tanácskozás főződjá, tudniillik az egymást kapacitálás, egymásnak megnyugtatósa esetleg felvilágosítása. Foglalkozni kívánok tehát csupán azon két kifogással, mely e javaslat ellen főleg emeltetett, mert ezen két kifogással foglalkozva, van reményem, hogy azok közt, akik e kifogásokat előhozták, talán találkoznak olyanok is, a kik az adott felvilágosítás folytán megváltoztatják álláspontjukat. Az első kifogás az, hogy miért disponálunk mi külön törvényjavaslatban az izraelita vallásról, miért nem foglaltuk azt már be ama másik javaslatba, vagy mint ma gr. Zichy Nándor ő excellenciájára elmitette, azokba a javaslatokba, a melyek még csak ezentul fognak tárgyalatni. A másik kifogás, mely már sokkal jelentőségesebb és nagyobb súlylyal bír és sokkal inkább hangsúlyoztatik is, abból áll, hogy ez a javaslat oly intézkedést foglal magában, mely nem egyezhető össze a kereszténység fogalmával, mert azt mondja ki, hogy a keresztény hitről is át lehet térni a zsidó hitre.

A mi az első kifogást illeti, hogy miért nem ama másik javaslatban gondoskodtunk az izraelita vallásról, mely a vallás szabad gyakorlatáról szól, ez a kifogás jelentőségét most teljesen elveszítette, miután ez a javaslat a tegnapielőtti napon a főrendek által elvetetett. Azt hiszem azonban, hogy még sem lesz minden érdek nélkül retrospektív tekintet vetni azokra az indokokra, a melyek annak idejében a kormányt arra birták, hogy külön javaslatban intézkedjék az izraelita vallásról. Nem lesz talán minden érdek és érték nélküli, megvilágítani az általános helyzetet. (Halljuk! Halljuk!)

A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat oly felekezetekről szól, oly hitvallásuakról akar intézkedni, a melyek ezentul fognak keletkezni s ezentul fognak alakulni. Az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat azonban egy oly felekezetről intézkedik, mely évszázadok óta van az országban és régen megalakult, a mely felekezet nemcsak kormányi, hanem legfelsőbb királyi intézkedések által is már régen el van ismerve, sőt méltóságos főrendek, egyes törvényeinkben is, habár indirekte, már rég elismertetett.

Továbbá a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatban a felekezetek megalakulása, a felekezeti jogok gyakorlása feltételekhez van kötve, még pedig jogosan és méltányosan, mert hiszen azt csak senki nem kívánhatja, hogy ad infinitum szaporodjanak a felekezetek ebben az országban és oly felekezetek is gyakorolhassanak testületi jogokat, a melyeknek tendenciája az állam törvényeivel, vagy az államban szükséges közérkölességgel össze nem fér.

Ily feltételeket felállítani az izraelita vallással szemben, azt gondolom, nem lehet, mert kész helyzettel állunk szemben, mely azt tanúsítja, hogy az izraelita vallás ezen feltételeknek már régen megfelelt, mert ha nem felelt volna meg, akkor nem volna sem kormányrendeletekkel, sem királyi intézkedésekkel az izraelita vallás elismerve. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatban az ezentul alakulandó és létesítendő felekezeteknek sokkal kevesebb jog biztosítatik, sokkal szűkebb ügykör adatik, mint testületnek, mint a minővel jelenleg az izraelita vallás bír — én szerintem — megint jogosan, méltányosan és indokoltan, mert hiszen teljesen ismeretlen tényezőkről szól, a melyekről még nem is tudjuk, miképen fognak ezek szerepelni, minő állást fognak az országban elfoglalni. Ezen nagy jogokat és ezen tág ügykört, a melyeket jelenleg a zsidóság már tényleg bír, a keletkezendő felekezeteknek biztosítani, nagyon könnyelmű eljárás volna. Hogy csak egy-kettőt említsek, a vagyonszerzés és iskolázatás tekintetében nagy megszorítás foglaltatik azon másik törvényjavaslatban. Kérdem, lehet-e az izraelita felekezetnek jelenlegi ügykörét e tekintetben megszorítani, lehet-e tőlük elvenni bizonyos jogokat, és azokat visszaszorítani abba a keretbe, melyben a jövőre alakítandó felekezetek fognak mozogni? Azt hiszem, nem.

Végül magának az elvetett törvényjavaslatnak czíme bizonyítja legjobban, hogy abban az izraelitákról nem is lehet szó, mert a czim azt mondja: »a vallás szabad gyakorlatáról.« Hát az izraelita felekezetnek nincs meg már a vallás szabad gyakorlata? Régen megvan.

De sokkal nagyobb jelentőséggel bír, a mint volt szerencsém említeni és sokkal inkább hangsúlyoztatott is, az a másik, némelyek szerint igen nagy hibája a törvényjavaslatnak, hogy megengedi az áttérést a keresztény hitről a zsidó hitre. Ez olyanannyira hangsúlyoztatott, hogy érdemes e kérdéssel behatóbban foglalkozni, a törvényjavaslat intézkedéseit elvi és gyakorlati szempontból megvilágosítani.

Ha elvi szempontból bíráljuk a javaslatnak ezen intézkedését: akkor első sorban előttem és azt gondolom, igen sokak előtt az áll, hogy az államnak nincs joga határozni a felett, hogy egy örendelkező bíró állampolgár micsoda vallásfelekezethez tartozzék. Hiszen, ha megvolna az államnak ez a joga és az állam ezt gyakorolná: ez a lelkiismereti és a vallásszabadságnak olyan megsértése volna, melyet a való vallásos érzület el nem viselhet. Hitbeli dolgokban parancsolni nem lehet, de nem is szabad. Nem lehet azért, mert a parancs végre nem hajtható, mivel nem lehet biztosítani, a mit az állam akar végrehajtás útján.

És nem szabad parancsolni, mert eltekintve attól, hogy a törvény által elrendelt parancsot nem lehet végrehajtani; eltekintve attól, hogy a parancsszó nem változtatja meg az illetőnek meggyőződését és nem változtatja meg annak belső lelkiületét, nem szabad, hogy az állam ilyen intézkedést törvénybe iktasson, vagy ha ilyen már van, azt fentartsa, mivel a legfőbb ethikai momentumok tiltják azt, hogy az állam külső kény-

szerítő befolyást gyakoroljon ott, a hol az embernek a teremő iránti viszonyról van szó. Minél inkább ragaszkodom én saját vallásos meggyőződéshez, minél inkább követelm, hogy saját vallási meggyőződésem respektáltassék, annál inkább kell tisztelnem másnak ettől eltérő vallásos felfogását, (Élénk helyeslés.) annál inkább kell kizárnom mindent, a mi valakinek az enyémtől eltérő vallásos meggyőződését érti. Mert méltóságos főrendek »quod uni justum alteri aequum.« De ha az államnak nincs joga határozni a fölött, hogy örendelkezéssel bíró egyén mily vallásfelekezethez tartozzék: ezzel szemben igenis van az államnak egy kötelessége: kitölteni azon űrket, melyek a vallásos felfogások között léteznek, intézkedni azon kérdésekben, melyekben az illető felekezetek, mint testületek egymással nem tudnak megegyezni. S e kérdések közé tartozik kétségtelenül az áttérés is.

Én éppen nem kívánom megkönnyíteni az áttéréseket, előmozdítani oly esetekben, a midőn anyagi érdekekből történnek, vagy mellékkörülmény s nem a hitbeli meggyőződés vezérli az illetőt. De a jelen esetben, midőn az izraelita vallásról van szó, azt gondolom, hogy ezek az anyagi érdekek, melyekből az áttérések gyakrabban megtörténhetnek, majdnem teljesen kizárva. A gyakorlati életben felmerülő azon körülmény, hogy valaki áttér azért, mert házasságot kíván kötni, ezáltal nem fog beállani, ha az általánosan kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat törvényerőre emelkedik. Akkor nem lesz szüksége az illetőnek arra, hogy a keresztény hitről a zsidó hitre térjen át.

Az a másik anyagi indok, mely szintén gyakran mutatkozik, hogy a társadalmi előnyök miatt történik meg az áttérés, ez esetben — gondolom — alig képzelhető, mert azt hiszem mindegyikünk belátja, hogy a zsidó hitre való áttérés által társadalmi előnyöket nem igen fog valaki magának biztosítani. (Élénk derűtség és tetszés.) De hát, méltóságos főrendek, eltekintve mindezekről, nem lehet-e jelenleg áttérni a keresztény hitről a zsidó hitre? Nem látjuk-e magunk előtt a példákat, hogy ez megtörtént és megtörténhetik.

Hiszen nem kell több hozzá, mint hogy az illető bizonyos időre hagyja el Magyarország területét, meneküljön egy másik területre, hol a törvényhozás más intézkedést tett és az ottani intézkedések hatálya alatt egyszerűen áttérjen és megszünjék keresztény lenni. Igaz, hogy ez az áttérés nálunk jelenleg el nem ismertetik; igaz, hogy ennek jogi folyamánai itt nem existálnak. De méltóságos főrendek, egészséges állapot-e ez? Természetes és igazságos állapot-e az, hogy az állam olyasmit meg nem történne deklarál, a mi tényleg megtörtént és annak mindenféle visszás következményeit, folyamánait maga előteremti, előidézi azzal, hogy nem intézkedik megfelelően, hogy nem nyújt semmiféle módot arra, hogy ezen áttérés saját államunkban, saját törvényeink hatálya alatt megtörténhessék? Csak nem lehet, méltóságos főrendek, az állam feladata visszás helyzeteket fentartani nemcsak, de fokozni és az azokból támadó mindenféle zavarok létezését megengedni. (Élénk helyeslés a baloldalon.)

Igy állván a dolog és szerintem sem elvi, sem gyakorlati szempontból az áttérés a keresztény hitről a zsidó hitre megtagadható nem lévén, én a törvényjavaslatot egészben és részleteiben elfogadom. (Élénk helyeslés, éljenzés a baloldalon.)

Rudnyánszky József nem fogadja el a törvényjavaslatot, mert ha az összes izraelita árnyalatokat recipáljuk — mert többféle van — akkor előbb az összes keresztény felekezeteket kellene recipálnunk. Ezt pedig nem teszi, mert jogokat csak ott és akkor ad, ha az illető felekezeteket megbízható és arra érdemes. (Mozgás balfelől.) Az izraelita árnyalatok közül, mert felekezeteknek nem mondhatók, miután szervezve nincsenek, csak az orthodox és neológok felelnek meg a recipálhatóság követelményeinek, a többi árnyalatok azonban csak arra alkalmasak, hogy a vallási békét megbontsák, sőt ellenők állami szempontból is aggályai voltak. Nem ismeri el, hogy mulasztást és igazságtalanságot követünk volna el a zsidók ellen. Bárá Eötvös József és különösen Trefort helyesen akarták megoldani a kérdést. Azt kívánták, hogy a zsidók szervezkedjenek s ha ez sikerül, mutassák be akkor szabályaikat s akkor, ha lehet, akceptálni fogják és megtesznek érettek, a mit lehet. Ezt követeli tőlük és azért nem fogadja el a javaslatot. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Gróf Szapáry Géza nem osztja Zichy Nándor azon nézetében, hogy az izr. vallás recepciója e vallás azon részében, mely a keresztény hitbe nem ütközik, tiszta frázis volna és az izr. vallás recepcióját, mint meglevő törvényeink kifolyását, minden habozás nélkül megszavazza. (Éljenzés a baloldalon.) Reményli, hogy ez hozzá fog járulni az e tekintetben létező előítéletek megszüntetéséhez s hogy az izraelitáknak ezzel megadatik az a társadalmi állás, mely őket megilleti és kielégíti. És ha ezáltal azon kérdéshez, hogy milyen az ember, nem fogjuk fűzni azt, milyen a vallása, milyen a faja, csak akkor lehetnek az izraeliták a magyar társadalom igaz barátai. (Helyeslés a baloldalon.)

Azonban, azt, a mi ezen törvényjavaslatban a keresztény hitbe ütközik, megszavaznia nem szabad. A 2. §-t pedig ilyenek tartja s hogyha az itt indítványozandó módosítás el nem fogadtatnék, kénytelen lenne a harmadik szavazásnál a recepciót el nem fogadni. Általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadja a törvényjavaslatot. (Helyeslés jobbfelől.)

Gróf Keglevich István nem tudja mérlegelni ugyan a recepció fontosságát, de azért, mert kívánják és mert a szabadelvű kormány terjesztette elő, elfogadja. (Helyeslés balfelől.) Feltétlenül fontosnak és elhalaszthatatlannak tartja azonban a 2. §-t, a mely a kereszténynek is megengedi a zsidó hitre való áttérést, mert végre valahára le kell rombolni azokat a válaszfalakat, melyek minket a szabadelvű nemzetektől elválasztanak. Csak akkor emelkedünk majd valóban a európai polgárosodás magaslatára, ha e falat lerombolva, elfogadjuk azon álláspontot, a melyen a felvilágosodott nemzetek minden nem

intellektusa már századok óta állott, sőt a melyen már két évezred óta áll az igazi, meghamisíthatatlan kereszténység eszméje. (Élénk tetszés balfelől.) Tisztelet és szereti az izraelitákat, de nem abban az értelemben, mint Zichy Nándor, hanem mint minden más polgártársát.

Azután kutatja azokat az okokat, a melyekből a zsidók iránti általános nézet kifejlődött, majd a keresztényi állásról és vallásról fejt ki nézeteit, a mik teljesen eltérnek a Zichyék nézeteitől. Végül így fejezi be beszédét:

Bevallom — bár komikusnak fogja találni gróf Zichy Nándor ur — én keresztény álláspontra helyezkedve, ezen érzéseket és fel-fogásokat egészen és részleteiben teljesen visszautasítom és mert keresztény vagyok, azokat magukban véve következményeikkel együtt helytelennek tartom.

Én is antiszemita volnék akkor, ha az izraeliták működését bármely irányban károsnak és veszedelemesnek tartanám, de ekkor aztán ajánlanám az antiszemitáknak, hogy kövessék az én módomat és meglátják, hogy mindazon károk, melyektől a zsidók részéről az államot féltik, nem következnek be.

A dolog nagyon egyszerű, legyenek a keresztények ép oly pontos adófizetők, ép oly szorgalmas honpolgárok, ép oly jó és intelligens katonák, mint a zsidók. Irjanak jobb cikkekkel és könyvekkel, mint a zsidók, adjanak olcsóbb kamatlábra kölcsönt, (Élénk derűtség) adjanak, mint a zsidók, a szegénynek, akár keresztény, akár zsidó az, és meglátják, hogy mindazon káros hatások, melyektől a társadalmat féltik, a legrövidebb úton el fognak enyészni. (Élénk tetszés balfelől.)

Ez az én felfogásom a keresztény antiszemizmusról és ennek alapján a jelen törvényjavaslatot egyszerűen, mely jóvá akarja tenni azt, a mit évszázadokon át vétettünk, általánosságban elfogadom a részletes tárgyalás alapjául. (Élénk helyeslés balfelől.)

Román Miron metropolita: Nagyméltóságu elnök ur! Méltóságos főrendek! Azért akarok felszólalni, hogy előre is kijelentsem, miszerint én e törvényjavaslatot nem fogadom el és ellene fogok szavazni, de e részben tisztán egyéni elhatározásomat nem elvi okokból, hanem csupán időszerűségi vagyis oportunitási szempontokból fogom jelezni.

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Méltóságos főrendek! Igen röviden óhajtok szólni, különösen azon két felszólalásra vonatkozólag, melyekre ez oldalról felelet nem adatott. Részemről úgy tekintem e törvényjavaslatot, mint egyszerű befejezést azon törvényhozási fejlődésnek, a mely 1867-ben az izraelitákra kimondotta azt, hogy polgári és politikai jogaikban tökéletesen egyenlők a keresztényekkel.

Ez egy csonka mű volt, mert mindaddig, míg a vallásszabadság elve abban az értelemben, hogy ezen vallásra is bárki meggyőződése szerint áttérhet, nincs elfogadva, s mindaddig, míg az összeházasodás lehetetlensége egy felmenthetetlen akadályt képezett, mindaddig, az az elv, melynek következményeként az 1867-iki törvénybe ezt beiktatták, lényegesen következményeiben nem volt keresztülvihető. És egy oly állam-

ban, a melynek a politikáját, úgy látszik, minden oldalról abba helyezik, hogy az állampolgárok összeolvadását is kívánja ott, a hol a lelkiismeret meggyőződése választja el őket, minden egyéb téren összeforrását nemzeti feladatnak kell tekinteni; ott, hol elismerik azt, hogy az állampolgári összetartozás és egyenlőség érzetét nagy politikai érdekekből az intézményekben keresztül kell viinni: ott, uraim, a törvényjavaslatnak sem tartalma, sem az ellen, a mit czímében czéloz, tudniillik az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallások közé való felvétele ellen, érdemileg szólni nem lehet. (Helyeslés balfelől.)

De különös sorsa volt ennek a törvényjavaslatnak. Csupa kiméletből, csupa jóakaratból, csupa tiszteletből és szeretetből az izraeliták iránt ezt a törvényjavaslatot meg nem szavazhatónak nyilvánították (Derűtség.) Elismerik, hogy az államnak hű fiai, hasznos polgárai, igyekvő és becses tagjai: nagy rokonszenv nyilvánul irántuk; de meg kell őket kimélni attól, hogy egy festett báb akasztassék a nyakukba, mely festett bábót ők makacsul és kitartóan óhajtanak és kérelmeznek. (Tetszés balfelől.) Én azt gondolom, méltóságos főrendek, hogy, ha elvi és politikai álláspontra helyezkedünk, ebből a szeretetből kevesebb, az igazságosságból több (Élénk tetszés) egészen más eredményre vezetne. (Élénk derűtség és tetszés balfelől.)

És hozzá kell tennem különösen azt, hogy nem olyan tartalom nélküli ez, nem következményeiben meg nem mérhető. Ennek határozott tartalma részint ebben a törvényjavaslatban meg van, a mely szeretetből elvetetni szándékoztatik, részint meg volt egy másik törvényjavaslatban, a melyre már diétális konkluzum is létezik, tudniillik a házassági jogról szóló törvényjavaslatban, a mely a kultusz diszparitás akadályát eltörölte és a mely javaslat ellen, nem kétlem, irántunk való rokonszenvből a méltóságos főrendek egy része a leg határozottabban ellenállást formált. Az a félelem, a melyet báró Rudnyánszky József főrendiházi tag ur felhozott, hogy itt egy csodálatos eljárás van, mert itt olyan izraelita felekezetek is recipiáltnak, a melyekről nem tudunk, a melyeket nem ismerünk, a melyek szervezve sincsenek, sőt nem is léteznek, mert beszédében akkor, mikor jjesztgetni akar, úgy szerepelnek mint felekezetek, mikor pedig kiesinyelni akar, úgy szerepelnek, mint árnyalatok. . .

Báró Rudnyánszky József: Felekezet nem lehet, mert nincs szervezve. (Felkiáltások balfelől: Halljuk! Halljuk!)

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Akkor miért méltóztatott az izraeliták recepezióját ahhoz hasonlítani, hogy ha mi recipiáltnak minden keresztény felekezetet? Azt gondolom, hogy a méltóságos báró ur egészen félreértette a javaslatot, mert ha azok, a kiket árnyalatoknak méltóztatik nevezni, szervezni akarják magukat és felekezetté válnak, egy új felekezet lesznek, a mely, ha nem méltóztatott volna elvetni tegnapelőtt a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatot, annak II. fejezete alá esett volna, a mely új felekezetek alakulásáról illetőleg törvényes elismeréséről rendelkezik; mert az a fele-

kezet, a mely azon törvényjavaslatban, mint újonnan alakítandó, felvételének meghatározását nyerte, lehet úgy keresztény, mint zsidó felekezett. Ne méltóztassanak tehát azt állítani, hogy ezzel egy bizonytalan és határozatlan lépést tettünk, valamint azt se, hogy azáltal, hogy ezt tettük, eltértünk a recepczióknak eddig ismert fogalmától, mert itt törvénybe iktatva csak azok vannak, a melyeknek szervezete ismeretes, a kik jogállásukra nézve ma is, az általam említett két jogot kivéve a keresztényekkel egy jogon és nívón álltak: ezeknek törvénybe iktatása pedig megfelel nemcsak a politikai kívánalmaknak, de az eddigi törvényes gyakorlatnak is. Az utolsó ellenvetés Román Miron ő exzellenciájának ellenvetése volt.

És ha szabad magamat úgy kifejezni, méltó pendantja annak a nagy rokonszenvnek, a melyből szintén a törvényjavaslat elvetése származtatott. Ő nagyméltóságának semmi elvi kifogása nincs a javaslat ellen, hanem van egy kifogása, a mely meg nem fogható, nem ezáfolható, nem mérlegelhető. Neki t. i. az a kifogása, hogy a javaslat nem időszerű. Hogy mely okból nem időszerű: az izraeliták nincsenek-e, megérve rá? (Derűtlenség balfelől), vagy a keresztények egy része nincs-e, megérve rá? és mit jelent az időszerűtlenség? Kinek csinál az kárt? Ő nagyméltósága szerint az izraelitákat legalább megsegényít-e, hogy őket recepiálják, az iránt Nagyméltóságod felfogása bennünket kétségkívül teljesen homályban hagy: kétségkívül igen világos okai vannak, csak nem tartotta szükségesnek azokat velünk közölni, hogy mely irányban, és miért időszerűtlen és ezen időszerűtlenség káros hatásai mely irányban sugározniának ki.

A méltóságos főrendek azonban meg fognak emlékezni arról, hogy ez a törvényjavaslat nemcsak Magyarország eddigi törvényeiben különösen az utóbbiakban lefektetett elveknek egyszerű következménye, hanem egy helyes, egy nemzeti, egy igazságos lépés azon cél megvalósítására, hogy legyen az állam igazságos minden polgára iránt, adjon meg nekik a jogegyenlőséget, bányák velők a jogegyenlőség és vallásszabadság elvei szerint. Ez időszerű, mert ennek gyümölcsei bizonyosan megteremnek és gazdagon fognak kamatozni a nemzeti ezélokra és Magyarországnak jövőjére. (Helyeslések.)

A szavazás megejtetvén, *elnök* kihirdeti, hogy 212 beadott nevezetből 103-an igennel, 109-nemmel szavaztak. E szerint a főrendiház többsége a törvényjavaslatot nem fogadta el a részletes vita alapjául.

A recepczió tárgyalása a képviselőházban.

1894. okt. hó 19. és 20-án.

Wekerle Sándor miniszterelnök: Tisztelt Ház! A képviselőháznak minden pártja, minden árnnyalata sokkal nagyobb egyhangúsággal nyilatkozott az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatban lefektetett elveknek helyessége iránt, hogysem én ismétlésére bocsátkozhatnám azon indokoknak, amelynek a képviselőház túlnyomó többségét, vagy — mondhatnám — egészét vezérelték akkor, mikor a törvény-

javaslatot elfogadta. Azt hiszem, hogy semmi indok nem merült fel arra nézve, hogy más álláspontot foglaljunk el, sőt minden amellelt szől, hogy változatlanul fentartsuk eddigi álláspontunkat és így minden bővebb megokolás nélkül, a főrendiház üzenetére vonatkozólag azt a határozati javaslatot vagyok bátor előterjeszteni, hogy:

Mondja ki a képviselőház, hogy az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot a képviselőház által elfogadott szövegében változatlanul fentartja, és azt alkotmányos tárgyalás és szíves hozzájárulás végett, a főrendiházzal közölni határozza. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Gr. Pongrácz Károly: Az ő nézete szerint egy már régóta fennálló állapotnak törvénnyel való szentesítése a zsidó vallás recepcziója. Az egyetlen érv, amely ellene szólhat az, hogy a zsidó felekezetnek nincs egységes szervezete és így szervezeti szabályait meg-bírállás végett elő nem terjeszthetik. De azért azt hiszi, nem leszünk igazságtalanok más felekezetekkel szemben, hogy ha a zsidóknak időt engedünk a szervezkedésre, de megadjuk nekik már most a recepcziót, miután ezzel ugysem okozunk senkinek kárt és csakis az izraelita polgártársaink jogos ambíciójának felelünk meg, a melyet a vissza-utasítás érzékenyen sújtana. Szívesen követi Krisztus ama tanát, hogy kenyérral dobáljuk vissza azt, aki ránk követet hajgált. Ennélfogva azért a sok »Abzug«-ért, (Derűtlenség és zaj) és azon sok inzultusért, melyeknek úgy az utcán, mint a sajtóban izraelita vallású polgártársai részéről kitéve volt, azzal bosszolja meg magát, hogy a zsidó vallás recepcziójának törvénybe való iktatásához hozzájárul.

De a törvényjavaslat egyes részeit mint keresztény ember még sem fogadhatja el, érve a keresztény hitről a zsidó hitre való áttérést, mert az ellenkezik a humanizmussal, keresztény polgártársai testi épiségére való tekintettel (Hosszantartó élénk derűtlenség) és vallása dogmáival. (Nagy derűtlenség.) Ő sohasem fog hozzájárulni ahhoz, hogy egy keresztény, Krisztust és a kereszténységet megtagadva, a zsidó vallásra áttérhessen; sohasem fog hozzájárulni ahhoz, hogy egy 6—7 éves, tehát fejlődöttemb keresztény gyermek, tudta, akarata, beleegyezése nélkül, ha az atya zsidóvá lesz, ugyszólván, ex officio a circumcisio kinos és veszélyes műtete alá vethetessék. (Élénk derűtlenség.) És hogy tisztán anyagi előny miatt, mert az lesz az áttéréseknek vezérindoka, egy Istentől elpártolt keresztény élő teste mellett bitvány börtöt eladhassa. (Nagy derűtlenség. Halljuk! Halljuk!)

A törvények mások megesonkítását a legszigorubb büntetés terhe alatt tiltják. (Élénk derűtlenség) nem szavazza meg tehát az olyan intézkedést, mely ezentul hazánkban a csönkítás egy nemét a törvény oltalma alá helyezi. (Nagy derűtlenség.) Nem kívánja a zsidóktól, hogy keresztényekké legyenek, (Élénk derűtlenség) tiszteli a becsületes zsidókat épungy, mint a becsületes keresztényt; de ne ambícionálják azt a zsidók, hogy a keresztény a zsidó vallásra áttérhessen. Hízen ebbe még köszönet sincsen, mert hol van az a pásztor, aki örölen, ha nyáját néhány rühes birkával megsaporíthatja. Hódol a recepczió

elvénék, de ezen áttérésekudl a reciprocitás fenn sem áll, mert mialatt a zsidó kereszténynéf lesz, az áttéréssel egybekötött szertartás simán folyik le; (Szünni nem akaró élénk derűltség) azalatt ha a keresztény a zsidó vallásra tér át, kénytelen magát egy kinos és élet-veszélyes mütétnek alávetni. (Élénk derűltség.)

Ennek illusztrálására példával szolgál. Erdélyben van egy Bözöd-Ujfalu nevű község, melynek lakói az ugynevezett szombatosok szek-táját szervezték. 1876-ban elhatározták, hogy a zsidó vallásra térnek át, és mi lett ennek a következménye? Hogy az áttérés folytán több épp, egészséges férfiú bele halt. (Derűltség.) Ezért bár a zsidó vallás recepcziójának törvénybe iktatásához szívesen hozzájárul, az áttérés-hez vonatkozó tételét el nem fogadja és reméli, hogy a főrendiház igazságot fog szolgáltatni a zsidóknak és a recepcziót általánosságban, egyhangulag el fogja fogadni, ellenben az áttérésre vonatkozó tételt egyhangulag el fogja vetni. (Helyeslések a középén.)

Sághy Gyula: A kormányjavaslathoz, mely az általa mellőzendőnek tartott privilegizált vallások újabb szaporítására vezet, nem járulhat hozzá. Az izraeliták társadalmi és vallási helyzetét ismertetve, így folytatja:

A kereszténység a haladásnak nem volt soha gátja s nem is képezi annak gátját egyetlen felekezete sem, habár hívei vallási törvényeikhez a legszorosabban ragaszkodnak is, sőt ellenkezőleg az állam s társadalom mai fejlődésének irányát épp a kereszténység szabta meg, az teljesen annak alapján épült föl. A zsidóság, mint elismertem, annak névleges részében szintén támasza a fejlődésnek s haladásnak, de támasza vallása szigorú parancsaitól való eltérés árán, míg annak azon része, a mely mint orthodox szigoruan ragaszkodik vallásának parancsaihoz, régi hagyományaihoz s szertartásaihoz, való-sággal akadályai a modern haladásnak s a társadalmi összeforradásnak.

A tisztelt Ház meg lehet arról győződve, hogy engem e fejtegetéseimben semmiféle antiszemitiztikus velleítés nem vezet. Mert ha ilyen volna bennem, akkor mint mindig, most is volna elég erkölcsi háterségom, meggyőződésemet nyíltan kifejezni. A ki ismer engem úgy a társadalmi, mint a politikai életből, az tudja, hogy ember és ember között nem szoktam sem a társadalmi érintkezésben, sem a becsülésben különbséget tenni, hanem az embert egyéni benső értékének bece-szerint mérlegetem.

A politikai küzdterén is az antiszemitizmussal szemben állást foglaltam, mert nem akartam sohasem, s nem is akarom az eman-cipációt vissza csinálni, mert nem kívánok polgár s polgár között nemcsak a kötelességekben, de a jogokban sem vallás szerint különb-séget tenni, mivel követtem a keresztény vallás azon tanát »Szere-sed felebarátodat, mint önmagadat« a melyből folyik, hogy magadat felebarátod fölé ne emeld, hanem tekintsd őt akárminő vallásu vagy fajú legyen is, mint embert magaddal egyenlőnek; de az már aztán nem folyik belőle, hogy a nem keresztény vallásokat, mint olyanokat

is, benső értékükre nézve egyenlőknek kelljen tartani a keresztény vallásokkal, sőt ellenkezőleg a keresztény hit megtagadása volna, ha saját vallásomat nem szeretném jobban s nem emelném magasabba, mint más, különösen nem keresztény vallást. S éppen ezért nem is teszi jól az állam, ha a kategorizálás által a vallási jogegyenlőséget megbontva, egyik vallásnak a másik fölött kiváltságos helyzetet nyújt, a mint azt éppen e külön recepczió czélozza. De egyrészt ezáltalán is lenne az állam részéről valamely vallás magasabb erkölcsi értéké-nek fölfogását ily mesterséges törvényhozási uton polgáira kény-szeríteni, mert az ez által esetleg előidézhető visszatetszés, mint azt tegnapelőtt már Ugron Gábor tisztelt képviselőtársam is érintette, éppen az ellenkező eredményre vezethet, mint a mire czéloz, s más-résről meg a társadalom egy másik részében könnyen a keresztény fölfogás s a keresztény vallási eszme összeforródását okozhatná s félni lehet, hogy ezen visszahatás a zsidó vallás külön recepcziójának törvénynyé válása esetében mindkét irányban be fog következni: pedig egyik sem kívánatos, mert sem a keresztény hitélet és fölfogás lazi-tása nincs a kereszténység által, s keresztény szellemben szervezett modern állam s társadalom érdekében, sem a zsidóság jól felfogott érdekében, de a magyar társadalom érdekében sincs, hogy éppen ezen törvényjavaslat folytán való külön privilegizálás — akár csak a nép egyes rétegében is — idegenkedést eredményezzen irányukban s ez által éppen azt, a mire nemzeti társadalmunk konszolidációjának s erősítésének szempontjából törekednünk kell, a társadalmi recepcziót, a társadalmi összeforradást ne csak elő ne mozdítsa, hanem inkább neheztise és gátolja.

A társadalmi összeforradás nem ily törvényhozási aktusokkal éretik el, hanem a társadalmi érintkezés ápolása és ezáltal a társadalmi fölfogás átalakulása folytán. Erre kell törekedni. Én részemről inkább ettől, mint ily törvényhozási aktustól várom ezen czél elérését.

Ezek azon okok tisztelt Ház, melyek miatt én a törvényjavaslatot el nem fogadom és éppen azért ennek a főrendiházhoz való visszaküldését sem pártolom. (Helyeslés balfelől.)

Kovács Albert: Tisztelt képviselőház! A nemzeti párt nevében és megbízásából ezennel kiiletem, hogy pártunknak igen nagy többsége hozzájárul a miniszterelnök ur határozati javaslatához és óhajtja, hogy e törvényjavaslat újabb tárgyalás végett a főrendiházhoz vissza-küldessék. A magam nevében csak annyit teszek hozzá — tekintettel főkép az előttem szólott tisztelt képviselő ur szavaira — hogy a zsidók recepcziója annyira szükséges és kívánatos, hogy bármi alak-ban, akár külön törvény alakjában állítsassék eléük, azt el kell fogadni, nem mintha felekezeti szempont tenné a recepcziót szükségessé, hanem mert ő bennük a magyar nemzet több százezer emberrel szaporodik és így velük szemben a nemzetnek megvan az a kötelessége, hogy őket e hazában létező minden jogban részesítse. (Helyeslés.)

Papp Géza beszéde.

Papp Géza: Tisztelt Ház! Az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatnak mai másodszori tárgyalásával legyen szabad a tisztelt Ház szíves engedelmeiből röviden, szigorú tárgyilagossággal azon ellenérvek bírálatába bocsátkoznom, amelyek több oldalról e törvényjavaslat ellen felhozattak, de amelyek nem voltak elegendő erősek arra, hogy engem a törvényjavaslat első ízben való tárgyalása alkalmával elfoglalt álláspontomban meggyengítsenek. (Halljuk! Halljuk!)

Az első, amivel foglalkozni kívánok, az a vád, amely talán a leghatalmasabb s azért első sorban kívánok róla megemlékezni, hogy az izraelita valláshoz tartozók a magyar nemzethez teljesen nem asszimilálódtak, nem asszimilálódtak pedig — mint mondatott — évszázadok után sem, mióta e hazába jöttek.

Ez állítás egy nagy és komoly vád, amely így odadobva, hatására is számíthat, mert ha egy vallásfelekezethez tartozó hitsorsosok, évszázadok óta nem asszimilálódtak e nemzethez, úgy kevés a remény arra, hogy azok a jövőben még asszimilálódnának. De a dolog nem így áll, mert nem évszázadokkal állunk szemben, hanem csak egy rövid, alig harmincz éves időközzel, mert hisz az asszimilációs lehetőségére csak az 1867 óta lefolyt időközt vehetjük fel. Az 1867 előtt lefolyt időket nem tarthatjuk olyanoknak, amelyek alkalmasak lettek volna arra, hogy ily igénynyel léphessünk fel az izraelita vallás követőkkel szemben. És ha ezen, még nem is harmincz év alatt elért eredményekből jogos következtetést vonunk le, mire vezetnek bennünket? Arra-e, hogy nem asszimilálódtak, vagy arra-e, hogy e lefolyt rövid idő alatt megtették mindazt, amit megtehettek és beleolvadtak a magyar nemzetbe úgy, ahogy e rövid idő leforgása ezt megengedte! (Igaz! Ugy van! jobbfelől.)

Tekintsünk tisztelt Ház, és hasonlítsuk össze mai nap az izraelita vallás követőit azokkal, kik 1867 előtt e hazában laktak és mit látunk? Azt látjuk, hogy azok életmód, nyelv, a haza iránti hű ragaszkodás tekintetében és más különböző oldalról nem közeledtek a magyar nemzethez? Hogy nem igyekeztek-e levetközni azon sajátos félésgye életmódbeli szokásait, amelyek azelőtt követték? Ne tekintünk mindig azokra az ország némely vidékein elzárkózott izraelita felekezetiekre, hanem azokra, akik a haza szívében, a magyar nemzettel szorosabb összefüggésben közelebb lesznek. (Ugy van! Helyeslős jobbfelől.) Ezeknek példáját vegyük szemügyre és ne azokét, akiket a rövid idő folyása még nem engedett hozzánk közeledni.

Sokan felróják hibájukul azt, hiszen nyelvükben még ugyyszólván egyáltalában nem közeledtek a magyar nemzethez. De ez nem áll; nem áll pedig azért, mert a vád, melyvel fellépnek ellenök, nem sajátos nemzeti jellegükből van véve, mert hisz a vád többnyire az, hogy nem a magyar nyelvet, hanem a német nyelvet használják. De hiszen a német nyelv, az nem zsidó nyelv, az csak egy más nemzeten

keresztül a magyar hazába beköltözötteknek nyelve, amelyet ott el-sajátítottak. És mit bizonyít ez? Azt-e, hogy könnyen levetik azon nemzeti jelleget, amelyben éltek? vagy azt-e, hogy még idők múltán is ragaszkodni tudnak ahhoz?

Az előbbi bizonyítják, mert hiszen azon rövid idő még nem volt elegendő arra, hogy elfelejtsék a multat és beleéljék magukat a jelenbe. Ha ez áll, nagyban és egészen sok irányban viszont áll az is — el merem mondani — hogy hazánkban e részben már rendkívül előnyös változáson mentek keresztül és a magyar nyelvet úgy igyekeztek gyermekeik körében is terjeszteni, hogy akárhány példát ismerünk arra, hogy a zsidó nagyszülők unokaikkal nem érintkezhetnek azért, mert nem értik azt a magyar nyelvet, amelyet unokaik beszélnek. (Igaz! Ugy van!)

De menjünk templomaikba, tisztelt Ház, mit látunk ott! Számtalan helyen igyekeznek minden erejükkel és minden tehetséggel arra hatni, hogy prédikációik már a lehetőségig magyar nyelven tartassanak meg és erre számtalan példát hozhatnak fel a hazának bármely vidékéről.

De nézzünk, tisztelt képviselőház, egy másik, nem oly fontos jelenséget, a névmagyarosítást. Mit jelent ez? Azt talán, hogy nem akarnak a nemzet testébe beolvadni? Amikor még nevüket is megcsereik, csak azért, hogy a külsőség látszatát is levetkőzzék, hogy olyanokul ne tekintessenek, akik a magyar nemzettel együtt ne éreznének.

Felhozott egy másik vád, tisztelt képviselőház, az, hogy iskolákat nem tartanak fenn, iskolák nincsenek és mint ilyenek nem ér demesek arra, hogy teljesen befogadjuk őket, mert hiszen kulturális tekintetben nem felelnek meg azoknak a kötelezettségeknek, amelyek teljesítésétőlük jogosan elvárhatnók.

Erre tisztelt Képviselőház, válaszon nagyon egyszerű. Azok, akik ezen állítással fellépnek, nem vettek maguknak annyi fáradságot, hogy meggyőződést szereztek volna maguknak ott, ahol meggyőződhetek volna arról, vajjon állítottak-e fel tényleg iskolákat, vagy nem. Én szerettem magamnak ez iránt meggyőződést, tisztelt Képviselőház, és hogy hitelesebb legyen felhozandó adatom, felhívom a tisztelt képviselőház figyelmét a vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak 1893. évi jelentésére, amelynek 61. lapján az áll, hogy a hitfelekezeti iskolák közül az izraeliták 576-ot tartanak fenn és ezek közt csak 30 olyat, amelyben nem magyar nyelven tanítanak, de amelyekre zárjelenben megjegyeztetik, hogy az előirt kívánalmaknak és követelményeknek teljesen megfelelnek. Ez csodálatos, tisztelt képviselőház, hogy éppen az izraelitákkal szemben hozzák ezt fel, azokkal szemben, akiket ha összehasonlítunk a görög-keletiekkel vagy görög-katolikusokkal, sokkal előnyösebb a helyzetük. (Igaz! Ugy van! jobbfelől), mert hiszen ha megnézzük, ugyancsak ennek a közoktatásügyi miniszteri jelentésnek folytatólagosan lapjait, akkor mit találunk ott? (Halljuk!

Halljuk!) Azt, hogy például görög-keleti iskola van ma Magyarországon 1657. (Zaj. Halljuk! Halljuk!)

Az elnök: Csendet kerek!

Papp Géza: És ebben képzett tanító van 511, görög-katholikus iskolánk van 1530 képesített tanítóval és 611 nem képesített tanítóval. Ha most ezeket a számokat összehasonlítjuk az izraeliták által fenntartott népiskolákkal és az azokban alkalmazott tanítókkal, akkor azt látjuk, hogy izraelita hitfelekezeti iskola van Magyarországon összesen 1016 képesített tanítóval és 24 nem képesített.

Hát ezek pusztán számadatok, tisztelt Képviselőház, amelyek nem azt bizonyítják, hogy ők ne igyekeznének az iskola terén is megtenni azt, amit a magyar nemzet tőlük elvár.

De ha nézzük, tisztelt Képviselőház, egyes jelenségek azok, amelyekből következtetést vonhatunk arra, vajjon ők tényleg igyekeznek-e magukat a magyar nemzettel egynek tekinteni. Hát hivatkozom a magyar hírlapirodalomra.

Én nem vádként akarom felhozni, de mint pusztán tapasztalati tény, hogy a magyar hírlapirodalom legsovinisztább magyarjai az izraelita hitfelekezetekhez tartozók között találhatók. De nézzük a tudományt, a művészetet. Vajjon elzárják-e magukat a magyar nemzetől, külön nemzeti testet akarnak-e köztünk képezni? Azt hiszem, hogy ezeket példákkal illusztrálni felesleges, mert tudjuk, hogy e tekintetben nem hogy el nem zárják magukat, de mindenütt a magyar tudomány és művészet nevében igyekeznek tehetségüket érvényesíteni. (Helyeslés jobbfelől.)

De ha azt a vádat hozzuk fel az izraeliták ellen, hogy nem asszimilálódnak teljesen, akkor az okok között ne csak mindig azt a hibát akarjuk keresni, mely bennük felfedezhető, hanem keressük azon hibákat is, amelyek mi bennünk, a társadalomban felfedezhetők. (Helyeslés jobbfelől.)

Mert nem elegendő az, hogy az izraeliták be akarjanak olvadni a magyar nemzetbe, de okvetlenülül szükséges az is, hogy a magyar nemzet is akarja beolvasztani őket. (Élénk helyeslés jobbfelől.) fogadják be őket, mert ha a beolvadási készség és akarat követelhető egyrészt, ugy köteleesség azt tárt karokkal adni másrészt. (Élénk helyeslés a jobboldalon.)

De különben, tisztelt Ház, most nem egy nemzeti törvényről van szó; mi egy vallási törvényt tárgyalunk, amelynek megítélésénél első sorban vallási szempontok kell, hogy irányadók legyenek. És ezek is voltak irányadók akkor, amikor más, ma már tökéletesen bevett vallásfelekezetekhez tartozók részére a teljes egyenlőség és viszonyosság joga megadatott, megadatott oly állampolgárokkal szemben, akik talán még most sem közeledtek jobban a magyar nemzethez, mint amennyire közeledtek az izraelita hitfelekezetük már eddig is. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Nem akarok ezzel a kérdéssel hosszasan foglalkozni, csak

jelezni kívántam ezeket, mert nem akarok féltékenységet és érzékenységet felkelteni; azt hiszem azonban, hogy ha ezen kérdés felett bárki magában gondolkozik, akkor az én általam elmondottak igazságát be fogja látni.

A második fontosabb vád, tisztelt Ház, szorosan vallási természetű: az, hogy nem szabad elfogadnunk a recepeziót, mert a zsidóknak ismeretlen a hittanuk, nincs szervezetük, nem érettek a recepezióra, mi érdemük sincs arra, hogy egyháztérén a jogegyenlőség rájuk is kiterjesztessék.

Tisztelt Ház! Az mondatik, hogy ismeretlen a hittanuk; ez mindenkor fel szokott hozatni ellenők. De ezzel szemben én csak azt kérdelem a tisztelt Háztól, hogy hát ismeretlen-e az ó-testamentum? a tizparancsolat? Azt hiszem, mindannyian ismerjük és tudjuk azt is, hogy ők csak úgy, mint a kereszténység, mely a zsidó hiten és általuk épült fel, az egy Istent és a felebaráti szeretet akarják és fogadják el mint hittani elveik alapját. Első felszólalásom alkalmával mindezt csak úgy foglaltam egybe, hogy akkor, midőn e kérdés tanulmányozásával foglalkoztam s igyekeztem megismerkedni az izraelita vallás hitelveivel, semmi olyant nem találtam az általuk fenntartott és elfogadott tankönyvek közt, mit én katolikus létemre vallásom tankönyvében ne találtam volna fel; hogy a vakhit és tulbuzgóság egyes rajongóknál oly térré vezetett, amely talán a biggadt és bírálata szerint nem mindenkor elfogadható, az nálunk is előfordult, épp úgy, mint önáluk. Hisz azt nem vehetjük rossz néven, tisztelt Ház, hogy ők, épp úgy, mint minden más felekezethez tartozók, a legjobbak, a többi vallások felett állónak tartják a magukét, mert különben vallásuk erkölcsi alapja nem volna meg. Ezt mondhatják és hibául nekik ezt felröni nem lehet.

Az mondatik továbbá, tisztelt Ház, hogy nincs szervezetük; ez is nagyon gyakori és a mindennapi életben felhozatni szokott kérdés. Ezzel szemben azt bátorodom előadni, hogy tudomásom szerint van ugyan egy kis árnyalatuk, amelynél a szervezetnek talán nem a legkövetlesebb alakja van kiépítve, de a legnagyobb részük olyan, amely határozott szervezeti szabályzattal bír. Mert szervezeti szempontból három csoportra oszthatjuk őket: ott vannak a kongresszusiak, az orthodoxok és a statusquo hitközségek. A kongresszusi hitközségek szervezeti szabályzatát képezi a király jóváhagyásával 1868-ban kelt szabályzat, amely megállapítja a hitközségeket, azoknak szervezetét, hatáskörét, a községi kerületeket, a kerületi elnökök által választott országos iroda elnökét, mint olyant, akinek útján a kormány az egyes hitközségekkel érintkezik. Ott van a másik hitközségi szervezeti csoport az orthodoxoké; ezeknek is van egy 1871-ben kelt, vallás és közoktatásiügyi miniszteri rendelettel szabályozott szervezetük, amelynek értekezésében egy hétégy bizottság, illetőleg ennek előke útján tartják fenn az összekötő kapcsolatot a kormány és egyes hitközségek közt. A harmadik, a statusquo-csoport; ezeknek nincs ugyan általánosan meghatá-

rozott szervezeti szabályzatuk, de a vallás- és közoktatásügyi miniszternek van fentartva a jog, hogy minden egyes hitközség megalakulásakor engedélyt arra nézve megadja-e vagy nem.

Ha ezt a három, szervezetiileg egymástól különböző csoportot tekintjük, a szám adatok is az én előnyömre ütnek ki, mert státusquo hitközség Magyarországon alig van 50, míg kongresszusi körülbélül 200, orthodox pedig 250. 50-nel szemben tehát körülbélül 450 hitközség bir Magyarországon szervezeti szabályzattal.

Azon kérdés megítélésénél, hogy érettek-e e recepezióra és érdemesek-e arra, hogy az egyházi téren a jogegyenlőség rájuk is kiterjesztessék, csak vallás szempontok lehetnek irányadók. Hithűek, vallásosak-e a zsidók? ez a kérdés az, amely körül az egész recepeziói kell, hogy forogjon. Tessék visszapillantani a multba, amikor a zsidók üldözésnek, megvetésnek, gunynak voltak kitéve, mert hívek maradtak azon valláshoz, amelynek egyszerű letelevé őket boldogokká, az ország többi lakosaival teljesen egyformákká tette volna. Nézzünk templomukba, hol találunk vallásosabb hitelekezetet, mint a zsidót? Hiszen ha nem ragaszkodtak volna hitükhöz, vallásos meggyőződésükhöz oly vasakarrattal, mint ahogy ragaszkodtak, akkor áttérés által könnyen elkerülték volna mindazt, ami életüknek annyi keserűséget okozott. (Helyeslés)

Ha azt akarjuk, tisztelt Ház, és mindig azt hangoztatjuk, hogy olvadjanak be teljesen a nemzet kebelébe, legyenek egyek a magyar nemzettel, akkor adjuk meg nekik mindazt, amit minden más hitfelekezeti lakosságnak ez országban megadunk, mert csak akkor követelhetjük azt, hogy egészen adják ide magukat, ha mi is őket teljesen befogadjuk. (Helyeslés jöbblel.)

De felhozhatunk itt oly indokok is, amelyek igazán komoly figyelemre sem méltók. Az mondatokat példánál többek közt, hogy hiszen módjukban van a magyar nemzetbe beolvadni, hiszen nyitva áll részükre az áttérés. De, tisztelt Ház, ez egy vallás-erkölcstelenségi elv kimondása. Mert mint követelnek ezzel szemben? Azt, hogy anyagi, világi haszonsért adja oda valaki hitbeli meggyőződését, hitbeli erősségét.

Ily indokkál szemben ellenvetésekbe, csúfolatokba bocsátkozni nem akarok. (Helyeslés jobbfelől.) Csak még egyet hozok fel, tisztelt Ház, és ez az, hogy vannak Európában államok, amelyekben az izraelita hitfelekezethez tartozók a többi hitfelekezetekkel teljes egyenjóságot és viszonyosságot élveznek.

Ezekben az államokban nem tapasztaljuk azt, hogy az izraelita vallás befogadása a keresztény egyházaknak kárira vagy kipusztításra vezetett volna; mert azt látjuk, hogy egészen jól megférnek egymás mellett és így nem helyezhető kilátásba az a veszedelem, amelyet igen sokan hangoztattak, hogy ezzel tág tér nyíltatik arra, hogy a keresztény vallások híveinek száma megfogytokozzék. De még ha mindettől elteltünk is, ezt van a humanizmus nagy elve, (Ugy van! jobbfelől.) amely megköveteli tőlünk hogy mint emberekkel

bánjunk velők, mert mindnyájan egyformák vagyunk, legyünk bár izraeliák, katolikus vagy más vallásfelekezethez tartozók! csak egyet tartunk szem előtt; azt, hogy azok a hitfelekezetek nem követnek-e oly elveket, melyek a baza, a nemzet életének, fejlődésének megakasztására, romlására szolgálnak. Mivel pedig én nem látom azt, hogy az izraelita hitfelekezet akár hitelveiben, akár tetteiben erre törekednék, azért én ezt a törvényjavaslatot ismételten is elfogadásra ajánlom és hozzájárulok a tisztelt miniszterelnök ur által benyújtott határozati javaslatához. (Helyeslés jobbfelől.)

Mezei Mór beszéde.

Mezei Mór: Tisztelt ház! Ámbár tudom, hogy felszólalásom e tisztelt Házban tulajdonképen felesleges, mindamellett tessék megengedni már tekintettel arra is, hogy arról a speciális álláspontról, amelyet a főrendiház üzenetével szemben a dolog természetéből folyólag elfoglaltok, néhány rövid szóval én is nyilatkozzam a kérdéssel.

Azon kifogások közül, amelyek a zsidó hitfelekezet recepeziója ellen felhozattak, csak kettőt tartok olyanak, amely számbavehető s amelyre nyilatkozni indítatva érzem magam. (Halljuk! Halljuk!) Az egyik az az ultraliberális álláspont, amely általában nem akarja fentartani a bevett vallásfelekezetek intézményét és azért idegenkedik egy ily hitfelekezet recepeziójától. Ezzel az állásponttal nem polemizolok; elismerem, hogy az a tiszta liberális álláspont. Csakhogy kevés hasznát vesszük az oly platonikus liberalizmusnak, amely csak abban nyilatkozik, hogy megtagadta a zsidó vallás recepezióját ezen felekezet rovására, de nem megy tovább, s nem hozza indítványba, hogy a Magyarországon eddig fenállott törvényileg kifejtett egyházpolitikai helyzet megszüntessék, nem hozza indítványba a bevett vallásfelekezetek intézményének általánosságban való megszüntetését és így egy provizóriumot teremtené, mely csupán csak az izraelita hitfelekezetnek válnék hátrányára. Ha már provizóriumot akarnak teremteni és nem látják az időt elérkezettnek arra, hogy a bevett vallásfelekezetek intézményét eltörölni indítványozzák, véleményem szerint az tökéletesen mindegy, hogy hat vagy hét bevett vallásfelekezet van-e az országban.

A másik idők, mely a recepció ellen felhozott, az, hogy a zsidó hitfelekezetnek nincsen megfelelő szervezete. Erre - a kérdésre közvetlenül előttem már megfelelt Papp Géza tisztelt képviselőúrnám, amennyiben kimutatta, hogy igenis van szervezete a zsidó hitfelekezetnek. Én azon az állásponton állok, hogy a recepció és szervezés egymástól független kérdés, amelyet egymással összehazarni nem szeretnék. Nem hivatkozom a felekezeti recepció történetéből a protestáns felekezetek példájára, mert azok egészen más uton, gygyversen fejlődtek, amelyből analógiát levonni nem érvelv vlták ki az elismerést - a melyből analógiát levonni nem akarok - hanem a szervezkedés legújabb példájára. A görög keleti egyház recepciója, az 1791: XXVII. törvényezik és az 1792: X.

gyává nem teszem. Én elfogadom ezt a »valláserkölcse« kifejezést és csak arra bátorodom sujt fektetni, hogy az az egy bizonyos, hogy soha sem lehet erkölcsös az, ami az igazsággal ellenkezik s ezért azt hiszem, hogy erkölcs alapjául sem szolgálhat az olyan meggyőződés, amely megakadályoz bennünket abban, hogy igazságosak legyünk más felekezetbeliekkel szemben és megtagadjuk más felekezetektől azt, amit a magunk felekezete számára megkövetelünk.

Kérem a tisztelt Házat méltóztassék a miniszterelnök ur határozati javaslatát elfogadni. (Élénk helyeslés.)

*

Miután szólásra többé senki sem jelentkezett, az elnök berekeszti a vitát és szavazásra bocsátja a miniszterelnök határozati javaslatát.

A Ház tulnyomó többsége a határozati javaslatot elfogadta s ezzel fentartva a zsidó vallásról szóló törvényjavaslat eredeti szövegét, az alkotmányos tárgyalás és hozzájárulás végett a főrendiházzal közölni határozza.

VEGYES.

Felvilágosításul. Egy folyóiratunk más helyén ismertetett ügybe, két szerkesztő, nevezetesen Szabolcsi Miksa és Weisz Dániel urak, még pedig előbbi haladó, utóbbi pedig orthodox szellemben »beavatkozni« igyekeztek és mindegyik a saját külön módja szerint. Ennek folytán többen azt várják, hogy a lábatlankodást érdem szerint méltatni fogjuk. Ezzel szemben kijelentjük, hogy részünkről nevezett urak t. személyeivel a multban is keveset foglalkoztunk, a jövőben pedig erre még kevesebb hajlandóságot mutatunk. De ha erre mindenáron igényt tartanak, úgy legyenek szívesek legalább egymás közötti rég elintézetlen ügyeiket rendezni, mert ezeknek függőben léte sajnálatunkra egyelőre akadályt képez számunkra. Ha azon nézetben vannak, hogy ez észrevételünk sérelmes, úgy *együttes kívánatukra* álláspontunk helyességét a mi olvasóink előtt az ő legsajátosabb adataikkal beigazolni fogjuk. De ismételjük, hogy csakis az ő kívánatukra. Ennél messzebb menő mérsékelt lojalitást nem várhatnak tőlünk. Addig is azonban kérjük az urakat, hogy tegyék szívökre a kezét és vallják be, hogy a minden lében való kanaloskodás még sem helyes taktika.

TÁRSADALOM.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A társulat választmánya folyó évi november hó 27-én tartotta első érdemleges ülését. Az ülésen jelen voltak dr. Kohn Sámuel rabbi, dr. Weinmann Fülöp kir. tanácsos, elnökök, továbbá dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József, dr. Blau Lajos, dr. Farkas Emil, dr. Goldberg Rafael, dr. Halász Frigyes, dr. Krausz Sámuel, dr. Kármán Mór, dr. Mezey Ferencz, dr. Munkácsi Bernát, dr. Neumann Antal, dr. Pillitz Benedek (Veszprém), dr. Radó Antal, Sternthal Adolf, dr. Stiller Mór, Schweiger Márton, Szatmári Mór, Stern Ábrahám, Székely Ferencz, Szabolcsi Miksa, Schön Dávid, Tencer Pál és dr. Weiszbürg Gyula.

Elnök dr. Kohn Sámuel üdvözlő szavai után dr. Mezey Ferencz társulati titkár a következő jelentést olvasta fel:

Tisztelt választmány!

Visszapillantást vetve társulatunk fennállásának rövid történetére, megelégedéssel jelenthetjük, hogy az első év történetére eső alapvető intézkedéseken és szervezkedő munkálatokon kívül Társulatunk már is jelentékeny utat haladt meg azon célok irányában, melyeknek megvalósítására alakult. És jöllehet számos rokon törekvésű egyesületek története a túlzott remények táplálásától bennünket óva int, erős ama hitünk, hogy vallásos életünk nemesítésén és a nemzeti közművelődés kincseinek gazdagításán buzgólkodó Irodalmi Társulatunk életképes alkotásnak bizonyul. Mint ilyen, felekezetünk tagjainak kifejlett kulturális törekvései által segítve, könnyű szerrel fog beleilleszkedni amaz intézmények sorába, melyek a zsidóság eszményi feladatainak szolgálatában állanak.

E mellett nemcsak az a körülmény szól megerősítőleg, hogy Társulatunk támogatva a felekezet színejavából köréje sorakozó jóakaróinak buzgó közreműködése és áldozatkészsége által, a célba vett és fontosabb részeiben egy időre biztosítottak tekinthető munkához máris erélyvel hozzálátott, de legfőképen az a jogos várakozás, hogy a hazai zsidóság felszabadulva a tetterejét lenyűgöző viszonyok nyomása alól, a szőnyegre kerülő nagy kérdések közben teljesebb mértékben fogja méltányolni Társulatunk céljait is, melyek a magyar zsidóság széles rétegeiben észlelhető szellemi áramlatot leghebbebb tükröztetik vissza.

A magyar zsidóság egyik óhaja ez idő szerint oda irányul, hogy a zsidó vallás erkölcsi tartalma önnön hitünk erősödésére és ősi vallásunk általános megismertetésére a tudomány eszközeivel és korunk fejlett izlésének formái között feltárassék és hogy vallásunk s tudományunk szellemi értékei a nemzeti műveltség tőkéjébe olvasztassanak. Ezek képezik Társulatunk feladatait is és a már-már kibontakozó első eredmények tanúsítják, hogy munkásságunk felekezetünk óhajának szellemében a legjobb úton indul. Most még nem nagy az a csoport, mely a szellem csákányaival tördösi a megkövesedett talajt, ma még nem jelentékeny az a terület, melyen eszközeinket elhelyezhetjük, de bizvást reméljük, hogy felekezetünk közjogi állásának és belső rendjének szilárd alapja egyrészt, és célutadatos működésünk sikerei másrészt, megnyitják Társulatunk számára is a szellemi és anyagi erő ama forrásait, melyek a zsidóság talaján ültetett önfentartása és önnemesítése érdekében ápolandó eszméket megtermékenyítik.

I.

Tisztelt Választmány!

Alapszabályaink szerint Társulatunk elsőrendű feladatát a *Szentírás magyar fordításának* eszközlése, kiadása és terjesztése kepezvén, az utolsó választmányi ülés után, melylyel a hosszabb időt igényelt alakulás végleges befejezést nyert, e nagyfontosságú ügyre fordítottuk figyelmünket. Ismeretes, hogy a Szentírás fordításának ügye különböző időkben foglalkoztatta felekezetünket. Az ez irányban tett kísérletek azonban az anyagi eszközök és a kérdés megfelelő szervezésének

hiánya miatt meddőnek bizonyultak. Törekvésünk tehát oda irányult, hogy az örvendetesen felszaporodott szellemi erők koncentrációja által a Szentírás fordítását minden irányban és olyképpen szervezzük, hogy e nagyfontosságú ügy, mely iránt felekezetünk körén kívül is kiváló érdeklődés mutatkozik, a hozzá fűzött igényeknek megfelelően nyerjen elintézt. Figyelemmel arra, hogy itt egy nagy és maradandó alkotásról van szó, mely a magyar zsidóság szellemi átalakulásának mintegy alapjául szolgál, e művet gondos körületekintéssel lehetőleg tökéletesíteni és létrejöttét biztosítani igyekeztünk.

Az igazgatóság f. é. május hó 10-én tartott ülésében foglalkozott a megállapított ügyrend szerint buzgón működő irodalmi bizottság (elnök: Dr. Bacher Vilmos) f. é. ápril hó 16-án tartott üléséből előterjesztett idevonatkozó javaslatokkal. Határozatba ment ekkor, hogy egy Dr. Kohn Sámuel, Dr. Bacher Vilmos, Dr. Löw Immánuel, Dr. Bánóczy József, és Dr. Krausz Sámuel urakból álló öt tagú *biblia-szerkesztőbizottság* küldessék ki, melynek feladata, hogy a biblia-fordítás ügyét intézze. Egyidejűleg felkeretett e bizottság, hogy eljárásának módjáról, a munka kiosztásáról, a fordítás körül követendő elvekről és a Társulat rendelkezésére bocsátott, Dr. Löw Immánuel úrnál egybegyűlt és köszönettel fogadott anyag felhasználásáról, különösen pedig a bírálat eszközzéséről az irodalmi bizottsággal egyetértve a fontos ügy minden jelentősebb részletére kiterjedő ügyrendet készíttessen. Az irodalmi bizottság ennek folytán többször és behatóan foglalkozott ez ügygyel. E tanácskozásaiban az ügymenet egyszerűsítése céljából az igazgatóság elnök és titkár által képviseltette magát. A tanácskozások eredményképen az igazgatóság f. é. június hó 13-án tartott ülésében hozott határozattal elfogadta az irodalmi bizottságnak a további teendőkre vonatkozó javaslatait. Mellőzve e helyen ezeknek részletes ismertetését, ezek közül kiemeljük, hogy a bibliafordítás átvizsgálására a szerkesztőbizottságon kívül bírálók küldettek ki. — Ilyenekül kijelöltettek az irodalmi bizottság tagjainak sorából: *Schüll* Salamon budapesti tanár, Dr. *Klein* Mór nagybecskereki főrabbi és Dr. *Kármán* Mór budapesti egyetemi tanár; mint kültagok: Dr. *Rosenberg* Sándor aradi főrabbi, Dr. *Blau* Lajos budapesti és Dr. *Büchler* Adolf bécsi semináriumi

tanár urak. Az így megállapított fordítási szövegnek egységes helyes és tárgyyszerű nyelvezet szempontjából való átvizsgálásával pedig az említett szerkesztő-bizottság kebeléből Dr. *Bánóczy József*, a m. tudományos akadémia tagja, bízott meg. Minthogy a bibliafordítás szerkesztésének külön munkarendje van és a fordítás általános elvei előzetesen meghatározva vannak, az egész mű pedig az igazgatóság és irodalmi bizottság gondos és figyelmes ellenőrzete alatt áll, annak rendes folyamata és méltó befejezése a lehetőség szerint biztosítottnak tekinthető.

A fordítás munkájában eddigelé részt vettek Dr. *Bárany József* kecskeméti, Dr. *Bernstein Béla* szombathelyi, Dr. *Fischer Gyula* győri, Dr. *Herzog Manó* kaposvári, Dr. *Löw Immanuel* szegedi, Dr. *Löwy Mór* temesvári, Dr. *Neumann Ede* nagy-kanizsai és Dr. *Perls Ármin* pécsi rabbi urak. Egyes részek fordítása iránt további megbízások adtak és a *Szentírás* túlnyomó része *próba-biblia* alakjában már is kinyomtatott. — E próbabiblia szolgál az átvizsgálás, bírálat és végleges szerkesztés alapjául. Az ezzel kapcsolatos előzetes szükséglet iránt a beterjesztett költségvetésben történt gondoskodás, míg a további költségek, jelesül a bibliai fordítással egybekötött tiszteletdíjak és nyomtatási költségek iránt későbbben teszszük meg előterjesztéseinket.

A mint a *Szentírásra* nézve körvonalozottakból kitetszik, az igazgatóság a munka sikere és annak gyorsítása érdekében többrendbeli oly intézkedés tételére érezte magát indíttatva, melyekre nézve a Tisztelt Választmány utólagos jóváhagyását kell kérnünk. Általában a szerzett tapasztalatokhoz képest és figyelemmel az alapszabályok némely tekintetben korlátozó intézkedéseire felhatalmazást kérünk a Tisztelt Választmánytól az iránt, hogy a *Szentírás* fordításával kapcsolatos minden rendű ügyben *szükség esetén* és utólagos bejelentés, illetve elszámolás kötelezettsége mellett a megállapított költségvetés korlátain kívül is teljhatalmulag intézkedhessünk.

E helyen említjük fel, hogy a pesti izr. hitközség nagy-érdemű előjárósága, mely Társulatunkat hivatali helyiségeinek tanácskozássainak céljára történt átengedése által is köszönetre kötelezte, megkeresésünkre f. é. május hó 27-én 509. sz. alatt kelt átiratával a nála kezelt és a jelzett időben

1440 frt 48 krt kitevő bibliafordítási alapot a magyar bibliafordítás kiadásának céljára rendelkezésünkre bocsátotta. Ezekben van szerencsénk a *Szentírás* fordítása ügyének jelen állását ismertetni és hiszszük, hogy a Tisztelt Választmány e vázlatos előadás után osztani fogja azon meggyőződésünket, hogy már igen közel van az idő, melyben Társulatunk felekezetünk egy rég érzett szükségletének kielégítése iránt vállalt ígérletét végleg beváltani fogja.

II.

Alapszabályaink szerint Társulatunk célját képezi a *Szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára*. E nagyfontosságú ügyben a politikai helyzetre való tekintettel még kezdeményező lépések tételét sem tartottuk célirányosnak. Mihelyt felekezetünk egyenjogúsítása törvénybe iktatva lesz, elérkezik az ideje annak, hogy tudományunk számára is megszerezzük azon jogokat és tiszteletet, melyek nélkül annak fejlődése a társadalom szélesebb rétegeiben való terjedése és elismerése, irodalmunk művelőinek méltatása és erkölcsi jutalmazása lehetlenné vált. A zsidóság történetének és irodalmának ápolása által a hazai tudomány egy elárvult ága fog új életre fakadni, és azért hiszszük, hogy ha akár a zsidó felekezet most vajdó ágainak megszületésével, akár ettől függetlenül fogunk az érintett célok felé törni, a hazafias érzület e törekvéseinket rokonszenvével fogja támogatni.

III.

Társulatunk további feladata, hogy a céljainak körébe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó tárgyakról *nyilvános felolvasásokat* rendezzen úgy a fővárosban, mint a vidéken. Az igazgatóság felhívására az irodalmi bizottság ez ügyben javaslatokat terjesztett elő. Mihelyt a felolvasások ügye végleg szervezve lesz és a felolvasások tartására kiszemelve a megállapodás megtörtént, a mi még a folyó naptári évben eszközölve leend, gondoskodni fogunk arról is, hogy a felolvasások szervezete a Társulat tagjaival és az illető hitközségekkel közöltessék. Általános

tájékoztatás végett már e helyen megjegyezzük, hogy a Társulat céljainak köréből vett és felolvasandó tárgyak feldolgozásánál a művelt közönség igénye és ízlése lesz irányadó. A tárgyak, melyeknek feldolgozását Társulatunk első sorban kívánja, körülbelül ezek lesznek:

1. A szentírás egyes részeinek ismertetése és irodalmi méltatása.
2. A szentírás vallásos eszméinek és erkölcsstanának ismertetése.
3. A hagyomány irodalmának ismertetése.
4. A Talmud erkölcsstana. A Talmud utáni korszakok erkölcsstana.
5. A vallásos gondolkodás és bölcselkedés története a zsidósághoz.
6. A zsidóság intézményei. Zsinagoga, község, iskola, jótékonyosság, társulati élet.
7. A zsinagogai szertartások, rítusok.
8. Az istentisztelet hajdan és most.
9. A zsidóság szektái.
10. A zsidóság viszonya más vallásokhoz.
11. A középkori klasszikus héber irodalom ismertetése.
12. Az újkori zsidó tudomány keletkezése és fejlődése.
13. A zsidók története a különböző korszakokban és országokban.
14. A hazai zsidók története.
15. A zsidó történet és irodalom egyes kiváló alakjai.
16. A zsidók részvétele a különböző korszakok és nemzetek kulturájában.
17. A zsidók társadalmi állapota hajdan és most.
17. Népélet, néphit, népszokások, népies irodalom.

A Társulat által rendezett felolvasások kiterjednek a székes fővárosra és vidékre egyaránt. A felolvasók tiszteletdíjban is részesülnek. Az eddig nyert ígéretek feljogosítanak arra a reményre, hogy Társulatunk e részbeli tevékenysége jelentékenyen hozzá fog járulni tudományunknak és irodalmának terjesztéséhez, a vallásos érzés és felekezeti összetartozandóság kötelékeinek erősítéséhez.

IV.

Tudományos és népszerű művek kiadása iránt, tekintve, hogy az eddig felajánlott munkák az első sorban szem előtt tartandó czélokkal teljes összhangban nem állanak, Társulatunk a kezdettel járó tömeges munka folytán még végleges határozatot nem hozott. Az igazgatóság e tekintetben a kitűzött és az anyagi eszközök arányában szaporítandó pályakérdések eredményétől sokat vár. Egyelőre az igazgatóság elhatározta, hogy a Társulat rendes kiadványképen és az összes tagoknak járó illetményként *Évkönyv*-et ad ki, mely a társulati ügyek közlésén kívül zsidó vallású íróink tollából tudományos, társadalmi és szépirodalmi dolgozatokat fog közölni. Ez *Évkönyv* szerkesztésével Dr. Bacher Vilmos és Dr. Mezey Ferencz bíztak meg. Az *Évkönyv* már sajtó alatt van és a jövő hóban chanukkára tagjaink kezei között lesz. Az ezzel járó költség és a tiszteletdíjak előirányzatáról betérjesztett költségvetésünk ad felvilágosítást. Több czélt szolgál ez *Évkönyv*. A Társulat tagjainak az ügyek menetére nézve tájékoztatást fog nyújtani. Állandó érintkezést létesít a felekezet és a köréből származó ama szellemi munkások között is, a kik felekezeti téren kívül működnek. De irodalmi tartalma által beviszi a vallásos tudatot, törekvéseink ismertetését a család körébe, hol termő földben hinti szét eszméinket. Ép ezért remélünk kell, hogy különböző téren, különböző irányokban működő íróink, költőink évenként szívesen fognak velünk egy közös és ideális cél előmozdítására egyesülni.

V.

Végül alapszabályszerű céljaink közé tartozik a már többször érintett *tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása*. Ez érdemben az igazgatóság az irodalmi bizottság javaslata alapján a következő javaslatot terjeszti elő, előrebocsátván, hogy mindaddig, míg a Társulat anyagi viszonyai consolidálva és a nagy áldozatokat igénylő Szentírás fordításának műve befejezve nem lesz, egyéb czélok kiterjesztése tekintetében és így a pályakérdések számánál is mérséklethez vagyunk utalva. Indítványozzuk, hogy egyelőre a következő pályakérdések tüzesen ki és azokhoz a következő feltételek köttessenek:

1. Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és mellátása történeti alapon. Beküldhető magyar, német, francia, angol és olasz nyelven 1896 márczius hó 31-ig. Pályadíj 1000 korona. Tudtul adandó, hogy idegen — nem magyar — nyelvű munkák a Társulat által csak magyar nyelven adatnak ki, a szerzőnek azonban szabadságában áll munkáját saját tetszése szerint kiadni. A jeligés levelekkel ellátott, idegen kézzel írott munkák a Társulat elnökéhez küldendők.

2. Valamely hazai zsidó hitközség történetének népszerű megírása kátfők alapján. A munkától megköveteltetik, hogy irodalmi beccsel birjon s szövege legfeljebb 10 ívre terjedjen. Pályadíj 500 korona. Benyújtandó jeligés levél mellett a Társulat elnökénél magyar nyelven 1895 december 31-ig.

Az igazgatóság alkalmas időben intézkedni óhajt aziránt, hogy a magyar állam ezredéves fennállásának megünneplése alkalmából valamely megfelelő maradáno becsű munka kiadása iránt intézkedjék. Az ez iránt esetleg kívánatosnak talált intézkedések megtételére a Tisztelt Választmány felhatalmazását kérjük.

VI.

A fentiekben foglalván össze a Társulat voltaképeni céljaival kapcsolatos működésünket, áttérünk a Társulat gazdasági ügyeinek ismertetésére. Első helyen felemlítjük, hogy a Társaság tagállománya a következő:

11	alapító tag	500	frtjával	=	5500	frt.
11	pártfogó	200	"	=	2200	"
41	pártoló	100	"	=	4100	"
817	rendes		még pedig:			
1	"	25	ft járulékkal	=	25	"
4	"	10	"	=	40	"
4	"	8	"	=	32	"
38	"	5	"	=	190	"
770	"	4	"	=	3080	"
Összesen					15167	frt.

A felajánlott összegekre befolyt f. é. október hó végéig:

1.	alapító tagoktól	3700	frt.
2.	pártfogó	1400	"
3.	pártoló	3500	"
4.	rendes	675	"
Összesen		9275	frt.

Ezen eredmény általában elég kielégítőnek mondható és mindössze a rendes tagok járulékaiknak behajtásánál mutatkozik késedelem, melynek megszüntetése iránt az intézkedések megtételtek. A tagok számának szaporítása ügyével Dr. Stiller Mór úr elnökle alatt egy külön bizottság működik, mely a tel folyamán egy Tenczer Pál tagtársunk által régebben tett indítványhoz képest nagyobb akeziót fog kezdeményezni.

A gazdasági bizottság (elnök: Schweiger Márton) ez ügygyel már is behatóan foglalkozott, és bizton várhatjuk, hogy társulatunk nagy céljainak megfelelő anyagi eszközök birtokába jut, hogy léteben megszilárduljon, tevékenységét felekezeti miveltségének, hazafiasságának és felekezeti érzelmeinek arányában kifejtthesse.

Fájdalommal említjük fel e helyen, hogy jötevőink sorából a halál hatvani Deutsch Bernát, Frank Antal igazgató és Stern Ignác urakat kiragadta, kiknek emlékét Társulatunk, úgy miként felekezetünk és társadalmunk annyi meg annyi intézménye igaz kegyelettel fogja megőrizni.

A betérjesztett költségvetés szorosán a Társulat jelen helyzetére és vázolt viszonyaira támaszkodván, ennek bővebb méltatásába nem bocsátkozunk. Egyedül a fedezeti részre nézve kívánjuk megjegyezni, hogy az alapító tagsági díj címén befolyó összegek, melyek eddigelé különben 3700 frtra rúgnak, alapszabályaink értelmében törzsvagyont képeznek és az évi költségek fedezésére nem fordíthatók.

Mindezek alapján kérjük a Tisztelt Választmányt, hogy ezen jelentésünket tudomásul venni, a kért felhatalmazásokat számunkra megadni és a betérjesztett költségvetést elfogadni méltóztassék.

Budapest, 1894. november 27-én.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat igazgatósága nevében:

Dr. Weinmann Fülöp s. k.
társelnök.

Dr. Kohn Sámuel s. k.
elnök.

Dr. Mezey Ferencz s. k.
titkár.

TUDOMÁNY.

A PESITO JEREMIÁS KÖNYVÉRE.

A régi bibliafordítások kettős értékkel bírnak. Általuk képet nyerünk az illető fordítások keletkezési idejének szentírásmagyarázatáról, azaz ők a korokban dívó exegézist tükröztetik vissza, de módot és eszközt is nyújtanak a SZI eredeti szövegének megállapítására. Mert nemcsak biztos és a priori is feltehető, hogy a szöveg pontozása a Masszora előtti korban némileg eltért a mai masszoretikus és általánosan bevett pontozástól, hanem még a mássalhangzós szöveg is fejlődésen ment keresztül évszázadokon át. Eme fejlődés egyes mozzanatait és stádiumait a régi fordítások tüntetik fel, a Masszora pedig befejezi.

Az eredeti szöveg kinyomozására, a mint az írója tolábol kikerült, a régi fordítások sem elégségesek és azért e pontnál a kutatásnak segítségére jön a filologia és a szövegkritikai vizsgálata. Habár a kutatás eme módja még mai napig sincs befejezve és. sajnos, még sok idő fog elmúlni, míg végcéljához elérkezik, még sem lehet az általa nyert eredményeket kicsinyelni, mert a SZI irodalmi értékét növelték, megértését jóval előbbre vitték és az exegézis egészséges fejlődésének útját egyengették.

A régi fordítások becsét századunkban kezdték először méltányolni, a mikor az exegézis hosszú tespedés után nagyobb lendületet vett. Századunkbeli kommentátorok munkáikban kiaknázzák a görög, a syr és a többi régi fordításokat, — a targumot már a középkori zsidó-magyarázók használják — a mi által sok évszázados mulasztást pótolnak. A legrégibb írott bibliafordításnak, a görögnek (LXX) mind exegétikai, mind szövegkritikai jelentősége ugy egészében, mint egyes könyvekre már behatólag tárgyalatott főleg Paul de La-

garde¹⁾ által, a ki a LXX. szövegének helyreállítása körül nagy érdemeket szerzett magának. A LXX. után koránál fogva az ó-syr bibliafordítás jön tekintetbe a szövegkritikai problémák fejtegetésénél, valamint egyes versmagyarázatoknál.

Az ó-syr fordítás, vagy Pesito²⁾ keletkezése legkésőbb a 2. századba esik, tehát oly korból való, a melyben a SZI szövege a mai bevett szövegtől még némileg különbözött.³⁾

Ámbár héber alapszövegből folyt — a mi jelen értekezésben Jerem. könyvére is ki fog tűnni — még sem állítható, »hogy nem csekély jelentőséggel bír az eredeti (?) héber szöveg kinyomozására« sőt éppen fordítva a »viszonya az alapszöveghez oly független és szabad, hogy még fordításának alapul fekvő héber szöveg megállapítására is csekély jelentőséggel bír«. ⁴⁾ Feltéve, de meg nem engedve, hogy a P. valaha

¹⁾ Ankündigung einer neuen Ausgabe der griech. Übersetzung des Alten Testaments Göttingen 1882. Nevezetes munkát írt Z. Frankl: Über den Einfluss der pal. Exegese auf die alexandrinische Hermeneutik Leipzig 1851. v. ö. az idevágó irodalmat Strack munkájában: »Einleitung in d. AT.« 2. kiadás a Strack- és Zöckler-féle »Handbuch der theol. Wissenschaft«-ban; és a bibliai realencyclopaediákban Herzog-Plitt, Wiener, Schenkel és Riehlm.)

²⁾ A szót így szokták átírni: »Peschithó«. Kiejtéséről v. ö. König: Einleitung in d. AT. Bonn 1893. 120. l. és cikkét Stade folyóiratában ZAW. XIII.

³⁾ Nem szándékozom a P. keletkezési idejéről értekezni, sem ama vitába bocsátkozni, vajjon a fordítás szerzői keresztények, zsidók vagy zsidókeresztények voltak, mert mindezt az alább felsorolandó munkák per longum et latum tárgyalják. Hogy magyarul e tárgyról még nem írtak, azt nem tekinthetem jogozimnak, hogy ezen körülmények által rövidre szabott értekezésben magyar nyelven ismétlem, a mi más nyelven íratott.

A Pesitáról és a vele összefüggő problémákról értekezik: PRE. (Prot. Real-Encyclopaedie) 1. kiadás »Syrische Bibelübersetzung« cz. cikk írtá Arnold; 2. kiadás írtá Nestle; Ersch és Gruber Pesito cz. cikk, írtá Rödiger; Nöldeke: Die alttestamentliche Litteratur, Leipzig, 1868.; Prager: De V. T. versione syriaca Cuam P. vocant quaestiones criticae Göttinga 1875. (a zsoltárokról is); az összes úgynevezett »Einleitung«-okban; a legújabb irodalmat összeállította J. Pinkuss »Die syr-Bibelübersetzung zu den Proverben ZAW. XIV. 1. 65. ll. Ezen alapos dolgozatra még gyakrabban lesz alkalom az értekezés további folyamán utalni.

⁴⁾ Az első vélemény képviselője Mandl (Die P. zu Hiob, Bpest. 1892. 1. l.), a másiké Cornill (Einl. 310. és »D. Buch d. Proph. Ezechiel«

birt oly szövegkritikai jelentőséggel, — a milyent Mandl és elődei neki tulajdonítanak — mai alakjában ezen jelentőség a minimumra szállt le, mert idővel a LXX. befolyása alatt sok javítottatott rajta (Nöldeke 265);¹⁾ nem is szólva arról, mikép lehet a P-nak nagyobb szövegkritikai értéket tulajdonítani, mint a targumnak, még ha azt is a tudósok nagy részének véleménye szerint (pl. Nöldeke Geiger nyomán 262) zsidó, a keresztyének által később adoptált targumnak tekintjük, holott tudvalevő, hogy a T. inkább parafrasis mint szószerinti fordítás.

De helytelen volna a P. szövegkritikai jelentőségét ebből a szempontból kiindulva teljesen tagadni és a mellett egy másik, nem kevésbé fontos problémát, exegetikai értékét szem elől téveszteni.

A P. kutatásában követendő irányt már Arnold jelölte ki, Baethgen (Untersuchungen über die Psalmen nach der P. Kiel 1878.) be is tartotta és Nestle ismét hangsúlyozta.

Ezen irány a következő: Első sorban a P. szövege vizsgálendő és javítandó, meghatározandók a fordító sajátosságai és módszere, megállapítandó a fordítás viszonya a LXX-, T- és MSZ. (Masszoretikus szöveg) hez, és csak azután beszélendők meg ama jelenségek — ha egyáltalában vannak — a melyek a fordító vallására fényt vethetnek.

I. A P. szövege.

Minden kétségen felül áll, hogy a P. szövege nem maradhatott századokon át ép és sértetlen, mivel a) a LXX nyomán javítások eszközöltettek rajta és b) benne érvényesült ama törekvés, a melynek személyesítője a LXX-nál Origines, hogy a MSZ-el való ellentét elsimíttassék és vele összeegyez-

156.) Mandl könyvében egyébiránt Cornill véleményének helyessége és alapossága jut kifejezésre. Jellemző az is, hogy míg Cornill a P-nak alapul szolgáló héber szövegről, addig Mandl eredeti szövegről beszél. A kettő közti különbség 4—500 évre terjed. A P. szövegkritikai értékét Pinkuss id. m. 119. l. is nagyon leszámítja.

¹⁾ A P. szövegnek a LXX. nyomán történt revízióját Assemani emliti l. Pinkuss 106. l. Eichhornból 455. l. Ilyen revízió 3 volt a 8., 12. és 13. században Edessai Jakab, Dionysius bar Salibi és Bar Hebraeus, a ki Gregorius Abulfarág-nak is nevezetik.

tessék. Az utóbbi körülményt fontolóra véve a priori felvetethető a kérdés, vajjon sikerültnek mondható a Baethgen (l. fent) Cornill (D. B. Ezechiel Prolegomena 140—145) Rahlfs (ZAW. IX. 92. ll.) és Pinkuss (ib. XIV. l. 61. köv. ll.) megkísérelt módszer, mely abban áll, hogy a különféle P. szövegek¹⁾ összehasonlítása által oly szöveg elnyerésére törekedjünk, mely szövegkritikai célokra is alkalmazható legyen. Ama körülmény, hogy A [Paul de Lagarde (Cornill Ezekieljének bírálatában G. G. A. 1886—427. l.) ajánlotta megjelölések szerint = codex Ambrosianus] és u (= urmiai kiadás) közelebb állanak a MSZ.-hez, mint a polyglották és a belőlük folyó Lee szövege, már magában véve gyanus jelenség. Ámde ezen gyanu még növekszik, ha igaz (Pinkuss bizonyítása szerint 80. l. Rahlfs ellen), hogy A és u identikusak, avval a különbséggel, hogy A nyugot-syr, u meg kelet-syr jellegű, tehát nem tekinthetők 2 független tanu gyanánt. Azaz más szóval rendelkezésünkre áll egy nyugotsyr és keletsyr P. szöveg, mely közelebb áll a MSZ.-hez, mint a többi P. szöveg, a melyen tehát az Origenes-féle összeegyeztetési művelet syr kiadásban véghez vitetett, úgy hogy az összehasonlításnál erre tekintettel kell lennünk, nehogy A és u variánsainak nagy fontosságát tulajdonítsunk, mert azok interpolláltak azaz a MSZ. szerint javítottak.²⁾

Alapul véve L (=Lee) szövegét, áttérek az összehasonlításra.³⁾

A londoni polyglotta 6 kötetében összeállította Thordicke a variánsokat, melyeket 3 kéziratból⁴⁾ összegyűjtött. Lee, a ki a londoni Polyglotta syr szövegét nyomtatta le,

¹⁾ Ilyenek: a párisi és londoni polyglották syr szövege, Lee 1824., Codex Ambrosianus ed. Ceriani Mediolanum 1874., az Urmiai kiadás 1852. és különféle kéziratok. A szövegek minőségéről értekeznek Baethgen. Cornill és Rahlfs említett munkáikban.

²⁾ Pinkuss ezt csak néhány olvasatra nézve fogadja el, de nem is iparkodik bebizonyítani, hogy ezen helyek nem interpolációk.

³⁾ Sajnálatomra nem szerezhettem meg a codex Ambrosianust. Az Urmiai kiadást D. H. Müller bécsi egyetemi és szemináriumi tanár föndulatának köszönöm, a ki e könyvet rendelkezésemre bocsátotta, a miért is e helyen neki köszönetemet nyilvánítom.

⁴⁾ Neveik U = Ussher, P = Pococke, G = Cantabrigia.

ezen variánsok csekély részét vette át, számszerint 17-et.¹⁾ Ezen variánsok, melyeket vagy az egyik, vagy kettő, vagy mind a három kézirat feltüntet, megerősítettnek u által.²⁾

Lee ítélete (Wiener u. Engelhardt, Neues Kritisches Journal der theol. Litteratur I. 156. l.), hogy Thorndicke collacziója sok kívánni valót hagy hátra, Jerem. könyvére is kiterjeszthető. Thornd. ugyanis nemcsak a kéziratokból közöl variánsokat, hanem saját jóvoltából is ajánl néhányat.³⁾ Így pl. 20.10. וְיִשְׁתַּחֲוֶה לֵן (= וְיִשְׁתַּחֲוֶה לֵן) után hozzátoldandó וְיִשְׁתַּחֲוֶה לֵן (= וְיִשְׁתַּחֲוֶה לֵן), mintha az egész fordításban csak eme helyen volna a héber szöveg megcsonkítva;⁴⁾ vagy 33.1-hez azt jegyzi meg וְיִשְׁתַּחֲוֶה לֵן videtur legendum választom ki, mintha az volna az egyedüli hely, a melyen a syr »vav« a hébernek syntaktikai sajátyságaival bir, a mely szerint az וְיִשְׁתַּחֲוֶה pótolja.

Legjobban jellemzi Thornd. könnyelműségét, hogy észre sem vette a londoni polyglotta sajtóhibáit, a melyeket L. sem törekedett kiküszöbölni,⁵⁾ sőt néhányval meg is toldotta számukat.

A Thorndicke gyűjtötte többi variáns, melyeket L. nem vett fel, majdnem kivétel nélkül találhatók u-ban. Igen nagy terjedelmet venne igénybe, ha ezeket és u. variánsait teljes számban közölném, a miért csak a főbbeket választom ki, a melyek fényt vetnek a 2 szöveg közt fenforgó különbségekre.⁶⁾

2.7. דְּבִימָלָא דְּבִימָלָא így L. is 4.26, Jes 29.17, 32.15; ib. 9, אֲתֵרִין - אֲתֵרִין ilyen belysr különbség találtatik még 25.4;

¹⁾ Rövidség okáért csak a helyeket iktatom ide. 2.13, 3.2, 16.1, 21.13, 33.14, 25, 34.5, 20, 38.9, 42.6, 44.12, 47.4, 49.33, 50.6, 14, 51.5, 49.

²⁾ Jellemző, hogy Ussher ötször egyezik u-val, a hol a másik két kézirat nem. Ezen megegyezés, melyről még szó lesz, még eddig nem részesült kellő figyelemben.

³⁾ Ilyenkor azt jegyzi meg... videtur... sed libri (sc. kéziratok) non habent.

⁴⁾ Hasonló jegyzet 51.61 stb.

⁵⁾ Sajtóhibák: 6.24 וְיִשְׁתַּחֲוֶה helyett olvasandó וְיִשְׁתַּחֲוֶה; 12.11. בְּלָה h. בְּלָה; 25.26 הַלְּבִיָּה h. לְבִיָּה; 48.5 בְּקִין h. בְּקִין; 50.42 בְּלָהָן h. בְּלָהָן; 10, 7. עֲלֵמָא h. עֲלֵמָא. L-ben Pinkusz is talált sajtóhibákat 73. l.

⁶⁾ Legelől áll L. szövege, a következő az Urmiai kiadásé vagy a kéziraté, a szerint, milyen betű áll mellette. Th. jelenti, hogy a variáns mind a három kéziratban fordul elő.

ib. 27, יִלְחָק - יִלְחָק u a Keré szerint, a mi consequensebb ואֵלֶּה וְהֵם וְהֵם (= אֵלֶּה) hez, a mi L-ben is áll; 3.8, וְהֵם וְהֵם Msz szerint; ib. 13, דַּע - דַּע (n. n. a Msz szerint); 5.3 a, L-nél íráshiba folytán került az első versfélből ide is; 6.6, בָּנָה : בָּנָה ; XI.2, שִׁמְעוּ וְאֵם - שִׁמְעוּ U. C.; ib. 7, קָטִיָּא - hiányzik u-ban valamint Msz-ben is, L-be a 10. versből került; 12.11 אֲדִירָה - אֲדִירָה ; itt L. pontosabb a particulák helyezésében; 17.13, שְׂבָקָךְ - שְׂבָקָךְ ; 16.21 וְיִלְחָקוּ הָיוּ קָטִיָּא מִיָּה : 18.21 מִיָּה - מִיָּה ; 22.15, אֵם מִתְּחַדָּא מִתְּחַדָּא - אֵם מִתְּחַדָּא מִתְּחַדָּא ; 25.4, מִיָּה - מִיָּה ; 24 b-25 a hiányzik u-ban, ib. 30, P, e két betű : és felcserélése gyakori tulajdonnevekben pl. 36.12, אֲלֵהָ - אֲלֵהָ így ír maga L. is 26.22, és 25.30 בָּנָה 26.20 יַעֲרִין = קִיָּה יַעֲרִין a hol megint u יַעֲרִין ir; 27.2, Initio habent nostri (Thornd.) וְאֵם אֲמִילָא מִיָּה u is; 30.23, עֲלֵמָא דְּבִימָלָא - עֲלֵמָא דְּבִימָלָא de a párhuzamos helyen u is 23.19; 31.2, בְּשִׁיָּא - בְּשִׁיָּא U; L. megfelel az agadának a mely az esiliumra vonatkoztatja e helyet; 34.14 חֲשֹׁבֶה - חֲשֹׁבֶה ; 35.17 מִיָּה מִיָּה hozzátessz u a Msz-ben a rendes szólamnál több van אֲלֵהָ a szóval, a melyet a LXX. is kihagy; 36.7 וְהֵם - וְהֵם U ; 41.12, בְּמִלָּא - בְּמִלָּא u. U; 43.9 בְּמִלָּא - בְּמִלָּא C (!); 47.4, דַּחֲבִי - דַּחֲבִי ; 48.1 עַל מִיָּה - עַל מִיָּה ; 49.33, 38, egész eltérően C: עַל מִיָּה ; ib. 24 קִיָּין דַּחֲבִי mert קִיָּין n. n.: 49.21 יִלְחָקוּ (= נַעֲקָה) mig a párhuzamos helyen L is = u-val 50.46; 50.15 קִיָּין Th. u (ugyanígy L is Zef. 3.14, Jes 44.23 Jóh 38.7; ib. 46 יִלְחָק בְּעִמָּא אֲשַׁמְעָה - יִלְחָק אֲשַׁמְעָה (= 49.21).

A többi variánsról számot ad a következő kimutatás:

a) u-nak van »vav« 13 helyen (3.9, 4.10, 9.11, 10.11, 12.11, 15.14, 21.14, 22.15, 19, 26.8, 39.14, 42.11, 46.26.); β) — »vav« 12 helyen (3.1, 5.8, 9.8, 16.25, 26.9, 23, 29. 22, 32.38, 33.12, 36.3, 44.3, 48.7); γ) + »dolath« 9 helyen (14.9, 29.17 (U), 44.28, 46.1, 15, 48.1, 32, 49.23, 28); δ) — »dolath« 10 helyen (6.20 (U), 10.2, 19, 12.14, 16.17, 17.13, 25.10, 28.6, 31.23, 24.); ε) bővít egyes szavakkal vagy egész mon-

datokkal 14-szer (4.6, 8, 18.10 (U), 25.4 (U), 26.14 (U), 27.2 (U), 6, 10 (U), 29.21, 36.18 (U), 31.11, 35.17, 43.2, 49.28); θ) hiány van 10 helyen (6.3, 9.10, 11.17, 13.11, 25.24, 29.21, 30.23, 31.13, 37.17, 40.1); ι) változás egyes és többes szám között a »ribui« jegy hiányától eltekintve 9-szer találhatók (2.27, 8.5, 11.2, 25.38, 51.5, 20.5, 36.4, 49.21, 23.); κ) nőnemű végzetek hímnemű helyett 6 helyen: (2.20, 4.13, 14.6, 48.24, 49.34, 39.); λ) személyragok hiányoznak 4-szer (12.11, 17.25, 33.25, 49.26); μ) 2-szer fordulnak elő oly helyen, ahol L. mellőzi (17.21, 34.21.); Különféle partikulák váltakozása 13-szor (2.6, 50.6, 33.16, 41.12 (U), 46.16, 22, 32.40, 6.6 (U), 13.23 (U), L. partikulája helyett tiszta accusativus (2.7, 29.22, 34.21, 50.3.). A fel nem sorolt variáns kiterjeszkedik a conjugáció vagy kifejezés váltakozására.

Általában azt lehet állítani, hogy u a kötőszók használatában hívebb a MSz-hez mint L. és ebben Th. kézírataival, leggyakrabban Ussher-rel megegyezik, továbbá a L. hiányainak kiegészítésében is közeledek a MSz-hez. A megegyezés u és U között alkalmasint még nagyobb és szembeszökőbb volna, ha Th. nagyobb gonddal végezte volna a collációt. Az összehasonlítás u és L. között nem járt oly eredménnyel, amely a felfogást a fordításról magáról módosítaná és azért helyesnek kell elfogadnunk Cornill (Proleg. 140) véleményét: hogy a Lee által nyújtott szöveg nagyjában még szövegkritikai értékesítésre is alkalmas.

Az értekezés további folyamán L. szövege van alapul véve ama változásokkal, melyeket az összehasonlításból nyertünk.

De mielőtt a fordító sajátosságaira és módszerére áttérnénk, még a fejezetek feliratairól akarunk néhány megjegyzést tenni. A könyv címe a P.-ban נְבִיאָה דְּמִיָּא נְבִיאָה, melyhez hasonló cím a 12 kis próféta elé is van csatolva, de némelykor נְבִיאָה דְּמִיָּא, míg Jesajánál hiányzik נְבִיאָה és helyébe az apja neve lép, holott Ezekiel címe נְבִיאָה דְּמִיָּא.

A feliratok eme különfélesége több fordítóra utal, de hasonló jelenséget észlelhetünk már a Targumnál is, amely egy kézből származik. Ámosz és Jerem. könyvek feliratai szövegünkben szóról-szóra egyeznek és a Targumban mégis egyszer נְבִיאָה, máskor meg נְבִיאָה áll.

A feje. felirataiban nem észlelhető nagyobb eltérés. A

»prófeta« címet 5-ször csatolja נְבִיאָה szöveghez (29.30, 33.1, 35.10, 36.27, 42.7);

A feliratot אִשֶּׁר הָיָה דְּבַר ה' אֵלָיו, mely 4-szer fordul elő különféle módon adja vissza: 1.2 אִשֶּׁר הָיָה דְּבַר ה' אֵלָיו; mig 14.1, 46, 2, 472 P. szerint megegyezik a 28.12-ben előforduló felirattal; végre 49.34: אִשֶּׁר הָיָה דְּבַר ה' אֵלָיו. Habár az említett felirat nyelvtani szempontból nehézséget okoz, mégis inkább feltehető, hogy ötször alkalmaztatott mint egyszer (P. szerint) Minthogy נְבִיאָה szócska helyett a syr נְבִיאָה-t használ, nem lehet a P.-ból eldönteni, vajjon 25.1-ben נְבִיאָה az eredeti, vagy אִשֶּׁר.

Egy esetben megváltoztatja P. a kronológiai adatot, t. i. 51.59, a hol נְבִיאָה דְּמִיָּא fordítatik נְבִיאָה-vel. A szerzőnek ugyanis feltűnt — úgy látszik — Zedekiás királynak Babelbe való utazása, annál inkább, mert más helyen szó van arról (29.1-3.), hogy ugyancsak Zedekiás uralkodásának 4. évében küldöttséget menesztett Babelbe. Mert az világos, hogy ezen küldöttség czélja volt, Nebukadnezart biztosítani Zed. alattvalói hódolatáról. Erre pedig szükség volt, mert abban az időben Jeruzsálemben egy szövetség megkötéséről folytak a tárgyalások Zed. és a körülakó népek fejedelmei között (27.2, 3.). A szövetség létrejöttét — úgy látszik — meghusitotta Neb. ébersége. Ámde alig képzelhető, hogy Zed. maga indult volna Babelbe, hogy a pártütés vádjá alól magát tisztázza. Ennélfogva a 29.1-3 említett követség szolgált ennek a czéljának. De akkor mit keresett Zed. maga ugyanabban az évben Babylonban?)

¹⁾ Állítom bizonyosságul felhozom a következőt: A prof. kikel (27. feje.) a szövetség ellen és ama hamis próféták ellen, a kik a népben az exulánsok nem sokára bekövetkezendő visszatérés hitét ébren tartották. Ezt tartalmazza a 28. feje. is, amely Zed. 4. évéből származik. Ennélfogva a 27. feje. is ugyanabból az évből való. A 29. feje. gondolatmenete megegyezik az előző fejezetekkel avval a különbséggel, hogy a prof. benne a Babelben működő hamis prófétákat támadja. Az exulánsokat bekére inti egy levélben, melyet a küldöttség visz B.-be. A három fejezet a 4. évből származik, szorosan együvé tartozik és aggodalmat kelt az 51.59-ben elbeszélte esemény authenticitása iránt. Ezt szükségesnek tartottam megjegyezni Budde-val szemben (Jahrbuch für d. Theol. XXIII. 428—470, 529—560), a ki az egész Babel fölötti jóslat (50.51. 1—59) jeremianikus voltát kétségbevonja, sőt határozottan Jeremidától elvitatja (v. ö. Graf kommentárját Jerem.-hez 577—591; Kuenen: Hist. Krit.

A fordító ezen kelepczéből úgy menekül, hogy a király utazását uralkodásának 11. évébe teszi. De hiszen akkor Jeruzsálemet a chaldeusok ostromolták, az utazás tehát csak a király elfogatására és Babelbe való vitelére vonatkozhatik. A »széder olam« úgy magyarázza a helyet, hogy Zed. az utazást ugyan 4. évében tette meg, de azután Babelből visszatért. A LXX. és T. szerint a király nem is ment Babelbe! A P. fordítója a korrekturát saját belátása szerint eszközölte, habár nem helyesen.

II. A fordító sajátosságai és módszere.

A P. Jeremiás könyvének fordítója ugyanazon sajátosságokkal bír, melyek a többi P. fordítót is jellemzik. Ha helyenként azt vesszük észre, hogy a fordító szövegét bővíti, kiegészíti, megtoldja, vagy belőle sokat kihagy, nem állíthatjuk hogy ennek okát a fordítandó szövegben kell keresnünk, hanem igenis azt, hogy ezen változások a fordító rovására irandók. Ugyancsak a fordítónak tudandó be, ha a fordítás nem hiven követi az eredeti szöveget a személyragok helyezésében, a mondattani viszonyokban és más alkalommal. A fordító sajátosságait külön-külön akarom bemutatni és példákkal megvilágítani.

1. Bővítések.

Graf a LXX. bővítéseiről azt állítja, hogy »egy későbbi kéznek nyomai« (50 l. és Kühl: Das Verhältniss der LXX. zum MT. Halle 1882. 51—53. l.). Nagyjában ez nem állítható a P. bővítéseiről.

A könyv szellemében jár el a fordító ha gyakori phra-

Einleit. in. d. Bücher d. At. II. 234; Stade GJV I. 682, 3. jegyzet. Cornill 167. Keil kommentárjában 144. König 339. stb.) az utóirat javára 61. 59—64., a melynek authenticitáshoz kétely nem fér »mert lehetlenségnek kell kinyilvánítani, hogy Zedekiásnak egy zsidó magas állami hivatalnok kíséretében történt utazása uralkodásának 4. évében egyszerű koholmány volna« (Cornill szavai). Eme isagóai problémáról alkalom adtával fogom elmondani véleményemet, a mint azt ezen értekezés bevezetésében megírtam. De minthogy szorosan nem tartozik az értekezés tárgyához, e helyen mellőzöm.

¹⁾ A LXX. olvasott צדקיה מלך יהודה; T. fordít: צדקיה; אלו בלשונות צדקיה. A nehézségen nem könnyitene ezen fordítások sem.

síkokat (כח צדקיה v. צדקיה) ott is felvesz. a hol a MSZ-ben nincsenek meg (pl. 15.29, 49.3, 8, 51.27, 46.2, 51.19, צדקיה 11.11, 13.9, 33.24.) vagy a nevet czímmel látja el, vagy a czim mellé a nevet teszi (21, 3. LXX, 29.1, 32.1. LXX, 36.18, 46.17, 31.10, a hol hamis prófétákról van szó sohasem hiányzik דגלה, a 28. fejezetben igen gyakran).

Érdemül róhatnók fel a fordítónak, hogy a mondat értelméből egészíti ki az alanyt: 10.7, ילך P. + השוחה + השוחה T. = מלכות; 36.15 אלו יחזרו P. + יחזרו LXX. אפס; 50.32, 51.14, 31, 46. stb., vagy az állítmány: 2.18 למה P. + למה; ib.25; 30.6 יהי על הצי P. + יהי hasonlóan T. מרחק 21.7, 42.21, 45.4, 51.19, stb.

Míg a LXX. a synonymák számát csökkenti a P. rendszert szaporítja: 2.27 וישעיה : עדין וישעיה : 13.26, חשתי : חשתי a mi által a héber kifejezés praegnans értelme kikerültek; 25.33b : לא ילך ולא יקרו ולא יבכו : נחשון ולא יקרו : לא ילך ולא יקרו : a synonymák ezen halmozása által az eredetinek climaxát a fordító még fokozza; 7.6, 23.10, 24.5, 30.10, 33.11, 46.15, 47.6, 48.17. Némelykor egyes szó bővítése folytán a mondat értelme világosabb lesz: 4.7 איה סלך : עלה איה : אגדאי színezettel bír; 9.25 עדין : עדין : Az ellentét ilyképi hangsúlyozása már a T. és LXX-nál is észlelhető; 19.1 ומוקי הכהנים előtt P. וחבר עמך LXX. za: אֲזַעֲזֶנּוּ; 2.20, 14.1, stb. — Egész mondatok is kiegészítettek a gondolat erősítése végett 30.18, יעבר לה אף דין קים 33.7, 17, 36.7, 44.19.

A 3 szoros הדר kiáltást 48.33, érdekesen magyarázza bővítésekkel P. [ואם נעזר ולא נעזר : נאמר יהי יה] rövidében T. [ואם נעזר : נאמר יהי יה]

2. Kihagyások.

Jer. könyvében igen gyakran találkozunk részletekkel, melyek ismétlődnek akár egész versek, akár egyes szövegek. Az ilyen ismétlődő helyeket már a LXX. rendszerint kihagyja egyszer, és nyomában jár P. is. De igen gyakran a fordító tudatlanságának tudandók be a hiányok, főleg ott, a hol a

¹⁾ Ezen értelembeli kiegészítés (= וְהָיָה) אֲזַעֲזֶנּוּ jogosultságát 10b-ből veszi. RDK. fölöslegesnek tartja a T. kiegészítését, azaz a mondat elyptikus. RASJ szerint הֵלֵךְ natkozik וְהָיָה-re is (i).

4. Személyragok változása.

A személyragok változását gyakran alkalmazza a fordító. Mentségül felhozható, hogy szövege nem csak hogy nem volt pontozva, de még a matres lectionis is csekélyebb terjedelmet foglaltak el benne, mint mai szövegünkben, a mi eltérő felfogásra bírhatta. De ezenkívül a fordító törekvése is oda irányult, hogy a hol a próf. beszédekben átmenet van az egyik személyből a másikba ezen átmenetet fordításának cél-szerűségi szempontjából eltüntesse, hogy az egész beszédben vagy egyes nagyobb részleteiben csakis az egyik vagy másik személyben való megszólítás jusson érvényre. Karöltve ezzel jár az is, hogy nincs tekintettel az egyes vagy többes számra.

6.26 מֵעַלְיָ : מֵעַלְיָ mivel a nép 2. személyben szólíttatik meg, a LXX-nak helyesebbnek látszott ὁ πατρις; 9.9, אֵשׁ : אֵשׁ, azaz a parancsoló többesének 2. személye; 12.13, לֹא : לֹא, azaz a parancsoló (2. sz.). A személyváltozásnak jelen esetben mélyebb oka van. A fordító a megelőző igéket parancsolónak vette perfektum helyett azaz így pontozta קָרָא יְהוָה (talán Hosea 10.12-n indulva), a minek nyomát már a LXX-ban találjuk. Eme eltérő pontozásra מַתְּרִיבֵימֶנִּי ragja szolgáltatja az okot. Álljon itt Graf véleménye: »A következő בְּנִי személyrag miatt יְהוָה imperativusnak kellene telfogni, de ellene szól a »vav« kötőszó. A LXX. ugyan imperativusnak fogja fel, de hasonlóképp a megelőző igéket, a mely felfogás okozhatta a בְּנִי személyragot. Olvasandó Hitziggel מַתְּרִיבֵימֶנִּי. Grafnak igaz van, hogy a Masszora pontozása a helyesebb, mert יְהוָה יְהוָה, a mely 3. személyben áll, bizonyítja, hogy az előző igék is a 3. személyben állanak, tehát perfektumban pontozandók. A LXX. tényleg יְהוָה יְהוָה körülírja. 26.9 נִבְּחָה (2): הִשְׁמִיעַ (2): נִבְּחָה (3): Feltűnő, hogy P. mely az oratio obliqua-t is recta-vá változtatja át יְהוָה tevéen elébe, itt ellenkezőleg jár el; 29.25 בְּשִׁמְחָה : בְּשִׁמְחָה LXX. ὁ πατρις (i-ten nevében 21. v.) שִׁמְחָה : שִׁמְחָה (olv. שִׁמְחָה). A jóslat Semájáról 30—32. v.-ben következik, még pedig róla a 3. személyben. Semája jóslata pedig (26—28 v.) 2. személyben van írva (Jojada paphoz). Tévedés kikerülése végett 25. v.-ben is alkalmaztatik a 3. személy mint a róla szóló jóslatban. 6.11, מֵעַלְיָ : מֵעַלְיָ azaz »te sc. Izrael«. Ezen lapsusnál a fordítót a syr nyelv

tévesztette meg. Ő ugyanis ה' nőnemű végzetnek vette. Habár éppen Jeremiásban a Ketib sok ily esetet tartott fenn számunkra 2.33, 3.4, 5. etc. (a ה' t. i. a régi héber nőnemű végzet a 2. személyben) itt az összefüggésből látjuk, hogy a próf. első személyben beszél, önönmagáról, a kinek intő szavai eredménytelenül elhangzanak, a miért is tele van indulattal (v. ö. Micha 3.8). A syr nyelvnek különben nem csak ezen lapsust egyedül köszönheti a szerző, hanem még néhányat.)

12.6 מֵעַלְיָ - מֵעַלְיָ T. מֵעַלְיָ a fordító syr szót talált a szövegben, a melyet nem kellett fordítani. Ez annál meglepőbb, mert 4.5 מֵעַלְיָ helyesen adatik vissza בְּקֵלָה רַחֵם. Ezen tévedésnek fontossága abban rejlik, hogy világosan látjuk, hogy a fordító héber szöveget vett alapul, nem pedig mint valaki hajlandó volna hinni görögöt.

Joggal állíthatni, hogy 33.2 a fordító nem tudta, mire vonatkozik a személyrag מֵעַלְיָ szóban, mert így fordítja מֵעַלְיָ מֵעַלְיָ de már a LXX. sem ποιος τις τις (v. ö. 10.12, LXX. olvasata szerint.) Mivel az 1. és 3. versben a próféta apostrofáltatik, tehát a ford. a 2. verset is ő rá vonatkoztatta, ámbátor akkor אֵשׁ kellene, de ilyen csekélységekben nem sruupulosus a fordító; 48.33, הִשְׁמִיעַ : הִשְׁמִיעַ talán olvasandó, de lehet, hogy a fordító — ha mater lectionis-t fel nem veszünk — הִשְׁמִיעַ-t olvasott, mint 43.12, הִשְׁמִיעַ : הִשְׁמִיעַ LXX. ὁ πατρις Hieronymus is: suscendet. E helyen határozottan a helyesebb olvasatot a versiók nyújtják, mert הִשְׁמִיעַ és a többi ige folytatását képezik הִשְׁמִיעַ-nak. azaz 10b-től kezdve Nebukad. alanya az igéknek tehát הִשְׁמִיעַ olvasandó. Eivel szemben gyenge Graf érvelése, hogy e szó még 4-szer fordul elő (17.27, 21.14, 49.27, 50.32) és mindannyiszor megegyeznek LXX. és P. a Mszel. Éppen ez szól ellene jelen esetben. A syr nyelv sajátásaiból magyarázandó, hogy a fordító ott is alkalmazza a személyragokat, a hol Msz.-ben nincsenek. 2.27, מֵעַלְיָ : מֵעַלְיָ LXX. ὁ πατρις azaz ποιος τις τις, továbbá 32.33, LXX. nélkül és végre 18.17, P. is személyrag nélkül, a hol megint LXX. olvas ὁ πατρις és ὁ πατρις 6.29, מֵעַלְיָ : מֵעַלְיָ T. מֵעַלְיָ a hol mindkét fordítás a

¹⁾ Hasonló példákat említ Pinkuss a Proverbiák fordításában is 117 l.

képből a valóságba megy át. »Gonoszságuk nem áll meg« a mi nem felel meg a kép valódi értelmének, helyesen T. »nem hagyják abba« LXX. $\kappa\alpha\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\psi\epsilon\iota\varsigma$ $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$ $\epsilon\tau\alpha\chi\eta$ a képnél marad valamint Hier. is: malitiae eorum non sunt consumptae. Mind a versiók személyragot tüntetnek fel, ámbátor nem szükséges. Ugy látszik a fordító nem értette a képet, vagy $\eta\kappa\iota$ szót; ib. $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ »azaz $\eta\kappa\iota$ egy többé elő nem forduló $\eta\kappa\iota$ = $\eta\kappa\iota$ szóból, vagy $\eta\kappa\iota$ — a személyrag vonatkozása minden esetre homályos — olvasandó Graf 111. már a LXX. két szónak fogja fel; 6.3, 8.1, LXX, 9.5, 24.23, LXX, 3, LXX, 32.19, 49.21, 23, 50.29.

5. Változások a számban.

A változást itt is a mondat összefüggése okozza. A gyűjtőnevek gyakran többes számba tételnek. Eltekintek ama esetekről, a melyekben a »ribui« jegy kiesése okozza a változást. Az Urmiai kiadás Lee-vel szemben is igen gyakran tüntet fel különbségeket a »ribui« megtartásában vagy mellőzésében. De ezen esetek nem birnak nagy fontossággal mint pl. hogy $\eta\kappa\iota$ helyett mindig $\eta\kappa\iota$ áll, azért kiválasztom a jellemzőbb példákat: 5.17. $\eta\kappa\iota$: $\eta\kappa\iota$: következetesen az egyes számot, mert a 15—17. az ellenségről e. sz.-ban van szó; ib. 22. $\eta\kappa\iota$ a tengerre és nem a hullámokra vonatkoztatva a zajlongást; 32. 10. $\eta\kappa\iota$: $\eta\kappa\iota$ mert a következőben 2 írásról van szó egy nyílt $\eta\kappa\iota$ és egy titkosról $\eta\kappa\iota$; 19.5. $\eta\kappa\iota$ »lángoló tűzben« tehát opposíció $\eta\kappa\iota$ -hez. 4.29 $\eta\kappa\iota$ mutatják, hogy a fordító a gyűjtőneveket többesszámba teszi; 6.20. $\eta\kappa\iota$ lehet hogy a fordító a metafora kikerülése végett változtatja a számot $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ ragjából merítve a személyt, de feltehető, hogy szövege nyújtotta az eltérő olvasatot $\eta\kappa\iota$ a melyet a LXX is megőrzött $\eta\kappa\iota$; 11.16 $\eta\kappa\iota$: $\eta\kappa\iota$ a mi imperativus. A változásra okot adhatott a következő $\eta\kappa\iota$ a mely többesszámban van és a melyet a fordító szintén parancsolónak pontozott $\eta\kappa\iota$; 33.9. $\eta\kappa\iota$: $\eta\kappa\iota$ LXX $\eta\kappa\iota$ és Hier. is: eis, T. $\eta\kappa\iota$. De a LXX a 6. v.-ben is így olvasott $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$;

¹⁾ A LXX 6. v. $\eta\kappa\iota$ személyragjából veszi a többes szám 3. személyét. Ezen rézletben 4—9 v. majd a város majd a nép azaz a város

11.2, $\eta\kappa\iota$ P: $\eta\kappa\iota$ (u szerint). E helyen a MSZ kétségen kívül hibát tüntet fel, mely a LXX olvasata által $\eta\kappa\iota$ nem enyészik el. Az értelemre nézve leghelyesebb L felfogása $\eta\kappa\iota$ hozzávéve a LXX olvasatát.²⁾

6. A metaforák körülírása.

Már említés tételről a sajátágról, hogy a fordító a képletes kifejezéseket lehetőleg kerüli és körülírja. Ennek oka a fordító ama törekvésében is keresendő, hogy iparkodott munkájától távol tartani mindazt, a mi megértését olvasóinak megnehezítette volna. A mindenütt varianst hajhászó kutató gyakran hajlandó lesz ilyen esetekben is szövegeltéréseket megállapítani, holott egyszerű körülírással van dolgunk. Még P. F. Frankl is (Monatsschrift 1872. 549 l.), a ki éppenséggel nem hive a LXX és P alapján eszközlendő szöveg javításoknak ebbe a hibába esik, midőn 15.6 $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ azt állítja: »Beide lesen $\eta\kappa\iota$ LXX $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$, P: $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ P. fordítójának ekkora tudatlanságot én nem mernék tulajdonítani. P az egyszerű értelmet adja vissza, a mi mellett az antropomorfismust is kikerüli »Többé meg nem bocsátok nekik« (ily értelemben használtatik a syrben)³⁾; 3.14 $\eta\kappa\iota$ Isten és Israel viszonya úgy van feltüntetve mint férj és feleség. (v. ö. Kosea 1. és 2. fejezetét, Jes. 54. 1, 5.). Ezt a ford. így fejezi ki $\eta\kappa\iota$ »mert szeretlek benne-

lakói apostrofáltatnak, innen a változás a számban. Ámbátor a 9. v.-ben az összes versiók nyújtják a Msztlól eltérő olvasatot, még sem fogadható az el, mert $\eta\kappa\iota$ nyelvtanilag vonatkoznék $\eta\kappa\iota$, míg $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$ vagy $\eta\kappa\iota$ -ra vonatkozik. Fentartandó a $\eta\kappa\iota$ olvasat a köv. fordítás szerint: »És ő (t. i. a város) lesz n-kem dicsőségül« (Graf és Keil) vagy: »És lesz nekem dicsőségül a népeknél, hogy hallani fogják« a mely esetben $\eta\kappa\iota$ neutrumnak veendő. Mindenesetre bizonyíték áll rendelkezésünkre, hogy a versiók megegyezése sem jogosít mindig fel a Msz-t corrigálni.

²⁾ Ide tartoznak még 2.24, 25, 6.11, 13, 6.26, 10.13, 16.17, 17.18, 23.3, 29.10, 48.8, 50.9 stb. A példák közül inkább azokat választottam ki melyeknél tán szövegváltozás is fenforog, és a LXX-ra is tekintettel lehettem.

³⁾ Hasonló eset 18.10 $\eta\kappa\iota$ $\eta\kappa\iota$.

A Kiddusin 52 b.-ra való hivatkozást helytelennek tartja, mert a toszáfoth szerzői magok sem tudták megokolni, hogy a nő mért nem mehet a templom csarnokába és a מִי־וֹתָאֵם mivoltát sem bírták megállapítani. Zipser alaposan megezáfolja a vizet prédikáló és bor ivó rabbit, de megfeledezett a Sulchán áruch-ból idézni azt a helyet (jóre dea 391. fejezet 3. §.), hol Iszerlsz Mózes kétszer is említi, hogy a templomban szokás házasságot kötni אֵל בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, אֲבָל בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁבְּנֵי הַחַיִּים שֶׁיִּשְׁמְעוּ בְּנֵי הַחַיִּים

E helyen akarom Rappoport S. L. prágai rabbinak levelét közleni, melyet a bonyhádi hitközséghez intézett a templomban kötendő házasság miatt. Ez, valamint a következő érdekes magyar folyamodvány a bonyhádi hitközség levéltárában található.

Nagyságos Cs. s Királyi helyettes Kormány Biztos Ur!

Ide al. al. mellyékelt ¹⁾ Községi Jegyző könyvünknek ki vonatából, méltóztatik Nagyságodnak által látni: hogy még 1848-ik évi Aprilis hónap 30-án az Isteni szolgálat, Vallásos állapotunk, és a megkivántató és az igaz rendnek tökéletesítése végett, minő javító határozatot hozott legyen közönségünk — ezen határozata közönségünknek az első pontra nézve gondoljuk és hiszszük: hogy minden hallandóra való nézve a ki lélekkel és érzékenységgel bír, Istent s teremőt hisz, idves volt, mert azon helyen, hol a Teremtőnek erántunk való irgalmasságáért esedezünk, nekíe véghetetlen kegyelméért áldást teszünk — a mulatságnak, fecsegésnek, helye csak ugyan nem lehet — de ezen idves határozatunk eddig nem is háborgatott, azonban a 2-dik pont alatti szinte idves azon határozatunk: hogy t. i: az Eskettetések ennek utánna, más vallásbélieknek botrányok eltávolítására, ne a szabad ég alatt, az Ima házunk előtt és bálványozó régi szokás szerint, éppen szemét dombon tartassanak, — hanem az Ima házunkba, az Isten oltára előtt, egész tisztességgel, és komolysággal, vitesenek végbe — ezen határozatunk most már majd két évek lefolytával, egy két nyugtalan, és valóságos bálványozó egyének által, gátlatik, és megsemmisíteni kívántatik.

¹⁾ A melléklet nincs meg a bonyhádi községi levéltárban, a jegyzőkönyvben sem találtam erre nézve utalást.

Aminél fogvást egész alázatossággal kéntelenítettünk Nagyságod kegyes színe elejbe folyamodni: hogy nagy körű hatalmatunkat, mellyel mi nem is éppen magunktól, mind inkább másoknak, szerte az egész országban, sőt külön országokban is, és még éppen a Császári fő városban Bécsben is, értelmesebb és felvilágosottabb hitsorsosaink példájára, és azon botrányunk, mely előbb szokásunk szerinti eskettetés tellyesítése alkalmával, más vallásbélieliek által, de különösen azok gyermekeik által elkövetettek, midőn t. i. azon eskettetésen jelen voltakra, még kövel is dobáltak — megszüntetésére; — ugy, mivel az eskettetést Isten rendelkezésének esmérvén, az emberiség méltósága tekintetéből is, ünnepiesnek hittük, és hiszszük, azt szinte Isten házában tellyesítendőnek tökéletesebbnek, de még megkivántatobbnak hittük — hoztuk légyen. Ugyan azon méltó, és idves határozatunkat tökéletes maga valóságában meg hagyni — sőt annak közönségünk, és Lelki pásztorkunk által is való megtartását, kegyesen megrendelni is, hogy méltóztasson. Mély tisztelettel maradván

Nagyságos Cs. s Királyi Kormány Biztos Urnak
Szegzárdon 2-dik januar 1850.

alázatos szolgálja

Szinger Ignác

Fellner Leopold, ugy a' többi mind annyi jó gondolkozású közönségbélieliek.

A küllapon:

Nagyságos Jobaházi Döry Sándor Urhoz,
Cs. s Királyi helyettes Kormány Biztos, és Tolna megye főnökéhez alázatos folyamodása Szinger Ignác és Fellner Leopold Bonyhádi Izraelita lakosoknak és mind annyi többi jó gondolkozású lakos társainknak, mint belül.

A resolutio:

Ő felsége kegyelmes Urunk s királyunk 1849. évi mártius 4-én kelt manifestumának 1-ő pontja alatti engedményezésénél fogva minden vallásnak szokott szertartásai szerint szabad gyakorlat biztosítván, — s ugyan ezen k. k. manifestum által a' forradalom vészes korszaka alatt ugy a' polgári, mint a' vallási terén támadt veszedelmes újítók által hozott institutiók érvényteleneknek nyilvánítván, — folyamo-

dők utasítanak, hogy addig is, — míg jelen esetben a törvény különös rendelet által intézkedni fog, — távol minden veszedelmes ujitástól az előbb divatozott szertartásokhoz szorosán ragaszkodjanak.

Kelt Szexárdon Januárhó 2-án 1850.

Dóry Sándor Helyettes Megyei főnök.

A bonyhádiak megkérdezték Rappoport rabbit, hogy mi véleménye a »veszedelmes« ujitásról. Rappoport levele így hangzik egész terjedelmében.

Prag Sonntag den 24-t May 1850.

An die H. Vorsteher der Isr. Gemeinde in Bonyhad.

In Betreff der Copulationen in der Synagoge. — Bei meiner Ankunft hieher vor 10 Jahren fand ich den Gebrauch so wie in mehren Isr. Gemeinden den Trauhimmel auf der Gasse vor der Synagoge aufzurichten. Das darauf folgende Jahr sah sich der hiesige Vorstand aus mehren Gründen veranlasst, die Trauung in der Synagoge vorzunehmen, auch ich war nicht nur nicht dagegen, sondern stimmte dazu ein. Denn der Gebrauch, welcher sich findet in Remos Tractat Even haezer pag. 61. ist kein überall üblicher. Selbst in meinem Geburtsort Lemberg, die erhabene göttliche Gemeinde, wo die Hochgelehrten Rabbiner von jeher existirten, und wo mein Oheim der Oberrabbiner J. R. Rapaport seligen Andenkens sich befand, war die Trauung in der Synagogenhalle, welche doch auch ein Gebäude von Stein mit einem Obdach ist, und wird auch nicht unter freiem Himmel abgehalten. Es findet sich auch in dem Buche des seligen Maril, dass zu seiner Zeit die Copulation in der Synagoge verrichtet wurde. S. Tract. Nesuin. — Dann ist auch in Betracht zu ziehen, die Zeitveränderung, von der Zeit des Remó bis jetzt, wo allgemein der Zulauf vieler fremden Religionsgenossen um die Copulation zu betrachten, viel Scherz und Geringschätzung ausüben, und auch manchmal die Gasse unrein ist, daher eine Sünde ist auf einem solchen Platz den Segen mit Gottesnahmen auszusprechen, daher kann ich die Vorsteher beruhigen, dass es nicht die kleinste Sünde ist diesen Gebrauch zu ändern.

Rappaport

Oberrabbiner in Prag.

Moór.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TORTÉNETE.

VII. A Cancellária rendelete után, Wertheim Salamon Lipót elnökké választásáig.

(1863 – 1867.)

A cancellária rendelete, a mennyiben a rend és béke helyreállítását czélozta, a sz.-fehérvári községben eme czélnak épen nem felelt meg. A lelkiismereti szabadság szempontjából megengedte a kiváltaknak vallási ügyeik önálló intézését, de e mellett meggátolni kívánta, hogy a zsidóság kebelében szekták keletkezzenek s azért rendeltetett közös politikai előljáró választása és semleges anyakönyvvezetés. Ez utóbbi határozmányok előreláthatólag újabb anyagot voltak szolgáltatandók a vizálykodásra, egyelőre azonban azon üdvös hatása volt a cancellariának, hogy az anyaközség beletörődni kezdett a helyzetbe és ügyeinek rendezéséhez fogott.

Tétetett ugyan még egy kísérlet a legfelsőbb végzés megváltoztatására, a mennyiben Dr. Ligeti és Kreisler Sámuel a község megbízásából emlékiratot nyújtottak át Ő Felségének, de ezen lépésnek sikere nem volt.

A cancellaria rendelet 1863. jan. 25-én hirdettetett ki Novák főbíró által az anyaközségnek, de az orthodoxok bizonyára már előbb értesülván gyözműkről, bécsi pártfogójuk, Deutsch Ignác által, már jan. 11-én elhatározták egy templom építését, mely még azon év nagy ünnepei előtt lesz fölavatandó.

Az anyaközség február 8-án tartott igazgató választmányi ülésén foglalkozott a megváltozott helyzettel. Kimondatott akkor, hogy a három év óta folyó pert befejezettnek ugyan még nem tekintik, de másrészt nem sok reményt fűznek a megkísérlendő rekurzushoz.

Ebből kifolyólag indítvány tétetett egy új templom építése iránt, melyben 400 ülőhely elférjen, de csak 300-zal lesz

fölszerelendő egyelőre. Kineveztetett azonnal egy bizottság, mely építőmester közbejöttével tervezetet készítsen, a mely febr. 15-én tartandó közgyűlés elé lesz terjesztendő. Ugyanezen gyűlésen szóba került a községi pénzügyek tarthatatlansága és orvoslásul javasoltatott rendes költségvetés elkészítése és a mutatkozó hiány egyenes adóval lesz fedezendő. Az adózók hat osztályba lennének sorozandók, a tagok meghallgatása mellett. Febr. 10-én határoztatik, hogy a húskrajczár ezután az egyenes adó mellett is megmarad, de a fogyasztók a metszőtől jegyeket kapnak, melyeket az adófizetésnél figyelembe vesznek.

Ha a bemutatott bárczák meghaladják a kivetett adót, a többlet fölhasználandó lesz az építendő templomban vásárlandó ülhelyekre. A pénzügyek kezelésére a következő módozat állapítottatott meg: 1. Elhők az utalványokat ellenjegyzi. 2. A pénzügyi előljáró kifizeti az utalványokat 3. A nyugtákat a községi jegyző szolgáltatja igazolvány mellett a pénzügyi előljárónak; ez ellátja aláírásával és elismervény mellett átadja a pénztárnokoknak. A pénzszedő szolgák 5—5 nap után beszolgáltatják a befolyt összegeket és arról igazolványt kapnak a jegyzőtől. 4. A pénztárnokok minden hónapban a befolyt összegeket a pénzügyi előljárónak átadják. 5. Minden 3 hónapban a pénztárosok benyújtják a pénzügyi előljárónak a hátralékosok jegyzékét, hogy a legközelebbi választmányi ülésen intézkedés történjék. A jegyző megbizatik egy főkönyvnek a beszerzésével.

Febr. 15-én tartott közgyűlésen a templomépítési javaslatot köztetszéssel fogadták és elhatározták egy a községhez méltó templom építését. A költségek előteremtésére Kreisler Sámuel indítványa lón elfogadva. E szerint csak az ülhelyekből befolyó összegek volnának igénybe veendők és kívánatos volna először is, legalább megközelítőleg, az eredményt megtudni. Kreisler azért fölhirvándónak tartja a tagokat, ülhelyek előjegyzésére. Ő maga 3 ülhelyet jegyez 400, 300 s 200 frt-jával. A jelenvoltak — 43-an — követték az indítványozót és jegyeztetett összesen azon gyűlésen 11,200 frt. Ezen alkalommal bizottságot is neveztek ki, mely naponta 6 órakor a hitközségi elnökkel együtt az emelendő templom előirányzatairól és mikénti fedezetéről tanácskozzék és az eredményt a legközelebbi közgyűlés elé terjeszsze. A bizottság tagjai voltak:

Deutsch Henrik, Fischer Bernát, Deutsch Antal, Dentsch testvérek, Fischer Ferencz, Kreisler Sámuel, Herzog Jakab, Felner Samu, Stein Dávid, Fischer Béla.

Febr. 25-én pénzügyi előljáró jelenti, hogy a tanítók fizetéseket két hónap óta nem kapták meg, ezért is sürgeti az egyenes adó mielőbbi behozatalát. Egyben határoztatik, hogy minden hót elején, minden tanuló tartozik a tanítónál igazolni, hogy a havi tandíját lefizette.

Febr. 26-ikán az építőbizottság a közgyűlésnek javaslatba hozza a Burchárd-féle telket és a közgyűlés határozata, hogy az csak akkor vásárolható meg, ha a szükséges alapozás 5000 frttal létesíthető, minthogy a templom összes költségei 50,000 frtban lettek megállapítva. — Márcz. 22-én a közgyűlés elfogadja az ülhelyek tervezetét, de a jegyzés csak lassan folyik és egy máj. 10-én ismét tartott közgyűlésen az igazgatóválasztmány vállalja magára a templom ülések eladását. Egyben kimondatott, hogy az új templom nem 50,000 frtba kerüljön, hanem annyiba, a mennyi az ülések eladásából befolyni fog. Ezen utóbbi közgyűlés nem lévén határozatképes, négy napra reá egy másik tartatott, a melyben határoztatott, hogy az ülésekből befolyó összeg 10,000 frttal átléphető. Előjegyzési határidőül máj. 24-ke tűzetett ki, mire elkészítendő lesz az építési terv és a közgyűlés elé terjesztendő. Aug. 2-án az építőbizottság jelenti a közgyűlésnek, hogy még a templomtelek kifizetésére szükséges összegnek nincs birtokában, mire a jelenvoltak a munkálatok megkezdését kívánták, mert csak így várható a jegyzett összegek befizetése. A templom építőbizottság végre okt. 11-én beterjeszti a közgyűlésnek javaslatait és elhatároztatik az építkezés megkezdése legközelebb. Egyttal határoztatott, hogy minden községi tag vagyonához képest legalább egy ülhelyet tartozik jegyezni.

Tíz nappal később a közgyűlés elfogadta Cometer Bernáttal kötött szerződést, a templom építést illetve és pedig a költségelőirányzat betartása mellett.

A templom építésén kívül az udv. canc. rendelet 4. pontjának végrehajtása is foglalkoztatta a községet. Első ízben márcz. 8-ikára hívta meg az igazgató választmányt a városi főbíró, hogy a másik párt bizottságával egyetemben ejtsék meg a politikai előljáró és anyakönyvvezető megválasztását.

Elhatározatott a meghívásnak engedni ugyan, de egyttal ragaszkodni a rendelet sorrendjéhez, hogy előbb választassék a politikai előljáró és azután az anyakönyvvezető.

A következő napon teljes gyűlés tartatott, mielőtt a városházán a tanácskozás megkezdődött volna, és Natonek rabbi helyettes nyilatkozata alapján határozatott, hogy szombat a reggeli istentisztelet, ha kell, kétszer tartassék, egyszer piut nélkül és másodszor azzal együtt. Továbbá, hogy a Máftir a haftarát a kántorral együtt mondja, hogy erre nézve senkinek kifogása ne lehessen.

Nyilvánvaló, hogy e két határozat a másik pártra való tekintetből hozatott, közvetlenül a tárgyalások előtt. De az orthodoxok alig ha követték a főbíró meghívását és egyelőre megint minden a régi ben maradt. Ugyancsak ezen tárgyan újból meghívta a főbíró mindkét község képviselőit jul. 12-ikére, de az orthodoxok most is óvást emeltek. Az anyaközség pedig közgyűlést tartván e napon, azon értesítést kapta, hogy a tanácskozás a másik részszel ismét elmarad, és a jelen voltak. Herzog Jakabot kiáltották ki politikai előljárónak. Egyben pedig elhatározták, hogy a főbíró értesítendik, miszerint ők újabb tanácskozásra meg nem jelennek.

A továbbiakat megtudjuk az orthodoxok beadványából, a helytartótanácsához, mely 1863. nov. 26-án kelt. Panaszkodnak ebben, hogy ők a canc. rendelet értelmében kívánták a közös vagyon kimutatását, vajjon elegendő-e a közös tisztviselők fizetésére. De kívánságukkal meghallgatásra nem találtak. Egy másik ok, a miért a jul. 12-ikére hirdetett értekezleten meg nem jelentek, mert előre látják, hogy ők kisebbségben maradnak. Kitézetett újra nov. 1-jére, de akkor vásár volt; végre meghívtak nov. 22-ikére, de ők előzőleg kívánták: a vagyon kimutatását; fölvetését azoknak is a szavazók sorába, ki az anyaközségnél soha bekebelezve nem voltak és kizárását azoknak, kik a viszálynak szövívői és szítói voltak. De fölszólalásuk eredménytelen maradt és megválasztatott Herzog Jakab politikai előljárónak és Gerber, az anyaközség jegyzője anyakönyvvezetőnek. — A helytartótanács figyelembe véve az orthodoxok panaszait, 1864. jun. 11. 36,340. sz. a. elrendelte, hogy a politikai előljáró és anyakönyvvezető a két község 10—10 választott képviselője által választassék. A kir. biztos a főbí-

róhoz intézett 2915/864. sz. leiratában megjegyzi, hogy vagyonfölosztásról szó sem lehet, hanem csak a közös költségek földözéséről a közös vagyonból. Egyben elrendeli, hogy szavazetegenlőség esetében a jelölték vagy fölvaltva viseljék a tisztet 3—3 évben, vagy pedig sors döntson.

Most az anyaközség képviselők tagadta meg az engedelmet, hivatkozván a canc. rendeletre, mely szerint a pol. előljáró az egész község tagjai által választandó. Ily értelmű írásbeli válasz küldetett julius 17-ikén, a mikorra a gyűlés ki vala tűzve, a városbírónak, de ő ezt el nem fogadta, hanem megjelent a község házában és rosszalását fejezte ki. A képviselőtestület pedig jul. 18-ikán elhatározta, hogy föllebezéssel el a kir. biztoshoz és azt személyesen fogja átnyújtani.

A végleges elválás első évében egy békekisérlet is tétetett. 1863. decz. 13-án az igazgató választmány tárgyalta Schlesinger Lázárnak, mint a másik párt elnökének szóbeli ízenetét, hogy hajlandók volnának egyezkedni. A következő napon tartott gyűlésen a békétárgyalásokra kinevezetniek: Weiner Sámuel, Deutsch Leopold, Pick Ignác és Schlesinger Leopold. Decz. 21-én elnök jelenti a választmánynak, hogy a másik párt jegyzője ismét megjelent azon kívánsággal, hogy községe írásbeli nyilatkozatra volna csak hajlandó tárgyalásba bocsátkozni; elnök ezt megtagadta, minthogy ezen község részéről erre nincsen ok, ellenben szívesen megkönnyítik az elszakadtaknak a visszatérést, ha azt komolyan akarják.

Az 1864. év egyik fontos mozzanata, hogy a templom a nagy ünnepekre elkészült és Dr. Zipser meg Dr. Löw Lipót által fölavatatott. A pénzügyi viszonyok még mindig a rendezést várták és újra javaslatba hozatik egyenesadó behozatala 5000 frtnyi magasságban, de akkor a gabella beszüntettetnék. Visszont a másik párttól ajánlat érkezik közös gabella behozatalára.

Az előljáróság csak úgy volna hajlandó az ajánlatot elfogadni, ha a másik párt visszatérni óhajta. A templom költségek fedezésére egy részvénytársaságot alakítottak. E célból az összes ülések értékében 100 frtos részvényeket bocsátanak ki 70 frtért. A vevők egy társaságot képeznek és az ülhelyet legfőlebb az érték 10%-áért adhatják bérbe. Az eladásból befolyó összegekért bizonyos számú részvények, melyek sors

által meghatározattnak, visszaválattnak. Ezen kívül öt, a sors által meghatározandó részvény a község által beváltandó. A társaság minden évben beszámol a községnek.

A községnek nincs jogában az ülések számát megszo-
pítani. A község kezeskedik 5%-ért minden részvény után.

Kinevezettek a felügyelőbizottságba: Kreisler Sámuel,
Deutsch Antal, König Jakab, Schlesinger Leopold s Lederer
Adolf.

Elhatározatott továbbá egy 5000 frtnyi kölcsön fölvétele
az iskolaépületre. — A templom elkészülte alkalmából egy
korszerű kántor és rabbi alkalmazása mondatik ki, az előbbi
700, az utóbbit 1000 frt évi fizetéssel. A kántori állás augusz-
tusban betöltetett 850 frt fizetéssel, a rabbi állás azonban
üresedésben maradt. Natonek rabbihelyetessell, a szerződés az
év végével fölbonthatik.

A következő 1865-ik év azzal kezdődik, hogy a templom
bizottság fölpanaszolja az igazg. választmánynak, miszerint
sem az ülések sem a kibocsátott részvények útján a pénzek
nem folynak be. A közgyűlés erre elhatározza, hogy az adósok
fölhivassanak tartozásuk lerovására febr. végeig.

Február elején ismét bizottság küldetik ki a másik párt-
tal való kiegyezési tárgyalásokra. A bizottságot a következők
képezték: Fried Salamon, Pick Ignác, Herzog Jakab, Krei-
sler Sámuel s Fischer Bernát. Az eredmény megint csak csa-
lódás. Az ápr. 13-án tartott igazg. vál. gyűlésen a bizottság
beszámol eljárásáról, melyből újra kiderül, hogy a másik rész
vajmi távol áll a békének komoly akarásáról. Az ápr. 26-iki
közgyűlésen Deutsch Antal, mint a bizottság elnöke ismét
előadja a tárgyalások sikertelenségét; fölolvásra kerülnek
az orth. párt átiratai, melyekben előadó szerint »gyűlölet,
rosszakarát és békétlenkedés» szólnak meg. Elhatározatik,
hogy okulva a tapasztaltakon, ezután ily tárgyalások csak a
közgyűlés megbízásából lesznek kezdetűk. Együttal bizottság
küldetik ki egy költségvetés készítésére, mely szerint a deficit
fedezésére egyenes adó lesz kivetve.

Május 21-én Novák Kálmán, h. polgármester elnökle-
te alatt megejtetik az új választás. Elöljárók lettek: Herzog
Jakab, kultus és elnök; pénzügy: Reichhard Mór; iskolafel-
ügyelő: Kreisler Sámuel. Ezenkívül választattak 18 tanácsnok

és két póttag. Herzog Jakab el nem fogadván az elnöki tisz-
tet, Kreisler Sámuel lépett helyébe és Felner Sámuelre ruház-
tatott az iskolafelügyelőség.

A képviselők közül a választásról lemondtak: Wertheim
Salamon Lipót, Sommer Mór és Alexander Ede. Az iskola-
bizottságba választattak: Dr. Ligeti s Pick Ignác.

Jun. 13-án a képviselő Felner S. indítványára hajlandó
a gabella közös kezelésére a másik párttal. Ugyanekkor föl-
váltásra kerül a templom bizottság jelentése, mely kilátásba
helyezi egy 21,000 frtnyi kölcsön kieszközlését husz évi tör-
lesztés mellett.

Jun. 29-én kóserhus előrusítása a másik községgel együtt
adatott bérbe évi 1300 frtért. — A fölveendő kölcsönt és
annak mikénti törlesztését illetőleg bizottság küldetik ki jul.
9-én. Ugyanekkor Goldzieher Adolf fölmentetni kéri magát a
Chevra Kadisa elnöksége alól s miután föntartja lemondását,
helyébe Pick Ignác választatik.

Aug. 27-én elnök jelenti hogy az előmunkálatok a köl-
csön fölveteléhez be vannak fejezve, a mennyiben a szükséges
iratok a község vagyonáról beszerezettek. A kölcsön kieszköz-
lőjének 600 forint szavaztatik meg.

Decz. 26-án elnök a templom számadások felülvizsgálását
mutatta be, és kimondatott 2400 frt adóban való kivétele a
templom adósság törlesztésére. A kivétel tervével Fried Sala-
mon bizatott meg. — Mint az eddigiekből kitetszik, a templom
adósság kérdése még mindig nincs véglegesen eldöntve és ez
foglalkoztatja a következő 1866. évben is a község vezetőit.
De első sorban az évi költségvetés megállapítása válik szük-
séggé.

Jan. 22-én Kreisler Sámuel elnök költségvetést terjeszt
a képviselők elé, mely szerint a bevételek meghaladnák a
kiadásokat 600 frttal, oly módon, hogy három tanító és jegyző
fizetése 50—50 frttal leszállíttassék; az iskoladíjak fölemeltes-
senek; Weinberger szolga fizetéséből száz forint és lakás-
átalánya levonatnék. Ezen kívül a kézimunka tanítónő is 100
frttal kevesebb fizetést kapna. A javaslatnak többen ellenmon-
danak, de mégis elfogadtatik. Január 28. A tanítók csak ugy
egyeznek ebbe, ha a remélt subventió megadása esetében fize-
tésök ismét helyreállíttatik.

A pénzügyi helyzet válsága folytán csak nehezen akad, ki a pénztárosi tisztre vállalkozik és egymásután következnek rövid időközben: Reichard Mór, Deutsch Ignác és végül Klein József.

Márcz. 18-án a közgyűlés tudomást szerez róla, hogy a helytartótanács a 20,000 forintnyi kölcsönt az iskolaalapból megtagadta, mivel a templom és iskola mint egyházi vagyon jelzőlegül nem szolgálhatnak. Erre egy 7 tagú bizottság választott meg oly terv készítésére, hogy a templomadósság önkéntes kölcsönök által fedeztessék. E bizottság tagjai voltak: Fried Salamon, Hahn Antal, Reitlinger Adolf, Schlesinger Leopold, Sommer Mór és Wertheim Salamon Lipót. A javaslat szerint a följárandó kölcsönök 4 év alatt 16 részletben voltak befizetendők; a visszafizetés pedig 10 év múlva kezdődnek és pedig sorsolás útján megállapítandó sorrendben.

Máj. 21-én jelenti a bizottság, hogy nem sikerült a szükséges 25,000 frtot önkéntes jegyzések útján beszerezni.

A képviselőtestület elhatározza, hogy a templomadósságot kiveti a tagokra és ehhez képest a megfelelő rendszabályokhoz fog folyamodni.

Jun. 20-án közgyűlés tartatott, melyen Erdősy János városi tanácsos jelenté, hogy a helytartótanács rendelete szerint a 25,000 forintnyi adósság a tagok vagyoni állása szerint kivetendő és a városi tanács utasítatik ezen műveletnél hivatalos segítséget nyújtani. Az erre megindult tanácskozás nem vezetett eredményre és többen föllebbezést jelentettek be. A kir. biztos azonban utasítá az előjáróságot a rendelet végrehajtására.

Jun. 29-én Kreisler elnök jelenti a képvis. ülésen, hogy a törlesztendő 25,770 forintból 20,000 frtot kivetett és pedig úgy, hogy a 150 forintig terjedő összegek 16 negyedévi részletekben, az ennél nagyobb összegek pedig 8 negyedévi részletekben lesznek fizetendők. A kölcsönök visszafizetéséről egyelőre intézkedés nem történt. A még hátralevő összeg törlesztésére kölcsön fölvételre fog hatalmazást kérni, vagy pedig az iskolaépület eladására. A jul. 15-én Niczky János tanácsos jelenlétében tartott közgyűlés ezen kivetést el nem fogadta, ellenben önként jegyeztek 17,190 frtot, mely összeg 4 év alatt 16 negyedévi részletben volt fizetendő.

A pénzek beszédésével Sommer Mór bizatott meg és melléje ellenőrökül: Wertheim S. L. és Pick Ignác.

E három tagú bizottság átvette az összes iratokat és gondjukra bizatott a kezelésről rendes könyveket vezetni, hogy a templomadósság állása mindenkor betekinthező legyen. Minden részlet befolyásáról jelentés teendő az előjáróságnak.

Mint hogy pedig ily módon a függőadósság harmadrésze még mindig nem talált fedezetet, Kreisler Sámuel elnök szept. 2-án tartott közgyűlésnek egy újabb tervet terjeszt elé, mely szerint az egész adósság 13 év alatt volna törleszthető, ha évenként e célra 3200 frt fordítatnék, mely egyenes adóban kivetetnének.

Ebből fizettetnék a részvények utáni 5% is. Ennek megfelelően a képvis. testület szept. 16-án hét adózó osztályt állapított meg: 2 frt 20, 1 frt 70, 1 frt 20, 85 kr., 50 kr., 30 kr. és 15 krt hetenkint.

Itt meg kell emlékeznünk, mik történtek az 1866. év folyamában a két község közt. Egy jelentéktelen ügy elegendő volt, hogy a már kialakuló félben levő tüzet újra föllekeszsze. A m. kir. államszámszék felülvizsgálván a megye számadásait az előző évekről az 1863-évről kifogásolt egy 15 forintnyi tételet, melyet a megye Hochmuth veszprémi rabbinak folyósított azon alkalomból, hogy mint szakértő, a két község perében kihallgattatott. A megye I. alispánja ennél fogva az orthodoxokra, mint vesztes félre rótt ki az összeget. Ezek a cancelláriához fordultak és valóságos elkeseredés vonul át beadványukon. Fölpanaszolják, hogy Gradwohl, volt megyei biztos, egész önkényesen hívta meg Hochmuthot, a mi ép oly kevéssé járja, mint ha katolikusok ügye protestáns pap által döntetnének el.

A szakadárok nem ők, hanem a másik párt. Neheztelések tárgya az is, hogy a cancellária 4. pontja ellenére a másik község rabbi helyettese vezeti az anyakönyveket. Közös szabályok sincsenek még, és a volt megyebiztos büne, hogy a viszály még mindig dul. Végül arról is panaszkodnak, hogy Gradwohl a válásra vonatkozó ügyiratokat nem szolgáltatta ki, és azok nem találhatók sem a megye, sem a város irattárában.

Az ügy a helytartótanács rendeletével ért véget, mely szerint a 15 frt mind a két község által egyenlő részekben

fizetendő. Ugyanczen 1866. év folyamában veszély is fenyegeti az orthodox községet, a mennyiben Fischer Gottlieb, a szakadás eme főtenyezője, anyagi körülmények miatt, Fehérvárt elhagyni készül. Kraus Henrik e végből indítványt tesz máj. 14-én az előjárásának, mely alkalommal előadja, hogy »fejük disze, a község éke, ki alapítója és vezére volt, ki a szunyadó zsidó öntudatot fölébreszté, el van határozva anyagi gondok által kényszerítve, Pestre költözni. Ez annál kevésbé fogadtathatik közömbösen, mert az egész orth. zsidóság az itteni orthodoxokra tekint és szegénységi bizonyítványnak válnék be, ha Fischer G. kénytelen volna megélhetés végett elköltözni.« Az orth. előjáráság Kraus fölszólalását magáévá teszi és a legközelebbi időben gyűlést tartott, melyben magánosok hozzájárulásából már élvezett segélye Fischernek fölemeltetett.

Ebből is kitetszik, hogy az orthodox község pénzügyei nem kevésbé sanyaruk voltak, mint az anyaközségéi. Mindkét község szorult helyzete elég ok volt arra, hogy köztük kiegyezés létesüljön.

Hogy ilyen törekvés komolyan meg volt az orthodox részen is, legalább ezen időtájt, kitetszik Kraus Henrik egy leveléből, melyet 1866. jún. 3-án községe nevében intézett Hirsch S. R.-hoz, M. m. Frankfurtban. A levél írója elmondja, hogy községe öt évi fenállása alatt csak hiányosan felelt meg hívatásának. Van templomuk, de iskolájuk a vallási igényeknek nem felel meg. Hiányzik a rabbi és a gazdagok közt indifferentismus terjedt el.

Másrészt a rabbi alkalmazása az eddigi évi 4—5000 frt kiadást még 1000 frttal növelné, és ez a községre válságossá lehetne. A másik község még nehezebb küzdelmet folytat s ennél fogva kész volna egyezkedni és mindenben engedni. Eddig visszautasításban részesült ugyan, de újabban nekik, az orthodoxoknak, azon ajánlatot tette: vennének rabbist, ki az anyaközség részére is végezne rituális functiókat, minek fejében a fizetéshez $\frac{1}{3}$ -dal hozzájárulna. Kraus azt kérdezi ezután Hirsch rabbitól, megengedhet-e ilyenemű kiegyezés, avagy kötelesség is azt elfogadni? Igenlő esetben a két iskola egyesítenék, és a hittani anyagot a rabbi szabná meg. Kraus azt is kérdezi, akadna-e olyan orthodox rabbi, ki a másik templomba is eljár? Ott ugyanis két torony van; az almemor

fent van; karral imádkoznak, de az imák szombat és ünnepnapokon változatlanul megmaradtak. Végül arra kérik a czimzett, hogy igenlő válasz esetében mielőbb ajánlana egy fiatal rabbist.

Az anyaközség imént említett ajánlatának irattárában ugyan nincs nyoma, de nincs okunk benne kételkedni, ha tekintjük a templomadósság ügyében ez időben folytatott tárgyalásait és azt, hogy a rabbiközösség csak 10 évre szólta volna.

Hirsch a németországi viszonyok szemüvegén át nézte a fehérvári állapotokat és tagadólág felelt.

De lehetséges az is, hogy előbb más valaki által informáltatta magát, mert válasza három hétig késett és csak július 8-án érkezett meg. Ő elvi ellentétet lát a két község közt és csalódásnak tartja a kiegyezés lehetőségét.

Róla, szerinte csak akkor lehetne szólni, ha az anyaközség őszintén visszatérné a hithűség elveihez mindent eltávolítana, mi a válást előidézte. A mennyire ő a viszonyokat ismeri, nem képzelheti, hogy az anyaközségben ily változás állt volna be. Ennél fogva földadata marad az orthodox községnek az Isten szentélyét bármily csekély erővel is fenntartani.

Igy hiusult meg az első komoly szándék a kiegyezésre, mit sajnálni azonban nincs okunk, minthogy alig volt alkalmas, békés állapotot teremteni.

Hogy a sz.-fehérvári anyaközség súlyos helyzetében még sem csüggedt el, ebben kiváló nagy része volt az 1867. Magyarország történetében korszakot alkotott évek. Az ekkor beköszöntött események sehol sem keltettek igazabb és mélyebb lelkesedést, mint a hazafias fehérvári zsidóknál. Alig hogy a magyar alkotmány visszaállított és a felelős ministerium kineveztetett, a fehérvári főhitközség hálaistentiszteletet tartott Dr. Kohn Sámuel pesti rabbi és Friedmann Mór ottani főkantor közreműködésével. A költségeket nagybárra magánosok fedezték. Ez volt az első magyar istentisztelet, melyet az előjáráság méltán korszak alkotónak nevezett a pesti hitközséghez intézett köszönő levelében. Dr. Kohn szónoklata oly hatással volt, hogy a rabbiszék betöltése magyar szónokkal csak napok kérdése lett.

Dr. Kohn közbenjárása folytán a boroszlói rabbi-szemi-

nárium igazgatója: Dr. Frankl Zachariás intézett az előljáró-sághoz levelet, melyben vonatkozással egy két évvel előbb hozzá intézett kérdésre, a legmelegebben ajánlja Dr. Kohut Sándort, a betöltendő rabbi állásra.

Ezen időben fordul a község bizalma a 32 éves Wertheim S. Lipót felé, ki ritka tehetségével és erélyével az általános figyelmet magára vonta és 1890. szept. 2-án bekövetkezett haláláig, vagyis 23 éven át a hitközség elnöki tisztét méltósággal és teljes odaadással betöltötte.

Miután Kreisler Sámuel az elnökségről, melyet 1865. óta nehéz körülmények közt betöltött, önként lemondott és Hahn Ármin ideiglenesen helyébe lépett, 1867. június 2-án Wertheim S. L. választatott elnökké. Ezen választásnak a következő előzményei voltak: Kohut alkalmazásával együtt újra szőnyegre került a templom adósság rendezése. Egy oly költségvetést kellett készíteni, melyben a rabbi fizetése évi 1000 frttal, a kántoré 720 frttal fedezést találjon és ezek mellett a templom adósság is törlesztessék. A múlt évben elfogadott módozat, mely szerint 13 éven át, évente 3200 frt vettessék ki, mint egyenes adó, nem találtatott célszerűnek. A képviselőség által egy újabb terv kidolgozására kinevezett bizottságnak tagja volt Wertheim S. L. is, a ki a következő előterjesztést tette az ápr. 7-én tartott közgyűlésnek.

A bizottság visszatérést javasol a régebbi tervhez, melyben előadónak is része volt, s mely szerint a templom adósság önkéntesen följárult és négy év alatt 16 részletben befizetendő kölcsönök által törlesztessék. A bizottságnál ily módon jegyezték 18,000 frtot.

A kölcsönök visszatérítésére a hitelezők négy év után vagy kamattalan obligatiót vagy templom-üléseket kapnak. A hitelezők kölcsöneik arányában a templom adósság kamataihoz is hozzájárulnak. A négy év után még fennmaradó 8—9000 frt törlesztésére fölvételek egy kölcsön, mely a budget keretében kisebb részletekben fedezetet talál.

Hogy a jegyzett összegek pontosan befolyjanak, a kölcsönzők írásban kötelezik magukat ígéretök beváltására. Ezen pénzek külön kezeltetnek egy bizottság által, melynek tagjai: Schlesinger Lipót, Sommer Mór és Langraf Gábor.

A rabbi és kántor fizetése folytán támadó hiány

ugy fedezendő, hogy az összes kiadások erejéig egyenes adó vettessék ki. Ezzel egyidejűleg a gabellaközösség a másik községgel fölbontatik és a fogyasztók gabella kiadása egyenes adójukba beleszámláltatik. Ezen jegyzőkönyv, nagy fontosságánál fogva egy másik, ápr. 22-én tartott közgyűlésen Nidiczky János v. tanácsos jelenlétében hitelesített.

Ugyanezen közgyűlésen történik Kohut egyhangú megválasztása is, miután az előző ünnepnapokon megtartotta próbabeszédeit.

Ugyanaz nap kelt a szerződés is, mely a vallási ügyeket a rabbira bízta, míg az istentisztelet dolgában az előljárósággal együtt intézkedik a pesti hitközség cultusa szerint.

Május 21-ikén a képviselő elhatározza, hogy Kohut Sándor székfoglalása előtt a tisztujtás megejtessék. Ezen határozatot magáévá teszi a máj. 26-án tartott közgyűlés, mely elfogadja Wertheim S. L. két rendbeli indítványát: 1. Az elnöki tiszt ezentul külön választassék a kultuselöljáróitól; 2. hogy az egyes tisztségekért a jelöltek folyamodjanak. A választás jun. 2-án volt. Az elnöki tisztre ajánlottak csakis Wertheim S. L. Kultus előljáró lett: Fischer Bernát; iskola-elöljáró: Hahn Jakab; pénzügyi előljáró: Fried Salamon. Az előljárósági tagjai osztályokra soroltattak és mindegyik mellé két képviselő adatott. Ezek voltak: Kreisler S., Pick Ign. (kultus); Hahn Hermann, König Jakab (iskolaügy); Klein József, Adler M. L. (pénzügy). A megválasztottak most először fogadalmat is tettek.

Wertheim és Kohut személyei oly időben, midőn Magyarország és benne a zsidóság is újjászületésöknek néztek eléje, bizalmat keltettek egy szebb jövőndő iránt. Az új elnökkel és rabbival a község sorsa két oly egyéniség kezébe került, kik minden tekintetben hivatásuk magaslatán állottak. Ez csakhamar tettekben is nyilvánult. Wertheim első dolga volt, hogy megújítja a magyar kultusministernél azon régebbi kérését, miszerint a fehérvári községnek az izr. iskolaalapból 20,000 frt kölcsön adassék.

Az emlékirat, mely e tárgyban benyújtott, kifejté először is, miként származott a templom-adósság. A templom eredetileg csak 50,000 frtra volt tervezve, de a kivételnél az intézők hibáján kívül 22,000 frt többlet állott elő. Csak ezen

utóbbi összeg nem talált fedezetet, a mennyiben a hitelezők nem hajlandók tartozásukat részletekben elfogadni. Többen a tagok közt vagyoniukkal szavaltak és a község fennállása veszélyeztetve van. Kéretik 20,000 frtnyi kölcsön 20 évi törlesztésre. A visszafizetés iránt kétség nem támadhat, mivel a község két háztelket bir és van remény, hogy a másik község vissza fog térni, miután a viszályok tárgya már nem létezik.

Hivatkozik az emlékirat arra is, hogy a hatvanas évek kezdetétől fogva magyar szellem nyilvánult a községben és kulturális czélokra mindig kész volt áldozni. Különben a pénz egy része az iskolában szükségessé vált építkezésre fordított. — Közben a ministerium mindkét községnek öt éven át 500—500 frt évi subventiót engedélyezett 1867. jul. 4. kelt 5616. sz. rendelettel.

Aug. 15-én tartott képviselői ülés megbízta az előjáróságot, tenne lépéseket a ministeriumnál, hogy a zsidó iskola végre mentessék föl az eddig gyakorlatban volt katolikus papok gyámsága alól és a felügyelet bizassék képzett rabbikra, vagy más szakértő egyénekre. Ezen lépésnek, mint később látni fogjuk, sikere is volt. — Okt. 13-án elfogadtattak az adókiadó bizottság javaslata, mely szerint az adózók hét osztályba soroztattak és pedig: 1. heti 15 krt fizetett — 11 tag; 2. h. 1 frt — 12; 3. h. 75 krt — 12; 4. h. 50 krt — 47; 5. h. 40 krt — 15; 6. h. 30 krt — 47; 7. h. 20 krt — 56.

Osszesen megadóztattak 240-en, évi 3827 frt 20 krajczárral. Minden tag tartozott a reá kivetett adót aláírásával elismerni, három napon belül, a mikor a fölszólamlásnak helye van. — Egy másik ténye az előjáróságnak, hogy Kohut dr.-nak nősülése alkalmából a definitivumát megadja. Szerződése ugyanis három évre szólott. Egyben a rabbi mellé Glückmann J. S. alkalmaztatik rabbisegédnek, a ki addig a másik községnél volt alkalmazva.

Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a zsidó temető közvetlen szomszédságában volt a városnak személtlerakodó helye és az előjáróságnak a tanácshoz kell folyamodnia, hogy méltóztatnék ezen állapotot megszüntetni tekintettel a közegészségre, a humanitásra, a halottak iránti kegyeletre és arra, hogy jelenleg az ott elterjedő undok s a léget megmetyélező büztől emberi lénynek lehetetlen, csak rövid ideig is tartóz-

kodni. A kérelem valószínűleg nehézség nélkül teljesítettett. — Okt. 23-án tartott képviselői ülésen bejelentetik Kraus Henrik, a válás egyik előidézőjének és az orth. község nagy oszlopának visszatérése az anyaközségbe és örvendetes tudomásul vétetett, hogy a másik részen kezdik belátni, hogy a külön válásnak nincs és nem volt igaz alapja.

Okt. 27-én tartott az első közgyűlés, melyen a városi biztos nem volt jelen, vagyis elnök által meg nem hivatott, minthogy az 1848. törvény értelmében a gyűlekezés szabad.

Ezen közgyűlésen adatott újra bérbe, függetlenül a másik községtől a kóserhúsmérés joga. A szerződés csak egy évre szól és ezen belől is fölbontható volt, ha a másik községgel kiegyezés jönne létre. Ennyire élt a kiegyezés reménye az anyaközségben még ezen időben.

Végül találjon itt még megemlítést a pesti hitközségnek egy körlevele, melyben a testvérközségeket értesíti a vallásügyi ministeriumhoz beadott emlékiratának tartalmáról. A pesti hitközség ugyanis az említett ministerium által fölhivatott, nyilatkoznék a magyarhoni izraeliták kívánságairól. A megkérdezettek kijelentik, hogy az emancipációról nem nyilatkoznak, mert az ország és nemzet ügye az, vajjon a polgári szabadság megszűnjék-e kiváltságos felekezeteknek előjoga lenni. Ők tehát az egész *felekezetnek*, mint olyannak jogi állásáról és közműveltségi érdekeiről akarnak szólni. A főpanasz, hogy 1848 óta zsidó ügyekben olyanok ítélték, kik hozzá nem értettek. De nem létezik eddig oly testület, mely az egész zsidóság nevében szólhatna. Ilyennek teremtése szükséges volna az izr. iskolaalap kezelése szempontjából is. Itt nem elég egyesek véleményét meghallgatni, hanem kellene országos gyűlést választott képviselőkkel összehívni. Itt tehát először találkoznak a később csalódást hozott, congressus eszméjével. A fehérvári község, melynek viszonyaira czélzás történt az emlékiratban, természetes örömmel jelentette ki csatlakozását a pestiek által felvetett eszméhez.

Székesfehérvár.

DR. STEINHERZ JAKAB.

IRODALOM.

TANULMÁNYOK A BIBLIAI BEVEZETÉS
KÖRÉBŐL.

E czimű művemre több tudós szives volt megjegyzéseit velem közölni. Ezek közül azokat, a melyek a tárgyalt kérdések szempontjából érdekel birnak, átadom a nyilvánosságnak.

Dr. Strack H. L., berlini egyetemi tanárnak, a következő nagyobb számú észrevételért tartozom hálával. A lapszámok a német kiadásra vonatkoznak, melyhez a magyar kiadás lapszámait zárjelben tesszük hozzá.

4 (3). Megilla 3, 1. misnájában az ellentét *וְהָיָה* és *וְהָיָה* között könnyen volna érthető, ha így fordítjuk: *»tóra és a (többi) könyvek«*. E nyelvhasználat mellett felhozható Genézis 34, 27 *בְּנֵי יַעֲקֹב* Jakob *többi* fiai; 47, 24 *אֲנִי וְהָיָה* a *többi* négy rész; Exodus 9, 11 *וְכָל מִצְרַיִם* és a *többi* egiptomi. Több példa van összeállítva pentateuchkommentáromban (1894) 21. lap.

7. lap 7. sor (5. l.). Genézis rabba 25. fejelem nem jön tekintetbe, mert e helyen az éhínségek kor szerint vannak felsorolva. Ha a zárómondatot préselni akarjuk, az ön felfogása ellen szólana, minthogy ott a Birák korabeli éhség a Királyok könyvében említettek után nevezetetik.

Ugyanott 10. sor alulról (6. l. 17. sor). Az Ékha rabba 1, 1 (13 a lenn) említett 24 helyett a párhuzamos helyen j. Maaszér séni IV, 55 b csupán 12-ről van szó. — U. o. »70 könyv« v. ö. cikkemet »Kanon« PRE² VII, 414. lap.

9. l. 1. jegyz. (7. l. 3. j.) Nézetemet a következőkkel védhetem. Josephus nemzsidó olvasók számára irt, tehát a LXX. és sorrendjét használta; de álláspontjából kifolyólag és céljaihoz képest az apokryphákat el kellett hagynia. Így magyarázódik a »22«-es szám. — A targum állapota a mel-

lett szól, hogy a héber kánonban a Siralmak könyve nem állhatott közvetlenül Jeremiás után.

12. l. jegyzet (10. l. 1. j.). A pontozást *פְּסוּקֵי* helyeselném, ha van rá példa. Targum Eszter 8, 15 (ed. Jakob ben Chá-jim) *פְּסוּקֵי* áll. [Ez ellenében fölhozható, hogy a pal. talmudban Chagiga 3, 2 (79 b 17) *פְּסוּקֵי* áll, a melyet idéztünk és a mely csakis *פְּסוּקֵי*-nak pontozható. Minthogy a középkori írók a szóban forgó alakot part. pass.-nak tekintették, természetes, hogy ilyenek pontozták is és ennek következtében az általunk ajánlott pontozás nem található].

13. l. (10). Vajjon *קִדְשׁ* ezen jelentésben »Isten« található-e a Szifrén és Szifrán kívül máshol? — Ugy látszik előttem, hogy *קִדְשׁ* *קִדְשׁ*, mint eddig, ugy értelmesebb, mint *קִדְשׁ* *קִדְשׁ*, mi bizonyára a »szent várost« jelöli, v. ö. *קִדְשׁ* *קִדְשׁ*.

Igen nevezetes előttem, a mi a 19. lapon (15) *קִדְשׁ* elnevezés eltűnéséről a zsidó hagyományból mondatik. Nincsenek-e még más nyomai a kiküszöbölésnek? *קִדְשׁ* *קִדְשׁ* nincs a talmudban! — Pált bizonyára Jeremiás 31, 30 vezette a *קִדְשׁ* *קִדְשׁ* kifejezéshez.

23. l. jegyz. (19. l. 1. j.). Az itt helyreigazított tévedésemet kézi példányomban már évek előtt kijavítottam.

31. l. (26). Kérdés, ha vajjon a Krónikában ilyen kitételekkel *קִדְשׁ* *קִדְשׁ* stb a szerzők jelöltetnek? Ugy látszik, hogy történelmi iratok egyes fejezetei a fellépő főszemélyekről neveztettek el, v. ö. Róm. 11, 2 *ἐν Ἡρακλίου τῆς λέξης ἡ γαργή* és misna Taanith *מִשְׁנֵה יִשְׂרָאֵל*.

34. l. 5. sor (28. l. 27. s.). Ruth a hagiografák között áll. E szerint azon adat, hogy Sámuel e könyv szerzője, nem magyarázható a szövegben javasolt módon. [Lehetséges, hogy a barajthába Bába bathra 14 b ez a sorrend, hogy Ruth a hagiografák között áll, a későbbi elrendezésből került, vagy pedig ezen egy esetben a kronológia szerint határozták meg a szerzőséget, mert Ruth *רִיחַ שְׁמֵהּ הַשְּׁמִימִי* szavakkal kezdődik]. — 37. s. köv. l. (31) v. ö. Strack, Commentar zu den Proverben 303. l. (e gyűjteményben: Strack-Zöckler, Kurzgefasster Kommentar zu den heil. Schriften, Altes Testament VI. rész), a mely hely Blau szerint kiegészíthető. — 38. l. (32). Arról, hogy Ruth tulajdonképen a Birák után állott volna, már kifejeztük kételyeinket.

48. s. köv. II. (41). V. ö. Strack cikkét: *Schreibkunst und Schrift bei den Hebräern* (PRE²); továbbá S. R. Driver, *Notes on the Hebrew Text of the Book of Samuel*. Oxford 1890, bevezetés. — 49. l. (42) A helyes olvasás bizonyára עֲבִיר, v. ö. Driver p. XXII. XXIII.

51. l. (43). Igaz, hogy עֲבִיר mondása nem bizonyítja, hogy a négyzetes írás Ezrára megy vissza; de azt sem bizonyítja, hogy nem lehet rá vissza. [Ez helyes. Csak hogy az Ezrára való visszavezetés egyetlen alapja a zsidó hagyomány; ha ez eltűnik, senki sem gondolhat Ezrára].

52. l. (44). Figyelemre méltó példa arra, hogy a »traditio« mindinkább *többet* tud, a nagy zsinagógáról szóló hírek.

58. és 64. l. (50. és 55). Az én előadásom (I. PRE *Schreibkunst* cikk 693. lap) egy valószínűségi bizonyítás, mely nincs megegyezve. A betű megbecsülése az exilium utáni zsidóknál folytonosan nagyobbodott, az írás felcserélése ez okból a korral mindinkább nehezebb lett. Ép ezért hajlandó vagyok következtetni, hogy a felcserélés korán történt meg. Egy oly tekintély által, mint Ezra, a dolog nagyon meglett könnyítve és a samaritánusokkal való ellentét az írásváltozást csak elősegíthette. Nehemiás ideje óta samaritánusok és zsidók között engesztelhetetlen ellenségeskedés uralkodott. Nehemiás után aligha jöhetett a pentateuchus a samaritánusokhoz. Az írás megváltoztatása Ezra-Neh. korában épen ezen ellentétből jól volna magyarázható. — 67. l. 7. sor (57. l. lent). Nézetem szerint a samaritánusokkal való ellentét mindenesetre latba esett az írás permutációjánál is. Ezen megjegyzések dacára elismerem, hogy nagyon valószínűvé tette, hogy a négyzetes írás Ezra koránál sokkal később lett bevezetve.

71. lap 3. sor (61. l. 11. sor). Miért van עֲבִיר csak harmadik helyen említve? Talán az első négy név ábécéje szerint van felsorolva, a görög pedig valamely okból, talán az írásjegyek sajátossága folytán, külön. — Koptírásról alig lehet a barajthában szó, minthogy az első kísérletek, hogy az ujeiptomi nyelv görög betűkkel irassék, csak a második századból származnak. A legtöbb kopt betű egyszerűen görög. V. ö. G. Steindorff, *Kopt. Grammatik*, Berlin, 1894, 2. l. Nem lehetne-e a barajthában עֲבִיר helyett לעביר olvasni? Arabs

zsidó nők említetnek a misnában Sabbath VI. 6. Az Ön magyarázata 72. l. 10. s. (62. l. 14. s.), hogy עֲבִיר talán csak gondatlanságból került a barajthába, nagyon aggályos előttem. Sajátságos, hogy Apost. cselek. 2, 9–11 »médek, élamiták... egiptomiak, és arabok« nevezetnek. — 81–83 l. (69–72) Figyelmeztetek arra, hogy a héber nyelvnek görög betűkkel való átírásához egészen hasonló az ujeiptomi nyelvnek átírása ugyanazon betűkkel, a mint már fent említettem.

84. l. 2. j. (73 l. 1. j.) a codex Cambridge אֲשֵׁר-t olvas, nem אֲשֵׁר-t. — 85. l. 23. s. (74. l. 2. sor) »a tóra«. Megilla I, 8 azt mondja בְּסֵפֶר, a mi a 3. lap 7. jegyz. (3. l. 4. j.) és 84. l. eleje szerint nemcsak a tórát jelenti. [E fordítás tóra a talmud magyarázatára megy vissza és e helyen a tilalom tárgyalásánál első sorban jön tekintetbe, de ezzel nem akarom tagadni, hogy בְּסֵפֶר-ből a többi könyvek ki lennének zárva]. — 86. l. elején (74) עֲבִיר a héber írásra magyaráztatik, 72. (62) l. pedig az ó-héber írásra. Ez az olvasót megzavarhatja. [Az előbbi helyen עֲבִיר a héber nyelvre van vonatkoztatva, nem az írásra, a mit az összefüggés — fordításokról lévén szó — és a kifejezés: »hebräisch geschriebene Esterrolle« világosan mutat. Kiemeltem különben munkámban, hogy עֲבִיר vagy a héber nyelvet, vagy az ó-héber írás jelenti; az új héber írás אֲשֵׁר-nak nevezetük.] — 97. l. 10. sor (83) »monda« helyett »tudósítás« vagy »elbeszélés« teendő. — 97. l. 29. s. (84. l. 6. s.) »barajthánk« alatt nemde Megilla 18a, a 71. l. (62) 1. jegyzetben idézett részlet értendő. [Az s a többi hely, a hol a kopt stb. bibliák említetnek, a mely helyek 70–71 l. német, és 60–62 l. magyar kiadás idézetnek].

A következő sajtóhibákat jegyeztem fel: 14. l. jegyz. אֲשֵׁר helyett olv. אֲשֵׁר; 36. l. 7. s. olv. Delitzsh; 37. l. 5. s. olv. appellant; 38. l. jegyz. olv. ἀρχαῖος παραδόξως; és Euseb. IV, 26. IV, 22. [idézet Fürstböl, nem javítható]; 45. l. 2. j. 2. sor aus hely. olv. und; 48. l. 1. j. olv. ecclesiastica; 2. j. hibás számmal van ellátva; 62. l. 5. sor olv. an der gl.; 84. l. 20. és 86. 3. s. olv. auswendig; 92. l. 3. s. olv. Hexapla; 97. l. 13. s. olv. als helyett aus.

Az idegen betűkkel irt héber kodexekről és a régi fordításokról szóló észrevételek igen figyelemre méltók, habár némely pont még újból vizsgálat alá veendő. Némely dolog

világosabb lett volna, ha a talmudi főhelyeket, különösen Megilla- és Sabbathból, teljes összefüggésükben közölte, fordította és kommentálta volna. Milyen hasznos lenne egy jó talmudfordítás.

* * *

Dr. Büchler Adolf, bécsi szemináriumi tanár, egyebek között a következőt írja.

Eliezer ben Jákobnak a 43. lapon idézett mondása a a templom utáni időbe van helyezve, mivel egyik része azt tartalmazza, hogy szabad áldozni szentély nélkül, azt hiszem, hogy ez téves, mivel az egész tétel a babyloni fogságból való visszatérés egyes mozzanatait tárgyalja: 1. az oltár építését (Ezra 3, 2); 2. az áldozatot, mely törvénytelen volt azért, mivel csak oltár állott szentély nélkül (Ezra 3, 3+8); 3. az írást, lásd Schürer II, 657 s. Édújóth VIII, 6. Én azt hiszem, hogy az Ezrára vonatkozó hagyomány megvolt s Ezra 7, 6-on alapult, s a sok mesterséges s mesterkéltné megokolás, a mely a mű 47. lapján be van mutatva, csak a meglevőnek bibliai alapját akarja nyújtani.

Dr. Büchler ur ezen észrevétele találó. Eliezer ben Jákob az Ezrakönyvben támpontokat találhatott állítására. De hogy nem ez főczélja, bizonyítja már az, hogy nem hivatkozik az idézett helyekre, továbbá, az, hogy az írásra nézve már nem igen méríthetett ösztönzést az Ezrakönyvből. A IV. Ezra apokrif irat, a mely azt beszéli, hogy az összes szent iratokat, a melyek Jeruzsálemnek Nebukadneczar részéről történt lerombolásánál elpusztultak, Ezra állította helyre, nem jöhet tekintetbe, mert semmi esetre sem régibb Eliezer ben Jákobnál. Édújóth 8, 6. Derenbourg J. ellenére (Essai 482.) pedig megerősíti föltevésünket, hogy a mondás tendenciája odairányul, hogy az áldozati kultusz nem szűnik meg a templom lerombolásával. Ott ugyanis R. Józua pusztán ezen tételt tradálja: Hallottam, hogy áldozatok bemutathatók templom nélkül, de nem Ezra korára való vonatkozással, tehát csak saját kora állapotára czélozhat.

* * *

Dr. Perls Á. pécsi főrabbi ezt írja: Nem tanulmányozhattam még át könyvét, de lapozgatva benne, az

magyarázata (8. lap 3. j.) ragadta meg a figyelmemet. Kétségtelenül igaza van. Mást nem jelenthet. A szembeállítás מדרב-¹val csattanós és meggyőző. Csak a bizonyítékok megválasztásában nem mutatkozott elég szerencsésnek. A מדרב של עיר Kohélet r. elején nem lehet »városi legelő«. Egészen mást jelent az itt. Engedelmével kifejtem a nézetemet. Tudni való, hogy keleten a fállal körülzárt városok előtt, a מדרב-nál, tág, szabad térség, piac volt, a bibliai מדרב-nak (Meg. 25b Taanith 15a) nevezi. V. ö. Baba b. 24b לבי עיר לעיר כשיש מרחק מן העיר és ריש s. v. לעיר מן העיר. Így értjük aztán ezt az eltérést is, mely Saul és Jonathan tetemei helyére vonatkozólag Sámuel könyvében előfordul. Egyik helyütt (I. Sam. 31, 12) az áll, hogy חמה בית שן, a másikon מרחב בית שן (II. Sám. 21. 13.) lopták el a csontokat. E látszólagos ellentmondás megszűnik, ha eszünkbe juttatjuk, hogy a מרחב elöl volt és hogy a חמה külső oldala a מדרב-ra nézett. Már most azt állítom, hogy מדרב של עיר az idézett helyen sem jelent mást, mint térséget, piacot, nem pedig legelőt. Itt van a bizonyítás. Ez a köről való legenda שער elején is fordul elő, csak hogy ott a szöveg egy kicsit furcsán van megszerkesztve, így hangzik: יצא למדרב של עיר לחורבה. A mondat második fele fölösleges. Ezt belátták a magyarázók is. Hanem ez szerint מדרב magyarázata volna במדרב-nak. במ' קהל לא נוס לא הוא פירוש על מדרב של עיר. 1. Mivel olyan közönséges szó, hogy nem szorul értelmezésre; 2. מדרב nem is egyértelmű מדרב-²val, mert מדרב-³romot, dűledéket, מדרב meg pusztaságot, üres térséget jelent. 3. מדרב grammatikailag helytelen, lévén nőnemű főnév, úgy volna helyes מדרבה של עיר. De ha a nominativus מדרב volna, akkor מדרבה furcsa egy constructio, mert erre azt sem lehetne ráfogni, hogy legelőt jelent. Világos tehát, mint a kétszer kettő, hogy itt tollhiba esett: מדרבה של עיר lett cserélve מדרבה-⁴val és ezzel a szokásosabb, ismertebb kifejezéssel akarták a ritkább מדרבה megmagyarázni. Vagy tán eredetileg csak מדרבה állott és hogy összeegyeztessék a szöveget, itt is מדרבה tettek elébe. Akárhogy esett a dolog az kétségtelen, hogy מדרב nem jelent itt legelőt, hanem piacot.

* * *

Dr. Simonsen D., kopenhágai főrabbi, ezeket írja: »Nem fogadhatom el a 82. lap 2. jegyzetében (magyar kiadás 71. l. 2. j.) adott magyarázatot, hogy Megilla 18a nem fordításról, hanem idegen betűkkel írott megillapéldányokról volna szó. Ugy rémlik előttem, hogy a »kopt stb« barajthákban nem volt következetes; 70 és köv. II. és 81. l. (m. k. 60. s. köv. II. és 71. l.) עברית írásra van magyarázva, holott 85. l. (73. l.), úgy látszik, nyelvre van vonatkoztatva. Némi rezervációkat észre veszek ugyan, de ezek a főmondattal szemben háttérbe szorulnak. Érdekes az, a mi a »zsídó-kopt« fordításról gyanítatik; a föltételezett élamí és méd fordításokhoz kikeresendő és közelebbi vizsgálat alá veendő Chrysostomus és Theodoret azon jegyzetei, a melyek egy régi perzsa fordításról szólanak. Maimuni szintén említ egy régi perzsa fordítást. Az írás kérdését epigraphiai alapon is kellene tárgyalni, tisztán irodalmi eszközökkel nem dönthető el. Kételkedem benne, hogy a régi írás oly késői korban, mint Ön által föltételeztetik, még használatban lett volna. Lehetségesnek tartom még most is, hogy az írásváltozás Ezra idejében történt volna stb.«

* * *

Epstein A. Bécsből a következő észrevételeket teszi: »Az arabsban is a korán neve אלברא és más nyelvekben sem mondják »szent könyvek«, hanem csakis »szent iratok« = כתבי קדש . — A ד és ז a talmud utáni időben is fölcseréltettek egymással I. művemem »Eldad« 123. lap. Salamon alfabétájában a targum sániben a ז betűt a ד szóval kezdi, tehát ד áll ז helyett.

* * *

Ezekben közöltem a hozzám juttatott észrevételekből az érdekesebbeket; később érkezettek Dr. Perlstől a következő számban. Ezeknek összehasonlítását állításaimmal, a mennyiben azoknak ellentmondanak, az olvasóra bízom. Ez okból csak néhányra tettem megjegyzést, a hol ez szükségesnek mutatkozott. És most néhány pótlást nyujtok művemhez.

Az előszóban megemlítettem, hogy F. Buhl műve: »Kanon und Text des A. T.« nem volt kezeim között »Tanulmányaim« kidolgozásánál. Azóta ismét hozzá jutottam és azt látom, hogy csak némely kisebb kérdésben kell vele foglal-

koznunk. A szentírás egész gyűjteményének neveiről ezek találhatók benne: »Die ganze Sammlung führt den Namen כתבי קדש (von קרא »lesen«) oder הקדש oder ספרא oder ספרי קדש »die heiligen Schriften«, oder הקדש resp. ספרי קדש »die 24. Schriften«. Als Gegensatz zum »Gesetz«, dem fundamentalen, an sich als genügend betrachteten Teile, wird das übrige bisweilen unter dem Namen קבלה »Überlieferung« oder ספריה zusammengefasst« 5. lap. Nincsenek említve ספרי és ספריה (Tanulmányok 13. s. köv. I.). Hibás a הקדש említése, a midrasban csak ספרי קדש található. A tévedés Fürst »Kanon etc.« cz. munkájából (3. l. 6. és 7. j.; 4. l. 3. j.; v. ö. Tanulmányok 24. l. 1. j.) származik. A 4. lapon Buhl helyesen mondja, hogy ספריה az összes szent iratokat jelenti, hivatkozván Schiffer művére: »Das Buch Kohelet im Talmud und Midras« 1884, 83. s. köv. I. A Schiffer bizonyítékai az általam idézett néhány helyen alapulnak. Az összes bizonyító kitételeket nem jegyzi föl, a mire különben nincs is szükség. Helytelenül mondja Buhl, hogy a középkori zsidóknál és a maszorétáknál כתבי קדש némelykor a szentiratokat a tóra kivételével jelenti. Ez az elnevezés sokkal régibb (Tanulmányok 21. s. köv. I.).

* * *

Az ó-héber írásnak még a második században való létezését 58. s. köv. II. több ok alapján állítottam. A bizonyító helyek közé felvettem a barajthát Sabbath 115a és Megilla 18a. Az első helyen az áll: »Ha írva voltak (bibliai példányok) koptul, médül, héberül, élamul, görögül, annak daczára, hogy nincs megengedve azokból olvasni, mégis szabad őket tűzvészből megmenteni«; a második helyen pedig ez: »Ha olvasta (a megillát) koptul, héberül, élamul, médül, görögül, nem tett eleget kötelességének«; továbbá: »koptul a koptoknak, héberül a hébereknek, élamul az élamoknak, médül a médeknek, görögül a görögöknek« lehet a megillát olvasni. Abból indultam ki, hogy ezekben a barajthákban az עברית szó csak az ó-héber írást jelentheti, mert különben a héber nyelvre kellene vonatkoztatni, a mi képtelenség. Így interpretálták a barajthát az általam idézett (70. l.) Szóferim 1, 7; Maszecheth Szeferim 1, 8 és a talmud utáni kis traktát-

tus Széfer Tóra. Rasi Sabbath 115a עֲבִייתִי szóhoz azon megjegyzést teszi עֲבִייתִי שֶׁל עַבְדִּי וְעַבְדִּי וְעַבְדִּי és így ezen egy szót írásra vonatkoztatja, úgy hogy reá is támaszkodtam.

Ezen felfogásomban az ingat meg, hogy a római zsidóknak volt egy zsinagógájuk, a melyet συναγωγή Αἰρεσίων nak neveztek (Schürer E., Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi² II. 517). Ebből világos előttem, hogy léteztek zsidók, a kik nemzetiségükre nézve עֲבִייתִי névvel jelöltettek. E szerint nincsen ok, hogy Megilla 18a barajtháját, a melyről munkám 61. lapján bővebben szólottam, ne vonatkoztassuk idegen nemzetiségű zsidókra. Ugyanezen okból nem osztozkodhatom Bacher V. folyóiratunk előző és Strack H. L. jelen számában egymástól függetlenül kifejezett azon tetszetős és megnyerő módon előadott nézetében, hogy עֲבִייתִי helyett olvasandó עֲבִייתִי לְעַבְדִּי. A római zsidó sirfeliratok folytán a konjektura után sem menekülhetünk a »héberektől«.

A sirfeliratokról más összefüggésben szándékozván szólni e helyen csak röviden adom elő nézetemet. Az עֲבִייתִי a szent földre bevándorolt és ott külön községeket alkotó zsidókat jelent. Ezt az állítást kétségtelenné teszik az Apostolok cselekedeteinek 2, 5 s következő versei. E helyen a barajthánkban említett népek mind előfordulnak és ezeken kívül még más nemzetiségű zsidók is. Kérdés már most, hogy melyekkel azonosítsuk az עֲבִייתִי által nevezetteket? Az arabokkal való identifikálás ellen szól először az, hogy hozzá csak a barajthán eszközölt javítás útján jutunk. Ha עֲבִייתִi csak Palesztina ősi zsidó lakóit, tehát a tulajdonképi hébereket jelenté, akkor nem volna belátható, hogy miképpen változott át a barajthában kimondott szabály keretében világos עֲבִייתִi a homályos עֲבִייתִi-re? Másodszor pedig megfontolandó az, hogy az Apostolok cselekedetében a sokféle nép között az arabok csak utolsó helyen említettek. Ennek bizonyára az az oka, hogy Arábiában azon korban, melyről szó van, időszámításunk első vagy második századában, nem volt oly sűrű a zsidó népesség, hogy onnan őshazájába nagyobb tömegekben vándorolt volna vissza.

Ellenben nagyszámu zsidóság lakta ősidők óta Mezopotámiát. (Josephus, Antiqu. 12, 3. 4.) Czelünköz képest mellőz-

hetjük azon vitákat, a melyek ezen geográfiai fogalomról akár a görög, akár a megfelelő héber elnevezést tekintjük, léteznek, mert a tekintetbe jöhető egész területen egyenlő sűrű volt a zsidó lakosság. Az Eufratesen innen és túl mindenütt számos zsidó telepedett le. Az Acta apostolorum idézett helyén Mezopotámia tényleg a 4. helyen nevezetik. Mezopotámiában az ősi lakosság egy aram dialektust beszélt (Strabo 2. 84). Mindezen okok a mellett szólanak, hogy עֲבִייתִi szót a mezopotámiai zsidókra vonatkoztassuk. Barajthánkban az arabok hiánya kevésbé feltűnő, mint a Mezopotámia lakosságáé. Mezopotámiát Trajánus kebelelte be a római birodalomba. Előzőleg hosszú időn át nagy harezok folytak e területen (l. Winer, Biblisches Real-Wörterbuch II. 87). Ezek a körülmények is érthetővé teszik, hogy a zsidók nagyobb számban vándoroltak vissza őshazájukba.

* * *

Az olvasót közelebből nem érdeklő ok folytán a »végső betűkről« szóló fejezet végéről (91. lap) néhány megjegyzés kiesett, a mit külsőleg a lapfőn megmaradt üres hely is elárul. Ez a részlet így hangzik:

»Ezen tényből következik, hogy a kettős betűkben ugyanazon betűknek kétféle alakját kell látnunk, a melyek a mai napig érvényben levő rendeltetésüket csak az idők folyamán nyerték, még pedig differenciálás útján. Azon feltevést, hogy a végbetűk az egyes szók elválasztása végett lettek volna alkotva,¹⁾ a felhozott adatok megcáfolják. Egyéb paläographiai állítások, melyek az előadott momentumokkal ellenkeznek, szintén elejtendőek. Jelesül nem szabad többé azon hypothesishez ragaszkodni, hogy נַצַּח betűknél pusztán a szó végén lett volna az alsó vízszintes vonal függőlegesen átváltoztatva. Ezt a föltevést megcáfolják azon egyenes adatok, hogy ilyesmi a szóközépen is előfordult. Egyébiránt ezen feltevés nem magyarázza meg a végső mem keletkezését. A mi

¹⁾ Eichhorn, Einleitung^a I 175 köv. II.; Löw L. id. h. Az előbbi azt a gyanítást is említi, hogy a végső betűk eredetileg a magasabb számjegyek jelzésére alkalmaztattak volna, mint pl. 7 = 500 stb., de joggal elutasítja.

ORSZÁGVILÁG.

UTI RAJZOK.

Egy csizma alaku ország már két izben volt óriási befolyással egész Európára. És sajátos módon 3 oldalról a tenger mossa a szép Itáliát és a közvetlen érintkezését Európával csak egy kis terjedelmű száraz föld teszi lehetővé. Az ókorra Róma nyomta reá bélyegét, midőn azt folytatta, a mit Görögország kezdett, midőn annak kulturáját fejlesztette és azt azután politikai hatalmának segítségével egész Európában terjesztette. Bárhová jutottak a római legiók, bármilyen messze az »urbs«-tól alapítottak gyarmatot, ott meghonosították a római műveltséget, művészetet is. És ha bármily ilyen provincián az ásó a föld mélyébe hatol véletlenül vagy szándék által irányítva, az bizonyos számú rétegek alatt a római civilizáció nyomaira akad.

Másod izben gyakorolt nagy hatást az egész művelt világra, a mely hatás még most is él, midőn az emberiségnek egy új kort nyitott meg. A szellemi újjászületésnek színe helye Olaszország. Itáliának szülöttjei rázták föl az egész emberiséget százados álmából és zsibadtságából, az ő heroszai indították új virágzásnak az irodalmat és művészetet, ők szereztek érvényt az egyéniségnek és ők fordították az ember figyelmét a természet csodái és szépségei felé. A renaissance Olaszországból jutott el az egész civilizált világba és megint a szép Itália adott irányt egész Európa kulturájának. E két dicső kornak számos emléke maradt fenn ezen boldog országban és gyönyörű fekvésén, kék egén, csodás tavain, bájos narancs- és citromligetein kívül főleg és talán első sorban e

műemlékek vonzzák a külföldi embert szép Itáliába kimondhatatlan vonzerővel. Nekünk is egy régi óhajunk teljesült, midőn a renaissance hazájába utazhattunk. A különös fekvésű és csodálatos építkezései Velence volt első állomásunk.

Tapasztalataimról akarok jelen cikkemben beszámolni, de csak azokról, melyeket a zsidók társadalmi élete felől gyűjtöttem. Nem sorolhatok fel sokat, mert nem igen állt módomban alapos tanulmányokat tenni és inkább csak egyes megfigyelésekről és benyomásokról adhatok számot. Mindenek előtt kiemelem, hogy hitsorsosaink társadalmi helyzete egész Olaszországban a lehető legkedvezőbb és ezt sajátos módon azon országról állithatjuk, a melyben a pápa székel és a melyben a katolikus főpapság oly számosan van képviselve. Mig nálunk most, a század végén veti el a főrendiház a vallásunk receptiójáról szóló törvényt, addig ott, a pápa országában, már hosszú évek során át élvezik a zsidók a legmesszibbre menő jogokat és a szó szoros értelmében vett teljes jogegyenlőséget. És nem csak papiroson, nem csak a törvény holt betűje biztosítja azt nekik, hanem a gyakorlatban meg is adja azt az olasz társadalom a legnemesebb és a legszébb módon. Soha és sehol sem érez az olasz zsidó vallása miatt mellőzést vagy jogtalanságot, egyetlen egy hivataltól, egyetlen egy tisztségtől vagy méltóságtól sem fosztja meg. A miniszteriumnak egy tagja jelenleg is Mózes tanának a követője és három évvel ezelőtt is a zsidó Luzatti kezében volt a pénzügyminiszteri tárca. A hadsereg generálisai között, a legmagasabb bírói testületben, az állami méltóságok sorában egyaránt látjuk hitsorsosainkat képviselve. És a társadalom, a nép is szereti és becsüli zsidó polgártársait, együtt mulatnak, együtt szórakoznak. Szóval ez a legnemesebb liberalizmus hazája és nemcsak a renaissancekori művészetnek a tárháza és az új kulturának a szülőföldje, hanem az új kori eszméknek a jogegyenlőséget, az egyenlőséget és testvériséget illetően a legpontosabb és leghivebb teljesítője is. Minden külföldi látogató megcsodálja és megszereti e derék, nemes népet. Igaz, hogy a zsidók már a legrégibb idők óta laknak Olaszországban, már az ó-korban is találhatók szép számmal Rómában és már akkor is bírnak befolyással. A kereszténység előtti kornak nevezetes írói emlékeznek meg a zsidókról. Mikor és

hogyan jöttek hitsorsosaink először a világvárosba, arról nincsen tudomásunk. Időszámításunk első századaiban a zsidók már Olaszország más vidékein is laktak és Alsó-Itáliában a 3. és 5. századból találtak zsidó sírköveket, melyeken görög vagy latin feliratok voltak. A törvényekben, okiratokban és levelekben is találunk említést az olasz zsidókról. A következő századokban már Itália minden nevezetesebb városában alakulnak hitközségek. És a történeti fejlődésben a többi európai országokhoz képest Olaszországban tolerans eljárást fogunk tapasztalni a zsidókkal szemben. A szenvedésből ugyan itt is jutott nekik néha, de tervszerű üldözésben vagy kiűzésben nem részesültek Olaszországban. Steinschneider meg is jegyzi a héber bibliographiájában, hogy Itália az egyedüli európai ország, a mely nem ismer egy nagymérvű zsidó üldözést. Ennek az okait mostan nem akarjuk keresni, csak még ki akarnám emelni, hogy az olasz zsidók mindig műveltebbek voltak, mint a többi európai hitsorsosaik és aránylag és nagyjában most is azok. Tiszta olasz nyelvet beszélnek és nincs semmiféle jargonjuk. Kenyérkereseti módjuk tisztességes nek elismert foglalkozásból áll és soha sem kellett e miatt pirulniok. Gyermkeiket iskoláztatják és ezek tudományos, kereskedelmi vagy iparos pályára készülnek. Ruházatban, beszédben, dalban köztük és a más vallásuk között semmiféle különbség nincsen. Zsidó vendéglőkben ép olyan élénk és vidám a társalgás, éppen úgy tréfálnak és dalolnak, mint a keresztényekben.

Velence, mely város még megtartotta régi jellegét, keveset haladt, keveset fejlődött; utcái, épületei már 500 évesek, a zsidók is kevésbé műveltek és intelligensek, mint Olaszország többi városaiban. Bár vannak itt is egyesek, kik nagy szerepet játszanak a társadalomban, mint pl. Franchetti báró, Rothschild báró veje, ki a Canal grandenak egyik legszebb palotáját mondja magáénak. Velenczében földrajzi fekvésénél fogva az építkezés óriási nehézségekbe ütközik, a kőművesek ott könnyen éhen is halnának, azért a középkor ghettója még most is fennáll és a zsidó lakosságnak egy része ott birja tűzhelyét. A ghettóban van Velenczének két temploma is, melyek igen érdekesekek, szemben állnak egymással, csak néhány lépésnyi terület választja el őket. Az egyik

oly régi, hogy péntek este nem is mondják benne a lecho dódi liturgiái részletet, mert annak létrejöttekor a templom már régen fennállott és így az eredeti imarendet tartják meg emlékül. A fafaragványokat a renaissance kornak egy híres művésze, Alexandro Brussello készítette, ugyanaz, a ki a világhírű Szt.-Márk templomban is dolgozott és valóban felette szépek. A templomszolgák ép oly nyereszkedők és éppen úgy lesik a borralalót, mint a keresztény sekrestyések, megvan tehát a jogegyenlőség ezen tekintetben is, nekik is szabad a külföldöt sarcolniok. A zsinagóga belső berendezése merőben különbözik a mieinktól. A héber nyelvet szefardul ejtik és csak nehezen tudtam őket megérteni. A második templomot, az ujabbat nem tekinthettem meg, mert a sámesz, bár az egész ghetto meztlábás ifjusága mozgósított a felkeresésére, nem volt található. A templom közelében lakik a chacham, rabbi, kinek sokkal kevesebb a dolga, mint nálunk egy rabbinak. Beszédet ugyanis nem tart soha, az ott nem létezik és teljesen ismeretlen, ő csak a minta mocsoktalan életével, tükre a zsidóknak, így mondták ők. A ghetto házai 3—6 emeletesek, melyek mind még akkor épültek, midőn a zsidók azon szűk helyen, melyet nekik a jóságos városi tanács kimérni kegyeskedett, nem fértek el és kényszerültek a magasba építeni. A ghettóban jelenleg csak a szegény zsidók laknak, iparosok és munkások, valamint elég sok szegény keresztény is. Bizonyára olcsóbb itt a lakbér.

Ezen városnegyed piszkos utcáival, vakolatlan házaival a veszekedő asszonyokkal, lármázó gyerekekkel, kik meztláb és mosdatlanul futkosnak szerté-széjjel, elszomorító képet nyújt, a középkor gyászos napjaira emlékeztet, mint Velence városa doge palotájával és a sóhajok hidjával egyáltalában és a templomok környéke éppen nem áhitatra indító. A velencei zsidók azonban nem építhetnek most más helyen templomot, mert Velenczében üres telek egyáltalában nem létezik és ha volna is, akkor az építkezés óriási technikai nehézségekbe ütköznék. A kereskedelem zsidók és keresztények között arányosan oszlik meg.

És most áttérek Flórenczre. A mily nagy a különbség Flórencz és Velence között, lévén Flórencz egy teljesen modern város élénk forgalommal, ép olyan különbség van a két város-

nak zsidó lakossága közt is. Flórencz, a »bella Firenze«, mint az olaszok nevezik, »la fiorante«, (florens), a virágzó, úgy természeti fekvésének bájára, mint művészeti emlékeinek sokaságára nézve csak Rómával hasonlítható össze. Toscanának a fővárosa volt és 1865—71-ig egész Olaszországnak metropolisa. És valóban királyi város ez! Az Arno két partján terül el, hegyektől és a festői domboktól körülvéve. Számos kertjével, sétányaival, a világhírű »Giardino di Boboli«-val, melyet Cosimo di Medici felesége alapított, egy nagyszerű parknak a benyomását teszi. Az isteni gondviselés ez áldott földdarabot nagy szellemekkel is megajándékozta. Itt éltek és működtek a politika terén Macchiavelli és Savonarola a tudományban híres Galilei, a világhírű költők, Boccaccio, Dante és mások, a művészet terén Lionardo da Vinci, Raffael, Michel Angelo, Massaccio, Donatello és még sok más kiváló festő, szobrász és építész. A renaissance műkincsei Róma után az egész világon itt vannak legdúsabban felhalmozva. Ezeket néztük egész héten át, míg végre elérkeztünk a szombat, a pihenésnek napja. Fogadására felkerestük a zsinagógát, a melynek szépségétől valósággal el voltam ragadtatva. Új, modern épület, mely valóban pazarul van díszítve és berendezve. Belsejében megleptek az ülésekre odaszegezett névjegyek, a mennyiben nagyon sok név előtt díszlegett a lovag, báró cím. Flórencznek 4000 zsidó lakosa van, a mi aránylag nem sok, a mennyiben Toscanának szép városát az utolsó népszámlálás szerint 170000 lélek lakja. Flórencz gazdag kereskedelmi város. Velenczéhez képest óriási haladást tud felmutatni a kereskedelem és ipar terén. Velence ősi, Flórencz modern, Velence szegény, Flórencz dúsgazdag. Így aránylanak a flórenczi zsidók is a velenceiekhez, sokkal gazdagabbak, felvilágosodottabbak. Az Istentiszteletet orgonaszó kíséri, de sajátos módon a kántor taliszszal a fején imádkozik. Péntek este ima után a község legnagyobb része a rabbi üléséhez zarándokol, a ki mindenkit külön megáld. Különösen az ifjuság, gyermekek és deákok tolulnak nagy számban a lelkipásztorhoz. Flórencz jelenlegi rabbija, Dr. Margulies, Németországban nyerte kiképeztetését. Istentisztelet után bemutattam neki, szombat délelőtti meghívására megjelentem a lakásán. Itt beszélt el azután, hogy ő községét német

módra akarja szervezni. Mindenek előtt meghonosította a hitazonosítást, melyet olasz nyelven tart és melyet hívei igen kedvelnek. Most az Istentiszteletet akarja megreformálni. Néhány deákat a hitoktatás kötelező óráin kívül privátim tanítja a talmudban és e téren is tud már szép sikereket felmutatni. Társadalmi állása igen szép, Olaszországban nagyon megbecsülik a más hitűek is a zsidó lelkész. Örömmel említette azt is, hogy a mióta Flórenczben lelkészkedik, csak két zsidó lépett kereszténnyel vegyes házasságra. Pedig ott a törvény már régóta megengedi azt; ebből is látszik, hogy nem kell a polgári házasságtól valami tulságosan félnünk. Ugyancsak péntek este mutatta be magát a rabbinak egy német egyetemi tanár, klasszikus philologus is, ki már hat hónapja volt tanulmányúton és egy zsidó vendéglőnek a czímét akarta a flórenczi »chachamtól« megtudni, mert már vágyódott zsidó étel után. A rabbi signor Servadiót ajánlotta neki, a mi vendéglőünket, és így szombat délben együtt ebédeltünk. A gyűjteményekben már többször találkoztunk és így könnyű volt az ismerkedés. Ő sem tudta eléggé csodálni a zsidók helyzetét Olaszországban és annál fájóbban érezte német hitsorsosaink szomorú viszonyait. A tudós professzorral itt érdekes kis epizód esett meg. A szombati nemzeti étel után áhihozott és sóletet rendelt, ezt értette a cameriere (pincér) és hozott is legottan, de most a második szombati ételt is szeretne volna rendelni, olasz nevét azonban nem tudta, az ételapon meg nem bírtuk megtalálni a neki megfelelő műkifejezést és a mindig nálunk levő szótárban sem. A német bácsi azonban a »kugli«-ról semmiképp nem akart lemondani. Odahitta hát az ételhordót és azt mondta, hozzon még valami »specialita ebraica«-t. A pincér azonban egy egész tömeg különlegességet sorolt fel, úgy hogy még mindig nem tudtuk, melyik a valódi. Végre mentő gondolata támadt a tudósnak, odaszól a pincérnek, hogy adjon neki »una specialita di bomba«, ezt már megértette és végre hozta mosolyogva az annyira óhajtott »kugli«-t. Servadio bácsi, a vendéglős, igen derék, becsületes zsidó ember. Szombaton a vendéghelyiségben nem szabad szivarozni, nem fogad el akkor fizetést, még idegentől sem, de enni kalap nélkül kell, esetleg direkt fel is szólítják az embert arra, tegye le süvegét. Flórencz után

több olasz várost látogattunk meg, de azontúl nem volt elég időm és alkalmam, hogy a zsidók életét megfigyeljem. Még csak Milanóban a zsidó temetőt néztem meg. A ciceronék minden idegent figyelmeztetnek reá, a mennyiben igen szép és művészi kivitelű síremlékek vannak benne. A milanói köztemetőben létezik néhány év óta egy crematorium, melyben elégetik azoknak a hulláit, kik azt kívánják. Jellemző adatként említem, hogy eddig a temető-őr állítása szerint közel 3000 hullát égettek el és köztük csak tizenegy zsidónak a holttestét. Az olasz zsidók tehát nem igen hódolnak a temetkezés új divatjának.

Budapest.

HELLER IZIDOR.

KÜTFÖK.

263. sz.

Okmányok és levéltári jegyzetek.

Bonyhádi hitközség archivuma.¹⁾

Chevra Kadisa jegyzőkönyve. A szent egylet alapít. 1753., az első alapszabályokat a község jegyzője, prossnitzai Gumprich ben (172) Sámuel írta le 1753. (5513.) tébéth hó 24-én vasárnap. Minthogy az első jegyzőkönyv szűknek bizonyult, tartalmát részben egy újabb könyvbe írták. Az első alapszabályok a következők:

1. Az egylet tagjai évenként 12 garas (פניס) tagsági díjt fizetnek, ebből fedezik az egylet költségeit.

2. Ádár hó ujhold előtti napján (szűk évben II. ádár hó ujhold előtti napján) a tagok böjtöt tartanak, a rabbi predikál, ki 2 frtot kap beszédeért.

3. Ezen napon történik évenként a hivatalnokok választása. A választás lefolyása: az összes tagok nevei papírra íratván az urnába kerülnek, az ebből kihuzott három név a választást végzi, t. i. 3 gabbajt és 2 beteglátogató gabbajt választanak. Ezen öt férfi ne tartozzék egy és ugyanazon földesur fenhatósága alá. A régi és új gabbajok még egy gabbajt a נכח נכח-t választják, utóbbira ugyanazon szabályok kötelezők, mint a melyek a hitközségi elnökre, t. i. ha az egyik évben az egyik földesur zsidája lett elnök, vagy נכח, akkor a második évben a másik földesur zsidája viseli a hivatalok egyikét, a 6 gabbaj közül 3 az egyik, 3 a másik földesur zsidái közé tartozzék.²⁾ A választás után a régi hivatalnokok beszámolnak.

4. A választás előtt minden tag fizesse meg az egyletnek tartozásait, ha nem fizette meg, úgy nem választható. A tartozás a betegápolási díjból is levonható.

5. Adar új holdját megelőző szombaton elhatároztatik, hogy mikor tartassék a Chevra lakomája, ennek költségére minden tag 7 krt fizet. A lakomán békesség uralkodjék, a békebontás büntetéssel jár, a fekete könyvbe íratik annak neve, ki nem akarja az ilyetén

¹⁾ Köszönetemet kell főtiszt. Rosenthál Tóbiás rabbi urnak kifejezmem, ki hitközsége archivumának iratait a legnagyobb előzékenységgel rendelkezésemre bocsájtotta.

²⁾ Bonyhádon két földesur volt: a Perczel és a Kliegel.

658

büntetés pénzt megfizetni. A lakomára a hitközségi előjáróság is, mely 2 fttal segélyzi a lakomát — hivatalos, habár az előjáróságban olyanok is lennének, kik nem chevra tagok.

6. Az egylet vagyonát a כספי kezeli, de körülbelül 10 forintot átad az első gabbajnak, ki ebből a koldusokat látja el alalmazásával. Az összes gabbajok közt a legfőbb rangja a כספי-nak van, a ki az öt hivatalnok társával végzi az egylet ügyeit. Ha a כספי nem akarja magát alávetni valamely határozatnak 18-szor 18 krt fizet büntetésül. 3 frt 24 kr. felüli büntetések kiszabását az egylet többsége végzi.

7. Új hold napján az egyleti gabbaj gyűjtést rendez a templomban, egyéb napokon a betegápolási gabbaj.

8. A járzeit-pénz az egylet jövedelméhez tartozik. A ki nem tartozik az egylet kötelekebe, járzeit-napon 1 garast fizet kadismondásért; egyleti tag nem fizet azért. Ha 2 egyleti tagnak egyszerre van járzeitja, sorshúzás útján határoztatik meg, hogy közülük kit illet a קריש של תרלים וסופר של יום.

9. A hosáná rabbáh nap a hákofoth, szimcháh tóra és az ezen napi hákofoth, a cháthán tóra, — berésith, — maftir és az ezen napi tórához való felhívások jövedelme az egyletet illetik. Az egylet gabbaja a tóra örömnapiján előbb a község előjáróit, majd a czedakah hivatalnokait és végre az egylet gabbajait hivatja tórához öregség szerint. Azon egyleti tag, kit a tóra örömnapijának reggeli istentiszteletén már a tórához felhívtak, muszáfkor fel nem hívható még egyszer. A felhívásért járó pénz hosáná rabbáh-kor azonnal megfizetendő, a tóra örömnapiján pedig záloggal fizetetik a felhívási illeték. A tóra örömnapiján völgegynek s legényemberek — noha az egylet tagjai — a tórához fel nem hívhatók.

10. Az egyletnek jágában van, hogy az újév, engesztelőnap, hosánáh rabbáh, peszách, sebuoth, szukkoth ünnepekkor és chol-hámóed szombatján a tulajdonát képező tórából a templomon kívül felolvasást rendezzen, a mely alkalomból sorshúzás szerint járulnak egylet tagjai a tórához. Ha valamely ünnepen nem járult mindegyik tag a tórához, úgy a kimaradtak a következő ünnepkor hivatnak fel. Az egyleti kohének csak egyszer hivatnak fel, ha valamennyi kohént egyszer már felhívták, akkor kohén helyett nem-kohént hívnak fel.

11. Az egyletbe belépő hitközségi tagok belépti díját az egylet közgyűlése határozza meg. Tanult ember belépése után nem köteles az egyletet három évig szolgálni, öreg tanulatlan ember a 3 évi szolgálati idejét pénzen megválthatja. A ki három évig akarja az egyletet szolgálni, annak a felvételi illetéket nem kell egyszerre lefizetnie, hanem három évi részletben. Gyermekek felvételeért 1 bírodalmi tallér fizetendő, de a felvett gyermek a házassági utáni 3-ik évben újra fizet 1 bírod. tallért. A fiatalok és a 3 évig szolgáló tagok az egyleti lakomán az ételt hordják. Az egyleti könyvbe való beírásért a jegyző minden egyes személytől 5 garast kap.

12. Ha férfi vagy nő (egyleti tag felesége) az egylet előjáróival vagy tagjaival gorombáskodik, büntetést fizet, ha ezt vonakodik tenni, úgy neve a fekete könyvbe (פנקס השחור) íratik. Ha valaki az egylet büntetési határozatát a keresztény törvényszékhez felebbzi, az egyletből kizáratik.

13. Betegápolásra és temetési dolgok végzésére az egyleti tagok sorshúzás szerint kerülnek. Öreg és kényelemszerető ember pénzen megválthatja ebbeli köteleességét, t. i. maga helyébe mást állít, de ha helyettes nem található, akkor maga tartozik a betegápoláshoz és temetéshez elmenni. Ha valaki akadályozva van ezen kötelessége teljesítésében, úgy a maga pénzén helyettesít állít. A kohének csak betegápolásra köteleztetnek. A ki nem akarja köteleességét teljesíteni, büntetése az, hogy nem hivatik a tórához, vagy betegsége esetén az egylettől nem kap ápolót.

14. Szolgát vagy cselédeányt a gazda csak két hétig ápolja a maga házában, ez idő után a korbáza szállíttatja, itt a czedakától 3 napig kap ellátást, betegségeinek többi napjaiban a betegápolási gabbajok tartják élelemmel. Így történik az idegenből jövő betegekkel is. Koldus legfeljebb 18 krnyi alalmaznát kaphat az egylet gabbájától, ennél nagyobb összeg nyugtával utalványozandó.

15. Ha egyleti tagnak meghal a gyermeke, 1 frt temetési díjat fizet, nem egyleti tag 1 bírodalmi tallért.

16. Ha a hitközség kötelekebe nem tartozó egyén meghal Bonyhádon, az ilyennek temetési költsége rokonaitól szedetik be a gabbajok becslése szerint. A meghalt házában az egylet 7 napon át minjunt rendez. Szegény embernek temetési költségeit az egylet fedezi. Sirkő állítás taksája 1 frt 10 kr., ennek fele az egyleté, másik fele a sirkő felállításával fáradozó embereké. A sirkő felállításánál egy gabbajnak jelen kell lenni.

Okmányok. Fischeof Eliás szerződése házépitése ügyében 1795. június 9.

1799. decz. 31. Községi választásokat rendező községi határozat a Perczel és Kliegl földesuraktól láttamozva. Választó csak az lehet, ki a hitközség kötelekebe tartozik és 5 frt évi türelmi adót fizet. A községi tagok közül 5 kisorsoltatik, ezek szótöbbséggel választják az uraság által candidáltak közül az elnököt (bíró), továbbá a 2 esküdtet, 6 ülnököt, 3 templomgondnokot és egy gyámot (Vor-mund). A választott hivatalnokok fele Perczel, fele pedig Kliegel münd). Ezen előjárók csakis 10 frt türelmi adót fizető tagok zsidó legyen. Ezen előjárók csakis 10 frt türelmi adót fizető tagok zsidó legyen. Ezen előjárók csakis 10 frt türelmi adót fizető tagok zsidó legyen. Ezen előjárók csakis 10 frt türelmi adót fizető tagok zsidó legyen.

Zufolge einen Löbl. Herrschaftstuhlf Beföhl ist bei der Juden Gemeinde von derogleichen Leute, welche nicht zu der Gemeinde

gehören eine Conscriptio geschehen, fündet sich also bis dato folgende welche der Gemeinde nicht nur allein zu keinen Nutzen dienen; sondern wegen ihres verhalten wegen der Gemeinde zum grössten Ueberlasst seinen, und ihr Wekschaffung von hier, der Gemeinde zum genügen¹⁾ seyn mecht nemlich

Alexander Spielman
Daniel Mischkolz
der dicke zehen Geboth Schreiber samt sein Weib,
Seelig Glaserjung
Ahron Spieler
ein Leediger Pursch Lassar
do Abraham Simel
do Moyses Löbl
Pessel schneiderin samt ihr sohn Moyses
Moysses Beer
Fradel Vivat samt ihre 4 Söhne
Bernat Bisenz
Isak aus Weiskirchen
Ahron Musikant.

Geschehen Bonyhád d. 14-ten März 1803.

Joseph Berger Juden Richter, Samuel Reich,
Jacob Klein, Ensch Millner, Mandl Hann.

Von seiten der Perczelischen Familie wird Es bestetiget. Sig. Bonyhád den 14-ten Martý 1803. Ignatz Perczell v. Bonyhád.

Wird von mir Unterzeichneten, mit dem Beysatz bestättiget, dass jede Abschaffung welche sich unter meiner Jurisdiction ereignen solle, mir vorher angezeigt werden muss, mit Auführung einer hinlänglichen Ursache. Bonyhád den 23-ten März 1803.

Ignatz v. Kliegl m. p.

Kundmachung. Nachdem in der hiesigen Synagog, sich gestern Abends einigen Unruhen ergeben hatten, so wird allen Herrschaftlichen von Klieglischen Unterthanen hiemit bekant gemacht, nachdeme die Synagog ein Betthaus ist, dass derjenige Herrschaftliche von, Klieglischen Unterthan, welcher in der Synagog sich unartig betraget nicht nur alsogleich aus der Synagog, sondern auch von Herrschaftlichen Grund und Boden verwiesen wird. Auch haben die Israelitische Gemeinde Vorsteher das Recht einen Ruhestörer, alsogleich einsperren zu lassen. Sig. Bonyhád d. 18-ten 8-ber 1821.

Michael Pirkner Herrschaft. v. Kliegl Hofrichter.

Külsöleg: H. Marcus Menezl Juden Beglaubter wird in der Synagog publicieren d. 18-ten 8-ber 1821.

Tekintetes Karok és Rende. A' mult Ország gyűlésnek az emberiség javát mind inkább czélzott törekvése, s' ebben mutatott szabadelmű s' némes iránya, — de többet a' Tekintetes Karok és

¹⁾ Értsd: Vergnügen.

Rendeknek többször tanusított nagylelkű s' ember-szerető gondoskodása, mellynél fogva mindenkit a' törvény s' igazság előtt egyenlőnek lenni kíván — bátorit bennünket kik szinte magyar Honnak lakosai, de csak türelmezett lakossai vagyunk, kik szinte a' Társaság terheit viseljük, de fájdalom! annak javaiban nem részesültünk, a Tekintetes Karok és Rende elébe alázatosan járulni, s' több ezer hitsorsaink felett tanácskoznak — méltóztassanak szegény zsidó embertársaikról is többször mutatott kegyességüknel fogva gondoskodni.

Esmérik jól a Tekintetes Karok és Rende nyomorult sorsunkat, és inséges állapotunkat, s' azért ennek leírásával nem akarunk alkalmatlankodni, de még is nem mulaszthatjuk Kegyes figyelmét a' Tekintetes Karoknak és Rendeknek néhány körülményekre nézve felkérni, ugymint:

Vagynak helyek honnunkban, melyekben letelepedünk nem szabad; A' Czébbéli szabadalmak által elvagyunk zárva mesterségek üzésétől: — nincsen megengedve földet venni, s' így mezei gazdaságot üzni, de mi több ifjaink több főbb iskolákban honnunk törvényeinek tanulásától is eltiltatnak; — s' mindezek szerint csodálkozhatik valaki, hogy az egyedül kereskedést üzhető zsidó csak legnagyobb fukarsággal és zsugorassággal folytathatja e keresetét, miután más ut élelmét megszerezni előtte zárva vagon?

Kérjük azért a Tekintetes Karokat és Rendeket, méltóztassanak érdemes követjeik által a bekövetkező országgyűlésen már honnunkban több helyt megpendített Zsidók Emancipatioját pártoltatni, s' beantuket, kik hogy magyarok akarunk lenni talán az által is miként iskoláinkban a' magyar nyelv tanulását, mint legfőbb czélt tűztük ki mutatjuk, ez által képezzé tenni, hogy magyar Hazánknak melyben eddig csak mint hontalan idegenek, mint türelmezett száműzöttek tekintettünk, polgárhoz illőkép szolgálhassunk, mit eddig tennünk hatalmunkban nem állott.

Vagynak oly bátrak reményleni, hogy e' kérésünk a Tekintetes Karok és Rende előtt nem fog siker nélkül elhangozni — melyly tisztelettel maradván

A Tekintetes Karok és Rendeknek alázatos szolgálói
Tolna Megye Héber lakossai.

Szekezárdon aprilis 25-én 1843.

Külsöleg: Tekintetes nemes Tolna Vármegye nagylelkű Karaihoz a' Rendeihez nyújtják alázatos folyamodásukat a tisztelt megye Héber lakossai a' Zsidók Emancipationnak pártolása végett.

1850. szept. 14. A megyei törvényszék ítélete Perls Mozes rabbinak községével (Bonyhád) folytatott perben. A rabbi fizetésének betartása miatt perlekedett községével.

1800 jul. 21. Kliegl Ignátz földesur szerződése a bonyhádi hitközséggel: 1. régi szabadalmuk érvényben marad. 2. Az uraságtól vett házak tulajdonukat képezik. Szabadon kereskedhetnek bármint áruval, idegenek nem kereskedhetnek. 3. A koser bor-, pálinka-, és sörmérési szabadságért a hitközség évenként Szent-György- és Mihály

napokon 50—50 frtot fizet. 4. Az urasági házak birtokosai, valamint ezek zsellerei — kik eskis az uraság tudtával tarthatók — nem fizetnek védelmi (schutz) pénzt, katonai bekvártélyozástól, megyei, urasági- és helységi robottól mentesek. Az urasági lakások árendapénze nem emeltetik. 5. Idegen zsidók csak akkor vehetők fel a hitközség kebelébe, ha az uraság tapasztalta, hogy a megtelepedett zsidók jóvedelmére nézve nem háritanak kárt. 6. Az elnök választásnál az uraság 3 egyént candidál. Peres ügyekben első fórum a zsidó törvényszék, az ítélet az urasághoz fellebbezhető. A zsidó törvényszékeknek, ha szükség kívánja, az urasági hajdu rendelkezésére áll. 7. A régi temető a kath. temetőig kibővíthető, az uraság kötelezi magát, hogy gondoskodik a zsidó temető bekerítéséről. 8. A szent-mihály-napi árenda ezentul nem 30, hanem 50 frt.

1842. jan. 27. Főszolgabírói parancs, hogy a zsidó kereskedők ne csábítsák üzleteikbe a bevételt.

Hochlöbliche K. K. und K. ung. Staathalterey! Der Markt Bonyhád im löbl. Tolnauer Comitate befindet sich weder an einem dem Commerz befördernden Strom, noch an einer Commerz-Strasse, der Handel dieses Ortes, ist daher einzig und allein in dem Verkehr mit Schnittwaaren eingeschränkt; und da der grossen Armuth wegen nur Wenige öffentliche Handlungen haben können, da ferner di freye Besetzung den Juden in 5 Kirchen (= Pécs), Pétsvár, Tolnau und Szexárd verbotnen ist, so ist die Menge der hausirenden Juden im obigen Markte so stark, dass sie sich das ganze Jahr ausserhalb desselben zerstreuen müssen, um ihren Unterhalt und ihren Beytrag an Contribution erwerben zu können. Solange nun das Hausiren allenthalben gestattet war, sah eine an Leiden gewöhnte Nation die Beschwerden, ihre Familie hier, und sich beständig anderwärts zu wissen, als eine Fügung Gottes, der man sich geduldig unterwerfen muss an, ernährte sich zwar kümmerlich, konten aber doch ihre Abgaben zum Theil entrichten; seit 2 Jahren aber ist sogar in Tolnau und Szexárd das Hausiren eingestellt, wodurch über hundert hiesige Familien völlig auf den Bettelstab gesetzt sind. Wenn wir in früheren Zeiten unsere Last an Tolleranz nicht erschwingen konnten, und eine so grosse Massa an Restanzen auf uns haben, wie wird es uns nun ergeben? und wenn es uns in dem löbl. Comitate in welchem wir sich befinden nicht erlaubt seyn soll unsern Unterhalt auf ehrlicher weise zu suchen, wo sol es uns denn erlaubt seyn?

Um nun nicht in unserm Elende völlig zu Grunde zu gehen, ist die unterthänigst gefertigte Gemeinde gezwungen fussfälligst zu bitten, die Hausir-Freyheit in Tolnau und Szexárd um so eher wieder herzustellen, weil auch dem dortigen Publico dadurch gut geschieht, indem der Hausirer sich mit den kleinsten Nutzen begnügt, welches bey den Kaufleuten aber der Fall nicht ist. Und wenn uns die freye Besetzung in obigen Ortschaften vergönnt werden könnte, so würden wir solches als eine Gnade anerkennen, deren nur in der seltensten

Epochen unsere Nation theilhaftig zu werden pfllegt. Bonyhád den 12-ten Febr. 1827. Unterthänigste Juden Gemeinde zu Bonyhád.

1826. decz. 4. a bonyhádi hitközség folyamodik a megyéhez, hogy mezővárosokban is házalhassanak a zsidók. Erre a végzés: hogy a portánként árulni kívánók szándékukat előzetesen az illető mezőváros uraságának bejelentésék.

1828. január 30. A pécsváradí provisoralis kerület helységeiben: Pécsvárad, Várkony, Pusztafalu, Kékesd, Szilágy, Berkesd, Pereked, Elend, Romonya, Hird, Vasas — oly föltétel mellett enged-e-tik meg a bonyhádi zsidóknak a házálás, ha a pécsváradí igazgató-sággal a bonyhádi hitközség előnyös szerződést köt. A battysuk eskis a hitközség által kiállított passussal házalhatnak, mert különben nem bonyhádiak is házalnának.

244. sz.

A magyar zsidóság figyelemreméltó folyamódványa az országyűléshez; e század negyvenes éveiben.

Bonyhádi hitközség archivuma. Kelte hiányzik.

Wohl ist alles was in neuerer Zeit von den hohen edelmüthigen und hochherzigen Reichsständen zu Gunsten der israelit. Bevölkerung dieses Landes gethan und gesprochen wurde — vorzüglich die in allen öffentlichen Verhandlungen sich kundgebende Tentenz, die Rechtsverhältnisse sämmtlicher Volksklassen nach humanen und vernunftmässigen Grundsätzen zu ordnen — vollkommen geeignet, in den einheimischen Juden die freudige Ueberzeugung festzustellen, dass es nicht erst der gegenwärtigen unterthänigsten Petition bedürfte, um die versorgende Weisheit, einer hohen Reichsversammlung auf den beklagenswerthen bürgerlichen und socialen Zustand ihrer israel. Unterthanen hinzulenken; und dass sie getrosten Muthes, auch ohne bittliches Einschreiten, die Hoffnung einer radicalen Verbesserung dieses Zustandes auf die Weisheit, Humanität und Gerechtigkeit der erhabenen Landesstände, des erlauchten Reichsverwesers, und des huldvollen Landesvaters gründen können. Allein, die in tiefster Ehrfurcht, Namens ihrer Glaubensbrüder Unterzeichneten, können dem ungeachtet, dem Drange ihres Herzens nicht widerstehen, und würden es als Hintanzetzung einer heiligen Pflicht betrachten, wenn sie da, wo die Entscheidung ihres Geschicks von dem Wohlwollen ihrer ihnen von Gott gesetzten Obern abhängt, es ihrerseits an den flehentlichen Anruf an Diese fehlen liessen. Auch der himmlische Vater kennt in seiner Allwissenheit die Bedürfnisse seiner Menschenkinder, und will in seiner Allliebe ihnen abhelfen; dennoch ist Bethen eine der heiligsten Religions-Pflichten. Der Umstand vollends, dass das vertrauensvolle Harren und Schweigen bei solchen Anlässen im Auslande, schon von manchem Gegner der jüdischen Emancipations-Angelegenheiten gemissdetet, und zum Beweise gebraucht wurde, dass der grösste Theil der Juden,

Theils aus Superstition, Theils aus Indolenz, Theils aus Arbeitscheu und Liebe zum Handel und Schacher, jeder Reform ihrer bürgerlichen Verhältnisse abhold ist, und aus der gegenwärtigen Laage gar nicht herauszukommen wünscht; dieser Umstand ist es besonders, wodurch die isr. Unterthanen dieses Königreichs gedrungen fühlen, ihrem bisherigen Berauche treu zu bleiben, und sich auch der gegenwärtigen hohen Reichsversammlung mit einer unterthänigen Supplik zu nähern; Dass die bürgerliche und politische Laage der hierländischen Israeliten noch immer höchst traurig ist, und dem in allen übrigen Verhältnissen vorherrschenden bessern Geiste schroff entgegen steht, bedarf keines weitläufigen Beweises. Zwar ist in dieser Beziehung — wie von uns dankbar anerkannt werden muss — hier und da schon manches Gute geschehen; suchet die duldsame Praxis und der weltbekannte Edelmutb der ung. Nation manches Härbe und Unerträgliche zu mildern; noch aber tritt das Gesetz, dieses Lebens-Element alles politischen Daseins, dem Juden bey jedem Schritte hemmend, und niederdrückend entgegen; überhäuft es ihn in seinen vielfachen Ausschlüssungen und Beschränkungen mit Schmach und Schimpf und entwürdigt ihn in seinen eigenen wie in seiner Mitmenschen Augen. Noch bestehen in dieser Hinsicht alle gesetzlichen Bestimmungen früherer, finsterner Jahrhunderte, ja es ist sogar historisch nach zu weisen, dass sich die Juden hierlandes, im Mittelalter eines grössern Rechtsgebiethes und einer ehrenvollern Stellung zu erfreuen hatten, als jetzt im Jahrhunderte des Lichts und des Rechts. Noch immer ist den Juden der Erwerb von Eigenthum, der Hausbesitz in Freystädten, das Pachten der Güter und Manthen, der Aufenthalt in manchen Distrikten und Ortschaften des Landes untersagt; Ess ist ihm der Weg zu allen öffentlichen Anstellungen, zur Advocatur, ja sogar der Eintritt in alle christliche Zünfte und Innungen versperrt. Doch wozu das traurige Bild in allen seinen düstern Zügen auszumalen? Es ist mit dem Ein- alles in sich fassenden, genug. Noch immer wird dem Juden, den das Vaterland schon vor acht Jahrhunderten in seinen Schoos aufnahm, der mit allen Fasern seines innern und äussern Lebens in dem heiligen Boden des Vaterlandes wurzelt, und bereit ist es mit Gut und Blut zu vertheidigen, als Fremdling im Lande betrachtet; während jeder wirkliche Fremdling doch eine kurze Zeitfrist zur Naturalisirung bedarf.

Welche nachtheilige Wirkung eine solche antisociale Stellung in Mitte der bürgerlichen Gesellschaft, nach allen Seiten und Beziehungen für sie hervorbringen, wie sehr sie auf alle Lebensverhältnisse der Niedergedrückten, besonders aber auf die moralische und intellectuelle Bildung derselben den verderblichsten Einfluss ausüben muss, bedarf noch weniger einer weitläufigen Auseinandersetzung.

Und wahrlich mit herzerhebendem Selbstbewusstseyn dürfen wir uns sagen, dass wir weit besser und würdiger sind, als wir wohl in natürlicher Folge des langwierigen Druckes seyn sollten. Bewusst sind wir uns, dass wir an Treue und Ergebenheit gegen das erhabene

Herrscherhaus, an Liebe und Hiengebung gegen das theuere Vaterland, den übrigen Unterthanen nicht nachstehen, dass wir, selbst ohne gleiche Theilnahme an den gemeinschaftlichen Rechten aller Staatsbürger — dennoch an die gemeinschaftlichen Lasten derselben bereitwillig Theil nehmen; und gleich zur Förderung gemeinnützlicher Zwecke mit Freuden nach Kräften beytragen. Bewusst sind wirs uns, dass unter aller erlittenen Schmach und Bedrückung, wir uns den Sinn für Ehrenhaftigkeit und Menschenwerth treu bewahrt haben; dass daher die meisten jüdischen Väter ein sehnüchliches Verlangen tragen, ihre Kinder dem Schacher und Handel zu entziehen; und dem Landbau und Erwerbsfleiss zu wenden zu können; und dass wir unablässig bemühet sind, unsere innere Verhältnisse zeitgemäss zu regeln und ordnen. Schulen, worin die vaterländische Sprache und Landkunde zu den wichtigsten und eifrig betriebenen Lehrgegenständen gehören und andere nützliche Institute in unsern Gemeinden ins Leben zu rufen; aus dem Leben aber zu schaffen Alles, was mit Recht ein Gegenstand des Tadels oder Spottes zu seyn verdient. Bewusst sind wirs uns, dass weder unsere Religions noch unsere Denkungsart noch unsere Volksthümlichkeit, uns (wie unsere Gegner hie und da vorgeben) zu einem selbststüchtigen menschenfeindlichen Separatismus praedisponiren; dass wir die Pflichten der Liebe und Gerechtigkeit, keineswegs blos auf die Brüder im Glauben, sondern auf alle in Gottes Ebenbilde geschaffene Menschen erstrecken und bey aller religiösen Absonderung — in Allem was dem Menschen als Menschen nahe gehet, was zu bürgerlichen und gesellschaftlichen Ordnung gehöret, was in Bezug auf das gegenseitige Verhältnis, Recht und Pflicht ist; mit unsern christlichen Mitbrüdern, ein Herz und eine Seele zu seyn wünschen.

Und dieses Bewusstseyn, wie der Umstand, dass schon die Reichsversammlung vom Jahr 1791. die Nothwendigkeit einer Verbesserung unserer Laage, einstimmig anerkannte, und die Ausführung derselben, in Aussicht auf den nächstfolgenden Landtag stellte; seitdem aber ein halbes Jahrhundert dahin gegangen ist, ohne dass diese Angelegenheit wesentlich vorgerückt wäre; dies ist es, was uns Muth und Vertrauen einflösst, eine hohe Reichsversammlung im tiefster Unterthänigkeit zu bitten:

Sie wolle in ihrem göttlichen Berufe einen Act der Humanität und Gerechtigkeit an uns vollziehen und in Beherzigung der Nothwendigkeit einer Verbesserung unserer bürgerlichen Verhältnisse, diese zum Gegenstand der Berathung machen, und die Discussion hierüber mit der Erklärung schliessen, dass den Israeliten des ung. Königreichs die Staatsbürgerlichen Rechte ertheilt werden sollen. Wir enthalten uns jeder weitem Begründung dieser unterthänigsten Bitte; spricht doch die Erfahrung eben so offenkundig, wie Recht und Menschlichkeit zu ihren Gunsten. In allen Staaten wo die Regierung den jüdischen Unterthanen Bürgerrecht verlieh, haben die wohlthätigsten Folgen den Nutzen dieser Rechtsvertheilung bewährt.

Wenige Decennien der Freyheit waren dort hinreichend in den Juden die ererbten Spuren einer 2000 jährigen Unterdrückung zu erlösen, und den gebeugten aber noch nicht gebrochenen Geist unserer Glaubensbrüder von neuem zu allem Guten und Gemeinnützigen zu erheben. Der Hinblick auf England, Frankreich, Belgien, Daenemark, Wirtemberg, Baaden, Hessen und Preussen, Staaten in welchen die Juden den übrigen Landeskindern, völlig oder doch in den innigsten Beziehungen gesetzlich gleichgestellt sind, wiederlegt aufs Gründlichste die Befürchtungen von angeblichen Nachtheilen, die man hin und wieder aus Unkenntnis des Judenthums und des gegenwärtigen Zustandes der Israeliten, oder auch kleinlichen Eigennutz und sonstigen unwürdigen Motiven an die Erhebung der Juden zu Staatsbürgern geknüpft wähnte, oder zu wähen vorgab; denn in allen der genannten Staaten hat die für die Juden ergriffene Maassregel der Gerechtigkeit und Staatsweisheit nicht nur die davon hie und da besorgten Nachtheile nicht zu Folge gehabt, sondern sind nach dem einstimmigen Zeugnis aller Unbefangenen und den öffentlichen Ausserungen berühmter Staatsmänner, wie Merilhon, Winter und Andere, als in jeder Beziehung wohlthätig und das öffentliche Beste befördernd erwiesen. Jener Hinblick zeigt zur Genüge, dass dawo die Juden einen etwaigen ungünstigen Einfluss ausüben, dies einzig und allein, von ihrer gedrückten beschränkten Laage herrühre; und dass es daher höchst ungerecht sey, dasjenige was natürliche Folge bisheriger Beschränkung ist, als Ursache und Vertheidigungsgrund des Fortbestandes dieser Beschränkung auführen zu wollen. Selbst in Russland, wo bekanntlich die Massa unserer Glaubensbrüder auf einer weit tiefern Bildungsstufe steht, als die in andern Ländern, verfehlt das in neuerer Zeit für sie erlassene ihnen viele und bedeutende bürgerliche Rechte einräumende Juden Reglement nicht, bey ihnen auf das wohlthätigste zur Weckung und Bildung eines bessern und bürgerlichen Sinnes einzuwirken. Thatsache ist es, dass als ihnen im Jahre 1835. Kronländereyen im Gubernement Tobolsk und in der Provinz Omsk zur Ansiedlung angewiesen, und sie hiezu durch Unterstützung bey der ersten Einrichtung aufgemunter wurden, die Colonisation den besten Fortgang hatte, die Juden sich dort ausschliessend dem Ackerbau widmeten, und der Andrang so gross war, dass im Jahre 1837. die Auswanderung dahin verbothen, und dagegen neue Ansiedlungen in Bessarabien und Neu-Russland gestattet wurden, wo sich die nämlichen günstigen Erfolge zeigten. Beweiss genug, das es weder Arbeitsscheu noch Gewinnsucht ist, dass den Juden an seinen gewohnten Erwerbszweige fesselt, und dass er mit Freuden gemeinnützigen Beschäftigungen sich hingibt, wenn sie ihm nur freygestellt und nicht etwa an Bedingungen geknüpft werden, deren Erfüllung ihm auf seinem Standpunkte unmöglich ist. Wir glauben daher in tiefster Unterthänigkeit uns der freudigen Hoffnung überlassen zu dürfen, dass so sehr auch wichtigere und umfassendere Landes-Angelegenheiten die Thätigkeit der hohen Reichsversammlung in Anspruch nehmen, unsere flehende Stimme nicht verhallen und in den für alles

Grosse und Edle schlagenden Herzen der erhabenen Gesetzgeber Anklang finden werde.

Die huldreiche Gewährung unserer unterthänigsten Bitte, würde hundert Tausend treue Landeskinder zu einem neuen würdigen Leben wecken, würde für sie ein neuer Grund seyn, zur tiefsten Verehrung und innigsten Dankbarkeit gegen die erhabenen Reichsstände, würde sie noch inniger und unauflöslicher an das Vaterland knüpfen, und zu noch treuern und gehorsamern Unterthanen machen.

Moór.

A bonyhádi iz. hitközség levéltárából közli:

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Strack H. L.*, Hebräische Grammatik mit Übungsbuch. 5. javított kiadás. *Berlin* 1893. — *Dr. Strack H. L.*, Hebräisches Vokabularium für Anfänger (in grammatischer Ordnung). 4. bővített és javított kiadás. *Berlin*. 1894. Ára 60 fillér. — *Dr. Strack H. L.*, Der Blutbergglaube in der Menschheit, Blutmorde und Blutritus. 4. átdolgozott kiadás. *München*, 1892. — *Dr. Königsberger B.*, Sifre Síta d. i. eig. Sifre Numeri (in 2. Recension), zum ersten Male nach dem handschriftlichen 'Midrasch ha-gadol, Jalkut-Simeoni u. a. gesammelt und mit Anmerkungen versehen, nebst einer ausführlichen Einleitung herausgegeben. I. Lieferung. *Frankfurt a. M.* 1894. — *Dr. Fischer Gy.* Hitéletünk. Fölszentelő szónoklat a pozsonyi új zsidó templomban stb. *Győr*, 1894. — *Gerő Attila*. Pálmák. Zsoltárok és Zsolozsmák. *Budapest*, 1894.

Az orosz zsidók tanügyi statisztikájához. A wilnai tanterületben, a melyhez a következő hat kerület: Kowno, Grodno, Wilna, Minsk, Witebsk és Mohilew tartozik, az 1884. évi népszámlálás szerint összesen 1,442,987 zsidó lakik, az összlakossághoz arányítva 17.43%. Ez a népesség az egyes kerületekre következőleg oszlik meg: Wilna 175,996, az összlakosságnak 14.8%; Witebsk 133,789, vagyis 12.9%; Grodno 229,574 vagyis 19.7%; Kowno 269,399, vagyis 19.1%; Minsk 283,194 vagyis 20.1%; Mohilew 151,055, vagyis 18.1%. A nyilvános zsidó iskolák száma 1893/94. évben 177 volt, ezenkívül felette sok zugiskola. Az előbbieken összesen — fiú és leány — 15,705 tanuló volt. Az összes iskolákat a kormány két tanfelügyelő alá rendelte. Az egyik a világi, a másik a vallásos oktatásnak ellenőrzője. Az utóbbi tisztet Goetz F. ur végzi, kinek tollából a folyóiratunkban megjelent orosz művelődéstörténeti nagyérdemű cikkek származnak. Az orosz »Pædagogium« (tanító-képző) hitoktatásának vezetése, továbbá az összes idevágó tankönyvek megvizsgálása szintén G. ur működési körébe tartozik. Elődje Finn S. J., nagynevű zsidó tudós volt.

TÁRSADALOM.

A HELYZET.

Az a nagy tusa, melyet a magyar liberálizmus a klerikalizmus ellen hosszú idő óta folytat, jó részében a szabadelvűség győzelmével végződött. Ámde e győzelem feletti örömet megzavarja az az aggodalom, hogy a diadal ára aránytalanul nagy lesz, meg hogy tán ennek az elért sikernek is kimarják a velejét. A polgári házasságról, az állami anyakönyvvezetésről és a gyermekek vallásáról szóló törvények szentesítésével és kihirdetésével egyidejűleg bukik az a kormány, mely becsületes nyíltsággal harczolt a törvényekért és azokért a javaslatokért, melyek lánczra verve hevernek a főrendiház előtt. Ez elintézetlen két javaslat az egyházpolitika lényegét és jellegzetes tartalmát képezvén, a kormány bukása annál feltűnőbb, mert az annyiszor, meg annyiszor hangsúlyozott elvi alapon történt megalakulása óta vallott egyházpolitikája tartalmát képező *összes javaslatainál* a korona akaratára támaszkodott.

Feltűnő jelenség az, hogy a korona, mely a kormány egész egyházpolitikájához hozzájárult, sőt azzal szolidaritást vállalt, akkor vonja meg a kormánytól bizalmát, mikor ez a politika épen a korona tényéből nagy részében győzelmet arat. És feltűnik e napokban sok egyéb, minek fejtegetésével olvasóinkat terhelni nem kívánjuk. Hiszen mindnyájunk tekintete ott csügg most a politika harczterén és a helyzetet alkotó elemeket egy ország közérdeklődése bonczolgatja napról-napra, óráról-órára.

Amire mi e helyen rámutatni akarunk, az abban áll, hogy mindinkább gyökeret ver az az aggodalom, hogy a csuf

vereséget szenvedett klerikalizmusnak áldozatra van szüksége és hogy ez áldozatra első sorban a mi ügyünk van kiszemelve. És már-már hiszik és remélik is ellenfeleink, hogy a hazai zsidóságon a magyar szabadelvűség e lelkes segítő csapatán, a testvériség és szeretet nevében kitölthetik lángoló bosszúérzetüket. Ezzel szemben a zsidóság nem éreztheti el szánjait. A nemzet nagyszerű módon megnyilatkozott akarata, jogos követelésének benső hatalma elsegíti céljaihoz, vagy szükség esetén meg fogja a zsidóságnak adni azt az erőt és erejét, mely megnyilatkozásában azt a bölcs mérsékletet, mely a közügyeket irányító és intéző tényezők méltánylása mellett végre is diadalra viszi ügyeit. Mellettünk, igazaink mellett lesz az ország szabadelvű közvéleménye, mellettünk kell hogy állást foglaljon a szabadelvűpárt, melynek egyik jelentékeny támaszát képezte a zsidóság a múltban és elvűsége alapján képezni fogja a jövőben is. De nem lehet ellenünk vallásfelekezetünk egyenjogúsításának kérdésében a korona sem, mely a zsidó felekezet kebeléből tisztelgett küldöttségnek a balassa-gyarmati királyi fogadtatás alkalmával az ország többi vallásfelekezeteinek sorába történt beillesztés tényével és az akkor elhangzott messze elvilágító nyilatkozattal ez ügyben álláspontját eleve és elég érthető módon megjelölte.

Mi sem történt azóta, de a zsidóság loyaltása mellett ennek a lehetősége is ki van zárva, a minek az alapján a korona kegyelme éppen tőlünk fordulhatna el és éppen azoknak a kedvéért, kiknek köréből az utóbbi napokban a király alkotmányos jogainak gyakorlása miatt és a sértett vallásos érzet szenvedése mellett, a nyílt felség sértés szemérmetlenül terpszedik. Mindennapoossá lett ime a király felkent személye elleni szitkolódás a vallásos szemforgatók körében, ebben az országban, hol a király iránti hűség és ragaszkodás mindenkor a nemzeti becsület feltételét képezte. De éppen elleneink azok, kik a nép szívét megméltélezzik, lelkéből a korona iránti tiszteletet kitépdesni törekszenek. Az ő erkölcsi és politikai elvadulásukért mi nem bűnhődhetünk.

E perczben, midőn kétség és remény között írjuk e sorokat, a helyzet teljesen bizonytalannak mutatkozik. Kőd borítja a magyar politika láthatárát. A helyett, hogy az új három törvény győzelmét ünnepelve, az azok által teremtet-

viszonyokra kötelességszerűen kiterjeszkedhetnénk, nagy politikai légnyomás alatt állunk. A receptió sorsáról van szó, melyről már-már azt hittük, hogy ténynyé vált. A zsidóság évtizedes küzdelmeinek sikere van kockán. Az az alap ingadozik alattunk, melyet az emancipáció óta építettünk, egyengettünk. Azt az alapot, melyhez évtizedek óta földet hordott egész Izrael, melyen a vének és ifjak munkálkodtak, a fakadó belvizek romboló árja fenyegeti. Pedig már-már bevetettük azt termő maggal, pedig már-már kiméreggettük rajta felekezetünk alkotmányának területét. Résen kell állanunk, hogy terveink meg ne hiúsuljanak, reményeink romba ne dőljenek. Mert ma nem tudjuk mit hoz a holnap. Ime most is meghozta nekünk azt a szomorú és fájó bizonyítékot, hogy nem a zsidóság óhajításain vagy kívánatainak hangoztatásán, hanem az általános politikai helyzeten fordul a receptió sorsa. A király akaratából előterjesztett és az országgyűlés képviselőháza által hitfelekezetünk iránti nagy tiszteletnyilvánításuk közben majdnem egyhangulag elfogadott receptiónális javaslat egyszer a főrendiházban teljesen elbukva egy egész nemzet akarata daczára is végveszélyben forog. Sorsa nagyon kétségessé vált, pedig nem óhajainkon, nem sürgetéseinken mulik. Dehogy mulik, dehogy mult azon eddig is. Nem fog ezen mulni ezentul sem. Egy ország fenségesen megnyilatkozó akarata, melyet az általános érdek kormányoz bizonyára hatalmasabb, mint a mi akaratunk vagy sürgetésünk, melyet a partiális érdekek hozhatnak kapcsolatba. És mégis hogyan vergődik felekezetünk ügye! De azért a mi éberségünkre szükség van, a mi lankadatlan buzgalmunk egyik nagy és ellenőrző factor lesz és legyen is abban, hogy az alakuló új politikai viszonyok le ne taszítsanak bennünket arról a magaslatról, melyre a hazafias szívek hálás érzetében örökké élő szabadelvű kormányunk minket önfeláldozó módon eljuttatott, megmutatván nekünk jól közelről az ígért földjét, hova fájdalom bennünket el nem vezethetett. Bár hirtelen beborult előttünk a szemhatár, mi nem esünk kétségbe. Jogunk erejébe vetett bizodalmunk sokkal szilárdabb, mintsem máról holnapra elcsüggedhetnénk.

Nem hiszszük, nem szabad hinnünk, hogy akadjon kormány, mely a hazafias zsidóság féltett kincsének árán akarja az ultramontanok kegyét megvásárolni. Nem hiszszük, hogy az a

képviselőház, mely a mi ügyünkre nézve egyöntetű akaratot mutatott akkor is, midőn az egyházpolitika egyéb részeire nézve véleménye megoszlott, elejtsen bennünket. A politikai erkölcsöknek olyan hanyatlására, hogy a magyar zsidóság jogos törekvései a keservesen meghaladott uton az opportunitás leple alatt visszavetessenek, gondolni sem szabad. A sivatag legvégén állva, a meghaladott rögs utra visszapiillantva, valljuk, mikép nem lehet az, hogy a szabadság imént felvonult hajnalát tartós setétség váltás fel.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A PESTI CHEVRA KADISA TAGFELVÉTELEI.

Az, ami folyó évi december hó 9-étől 20-áig a pesti chevra kadisa hivatali helyiségeiben lefolyt új tagok felvételével történt, messze tulszárnyalja az érdeklődés ama határait, melyeket a helyi rendeltetéssel bíró intézmények életében felszínre jutó események vannak.

A pesti chevra kadisa, melyhez fogható chevra a föld kerekén nincsen, nemcsak a székes főváros zsidóságának, de tulszárnyalja a hazai zsidó felekezetnek is egyik méltó büszkeségét képezi. A budapesti zsidóság minden más intézményének van versenytársa a világ valamelyik nagy városában, vagy legalább is vannak olyanok, melyeket a pesti institúciók mellé lehet állítani, habár sohasem feléjük. Csak a chevra kadisa fejlődött olyanná, hogy a maga nemében egész Izraelben első helyen áll. Ez időben pedig, mikor az újabb törvényes alkotások a felekezeti élettől rendkívüli áldozatokat igényelnek és a vallásos kapcsok megerősítéséhez kell fogunk, a pesti chevra kadisa iránt nyilvánuló mély rokonszenv kiválóan becses.

A 10¹/₂ napon keresztül tartott tagfelvételek alkalmával összesen 1631 új tag kebelezettette be magát a chevra kadisa. Ez eset példátlanul áll. Általános jelentősége korunk mai irányzatai mellett annyira szembeszökő, hogy ez eseményt különösebben is méltatni kívántuk. Nem lehet redves az a fa, a mely ilyen lombokat hajt. Nem baldoklik a tisztult vallásos érzet az olyan felekezetben, melyben ilyenek történhetnek. Felvételi díjak és adományok fejében a Chevra Kadisa összesen

67,533 frt 61 krt, a hitközség pedig 18,500 frtot vett be, e mellett nemcsak a chevra tagjai szaporodtak fel, hanem ez alkalomból a hitközségbe 900 új tag lett incorporálva, megannyi a viszonyaihoz mért cultus adófizetés kötelezettsége mellett. Megannyi a zsidó hitközségi élet nyeresége. A mit iskola, szószerk alig képes elérni, azt ime eléri a zsidóság egy ősi intézménye, czéltudatos tevékenységével, lankadatlan munkásságával. Folyó hó 20-án zárták be nagy ünnepélyességgel a tagfelvételeket, melyek ezuttal valóban a testvériség tiszteletét parancsoló manifestumát képezték. Mennyi megható jelenet játszódott le e felvételek alatt, ki tudná azt leírni. Végre megszűnt a felvételi terem előtt a tolongás. Csak néhány szegény öreg kért még bebocsátást, kiket ősi szokás szerint nagy tiszteletek közben vettek fel. Ezután a chevra kadisa elnöke Reusz Károly berekesztette a felvételeket. Nyomban felállott dr. Mezey Ferencz a chevra ügyésze és titkára és a számszerű adatok csoportosítása mellett statisztikát adott kettős szempontból. Egyfelől, hogy megmérhető legyen miként a chevra kadisa iránti rokonszenv a társadalom minden rétegre arányosan oszlik meg, és másrészt, hogy a felvételi bizottságnak a méltányosság legszélsőbb határáig nyuló eljárását megvilágítsa. Ez adatokat az ünnepi gyülekezet tetszéssel fogadta.

Ezután Reusz Károly a chevra kadisa elnöke emelt szót. És a mint e nagyrebecsült férfiú a fővárosi zsidóság ezen oly hön szeretett és tisztelt alakja felállott, a jelenlevők lelkes ovációkban törtek ki. Csak fokozódott a lelkes hangulat, midőn a chevra kadisa nagy napjait méltatta azzal a bölcseséggel és lángoló zsidó érzéssel, mely szavait és tetteit egyaránt áthatja. Mit mondjunk e beszédre? Könnyekig hatva hallgatták mindannyian. A szeretet ősz apostolának bölcs és az ügy imáadásától áradozó szavai közben megható módon tört magának utat a lelkesedés és az agg kormányos iránti szeretet. Mikor pedig a chevra kadisa elnöke, a hitközség elnöke nemes szívének kisugárzásaira vezette vissza a felekezeti intézmények iránt újabb életre kelő érdeklődést, e két valóban nemes férfiúra büszkeséggel tekintettek a pesti zsidóság jelen volt képviselői. Az ünnepi gyülekezet zajos éljenzése közben emelkedett fel helyéről Kohner Zsigmond hitközségi elnök, hogy egy nagy és fényes beszédben méltassa a chevra kadisa jelen-

rőségét. Egy nemes szívnek egy lelkes zsidónak hitvallása világított rajta keresztül. Olyan kristály tiszta volt az a mit mondott, a minő Kohner Zsigmond egyénisége általában. Az emberszeretet előrenyomuló nyilatkozatai mellett a hitközség kormányzójának bölcsesége szólalt meg. A chevra kadisa önállóságának néha napján szórványosan feltűnt, de csakhamar eltűnt elvi ellenségeinek szólott a beszéd, meg e felvételtre való utalás mellett az igazgatóság ellenállhatatlan erejével domborította ki a chevra kadisa áldásos működésének és éppen a hitközségre való nagy fontosságát.

E testvéri kötelek hangsúlyozásával Kohner Zsigmond itt is, mint minden alkalommal eltalálta azt a hangot, mely a fővárosi zsidóság körében általános visszhangra talál. Gyönyörködve hallgatták a hitközség elnökét, aki gyengélkedése daczára nemcsak a felvételi munkából vette ki részét, de a záró ünnepélyen tartott mélyreható beszédével melegágyat vetett a hitközség és chevra közötti benső viszonyoknak. És az a szellem, melyre a zsidóságnak általában szüksége van, Kohner Zsigmond finom lelkületének átlátszó tükrében örömmel és megelégedéssel látták a jelenvoltak egy még nagyobb fejlődésnek körvonalait, egy még bensőbb testvéri összefordítás jeleit feltűnni.

Méltó módon fejezte be a testvériség e felejthetetlen és messze kiható ünnepélyét dr. Kohn Sámuel rabbi beszéde, aki egy nagyszabású és a hallgatóság által mindvégig a legfeszültebb figyelemmel hallgatott beszédben ünnepelte a nagy eseményt. A gyönyörű szónoklatot imával végezte be, mire az ünnepség is véget ért.

De hatása mind ennek még sokáig élni fog, hogy felekezeti öntudatunkat nevelje, ősi vallásunk jövője iránti hitünket erősítse. Mert nem csoda az ami itt történt, hanem a mellett hogy egy céltudatos testület munkája a legnagyobb mértékben elismerésben részesült, e tömeges felvételekben kitűnt, hogy a chevra kadisa az az intézmény, mely minden időben megtartja hódító képességét. Vallási tekintetben szemmel tartott conservatismusa, a legvallásosabb kedélyt ép úgy kielégíti, mint a hogy ipari humanismusra a legszélsőbb bölcséleti rendszer hívét.

TUDOMÁNY.

CHÓWER-CHEWER.

Móz. V. k. 18., 11.

A szó mindössze háromszor-négyszer fordul elő a szentírásban. Az összetett alak: חֲוֵר חֲוֵר, úgy, mint itt a mi helyünkön, még egyszer Zsolt. 58, 6, — csak hogy a névszó itt a többes számban áll — így: חֲוֵר הַיָּם הַזֶּה; ezenkívül csak még Jezsajas 47, 9. 12 — összetétel nélkül — pusztán a névszó: עֲמֻנָה בְּחִבְרִין; בְּעֲצַמַת חֲבִירִין.

Vajjon mit jelentsen tulajdonképen? Grätz (Kritischer Commentar zu den Psalmen 58, 6) még úgy találja: »eigentliche Bedeutung unbestimmt.«

A Septuaginta fordítása: ἐπασιδων ἐπασιδων¹⁾ (varázsnak = incantatio és incantans, mint innen Buxtorf-nál is, Concord., s. v. II.), aligha nyújt szómagyarázatot, etymológiát; hanem vagy hagyományon alapszik, vagy pedig — a mi valószínűbb — az összefüggésből, jelesen a מַלְחָמָה szóval való párhuzamból (Zsolt. 58, 6) van eltalálva. A Sept. zsoltárfordítója tényleg ez utóbbi szót (מַלְחָמָה-ot) fordítja ugyancsak ἐπασιδων-nal — amazt (חֲוֵר הַיָּם הַזֶּה) pediglen így: παρρησιος δε παρρησιοςμενος παρὰ σους — a mi föltevésünk mellett szinte kétségtelen bizonyítékot szolgáltat.²⁾

Ugyanez áll a Pesítő fordításáról is. דָּאשׁ כְּאֶשׁ (leheníteni, suttogni és így varázsolni; v. ó. Kohuth, Áruch, s. v.) szintén csak annyi, mint מַלְחָמָה vagy akár mint a Targum-féle

¹⁾ Jezsaj. 47, 9. 12-hez is: ἐπασιδων, ἐπασιδων σους.

²⁾ Hogy a görög fordító előtt más zsolotárszöveg feküdt volna, mint a miénk, éppen nem valószínű. Sokkal hihetőbb, hogy csak tág fordítással van dolgunk. παρρησιος egyébként a Septuagintában a כְּאֶשׁ szónak rendes fordítása.

הַיָּמִין (Onkelos és a Zsoltárhoz; I. Talm. Szóta 22 a) — és mivel sem áll közelebb a héber gyökhöz, הִיבִי-הוֹז. A fordítás itt egyébiránt még kevésbé hű és egyenletes, mint a Septuagintában; Jezs. 47, 9. 12: בְּמַשְׁכֵּי דְמַשְׁכֵּי; Zsolt. 58, 6-hoz meg éppen így: קָלָה דְרַחֲמֵי וְדַחֲמֵי.

Csak a Talmudban (Szanh. 65 a; Kherith. 3b; Sifre, ed. Friedmann 172), találunk először oly magyarázatra, mely egyszersmind etymológia akar lenni, még pedig mindjárt két különfelére. Az egyik szerint a הִיבִי-הוֹז azt miveli, hogy a szellemekkel teszi magát érintkezésbe, *összeköttetésbe*, és úgy idézi őket, szolgálatjára (kényszerítve להִיבִי לְהַבִּי, Kherith. i. h. és Rasi u. o.: שִׁתְּהֵבִי אֵלֶי וְיִשְׁמְעוּ בְּנִשְׁעִי; kissé más-képpen Szanh. i. h.); a másik szerint azt, hogy bizonyos állatok, különösen kigyókat, skorpiókat stb. igéz meg olyformán, hogy azokat *egy* helyre (maga köré) *összegyűjti* és arra kényszeríti, hogy őt kövessék (u. o.: הִיבִי לְהַשִּׁיעַ וְעִקְרֵיבֵי, vagy בְּצִדָּה וְזוֹרָה וְעִקְרֵיבֵי, a mi Rasi szerint egyaránt annyi, mint: מַחֲבִיר הֵיית וְבַחֲמוֹת נְהִישׁ וְעִקְרֵיבֵי לְמִקְוֵי אֵשׁ לְהַשִּׁיעַ, (מַחֲבִיר הֵיית וְבַחֲמוֹת נְהִישׁ וְעִקְרֵיבֵי לְמִקְוֵי אֵשׁ), tehát röviden: kigyóbüvölést.) Csak ezt az utóbbi magyarázatot, a melyvel a Midrásban is többször találkozunk, veszi fel a Targ. Jerúsalmi I. is, holott a Targ. Jezús. II. mind a két magyarázatot adja egymás mellett (וְהַבִּיר הַבִּירָה בִּישָׁן וְאִסְרִי הַחַיִּים וְעִקְרֵיבֵי), míg p. *Ibn-Ezra* ismét csak azt tartja: הִיבִי-הוֹז אֱלֹהִים שֶׁהִבִּי שֶׁהִבִּי הַשִּׁיעַ (Mz. V. k. 11, 18-hez).

Az újabb exegéták és fordítók, úgy látszik, csaknem kivétel nélkül, nevezetesen *Gesenius* nyomdokain haladnak, a ki kisebb szótárában is arra utal, hogy »die Begriffe *binden* und *bannen* gehen auch sonst in einander über; vgl. *zaxadéw*, *παράκειω*, *fāsānare*, *ligare* *ligulam*, *Nesteln* knüpfen, arab. *عَدَّ*.

Kérdés azonban, szerény véleményem szerint, hogy vajon elég bizonyítót erővel bír-e *Gesenius*nak ezen összehasonlítása, különösen ha meggondoljuk, hogy a héber igető (הִיבִי) kétségtelenül inkább azt jelenti: *összerakni*, *összeállítani*, *társulni* etc., semmint ezt: *kötni*, *megkötni*, *lekötni* stb., mely utóbbi fogalmaknak a héberben inkább az עָקַר, קָשָׁה-féle

igék felelnek meg pontosan? Másfelől a kétféle alakban megjelenő összetétel: הִיבִי-הוֹז és הִיבִי-הוֹז, különösen pedig az utóbbi sincsen így még kellőképen megvilágítva, megokolva. Én azért, részemről, a következő, megengedem, egy kissé merésznek tetszhető értelmezést ajánlanám.

Más helyen (M. Zs. Szemle XI, 164) már rámutattam arra, hogy a szellemidézés és egyáltalán az avval járó varázsolás mesterségéhez, vagy jobban mondva művészetéhez, hogy úgy mondjam, igen nagy képzettség, igen nagy jártasság kívánatott meg mindenütt, a hol ez a mesterség, ez a művészet gyakoroltatott, mert, miként *Brugseh* mondja Steinschrift and Bibelwort című művében, (Berlin, 1891. 2. kiad. 303. l.) »bei Beschwörungen von Dämonen trug man besondere Sorge dafür, in der Wahl der Namen keinen Irrthum zu begehen, um die beabsichtigte Wirkung nicht zu verfehlen.« *Brugsch* könyve (sem valamely más hasonnemű forrásmű), fájdalom, nem áll most rendelkezésemre; pedig jól emlékszem, hogy ott e pontra nézve még sokkal több adat van összeállítva és feldolgozva. De úgy hiszem, már ez az egy nézet is mutatja, hogy ezen, különben is igen közelfekvő körülményre, tényre nézve, kétség fenn nem foroghat.) Ujabbán *Ebers* »Serapion« című regényében (II., 232. k. l.) is olvasható, hogy: »Wer darum den rechten Namen der Götter und Geister kennt und ihn gebraucht, um sie zu rufen, dem müssen sie Folge leisten, wie die Sklaven dem Herrn... Doch es genügt nicht, den Namen vor sich *hinmurmeln* und *schreiben* zu können; sondern *jeder Laut* (Sylbe) in demselben hat seine Bedeutung, wie jedes Glied im menschlichen Körper. *Wie er* auszusprechen und zu *betonen* ist, auch darauf kommt es an, und die *echten*, das Wesen der Unsterblichen in sich zusammenfassenden und gleichsam versinnbildlichenden Namen sind *andere*, als die, womit die Menschen sie rufen...«

Ime, kérdésünk megfejtése. A הִיבִי-הוֹז, igenis, igéző, szellemidéző. De miért neveztetik a szellemidéző הִיבִי-הוֹז-nek? Azért, mert ő azt teszi, a mi nélkül a szellemek neki nem

¹⁾ *Bar-Bahlul* szerint a *Pesito*-féle (szir) מְשִׁיעַ is kigyóbüvölő, a minek azonban Dan. 1, 20; 2. 2. 10. 27. (מְשִׁיעַ) és (מְשִׁיעַ) etc. kereken ellentmondani látszik.

²⁾ L. mégis M. Zs. Sz. i. h. a 2. jegyzetben idézett papyrusszöveg, a mely kiegészítve (meglévő csekély jegyzeteimből) így hangzik: »Lass mich dich anbeten, Du Sohn der Architeipira Piraasa Káuriphrisa, Grosser, Irissa Poichsi Irissa etc. etc.«

engedelmeskednének, meg nem jelennének, t. i. azt, hogy a szellemek neveit, praedicatúmaikat stb. annak rendje és módja szerint, művészete szabályai szerint, jól *összeállítja, összerakja*, legyen az bár írásban (jelekben) vagy élő szóban; ¹⁾ más szóval: a *היבד* szóalak magát a szellemidézés módját, művészetét jelöli meg szabatosan, szemléltetőleg és — a szemléltetőből vett tapasztalatok alapján. A *היבד* pedig igen az, a ki e tekintetben, már t. i. a nevek, szótagok stb. összeállítása tekintetében, még a közönséges szellemidézőnél is nagyobb művész, nagyobb (furfangosabb) mester.

Temesvár.

Dr. Löwy Mór.

A PESITO JEREMIÁS KÖNYVÉRE.

(Vége.)

7. Tulajdonnevek fordítása.

Az agadai elem leginkább nyilvánul a ford. ama saját-ságában, hogy a tulajdonneveket ama gyökök szerint, a melyekből származnak fordítja. Megegyezik e tekintetben részint a LXX-val részint a Targummal (a mint már Frankl részben bebizonyította). 51.1, P: »Támasztok Babel és lakosai ellen kemény szívet« tehát *לִב קָשִׁי* két szóba feloldva *קָשָׁה* 48.6 *עִיר* városból reminiscencia folytán (17.6) *עָקָה* fagyókér lesz; 48.2 *מִדְּבַר* az első szót a ford. aram infinitivusnak vette (ismét a syr nyelv okozta lapsus) »némulva nemúljon el.« A hiba, mely egyébiránt már a LXX-t terheli *παυσαι παυσεται*, és Hier is átvette »ergo silens conticescens«, a szójáték utánzásából származik *מִדְּבַר* mint városi név Jes 13.11); 16.31, *בְּנֵיהֶם* : *קִיר הָרִשׁ*, Jes 16.7 *דִּמְתֵּהֶם* LXX és Hier. is körülírással segitenek maguknak; 16. 34, *עֵנָה שְׁלִישָׁה* : *אֲמֵן מָנָה* 46.25 *אֲמֵן דְּמָה* ezt nem lehet megmagyarázni. Nahumra 3. 8, gondolt-e a fordító a hol No mint Niluspartai város szerepel!²⁾

¹⁾ V. ö. (nyelvi szempontból) olyan helyeket, mint p. Jóh. 16. 4.: *אֲחֵבֵיהֶם עֹלָמִים בְּנֵיהֶם*.

²⁾ Ott *Σ* = *יון* a mi megfelelne a LXX-nak Jes. 46.25 *τοῦ Αἰνῶντος* *τοῦ ὁριζήσαντος*, míg ott a LXX másként fordítja. Ezek 30.14, 15, 16 P. is *Σ*:t ír, v. ö. a LXX-ről Frankl i. h. 505 l.

16.186 *הִבְדָּה* ismét a syr nyelv okozta tévedés.¹⁾ A Tábor-hegyre nem gondolt a fordító, mert *הִבְדָּה* szót kihagyja. A mondat értelme szerinte: »Bizony elbukik Faraó mint a hegyomlás és mint a Karmel a tengerbe (esik« egészítendő ki). A ford. — a mint látszik — *הִבְדָּה* hoz alanyt Faraót a 17. versből veszi át. Helyesen mondja Frankl 502 a P eljárására: »Dies scheint wohl eher ein Phänomen für die Psychologie als für die Exegese,«; 22.20 *הִבְדָּה* hegy a Jordántuli vidéken, P. etymologice magyarázza *הִבְדָּה* a LXX példáját követve *περαν της θαλασσης*, a mely felfogáshoz Hieronymus is csatlakozik (t. i. hogy nem tulajdonnév) *הִבְדָּה*-nak pontozva: transcendentis. 25.19, *וְהָיָה כָל מַלְכֵי עַרְב* P. *וְהָיָה כָל מַלְכֵי סוּסַנְיָה* hasonlóan a T. *וְהָיָה כָל מַלְכֵי סוּסַנְיָה*.

8. Stylistikai sajátosságok.

Joggal állítja Kuenen (a LXX. védelmére), »hogy az ókori bibliafordítók más véleménynyel bírtak a fordítás módjáról, mint mi«, mert különben nem találkoznánk oly tünetekkel, melyek aesthetikai felfogásunk szerint határosak az izetlenséggel. Mert nem nevezhetjük másnak a fordító ama eljárását, hogy két akár ritka, akár közönséges kifejezést egy és ugyanavval ad vissza. Ezen szabadsággal akkor is él a ford., midőn synonymák nem állanak kellő számban rendelkezésére.

16.16. *עִירָה וְצִדִּים* és *צִדִּים וְצִדִּים* P. mindkétszer *עִירָה וְצִדִּים* egy és ugyanazon versben; 3.5, *הִיטָה* és *הִיטָה* P. *וְהִיטָה*.²⁾ Más-
kor megint ugyanazon héber szót különböző syr szóval ad vissza más-más helyen: 5.18 *קָשָׁה* P. *פִּרְעָה* és *פִּרְעָה*, 20.10,

¹⁾ Mig a ford. egyrészt a héber szövegben syr szavakat vált felfedezni, addig másrészt igen gyakran vesz át héber szót, plane ha nem érti mint 12. *מִתְחַדָּה* P. *מִתְחַדָּה*. Nyilvánvaló, hogy a diakritikus pontok okoztak az eltérést. De a hiba 22.15 meg van az urimiai kiadásban is, és természetesen Thorndicke figyelmét is kikerülte, nem kevésbé Lee-ét. 51.11, *מִלָּא* P. *מִלָּא*=T.; 45.12, *מִיָּקִין* P. *מִיָּקִין*; 5.8 *יִישָׁה* P. *יִישָׁה*; 8.2 *יִישָׁה* P. *יִישָׁה*; 17.1, *יִישָׁה* T is; 19.31 *יִישָׁה* helyesebb *יִישָׁה* I. Sam. 3.11.; 43.9 *יִישָׁה* P. *יִישָׁה* több helyen. 48.19, *יִישָׁה* P. *יִישָׁה*; 49.32, és 36, *יִישָׁה* stb.

²⁾ 4.22 *יִישָׁה* P. *יִישָׁה*; 49.32, és 36, *יִישָׁה* stb.

feletti jajkiáltást tesznek» azaz abba törnek ki (szorultságba). Eme nonsens a ford. a LXX-nak köszönheti, mely szintén a köv.-hez vonja וַיִּשְׁעוּ-ת, »κατακατακατακατα« a miért is állítványról kellett gondoskodnia; ib. 44, אלהי הלין ismét m. l. hiányából a LXX nyomán אלהי הלין; 50.21, וַיִּשְׁעוּ פֶּקֶד חַדָּב, P. »lakóira ébressz a kardot«, פֶּקֶד parancsoló és חַדָּב = קָרֶב kard.

d) Helytelen verselosztás.

A régi fordítók munkáját nagyon megnehezítette azon körülmény, hogy a versek nem voltak külső jel által elválasztva. Habár minden egyes könyv verseinek száma már régi időben hagyományilag megállapítottat a Talmud egyik helyéből (Kid. 30a) azt látjuk, hogy a vélemények ezen hagyomány fölött eltértek. »Sok szől azon nézet ellen és kevés mellette, hogy már a Talmud korában a »peszaquim« vége valami külső jellel jeleztetett. Némely tekercsben találtatik a verset elválasztó pont« (König i. m. 37. l.) Valójában a LXX és P. eltérnek a Masszora hagyományozta versbeosztástól. Természetes, hogy ezen külső eltérések kihatással vannak a versek értelmére. Hogy az urmai kiadás e tekintetben közelebb áll MSZ-hez, azt valószínűleg kiadónak (amerikai misszionáriusok) köszönheti. Azért itt is alapul vettem Lee szövegét.

2.2, וַיִּשְׁעוּ + 3, וַיִּשְׁעוּ: »gonoszságod által visszatartattak«. Ha a ford. nem önkényesen (a párhuzamosság iránti előszerezetéből) kötötte össze a két szót, akkor más olvasatot kell feltennünk t. i. וַיִּשְׁעוּ: a mi lehetséges a betűk hasonló alakját tekintve (hasonlóan 5.27b, átvonatik 28 v.-hez);

6.7, הָיָה וַיִּשְׁעוּ + 8, הָיָה וַיִּשְׁעוּ P: »Betegségeken és csapásokon okulj«. Hasonlóan T. Mindkettő elrontja a v. párhuzamosságát és kénytelen 7 praeposíciót kiegészíteni; ib. 25, וַיִּשְׁעוּ + 26, וַיִּשְׁעוּ »körülötted népem leánya«. A ford. önkényes változtatása, mert וַיִּשְׁעוּ mindig absolute áll; 7.4, הָיָה וַיִּשְׁעוּ + 5, הָיָה וַיִּשְׁעוּ »Az Isten temploma vagytok ti, ha...« Már a הָיָה háromszoros ismétlése ellenzi az elválasztást. A fordítót tévútra vezette הָיָה, melyről már a LXX nem tudta, mit kezdjen vele, tehát kihagyta. P. אֵתָן (2. sz.)-al fordítja és a népre vonatkoztatja és magyarázza a röpke szót (v. ö. ezen prófétai sajátyságot Ezek. 11. fej.); ib. 22, וַיִּשְׁעוּ אֵת אֲבוֹתֵינוּ, כי לא ידעתי את אֲבוֹתֵינוּ az előzőhöz vonatlik, ámbár szigorúan a 22. v. felsorolásához tarto-

zik. A ford. különben sem ad jó értelmet: »Égőáldozataikat hozzáadták vágóáldozataikhoz és ettek húst, a melyről nem szóltam őseiknek v. mert nem...« Eltekintve attól, hogy a személyragot megváltoztatja (a 24. és 26. v. alapján) a pontozásban is eltér וַיִּשְׁעוּ: a mi annyiban hibás, mert szerinte a 22. v. tartalma nem szemrehányás a népnek. Mintha a ford. célozna a Talmud véleményére, melynek értelmében a pusztában a husevést és áldozást szabályozó normák nem birtak érvénnyel (Chulin 16b 17b);

15.17, וַיִּשְׁעוּ: MSZ szerint (az Ethnach révén) az előbbihez tartozik, P. és LXX sz. a következőhöz »hanem féltém kezéd előtt«. Ha meg is engedjük, hogy וַיִּשְׁעוּ ide is vonatkozik, de ellentétet a gondolatban nem lehet találni (az ellentét בַּר-בַּר-ban rejlik) P = T וַיִּשְׁעוּ מִן קֶדֶם מִיָּדָי, ולא megtartja a negatív kifejezést; 17.13, מִקֵּדָה יִשְׂרָאֵל LXX, P. és Hier. a 12. vershez vonják; P. »Israel reménye az Isten«, 14.8 ellenére a vocativus egész mondatá fejlődött;

26.8, וַיִּשְׁעוּ: (9 + מִתָּה הָמָּה) P: »ölessék meg, mivel jóslott...« Hier. »morte moriatur quare prophetavit«;

42.19, וַיִּשְׁעוּ: וַיִּשְׁעוּ שְׂאִיִּת יְהוּדָה, a 18. v.-hez vonatlik, LXX »verbum domini super Vos« megfelel a T-nak וַיִּשְׁעוּ: וַיִּשְׁעוּ שְׂאִיִּת יְהוּדָה; Osekélyebb fontosságu hamis szökötések a mondatban: 23.9, לִבִּי אֵינִי שֹׁכֵן לִבִּי, P: »a próféták miatt meg van törve lelkem« holott לִבִּי itt a címzet jelenti (v. ö. 46.1, 48.1, stb.); Figyelmetlenség 43.5 fordítása: »És vevé Joch. b. Kareach az összes vezéreket és a népet« holott וַיִּשְׁעוּ: itt is mint 42.1, 44.4, az alany egy részét képezi.

2. Viszonya a LXX-hoz.

Jer. könyvének egyik legnevezetesebb isagogiai problémája a LXX-nak MSZ-hez való viszonya. Feltűnő, hogy éppen Jerem. LXX-ájában aránylag nagyobb a ford. tudatlanságából származott téves versfordítások és szövegeltérések száma, mint más könyvre. Ehhez járul még két tünemény, a mely valójában csak egy, hogy a népekről szóló jóslatok más sorrendben¹⁾ következnek és más helyet foglalnak el a LXX-ban mint a MSZ-ben, azaz 25.13, után következnek.

¹⁾ Élam, Aegyptom, Babel, Philisztia, Edom, Amon, Kedár-Hazor, Damaszkus és Moab.

Ezen szerkezetbeli eltérés tendencziózus voltát nem lehet kétségbevonni. A 25.13, végén álló הַיָּמִין szolgáltatta az okot,¹⁾ hogy ott folytassa a népekről szóló jóslatokat, (v. ö. 46.1, הַיָּמִין) a melyek közül Elam áll első helyen. Mig a próf. szempontjából Aegyptomot illeti az első hely, mivel a Circesium melletti győzelem (46.2.) megnyitotta Nebukadnezarnak az utat Szíriába és Judeába az ott lakó népek meghódítására, addig a LXX szeme előtt N. Sándornak a perzsa birodalom ellen megindított háboruja lebegett, és azért teszi Perzsiát (=Elam) első helyre. A 25. fejez. ennél fogva két részre választatik, ámbár szorosan összefügg és ámbár nem képzelhető (és azért ez sem eredeti), hogy a külnépekről szóló jóslatok elől álljanak, és csak azután következzenek a veszedelmet symbolizáló cselekvés (az indulat poharából való ivás) és a népek felsorolása (25.15—26).

Sokkal bizonytalanabban állunk a második kérdéssel szemben, a mely a szövegeltérésekre vonatkozik, főleg a 2700 szónyi hiányra, melyet LXX a MSZ-el szemben feltüntet. Mig egy olyan higgadt és legkevésbé sem konzervatív szemponton álló bíráló, mint Kuenen, II 236—244 azt állítja: hogy »nem mindig oly hü és gondos, és nem tesz tanúságot oly

nyelvismeretről, a milyen kívánatos volna» és König 333—336 »az eltérések legnagyobb részénél a fordító tevékenysége volt mértékadó«, addig Movers, a kivel — Hitzig szavai szerint — kezdetét vette Jer. könyvének valódi bírálata, csodálatraméltó határozottsággal lándzsát tör igazán eredeti hypothesisé mellett, hogy a LXX-ben tükröződik vissza a könyv eredetije, mely Palästinában több redakción és mi mindenen ment keresztül, míg a mai masszoretikus alakját nyerte. De ugyanavval a határozottsággal megerősíti Graf, a positiv illetőleg destruktív kritika egyik mestere, beható kutatás után Hengstenberg kemény és súlyos ítéletét: »a hol notorikus hanyagság, tudatlanság, önkény, a fordítás feladata iránti érzés teljes hiánya uralkodik, ott nincsenek helyén következtetések és állítások, melyek mind ennek ellenkezőjét feltételezik« (Christologie II. 513.).

Mindamellet, hogy a LXX ily rendkívüli módon eltér a MSZ-től, tévednénk, ha azt hinnők, hogy a P nem használta. Az eddigiekből is kitűnt, hogy fordítónk előtt a LXX nem volt ismeretlen, de főleg ott világlik az ki, a hol P a LXX és MSZ olvasatait együttesen átveszi.

14.4. $\text{וְעַד הַיָּמִין בְּעֵבֶר הָאֵרֶץ}$ και τα εργα της γης. E szerint בְּעֵבֶר kétféle magyarázatot kap: mint kötőszó בְּעֵבֶר és בְּעֵבֶר termék = εργα, P »a föld termése miatt nem volt eső, szegyenkeznek...« a mi nem logikai gondolat. Természetesen וְעַד hiánya a LXX érdeme. Nem hiszem, hogy e helyen az egyik olvasat interpoláltatott volna; 27.6 וְעַד : A LXX nem ruházta át az »Isten szolgálja« címet a babyloni királyra — azért változtat 25.9-en — és olvas $\text{וְעַד לְעַבְדֵּי דָּוִד לְעַבְדֵּי דָּוִד}$ (v. ö. 27.6.b). P egyesíti mindkét olvasatot $\text{וְעַד לְעַבְדֵּי דָּוִד}$ (25.9, is megtartja וְעַד szót); 31.12, $\text{וְעַד לְעַבְדֵּי דָּוִד}$, τότε χαρησονται παρθενοι εν συναγωγη νεανισκων και προεβηται χαρησονται azaz (hangsúlyozásunk ellenére) $\text{וְעַד לְעַבְדֵּי דָּוִד}$ és $\text{וְעַד לְעַבְדֵּי דָּוִד}$, P: $\text{וְעַד לְעַבְדֵּי דָּוִד}$ a LXX mondat szerkezetét nem fogadja el, de hamis pontosítását igen »örülni fognak« m. p. »együtt« a MSZ-nek is elegendet téve. Minthogy csak a pontozás utal a LXX-re, ennek nyomán történt az interpoláció; 36.18 $\text{וְעַד לְעַבְדֵּי דָּוִד}$ LXX elhagyja 17.2. וְעַד , azért kénytelen 18.2, kiegészíteni » ἐπεμας «. P megtartja 17. v. וְעַד és mégis átveszi a LXX kiegészítést, mely fölösleges, mert a kérdezők וְעַד személyragja által

¹⁾ A LXX $\text{ἐν παντι εὐνη τον Αζαφ}$ olvasata értelmetlen. Miért Elam népei? A tendencziózus eljárást egyébiránt a LXX legelszántabb védője Movers is elismeri (De utriusque recensione vaticiniorum Jer. indole et origine 1837), Kuenen II 217, Cornill 167 és Kühl »Das Verhältniss der LXX. zum MT. Halle 1882« 19 l. A jóslatok eredeti helyére felállított Kühl egy hypothesisát, a mely ugyan nem elég pontos, de a valószínűség jellegét magán viseli: »Eredeti helyök nem lehetett a 25. fejez. előtt, hanem 25.26, után vagy — a mi leghelyesebbnek látszik — 26.29, mögött. Töle függetlenül hasonló eredményre jut Kuenen (II. 217—218). Valóban Movers egyedül állana véleményével, ha segítségére nem sietett volna Cornill, a ki még mindig az objektív (!) bírálatról reméli a LXX. elsőbbségének megmentését. Érdekes, hogy mind a tudósoknál, a kik ebben a vitában részt vettek, a Graf találta 2700 szónyi minus képezi a vitakozás substratját. Böven tárgyalnak ezen témáról Graf (40—48) és Kuenen (II. 236—244). Mindenesetre helyes Frankel (i. m. 444) nézete, hogy a LXX. tele van ellenmondásokkal, rejtvényekkel, a nehézségeket majd ügyesen, majd tapintatlanul eltüntet és szükölködik a tudatos, szilárd elveken alapuló rendszerben. Ez különbözteti meg a Pesito és Targumtól, a melyekben valóban kifejezésre jut egy fordítási módszer és nem a fordító pillanatnyi intuicziója.

kinyilvánítják, hogy Jeremiást tartják Barukh beszédei sugalmazójának; 46.17 קראו שם: Καλεσατε το ονομα = קראו שם (így Hier. is), P egyesíti mindkettőt שמה וקרן הן שמה »és kiáltották ott Pharaó nevét (nevezték).« E helyen Graf is hajlandó a LXX pontozását elfogadni, de a 16. v. perfektumai ויאשרו ויאשרו a 17. versben is perfektumot kívánnak, azaz a MSZ pontozását támogatják. P oly benyomást tesz, mintha הן הן interpolált volt volna. E szerint olvasandó קראו שם ב, a mi igen jó értelmet ad.

A P a LXX-val egyezik nem csak a Keré fordításában, némely szónak ugyanabból a görkből való leszármaztatásában és hasonló pontozásában, hanem a bővítésekben, kihagyásokban, személyragok használatában és nehezebb versek hasonló felfogásában is.

A gyakori megegyezés a két verzió közt azt bizonyítja, hogy P a LXX-t használta. Ez nem csak valószínű, hanem tekintve a megegyezések nagy számát, egészen biztos.)

3. Viszonya a Targumhoz.

A T. Jonathan a babilóniai iskolákban nyerte mai alakját, valószínűleg a 4. század körül. De nyelvészeti jelenségek Palásztinára utalnak, mint a T hazájára. A P keletkezési idejében (I—II. sz.) a Jonathan már létezhetett írásbelileg is, ha nem is birt hivatalos jelleggel. A syr fordító a Targumot már a nyelvi rokonság miatt is használhatta, akár az már le volt írva, akár csak a nép szájában élt. Tény, hogy P némely helyen mind az értelemben, mind az egyes szavakra nézve a T-al megegyezik, főleg ott, hol mindkettő paraphrásál.

1.15 ותת איש כנאי, T ויתן, P ותת, ugyanazon szó. A és — mint a fut. t. sz. 3 szem. képzője — a két dialektus

¹⁾ Álljon itt a megegyező helyek kimutatása, minthogy úgy is tekintettel voltam az eddigi példákra a LXX-ra. 2.23, 27, 34, 3.2, 8, 17, 4.3, 20, 22, 31, 5.10, 22, 28, 6. 16, 20, 7.34, 8.1, 3, 23; 9.9, 25, 10.11, 12, 17, 28, 11.14, 13.16, 14.17, 16.14, 17.11, 18, 19, 18.1, 19.1, 11, 21.3, 22.20, 28, 24.33, 26.17, 28.39, 29.12, 31.14, 32.1, 33.9, 34.5, 12, 36.15, 38.2, 28, 43.12, 44.4, 9, 46.17, 48.3, 27, 31, 51.52, P-nek LXX és T-hoz való viszonyát megvilágítja Frankel ezikke, a mely egyébiránt akkor került szemem elé, mikor dolgozatom javarésze már a befejezés stádiumában volt. Mindamellett idézem cikkét, a hol szükségesnek tartottam.

különbsége; 2.22, תחתון T מתון; 4.10, אמה P אמה, ארי בקלא T יקלא; ובהקיע, 5.1, (1.6, 14.13, 32.17); קבל בעת T, talán נו helyett (= העיו) is olvasandó a T-al; 12.2, הדויה: מוש, 13.23, עתרו אף קי: כסין T, קי ואף עבדו פארא: ילכו גם T; טרת: נמצאו, 6, פורעין T טחון: משפחות, 15.3, הדויה T; וחד על חרין חברא T, וחד חרין חברא: משנה, 17.18; קבלה T; מלכיהון T מלכיהון: אדיו, 30.21, בקיה T בקיה: ביעה, 48.15; ירביב T הרבוא: נאן, ib. יתמסין T, אשתלמו לקטלא: ירדו לשבה

IV. A fordító vallása.

Világos czélzást a fordító vallására a könyvben nem találunk. Az említendő helyek, amelyekből a ford. vallására következtethetnénk, nem oly világosak és könnyen kitalálhatjuk az első pillanatra a czélzásnak hitt eltérő felfogás okát. Feltűnő, hogy 11.6,10, בריה fordítottak ירחי szóval (= testamentum), de a rendes קיט is előfordul ib, 1.3,8, 34.8, 13, 15.18. Félreértésre és hamis pontozásra vezetendő vissza 12.16. Értelme: »Ha a népek (14. v.) meg fogják tanulni népem utjait, hogy esküdjenek nevemre, amint oktatták őt, hogy a Baalra esküdjék, fel fognak építtetni népem közepében.« Tulajdonképp az összehasonlításnak itt nincs helye, mert a két összehasonlító mondat antithesisben van. Ez a nehézség okozhatta a ford. eltérő felfogását: »Ha oktatni fogják a népet...« azaz pontoztatott ילכו ילכו. A népek fogják Izraelt oktatni J. utjaira (דרך). Így zsidó nem fordíthatott. És még sem döntő bizonyíték, mert eltekintve az interpolálnak felvehető ל-ל-ל-től, a pontozatlan syr szöveg megegyezik MSz-el. Ebben visszatükröződik Izrael kiválasztása, a mi a ford. zsidó vallására utalna. Döntő bizonyítékot ez nem szolgáltat, mert a T is így fogja fel: לישאל עבדו פישין בני ברישא, ámbár figyelemreméltó ezen megegyezés, midőn a LXX már MSz-el egyetért κα τοις ανθρωποις. Minthogy a ford. nem zsidó volta mellett argumentumokat nem lehet hozni, a hamis pontozásnál kifejtett oknál fogva zsidónak kell tartanunk (32.20).

²⁾ Az értekezés folyamán említett helyeken kívül még 2.2, 6.5, 27, 12.3, 18.3, 36.30, 46.7, stb. A T-ről magyar nyelven l. Goldberger munkáját: »A T-ről általában, Budapest, 1893«, a melyben az idevágó iródalom szakszerűen felhasználott.

Végredmény.

A P általános jellegéhez, egyszerű, meglehetősen szöszes-rinti, ha nem is szolgálhü, értelmes fordítást nyújtani, Jer. könyvének fordítója is hü marad. Ez nem zárja ki, hogy nem ritkák benne mindenféle bővítések és kibagyások, változások a számban, személyben és ragokban. A párhuzamosságra való tekintetből, tárgy és nyelvbéli nehézségek folytán, de némelykor vigyázatlanság következtében abba a helyzetbe jön, hogy az alapszövegtől el kell térnie. A régi fordításokat felhasználja. Pontozása nem tér el nagyban a MSz-étől és nyelvismerete is kielégítőnek mondható. Szövegkritikai becse csekély, egyáltalában csak ott jöhet tekintethe, a hol más régi versiók is egyetértenek vele. Exegetikai szempontból sok érdekes részletet tartalmaz.

Budapest.

SCHWARZ GÁBOR.

EGY RÉGI ZSIDÓ GYÁSZDAL.

Az 1794-iki esztendő ácharé móth hetiszakasz péntek éjjelén a bonyhádi hitközséget tűzveszedelem hamvasztotta el. Az első zsinagóga öt tórával valamint teljes berendezésével, a szent-egylet vagyona, irományai a lángok martaléka lettek. E tűzvész emlékére írta az akkori bonyhádi rabbi Ábrahám ben József az alábbi gyászdalet, mely ácharé móth szombatján a tóra felolvasása után még ma is felhangzik Bonyhádon. A szerző teljes neve Ábrahám Juda (Löw) Freistadt, kinek atyja József holleschaueri rabbi volt, meghalt 1808-ban. Izráel dájánnak (megh. 1781) volt utóda; mindkettő gyakran említettik Landau Ezékiel Nódá Bijehúda döntvénytarában. Ábrahám Juda 1789-ben approbálja ¹⁾ a Béur Jiezechák-ot (Brünn 1790), melyet nikolsburgi Izsák ben Bermann Spitz (meghalt 1768), kinek nagybátyja Kalischi Ábrahám Jechiel Michel ben Uziel (Emden Jakab dtvára I. köt. 2. és 3. resp.) a Nézer hákódes szerzője — egykori bonyhádi rabbi irt. A bony-

¹⁾ Az 1796-ban újra felépített zsinagóga berendezése ügyében az eljáráság kérelmére irt egy pszákot, mely a bonyhádi archívumban fekszik.

hádi szent-egylet jegyzőkönyve (285—86. l.) felsorolja a tűzvész után újból beszerzett egyleti tárgyakat. 1786-ban készítették az új mazkir könyvet, mivel a régi elégett. Bonyhádon a múlt század 80-as éveiben is pusztított tűz, a mint a fent említett Nódá Bijehudából kitünik (Eben háezer 118. resp.). Az első dal kezdőbetűi alphabetikus sorrendben következnek, a másodiké a szerző nevét tartalmazza.

II.

אעור מספר מך בקהל
בעת ממדים שלה איש לעירו
רבת המחומה וקול נשמע כלילה
היו ואביו ועקני כלילה
מפחדו לנשת אליו כל איש חדל
ידים לא חלו להציל רבני משבים
הוד בית המנסה מקום מה נורא
ונפלו לאיין כעפר לדיש
דוה לבנו בוכנו איך רמה
אף שלחות ותפילין מחוזרים וסדורים
בערה בהם איש ונשרפו נמחרים
נענו גם נדו מורשי לבני
המו מיני וצרה כמכירה
רבות אחרות כי נשרפו ספרי התורה
במספר חומשי תורת משה הקדושה
רעי ואחי לפני קוננם תחתנכם הפילו
ביהמך הרבים תזכור זה היום
יום קרב שבת פישת אחרי מות
ישראל איש לעומי יספר
וי באותו הזמן היתה הבערה
סוף ותכלה תתן לאורך גלותנו
פדוים לציון ביניה תעלנו.

I.

אל מלא רחמים השוכן בשמי מרומים
אונך תהו ושמוע קולי
בוכני צי ומצוק איש קראני
גדול וקטן אחו רתת ותלחלה
הלוקה נפלה והאירה כאפילה
הלחב מהר היה הולך וגדל
ימלחם הבתים מנסים סביב
יו אף זו אכלה המדורה
הרבו חומות גזן הקדוש
הרתינו במעט רגע היה לשמה
יופי כלי ובגדו קודש הדורים
כל אשר בתוכה היו שמורים
לא נחננו הישב רוחי בקרבי
מדי דברי זכור אזכרה
נהו וקנה אעירה ביהו נשברה
ספו תמו אכלה האש חמשה
על זאת ספרו ותלילו
פודה ומציל נורא ואיום
צי ואופל בחיין ובחדרים אימות
קדם אור יום עשרה למספר
הדום תזכור שנת תקנ' לעיריה
שדי ראטר די לצוותנו
תשלח נואלנו כמחרת בימנו.

Moór.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

IRODALOM.

A BIBLIAI HÉBER NYELV ORTOGRAFIÁJÁNAK
TÖRTÉNETÉHEZ.

(Dr. Bardowicz L., Studien zur Geschichte der Orthographie des Alt-hebräischen. Frankfurt a. M. 1894.)

Közismert tény, hogy a szentírás szövegében az olvasási jelek — *matres lectionis* — nincsenek következetesen alkalmazva. Ugyanaz a szó ugyanazon könyvben hol *plene*, hol *defective* van írva. A maszóra egyik főfeladata éppen abban áll, hogy a szöveg ez irányu, könnyen beállható romlását megakadályozza.

E cél elérése végett rendszeren a ritkábban található alakokat megszámlálja és azok számát az egyes helyekkel együtt, a hol előfordulnak, megjelöli. Ha a kétféle helyesírást mutató szók száma körülbelül egyenlő, akkor mindkettőt számlálja és jelöli. Ezen eljárás által sikerült a szent szöveget az épen e pontra nézve közelfekvő veszélytől megmenteni és épségben megtartani.

A kérdés csak az, hogy ez a *minutiosus* gondoskodás milyen régi? Abban nem kételkednek, hogy volt valamikor idő, a midőn a bibliai szöveg nem volt e tekintetben pontosan megállapítva, mintegy megdermedve, de már abban eltérnek a vélemények, hogy mely korból származik a ránk maradt állandó szöveg. Általában azon nézetet vannak, hogy a talmud nagyjában a szöveg jelen alakját ismerte. E nézetet iparkodik egy pontból kiindulva az előttünk fekvő mű szerzője megcáfolni.

Öt fejezetben tárgyalja az anyagot. Először előadja a régebbi zsidó grammatikusok és a keresztény tudósok véleményét az olvasási jelek alkalmazásának eredetéről és történetéről

ról (1—36. l.) Ezen történeti áttekintés után tíz bizonyítékot hoz fel azon állítás mellett, hogy a talmud korában a szent szövegben még kevesebb olvasási jel volt, más szóval a jelen *scriptio plena* helyett *scriptio defectiva* volt bibliai szövegében. Ezen állítás további bizonyításául két lajstrom tűnteti föl a talmudés a maszorétikus szöveg közötti eltéréseket a *מסורת* tekintetében. Az első lajstrom azon szavakat sorolja fel, a melyek a maszorétikus szövegben *plene*, a rabbinikus irodalomban pedig *defective* fordulnak elő; a második pedig ép az ellenkező eseteket, a melyekben a *defectiv* a maszorétikus szövegben, a *plene* pedig a rabbinikus irodalomban található. Az első lajstrom 40, a másik pusztán 7 példát mutat. Ez az aránytalanság tanuskodik azon tétel mellett, hogy a *matres lectionis* a maszóra szövegében sürűbben vannak alkalmazva, mint a talmud szövegében.

A negyedik fejezet bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy a talmud korában az olvasási jeleket még könnyen nélkülözték: az *מסורת*-ból és egyes szavak feloldásaiból. Végül magyarázatot nyújt a szerző, hogy miképen jutottak a *matres lectionis* a szövegbe azon rabbinikus tilalom daczára, hogy a *defectivákat* nem szabad *plene* írni? A megfajtság lényege az, hogy ez a tilalom nagyon késői és csupán Maimóninál van először praecise kimondva. Minthogy nagyobb baj volt, ha a *plene* szavakat *defective* írták, mint megfordítva, nem csoda, hogy a *plene*írás elharapódzott a bibliai kódexekben.

Ezzel ismertettük a 112 lapra terjedő mű tartalmát. A főtétele nézve, a melynek bizonyításául szolgál az egész vizsgálódás, annyiban egyetértünk a szerzővel, hogy a maszorétikus bibliai textusban több *mater lectionis* van, mint a talmudiban volt. Ez természetes is, mert az idők folyamán mindinkább erősödik azon törekvés, hogy a hiányzó magánhangzók valamely módon pótolassanak. Ez a törekvés szülte az írás történetében pl. a görög hangzókat. Ezt látjuk a misnában és a tannaitikus szövegekben, a melyek az olvasási jeleket sokkal sürűbben alkalmazzák mint a szentírás.

A talmud utáni korban még gyakoribbakká válnak a *matres lectionis*; talán a zsidók által beszélt nyelvek írásának hatása alatt. Gondoljunk az arabs és a német-zsidó írás orthografiájára. Ezen körülmények érthetővé teszik, hogy a másoló

אם רצה לומר שלא תתקרב המלה כמו עולם הזה אין כח בסופו לכתוב רק מלה אחת, Ezzel azonban nem jelenti ki azt, hogy a biblia egyes szavait a másoló kénye-kedve szerint írhatja. Ebben az esetben nem a plene és defectiv írásmód keresett motiválása ellen kellene kikelnie, hanem azon maszorétikus tevékenység ellen, a mely a מלה és הכר a szavakról statisztikát készít (l. még Ibn Ezra bevezetését tórá-kommentárjához és Bardowicz 14 és köv. l.) A szerző okoskodása, a mely a מלה szót és imperfectumokat présel, nagyon is erőszakolt. Egyetlenegy régi grammatikus sincs, a ki azon véleményt nyilvánította volna, hogy a teljes vagy hiányos írásmód minden egyes másoló tetszésére volt bízva. Ha ilyen nézet valaha uralkodott volna, akkor a bibliai szövegben oly elvadulás állott volna be, hogy még mai napig is sinlenők.

A történelmi bizonyítás a régi zsidó grammatikusokból tehát minden alapot nélkülöz. Az újabb tudósok nézetei természetesen nem használhatók fel a szerző tételeinek céljaira; különben Wellhausen maga, aki azon véleményt nyilvánította, hogy a biblia orthográfiája a talmud lezárását követő korban a maszoréták által lett megállapítva, ezen véleményt később visszavonta és az említett processus lefolyását időszámításunk első századába helyezte. A második különben tanulságos fejezetet e szerint mellőzhetjük és áttérünk a harmadik fejezet tartalmára, a mely tíz kisebb bizonyítékot nyújt azon irányban, hogy a talmud bibliájának szövegében kevesebb volt az olvasási jel, mint a maszoréban.

Az első bizonyíték Szóferim traktátus (ed. J. Müller IV. 2 p. VIII.) következő helye: הכותב אלה למד מארבע אותיות. Ha valaki ír Alefet és Lamedet a négy betüből [= אלהים] vagy Jodot és Hetet a négy betüből [= יהוה], nem szabad kitörölni, mert vannak Istennevek, melyek ezen két betüből állanak " t. i. אל és יהוה. Minthogy a maszóra szerint אלהים a szentírásban mindig plene Jod iratik, itt pedig csak négy betüből van szó, be van bizonyítva, hogy a talmud bibliai szövegében e név mindig defective אלה iratott. Hasonlóan mondja a מדרש חסר יותר (A Berliner, Pletath Sopherim 36. lap): כל אלהים שבתורה (A Berliner, Pletath Sopherim 36. lap): אלהים שבתורה, a mi azonban a י hiányára is vonatkoztatható (37. l.). Ez a bizonyíték meglepő; minő radikális eljárás, a

régi defectiv írásmódnak egyetlenegy példája sem maradt fenn. Ha azonban Szóferim idézett halákháját és a forráskat, a melyekből folyt, közelebbi vizsgálat alá vesszük, meggyőződünk, hogy szerző következtetése nem áll meg. Ugyanis j. Megilla I. 11. (71d) az áll: כתב ידו היה מארבע אותיות אלה למד. b. Sebneth 35b: כתב אלה למד מארבע אותיות יה משה היה. De egy helyen sem neveztetik אלהים a négybetűs Isten névnek. Általában egyetlenegy példa sincs rá, hogy az אלהים nevet jelentené, a mit az épen idézett Jerusalmi is kizár. Szóferim szóban forgó tétele is különösen van formulázva. Ha mindkét név ארבע אותיות által jelöltetik, minek állnak ezen szavak kétszer, így kellene a tételnek hangzani: הכותב אלה למד מארבע אותיות. Nézetem szerint itt a Szóferim szövegében hiba van. Az Istennevet אלהים nem akarták kiírni és ez okból ארבע אותיות-ot írtak, a miből lett מארבע. Egyébiránt ha a megbeszélte helyen nem rejlik valamely íráshiba, akkor kellettén többet bizonyítana, azt t. i., hogy a maszóra korszakában Szóf. keletkezésekor sem volt אלהים plene írva, ezt pedig állítani Bardowicz sem akarja.

A második bizonyíték תרוש, a mely a maszóra szerint három hely kivételével mindig plene, Szanhedr. 70a és Jóma 76b pedig azt olvassuk: כתב תרוש וקרא תרוש. Szerző szerint (38) ebből folyik, hogy a talmud előtt mindenütt defectiv írást állott, minthogy ez esetben nincs szó határozott bibliai helyről. Megjegyzendő ez ellenében, hogy תרוש és תרוש defective iratik (Mas. fin. s. v. יו), úgy hogy a tóra összes helyein — erről van szó — háromszor van plene és kétszer defective. Kahana tehát helyesen mondja תרוש; valószínűleg Dent. 14,23-ra gondol, mert abból indul ki a talmud Jómában. De még ha nem gondol is határozott helyre, akkor sem lehet agádájából következtetni, mert nem mondja, hogy mindenhol תרוש van írva; 8 hely is elegendő alapot nyújt agádikus megjegyzésre.

A harmadik bizonyíték az, hogy מלכת שבע (I. Kir. 10,1 stb.) Bába Bathra 15b מלכות שבע-ra magyaráztatik, holott מלכות 3 hely kivételével mindig plene Vav iratik (39). Azt hiszszük, hogy ebből semmi sem következik, ha csak lehetséges מלכת, akkor az agádának elég alapja van. Maga a szerző a 4. fejezetben számos bizonyítékot szolgáltat arra a tényre,

Menachóth 41a ugyanis erre a kérdésre מהלך בשרי שיהא. Világos, hogy Jóchanan azzal felel, mert áll המלך ימל. Világos, hogy a talmud olvastat = circumcisus, mint Jer. 9,24 és Józs. 5,8; az act. talmud nem illik az összefüggésbe. Bardowiczot félrevezette Rasi megjegyzése מהלך בשרי, de valószínű, hogy itt is olvasandó המלך. J. Sabb. 19, 2 (17a) először szintén המלך idéztetik és a második המלך csak sajtóhiba. — A 3. példa a megbízhatatlan midrásból a plena és defectiva okairól (37. l.) ered; Gen. r. 48. fej. vége felé (234a Wilna) meggyőző bennünket, hogy az ő szövege a maszóráéval azonos volt az az szóra nézve Gen. 23,10 stb. Bard. e midrast, mely föltevésének ellenmond, nem idézi. — 5. szám Gen. 30,36 הנחלת, a melyhez Gen. r. 73. f. (273a) azt jegyzi meg הנחלת azaz egysz. Világos, hogy a midras csak a második hiányzására vet sulyt, miről meggyőződünk, ha az agádát megnézzük (v. ö. הדין והדין is). — 6. sz. Gen. 35,18 בנימין. B. Szóta 36b כל בנימין, valószínűleg csak azt akarja mondani, hogy többnyire hiányosan íratik és nem szükséges fölvennünk, hogy pusztán egy kivételt akar statuálni. — 7. sz. Gen. 49,10 שילה. Onkelos és Pesitta שילה szót fordítanak. De ebből az agádikus tapogatózásból bajos volna a Jod hiányára szövegünkben következtetni; ellenben Szandherin 98b lenn és Ekha r. 36b1 (1,16-ra), mely utóbbira szerző támaszkodik, egész világosan a שילה alak mellett tanuskodik. Ott ugyanis több iskola a שילה nevét ruházta fel a messiást; ezek közül: רבי ישראל אמר שילה שמו של משה שיהא קדוש יבא שילה כת, tehát שילה-t akar olvastatni. Nem a שילה hiánya, hanem a שילה jelenlétére vettetik a hangsúly. Az sem lehetetlen, hogy a Rabbában שילה helyett eredetileg שילה állott. A talmudban שילה nem áll, hallgatólág tehát שילה = שילה van föltételezve. — A 8., 13., 20., 35. sz. a megbízhatatlan, a talmud koráról különben sem tanuskodható midrásból a plena és defectiva okairól erednek és nem jönnek tekintetbe. — 14. sz. Num. 21,35 בני. Num. r. 19 f. (265a) בני, nem biztos. V. ö. Einhorn (מדרש) e. h. — 17. sz. Deut. 4,34 ובמראה, 26,8 ובמראה, a melyet Onkelos ובמראה stb. fordít és a Szipré (Peszach-Haggáda) וילוי שניה által magyaráz, = ובמראה stb. sokat bizonyít, nemcsak azt, hogy a שילה hiányzott, hanem azt is, hogy a שילה megvolt: ובמראה. E körülmény folytán bajos az

orthográfiára következtetni. — 27. sz. Hósea 11,1 קרית ליהוה helyett לבי = ובמראה קרית לבי olvasott. Szerző ebből az egy példából különös módon azt következteti, hogy a talmud korában már egy betű magában is egy szónak volt olvasható. — 31. sz. Zs. 78,25 אל תיקרי להם אבריים Sz. Mek. Friedm. 49b ezen megjegyzéséből: אל תיקרי אבריים azt következteti, hogy a szövegben az első Jod hiányzott. Ez legalább is tulmerész. Figyelmeztetünk az a talmud-féle szabados magyarázatra, a melyről mindenki meggyőződhetik Sz. hálásan veendő összeállításából (83–87). Pl. Num. 23,10 ויסיף = ויסיף Num r. 20. f. 172b szerint. Különben אבריים is két Joddal íratik, tehát inkább methate-sisról lehetne szó, ha nagyon préseljük az ártatlan תיקרי אל תיקרי formulát. — 32. sz. Zs. 80,3 וילך j. Szukka 4,3(54c) nem következik, hogy szövegében וילך Hé nélkül állott, mert a talmud mint mindig a Kerét idézi. — A 38. számhoz, Siralmak 2,14 ובמראה holott Ékha r. 1,19 re (37b) ובמראה és 2,14-re (46b) ובמראה áll, megjegyzendő, hogy a második alak a שילה és az első שילה szerint van (Baer, Quinque Volumina p. 80.)

A szerző listájából e szerint 15 variánszt törölni kell, úgy hogy összesen 25 marad. Viszont megtoldhatom e variáns-gyűjteményt két biztos példával. 1. Gen. 45,14 מצאני, Megillá 16b; Gen. r. 93. fej. végéből és targ. Jonathanból kitünik, hogy egyes számot olvastak: מצאני.

II. Reg. 5,20 מאומה j. Szanh. 10,2 (29b) מאומה; a Minchath Saj részletesen szól e szóról, de ezt a talmudhelyet nem idézi, hanem midrashhelyeket. A maszorétikus szöveg csak מאומה-t ismer, csupán egy bibliakiadásban van מאומה, talán éppen a hagyomány állítása alapján.

A variánsok másik neméből, a hol a hagyomány teljes és a maszóra hiányos szóalakokat mutat, Sz. csupán hét esetet sorol fel, a melyek közül nézetünk szerint kettő nem biztos. 4. szám (68. lap) I. Sám. 2,22 וישבן, holott j. Kethub. 13,1 (35c) és j. Szóta 1,4 (16d) וישבן כתב áll. Azonban már a שילה figyelmeztet arra, hogy b. Sabb. 55b lenn = Jóma 90a lenn és a midrásban nem mondatik וישבן כתב. Ha a jerusalmi agádát, a melyet a וישבן-hez fűz, figyelembe vesszük, azon meggyőződésre jutunk, hogy a jer. szövege korrumpálva van

és olvasandó יִשְׁבֵּן azaz defective; ehhez jól illik azon észrevétel, hogy az Éli fiai nem követték el valósággal a nekik tulajdonított bűnt. Mert יִשְׁבֵּן חַט־nak, a mely a valóságos bűnt jelentené. Az agáda előtt a מַלֵּא oly jelentése lebeg, a milyennel מִקְרָא kitételben bir = világos, valóságos vers. — A 7. sz. Én. Én. 2,15 שְׁלֹם שְׁלֹם holott Ex. r. 22. f. (83a) és Chazitha és helyre (36a) az első teljesnek mondja, elesik, mert Baer az öt megilla kiadásában (46. lap) számos maszor. forrás alapján a midrasnak megfelelőleg az első szót plene Vav és a másodikat defective nyomtatja. — Ellenben biztos eltérések a következők: Lev. 4,34 קִרְיָה, b. Szanh. 4a קִרְיָה — Num. 15,38 צִיצִית, Num. rabba 18. fej. (152b) חֲרִי צִיצִית = 600, tehát két ' van benne (v. ö. Minch. Saj). — Ruth 3,15 הָבִי, Rabba e helyre הָבָה és v. ö. Baer p. 80 n. 2. — Eszter 1,10 וְיָבִיט, Rabba e helyre (14a) Jakob bar Abina nyében: וְיָבִיטֵם חֲרִי. E szerint két példa elvész és négy hozzájárulván, 9 esetben van a hagyományban plena def. helyett. A kétféle variáns aránya tehát 25:9. A teljességért természetesen nem szavatolhatunk.

Kérdjük már most, alkalmas-e ily csekély számú variáns, hogy azokból a hagyomány bibliai orthografiájára messze-
menő következtetéseket vonjunk? Az egész szentírás körül-
belül 24.000 versből, tehát hozzávetőleg egy negyedmillió szó-
ból áll, lehet-e ilyen körülmények között 40:7 arányszámból,
a mint Bard. megállapítja, azt következtetni, hogy az ortho-
grafia a hangzókat illetőleg — mert a plena és defectiva
jórészt ezeket képviselik — »ingadozó« vagy pláne »szabályo-
zatlan« és minden egyes másoló tetszésére volt bízva? Ép az
ellenkező folyik e tényből. Hisz nincs semmiféle szöveg, sem
szent sem profán, a melyben ily terjedelmű iratban, nem lenne
legalább 20-szor annyi variáns. Gondoljunk pl. az Ujtesta-
mentomra, Homerosra, Tacitusra stb., és azonnal meggyőző-
dünk, hogy csak a legminutiosabb részletekig megállapított
szöveg mutathat ily csekély számú eltérést mint a maszóra
és a hagyomány bibliai textusa.

De nem szorulunk még ezen okoskodásra sem. Egyenes adatokkal bizonyíthatjuk, hogy a plena és defectiva alkalmazása már a talmud korában a szorosabb értelemben vett maszóra létezése előtt pontosan meg volt állapítva. E mellett

szól az a tény, hogy a plene és defectiv íráshoz agádikus magyarázatokat fűznek. Ha az írásmód a másoló önkényétől függött volna, akkor az ilyen exegetizálásra hiányzott volna az alap. Utalunk néhány példára. 1. רבי חני אמר וְיִקְרָא הַמֶּשֶׁה בל. אשתאילת לרב מיה. אשתאילת לה וינא [= א] מחק לה. דסדרא ואמר וינעוה מליא (j. Kilajim 3,1 [28c10] = j. Sabb. 9, [12a1]), v. 6. b. Sabb. 84b). Szó van Ezs. 61,11 וְיִקְרָא שְׁמוֹ. Látjuk tehát, hogy minő fontos szerepet játszik, a ' plene még halákhai tételben is. Kiadásaink és a maszóra csupán a teljes alakot ismerik és sehol sem találtam utalást helyünkre, a mely szerint hiányos alakot mutató codexek is léteztek. — 2. Num. 7,19 תָּקַב. Rabba e helyre (c.13; 107b): אמר ר' פנחס בן יאיר למה הוסיף הקרב חסר יוד והעמיד התיבה על ד' אותיות מנה יוד. — 3. Ezs. 59,20 נוטל: Siralm. 1,6 נוטל. Ekha r. e helyre (29b): אמר ר' ישראאל אלא בדרש. — 4. Siralm. 5,11 בתלת a Rabba e helyre (606b) háromra magyarázza = תלת. — 5. Gen. 8,21 מַעֲשֵׂי, Rab. e h. re מעשי. — 6. Gen. 18,1 יֵשֶׁב Rabba c. 68 (194b) ר' בריהא משום ר' חייב — 7. Én. Én. 1,9 לִסְסָי, Ex. r. c. 23 (87a): לו' ישב חייב. — 8. Ex. 31,18 לָחַת, Rabba e h-re c. 41 (138a4) אמר חנניא לחת חייב לא זו נדולה מוז. — 9. Ex. 35,27 הַנֶּחֱסֵם הַנֶּחֱסֵם שנתעורלו חסר את אחת משמם: הַנֶּחֱסֵם. Vajjon nines-e itt a magyarázó elterelés? L. Minch. S. e helyhez. — 10. Ex 22, 8 אשר יִשְׁעָן, Num r. c. 9 (65b): זה משה ירשען חייב, tehát a def. írás folytán egysz-nak vették. — 11. Num. 6,5 תָּקַם, j. Názir 1,3 (51c15): אמר יצחק ב' אלעזר: ימים יום חייב חסר יוד. Itt félbeszakítjuk a bizonyító példákat, bár bőségesen állnak rendelkezésünkre, mint mindenkinek, aki a hagyomány e körbe tartozó nyilatkozatai előtt nem halad el közömbösen. Képzeltethető-e, hogy ily magyarázatok keletkeztek volna, ha a szent szöveg a ' tekintetében nem lett volna végleg megállapítva?

A maszórá és a hagyomány szövegének azonossága mellett sokkal erősebb bizonyossággal szolgál a számos megegyezés, mint az ellenkezőre az a néhány biztosan megállapítható variáns. Ismeretes, hogy a puncta extraordinaria, a litterae suspensae, a scripta sed non lecta és lecta sed non scripta, a maiusculae és minusculae, a beosztás és szöveg más saja-

tosságai a hagyományban nagyjában a maszórával megegyezően találhatók. Ezekre általánosságban utalván, csak oly példákat hozunk még fel, melyek az orthografiához tartoznak. A szöveg idevágó abnormalis alakjait a hagyomány épügy ismeri, mint a maszóra. Pl. Deut. 22, 15. 16 etc. נֶעַר j. Kethub. 3, 9 (27d₁₀ alulról) és máshol; נֶעֱרָה szintén a maszórával megegyező helyen. — Deut. 11, 12 מִיִּשְׂרָאֵל, alef nélkül, j. R. H. 1, 3 végén (57b 53). — Józs. 24, 3 יְהוָה j. Pesz. 10, 5 (37d 29). — Chaggai 1, 8 יְהוָה j. Taanith 2, 1 (65a 10). — I. Sám. 22, 18 לִדְוִי j. Sanh. 10, 2 (29a 34). — II. Kir. 5, 9 בְּנִיִּים j. Sanh. 10, 2 (29b). — Ruth 3, 3 יִרְדֵּי j. Pea 8 végén (21b). — Eszter 9, 27 קִבֵּץ j. Berákhóth 9, 8 (14c 19) Ráb. — Gen. 12, 8 אֱלֹהֵי Gen. r. 39. fej. vége felé (162a). — Ex. 3, 18 הַעֲבִידִים, két Joddal, Ex. r. 3. f. (23b). — Deut. 32, 20 אֲנִי Ruth r. bev. 5 (3a). — Ruth 1, 14 וְהָיָה ib. 1, 14-re (10a). — I. Sám. 17, 23 מַעֲרִיבֹת (Keré מַעֲרִיבֹת) ib. 10b. — Ézs. 9, 6 לִבְרִית ib. 3, 14-re (22b). — Jerem. 31, 20 הִלָּכְתִּי יְהוָה r. 1, 19-re (37b lenn). A אֱלֹהֵי־אֱמִתִּי re már fent említettünk példákat; néhányat »Tanulmányaim« utolsó fejezetében találhat az olvasó. Ezeken kívül gyűjteményemből még sokat idézhetnék, ha e bírálat nem nyulna már így is túlhoszsúra.

Ugyanezen okból a hátralevő részeknél csak a legszükségesebb észrevételekre szorítkozunk. A negyedik fejezetben, 63—87. lap, Sz. összeállítja a hagyományban előforduló הקִי megjegyzéseket és egyes szók feldarabolásait. Ezekből azt látja, hogy a hagyomány szerzői nem szorultak az olvasási jelekre és ebből azt következteti, hogy e jelek bibliai szövegekben legalább ritkábban fordultak elő, mint a maszóráiban, mert különben hiányoznának az e fajta észrevételekhez a »formális alap«. Ha azonban e listákon végig mentünk, nem zárkozhatunk el azon felfogás elől, hogy a hagyomány férfiai első sorban a szavak kiejtéséből és nem írásából indultak ki. Pl. מֵה = מֵה; לֵבַת = לֵבַת; בְּבֵרֶךְ = בְּבֵרֶךְ; stb. (1. különösen 77. l. 2. j.). Hogy lehet ilyen példából: מֵה = מֵה; stb. az orthografiára vonatkoztatni? Azt pedig egyenesen nevetségesnek tartjuk, ha Sz. komolyan bizonyítja, hogy a talmud tekintélyei a bibliai szöveg olvasásánál a matres lectionis-t nélkülözheték (83. l.) és hogy ebből a tényből arra következtet, hogy ők szövegükben kevesebb

orthografiai jellel bírtak és így szokták meg az ilyen szöveg olvasását.

Érdekes, hogy Sz. művében nem egy helyen a legnagyobb nyugodtsággal idéz a hagyományból oly nyilatkozatokat, a melyek okoskodását halomra döntik. A 89. lapon találjuk Jismáel íntését Méirhez, ki libellarius volt: »Vigyázz munkádra, mert az isteni munka; ha egy betűvel kevesebbet vagy többet írsz, elpusztítod az egész világot« (Érubin 13a). E mondat i. h. világosan a חֲסִידֵי יְהוָה-ra vonatkoztatják. Teljesen közömbös, hogy Jismáel nyilatkozata a midrasban (Lev. r. 19. fej., 51b s máshol) másképp interpretáltatik, mert bármit gondolt Jis., a talmud a חֲסִידֵי יְהוָה-ra vonatkoztatta, tehát ezeket elég fontosnak tartotta és csakis erről van szó. Sz. ugyanott még más bizonyítékokat is idéz, hogy mily pedánsul ügyeltek a szöveg minden betűjére, de ebből a tényből nem azt következteti, a mi belőle önként folyik, hogy a plena és defectivával sem gazdálkodtak szabadon, hanem azt a kérdést veti föl, hogy ily körülmények között »főlöskéleg betűk behatolása a bibliai szövegbe s különösen ily nagy számban majdnem felfoghatatlannak tetszik.« (91. lap.) Különös, hát 40 betű oly nagy szám egy negyedmillió szóval szemben? Ily jelenség megfejtésére nem kell külön okokat keresni. Hát van-e modern költő, a kinek műveiben, bár autográfja még létezik, nem volna negyven csekély variáns, még akkor is, midőn az első kritikai kiadáson már tul van? Van-e szerző, ki 605 sűrűn nyomtatott oktav lapos saját munkájában nem hagyna 40 könnyű sajtóhibát? Mindezt meggondolva, szükséges-e az említett 40 vagy 47 eltérés megmagyarázása végett fölteleznünk, hogy kétféle szövege volt a talmudnak és a maszórának? Ben-Áser és Ben-Naftali, a Madincháé és Maarbaé között elég eltérés van, de ebből senkisémet következtet sem két szövegre, sem két hangzórendszerre. Különben Sz. maga semmiféle biblia-kiadásban nem bíz — és ezt jól teszi — mert nem biztos, nincs-e bennök egy-egy szónál eltérés. Folyik-e ebből az, hogy bibliaiadásaink különböző szövegekből erednek? De hagyjuk a többi ellenvetéseket. Sz. a variánsok keletkezését csak úgy magyarázhatja, hogy a teljes és hiányos írásmód még ingadozó volt és miután Menákhóth 29b úgy interpretáltott, hogy nagyobb baj, ha egy betű hiányzik, mintha egy

fölösleges van, a másolók kétes esetben defectiv helyett plene írták.

Szerzőnk egy argumentum e silentio-val is él. Azt találja nyanyis, hogy az a tilalom, hogy nem szabad a hiányos szavakat teljesen és a teljesekeket hiányosan írni, nincs meg sem az amóraknál, sem a szaboreusoknál, sem a gáonoknál. Nem található sem a talmudban, sem a Halákhóth Gedólóthban, sem a Seeltóthban, sem Szóferimban, sem Széfer Tóra, Mezusa, Tefillin kis traktátusokban, sem a gáonok responzumaiban. Csupán Rasi nyilatkozik e pontról, ki Menách. 29 b. *הסירה והסירה* szavakat *מלא וחסר*-ra vonatkoztatja. Sz. ezen az alapon azt kénytelen állítani, hogy Rasi előtt, tehát a tizenegyedik század közepéig a plena és defectiva nem részesültek semmiféle figyelemben. Következétesen tehát Sz.-nek azt kellene állítani, hogy az orthográfia csakis a maszóra utáni korban lett megállapítva. Ettől azonban maga is visszaretteg. A pótlásokban (111. l.) egyébiránt Sz. Kalirt idézi tanúnak, hogy a plena és defectiva már Mózesztől származik; ebből azonban szerző előbbi állításaira semmit sem következett.

Azonban be kell fejeznünk, csak rövid megjegyzésekre szorítkozunk. A 105. laphoz. Bizonyítékok, hogy a biblia idézetekben a szavak plene íratnak, a misnában, tósziáfában stb. nagy számban találhatók és nem szükséges Szóferimig leszállani. Ilyen alakok: *אֵינִי*, különösen *אֵינִי* stb. nem Kalirból, hanem tannaitikus szövegekből idézhetők. — Épígy 106. l. 4. s. alulról *אֵינִי, קִדְּשִׁי* (plene Jod) nem a gáonok responzumaiból, hanem szintén a misnából stb. v. ö. 107. l. 1. jegyz., a hol az Árukh magyarázata s. v. *כִּסֵּי* II ok nélkül vettetik el. Az Ár. helyesen mondja, hogy a misnában plene írnak, a bibliában defective. — Tévesen mondja Sz., hogy a Minchath Saj bevezetését először Jellinek adta ki (54. l. 3. j.), mert először Pisában jelent meg 1829-ben. Ben-Jakob II. 2094 bizonyára ezt az előszót érti és tévedésből mondja, hogy a *מִנְחָת סַך* előszava. — 54. l. 7. s. »Jedidjah Salomo Norzi aus Norcia« félvezetheti az olvasót.

Bebizonyítottuk, úgy hisszük, hogy nem felel meg a történeti igazságnak az az állítás, hogy a talmud korában a teljes és hiányos írásmódra ügyet nem vetettek. Kimutattuk továbbá, hogy a régi héber grammatikusok nem tartották azt

közömbösnek, hogy a bibliában plene vagy defective íratnak-e egyes szavak, hanem csak azt, ha ez prófán iratokban történik. Megrostáltuk és kiegészítettük a talmud és a maszóra közötti eltéréseket. Nem tartjuk történeti igazságnak azt az állítást sem, hogy a tetszés szerinti plene- és defectivírás nem lett volna megtiltva, bár ezt e bírálat keretében nem fejthetjük ki. Rámutattunk arra, hogy az *אל תק* és a szófeltagolásból nem lehet az orthográfiára következtetni. Ily formán végeredményben szerzővel a főpontokra nézve nem értünk egyet. Készséggel ismerjük azonban el, hogy műve sok helyes észrevételt tartalmaz, gondolatébresztő és hogy bő tudásról, önálló gondolkodásról és nagy szorgalomról tesz tanúságot. Sz. a bibliai szöveg tanulmányoknak és a talmud-exegézis történetének jeles szolgálatot tett és a szakkörök halálját méltán megérdemli.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A KIS SZIFRÉ.

(Sifre Suta... zum ersten Male nach dem handschriftlichen Midrasch ha-gadol, Jalkut-Simeoni u. a. gesammelt und mit Anmerkungen versehen, nebst einer ausführlichen Einleitung herausgegeben von Dr. B. Königsberger. 1. Lieferung. Prf. a. M. 1894.)

A Szifré zuta eddig csak a Jalkutból volt ismeretes, a hol a többi midrasok között ez is idézetett. Használata már e körülmény folytán is meg volt nehezítve. Ehhez járult még, hogy a Jalkutban a források megjelölése nem pontos és a különböző kiadásokban egymástól eltérő. Ámbár az utóbbi bajon Brüll N. és utána Hoffmann D. segítettek is, a szóban forgó midras mindaddig, míg önálló alakban nem létezik, nem részesül oly figyelemben, mint a többi tannaitikus midras termékei.

Örömmel üdvözljük tehát Königsberger kiadását, ki ezen midrast újra rekonstruálja és pedig nemcsak a Jalkutból, hanem a kézirat Midras-hagádolból is, a mely műre először Levy J. figyelmeztetett és a melynek kiadását Schechter S.-tól, e feladatra kiválóan alkalmas tudóstól várják. Egy ilyen új kiadás ezen kiegészítések folytán nyereség a midras-irodalomra, ha szakszerűen eszközöltetik.

Mindenekelőtt szükséges természetesen, hogy a forrás, a melyből az egyes részletek vétettek, világosan, minden kétséget kizáró módon fel legyen tüntetve, mert különben ott állunk, a hol régebben, azaz minden egyes esetben újra elő kell szedni a Jalkutot és a forrásokat, hogy kikutassuk, vajjon van-e egy bizonyos bibliai helyhez a kis Szifrében megjegyzés, vajjon egy bizonyos tétel előfordul-e benne stb. A M. H.-ból persze az sem lehetséges, mert még kéziratban van. Ezen főkéllékre a kiadó, sajnos, nincs tekintettel. Az előtünk fekvő füzetből nem látjuk, hogy a kiadó honnan veszi az anyagot. Nem kételkedünk benne, hogy az ígért részletes bevezetésben, amely mint utolsó füzet fog megjelenni, a kiadó számat ad majd forrásairól, de azáltal csak részben segíthető az említett hiányon, mert minden egyes esetben külön kell majd a bevezetésben keresni a forrást, ami a midras kezelését megnehezíti. Sokkal egyszerűbb lenne a forrást az oldalon fel tüntetni, hogy szembeszökő legyen. E követelés annál jogosultabb, mert a kéziratot »nagy midrasban«, amely talán főforrással szolgál, — ha a czimlapból itélni lehet — sokféle műből gyűjtötte az anyagot, úgy, hogy némelykor kétség fér hozzá, hogy a nyújtott részlet valóban a Szifré-zutából származik-e?

A bő kommentár, amelyben a תירוש הדור, amint futólagos áttekintésből látom, itt-ott említették, a szóban forgó kérdésről homályban hágy bennünket. Sok más egyébről is. Első sorban a midrasszöveg egyszerű magyarázatát kellene adni, amelyet a párhuzamos helyek megjelölése előz meg. E helyett annyi mindenfélét találunk, hogy hamarosan nem igen tudunk eligazodni. A kommentálás feladata nem az, hogy az olvasót minél több hely felkeresésére utalja; sem az, hogy az olvasót alkalomadtán a középkori szerzők a tárggyal csak lazán összefüggő megjegyzéseivel megismertesse. Ezen eljárás inkább megzavarja, mint felvilágosítja.

A szövegben, úgy veszem észre, a kerek zárjelek a kiadó törölési ajánlatai. Örömmel látjuk, hogy nem töröl oly előszoretettel, mint némely más kritikai midrás-kiadó, úgy hogy az ember szeme csak úgy káprázik a sok kerek és szögletes zárjeltől. Ez a kevés sem mindig helyes. Pl. 16a 2 הקאמאט; 19b 7 דימא; 20b 6 לנא; 20b 10 פתאים. Szerző

ezeket a bibliai szavakat a bibliai orthografia szerint javítja, ami helytelen, mert a midras, a miről mindenki meggyőződhetik, a saját írásmódja szerint szokta idézni a bibliai szavakat, különösen azokat, a melyek nem a magyarázat alapjául szolgáló bibliai részletben fordulnak elő. Ugyanezért a Keré és nem a Kethib szerint idéz. Nem helyeselhetjük az ilyen minuciózítást sem: [כירה] על 15b 7, miután számos helyen áll כירה és így nem férhet kétség hozzá, hogy כירה = כ. 19b 2 sor alulról הילל הבית talán sajtóhiba, mint יק [ק] 12a 1. Nem következetes szerző a bibliai idézetek megjelölésénél. Hol a szövegben adja, hol jegyzeteiben adja.

Nem értjük a kiadó észrevételét, hogy a midras-hagádol szerzője előtt ismeretes volt már a mi Szifrénk is (2b 4. sor alulról). Hát lehet abban kételkedni, hogy a midrasgyűjtemény szerzője nem élt a harmadik században, hiszen sokféle midrasból gyűjtött? Nem helyeselhetjük Königsberger azon eljárását sem, hogy pl. Hoffmann D. által bizonyított állítást úgy tüntet fel, mintha az tőle származnék (1. l. lenn). Épígy beszél »bizonyításomról«, hogy Numeri 3, 39 יאמרן teljesen kipontozandó (3b., 40. jegyzet). Ebben senki sem kételkedik (Masoretische Untersuchungen 9. s. köv. l.). Ugyanott még egy értelmetlen megjegyzés olvasható; épílyen 11b 11. jegyzet. Dikduke Hateámim X. ע' על egész jó értelmet ad, jobbat mint ע' על, a melylyel K. azonosítani akarja (8a 1. j.).

Nem hallgathatjuk el végül, hogy némely kifejezések azon benyomást teszik ránk, mintha a Szifré-zuta átdolgozott alakban volna a M. H.-ban megőrizve. Erről azonban ítélet csak akkor lesz mondható, ha majd az egész midras fog előttünk fekvődni.

A felsorolt kifogások — talán az első kivételével — nem oly jelentékenyek, hogy a kiadást ne fogadnánk örömmel. Szerző nagy anyagi áldozatot hoz, hogy munkáját közrebocsáthassa és mindenki, a ki megszerzi, hozzájárul a mű megjelenésének siettetéséhez. Már e körülmény folytán is legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. Az első füzet három iv; a kiállítás szép és ára 60 kr.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

kötött magyarázatot שלשים ולא רבעים. Ámde a Pesziktából kiderül világosan, mit kell שלשים alatt érteni. Ezen verset idézve, ugyanis így folytatja: וְכִי תִּדְרֹשׁ הַשְׁלִישׁ הַחֹרֶה מִשְׁוֹלֵשׁ וְכִי Ps. dr. K. 105a, amit a talmud תלמוד אריון-nak mond, azt a Peszikta héberül תורה משולשת-nek nevezi. שלשים tehát három részű, valóságos tripartitum. Nézzük most a borajtat. A borajta egy legenda képében akarta velünk megértetni, hogyan került Eszter könyve a kánonba. Eszter királyné arra kéri a bölcseket בְּכֹהֵי נִסְפָּר: irjanak be engem, azaz történetemet a könyvbe, abba az ismert, határozott könyvbe. Mi mondanók: csatolják könyvem a kánonhoz. Igen ám, de hogy lehet ilyen profán tartalmu könyvet, mely Isten nevét sem említi, a kánoni szent könyvek sorozatába felvenni. A biblia szentségének három fokozata van. (Jer. Meg. I, 7.) I. חֹרֶה, II. גְּבִיּוֹם, III. כְּתוּבִים, de Eszter könyve még a harmadik fokozatnak sem felel meg. De tendenciájánál fogva mégis megérdemelné, hogy valahogy a szent iratok sorozatába jusson. Nem marad más hátra, mint egy 4-ik csoportot és szentségi fokozatot teremteni: csakhogy ennek útját állja a Példabeszédek verse, הֲלֹא שְׁלִישִׁים כְּתוּבִי לְךָ irtam neked 3 csoportot, de nem 4-et. שלשים¹⁾ (ולא רבעים) De mégis felvették. Ez a felvételt pedig utólagosan igazolták, amely eljárásra annyi a példa a talmudi irodalomban, a verssel, כְּתוּבִי וְכִיִּן בְּסֵפֶר Ird ez Amalék = (Haman) történetét a könyvbe, a kánonba. Ez volt a végeredménye a בְּכֹהֵי נִסְפָּר kérdésnek s így jutott ez a furcsa könyv a kánonba.²⁾

A felosztásra nézve említett érdemelt volna könyvében az is, hogy a talmud az iratokat is két csoportba osztja: כְּתוּבִים קְטָנִים és כְּתוּבִים גְּדוֹלִם. Zsolt., Példab. és Jób az első, Ének., Siralm. és Pred. a második csoportba tartoznak, Berachot 57a.

Őn (32. l.) az öt tekercsről is beszél. Itt utalunk kell a különbségre, mely Babilonia és Palästina közt fennállott. A babiloniak, Eszter könyvét kivéve, egyiket sem nevezték מִנְלָה-nak. Ha idézik, vagy סֵפֶר-rel, vagy pusztán nevén említik. Sőt mikor egymás után is említi a nevezett könyveket, akkor is csak Eszter könyve elé teszi מִנְלָה szót. Így az idézett helyen שהיה קהלה קטנה והרואה מנלה אסתר.

¹⁾ Evvel akarták habozásukat indokolni.

²⁾ Most jut eszembe, hogy olvastam valahol ehhez hasonló magyarázatot, de nem emlékszem, hol.

(Feltűnő e helyen: הֵם גְּבִיּוֹם pedig 4-et sorol fel.)

Említendő még az is, hogy a targum még a pentateuchust is מִנְלָה סִפְרָא אַרְיִינָה-nevezi Zsolt. 40, 8.

De most már csakugyan eleget, tán sokat is kritizálgatam, de meghiheti לשמה tettem.

Pécs.

DR. PERLS ÁRMIN.

* * *

Dr. Perls úr első megjegyzése az, hogy a בְּרִייתָה - מִשְׁנָה-féle analógia nem eredeti. Bár nem vetünk suyt arra, hogy valamely igazságnál kit illet meg a prioritás, ez esetben nem kell róla lemondanunk. Geiger (Nachgelassene Schriften 4, 15) nem is beszél arról, hogy a bibliát mikép nevezték. Szórol-szóra azt mondja: »Es entscheidet sich allerdings für die beiden Bücher (Kóhelet és Én. Én.), aber die Scheidung der Späteren wird nun schärfer, wie denn Akiba zu denen, die keinen Antheil an der künftigen Welt haben, zählt: הַקָּדָשׁ בְּסִפְרֵי הַיְצוּנִים Sanh. 10 (11) 1 — ein Ausdruck, der sie schon ausserhalb stellt, wenn auch an sich nicht verpönt, weil er gleich »Baraitha«. Mi egész más szempontból utaltunk az analógiára, a miről Geigernél szó sincs. Oly értelemben, mint Geiger veszi, a בְּרִייתָה és סִפְרֵי הַיְצוּנִים nem is aequivalens kifejezések, mert a baraiták tanulmányozása nem bűn, hanem érdem. Krochmalnál az idézett lapon nem találtunk semmit. — Ugyanez áll arról az analógiáról, a melyet P. ur Löwnél talál a מִשְׁנֵהמִקְרָא-t illetőleg. Geiger és Löw föl sem vették azon kérdéseket, a melyekre mi a szóban forgó analógiákkal feleltünk. — Nem helyeselhetjük P. ur nézetét, hogy már Eszter könyvében 9, 23 בְּסֵפֶר a kánont jelentené. Az Eszter-könyv szerzésekor a kánon fogalma még nem is létezett. A névelő, a [melyre P. suyt helyez, semmit sem bizonyít, mert héberül könyvbe írni névelővel fejeztetik ki, pl. Ex. 17, 14; Num. 5, 23; I. Sámuel 10, 25; II. 11, 15; Jerem. 32, 10, 44; Jób 19, 23 stb. Ezeket a helyeken nem lehet szó kánonról. — Én csak azt czáfoltam, hogy misna Meg. 3, 1 מִלְּפִי מִלְּכִיפֶזֶס lenne a próféták megjelenésére és ezt P. is elfogadja. Hogy pedig סֵפֶר a tórát magában is jelenti, világosan kiemeltet [25. lap 2. és 3. jegyzet. P. okoskodása nem kifogástalan.

A mi a 22 és 24 könyvet illeti, utalok könyvemre 5. lap. Tény az, hogy Josephus 22 könyvet említ, tény az, hogy Hieronymus maga majd 22-ről majd 24-ről beszél. Minthogy utóbbi mind a 24 könyvet ismeri, felsorolja és szentnek tartja, nem lehet mást feltételezni, mint azt, hogy két-két könyvet egynek vett. Hogy ez a két könyv nem lehet más, mint Ruth és Sirmak könyve, mely utóbbról Origenes állítja, hogy Jeremiással egy könyvbe lett írva. Így van a LXX-ban is. Mint-hogy a barajtha Bába bathra 14b a kis tekercset Ruthot a Zs. elé helyezi és minthogy u. o. 13b szó van arról, hogy mely könyveket szabad egy tekercsre írni, joggal következtetem, hogy a szóban forgó két könyv az, a mely a Zs.-al vagy a Birákkal, illetőleg Jeremiással egybeiratott. Azt nem állítottam, hogy B. b. 14b világosan áll, hogy Ruthot a Zs.-al egybeírták, csak onnan következtettem az itt újolag jelzett tények alapján.

Taanith 5a nem áll a talmudban כ"ד כ"ה, tehát ezt a helyet nem lehet idézni. Különben az olvasat nem biztos, némelyek szerint 22 áll a szövegben. — A 22-es szám előfordulását nem tagadtam és a helyeket, a hol 24 fordul elő, nem merítettem ki. Dr. P. ur által szép olvasottsággal idézett helyeken kívül még mindig lehetne mindkét számról új példákat felhozni.

Azt nem állítottam, hogy כ"ה כ"ה kitételben כ"ה az olvasás anyagát jelenti. Idézem a helyet: »A szó jelentése Neh. 8, 8 felolvasás. E jelentésen kívül, mint pl. כ"ה כ"ה, az ujhéberben annyit is tesz, mint a felolvasott tárgy.« — Hogy כ"ה csak nyilvános felolvasást jelentene, nem állítható. Többet, mint mondtam, most sem állíthatnék, mert százával találni כ"ה igét a magán és a prófán olvasásra alkalmazva. — P. urnak igaza van, hogy Szanh. 91b כ"ה a barajthában használtatik az egész bibliára. Az általam először felismert példák érdekességükből ezáltal nem veszítenek semmit.

Budapest.

B. L.

A VÉRVÁD.

«Der Blutbergglaube in der Menschheit, Blutmorde und Blutritus. Zugleich eine Antwort auf die Herausforderung des »Osservatore Cattolico«. Von Hermann L. Strack. 4. kiadás.)

Egy »népszerű« kérdésnek történetét tárgyalja Strack, az evangélikus teológia tanára a berlini egyetemen. Népszerű tárgy, átment a köztudatba; oly útszéli igazság, melyet minden emberfia ösmer. Ki nem hallotta már gyermekkorában a keresztény vérről sütött husvéti kenyérnek meséjét? a zsidók által megölt leányok, fiuknak (ezek a rendes szereplők) történetét? Így beszélnek, és »nem zörög a haraszt« stb. Ime, a közmondás bizonyítja; nem kellene tények. És a szegényletes hazugság bámulatos szívóssággal éli túl az emberöltőket; történeti hagyományyá erősödik, igazsággá szilárdul. Egész »tudományos« irodalom siet segítségére, a hatás nem marad el. Majd megszólal az elfogulatlanság; dehogy is hallgatják: kell is a zsidó gyűlöletnek logika és igazság, mely zsidót védelmez, a zsidó csak gonosz lehet. E prolépsissel azután igazolni lehet mindennemű ráfogást, csak egy kis deductio kell hozzá. — Valahol eltűnik egy keresztény, bizonyára zsidó gyilkolta meg. Európaszerte döghalál pusztít, bizonyára a zsidók megmérgezték a kutakat, bár nem igaz, de *hiszik*; miért? mert a zsidó csak gonosz lehet. Még napjainkban is kelendő az a veszedelmes rágalom, s ez a megdöbbentő. Mint a nap fényes udvarában mindig helyet foglal egy-egy sötét folt, mely onnan el nem mosódik, úgy a művelődés tiszta köréből sem akar eltűnni ez a fekete pont, ez a régi előítélet, mely valóban civilizációknak foltja. Pedig már régóta rásütött a tudománynak világossága, de hiába; Strack művéből is annyi sok sötétségetoszlító sugár árad ki, lesz-e fogatnia? Strack mindenekelőtt avval az általános emberi babonával foglalkozik, mely a vérnek, vagy az élő s holttestek részeinek gyógyító erőt tulajdonított. Ósrégi balhit ez, már egy, Kr. e. a 16. sz.-ban írt papyruson ajánlvák orvossággul: szárított vér, ökörnek, szárnak, kutának, sertésnek vére, élőnek húsa és romlott hús s az emberi testnek minden váladéka.

Azután megismerjük a vérnek egy más, fontos szerepét:

avval erősítették meg esküjüket, szövetségüket az ó- s középkori népek. Ezt beszéli Herodot a scythákról, ezt látjuk a honfoglaló magyaroknak pusztaszeri vérszerződésében; ezt találjuk a médeknel, ireknél és délszlávoknál, sőt a rómaiaknál s görögöknél is előfordult. Pl. Catilina s összeesküvő társai vérral kevert bort ittak. (Sallust. Catilina. 18. fej.) A germánok is hódoltak e szokásnak, mint Grimm Jakab említi, úgyszintén az arabok Herodot leírása szerint. Különösen a mensruatio-vérnek tulajdonítottak föltétlen gyógyító erőt, s mint ezt már a 13. sz.-ban élt Al-Qazwininek kozmografiájában olvassuk: azt a női vért a veszettség és más kiütések orvosságának hirdeti. A belpoklosság ellen is jónak hitték az emberi vért, főleg az egyiptomiak. Ez megérteti velünk Exod. r.-nak 223-ra vonatkozó részét, hogy t. i. a belpoklos egyiptomi király irástudóinak tanácsára naponként 150 zsidó gyermeket akart leöletni, hogy vérükkel orvosolja betegségét.

Önvérüket is használták az emberek sok nehéz nyavalyának csillapítására, még inkább a megölteket s öngyilkosokét. Pl. epilepsia elleni recept: egy kivégzettnek meleg vérért inni, s azután jó sokat szaladgálni. Midőn Hofer Andrást 1810-ben megölték, testének egyik tagját akarta néhány katona magával vinni, mert azt *amuletnek* tartották. Plinius említi a balhitet, hogy az akasztottnak kötele a homlok köré csavarva, enyhíti a fejfájást. Általában szerencsének vélték, ha a holttesthez tartozó legcsekélyebb dolgot birtokukba vehettek.

A hulláknak csodatevő képességében szentül hitték, pl. hogy a talajt megtermékenyíti; azért a svédek Hålfdan Svarti királyukat négy helyen temették el az említett cél előmozdítására. Keresztény templomot nem mertek építeni, mielőtt nem helyeztek belé porladó csontokat és ruhafoszványokat. Szt. Makarius koponyáját a würzburgi Mária-kápolnában egyszer évenként a hívők fejére tették, azt hívén, hogy megóv a fejfájástól.

Trierben a szerzetesek sz. Theodulfnak ezüstbe foglalt koponyájából adtak inni a lázbetegeknek. Plinius arról a babonáról is megemlékezik, hogy a fájó testet egy holtak kezével kell megsimogatni s rögtön meggyógyul. Poroszországban népszokás volt a fájó foghúst egy holtak ujjával meg-

nyomni, hogy a kín megszűnjék. Miután így a hullákat gyógyszerül használták, a gráci irgalmas testvérek minden esztendőben egész szabadon kivégeztek egy fiatal embert gyógyítási czélokra; ezért tünt el kórházukban minden husvét táján egy fiatal ember.

A tolvajoknál különös módon nyilvánult ez a babona. Azt hitték ugyanis, hogy az újszülötteknek, nőknek belső részeiből pl. szívéből készített gyertyának lángja nem engedi az alvókat felébredni, s csak tejjel oltható. Képzelték, hogy e boszorkányság töméntelen embert gyilkosságra csábított; mindenféle csodaszereket készítettek leölt csecsemők szívéből. Fiatal leányok véréből azt hitték, hogy fokozza a női szépséget; mindenki ismeri a kegyetlen Báthori Erzsébet történetét.

Majd a tudós szerző felemlít őrvongésból, vagy vallásos rajongásból elkövetett vérengzéseket, különösen azoknál, kiket valami égi jelenés szólított föl szent öngyilkosságra. Azután szól az emberáldozatokról; pl. embereket (később állatokat) befalaztak, hogy az épület szilárdabb legyen. Már a kereszténység első századaiban találunk az u. n. gnostikusok, karpokratianusok, kainiták (Epiphanius XXVI.) lakomáin thyestesi ritusokat; ez a vérhasználat nyomait mutatná a kereszténységen belül.

E széles látókörű fejtegetések után rátér a nagytudományú teológus a zsidóságra, felsorolja a biblia és talmud vértalimait; így Lev. 17,10—14. U. o. 3,17.; 19,26.; I. Sám. 14,32—34. stb. Idézi Joreh Deah 61. és 66. fej-t és Májmuní הלכות מאכלות אסורות 6. fej. A holtakkal üzőtt babonát már ama zsidó törvény is kizárja, hogy *מת אסור בהנאה* (Ab. zára 27b.), mivel tisztátalanítanak; l. Num. 19. f. és Oholoth traktátusbeli misnákat. — Már a talmud sok orvosi babonát említ, így Jóma 83a; Sabb. 109b; Gittin 69b; Sabb. 75b; a gáonok is sok esetet megneveznek, l. *שער צדק* responsum-gyűjteményt, és az újabb időből a *ספר רפואות* és *ספר מנחות*. Hogy azonban keresztény vért semmiféle zsidó ritus nem kíván, az is bizonyítja, hogy az aprólékossáig figyelmes halákhái irodalom nem emlékezik meg róla. Még kéziratokban sem lelhetünk ilyesmit; mert a spanyol dominikánus, Raymund Martini »Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos«-sában, mely idézeteit talmud- és midras-kéziratokból merítette, nyoma sincs. 2. A karaiták s rabbaniták

polemiajában egyik fél sem nyilatkozik ilyféle ritusról a másiknak rovására; ha létezett volna, bizonyára szemére hányja egyik a másiknak. 3. Ha tényleg fönnállna egy zsidó vér-ritus, tényeket kéne a mellett ismernünk, hogy a zsidók ama parancs szellemében valóban gyilkoltak; de sohasem tudták bizonyítani. 4. A sok szó-beszéd néha csakugyan arra bírhatott egy-egy zsidót, hogy a rágalom hatása alatt embert öljön; de ez nem a nép. annál kevésbé a vallás bűne. — Ezek után zsidó szívünknek jóleső hatalmas vágást mér Rohling professorra, a rágalmazó, esküszegő kanorokra. Ágyonczáfolja. Az egész Rohling-históriát bőven olvashatjuk Delitzsch F. jeles vitairatában és Kopp J. könyvében »Zur Judenfrage nach den Akten des Prozesses Rohling-Bloch.«

Rohling a talmudban akarta fölfödözni a vér-ritust. Ketub. 102b.

Strack azok számára, akik a talmudhoz valamicskét, de nem sokat értenek, részletesen és megdönthetetlenül bizonyítja, hogy itt nyoma sincs ilyesminek és hogy ott egy megölt zsidóról van szó! Rohling garázdálkodása ügyében Strack kétszer folytatódtat Gautsch volt osztrák kultuszminiszterhez, hogy vizsgálja meg a dolgot, de hiába.

Az »Osservatore Cattolico« egész lajstromát állította össze a régi és újabb »vérvádaknak«, persze minden bizonyító adat nélkül; de az összes eseteknek egy közös jellegük van, hogy a vádlottakat borzasztó kínzásokkal bírták vallomásra. Tehát »bevallották.«

Több magyarországi esetet találunk; így 1494 Nagy-Szombat, 1509 Bazin, 1791 Tasnád (Erdély), 1882 Tisza-Eszlár. A külföldi esetek közül nevezetes a damaszki gyilkosság 1840 február; micsoda borzasztó kínzásokkal vallatták az ottani zsidókat. Egy überlingeni esetről (badeni nagyhercegség) 1331 pláne »tetemre hívást« rendeztek, bizonyítékul vévén, hogy a seb ép a zsidók háza előtt kezdett vérzeni. Végül a zsidó és keresztény nagyoknak vérvádat elítélő nézeteit sorolja elő. A zsidók közül: Iszák Abravanel (1437—1508), Sámuel Usque, Manase ben Izrael, J. B. Levinsohn, Zunz. L. »Ein Wort zur Abwehr.« 1840. M. L. Rodkinssohn משה רודקין, M. H. Friedländer, M. Duschak stb. A prozelyták közül nevezetes Joh. E. Veith, bécsi hítszónok; kitért 1816,

meghalt 1876. és Chwolson Dániel, Sz.-Pétervárott az orientáliai tanára. Keresztények közül: Wagenseil, F. J. Molitor, Binterim, Delitzsch F. (meghalt 1890 márczius 4.) »Lässt sich die Ansicht, dass die Juden Christenblut zu rituellem Zwecke verwenden, irgendwie aus dem Talmud begründen?« Rechtsgutachten. Végre G. H. Dalman. Ily szellemben nyilatkozó igazságszerető pápák voltak IV. Incze (1243—1254), X. Gergely (1271—1276), V. Márton (1417—1431), III. Pál 1534—1549).

Strack H. L., a konzervatív evangélikus teológia tanára, ez idő szerint a német antisemiták gyűlöletének cél-táblája. Mindeféle gyanúsításokkal és rágalomokkal illetik, de ő tiszteletet parancsoló állhatatossággal és bátorsággal tart ki az igazság mellett. És pusztán e mellett, senkinek sem a hálájára, sem az elismerésére igényt nem tart. Önzetlenségében annyira ment, hogy e művének még írói tiszteletdíjáról is lemondott. A győzelem, ha a jelek nem csalnak, az övé lesz. A »vérváddal« már most sem dobálódznak oly szabadon, mint azelőtt. Az igazság utat tör magának minden előítélet és minden gyűlölet táplálta elfogultság fölött. A végleges diadal csak a tudományé lehet, amelyet nem lehet örökre meghamisítani.

A megbeszélrt mű egyszersmind tárháza a vérvád elleni fegyvereknek; egyes esetekben — a milyenek fájdalom még mindig előfordulnak, ha nem is vetnek hazánkban többé nagyobb hullámokat — e mű a leghasznosabb szolgálatokat teheti zsidó köröknek is, a melyek egyszerre a védelmi eszközök és a felvilágosító anyag birtokába juthatnak. E szempontból a mű községeknek ajánlható.

Strack művének nagy tudományos és társadalmi becsé van; a zsidóság igazait állítja a társadalom elé a legveszedelmesebb rágalom ellen; olvassa el minden — jó keresztény.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMIN.

AZ ISRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ELSŐ ÉVKÖNYVE.

A társulat, a mely nagy céljairól világos tudattal bír, a mint az előző számunkban lenyomatott, a választmány elé terjesztett jelentésből meggyőződünk, serényen munkához

látott. Az első irodalmi termék, a melyvel felekezettünket megajándékozta, egy évkönyv lesz, mely külső akadályok folytán csak chanukka alatt e hó vége felé fog a sajtó alól kikerülni. Az évkönyv 30 ívnél többre terjed és a társulati ügyeken kívül nagy számu és változatos tartalmu czikk foglaltatik benne. Örömmel látjuk e lajstromban íróvilágunk számos jelesének nevét és ép ezért érdeklődéssel nézünk a mű megjelenése elé. A cikkek írói és címei a következők:

Bánóczy József: Toldi és a biblia.

Sonnenfeld Zsigmond: Az argentiniai zsidó földművelő gyarmatok.

Kohn Dávid: Zsidó népmozgalmi statistika.

Cserhalmi H. Irén: Lea.

Kaufmann Dávid: Budavár visszavívásának egy szemtanuja és leírója.

Makai Emil: Kelet.

Kohn Sámuel: Vida András contra Velisch József.

Bernstein Béla: A zsidók az 1848—49-iki szabadságharcban.

Schwarz Adolf: Pedagógiai tanulság a bibliából.

Tenczer Pál: Egyről-másról és önmagamról.

Blau Lajos: A biblia eszméi a theodiceáról.

Ignotus: A 137. zsoltárhoz.

Sturm Albert: Mazkir Nesómosz. Utazás ujságírói sírok körül.

Rosenberg Sándor: Rövid elmélkedés az ó-heber irodalomról összehasonlítva az ó-göröggel.

Szatmári Mór: Zsidók a magyar publicisztikában.

Maybaum Zsigmond: Zunz Lipót életéből.

Feleki Sándor: Templomban.

Büchler Adolf: A makkabeusok ünnepének elejei.

Klein Mór: A zsidó pap helyzete a múltban és jelenben.

Radó Antal: József és Putifárné története a Sahnámében.

Neumann Ede: A zend vallás befolyása a zsidóságra.

Weiszburg Gyula: Szegényügy-szervezet a zsidóknál a talmudi korban.

Körös Mihály: Kisértetek.

Silberstein Ötvös Adolf: A zsidó »szellemi fölénye.«

Seltmann Lajos: Életképek.

Gerő Attila: Talisz, Tfilin.

Gelléri Mór: Az ezredéves kiállítás.

Vajda Béla: A talmud polémiája Rómával a jótékony-ságról és könyörületességről.

Kecskeméti Lipót: Zsidó költőkből.

Lederer Ignác: Nap és éj. Juda Alcharizi makámáiból.

Goldschmied Lipót: Magyar zsidó művészek.

Krausz Sámuel: Chanukka.

V. Hevess Kornél: Látogatás.

Schuschny Henrik: A testi nevelés és a zsidóság.

Mezey Ferencz: Onnan hazulról.

Büchler Sándor: Egy magyar zsidó költő.

Bacher Vilmos: A francia zsidóság irodalmi társulata.

CHANUKA.

Mathatias idején	Segítette csatánkat
Csoda esett réges-régen	Nekünk ítél igazságot,
Eldaloljuk minden évben	Zsarnokunkon bosszút állott,
S fellobog a gyertyafény	Meghallgatta imánkat.
Hogy a zsarnok	Nem maradt rom
Hösi harezok	A szent templomot
Viadalmán elbukott.	Felszenteltük fényesen.

Izraelnek Istene,	Makabeus hős fiak
A csodákkal szabadító	Örök emlékezetére
Hösi bátorságot szító —	Mindörökön évről-évre
Dicsértessék szent neve	Chanukakor dai fakad,
Höst támasztott	Hogy örökre
Dicsőt, nagyot	Törzsről-törzsre
És győzött a szabadság!	Él emléküik tündökölve.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

ORSZÁGVILÁG.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSI TÖRTÉNETÉHEZ.¹⁾

Uwaroff gróf, memoirjainak gyakorlati részében, az általa tervelt reformokra nézve a következőket bocsátja előre: »Az erkölcsi súlydság legalsó fokára lehet egy népet juttatni és ép e fokon találják egy jötevő kormány rendelkezései a — zsidókat.« Majd ezt a kérdést veti föl Uwaroff: »Lehet-e ily körülmények között a zsidóság nemesítését remélni s a kormány magára vegye-e az óriási, bonyolult munkát, hogy lerontsa, vagy legalább enyhítse a korlátokat, melyek e népet tölünk elválasztják? E két főtétel helyeslése közben felmerül egy harmadik, hogy t. i. legalkalmasabb eszköz a cél elérésére az ifjú nemzedéknek nyilvános nevelése; ez megköveteli zsidó iskoláknak alapítását mindazon helyeken, hol szabad lakniok. A zsidók számára alapítandó iskolák szükségességét — noha már egy 1835. évi birodalmi törvénytől fogva szabadon látogathatják az összes iskolákat — megmagyarázza a czél, melyet Uwaroff a megnyitandó zsidó iskoláktól vár: a talmudot gyöngíteni azáltal, hogy az említett iskolákban főleg a héber nyelv gondoztatnék. Miután e tendenciát megokolni próbálja és hangsúlyozza, hogy azt okvetlen titokban kell tartani, a következőkben mutatja iskolai tervének körvonalait:

E külön zsidó iskolák két csoportba osztatnak 1. felsőbbek a 16 kormányzóság székvárosában, hol zsidók letelepedési joggal bírnak — Kiew kivételével — azután a nagyobb kerületi városokba, ha ezek ily tanintézetet óhajtanának; 2. alsóbbak, minden városban és faluban, ahol csak lagnak zsidók. Az első foku iskolák 4—5 osztályból állnának, melyek nagyjából megfelelénének a gymnázium 4—5 osztályának csupán a tantárgyakban némi eltéréssel, melyek a zsidó nép élet-

módjához inkább illenek. A tantárgyak volnának 1. A héber nyelv vallásoktatással, alapul véve a szentírást; 2. orosz nyelv; 3. német nyelv; 4. történet és földrajz; 5. számtan és mértan; 6. rajz, festészet és szépirás. Lassankint, ahol a lehetőség megvan, reál-tanfolyamot lehet hozzáfűzteni; ahol pedig a zsidó ifjúságnak szilárd törekvése nyilvánul magas műveltség után, ott a tananyag némi kibővítésével elő kell segíteni a középiskolába való beléphetést. — A másodfoku iskoláknak tárgyai 1. Vallástan a szentírás alapján 2. héber írás és olvasás 3. orosz írás és olvasás 4. német írás és olvasás 5. a számtan elemei. Egyesült erővel kell fáradni ez új iskolák létesítésén, hogy az eddigi magán-iskolák megszűnjének, melyekből csupán a wilnai, kownói, grodnói és a bjaltaki kormányzóságban 2500 volt. Az alapítandó iskolák tanítói kezdetben kizárólag zsidók legyenek, de ha a birodalom zsidóságában nem volna elég tanerő, külföldi zsidókat kellene tanítókul meghívni, akik jól szolgálnák az iskola főtendenciáját. Idővel aztán keresztények is taníthatnának a zsidó iskolákban, de ezt óvatosan kéne intézni, hogy a zsidók közt gyanu s félelem ne támadjon. Tankönyveket használnak a többi nyilvános iskolákban használtakat, kivéve a zsidó tárgyakat, melynek elkészítését a minisztérium fiatal zsidó tanítókra bízna, kik a kormány bizalmára számíthatnak.

A tervezet megemlékezik a leányoktatásról is, azt következőleg okadatolva: »A zsidó férfinak nem ritkán nyílik alkalm, hogy akár üzleti dolgainál, akár más életviszonyoknál fogva enyhítsen, vagy kipusztítson sok veleszületett balhitet, mint pl. hitsorsosainak fanatizmusát, de a házi élet és tevékenység szűk köre, melyben különösen a zsidó nők mozognak, meggátolja az értelem fejlesztését s balvélemények tisztázását, melyeket a nőbe belénevel a család, mely telve van előítéletekkel.« Uwaroff mindössze csak megemlíti a leányiskolák szükségességét, de szervezésükről nem szól.

Sokat elmélkedik a magántanításról. »Hogy e fontos tárgyra hatni lehessen — olvassuk a memoirban — fogantatosítani kellene a zsidókkal szemben a házitanítókra vonatkozó rendeletnek főelveit.« Végül felemlíti a miniszter, hogy a lengyel királyságban a nyilvános iskolákat 2500 zsidó tanuló látogatja és, hogy ott 4 elemiiskola van fiúk, és 1 leányok

¹⁾ L. októberi szám 551 s. köv. lapok.

számára, azonkívül egy, 1825-ben alapított rabbi-intézet áll fenn. — Ez utóbbinak állapota nem kielégítő. Erre nézve Uwaroff így nyilatkozik: »Ismételnem kell kiemelnem, hogy a zsidók jelen helyzetében a rabbi, aki minden tekintetben a kormány követelésének megfelelően és hivatásának magaslatán álljon, műveltségét nem az orosz zsidók köréből nyerheti, hanem e cél elérésére új erőkhöz kell folyamodni. Ezen felsőbb — ha nem is mint sokan hiszik papi — méltóság elnyerését célzó intézet csak Németországból jövő és az új generációhoz tartozó művelt és lelkiismeretes zsidók segítségével létesíthető, kik egyedül képesek arra, hogy hitsorsosaik műveltségét előmozdítsák.«

Uwaroff gr. a következő tételben foglalja össze iskolai tervének alapeszméjét: »Szóval kell, hogy a tervezett szabályzat összes részei azt az alapon alapuljanak, hogy a zsidóságot lehetőleg önmaga által nemesítsék és hogy számára oly erkölcsi irányt jelöljenek ki, mely az állam általános intézményeinek megfelel.«

Uwaroff állítása szerint abban az időben egész Oroszországban 50,000 tanköteles zsidó gyermek lehetett. Ezek számára egyszerre megfelelő számú, jól rendezett iskolákat alapítani legyőzhetetlen akadályokba ütközött volna, amiért egyelőre 30 felső, 116 alsóbb rangú iskolával beérte volna, hogy legalább a legégetőbb szükségéről gondoskodott legyen. E célra 211,300 rubel elegendő, amely összegben 15,000 rubel, mint a Németországból meghívott tanítók utiköltsége is bennfoglaltatik. Ami a tanerőket illeti, állítólag már a reformjavaslat hírére is 200 külföldi művelt rabbi jelentkezett, kiknek egy része alkalmas volt a tanítói állás betöltésére, más része pedig nagyobb községekben a rabbi-teendőket is nagy sikerrel végezhetette volna.

Érdekese, hogy Uwaroff alkalomadtán uralkodójával német zsidó tudósok leveleiből kivonatokat közöl (Auerbach — Berlin; Philipsohn — Magdeburg; Lewi — Bayern), melyekben a császár reformjairól lelkesedéssel beszélnek; ebben kétségteljesen a miniszternek rokonszenve a zsidók iránt, valamint ama szándéka mutatkozik, hogy a császárt terveinek megnyerje. Az első és talán a legfontosabb is, amit a szóbanforgó memoir elért, a császárnak sajátkezűleg írt következő megjegyzése

volt: »A motivumok helyesek«. Ezen legfelsőbb válasz után az okirat *hatása* előre volt látható.

Mielőtt még Uwaroff gr. tervét a császár elé terjesztette, a fentemlített bizottsághoz nyújtotta be, (1841. januárban), amely 2 nap alatt letárgyalta. Ugy látszik, hogy a bizottság a tervet lényegében nem ellenezte, mert csak egynéhány pontra nézve nyilatkozott eltérőleg az eredeti tervtől, amely pontok közül a következők fontosak: A felsőbb iskolák a kerületi, az alsóbbak a községi iskolákhoz alkalmazkodjanak; de egyuttal felhatalmazza a közoktatási minisztériumot, hogy szükség esetén az alapszabályokon változtasson aszerint, amint egyes tantárgyak többé-kevésbé fontosaknak mutatkoznának. Ami a külföldről meghívandó tanítókat illeti, hozzájárult a bizottság a felsőbb iskolákra nézve; az alsóbbak számára azonban lehetségesnek tartotta, hogy a szükséges tanerő magában Oroszországban is található lesz. Eleinte a melamedok alkalmazhatók, később pedig a felsőbb iskolák képezzenek tanítókat az alsóbbak számára.

Miután a bizottság határozatait a legfelsőbb helyen helybenhagyták, a minisztérium alapszabály kidolgozásához fogott. E célra a schlocki iskola (Riga) igazgatóját, az ismert nevű Lillienthal drt. Pétervárra hívták.

Aközben villámgyorsasággal terjedt a hír új zsidó iskolák alapításáról és valószínűleg annak főtendecziájáról is, t. i. a talmudizmus leküzdéséről. Könnyen érthető tehát, hogy úgy az orosz, mint külföldi zsidók azt hitték, hogy az orosz kormány a tervbe vett iskolákkal utját egyengetni szándékozik a kereszténységhez való áttérésnek. Az orosz zsidók többsége tehát már eleve kedvezőtlenül fogadta a reformot, míg a kevés művelt zsidó, az új iskolák megnyitását türelmetlenül várta. A felvilágosodás barátjai, kik addig titokban működtek volt és reformjaikkal nyíltan fellépni nem mertek, most bátran emelték fel fejüket, azt gondolván, hogy most ők a helyzet urai. Természetes, hogy akkor a hagyomány sem kerülhette ki támadásukat, mert a cél szentesíti az eszközt. De jelen esetben a cél nem volt a legtisztább, mert a műveltség és felvilágosodottság iránti lelkesedés alól néha az önzés és önérdék kandikált ki.

B., kiről legkevésbé sem tehetjük föl, hogy a zsidó fanatiz-

mus pártfogója, ezen emberek eljárását következőképen jellemzi: »Épen azok, kikre Uwaroff gr. leginkább számított, kikben az új zsidó tanintézetek felállításánál a legnagyobb támaszt találni vélte: azoknak eljárása kényszerítette Uwaroff grófot, hogy a már kidolgozott tervet megvalósításáról lemondjon. Elhamarkodásukkal, tulságos tulbecsülésükkel is oda törekedve, hogy ők a zsidó nevelésügy reformátorainak tartassanak, elérték azt, hogy a zsidóságot az új iskolaügytől elidegenítették és a terv kivételének, habár passiv, oppositiot teremtettek, úgy, hogy az erélyes Uwaroff gr. is engedni volt kénytelen. Ilyen oppositio különösen Oroszország észak-nyugati részén terjedt el.

Az új felvilágosultság előharczói között a fentnevezett vilnai Rosenthal említendő első sorban. B. következőképen jellemzi őt: »Az adatok szerint itélve, R. sokat tapasztalt, éleslátó és bizonyos korlátok közt becsvágyó ember volt. Midőn R. arról értesült, hogy a miniszter erélyesen az iskolák megnyitásához akar fogni, és hogy ábrándjának megvalósításában egyedül a pénzhiány akadályozza, akkor R. a miniszternek rendelkezésére bocsátotta szolgálatait, hogy legalább Vilnában vihesse keresztül tervét. Evvel a lépéssel a miniszter jóindulatát akarta megnyerni, hogy azután a vilnai tanintézetek igazgatóságának élére álljon«. Ezért értesíti a minisztert, hogy a rosszakarat és előítéletek folytán az általa alapított és megnyitott iskola megingott és ha kellő támogatásban nem részesül, teljesen romba dől. (Megjegyzendő, hogy R. ezen állítását nem igazolja tényekkel). Hogy ennek elejét vegyék, kell a) pénz, melyet a חברה קדישא és a צדקה נדולה egyletek szolgáltatassanak, melyeknek ő mint נכח áll az élén és amelyek kellő takarékoság mellett a bevétel 10 százalékos jövedelméből 1000 rubelt fordíthatnának évente az iskola támogatására. b) A régóta fennálló zsidó iskolák kellő felügyelet alá helyezendők. »Vilnában — úgymond — van egy talmudiskola, amely adakozásokból tartatik fenn, van saját háza és 2000 rubel évi jövedelme. De ahelyett, hogy az ifjúságot mívelje, elidegeníti azt a felvilágosultságtól és az élet fontos kérdéseiről ferde nézeteket olt belé. Ezen iskola átalakítása rendkívül megerőltetésbe kerül és kivált a hitsorsosok részvétét igényli«. Szükségnek tartja továbbá R., hogy Vilnában egy legalább 3 tagból

álló bizottság alakuljon, amelynek feladata módot találni a zsidó iskolák fenntartására és a tanítók, valamint az ifjúság fölött felügyeletet gyakorolni; ugyancsak e bizottság felhatalmazást nyerjen a miniszteriumtól, hogy a jövedelemmel rendelkezessék. R. hajlandónak nyilatkozott, hogy a bizottság munkálataiban részt vesz.

Uwaroff elfogadta R. indítványát és ajánlatát, mert az nézetével teljesen egybehangzott. Megengedte tehát R-nek, hogy pétervári útjában egyuttal Rígába menjen és szólítsa fel az ottani zsidó iskola igazgatóját Lilienthal drt, hogy vele érintkezésbe lépjen és keressen módot, hogy Vilnában zsidó iskolák fellállíttassanak.

Ezen egész passust Bjeletsky munkájából hű fordításban közöltük, mert jellemzi a felvilágosultság barátjainak eljárását ez ügyben és élénk tárja titkos szándékukat is.

1841. december 16-án megérkezett R. Lilienthal dr. kíséretében Vilnába és nyomban hozzáfogtak a munkához. Vilnai tartózkodását és az ott folytatott tárgyalásait az előkelő zsidó polgárokkal L. a »Meine Reise in Russland« cz. munkájában beszéli el. Jüdisch. Volksblatt 1856. N. 32.; Zeit. d. Judenthums 1842. N. 48. Erről még Mandelstam חתן ליצור cz. röpiratában közöl egyes érdekes adatokat. (C. Morgulis: Jüdische Bibliothek 1870. p. 150—54.)

Mi itt csak az eredményre akarunk szorítkozni, melyet L. a miniszter szolgálatában elérni tudott.

December 17-én a vilnai község 100 tagu választmánya gyült össze, melynek L. Uwaroff reformjait előterjesztette. Már említettük, hogy ezen és a minski község tagjai mily tartózkodással fogadták Lilienthal terveit és javaslatait. Mindazonáltal sikerült Lilienthalnak és hiveinek keresztül vinni, hogy a december 22-én tartott gyűlésen 2064 rubelt új iskola alapítására megszavazzanak, amely összeg megszerzésére Lilienthal a forrásokat is megtalálta.

Lilienthal dr. azonban nem elégedett meg ezen sikerrel és új forrásokat keresett, nagyobb összegek előteremtésére, és 1842. január végén azt jelenti a vilnai tankerület felügyelőjének hogy új módot talált 6000 rubel megszerzésére. De tulbuzgósága ártott az ügynek. A segélyforrásokat szerencsétlenül választotta. Így pl. megakartta ujztatni a melamidim

adót, amely 1840-ben már hatályon kívül állott, továbbá indítványozta a Maczeliszt- és kóserhus adóját: mindez azt okozta, hogy a zsidó nép többsége tervei ellen állást foglalt és azok megsemmisítésén fáradozott.

De nemcsak a pénz kérdése foglalkoztatta őt, hanem ép oly fontos kérdés volt az iskolai tanterv végleges megállapítása. Ennek alapjául egy tantervet vett, amely már 1838-ban elkészült és a vilnai kerületi zsidó iskola szervezését célozta, amelynek cursusa nagyjában a többi kerületi iskolákéval megegyezett. Ezen az alapterven L. sokat változtatott, ami egyrészt a tapasztalt paedagogusra enged következtetni, másrészt azonban arról tanuskodik, hogy a hazafiui elemre semmi gondot nem fordított és a zsidó tantárgyakban a hagyománytól sok tekintetben eltért.

Vilnából L. a minski művelt zsidók meghívására Minszkbe ment, ahol nagy csalódás érte. A minszki község tagjai elvetették terveit, gyanúsították, hogy a kormány nem küldte, megtagadták a pénzbeli segílyt és vallásuk árulójának nevezték. Az élén állottak a melamdim, akik ellene és reformjavaslatai ellen elkeseredett harczot folytattak. Jóllehet, hogy a minszki kormányzó, kinek L. támogatását kérte, közbelépett L. érdekében, kénytelen volt eredménytelenül Vilnába visszatérni, ahol távolléte alatt különösen a melamdim agitatioja folytán a közhangulat szintén ellene fordult. Dugába dőlt financiai tervei és a tantervben mellőzött hagyomány okozták, hogy itt még kellemetlenebb fogadtatásban részesült, mint Minszkben. Árulónak nevezték, mindenféle vádakkal és rágalmakkal illeték, csakhogy törekvéseiben megakadályozzák. Hozzájárult, hogy saját hívei, a vilnai művelt zsidók, irigységből a vízet ellenségei malmára hajtották. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint Vilnának hátat fordítani. Csalódva, elcsüggedve, barátjaitól elhagyatva és árulónak bélyegeztetve Pétervárra ment. Itt a reform hívei számára támogatást kért a minisztertől. Már az első kihallgatásnál jelentette a miniszternek, a különböző pártok magatartását a kormány tervével szemben, kifejezést adott ama sejtelmének, hogy a zsidók ő iránta, mint külföldi iránt, nem viseltetnek bizalommal, különösen, midőn a kormány hivatalosan még nem nyilvánította szándékát, továbbá, hogy a conservatív zsidóság egyáltalában ellenzi a kormány javas-

latait és csak a felvilágosultság hívei fogadják örömmel és lelkesedéssel. Lilienthal személyes jelenléte a vilnai és minski eseményekről a *benyomás-* és tapasztalatokról, melyeket ott nyert, úgy látszik, hatással voltak a miniszterre; meggyőződött ugyanis, hogy tévedésben volt, ha azt hitte, hogy a zsidóknál egyhamar megvalósítja terveit; belátta, hogy nem alkalmazkodhatik kizárólag Lilienthal és elvtársai — a felvilágosultság hívei — tanácsához és kívánságához, hanem tekintetbe veendő a zsidó nép nézete és meggyőződése az iskolát és tanítóit illetőleg. Uwaroff gr. átlátta, hogy Oroszországban nem lévén iskolai kényszer, a zsidók csak akkor fogják gyermekeiket ezen ujonnan szervezett iskolákba küldeni, ha azok meggyőződésüknek és igényeiknek megfelelni fognak. Elhatározta tehát, hogy az 1841-ben teljesen kidolgozott iskolai alapszabályokat alaposan revideálja és azokat olyképen megváltoztatja, hogy a zsidó nép igényeit és nézeteit kielégítsék.

Wilna.

G. F.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

<i>Dr. Kayserling M.</i> : Dr. Jellinek Adolf	Lap. 1
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Izraelita magyar irodalmi társulat	9
<i>** A közügykerületi hatóságokat érdeklő döntvények</i>	13
<i>Dr. Bánóczy József</i> : Ifjusági Lap és Irodalmi Társulat	18
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat megalakulása	71
<i>M. F.</i> : Irodalmi Társulat és Ifjusági Lap	82
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Kossuth Lajos	143
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Dr. Perles József	146
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	152
Az Irodalmi Társulat bankettje	155
A szervezet útján	235
<i>M. F.</i> : Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	243
<i>M. F.</i> : Szemle	247
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Receptezió	305
<i>M. F.</i> : Tarlózás	313
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : A szervezet	320
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	332
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Receptezió és szervezet	403
Orthodoxia és rabbiszeminárium	431
<i>Dr. Kovács Ferencz</i> : Egy orvosolt sérelem	432
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	434
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Vajadás	513
Személyes ügy	515
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	589
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : A helyzet	669
A pesti Chevra Kadisa tagfelvételei	672

TUDOMÁNY.

<i>Brill S. L.</i> : Két megjegyzés	21
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A debreczeni zsinagóga építésének történetéhez	22

<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Sárga levelekből	Lap. 26
<i>Schill Salamon</i> : Szövegkritikai észrevételek a bibliához	35
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Kurucz idők	87
<i>Dr. Steinherr Jakab</i> : A székesfehérvári zsidók története 102, 177, 539, 623	
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Palesztina gazdasági hanyatlásának főokáról a hagyomány korában	107
<i>Dr. Perl Armin</i> : Nehéz misna	158
<i>Dr. Löwy Mór</i> : Még egyszer Bar-Pandera	161
<i>Dr. Frisch Armin</i> : Az Arba Parsijosról	169
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Teraphim	191
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Eszterházy Pál nádor levele egy zsidó érdekében	195
<i>Heller Bernát</i> : Az evangéliumi parabolának viszonya az aggádához	258, 336
<i>Dr. Sidon Adolf</i> : Szövegkritikai vita a misnában	266
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : A pesti hitközség első rabbija	270
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Még egyszer Bar-Pandera	275
<i>Dr. Friedlieber Ignác</i> : Megjegyzés	281
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Adatok a palesztinai zsidók szegénységéhez és helyreigazítások	281
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Még egyszer Dominus	361
<i>Dr. Vajda Béla</i> : Nehéz Misna	364
<i>Dr. Rudolfer Antal</i> : Az állatok castratioja Palesztinában	365
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : A magyarországi zsidó iskolák multjából	435
<i>Dr. Diamant Gyula</i> : Vágújhely rabbijai	453
<i>Dr. Bernstein Béla</i> : A székesfehérvári zsidók történetéhez	460
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Héberül a hébereknek	520
<i>Dr. Klein Mór</i> : Egy fontos talmudi műszó	525
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Fejérvármegye zsidó népessége a mult században	532
<i>Pollák Káim</i> : A LXXXVII. és CXXVI. zsoltár	535
<i>Schwarz Gábor</i> : A Pesito Jeremiás könyvére	600, 678
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Házasságkötés a zsinagógában	619
<i>Dr. Löwy Mór</i> : Chówer-Chewer	675
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Egy régi zsidó gyászdal	694

IRODALOM.

<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Zsidó irodalom Tuniszban	36
<i>Dr. Engelsmann Izidor</i> : Bacher Simon élete és művei	42
<i>B. L.</i> : A bibliai hangjelzés magyarázati eleme	110
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Századunk első feléből	112
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Magyar machzor	197

<i>Dr. Vajda Béla:</i> Héber és aram abbreviaturák	Lap. 207
<i>Pollák K.:</i> Héber évkönyv	211
<i>Dr. Kiss Arnold:</i> Közöny	215
<i>Dr. Mezey Ferencz:</i> Gróf Csáky Albin	287
<i>Dr. Körösi Imre:</i> Polgári házasság	289
<i>Kecskeméti Ármán:</i> Zuz Lipót életéből	290
<i>Dr. Kiss Arnold:</i> Öszkor	294
Imádságos könyv	367
<i>Dr. Vajda Béla:</i> Ézsaiás könyvéből	370
<i>Dr. Blau Lajos:</i> Tanulmányok Ezékiel prófétáról	466
<i>Dr. Kecskeméti Lipót:</i> Jób könyvéből	468
<i>Kecskeméti Ármán:</i> Hitszónoklatok	549
<i>Dr. Strack H. L., Dr. Büchler A., Dr. Perls Á., Dr. Simon-</i> <i>sen D., Epstein A., Dr. Blau L.:</i> Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből	638
<i>Dr. Blau Lajos:</i> A bibliai héber nyelv orthográfiájának tör- ténetéhez	696
<i>B. L.:</i> A kis Szifré	711
<i>Dr. Perls Á.:</i> Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből	714
<i>Kecskeméti Ármán:</i> A vérvád	721
<i>Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Első Évkönyve</i>	725
<i>Gerő Attila:</i> Chanuka	727

ORSZÁGVILÁG.

<i>Dr. Goldschmied Lipót:</i> Morvaország zsidóközségeiről	47, 122
<i>Dr. Körösi Imre:</i> Bécsi levél	58
<i>Y. Z.:</i> Orthodox füge-kávé	61
<i>Kecskeméti Ármán:</i> Zsidó halottak	113
<i>Schwarz Gábor:</i> Bécsi levél	131
<i>Y. Z.:</i> Orthodox pótkávé és liszteszák	137
<i>Kecskeméti Ármán:</i> <i>Dr. Pollák Henrik</i>	217
<i>Frankl Ágost Lajos</i>	224
<i>Schwarz Gábor:</i> Bécsi levél	227
<i>Rappaport Béla:</i> A pesti izr. litközség jelentése	296
<i>Dr. Grünhut Lázár:</i> A régi és az új Jeruzsálem	300
Ezredéves kiállítás	302
<i>Dr. Kiss Arnold:</i> A magyar izraelita kézmű- és földmívelési- egylet jubileumi jelentése	373
<i>Dr. Grünhut Lázár:</i> A szent-földnek zsidó gyarmatai	379
<i>G. F.:</i> Az orosz zsidók művelődéstörténetéhez	479, 551, 728
<i>Kecskeméti Ármán:</i> Kohut Sándor	487
<i>Pollák K.:</i> Karlsbadi levél	492
Két rabbiképző értesítője	497
<i>Heller Izidor:</i> Utí rajzok	650

KUTFÖK.

Miniszeri rendeletek az izraelita községkerületi bíróság illetősége tárgyában	64
Perls Mayer rabbivá választása. Közli: <i>Dr. Nádas Gyula</i>	67
Nógrád város előjáróinak 1851. évi gyűléseiről vezetett jegyző- könyv 32, 34 és 35. lapja	233
A zsidó emancipáció ügye az 1848/49-iki nemzetgyűlésen és egyéb egyházi kérdések	385
Az izraelita vallás recepcziójának tárgyalása a képviselőházban	392
Okmányok és levéltári jegyzetek. Közli: <i>Dr. Büchler Sándor</i> 500, 657	
Rendelet a székesfehérvári zsidók érdekében. Közli: <i>Dr. Bern-</i> <i>stein Béla</i>	508
A recepczió tárgyalása a főrendiházban és a képviselőházban	563
A magyar zsidóság figyelemre méltó folyamodványa az ország- gyűléshez e század negyvenes éveiben. Közli: <i>Dr. Büch-</i> <i>ler Sándor</i>	663

VEGYES.

Irodalmi hírek. — Jókai és a zsidók. — Kaufmann Richard. — Felekezeti sajtó	69
Irodalmi hírek. — <i>Dr. Bánóczy Józsefné.</i> — Rabbiava- tás. — <i>Schück Salamon.</i> — <i>Dr. Steinschneider Mór.</i> — A röm. kath. egyházi javakról	140
Irodalmi hírek. — <i>Frank Antal.</i> — <i>Pollák Jakab.</i> — A berlini egyetem zsidó tanárai	234
Irodalmi hírek. — <i>Dr. Kohut Sándor.</i> — Uj zsidó folyó- irat. — Magyar Zsidó Szemle. — A pesti chevra kadisa. — Magyar Zsidó Népiskola. — Javítások	401
Irodalmi hírek. — A rágalom	510
Felvilágosításul	588
Irodalmi hírek. — Az orosz zsidók tanügyi statisztikájához	668

A megbeszélt munkák lajstroma:

<i>D. Cazès:</i> Notes bibliographiques sur la littérature juive-tuni- sienne	36
<i>Bacher S.:</i> Saar Simeon	42
<i>Dr. Ackermann A.:</i> Das hermeneutische Element der biblischen Accentuation	110
<i>Füredi Ignác:</i> Teljes héber-magyar machzór kilencz kötetben	197
<i>Lederer F.:</i> Hebräische und Caldäische Abbreviaturen etc.	207
<i>Szokolow Nachum:</i> Héber évkönyv, mely a Thórának, a bölcsé- csészetnek, a vallásnak s híveinek, azok állapotának a különböző államokban van szentelve. VI. évf.	211

	Lap
<i>Molnár Victor</i> : Gróf Csáky Albin	287
<i>legifj. Tatár Péter</i> : Polgári házasság	289
<i>Dr. Maybaum Zsigmond</i> : Aus dem Leben von Leopold Zunz	290
<i>Dr. Bak Izráel</i> : Imádságos könyv zsidó hajadonoknak	367
<i>Dr. Müller D. H.</i> : Ezechiel-Studien	466
<i>Dr. Maybaum Zs.</i> : Predigten und Schrifterklärungen. Erstes und zweites Buch Mose	549
<i>Dr. Blau L.</i> : Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből. .	638, 714
<i>Dr. Bardowicz L.</i> : Studien zur Geschichte der Orthographie des Althebräischen	696
<i>Dr. Königsberger B.</i> : Sifré Suta	711
<i>Dr. Strack H. L.</i> : Der Blutberglaube in der Menschheit, Blutmorde und Blutritus	721

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY